İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

BİLDİRİ TAM METİN KİTABI

Derleyenler:

Prof. Dr. Ömer Çaha

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Özgenel

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Çetin

Doç Dr. Özgür Kökalan

Ar. Gör. Bilge Kaan Topçu

Gözde Şen

ISBN: 978-605-80439-9-2

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları; No. 49

İÇİNDEKİLER

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

HOBBES AND RAWLS ON SOCIAL CONTRACT 1

IDENTITY AND FOREIGN POLICY: THE CASE OF EGYPT 12

FOREIGN STUDENTS ASSESSMENT OF QUALITY OF CUSTOMER SERVICE IN BANKING SECTOR OF TURKEY CASE-STUDY OF VAKIF BANK ANADOLU UNIVERSITY 24

PROF.DR. NECMETTİN ERBAKAN'IN ORTA DOĞU POLİTİK VİZYONU 63

DEMOKRASİLERİN BASKI REJİMİNE DÖNÜŞME(ME)Sİ 88

1997 TURKISH MILITARY MEMORANDUM "FEBRUARY 28", ISLAMIST DISCOURSE AND IDENTITY (RE)CONSTRUCTION OF POLITICAL ISLAM 111

DEMOCRATIC REPRESENTATION OF THE PUBLICS: "A LINK BETWEEN ASSOCIATIONAL DEMOCRACY AND DELIBERATIVE DEMOCRACY" 143

FETİHTEN 1. DÜNYA SAVAŞINA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR SORUNU 166

GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: AVRUPA SİYASETİ ve AŞIRI SAĞ HAREKETLER 197

KOŞULLULUK İLKESİNİN, AB GENİŞLEMESİNDEKİ ROLÜ VE TÜRKİYE'NİN ADAYLIK SÜRECİNE YANSIMALARI 220

DEMOKRASİNİN BASKI REJİMLERİNE DÖNÜŞMESİ 246

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

HZ PEYGAMBER (S.A.V)' İN HİCRETİ 271

SADÎ ŞİRÂZÎ'NİN ''GÜLİSTAN'' ADLI ESERİNDE ESMAÜL HÜSNA 297

Hz. MUHAMMED'İN İSTİHBARAT OLUŞUMU VE FAALİYETLERİ 332

HİLAFETİN NASS İLE TAYİNİ MESELESİNDE SÜNNÎ VE ŞİÎ DÜŞÜNCE ÖRNEĞİ 361

SOSYAL HİZMET

EXPLORATORY STUDY ON THE PSYCHOSOCIAL IMPACT OF THE CORONAVIRUS DISEASE (COVID-19) OUTBREAK ON ASIAN STUDENTS LIVING IN TURKEY 382

SOSYOLOJİ

SUÇA KARIŞMIŞ ÇOCUKLARIN REHABİLİTASYON SÜRECİNDE DİN - İSTANBUL GAZİOSMANPAŞA ÖRNEĞİ 399

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN "SAFAHAT"INDA DOĞRUDAN KUR'AN ÂYETLERİNDEN İLHAM ALINARAK KALEME ALINAN MANZUMELERİN SOSYOLOJİK ANALİZİ HAKKIN SESLERİ ÖRNEĞİ 464

ANTİK DÖNEMDE KENT VE DOĞA ETKİLEŞİMİ: PRİENE ANTİK KENTİ ÖRNEĞİ 503

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI

TÜRK İSKİTLERİ 526

FİLİSTİN-İSRAİL ÇATIŞMALARINDA ABDULLAH GALİB BERGUSİ'NİN FİLİSTİN DİRENİŞİNDEKİ ROLÜNÜ OTOBİYOGRAFİ ESERLERİ ÜZERİNDEN İNCELEME 553

ANADOLU MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİH, VATAN VE MİLLET TASAVVURU ÜZERİNE BİR İNCELEME 582

5. YÜZYIL OSMALI'DA MEYDANA GELEN ARNAVUT İSYANLARI VE İSKENDER BEY'İN (SCANDERBEG) BU İSYANLARDAKİ ROLÜ 603

WALLERSTEİN'İN DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE'NİN KÜRESEL DÜZENDEKİ KONUMU 634

''PESANTREN'' 654

THE FIRST TRADITIONAL ISLAMIC EDUCATION IN INDONESIA 654

İBN-İ HALDUN'UN MUKADDİMESİ'NDE İKTİSAT KAVRAMI 678

HÜSN Ü AŞK'TA OLAĞANÜSTÜ ŞAHISLAR, VARLIKLAR VE MEKÂNLAR 696

TARİH KONULU TÜRK FİLİMLERİNDE MEDENİYET ALGISININ İŞLENİŞ 716

OSMANLI'DA OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİ 748

ASUR DEVLETİ'NİN ANTİK MISIR İLE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ 768

VE MISIR POLİTİKASI 768

YAZILI BELGELER IŞIĞINDA ANTİK MISIR- HURRİ SİYASİ İLİŞKİLERİ ... 796

İNGİLİZ DİLİ EĞİTİMİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN IN-SERVICE TEACHERS' MINDSET TYPES AND THEIR INSTRUCTIONAL STRATEGIES 818

AN ANALYSIS OF ERRORS IN SUBJECT-VERB AGREEMENT AMONG TURKISH EFL LEARNERS' WRITING 841

BENEFITS OF USING SHORT STORIES 868

İSLAMİ BİLİMLER

NECİP FAZIL VE BÜYÜK DOĞU GELENEĞİ 892

ANA DİLİ MERKEZLİ KODLAMALI YABANCI DİL ÖĞRETİMİ 919

KUR'ÂN MECÂZLARINDA ANLAM GENİŞLEMESİ BAĞLAMINDA ENBİYÂ SÛRESİ 30. VE NÛR SÛRESİ 35. ÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 961

HZ. PEYGAMBER'İN TERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN KRİTİĞİ 991

(İLK BEŞ ASIR VE TIP ÖZELİNDE) 991

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

HASAN ALİ TOPTAŞ'IN ROMANLARINA GERÇEKLİK BAĞLAMINDA OKUR MERKEZLİ BİR YAKLAŞIM 1023

SALGIN VE KARANTİNA SÜRECİNDE YENİ BİR EDEBÎ MAHFİL: SOSYAL MEDYA 1060

AZİZ NESİN'İN ŞİİR KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME 1070

İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS

AFRIKA' DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM: CEZAYİR ÖRNEĞİ (2012-2019) 1117

BILATERAL TRADE RELATIONS BETWEEN INDONESIA AND TURKI 1139

2014-20191..... 1139

ABD DOLAR ENDEKSİ İLE VIX KORKU ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1163

ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI 1163

YENİ HESAPLANMAYA BAŞLAYAN BİST BANKA DIŞI LİKİT 10 ENDEKSİ' NİN HİSSE GETİRİLERİNE ETKİSİ..... 1189

İKTİSADİ BİLİMLER

İŞLETME

YENİLİK HAKLARI KAPSAMINDA MARKA KORUNMASI..... 1215

LONDRA FTSE100 BORSA ENDEKS FİYATLARI İLE ALTIN FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ 1233

GOOGLE TRENDS "BİTCOİN" ARAMALARI İLE BİTCOİN/USD FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ 1258

EĞİTİM BİLİMLERİ

EĞİTİM YÖNETİMİ

ÖĞRENCİ KADEMELERİNİN OKUMAYA DAİR TUTUMLARIYLA AKADEMİK BAŞARIYA VE DÜŞÜNME BECERİLERİNE OLAN İLİŞKİSİ:..... 1295

BİR DOKÜMAN ANALİZİ 1295

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK ALGILARININ METAFORLAR YOLUYLA İNCELENMESİ 1340

EĞİTİM KURUMLARINDAKİ POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN İNCELENMESİ: META-ANALİZ ÇALIŞMASI 1365

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN İŞ DOYUM DÜZEYLERİ HAKKINDA BİR DOKÜMAN ANALİZİ 1400

EĞİTİM BİLİŞİM AĞI (EBA) HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMES 1428

TÜRK SİYASAL HAYATINDA SOSYALİZM VE KOMÜNİZM ALGISININ DEĞERLENDİRİLMESİ 1467

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ BİREYLERİN İYİMSERLİK VE DUYGU FARKINDALIĞININ YAŞAM DOYUMU ÜZERİNE ETKİSİ 1493

ERGENLERDE DUYGUSAL ÖZ YETERLİK İLE ÜÇ BOYUTLU BAĞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 1527

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN NARSİSİZM DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ 1580

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİSİ 1608

ARABIC AND ISLAMIC STUDIES

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

HOBBES AND RAWLS ON SOCIAL CONTRACT

Ahmed Hayri Duman

Abstract

This article aims to compare two social contract projects designated by Thomas Hobbes and John Rawls who have rarely similar but mostly different background assumptions. The comparison is important because it accounts for the conventional history of varying social contractarian models. While Hobbes developed his views by focusing on political stability in an age of religious and social turbulences and animosities, Rawls shaped his convictions by emphasizing what constitutes a just unity in modern diverse societies. Putting both philosophers' views over human nature and ideal governmental types on the table, this study finds out that Hobbes's social contract having an hedonistic understanding of human motivations serves the sovereign and have almost no toleration towards diverse views, whereas Rawls's social contract considers human beings, who are in nature is good and has conceptions of good and justice, as an end in themselves not as a means to a state and displays, to a certain extent, the peaceful existence of pluralist societies in the modern era with the constitutional and democratic form of government. Lastly, being skeptical of Rawlsian political innovation to reach an overlapping consensus, the article revisits Morsi's ouster in light of the debates about state neutrality between so-called multi-truths.

Keywords: Hobbes, Rawls, Social Contract

Introduction

This paper takes for granted that background assumptions of philosophers mainly shape their social contractarian models and considers the identification and comparison of their assumptions as significant to find out contradictions and missing points. To make a meaningful comparison, this paper will put Thomas Hobbes and John Rawls's views over human nature and ideal governmental types on the table and try to enlighten them while keeping in mind

different social contexts that they lived in. Hobbes developed his views by focusing on political stability in an age of religious and social turbulences and animosities, whereas Rawls shaped his convictions by emphasizing what constitutes a just unity in modern diverse societies.

Human Nature

It can be easily said that ideas of Hobbes and Rawls about human nature characterize their contractual projects. Hobbes pays attention to the importance of a social contract between individuals who have various contending goals and interests. He advocates a materialist ontology where human behaviors are reduced to the push-pull of basic 'passions' in line with the laws of motion. Among passions, desire and diffidence give cause for conflicts and a state of nature or war (Hobbes, 1998, pp. 33–42). On the one hand, people with their hedonistic feelings engage in a competition for power to satisfy their infinite desires, on the other hand, human diffidence leads people to fear for losing what they acquire and becomes a cause for lack of trust in others and quarrels ending with pain and death.

"So that in the first place, I put for a general inclination of all mankind, a perpetual and restless desire of power after power, that ceaseth only in death"(Hobbes, 1998, p. 66)… "if any two men desire the same thing, which nevertheless they cannot both enjoy, they become enemies; and in the way to their end, … endeavour to destroy, or subdue one another. And from hence it comes to pass, that where an invader hath no more to fear, than another man's single power; if one plant, sow, build, or possess a convenient seat, others may probably be expected to come prepared with forces united, to dispossess, and deprive him, not only of the fruit of his labour, but also of his life, or liberty. And the invader again is in the like danger of another."(Hobbes, 1998, p. 83)

Also, he assumes that people possess 'equal' ability by nature to attain their ends and to kill each other under the right circumstances.

“Nature hath made men so equal, in the faculties of the body, and mind; as that though there be found one man sometimes manifestly stronger in body, or of quicker mind than another; yet when all is reckoned together, the difference between man, and man, is not so considerable, as that one man can thereupon claim to himself any benefit, to which another may not pretend, as well as he. For as to the strength of body, the weakest has strength enough to kill the strongest, either by secret machination, or by confederacy with others, that are in the same danger with himself.”(Hobbes, 1998, p. 82)

It seems clear that Hobbes’s egoist human nature understanding entails a constant state of war where there is no likely to see civilization at all in the absence of moral and legal limits but “continual fear, and danger of violent death; and … solitary, poor, nasty, brutish, and short [lives]”(Hobbes, 1998, p. 84). Within this context, Hobbes believes that human beings under the dictates of their prudential reason which termed as the laws of nature make a cost and benefit analysis to preserve their lives and thus favor a contract. For him, the first law of nature enjoins people to seek peace and keep it, while the second one, to escape from the situation of every man against every man, motivates people to lay down their rights to all things if others similarly tend to do the same thing (Hobbes, 1998, pp. 86–87). Hobbes points that laying down rights can be through the ‘mutual transferring’ of them, which is called as social contract (Hobbes, 1998, p. 89).

As it is understood, the Hobbesian social contract is necessary to suppress the human passions and establish peaceful and secure societal relations. However, John Rawls seems to consider Hobbes’s perception as backward in that for him a social contract should articulate people’s nature not to subdue it by assuming that individuals are driven by their sense of justice and conception of good not simply by their passions.

The deep analyze of Rawlsian social contract needs a review over his understanding of human nature at first. Rawls seems to define human nature under the light of principles chosen by equal individuals in a hypothetical original position behind a veil of ignorance (Rawls, 2005, p. 560). It is such an original position of equality behind a veil of ignorance that “no one knows

his place in society, his class position or social status, nor does anyone know his fortune in the distribution of natural assets and abilities, his intelligence, strength, and the like ”(Rawls, 2005, p. 12). By excluding any knowledge that biases decisions for choices and principles, Rawls claims that people left only with free rationality and primary goods (needs) goods in the original position, regardless of their individual aims, would choose two main principles.

“They are the principles that free and rational persons … would accept in an initial position of equality as defining the fundamental terms of their association.”(Rawls, 2005, p. 11)

People’s considered judgments and deliberations in the original position define the first principle as such that each person has an equal right to most extensive liberties; political rights to vote and to run for offices, freedom of speech and thought, freedom of holding private property, and freedom from arbitrary seizure and arrest in accordance with the rule of law (Rawls, 2005, p. 61).

For Rawls, people in the original position would welcome a second principle that solves, in a just way, highly possible inequalities (in wealth, income, and power) derived from the first principle which does not interested in minimizing the resultant outcomes between persons (Martin, 2003, p. 502). In this sense, the second principle firstly holds ‘inequality’ as a central issue and requires reasonable people to benefit the poorest/the least advantaged persons of society and improve the welfare of the bottom-most groups by keeping social and economic inequalities at minimum. Secondly, it requires fair equality of opportunity by opening offices and positions open to all. This means that to achieve a fair race in life, people should move with equal starting conditions such as equal education from the same point (Rawls, 2005, p. 302). So, Rawls’s original position allows human beings to express their sense of justice and then agree on just principles in a fair procedure behind the veil of ignorance. Rawls defends such principles as “the object of the original agreement [social contract]” (Rawls, 2005, p. 11).

As seen, Hobbes has hedonistic understanding of human motivations and his social contract originates from the motivation for peace, whereas for Rawls human being in nature is good and has conceptions of good and justice. In this sense, he believes that a social contract is needed not to protect human beings from violence out of power competition but to create a just state in which people naturally are ruled by the guidance of principles shaped in the hypothetical original position.

After reviewing their background assumptions over human nature, we need to analyze Hobbesian and Rawlsian governmental ideals to understand the implications of their social contract understanding in the political area.

Forms of Government

It can be argued that social contracts have their extensions concerning governmental forms. In this sense, this section will try to display different contractual positions that Hobbes and Rawls hold through their favorable governmental features.

Hobbes's social contract built on voluntarily mutual transfer of rights among rational human beings for the safety of their life and property constitutes the basis of the commonwealth or sovereign or Leviathan. In other words, subjects transfer their rights to a sovereign (either one man or assembly of men) (Hobbes, 1998, p. 123) which exists to attain security, peace, order, and justice and to take human beings out of the state of war.

Hobbes believes that subjects should have a fear of punishment by an absolute power in case they break the social contract. This is why, he argues that the sovereign should have a limitless power to keep the contract as he said that "covenants, without the sword, are but words, and of no strength to secure a man at all "(Hobbes, 1998, p. 111). Also, Hobbes points that the sovereign cannot be a party of the contract because he should be free to do anything concerning the parties of the contract. Because there is no contract between subjects and the sovereign, they are forbidden to revolt against him. In the absence of grounds for rebellion, the law the

Hobbesian ideal form of government means the commands by the sovereign and justice means submitting to the contract determined by the sovereign.

As understood, Hobbes favors monarchical or totalitarian form of government that is so-called better than democracy in preserving peace and preventing the state of war. The separation of power between the judiciary, legislative, and executive organs and check and balance system are impossible for his ideal governmental forms because he argues in any case there should be a supreme authoritarian power to solve disputes among the organs.

On the other hand, Rawls's ideal form of government obeys the rule of law. Accordingly all state organs and rulers have to act within the boundaries of a just constitution that guarantees not only Hobbes's basic right to live but also basic liberties of first principle of justice mentioned above, insures a social minimum welfare program for the least advantaged persons, and provides equal opportunity in education, occupation, and economy (Rawls, 2005, p. 275).

Also, Rawls's proposed government should have four branches. The first one is the allocation branch, which is responsible for the regulation of the competitive price system and the prevention of "the formation of unreasonable market power" (Rawls, 2005, p. 276). As for the stabilization branch, it struggles to protect free choice of occupation and to generate full employment as much as possible. The third branch is called as the transfer branch which "guarantees a certain level of well-being and honors the claims of need" (Rawls, 2005, p. 276) that competitive markets do not take into consideration. The last one is the distribution branch whose main concern is "to preserve an approximate justice in distributive shares by means of taxation and the necessary adjustments in the rights of property"(Rawls, 2005, p. 277). These governmental branches disallow power concentration which is detrimental to the fair political liberties and opportunities and provide a distributive justice and save a certain level of welfare for all levels of people.

Here, we should not ignore the implicit acceptance in Rawl's such well-ordered government that citizens willingly obey the rule of law (Rawls, 2005, pp. 453–462). Given that

“there is and is going to be, in a continuing free and open society, an irreducible pluralism of reasonable comprehensive moral and religious and philosophic doctrines,” (Martin, 2003, p. 507) Rawls addresses the concept of ‘overlapping consensus’ to hope for social stability and to justify how it is possible to expect from all citizens to endorse a set of constitutional essentials for different reasons internal to their own comprehensive doctrines. For him, overlapping consensus is not a modus vivendi situation (a mere balance of power) in which a pragmatic agreement on the laws of nature is compelled by the fear of worse alternatives such as an open running religious wars/violent discussions in line with the Hobbesian understanding. Rather, it is stable for right reasons in the sense that each reasonable people affirm a moral liberal sense of justice for moral right reasons in accordance with their divergent comprehensive doctrines and abide basic liberal laws as first-best option (Rawls, 1993, pp. 385–395). In other words, different from the Hobbesian stability achieved through the equilibrium of various forces, Rawlsian well-ordered and just society is realized in where people can reasonably convince each other to resolve debates through overlapped common values/norms embedded in their comprehensive doctrines.

However, although Rawls tries to make a political innovation to gather different comprehensive doctrines in today’s highly pluralized societies, his concept of overlapping consensus comes with the question that whether a state can be truly neutral to justify common liberal principles and whether governments use coercive power to limit disagreements with citizens who are already not committed to main liberal and democratic ideals and culture (Rawls, 1993, p. 136). We will discuss this liberal neutrality issue in the following section with the help of the writings of Michael Sandel.

Critics

Michael Sandel is skeptical of liberal justice and rejects neutrality which lets people to choose what is good. For him, it is impossible to bracket conceptions of good, particularly moral and religious ones. For example, Sandel stands against the liberal argument that government should be neutral on the case of the abortion and let women to choose what is right and, in a

sense, good – abortion. He asserts that liberal view based on neutrality and freedom of choice does not take the moral and religious concerns on the abortion question into account and implicitly endorses that the Catholic Church is wrong to embrace the religious idea that abortion is morally forbidden. Also, because the stakes involved in when human life begins is very high, liberals cannot say, in a neutral sense, that the Catholic Church is neither true nor wrong. So, "the case for permitting abortion is no more neutral than the case for banning it" (Sandel, 2009, p. 252).

Similar to the abortion issue, for Sandel, the case for same-sex marriage cannot be evaluated on neutral nonjudgmental grounds. Its evaluation depends on the virtues and goods it honors and rewards. Sandel argues that underlying moral concerns of state recognition to same-sex marriage are not unavoidable and that politics of avoidance – avoiding from any judgement over marriage as a social institution- is not persuasive and not solving the debate over same-sex marriage. Also, Sandel asserts that if liberals favor same-sex marriage through so-called the logic of neutrality, individual autonomy, and freedom of choice, they are expected to support polygamous marriage. However, although neutrality tie hands and put both same-sex marriage and polygamy in the same pot, liberals with their neutrality views generally rejects polygamy. Sandel offers disestablishment policy for the neutrality of liberals by making state out of marriage business. If liberals have concerns to be neutral, they should encourage the state policy that does not approve marriage of any kind (Sandel, 2009, pp. 255–260).

It is understood from Sandel's arguments that liberalism is an ideology from political ideologies. Each political ideology seeks to indoctrinate citizens directly or indirectly with its values and principles and in general desires to achieve its ideal society for its long-term survival against other ideologies. Although liberating alcohol, abortion, stem-cell, same-sex marriage, or other controversial issues is articulated in the name of individual freedoms and neutrality, it has some social important consequences and inevitably has an impact on the lives of others. So it is clear that just as liberal politicians try to spread their liberal values while ignoring the ideal of neutral state, conservative and Islamic groups may aim to disseminate their own values in the period of their rule.

Sandel's writings are convincing in that it implicitly accounts for why criticisms about Mohammed Morsi's non-neutrality towards different lifestyles and about his failure to reach overlapping consensus and not to alienate secular segments of the public (Brumberg, 2012; Kingsley & Chulov, 2013; Kirkpatrick, 2012) have seemed to be meaningless.

To be truthful, this is not the case for only Morsi's Egypt. It is hard to find well-ordered and just societies as Rawls imagines. Even the most democratic liberal countries, such as the United States and France, have not succeeded in reconciling political unity and diversity or pluralism without being assimilationist and in reaching an overlapping consensus on every issue. In short, I think, liberal states engage in tensions with people who upholds illiberal perspectives, require their citizens to internalize liberal norms and not to impose their diverse truths on others, and try to transform pluralism into liberal unity for their stabilities. In other words, the idea of an overlapping consensus advanced in Rawls's political liberalism does not seem to be convincing concerning to the reconciliation between multi-truths.

Here, this paper finds out that although Hobbes is criticized for the legitimation of authoritarian regimes, in Rawls's social contract, still some problems especially related with religious issues may remain same at the end of the day.

But, nevertheless, Rawls's assumptions evolving around his social contract doctrine, to a great extent, paves the way for the rule of law which Hobbes's social contract doctrine does not provide for citizens at all. Hobbes does not pay attention to the role and independence of the judiciary by leaving parties of the contract torn between a sovereign having absolute power and a civil war. The sovereign is above the contract and both introduces and implements laws in solving disputes among citizens. In this sense, Hobbes's social contract greatly differs from Rawls's in that the former model ignores the principle of the separation of power displeasing the sovereign and seems to consider Leviathan as an end in itself not as a means to the rule of law.

Conclusion

Hobbes's human nature and governmental assumptions leave people with only two alternatives; living in a brutal social environment or obeying an absolute power. Accordingly, his social contract project corresponds to the need for conflict resolution as an essential for social stability and order and to the requirement for a final authority above the contract. There is no public but sovereign conception of justice and thus fear from a state of war and Leviathan forms the basis of social harmony.

However, Rawls does not approve such a dichotomy that Hobbes supposes and places his social contract understanding in the free acceptance of an inherent social harmony that human nature ensures in the original position of equality. Rawls advocates a liberal democratic constitutional system where the principles of justice provides a minimal welfare program to all, power is balanced, and justice between the sovereign and citizens exists. Unlike Hobbes's modus vivendi stability as a result of a balance of forces, Rawls suggests that an overlapping consensus is stable for the right reasons embedded into citizens' various comprehensive doctrines and can create a well-ordered society regulated by a public conception of justice. However, the Rawlsian social contract's state neutrality implication seems to be problematic in the sense that reconciling political unity and diversity is not easy issue even in the most democratic countries.

All in all, Hobbes's social contract serves the sovereign and have almost no toleration towards diverse views, while Rawls's social contract considers human beings as ends in themselves not as a means to a state and displays, to a certain extent, the peaceful existence of pluralist societies in the modern era with the constitutional and democratic form of government.

Bibliography

Brumberg, D. (2012). Can Egypt unite? In M. Lynch (Ed.), Arab Uprisings: Morsi's Egypt (pp. 17–20). POMEPS Briefings.

Hobbes, T. (1998). Leviathan. Oxford University Press.

Kingsley, Patrick. (2013, June 23). Egypt's Army to Step in If Anti-Morsi Rallies Become Violent, The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2013/jun/23/egypt-army-demonstrations-mohamed-morsi

Kingsley, P., & Chulov, M. (2013, July 4). Mohamed Morsi ousted in Egypt's second revolution in two years. The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2013/jul/03/mohamed-morsi-egypt-second-revolution

Kirkpatrick, D. D. (2012, April 23). In Egypt Race, Battle Is Joined on Islam's Role. The New York Times. https://www.deccanherald.com/content/245366/in-egypt-race-battle-joined.html

Martin, R. (2003). Rawls. In P. Kelly & D. Boucher (Eds.), Political Thinkers: From Socrates to the Present (pp. 496–516). Oxford University Press.

Rawls, J. (1993). Political Liberalism. Columbia University Press.

Rawls, J. (2005). A Theory of Justice. Harvard University Press.

Sandel, M. J. (2009). Justice: What's the right thing to do? Farrar, Straus and Giroux.

IDENTITY AND FOREIGN POLICY: THE CASE OF EGYPT

Ahmed Hayri Duman

Abstract

An analysis of foreign policy behavior requires much research to identify the roots. Policies contain goals and goals are shaped by national interests. National interests may be based on a set of personal values and identities which are associated with ideology, worldview, and material interests etc. Considering Egypt as a Middle Eastern country in which the personal is political in the absence of institutionalized foreign-policy understanding and there is no single identity at the individual level, this article tries to find out identities which have an important place in shaping the way Egypt's leaders think to decide foreign policy behaviors. Different identities have been constructed and employed in a way to serve to Egypt's either realist or idealist international orientation from Nasser to Sisi's era. This article finds out that while Nasser identified Egypt's foreign policy behavior with Arab nationalism and non-aligned orientation, Sadat and Mubarak's Western orientation and realist world-views primarily directed Egypt's foreign policy. This shows that the decrease in the Arab-Israeli conflict has paralleled the decline of Arab nationalism. After the revolution of 2011, Islamic identity came to the surface of Egyptian foreign policy but the deterioration of financial situation put an end for Morsi's administration to implement long-term foreign policies. At present, Egypt is under the military regime that is pursuing pragmatic goals because of deep economic problems. Therefore, frequent axis shifts are likely to be seen in Sisi's foreign policy.

Keywords: Identity, Foreign Policy, Egypt

Introduction

An analysis of foreign policy behavior requires much research to identify the roots. Policies contain goals and goals are shaped by national interests. National interests may be based on a set of personal values and identities which are associated with ideology, worldview,

and material interests. This article tries to find out identities which have an important place in shaping the way Egypt's leaders think to decide foreign policy behaviors.

In Egypt's foreign policy, there is no single identity at the individual level. Different identities, such as nationalist(Arab) and Islamic identity, have been constructed and employed in a way to serve to Egypt's either realist or idealist international orientation from Nasser to Sisi's era.

Nasser's Egypt (1956-1970)

Egypt gained its independence in 1922 but there was an ongoing British dominance over it. 1952 military coup by the Free Officers Movement was a local reaction to British Hegemony. After the rupture of British dominance, Nasser, a new leader of the Egyptian republic, preferred to manoeuvre and was close to neither west or east. In this respect, he did not joined the Baghdad Pact(1955) that was a direct challenge to Egypt's dominant position in the Arab world by serving western interests in the Middle East.

With the Suez crisis(1956), there emerged a power vacuum left by the decline of British and French power in the region. Taking the advantage that US did not get involved in the fighting and did not support the British-French alliance against Egypt, Nasser's Egypt could build its power base by playing the Soviets and Americans against each other. In response to this, Eisenhower Doctrine(1957) aimed at providing an alternative to the independent Arab regimes through isolating Nasser regime under, allegedly, the growing Soviet influence.

In 1961, Egypt decided its international orientation by firstly advocating the establishment of and then becoming a member of Non-Aligned Movement which is a middle way for the developing world between the western and eastern sides. This was an idealistic choice not a necessity because although non-aligned movement did not provide essential material benefits to Egypt, Nasser desired to keep Egypt's independence in this movement.

The identity embraced by Nasser to shape Egypt's foreign policy was the Arab Nationalism. Firstly, we need to analyze the roots of the pan-Arabist ideas in the Middle East. It can be traced back to late 19th century. Until 19th century, the Middle East was not open to Westphalian values. By the 19th century, Ottoman State opened its doors to new values by making many reforms . Starting from secret treaties during WW1 between external powers and local separatists from Ottoman State, Middle East countries entered the process of adoption of Westphalian international order values. Thus, nationalistic ideals took precedence over traditional Islamic vision of International order, pan-Islamism.

As for Egypt, Nasser is said to be first political leader of Arab Nationalism in Egypt because Wafd Party, which was the Egypt's main nationalist political party under the monarchy, failed "to depict Egypt's independence as a part of the Arab world's struggle and aspirations for freedom and unity"(Karawan, 2002, p. 157).

In order to flourish the Arab identity in the society, Nasser got help from the regional developments. Arab-Israeli conflict had an important impact on the rise of Arab Nationalism. Starting from the Suez Crisis of 1956, the Egyptian state machinery emphasized Arabism and intensified it by utilizing Palestinian problem. In addition, Nasser wanted to take advantage of historical and cultural affinity of Arabic speaking people. He aimed at the unification of Arab world. In 1958, a big political project was actualized under the name of United Arab Republic, although it lasted only three years.

However, the Six-Day War of 1967, Israel's air forces was able to destroy Egypt's military forces and expanded its territory to Sinai Peninsula, Golan Heights and West Bank. It was a psychological trauma for Arab community and created a huge disappointment. Thus, the leadership of Nasser and Arab Nationalism went into a serious decline.

So, it is my analysis that, Egypt's foreign policy identity during Nasser's era featured neither Western or Soviet ideals utterly but the ideal of independence. He pursued a non-aligned course. At the regional level, Egypt's foreign policy identity is under the domination of Arab

nationalism. Even, sometimes, Nasser's regional ambitions transcended its military capacity as in the case of 1967 Arab-Israeli war. As a result, it can be said that Nasser as a main decision-maker had utopian aspirations rather than realist goals.

Anwar Sadat (1970-1981)

In early 1970s, while there was an atmosphere of detente in the international area, unexpectedly, Egypt and Syria launched a war against Israel in 1973(Yom Kippur war) in an attempt to take back Sinai Peninsula lost in the war(1967). In support of both, Arab oil- producer countries, most notably Saudi Arabia, created an oil embargo in response to the involvement of the US on Israel's side and to a certain extent recovered Arab nationalism which was in decline after Nasser.

However, Arab nationalism would go into a decline once more with the Camp David agreements in 1978. The agreement, the output of President Carter's efforts, was welcomed by Sadat whose country was suffering economic burden due to the war. He also desired to take back Sinai Peninsula. Although, the agreement resulted in the US commitment to pay much-needed economic and military subsidies to Egypt and the withdrawal of Israel from Sinai Peninsula, it opened the door of isolation of Egypt from the Arab community by the reason of the fact that Egypt negotiated only the Sinai Peninsula but broke away from the Palestinian issue. Even, Dramatically, Egypt, as a contender to be the leader of the Arab world, was suspended from the 1978 Arab League until 1989. Here, it can be asserted that Sadat differs from Nasser in that he signed Camp David Accords by necessity not by choice, considering Egypt's military and economic shortages ahead of nationalist aspirations and independence.

Under Anwar Sadat, Egypt's national role in the region changed and became diplomacy. For the first time, he held official talks with Israeli officials in the history of Arab-Israeli conflict within the process of Camp David accords. Diplomatic solution became an instrument for the objective of the recapture of the Sinai Peninsula. In this respect, Sadat brought a realist identity to Egypt's foreign policy. Economic and political considerations got ahead of Arab

Nationalism. In this way, “since 1979, Egypt has been the second-largest recipient of US foreign assistance”(Boon & Huq, 2012, p. 265). While Arab Nationalism was losing its influence over the Egypt’s foreign policy identity, Islamism was on the rise.

In fact, pan-Islamism movements in Egypt can be traced back to the establishment of Muslim Brotherhood(MB) in 1928. In Nasser’s era, the MB was a critical of national secularism that allegedly causes Egypt to lose its Islamic identity because of the excessive Westernisation. In other words, the Brotherhood paid attention to “the priority, in global terms, of Islamic causes over the interests and policies of nation-state governments”(Mandaville, 2016, p. 173). This understanding of the MB paved the way for the banning of itself in Nasser’s period. However, the power vacuum emerged by the decline of Arab Nationalism following Camp David accords was filled by discourses on political Islam that fed by Iran revolution and Afghan mujahideen. In this respect, unlike Nasser, Sadat sought to figure himself as a “believer president”(Mandaville, 2016, p. 176) and rehabilitated the MB while keeping the ban on its political activities. Sadat’s tolerance towards the MB could be considered as a tactic to create an Islamic counterbalance to the Egyptian political left that was critical of the convergence with the west.

As for international orientation, Sadat’s announcement of the expulsion of Soviet Military advisors from Egypt in 1972 had given the sign of a change. Afterwards, the question of occupied territory led him, firstly, to realise the fact that “only America could force Israel to withdraw from the Sinai Peninsula”(Shama, 2014, p. 35) and then to sign the Camp David accords. We can easily argue that Sadat shifted his country’s geo-political orientation, to a certain extent, towards the West although it is still in the non-aligned movement.

It is my analysis that Sadat’s realist and pragmatist identities shaped Egypt’s foreign policy to strengthen Egypt and thus paved the way for its engagement with the western axis. This was accelerated by his ‘open door’ (infitah) policy to “encourage foreign direct investment in the country and to integrate Egypt into the emerging structures of a globalised economy” (Mandaville, 2016, p. 176).

Mubarak's Egypt (1981-2011)

After the assassination of Sadat, Egypt under Hosni Mubarak tried to restore Sadat's imbalances. He aimed at pursuing the balance of power policy, announcing that "Egypt was ready to deal without complexes with anyone who did not meddle in Egyptian affairs" (Hopwood, 1993, p. 184). While Mubarak emphasized that he would honor the Camp David Accords and keep its role of moderator between Israel and Arab side, he tried to restore diplomatic relations with Moscow and Arab countries (Karawan, 2002, p. 166). Mubarak administration requested the Russian assistance to several projects in 1984 and developed bilateral relations. The rapprochement with the Arab world seemed likely following the Iranian revolution and during the escalation of Iraq-Iran war. The Iranian revolution as a threat for the legitimacy and territorial integrity of the autocratic Arab countries, particularly neighboring Gulf states, had already brought to light the need for a search for common ground among the Arab states and accelerated the return of Egypt to Arab fold (Shama, 2014, p. 41). Also, Egypt's military aid to Iraq against Iran and its political support for the Arab side regarding the first Gulf war redefined its relations with the Gulf countries. In addition, the Damascus Declaration of 1991 following the Iraqi aggression on Kuwait centered Egypt on a planned Gulf security force. Although the GCC+2 plan was abandoned due to the lack of trust in the military forces or political intentions of each other's, even Egyptian presence in the Gulf, as a member of anti-Iraqi UN coalition, tied Egypt and the Gulf states more closely than they have been in the past.

Overall, Mubarak's Egypt sought realist ideals and kept its diplomatic bridge role in the region because he pursued the Arab Solidarity rather than radical Arabist aspirations under the necessity of the increasing integration of Egypt with the West and global capitalism.

However, starting from 2000, the second Palestinian intifada erupted and the peace process partially collapsed. This development made inroads on Egypt's peace efforts, which reduced Egypt's regional standing and its ability to control events in the Arab world. Also, after the events of 9/11, Egypt-US relations was put to a new test when George W. Bush administration considered the decline of Middle Eastern dictatorships as a remedy for the

terrorism threat. Likewise, NATO's active role in advocating democratization in the 2004 Istanbul summit raised Egypt's suspicions (Covarrubias & Lansford, 2007, p. 209). Thus, promoting democracy throughout the greater Middle East opened the door slightly for US abandonment of Mubarak. Indeed, as Obama urged Middle Eastern autocrats, many backed by the US government for decades, to embrace democratic reforms in his calling for a "new beginning" with the Islamic world, especially with the strategic Arab Middle East countries, at Cairo University in 2009 , it was not surprise that the US abandoned Mubarak and accepted the Muslim Brotherhood as a political alternative.

Morsi's Egypt (2012-2013)

With the demise of Mubarak, the Muslim Brotherhood (MB), which "had flooded into the vacuum created by the 'retreat' of the Egyptian state" (Mandaville, 2016, p. 176) from various sectors for liberalization reforms in Mubarak's era, came to surface politically. Morsi of the MB, the first democratically elected president of Egypt, targeted to base foreign policy on Islamic identities. His administration restored the relations with Iran by paying the first official visit to Tehran since the Iran revolution and with Hamas.

In this respect, Mohamed Morsi's Egypt was allegedly posing two threats to GCC except Qatar: the export of revolution(Arab Spring) and rapprochement with Iran. GCC countries was vulnerable to the revolutionist ideas due to their cultural, economic, religious, and political linkages with the MB. For religious and political linkages, we should call our minds the reality of the presence of a substantial part of Gulf population that had been influenced by many members of the Egyptian MB, who had migrated to the UAE and Saudi Arabia not to be subjected to the persecution of Nasser in the 1950s and 1960s (Sailer, 2016, p. 2). The Egyptian MB could have incited the ideologically closed part of the Gulf population to rise up against the Gulf monarchies. By the way, Shiite population of Gulf states was also under the revolutionist ideas promoted by Iran as in the case of Bahrain. As for economic linkages between the Gulf and Egypt, a cooperative system should be remembered that Egypt has provided labor forces and military personnel for the Gulf states in exchange for the economic

aids. Revolutionist ideas in Egypt could have encouraged the large Egyptian worker populations in the Gulf countries to take a stance against the existing regimes (Morris, 1993, p. 41).

Together with the concern for the export of revolutions, there was an anxiety that the Brotherhood's Egypt might pursue a rapprochement with Iran. Morsi was the first Egyptian president to pay an official visit to Tehran since the 1979 revolution. The claim that "the Muslim Brotherhood and the Islamic Republic of Iran have some common ideology" (Pisecky & Grinberg, 2015, p. 16) put Gulf countries in a state of fear that Iran might achieve such a power in Egypt that threatens their interests.

Therefore, except Qatar, GCC states delayed the promised economic-aid packages for Egypt's economy (Farouk, 2014). Turkey and Qatar supported Morsi's Egypt and gave financial aids but could not fill the place of Kuwait, the UAE, and Saudi Arabia in the Egypt's economy. Seemingly, the delay of Gulf aids resulted in the collapse of financial situation of Egypt under Morsi, which caused the rise of the popular mobilization against him and finally a military coup.

So, to be truthful, we cannot specify the identity of his foreign policy clearly due to his only one-year presidential term under strict conditions (Ahmadian, 2014, p. 21).

Abdel Fattah el-Sisi (2014-...)

Following the coup, Abdel Fattah el-Sisi has pursued a diversified foreign policy to increase Egypt's options and he tried to cope with pressures exerted by the Washington administration which was not supportive of the military coup and reluctant to promote the regional interests of Egypt. In this sense, although Egypt is not taking a stance against the US and some western powers, in order to increase and broaden Egypt's global options, he has become engaged in active diplomacy and paid official visits to China(Sisi: My 6th Visit to China Reflects Depth of Relations, 2019) and Moscow(Mutual Visits, 2017) many times to make more economic and military deals.

At the regional level, as for GCC-Egypt relations, the fall of Muslim Brotherhood in 2013 reactivated aid packages from the main Gulf States, particularly Saudi Arabia and the UAE, to Egypt. The two sides tried to cultivate cooperation in a wide range of areas. However, some new regional developments may change the political environment of the two axes. For instance, King Salman bin Abdülaziz el-Suud, in the first years of his ruling, interestingly, ended the block against the Muslim Brotherhood. There were high level meetings with the Brotherhood affiliates such as Hamas leaders and Yusuf al-Qaradawi who is Egyptian scholar very close to the Muslim Brotherhood (Sailer, 2016, p. 3). This rapprochement with the MB was coincided with the new regional developments that turned Saudi's threat perception from the MB to Iran. The US's flawed attitudes in Syria serving Iranian interests and its final nuclear diplomacy with Iran in Vienna Deal(2015) forced the foreign policy of Saudi Arabia to prioritize the struggle with Iran's strengthened domination over the region. In addition, concerning the Syrian issue, nowadays, while Sisi's Egypt welcomes Russia's intervention in Syria, Saudi Arabia considers the Russian intervention as supporting Iran-backed Assad government. In other words, unlike Saudi Arabia, Egypt supports the leadership of Bashar al-Assad to reach a solution to the Syria conflict (Cafiero, 2019). As seen, there may always be some contingencies that make Egypt at odds with Gulf countries.

So, considering the deals that Egypt makes with Russia and China in reaction to the US and the possibility that Gulf states reduce their subsidies to Egypt, Egypt is likely to be in search of aids from different countries in the future.

To be clear, Egypt's foreign policy is now driven by Egypt's national interests totally. This is my analysis that Sisi's foreign policy pursues axial shifts from the old allies to new expected allies by necessity because he tries to prevent Egypt from becoming a failed state one way or another.

Conclusion

This study tries to analyze Egypt's foreign policy on the basis of individual leaders' identities, considering that their ideology, worldview, and material interests have enormous political latitude in the absence of institutionalized foreign-policy understanding.

It finds out that while Nasser identified Egypt's foreign policy behavior with Arab nationalism and non-aligned orientation, Sadat and Mubarak's relatively Western orientation and realist world-views primarily directed Egypt's foreign policy because the decrease in the Arab-Israeli conflict has paralleled the decline of Arab nationalism. After the revolution of 2011, Islamic identity came to the surface of Egyptian foreign policy but the deterioration of financial situation put an end for Morsi's administration to implement long-term foreign policies. At present, Egypt is under the military regime that is pursuing pragmatic goals because of deep economic problems. Therefore, frequent axis shifts are likely to be seen in Sisi's foreign policy.

Bibliography

Ahmadian, H. (2014). Egyptian Foreign Policy Identities. Iranian Review of Foreign Affairs, 5(3), 5–31.

Boon, K., & Huq, A. (2012). Global Stability and U.S. National security. Oxford University Press.

Cafiero, G. (2019). Egypt's Growing Support for Bashar al-Assad. Inside Arabia. https://insidearabia.com/egypts-growing-support-for-bashar-al-assad/

Covarrubias, J., & Lansford, T. (2007). Strategic Interests in the Middle East: Opposition or Support for US Foreign Policy. Ashgate Publishing.

Farouk, Y. (2014). More than Money : Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf (Issue April).

Hopwood, D. (1993). Egypt : Politics and Society 1945-1990. Routledge.

Karawan, I. A. (2002). Identity and Foreign Policy: The Case of Egypt. In S. Telhami & M. N. Barnett (Eds.), Identity and foreign policy in the Middle East (pp. 155–168). Cornell University Press.

Mandaville, P. (2016). Islam and International Relations in the Middle East: From Umma to Nation State. In L. Fawcett (Ed.), International Relations of the Middle East. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/hepl/9780198708742.003.0009

Morris, M. E. (1993). New Political Realities and the Gulf: Egypt, Syria, and Jordan. Rand.

Mutual Visits. (2017). State Information Service. https://www.sis.gov.eg/Story/121782?lang=en-us&lang=en-us

Pisecky, H., & Grinberg, A. (2015). Iran and The Muslim Brotherhood in the Arabic-Speaking World: The Best of Enemies. Middle East Review of International Affairs, 19(3).

Sailer, M. (2016). Changed Priorities in the Gulf: Saudi Arabia and the Emirates Rethink Their Relationship with Egypt. SWP Comments, 8(January), 1–8.

Shama, N. M. (2014). Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests. Routledge.

Sisi: My 6th visit to China reflects depth of relations. (2019). State Information Service. https://www.sis.gov.eg/Story/139699/Sisi--My-6th-visit-to-China-reflects-depth-of-relations?lang=en-us

FOREIGN STUDENTS ASSESSMENT OF QUALITY OF CUSTOMER SERVICE IN BANKING SECTOR OF TURKEY CASE-STUDY OF VAKIF BANK ANADOLU UNIVERSITY

Ramatu Ussif

Abstract

The financial sector in Turkey has experienced some growth over the past decades. This has resulted in an increase in competition among banks in the industry as each of the banks tries to capture some portion or greater market share. Competitive advantage is earned by banks when there is innovation in products and services that reflects the customer's expectation. This study examines the quality of customer service delivery of the Vakif Bank Anadolu University branch and also investigates the level of foreign students' customer satisfaction with the bank's products/services. The research employed a cross-sectional research design and mixed research methods. Primary and secondary data were used. The primary data was collected from 100 foreign students of Anadolu University Vakif Bank customers with a questionnaire and the students were selected randomly and conveniently while the data was analyzed using descriptive statistics. Again, 5 staffs of the bank were interview using an interview guide and were analyzed using thematic analysis. The study found out that, delivering of excellent and quality service to customers is a winning strategy that resulted in new customers, retaining existing customers, potential customers, higher customers' loyalty, customers' word of mouth advertisement, and much lower customer attrition to the bank. We recommend that Vakif banks should understand the foreign students' customers' needs & wants, consider the language challenges by providing some staff who are multilingual and try to increase qualitative products and the satisfaction level of their customers by rendering tailored-made services.

Keywords: Foreign-students,Customer-satisfaction, Service-quality, Products & Services, Vakif-Bank.

Introduction

The quality of customer service is a very important aspect of every organization, and for the company to survive, gain profit, prosper, and exist for a longer period, quality services must be provided. This would enable the company to make more customers, more sales, and hence achieved higher profitability. Quality service and customer satisfaction are mostly considered to be the most important factor that is thriving in today's highly competitive market or business world. The objective of the study is to examine the quality of services delivered to foreign student customers by Vakif bank taking into consideration factors that make the customers satisfied and delighted, cause customers dissatisfaction, the gap that exist between the customers' perception and their expectations and the quality of services excellent products offered to them and as against the new trend in the customers' expectation. All firms that provide quality service to the customers attract customers by gaining more customers and improves their public image. This leads to customer satisfaction and every customer who is satisfied remains loyal to the organization. Organizations that provide quality services to customers ended up attracting and maintaining the customers. There are a lot of studies on service quality, but the majority of those studies are service quality in firms and not in Banks. Example of the researches include Duodu & Amankwa (2011), they studied on customer satisfaction and service quality assessment and analysis of insurance firm in Ghana while Hellen (2014), assessed the quality of services rendered to customers, and the customers' satisfaction in the training institute of the certified public Accountants in Nairobi, Kenya. Similarly, Wanjiku (2014), expatiate the service quality effects on customer satisfaction in mobile telecommunication firm/company in Kenya and service quality impact on customer satisfaction was discussed by (Manani, Nyaoga, Bosire, Mbati & Kongere (2013) at the Kenya Airways. The competitiveness of a bank is seen largely in the ability of the institution to provide products & services which are competitive and meet the needs of customers globally. All financial institutions are faced with a challenge of how to retain existing customers and to attract new ones (customers). To achieve these, the banks have to offer services quality to their customers by monitoring & evaluating the processes at all stages to ensure that consumers/customers get

value for all services rendered. Quality of services makes Customers satisfied and is very vital as customers continue to remain loyal to the company's product/service if they meet their perceived preferences & tastes.

Research Problem

Foreign students' customer satisfaction is one of the biggest challenges for the Turkey banking industry. The most competitive market in the country has caused the banking system to do changes drastically especially in the last decade where the attention of the institutions has turned to the foreign customer as one of the key focus in banking, and a very much more in the Vakif banking sector. More than 95 percent of foreign students in Turkey used Vakif Bank and there is Vakif Bank in most of the Universities which makes it easier for the students to bank there. However, though many banks and firms strategies aimed at the improvement of customer satisfaction, yet the customers are not part of the formulation of those strategies. Also, the products and services are created in the banks or industries with little inputs or no inputs from the customers. Vakif Bank, for instance, has been opening branches in every university in turkey without proper research to indicate how these strategies would enhance good customer satisfaction. Several interviews and researches indicate that Vakif bank has a majority of international students as customers, and this makes the banks to extend and expand their branch networks to all campuses recently. Though studies on customer satisfaction and service quality may be available in the country, studies on foreign students' quality of service and customer satisfaction service in Vakif Bank is not available, studies on the international students' customer satisfaction in the Turkey banking industry is lacking. This is the knowledge gap motivating these studies that the researcher sought to fill.

Research Objective

The main objective of the study is to examine the quality of services delivered to foreign students customers by Vakif bank Anadolu.

The entire article discusses the below specific objectives:

Examine the factors that make the customers satisfied and delighted

Assess the causes of customers service dissatisfaction,

Investigate the gap that exists between the customers' perception and their expectations

Discuss the quality of services, and excellent products offered to the customers.

Research Question

What is the quality of services delivered to foreign student customers of Vakif bank Anadolu?The specific research questions include:

What are the factors that make customers satisfied and delighted?

What are the causes of customer service dissatisfaction?

What is the gap that exists between customers' perceptions and expectations?

What is the quality of services, and excellent products offered to the customers?

Literature Review

Literature reviewed comprises both the library sources and internet sources. The review of the literature for this study was based on a theoretical, empirical, methodological, and conceptual frame of other researches related to the topic under investigation.

Theoretical Review

A theoretical review of literature attempts and tries to give explanations and meanings of variables that were considered in the study and conceptual framework. These explanations give the readers much understanding of the entire research.

Customer Satisfaction Theory

The satisfaction of customers in banks has many facets. Some of the many observable measures include Service quality, customers' loyalty, and purchase & repurchase behaviours, customer trust among others. The above measures were studied extensively.

Customer Satisfaction

These are the feelings that a customer has after using a product or service. A customer after the user tries to compare the performance of the product to his or her expectation. Kotler &Keller, (2006) indicated that satisfaction is the feeling of pleasure or the feeling of disappointment that a person has resulted from product performance compared to its actual expectation. The World trade organization, (1985) explained customer satisfaction to be the psychological concept whereby the person has a feeling of pleasure & well-being from the products and services that he/she hopes for that is expected. Satisfying the needs wants desires and the expectations of customers. Thus the results of everything went right as expected Besterfield, 1994). Customer satisfaction has some indicators, some of the indicators are the degree of the customers' appreciation, customer loyalty, and the strengthened relationship. The satisfaction of a customer is very important for every organization. The more customers are satisfied, the more they become loyal to the organization, make repeat purchases, recommend other customers to buy, and building long term trust and relationship with the products and company (Ussif, 2008)

Service Quality & Customer Satisfaction

The quality of service and satisfaction of customers are interrelated. All customers after making sacrifices and making purchases expect benefits from the products/services that are offered to them. Many researchers and academicians discuss the relationship between customer satisfaction and service quality. Spreng & Singh (1993) in their study argued that the increase in quality services will increase the satisfaction of customers. For a customer to be satisfied, the company has to produce qualitative products and quality services. Oliver (1980). Found out that, the satisfaction of the customer has the fullest way of meeting the expectation of the products/services. The antecedent of quality service is the satisfaction of customers indicated by (Parasuraman et al., 1988).

Satisfaction

Satisfaction according to Bitner & Zeithaml (2003) is when the customer's evaluations of the services rendered and the products offered to see if the products and services met the expected needs and wants of the consumer.

Customer Loyalty

The loyalty of a customer is when the customer makes continuous and repeat purchases of goods and services. Gremler & Brown (1996) explained customer loyalty as expressing a positive attitude and making repeat purchases of products/services at the same time ready and willing to use the product again when there is the need for it.

Customer Retention

Hoyer & MacInnis (2001), indicated that, customer retention as to do service providers working hard to provide quality service to satisfy customers' needs and wants with the good intention of building long-term customer relationships.

Quality of Service Theory

Quality of services is very significant to every organization be it private, public, or mixed because it is the road map to growth, profitability, and competitive advantage. The services provided by the organizations are intangible. Kotler & Keller, (2009) indicate that services are the intangibles or the performance that the institution rendered to the customer which not result in ownership of anything. But can be explained as the intangible services that the institution offers to another (customers) in money exchange or pleasure. Parasuraman et al., (1985) concluded that the features of services include: intangible, heterogeneity, inseparable that should be acknowledged for the full-service quality understanding.

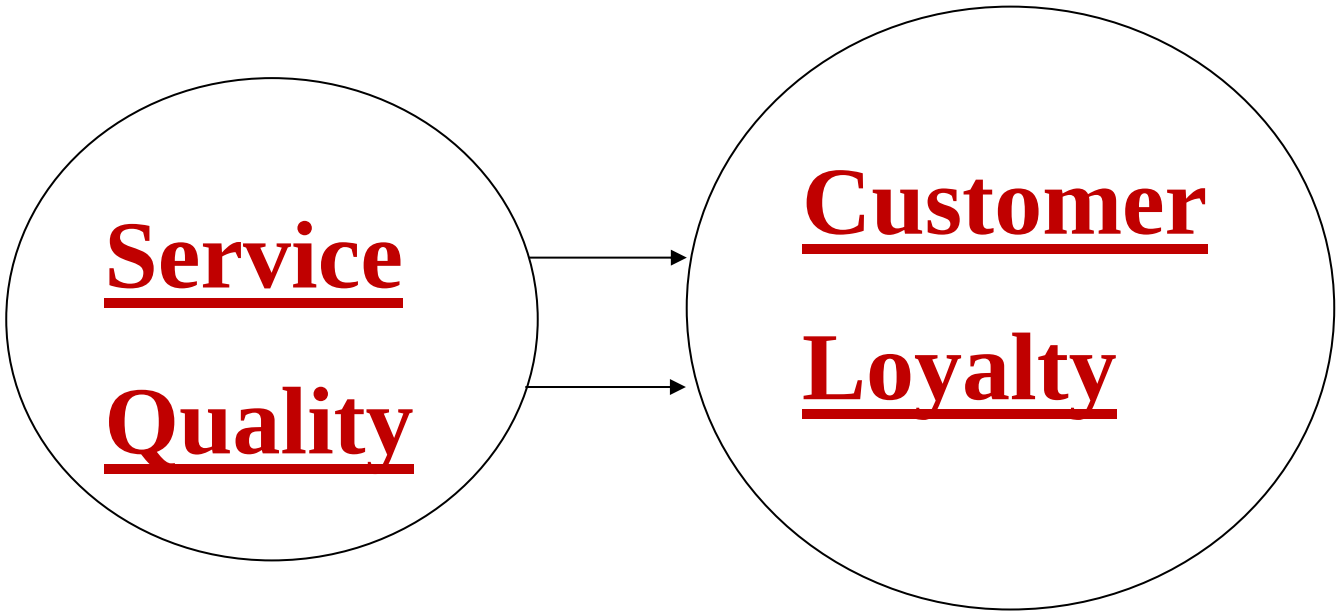
Empirical Reviews of the study

Lee and Hwan (2005), examined the relationship among quality of service, customer satisfaction, & profitability in the banking sector of Taiwanese using correlation analysis. The findings of the study indicated a Positive and direct causal relationship between customer satisfaction, quality of service, and the customer purchases behavioural intention. However, Neringa (2014) discussed the relationship between customer loyalty and quality of service Survey using primary data thus structured questionnaires by sampling the group of respondents. The findings of the study suggest that the retail service quality of the institutions has a positive effect on the loyalty of the customers, while Leila Rahman Nejad (2014), investigates the relationship between service quality, customer loyalty, and the relationship quality of customers in banks using interview & questionnaire to interview the participants, the result of the research shows that, there is positive effect after the customer gain satisfaction. Again, trust & commitments are found to be the most effective factor in customer loyalty. Similarly, Asghar Afshar (2011), examines the effects of client service & the quality of the product on the customers' satisfaction and loyalty. Using descriptive research, population sampling, and surveys. The research finding concluded that a positive relationship existed between customer satisfaction, &the loyalty of customers in the automotive industry of India.

Conceptual Review of Literature

Conceptual Framework

The conceptual framework of a study is a broad set of ideas, opinions, and principles that are used in structuring a presentation. Conceptual frameworks help the researcher to organize research in a hierarchy to complete investigations successfully. It also helps in explaining the relationship that exists in the systems from the top level to the lower/bottom level, which satisfaction has the most positive effect on the loyalty of customers in service the business organization.

Source: Researchers model, 2016

Methodology

The research methodology adopted in this article is purely descriptive research study method. Primary and secondary data were both used. The instrument for the primary data collection was a questionnaire for foreign customers.

The research employed a cross-sectional research design and mixed research methods. Primary and secondary data were used.

The primary data was collected from 100 foreign students of Anadolu University Vakif Bank customers with a questionnaire and the students were selected randomly and conveniently while the data was analyzed using SPSS with the help of descriptive statistics such as Tables, frequencies. Percentages etc.

Again, 5 staffs of the bank were interview using an interview guide and were analyzed using thematic analysis.

Instruments for Primary Data Collection

The instrument for the primary data collection for this study was a questionnaire for the foreign customer of the Vakif bank Anadolu University branch and interview guide for the management of the bank.

Instruments for Secondary Data Collection

The researcher again collected some data from various documents available from the Anadolu University Vakif bank branch as sources of secondary data. The documents such as books, brochures, pamphlets were reviewed including the banks' home page.

Sample Size of respondents

One hundred foreign students of Anadolu Vakif Bank customers were interviewed using a questionnaire and 5 managers of the bank were interviewed using interview guides.

Data Analysis

Data analysis is concerned with interpretation, explaining, and giving meanings to the collected data. The data for this study were analyzed quantitatively and qualitatively known as

the mixed-method approach. The statistical package for social Science (SPSS) was used to analyze the quantitative findings. The researcher specifically used frequencies, percentages, mean, numbers, and charts as a component of descriptive statistics for the quantitative data analysis. Also, content analysis was employed. The findings were presented in the form of tables and diagrams.

Response Rate

This is the rate or number of participants who responded to the questionnaire that is expressed in a percentage rate. In all, 111 questionnaires were shared and 100 questionnaires return while 11 questionnaires did not return. The finding shows that more than 90 percent of the questionnaires return and this 90 percent rate indicates good results.

Ethical Considerations

Ethical issues were considered in the study. The researcher observed the participants' consent, their voluntary participation, the anonymity & confidentiality of the research ethics that was emphasized by Creswell (2009). Furthermore, the participants' privacy and secrecy were respected and data collection of the study was subject to researchers' permission accessed from the bank managers and the respondents' permission and consent. The collected data were analyzed objectively and are only use purposely for this article. All the information that is used in this article were appropriately cited in the work and also included in the references part.

Findings

Findings and Discussion

Table 1: The Basic Profile of Respondents/Participants

Background Information	Status	Frequencies	Percentages
Gender	Male	58	58
	Female	42	42
Age of Respondents	18-25	45	45
	25-35	33	33
	35+	22	22
Marital status	Single	82	82
	Married	17	17

	Living together	1	1
Level of education	Secondary	0	0
	First Degree	52	52
	Master's Degree	33	33
	PhD.	15	15
Number of years Banking	0-2	15	15
	2-4	32	32
	4-6	40	40
	6 and above	13	13

Source: Researcher, 2018

Table 2: Services Delivered by Vakif Bank to Foreign Students

Services Delivered	Frequencies	Percentages
Accepting deposits	22	22
Cash withdrawals	17	17
ATM Services	23	23
Internet Banking	30	30
Foreign Exchange services	8	8
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

Table 3: Factors that make Customer of Vakif Bank Satisfied & Delighted

Service Factors	Frequencies	Percentages
Customer care	25	25

Good Customer Services	27	27
Staff Loyalty	18	18
Management customer complaints handling	9	9
Bank good relationship with customers	21	21
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

Table 4: Customer Service Dissatisfaction

Dissatisfied Customer Service	Frequency	Percentage
Language difference/challenge	77	77
Customer service partiality	10	10

Bad Services	8	8
Other (utterances)	5	5
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

Table 5: Gap that exists between Foreign Customers Perception & Expectations

Gap	Frequencies	Percentages
Yes	31	31
No	69	69
Total	100	100

Source: Primary Data, 2019.

From the responses, the foreign customer indicated much gap does not exist between their perception and expectation by 69 percent. Only 31 percent said there is a little gap.

Table 6: Quality Services & Excellent Service by Vakif Bank to Foreign Students

Excellent Services	Frequencies	Percentages
ATM Services	100	100
Internet Banking	90	90
Mobile Banking	92	92
Teller Account	100	100
Dollar Account	80	80
Transfer Services	52	52
Other services	30	30

Source: Primary Data, 2018.

From the field data collection, it was seen that all the one hundred foreign customers of Vakif Bank Anadolu Branch used ATM Services 100 percent, Internet Banking 90 percent, Mobile Banking 92 percent, Teller Account 100 percent, Dollar Account 80 percent, Transfer Services 52 percent, and Other services 30 percent. We observed that all foreign customers of the bank used and enjoyed ATM services, Teller Accounts. The customers mentioned that the above services rendered to them are of quality and they are happy banking with Vakif bank.

Source: Primary Data, 2018.

Table 5: Foreign Customers Used Other Banks

Used other Banks	Frequencies	Percentages
Yes	88	88
No	12	12
Total	100	100

Source: Primary Data, 2019.

88 Percent of the respondents interviewed mentioned that the bank with another bank apart from Vakif Bank, while 12 percent said, they only bank with Vakif Bank.

Table 8: Other Banks Used by Foreign Students/Customers

Name of Bank	Frequencies	Percentages
Ziraat Bank	26	26
Turkey Iş Bank	51	51

Kuveyt Bank	14	14
Finance Bank	2	2
Turkey Halk Bank	7	7
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

From the findings, the foreign students deal with other banks aside Vakif Bank. 26 percent of the students mentioned Ziraat Bank while 51 percent made mentioned of banking with Turkey Iş Bank in addition to Vakif Bank. 14 percent customers' bank with Kuveyt Bank and 2 percent also bank with Finance Bank and finally, 7 percent bank with Halk bank. We observed that customers deal with these banks due to different reasons. Whilst others bank with Iş Bank because of credit card, others bank with Kuveyt Bank because of money transfer. Most of the customers wish Vakif Bank will offer them with other services like money transfer, western union, credit cards etc.

Table 9: Reasons Foreign Students Bank with Different Bank

Reasons	Frequencies	Percentages

To experience other services	36	36
Because of Credit Card services	87	87
Money transfer charges	71	71
Proximity to my hostels	49	49
Proximity to my university	84	84
To have a feel of other banks	29	29
Personal choice	33	33
Peer Influences	44	44

Source: Primary Data, 2018.

From the table above, we can see that the respondents mentioned different reasons and because is multiple response questions, respondent was responding to two or more answers. The researcher observed that the majority of foreign customers used other banks because of credit cards. The second majority mentioned proximity or the distances from the bank to their university as a factor while the next mention of the interest rate charged when transferring money especially foreign or international money transfer.

Table 10: Foreign Customers reaction towards services rendered to them

Reactions	Frequencies	Percentages
Very good	47	47
Good	34	34
Somewhat	12	12
Bad	7	7
Very bad	0	0
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

Table 11: Foreign customers Expectation on Quality of Service Rendered

Expectations	Frequencies	Percentages
Yes	67	67
No	33	33
Total	100	100

Source: Primary Data, 2019.

67 percent of the respondents said yes they get quality services from the bank and 33percent said no expectation.

Table 12: Are you happy with the Services Rendered to you

	Frequencies	Percentages
Very happy	32	32
Happy	46	46
somewhat happy	13	13
Unhappy	9	9
Very sad	0	0
Total	100	100

Source: Primary Data, 2018.

In table 12 above, 32 respondents said they are very happy with the services rendered to them and 46 said they are Happy. 13 of the participant also said, they are somewhat happy while 9 mentioned that, they are Unhappy. No respondents mention they are very sad.

Response to Questions on Interview Guide by Management

According to the Vakif Bank manager in charge of foreign students:

“Vakif bank Anadolu branch has modern equipment, and the bank's physical facilities are very visually appealing to the entire customers. He also mentioned that the employees of the bank always appear executive, formal, nice, and very neat and the documents/materials (pamphlets, statements) of the bank are linked up with the services rendered to the customer".

“He further mentioned that their bank always fulfil its promises to the staffs & the customers and they always show a sincere interest in solving the foreign customers' problems because they understand how important a customer is to their work especially international customers”.

“As a staff of the bank, we also provide the very best services to the foreign customer at the right & first time to retain them and gain more potential foreign customers because, they help increase our customer base, and increase growth and profitability. Vakif bank provides the best services at the time that they promise their customers to do and we insist on records that are error-free in our bank”.

One of the management of the bank in charge of customer service narrates that:

"Our employees always tell our foreign customers when services will be performed and we are always willing to help our customers. We try our best to offer prompt services to foreign customers and all other customers. The Staff of Anadolu University Vakif Bank is enough in terms of numbers and we are very ready to respond to our customers' request on time".

“On assurance to the foreign customers, our behaviour in this bank instils confidence in foreign customers. Our foreign customers always feel safe and secured when making transactions because the employees are consistently courteous and friendly to them. The staffs of this bank are having the relevant knowledge to answer foreign customers' questions and requests and we also have a staff who could speak English helping foreign customers express their needs and request”.

According to the bank management of Vakif Bank Anadolu University Branch:

“Vakif Banks Anadolu Branch always gives foreign customers individually and special attention and the bank's operating hours are convenient to foreign customers since most of them are students on campus here and they have lectures. The bank is having foreign customers' interest first and at heart because we believe that, customers are always right. Also, we try to understand the specific needs/wants of your foreign customers by offering quality what is available to them”.

Findings

The study found out that, delivering excellent and quality service to customers is a winning strategy that resulted in the bank gaining:

New customers for the bank

Retaining existing customers

Gaining more potential customers

Higher customers' loyalty

Customers' word of mouth advertisement, and

Lower customer attrition to the bank.

Impact of the Research

This study helps Vakif bank stakeholders to have a good appreciation & better understanding of the quality of service dimensions on customers or client loyalty by trying to improve the communications between the bank's staff and the customers to ensure a good flow of information in the bank.

Again, it serves as a source of knowledge to the banks' users on how the bank can provide quality services by keeping promises to their customers, providing the service on time without any delay, and to reduce costs.

Also, it will assist foreign students in their decision making whilst transaction with vakif Bank by providing them with general customer care and protection.

It also provides information/useful results to managers in banking industries of Turkey for strategic planning which will enable the banks to create a readiness profile for them to be able to pinpoint their strength & weaknesses of their procedures and processes towards achieving quality, and understanding of the dangers that could arise if qualitative services are not provided to foreign customers and the customers of the bank at large.

It further provides insightful and valuable information to the policymakers of the bank and a reliable guide towards effective monitoring and regulation of the banks by the regulators.

The study also provides useful information that allows stakeholders to offer suggestions towards the improvement of service delivery of their respective banking sectors in Turkey.

Limitation of the Study

It was difficult approaching most of the respondents because of their busy schedules, lectures, and academic requirements.

Finance is also another limiting factor of this study

Discussion, Conclusion and Recommendations

Conclusion

The objective of this article was to assess "Foreign students' assessment of the quality of customer service delivering in banking sector of turkey- a case-study of Vakif bank Anadolu University". The study compared the service quality of the bank, customers' expectations & perceptions. It also identified the components of service quality at Vakif bank together with components of customer loyalty. Based on the findings of objective one the study concluded that customers were satisfied with Vakif bank services as evidenced by the overall positive service quality.

The study concluded that the components of tangibility & responsiveness were the major components that influenced customer loyalty.

Also, the customer wishes the bank offered them a credit card to be able to do an online transaction that required only credit card. On the aspect of the credit card, customers are not happy with Vakif bank services.

Furthermore, some of the customers mentioned cause of their service dissatisfaction as a language barrier. They explained that understanding and speaking Turkish is difficult for most of the foreign customers.

Finally, there is a little gap between the perception of the customer and their expectation. They expect Vakif Bank to render all serviced needed by them and to have a multilingual staff to attend to their need but this is not the case. Majority of the customers attested to the fact that, for those services they receive from Vakif bank, they are quality services & excellent.

Recommendations

The study recommends improvement in the communication between Vakif bank staff and foreign customers to ensure a good flow of information.

The bank should employ staff who could speak English Arabic and French in addition to Turkish to help those customers who could not speak and understand fluent Turkish.

Credit cards should be offered to the foreign students' customers of the bank to enable them to do online businesses and other activities that require only credit card usage.

There should be a consistent efforts/ways to collect information on their customers' new expectations to make products and services that will meet their needs because human needs are very insatiable and they always change over time.

The management should train & motivate all staff to practice the ServQual dimensions on all the determinants of customer satisfaction to increase the company's customer base.

Bibliography

Asgharafshar, J. (2011). Effect of customer service and product quality on customer satisfaction and loyalty. An international Journal of Humanities and social science, 1(7) (Special issue June 2011).

Besterfield, D.H. (1994). Quality control. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Gresswell, S. N. (2009). Research design method qualitative, quantitative, and mixed-method approach' 3rd Ed. Los Angeles: Sage.

Kotler, P. &Keller, k. (2009) Marketing management. 12th Edition, Pearson Education

Inc, New Jersey.

Lee, S., and Hwan, H. (2005). Relationship between service quality, client satisfaction, and profitability in the Taiwanese banking sector. Journal of service marketing, 14(3), 217-231.

Manani, T.O., Nyaoga, R.B., Bosire, R.M., Ombati T.O and Kongere T.O (2013),

European Journal of Business and Management, 5, 22.

Neringa, I. (2014). The relation between quality and customer loyalty. An empirical investigation of retail chain stores in the emerging market sector of social science. An American international journal of Social Science. 3(2), 1-8.

Oliver, R. (1980). "A cognitive model of the antecedent and consequences of satisfaction decisions", A journal of marketing, 17(10), 460-9.

The world trade organization, (1985). Identification and Evaluation of those Components of Tourism Services which have a Bearing on Tourist Satisfaction and which can be Regulated,

and State Measures to Ensure Adequate Quality of Tourism Services. World Tourism Organization, Madrid

Parasuraman, A., Zeithaml, V., and Berry, L. L. (1985). "A conceptual model of service quality and its implications for future research" Journal of Hospitality & Leisure Marketing, 3, 5.

Parasuraman, P., Zeithaml, V.A &. Berry, L.L. 1988. SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality, Journal of Retailing, 64, pp.12-40.

Ussif, R. (2008), Achievement, challenges and prospects of Abokobi Area rural Bank in Ghana.

Unpublished thesis.

Wanjiku, G. (2014), Effect of service quality on customer satisfaction in the mobile telecommunication industry in Kenya. Unpublished MBA project, UON

Appendices

Appendix 1: Managers Interview guide

I am Ramatu Ussif, a PhD student at Anadolu University. Eskisehir Turkey. Business Administration department, researching on: "Foreign students assessment of the quality of customer service delivering in banking sector of turkey- a case-study of Vakif Bank Anadolu University customers". The main objective of using this interview guide is to obtain your responses about the quality of the services you rendered to your foreign customers. The information to be obtained from you will be kept confidential and discarded after the study. I would, therefore, appreciate your responses to the below questions. Thank you in advance.

Section A: Demographic Information:

Please what is your Gender? Male ( ) Female ( )

Please your age? A. 15-25 ( ) b.45-45 ( ) c. 25-35 ( ) d.33-33 ( ) e. 35+ ( )

Indicate your marital status, please. Single ( ) Married ( ) c. Living together ( )

What is your level of education? A. High school ( ) b. First Degree ( ) c. Master's Degree d. Ph.D.

For how long have you been a manager of this bank?

a. Less than a year ( ) b) 1years ( ) c) 2 years ( ) d) 3 years and above ( )

How many branches does your bank have in Eskisehir? Number ……

Section B: Service Quality Practices by the Bank

Tangibles

Please does your bank have modern equipment?

Are the bank's physical facilities are very visually appealing?

Do bank Employees always appear nice and very neat?

Does the bank documents/materials (pamphlets, statements) linked with your services?

Reliability

Does your bank always fulfil its promises to the staff & the customers?

Has your bank shows a sincere interest in solving customers' problems?

Do you provide the very best services to the customer at the right & first time?

Does your bank provide the best services at the time that they promise their customers?

Does Vakif bank insist on error-free records?

Responsiveness

Do your employees tell the customers when services will be performed?

Are your employees always willing to help the customers?

Do the employees offer prompt services to the customers?

Does your employees enough and ready to respond to the customers' requests on time?

Assurance

Will the behaviour of your employees instil confidence in customers?

Do customers of your bank feels safe and secure when making transactions?

Are your employees consistently courteous and friendly to customers?

Are your employees having relevant knowledge to answer foreign customers' questions?

Does your staff speak English to help foreign customers express their needs?

Empathy

Do your banks always give foreign customers individual and special attention?

Is your banks having operating hours that are convenient for foreign customers?

Is your bank having foreign customers' interest first and at heart?

Do your employees understand the specific needs/wants of your foreign customers?

Appendix 2:

Questionnaire for Customers

I am Ramatu Ussif, a PhD student at Anadolu University. Eskisehir Turkey. Business Administration department, researching on: “Foreign students’ assessment of the quality of customer service in the banking sector of turkey- a case-study of Vakifbank Anadolu University customers". The main objective of using this questionnaire is to obtain your responses about

how Satisfied or dissatisfied you are with the Vakif banks' services. The information/data to be obtained from you will be kept confidential and discarded after the study. I would, therefore, appreciate your responses to the below questions. Thank you in advance.

Section A: Demographic Information

Please what is your Gender? Male ( ) Female ( )

Please your age is what? A. 15-25 ( ) b.45-45 ( ) c. 25-35 ( ) d.33-33 ( ) e. 35+ ( )

Indicate your marital status, please. Single ( ) Married ( ) c. Living together ( )

What is your level of education? A. High school ( ) b. First Degree ( ) c. Master's Degree d. PhD.

For how long has your bank branch been in existence? The number of years……

Section B: Quality of Service

1. Please what is the quality of services delivered to you as foreign student customers of Vakif Bank Anadolu?

Accepting deposits

Cash withdrawals

ATM Services

Internet Banking

Foreign Exchange services

Other, specify…….

2. What are the factors that make you satisfied and delighted with the bank services?

Customer care

Customer Services

Staff Loyalty

Management customer complaints handling

Bank relationship with customers

Other, specify……

3. What are the causes of service dissatisfaction in the bank?

Language difference

Customer service partiality

Bad Services

Other, Specify……

4. Is there a gap that exists between your perception and expectations? Yes ( ), No ( )

What are the quality of services, excellent products offered you as foreign customers?

ATM Services

Internet Banking

Mobile Banking

Teller Account

Dollar Account

Other, Specify…….

Section B: Indicators of Customer Satisfaction

A. Customer loyalty

1. Please do you usually set an appointment before going/leaving the bank? Yes ( ), or No ( )

2. Do you have other bank accounts or your bank with other banks? Yes ( ), or No ( )

2a. If yes, which other bank do you bank with?

Ziraat Bank

Turkey Iş Bank

Kuveyt Bank

Turkey Halk Bank

Other banks, specify…….

2b. Please why do you bank with other banks?

To experience other services

Because of Credit Card services

Proximity to my hostels

Proximity to my university

Personal choice.

Peer Influences

3. Is your experience with the bank good enough?

A. Very good ( ) b. good ( ), c. somewhat good ( ), d. bad ( ) e. very bad ( )

4 What is your reaction towards the product/services offered by your bank?

Very good ( ) b. good ( ), c. somewhat good ( ), d. bad ( ) e. very bad ( )

5 Are your expectations on the quality of service by the bank being met? Yes ( ), or No ( )

B. Degree of Appreciation

Please are you happy with the services provided to you by your bank?

A.Very happy ( ) b. happy ( ), c. somewhat happy ( ), d. unhappy ( ) e. very sad ( )

Are you ready to tell your friends/other students about your positive experience with Vakif bank? Yes ( ), or No ( ).

Are the bank staff willing to help you in case of any services? Yes ( ), or No ( ).

Please do you appreciate the bank's staff willing to help you? Yes ( ), or No ( ).

Are you satisfied with the way the bank handles your complaints? Yes ( ), or No ( ).

C. Strengthened Relationship

1 Please do you have a good relationship with the bank's employees? Yes ( ), or No ( )

2 Does the staff of the Bank have good communication skills when speaking with you?

Yes ( ), or No ( )

3 Can you talk to the employees whenever you are to enquire something? Yes ( ), or No ( )

4. Please do you have a positive attitude towards your bank staff?

5 Please do you forward your complaints to the bank?

A. very politely ( ), b. Somewhat politely ( ), d. not polite ( ). D. very bad ( )

6. How many bank account do you have? Number ……..

7. Please do you think the services rendered to you are of quality? Yes ( ), or No ( )

7a. if yes, what makes you think so? ……

8. Please is there any product/service that you wish the bank offers to you? Yes ( ), or No ( )

If yes, please what are these products/services? …….

9. What do you think needs to be done to increase the level of customer satisfaction in the banks? …….

PROF.DR. NECMETTİN ERBAKAN'IN ORTA DOĞU POLİTİK VİZYONU

Akif Cihat ARSLAN

Özet

Bu çalışmada Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın politik hayatı boyunca dış politikada kullandığı temel kavramlar ve bu kavramlara bağlı olarak Erbakan'ın orta doğu politikası incelenmiştir.Orta doğu kavramı ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında orta doğu gelişmeleri kısaca ele alınacaktır. Sonrasında Erbakan'ın kullandığı temel kavramlara değinilecektir. Bunlar sırasıyla anti-siyonizm, anti-emperyalizm, islam birliği, D-8 örgütü ve adil düzen. Bu çalışmada, Erbakan'ın 1969-2011 yılları arasında dış politika alanında işlediği kitap ve konferans metinleri söylem analizi yöntemi kullanılarak analiz edilecektir. Erbakan'ın bakış açısı ile dünya hak ve batıl çatışması içindedir.Ne emperyalızm ne kapitalizm başarılı bır yoldur ve ona göre islam dışındaki tüm idealler batılın tarafındadır. Bu çalışmada batılın en büyük temsilcisi olan siyonizmi ve onun dünya siyasetindeki etkisini ve de siyonizmin orta doğu politikalarında nasıl önemli olduğunu anlatılacaktır. İslam birliği'nin ilk ve çekirdek adımı olan D-8 projesi, son iki yüzyılda yaşanan olaylara bir çözüm olacak şekilde tasarlanmıştır. Erbakan'a göre sadece müslümanların değil tüm dünya insanları için bir dünya düzeni şarttır. Bu ancak adil düzen ile mümkün olabilir. Bu kavramı genel olarak dünyanın yaşanan düzenine bir sistem eleştirisi olarak sunan Erbakan dünyanın son yüzyıllarda yaşadığı menfı uygulamalardan çıkardığı derslere bağlı olarak ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu adil düzen kavramını gerek Türkiye için gerek dünya için ayrıca çalışmıştır. Türkiye'de kurulacak bu düzen dünya için de bir örneklik teşkil edecek ve akabinde dünyada kurulu olan batı entegreli sistem son bulmuş olacaktır.Son olarak kronolojık şekilde Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın

yaptığı uluslararası ziyaretler, konuşmalar ve attığı adımların toplu bir değerlendirmesi el alınarak günümüz Türk orta doğu politikasına verdiği katkılar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Dış Politika, D-8 örgütü, Anti-siyonizm, Türkiye'nin Orta Doğu Politikası.

Anti Siyonizm

Erbakan'a göre gerek orta doğu gerek dünya siyasetinde siyonist yahudilerin yerinin çok önemli olduğu görülmektedir. Bu sebeple siyonizmi ve onun dünya siyasetindeki etkisini ve de siyonizmin orta doğu politikalarında nasıl önemli olduğunu birçok platformda anlatmıştır.

19. yüzyıla dek farklı coğrafyalarda yaşayan yahudiler Fransız İhtilalinin etkisi ile ulus devlet düşüncesinden etkilendiler. Dini kimlikten öte homojen milletlerin devlet kurma ideali ile kaynayan avrupa ülkesinde yahudiler kendi birliklerini oluşturmaya çalıştılar. Kimi yahudiler kendilerini bir millet olarak değil bir dini grup olarak görürken kimi yahudiler kendilerinin bir ulus devlet olmayı hak ettikleini düşünüyorlardı. Siyon Severler adı altında özellikle rus topraklarında kurulan bir yahudi cemiyeti kurulacak ulus devletin nerede nasıl olcağını da hayal etmeye başlamışlardı.

Siyonizmi; Yahudilerin Kudüs'e geri dönmesini , burada bir yahudi devleti kurulmasını amaçlayan ve Eski Ahit'teki prensibleri yerine getirilmesini hedeflendiği bir ideoloji olarak açıklayabiliriz. Bir nebze israil milliyetçiliği olarak da tanımlanan siyonizm, adını süleyman mabedinin kurulduğu tepenin adı olan siyon kelimesinden türetildiği söylenmektedir. Siyonizm kelimesi siyasal bir hareket olarak ilk defa 1893 yılında rus yahudisi Nathan Bırnbaum'un yayımladığı bir makalede dile getirilmiştir. Burada siyonizm, yahudileri Filistin'e yerleştirme amacını taşıyan bir fikir olarak değerlendirilmiştir.

19. yüzyılda Thedeor Herzl adında viyanalı bir gazeteci tarafaından uluslararası siyasi bir örgütlenmeye doğru giden bu siyonizm hareketi daha da şekil bulmuş ve yahudileri bir devlet altında birleştirmenin yollarını araştırmıştır. 1896 yılında Der Judenstaat (yahudi devleti)

adında yayınladığı kitabında yahudilerin bir devlet altında olabileceğini, milli olarak nasıl bir devlet kurulabileceğinden bahsediyordu. Fakat yer veya bölge bahsetmediği kitabında avrupadaki yahudi sorunundan bahsediyordu.

29 Ağustos 1897 de I. Siyonist kongresini toplayan Herzl yahudi örgütlerini tek bir çatı altında toplayarak dünya siyonist teşkilatını kurmuştur. siyonizmin siyasi olarak ortaya çıkışına sebep olmuş ve bu toplantıyla siyonizmin gelecek planını da çizen Herzl bu kongre ile yahudi devletinin kurulmasının gerekliliğini belirtmiştir.

Din ve etnik aidiyete bağlı kurulacak yahudi devletinin Filistin'de olması gerektiğinden önce farklı fikirler de ortaya atılmıştı. 1903 yılında İngiltere Uganda'yı önermiş, Basel'deki kongrede Arjantin bölgesi de tartışılmıştır.

II. Abulhamid ile birkaç sefer görüşme imkanı bulup Filistin'den toprak talebinde bulunan T. Herzl, amacından vazgeçmemiş ve Filistin'de bir yahudi devletinin kurulması için Osmanlının bertaraf edilmesi gerektiğini savunmuştur.

I. Dünya savaşı sonrasında toprak paylaşımları ve manda yönetimleri tartışıldığı sırada ingiltere dış işleri bakanı Balfour kendi adını verdiği Balfour Deklarasyonu olarak bilinen yahudilerin filistine göçüne onay veren ve burada bir yahudi devleti kurulmasına yardımcı olan bir metin sunmuştur.

Burada madde madde israilin kurulmasından bahsedılmeyecektir. Lakin israilin kuruluşundan bu yana siyonizmin ne kadar etkili olduğunu ifade etmekte fayda var. Zaten erbakanın temel düşüncesi de burada yatmaktadır.

Genel olarak ister din ister ırk bağlamında yahudilere duyulan nefreti tanımlayan anti semitizmden farklıdır anti siyonizm kavramı . anti semitizim genel olarak yahudi varlığının bir sorun olduğunu ifade ederken anti siyonizmde sorun yahudiler değil israil devleti ve siyonist politikaları ifade eden siyasal bir bakış açısını ifade eder.israil devletinin kendisinin bir tehdit

olarak açıklandığı anti siyonist düşünce bu sebeple anti semitizmden ayrılır. Nitekim Prof. Dr. Erbakan da anti siyonizm kökenli ifadeler kullanmıştır.

Erbakan'a göre siyonizm, dünyayı yöneten gizli örgütün adı olarak açıklanabilir. Nitekim hemen hemen tüm beyanlarında siyonizm ve tehlikelerinden bahseden Erbakan dünyayı yöneten bu gücün ardında siyonistlerin olduğunu belirtmekteydi. Onun açıklamasıyla siyonizm, kendilerinin dünya hakimiyetini hedefleyen ve üstün ırk olduklarını söyleyen bu kişilerin diğer bütün ınsanlığı kendilerinin kölesi olduklarını düşünen büyük bir yapıdır.Nitekim bu çerçevede Erbakan siyonizm kelimesi ile eşdeğer ırkçı emperyalizm kavramını da kullanmıştır. Bu noktada Erbakanın şu sözlerine bakmak gerekir:

"Irkçı emperyalizm 5767 sene evvel , mısırda yaşayan beni israil kabilesine firavunların yaptığı zulüm karşısında , kabala adlı bir beni israilin yazmış olduğu kitaptaki prensiplere dayanan insanlara siyonist denir.siyonizm budur."

Erbakana göre siyonistler tevratı bu kabalanın yazdığı kitaba göre tahrif etmiş ve siyonist düşünceyi yahudilerin genelinde yaşayan bir ideal haline getirmiştir.

Bilindiği üzere büyük İsrail'in kurulmasını siyonizmin temel hedefidir. Arz-ı Mevud denilen orta doğunun çok önemli topraklarında bir yahudi devletinin kurulması büyük süleyman mabedinin yapılması birbirine bağlantılı hedeflerdendir. Erbakan'a göre bu hedefin ardındaki siyonistlerin düşüncesini anlamak gerek dünya gerek orta doğuda yaşananlar için çok büyük önem arz etmektedir. Siyonizm Erbakan'a göre ilk T. Herzl tarafından kulanılmış ve Basel'deki kongrede; Erbakan'ın söylemlerinde; Dünya savaşlarının ardından kurulan manda yönetimleri, İsrail'in kurulması, Filistin'deki çatışmalar, Irak ve Afganistan'ın işgali körfez ülkelerinde yaşanan gelişmelerin hepsi siyonizm hedefleri doğrultusunda yaşanan gelişmelerdir. Nitekim konuşmalarında günümüzde kullanılan bir doların üzerinde bulunan ifade ve şekiller için bile siyonizmin göstergeleri olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bir dolar siyonizmin kimlik kartıdır.

Erbakan siyonizmi ifade ederken meşhur timsah metaforunu kullanarak şöyle der:

“Siyonizm bir timsaha benzer. Bu timsahin üst çenesi Amerika, alt çenesi Avrupa Birliği’dir. Beyni siyonizm, gövdesi işe işbirlikçilerdir.”

Burada Prof. Dr. Necmettin Erbakan’daki siyonizm düşüncesinde etkisi olan Cevat Rıfat Atılhan’dan da bahsetmek gerekir. I . Dünya Savaşı’na ve Kurtuluş Savaşı’na katılan Atılhan , Filistin cephesinde ingiliz casusluk teşkilatını deşifre eden ve cumhuriyet döneminde de siyonist hareketin çalışmalarına vakıf olan bir isimdir. Erbakanın Atılhan ile yaptığı görüşmeler siyonizm bilinci açısından ayrı bir çalışmanın konusu olabilir.

Necmettin Erbakan’ın söylemlerinde insanlara siyonizmin nasıl çalıştığını anlatmak yatar. Birçok konuşmasında siyonizmin tarihinden ve siyonizmin günümüz planlarının nasıl işlediğini uzun uzadıya anlatır. Onun siyasi düşüncesinde dünyadaki ekonomik sistem, ülkelerdeki demokratik düzenler ve çatışmalar siyonizmin bir planı doğrultusunda ilerler. Nitekim bir sözünde şöyle der:

“Biz her taşın altında yahudi var demiyoruz, fakat yahudi hiçbir taşın altını boş bırakmaz.”

Bundan dolayıdır ki Erbakana göre; Osmanlının yıkılması, orta doğuda ve birçok müslüman toplulukların olduğu yerde yaşanan çatışmalar, savaşlar, Afganistan, Irak ve Suriye’nin işgalinin sorumlusu siyonizmdir.

Anti Emperyalizm

Kelime manası yayılmacılık olan emperyalizm; bir milletin veya ülkenin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi,ekonomik ve politik egemenliği altına alıp yayılması veya o milleti hakimiyet altına alma süreci olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm kelimesi ile yakın anlamlı olan bu kavram 18. yüzyıldan itibaren güçlenen ulus devletlerin sanayi devrimi ile birlikte gelişmemiş ülkeleri tahhakküm altına almalarının bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.

Erbakan'a göre mevcut düzen küresel bir sömürü düzenidir ve bu ancak emperyalizm ile açıklanabilir. Emperyalizm güçlünün güçsüzü ezdiği, haksızın haklıyı ezdiği bir dünya düzenidir. Erbakan emperyalizmin dünyaya barış ve huzur getiremeyeceğini birçok söyleminde açıklar. Ona göre ekonomiden kültüre, turizmden eğitime,sağlıktan spora bu emperyalizm inancı hak ve batıl çatışmasının bir ürünüdür. Dünyada ınsanın var olmasından bu yana bu hak ve batıl çatışması süregelmiştir. Yaklaşık son üç yüzyılda da küresel güçler kurdukları emperyal düzenle batılın taraftarı olarak dünyaya kan,gözyaşı ve adaletsizlik getirmiştir. Nitekim son yüzyılda yaşanan savaş ve çatışmalar, Afrika ve dünyanın birçok yerindeki açlık ve susuzluk hak batıl çatışması ya da emperyalizm ile açıklanabilir.

Erbakanın açıklamalarının çoğu kapitalizm ile eşdeğermiş gibi görülse de komunizmden de bahsederek bu ikisinin emperyalizmin çeşidi olduğu ortaya çıkmaktadır. Komunizm yaklaşık 70 yıl dünyaya zulmetti ve bu akım sona erdi. Kapitalizmin de sona ereceğini beliltir Erbakan.

İslam Birliği

Müslümanların birlikteliği anlamında kullanılan İslam birliği müslümanların siyasal, sosyal,ekonomik ve kültürel birliğini hedefleyen düşüncenin adıdır. Aynı zamanda küresel ölçekte sömürü ve yaşanan dünya düzenine müslümanca karşı koymanın idealidir. İslam birliği kavramı Osmanlının zayıfladığı ve dünyadaki milliyetçilik akımlarının ve buna bağlı sömürgecilik düşüncelerinin zirve yaptığı dönemde bazı çevrelerce kurtuluş yolu olarak görülmüştür.ittihadı islam olarak da Osmanlı son dönemde kullanılan bu kavram bazı yöneticilerce politika haline getirilmiş olsa da Osmanlının dünya güçleri karşısında başarılı olmasında yeterli olamamıştır.

Osmanlı İmpartorluğu'ndan sonra halifeliğin devre dışı kalması ve dünyadaki birçok müslüman topluluğun batılı güçlerin kontrolünde olması İslam birlikteliğini sekteye uğratmış ve dünyada faklı ideallerin peşinde gidilmesine sebebiyet vermiştir. Fakat gerek Türkiye gerek dünyadaki diğer müslümanlar müslümanların ortak bir çatı altında toplanmasının hayalinde olmuş. Bu yolda çalışmalar yapmışlardır.

İslam dininin kurallarında da birlik beraberlik gözlemlendiği için bu idealite bir dini vecibe olarak görülmektedir. Fakat halifelik mefhumunun ortadan kalkması ve değişen dünya düzeni ile birlikte müslümanlar farlı yaşantılar içinde olmuştur.

İslam dininin hilafet, cihat,adalet gibi kavramlar üzerinde kuralları gerek siyasal gerek toplumsal yönden müslüman aleminin birlikteliği hedeflenmektedir. İslam dininin ortaya çıktığı günden bu yana doğruluk ve adalet timsali olmayı hedefler ve dünyadaki diğer tüm insanlığa bu yolda olmasını arzular.

Erbakan'ın bakış açısı ile dünya hak ve batıl çatışması içindedir. Ne emperyalizm ne kapitalizm ayrı bır yoldur ve ona göre islam dışındaki tüm idealler batılın tarafındadır. Tarih boyunca bütün medeniyetler hak batıl çatışmasının üzerinde olmuştur. Erbakan İslam dininin hak merkezli oluşuyla doğrunun adaletin ve hürriyetin savunulduğu bır medeniyet tasavvuru kurar. Batıl her zaman kuvveti menfaati ve imtiyazı savunan bir anlayış içindedir. Dolayısıyla islam birliği sadece müslümanların değil tüm insanlığın kurtuluşu ve huzuru için gereklidir.

Erbakan'a göre Osmanlı sonrası batı mefkuresi ile kurulan tüm düzenlerin dünya insanları için saadet kaynağı olmayacağı belirtilmiştir. Gücü, menfaati hatta çoğu zaman ırkçılığı savunan düzenlerin son yüzyılda görüldüğü üzere toplumlara huzur ve barış getirmediğini dile getirir.

Necmettin Erbakan'a göre islam birliği ütopya değildir. Bilakis her müslümanın üzerinde çalışması gerekli bir vecibedir. Müslümanlığı siyasal alana entegre eden Erbakan dünyadaki müslümanlara da örnek olmaya çalışmış bu yolda dünyada hangi düzen olursa hani küresel güç olursa olsun islam medeniyetinin savunulabileceğini dile getirmiştir.

Osmanlının dağılması ve hilafetin ilgası ile İslam medeniyetinin son bulduğunu iddia edenlere karşı Erbakan , islam birliğinin yılmaz savunucusunun yine Türkiye olacağını dile getirmiştir. Ayrıca tükiye merkezli bir islam birliğinin de mutlaka kurulacağına inancı tamdır.

Politik yaşamın her evresında islam birliğini savunan erbakan batıl eksenli kurulan tüm yapılara islam biriliği çerçevesinde cevaplar aramış bu yolda örnek teşkilatlar hedeflemiştir. Küresel sistemin ırkçı emperyalizm diye adlandırdığı siyonızmin karşısında müslüman birlikteliklerin örneklerini de hazırlmaıştır.

Dünyayı hak batıl çatışmalarına göre dönemlere ayıran erbakan SSCB dağılmasından sonrasına da ayrı bır önem vermektedir. Bu dönemde margaret thatcher in düşmanı olmayan ideoloji yaşayamaz. Bizim yaşayabilmemiz için mutlaka bir düşmanımız olması gerekir sscb dağıldı,ve düşman olmaktan çıktı. Onun yerine yeni bir düşma ortaya koymamız gerekiyor.bu yeni düşman islam olacaktır. Sözlerini de her konuşmasında dile getiren erbakan bu düxene karşı da islam birliğini savunmuştur.

Nato, AB ya da G8 her ne olursa olsun batı endeksli dış düzenler dünyaya huzur getiremeyecektir.yaşanan küresel ya da bölgesel çatışmalar, açlık ve hastalık pençesındeki bazı toplumlar, adaletsiz kamu düzenleri erbakan nezdında ırkçı emperyalizm olarak küresel siyonist insanların çalışmalarının ürünüdür.

Erbakan, Müslüman ülkeler arasındaki birliğin ve ilişkilerin artırılmasını seçim vaadi olarak halka sunmuştur. 1991 genel seçimleri için hazırlanan seçim beyannamesinde dış politikaya dair vaatlerin bazıları şunlardır:

- Kıbrıs'ta hiçbir taviz verilmeden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne tam destek sağlanacaktır.

- Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle işbirliği arttırılacak ve bölgedeki emperyalist güçlerin çekilip etkilerinin azaltılmasına çalışılacaktır.

- Filistin halkının kendi bağımsız devletlerini kurmalarında her türlü destek sağlanacaktır.

- İslâm ülkeleriyle işbirliğine önem verilecek ve bir an önce İslam Ortak Pazarının kurulması çalışmaları başlatılacaktır.

- İslâm ülkeleriyle ayrı ayrı ekonomik, ticari, teknolojik, kültürel işbirliği anlaşmaları imzalanacak, gümrük tarifelerinin kaldırılmasına çalışılacaktır.

- İslam Ortak Savunma Teşkilatı kurulacak, Müslüman ülkeler iç sorunlarını kendileri çözecektir.

- Müslüman Ülkeler arasında insan ve mal akışı kolaylaştırılacak, vizeler kaldırılacaktır.

- Müslüman ülkeler arasında kültürel münasebetler arttırılacak, üniversiteler arasında işbirliği sağlanacaktır.

- İslam Kalkınma Bankası ve diğer mali kuruluşların Müslüman ülkeler arasında faizsiz işlemleri düzenleyen yeni bir faizsiz sistem kurulacaktır.

- Sovyetler Birliğinden bağımsızlığını ilan eden Müslüman Türk Cumhuriyetleri hemen tanınacaktır. Orta Asya Ekonomi İşbirliği kurulacaktır.

1995 genel seçimlerindeki seçim beyannamesinde ise,

- Dış politikada hedef, uydu değil, lider ülke Türkiye'dir.

- Bunun için de Türkiye'nin yeri Papa XII. Pio'nun tavsiyesiyle Roma Antlaşmasına dayanılarak bir Hristiyan birliği olarak kurulan "Avrupa Birliği" değil, "Dünya Müslüman Ülkeler Birliği" olacaktır, ifadeleri yer almaktadır. Bu seçim beyannameleri, hareketin siyasî kanadının İslâm birliği idealinin peşinde olduğunu ve Türkiye için "lider ülke" vizyonu geliştirildiğini göstermektedir.

Erbakan küresel ölçekte huzur ve barışın temini için yaşanan sıkıntıları görmüş ve küresel güçlerin kurmuş olduğu örgütlerin fayda sağlamayacağını dile getirmiştir. Bu örgütlere gerek bir alternatif gerek bir zaruriyet kapsamında ideal olabilecek birçok çerçeve yapının öncüsü

olmuştur. Bunlardan en önemlisi D-8 olup, Müslüman Topluluklar Birliği ve Esam gibi kuruluşlar göze çarpmaktadır.

Erbakan İslam birliği kurulması adına dünyadaki müslüman ülkelerden temsilcilerin katıldığı toplantılar düzenlemeye Türkiye'de politik gücü olmadan düşünmeye başlamıştı. Çünkü bunun bir zorunluluk olduğuna inanıyordu ve bu inançla 13 mayıs 1976'da Topkapı Sarayı'nda yaptığı bir konuşmayla başladı. Ve ardından dünyanın her yerinde yaşanan zulümlerin bitmesi adına müslüman toplulukların birleştirlmesi yönünde demeçler veriyordu. Kafkaslardan orta doğuya, uzakdoğudan amerikaya, kuzey afrıkadan avrupadaki müslümanlara dek dünyanın her yerinde yaşanan sıkıntıları gözler önüne sürüyor ve ardından çözüm önerilerini aktarıyordu.1992'de Müslüman Topluluklar Birliğini toplaması 1997'de Avrupada Basel'de müslüman birliği kongresi düzenlemesi bunun en önemli kanıtıdır. Nitekim 1897de T. Herzl'in Basel'de yahudileri topladığı kongreden yaklaşık yüz yıl sonra islam birliği adına konferans düzenlemek siyonist yahudilere ve destekçilerine bir cevap nitelğindeydi.

Kendıne has siyası ve sosyolojık yapısı olan orta doğu coğrafyasına ayrıca önem veren Erbakan, burası için islam birliğinin en gerekli yer olduğunu düşünmüştür.çünkü gerek Mekke,Medine, Kudüs gibi kutsal yerlerin bulunduğu coğrafya olması gerek zengin doğal kaynaklarının olması gerek dünyanın merkezi konumunda bulunan bir bölge olması burada islam birliğini daha zaruri kılmıştır.

Kimilerine göre zengin doğal kaynakları sebebiyle kimilerine göre dini temeller sebebiye orta doğu hep küresel güçlerin hedef tahtasında olmuştur. Özellikli osmanlı döneminde sonra barış ve huzur arayışının devamlı olduğu bu topraklarda ırkçı emperyaizm diye siyonizmin ortadoğu için sorun olduğunu dile getiren Erbakan her konuşmasında siyonist güçlerin ortadoğu planlarından bahsetmekteydi.

Mevcut dünya düzenine karşı beş temel hedef koymuştu Erbakan.

-- İslam ülkeleri birleşmiş milletler teşkilatı

--İslam ülkeleri ortak pazarı

--İslam ülkeleri ortak savunma paktı

--İslam ülkeleri ortak para birimi

--İslam ülkeleri kültür işbirliği

Bu yapılar İslam birliği için temel oluşturabilecek önemli örgütlerdi. Ekonomik,sosyal,siyasal ve kültürel olarak her anlamda İslam birlikteliğini amaçlıyordu Erbakan.

Son yıllarda yaşanan Suriye krizini bile çok önceden görebiliyordu. Irak - İran savası, Körfez krizi ve daha birçok olayda aktif rol almak isteyen Erbakan ve arkadaşları orta doğu için siyonist israilin en önemli tehiike olarak görüyordu.

Milli Görüş lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan, şu ifadelerle birlikte siyonist israilin ne denli tehlike olduğunu uyarmıştı.

"Şimdi bakınız, dış mihraklar Afganistan, Irak, Suriye ve İran'daki bütün planlarını adım adım uygulamaya koyarken asıl hedef hakkındaki hazırlıklarını da ihmal etmemekte... Asıl hedef nedir? Türkiye'dir! Türkiye'nin parçalanması, yumuşak lokma yapılması ve Arz-ı Mevud'un bir parçası olması dolayısıyla da İsrail'e katılması husundaki planlar harıl harıl yürütülmektedir."

Ayrıca islam birliğinin türkiye içinde gerekli olduğunu söylemişti.

"Siz meseleyi Suriye mi sanıyorsunuz? Suriye'yi istemelerinin tek bir nedeni vardır. O da Türkiye'yi işgal etmek için zemin hazırlamaktır. Eğer bir gün mesele Suriye olursa bilin ki hedef Türkiye'dir. Bu söylediklerimi bir gün anlayacaksınız."

D-8

Developing Eight, kısaca D–8 (Kalkınmakta olan 8 ülke) anlamına gelen, bir kuruluştur. Bu kuruluşa üye olan sekiz ülke Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dır. Refah Partisi ve Doğruyol Partisi koalisyonunun iktidarda olduğu dönemde iktidar Başbakanı Necmettin Erbakan'ın girişimleri ile kurulan bir organizasyondur.

Dünyaya huzur ve saadet getirmeyi arzulayacak yapılar kurmayı düşünen Necmettin Erbakan bunun en iyi yollarından biri olarak D-8'i kurmak olarak belirtmiştir. Gerek dünyadaki tüm müslümanlar gerek diğer tüm insanlar için barışın temel kaynağının islam dinini gerçekçi yaşamakta bulmuş ve onu siyasal, sosyal tüm alanlarda yaşanabileceğini göstermiştir.

İslam birliği'nin ilk ve çekirdek adımı olan D-8 projesi, son iki yüzyılda yaşanan olaylara bir cevap, bir çözüm olacak şekilde tasarlanmıştır. Nitekim yirminci yüzyılda dünya iki büyük cihan savaşına tanıklık etmiş, bölge bölge bir çok çatışmalar yaşanmış, açlık ve yoksulluk pençesine düşen binlerce insana şahit olmuştur.

20. Yüzyılda insanlık bir türlü beklediği, özlediği, huzur, barış ve saadete kavuşamamıştır. Nitekim 20. Asra girildiği zaman bu asrın başlangıcında "imparatorluklar"ın hâkim olduğunu görüyoruz. Yeryüzünde 4 büyük imparatorluk hakim durumda idi. Bunlar Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, İngiltere Krallığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Birinci Cihan harbi bu imparatorluklara son verdi. Bu otoritelerin yerine bazı ülkelerde faşist diktatörlükler geldi. İkinci Cihan harbine kadar süren çeyrek asırlık bir dönem bu ülkelerde bir "diktatörler dönemi" oldu. Böylece bir Stalin, Hitler, Mussolini, Franko dönemi yaşandı. Bunların "faşizm" ve "baskıları" insanlara büyük zulümler yaptı. Bu zulümlerin sonucunda ikinci Cihan harbi çıktı. İkinci Cihan harbinde insanlar çok büyük acılar çektiler. İkinci Cihan harbi bu diktatörlere karşı yapılmış topyekûn bir savaştır, ikinci Cihan harbi bu diktatörlüklere son verdi. Çünkü bu savaş faşizmi ve baskıyı ortadan kaldırmak, hürriyet, insan hakları ve demokrasiyi yeryüzüne hakim kılmak için yapıldı. Altı sene süren ve insanlığın unutulmayacak

büyük acı ve kayıplarına sebep olan İkinci Cihan harbinden sonra insanlık topyekûn Hürriyet, insan Haklan ve Demokrasinin tesisi için uzun yıllar mücadele verdi.

Bu mücadele elli yıldan beri sürmektedir ve halen de devam etmektedir. Bu mücadelede kısa sürede arzu edilen sonuca ulaşılamamasının sebepleri şunlar olmuştur: Önce bir defa ikinci Cihan Harbinde diktatörlerin hepsi temizlenemedi. Çünkü Stalin kaldı. O diktatörlüğünü ikinci Cihan harbinden sonra da devam ettirdi. Bu yüzden yeryüzünde 1945 ten 1990 yılına kadar bir soğuk harp dönemi yaşandı.

Bu döneme rağmen bütün insanlık takriben 50 yıl boyunca hürriyet, insan haklan ve demokrasi hususunda büyük gayretler sarf etti. Önemli adımlar atıldı. Bu adımların nirengi noktaları olarak şu hususları saymakta haklılık vardır:

1- 1945 yılında İnsan Hakları Beyannamesinin neşrolunması ve bunu takiben 1947 yılında (BM) Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması.

2- 1949 Nato'nun kurulması. Nato'nun bir savunma teşkilatı olarak hürriyeti, insan hakları ve demokrasiyi korumak üzere kurulmuş olması önemlidir.

3- Soğuk harp döneminde insan haklan konusunda Ruslarla anlaşmak mümkün olmuyordu. Çünkü Ruslar insan haklarını kendilerine göre değişik şekillerde tarif etmek, faşizm ve baskıyı devam ettirmek istiyorlardı. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri "biz kendimiz ayrıca insan haklan beyannamesi neşredeceğiz" dediler ve "Avrupa İnsan Hakları Beyannamesini" neşrettiler. Buna dayanarak ta (AİHS) Avrupa İnsan Haklan Sözleşmesi yürürlüğe kondu ve (AİHM) Avrupa İnsan Haklan Mahkemesi kuruldu.

4- (AİHS) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini takiben, 1957 senesinde Avrupa Ortak Pazarı, Avrupa Birliği olarak çalışmaya başladı. Bu birlik (AİHS) Avrupa İnsan Haklan Sözleşmesini temel olarak almıştır.

5- Ve bütün bu gelişmeler karşısında daha fazla kapalı kalamayan Sovyetler Birliğinde Perestroika/Glasnost hareketlerinin başlaması ve bunun sonucu olarak Sovyetler Birliğinin dağılması.

Bu gelişmeler üzerine temenni olunuyordu ki yeryüzünde artık barış, huzur, demokrasi ve insan haklan hakim olsun, ama ne yazık ki, bu gerçekleşemedi. Çünkü Sovyetlerin dağılmasından sonra Batı liderleri barışa dayalı bir dünya kurulması yerine, yine düşmanlığa dayanan bir dünya kurulması yoluna saptılar.

Bunun en açık delili, önceki bölümlerde bashsettiğimiz gibi 19901ı yılların başında, İngiltere Başbakanı Margaret Tatcher'in İskoçya'daki NATO toplantısında yaptığı konuşmadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra "Şimdi ne yapacağız, Nato'yu fesih mi edeceğiz ?" sorusuna Tatcher: "Düşmanı olmayan ideoloji yaşayamaz. Bizim yasayabilmemiz için mutlaka bir düşmanımızın olması lazımdır. Sovyetler Birliği dağıldı ve düşman olmaktan çıktı. Onun yerine yeni bir düşman koymamız gerekiyor. Bu yeni düşman İslam olacaktır "cevabını vermiştir. İşte, ne yazık ki yeni oluşuma böyle yanlış yol gösterilmiş olması yeryüzünde barışın tesis edileceği yerde dünyanın en hassas bölgelerinde yeniden savaşların başlamasına sebep olmuştur.

Önce İran- Irak Savaşı, sonra Körfez Savaşı, sonra Bosna katliamı, sonra Azerbaycan ve Çeçenistan katliamları, bütün bu savaşların hep Müslüman topluluklara karşı yapılması ve birçok Müslüman ülkelere uygulanan çeşitli ambargolar, Somali'de Ruanda'da açlıktan ve sefaletten hayatlarını kaybeden insanlara karşı Batının duyarsızlığı, bütün bu olanların hedefinin nedense hep Müslümanlar olması dikkate alınacak ve Tatcher'in yukarıda bahsi geçen sözleriyle birlikte değerlendirilecek olursa Batıdaki oluşumların neden başarıya ulaşamadığı kolayca anlaşılır.

Ayrıca dünyada yaşanan ekonomik adaletsizlik de dünyadaki örgütlerin barış ve huzur getirmediğini göstermektedir. En küçük örneklerle aktaracaksak;dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı, dünya nüfusunun %50'sine tekabül eden 3,6 milyar insanla eşittir;en zengin

10 ülkenin geliri de en fakir 10 ülke gelirinin tam 77 katıdır. Küresel adaletsizliğin bu kadar rahatsız edici boyutlarda olması ve servetin bu kadar adaletsiz paylaşımı beraberinde yoksulluk, çatışmalar, açlık gibi başka sosyal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre de yine 26 milyarderin servetinin dünyanın fakir yarısından fazla olduğunu belirtilmektedir. Dünyanın en zengini olan kişinin serveti 2018 yılında 112 milyar dolar arttı. Bu servetin yüzde biriyle Etiyopya'nın sağlık bütçesini karşılamak mümkün. Yine aynı araştırmaya göre 2018 yılında milyarderlerin serveti yüzde 12 oranında ya da günde 2,5 milyar dolar artmış. Dünya nüfusunun fakir yarısı ise günde 500 milyon dolar daha fakirleşmiş ve zaten sınırlı olan maddi varlığı yüzde 11 oranında erimiş.

Bu tablo karşısında şimdi yeryüzünde huzur, barış ve saadetin tesisi için, artık bu yanlışların yapılmayacağı yeni bir yola girilmesi, doğrulara dönülmesi zorunluluğu ortadadır, işte 21. Asrın başında bu konuda yeni hedefler belirlenirken geçmişte yapılan bu yanlışların tekrar edilmemesi ve bunlardan birtakım dersler almak zarureti vardır.

Bu dersleri Erbakan şöyle sıralamıştır.:1. “materyalizm değil maneviyatçılık” esas alınmalıdır.. 2. “çatışma değil, diyalog” esas alınmalıdır. 3. toplulukların saadeti için “çifte standart değil, adalet” esas alınmalıdır. 4. insanların mutluluğu için üstünlük “tekebbür değil, eşitlik” esas alınmalıdır.5. insanların saadeti için “sömürü değil iş birliği” esas alınmalıdır. 6. toplumların saadeti için “baskı ve faşizmin değil, insan hakları, özgürlükve demokrasinin esas alınması gerekmektedir.

Bu dersleri D-8 temel ilkeleri olarak da belirten Erbakan ve arkadaşları D-8 in bayrağında altı yıldızda ifade etmiştir:

1. Savaş değil, barış!

2. Çatışma değil, diyalog!

3. Çifte standart değil, adalet!

4. Üstünlük değil, eşitlik!

5. Sömürü değil, iş birliği!

6. Baskı ve tahakküm değil, insan haklan hürriyet ve demokrasi!

D-8, nüfusu Altmış milyondan fazla sekiz ülke ile oluşmuş özel bir yapı olup yukarıda bahse konu derslerin hayata geçireleceği bütün insanlığa huzur, barış ve saadet getirileceği düşünülerek kurulmuştur.

D-8'in temelleri, Ekim 1996'da dönemin başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın daveti ve bu ülkelerin temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da düzenlenen "Kalkınmada İşbirliği Konferansı"nda atılmış olup, 22 Ekim 1996 tarihindeki "Kalkınmada İşbirliği Konferansı"nı izleyen bir dizi hazırlık toplantılarından sonra 15 Haziran 1997 yılında İstanbul'da yapılan devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen ilk zirvede "İstanbul Deklarasyonu"132 ile D-8'in kuruluşu resmen ilan edilmiştir.

"D-8 yeni bir dünyanın anahtarıdır" diyen Erbakan, bu proje çerçevesinde 54. Hükümet'in kurulmasından sonra gerçekleştirdiği Asya ve Afrika gezilerinde, Türkiye'nin öncülüğünde ekonomik temelli bir organizasyon düşünmüş, gezi dönüşünde ise D-8'e üye olacak ülkeleri Türkiye, Bangladeş, Pakistan. Malezya, Endonezya, İran, Mısır ve Nijerya olarak belirlemiştir.

D-8'in amacı, Türkiye'nin öncülüğünde üye ülkeler arasındaki ticareti ve işbirliğini artırmaktır. D-8 oluşumunda temel amaç, büyük bir ekonomik potansiyeli, çeşitli kaynakları, geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden sekiz ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni ortamlar sunmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirmektir.

D-8'e üye ülkeler, nüfuslarının kalabalık oluşu bakımından geniş bir pazar niteliği ve genç nüfusun fazla oluşu itibariyle de ciddi bir işgücü potansiyeli taşımaktadır. D-8 ülkeleri zengin doğalgaz, petrol ve fosfat madenlerine sahiptirler. Zengin kaynakların üzerinde olması yanında D-8'e üye ülkelerin jeopolitik olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları üzerinde bir köprü özelliğine sahip oldukları görülmektedir. Kaynaklar ve jeopolitik özellikler, birliğin önemini artırmaktadır.

Erbakan D-8'lerin özelliklerini ise şöyle sıralamıştır:

1- D-8'ler en yüksek seviyede küresel bir kuruluştur.

2- D-8'ler G-7'lerle çatışmak için değil, tam tersine yeni dünyayı birlikte kurmak için teşekkül etmiştir.

3- D-8'ler bütün gelişmekte olan ülkeleri kucaklamak ve aynı zamanda süratle karar alabilen dinamik bir yapıya sahip olmak üzere kurulmuştur.

4- D-8'ler, "üye ülkelerin iç işlerine karışmamak ve her birinin bölgesel anlaşmalarındaki taahhüt ve haklarına halel getirmemek" temel prensibi ile kurulmuştur.

5- D-8'ler gelişmekte olan bütün ülkelerin birlikte ve hızlı kalkınmasını temin etmek, uluslararası münasebetleri tanzim eden mekanizmalara katılım güçlerini arttırmak, dünya ekonomisindeki etkinliklerini güçlendirmek ve halklarının daha iyi bir yaşam standardına sahip olmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur.

6- D-8'ler kurulur kurulmaz bütün üye ülkelerin dinamiklerini harekete geçirerek faydalı projeleri süratle gerçekleştirmek üzere faaliyetlere başlamıştır.

D-8, üç temel organdan oluşmaktadır: Zirve, Konsey, Komisyon.

Zirve: Devlet/hükümet başkanları zirvesi, D-8'in en üst organı olup üye ülkelerin devlet/hükümet başkanlarından oluşur. Zirve her yıl dönüşümlü olarak üye ülkelerden birinde toplanır ve bir sonraki toplantısının yer ve tarihine, istişareler yoluyla karar verir.

Konsey: D-8'in siyasî karar organı olup üye ülkelerin dış işlerinden sorumlu bakanlarından oluşur. Konsey, Zirve tarafından belirlenmiş kurallar ve politikalara uygun olarak faaliyet gösterir ve sorunların kapsamlı ve derinliğine ele alındığı bir forumdur. Yıllık raporlarını Zirve'ye sunan Konsey, Komisyon tarafından sunulan raporları da görüşür, gerekli kararları alır ve tavsiyelerde bulunur. Konsey, her yıl düzenlenecek Zirve'nin çalışma programını görüşüp kabul eder ve karar, tavsiye ve bildiri taslaklarını Zirve'ye sunmak üzere hazırlar. Her zirve toplantısından önce konsey toplantısı yapılır.

Komisyon: D-8'in yürütme organı olan komisyon, üye ülke hükümetlerinin tayin ettiği bürokratlardan oluşur. Konseyin çalışma programının, gündeminin ve konseye sunulacak karar taslaklarının hazırlanmasından sorumludur. Komisyon ayrıca zirvenin geçici gündem çalışma programı, karar ve bildiri taslaklarını da konseye sunar. Geçici ve daimi komitelerin raporlarını inceler, onaylar ve faaliyetlerini destekler. Faaliyetleri hakkında Konseye yıllık raporlar sunar. Komisyon, yılda iki kez toplanır. Birincisi konseyden hemen önce, diğeri ise iki zirve arasında gerçekleştirilir. Komisyon, zirve ya da konsey tarafından bildirilen konuları görüşmek üzere daha fazla sayıda toplantılar yapabilir. Komisyon, kendi çalışma programını ve gündemini zirve ve konseyde alınan kararlar ve talimatlar doğrultusunda belirler.

D-8 teşkilat toplantıları, üye ülkelerin salt çoğunluğu olan beş ülkenin katılımı ile gerçekleştirilir. Bu sayı zirve, konsey ve komisyon toplantıları için de geçerlidir. Temel organlardan herhangi birisinin olağanüstü toplantıları, bir üye ülkenin talebi ve D-8 üyelerinin çoğunluğunun onayı ile yapılabilir. Bu toplantılarda D-8 kararları ise oy birliği ile alınır.

Zirve toplantılarının organize edilmesi sürecinde üye ülkeler arasında koordinasyon sağlanır. Bu görev zirveyi tertip edecek ülkenin toplantı başkanı olarak hareket edip ve bu maksatla bir icra direktörü atamasıyla sağlanır. İcra direktörü üyeler arasında etkin bir ilişki sağlar, bilgi akışını ve toplantılardaki sekretarya hizmetlerini yürütür. Her bürokrat, kendi ülkesindeki koordinasyondan sorumludur.

Ayrıca birinci İstanbul Zirvesinden sonra, D-8'in faaliyetlerinde, üye ülkeler arasında gerekli koordinasyonun sağlanabilmesi ve sekretarya hizmetleri için İstanbul'da D-8 İcra Direktörlüğü Ofisi kurulmuştur. İlk ve tek İcra Direktörü Türkiye'den Ayhan Kamel'dir. Daha sonra Bali-Endonezya'da 12-13 Mayıs 2006 tarihinde gerçekleşen 5. Zirve sonrasında İcra Direktörlüğü kaldırılarak yerine Genel Sekreterlik ihdas edilmiştir.169 Genel Sekreterlik, kuruluşun genel işleyiş ve teknik koordinasyonundan sorumlu olup İstanbul'da bulunmaktadır.

Genel Sekreter dört yılda bir üye ülkeler arasında değişmektedir. Günümüze kadar farklı üye ülkelerden genel sekreterler görev yapmış olup 2017'den itibaren ise D-8'in genel sekreterliğini Malezya'dan büyükelçi Dato' Ku Jaafar Ku Shaari sürdürmektedir. Dönem başkanlığı iki yılda bir değişen kuruluşun dönem başkanlığını 2017'den itibaren Türkiye yürütmektedir.

D-8 organizasyon ve faaliyet tasarıları için devlet/hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen zirveler yapılmıştır. Zirveler, birliğin en önemli toplantıları olup D-8'lerin kuruluşundan günümüze kadar dokuz zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda, D-8'in amaç ve hedeflerine yönelik politikalar oluşturulmakta, işbirliği alan ve konuları belirlenmektedir. Bunlar:

1- 15 Haziran 1997 İstanbul Zirvesi,

2- 1-2 Mart 1999 Dakka Zirvesi,

3- 25-26 Mart 2001 Kahire Zirvesi,

4- 18 Şubat 2004 Tahran Zirvesi,

5- 12-13 Mayıs 2006 Bali-Endonezya Zirvesi,

6- 8 Temmuz 2008 Kualalumpur-Malezya Zirvesi,

7- 8 Temmuz 2010 Abuja-Nijerya Zirvesi,

8- 21 Kasım 2012 İslamabad-Pakistan Zirvesi,

9- 20 Ekim 2017 İstanbul Zirvesi'dir.

D-8 bünyesinde birçok zirve, konsey ve komisyon toplantısı yapılmıştır.Kuruluşun son toplantısı ise İstanbul'da 5 Temmuz 2019 tarihinde resmi kuruluş yıldönümü kutlaması, bir resepsiyonla Genel Sekreterlik tarafından gerçekleştirilmiştir.

D–8 Teşkilatını oluşturan ülkelerin çok kalabalık nüfusları vardır. D–8 Teşkilatını oluşturan ülkelerin nüfusu, 6, 2 milyarı bulan dünya nüfusunun, yaklaşık 1 milyarlık bir kısmını karşılamaktadır.

D-8'ler, 60 üyeli İslam Konferansının yaklaşık GSMH'nın % 60'ını, nüfuslarının % 65'ini, İslam Ülkelerinin dış ticaretinin toplam % 58'ini temsil etmektedir.

D-8'lerin iş gücü dağılımı incelendiğinde, tarım ve hayvancılığın büyük yer tuttuğu görülür. Çalışan işgücü dağılımında tarımın payı ülkelerde % 50'nin üzerindedir. Tarımsal işgücünden sonra işgücünün en fazla olduğu alan genel hizmetler bölümüdür. Üye ülke nüfuslarının yaklaşık % 30'u genel hizmetlerde çalışmaktadır. Sanayide çalışan nüfus ise yaklaşık % 17 civarındadır. Bu değerlere baktığımızda D–8 ülkelerinde tarım ve hayvancılık en ağır basan iş koludur. Sonrasında genel hizmetler sınıfı gelmektedir. Sanayide çalışan nüfus oranları az gibi gözükse de Dünya ülkeleri ile kıyaslandığında hayli fazladır.

Sanayi bakımından D-8 üye ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Gelişme gösteren sanayi kollarının başında tekstil ve gıda gelir. Bunun yanında, üye ülkelerde gübre, demir-çelik, kimya, petro-kimya, makine ve elektronik sanayi gibi sektörlerde hızla gelişmektedir.

D-8'leri oluşturan ülkeler, jeopolitik konumları açısından ele alındığında, Batı Afrika sahillerinden Güneydoğu Asya adalarına kadar geniş bir yelpaze içinde yer aldığı görülür. D-8'lerden Nijerya, Batı Afrika'da yer alır ve Atlas Okyanusu'na kıyısı vardır. Jeopolitik konum olarak, Afrika kıtasının Amerika ve Avrupa kıtalarına açılan penceresidir. Mısır'ın jeopolitik konumu ise benzer özellik gösterir. Akdeniz yolu ile denizden tüm dünyaya bağlantısı vardır. Ayrıca Süveyş Kanalı yolu ile Hint Okyanusu ve ötesine bağlantılı olduğu gibi karadan Afrika ile Asya'yı birbirine bağlar. Türkiye ise jeopolitik avantajı daha fazladır. Türkiye, gerek karadan ve gerekse denizden Avrupa-Asya-Afrika kıtaları arasında doğal, siyasi ve iktisadi köprüyü oluşturur. Birbiri ile komşu olan İran ve Pakistan'ın ve Bangladeş'in jeopolitik konumları, yukarıdaki üç ülkeye benzer. Dolaysıyla D-8'lerin 6 ülkesi, jeopolitik açıdan amfibi ülkelerdir. Yani hem karada ve hem de denizde manevra kabiliyeti olan ülkelerdir. Güneydoğu Asya'nın kaplanları adı verilen Malezya ve Endonezya birbirine komşu olan adalar ve yarımadalar ülkesidir. Bu iki ülke Hint Okyanusu ile Pasifik Okyanusunun birleşme noktasında yer alırlar.

D-8'lerin karadan ve denizden önemli bir konuma sahip olmalarının yanında hava alanları açısından da hayli bir öneme sahiptirler. Havaalanları açısından geniş hava sahasına sahip oldukları gözlenmekte, bu da D-8'lerin her yönden jeopolitik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Adil Düzen

Kimilerine göre ütopya kimilerine göre ise yarım kalan bir proje olan adil düzen kavramı çoğu zaman bir ekonomik bir kavram olarak kullanılsa da genel bir dünya düzeni için kullanılmıştır. Adil Düzen; her dinden, her kavimden ve her seviyeden bütün insanların birlikte barış ve bereket içinde yaşayacağı ve tüm temel hak ve hürriyetlerin sağlanıp korunacağı, İslami, ilmi ve insani yepyeni ve orijinal bir düzendir.

Erbakan'a göre sadece müslümanların değil tüm dünya insanları için bir dünya düzeni şarttır. Bu ancak adil düzen ile mümkün olabilir. Bu kavramı genel olarak dünyanın yaşanan düzenine bir sistem eleştirisi olarak sunan Erbakan yukarıdakı bölümde aktardığımız dünyanın son yüzyıllarda yaşadığı menfı uygulamalardan çıkardığı derslere bağlı olarak ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu adil düzen kavramını gerek Türkiye için gerek dünya için ayrıca çalışmıştır. Türkiye'de kurulacak bu düzen dünya için de bir örneklik teşkil edecek ve akabinde dünyada kurulu olan batı entegreli sistem son bulmuş olacaktır.

Tarihi belirli dönemlerine ayırarak bu dönemlerde huzur ve barışın hakim olduğu yılları açıklayarak adil düzen kavramını açıklamaya çalışan erbakan yukarıda antısıyonızm kısmında belirttiğimiz üzere son yüzyılda siyonist temelli batının kurmuş olduğu haksız ve güç eksenli düzenden bahseder. Her ne kadar kapitalizm ve sosyalizm olarak yırmıncı yüzyılda iki kutup olduğu iddia edilse de erbakan bu iki düzenin de siyonizm temelli benzer bir yapılanma olduğunu dile getirmiş ve kapitalizmin de sosyalizmin de dünyaya huzur ve esenlik getirmeyeceğini dile getirmiştir.

Birçok düşünür bu iki düşünce ekolonünün sadece ekonomik temelli olduğunu söyler . Fakat bu iki düşünce ekolü de dünyanın tüm yaşayan sistemlerine müdahaleleri bulunmaktadır. Prof Dr. Necmettin Erbakan bu noktada iki ekolü de eleştirmiş İslam temelli adalet ve barışın hakim olacağı bir düzen kurulabileceğinin sinyallerini vermiştir.

Sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan ve herkese fırsat eşitliği veren, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetlerini destekleyen, ekonomik faaliyetleri teşvik eden, ekonomik gelişmenin önündeki lüzumsuz ve haksız engelleri ortadan kaldıran bir ekonomik düzendir. Erbakan'a göre, "Adil Ekonomik Düzen, tam ve mütekâmil bir düzendir. Bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur. Fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına ise yer verilmemiştir. Adil Ekonomik Düzen tam ve mütekâmil bir düzendir. Kapitalist düzen hakka dayanan; teşvik edici ve tanzim edici bir faktör olan "Kârla birlikte haksız bir sömürü ve zulüm aracı olan faize de yer vermiştir ve yine kapitalist düzende faydalı olan ekonomiyi tanzim eden ve yönlendiren serbest piyasa rekabetine yer verildiği gibi tatbikatta tröstlerin ve tekellerin oluşmasına mani olamamaktadır. Buna mukabil komünist rejim prensip olarak faize karşı olmakla beraber bunun yanında mülkiyet hakkına ve kâra da karşı çıkmak suretiyle insan tabiatına aykırı düşmekte ve serbest piyasa rekabetine yer vermeyip ekonomiyi tahrip etmektedir" .

Kaynakça

Makale:

Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi Bibliyografyasi, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11644

Yıldız, M. (2017). Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Politik Vizyonunun Etkisi, DOI: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11650

Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasi: Süreklilik Ve Değişim, Gazi Üniversitesi, Akademik, Cilt 4, Sayı 2.

Bildiri:

Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri. "Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Düşüncesi" Sempozyumu, 28-30 Ekim 2016, Konya.

Arpacı, I. (2018). Türkiye'de Yahudi Milliyetçiliğinin Siyasal Bir Mesele Olarak Ele Alınışı: Necmettin Erbakan Örneğinde Bir Analiz. "Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Düşüncesi" Sempozyumu, 28-30 Ekim 2016, Konya.

Kitap:

Erbakan, Necmettin (2013). Davam, Ankara: Milli Gazete

Erbakan, Necmettin (2017). İslam Birliği, Ankara: MGV Yayınları

Gündoğan, Mete (2019). Erbakan, İstanbul: Destek Yayınları

Arpacı, I. (2017). Türk Siyasetinde Erbakan, İstanbul: Kopernik Yayınları

Tez:

Güldal, M. (2009). Kuruluşundan Bugüne D–8 Örgütü. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gurbet, H. (2019). Küresel Dünya Düzeninde D-8 Örgütü'nün Makroekonomik Performansının İncelenmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Ersin, İ. (2015). Necmettin Erbakan'ın Ekonomik Söylem Ve Uygulamaları, Abant Izzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

DEMOKRASİLERİN BASKI REJİMİNE DÖNÜŞME(ME)Sİ

Canan İNAN

Özet

Demokrasi mefhumunun yüzyıllarca birey ve devlet düzeyinde tartışmaları devam etmektedir. Değişen şartlar toplum yaşamında olduğu kadar yönetim sisteminde de dönüşümleri kaçınılmaz kılarak demokrasi dışında baskı rejimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokrasi rejimin yurttaşlarına sunduğu birçok hak ve hürriyetlerin günümüz dünyasında kabul gören temel eşitlikçi öğretiler olması bilhassa otoriter, totaliter, tiranlık ve despotizm gibi baskı rejimlerinin meşruiyetini tehdit etmiştir. Demokrasilerin neden ve nasıl baskı rejimine dönüştüğü bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, demokrasinin ne olduğu ve ana mekanizmalarının neler olduğu üzerinde durulurken devamında baskı rejiminin literatürde ki karşılığına odaklanılacaktır. Günümüz siyasi tarihine hitap etmesi hasebiyle otoriter ve totaliter rejim örneklerine atıfta bulunan baskı yönetimleri, demokrasi prensiplerinin aşırılıklarından ortaya çıkmış ideolojik bir kutup olmuştur. Demokrasinin baskı rejimine yönelik dönüşüm sürecini takip ederken ki ana odak nokta ise modern demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerinin ihlalleri sonucu değişen sistemin baskı rejimine doğru yönelmesi olacaktır. Otoriter ve totaliter rejimlerin ortaya çıkışında etkili olan ana etmenlerin yanı sıra bu rejimlerin temel prensiplerinin neler olduğu İtalya örneği üzerinden açıklanacaktır. Bu çalışma, demokrasi yönetiminde ortaya çıkan sorunların nasıl çözüme kavuşturulmasına ışık tutarken aynı zamanda baskı rejimine giden sürecin nasıl engelleneceğini göstermek amacını taşımaktadır. Çalışmada yöntem olarak ikincil kaynak taraması tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Modern Demokrasi, Baskı Rejimi, Otoriter Rejim, Totoliter Rejim.

1. Demokrasi Nedir Ve Modern Demokrasinin Olmazsa Olmazlari Nelerdir?

Bu çalışma demokrasilerin neden ve nasıl baskı rejimine dönüştüğünü inceleyecektir. Bu bağlamda, demokrasinin ne olduğunu ve ana mekanizmalarının neler olduğu üzerinde dururken devamında baskı rejiminin literatürde ki karşılığına odaklanacaktır. Demokrasinin baskı rejimine yönelik dönüşüm sürecini takip ederken ki ana odak nokta ise modern demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerinin ihlalleri sonucu değişen sistemin baskı rejimine doğru yönelmesi olacaktır.

Demokrasinin ne olduğunu, temel prensiplerinin neler olduğunu bilmeden demokrasi kavramına yönelik yaklaşımları değerlendirmekte başarı elde edilemez. Buradan yola çıkarak demokrasinin anlamına bakıldığında, demokrasi kelimesi Yunan kökenli bir kelimedir ve demos ile kratos kelimelerinden oluşmuştur. Burada demos kelimesi halk anlamına gelirken kratos kelimesi ise gücü ifade etmektedir. Bu şekliyle değerlendirildiğinde, demokrasi kelimesi halkın yönetimi anlamına tekabül etmektedir (Türköne , 2014). Bir başka tanımlamada, cumhuriyet yönetimindeki egemen gücün tam anlamıyla sahibinin halk olmasına verilen yönetim şekline demokrasi denmiştir (Montesquieu, 2017). Bunların dışında demokrasiden bahsederken göz ardı edilmemesi gereken dört önemli yaklaşım söz konusudur. Bunlar; anayasal, tözel (substantive), prosedürel ve süreç yönelimli yaklaşımlardır. Kısaca bu yaklaşımlar üzerinden demokrasiye değinmek gerekirse anayasal yaklaşım, bir rejimin politik etkinlikle alakalı çıkardığı yasalara odaklanır. Böylelikle geçmişi analiz ederken meşru düzenlemeleri karşılaştırarak, oligarşileri monarşiler, cumhuriyetler ve diğer rejimler arasındaki ayrım ve benzerlikleri analiz eder. Tözel yaklaşımlar, rejimlerin desteklemiş olduğu hayat şartlarına ve politikalarına odaklanır. Bu bağlamda rejimin ana mihrak noktası, insanların refahı, kişisel hak ve özgülükleri, güvenliği, sosyal adaleti, toplumsal eşizliği, kamusal mütalaayı ve sorunların çözümünde barışçıl yöntemlerle çözmeye eğilimli olup olmadığına odaklanır. Eğer bir yönetim bunları takip ediyorsa, rejimin anayasasına bakmaksızın demokrasi rejimi olduğu kabul edilir. Prosedürel yaklaşımını savunanlar, bir rejimi demokratik olarak

tanımlamanın ön koşulunu hükümetin uygulamalarının dar bir aralığına odaklanarak sonuca varırlar. Seçimler mesela. Şöyle ki eğer seçimler, rekabete dayalıysa ve bu bağlamda hükümet yetkililerin ve politikalarının değişiminde etkiliyse bu durum yönetimde demokrasinin varlığına işaret ederler. Burada referandumlar, yöneticilerin halk oylamasıyla yönetimden uzaklaştırılması, dilekçe hakkı ve kamuoyu yoklaması önemli mekanizmalardır. Tam tersine rekabete dayanmayan seçimlerin olduğu, karşıt görüşlülerin bastırıldığı bir sistem demokrasinin kriterlerini taşımadığı varsayımını ortaya çıkarır. Son olarak süreç yönelimli yaklaşımlar, demokrasiyi açıklarken diğer üç tanımlamadan oldukça farklılaşır ve bir yönetime demokrasi diyebilmenin ön koşulu için devamlı ve minimum düzeyde işleyen bir period serisinden bahseder. Yani beş süreci kapsayan bir yönelimli koşula dikkat çeker. Robert Dahl'ın ifade ettiği bu kriterler; etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinme, gündemin denetimi ve yetişkinlerin dahil olmasıdır (Tilly, 2014). Bu bağlamda demokrasi halkın yönetimi anlayışı kadar rejimin politikaları, yönetim anlayışında başvurduğu temel araçlarında belirleyici olduğu bir sistemi ifade etmektedir.

Modern demokrasinin temel prensiplerine bakıldığında temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığı, sorgulamalarda susma hakkı, yasa temsilcisi ya da diğer deyişle avukat hakkı, ifade, vicdan ve serbest tartışma özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, serbest ticaret, serbest seçim ve tiranlıkla karşı karşıya kalındığında direniş ve devrim hakkı olarak ifade edilmiştir (Çağla, 2015). Bizi baskı rejimine götürecek ana parametreler aslında bu ilkeler arasında ki aşırılıklarla ilişkilidir. Özgürlük ve eşitlik durumları başlı başına demokrasinin sorunsalı olagelmiştir. Sınırları düşünülmeden atılan her adım beraberinde kaçınılmaz olarak yönetimi tehlikeye sokarak siyasal meşruiyetin yitirilmesine sebep olmuştur. Çünkü baskı rejimi olarak bahsettiğimiz sistemlerin her biri aslında özgürlük ve eşitlik prensibinin ortadan kalktığı ve işte yukarıda belirtilen temel prensiplere yönelik ihlallerin sonucu ortaya çıkan yönetim biçimleri olmuştur.

2. Baski Rejimleri

Baskı ya da diğer bir deyişe istibdat yönetimlerinde otoriterizm, totaliterizm, tiranlık, despotizm gibi birden fazla seçenekten bahsedilebilir. Ancak günümüz siyasi tarihine yakın olması hasebiyle otoriterizm ve totaliterizm (Sartori, 2017) bu çalışmada demokrasinin dönüştüğü baskı rejimleri olarak incelenirken zaman zaman Atina demokrasinin ve Roma Cumhuriyeti'nin diktatörlüğe dönüşümüne de atıfta bulunulacaktır. Bu rejimlere yönelik açıklamalarda aralarındaki benzerliklere atıf yapılırken aynı zamanda farklılıklara da değinmek gerekecektir. Her iki yönetim de toplum üzerinde sistemli bir şekilde baskı ve cebire dayalı hakimiyet kurmak ister. Ancak totaliter sistemler genel itibariyle bir ideolojik düşünceye sahiptir ve toplumu dönüştürürken bu ideolojik düşünceden beslenmeyi gayeler. Yani şöyle ki buradaki tek amaç salt iktidarı elde edip sürdürmek değil aynı zamanda topluma belirli bir ideolojiyi empoze etmektir. Otoriter rejimlerin ise böyle bir gayesi yoktur; toplumu belirli bir ideoloji ve değerlere yönelik dönüştürmekten ziyade, iktidarı süresince kendi çıkarlarını korumak ister. Elbette toplum üzerinde bir tahakküm söz konusudur ancak bunun sebebi totaliter sistemdeki gibi ideolojik bir tahavvülden ziyade iktidar gücünün elden gitme korkusudur (Türköne, 2014).Peki otoriter yönetimden ne anlamalıyız, bu yönetim biçimini hangi ilkelerle ilişkilendirebilir? Yönetici grubun kendi çıkarlarını koruduğu, ülkenin kamusal kaynaklarından aşırı derecede istifade ettiği yönetim sistemi bize en yalın haliyle otoriter yönetimin profilini vermektedir. Bunun yanında rejimin başlıca öteki gayelerini şu şekilde sıralandırılabilir; kapalı millet ülküsünün sürdürülmesi, modernleşmeye direnç gösterme, belirli bir gelişme/ilerlemeye karşı durma gibi... Otoriter rejimlerin bazıları müfrit düzeyde milliyetçi eğitim düzeyleri ve baskı altında tutulan basın ve yayın organları ile kendilerini, halkalarına demokratik bir yönetim olarak dahi gösterebilirler. Özgürlük belirli derecede sınırlı olmasına rağmen tamamıyla yok sayılmamıştır. Aynı zaman da sınırlı ve kontrollü de olsa muayyen düzeyde bir siyasal çoğunluk ve muhalefet varlığını sürdürmüştür. Sivil toplumun sınırlı varlığı söz konusuyken itiraz, protesto, yürüyüş, gösteri, sokak eylemcilerinin barışçıl faaliyetlerine belirli düzeyde müdahale edilmez. Yönetim içerisinde farklı grupların, siyasi partilerin muhalefetlerine meşru yönetimi tehdit etmediği takdirde müsamaha gösterilir (Çağla, 2015).

Popülist otoriter rejimlere bakacak olursak, karizmatik bir liderin öncülüğünde, büyük bir kitleyi mobilize ederek onların desteğiyle ayakta kalmış rejimdir. Genellikle lider ve halkı arasında güçlü duygusal bağlar olurken; aydın elit kesimin halkla arasında ki mesafeli tutum ve yozlaşmış ilişki tenkit edilir. Aynı zamanda liderin halkın her kesimle kurduğu yakın ilişki ve diyalog da bu yönetim sisteminin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Demokrasinin içinden çıkan İtalyan faşizmi bu konuya verilebilecek en iyi örnekler arasındadır (Çağla, 2015).

Totaliterizm teori olarak ilk kez Hannah Arendt tarafından (1951) ortaya atılmıştır. Devamında C. J. Friedrich ve Z. Brezinski bu teorinin gelişimine katkı sağlamıştır. Arendt'e göre totaliterizm 1930'lu yılların Avrupa'sında ekonomik ve ahlaki krizin baş gösterdiği, demokratik ülkülerden uzak ve daha çok kendi günlük sorunlarına yönelen bireylerden oluşarak toplumda vücut bulmuştur. Devlet ile toplum arasındaki hududun ortadan kalkmasıyla toplumun siyasal teşkilatları olan siyasi partiler ve onun alt kuruluşlarının tarafından tamamen siyasallaştırılmasını benimseyen yönetim anlayışına totaliterizm denir (Linz, 1975). En şiddetli totaliterizm olarak bilinen Hitler faşizmi insanın toplumsal boyutunu ifade ederken üç kavrama dikkat çekiyor; halk (Volk), halkın ruhu (Vokseele) ve ırk (Çağla, 2015). Faşizm ideolojisi, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan eşitlik, özgürlük, ilerleme ve rasyonelizm gibi değerlere mesafeli ve Batı siyasal düşüncesine karşı bir ideolojik oluşumdur. Aynı zamanda, güçlü devletin ekonomik alanda, ideoloji, güvenlik, eğitim ve diğer birçok sosyal yaşam alanlarında ki egemenliğine dayanan ve mevcudiyetini milliyetçilikten alan; polisin baskı yönetimini sürdürdüğü rejime ve bu tür rejimleri destekleyen ideolojiye verilen isimdir. Tek tür bir faşizmden bahsetmek doğru olmaz çünkü çeşitli derecelerde birbirinden farklılık gösteren faşizmler vardır. Bu bağlamda ilk olarak İtalya'da 1922-9123 yılları arasında kurulan rejim olarak adlandırılırken, ikinci olarak Almanya'da Alman Nasyonel Sosyalizm doktrinin gelişmesiyle ortaya çıkan uluslararası bir ideoloji olmuştur. Son olarak, dünyadaki birbirinden farklı aşırı sağ ya da otoriter ve totaliter rejimleri nitelemek için kullanılmış bir sıfattır (Çağla, 2017). Faşizmde toplumu oluşturan bireyler milli birlik ve tesanüt içerisinde kendilerini devleti için feda etmeye hazırdır. Bu perspektiften faşizm ideolojisinin temel prensiplerine bakıldığında; seçilmiş olan topluluğun diğer tüm ırk, grup ve azınlıklardan üstün olması, salt

bir liderin öncülüğünde devleti tamamen boyunduruğu altına alması, bağımsız konumda olan tüm kurumların denetim altına alınarak kapatılması ve genel düzeyde bir toplumsal denetim olarak sıralandırılabilir. İlk faşist hareketi Mart 1921'de ortaya çıkan İtalyan Mussolini hareketidir (Türköne, 2014). Buradan yola çıkarak totaliter rejimin bu süreç içerisinde oluşumuna bakıldığında; 1925 yılında ilk kez kullanılan bu kavram tıpkı otoriter yönetimde olduğu gibi burada da faşizm tarafından ortaya atılmıştır. Baskın bir polis gücü, kitle iletişim aygıtlarının devlet kontrolünde olması, tek parti yönetimi, resmi bir ideolojinin varlığı (Sartori, 2017) totaliter Mussolini rejiminin başlıca prensipleri olarak ifade edilmiştir.

Faşist oluşumların iktidarı ele aldıkları ülkelerin konjonktürleri oldukça önemlidir. Şöyle ki parlamenter demokrasinin girdiği bunalımlar faşizmin doğuşunda, gelişmesinde ve iktidar üzerinde hakimiyet kurmasına değin geçen süreci hazırladığı için oldukça dikkate değerdir. Bu süreçte faşist liderler, yaşanılan durumlardan faydalanarak fırsat kollayan tutkulu bireyler olarak tasvir edilirler (Çağla, 2017). Böylece iktidarı eline alan liderler demokratik bir yönetim ve onun prensiplerinden uzaklaşarak daha baskıcı bir yönetim benimsemeyi tercih ederler.

3. Demokrasilerden Baski Rejimlerinin Ortaya Çikmasinda Etkili Olan Faktörler

Demokrasinin hangi alanda ki eksiklikleri veya aşırılıkları yönetimin baskı rejimine doğru tahavvülüne neden olur diye bakıldığında, referans alacağımız birçok filozof olacak ve onların ilkelerini irdelemek gerekecektir. Montesquieu, demokrasinin salt eşitlik ruhunu yitirmesiyle değil aşırı eşitlik esasını benimsemesiyle yani bireylerin kendilerini yönetmek için seçtiği kişilerle eşit olma isteğinin demokrasinin bozulmasına sebep olacağını belirtmiştir. Bu koşullar altında halk kendi seçimleriyle yönetici yaptıkları kişilerin gücüne tahammül edemeyecek, her şeyi yapmak için kendinde bir istek uyanacak, senatoda, yasama, yürütme hatta yargı erkinin bile yetkilerine ortak olmak isteyecektir. İşte bu durum demokrasinin en temel prensibi olan erdemi ortadan kaldıracağına dikkat çeken Montesquieu, böylece halk arasında yaygınlaşan itaatsizlik toplumsal düzeyden siyasal düzeye yansıyarak, zevk, lüks düşkünü bireylerin yaşadığı özgür ve eşit küçük küçük tiranlar boy göstereceğini vurgulamıştır. Ve çok kısa bir süre sonra tek bir tiranın oluşumu bireyin özgürlüğü de dahil birçok hak ve

hürriyetlerini elinden alarak baskının hüküm sürdüğü bir yönetim anlayışının vuku bulacağını belirtmiştir (Montesquieu, 2017).

Demokraside bahsettiğimiz erdem, kanunlara ve vatana hissedilen sevgi olarak tanımlanabilir. Bu minvalde, kamu çıkarlarını şahsi çıkarın önünde gören sevgi salt demokrasilere özgü bir sevgidir. Vatandaşların her birine emanet edilen yönetim sadece demokrasi için geçerliliğini korumaktadır. Bu sitemin düzenli işleyişi ise kanun koyucuların eşit ve adaletli bir usulü takip etmesiyle oluşturacağı kanunlarla tesis edilecektir (Montesquieu, 2017). Bu düzenin izlenmemesi bizi en şiddetli savaşın kaçınılmazlığıyla karşı karşıya bırakacaktır. Thomas Hobbes'ın yaklaşımıyla devam edersek, insanlar doğuştan eşittir ve bu eşitlik güvensizlik doğurur. Şöyle ki iki birey aynı zamanda sahip olamayacakları şeyleri arzulamaları bu bireylerin birbirlerine düşman kesilmelerine hatta daha da ileriye gidildiğinde salt arzularına ulaşmak için bireylerin birbirlerini yok etmeye veya kazananın kaybeden tarafı egemenliği altına almaya varan bir mücadeleyle sonuç bulacağı aşikardır. Bir kimse etrafında kendisi kadar büyük bir kuvvet olmadığında cebir veya zorbayla olabildiğince büyük kitleleri hakimiyeti altına alabilir. Dolayısıyla bir devlet olmadıkça, herkes herkese karşı her zaman bir savaş halinde olacaktır. Ve bu savaş hali herkesin birbirine düşman olduğu bir süreçte bireyin kendi güçleri ve yetenekleri dışında ki güvencelerinden yoksun olarak yaşamlarını idame ettikleri bir sürecin işleyişi boyutunu kazanacaktır. Aynı zamanda insanları her zaman korkulan bir ölüm tehlikesi, yalnız, yoksul, ilkel ve kötü bir yaşamın hüküm sürdüğü bir kaos ortamı bekleyecektir (Hobbes, 2005). Temel hak ve hürriyetlerin esas niteliğinden olan yaşama hakkının bile sağlanması için bir devletin varlığına duyulan ihtiyaç bize bu durumun baskı rejimlerinin temel prensipleriyle olan benzerliği ortaya çıkarmaktadır. Totaliterizmin çağdaş teknolojiyle entegre olarak kullandığı gaz odaları mekanizması, bireylerin belirli sebeplerden dolayı en temel hakkı niteliğindeki yaşama hakkından mahrum bırakılmasına neden olması baskı rejimlerinin tam anlamıyla kaos ortamında yaşanan her türlü katı uygulamaların hakim olduğunu göstermektedir.

Devlet üzerinden devam edersek, yurttaşlık kavramı devletin yargı alanındaki kitlesini kapsayan bir kategoridir. Bir ülkede yaşayan bireylerin her zaman kendi vatandaşlarının

oluşturduğu homojen bir yapıdan bahsedemeyiz. Turistler, çok uluslu şirketler ve kayıt altında olmayan bireylerin varlığı hemen her zaman ülkeler için geçerliliğini koruyan bir durum olmuştur. Buradan yola çıkarak geçmişten beri birçok rejimde demokrasi yönetimi altında bireylerin yurttaşlığına yönelik vaziyeti önem arz etmektedir. O halde demokrasiyi belirli parametreler üzerinden anlatmak için devlet ve yurttaşları arasında ki ilişkiyi daha anlaşılır düzeyde ifade etmemiz gerekecek. Bir rejim, devletle yurttaşları arasındaki siyasal ilişkilerin geniş, eşit, korunan ve karşılıklı bağlayıcı danışmayı kapsadığı ölçüde demokratiktir denilebilir. Ancak bunun tam tersini düşündüğümüzde yani sınırlayıcı, daha az eşit, daha az derecede korunan ve istişareye önem vermeyen bir oluşumun demokratik bir yönetimden uzaklaşacağı aşikardır. Buna şöyle bir örnek vermek yerinde olacaktır: Birinci Dünya Savaşı sonrasında Alman İmparatorluğu'nun enkazından ortaya çıkan Weimar Cumhuriyeti'nin kurulması belirli düzeyde bir demokratikleşme göstergesiyken; Hitler'in 1933 yılında iktidara el koymasıyla birlikte ülkenin yeniden ve sert bir şekilde kısıtlayıcı, devlet ve yurttaşının karşılıklı dayanışmadan bağımsız olarak demokrasiden uzaklaşıp baskı rejimine doğru dönüşümü gözlenmektedir (Tilly, 2014).

Devlet olgusunu güç kavramıyla ilişkilendirerek demokrasi üzerine başlıca noktalara değinebiliriz. Hiçbir demokratik yönetim, varsayalım ki devlet, demokratik karar alma sürecinde gözlemleme ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan kararların sonuçlarını uygulamaya dökme yetisinden yoksunsa aktif bir şekilde çalışamaz. İşte burada ortaya çıkan asıl faktör güçlü ve zayıf devlete yönelik ayrımdır. Çünkü zayıf bir devlet vatandaşlarını devlet görevlileri ve kurumlarının tehdit ve eziyetlerinden koruyacağını düşünür ancak bu durum uygulamada aynı sonucu vermez. Genellikle zayıf devlet vatandaşını bu duruma karşı korumakta çok az şey yapabilir. Buna karşın çok yüksek kapasiteye sahip devlet yani güçlü devlet ise yetkilileri tarafından alınan kararlarda hükümet ile yurttaşları arasındaki ilişkide karşılıklı bağlayıcı istişareyi bastıracak bir ağırlıkta olabilir. Burada düşük ve yüksek kapasiteli devletlerin politikalarının siyasal haklar ve sivil özgürlüklerle ilişkili olarak demokrasiyi engellediği sonucuna ulaşılmaktadır. Genel çerçevede bu siyasal hak ve sivil özgürlüklerin tanımını yaptıktan sonra devlet kapasitenin ne olduğuna da göz atmak gerekecek. Seçimlerin adil

yapılıyor olması, eşit kampanya yapma fırsatına sahip olunması, seçim sonuçlarının dürüstçe sayılıyor olması, seçmenlerin kendi iradeleriyle seçtikleri temsilcilerine gerçek manada güç sağlaması gibi haklar bireyin siyasal alandaki haklarıdır. Adaletin tesisi hususunda hukukun üstünlüğü prensibinin gözlenmesi, kanun önünde bireylerin hiçbir ayrım gözetmeksizin eşit sayılması, mülkiyet haklarının güvence altına alınması, vatandaşların özel alanda kendi işlerini kurabiliyor olması gibi ilkeler de sivil özgürlüklerdir. Devlet kapasitesi, devlet yetkililerin eldeki devlet-dışı kaynaklara, çalışmalara ve bireyler arası ilişkilere yönelik müdahalesi sonucu bu kaynakların, çalışmaların ve bireyler arası bağlantıların halihazırda ki dağılımları kadar bu dağılım sürecindeki ilişkilerin değişim gösterdiği genişliktir. Kısaca belirtmek gerekirse, servetin devlet gözetiminde yeniden dağılımı ve bu dağılım sürecinde sadece eldeki kaynakların nüfus genelinde yeniden dağılımı değil de aynı zamanda kaynakların ve nüfusun coğrafi dağıtımları arasındaki temaslarda ortaya çıkan değişimi ifade eder. Devlet kapasitesi bir rejimin ne derece demokratik olduğuyla ilgilenmekten ziyade kapasitenin yüksekten aşağıya inen aralıklarında farklılaşarak, demokrasinin farklı rejimlere dönüşümünü ortaya çıkar (Tilly, 2014).

Alexis de Tocqueville, demokrasiden bahsederken bize Amerika'da yerleşmiş olan demokratik sistemi örneklendirir. Burada dikkat çektiği hususlar birçok başlık altında incelenebilir ancak konunun sınırları itibariyle Amerika'da ki kökleşmiş demokrasinin nasıl olup da baskı rejimine dönüşmediğine ilişkin ana ilkeler üzerinde duracaktır. Ancak her koşulda unutulmaması gereken bir durumda, demokrasi için en başarılı atılımları yapan ülkeler bile demokrasilerinde belli derelerde eşitsizlikler barındırır. Özgür ve özgür olmayanlar yani köleler, zenginler ve fakirler, toprak sahibi olanlar ve olmayanlar, efendiler ve uşaklar, erkekler ve kadınlar vs. toplum içinde farklı kategoride yer alan topluluklar gibi. Hatta bir adım daha ileriye gidersek özgür insanların dahi aralarındaki farklılıklar (ekonomik gelirin yüksek olması, iş, görev, bilgi) hasebiyle bir eşitlik prensibinden bahsedilememe durumu söz konusudur (Dahl, 2019). İşte tüm bu farklılıkları Tocqueville, demokrasi çatısında "koşulların eşitliği" prensibiyle açıklamaya çalışır. Bu prensip bütün demokrasiler için kaçınılmaz derecede önemlidir (Çağla, 2007). Elbette koşullar her zaman eşit olmayabilir ancak demokrasilerde

devamlı olarak eşitlenme eğilimi söz konusudur. Bu şartlar altında yaşayan bireyler, tabi oldukları hükümetin insanlığın üstünde bir otorite olmadığı ve kutsiyet arz etmediği bir kurum bilincine sahiptirler (Çağla, 2015). Bu bağlamda bireyler demokratik yönetimin mekanizmalarının sağladığı adalete güvenerek sistemin istikrarlı işlemesine katkı sağlarlar.

Amerika'da demokrasinin nasıl bir tiranlık rejimine dönüşmediği konusu, bize baskı rejimlerine giden süreçte etken faktörleride gösterecektir. İki önemli etken olan yönetsel merkeziyetçiliğin olmayışı ve hukukçuların ağırlığı demokrasinin işleyişinde ki istikrarın sağlanmasında oldukça etkilidir. Yönetsel merkeziyetin olmayışı sistemde yerel makamların ağırlığına dikkat çeker hatta merkezi hükümetten çıkan yasaları uyarlarken bile kendi anlayışlarına göre uygulamaya giderler. Devamında yargı, konumu itibariyle Amerika demokrasisi için oldukça önemli bir konuma sahiptir. Çünkü demokrasinin yozlaşmasına karşın en mühim teminat bu kurumun varlığıdır. Yargıçlar Amerika'da hakem rolündedir, özel ve tekil durumlarla ilgilenirken genel hüküm vermekten kaçınırlar ve son olarak yargıçlar yalnızca kendilerine başvurulduğunda harekete geçerler. Ancak şu kısma dikkat çekmek gerekir ki, Amerikan mahkemelerine duyulan güvene karşın hiçbir yargıç yasaları kendi tekil çıkarlarına göre uygulayamayacağıdır. İşte bu durumun sınırlanması da siyasal mekanizmanın tiranlaşmasının önündeki en büyük engel olarak durur (Çağla, 2007).

Bir yönetimin yıkılması için gereken iki koşul vardır: güçsüzlük ve zorbalık. Güçsüzlük durumunda iktidar ellerinden kaçarken; ikinci durumda ise iktidarın kendisi yönetici kesimden alınır. Şöyle ki demokratik devletlerin kaos durumuna düştüklerini gördüğümüzde ya güçsüz olduğu ya da zayıfladığı varsayılır. Ancak hakikat şu ki siyasi partiler arasında başlayan bir mücadele ardından hükümetin toplum üzerindeki yetkisinin yok olmasına sebep olur. Buna karşın demokratik bir yönetim güç ve imkanlardan yoksun değildir fakat demokratik yönetimi yok oluşa sürükleyen asıl şey eldeki gücün suiistimal edilmesi ve kaynakların hatalı kullanımıdır. O zaman kargaşayı yaratan etkenin iktidarın güçsüzlüğü değil, zorbalığı ve beceriksizliğidir (Tocqueville, 1994).

Demokrasilerin var olması zalim ve tehlikeli otokratların yönetimlerde bulunmasının kısıtlanması için çalışır. Günümüz de dahil olmak üzere tarihte çok farklı megolamanlık, paronaya, menfaatçilik, ideoloji, milliyetçilik, dini inançlar, doğuştan sahip oldukları bir üstünlükleri olduğu inancından ya da ekstrem derecede duygusallık ve dürtülerin tesiri altında kalan liderler, devletin cebir ve şiddet kullanma imkanlarını kötüye kullanarak kendi amaçları dahilinde kullanmışlardır. Bu zorbalıklar veya despotluklar sonucu ölen insan sayısı, hastalık, kıtlık ve savaşlarda yaşamlarını yitirenlerle boy ölçüşecek niteliktedir. 20. yüzyıldan birkaç örneği aktarmak gerekirse Joseph Stalin'in yönetiminde olan Sovyetler Birliği'nde (1929-1933) milyonlarca insan siyasal sebeplerden özellikle de Stalin'in kendisine komplo kurulduğu paranoyası sonucu hapis cezasına çarptırılmıştır. Yaklaşık 20 milyon kişi çalışma kamplarında ki zor koşullardan dolayı ölmüştür. Politik suçlardan dolayı insanlar idam edilirken, Stalin'in köylü halkı, devletin işlettiği çiftliklerde zorla çalışmaları hasebiyle 1932-193 yıllarında ortaya çıkan kıtlık sonucu yaşamlarını yitirmişlerdir. Adolf Hitler'in Nazi Almanya'sı (1933-1945), Kamboçya'da ki despot lider Pol Pot (1975-1979) gibi örnekleri arttırabiliriz . Demokrasilerde yaşanan adaletsizlikler ve hak ihlalleri elbette bu tür baskı rejimlerin uygulamalarıyla boy ölçülemez. Ayrıca demokratik sistemin mekanizmaları zaten bu durumların oluşmasının önünde duracak tedbirleri her zaman gözetir. Ancak burada ki vurgulanması gereken ana husus demokratik rejimlerin, demokratik olmayan rejimlere yani baskı rejimlerine göre daha az zalim olması sonucu halkın içinde bulundukları koşullardan memnun olmasını gerektiren bir durum söz konusu olamayacağıdır. Ya da bir başka deyişle baskıcı rejimlerin işlediği büyük suçlar, demokratik rejimlerin işlediği küçük suçları haklı çıkartamaz (Dahl, 2019). Çünkü suçun büyüğü küçüğü yoktur her halükarda doğurduğu sonuçlar açısından bir adaletsizlik ve eşitsizlik söz konusudur.

Demokrasinin yurttaşlarına sağladığı bazı imkanlar vardır. Bunları, etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme hakkı, gündem üzerinde son sözü söyleyebilme hakkı, gibi. Bu imkanlar aslında bireye tanınan haklara yönelik demokrasi ilkelerinin oluşumudur. Bu bağlamda demokrasilerin aynı zamanda bir haklar sistemini içerdiğinden bahsedebilir ve

hakların demokratik sisteminin işlemesinde esas nitelikte öneminin olduğuna dikkat çekebilir. Çünkü etkin katılım hakkı, kişiye siyasi konulardaki görüşlerini açıkça ifade etme hakkını, diğer yurttaşlarla fikirlerini paylaşma ve bu fikirler üzerine tartışma hakkını veriyor. Ya da oy verme eşitliği hakkı vatandaşlarına oy verme hakkının yanında bir de bu oyların eşit derecede kabul görmesi hakkını veriyor. Bu perspektiften bakıldığında demokratik olmayan hiçbir yönetim yurttaşlarına bu denli geniş politik haklar vermez (Dahl, 2019). John Stuart Mill'in bu konuya yönelik görüşüne burada yer vermek oldukça isabetli olacaktır: "Dünyanın özgür devletlerini, özgürlükleri sürdüğü müddetçe, monarşik ve oligarşik despotizmin çağdaş tebaalarıyla karşılaştırın: Yunan şehir-devletlerini Pers satraplıklarıyla; İtalyan cumhuriyetleri ile Flandre (bugün Belçika, Hollanda ve Fransa arasında bölünmüş tarihsel bir bölge) ve Almanya'nın özgür kentlerini feodal Avrupa krallıklarıyla; İsviçre, Hollanda ve İngiltere'yi Avusturya ve Devrim öncesi Fransa'yla" (Mill, 2017) yapılan karşılaştırmayla demokrasinin yurttaşına sunduğu haklar ve tam karşıt anlamında baskıcı liderin yurttaşından aldığı ona yasakladığı hak ve özgürlükleri açıklar niteliktedir.

Burada bahsedilen bu hakların varlığı sadece demokratik yönetimin işlemesini sağlamaz. Hatta şöyle ki yazılı olarak anayasada dahi yer alması fiili olarak uygulanmadığı takdirde bir geçerliliği olmaz. Bu haklar uygulanabilir nitelikte olmanın yanı sıra aynı zamanda vatandaşlar için erişilebilir nitelikte de olması gerekir. Eğer bu koşullar sağlanmadığı takdirde yöneticiler ne söylerse söylesin, uyguladıkları politik sistem demokrasi olmayacaktır ve sadece kendi demokratik olmayan sistemlerini demokratik maskesiyle gizleyecekleri bir girişim olarak kalacaktır. Çünkü baktığımız zaman 20. yüzyılda ki despotik liderler kendi yönetimlerinden bahsederken demokrasi olduğuna dikkat çekerler ve seçim mekanizmasından örtülü olarak faydalanırlar (Dahl, 2019). O halde, Claude Lefort'un dediği gibi çağdaş demokrasilerin belirsizlikleri ve karasızlıkları aslında otoriter ve totaliter rejimlere dönüşümü kaçınılmaz kılar. Siyasal katılımın yeterli ve eşit düzeyde sağlanmadığı bir demokratik sistemde iktidar kendini bir boşluğun içinde bulur, yasalar kimi zaman uygulanırken kimi zaman uygulanamaz ve kolaylıkla keyfi anlayışa göre değiştirilebilir. İşte tüm bu koşullar altında halk egemenliği

prensibinin geçerliliği, seçimlerin yapılıyor olması demokrasinin kusursuz işlediğini göstermez. Çünkü toplumda demokratik şuur ciddi seviye de zayıflamıştır. Ortak bir bilince sahip olmayan toplumun bireyleri birbirinden uzak ve dağınıktır. Tıpkı aristokratik toplumlarda olduğu gibi kimlik ve birbirlerine olan bağımlılıklarından kopmuş bireyler, devlet, parti ve kamuoyu gibi makro düzeydeki ki oluşumlara karşın tek başına kalır. Böylelikle devlet, halk tarafında aşırı bir ayaklanma ve itirazlarla karşı karşıya kalmadan yurttaşlar üzerinde otoritesini kurar. Bu duruma verebileceğimiz en açık örnek Almanya'da seçimle iktidarı elde eden Hitler'in takip ettiği yolun da bu benzerlikte olduğudur (Çağla, 2015).

Bir toplumunun gerilemesini engellemek için gerekli toplumsal nedenler o toplumun ilerlemesi için gereken koşullarla aynıdır; aynı inançlar, kurumlar, hisler ve pratikler. Hiçbir gelişim umudu olmasaydı dahi, şu anda yaşamımızın bozulmasını önlemek için gösterilen sürekli bir mücadele olacaktır (Mill, 2017). O halde demokrasinin yok olmamasında ki toplumsal sebeplerle demokrasinin daha başarılı işlenmesi için gerekli sebeplerin örtüştüğünden bahsedebilir. Bu bağlamda demokrasinin arzu ettiği başlıca sonuçlara bakarak demokrasinin hem bir baskıcı rejime dönüşmesinden uzak tutan prensipler ile hem de daha iyi işlemesini sağlayan ana unsurların aynılığı vurgulanabilir. Bu arzular; zorbalığı önlemek, temel haklar, genel özgürlük, kendi kaderini tayin etme, ahlaki özerklik, insani gelişme, temel kişisel çıkarların korunması, siyasal eşitlik, refah ve barıştır (Dahl, 2019). O halde bir toplumu oluşturan bireylere düşen yurttaşlık fikrinin değeri, demokrasinin işlemesinde ne kadar önemli bir paya sahipse demokrasinin ortadan kalkmasında da o derece değerlidir. Charles Tilly bunu yurttaş pasifliği olarak ele almıştır. Şöyle ki yurttaş pasifliği demokrasinin yıkılmasına hatta kimi zaman anti-demokratik liderlerin, diktatörlerin yönetime el koymasına neden olmuştur (Tilly, 2014).

Özgür yönetim elbette toplum tarafından tercih edilebilir fakat burada toplumun her bir bireyine büyük sorumluluklar düşmektedir. Tembellik, ilgisizlik, korkaklık veya kamusal ruh yoksunluğuna sahip bireyler tam anlamıyla özgürlüklerine sahip çıkacakları mücadeleci ruhtan

yoksun oldukları gibi baskıcı liderlerin hakimiyeti altına girmekten de kurtulamazlar. Aynı şekilde, seçmenlerin oy kullanma haklarını kendi iradesi ve tercihlerinden ziyade (Mill, 2017) para karşılığı satıyorsa ya da bu haklarına riayet etmeyip oy kullanmıyorsa da göstermelik seçimler, demokrasiden ziyade baskıcı rejimlerinin veya tiranlaşmış yönetim biçimlerinin uygulamaları olarak kalacaktır. Tarihte bu tür dönüşüme verilecek en güzel örnek Roma Cumhuriyeti'nin yıkılarak Julius Sezar diktatörlüğüyle yönetilmesidir. Karşılaştırıldığında en eski Atina demokrasisinde ve modern demokrasilerden çok daha uzun süre yaşayan Roma Cumhuriyeti M.Ö. 130 yıllarında, halkın huzursuz bir ruh haline bürünmesi, savaş, askerleşme, yozlaşma ve önceden kuvvetli olan yurttaşlık duygusunun azalması sonucu diktatörlük yönetimine dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur (Tilly, 2014).

4. İtalya: Demokrasinin Baski Rejimine Dönüşümü

Demokratik rejimlerin baskı rejimine doğru değişim gösteren İtalya'da Benito Mussolini, Almanya' da Adolf Hitler, İspanya'da General Francisco Franco, Arjantin'de Jean Peron, Şili'de Augusto Pinochet irdeleyen birden fazla örnek ülke vardır ancak benim bu çalışma İtalyan'ın dönüşümüne yönelik olacaktır. Burada İtalya'ya yer verilmesinin sebebi zaten Ortaçağ döneminde de demokratik bir tecrübesi olduğu ve önünü alamadığı nedenlerden dolayı bir despot yönetimin hakimiyetine girmesi ülkeyi bu çalışma için önemli kılmıştır. 1922 yılında Benito Mussoli'nin liderliğini yaptığı Ulusal Faşist Partisi'nin demokratik rejimle yönetilen ülkede iktidara gelmesine sebep olan koşulların neler olduğuna bakıldığında, aslında başından beri konuştuğumuz demokrasi prensiplerinin işlerliğini yitirmesi sonucunda bu rejimin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak unutulmaması gereken önemli bir nokta, nasıl ki her demokratik yönetim aynı değilse her baskıcı rejiminde birbiriyle aynı olmayacağıdır. İtalya'da ekonominin bozulması, sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle insanların temek özgürlüklerinden mahrum kalmaları, siyasal baskı altında olmaları toplum nazarında ki sorunlarken daha üst düzeyde yani hükümetin işleyişini önleyici sorunlar demokratik rejimin çöküşünü hızlandırmıştır. Şöyle ki 1921 yılında ki seçimlerde liberal kesimin oy oranının düşmesi, siyasetçiler arasındaki çekişmelerin artması, sık yaşanan hükümet bunalımları kaçınılmaz olarak bir rejim değişikliğini beraberinde getirmiştir. Mussolini liderliğinde Ulusal Faşist Partisi iktidara gelmiştir. İktidara

gelmesiyle ilk icraatı seçim kanunlarını düzenlemek olan Mussoli'nin bu girişimi adeta 1924 yılında ki seçimlerinde ki iktidarını sağlamlaştırmaya yönelik olmuştur. Beraberinde 1926 yılında halkçı, sosyalist, liberal ve komünist 124 milletvekilinin vekillik durumlarını iptal ederek çok sesliğinin önünü kesmeye çalışmıştır. Parlamentoya karşı sorumlu olmak istemeyen Mussolini sadece Kral'a karşı sorumlu olması yönünde bir dizi kanun çıkartmıştır. 31 Ocak 1926'da çıkartılan başka bir yasayla da Mussolini'nin yetkileri oldukça genişletilmiştir ki neredeyse Musollini onay vermeden hiçbir yasa tasarısı meclise sunulamaz duruma gelmiştir. Hatta Mussolini meclisin yetkisi dışında keyfi olarak yasa hükmünde kararnameler de çıkartabilmiştir (Örs, 2010).

Yetkilerini git gide arttıran Mussolini ve partisi artık iyice toplumu denetlemeye ve sindirmeye başlamıştır. Örnek verecek olursak, yasaların verdiği yetkilere dayanarak kuşkulu görünen bireyler sorgusuz sualsiz hapishanelere atılıyordu. Seçimler vardı ancak işlerliği demokratik standartlara uymuyordu. Örneğin, seçimle gelen herhangi bir belediye başkanın görevine son verilerek iktidar tarafından görevlendiren yöneticiler getiriliyordu. Ayrıca yerel yönetimlerin güçleri de ciddi düzeyde sınırlandırılıyordu. Seçimler rekabetçi özelliğinden arındırılarak korporatif sisteme göre dizayn ediliyordu. Yurt dışına göçler yasaklanıyor, daha önceden göç edenler ise İtalyan vatandaşlığından çıkartılarak ülkede ki mülklerine el konuluyordu. Toplum üzerinde artan devlet denetimi sonucu bürokrasideki kitlenin de artmasına da neden olmuştur. Demokratik sistemin serbest piyasa ekonomisinden tamamen uzak devletin denetiminin arttığı korporatist bir ekonomik yapı benimsenmiştir. Aldığı toplumsal destek neticesinde meşruiyetini güçlendiren Mussolini, tüm demokratik mekanizmaları ortadan kaldırarak, kendine muhalif gördüğü her kesimden bireyleri ya öldürtmüş ya da hapse göndermiştir. Böylelikle Mussolini, İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın mağlup olmasıyla sona erecek olan totatiler nitelikli bir rejimle ülkede ki toplumsal, siyasal, hukuk, eğitim ve iktisadi gibi birçok alanı devlet kontrolüne alarak şiddet ve baskıcı bir yönetim benimsemiştir (Örs, 2010).

5. Demokratik Yönetimlerden Baski Rejimlerine Dönüşümün Engellenmesi

Bu kısma kadar demokrasi, otaroiterizm ve totaliterizm üzerine birçok önemli ilkeye yer verdik. Kimi zaman bu sistemlerin ne olduğuna değinirken kimi zaman da birbirleriyle olan ilişkilerine değinerek demokrasinin baskı rejimlerine dönüşümünün ön koşullarına yönelik açıklamalarda bulunduk. Bundan sonraki süreçte ise bu dönüşümün engellenmesine yönelik gerekli şartlara değinilecektir. İşte burada başlanılan yere geri dönmüş oluyoruz. Çünkü demokratik bir yönetimin baskı rejimine dönüşümünü engellemek demek demokratik sistemin temel prensiplerine sıkı sıkı bağlı olmak demek. Burada temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığı, sorgulamalarda susma hakkı, yasa temsilcisi ya da diğer deyişle avukat hakkı, ifade, vicdan ve serbest tartışma özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, serbest ticaret, serbest seçim ve tiranlıkla karşı karşıya kalındığında direniş ve devrim hakkının devlet tarafından sağlanıyor olması zaten o ülkenin demokratik bir rejimle yönetiliyor olduğunu gösteriyor. Ancak teori ve pratik her zaman beklenen sonucu vermediğinden bireyin demokratik bir rejimde her zaman müteyakkız olması sorumluluğunu kendisine yüklemiştir. Yani demokrasilerde yurttaşlar her zaman için kendi kendine mücadelelerle dolu özgürlüğü, köleliğin rahatlığına yeğlemektedirler (Çağla, 2015). O halde egemen güç olan halkın her zaman genel istemiyle ayakta kalacak olan demokrasiler yine halkın genel istemiyle kendini baskıcı bir rejimin hakimiyetine teslim edecektir. Burada iki önemli soru ortaya çıkıyor: “Egemen güç hükümetin bugünkü şeklini sürdürmesini istiyor mu?” ve “Halk, hükümetin yönetimini bu görevi yapanlara bırakmak niyetinde mi?”. Egemen güç olan halk nasıl ki yönetime kendi rızasıyla seçimler aracılığında temsilcilerini seçiyorsa aynı şekilde egemen, yetkilerini kullanarak bu yöneticileri iktidardan gönderebilir (Rousseau, 1974). O halde seçimler ve bunların belirli aralıklarla uygulanıyor olmaları demokrasi rejiminin baskı rejimine dönüşümünü engelleyen temel mekanizmalardan bir tanesidir.

Demokrasilerde seçilmiş temsilcilerin kendi özel çıkarlarını kamu çıkarının önünde görmeleri, devlet servetinin eşit düzeyde dağıtılamaması , kanunların, toplumsal eşitliğin sağlanamaması demokrasilerin sonunu getirerek baskıcı rejimlerin (Montesquieu, 2017) sadece kendi çıkarlarını düşündüğü, salt belli bir kesimi kapsayan eşitliğin tesisinin olduğu bir yönetimin ortaya çıkması kaçınılmaz olacağından, erdemli bireylerin, demokrasi sevgisiyle ülkelerine ve yönetimlerine sadık kalmaları beklenmektedir. Aynı şekilde devletle yurttaşları arasındaki siyasal ilişkide devlet, ilişkilerin geniş, eşit, korunan ve karşılıklı bağlayıcı danışmayı benimsediği ve uyguladığı ölçüde (Tilly, 2014) demokratik bir rejimin baskı rejimine dönüşümünün önü kesilmiş olur. Diğer türlü devletin yurttaşlarıyla daha kısıtlayıcı, eşitsiz bir ilişkiye bürünmesi demokrasinin ortadan kalkarak baskıcı bir rejimin oluşmasına neden olacaktır.

Tilly'nin devlet kapasitesi argümanı da demokrasinin baskı rejimine yönelik dönüşümünün önündeki engeller arasındadır. Seçimlerin adaletli yapılıyor olması, partilerin eşit kampanya yapma fırsatına sahip olması, seçim sonuçlarının sayımının dürüstçe olması, adaletin sağlanması hususunda hukukun üstünlüğü prensibinin gözlenmesi, kanun önünde herkesin eşit sayılması, mülkiyet haklarının güvence altına tutulması, vatandaşların özel alanda kendi işlerini kurabiliyor olması gibi hak ve özgürlükler devletlerin kapasiteleri derecesinde gerçekleştirilebilmesine olanak sağlanan ilkelerdir. Bu derecelendirme bize ülke yönetiminin demokrasiden baskı rejimine dönüşümünü (Tilly, 2014) gözler önüne sererken aynı zamanda kapasitenin yüksek olmasını sağlamak da bu dönüşümün engellenmesine katkıda sağlayacaktır.

Tocqueville, "koşulların eşitliği" prensibinin ülkede başarılı bir işlemesi sonucu demokrasinin ayakta kalmasına yani baskı rejimine dönüşümünün önü kesileceğinden bahseder. Devamında siyasal alandaki eşitliğin sağlanmasına değinerek bunun için iki yönteminden bahseder; ya her yurttaş politik haklara sahip olacak ya da hiç kimseye bu hak tanınmayacak. Ancak modern demokrasiler için bu hak talebi kaçınılmaz olacağından bireyler siyasal eşitlik ilkesine itaat ederler. Ayrıca kölelikteki eşitliği özgürlükteki eşitsizliğe

(zenginlik/fakirlik) yeğlediklerinden (Tocqueville, 2015) koşulların eşitliği prensibi işlerliğini sürdürür. Bunun aksine bu prensipteki nüansları göz ardı edip her bireyin eşitlik için mücadeleye çıktığı bir ortamda kaosun hüküm sürerek baskıcı bir liderin gücü altında bireylerin mevcut eşitliklerinden mahrum bırakılarak köleye dönüşmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Yönetsel merkeziyetçiliğin olmayışı ve hukukçuların ağırlığı demokrasinin işleyişindeki istikrarın sağlanmasında oldukça etkiliyken bu iki prensibin zayıflaması demokratik rejimin baskı rejimine dönüşümünü kaçınılmaz kılacaktır. Burada Tocqueville'nin dikkat çektiği nokta yerel yönetimlerin elinde bulundurduğu güç ve bağımsızlıktır. Ancak yerel yönetimler elde ettikleri bu gücü kendi çıkarlarına göre değil kamusal çıkarların tesisine hizmet etmelidir. Aynı zamanda elinde tuttuğu güçle merkezi yönetime karşı bir tehdit unsuru da olmamalıdır (Tocqueville, 2015). Bu koşulların sağlanması demokrasinin baskı rejimine dönüşmesinin engellenmesini ifade eder. Aynı şekilde kamu görevlilerinin yani hukukçuların ülke çapında değer görmesi, demokrasinin sürdürülebilmesi için olmazsa olmazdır. Çünkü demokratik bir toplumda yurttaşlar kanunların kendi kanunları olduğu bilincindedirler. Bu sebeple, demokratik bir yönetimde hukuka olan itaat o ülkede baskı rejiminin oluşmasına direnmenin tek yoludur. Aynı şekilde demokratik ülkelerde, basın ve siyasi örgütler tanınan özgürlükler oldukça önemlidir. Çünkü hiçbir demokratik sistem özgür gazeteler ve siyasi örgütler olmadan yaşayamaz. Bunun akabinde sadece teoride bunların var olması da yetmez, faaliyet alanlarının sınırlandırılmaması, özgür düşünce ve örgütlenme haklarının yasaklanmaması gerekir (Çağla, 2007). Yoksa birçok baskı rejimi örtülü olarak muhalif görüşte basın ve siyasal örgütlerin varlığına göz yumar ancak bu göz yumma yürütülen faaliyetlerin baskı rejimi için tehdit unsuru olduğu anda eylemlerine son verilir ve hatta ciddi yaptırımlarla karşı karşıya bırakılır.

Demokrasinin ekonomiyle ilişkisine de odaklandıktan sonra kısaca İtalya'da ki demokratik sistemin baskı rejimine dönüşümü üzerinde bir örneğin analizi yapılarak başlıca hangi durumların böyle bir dönüşümü motive ettiğini incelenecektir. Demokratik bir rejimle yönetilen ülkeler demokratik olmayan ülkelere göre çoğu zaman daha çok zengindir. Bilhassa

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren piyasada devlet müdahalesinin azalması, çalışanların bir yerden farklı bir yere veya kendi sektörlerinden farklı iş kollarına rahat ve özgürce geçişler yapabildiği, özel sektörde ki işletmelerin satışlarında ve kaynaklara erişim noktasında rekabet edebilmeleri piyasa ekonomisinin sağladığı avantajlı durumlar arasındadır. 20. yüzyılın sonlarına bakıldığında, piyasa ekonomisini benimsemiş ülkelerin tamamı demokratik değildi fakat demokratik bir yönetime sahip ülkelerin tümünde piyasa ekonomisi vardı. Piyasa ekonomisi modeli ekseriyetle diğer birçok alternatif modelden daha çok kar sağlar. Buradan şu çıkarımda bulunabilir, modern demokratik ülkelerin ekonomik modeli piyasa ekonomisi olduğundan, piyasa ekonomisini benimsemiş bir ülkenin zenginleşmesi olasıdır ve modern demokrasiler de genellikle piyasa ekonomisini benimsediğinden zengin olmamaları kaçınılmazdır (Dahl, 2019). Ancak baskıcı rejimlere bakıldığında sadece devlet denetimli bir yönetiminin olduğu korporatist bir ekonomik yapı söz konusudur. Sendikaları ortadan kaldırılarak tek bir sendika çatısı altında birleştirilmesi, grevlerin yasaklanması, bireylerin ya da mülk sahiplerin uygulayacakları politikalarda önce ulusal birlik ve bütünlüğün daha sonrasında kendi çıkarlarını gözetlemeleri gereken bir ekonomik yapı, baskıcı bir yönetim anlayışının benimsendiği bir ekonomik sistem için söz konusudur (Örs, 2010).

6. Sonuç

Ne demokrasi ne de baskı rejiminden bahsetmek tek başına o yönetimleri, işleyişlerini, mekanizmalarını veya birbirine dönüşümlerini incelemek devlet olgusuna değinmeden üzerine konuşacağımız mefhumlar değildir. Önce bir devletin varlığı sonrasında ise halk tarafından meşruluğu kabul edilmiş bir yönetim söz konusudur. Bu rejim de taşıdığı prensiplere göre demokrasi olabilirken tam tersi baskıcı bir rejim de olabilir. Hem demokratik yönetimlerin hem de baskıcı rejimlerin kendi içinde çeşitleri elbette söz konusudur ve bunların kendi aralarında dönemin şartları, ülke konjonktürüne göre değişiklik gösterebilecek esnekliktedir.

Demokratik rejimler daha özgürlükçü, eşitlikçi, egemenliğini halka dayandırıp, bireye ve onun hak ve hürriyetlerine önem atfederken baskıcı rejimler daha çok toplumsal çıkarlara önem verir ve tüm gücü kendi elinde toplayarak zorba ve şiddet aracılığıyla meşruiyetini sağlar. Peki özgürlüğün, eşitliğin hakim olduğu bir demokratik rejimin baskıcı rejime dönüşümüne sebep olan etkenler nelerdir diye baktığımızda demokratik sistemin temel prensiplerinin ihlallerinden bahsedebiliriz. İşte bunlar; temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığı, sorgulamalarda susma hakkı, yasa temsilcisi ya da diğer deyişle avukat hakkı, ifade, vicdan ve serbest tartışma özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, serbest ticaret, serbest seçim ve tiranlıkla karşı karşıya kalındığında direniş ve devrim hakkı, devletin yurttaşlarda demokrasi erdemi olması, kamusal çıkarların bireysel arzulara hizmet etmemesi, yargının bağımsız ve güvenilir olması, seçimlerin adil yönetilmesi, yönetsel merkeziyetçiliğin olmaması, politikacıların gibi ilkelerin bozulması demokrasinin baskı rejimlere dönüşmesini kaçınılmaz kılar. İtalya'nın Mussolini liderliğinde demokratik rejimden totaliter rejime dönüşmesi de işte bu ilkelerin sürdürülebilirliğinin yok olması sonucunda vuku bulmuştur.

Bugün bizler demokratik bir yönetimin vatandaşları olarak birçok sorumlulukla yükümlüyüz. Can ve mal güvenliğimizi, hak ve hürriyetlerimizi, seçme hakkımızı, yasa önünde eşit ve adil yargılanmak gibi en temel haklarımızı bize sağlayacak yönetim demokratik bir yönetimdir. Yoksa bir despot, otoriter ve totaliter yönetimin hakimiyeti altında olmak bizi tüm bunlardan mahrum bırakmasının yanında zorba, baskıcı ve şiddet eğilimli bir yönetimin bireyleri olarak yaşamaya mahkum bırakacaktır. O halde baskıcı bir yönetimin önünü kesmek bize düşen birtakım sorumlulukları yerine getirmekle sağlanabilir. Şöyle ki İtalya'da demokrasinin önünü tıkayan sebepler ekonomik, siyasetçiler arasındaki çekişmeler ve hükümet bunalımları gibi sorunlar genel itibariyle dahili niteliktedir, o zaman yurttaşların ellerini taşın altına koyacak cesaretten yoksun olmaları sonucu çok daha büyük bir felakete yani baskıcı rejimin oluşmasına sebep olacaktır ve toplumun sindirildiği bir korku imparatorluğu ülkede hakim olacaktır. Egemen olan halk yani toplumda var olan her birey demokratik yönetim için mücadele verecek kadar cesarete sahip olursa, ekonomik, siyasal, hukuk, toplumsal gibi birçok

alanda sağlanacak eşitliğin ve adaletin öncüsü olacak ve hiçbir tahakküm ve şiddet mekanizmasının hüküm sürdüğü baskı yönetimine mahkum edilmeyecektir.

Kaynakça

Breuer, S. (2017). Milliyetçilikler ve faşizmler Fransa, İtalya ve Almanya örnekleri, Çev. Çiğdem Canan Dikmen. İstanbul: İletişim.

Çağla, C. (2017). Siyaset bilimi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Çağla, C. (2007). Tocqueville ve özgürlük. İstanbul: Belge.

Çağla, C. (2015). Merak edenler için demokrasi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Dahl, A. R. (2019). Demokrasi üzerine, Çev. Betül Kadıoğlu. Ankara: Phoenix.

Hobbes, T.(2005). Leviathan, Çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi.

Linz, J. J. (1975). Totaliter ve otoriter rejimler, Çev. Ergun Özbudun. Ankara: Siyasal İlimler Türk Derneği.

Montesquieu. (2017). Kanunların ruhu üzerine, Çev. Berna Günen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Mill, J. S. (2017). Demokratik yönetim üzerine düşünceler, Çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

Örs, B. (2010). 19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Rousseau, J. J. (1974). Toplum sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Adam.

Sartori, G. (2017). Demokrasi teorisine geri dönüş, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan. İstanbul: Sentez.

Tilly, C. (201.4) Demokrasi, Çev. Ebru Arıcan. Ankara: Phoenix.

Tocqueville, de A. (2015). Amerika'da demokrasi, Çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı.

Türköne, M. (2014). Siyaset. İstanbul: Etkileşim.

1997 TURKISH MILITARY MEMORANDUM "FEBRUARY 28", ISLAMIST DISCOURSE AND IDENTITY (RE)CONSTRUCTION OF POLITICAL ISLAM

Muhammed Esad İŞLEK

Özet

Bu makalenin amacı 1997-2002 yılları arasında 28 Şubat'ın etkisi altında bulunan İslamcı söylemin dönüşümünü analiz etmektir. Daha kapsamlı olarak da, İslamcı entelektüellerin söylemleri, demokrasi, İslam'da reform, 28 Şubat'a eleştirel yaklaşım, siyasetteki modernize bağlamında tartışılacak ve "muhafazakâr demokratlar" olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yükselişi İslamcı söylemin ılımlaşması üzerinden incelenecektir. Bu noktada, makale önde gelen İslamcı düşünür ve yazarlar olarak Ali Bulaç, Hayreddin Karaman, Mehmet Şevki Eygi, Mustafa İslamoğlu, Abdurrahman Dilipak, Rasim Özdenören ve Ahmet Taşgetiren'in makalelerini inşacı bir bakış açısıyla söylem analizine başvurarak analiz edecektir. Makale, 1997-2002 yılları arasındaki İslamcı söylemin modernize ve laiklik kavramlarına eleştirilerini geçmişteki eleştirel bakış açısıyla sürdürmediğini ve demokrasi, insan hakları gibi yeni eklenen elementlerle yeni bir eleştirel bakış açısına dönüştüğünü belirtmektedir. Yani İslamcı söylem İslami değer ve kimlikle şekillenmiş, yeni bir eleştirel bakış açsına dayalı ılımlı bir dile dönüşmüştür. Makale aynı zamanda 28 Şubat sonrası İslamcı söylemin ve AKP'nin siyasi söylem ve kimliğinin arasındaki parçalı tutarlı ve uyumlu ilişkiyi de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Söylem, 28 Şubat, İslamcılık, Ilımlı İslam

Introduction

The period between mid-1990s and early 2000s in Turkey was presenting ups and downs of Islamism, Islamist discourse and Islamist identity with the rise and fall of Welfare Party (Refah Partisi, RP), pressure of Turkish military on Islamist parties and groups, Virtue Party (Fazilet Partisi, FP) with a moderate language and Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) as conservative democrats. In February 28 1997, the Islamist party RP had to face Turkish Military Memorandum that involves extending struggle to reactionary movements. In the line with these developments, PM Erbakan resigned and RP was closed in 1998. However, Justice and Development Party that was founded by reformist actors in FP, won 2002 General Election with a landslide victory in parliament.

However, Islamism is a not an ideology that was formed in 1990s but had roots in the Ottoman Era as a reactional ideology against the Reform Edict in 1856. By the republic of Turkey, Islamism turned into a threat for the state ideology "Kemalism" and thus, the political and ideological construction of Islamist discourse and identity began to take shape under the values of republic such as laicism, modernity and Kemalism. At this point, the article separates the background of Islamism as two parts; political and ideological. The political identity of Islamism as "political Islam" has been drawn by the Islamist political parties and "National Outlook" movement as superstructure of Islamist foundations. However, the ideological discourse and identity of Islamism has been driven by Islamist intellectuals who have an impression and influence on Islamists.

The aim of the article is to present a discourse analysis to study the transformation of Islamist discourse and examine the re-construction of Islamist identity with the evolution of discourse. In this sense, the compatibility between Islamist discourse and political Islam is also questioned in the cases of FP and AKP. As the primary objective, the article discusses the Islamist discourse and political Islam between 1997-2002 in two questions; "How did the process of February 28 transform Islamist discourse?", and "Is there any causal relation between

the political discourse and identity of AKP and transformed Islamist discourse between 1997-2002?".

In the literature, there are three remarkable studies that focuses on Islamist discourse and its relation with political issues. Tuğal (2002) aims to draw a picture that religious movements can be understandable with both material and ideal frameworks in a radical imagination. In the critical study of Karasipahi (2009), the discourse of Muslim intellectuals since 1980s are analyzed in the issues of democracy, human rights, modernity, westernism, religion, Islam, history and so on. The study asks "how Muslim intellectuals transformed Islamist discourse". As another study, Guida (2010) examines new Islamist discourse after AKP, based on Islamist democracy by applying the examples of Ali Bulac and Hayreddin Karaman.

This article aims to contribute that February 28 is not only a result of radicalization political Islam and Islamist discourse but is also a cause of moderation of political Islam and Islamist discourse in the process of FP. However, this article searches the causality between moderated Islamist discourse and AKP in the context of re-construction of political Islam.

Methodology and Analytical Standpoint

The research questions and fundamental points of the article mainly focuses on the transformation of Islamist discourse under the influence of February 28 and questions the causality between AKP and the transformed discourse. In the first section of article, the background of Islamist discourse is charted under two parts; politically and ideologically. In the first part, political background of Islamism is examined from1856 Reform Edict to the election victory of RP, and the second part as ideological background of Islamism involves the development of Islamist discourse with prominent Islamist actors. The first section has importance due to explain what the character of Islamism was in late years of Ottoman and Kemalist ideology, and how was developed as political and ideological framework. By the second section, the discourse of Islamism in both political and ideological grounds are analyzed with two parts; "a new critical language" and "new aspects in Islamism". The first part involves

the political and ideological statements of RP that was shaped with radical views, and analyzed the reaction of Islamist intellectuals to the process. The second part, as main analytical piece of article, studies the new aspects in Islamism, refers a new language that involves the idea of democracy, human rights, globalization, the compatibility between Islam and democracy and a new critical approach on laicism. In the third section, the causal relation between AKP and transformed Islamism is analyzed by examining political and ideological statements of AKP.

Methodologically, the article applies the statements of political figures in the parties and the party programs as written texts, and refers the articles of Islamist intellectuals, that were published in Islamist journals, to analyze the political and ideological transformation of Islamist discourse and identity. In this sense, the articles of Ali Bulaç, Hayreddin Karaman, Abdurrahman Dilipak, Rasim Özdenören, Mustafa İslamoğlu and Ahmet Taşgetiren as prominent Islamist intellectuals in the period of 90s, are analyzed in various topics and the newspapers such as Milliyet and Yeni Şafak are the primary sources to reach the statements of politicians in RP, FP and AKP. The ideological background of political parties is also analyzed with their political documents such as *Fazilet Partisi (1998)* and *Muhafazakar Demokrasi (2003)*. However, the literature on Islamism in Turkey and Islamist discourse and identity in the period of RP, FP and AKP are both applied as supportive arguments and discussed in a critical approach.

As analytical standpoint, the methodology of article present discourse analysis based on constructivist theory. In the field of discourse analysis and IR, constructivist theory focuses more ontological issues to study socially constructed phenomena instead of epistemological issues as post-structuralism. (Wendt, 1999) Constructivism presents convenient methodologies to study the case with discourse analysis by focusing ideas, norms, identity and socially structured or shaped meanings. As Aydın-Düzgit and Rumelili (1997) mentioned that *"…discourse was analyzed in order more to identify structures of shared meaning in a specific social context…"*. By discourse analysis based on constructivism, the social construction of discourse "ideas" can be analyzed by remarking how the transformation of the discourse is achieved and how identity and discourse shape social construction. Aydin- Düzgit (2014)

indicated that constructivist approach more interested in analyzing as an interpretative rather that a critical methodology. The article also aims to make analysis with an interpretative approach to figure out the evolution of Islamist discourse and the effect of the new discourse on the new identities. In this regard, critical discourse analysis could be an alternative to apply as alternative to examine discursive and identity construction based on "self-other". (Wodak 2001) However, the concept of "self-other" cannot be coherent to explain the research questions of article which demands a causal explanation between the discourse and identity. In this sense, the transformation of Islamist discourse is analyzed by focusing the articles of Islamist intellectuals and the effect of the discourse on identity is discussed by examining the political identity of AKP.

Historical Background of Political Islam in 140 Years (1856-1996)

In 1839, Ottoman Period started its modernization process with the declaration of "Tanzimat Reform" and established new set of rules that involves private property, fair hearing and safety of life and property of all citizens. The Tanzimat Reform was followed by the Reform Edict in 1856 that addresses a new form in the issue of citizenship; equality of Muslim and non-Muslim in the issue of taxation, military services and public employment. (Karpat 1972)

By Reform Edict in 1856, Ottoman Empire tried to frame its policies to "Ottomanism", unity of all citizens who live in Ottoman Empire without practicing any favoritism on religion or ethnicity. (Gülalp 2002, 24) However, the idea of Ottomanism could not be successful to reach its unity and allegiance targets. Reform Edict also caused a rising reaction by Young Ottomans that was against equality of Muslim and Non-Muslim citizens, as an Islamist movement. According to Gülalp, Young Ottomans was supporting the process of modernization but Islam was also seen as social cohesion to build modernization ideas such as freedom, democracy, parliamentary ruling and so on. (Gülalp 2002, 25) These western values should have been integrated to Islam to be legitimized in a Muslim community and implement in practice. As Mardin mentioned that Young Ottomans were supporter of a constitutional government and parliamentary ruling based on Islamic foundation to achieve harmonization of

traditional “Islamic” and modern “as the example of Anglo-Saxon system”. (Mardin 2005, 150). In this context, the first formation of Islamism “Young Ottomans” had two main elements; reactional attitude against Ottomanism with an intellectual and ideological background, and constructing of modernization based on Islam and its traditional values in state and society.

The next experience of Islamism was the era Sultan Abdulhamid II as a state ideology. (Deringil 1993, 12) In Sultan Abdulhamid II era (1876-1909), Islamism was approached as a political purpose, in the name of Pan-Islamism that means the protection of Muslim populations under colonial rule and build Islamic unity among Muslims. However, Islamism in this period could not reach its political aims and Pan-Islamism was failed after *“‘what remained of the empire together for 30-odd years”.* (Deringil 1991, 354). By this era, the second experience of Islamism was shaped with political background that was not completely overlapping the ideological background of “Young Ottomans”

By collapse of Ottoman Empire after World War I and Turkish war of independence, Turkey was founded as an independent based on republican administration. However, the new-founded Turkey achieved its political system in accordance with Atatürk’s principles and reforms, in other words “Kemalist Revolution”. According to Ahmad, Kemalist revolution aimed to cut the role of Islam as a political instrument. (Ahmad 1993, 54) In the light of this aim, caliphate and Islamic constitution were demolished by turns and a new constitution adopted *“sovereignty belong to nation”.* At the same time, the Directorate of Religious Affairs was founded in the place of the Sheikhulislamate, to conduct religious affairs and responsibility in the republic. By the Directorate of Religious Affairs, clergymen such as Muftis and Imams became part of a centralized and hierarchical bureaucracy that could not be managed in the period of Abdulhamid II. (Zürcher 2005) In the era of Kemalist reforms, new state had to face the challenge of Islamic-Kurdish rebellions such as the Sheikh Said that supported the caliphate. However, these revolts are ended up with military intervention and judgments that were resulted in capital sentence. In the light of these developments, Islamism could not find a place to exist as fundamental ideology. By the time of 1950s, Islamism ın Turkey was organized as independent of each other. (Yavuz 2005, p.591)

In the period of Democrat Party (DP), Islamism started rising as a new political actor (Akdoğan 2005, p.621) and it continued with Justice Party (Adalet Partisi, AP) after overthrow of DP with May 27 military coup in 1967. However, the underwhelming of AP to integrate Islamism to its party policies, gave rises to the formation of a new Islamist political party. In 1969, Necmettin Erbakan became independent candidate in Konya and was elected despite his candidate application in AP was vetoed by Süleyman Demirel who is the party leader of AP. (Sarıbay 2005, p. 576)

In 1970, National Order Party (Milli Nizam Partisi, MNP) was founded under the leadership of Erbakan and significant support of Mehmed Zahid Kotku, the leader of Nakhshbandi-Iskenderpasa community. (Yeşilada 2002, p.64) In 1971, MNP was closed in accordance with the decision of Constitutional Court and Erbakan emigrated Switzerland and then Germany. This decision can be seen as a result of the state was not ready to face an Islamist party in the republic. In 1972, National Salvation Party (Milli Selamet Partisi, MSP) was founded and received permission to take part in general elections. However, Erbakan and his friends cautiously followed their policies due to the decision of Constitutional Court in 1971 and Erbakan could not be existed in founder's committee of MSP.

However, MSP had focused on economic problems in rural and provinces, and remarked the inequality of income. In 1974 February, the arguments on economy leaded MSP to success as third party in the parliament and coalition partner of CHP. But the coalition government did not be long-lived due to ideological differences and incompatible demands. (Heper 2006, p.207) In 1975, MSP existed in a new coalition government among AP, MHP (Nationalist Movement Party), CGP (Republican Reliance Party) and MSP as First Nationalist Front Coalition. (Safi 2007, p.286) In this period, MSP played a key role to form coalition with the numbers of deputies, thus can follow an unbending policies as a coalition partner. However, the flirt between Turkish policy and Islamism did not lasted in 1980s because of the military coup in 1980 and the overthrown of all political parties. In 1983, with the decision of "turning to democracy", Welfare Party (Refah Partisi, RP) is founded by National Outlook movements,

instead of MSP. At the same year, participation of RP in the general election is vetoed by the decision of National Security Council, thus RP could not be take part in the parliament.

In 1987 general election, RP took %7.3 voting rate with 6 seats in the parliament, then RP reduplicated its voting rate in 1991 general elections by reaching %16.2 and 62 seats in the parliament as a result of electoral alliance with MÇP and IDP. (Özdemir 2015, p.169) The remarkable rising of RP continued in 1994 local elections and took %19.1 of votes and the biggest two cities; Istanbul and Ankara. The election victory in 1994 also paved the way for 1995 general elections and RP became the first party with %21.3 vote rates. (Akdoğan 2005, p.622) After the general election, president Demirel assigned the duty of forming government Mesut Yılmaz, leader of Motherland Party (Anavatan Partisi, ANAP) instead of RP as leader party. However, the coalition government was formed with the collaboration of RP and True Path Party (Doğru Yol Partisi, DYP) in June 28 1996, as a result of disagreement between DYP and ANAP.

The character of RP was not only being shaped with nationalist and Islamist ideas but the authentic terminology of the party such as *"Just Order, ethical righteousness, different axial in foreign policy and Muslim brotherhood / sisterhood"* were providing advantages over centre-politics. (Bulaç 2009, p.549) In 90s, the welfare level of Turkey began to decrease and the leftist parties underwhelmed to fulfill the welfare demand of the low-income groups. According to Hale and Ozbudun, these groups became the part of the WP's grassroots as mass power. (Hale & Ozbudun 2009, p.46) In other words, RP reached the government with its economic and social arguments but as is seen that the ruling elites and Kemalist ideology was not ready an "Islamist party" as a leader government partner.

Ideological Background

In the period of Young Ottomans, Islamism has been developed both politically and intellectually with the ideas of constitutionalism and Westernism based on Islamic principles. In Sultan Abdulhamid era, Islamism turned into a state ideology from a reactional attitude

against Reform Edict. In the early years of the republic, Islamism was eliminated in the process of "new identity construction" of the republic of Turkey due to considered as "threat for republicanism and laicism" by Kemalist ideology. However, Islamism also sustained its intellectual development with Islamic scholars, thinkers, intellectuals and sects.

In the late period of Ottoman Empire, Said Nursi was one of the most influential actors in the developments of Islamism. In Sultan Abdulhamid era, Said Nursi had existed in political arena to spread Islamism and raised the awareness of public. By the republic, the ideas of Nursi on political way had been transformed into "new Said" that means faith-based movements by avoiding to exist in political sphere. (Reed 2003, 40) In the light of "new Said", Islamism has been developed actively in micro units and not aimed to react the Kemalist ideology politically. Despite the fact that Nursi had willingness to neutral policies that respect the rights of pious Muslim, he had never existed in a critical position to secular state. (Kuru & Kuru 2008)

However, the implementation of Kemalist reforms such as abolition of the caliphate and closing of madrasa that were providing Islamic ruling and education, gave rise to new reactions of Islamism under the influence of Nakhshbandi tradition. Necip Fazıl Kısakürek and Nurettin Topçu are essential actors who were influenced by Nakhshbandi tradition and sheiks; Abdülhakim Arvasi and Abdülaziz Bekkine. (Duran & Aydın 2013, 481) As common point, both Kısakürek and Topçu has achieved Islamism based on nationalist terms and addresses Turkish-Islamic civilization. On the one hand, Kısakürek had criticizes on contemptuous view of the West against the East and Muslim world, and mentioned Western view as:

"The east was a large universe of unconsciousness and excessiveness with no appreciation of the value of the individual and freedom: submissive to sultans and despots." (Kısakürek 1952, 4)

On the other hand, Topçu focused on the idea of Islamic socialism that involves statist and collectivist ideas, and looked Western civilization positively as harmony of renaissance and romanticism. (Duran & Aydın 2013, 493) The West could not maintain its civilizational rising

due to industrialization and lost the harmony, but Turkish nationalist-romanticism based on Anatolian Islamic socialism can build Islamic civilization. In this sense, Topçu stands out amongst others and emphasized a different interpretation as central idea *"Anatolian Islamic socialism"* in spite of the Sharia.

However, the effective role of Islamist intellectual "especially poets" has risen in conjunction with political and social developments. As leading characters İsmet Özel, Sezai Karakoç and Rasim Özdenören are prominent actors who broad the concept of Islamism by different interpretations and critical view on modernism and Westernism. Karakoç draws a central concept "Resurrection", expresses "return of Muslim to the soul" and presents "clash of civilization" between Islamic "eastern" and western civilization. Karakoç exhibit the differences between two civilizations as:

"Two civilizations have clashed with each other since the very beginning of humanity: civilization of good and civilization of evil, civilization of white and civilization of black… civilization of prophets and civilization of devils, eastern civilization and western civilization." (Karakoç 1986)

Karakoç claimed that Islamist civilization will also restore both the East and the West by "Resurrection". (Karakoç 1986) Özdenören focuses the relation among Islam, democracy and laicism, and mentions that:

"…, western democracy is bottom-up phenomenon, was achieved to resolve the problems. In Turkey, democracy is a top-down phenomenon without considering its political and social functions." (Özdenören 1993, 85).

However, Özdenören also claims that laicism and democracy do not have organic relations and the willpower of Muslims on democracy can change top-down understanding in Turkey. Özel also discusses on modernism and westernism in his "Three Problems" (Üç Mesele) and underlines "technic and civilization and alienation" as three problems. According

Özel, setting against "three problems" can cause radicalization and utopianism, thus solutions reached a dead end. In this sense, Özel mentions that:

"…the solution of "three problems" can be found "out of the modernism" but in faith and prayer with a deep understanding." (Özel 1978, 173)

All things considered, the ideological background of Islamism and Islamist discourse was presenting diversity with different views on Islam and Islamism, but it can be seen that this diversity did not cause a conflict. In this point, it should be noted that this diversity was also signing "radicalization" in the context of democracy and republicanism due to mentions on sharia and Islamic principles as the ruling ideology. However, the political Islam under National Outlook had assumed the role of umbrella which had contained different views and approaches under the same roof. Even MNP, MSP and RP had also radical ideological backgrounds, the role in collation governments provided political integration to the system. In this regard, the relation of Islamist discourse and political Islam had been complemented each other.

The Transformation of Islamist Discourse and Political Islam between 19997-2002

Over 150 years, Islamism had a chance to take the lead for second time with Refah-Yol government (the coalition between RP and DYP named as Refah-Yol) and it was the first time to govern the country in a democracy. However, this process could not be long-lasting under the discussion of laicism, reactionarism, democracy and Islam, and the conflict between RP and Turkish military caused the dream of Islamist government. The promise for a mosque in Taksim Square, the idea of D-8, demonstration in Kocatepe Mosque, the case of Jerusalem Night in Sincan, the Iftar "fast-breaking meal" for members of Directorate of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı, DIB) and sheiks of sects in prime minister's residence caused some eyebrows to raise in Turkish Armed Forces. In 1997 February, the Islamist party RP had to face challenge Turkish military memorandum that involves "monitoring and controlling religious school, assigning of schools, related with religious groups, to Ministry of National Education, abolition of sectarian groups *"tarikat"*, eight years of primary education and extending struggle to

reactionary movements. (Milliyet 1997) By the memorandum, Turkish military submitted their views and formed an order by signing Turkish constitution and principle of laicism. In the same year, RP has also resigned from collation partner and faced with closure case and is closed in 1998 January.

The constitutional court decision on the closure of RP is not only caused of these cases and events during the Refah-Yol government but was also related with radical discourse of the member of RP. As Öniş (1997) stated that authoritarian view of RP on identity politics with "othering" discourse, was forming separation between believer and non-believer which means tension between political Islam and cultural Islam. In 1991, Erbakan attended an "Education Congress" in Sivas and addressed people:

"If you don't serve for RP, your prayers will not be come true… Refah is an army. You will work in force to increase your army. If you do not work, you believe in "potato religion". This party is an İslamic Jihad army." (Erbakan, 1991)

In another speech of Erbakan, he addresses the general assembly as:

"…RP will bring "Fair Order", it is certain must. Will transition process be soft or hard, pretty or bloody?" (Erbakan 1994)

The two different speech in two different times and places, have a common argument that RP presents an Islamic association for Muslim people to be in a struggle for chances in Turkey. However, the term of "Jihad Army" and "bloody change" were open the discussion due to refers a revolution against status quo "Kemalism" and "Laicism". As specified in the constitutional court decision, the speeches of Hüseyin Ceylan, Ankara Deputy of RP, was also pointing Kemalism and the military as targets. Ceylan (1993) remarked to stand against status quo in Turkey as:

"Homeland is ours but not regime. Regime and Kemalism are theirs, of others. Turkey will be destroyed…"

"The army says here that we let you to be follower of PKK, but not follower of Sharia. You cannot resolve the problems like that. If you want the solution; this is being follower of Sharia." (Ceylan 1996)

Thus, sharia was seen as a source to solve problems in Turkey. In the light of these discourses, it can be said that Islamism had a radical approach against Kemalism, laicism, status quo in Turkey and so on. As mentioned above, ideological background of Islamist discourse was also shaped with *"antagonism against modernity, westernism, Kemalism, laicism and other western / modern values".* In this Islamist discourse, the sharia and Islamic values are seen as salvation and ideal model as a ruling system instead of republicanism and laicism. In this point, democracy became a part of debate and the compatibility between Islam and democracy are discussed.

A New Critical Discourse

However, military memorandum did only cause the closure process of RP but also bring about a transformation in Islamist identity and discourse. Before RP is closed, politician in RP had realized that the party will be closed, therefore a new party "Virtue Party" (Fazilet Partisi, FP) is founded by the leadership of Ismail Alptekin who was lawyer of MSP and well-respected figure in National Outlook. FP was not only founded by former members of RP or figures in National Outlook but politicians and member of ANAP had also existed in the supreme bodies of the party. (Poyraz 2010, 326) The party program of FP involved the idea of human rights, freedom of religion and conscience, regulating the order that is injustice, unfair, corrupted and oppressive, and building a ruling mentality based on just, fair, morality, ethics and trust. (Fazilet Partisi 1998) FP was achieving its policies based on more liberal arguments against democratic erosion during February 28. Meanwhile, the economic program of FP was also adopting liberal policies, political liberty and freedom instead of RP's idealist "Fair Order" and collective economy ideas. (Çaha 2003)

In the meantime, Islamist discourse was also re-shaped in the light of developments in Turkey and conventional critical approach that comes from the early years of Republic, began to have new bases and discussions. FP restored their political discourse and ideas by adapting the conditions of February 28 with de-Islamizing discourse, a moderate language and avoided political crisis. (Cizre & Çınar 2003) This moderation also manifested itself in the ideological field of Islamist discourse, thus the issues of February 28, (un)democracy, laicism, the compatibility of Islam and democracy, and reform in Islam, were mainly discussed among Islamist intellectuals by forming a new critical language based on new terminologies.

According to Ali Bulaç, the process of February 28 is described as *"the hardest times for Muslims in Turkey"* due to the violation of human rights and democracy, led by Turkish military. (Bulaç 1997) However, Bulaç also evaluated February 28 as:

"During February 28, the elites (Islamist) were unjustly treated in the context of human rights and democracy, however they also implicitly understand that the pursued policies and methods were not beneficial." (Bulaç 2001, p. 39)

In this sense, it can be said that February 28 has also instructive for Islamists to face the reality of the awkward and monolithic characters of Islamism. The another self-criticism is also made by Hayreddin Karaman and he mentioned that:

"If someone is called as reactionist "mürteci" who says "We want sharia" by opposing the empowerment of the military, these people are also called as reactionist according to Islam, because they exploit religion for political gain." (Karaman 2000, p. 29)

It shows that Islamist intellectuals did not only criticize the ruling and military elite who supported the overthrown and closure of RP but constructive criticism are also made to representative actors of Islamism. Islamist intellectuals also criticized the process of February

28 rigorously due to unfair and undemocratic actions. Islamoğlu describes the process as "Oedipus complex"[1] and mentioned that:

"February 28 is not only post-modern as methodically but it has also post-modernity with its language "discourse" because the process is achieved on symbolic language." (Islamoğlu 2001, p. 53)

In this regard, February 28 can be evaluated as a willful process to weaken Islamism by applying symbols and constructed negative language on Islam instead of the reality or the truth. Taşgetiren (2001) also indicated that MGK focused reactionarism with *"the negative perception on Islam"* and passed over economic corruptions, political corruptions, judicial problems and so on. In this context, February 28 is also criticized because of tis symbolic character that pressured Islamist by forming negative perception on Islam. However, one might argue that Islamist discourse turned into a new critical language based on self-criticizing and more democratic approaches that aims to discuss February 28 as a result radicalization in Islamist discourse and democratic erosion in Turkish policy.

New Aspects in Islamist Discourse

After February 28, Islamist discourse had new views and perspectives in both political and ideological spheres because of the experience of undemocratic administration. As politically, FP represented the transformation of Islamism with more liberal ideas and democratic claims in its party program. In intellectual sphere, Islamist discourse existed in

[1] Islamoğlu explains the term of "Oedipus complex" as "the man who killing the father without knowing" but Islamoğlu also mentions that *"February 28 is by knowingly and willfully"*. (Islamoglu 2001, 53)

multifaceted language that involves both as democratic and liberal ideas and as critical approach based on Islam and Islamic values.

Especially Bulaç focused the importance of democracy under conditions of the period and mentioned that:

"The development has shown how significant are human rights and democracy for everyone. After that, the motto can be only: democracy to all, much more democracy" (Bulaç 1997, 27)

Bulaç also emphasized on "globalization" that will open a new perspective as decline of nation-state, necessity of democratization, rise of civil society and, empowerment of local authority and regional integration. In this sense, Bulaç indicated that:

"Globalization demands from Islam; using the sources rationally, fair transformation and democratization." (Bulaç 2000, 20)

These approaches show that Islamism should harmonize with democracy and globalization to overcome undemocratic conditions, thus Islamism needs a transformation and renewal in the political context. In this regard, Bulaç (2000) divides Islamism as two parts; authoritarian and pluralist. Authoritarian view presents the idea of nation-state that Islamism is adapted to modernist paradigm. In pluralist view, there are demands of political Islam to participate political and social sphere with legitimate ground by respecting human rights, rule of law and democracy. Bulaç criticized the political Islam in Turkey between 1947-1997, refers authoritarian view and remarked that:

"…political Islam in Turkey is a conceptual framework, developed under conjecture while was trying to have political positions and actions against Turkish Modernism." (Bulaç 2000, 30)

In additional to these points, Bulaç (2002) claimed that Islamism has started relations with democracy with 70s but was pragmatic and temporal. Because of it, Islamism had lack of theoretical and philosophical background and that became one of reason of the overthrown of RP. These criticisms are much more besides than auto-critique on February 28 because Islamism in all the republic period is harshly criticized and discussed in the context of its authoritarian and pragmatic characteristics. However, the idea of democracy was not only applied to criticize the process of February 28, but democracy and globalization were taken as compatible needs of Islamism in the political and social spheres.

Both Eygi and Karaman focused "the unity of Muslim" to political, social and institutional harmony among Muslims and all people. On one hand, Eygi (1998) believes that Islamic groups should be unified and a unitary structure should be achieved to prevent self-direction of any Islamic groups, decrease the effects of Diyanet as a regime tool and struggle against insufficient and arriviste Islamic groups. Eygi also criticize harshly current politicians due to their egocentric views and failure in achieving reconciliation and re-construction of peace. (Eygi 1998, 3) On the other hand, Karaman (2001) underlined the idea of *"living together in a harmony"* by referring "pact of Medina" that addresses Muslim and non-Muslim can live together under equal conditions and rights by respecting their own laws. Eygi and Karaman are crucial examples to analyze how social unity of Islam can be achieved in the context of human rights and democracy by protecting Islamic principles. It shows that Islamist discourse was not in liberalization process as a supporter of western values, but moderated the radical views on democracy and western political values.

Conventionally, Islamism has irreconcilables with modernity, westernism, laicism and democracy due to incompatibility with Islam and Islamic values. However, February 28 provided a transformation in the discussions, thereby the incompatibility among the terms of modernity was debated within a critical approach. Islamoglu discussed the relation between Islam and laicism and concluded that *"cannot be compatible each other due to ontological differences.",* and claimed that this incompatibility cannot be resolved by Islam because Islam is a religion with five pillars, thus can be neither formed nor changed. (Islamoglu 1998, 32). In

this regard, Islamoglu (1999) approaches European Union positively due to EU can be beneficial means to restore corrupted political, economic and morals spheres in Turkey. It means that laicism can be resolved with more democratic means such as EU, and Islam and democracy can be compatible in regard to respect human rights and non-corrupted political, economic and morals spheres.

Özdenören also urged the democracy in Turkey as top-down phenomenon from "Constitutionalist Periods and Republic" and mentioned that:

"It is supposed to that democracy is a system to achieve human rights, elections, freedoms or minority right. Further to that, democracy should protect itself from external interference." (Özdenören 2002, 30)

At this point, *"external interference"* is described as a tool of elites, does not look after people's rights and freedom, and underlined that the problem in Turley did not relate with Islam or democracy, indeed was about the level of democracy and laicism. It shows that laicism is not only problematic issue in Islam but Islamist intellectuals also claims that laicism cannot conform with the idea of western democracy. The explanation allows to mention that Islam and democracy could be harmonized in a political sphere with purification of laicism.

After the process of February 28, the incompatibility between laicism and democracy is discussed to remark on the democracy in Turkey did not represent a bottom-up phenomena and willpower of people, and is claimed that Islam and democracy, is represented in EU, are compatible. Furthermore, Islamist intellectuals also refused "the idea of reform in Islam" as highly disputed issue by president Demirel and DIB. In the issue of "reform in Islam", President Demirel (1999) stated as:

"Turning Back to "Ahkam"[2] verse is reactionarism. The republic of Turley adopted positivist law instead of Sharia law 76 years ago."

By this statement, Demirel expressed that these verses present temporary and obsolete for the current issues. In response to this statement, Both Bulaç and Karaman published articles and opposed the words of Demirel in the context of Islam cannot be reformed in the direction of positivist laws and ideas. Both Islamist intellectuals criticized the statement of Demirel as:

"…understating and interpretation in Islam can be renewed to reach the core meaning of Islam by applying ijtihad, not by reforms because reform renew itself of religion." (Bulaç 2000, p.30)

In another sense, Karaman made a criticize from a historical approach and mentioned as:

"The demand for reform in Islam is a "changing civilization" project that began in Tanzimat Era and increasingly continued in the republic era." (Karaman 2000, p.20)

However, the debates on Islam continued with "Consultation Meeting of Directorate of Religious Affairs on Current Religious Issues", is organized and reported by DIB, that supported modern and contemporary interpretations of the religious issues. This report is also harshly criticized by Islamist intellectuals by objecting the content of the report. Bulaç criticized as:

[2] "Ahkâm" verse refers provisions on practical and functional issues.

"If the decision of consultation turned into "icma" instead of a collective decision, religion will be totally nationalized and expressing civil-individual opinion will be removed." (Bulaç 2002, p.34)

Thus, indicated that the report of DIB was a means to nationalize the religion. Özderen also questioned the narratives on "Reform in Islam" and put emphasis on the difference between "reform" and "renewal" *(tecdit).* At this point, Özdenören indicates that the reform movement created nation-state and modern-state by struggling with the church. In Islam, there was not any repressive institution like church, and Islam can be only renewed by mujaddid to end up bid'ah. (Özdenören 2002, 37) Abdurrahman Dilipak described the developments as a *"political Islam, achieved by state ideology"* and stated that;

"different terms are produced such as Liberal Islam, Orthodox Islam, Laic Islam or Euro Islam. The main aim is "dividing to Islam various types". (Dilipak 2002, 92)

The discussion on "Reform in Islam" shows that Islamist discourse was not transformed in the direction of western liberal values and not reject the Islamic values and principles. On the one hand, Islamist discourse was evolved through a moderate language that contains the idea of democracy, human rights and globalization. Islamist discourse entered into a process of transformation with a new language and social aspects. This new language also built a new critical approach that applies new frameworks such as democracy and human rights to overcome the idea of laicism and Kemalism, points out the ideological differences laicism and democracy, and put emphasis on the compatibility between Islam and democracy by protecting Islamic values.

On the other hand, it can be said that Islamist discourse protected the conflict with laicism and Kemalism as top-down ideologies of status quo and the idea of reform in Islam, as a matter of the fact, February 28 increased the level of conflict and formed a wide variety of arguments against laicism and Kemalism. In this sense, the idea of democracy, human rights and globalization has taken an active and effective role in the process. As a brief of the section,

Islamist discourse in political and –especially- ideological grounds, turn into a moderate language as a comprehensive and critical approach in contrast with radical view of the recent past.

Beyond A New Party: AK Party and Islamist Discourse

In 2000, a groups of politician in FP, named as reformist led by Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Bülent Arınç, existed as opposed young people to authoritative structure of National Outlook. The reformists nominated Abdullah Gül as candidate for the party leadership against Recai Kutan who is supported by Erbakan. In the political history of National Outlook, this attitude and step was unusual and unique. Despite Gül and friends lost the leadership race in FP, they managed to make an overwhelming impression in FP and current Turkish policy.

After the closure of FP, the reformists of FP are named themselves as "conservative democrats", prepared to establish a new party and, AKP is founded in the leadership of Erdoğan, with the motto of *"*open to bright, close to darkness*"* in August 14 2001. (Yeni Şafak 2001) Yıldız (2004) indicates that Islamism had a new umbrella "conservative democrats" that is shaped with liberalism, conservatism and Islamism. According to study of Yılmaz (2013), MNP, MSP and RP were presenting "Turkish Islamism" under the Nakhshbandi tradition and National Outlook, and FP adopted liberal, democratic and pluralist values, and non-Islamism as presenting post-Islamism. However, AKP is described as non-Islamist actor beyond a process of post-Islamism, with the view through *"democracy, pluralism, tolerance and dialogue between East and West".* (Yılmaz 2013) However, the discussion on "anti-laicism history of the reformist" was the main challenge for AKP and the leader Erdoğan. As response to these discussion, Erdoğan indicated that:

"…chance is a merit and laicism is assurance of the democracy." (Erdoğan 2001)

"…I am not side with a state based on religion. A society that I have liberally religious life, is my ideal state. As I see, USA and Europe provides these conditions… my personal

preference is religion but political preference is our constitution and democratic principles." (Erdoğan 2001)

In the process of National Outlook, Islam was not only a religion as an individual choice but meant also a political position for Islamists. In VP era, Islam is still seen as fundamental point in political view with new frameworks such as democracy and human rights. However, AKP built a new discourse and identity that separates individual and political preferences to achieve an inclusive structure. In this sense, Erdoğan has constantly remarked that AKP presented a political ideology based on democracy, freedom, laicism and comprehensive as can be seen his statements:

"We will solve the problem of freedom of religion and conscience with social reconciliation.", "AK Party is not religiously oriented party. We oppose the exploiting the religion" or "The governments should not have been discriminated among people on Sunni, Alawi, or others." (Erdoğan, 2002)

Erdoğan also claimed that EU has fundamental importance to resolve democratic problems and mentioned that:

"Turkey primarily should solve the issue of EU. Because we will make progress in the fundamental rights and freedoms with EU." (Erdoğan 2002)

These non-conventional statements give indication that the discourse of AKP tent to refuse its "National Outlook" past and form a liberated discourse by drawing both liberal and conservative values. As a new political identity, AKP described itself as "conservative democrats", not as "Islamists". In this regard, the guide book of AKP "Conservative Democracy", written by Yalçın Akdoğan, explained clearly the political ideology of AKP. According to "guide book":

"Democracy is not a view of world or ideology; it is a ruling type, ruling method. It is also a culture; to reach ideal democracy; this culture should spread ground and used to be." (Akdoğan 2003, 76)

The guide book also explained that AKP is supporter of pluralist democracy, civil society, human rights; freedom of expression, freedom of religion and conscience, laicism and EU to build peace and freedom in society by decreasing conflicts and tensions. However, the relation between Islam and democracy is also mentioned by discussing the compatibility of Islam and democracy with positive and negative aspects. As a result of discussion, Akdoğan specified that:

"Firstly, the religion as phenomenon must be correctly defined, to achieve healthy relationship between religion and democracy…" (Akdoğan 2003, 105)

These political and ideological statements by Erdoğan and Akdoğan put in a good word for the claims of Yılmaz (2002) and draw a picture that AKP was a non-Islamist party that supports democracy, laicism, liberal values, EU and globalization.

However, it seems that AKP was not separated from Islamist discourse in the point of re-defining the terms because Islamist intellectuals also supported that democracy in Turkey needs accurate description. Nevertheless, Taşgetiren also discussed the relation between Islamism and liberalism in the case of rapprochement between AKP and liberals, and mentioned that:

"By liberal ideas, Islamism will lose its original identity, civilizational claim will be extinguished and liberals will exploit the legitimacy benchmark." (Taşgetiren 2002,14)

"…AKP represents hopes for the religious people but as last hope. In fact, this hope contains suspicions, too." (Taşgetiren 2002, 7)

In this context, AKP was causing suspicions and uncertainties with its liberal characteristics, although still had Islamist backgrounds, actors and supporters. However, it does

not mean that Islamist discourse was totally parted company with the new political discourse and identity AKP. As Cizre and Çınar (2003) indicated that "conservative democracy" took the place of Islamist identity with consensus-seeking policies. However, the role of Islamism cannot be seen as "out of the political stage" because of the reality as ideological base and need of political support by Islamists. It can be also explained as AKP had political, ideological and even rational roots with Islamist discourse. Apart from ideological and political base, Islamist discourse is transformed into a moderate language with FP, the main actor of political Islam after the process of February 28, and AKP was founded by the politicians who supported self-criticism and reformism in the sphere of political Islam. As Pamuk (2003) indicated that the image of AKP cannot be separated from political Islam but the liberal and western arguments are not also denied. In this regard, it can be argued that Islamist discourse between 1997 and 2002, and the political discourse and identity of AKP was not presenting completely consistent but it could not mean a clear break with each other. The political discourse and identity of AKP was not shaped on Islamism but involved it as a political and ideological roots that not only comes from National Outlook, but also based on moderate language and character of Islamist discourse and identity after the process of February 28.

Conclusion

The research paper aimed to draw a general picture on Islamist discourse and Islamist identity by examining the political and ideological background of Islamism with an interpretative approach. Until February 28, both Islamist discourse presented diversity with various approaches, includes sharia, civilization, resurrection of east and so on. However, both Islamist discourse and political Islam had found a harmonized ground against Kemalist ideology and laicism, thus were also shaped as radical view in the context of republican views. February 28 can be described as turning point of Islamist discourse through a moderate language which contained a new critical approach against laicism and Kemalism by referring democracy and globalization, and new aspects with this new terminology. Between 1997 -2002, the Islamist discourse, above-stated, and the identity of political Islam, FP, represented a consistency and compatible with a socially constructed and shaped points. In this process, both

grounds of Islamism claimed a new perspective in political, economic and social spheres with moderation. However, it cannot be said that moderate Islamist discourse and AKP also presented a totally consistency. In the case of AKP, the political identity and discourse was more liberated and secularized than Islamist discourse. But, it seems possible to put forward that AKP was also a result of moderate Islamist discourse because the roots of the idea of AKP had rooted with reformist character in FP, that had consistency and compatibility with moderate Islamic discourse. In summary, the discourse and identity in Islamism had distinct or party consistency and compatibility from time to times as changing. Indeed, the article presents that both phenomena “discourse and identity” are socially constructed and shaped each other in the light of historical, political, social and ideological developments.

Bibliography

Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey* (Vol. 264). London: Routledge.

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve muhafazakâr demokrasi* (Vol. 13). Alfa.

Akdoğan, Y. (2005). Adalet ve Kalkınma Partisi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, *6*, 620-631.

Anayasa Mahkemesi, (1998, January 16), E.1997/1 K.1998/1 (Siyasi Parti Kapatma) Retrieved from http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?excludeGerekce=False&wordsOnly=False

Aydın-Düzgit, S. (2014). Critical discourse analysis in analysing European Union foreign policy: Prospects and challenges. *Cooperation and Conflict*, *49*(3), 354-367.

Aydın-Düzgit, S., & Rumelili, B. (1997). Discourse analysis: Strengths and shortcomings. *European Journal of International Relations*, *3*(2), 193-237.

Bulaç A., (1997) "Erbakan Büyük Bir Şanstı(r)" *Kalem ve Onur,* (15)

Bulaç, A. (2009). *Göçün ve kentin siyaseti: MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri* (Vol. 1). Çıra.

Bulaç, A., (1997, July) "Böyle Laiklik ve Demokrasi Nerede Var", *Misak,* (80)

Bulaç, A., (2000, August) "Küreselleşme, İslam ve Müslümanların Geleceği", *Umran,* (72)

Bulaç, A., (2000, February) "İslam'da Reform Yapma Talebi Abestir", *Umran,* (66)

Bulaç, A., (2001, February) "28 Şubat'ın Öğretici Tarafı", *Umran,* (78)

Bulaç, A., (2002, June) “Güncel Dini Meselelerin Güncel Olmayan Meseleleri”, *Umran,* (94)

Çaha, Ö. (2003). Türkiye’de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği. *Dünden bugüne Avrupa Birliği*.

Cizre-Sakallioglu, U., & Cinar, M. (2003). Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and politics in the light of the February 28 process. *The South Atlantic Quarterly*, *102*(2), 309-332.

Demirel, S, (1999, November 9). Ahkam Ayetlerine Dönüşü Önermek İrticadır. *Hürriyet,* Retrieved from https://www.hurriyet.com.tr/gundem/demirel-ahkam-ayetlerine-donusu-onermek-irticadir-39112375

Deringil, S. (1991). Legitimacy structures in the Ottoman state: the reign of Abdülhamid II (1876–1909). *International Journal of Middle East Studies*, *23*(3), 345-359.

Deringil, S. (1993). The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908. *Comparative Studies in Society and History*, *35*(1), 3-29.

Dilipak, A., (2002, October) “Bassam Tipi “Euro İslam” Yada Siyasal İslam’ın Öteki Adı”, *Umran,* (98)

Duran, B., & Aydın, C. (2013). Competing Occidentalisms of Modern Islamist Thought: Necip Fazıl Kısakürek and Nurettin Topçu on Christianity, the West and Modernity. *The Muslim World*, *103*(4), 479-500.

Erdoğan, R.T., (2001, August 24). Değişim Erdemdir. *Yeni Şafak*, Retrieved from https://www.yenisafak.com/arsiv/2001/agustos/24/politika.html

Erdoğan, R.T., (2001, August 28). Politik Referansımız Anayasa’dır. *Hürriyet,* Retrieved from https://www.hurriyet.com.tr/gundem/politik-referansimiz-anayasa-dir-38262009

Erdoğan, R.T., (2002, October 16). Gerilime Taraf Olmayacağız. *Yeni Şafak*, Retrieved from https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/ekim/16/politika.html

Erdoğan, R.T., (2002, October 3). Rüşveti Değil Bedel Ödemeyi Seçtim. *Yeni Şafak*, Retrieved from https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/ekim/03/politika.html

Erdoğan, R.T., (2002, October 6). Anayasayı Değiştirecek Güç İstiyorum. *Yeni Şafak*, Retrieved from https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/ekim/06/politika.html

Erdoğan, R.T., (2002, October 8). İlericilik Lafla Değiş İşle Olur. *Hürriyet*, Retrieved from https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilericilik-lafla-degil-isle-olur-38420289

Eygi, M.Ş., (1998, January-February) "Birleşmenin Tek Yolu", *Yörünge*, (366)

Fazilet Partisi (1998). "Fazilet Partisi "Öncü Türkiye İçen Elele" Demokrasi İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı", http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/kutuphanede%20bulunan%20dıjıtal %20kaynaklar/kıtaplar/sıyası%20partı%20yayınları/199801418%20fazılet%20part ısı%20oncu%20turkıye%20ıcın%20elele/199801418%20fazılet%20partısı%20onc u%20turkıye%20ıcın%20elele.pdf, 11.03.2014.

Guida, M. (2010). The New Islamists' understanding of democracy in Turkey: the examples of Ali Bulaç and Hayreddin Karaman. *Turkish Studies*, *11*(3), 347-370.

Gulalp, H. (1999). Political Islam in Turkey: the rise and fall of the Refah Party. *The Muslim World*, *89*(1), 22.

Hale, W., & Ozbudun, E. (2009). *Islamism, democracy and liberalism in Turkey: The case of the AKP*. Routledge.

Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu-Batı Yayınları, 2. b, Çev. *Nalân Soyarık, Ankara*.

İslamoğlu, M., (1998, August) “İslam ve Laisizm”, *İktibas,* (236)

İslamoğlu, M., (1999, November) “AB’a Üyelik Sürecinde Müslümanların Geleceği”, *Cuma,* (479)

İslamoğlu, M., (2001, February) “Dine Darbe, Darbeye Din”, *İktibas*, (266)

Karakoç, S. (1986). *Dirilişi neslinin âmentüsü*. Diriliş Yayınları.

Karaman, H., (2000, August) “İrtica”, *Ribat,* (212)

Karaman, H., (2000, February) “Yeni Din Projesi Dini Engellemeyi Hedefliyor”, *Umran,* (66)

Karaman, H., (2001, June) “Farklılık İçerisinde Birlik ve Beraberlik”, *Ribat,* (222)

Karasipahi, S. (2009). *Muslims in modern Turkey*. IB Tauris & Co Ltd.

Karpat, K. H. (1972). The transformation of the Ottoman State, 1789-1908. *International Journal of Middle East Studies*, *3*(3), 243-281.

Kısakürek, N.F. Batı’nın Doğu’ya Bakışı, Büyük Doğu 2nd year, n. 15 (May 30, 1952), 4

Kuru, Z. A., & Kuru, A. T. (2008). Apolitical interpretation of Islam: Said Nursi's faith-based activism in comparison with political Islamism and Sufism. *Islam and Christian–Muslim Relations*, *19*(1), 99-111.

Mardin, Ş. (2005). Turkish Islamic exceptionalism yesterday and today: Continuity, rupture and reconstruction in operational codes. *Turkish Studies*, *6*(2), 145-165.

Milliyet, (1997, July 14). 28 Şubat Sil Baştan. *Milliyet,* Retrieved from https://www.milliyet.com.tr/the-others/28-subat-sil-bastan-5391771

Onis, Z. (1997). The political economy of Islamic resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in perspective. *Third World Quarterly*, *18*(4), 743-766.

Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (Rp)-Fazilet Partisi (Fp) (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, *20*(2).

Özdenören, R., (1993,) "Türkiye Demokrasinin Neresinde, Demokrasi İslam'ın Neresinde?", *Bilgi ve Hikmet,* (1)

Özdenören, R., (2002, August) "İslam Protestanlaştırılabilir Mi?", *Umran,* (96)

Özdenören, R., (2002, October) "Bir Demokrasi Türü: Seçim Demokrasisi", *Umran,* (98)

Özel, İ. (1978). *Üç mesele* (No. 6). Düşünce Yayınları.

Pamuk, O. (2003). Soft Islam Takes Over in Turkey. *New Perspectives Quarterly*, *20*(1), 27-30.

Poyraz, F. (2010). Milli Nizam Partisinden AK Parti'ye. *İslami Hareketin Partileri ve Değişim"", Uzun, Turgay (Editor.), İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler Ankara: Orion Orion Publishing*, 311-338.

Reed, F. A. (2003). In the footsteps of Said Nursi. *Islam at the Crossroads: On the Life and Thought of Bediüzzaman Said Nursi*, 33-44.

Safi, İ. (2007). *Türkiye'de muhafazakâr siyaset ve yeni arayışlar*. Lotus.

Sarıbay, A. Y. (2005). Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık. Istanbul: İletişim*, 576-590.

Taşgetiren, A., (2001, April) "Türkiye 28 Şubat'la Hesaplaşıyor", *İktibas*, (268)

Taşgetiren, A., (2002, August) “AK Parti’ye Bağlanan Umutlar Kuşku da Barındırıyor”, *İktibas*, (268)

Taşgetiren, A., (2002, June) “Liberaller İslam’ın Yerini Bilmiyor”, *Gerçek Hayat*, (88)

Tuğal, C. (2002). Islamism in Turkey: beyond instrument and meaning. *Economy and society*, *31*(1), 85-111.

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics* (Vol. 67). Cambridge University Press.

Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. *Methods of critical discourse analysis*, *1*, 63-94.

Yavuz, M. H. (2005). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, *6*, 591-603.

Yeşilada, B. A. (2002). The Virtue Party. *Turkish Studies*, *3*(1), 62-81.

Yıldız, A. (2004). Ak Partinin “Yeni Muhafazakâr Demokratlığı”: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 5-12.

Yilmaz, I. (2013). Beyond Post-Islamism: The Transformation of Turkish Islamism to Non-Islamism. *Greg Barton et al. Muslim World in Transition: Creative Contributions of the Gülen Movement*.

Zürcher, E. J. (2005). *Islam in the service of the national and pre-national state: The instrumentalisation of religion for political goals by Turkish regimes between 1880 and 1980*. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.

DEMOCRATIC REPRESENTATION OF THE PUBLICS: "A LINK BETWEEN ASSOCIATIONAL DEMOCRACY AND DELIBERATIVE DEMOCRACY"

Yomna SOLIMAN

Abstract

Democracy theory witnessed many and varied contributions along the history with different perspectives, each introduced that the ideal of democracy should be approached through. However, representation is considered principal target of democracy and it was emphasized through different paths and methods of public representation. Associational democracy and deliberative democracy theories are of those methods that focus on the representation objectives, however each proposes distinctive model of representation. While, the former focus on the role of associations or secondary associations such as civil society and interest groups, the latter's main focus is deliberation of the public on their preferences. Both perspectives provide powerful argument to their maintenance of democracy and representation ideal. Despite that, they received much critique in regard to their application of a comprehensive concept of democratic representation. Consequently, this clarifies a need to the development of a model that could combine the merits of both and solve their problems to reach more democratic model of representation.

Keywords: Representation, Associational democracy, deliberative democracy, public interest, and public sphere

Argument and Questions

Accordingly, the paper argues that the core of democracy cannot be achieved depending only upon the procedural formal political representation of election systems and elected institutions of the political system. However, more substantive informal representation by Civil society activity is required to develop more quality of democracy which is introduced by "Associational Democracy theory" regarding its purpose of public interest advocacy. Besides, there is a need to guarantee a free reasonable deliberation of individuals' preferences to better improvement of the democratic representation. Neither associational nor deliberative representation could independently ensure comprehensive public representation since each has its shortcomings. Rather a combination of both in a democratic model of representation should best provide inclusive and real representation of citizenry. In other words, this paper is not an advocate of associational democracy or deliberative democracy however, it tries to show the principles of each of them along with their shortcomings to be able to reach a model that enjoys their merits and overcomes or at least minimizes their demerits. It argues that associational democracy and deliberative democracy could work as complementary to each other for the purpose of better representation. It puts forward these questions to be answered as following:

What is the essence of associational Democracy and deliberative democracy?

What are the shortcomings of associational democracy and deliberative democracy?

How can informal political representation by secondary associations or civil society as developed by "associational democracy" come together with "deliberation" of individual to improve the quality of public representation to democracy? In other words, how both complement each other and push forward to better representation and public interest advocacy?

Theory and Methodology

This study will rely on *Associational Democracy theory* to understand the role of civic engagement and civil society activism in protecting democracy from degeneration and for more

representation of the public interests by mobilizing people through associations to have a greater share of participation in the political process. (Kaufman, 1999; Elstub, 2008)

Besides, it will recall *Deliberative Democracy theory* to underline the need for deliberation of citizenry and the conditions of equality, freedom and reasonableness of those involved in the discourse to determine their preferences in terms of the common good not individualistic preferences. (Held, 2006; Elstub, 2008)

The paper will use the qualitative method of Content Analysis for the purpose of a theory discussion.

Research plan

Defining Associational Democracy and its Critique.

Defining Deliberative Democracy and its Critique.

A Link between Associational and Deliberative Democracy.

Introduction

Representation is perceived as one of the most essential principles of democracy especially in handling the dilemma of scale and the inclusion of citizenry in the political process. Besides, the issue of inequalities in participation of the public. Representation required a new path to go through so as to be able to represent the preferences of the people and have their views included without being directly participating. It needs to be out of the representatives' function in assemblies. Participation of citizens in the political process is viewed differently. (Elstub, 2008, pp.121-122) Some may view participation as an end to be

targeted in itself with more quantitative criteria while others may define it as a mean to more democratic system and anti-despotism with more qualitive standards to represent people's preferences. However, political engagement is generally rewarded by most democracy advocators for many reasons. It creates a sense of political efficacy and guarantee a sort of collectiveness in the society in terms of determination of preferences and choices and facing problems as well. Most importantly, it enhances the knowledge of the citizens and enables them to reach the common good. (Held, 2006, p.331)

Consequently, the introduction of the secondary associations to tackle this issue of representation by creating informal public sphere for people to participate or to carry deliberation within these associations provided the needed new path of representation. The idea of associations gives the opportunity to people to come together and formulate their interests to push them forward in the political process. These preferences are out of the focus of the political parties for some reasons. This kind of representation boosts the sense of autonomy of individuals. (Elstub, 2008, pp.121-122) Accordingly, associational democracy and deliberative democracy models are introduced to handle this issue of representation and to develop a public space for participation and deliberation of the people.

Part one: Associational Democracy and its Critique

It is argued that state cannot hold all the tasks of democracy and meet the participation and representation standards of democracy in current complex political systems. Due to power dynamics and relationships in the modern societies, formal democratic institutions will not be enough as representative of the public. Moreover, the state manipulation of representative entities caused a legitimation crisis for these structures of democracy. Associational democracy offers another option for participation and representation of the people. It facilitates decision-making opportunity to citizens and enhances self-governance which relieves the state's burden. It also maintains and widens democracy within the political system to an extent that cannot be reached by the sole efforts of the government. Associational democracy can also handle the problem of social complexity and provide more spaces of participation which will facilitate the

application of deliberation that faced many critiques of unattainable and unrealistic. As a result, it increases the sense of autonomy within the society. (Elstub, 2008, pp.107-108) It prevents or decreases the tendency of apathy or much dependence on the state within democracy and motivates political participation and civic engagement in the light of the role of interest groups. Associations may provide an alternative in the case of the absence of political parties in terms of pushing for certain policies or to influence elected officials to fulfill their interests and objectives. (Kaufman, 1999, pp. 1297-1298)

Kaufman examines theoretical classification of associational democracy and proposes three views of associational democracy. The first is "Neo-Tocquevillian perspective" of associational theory which emphasizes the role of associations as substitute to the government role or interventions. The second is "Social movement perspective" which perceives associations as interest groups that manipulate government policies in accordance with its interests. The third is "Social Capital perspective" which is not focusing on the relations or the scope of the government rather it considers associational activity as stimulator of citizens political participation. (Kaufman, 1999, p. 1296)

Neo-Tocquevillian theory of associational democracy argues that citizens through associations come together and work for the sake of certain interests and this creates a sense of responsibility towards their group and their community and provides services that otherwise would be the task of the government. Accordingly, associations from such perspective decreases the size of the government and refrains the expansion of government activities within the society since it provides a substitute for it. In addition, it encourages more participation and representation of the individuals in the decision-making process. By that it is claimed that it protects democracy from deterioration. Moreover, associationalism develops a sense of voluntarism and self-sufficiency. As examples of these associations are service organizations and non-profit groups that provide services like medical care or poor relief. In this sense, it should be observed that there is a negative relationship between the number of associations and government size and expenditures within a community. (Kaufman, 1999, pp. 1299-1300) As stated by Tocqueville, *"The more government takes the place of associations, the more will*

*individuals lose the idea of forming associations and need the government to come to their help. That is a vicious cycle of cause and effect." (*Tocqueville, 1988, p. 515)

In addition, there were some other functions of associations _proposed by Elstub_ to act as 'places of Governance'. It is claimed that if more powers and functions are transferred to the associations, they may share the burden with the government with its functions such as the execution of legislation and achievement of 'quasi-public functions'. They could conduct many social activities without the need of a central power like the state. They also would decrease the pressure on the state in regard with the issue of legitimacy which enables the government to invest its time and resources in other functions and areas. It provides this sense of legitimacy since it gives people the opportunity to participate in the decision-making process and enjoy more control on the issues related to their interests. (Elstub, 2008, p.108)

On the contrary, social movement theory of associational democracy characterize associations as interest groups that assemble for the sake of specific individualistic interests of their member. Since that they will not be an alternative to state functions _unlike to neo-Tocquevillian theory_ rather they would pressure the government to response to the interests of its members. In associational democracy, associations will lobby the government to its interests not to the common good of the society while in the neo-Tocquevillian perspective they substitute the functions of the government for the community service. In the former, it may lead to the increase in the government or municipal expenditure by the pressure of the interest groups. However, in the latter it is reduced. Although, both may be similar in terms of outcomes such as the increase of the 'rate of voter turnout, more public awareness and responsive government', the neo-Tocquevillian perspective encourages "fellowship through cooperative engagement" while the social movement perspective push for "social tensions through segmented self-interest". This social movement perspective is extensively used in the contemporary literature on social movement and protest. It is worthy to underline that both conceptions are not mutually exclusive. The same associations may be categorized under the two perspectives at the same time which means that it may, in general terms, decreases the

dependence on the state and promoting common interest while, in specific areas, they foster individualistic interests. (Kaufman, 1999, pp. 1301-1303)

The last variation suggested by Kaufman in this classification is the Social Capital perspective. It is distinct from the above-mentioned conceptions since it is not analyzing the mechanism of association or its activities. However, it focuses on the context or pre-context of associational democracy. It may coincide with the neo-Tocquevillian perspective in the proposition that associations provide social cohesion; and with social movement perspective, it follows-up with the inquiry of how individuals come together for the purpose of common objectives. They mainly give attention to the effect of assiciationalism on the collective action and the desire to cooperate. From this perspective, cooperation is enhanced by social capital such as trust, norms and network that boost collective action and cooperation. It is portrayed as a solution or a context that facilitates the coordinated action through its norms. It is considered as a solution to the "dilemma of collective action" in which people may refrain from any cooperation because of lack of trust and security or the passion to 'free-ride'. In other words, they depict associational democracy as a context that minimizes the negative tendency against cooperation and collective action. Correspondingly, this means that social capital theory is somehow distinct from social movement theory since its principles are not matching with the idea that associations may lead to divisive or conflictual groups of interest and it may result in factionalism instead of social cohesion. In contrast to factionalism, they believe that it should enhance individual networks and relations to boost collective action for the purpose of common goals and objectives. Such a model, will boost civic engagement and societal communication as a result of the enhancement of trust. Consequently, it is supposed that there is a positive relationship between associational activity and voter participation. (Kaufman, 1999, pp. 1304-1305)

The Critique of Associational Democracy

Associational democracy received some critiques in regard to its application. Some theorists accused it as not putting into consideration the complexity of current modern societies

in the development of the theory and its arguments. Moreover, the ideal of "more democracy" is not always applicable however it may also be unrealistic or dangerous in other situations. It is debated that individuals are not too much attracted and do not enjoy participation in politics. The claim that they will directly take part in if they were given the opportunity to do so is not totally applicable. (Hauptmann, 2001, pp.400-401)

Stears provided some points of criticism against associationalism. First, it is claimed that it would increase inequality since the lack of a "uniform welfare provision" of services would probably differ from one association to another depending on the differences between them in terms of resources of money and staff and as a result, it led to their unequal provision of services. Second, Stears refuses the idea that 'needs' will be varied and different within the same society. In his view, needs may differ between different societies not the same society. He refuses the interpretation of needs and believes that it should be objectively approached. Since that, the best entity to define, decide on and provide them is the state not secondary association. Following on this, he does not accept the claim that people are capable of reaching the best methods to achieve their needs. People -in Stears' understanding- are not qualified to tackle these issues as it is complex enough and it needs the intervention of experts. Moreover, people are more occupied by the short-term immediate needs not putting in their consideration the future needs or long-term ones. The final criticism of Stears is about differentiation between 'needs' and 'preferences' and he asserted that a mistake with the former is more serious and since people are left to determine on their needs subjectively, they might confuse between needs and preferences and take one for the other or they may ask for more than they really need. (Stears, 1999, pp.583-584)

Although, most of these criticism points are acceptable or have a sense of logic. I am more persuaded by the defends that refute them. First, inequality can be kept away by the application of the free market mechanisms. People would be more occupied and influenced by the better associations and by that they will boost the existence of best ones and worse ones will be forced to modify themselves or to be lost. Second, the belief that needs are similar within the society overlooks the diversity and complexity of contemporary societies. However, it is

argued that neither the state institutions nor associations can decide on people needs. Rather it need to be determined through deliberation and discourse between the citizens and this also could provide a more qualified approach to reach a better understanding and response to these needs as well as the focus of people on immediate needs can be modified under the conditions of the reasonable discourse. This will be tackled afterwards as a response to the main claim that deliberative and associational democracy could complement each other. Fourth, if as claimed by Stears, that people are not able to decide on their needs, would bureaucrats be capable of such a function more than people themselves. (Elstub, 2008, pp.116-120)

Part two: Deliberative Democracy and its critique

Deliberative Democracy as a term was first developed by Joseph Bessette that celebrated an ‘informed debate’ and ‘public use of reason’ and ‘impartial pursuit of truth’ as basics for deliberative democracy. Participation and reason are the main elements of deliberative democracy. It not only participation but also rational participation and the use of reason to deliberate on political choices. It is “Reasonable political judgement” rather than being “Empirical Will” of the people. This reasonable political judgement requires _as mentioned by Claus Offe and Ulrich Preuss_ three conditions to be satisfied which are ‘fact-regarding’ (to be based on truthful facts), ‘future-regarding' (to focus not only on present issues, capabilities and choices but future ones) and ‘other-regarding'(to be concerned by others for the sake of whole society not individual preferences). (Held, 2006, p.332)

To be clear, deliberative democracy is not similar to direct democracy. Deliberative democracy is concerned by the quality of participation not direct participation of citizens in democracy. In other words, deliberative democracy has qualitative criteria while direct democracy has quantitative criteria. In the view of deliberative theorists, even if the society increased its participation by widen the electorate or vote franchising without real improve in its participation quality through deliberation and argument, it may be risky and may endanger

the democratic system. It is claimed that there is no advantage in direct democracy institutions to the ideal of deliberative democracy. (Held, 2006, p.237)

Held suggested that the basic theoretical debate on deliberative democracy is that whether democratic understanding of the "common good" could be accomplished by just the 'aggregation of individual preferences' or it is better achieved by 'public debate and deliberation. Accordingly, it is somehow agreed that it is more about the formulation of preferences by public deliberation and reflection on societal, economic, and political issues. Deliberative democracy theorists are going more further to consider that it is the source of legitimacy not the mere will of individuals represented in any model of representation, but it is more of deliberation and debate. It is viewed as an open-ended and continuous "learning process" for the people. In other words, they refuse to have a democratic system based on "fixed or given preferences", however they insist on the use of reason and debate for preference learning. (Held, 2006, p.333) Moreover, Current competitive democracy results in "a manufactured public will" produced by advertising methods resembling those followed in the commercial sphere. Unfortunately, this negatively deteriorates the legitimacy of democracy. However, deliberative democracy provides through learning process a genuine 'public will'. It bridges the gap between elites and the public which improves the quality of democracy. It develops an alternative path for the representation of the public will. (Fishkin & Mansbridge et al., 2017, pp.7)

"Principle of reciprocity" as indicated by Offe and Preuss is a "a multi-perspectival mode of forming, defending and thereby refining our preferences". It is based on the idea that each is sharing in a debate with other to understand better and be able to choose the most adoptable by all not only by an individual or group of individuals. Everyone is motivated to elaborate on his own reasons and try to make it to be persuasive for others so he can get their acceptance. These refined preferences come through a process of some steps. First, confront between the one's point of view with other views so as to put them in regard during the reflection process. Second,

to reflect upon preferences by the citizen according to the understanding in such a confrontation. Third, is to complement the democratic procedural theme of voting with dialogical forms to make its content more reasonable and worthy. That's why, this process need to be materialized by a constitutional design to include a deliberative stance in the democratic theme. However, these preferences emerge in contexts which take part in its formation and testing them as well to reinforce existing ones or create new. It leads to a shift from the concentration on the macro political institution to civil society for the sake of deliberative democracy as a better democracy. (Held, 2006, pp.333-334)

Deliberative democracy thinkers believe in the defects and inefficiencies of current mode of democracy. James Fishkin indicates that there are limits to democratic theory which need to be tackled. Firstly, the apathy and lack of interest in public life today is a significant limit to democracy including (elitism of political parties and governing groups, low voter turnout, "superficial, ill-informed and thoughtless" public debate, sense of alienation and disengagement of the public as a result of disconnected elite with them and the focus on politician personalities not on their proposed policies). Secondly, the 'undermined Public Sphere' as a space for deliberation and reasoning is weakened in democratic systems by the intensive use of opinion polls to aggregate the preferences of people instead of having reflection or debate on it. Thus, it _as elaborated by John Elster_ negatively affected the application of rational participation by people. Moreover, even if there are developed rational preferences, it would be rational according to 'market-based' rationality not suitable to political or societal context which is in real need to a rational political choice which is (other-regarding) rather than consumer choice which is only (self-regarding). This case if prevailed, will prevent a sense of socially-based approach to government and politics. According to Dryzek, decision making quality was deteriorated in democratic terms. Since this paved the way for private preferences which are not easily transformed. (Held, 2006, pp.334-335)

Deliberative democracy is not equal to direct democracy according to its scholars and thinkers. Even ideal direct Democracy is limited. It cannot be approached because of the complex societies and political systems. Besides, idealization target will be lost by personalization of politics and intolerance resulting from each person seeking to maintain his/her preference not the whole society or collective ones. Direct democracy broadens participation unfortunately not quality of it. So direct democracy does not introduce the best deliberative democracy and an independent theory for it is required. (Held, 2006, p.)

Held moves forward to show the aims of deliberative democracy. By definition, Deliberative democracy is 'any one of a family of views according to which the public deliberation of free and equal citizens is the core of legitimate political decision-making and self-governance'. Correspondingly, the main objectives are as following; firstly, the enhancement of political legitimacy as preferences are not merely presented in terms of ballot boxes instead by reflected public decisions. Secondly, the capability to transform private preferences to collective ones leading to the improvement of the quality of the decision-making process through the broad share of information and knowledge, exposition of sectional interests and publicly adopted preferences and maintaining collective judgement. Finally, Preferences would be developed through reasons and justification. 'Language of reason' will replace the 'language of interests'. As best described by Habermas "No force except for the better argument is exercised". Anyway, citizens should be able to justify their interests in public with no obstacles and to have institutionalized path to enforce it. (Held, 2006, pp.337-338)

'Impartialism' is another concept provided by the deliberative democracy theory. Impartial means "being open to reasoning from and assessing all points of view before deciding what is right or just, it does not mean simply following the precepts of self-interest, whether based on class, gender, ethnicity or nationality." Deliberative democracy does not pay attention

to given or fixed preferences, however it examines citizens opinion about common problems. This mode of reasoning makes a difference between tow concepts of legitimacy; “legitimacy as acceptance” to status quo or existing political arrangements and “legitimacy as ‘rightness’ or ‘correctness’” of a political order to be legitimized as it was generated by people’s reflection in an impartialist context. Impartialism calls for a “Universally shared standpoints” which means that decisions or policies should come from a comprehensive agreement by deliberation on them. It is more adoptable by the whole society not by one individual or group of individuals. It represents somehow the common good of the society as first proposed by the ancient Greek philosophers. In other words, it refers to reasoning from the point of view of others to understand the whole societal circumstances and determine according to them not to limited individual needs and preferences, however these positions can be adopted by all. (Held, 2006, pp.339-341)

Held also provided some adopted or suggested institutions of deliberative Democracy which they are ‘Deliberative polls and deliberative days’, ‘Citizens' juries’, ‘Expanding voter feedback mechanisms and citizen communication’ “top-down” and “bottom-up”, ‘Civic education’ and ‘public funding of deliberative bodies’. (Held, 2006, pp.346-355)

The Critique of Deliberative Democracy

Deliberative democracy has some points of criticism. These critiques are about the assumptions and principles of the theory, its application and implications and its position in the democratic theory context. To begin with, Cohen laid some pre-conditions to the application of deliberative democracy including the discursive element, in a context conditioned by equality,

freedom and reasonableness, which lead to the achievement of the common good. (Rocha, 2008, p.6)

However, the question here; Are these conditions attainable? Can it be guaranteed to have an equal and free citizenry to deliberate in a reasonable manner? Deliberative advocators sought to have deliberation between equal people with no difference that can affect their representation of arguments which cannot be easily maintained. Within the public there are individuals who are more influential, wealthy, powerful, skillful or educated. Equality is even extended to other aspects by Habermas such as the capacity of time, cost of information and organization. Since that people will never be equal. This indicates that deliberation should be held in a community where there is no unequal distribution of resources between people. Publics are assumed to be totally free from any constraints that may affect their deliberation in a way or another. (Rocha, 2008, pp.6-7)

Besides, the inclusion of all citizens in the deliberation process is principal to deliberative democracy as no one should be excluded in a way or another. However, it is not always the case as a result of the power structure and dynamics. Citizens will not have the same opportunity to deliberate because of the power dynamics. Some will be privileged socially or politically so their arguments would enjoy more appeal due to different factors. These power factors may be in terms of influence, knowledge or wisdom, ability to represent preferences and manipulate other. All of that can control who deliberate and who will not. (Sanders, 1997, pp.352-354) Additionally, as Sanders added the governing principle of 'rational, moderate and mutual respect in deliberation' is not fair in terms of application since it does not take into consideration the paradigm of communications which is shaped by status and power of individuals. Consequently, this will distinguish some in comparison to others. (Kadlec and Friedman, 2007, p.4)

Iris Young critique of impartiality in deliberative democracy deserves to be mentioned at this point. He criticized it as being a fiction as people will not be able to leave away their particularities and it also prevents the existence of difference between people and try to decrease diversity for the sake a simple mode of deliberation. Accordingly, it cuts off the number of opinions or preferences from many to only one. This made him to introduce the "ideal of heterogeneous public" which is targeting more inclusion of the people without the anticipation of leaving their specialties and particularities behind. Rather, it aspires a better representation of different groups in the public sphere. (Young, 1990, pp. pp.100-119) He also suggests some instruments and methods to be followed to accomplish his ideal such as group analysis and group generation of policy proposals, public funds, veto rights in public policy-making to mast affected groups and changing public culture for more communicative characteristics. (Young, 1990, pp. 184-5; 2000, pp. 56ff)

Moreover, impartialism was criticized for many reasons. It is accused to be too abstract and too narrow in regard of the elements or the components of the better argument. It is also idealistic with unattainable mode, it is more logic to have deliberation that help to reach a good understanding of the situation under more realistic or non-ideal conditions. Another point of criticism, is the stance of no disagreement or conflict which is contradicting with the human nature and social life. These conflicts should be handled and people need to learn how to deal with it morally rather than work to prevent it. Besides, it cannot provide a method to handle these moral conflicts. No general reason could be easily reached and it would be disputed. (Held, 2006, pp.241-242)

The element of rationality in deliberation also may be debatable in the sense that rationality if maximized is not the best choice because it increases the power of experts and bureaucrats at the expense of the public. It concentrates the power in the circles of tech-skilled experts and as a result, may prevent the deliberation by the citizenry. (Held, 2006, p.235)

According to what mentioned above, both principles of 'inclusion of all citizens' along with the 'impartialism or generally acceptable reasoning' facilitate the rise of dominant groups that can monopolize deliberation, preference setting and decision-making processes. In this sense, deliberative democracy turns from rational reasoning of the whole citizenry to elitist reasoning. In which the deliberation process is manipulated by the elite and their represented arguments would be perceived as the better argument. It was criticized that such a model may lead to a 'single model of deliberative reasoning'. (Held, 2006, pp.243) On the other hand, deliberative conception is described by Sanders as a satisfaction to both participatory democrats and elitist democrats. The first groups are admired by the idea of inclusion of whole citizenry in the common issues and problems and enabling them to have a say in the decision-making process. While, the latter are comfortable with the belief that the dynamics of power will maintain their positions at the expense of the participation of masses or less qualified citizens in the deliberation process. As a result, both pro-democratic and anti-democratic proponents will welcome deliberative democracy. (Sanders, 1997, p.356)

To sum up, deliberative democracy can be considered as a supplement to procedural democracy. Deliberation is not a substitute for the procedures and institutions of democracy such as parliamentary deliberation, voting system and other democratic institutions. However, it can overcome the deficiencies of liberal democracy by enabling citizens to have channels -at least- to influence the political system and guarantee minimal representation of the whole society preferences to balance the domination of private interests and preferences of liberal

democracy. However, it should be kept in mind that the dynamics of power may negatively affect the deliberation process and make it lose its advantages. In conclusion, at best situations deliberative democracy can play complementary role to democracy.

Part three: A link between Associational and Deliberative Democracy

Through the examination of the shortcomings of both associational and deliberative democracy models, one can find that what is not existing in one of them, can be provided by the another. In the following section, this paper tries to verify the argument that each of them can act as a complementary to the other. Correspondingly, associational democracy facilitates the application of the deliberative democracy and vice versa. There is a challenge to the legitimacy of the decision-making process, if it is not linked with deliberation. In case that decisions are only made by elitist groups then democracy will be threatened. On the other hand, if deliberation is limited to the informal public sphere with no extension to decision making process, then these decisions created by deliberation are not guaranteed to be put in action. (Elstub, 2008, p.137) This is better described by the statement of Gould; "We may say that while decision without deliberation is blind, deliberation without decision is empty." (Gould 1996: 176) This can be understood in the light of the "Weberian dilemma" which implies that either the decision-making efficiency could be guaranteed at the expense of deliberation and democratic civic engagement or maintain democracy at the expense of the decision effectiveness. Accordingly, a dualistic model is considered to be the available method to overcome these challenges. It is suggested to combine both aspects of democracy together. Associations will carry out their deliberation in the informal public sphere. This deliberation performs a kind of influence on the opinion of individuals and the formulation of their preferences and to prioritize which ones to come first. (Elstub, 2008, pp.138-139)

Associational democracy provides the public spaces for representation needed for deliberative democracy. Multiplicity of associations give the opportunity to individuals with similar beliefs and interests to come together in an association that enables them to deliberate on and represent their preferences and overcome being excluded in the context of power

dynamics and existing institutional mechanisms. Through the provision of association, it tackles the dilemma of scale and provide unlimited sphere for representation. It also increases the autonomy of individuals and by that enables them to get their voices heard. Another important aspect of associations is their provision of information through the efforts of specialized associations. Information is one of the challenges that counter deliberation and by this, deliberation would not be confined to experts for the decision-making process. Moreover, information can help people to hold government accountable. Associational democracy eliminates or at least decrease the challenge of inequality of people in terms of power, knowledge and information. Above that, association could provide information which cannot be provided by the state. All of what mentioned, foster the pre-conditions of deliberation such as equality and reasonableness. (Elstub, 2008, pp.121-125)

That's why, it is advocated that deliberation and aggregation work together in a democratic system rather than to be separated from each other. There is a distinction between discursive and participative democracy in their main principles and priorities. It is worthy to show the difference between the elitists and deliberative theorists. The first underlines the importance of decision-making and they view the issue from a decisional conception while the latter is of the contrary, they pay more attention to deliberation even at the expense of decision-making. In this sense, deliberative democracy theory is in real need to combine deliberation with other concepts such as bargaining and voting and to decide on the model of majority role that is most adaptable with deliberation. (Rocha, 2008, pp.18-19)

The dilemma of parliamentary deliberation is important in this context. Parliaments may tackle the task of deliberation more effectively since acting as assembly of representatives. It allows for odd opinion to be viewed together and considered and also it has its power of decision-making. Deliberation in contemporary societies should include both factors representation and deliberation. It needs to mingle participation and representation in a more comprehensive view in which they interact and work with each other. It guarantees the existence of an institution to pave the way for deliberation continuously. The mixture of formal and informal deliberation paths may enrich the process and make it more attainable. (Rocha,

2008, pp.16-17) In this sense, it would be more of aggregation and deliberation together. They will complement each other through the forums and associations. This may represent a solution to the multiple models of reasoning by providing a method to decide on which one to follow and which decision to be taken.

This is related in a way or another with the call for the institutionalization of deliberative ideal and its implementation. Deliberative democracy is criticized for not providing institutions for deliberation. It is also accused to be no more than a trial to influence the political system with no far-reaching targets. (Rocha, 2008, pp.5-6) Consequently, there is a need to combine both perspectives to reach a more applicable model of deliberative democracy. Following on, Habermas stressed the distinction between the public sphere and the formal institutions and procedures within the political system. He also emphasized the different structure and functions of both entities. While the public sphere is essential for each decision to be legitimate, he keeps the function of taking decision and applying them as core tasks for the formal institutions such as parliament and government institutions. What is more important to Habermas is not the institutionalization of the deliberation process rather the institutionalization of the relationship between the two entities and their communication. However, still the question here is it applicable to create an institutionalized relation between public sphere and institutions of the political system. (Rocha, 2008, pp.12-13)

Follesdal proposes three aspects provided by associations that enhance deliberative democracy flourishment in social complexity. Firstly, ‘reduction of size’ which indicates that smaller units can better perform in regard of deliberation of interests and their representation. This is more effective than larger units that hinder the possibility of deliberation and representation. Secondly, ‘reduction of domination’ which refers to the reduction of external interventions that influences or dominates individuals’ deliberation by “providing institutional

space" for preferences to be freely formed and represented. Thirdly, 'reduction of agenda' which means that having less individuals will only have few issues and interests. Consequently, this indicates less need for information which covers these issues. While information is very essential for deliberation, reducing issues entails less need for information and enables the group to be capable of covering them. (Follesdal, 1999, p. 15)

There are three paths in which informal public spheres and political system interact with each other. They are the "inside access model", "mobilization model" and the "outside access model". The inside access model is mainly about pressuring those in power to consider an issue and put it on the agenda. It influences decision makers through discourse. The mobilization model accomplishes special forum to through which it can pressure legislative bodies. Both of inside access and mobilization models are to put pressures on the agenda settings. Only outside access model that allows for reflection of agenda setting in the informal public sphere. A dualist model of associational and deliberative model provides more opportunities for outside access model of agenda setting by its supply of multiple informal public spheres which are venues for participation, deliberation and representation. (Elstub, 2008, pp.141-142)

In summary, the dualistic model will combine both models in which associations would provide the "social infrastructure" for deliberation and communication that enables opinion and preferences formation which in this context would be reasonable due to the provision of information by the associations and it would be all inclusive of people as they could have equal opportunity to participate in deliberation. Moreover, it would maintain accountability of the government institutions. (Elstub, 2008, pp.141-142) On the other hand, associations will be setting people's agenda according to deliberation and discourse which boost a reasonable understanding that really could reflect upon actual needs and preferences. This understanding would overcome the short-sighted views of the people. In other words, it would form associational democracy with more qualified approach that avoids the demerits or shortcomings mentioned before. It is worthy to declare that democracy as an ideal could not be perfectly approached. It is an ideal that should be approached as possible but in realistic terms there are always limits to democracy application.

Conclusion

Democracy could not be achieved only through traditional formal institution of representation. Representation -due to the challenge of scale and social complexity- should not be confined on the role of parliamentary and representative bodies of democracy based on voting and electoral process. Associational democracy theorists provided a distinguished method to enhance democracy and engage people in the political process through civic engagement and participation through associations. On the other hand, deliberative democrats envisaged a model of deliberation based on conditions of equal participation and reasonable argument for the common good of the public. Discourse and deliberation are considered to increase the quality of the representation of the citizens and accordingly the quality and depth of democracy. Unfortunately, both associational and deliberative models faced some problems and shortcoming in regard of their application. However, these problems of mainly the quality, reasonableness and common good which were present in the context of associational model could be handled by the principles of deliberation. Besides, the idealistic image of deliberation and its problem of scale and social complexity of current societies can be best solved by the provision of associations that can create the required informal public sphere for deliberation which tackles the problem of scale and complexity. Correspondingly, dualist model of associational and deliberative democracy can better improve the application of democracy in the political system.

References

Elstub, S. (2008). *"Towards a Deliberative and Associational Democracy"*, Edinburgh University Press.

Fishkin, J & Mansbridge, J, et al., (2017). *"The Prospects & Limits of Deliberative Democracy Daedalus Ending Civil Wars: Constraints & Possibilities"*, Dædalus (Journal of the American Academy of Arts & Sciences), Available at: https://www.amacad.org/sites/default/files/daedalus/downloads/17_Summer_Daedalus.pdf

Follesdal, A. (1999). 'Subsidiarity and Democratic Deliberation', *Arena Working Papers*, 21, Available at: https://www.researchgate.net/publication/30390445_Subsidiarity_and_Democratic_Deliberation

Gould, C. (1996). "Diversity and Democracy: Representing Differences", in S. Benhabib (ed.), "*Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political"*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 171–86.

Hauptmann, E. (2001). "Can Less Be More? Leftist Deliberative Democrats' Critique of Participatory Democracy", *Polity*, Vol. 33, No. 3, pp. 397-421, Palgrave Macmillan, Available at: http://www.jstor.org/stable/3235441

Held, D. (2006). "Deliberative Democracy and the Defence of the Public Realm". In idem, *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Kadlec, A. and Friedman, W. (2007). "Deliberative Democracy and the Problem of Power," *Journal of Public Deliberation*: Vol. 3, Issue. 1, Article 8. Available at: http://www.publicdeliberation.net/jpd/vol3/iss1/art8

Kaufman, Jason (1999). “Three Views of Associationalism in 19th-Century America: An Empirical Examination”, *American Journal of Sociology*, Vol. 104, No. 5, pp. 1296-1345, The University of Chicago Press, Available at: http://www.jstor.org/stable/10.1086/210176

Reid, S. (2018) “*Political Representation and Public Interest Advocacy”,* University of Melbourne, Available at: *https://www.auspsa.org.au/sites/default/files/political_representation_sophie_reid.pdf*

Rocha, Marta Mendes da. (2008). “A critique of the discursive conception of democracy”. *Teoria & Sociedade*, *4*(se), 94-117. Available at: http://socialsciences.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1518-44712008000100002&lng=en&tlng=en.

Sanders, L. (1997) “Against Deliberation”. *Political Theory*, *25*(3), 347-376. Available at: http://www.jstor.org/stable/191984

Stears, M. (1999), “Needs, Welfare and the Limits of Associationalism”, *Economy and Society*, 28 (4), 570–89. Available at: https://www.researchgate.net/publication/232946840_Needs_welfare_and_the_limits_of_associationalism

Tocqueville, A. (1945). *“Democracy in America”*, New York: Vintage.

Young, I. (1990). *“Justice and Politics of Difference”*. Princeton: Princeton University Press.

Young, I. (2000). *“Inclusion and Democracy”.* New York: Oxford University Press.

FETİHTEN 1. DÜNYA SAVAŞINA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR SORUNU

Mehmet KOÇ

Özet

Boğaz sözcüğü coğrafi bir terim olarak iki deniz alanını birleştiren, genellikle doğal olarak oluşum göstermiş dar suyolu olarak ifade edilebilir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ise Türk Boğazları olarak adlandırılmıştır. Türk Boğazları arasında yer alan deniz ise Marmara Denizidir. Türk Boğazları jeopolitik ve jeo kültürel anlamı itibari ile dünyanın en önemli deniz yolundan birisidir.

Tarihsel sürece göz atıldığında askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımdan stratejik önemi olan Türk boğazları üzerine hâkim olmak isteyen ulusların çatışması daima süregelmiştir. Türk Boğazları Karadeniz'e kıyısı olan milletlerin dünyaya açılabilme noktasıdır. İşte bu sebepledir ki boğazlarla ilgili atılan her adım geçmişte olduğu gibi, günümüzde de bir sorun olarak uluslararası alanda karşımıza çıkmaktadır. Boğazlar Sorunu ise; boğazları kullanmak isteyen ya da fayda sağlamak isteyen devletlerin kendi aralarındaki çıkan sorunları çözüme kavuşturma sürecine boğazlar sorunu adı verilmektedir.

1453 yılında İstanbul'un fethedilme süreci ile başlayan Boğazlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti, Mısır meselesi ve sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra boğazlarla ilgili her konuda Rusya ve batılı devletlerde boğazlar üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Boğazlar üzerinde hâkimiyet devletlerarası bir mücadeleye dönüşmüştür

Rusya öteden beri sıcak denizlere inme politikasını uygulamak istemektedir. Bu politikasını bugün bile sürdürmektedir. Boğazlarla ilgili atılan her adımda Rusya masa etrafında

olmuştur. Boğazları ilgilendiren tüm görüşme ve antlaşmalarda Rusya kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

Bu çalışmada Türk-Rus İlişkilerine boğazlar sorunu üzerinden farklı bir perspektifle bakmaya çalışacağız. Dönemsel çıkar ve çatışma ilişkileri tarihsel süreciyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Boğazları, Boğazlar Sorunu, Kale-i Sultani Antlaşması, Küçük Kaynarca Antlaşması, Edirne Antlaşması.

Giriş

Türk Boğazları tarih boyunca stratejik öneme sahip bir suyolu olmuştur. Bir iç deniz olan Karadeniz in, Akdeniz'e oradan da Atlas Okyanusuna açılabilmesi için boğazlar jeopolitik ve askeri anlamda çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte boğazlar Türk hâkimiyetine girmiştir. Hatta bütün Karadeniz ele geçirilerek Karadeniz bir Türk Gölü haline gelmiştir. Bu şekilde Karadeniz'de ticaret yapabilme hakkı tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir.

Zaman içerisinde güçlenen Rus Çarlığı, Çar Petro'nun ortaya attığı gibi 'sıcak denizlere inme'' politikası gereği sahasında yaptığı çalışmalarla, Osmanlı Devleti için güçlü bir rakibe dönüşmüştür. Çünkü Rusların Akdeniz'e en kolay yoldan ulaşabilmesi için, boğazları mutlaka kullanması gerekecekti. Bunun için gereken şey boğazlara hâkim olunması gereği idi. İzlenen bu siyaset süreci boğazlar üzerinde hâkimiyet kurulması amacı güdülen Türk-Rus mücadelesinin temelini oluşturmuştur.

Azak Kalesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesi süreci ile başlayan süreçte, 1769-1774 tarihleri arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşları sonucu imzalanan Küçük Kaynarca

Antlaşması önemli bir yer tutar. Bu savaş sonunda Ruslar Karadeniz'de serbest ticaret yapabilme hakkını kazanmış oluyorlardı. Bu sebepledir ki artık Karadeniz bir Türk Gölü olmaktan çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde zayıflaması, boğazlar üzerinde emelleri olan batılı devletleri, Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya mecbur bırakmıştır.

Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti hep denge politikası izlemiş ve tarihsel süreç içerinde hep var olan Rus tehdidini bertaraf edebilmiştir. Bu çalışmada Türk-Rus İlişkilerinde boğazlar sorununa Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinden, 1.Dünya Savaşına kadar geçen süreci, tarafların birbirlerinden talepleri ve işbirliği sürecinde incelenecektir.

Türk Boğazları

Türk Boğazları terimi, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazını ve arasında kalan Marmara denizini kapsar. 304 km uzunluğunda ki Türk Boğazları, fiziki yapısı, coğrafi konum ve kendine has özellikleriyle (sui generis), deniz ulaştırmacılığında dünyanın en uzun deniz yollarından biridir. Türk boğazları, Ege Denizi ile Karadeniz'i yani iki açık denizleri birbirine bağladığından dolayı ulusal değil uluslararası boğazlar statüsünde yer almıştır.[3]

Bilindiği üzere Boğazların Asya ile Avrupa kıtasını bağlayan kara yolu üzerinde olması, yine bölgenin hava trafiğinin merkezi konumunda bulunması, Ege ile Karadeniz arasında bağlantı yolu olması, Türkiye'nin ihracat ve ithalatın %70'ni yani yaklaşık ihracat ve ithalatın 2/3 tek başına bu bölgenin karşılaması ülkemiz açısından değerlidir. Türk Boğazlarının,

3 Sami Doğru, "Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 2, (2014), 132-133.

ülkemiz açısından değerli olmasının bir diğer nedeni ise, milli güç unsurunun güçlenmesinde katkı sağlayacak ekonomik, kısıtlı olsa da siyasi ve askeri avantajları vardır.

Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından bakacak olursak, 1952 yılında SSCB'nin Don-Volga Kanal Projesini gerçekleştirmesiyle Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler de dâhil olmak üzere, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin neredeyse tek çıkış yolunun Türk Boğazları olması onlar açısından oldukça önemlidir. Geçmişte ve günümüzde Rusya'nın Kuzey Denizinde limanı vardı. Ancak bu denizin yılın büyük bölümünde donması, sıcak denizlere uzaklığı nedeniyle çokta kullanışlı olmadığı aşikârdır. Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ren-Tuna kanalıyla Karadeniz'e açılan ülkelerin (Hollanda, Almanya, Avusturya, Macaristan, Sırbistan ve Romanya'dan geçmektedir.) taşımacılığı açısından oldukça değerli bir durum arz etmektedir. Taşıma maliyetleri açısından bugün en ekonomik taşımanın deniz taşımacılığı olduğunu göz önünde bulundurursak; Karadeniz'e kıyısı olan devletler, Hazar Denizine kıyısı olan devletler (Don-Volga kanalı ile) Ren-Tuna kanalından faydalananlar için Türk Boğazları dünyaya açılan can damarlarıdır demek çokta megaloman bir yaklaşım değildir.

Biz boğazları, Türk-Rus ilişkileri açısından incelerken konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, bu konuyu: Boğazlar üzerinde Mutlak Hâkimiyet Dönemi, İkili Antlaşmalar Dönemi son olarak Çoklu Antlaşmalar Dönemi olarak üç döneme ayıracağız. Her dönemde Türk-Rus ilişkilerinde boğazların etkisini inceleyerek konuyu açıklamaya çalışacağız.

Boğazlar Üzerinde Mutlak Hâkimiyet Dönemi

Osmanlılar beylik aşamasına geçmeden, Kayı boyu olarak İlhanlı Devleti'nin vassalı, Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı Kastamonu uç emiri Çobanoğullarının emri altında en uzak serhadde (dolayısıyla Bizans'a en yakın) bir boy beyi ve aynı zamanda bir alp idi. Ancak Karacahisar'ın fethiyle uç beyliğine yükselecektir. Bilecik, Yarhisar ve İnegöl Tekfurluğunun

fethiyle bağımsızlık iddiasında bulunacaktır.[4] Osman Bey'in başlattığı batıya doğru genişleme politikasının oğlu Orhan döneminde daha hızlı bir şekilde ilerlediğini görüyoruz. Palekanon (Maltepe) Savaşından sonra İznik, İzmit, Gebze ve Harekenin fethiyle, Türkler İstanbul'a dayanacaklardır. Diğer taraftan Karesi Beyliği'nin ilhak edilmesiyle, Çanakkale Boğazına kadar sınırlarını genişleteceklerdir. Sonraki süreçte 1352 Tsympe (Cinbi) Kalesinin ele geçirilmesiyle ilk defa Rumeli'de toprak sahibi olacaklar, bu kale askeri üs olarak kullanılarak Rumeli'de ki fetihler yapılacaktır. Gerçekte Rumeli'ye yapılan iskânlar ve buraların hızla Türkleştirilmesi, İstanbul'un fethi gibi bir dönüm noktasının temelini hazırlayacaktır. Eğer boğazların ötesine bir yerleşim olmasaydı Osmanlı Devleti diğer Türk Beylikleri gibi kısa bir süre sonra tarih sahnesine karışacaktı.[5]

Orhan Bey'in Balkan fetihleri, sonraki hükümdarlar tarafından devam ettirilerek Bizans'ın Balkanlarla kara bağlantısını tamamen koparacaktır. İstanbul'un fethi önündeki engeller ortadan kalkınca, I. Bayezid döneminde Anadolu Hisarı yaptırılarak İstanbul Boğazı'nın kontrolü sağlanmaya çalışılacak diğer taraftan İstanbul kuşatılacaktır. Talihsiz Ankara Savaşı bu dönemde İstanbul'un fethini engellese bile, halefleri döneminde İstanbul'un fethi için kuşatmalar devam edecektir. Nihayetinde İstanbul'u fethetmeyi bir ölüm kalım savaşı olarak gören II. Mehmet, Anadolu Hisarı'nın tam karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırarak Karadeniz girişini tamamen kontrol altına aldı. Son hazırlıklarını tamamlayan II. Mehmet 6

4 Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, 55. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 10-13.

5 Halil İnalcık, a.g.e. 49.

Nisan 1453'te[6] muhasaraya başlayacak ve 29 Mayıs 1453 İstanbul'u fethedecektir.[7] İstanbul'un fethi, Amerika'nın keşfiyle birlikte, Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki simgesel sınır olarak kabul edilir.[8]

Fatih unvanını alan II. Mehmet'in fetih hareketlerine baktığımızda konumuz açısından iki stratejik bölgeye yoğunlaştığını görüyoruz. Bunlardan ilki Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamak için İmroz, Semendre, Limni ve Midilli Adalarını fethetmesi ve ardından Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasına birer kale yaptırdı.[9] Karadeniz hâkimiyetini sağlamak için 1459'da Amasra'yı, 1461'de Sinop ve Trabzon çevresini alarak Karadeniz'in Anadolu kıyılarını topraklarına kattı. Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım Hanlığının, Osmanlı hâkimiyetini tanımasıyla Karadeniz hâkimiyeti büyük oranda gerçekleşti. Son kertede Kili ve Ak-Kerman'ın fethedilmesiyle Karadeniz Türk Gölü haline geldi.[10] Buradan şunu rahatlıkla belirtebiliriz ki Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının tam anlamıyla kontrolü Fatih Sultan

6 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1 (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 129.

7 Ayrıntılı kronoloji için bknz. Halil İnalcık, İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Mehemmed Han, 2. Bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay, 2019), 181-187.

8 Jean-François Solnon, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, Çev. Ali Berktay, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019), 24.

9 Halil İnalcık, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Muhammed Han, 231.

10 Halil İnalcık, a.g.e., 267-268.

Mehmet zamanında sağlanmıştır. Dolayısıyla bugün Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına "Türk Boğazları" diyorsak bu onun sayesindedir.

Fetihlerden sonra boğazların güvenliği sağlanarak, Karadeniz bir iç denize dönüştürüldükten sonra, Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar devam edecek olan Karadeniz'in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalı olma ilkesi uygulandı. Bu dönem "Mutlak egemenlik devresi" olarak adlandırılacaktır. Bu dönemde savaş gemilerinin boğazlardan geçişi bu ilke doğrultusunda katı bir şekilde engellenirken, Osmanlılar henüz tüccar sınıfını oluşturamadığı için ilk dönemde Venedik ticaret gemilerinin geçişine izin verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde diğer devletlere verilen kapitülasyonlarda, Karadeniz'in hariç tutulduğunu görüyoruz.

İkili Antlaşmalar Dönemi

Bu dönemdeki olaylara geçmeden önce konumuz olması itibariyle Rusya tarihinden kısaca bahsetmemiz gerekir. Çünkü Türk Boğazları meselesi aslında en çok Türklerle-Rusları karşı karşıya getirmiştir.

Rusya'nın Doğuşu ve Tarihi Emelleri

13. yüzyılda Harezm'den Tuna'ya kadar tüm topraklarda yaşayan halkları doğrudan ya da dolaylı olarak hükmü altına alan Altın Ordu devletiydi. Devletin hükümdarı Toktamış Han, Timur tarafından yenilgiye uğratılınca devlet içinde taht mücadeleleri başladı. Sonuçta Altın Ordu Devleti, Kırım, Kazan ve Aşağı Volga bölgesindeki üç bağımsız hanlığa bölünmüştü. Her biri bölgeye kendi liderliğinde yeniden hâkim olmak istiyorlardı. Tam bu dönemde ilk defa dolaylı da olsa Osmanlı-Rus ilişkileri başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti güçlü bir Litvanya-Altın Ordu işbirliğine karşı, Kırım-Moskova ittifakını desteklemiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerini itaat altına almak için Kırım Hanlığına ihtiyaç duyacağını biliyordu ve ilk etapta Kırım Hanlığıyla işbirliği yapma yoluna

gitmiştir. Daha sonra Mengli Giray'ı Kırım tahtına oturtarak onu "tikme" olarak tanıdı. Böylece Kırım Hanlığı Osmanlının vassalı durumuna geldi. Bu durum bölgede ki güçler dengesinin yeniden oluşmasına neden olacaktır.

Altın Ordu İmparatorluğunun yıkılışı, Moskof Devletinin Doğu Avrupa'da güçlü bir devlet olarak çıkmasının en önemli fakat tek nedeni değildi. Diğer nedenlere bakacak olursak Osmanlı-Kırım işbirliği Moskof gücünün artmasında önemli bir nedendi. 1470-1550 yılları arasında Rusların, batı silah teknolojisini alması Avrasya göçebe halkı üzerinde Ruslara üstünlük sağlaması diğer bir nedendi. Tabi ki Rus merkezi diplomasisinin mantıklı hareketini gözden kaçırmamak gerekiyor. Rusya güçlenene kadar diğer güçlü devletlerle mücadele etmekten özellikle kaçınmıştır. Moskova, kürk ve yünlü kumaş ihraç ederek ekonomik gücünü artırmıştır. [11]

Burada şu konunun altını çizmekte fayda var. 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Ortodoksluğun merkezinin "kâfir Türklerin" eline geçmesiyle Moskova Metropoliti tüm Ortodoksların temsilcisi ve yeryüzünün tek kilisesi haline geldi. Buna bağlı olarak Rus Çarları, kendilerini hem Ortodoksların lideri hem de Roma İmparatorluğunun devamı sayıyorlardı. Bu elbette 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerinde Rusya'nın kullanacağı önemli argümanlar olacaktır.[12]

11 Halil İnalcık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri, 5. bs. (İstanbul: Kronik kitap, 2018), 163-166.

12 J.M. Roberts, Avrupa Tarihi, Çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010), 269.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk siyasi ilişkiler III. İvan döneminde başlamıştır. Kırım Hanı üzerinden Osmanlı padişahına doğrudan mektup gönderen III. İvan'ın bu davranışı, hoş görülmemiş ve Osmanlı bu dönemde Rusya'yı doğrudan muhatap almamış işlerini Kefe Valisi aracılığıyla görmesini istemiştir.[13]

III. İvan ile birlikte sürekli güçlenen Ruslar 1555 yılından itibaren Hazar Denizi civarındaki hanlıkları ele geçirerek sınırlarını Kuzey Kafkasya'ya kadar ilerletmiştir. Osmanlı bu dönemde Rus tehlikesinin farkına varacak, Sokullu Mehmet Paşa döneminde Ejderhan Seferi yapılacak, Don-Volga projesi hazırlanacak ancak bu iki girişimde maalesef ki başarılı olamayacaktır. Ruslar ilk defa Osmanlı'ya rest çekecek gücü kendisinde 1672 yılında Osmanlı'nın Lehistan üzerine çıkacak seferinde bulacaktır. Çar Aleksey, IV Mehmet'e gönderdiği mektupta bu seferden vazgeçmezse Tüm Hristiyan Dünyasını ve İran'ı, Osmanlı üzerine sevk etmekle tehdit edecektir. İlk Osmanlı-Rus çatışması 1678 yılında yaşandı. Yapılan savaşın Türkler tarafından kazanılmasıyla ilk antlaşma olan Bahçesaray Antlaşması imzalanmıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Osmanlı daha Rusya'yı muhatap olarak kabul etmediğinden ilgili antlaşma Osmanlı'nın vassalı olan Kırım Hanlığı ile Rusya arasında imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana bozgunundan sonra Rusya daha da cesaretlenerek Kutsal İttifaka dâhil olacak ve Osmanlı'ya karşı savaşacaktır. [14]

Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, diğer devletlerle Karlofça Antlaşmasını imzalarken, Rusya ile üç yıllık bir mütareke imzalamıştır. Daha sonra 1700 yılında Rusya ile İstanbul Antlaşması imzalayacaktır. Bu antlaşmaya göre Azak Kalesi ve çevresi Ruslara

13 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e kadar, 2. bs. (Ankara, TTK, 1987), 117-119.

14 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., 218-225.

bırakılmıştır. Ruslar sıcak denizlere inme politikasının ilk aşamasını gerçekleştirmiş olacaklardır. Yine Rusya yüzyıllardır Osmanlı adına Kırım Hanlığına ödediği vergiden kurtularak bağımsız oluyordu.[15] Rus elçisi tarafından İstanbul-Azak arasında Rus gemilerine seyrüsefer hakkı istenmişse de Osmanlı Karadeniz'i iç denizi olarak gördüğünden dolayı bu isteği şiddetle reddetmiştir.

İstanbul Antlaşması, Rusların Türkler karşısında ilk zafer sonrası imzalanan antlaşma olması açısından önemliydi. Bu antlaşmayla Ruslar büyük devletler ligine dâhil oluyor ve Rus Çarı, Osmanlı Devleti tarafından da "İmparator" unvanıyla kabul ediliyordu. Rusların sıradan bir devlet iken büyük devletlerarasına girmesinde Çar Petro'nun katkısı büyüktür.[16] "Türkleri yenmek için Batılılaşmak" ve "sıcak denizlere inmek" politikaları da ona aittir. Bu dönemle birlikte Çarlık Rusya'sı Avrupalılaşırken, Osmanlı kendi geleneksel kadrolarında bir çöküş dönemine girdi.[17]

Ruslar, İstanbul Antlaşması'ndan sonra Osmanlı ile olan ilişkilerinde daha cüretkâr tavır takınacaktır. 1711 Prut Antlaşması ile Ruslara verilen, 1700 İstanbul Antlaşmasında ki haklar geri alınsa da sonraki süreçte Rusların antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmemesi, zaman zaman küçük çapta savaşlara neden oluyordu. 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşına sebep olarak Kırım Tatarlarının sınırları ihlal etmesini gösteren Rusya, Osmanlı Devletine savaş açacak, müttefik olarak Avusturya'da Rusya'nın yanında savaşa dâhil olacaktır. 1739 yılında

15 Ahmet Şimşirgil, Kayı-VII Osmanlı Tarihi, 2. bs. (İstanbul, Timaş, 2015), 111-112.

16 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar, 271-273.

17 Halil İnalcık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, 12. bs. (İstanbul: Kronik, 2019), 143.

imzalanan Belgrad Antlaşması ile Rusya Azak Kalesi'ni askerden arındırmayı, Azak Denizi ve Karadeniz'de savaş gemisi bulundurmamayı, Karadeniz'deki ticaretini Osmanlı gemileriyle yürütmeyi kabul ediyordu.[18]

I. Petro'nun yolundan giden II. Katerina, saldırgan bir politika takip ederek Kırım'ı, İstanbul'u, Ege Denizi ve Adalarını ele geçirip, Osmanlı Devletini yıkarak, Türk sorununu kökten halletmek istiyordu. Bunun için Baltık Denizinden İngiliz yardımıyla Ege Denizine gelen Rus donanması, ani bir baskınla Osmanlı donanmasını yaktı. Kara savaşlarında da mağlup olan Osmanlı, Küçük Kaynarca antlaşmasını imzaladı. 28 maddeden oluşan antlaşmanın konumuzla ilgili olan 11. maddesiyle Rusya tam ticaret serbestliği kazanacak, İngiltere ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan da aynı şekilde faydalanacaktır.[19] Böylece Ruslar Karadeniz'e doğrudan erişim hakkı elde ederken, Kırım Hanlığı bağımsız oluyor böylece ileriki dönemde işgalin önünü açıyordu. Ruslar Akdeniz'e serbestçe geçiş hakkı elde etti.[20]

18 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Türkler C.12 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 782-783.

19 Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:6, (2001), 76.

20 Maurits H. Van den Boogert, Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar, çev. Ali Coşkun Tuncer, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 100.

1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile bu tehlikeyi bertaraf etmek için dostluk (ittifak) antlaşmaları imzalamıştır. Antlaşmanın açık 14, gizli 23 maddesi bulunmaktadır. Gizli maddelere göre Rus Donanması boğazlardan serbestçe geçebilecektir.[21] Bu antlaşma bir dostluk antlaşması değil, çıkarları ortak olan iki devletin geçici süreyle imzaladığı bir ittifak antlaşmasıdır. Bunu 1798 antlaşmasının yenileme niteliğinde olan 1805 antlaşmasının uygulanmamasından anlayabiliyoruz. Rusya antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecektir. Rusya tehlikesine karşı İngiltere ile ittifak kurmak isteyen Osmanlı Devleti, İngiltere ile Kale-i Sultaniye Antlaşmasını imzalayacaktır. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti sona erecek ve ikili antlaşmalar dönemi başlayacaktır.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması

Napolyon Fransa'sı İspanya'da beklenmedik bir yenilginin ardından Doğu Avrupa'daki durumunu güçlendirmek için Erfurt'ta çar ile bir görüşme yaparak, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da ki toprakları Rusya'ya bırakması, İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni yakınlaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile toprak kaybetmeden Ruslarla antlaşma imzalamayı ve güvenilemeyeceği ortaya çıkan Fransa yerine daha güçlü bir müttefik bulmak için; İngiltere ise Osmanlı Devleti'nden ticari, ekonomik çıkarlar sağlamak ve Avrupa'da dengeleri yeniden yerli yerine oturtmak için bu antlaşmayı imzalamışlardır.[22] Bu antlaşmaya göre boğazların barış zamanı savaş gemilerine kapatılması uluslararası bir ilke olarak kabul edilmiştir. İngiltere'nin sömürge yollarının güvenliğini sağlamak için ortaya atılan bu ilke, yaklaşık 100 yıl kadar

21 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1 (TTK yayınları), 33.

22 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, (Ankara: TTK, 1992), 154-155.

uygulanacaktır. İngiltere bu antlaşmayla bu ilkeyi sadece kendi kabul ederken bunu tüm devletlere kabul ettirmek için çaba harcayacak, sonunda 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle tüm devletlere kabul ettirecektir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sorun olan boğazlar sorunu, İngiltere'nin girişimiyle uluslararası bir nitelik kazanmış, "İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yabancı devletlerin donanmalarına kapatılmış olması" [23] Çanakkale'den Himalayalara kadar kimi zaman soğuk, kimi zaman sıcak savaşlara neden olan büyük oyun başlamış oldu.[24] Bu da Osmanlı ile Rusya arasında savaşın başlamasına neden olacaktır. Savaşın uzun sürmesi Osmanlı Ordusunun yorgun düşmesine neden oldu. Diğer taraftan Rusya, Napolyon'un saldırmasından çekindiğinden dolayı 12 Ocak 1812'de Bükreş Antlaşmasını imzaladılar. Bükreş Antlaşmasından sonra diyebiliriz ki artık Karadeniz Osmanlı-Rus müşterek denizi haline gelmiştir.

Edirne Antlaşması

Ruslar sıcak denizlere inmek için her türlü fırsatı kolluyordu. 19. Yüzyılda azınlık isyanlarının ayyuka çıktığı bir dönem olması sebebiyle, Rusya bundan faydalanmak isteyecektir. Rusya'nın desteğiyle Etnik-i Eterya Cemiyeti kurulacaktır. Cemiyetin esas başkanı

23 Yaşar Yücel, Ali Sevim, a.g.e.,156.

24 David Fromin, Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922), Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Yenibinyıl, 1993), 15.

çarın yaveri olan Aleksandr İpsilanti idi. Rum isyanı önce Eflak, Boğdan bölgesinde çıktıysa da bu bölgede Rumların sayısının az olması sebebiyle isyan kısa sürede bastırılacak, ancak asıl büyük isyan Mora'da çıkacaktır. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için çok çabalasa da başarısız olacaktır. Bunun üzerine Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım isteyecektir. Kavalalı yeni valilikler verilmesi kaydıyla yardım isteğini kabul edecektir. Mısır ve Osmanlı Donanması, Girit'te birleşerek Mora'ya çıkacaklar, ayaklanma kısa sürede bastırılacaktır. Böylece Mora ve Ege Adalarında Osmanlı hâkimiyeti tam olarak kurulacaktır. Ancak Avrupalı devletlerin müdahalesiyle isyan uluslararası bir boyut kazanacaktır.[25]

Rusya baştan beri isyanı desteklemiştir. Ancak İngilizlerin isyana sempati duyması Doğu Akdeniz'e güçlü bir şekilde Mehmet Ali Paşa'nın yerleşmesini, Ruslar kendi çıkarlarına aykırı buluyorlardı. Bu yüzden İngiltere-Rusya ikilisi Sen-Petersburg protokolünü imzaladılar. Protokolde "Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne vergi veren muhtar bir eyalete dönüştürülüyor ve tüm Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak" maddesi yer alıyordu. Bu durum bağımsız Yunanistan'ın ilk adımı olarak görülebilir. Bu protokolü Avusturya ve Prusya desteklemeyecektir. Ancak Fransa'nın olumlu yanıt vermesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 6 Temmuz 1827 Londra Protokolü imzalanacaktır. Buna göre Osmanlı bu protokole uymazsa baskı yapılacak ve Yunanistan'a yardım edilecektir.[26]

Osmanlı Devleti'nin Londra Protokolünü kabul etmemesi üzerine üçlü devlet, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin'de yakmıştır. Burada şunu belirtelim ki bu müdahalenin asıl sebebi

25 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, 188-192.

26 M. Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996),203.

Doğu Akdeniz'de özerk valinin Avrupalı devletleri korkutmasıdır.[27] Rusya Akkerman Antlaşmasına uyulmamasını ve Londra Protokolünün şartlarının yerine getirilmediği –ama aslında topraklarını güneye doğru genişletmek için- gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı bu savaşta mağlup olması üzerine Rusların isteklerini kabul etmek zorunda kalıyordu. Böylece 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı.[28] Bu antlaşmanın konumuzla ilgili kısmına bakacak olursak 7. maddesi ile Türk Boğazlarının, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmayan tüm devletlerin ticaret gemilerine açılmasıdır. Böylece artık Karadeniz bir Rus-Türk Denizi olmaktan çıkarak uluslararası statüye dönüşüyordu. Bu da ekonomik ve ticari olarak Rusya'nın kalkınmasına çok büyük katkı sağlayacaktır.[29]

Hünkâr İskelesi Antlaşması

Osmanlı Devleti, Mora isyanını bastırmakta yetersiz kalınca Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan Mora ve Girit Valiliklerinin M. Ali Paşa'ya verilmesi kaydıyla yardım istemişti.[30] Mora elden çıkınca yerine Girit Valiliği verilmişti. M. Ali Paşa, Girit Valiliğine ek olarak Suriye Valiliğini istemesiyle, Osmanlı Devleti ile ilişkiler kötüleşecekti. Fransızların

27 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 47. bs. (İstanbul: Timaş yayınları, 2018), 94

28 Yaşar Yücel, Ali Sevim, Türkiye Tarihi 4, 194.

29 Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Dergisi, C. 9, S. 1-2, (1951), 147.

30 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1, 115.

Cezayir'i işgal etmesini fırsat bilen M. Ali Paşa, Suriye'yi işgal etti. Bunu engellemek isteyen II. Mahmut, İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunu, Mısır Ordusunun üzerine gönderdi. Fakat iki kez büyük hezimete uğradı. II. Mahmut Avrupalı bir devletin desteğini almadan Mısır Ordusunu durduramayacağını anlayınca müttefik aramaya başladı. Durumu en çabuk analiz eden Rusya, 30 bin kişilik bir orduyu, İstanbul'u korumak için sultanın emrine göndermeyi vaat etti. II. Mahmut bu yardımı kabul etmesi üzerine 15.000 kişilik Rus Ordusu Nisan 1833'de İstanbul'a geldi. Endişeye kapılan İngiltere ve Fransa'nın araya girmesiyle 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması imzalandı.[31] Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istememiş, 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalamış ve İstanbul'daki kuvvetlerini de anca o zaman çekmişlerdir.[32]

Bu antlaşma ile Rusya bir savaşa girerse, Osmanlı Devleti düşman savaş gemilerini boğazlardan geçişine izin vermeyecek, karşılığında ise Osmanlı Devleti savaşa girerse padişahın istediği yere makul haddi aşmamak üzere ordu sevk etmeyi kabul ediyordu. Bu antlaşma sekiz yıl geçerli olacaktı.[33] Rusya uzun yıllardır mücadelesini verdiği boğazlar üzerinde hâkimiyetini kurmuş oluyordu. Yabancı devletlerin savaş gemilerine boğazları

31 Durmuş Yılmaz, Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2001), 44-45.

32 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.1, 136.

33 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 147.

kapatarak kendi güvenliğini sağladı. İngiltere ile Fransa'dan daha fazla boğazlarda söz sahibi olması, bu devletler açısından kabul edilebilir bir durum değildi.[34]

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

II. Mahmut, kendisine isyan eden valisini cezalandırmak ve Suriye Valiliğini geri almak için fırsat kolluyordu. M. Ali Paşa ise bağımsızlığını kazanma hesapları yapıyordu. Dolayısıyla iki tarafta 1833 Kütahya Antlaşmasından memnun değildi. Bu durum iki taraf arasındaki savaşı kaçınılmaz kılacaktır. 1839 yılında yapılan Nizip Savaşında Osmanlı ordusu bir kez daha valisinin ordusuna mağlup olacaktır. Bu haberi alan II. Mahmut üzüntüsünden vefat edecektir. Bu durum Rusların yardım bahanesiyle boğazlara yerleşmek anlamına geldiği için, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devletine bir nota vererek bu durumun uluslararası bir konferansla çözüme kavuşturulmasını isteyeceklerdir. II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Mısır Sorununun savaş yoluyla çözülemeyeceğini anladığı ve Rus baskısından kurtulmak için bu notayı kabul edecektir. 1840 yılında Londra Konferansı ile Mısır Sorunu; Mısır Valiliği M. Ali Paşa'ya hanedanlık şeklinde verilirken, M. Ali Paşa'da işgal ettiği toprakları Osmanlı Devleti'ne iade edecektir şeklinde Osmanlı Devleti'nin lehine çözülecektir. Batılı devletler bundan sonra boğazlar meselesinin de uluslararası bir konferansla çözümünü isteyeceklerdir.[35]

34 Erhan Başyurt, Ateşyolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga, (İstanbul: Timaş yayınları, 1998), 39.

35 Sadık Erdaş, "Osmanlı Dış Politikasında Bir Denge Unsuru Olarak Boğazlar", Türk Yurdu, C.19-20, S. 148-149, (1999), 413.

Türk Boğazlarının yeni statüsünü belirlemek üzere, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra Boğazlar Sözleşmesini imzaladılar. Bu sözleşmeye göre barış zamanında boğazlar tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılacak, sadece elçilerin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerin geçişine özel fermanla izin verilecekti. Ticaret gemilerinin geçişine ise izin verilecekti.[36] Böylece I. Dünya Savaşına kadar sürecek olan boğazların savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine açık olma ilkesi benimsenmiş olacaktır. Bu sözleşmeyle birlikte Rusya boğazlar üzerindeki avantajını kaybedecektir.[37]

1856 Paris Antlaşması

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle Karadeniz'e hapsolmuş donanmasını, tekrar sıcak denizlere indirmek için Rus Çarı I. Nikola, İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Tarihte ilk defa Osmanlı için "Hasta Adam" tabirini kullanan Rus Çarı, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşma teklifinde bulunacaktır. İngiltere tarafından bu teklif tehlikeli bulunacağından reddedilecektir. Bu arada 1848 ihtilalleri batılı devletlerin iç işlerinde sıkıntılara sebep olmuştu.

36 Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi Maddesi", İslam Ansiklopedisi, C.II, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1992), 267.

37 Cemal Tukin, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi yayınları, 1947), 228.

Bundan faydalanmak isteyen çar, kutsal yerler meselesini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.[38]

Osmanlı Devleti'nin tek başına Rusya'ya karşı duramayacağı aşikârdı. Böyle bir durumda Rus Donanması tekrar sıcak denizlere inme şansını yakalayacaktı ki bu hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın çıkarlarına aykırıydı. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için İngiltere, Fransa ve Sardunya Devletleri Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiler.[39] Her iki tarafta çok ağır kayıplar vermesine rağmen Rusya'nın kayıplarının hem çok ağır ve kısa sürede giderilmesinin imkânsızlığı, diğer taraftan Prusya ve Avusturya'nın Rusya'ya savaşı bitirmesi için nota vermesi sonucunda, Rusya ile Paris Antlaşması imzalandı.

Londra Sözleşmesi ile Boğazlar konusunda kabul edilmiş olan hükümler aynen tekrarlanmış ve Karadeniz tekrar tarafsız hale getirilerek bütün milletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı hale getirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmaları da yasaklanmıştır.[40] Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı batılı devletlerin

38 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, 221-231.

39 Candan Badem, Kırım Savaşı ve Osmanlılar, çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017),45-93 (Kırım Harbi ayrıntıları için bknz.).

40 İdris Bostan, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazından Geçişin Tabi Olduğu Kurallar", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (İstanbul, 2000), 7.

garantisinde olacaktı. Buna bağlı olarak artık Osmanlı Devleti büyük devletler sistemine dâhil olacaktı.[41]

1871 Londra Sözleşmesi

1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'i eskiden olduğu gibi tüm devletlere kapalı hale getirmeyi başararak bunu Avrupalı devletlere de kabul ettirdi. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının önüne geçmeyi başardı. Karadeniz'de tersane ve harp gemilerinin bulundurulmaması ise Rusya'nın güney sınırlarını tamamen savunmasız hale getirdi. İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunun güvenliği de sağlanmış oluyordu.[42] Rusya kaybettiği avantajı yeniden kazanmak için fırsat kolluyordu. Fransa ile Prusya arasında başlayan savaş, Rusya'nın aradığı avantaj olacaktır. Rusya, Paris Antlaşması hükümlerini tek taraflı olarak kaldırdığını Paris Antlaşmasını imzalayan taraflara bildirecektir. Fransa, Sedan Savaşı yenilgisinin yaralarını sarmak için kendi iç meseleleriyle uğraşması, Prusya'nın Rusya'yı desteklemesi nedeniyle Rusya'nın bu ihtiraslarını durduracak bir güç yoktu. Bismarck

41Candan Badem, Kırım Savaşı ve Osmanlılar, 273.

42 Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, S. 23 (2008), 188.

yine bir Avrupa Savaşı istemediğinden dolayı Londra'da bir konferans yapılmasını teklif etti. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı.[43]

17 Ocak 1871 tarihinde Londra'da yapılan konferansta 13 Mart 1871 tarihinde biri Londra Boğazlar Sözleşmesi diğeri Rusya ile Londra Mukavelesi olmak üzere iki belge imzaladı.[44] Bu belgelere göre Karadeniz'in tarafsızlığı ortadan kaldırılıyordu. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurma ve tersane kurma hakları yeniden veriliyordu. Osmanlı Devleti ihtiyaç duyarsa barış zamanında da dost devletlerin donanmasının Karadeniz'e girişine izin veriyordu.[45] Artık Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin önünde engel kalmamıştır.

1878 Berlin Antlaşması

19. yüzyılın son çeyreğinde milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletlerinde iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamıştı. Bunun yanında Rusların Panslavist kışkırtmaları, Balkanları kaynayan kazana dönüştürmüş ve Bosna – Hersek'te kargaşaların yaşanmasına, Karadağ'da isyana sebep olmuştu. Batılı devletler yeni bir savaşı istemedikleri için Londra'da

43 Hakan Emanet, Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 67.

44 Mustafa Hergüner, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa, (İstanbul: TÜDEV Eğitim Yayınları No:9, 2004), 19.

45 Yüksel İnan, Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi", (Ankara: Turhan Kitabevi, 1995), 17.

bir kez daha bir araya gelerek durumu görüşmüşler ve Osmanlı Devleti'nin reddedeceği isteklerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edecektir.[46]

Savaş; Doğu ve Balkan olmak üzere iki cephe üzerinde ilerleyecekti. Osmanlı Devleti, doğuda Kars'ın düşmesi, Balkan cephesinde ise Rus Ordularının Edirne kapılarına kadar ilerlemesi nedeniyle barış istemek zorunda kaldı. Rus Ordusunun İstanbul kapılarına kadar ilerlemesi, İngiltere'yi tedirgin edecek ve donanmasını İstanbul boğazına gönderecektir. İngiltere'nin Boğazlar Bölgesini korumaya alması üzerine Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı.[47]

Bu antlaşmanın maddeleri konumuz olmadığı için burada girmeyeceğim.[48] Ancak bir oldubittiyle "Şark Meselesini" Rusya'nın tek başına çözmesini İngiltere kabul etmeyecek ve Berlin'de yeniden bir antlaşma imzalanmasını isteyecektir. Buna mukabil olarak Berlin Antlaşması imzalanacaktır. Esasında İngiltere artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyamayacağını anlamıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politikada esaslı değişiklik yapacaktır. Buna göre stratejik değeri olan Osmanlı topraklarını ya doğrudan işgal

46 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 147-148.

47 Yunus Tuna, "Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi)", Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2 (2019), 4-5.

48 Antlaşmanın maddeleri için bknz. Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 2 bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 285.

edecek ya da kendisine bağlı uydu devletler kuracaktır. Bu politikasını Berlin Konferansında görmekte mümkündür.[49]

Esasında ne Ayestefanos ne de Berlin Antlaşmaları konumuz olan boğazlar ilgili yeni düzenlemeler getirmemiş, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesini teyit etmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar statüko bu şekilde korunmuştur.

1.Dünya Savaşı'nda Boğazlar

Fransız ihtilalinin getirdiği milliyetçilik akımı ve liberalizm yeni bir dünya düzeninin de habercisi oldu. Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini kurması Avrupa Devletler dengesinin yeniden dizayn edilmesine sebep olurken, Sanayi İnkılabından sonra sömürgecilik yarışı Avrupa Devletlerini kendi kıtalarından çıkarak küresel bir rekabete sürüklemişti.[50] Bu rekabetin savaşa dönüşmesi için Avusturya veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesi yetecekti.[51]

Osmanlı Devleti savaşın başında boğazlar için kısmi seferberlik ilan ederken, kara sularını da 3 milden 6 mile çıkarttığını itilaf devletlerine bildirmiştir. Sonraki süreçte genel

49 Fahri Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları. 1973), 277.

50 Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, 11 bs. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999), 99-100.

51 Durmuş Yalçın, vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014): 73.

seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti boğazlar bölgesinde sıkıyönetim ilan ederek boğazı mayınlamış ve deniz trafiğine kapattığını taraflara bildirmiştir.[52]

Osmanlı Devleti savaşın başlarında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, Akdeniz'de İngiliz Donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisinin, Çanakkale Boğazına sığınması daha sonra bu savaş gemilerini satın aldığımızı ilan etmemiz ve Enver Paşa'nın emriyle bu gemilerin Rus Limanlarını bombalamasıyla I. Dünya Savaşına girdi.[53] Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi, savaşın daha geniş bir alana yayılmasına neden oldu.

Diğer taraftan Rusya'da da Bolşevik İhtilali çıkmıştı. Hem bu ihtilalin bastırılması hem de Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak için Çanakkale cephesinden "yenilmez armada", deniz savaşını başlattı. Sonuç alamayacaklarını anlayınca kara savaşları başlattılar. Osmanlı Devleti destansı savunmasıyla İtilaf Devletlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Sonuçları itibariyle oldukça önemlidir. Şöyle ki İngiliz başbakanı Lloyd George'un dediği gibi savaşı başlı başına iki yıl uzattı.[54] Boğazlar vasıtasıyla müttefiklerinden destek göremeyen Rusya'nın, ekonomik olarak savaşı sürdürecek ve ekonomisini kurtaracak tüm ümitleri tükenmişti.[55] Bolşevik ihtilali başarılı olacak ''Çar II. Nikola'yı tahtından uzaklaştıran Bolşevikler, 7 Kasım 1917'de iktidarı

52 Mustafa Hergüner, Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa, 22-23.

53 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 109-110.

54 Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, 469.

55 Yaşar Ertürk, ''Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'', Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.186, Ankara, (2010), 3.

ele alır almaz, merkezi devletlerle mütareke imzalayarak, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki eski Rus taleplerinden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdi.[56] 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması[57] ile boğazlar ve çevresinin Rusya'ya bırakılması da boşa çıkmıştır. Diğer cephelerde ağır kayıplar vermesi ve müttefiklerinde savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti' de I. Dünya Savaşında mağlup olarak Mondros Mütarekesini imzalayarak çekilmiştir.

Sonuç

Türk Boğazları tarihsel süreç içerisinde ele alındığında iki kıtanın birleşim noktasında yer alır. Konumu itibari ile jeopolitik ve jeo stratejik açıdan çok önemlidir. Farklı millet ve kültür yapısına sahip toplulukların yaşadığı coğrafyalara komşudur. Geçmiş tarihsel süreçte olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethettiği 1453 yılından itibaren boğazlar, Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak o zamandan bu zamana boğazlarda hâkimiyet kurmak isteyen devletler var olagelmiş, mücadele sürekli olmuştur. Boğazlarda 15.yy.ile 18.yy arasında Türk hâkimiyeti devam etmiştir. Osmanlı Devleti izin verdiği ölçüde diğer devletler boğazları

56 Feridun Cemal Erkin, Türk – Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi, (Ankara: Başnur Matbaası, 1968).

57 Ahmet Hurşit Tolon, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları Ve Sevr'e Giden Yol, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 39.

kullanabilmişlerdir. Osmanlı Devleti bu şekliyle boğazlarda stratejik ve askeri açıdan avantaj sağlamayı bilmiştir.

Yaşanan tarihi gelişmelerle birlikte 18.yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti gerileme ve çöküş sürecine girdiği için boğazlar üzerindeki hâkimiyeti giderek zayıflamış, sorun uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır.1841 Londra Konferansı ile boğazlar uluslararası antlaşma boyutu ile önem kazanmıştır. Sıcak Denizlere inme hedefleri olan Rus Çarlığı bu antlaşmalarda başrol oyunculardan birisi olmuştur. Bu süreç içerisinde Türk –Rus ilişkilerinde boğazlar sorunu bazen talep, bazen işbirliği çerçevesinde ilerlemiştir.

Londra Konferansı ile Rusya tarafından elde edinilen kazanımlar, 1. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. Boğazların askeri gemilere kapatılması sebebiyle, İtilaf Devletleri Çarlık Rusya'sına gerekli askeri yardımı gönderemediği için, 1917 yılında Rusya'da çarlık rejimi yıkılmış yerine Sovyet Rusya kurulmuştur. 1.Dünya Savaşının sona ermesiyle Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında boğazların işgalini de sağlayan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre İngiliz ve Fransızlar Türk Boğazlarını işgal etmişlerdir.

Devletlerin dış politikaları birbirleriyle kurdukları ilişkilerin gücüyle birlikte, yaşanılan coğrafya, tarihsel süreçleri ve stratejik olarak uyguladıkları politikalara göre de gelişebilir ve değişebilir. Konuya bu pencereden bakacak olursak Türk-Rus ilişkileri her dönemde kırılgan bir yapıda şekil almıştır. Rusya'nın sahip olduğu potansiyel gücü ve imkânları her dönemde Türkiye açısından tehdit kaynağı olmuştur. Bu güçten dolayıdır ki Rusya'nın yayılmacı politika izlemesi, Osmanlı döneminde pek çok savaşların yapılması sonucunu doğurmuştur. Rusya tarihinin her döneminde tüm komşu ülkelerine karşı yayılmacı politikasını uygulamıştır. Savaş ya da gerginliklerin olmadığı zamanlarda bile Rusya, Türkiye için bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir.

Günümüz penceresinden bakacak olursak; Küreselleşen dünya düzeni içerisinde enerjiye duyulan ihtiyaç had safhadadır. Bulunduğumuz coğrafya zengin enerji yatakları ile çevrilidir. Sovyet Rusya'dan ayrılan devletlerle birlikte üretilen enerjinin taşınması ve satılması büyük

önem arz etmektedir. Dünyanın en önemli suyolu üzerinde bulunan Türk Boğazları özellikle Sovyetler Birliği ve Kafkaslar, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ürettiği enerji kaynaklarını, Avrupa'ya gönderebilmesi için çok önemlidir. Bugün ülkeler taşımacılığın büyük bir bölümünü deniz yoluyla yapmaktadırlar. Akdeniz ve dolayısıyla Atlas Okyanusuna açılabilmek için Türk Boğazlarını kullanmak gerekmektedir.

Dünyanın ilgisini çeken enerji nakil hatları yine Boğazlar bağlantılıdır. Boğazlar Karadeniz'e kıyı ülkeler için bu kadar önemli iken olayın Türkiye için bir başka boyutu, boğazların yerleşim yerlerine çok yakınlığı, boğaz trafiği, çevre sorunları gibi handikap içeren durumlar da söz konusudur. Türkiye bütün bu olumlu ve olumsuz şartları çok iyi değerlendirerek toprakları üzerinde yeni alternatif kaynakları gözden geçirmelidir.

Görüldüğü üzere Türk-Rus ilişkilerinde boğazlar sorunu Rusların milli hedeflerinden birisi olan Sıcak Denizlere inme politikası üzerine kurulmuştur. Rusya bu nihai hedefine ulaşmak adına zamanın kurallarına göre oynamaya devam edecektir.

Kaynakça

Bildiri:

Bostan, İ. (2000). Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul Boğazından geçişin tabi olduğu kurallar. *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, İstanbul.

Makale:

Doğru, S. (2014). Türk Boğazlarının hukuki statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye geçiş. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (15), 2.

Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine kadar boğazlar meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (6).

Erdaş, S. (1999). Osmanlı dış politikasında bir denge unsuru olarak Boğazlar. *Türk Yurdu,* (19-20), s. 148-149.

Ertürk, Y. (2010). Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan harekâtı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* (186), s.3.

Hergüner, M. (2004). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa. *TÜDEV Eğitim Yayınları* (9), İstanbul.

Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar meselesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, (23).

Tuna, Y. (2019). Osmanlı Rus harbi (93 Harbi). *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergis*i, (1), s. 2.

Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Antlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Dergisi,* (9), s. 1-2.

Kitap:

Akdes, N. K. (1987). *Rusya Tarihi başlangıçtan 1917'e kadar.* (2. bs.). Ankara, TTK.

Armaoğlu,F. (1973). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

-------. (1999). *Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995.* (11. bs.). Alkım Yayınevi.

Badem, C. (2017). *Kırım savaşı ve Osmanlılar.* Eşref Bengi Özbilen (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.

Beydilli, K. (1992). *Boğazlar meselesi maddesi.* İslam Ansiklopedisi, (II), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Boogert, M. H. V. (2014). *Kapitülasyonlar ve Osmanlı hukuk sistemi 18. yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar.* Ali Coşkun Tuncer (Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Emanet, H. (2003). *Deniz hâkimiyetinden dünya hâkimiyetine giden yolda Türk boğazları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Erikan, C. (2010). *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Erkin, F. C. (1968). *Türk – Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi.* Başnur Matbaası.

Fromin, D. (1993). *Barışa son veren barış, modern Ortadoğu nasıl yaratıldı (1914-1922).* Mehmet Harmancı (Çev). Yenibinyıl.

İnalcık, H. (2019). *İki karanın sultanı, iki denizin hakanı, Kayser-i Rum Fatih Sultan Muhammed Han. (*2. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

-------. (2015). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim. (*55. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

-------. (2016). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet. (*2. bs.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

-------. (2019). *Osmanlı tarihinde efsaneler ve gerçekler*. (12. bs.). Kronik Kitap.

-------. (2018). *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarihindeki yeri*. (5. bs.). Kronik Kitap.

İnan, Y. (1986). *Türk Boğazlarının siyasal ve hukuksal rejimi*, Gazi Üniversitesi İBF Yayınları.

-------. (1995). *Türk Boğazlarının siyasal ve hukuksal rejimi",* Turhan Kitabevi.

Karal, E. Z. (2011). *Büyük Osmanlı tarihi,* (1-5). TTK Yayınları.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı. (*47. bs.). Timaş Yayınları.

Öztuna, Y. (1994). *Büyük Osmanlı tarihi,* (1-5). Ötüken Neşriyat.

Roberts, J.M. (2010). *Avrupa tarihi*. Fethi Aytuna (Çev). İnkılap Kitabevi.

Sevim, A. ve Yücel Yaşar Y. (1992). *Türkiye tarihi 4,* TTK Yayınları.

Solnon, J. F. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa.* Ali Berktay (Çev). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Şahin, M. S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye.* (2. bs.) Ötüken Neşriyat.

Şimşirgil, A. (2015). *Kayı-VII Osmanlı tarihi.* (2. bs.) Timaş Yayınları.

Tolon, A. H. (2004). *Birinci Dünya Savaşı sırasında Taksim Anlaşmaları Ve Sevr'e giden yol*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Tukin, C. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu devrinde Boğazlar meselesi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yalçınkaya, M. A. (2002). *XVIII. Yüzyıl: Islahat, değişim ve diplomasi dönemi (1703-1789) Türkler* (12) Yeni Türkiye Yayınları.

Yılmaz, D. (2001). *Osmanlı'nın son yüzyılı Cumhuriyete giden yol.* Çizgi Kitabevi.

Yüceer, B. S. (2001). *Uluslararası Boğazlar ve kılavuzluk.* 9 Eylül Yayınları.

Tez:

Başyurt, E. (1998). *Boğazlar'ın güvenliği için 1 Temmuz 1994 tarihli "Boğazlar ve Marmara Bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzük"* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: AVRUPA SİYASETİ ve AŞIRI SAĞ HAREKETLER

Melih Tayyip KIRTAY

Özet

Göç ve Güvenlik ilişkisi 21. yüzyılda Uluslararası İlişkiler alanında önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Küreselleşme sürecine yol açan teknolojik gelişmelerle beraber ülkeler arası mesafeler kısalmış ancak sınırlar daha da belirginleşmiştir. Sınır güvenliği ve yabancı düşmanlığı gibi tartışılan konu başlıkları da bu ilişkinin sonucudur. Göçün bir güvenlik meselesi haline gelişinde hiç şüphesiz uluslararası sistemin payı büyüktür. Bu soruna uluslararası bir bakış getirilememiş olması devletlerin politikalar belirlemesinde kendisine sınır koymaması sonucunu doğurmuştur. Bu ise meseleyi daha çetrefilli bir hale büründürmektedir. Avrupa kıtası günümüzde yasadışı göç yollarına komşu olması ve bu kıtada refah düzeyinin yüksek olması sebebiyle göç sorununu yakından hisseden bir coğrafyadır. Avrupa ülkelerinde artan yasadışı göç hareketleri nedeniyle kişisel ve kitlesel anlamda bir göçmen karşıtlığı olduğu da bir gerçektir. Bununla beraber göçün bir güvenlik problemine yol açtığı da sıkça dillendirilmektedir. Avrupa ülkelerinde iç siyasette popülaritesi artan aşırı sağ hareketlerin göç meselesini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları da bu döneme rastlamıştır. Varlıklarını popülist söylemler ışığında sürdüren bu hareketler için Göç meselesi bulunmaz bir nimettir. Göç ve Güvenlik ilişkisi Avrupa siyasetinde aşırı sağ hareket temsilcilerinin söylemlerine yansımaktadır. Güvenlikleştirmeyi başarıyla göç meselesine uygulayan siyasetçiler, Avrupa siyasetinde son dönemlerde ön plana çıkmayı başarmışlardır. Son Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aşırı sağ partilerin sandalye sayılarını arttırmalarını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla günümüzde göç, uluslararası ilişkiler alanında güvenlik bağlamında sıkça tartışılan bir olgudur. Avrupa kıtası ise yasadışı göç hareketlerinden olumsuz etkilenmektedir. Avrupa'da aşırı sağ hareketlerin son seçimlerde oy oranlarını

arttırması da bu meseleyi kendi politikaları doğrultusunda etkili kullanmalarıyla alakalıdır. Göç meselesi Avrupa'da yalnızca bir ülkeyi değil, kıtanın tamamını ilgilendirmesi yönüyle de farklı ülkelerde aşırı sağ siyasi partilere alan açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Güvenlik, Güvenlikleştirme, Avrupa Siyaseti, Aşırı Sağ Hareketler.

Giriş

Uluslararası ilişkiler ve göç meselesi son zamanlarda literatürde sıkça beraber anılan kelimeler olmuştur. Hiç şüphesiz bunda başarısız devletlerin rolü büyüktür. 1990'lardan itibaren ortaya çıkan yeni dünya düzeninin çok-kutuplu yapısı da devletlerin başarısızlığında pay sahibidir. Birde buna küreselleşme süreci ile beraber artan teknolojik gelişmeler eklenince göç bir mesele halini almıştır. 2000'lerin başında ABD'nin Afganistan'ı ve ardından Irak'ı işgali bu bölgelere istikrar getirmekten çok istikrarsızlık getirmiştir. İşgallerin ardından ülkelerinde var olan istikrarsızlık ortamından etkilenen halkların daha müreffeh coğrafyalara göç etme isteği, göçü yavaş yavaş dünya sistemi açısından bir mesele haline getirmeye başlamıştır. Bunun üzerine 2010'lu yıllarda Ortadoğu'da meydana gelen ve Arap Baharı adıyla anılan kitlesel hareketler neticesinde oluşan istikrarsız ortam bu bölgelerde yaşayan insanları göç etmeye zorlamış ve göç uluslararası bir mesele haline gelmiştir.

Göç ve Güvenlik ilişkisine baktığımızda ilk olarak ülkelerin iç siyasetlerinde aşırı-sağ hareketleri görmemiz şaşırtıcı değildir. İkinci dünya savaşının kaybeden ideolojileri olan Faşizm ve Nazizm'in yerini modern dünyada göç karşıtlığının aldığını söylersek abartmış olmayız. Neo-liberal kapitalist düzenin son yıllarda birtakım olaylar nedeniyle çatırdaması, göç karşıtı siyasi hareketlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Bu hareketler özellikle göçün yoğun yaşandığı veya göçmenlerin kendilerine daha rahat bir gelecek sunması açısından düşündükleri kıta olan Avrupa'da yoğunlaşmıştır. AB'nin göç konusunda ortak bir politika belirleyemeyişi

de üye ülkelerin iç siyasetlerinde bu konuyu manipüle etmelerine zemin oluşturmaktadır. Son kertede Göç ve Güvenlik meselelerine, Avrupa'nın hatta Dünya'nın şu anki hali mevzubahis olduğunda bakılacak yegane kuramın güvenlikleştirme teorisi olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş'ın ikinci perdesinde Kopenhag'da ortaya çıkan bu teorinin günümüzdeki göç meselesini açıklamada bize rehberlik ettiği söylenebilir. İşte bu makale de tam bu konular üzerine inşa edilmektedir. İlk olarak güvenlikleştirme teorisi hakkında bilgi verilmekte ardından Avrupa özelinde aşırı-sağ hareketlerin tarihçesine yer verilmektedir. Sonrasında Avrupa'da artan aşırı sağ birtakım AB üyesi ülkelerin seçimleri yönüyle incelenmektedir. Özellikle son zamanlarda AB siyasetinde aşırı sağcı tutumlarıyla ön plana çıkman Macaristan, Almanya, İtalya ve Fransa'nın iç siyasetlerinde durumun nasıl olduğu seçim süreçleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Son olarak ise Türkiye'nin bu konudaki konumu açıklanıp sonuç kısmıyla makale sonlandırılmaktadır.

Güvenlikleştirme Teorisine Genel Bir Bakış

Güvenlikleştirme kavramı 1980'lerde Kopenhag'daki Savaş ve Barış Çalışmaları merkezinde ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe Kopenhag Okulu adıyla da anılan bu merkezin güvenlik çalışmalarına katkısı büyüktür. Okul güvenlik meselesinde askeri tehditlerin yanında başka birtakım tehditlerinde bulunabileceği ve yalnızca devlet merkezli değil aynı zamanda devlet dışında da güvenlik alanında aktörlerin olabileceği görüşüyle diğer güvenlik teorisyenlerinden ayrılmaktadır.

Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına getirmiş olduğu en büyük yenilik hiç şüphesiz güvenliği farklı kategorilere ayırarak incelemiş olmasıdır (Miş, 2011;18). Güvenliği var olan kalıplar içerisinden çıkartıp ayrı formlarda incelemesiyle beraber uluslararası sistemdeki gelişmelerin daha iyi anlaşıldığını söyleyebilmek mümkündür. Kopenhag Okulu güvenliği askeri alanın yanı sıra siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak 5 başlıkta incelemiştir (Kilroy Jr. ,2018). Güvenliğin yalnızca askeri açıdan incelenmemesi modern dünyada bir zorunluluktur. Hali hazırda göç ve güvenlik meselesi temel olarak askeri değil ekonomik, toplumsal, siyasal hatta ekonomik bir meseledir. Bunun yanında güvenlik, çok rahat

manipüle edilebilecek bir meseledir. Kopenhag okulu üyeleri bu açıdan güvenlikleştirmeyi, siyasallaştırmanın aşırı bir çeşidi olarak görmekte özel bir çeşit politika aracı olarak tanımlamaktadırlar (Mandacı ve Özerim, 2013; 107). Bu açıdan bakıldığında siyasilerin göç gibi hassas bir konuyu kendi politikalarına araç olarak kullanmalarında bir engel görünmemektedir. Zaten Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme bağlamında devlet merkezli bakışı eleştirmesi de buradan ileri gelmektedir.

Kopenhag Okulu temsilcilerine göre güvenlik hayatını mevcut tehditlere rağmen sürdürebilmek manasındadır (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998;26). Bu bir devlet olabileceği gibi bir grup veya bir kişi de olabilir. Zaten Kopenhag Okulu'nun da dikkat çektiği üzere güvenlikleştirme yalnızca devletin sahip olduğu değil aynı zaman da kişilerinde sahip olduğu bir haktır. Özellikle Avrupa'daki aşırı-sağ siyasetçiler düşünüldüğünde, bir meseleyi hem kişilere hem de devlete bir güvenlik problemiymişçesine ortaya koyup halkın kaygılarından rant elde etmek meselesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Son olarak güvenlikleştirmenin kullanımı için siyasetteki güncel meselelerin siyaset üstü bir konuma taşınarak halkın ilgisinin çekilmesi sağlanmalıdır (Şemşit,2010;46). Bu yapılırken halkın ilgisini uyandıracak metotlar kullanılmaktadır. Günümüzde en çok kullanılan aygıt hiç şüphesiz sosyal medyadır. Siyasiler göçü güvenlikleştiriken hiç tereddüt etmeden halka ulaşmanın en kolay yollarını aramaktadırlar. Bunun içinse sosyal medya aslında bulunmaz bir nimettir. Çünkü bir konuyu siyasallaştırmak adına toplumu provoke etmenin en kolay yolu sosyal medyanın doğru hedef kitlesine yönelik seçimi ve mesajın o kitleye ulaştırılmasında yatar. Bu sayede siyasi alanda var olan bir meselenin toplumsal alana taşınması mümkün olur.

Avrupa'da Aşırı-Sağ Hareketlerin Tarihsel Seyri

İkinci Dünya Savaşı, Dünya tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilebilir. Özellikle Avrupa'da Almanya ve İtalya bloğunun savaşı kaybetmesi temsil ettikleri ideolojiler olan Faşizm ve Nazizm'in de kaybetmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle günümüzdeki aşırı sağ hareketler incelendiğinde bu hareketlerin modern anlamda ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı

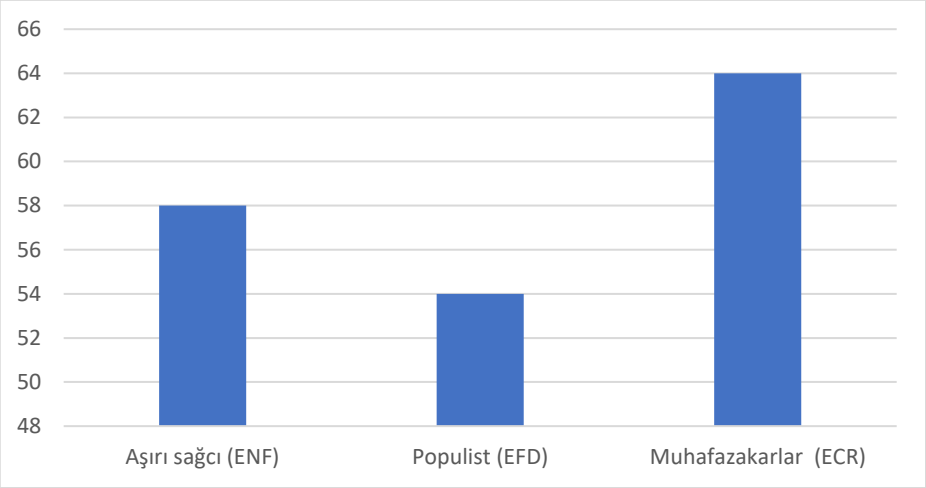
sonrası olarak adlandırılabilir. İkinci Dünya savaşı ardından oluşan yeni dünya düzeninde aşırılıklara taviz vermeyen anlayış nedeniyle bu hareketlerin yapılanmaları biraz zaman almıştır. Hatta 1970'lere kadar bu hareketlerin Avrupa siyasetinde pek bir başarı kazandıklarını söyleyebilmek mümkün değildir. 1950 ila 70 arasındaki bu dönem bu nedenledir ki "popülist protesto evresi" olarak isimlendirilmektedir (Çolakoğlu,2019;936). Bu dönemde var olan aşırı-sağ hareketler varlıklarını idame ettirmeyi temel amaç olarak gütmüşlerdir. Sonuçta bir dünya savaşının kaybedeni olmanın getirdiği zorluklar bu dönemde Avrupa'daki aşırı sağ hareketleri olumsuz etkilemiştir. 1980'lerle beraber Avrupa'da özellikle Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ile Batı Almanya'da Alman Milliyetçi Partisi ön plana çıkan siyasi hareketlerdir (Mandacı ve Özerim,2013;108). Bu partilerin ortak özellikleri göç karşıtı tutumları ve aşırı milliyetçi tutumlarıdır. Göçe karşı toplumun hissiyatlarını kendi amaçları uğruna kullanan bu hareketlerin genelde temel başvuru kaynağı ekonomik eşitsizlikler olmuştur. 1970'lere bakıldığında Bretton Woods ekonomik sisteminin çöküşü ve Arap devletlerinin İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları nedeniyle başlatmış olduğu petrol ambargosu Avrupa'yı da olumsuz etkilemiş ve bu dönemdeki aşırı sağ siyasal hareketler bu boşluklardan faydalanarak ilk etapta ekonomik olarak güvensizlik yaşadıklarını toplumlarına kanıtlamaya çalışmışlardır. Liberalizmin aşırı sağ hareketlere göre devletlerinin egemenliğini kısıtlayan yapısı bu dönemdeki eleştirileri bu alana yöneltmiştir. 90'lara gelindiğinde ise önce Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya katılması ardından da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasına paralel yeni bir dünya şekillenmiştir. Birliğin üyesi olan birtakım Doğu Avrupa ülkeleri SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlar ve liberal dünyaya entegre olmaya başlamışlardır. Bunların arasında en dikkat çekici örnek ise Macaristan'dır. Bağımsızlığını 1989'da kazanan bu devletin tarih boyunca geçirmiş olduğu kimlik karmaşaları günümüzde popülist liderler tarafından yönetilmelerinin bir nedeni olarak görülebilir. 2000'lerde ise daha milenyumun başında yaşanan ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali ardından 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve bu krizin neredeyse iki yıl ardından meydana gelen Arap Baharı gibi gelişmeler göç meselesinin dünya siyasetinde daha da tartışılır olmasını sağlamıştır. En son Suriye iç savaşıyla beraber göç uluslararası bir sorun olmanın ötesinde uluslararası alanda en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir.

Günümüz Avrupası'nda Aşırı Sağ-Hareketler ve Seçimler

Günümüzde Avrupa'ya baktığımızda temel tartışılan meselelerin göç ve kimlik olduğunu pek rahatlıkla görebiliriz. Özellikle Avrupalı Devletler içerisindeki aşırı sağ eğilimli siyasi partiler ve figürler bu meseleleri hiç çekinmeden kendi politikalarına alet etmektedirler. İslam düşmanlığı ve yabancı karşıtlığıyla Avrupa'da adından sıkça söz ettiren ırkçı eğilimli Hollandalı lider Wilders bu figürler arasında öne çıkmaktadır. Wilders'ın Avrupa'ya yaşanan göçlerin durdurulması için duvar örme fikri oldukça tartışılmıştır (Hürriyet, 18.12.2017). Wilders gibi Fransa'da Le Pen, Macaristan'da Orban, Yunanistan'da Altın Şafak Partisi öne çıkan aşırı-sağ hareketlerinin temsilcileridir. Aşırı sağ partilerin son yıllarda oy oranlarının sıklıkla artış göstermesi de Avrupalı devletlerin bu meselelerdeki söylemlerini sertleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Fransa Başbakanı Philippe'nin 2019'un Kasım ayında söylediği sözler bunun kanıtı niteliğindedir. Philippe, *"Göçmenleri nasıl kabul edeceğimiz konusunda bir tercih yapmayı arzu ediyoruz. Buna sayısal olarak hedef veya kota da diyebilirsiniz iki tanım da bana uygun"* (Euronews, 6.11.2019) demiştir. Bu açıklama da Fransa gibi AB'nin temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilen bir devletin göç meselesinde insani ve vicdani açılardan uzak bir bakış seyrettiğinin bir göstergesidir. Bu söylemlere neden olan gelişmelerin Avrupa'da aşırı sağ siyasi partilerin son yıllarda almış oldukları oy oranlarıyla ilişkili olduğu bir gerçektir. Yunanistan'ın 2010'lu yıllarda yaşamış olduğu ekonomik krizin ardından aşırı-sağ eğilimli Altın Şafak Partisi'nin oylarının yükselişe geçmesi önceki satırlarda belirtilen göç-ekonomi ve göçün ekonomik nedenlerle güvenlikleştirilmesine güzel bir örnektir (Özerim,2014;40).

Aşırı-sağ partilerin Avrupalı devletlerin iç siyasetlerindeki yükselişi kadar Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde de yükselişe geçtiğini son yıllar bize göstermiştir.

Tablo 1: 2019 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları (751 sandalye)

Kaynak: BBC verilerinden derlenmiştir.

Aşırı sağcıların aldıkları sandalye sayılarının toplam sandalye sayısının neredeyse %10'una tekabül etmesi Avrupa'da aşırı sağcı hareketlerin uluslar üstü bir yapıya da yavaş yavaş büründüğünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Fransa'da aşırı-sağ temsilcisi Le Pen'in partisi Ulusal Birlik bu seçimlerde %23 oranında oy alarak birinci parti konumuna yükselmiş ve seçimin ardından Le Pen, Cumhurbaşkanı Macron'u istifaya davet etmiştir (Çelimli ve Aktan, 23.12.2019). Fransa'nın yanı sıra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), İtalya ve Macaristan gibi ülkelerde de sağcı ve aşırı sağcı partilerin oy oranlarının yüksek olduğu görülmekte. Hiç şüphesiz bunun temelinde yasa dışı göçlere karşı partilerin kamuoylarını duyarsallaştırarak kendilerine oy devşirmeleri yatıyor.

3.1 Macaristan Seçimleri ve Aşırı Sağ

Avrupa'daki aşırı sağcı siyasetçilerin seçim dönemlerinde göç konusunu güvenlikleştirerek kazandıkları oylara bakıldığında Macaristan örneği değerlidir. En son 2018 yılının Nisan ayında yapılan genel seçimlerde Başbakan Viktor Orban kullanılan oyların %48 gibi büyük bir çoğunluğunu alarak tekrardan başbakanlığa seçilmiştir. Orban'ın partisi

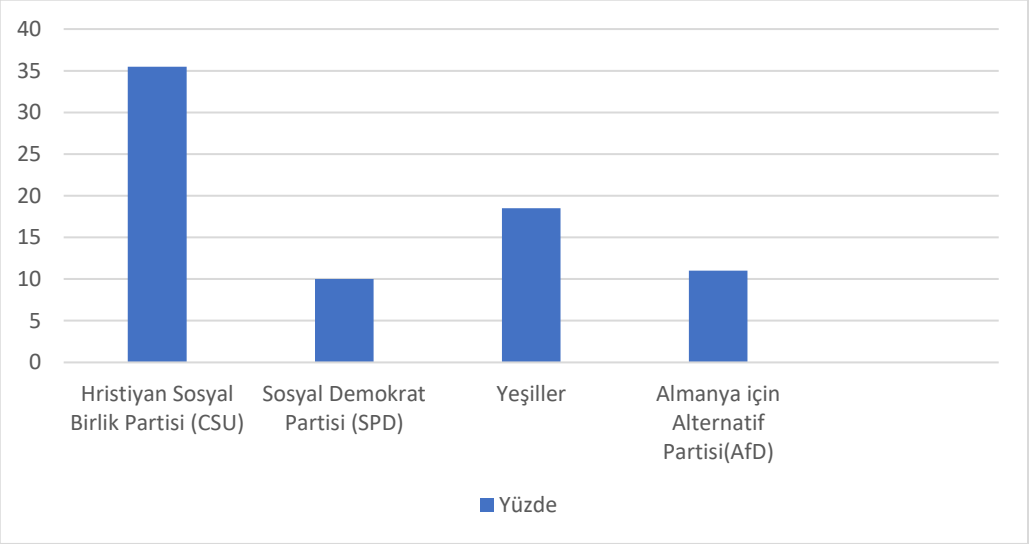
FİDESZ'in bu başarısı altında seçim sırasındaki söylemlerin payı büyüktür. Seçimlere yaklaşık bir ay kala yapmış olduğu açıklamada Orban, Avrupa'nın mülteciler tarafından işgal altında olduğunu eğer buna bir son verilmezse birliğin geleceğinin çıkmazda olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır (Walker, 15.03.18). Orban'ın bu yaptığı güvenlikleştirme teorisinin temelde vurgu yaptığı siyasal olanın toplumsal alana taşınmasıyla yakından ilgilidir. Orban, bu açıklamayı yaparken AB'nin var olan refah durumuna atıf yaparak ekonomiyi, kendi vatandaşlarının güvensiz hissedeceğini bildiğinden toplumsal alanı ve Avrupa'nın birlik mantığının yeni gelecek göçlerle beraber parçalanacağını düşünmesi yönüyle de siyaseti güvenlikleştirme araçları olarak kullanmıştır. Macaristan seçimlerine geri dönecek olursak Orban'dan daha çok aşırı sağ siyaseti ilgilendiren bir başka gelişme ırkçılığa varan söylemleriyle dikkat çeken JOBBİK Partisi'dir. Parti 2018 seçimlerinde %20 civarı oy alarak bir sürprize imza atmıştır. Partinin söylemlerinde şanlı geçmişe vurgu vardır. JOBBİK 2010'lu yıllarda var olan aşırı söylemlerini akılcı-milliyetçi çizgiye taşımasıyla bu oy oranına ulaşmıştır. Partinin lideri Vona AB'yi her ne kadar eleştirse de bir iç reformla beraber yeniden ahengin sağlanabileceği görüşüne sahiptir (Schultheis,2018). Bu da aşırı sağ partilerin siyasette oy kazanabilmek uğruna zaman zaman söylemlerini yumuşattığına bir örnektir. Bunun yanı sıra JOBBİK'i Orban'dan ayıran en önemli özellik Partinin yalnızca göç ve güvenlik meselelerine değil aynı zamanda ekonomik meselelere de odaklanmasıdır. Nitekim 2018'deki seçim sürecinde ekonomik belirsizliklere sıkça vurgu yapan JOBBİK'in seçimde başarı kazanmasında hiç şüphesiz kötü gidişattaki ekonomin rolü büyüktür. JOBBİK'in ulusal ekonomiyi önceleyen yaklaşımı bir bakıma yeni dünya düzeninde post-komünist bir yaklaşım olarak görülebilir (Kim, 2016;349). Bunun dışında göçü de temel olarak ekonomik bir problem kabul eden JOBBİK, Macaristan'ın bulunduğu coğrafya itibariyle bir göç destinasyonu olduğunu ve buna acil önlemler alınmazsa ülkenin ve AB'nin geleceğinin tehlikede olduğunu belirten bir siyasi partidir. JOBBİK Milletvekili Szilágyi düzenlediği bir basın toplantısında iktidardaki FİDESZ'in seçim sürecinde verdiği taahhütlere rağmen ülkelerinin göç aldığını ve iktidarın bu konuda yetersiz olduğunu savunmuştur (Jobbik, 08.08.2019). Yani bu söylemlerden de anlaşılacağı üzere göçe karşı iktidar partisinin tutumu her ne kadar sert olsa da uygulamada

yaşanan küçük bir boşluk dahi aşırı sağ partilerin bu konuda halkı etkilemekte bir araç olarak kullanmasına yol açmaktadır.

3.2 Almanya Seçimleri ve Aşırı Sağ

Aşırı sağ partiler ve göçün güvenlikleştirmesi meselesine Almanya penceresinden bakacak olursak 2017 seçimlerinde Almanya için Alternatif Partisi (AfD)'nin büyük bir başarı kazanarak %13 oyla Federal Meclis'e girdiğini görürüz. Seçimlerin ardından Almanya Başbakanı Merkel'in AfD'ye oy veren yurttaşların endişelerini dikkate alacağını söylemesi (BBC Türkçe Servisi, 24.09.2017), aşırı sağın günümüz Avrupa coğrafyasında adından söz ettirmeye başlayan bir aktör olma noktasında emin adımlarla ilerlediğinin bir göstergesidir. 2018 yılında Bavyera eyaletinde yapılan seçimler sonucunda ortaya çıkan tablo da oldukça dikkat çekicidir.

Tablo 2: Bavyera Eyaleti Seçim Sonuçları-2018 (%)

Kaynak: Yeni Şafak

Yukarıdaki tablonun dikkat çekici olan tarafı ırkçı eğilimleri ile bilinen aşırı sağcı AfD'nin aldığı %11 oy ile Bavyera Eyalet Meclisi'nde ilk kez koltuk sahibi olmasıdır. 2017 seçimlerindeki yükselişini 2018 Eyalet seçimleriyle de taçlandıran AfD Almanya siyasetinde söz sahibi bir siyasi parti olarak adından sıkça söz ettirmeye başlamıştır. AfD'nin kuruluşundan bu yana elde ettiği hızlı yükselişin ardında sosyo-ekonomik nedenler ve Suriye iç savaşı nedeniyle ortaya çıkan göç dalgalarına gösterdiği tepkiler yatmaktadır (Meç,2018;139). Zaten eski tip aşırı sağcılardan yeni nesil popülist sağ hareketleri ayıranda bu yaklaşım farklılıklarıdır. Yeni nesil aşırı sağ partiler halkı etkileyebilmek adına onların hassas oldukları konuları güvenlikleştirerek kendilerini çıkış yolu olarak göstermekte ve bu sayede de kendilerine çıkar sağlamaktadırlar. AfD'nin Almanya siyasetine etkisi Almanya Başbakanı Merkel'in söylem değişikliklerinden de anlaşılabilir. Merkel 2017 öncesinde göç sorunu ile ilgili "bunu yönetebiliriz" sloganını AfD'nin yani popülist sağın yükselişi sonrası kullanmama kararı almıştır (Molkenbur ve Cooper, 03.09.2019). Merkel'in göçmen politikasının Almanya'da eleştiriliyor olması, Merkel'in seçim dönemlerinde sıkça kullandığı bir söylemi artık kullanmaması sonucunu doğurmuştur. Merkel'in üzerindeki baskının asıl sebebi popülist sağcı AfD'nin Merkel'in partisi CDU başta olmak üzere var olan siyasi partilerin oylarını kazanmasıdır. Bu da Almanya başta olmak üzere AB'nin geleceği konusunda endişelere yol açmaktadır. AfD'nin seçim başarılarının ardında yatan bir diğer şey ise kendilerini İslami örgüt olarak tanımlayan terör örgütlerinin, yapmış olduğu eylemler sonucunda masum halkta oluşan güvenlik kaygısını göçmenleri terörist bir unsur gibi göstererek kullanmasıdır (Meç;146). Burada halk söylemin ulaştığı kitle olurken göçmenler de ötekiymiş gibi gösterilerek göç güvenlikleştiriliyor. Bu sayede var olan sorunlardan popülist sağcıların yarar sağlaması mümkün kılınıyor. Nitekim 2019 yılı da AfD'nin kuruluşundan bu yana sağladığı seçim başarılarına bir yenisini daha eklemesini sağlamıştır. Saksonya ve Brandenburg Eyaletlerinde yapılan bu seçimlerde AfD ikinci parti olmuş ve büyük bir başarı kazanmıştır. Merkel'in partisi CDU önceki seçime göre yaklaşık %7 oy kaybederken AfD bir önceki seçimlere göre oylarını yaklaşık 3 kat arttırarak %27'lik bir oy oranına ulaştı. İkinci Dünya savaşı ve öncesindeki Nazi

geçmişi düşünüldüğün de bu da çanların Almanya'da çaldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmakta. Seçimlere "değişimi tamamlayalım" sloganıyla katılan AfD önceki seçimlerde aldığı oy oranlarına dem vurarak bir kampanya izlemiş ve kampanyasının sac ayakları olarak ekonomik eşitsizlikler, göç karşıtlığı ve terör endişesinden oluşturmuştur (BBC News, 02.09.2019). Halkın bu konudaki hassasiyetlerini iyi bilen AfD, kampanyasını bu yönlerden çeşitlendirerek bu şekilde yüksek oy oranına ulaşabilmiştir. Bu da diğer ana akım partiler için tehlike oluşturmakta ve Almanya siyasetini ileride daha çok sıkıntıya sokacak günlerin başladığına işaret etmektedir.

İtalya Seçimleri ve Aşırı Sağ

İtalya, AB üye ülkeleri arasında coğrafi olarak denizlere kıyısı olan bir ülke konumunda olması nedeniyle göçmenlerin rotalarındaki önemli destinasyonlardan biridir. Suriye iç savaşının ardından ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanların bir kısmı Doğu Akdeniz rotası üzerinden önce Yunanistan'a oradan da İtalya'nın güneyine yani Sicilya'ya gitmeye çalışmaktadır. İşte bu coğrafi nedenlerden ötürü İtalya'da tıpkı Macaristan ve Almanya gibi göç meselesini iç siyasette derinlemesine hisseden bir ülkedir. Bunu biraz açacak olursak şöyle bir örnek verebiliriz: İtalya'da lise düzeyindeki öğrencilere göç meselesi hakkında yapılan bir anket sonucunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun "göçmenlerin İtalya için bir tehdit unsuru olduğu" şeklinde görüş beyan etmişlerdir (Yıldırım, 2017;225). Bu da İtalya'daki algıyı anlamamız bakımından önemlidir. Lise öğrencilerine kadar sirayet eden göçe karşı bu olumsuz tavır siyasiler tarafından bulunmaz bir nimet olarak iç politikada kullanılmaktadır. İtalya'nın tıpkı Almanya gibi aşırı-sağ politikalara yatkın bir geçmişi olduğu düşünüldüğünde var olan endişeler daha da artmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın mağlup olan ideolojilerinden Faşizm sonuçta İtalya topraklarından çıkmıştır. Son yıllarda göç karşıtı tutumlarıyla ön plana çıkan Kuzey Ligi gibi partilerin geleceği nokta insanları gelecek adına endişeye sevk etmektedir.

Kuzey Ligi, 1990'lı yıllarda İtalya siyasetinde ortaya çıkan ve çıkış zamanları itibariyle ayrılıkçılığı savunan ırkçı eğilimli bir partidir. 90'lı yılların siyasi atmosferinde adından da anlaşılacağı üzere Kuzey İtalya'nın Roma'dan ayrı bağımsız bir devlet oluşunu savunan bu parti günümüzde kendi içerisinde post-modern dönüşümleri sağlayarak merkez seçmenin de oylarına talip olmuştur. Kuzey Ligi'nin son yıllarda İtalya'daki skandallara varan çarpıcı süreçleri iyi değerlendirip kendisine oy devşirdiği bilinen bir gerçektir. Parti "protest oylara" yönelerek İtalya'daki yöneticilere sarsılan güveni kendi politikaları için oldukça iyi değerlendirmektedir (Arısoy,2010;11). Aynı şekilde söylem düzeyinde de bu hareketi inceleyecek olursak Kuzey ile Güney şeklinde net bir ayrım yaparak temelinde iyi olan şeyleri hep Kuzeyle kötü olanları ise Güneyle özleştirdiklerini görebiliriz. Buna en iyi örnek kendilerini Avrupalı olarak gören bu hareket, son yıllarda ülkelerindeki karışıklıklar nedeniyle İtalya'ya göç etmek zorunda kalmış insanlara yeni-Güneyli şeklinde hitap etmektedirler (Arısoy; 13). Bu da bu hareket için öteki algısının Güneyli algısıyla örtüştüğünün bir kanıtıdır. İtalya'nın gerek coğrafyası gerekse geçmişte yaşadığı tecrübeleri itibariyle göç meselesi, iç siyasette temel tartışılan konulardan biri olmaya başlamıştır. 2013 yılındaki Lampedusa felaketiyle beraber İtalya'daki kurumların işlevselliği tartışmalı hale gelmiştir (Akdoğan ve Sağıroğlu,2017;153). İtalya'nın Afrika'ya en yakın adası olan Lampedusa'ya Libya üzerinden ulaşmaya çalışan 480 Suriyelinin denizde boğulması ve İtalyan devletinin bu felaketi öngörmesine rağmen adım atmaması uzun süre tartışılan bir konu olmuştur. Sırf bu felaket dahi İtalya'nın göç konusundaki politikalarını tartışmaya değerdir.

İtalya seçimlerine bakacak olursak 2015 yılından itibaren iç siyasette göç ve kimlik meselelerinin daha ön plana çıkması Kuzey Ligi'nin seçimlerdeki başarısını arttırmasını sağlamıştır. 2015 yerel seçimlerinde Başbakan Renzi bir bakıma göreve geldiği günden itibaren yaptıklarının halk nezdinde oylandığı bu yerel seçimlerde irtifa kaybetmiştir. Kuzey Ligi ise seçimlerde göç ve ekonomik koşullara sıkça vurgu yaptığı kampanyasında büyük bir başarı elde etmiştir (Euronews,01.06.2015).2015'teki bu yerel seçim başarısını 2018'deki genel seçimlerle taçlandıran Kuzey Ligi hareketi 4 partinin ittifakı ile katıldığı seçimlerde %35 oy oranına ulaşarak tarihi bir başarı elde etmiştir. İşin ilginç yanı aşırı sağ eğilimleriyle dikkat çeken bir

diğer parti olan “5 Yıldız Hareketi” de %26 oy oranına ulaşarak seçimleri ikinci parti olarak tamamlamıştır. Komedyen Beppe Grillo ve internet girişimcisi Gianroberto Casaleggio tarafından 2009'da kurulan 5 Yıldız Hareketi, yolsuz politikacıları, yerleşik siyasi ve mali kurumları, ekonomik krizin vatandaşa yükünü hedef alarak özellikle refah seviyesi düşük bölgelerde destek toplamıştır (Pınar,05.03.2018). Daha çok iç siyasetteki ekonomik gelişmeleri temel alan 5 Yıldız Hareketi ile göç ve kimlik gibi uluslararası meseleleri gündemine taşıyan Kuzey Ligi hareketinin son yıllarda İtalya’da öne çıkmaları enteresan değildir. Ulusal ve yerel siyaseti iyi okuyan bu hareketlerin liderleri tecrübeli birer siyasetçi olmasalar da halkın nabzını iyi tutmakta ve belirli konuları güvenlikleştirerek kendi hareketlerine destek sağlamaktadırlar. Aşırı sağcı popülist hareketlerin bu başarısı 2019’da da sürmüş ve Kuzey Ligi hareket Avrupa Parlamentosu seçimlerinin İtalya ayağında birinci çıkarak büyük bir başarıya imza atmıştır. Partinin lideri Matteo Salvini kutlama açıklamasında biz değişime başladık sıra Avrupa’da diyerek haçı öpmüş ve bu hareketi tartışmalara yol açmıştır (Hürriyet, 27.05.2019). Salvini’nin vermek istediği mesaj aslında açıktır. İtalya olarak göçmenlerin ve her türlü kimliğimizin dışındaki unsurların ülkemizde ve Avrupa’da barınmasını istemiyoruz. Kuzey Ligi ve 5 Yıldız Hareketi’nin son yıllardaki artan popülaritesi her ne kadar bir kısım çevrelerce Faşizmin tekrar bu topraklarda doğabileceği endişesine kapılmasına neden olsa da akademik açıdan bakıldığında halkın beklentilerini ve endişelerini kendi çıkarları bağlamında çok iyi bir şekilde manipüle etmiş bir hareket görürüz.

Fransa Seçimleri ve Aşırı Sağ

Fransa ve aşırı-sağ denilince akla gelen ilk şeyler Front National (FN) ve Marine Le Pen’dir. 2011 yılında iktidara gelen Le Pen, ilk olarak kötü gidişattaki partiyi bakış açısı farklılığıyla siyasette yeniden konumlandırmıştır. Bir nevi yeni aşırı sağ olarak tanımlanabilecek “nativizm” politikasıyla yerli halkı göçmen ve mültecilere karşı koruma anlayışıyla bir siyaset izleyeceğini belirtmiştir (Kütük,09.2019;2). Aşırı sağ partilerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendilerini siyasette yeniden konumlandırmaları bağlamında Le Pen’in strateji değişikliği dikkate değerdir. 1950 ila 70’li yıllar arası amaçları sadece siyaset sahnesinde var olmak olan bu hareketler yıllar ilerledikçe kendilerini bir bakıma zamanın

ruhuna uydurup ana akım partiler kategorisine girmişlerdir. Nitekim Fransa örneğinde 1950'li yıllarda ekonomik eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkan ve temel amacı işçi sınıfının haklarını korumak olan Poujadist hareket günümüzde Le Pen tarafından İslam ve göçmen karşıtlığıyla yeni bir form kazanarak tüm yerli halkı koruma payesini kendine politik amaç olarak belirlemiştir. FN hareketine oy kaybettirdiğini düşündüğü antisemitizme karşı açıklamaları sıkça kullanan Le Pen partisinin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Le Pen'in öteki algısında hiç şüphesiz Müslümanların yeri ayrıdır. Uluslararası sistemde meydana gelen değişimleri çok iyi okuyan Le Pen, temelde göç karşıtlığını İslamofobik unsurlarla destekleyen bir siyasetçidir. Nitekim yollarda namaz kılan Müslümanları Nazi işgalcilerine benzetmesi de bundan ötürüdür (Cicioğlu ve Tandoğan,2018). Seçmen kitlesini ötekileştirdiği unsurlar olan Müslümanlarla korkutarak kendi siyasi hareketine oy devşiren Le Pen günümüz popülist sağ siyasetçileri arasında önemli bir yere sahiptir. 2013 yılındaki yerel seçimlerde Fransa'nın güneydoğusunda bulunan Brignoles'de Le Pen'in partisi FN'nin kazanması tartışmalara yol açmıştır. Bazı kesimler Le Pen'in aşırı sağcı eğilimlerini terk edip merkez-sağ siyasetine kaydığını savunurken bazı kesimler ise bunun halkı aldatmaktan öte bir anlam taşımadığını savunmuşlardır. Bu süreçte Le Pen, kendisini ve siyasi hareketini aşırı sağcı olarak tanımlayanlara karşı hukuki yola başvurmayı düşündüğünü dahi söylemiştir (Marcus, 15.10.2013). Bu da Le Pen'in halka ulaşmak adına var olan imajını düzeltme çabası olarak algılanabilir. Farklı birçok etnik grubu bir arada barındıran Fransa gibi bir ülkede aşırılaşmanın siyasette kendisine ne şekilde zarar verebileceğini iyi hesaplayan FN hareketi merkez sağ bir parti gibi görünerek halkta var olan olumsuz imajı yıkmaya çabalamaktadır. Nitekim FN'nin Le Pen'in başa geçmesiyle Fransa siyasetinde önemli bir aktör olma noktasına doğru gittiğini söyleyebilmemiz mümkündür. 2014 yılında yapılan yerel seçimlerde FN, 10 tane belediye başkanlığı kazanarak büyük bir başarıya imza atmıştır. Bir sonraki yıl yapılan bölge seçimlerinde ise %27,4 oy oranına ulaşan FN, yaklaşık 7 milyon insanın oyunu alarak büyük bir başarıya imza atmış ve Avrupa'nın merkezlerinden kabul edilen Fransa'da aşırı sağ siyasi harekete eğilimin artışta olduğunu göstermiştir. FN ve pek tabi Le Pen'in temelde göçmen ve Müslüman karşıtı söylemlerinin zamanla merkez sağ siyasi hareket gibi davranarak farklı zeminlerde farklı şekillerde kullanması bu başarıyı sağlamasında önemlidir. Le Pen 2011'de

babasından aldığı mirası nativist politikalarla destekleyip 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Macron'un karşısına çıkmıştır. Seçimlerin ilk turunda %21 oy alarak Macron'un 3 puan ardından ikinci sırada yer alan Le Pen, özellikle Fransa'nın güney ve doğu kesimlerinden yüksek oylar almayı başarmıştır (Clarke ve Holder, 24.04.2017). Seçim için en büyük vaadi Fransa'ya yapılan tüm yasadışı göçlerin nereden geldiğine bakılmaksızın engelleneceği olan FN'nin bu vaadi halk tarafından karşılık bulmuş olacak ki Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda Le Pen'in ikinci olarak seçimi tamamlamasını sağlamıştır. Seçimin ikinci turunda Macron'a mağlup olan Le Pen seçimden bir yıl gibi kısa bir süre sonra partisinin ismini Ulusal Cephe(FN)'den, Ulusal Birlik(RA)'e çevirmiştir. Bu değişiklik Le Pen'in aşırı sağcı kimliğe sahip partisini merkez sağa taşıyarak seçim başarılarını iktidar hedefiyle taçlandırmak istediği şeklinde yorumlanmıştır (Hürriyet, 02.06.2018). Macron ise Le Pen'in yıllar içerisinde artan popülaritesine karşın 2018'de irtifa kaybetmiştir. Avrupa Parlamentosu seçimleri öncesi uyarı niteliğinde yapmış olduğu açıklamada aşırı sağa verilen desteğin artmasının, ülkeyi 1930'lu yıllara geri götüreceğini belirtmiştir (Koyuncu, 05.11.2018). Bu aslında büyük bir korkunun belirtisidir. Birinci Dünya Savaşı'nın kazanan tarafında olmasına rağmen Fransa, savaşın genelinin kendi coğrafyasında şekillenmesi ve savaştan bir on yıl kadar sonra Alsas-Loren bölgesi için karşı karşıya geldiği Almanya'nın Naziler tarafından yönetilmeye başlamasıyla beraber İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte çok büyük acılar yaşamıştır. Macron'un tarihe atıf yaptığı bu vurgusu belki de Macron'un şuan Élysée Sarayı'nda oturmasının en büyük nedeni. Çünkü aşırı sağa her ne kadar destek artsa da günün sonunda tarih acımasız yüzüyle Fransa'nın karşısına çıkıyor. 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de bu perspektiften değerlendirecek olursak İslam ve göç karşıtı duruşuyla kamuoyunu ilk turda ikna etmiş görünse de Le Pen, ikinci turda net bir yenilgi almıştır. Ancak bu Avrupa siyasetinde önümüzdeki dönemlerde aşırı sağın iktidara gelmeyeceği anlamına da gelmiyor. Nitekim 2019 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinin Fransa ayağında Le Pen'in partisi RA'nın Macron'un partisi LREM'i geride bırakması da bunun kanıtı niteliğinde. Son Avrupa Parlamentosu seçimleri de gösteriyor ki aşırı sağ hareketler; göç ve İslam karşıtlığı başta olmak üzere yarattıkları öteki imajlarını, kendilerini yerel halkın yanındaymış gibi konumlandırarak manipüle edip oy devşirme yolunu seçmektedirler. Aşırı sağcıların bu girişimi halklar

tarafından kabul görmekle beraber hala şüphe ile yaklaşılmaktadır. Bunun nedeni ise aşırı sağcı hareketlerin bir türlü yüzleşemedikleri karanlık tarihlerinde saklı.

4.Avrupa'da Artan Göçmen Karşıtlığı ve Türkiye

Suriye iç savaşı ve ardından yaşanılan gelişmelere bakıldığında günümüzde Türkiye yaklaşık 5 milyon Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Savaşın başlamasının ardından Doğu Akdeniz rotası üzerinden Türkiye karasularından geçerek Yunanistan'a oradan da Batı Avrupa'ya doğru ulaşmak isteyen mülteciler, AB ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalanması sonucunu doğurmuştur. Avrupa'nın "Korunaklı Kale" yapısının aşınmasıyla beraber Türkiye ile AB arasında göç meselesinden mütevellit yeni bir durum ortaya çıkmıştır. (H. Sever ve M. Sever, 2013;100). 16 Aralık 2013'te imzalanan Geri Kabul Anlaşması'na göre Türkiye üzerinden AB'ye geçen üçüncü ülke vatandaşları anlaşma uyarınca Türkiye'ye geri alınacaktır (Saliji , 2018;66). Anlaşmanın bu maddesinden kastın Suriye iç savaşı nedeniyle vatanlarından ayrılmak zorunda kalan ve yasadışı göçmen statüsündeki Suriyeli vatandaşlar olduğu aşikardır. Bunun karşılığında AB ise Türkiye'ye vize serbestisini kolaylaştırıcı adımlar atacağını belirtmiştir. Nitekim sorunlar da bundan sonra baş göstermiştir. Anlaşmanın tüm unsurlarının yürürlüğe girme tarihi olan 1 Haziran 2016'dan iki ay önce açıklanan rakamlara göre Türkiye anlaşma uyarınca 1600 düzensiz göçmeni geri kabul etmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018). Türkiye'nin anlaşma uyarınca sorumluluklarını yerine getirdiği ancak bunun karşılığında AB'nin vize serbestisi konusunda adım atmayışı Türk yetkililer tarafından sıkça dile getirilmiş bir konudur. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2016'da yapmış olduğu bir açıklamada vize serbestisi konusunda AB'nin kendilerine sürekli yeni engeller koyduğunu bunun böyle devam etmesi durumunda geri kabul anlaşmasının iptal edilebileceğini belirtmiştir. (BBC Türkçe Servisi, 24.05.2016). Erdoğan'ın bu yaklaşımı AB tarafından geniş yankı uyandırmıştır. İsveç ve Alman basını Erdoğan'ın bu açıklamalarının endişe verici olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 25.05.2016). AB'nin göç konusunda Türkiye ile birtakım arayışlarda oluşu

beraberinde bu tarz sorunları beraberinde getirmiş bunun yanında ise Türkiye'nin AB üyeliğine aday bir devlet oluşu tartışmalara yol açmaya devam etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Göç günümüzde Avrupa siyasetinin ayrılmaz bir parçası konumuna gelmiştir.2000'li yıllarda meydana gelen savaşlar, çatışmalar ve istikrarsız ortam göçün Avrupa siyasetinde başat bir sorun olarak gündeme gelmesinde önemli bir paya sahiptir. Göç günümüz Avrupası'nda aşırılık yanlısı politikalar izleyen siyasetçilerin arayıp ta bulamadığı cinsten bir meseledir. Göç, aşırı sağ hareketlerin elinde Kopenhag Okulu'nun vurgu yaptığı şekliyle güvenlikleştirilerek iç siyasete hatta AB siyasetine malzeme yapılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'yla beraber ortalıktan bir süre uzak kalmak zorunda kalan aşırı eğilimler günümüzde göç meselesinin meydana getirdiği kaostan oldukça iyi yararlanmaktadırlar. AB üyesi ülkeler içerisinde Macaristan başta olmak üzere İtalya, Fransa ve Almanya gibi birçok ülkede göç meselesini güvenlikleştiren siyasetçiler son yıllarda popülaritelerini arttırmakta ve kendi hareketlerine alan açmaktadırlar. Pek tabi bu hareketlerin günümüz koşullarına kendilerini uydurdukları da bilinen bir gerçektir. Son Avrupa Parlamentosu seçimleri de bizlere göstermiştir ki eğer önlem alınmazsa aşırı sağ hareketlerin yükselişi zamanla var olan sorunları daha da görünür hale getirecektir.

Türkiye'nin bu meseledeki konumu ise temelde coğrafidir. Suriye iç savaşının yaşandığı bölgeyle AB arasında bir köprü niteliğindeki Türkiye, dünya üzerinde en çok göçmene ev sahipliği yapan ülkedir. Bunun yanı sıra 2013'te AB ile imzaladığı anlaşma çerçevesinde yasa-dışı yollarla Türkiye üzerinden AB'ye ulaşan göçmenleri geri kabul edeceğini bildirmiştir. Ancak Türkiye'nin de bu anlaşmadan beklentisi olan vize serbestisi meselesi AB tarafından sürüncemede bırakılmaktadır. Bu nedenle Türkiye her fırsatta hoşnutsuzluğunu dile getirmektedir. Son olarak göçün güvenlikleştirilmesi bütün dünyaya etkileri olan bir meseledir

ve eğer ortak akılla bu sorunlar çözülemezse ileride dünyayı daha yıkıcı felaketler beklemektedir.

Kaynakça:

“Almanya'da Merkel 4. kez genel seçimi kazandı, AfD yüzde 13 oyla Meclis'e girdi”, BBC Türkçe Servisi, 24 Eylül 2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41380859, Erişim T. : 25.12.19

“AP seçimlerinde İtalya'da aşırı sağ tarihi zafer kazandı”, Hürriyet, 27 Mayıs 2019, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ap-secimlerinde-italyada-asiri-sag-tarihi-zafer-kazandi-41227066 , Erişim T.:27.12.19

“Erdoğan'dan AB'ye: Vize kolaylığı yoksa, geri kabul anlaşması da yok”, BBC Türkçe Servisi, 24 Mayıs 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160524_erdogan_ab , Erişim T. : 1.1.20

“Erdoğan'ın sözleri Avrupa'da yankı buldu: AB'yi tehdit ediyor”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/539574/erdoganin-sozleri-avrupada-yanki-buldu-abyi-tehdit-ediyor.html , Erişim T. : 1.1.20

“Fransız aşırı sağcı parti adını değiştirdi”, Hürriyet, 2 Haziran 2018, http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/fransiz-asiri-sagci-parti-adini-degistirdi-40855513 , Erişim T. : 31.12.19

“Germany elections: AfD surge in Saxony and Brandenburg”, BBC News, 2 Eylül 2019, https://www.bbc.com/news/world-europe-49544781 , Erişim T. : 25.12.19

“Italy: Renzi's Democratic Party loses ground in regional elections”, Euronews, 1 Haziran 2015, Erişim T.:26.12.19

"İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü", "Teslim Alınan Düzensiz Göçmenler", (2018), http://www.goc.gov.tr/icerik3/geri-alim_363_378_10093 , Erişim T. :1.1.20

"Jobbik: Hungary Has Become 'Migrant Destination' ", Hungary Today, 8 Ağustos 2019, https://hungarytoday.hu/jobbik-hungary-migrant-destination/ , Erişim T. : 24.12.19

"Wilders: Göçü durdurmak için Avrupa'ya duvar örelim", Hürriyet, 18 Aralık 2017, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/wilders-gocu-durdurmak-icin-avrupaya-duvar-orelim-40682006 , Erişim T. : 21.12.19

Akdoğan, M. ve Sağıroğlu, C. (2017). İtalya Ve Suriyeli Mülteciler: Avrupa'nın Zorlu Sınavı. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi,* 2(2),146-161, DOI:https://doi.org/10.30784/epfad.368426

Arısoy, A. (2010). İtalya'da Kuzey Bölgeselciliği Ve Kuzey Ligi Hareketi, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, https://doi.org/10.18354/esam.81749

Buzan, B. , Wæver O. and Wilde J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis,* Lynne Rienner Publishers, London,

Celimli, K. ve Aktan, S. (2019) "Avrupa Parlamentosu seçimleri: Ülke seçim sonuçları", Euronews, 26 Temmuz 2019, Erişim T. : 23.12.19

Cicioğlu, F. ve Tandoğan, Ş, M. (2018). Merkez Parti Söylemleri Ve Medya Dili Bağlamında Aşırı Sağın Yükselişinin İncelenmesi: Fransa Ve Almanya Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. Cilt:5 ,Sayı:6, 144-162.

Clarke S. ve Holder J. (2017). “French presidential election: first round results in charts and maps”, The Guardian, 24 Nisan 2017, https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/apr/23/french-presidential-election-results-2017-latest, Erişim T.: 29.12.19

Çolakoğlu, E. (2019).Avrupa’da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri, *Atatürk Üniversitesi: İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:33, Sayı:3.

Gündüz, R.(2019). *Fransa'da hükümet, göç ve mültecilerle ilgili koşulları sertleştiriyor*, Euronews, 6 Kasım 2019, https://tr.euronews.com/2019/11/06/fransada-hukumet-goc-ve-multecilerle-ilgili-kosullari-sertlestirecegini-acikladi , Erişim T. : 22.12.19

Kilroy, JR. and Richard J.(“Securitization”, Handbook of Security Science, Springer, Cham.

Kim, D,S.(2016). The rise of European right radicalism: The case of Jobbik, *Communist and Post-Communist Studies*, Sayı:49, 345-357. DOI: https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2016.08.001

Koyuncu, H.(2018) *Fransız aşırı sağ partisi Avrupa Parlamentosu seçim anketinde önde gidiyor*, DW Türkçe, https://tr.euronews.com/2018/11/05/fransiz-asiri-sag-partisi-avrupa-parlamentosu-secim-anketinde-onde-gidiyor , Erişim T.:1.12.19

Kütük, B,Ş.(2019). *Fransa’da Aşırı Sağ’ın Yükselişi: Ulusal Cephe Hareketi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mandacı N. ve Özerim G.(2013). Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 39, 105-130.

Marcus, J.(2013). *Fransa'da aşırı sağın yükselişi sürecek mi?* , BBC Türkçe Servisi, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131015_fransa_marine_le_pen , Erişim T.: 28.12.19

Meç, S,N(2018). "Göçün Güvenlikleştirilmesi: Almanya'da Aşırı Sağ Parti AfD'nin Yükselişi ve Suriyeli Mülteci Krizi", ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, Sayı 8. 123-150.

Miş, N.(2011). Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6 , Sayı 2.

Molkenbur, T. ve Cooper, L.(2019). *The AfD is gaining strength in Germany. A reformed EU can stop it*, The Guardian.

Özerim, G. (2014). Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi Ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem Mi?, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 11-48.

Pınar, Ö.(2018). *İtalyan seçimlerinin 'yıldızı': Protesto akımından zirveye: 5 Yıldız Hareketi*, BBC Türkçe Servisi, https://www.bbc.com/turkce/43287637 , Erişim T. : 27.12.19 .

Saliji, T.(2018). *Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Schultheis, E. (2018). How Hungary's Far-Right Extremists Became Warm and Fuzzy, *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2018/04/06/how-hungarys-far-right-extremists-became-warm-and-fuzzy/ , Erişim T. : 23.12.19

Sever, H. ve Sever M. (2017). Avrupa Birliği Ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç Ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar, *Polis Bilimleri Dergisi*,Cilt:15, Sayı:2.

Walker, S.(2018). Hungarian leader says Europe is now 'under invasion' by migrants", The Guardian, https://www.theguardian.com/world/2018/mar/15/hungarian-leader-says-europe-is-now-under-invasion-by-migrants , Erişim T. : 23.12.19

Şemşit, S. (2010). *Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi Ve Dışsallaştırılması: Türkiye'ye Yansımaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi , İzmir.

Yardım, M. (2017). Aşırı Sağ ve Çokkültürlük: Avrupa'da Ötekileştirilen "Göçmenler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2.

KOŞULLULUK İLKESİNİN, AB GENİŞLEMESİNDEKİ ROLÜ VE TÜRKİYE'NİN ADAYLIK SÜRECİNE YANSIMALARI

Yakup GÜLER

Özet

Bu makale AB genişleme politikasının bir ilkesi olan koşulluluk çerçevesinde Türkiye'nin AB üyelik sürecini ele almaya çalışmaktadır. Üyelik için belirli ve somut koşullar ortaya koymak hem AB için hem aday ülkeler için önem arz etmektedir. Üyelik sürecinin sağlıklı bir şekilde iki tarafın da yararına olacak şekilde sürmesi ve sonuçlanmasına katkıları bakımından koşulluluk ilkesinin varlığı gereklilik göstermektedir. Türkiye bu gerekliliği kavradığı ve buna inanarak reformlar yaptığı takdirde AB üyesi olma hakkını kendinde görebilmektedir. Diğer yandan koşulları yerine getirmenin ötesinde Türkiye'nin üye olmak için AB'nin birleştirici büyüsüne ihtiyacı bulunmaktadır. Bu büyünün perisi, eskiden aralarında düşmanlık bulunan ülkeleri bir araya getirme gücü bulunan AB iradesini temsil etmektedir. Makale; üyelik koşullarını yerine getiren Türkiye'yi, perinin sihirli dokunuşuyla bir AB üyesi yapmasını mümkün görmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, Türkiye, Koşulluluk, Kopenhag Kriterleri, AB Üyeliği.

Giriş

Avrupa Birliği; sahip olduğu felsefe, karakter ve özel yetenekler itibariyle, Avrupa kıtasında yer alan farklı ülkeleri bir araya getirme büyüsü yapabilen ve bu büyü sonucunda bir araya getirilen ülkelerin diğer taraftan da uyum içerisinde geliştirilmesi ve istikrar göstermesi

süreçlerine katkı sağlama çabası bulunan bir organizasyon profili çizmektedir. Bir zamanlar birbiriyle kıyasıya mücadele eden Birlik üyesi bu ülkelerin tarihleri; ekonomik entegrasyonunu tamamlamış, standart uygulamaları ve birbirine açık ülke sınırlarının varlığı ile bugünün durumu ile mukayese edilemeyecek olaylarla yazılmaktadır. Birbiriyle değişik zamanlarda türlü şeyler için savaşmış ülkeleri, sanki geçmişte olanlar unutulmuş gibi dostça bir ortaklıkla sürdürülebilir şekilde bir araya getiren güce büyü demek yerinde görülmektedir.

Büyü, inanışa göre, Tanrı veya tanrıların kudretinin üstünde bir şey yapmak veya onları zorlayarak bir gayeyi gerçekleştirme iddiası taşımaktadır. Olmayacak şeyleri icat etme peşinde olan büyü, ilkel bir bilim olarak da görülebilmektedir. Bu bakımdan büyünün, bilimin ortaya çıkması ve gelişmesine yardım ettiğini ileri süren görüşler de mevcuttur (Tanyu, 2016). Büyüyü konumuzla ilgili yapan kısmı, onun başarısızlık halinde sebebin ya başka etkilerde aranması veya farklı büyü tarzlarına başvurulması özelliğine sahip olmasıdır. Hem kuruluş dönemi hem genişleme safhalarında AB'yi oluşturan üye ülkeleri bir araya getiren ve bu ülkelerin kararlaştırdığı şartları yerine getirerek Birlik'e üye olan yeni ortakların oluşturduğu nihai yapı, bazı koşulların yerine gelmesiyle oluşan neticedir. Olmaz denilen şeylerin olur hale geldiği ve bütünleşme sürecinin zorlaştığı dönemlerde işleri kolaylaştıran bazı sihirli dokunuşları yorumlarken büyü metaforundan yararlanmak bütünleşmeyi daha kolay yorumlamaya yardımcı olabilmektedir. Peri, AB'yi birleştirmeye çalışan idealist iradeyi temsil etmektedir. Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de yayınlamış olduğu deklarasyonda bu irade ortaya çıkmaktadır. Bu deklarasyon bir takım süreçlerle kalıcı barışı yani bir mucizeyi sağlamayı hedeflemektedir (Schuman, 2017). Bu daha önce Avrupa'da hiç gerçekleşememiş bir olağanüstü durumu ifade etmektedir.

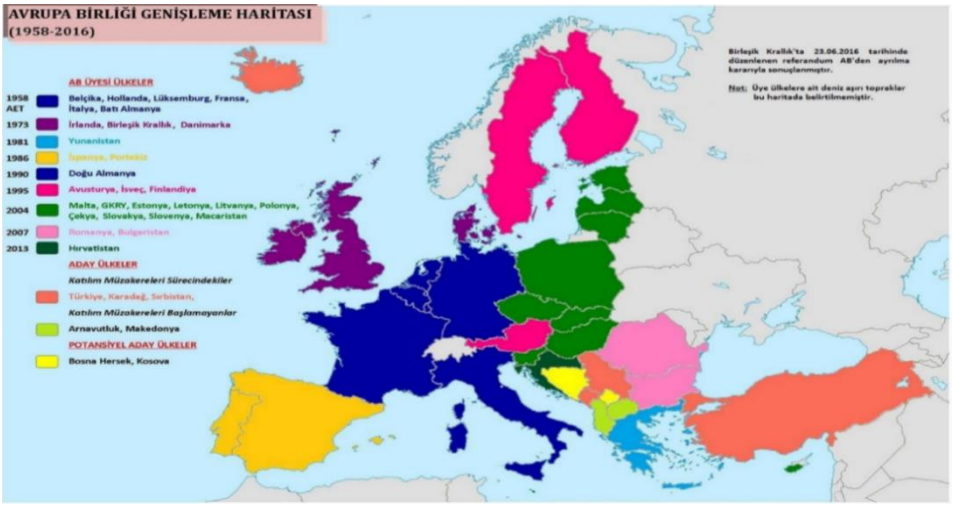
Avrupa'da birlik düşüncesinin tarihin derinliklerinden geldiğini iddia etmek makul sayılmaktadır. Efsaneleri barındıran mitolojik bir yaklaşımdan ötede; Napolyon gibi güç sahiplerinin savaşarak sağlamaya çalıştığı tek Avrupa, Kant ve Victor Hugo gibi mütefekkirlerin de barışçıl mefkûrelerle Avrupa çapında bir birlik hayalleri bulunmaktadır (Çalış, 2016, s. 33,34). Pekâlâ, tarih ve düşünce dünyasının efsanevi güçlerinin bir araya getiremediği Avrupa ülkelerini, önce 1951 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve daha sonra

1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak bir araya getirebilen büyü hangi şartlarda gerçekleşmektedir?

Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın oluşturduğu Birlik'in hangi etkenler saikiyle altı üyeli birliğin ötesine geçerek genişlemeyi sürdürme isteği bulunmaktadır. Peri olarak ifade ettiğimiz bu iradenin doğru okunması önem arz etmektedir. Genişleme politikalarının temelinde yatan bu istenci anlamak bütünleşme süreçlerini daha sağlıklı yönetebilme imkânını sağlamaktadır. Bu periye ve büyüsüne inanma konusu, hem üye ülkelerin genişleme politikalarını anlamlandırmasında, hem de üyeliğe aday ülkelerin AB genişleme politikasını gönüllü olarak özümsemesinde sihirli bir sopa olabilir. Genişleme politikalarını sopa havuç metaforunun ötesine taşımak, AB genişlemesini anlamlandırırken karşılaşılan tuhaflıkları daha kolay analiz etmeyi sağlayabilmektedir. Bu makale, AB'yi bir araya getiren büyünün tesir etmesi için gereken reçeteleri ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinde bu reçeteyi ne derecede doğru okuyup uyguladığını konu almaktadır.

AB Genişlemesi Nedir?

Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın kurduğu ekonomik temelli iş birliğinin, ismi gibi işlevi ve işleyişi de zaman içerisinde değişimler göstermektedir. Başta altı ülkenin kurduğu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu ve son olarak Avrupa Birliği olarak genişleme, derinleşme ve dönüşüm politikalarını güderek üye ülke sayısını artırmaktadır. Genişleme dalgaları sonunda AB, günümüz itibariyle 28 üyeli bir organizasyon olarak varlığını devam ettirmektedir. Genişleme, ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılım sürecini ifade etmektedir (Avrupa Konseyi, 2019). Yıllara göre genişleme safhaları aşağıdaki görselde görülebilmektedir.

Şekil 1: AB genişleme dalgaları (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2018, s. 1).

1973'te İrlanda, Birleşik Krallık ve Danimarka; 1981'de Yunanistan; 1986'da İspanya ve Portekiz; 1995'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya; 2004'te Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çekya, Slovakya, Slovenya ve Macaristan; 2007'de Romanya ve Bulgaristan; 2013'te Hırvatistan devletlerinin Avrupa Birliği üyesi olduğu ifade edilmektedir.

İlk kurulmasının üzerinden takriben yirmi yıl geçmesinden sonra ilk genişleme dalgasına girişen Birlik'in, 1981 ile 2013 arasındaki otuz iki yıllık süreçte 6 genişleme dalgasında üye sayısını yirmi sekize ulaştırması AB genişlemesinin dinamik yapısını gözler önüne sermektedir. Bu kadar farklı ülkeyi bir araya getirmeyi başaran ve her genişleme sonrası bir sonraki genişlemenin motoru olan iradeyi hokkabaz olarak niteleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Friis & Murphy, 2000, s. 186). Ancak AB genişlemesindeki olağanüstülüğü, el marifeti ve göz yanılsamasıyla insanları kandırmayı esas alan hokkabazlık yerine mistik ve tarihi bir yanı bulunan peri ile açıklamak anlatımı kuvvetlendirmektedir. AB hokkabazlık isteği göstererek her defasında daha sansasyonel bir genişleme peşine düşmek yerine, bir peri gibi şartların gereği olarak AB bütünleşmesini hak ettiğini düşündüğü ülkelere değişik yaklaşımlar sergilemektedir.

Genişleme perisinin diyalektik yapısının bir kanadında derinleşme diğer kanadında genişleme yer almaktadır. Perinin istediği gibi hareket edebilmesi için iki kanadının da aynı zamanda uyum içinde hareket etmesini gerektirmektedir.

Eski üyelerin uygulamalardaki ahenginin sağlanması, yeni üyelerin Birlik ile bütünleşmesi ve aynı zamanda aday ülkelerin uyum süreçlerine devam etmesi AB'nin zorlu genişleme sürecini ifade etmektedir. Bu sürecin doğru işleyebilmesi için, kuralların şeffaf olması, bütün muhataplar tarafından doğru anlaşılması ve uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda genişlemenin yasal çerçevesi AB Antlaşması Madde 49 ve Kopenhag Kriterleri ile çizilmektedir.

49. Maddenin atıfta bulunduğu Avrupa Birliği Anlaşması içinde 2. Maddesinde yer alan ifadeler şöyledir. "Birlik, insan onuruna, özgürlüğe, demokrasiye, eşitliğe, hukukun üstünlüğüne ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerlerine dayanır. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hüküm sürdüğü bir toplumdaki Üye Devletler için ortaktır" (EU, 2012). AB Anlaşmasının 49. Maddesinin içeriği ise şöyledir. "2. maddede atıfta bulunulan değerlere saygı duyan ve onları tanıtmayı taahhüt eden her Avrupa Devleti, Birliğe üye olmak için başvurabilir. Avrupa Parlamentosu ve ulusal Parlamentolar bu başvurudan haberdar edilecektir. Başvuran Devlet, Komisyona danıştıktan sonra ve Birlik üyelerinin çoğunluğu tarafından hareket edecek olan Avrupa Parlamentosu'nun onayını aldıktan sonra oybirliğiyle hareket edecek Konsey'e başvurusunu ele alacaktır. Avrupa Konseyi tarafından üzerinde anlaşmaya varılan uygunluk koşulları dikkate alınacaktır. Kabul şartları ve Birliğin kurulduğu Antlaşmalardaki düzenlemeler, bu kabulün gerektirdiği, Üye Devletler ile başvuran Devlet arasında bir anlaşmanın konusu olacaktır. Bu anlaşma, tüm Birlik'e üye Devletler tarafından kendi anayasal gerekliliklerine uygun olarak onaylanacaktır" (EU, 2016). Bu kanadıyla genişlemenin değerler yönünde hareket ettiği görülmektedir. Aynı zamanda şeffaf bir katılım için Avrupa Parlamentosu ve milli parlamentoların çalıştırılması esası da genişleme sisteminin hem katılım sağlamayı düşünen ülke hem de katılıma onay verecek ülkeler için milli iradelerini yansıtmasına imkân sağlamaktadır.

Genişleme koşullarından bir kanadını da Kopenhag Kriterleri oluşturmaktadır. Siyasi, ekonomik ve uyum kriterleri olarak bilinen kriterler şu şekilde ifade edilmektedir. "Siyasi kriter: Üyelik, aday ülkenin hukuk devletini, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını ve demokrasiyi garanti altına alan bir kurumsal istikrarın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Ekonomik kriter: Üyelik, hem işleyen bir piyasa ekonomisinin hem de Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıyla başa çıkacak bir kapasitenin varlığını gerektirmektedir. Uyum kriteri: Üyelik, siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalmayı içeren, üyelik yükümlülüklerini üstlenme gücü gerektirmektedir" (Hillion, 2004, s. 2). Bu kriterlerin birer koşul olarak üyeliğin önünde yer alması genişlemeyi belli bir sisteme sevk etmektedir. Bununla birlikte aday ülkeler tarafından kriterleri yerine getirmek, bütün genişleme dalgalarında tamamen gerçekleşti demek iyimserlik olmaktadır. Bu kriterlerin net olarak anlaşmalarda belirtilmesinden önce Birlik üyesi Yunanistan örneğine bakıldığında en azından ekonomik olarak anlaşmada yer alan kriterler bakımından zayıflığı neticesinde 2008 yılı sonrası ekonomik kriz yaşadığı söylenebilmektedir (Burulday, 2011). Yani özellikle Kopenhag öncesi dönemde üye olan devletlerin bütünleşme sürecinin zorlaşmasında temel etkenlerden olan müktesebata uyum güçlüğü pratik bir zorluk olarak devam ederken, diğer yandan yeni ülkelerin adaylık sürecini geçerek bütünleşmeye dâhil olmaları ve bunun AB bütünleşmesine yeni bir soluk katması bir büyü olarak ifade edilebilmektedir.

AB Genişleme Teorileri Nelerdir?

Genişleme, AB'nin en güçlü politika aracı konumunda bulunmaktadır. AB'nin istikrar, güvenlik ve çatışmayı önlemeye yönelik stratejisine hizmet etmektedir (Europa, 2007). Diğer yandan AB'ye komşu Avrupa devletleri için de AB genişlemesinin stratejik önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda, AB'ye katılma isteklerinin nedenleri ve üyelik sürecinde aday ülkelerin geçirdiği değişiklikler genişlemenin kuramsal düzeyde incelenmesini bir araştırma konusu haline getirmektedir. Genişlemenin Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Bütünleşmesi teorileri çerçevesinde analizi, daha çok Birliğin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişlemesi sırasında ortaya çıkmaktadır (Torun, 2017). AB'nin hangi saiklerle genişlemeye gittiğini, ülkelerin üyelik için aday olma ve katılım süreçlerine ne sebeplerden ötürü

giriştiklerini, sonuç olarak genişlemenin nasıl gerçekleştiğini anlamak önem arz etmektedir. Bunun yanında tek tek genişleme dalgalarında boğulmamak ve genişlemenin teorisine ulaşabilmek için genel bir perspektiften konuyu ele almak gerekmektedir.

Genişleme teorilerini dört başlık altında ifade etmek mümkün görünmektedir. Realizm, Liberal Hükümetlerarasıcılık, Ulusüstü Kurumsalcılık ve İnşacılık teorileri ile genişleme süreçlerine bakılmaktadır. Schimmelfennig'e göre genişleme ile ilgili yeni teoriler kurgulamak yerine AB kurumlarının faaliyetleri üzerinden genişlemeyi teorik bir tabanda ele almak daha makul görülmektedir. (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2006, s. 97).

Genişlemeyi açıklamanın bazı zorlukları da bulunmaktadır. Uluslararası bir kuruluşun genişlemesi belirli maliyetlerle gerçekleşmekte, ancak eski ve yeni üye devletler için potansiyel faydaları da barındırmaktadır. Kuruluş tarafından sağlanan kolektif mallarla ilgili olarak, iletişim daha zahmetli hale gelmekte ve çeviri ve tercüme masrafları orantısız bir şekilde artmaktadır. Çok sayıda üye ülke olması ve bunlar arasındaki farklı sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi nedeniyle, her genişleme özellikle karar alma süreçlerinde oybirliği ve nitelikli çoğunluk oyu altında kararlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Schimmelfennig, The Process off Enlargement, 2010). Aynı zamanda Birlik'e üye olmak isteyen ülkelerin karşılaması gereken kriterlere uyum için yıllarca devam eden bazı alışkanlıklarından vazgeçmeleri de zorluklar içinde yer almaktadır. Avrupa Birliği ve aday ülkelerin benzer zorlukları aşarak, AB açısından genişleme ve bütünleşmenin, katılan ülke için entegrasyonun gerçekleşmesi ortaya çıkacak sonuç menfaatler için beklentilerin yüksek olduğunu göstermektedir.

İlk Birlik üyelerinden itibaren genişleme dalgalarında Birlik'e dâhil olan her bir ülkenin ayrı bir hikâyesi bulunduğu için teorik olarak bütün genişlemeleri bir yaklaşımla açıklamanın güçlüğü de göz önünde tutulmaktadır.

Realizm, AB genişlemesine menfaat temelinde yaklaşmaktadır. Gerek AB'yi oluşturan ülkelerin çıkarları gerek üyelik için Birlik'e başvuran ülkelerin çıkarlarının kesiştiği senaryosu yazılmaktadır. Ancak Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi AB açısından somut denilebilecek

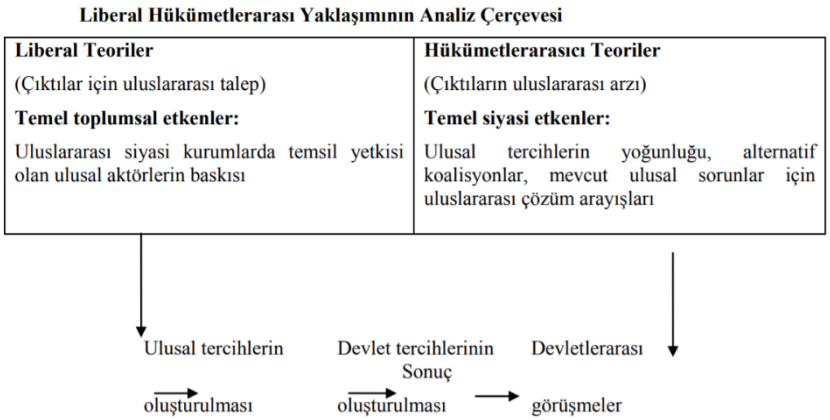
menfaatlerin bulunamadığı senaryolarda da AB'nin genişlemeye gittiği bilinmektedir (Verney, 2006, s. 19). AB'yi oluşturan her bir üyenin yeni üyenin katılımını tek başına bloke edebileceği bir yapı söz konusu olmaktadır. Her bir üye ülkenin Birlik'e yeni katılacak aday ülkeden doğrudan bir menfaat elde etmesi ve bu menfaatin yeni üyeden kaynaklanan mali sorumluluktan daha büyük olması mümkün görünmemektedir. Avrupa'nın bir ucunda bulunan ve Birlik'e entegrasyonunu büyük ölçüde tamamlamış olan bir üye ülkenin, Avrupa'nın diğer bir ucunda bulunan ve kendisiyle kayda değer bir ilişkisi bulunmayan ülkenin üyeliğine onay vermesini realist yaklaşım tam olarak açıklayamamaktadır. Bununla birlikte, Birlik üyesi bir veya birden fazla ülkenin aday ülkenin katılımında benzer çıkarlarının olması sonucunda, az önce bahsedildiği gibi aday ülke ile önemli bir ilişkisi olmayan bir diğer Birlik üyesi ülkeyi ikna etme çabalarına girişmeleri de önemli bir etken olarak realist yaklaşıma göre sayılabilmektedir. Ancak buna karşı, aday ülkenin genişleye dahil edilmesinin masrafları ve diğer etkileri yanında üyeliğe onay vermesi için genişlemeye gönülsüz Birlik üyesi ülkelere tanınan çıkarların yükü de hesaba dahi edilmektedir.

AB ekonomik temeller üzerine kurulu bir ortaklık olarak kurulduysa da, günümüzde artık bu ortaklığın siyaset, güvenlik ve ideolojik alanlarında da bir işbirliğine dönüştüğü fark edilmektedir. Bu bağlamda jeopolitik açıdan Avrupa sathında genişlemenin, ekonomik olmayan boyutlarını AB için güvenlik ve strateji zeminli çıkarlara yönelik okumak da realist görüşe uyum sağlamaktadır.

Neticede realistlere göre AB üyesi ülkeler, genişleme ile ilgili tercihlerini belirlerken kendilerinin özerkliğini, güvenliğini ve AB içerisindeki etkilerini artırıp artırmayacağına bakmaktadırlar. Realist teori üye ülkeler içinde en güçlülerin tercihini de önemsemektedir (Torun, 2017, s. 149).

Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisi, her bir devletin kendi iç siyaseti ve hedefleri doğrultusunda çıkarlarını elde etmeye çalışırken genişleme sürecinin devam ettiğini iddia etmektedir. Birlik üyesi olmakla birlikte kendi egemenliğini ve iç siyasetini yaşatmaya devam eden hükümetlerin, üyesi oldukları Birlik yapısı vasıtasıyla genişleme süreçlerini milli çıkarları

doğrultusunda yönlendirme çabalarını ifade eden Liberal Hükümetlerarasıcılık, aday ülkenin her bir üye ülke hükümeti ile iyi ilişkiler kurması yoluyla bütün üye devletlerin üyelik için onayını alabileceğini düşündürmesi açısından önemli görülmektedir.

Şekil 2: Andrew Moravcsik Ve Liberal Hükümetlerarası Sistem İle Avrupa Bütünleşmesi (ÖRAZ, 2011, s. 1617)

Liberal Hükümetlerarasıcılığa göre AB üyesi ülkeler, genişleme ile ilgili tercihlerini genişlemenin kendilerinin refahını artırmasına göre belirlemektedir (Torun, 2017, s. 149) Hükümetler menfaat elde edemedikleri pozisyonlarda en azından oluşabilecek kayıplarının telafisi için çalışmaktadırlar. Bu, genişlemede hükümetlerin hareket tarzını belirleyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusüstü Kurumsalcılık, genişleme sürecinde ulusüstü AB kurumlarının rol ve etkisine ilişkin değerlendirmeler sunmaktadır. Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Adalet Divanı'nın genişleme süreçlerinde AB üyesi ve aday ülkeler üzerindeki etkisini ön plana çıkaran Ulusüstü Kurumsalcılık, genişlemenin teorik tabanını ulusüstü bu üç kurum üzerinden ele almaktadır. Görüş ve öneri bildirme, aday ülkenin izlenmesi ve Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanması, arabuluculuk ve iletişim, üyelik kriterlerini belirleme rollerine sahip olan Avrupa Komisyonunun, bu roller itibariyle genişlemenin en önemli aktörlerinden olarak gösterilmektedir. Üyeliği ve gerekli anlaşmaları onaylama, gündem belirleme, aday ülkenin

izlemesi ve üyelik hazırlıklarının desteklenmesi, Avrupa Birliği üyelik kriterlerinin belirlenmesindeki rolleri Avrupa Parlamentosunu genişlemenin bir diğer önemli aktörü yapmaktadır. Avrupa Birliği hukukunun yorumlanması ve bunun uygulanması rolüne sahip olan Avrupa Adalet Divanı'nın bu rolleri itibariyle genişleme süreçlerindeki etkinliği vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2015).

Ulusüstü Kurumsalcı teorinin açıklamakta zorlandığı bir konuyu ifade etmeyte yarar bulunmaktadır. Her ne kadar AB bünyesinde çok önemli ulusüstü yapılar olsalar da yukarıda sayılan kurumların üye devletlerin talep ve eleştirilerini göz ardı etme lüksü bulunmamaktadır. Karşılıklı bir bağımlılık içinde kurulan AB yapısında milli devletlerin etkisini göz ardı etmesi nedeniyle Ulusüstü Kurumsalcı teorinin AB genişlemesini açıklamakta yetersiz kaldığı alanlar olduğu söylenebilmektedir.

İnşacılara göre, Avrupa devletlerinin kolektif kimliklerini oluşturan unsurları olmadan genişleme olgusu tam anlamıyla anlaşılamamakta ve anlaşılmamalıdır. Avrupa ülkeleri arasında oluşan paylaşılan anlayışı; ortak kültürel gelenekler ile ilgili düşünceler, tarihsel deneyimler ve Batı'nın anayasal ve siyasi ilkeleri gibi unsurlar oluşturmaktadır (Ünlü, 2017). AB'nin kimlik inşa sürecinde, kendisine ait gördüğü değerleri özümseyen veya bunları içselleştirmeye hazır olduğunu gördüğü ülkelere genişleme politikalarıyla üyelik imkanı sağladığı bir teori olarak inşacılık genişlemenin bazı safhalarını, örneğin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımının sağlandığı dalgayı, izah etmekte kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte AB'nin bütün genişleme politikalarının manevi değerler ve kimlik üzerine kurulduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir.

Bütün bu teorik yaklaşımların sağladığı kolaylıklar ile AB'nin genişleme dalgalarını anlamlandırmak, devam eden genişleme sürecinin evrilebileceği aşamaları önceden kestirebilmek adına mühim sayılmaktadır. Konuyla ilgili teorilerin her birinin kendi düzeyinde gerçeklik arz etmesi ama hiç birinin tek başına bütün hadiseyi kavrayamayışı genişlemenin büyülü tarafını oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle genişleme süreci gerçekleştiğinde anlatılanların her zaman daha fazlası olmaktadır.

Koşulluluk İlkesinin AB Genişlemesindeki Rolü ve Zaman İçindeki Değişimi

AB'nin üye ülkeler ve aday ülke arasındaki uyumu sağlamak için emrindeki anahtar araç AB koşulluluğu olarak belirmektedir (Wakelin, 2013, s. 1). Üye olmaya istekli ülkelerin gerekli reformları yapması, üyelik için yeterince istikrarlı ve güçlü kurumsal yapıları oluşturması için iç politika üretebilmesini kolaylaştıran bir politik yaklaşım olarak koşulluluk AB genişlemesinin sağlıklı olarak devam edebilmesini sağlamaktadır.

AB genişlemesinin takip edenler arasında, başvuranların üyeliğe doğru ilerlemelerinin koşullara ve katılım kriterlerine uygunluğuna bağlı olduğuna dair güçlü bir inanç bulunmaktadır. Komisyon ayrıca, düzenli izleme ve ilerleme raporlarındaki uyum ve ilerleme ile diğer kamuya açık beyanlar arasındaki bağlantıyı vurgulayarak bu inancı güçlendirmektedir (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 227). Bu inancın günümüzde özellikle Türkiye gibi bazı ülkelerde aşındığı iddia edilse de resmi olarak hem AB hem aday ülkeler tarafından koşulluluk bir genişleme politikası olarak kabul görmeye devam etmektedir (Saatçioğlu, 2011, s. 23).

Koşulluluğun genişleme politikası aracı olarak kullanılmaya başlamasını bir tarih olarak tespit etmeye çalışırken, özellikle bakılması gereken yer Kopenhag olarak karşımıza çıkmaktadır (Europa Commission, 2016). 1993 yılında belirlenen bu kriterler adaylık sürecinin ana temasını çizmektedir. Bu tarihten önce de aday ülkeler ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak koşulluluk politikasının daha net bir şekilde ifade edilmesi gerekliliği bu kriterlerin belirlenmesinin yolunu açmaktadır. Politik kriterler: demokrasiyi garanti eden kurumların istikrarı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı ve koruma; ekonomik kriterler: işleyen bir piyasa ekonomisi ve rekabet ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi; müktesebatı etkin bir şekilde uygulayabilecek idari ve kurumsal kapasite ve üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği'ni ifade etmektedir (Europa Commission, 2016).

AB, aday ülkelerin tam olarak üye olarak kabul görülmesini sağlayan kapsamlı onay prosedürleri uygulamaktadır. AB'nin tüm standartlarına ve kurallarına uymak; AB kurumlarının ve AB üye devletlerinin rızasına sahip olmak; vatandaşlarının rızasına sahip olmak koşullarıyla AB üyesi olunabileceği politik bir ön kabulü gerektirmektedir (European Union, 2016).

Genişleme konusundaki mevcut çalışmalar, genişleme sürecinin yönetilmesine ilişkin kararların açıklanmasında üç temel değişken tespit etmektedir; koşulluluk, güvenlik hususları ve kimlik. Bu değişkenler AB üye ülkelerini ve kurumlarının pozisyonlarını ve kararlarını belirginleştirir ve şekillendirir (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 226).

AB genişlemesine yön veren hususlardan en önemlisi koşulluluk olarak görülse de, bütün genişleme dalgalarında koşulluluk ön planda olan yaklaşım demek yanlış olabilmektedir. Çünkü AB, genişleme süreçlerinde güvenlik ve kimlik merkezli saiklerle de politikasını ağırlıklandırabilmektedir.

Koşulluluk ilkesi; aday ülkeye belli ekonomik nitelikleri teşvik etmesiyle ve bizzat koşullar tesis etmesiyle realist, müzakere süreçleri içermesi ile liberal hükümetlerarasıcı, telkin ettiği normlar ve diğer içerik bakımından inşacı bir hüviyete sahip görünmektedir. Koşullulukla ilgili belki de anlaşılması lazım gelen bir diğer husus, Birlik üyeliği için yerine getirilmesi istenen temel koşullardan öteye geçerek AB üyesi ülkelerin her istediğini üyelik şartı olarak aday ülkeye dayatmaması gerekliliğidir. Örneğin; önceden beri anlaşmazlık yaşadığı bir yönetim olarak Türkiye'ye, sonradan AB üyesi olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimini resmi olarak tanıma koşulu güdülmemesi önem arz etmektedir.

Koşulluluk ilkesinin ülkelere uygulanmasında aktif ve pasif baskı ile havuç ve sopa mekanizmaları da uygulanmaktadır. AB katılım kriterlerini yerine getiren her ülkenin AB'ye uyum çabalarını ilke olarak aynı ölçütler çerçevesinde değerlendirilip, tam üyelik perspektifiyle aday ülkelere ulaşılabilir ve somut politika önerileri sunarak aktif baskı unsuru devreye koyulmaktadır (Vachudova, 2005, s. 108-115). Pasif baskı ise koşulları yerine getirmemekte

ısrar eden ülkeye somut politikalar önermemeyi ifade etmektedir. (Vachudova, 2005, s. 65-66) Havuç ve sopa ise daha çok ajanslara ve projelere sağlanan fonların uyum performansına göre aday ülke için artırılıp azaltılması anlamını taşımaktadır.

Organizasyon kural ve değerlerinin kademeli ve resmi olarak aday ülkelerde kurumsallaşma süreci genişlemeyi ifade etmektedir. AB, aday ülkeleri ilerleme raporları yayınlayarak adım adım uyum konusundaki durumlarını ilan etmektedir. Bununla birlikte her aday ülke belirli aralıklarla katılım ortaklığı belgeleri ile AB'ye uyum sürecinde atılan adımları kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Koşulluluk İlkesinin Türkiye'nin Adaylık Sürecine Yansımaları

AB, aday ülke konumundaki Türkiye'den, uyum sürecinde birtakım yükümlülükleri yerine getirmesini istemektedir. Prensip olarak, söz konusu yükümlülükler yerine getirildiği ve AB'nin talepleri karşılandığı oranda, Türkiye AB'ye tam üyelik hedefine doğru ilerlemektedir. Bu durum, önemli bir "Avrupalılaşma" araçlarından biri olan AB koşulluluk ilkesinin işleyişini ortaya koymaktadır (Sobacı, 2011, s. 86).

Uluslararası ilişkiler küresel çapta hareketli bir alan olarak sürerken, AB Türkiye ilişkilerinin de yoğunlaştığı ve azaldığı dönemler olmaktadır. AB kaynaklı, Türkiye kaynaklı veya iki tarafın da dışından kaynaklı gelişmeler ilişkinin seyrini belirlemektedir. Türkiye AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi olarak bilinmektedir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının resmen onaylanması ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmektedir (AB Başkanlığı, 2019). 1999 Helsinki Zirvesi'ni Türkiye AB ilişkilerinde önemli yapan bir diğer konu da Zirvede Kıbrıs ile ilgili belirtilen hususlar olarak görülmektedir. Zirve kararlarının 9. Maddesinin a ve b fıkrasında Kıbrıs'la ilgili sorunun çözümü konusunda Birleşmiş Milletler'in çözüm çalışmaları takdir edilirken, diğer yandan Rum tarafına konuyla ilgili çözüm sağlanması halinde AB'ye katılımının kolaylaşacağı belirtilmektedir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2011). Kıbrıs meselesinin önemli olduğu bu bağlamda, 1999 yılından 2019 yılına

kadar geçen yirmi yıllık sürede Türkiye AB arasındaki ilişkinin koşulluluk açısından seyrini makale ele almaya çalışmaktadır.

Türkiye aday ülke olmasının etkisiyle, koalisyon hükümetleriyle yönetiliyor olmasının dezavantajlarına rağmen, müzakerelerin başlaması için pek çok adım atmıştır. O dönemde Kopenhag kriterleri karşılandığında AB rüyasının koşulluluk ilkesi uygulamasının hemen ardından gerçekleşeceği inancı, Türkiye'nin zorluklara rağmen reform yapma enerjisini sağlamaktadır.

1999 yılında adaylık statüsü verilmesinden itibaren Türkiye tarafından, 1980'li yıllarda başladığı piyasaların serbestleştirilmesi amacının hayata geçirilmesinde daha somut adımlar atılmaya başladığı görülmektedir. Özellikle 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizi ile uygulamaya konan yapısal reformlar ve izlenen istikrarlı ekonomi politikalarıyla Türkiye ekonomisinin, özellikle 2003 yılından itibaren olumlu gelişmelerle istikrarlı bir makroekonomik yapıya kavuşması sağlanmaktadır (Akçay, 2011, s. 3-4).

Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve AB Komisyonu Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn, AB-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin ardından 15.03.2019 tarihinde yapılan basın toplantısında "Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin öneminin teyit edildiğini" beyan etmektedir (Anadolu Ajansı, 2019). AB aslında bir süredir, pasif baskı denebilecek bir yaklaşımla Türkiye ile ilişkilerini soğuttuğunu bu ifadelerle itiraf etmektedir. Söz edilen soğukluk baş göstermeden önce Türkiye hükümeti ve halkı AB adaylığını stratejik bir önemde algılamaktadır. Bu çerçevede 2002-2004 yılları arasında 8 Uyum Paketi, 2001 ve 2004 yıllarında da 2 Anayasa Paketi TBMM'de kabul edildiği bilinmektedir. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye AB ilişkilerinde bir dönüm noktası daha yer almakta ve Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmaktadır. (AB Başkanlığı, 2019).

Türkiye'nin devam eden müzakere sürecindeki önemli bir tıkanıklık 1 Mayıs 2004 tarihinde Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs adasının tek meşru devleti olarak sayılıp AB'ye üye olması ile başlamaktadır (İçener, Cyprus and the Roadmap for Peace, 2018, s. 178-179). Kıbrıs Rum Yönetiminin, AB genişleme politikasının bir kanadını oluşturan koşulluluk ilkesini kendi milli çıkarlarının tanınmasına yönelik uygulamalar olarak AB'nin belirlemiş olduğu normlar ve kriterlerin ötesinde Türkiye'ye dayatma çabasına girmektedir. Türkiye için bu tuhaf süreçte, koşulluluk ilkesiyle ilgili yerleşik inancın aksine, sadece Kopenhag kriterlerini karşılamasının, bir devletin AB üyeliğine ulaşması için yeterli olmadığı fiilen ortaya konulmuş olmaktadır (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 227).

Bugün gelinen noktada, Türkiye'de, müzakere tarihi alınana kadar geçen sürede reform sürecinin ısrarlı ve azimli bir şekilde yürütüldüğü, ancak özellikle müzakere tarihi alındıktan sonraki süreçte, reformların yavaşladığı yönünde genel bir kanaat söz konusu yapılmaktadır (Sobacı, 2011, s. 86).

Koşulluluk ilkesinin uygulamalarında bir hataya veya noksana işaret eden bu durum Türkiye'nin AB yolculuğunu etkilemektedir. Koşulluluk genel kabul gören tek bir anlamı olmasa da, sadece finansman sağlamakla kalmayan, aynı zamanda politika için bir araç görevi gören tipik olarak tavsiye ve bilgi aktarımlarını içeren diyaloglar olarak da tarif edilmektedir (World Bank, 2005).

Tablo-1: 2002-2006 Döneminde Türkiye Tarafından Kullanılan AB Mali Yardımları (milyon avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	TOPLAM
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Şekil 3: Türkiye'ye AB tarafından sağlanan fon miktarı 2002-2006 (AB Başkanlığı, 2019).

Koşulluluk ilkesinin finansman ayağında olumlu yönde bir gelişme olduğunu söylemek, en azından 2002 – 2006 yılları arasında, mümkün görünmektedir. Daha sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, Avrupa Birliği 2007 – 2013 yıllarına ait bütçe dönemiyle birlikte aday ülkelere sağladığı mali yardım mekanizmasında değişikliğe gitmiştir. Buna göre aday ve potansiyel aday ülkelere yapılan mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirildiği bilinmektedir (AB Başkanlığı, 2019).

Tablo-2: IPA I Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon avro)

BİLEŞEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
I.Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1.667,5
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1.778,4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM:	**497,2**	**538,7**	**566,4**	**653,7**	**779,9**	**856,3**	**903,0**	4.795,2

Şekil 4: Türkiye'ye AB tarafından sağlanan fon miktarı 2007 - 2013 (AB Başkanlığı, 2019)

2002 - 2006 arasında sağlanan fon miktarının takriben dört kat artırıldığı, 2007 – 2013 arasında sağlanan fon miktarının sadece iki kat arttığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Buradan AB koşulluluk ilkesinin gereği olarak yavaşlayan reform süreçleri nedeniyle finansal desteğin hız kestiğini söylemek mümkün görünmektedir.

AB'nin aktif ve pasif baskısını da bu süreçlerde değerlendirmek faydalı sayılmaktadır. Bu konuda somut bazı verilere ulaşmak adına AB Komisyonu başkanlarının Türkiye'ye ilişkin yaklaşımlarına yer verilmektedir. José Manuel Barroso, 22 Temmuz 2004 ile 1 Kasım 2014

tarihleri arasında AB'nin iki dönem Komisyon Başkanlığını yürütmüş önemli bir isim olarak gösterilmektedir. Barroso'dan sonra 1 Aralık 2019 tarihine kadar Jean Claude Juncker AB Komisyonu'na liderlik etmektedir (European Council, 2019).

Önemli görev ve yetkileri olan bu iki ismin başkanlık ettikleri dönemlerde Türkiye'ye yaklaşımlarının farklı olduğu iddia edilmektedir. Müzakere takviminin verilmesinden müzakere sürecinin işletilmesine kadar Barroso, Türkiye'yi motive etmeye çalıştığı bilinmektedir. Ancak zaman zaman hayal kırıklığı yaşadığını da söylemek gerekmektedir. İkinci döneme baktığımızda Barroso'nun Türkiye söylemlerinde vurgunun, ortak gelecek ve karşılıklı bağımlılık üzerine olduğu müşahede edilmektedir. Juncker Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin mevcut süreçte devam etmesi gerektiğini ancak darbe nedeniyle gündeme gelen idam cezasının geri getirilmesi durumunda üyelik sürecinin sona ereceğini belirtmektedir. Ayrıca "Türkiye bir gün üye olabilir mi, bunu gerçekten bilmiyorum" şeklindeki sözleriyle üyelik sürecinin sonu öngörülemeyen bir durum olduğunu 2017 yılında dile getirmektedir (İstanbul Gerçeği, 2017). Barroso'nun 2006 yılındaki konuşmasında yer alan bir ifadede Türkiye'nin üyeliğinin 15-20 yıl sonra olabileceği açıklaması ile, Juncker'in 2017 yılındaki bir konuşmasında yer alan Türkiye'nin 10 yıl daha üyelik için hazır olamayacağı açıklaması birlikte düşünüldüğünde, Komisyon Başkanlarının söylemlerinin dikkate alınmasının ne kadar önemli olduğu görülmektedir (Aras & Akdoğan, 2017, s. 213-214).

Junker döneminde Türkiye'de gerçekleşen olaylarla AB Türkiye ilişkilerinin arasında etkileşimi ifade etmekte yarar bunmaktadır. 2013 yılında Gezi olayları olarak bilinen vakanın patlak vermesi ile AB ile Türkiye arasındaki iplerin gerildiği bir zaman dilimi yaşanmaktadır. Bir çok farklı haberde farklı düzeylerde AB yetkililerinin olaylara yönelik değerlendirmeleri yer almaktadır. "Gösteri ve ifade özgürlüğü AB'nin olmazsa olmaz kuralıdır. Türkiye katılımcı aday ülke. Şartlar belli sonuçta Türkiye-AB ilişkileri kurumsal zeminde ilerliyor. Herkesin uyması gereken şartlar belli" diye konuşan bir AB bürokratının ifadeleri bir haber sitesinde yer alırken (Milliyet, 2013), dönemin AB Bakanı Bağış da, "Olayları tahrik eden bazı marjinal grupların Avrupa Birliği'ne ve AB'nin savunduğu değerlere karşı duruşları da ortadadır. Hal

böyleyken, Avrupa Birliği'nin sağduyu ve yapıcılıktan uzak mesajları tarafımızca not edilmektedir" değerlendirmesinde bulunmaktadır (Star, 2013).

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi de, Türkiye ve AB arasındaki ilişkileri son dönemde en çok etkileyen gelişmelerden biri olarak sayılmaktadır. AB makamları ve üye devletlerin, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında gösterdiği tutum ve Türk halkının demokrasi için verdiği mücadeleyi görmezden gelişi, hem Türk halkı hem de Türk hükümetinde AB ve üye ülkelere karşı bir tepkinin doğmasına neden olmaktadır (Kakışım & Erdoğan, 2018, s. 409).

Suriye iç savaşı döneminde yaşanan göç krizi de AB ile Türkiye ilişkilerini etkileyen bir durumu anlatmaktadır. Bu konu nihai olarak bir işbirliği süreci ile sonuçlanmaktadır. 29 Kasım 2015 ve 18 Mart 2016 tarihinde hayata geçirilen Ortak Eylem Planı (OEP) ve AB-Türkiye Bildirisi, AB ile Türkiye arasındaki işbirliğinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır (AB Türkiye Delegasyonu, 2019). Ancak bu konu AB tarafından daha çok bir güvenlik meselesi olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin üyelik sürecine dönük bir perspektif sağlamamaktadır.

Günümüz gelişmelerine baktığımızda ileriye dönük olarak AB ile Türkiye arasındaki üyelik sürecini etkileyecek olgulardan birisi AB'nin yeni yönetim kadrosu olarak tahmin edilmektedir. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre, Avrupa Birliğinin (AB) 1 Aralık'ta göreve başlayan yeni Avrupa Komisyonunun Başkan Yardımcısı Margaritis Schinas ve İçişleri Komiseri Ylva Johansson, Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulunacak. Açıklamada, "Schinas ve Johansson'un yeni görevleri çerçevesindeki ilk resmi ziyaretlerini AB'ye aday ülkemize yapmaları, AB'nin başta göç ve güvenlik olmak üzere ülkemizle yakın ilişki ve iş birliğine verdiği önemi teyit etmektedir" ifadesi de yer almaktadır (İnternetHaber, 2019).

İşleyen bu sürece bakıldığında AB Türkiye ilişkilerinde üyelik perspektifi ve buna yönelik koşulluluk ilkesi bağlamında uygulanan politikalar arka planda devam etse de, dönemin sorunlarına yönelik acil tedbirler ve geçici çözümlerin iki taraf arasındaki ilişkiyi domine

ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. AB ile Türkiye arasındaki ilişki, Birlik ile ona üye olmaya aday ülke arasındaki ilişkiden güncel sorunlara pragmatik çözümler üreten iki partner ilişkisi görüntüsü vermektedir.

Sonuç

AB'nin üyesi olma talebi bulunan Türkiye, üye olma ihtimalinin yükseldiği dönemlerde reform süreçlerine hız vermektedir. Reform sürecinin güçlü bir şekilde devam ettiğini gören AB de Türkiye'nin üyeliği konusunda olumlu tepkiler vermektedir. Birbirini besleyen bu diyalektik durumu, AB'nin genişleme politikası içerisinde yer alan koşulluluk ilkesi bağlamında ele almaya çalışan makale; bu ilkenin uygulanmasında herhangi bir aksaklık bulunmadığını tespit etmektedir. Gerek AB tarafından sağlanan fon akışının devam etmesi, gerek Türkiye'nin üyelik sürecinde başına gelen olaylar hakkında girişmiş olduğu uygulamaların AB tarafından değerlendirilmesi koşulluluk ilkesinin olabildiğinde aktif bir şekilde tatbik edildiğini göstermektedir.

AB Türkiye ilişkisi, yaşanan gelişmeler neticesinde bazı safhalar yaşamaktadır. Bu safhalarda AB'nin Türkiye tarafından eleştirildiği haklı noktalar bulunabildiği gibi, Türkiye'nin AB tarafından eleştirildiği haklı noktaların bulunması tabii karşılanmaktadır. İki taraf arasındaki ilişkinin yaşanan pek çok çalkantıya rağmen kopmadan devam ediyor olması, iki taraf için de ümit vaat etmektedir. AB ile Türkiye ilişkilerinin güçlenmesinde yarar görmektedir. Bu ilişkinin birleşme ile sonuçlanabilmesini öngörebilmek için koşulluluk çerçevesinin yetersiz kaldığı da tecrübe edilmektedir. AB Türkiye ilişkisi, bir birlik ve ona girmeye çalışan bir aday ülke arasındaki ilişkiden daha fazlası olarak nitelendirilmektedir. Koşulları yerine getirerek Türkiye'nin bir AB üyesi olabileceği inancı bazı haklı gerekçelerle zayıflamış olmakla birlikte, koşulları yerine getirmek AB üyeliği için olmazsa olmaz bir hüviyet arz etmektedir.

Avrupa Birliği organizasyonunun bir araya gelmesini sağlayan ve bu yolla ezeli düşmanları uluslararası olaylar açısından bakıldığında kısa bir sürede hatta bir çırpıda ortak

yapan istenci temsil eden perinin, üyelik koşullarını yerine getiren bir Türkiye'yi, makalenin başında anlatıldığı gibi, sihirli dokunuşuyla bir AB üyesi yapması mümkün görünmektedir.

Kaynakça

AB Başkanlığı. (2019, 07 11). *https://www.ab.gov.tr/5.html*. 12 21, 2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr: https://www.ab.gov.tr/5.html adresinden alındı

AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği. (2018). *AB ve Üyelik Sürecimiz Temel Bilgiler Kitabı.* Ankara: AB Başkanlığı. 12 16, 2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr/siteimages/2018_10/ab-ve-uyelik-surecimiz_temel_bilgiler_kitabi.pdf adresinden alındı

AB Türkiye Delegasyonu. (2019). *https://www.avrupa.info.tr/tr/goc-politikalari-6892*. 12 24, 2019 tarihinde https://www.avrupa.info.tr: https://www.avrupa.info.tr/tr/goc-politikalari-6892 adresinden alındı

Akçay, B. (2011, Ocak - Haziran). Aday Ülke Statüsü Kazanımı Sonrasında Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ekonomik Entegrasyonu: Koşullar ve Kısıtlar. *Maliye Dergisi*(160), 1-27.

Anadolu Ajansı. (2019, 03 15). *https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162*. 12 21, 2019 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162 adresinden alındı

Aras, İ., & Akdoğan, M. (2017, 09). Avrupa Komisyonu Başkanlarının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileriyle İlgili Söylemleri: Barroso Ve Juncker Dönemleri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15*(3), 194-219. 12 22, 2019 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368741 adresinden alındı

Avrupa Konseyi. (2019, 10 15). *https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/*. 12 15, 2019 tarihinde https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/ adresinden alındı

Burulday, A. F. (2011, 10 20). *http://www.bilgesam.org/incele/143/-yunanistan-ekonomik-krizi/#.XgaFiUczZPY*. 12 17, 2019 tarihinde http://www.bilgesam.org: http://www.bilgesam.org/incele/143/-yunanistan-ekonomik-krizi/#.XgaFiUczZPY adresinden alındı

Çalış, Ş. H. (2016). *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri* (5 b.). Ankara: Nobel Yayınları.

Erdoğan, S. (2015, 09 25). AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ VE ULUSÜSTÜ AVRUPA BİRLİĞİ KURUMLARI: YENİ KURUMSALCI BİR DEĞERLENDİRME. Ankara. 12 18, 2019 tarihinde http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/28691/Seven_ERDOGAN_Tez.pdf?show adresinden alındı

EU. (2012, 10 26). *https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj*. 12 16, 2019 tarihinde https://eur-lex.europa.eu: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj adresinden alındı

EU. (2016, 6 7). *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M049*. 12 16, 2019 tarihinde https://eur-lex.europa.eu: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M049 adresinden alındı

Europa. (2007, 11 6). *https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/strategy_paper_en.pdf*. 12 17, 2019 tarihinde https://ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/neighbourhood-

enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/strategy_paper_en.pdf adresinden alındı

Europa Commission. (2016, 12 06). *https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en*. 12 20, 2019 tarihinde https://ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en adresinden alındı

European Council. (2019, 12 01). *https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/former-euco-presidents/*. 12 22, 2019 tarihinde https://www.consilium.europa.eu: https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/former-euco-presidents/ adresinden alındı

European Union. (2016, 12 06). *https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en*. 12 21, 2019 tarihinde https://ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en adresinden alındı

Friis, L., & Murphy, A. (2000). Enlargement: A Complex Juggling Act. M. C. Green, & M. Smith içinde, *The State of the European Union: Risks, Reform, Resistance and Revival* (s. 186-203). Londra: Oxford University Press.

Hillion, C. (2004). The Copenhagen Criteria and their Progeny. C. Hillion içinde, *EU Enlargement: A Legal Approach* (s. 1-22). Oxfort: Hart Publishing.

İçener, E. (2009). Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity. *Perspectives on European Politics and Society*(10/2), 225-239.

İçener, E. (2018, 10 2018/10/26). Cyprus and the Roadmap for Peace. M. .. Michael, & Y. Vural içinde, *Cyprus and the Roadmap for Peace* (s. 173-1983). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

İnternetHaber. (2019, 12 06). *https://www.internethaber.com/abnin-yeni-yonetiminden-turkiyeye-ilk-ziyaret-2067797h.htm*. 12 25, 2019 tarihinde https://www.internethaber.com: https://www.internethaber.com/abnin-yeni-yonetiminden-turkiyeye-ilk-ziyaret-2067797h.htm adresinden alındı

İstanbul Gerçeği. (2017, 06 01). *https://www.istanbulgercegi.com/ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290.html?part=haberler&section=ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290&page=&srch=*. 12 22, 2019 tarihinde https://www.istanbulgercegi.com: https://www.istanbulgercegi.com/ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290.html?part=haberler&section=ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290&page=&srch= adresinden alındı

Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler. *KSBD*, 399-420. 12 24, 2019 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/507074 adresinden alındı

Milliyet. (2013, 06 04). *http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiyenin-avrupadaki-imaji-icin-hic-iyi-olmadi-1718437*. 12 23, 2019 tarihinde http://www.milliyet.com.tr: http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiyenin-avrupadaki-imaji-icin-hic-iyi-olmadi-1718437 adresinden alındı

ÖRAZ, S. (2011). Andew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi. *Turkish Studies*(Volume 6/1 Winter), 1611-1624. 12 17, 2019 tarihinde http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934394.pdf adresinden alındı

Saatçioğlu, B. (2011). AB'ye Uyum için AB Üyelik Şartlılığı İnandırıcılığın Rolüne Yeniden Bakış: Türkiye Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 23-44. 12 19, 2019 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540157 adresinden alındı

Schimmelfennig, F. (2010). The Process off Enlargement. J. Richardson içinde, *European Union: Power and Policy-Making* (s. 207-225). Newyork, USA: Routledge. 12 18, 2019 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=jRMHvsxeT04C&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false adresinden alındı

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2006). The Study of EU Enlargement: Theoretical Approaches and Empirical Findings. M. Cini, & A. Bourne içinde, *Palgrave Advances in European Union Studies* (s. 96-116). Londra: Palgrave Macmillan.

Schuman, R. (2017, 10 24). *https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en*. 12 15, 2019 tarihinde https://europa.eu: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en adresinden alındı

Sobacı, M. Z. (2011). AVRUPA BİRLİĞİ KOŞULSALLIĞININ ETKİNLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE REFORM ÜZERİNE BİR ANALİZ. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 10*(1), 85-100.

Star. (2013, 06 01). *http://www.star.com.tr/guncel/bagistan-abye-gezi-parki-uyarisi-haber-759067/*. http://www.star.com.tr: http://www.star.com.tr/guncel/bagistan-abye-gezi-parki-uyarisi-haber-759067/ adresinden alındı

Tanyu, H. (2016). *https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu*. 12 15, 2019 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr: https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu adresinden alındı

TC Dışişleri Bakanlığı. (2011). *http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa*. 12 21, 2019 tarihinde http://www.mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa adresinden alındı

Torun, Z. (2017). Avrupa Birliğinin Türkiye ile İlgili Genişleme Politikası: Kuramsal Çerçeve. B. Akçay, & S. Akgül Açıkmeşe içinde, *Yarım Asrın Ardından Türkiye AB İlişkileri* (s. 141-163). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ünlü, A. D. (2017). AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNİN TEORİZASYONU: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(5), 26-37. 12 19, 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/336743124_Avrupa_Birligi_Genislemesinin_Teorizasyonu_Orta_ve_Dogu_Avrupa_Ulkeleri_Ornegi adresinden alındı

Vachudova, M. A. (2005). *Europe İndivided: Democracy, Leverage And İntegration After Communism.* Newyork: Oxford Universty Press.

Verney, S. (2006). Justifying the Second Enlargement: Promoting Interests, Consolidating Democracy or Returning to the Roots? H. Sjursen içinde, *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity* (s. 19-44). Oxon: Routledge.

Wakelin, E. (2013, 11 1). *https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/.* 12 19, 2019 tarihinde https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/: https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/ adresinden alındı

World Bank. (2005). *Conditionality Revisited Concepts, Experiences, and Lessons.* Washington: World Bank. 12 21, 2019 tarihinde http://siteresources.worldbank.org: http://siteresources.worldbank.org/PROJECTS/Resources/40940-1114615847489/Conditionalityrevisedpublication.pdf adresinden alındı

DEMOKRASİNİN BASKI REJİMLERİNE DÖNÜŞMESİ

Yusuf KARADAĞ

Özet

Demokrasi literatürünü oluşturanlar, demokrasiyi, İlk/Eski Çağ, Orta Çağ ve Modern Dönem diye genellikle üç kısma ayırırlar. Eski Çağ demokrasilerini İ.Ö. 5. Asırdan başlayıp, Antik Yunan ve Roma Cumhuriyeti deneyimlerini anlatan siyasal bilimciler, Orta Çağ demokrasisini anlatmak için, dönemin İngiliz Kralı Jhon ile Feodaller arasında, 1215 yılında imzalan, Magna Charta Libertatum (Büyük Özgürlük Şartı)'u başlangıcı olarak kabul ederler. 1600'lü yılların ilk yarısında, Büyük Britanya'da yaşanan iç savaşlar sonucunda, 1649 yılında Kral I. Charles idam edildi ve modern demokrasinin başlangıcı sayılabilecek ve 11 yıl sürecek olan Cumhuriyet kuruldu. Yüz yılı aşkın bir süre sonra, adına Amerikan Devrimi denilen ve ABD'nin 1776 yılında Büyük Britanya'dan kopması olarak algılanan Anayasal süreç ile 1789 da gerçekleşen Fransız devrimi ise günümüz modern demokrasilerine en büyük katkıyı sunan diğer iki önemli olaydır. Peki ne oldu da demokrasiler dönem dönem yıkılıp, yeniden kuruldular. Demokrasi olmayan rejimlerin kurucuları bile, neden kendi rejimlerine de demokrasi adını verdi? Bu çalışma da bu soruların cevaplarını bulmak için, ilk olması ve daha sonra gelecek olan bütün rejimlere kaynaklık teşkil etmesi bakımından, Atina Demokrasisine geniş yer verip, diğer rejimleri daha kısa turarak bir anlatım gerçekleştirilecektir. **Roma'nın ilk siyasal fikir adamlarından Polybius, yönetim biçimlerinin, Platon'un *"Yönetim Sistemleri Döngüsü"* çerçevesinde ister istemez belli bir sırayı izlediğini söyler.** Bu çalışma, Herakleitos'un, ''*diyalektik evrende hüküm süren ve kendisinden dolayı var olan her şeyin kendi karşıtına dönüştüğü değişme sürecini, karşıtların birliğini ve bunu ifade eden çelişki mantığı''* olarak ifade ettiği, *diyalektik felsefe* bağlamında '*'her şey zıddıyla kaimdir''* ilkesini esas alarak, demokrasinin nasıl baskı rejimlerine dönüştüğünü belirlemeyi amaç edinmiştir. Böylece, daha önce üzerinde yeteri kadar durulmamış olan, ''demokrasinin baskı rejimlerine dönüşmesinde, demokrasinin kendisinin buna nasıl bir katkı sağladığını'' ortaya koymuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Baskı Rejimleri, Demokrasi, Halkın İktidarı

Giriş

''En büyük karmaşa "demokrasi" ve "demokratik hükümet" sözcüklerini kullanma biçimimizden doğmaktadır. Bu sözcükler açıkça tanımlanıp bunların tanımları üzerinde bir anlaşmaya varılmadıkça, halk, içinden çıkılmaz bir fikir karmaşası yaşayacaktır, bu da en çok halk avcılarıyla zorbaların işine yarayacaktır.'' Tocgueville

Antropologlar, Dünyanın ilk varoluşundan günümüze kadar, kimin yaşadığını araştıra dursun, s*osyal bir varlık olan insan, yaşamını devam ettirmek için, çevresiyle iletişime geçmiş bu iletişim sonucunda bir kültür oluşturmuştur. Çoğalan insanın kültürü de ber*aberinde çeşitlilik göstermiş insan bu *farklı* kültür için farklı *tanımlamalar getirmiştir.* Söz konusu *kültürü devam ettirebilmek içinse bir düzene ihtiyaç duymuştur(*Özer, 1996: 83-86). *Sosyal bilimlerin değişik kaynakları incelendiğinde, varoluştan günümüze gelene değin, insanın kurduğu* düzen, değişik biçimlerle kendini gösterir. *Aristoteles, (2017) bu konuyu işlerken, '' Her evin en yaşlı üyesi adeta bir kral gibi evini yönetiyordu''* cümlesiyle, *aile yapısını devlet yönetmeye benzeterek, insanların olduğu bir yerde mutlak bir idareye duyulan ihtiyaca vurgu yapar*(Aristoteles, 2017: 23-26). Gelişerek büyüyen bu değişimden olsa gerek, sosyal bilimlerin bütün disiplinlerinde olduğu gibi, siyasal bilimlerde kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Bu alt başlıklardan birisi de demokrasi başlığıdır. Kendisinin de alt başlıkları, çeşitleri, şartları olan demokrasi (Tunç, 2008: 117-1124) hakkında da onlarca belki de yüzlerce kitap veya kitap bölümü yüzlerce makale yazılmıştır, yazılmaya devam etmektedir. Zira herkes demokrasiye farklı pencereden baktığından olsa gerek farklı tanımlar getirmektedir (Özer, 1996: 72-79; Çağla, 2015: 13). Hatta öyle ki farklı rejimlerin savunucuları bile, demokrasi olmayan rejimleri, demokrasi olarak tarif etmişlerdir (Tılly, 2011: 13,20). Demokrasi kavramı, bu bağlamda bütün ideolojileri etkilemiş, Kapitalist ve Marksist ideologlar bile demokrasiyi gündemlerine almış,

demokrasi karşıtı olan rejimlerinden demokrasi diye bahsetmişlerdir (Sartori, 2014: 13, 15). Demokrasi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde, aslında bu biraz da içinde bulunan çağın bakış açısıyla ilgili bir konudur.. Sözgelimi günümüz demokrasilerinden söz eden birçok düşünür, bu süreci anayasal bir süreç olarak değerlendirirken((Schmidt, 2002: 19), antik çağda yaşamış olan ve felsefenin öncülerinden sayılan Aristoteles ise anayasal süreci, demokrasi ile oligarşi arasında bir yerde görür (Aristoteles, 2017: 62). Bu çalışmanın amacı hakkında yüzlerce yazınsal kaynak olan bir sistemin ortadan kalkmasında, yani demokrasinin baskı rejimlerine dönüşmesinde, kendi katkısı ve diğer etmenleri incelemektir. Bir şeyin, başka bir şeye dönüşmesi için, önce o şeyin var olması gerekmez mi (Mevlana, 2009: 336, 485)? Bu soruya verilen cevap, demokrasinin neden baskı rejimlerine dönüştüğünü veya dönüşeceğini bize söylemeyecek, bizzat bizim düşünmemizi sağlayacaktır.

Zıd'lıklar Metodolojisi

''Olguları tanımlama çabası, bizi geliştiren en önemli faaliyetlerden biridir (Çağla, 2017: 9)''. Bu bağlamda olsa gerek, insanlar, tarih boyunca olayları ve olguları tanımlama gayreti içerisine girmiştir. Matematikçi İngiliz Filozof Whitehead, Avrupa'da Felsefe'nin, Eflatun'unun yazdığı metinlere, daha sonra gelen düşünürlerin eklediği yazınsal fikirlerden oluştuğunu söyler (Whitehead, 2008: 258). Herakleitos'un, ''diyalektik evrende hüküm süren ve kendisinden dolayı var olan her şeyin kendi karşıtına dönüştüğü değişme sürecini, karşıtların birliğini (Hilav, 1997: 34)'' olarak ifade ettiği, *diyalektik felsefe'yi*, Zenon'mu yoksa Heraklitos'mu daha iyi kullanmış tartışıla dursun, Zenon'dan, Sokrates'e, Platon'dan Aristoteles'e, Hegel'den Marx'a, ve Kant'a kadar değişik filozofların, değişik şekilde kullandığı, ''*haklı çıkma''* sanatıdır (Şeptulin, 2013). Elbette bizim kimseyi alt ederek haklı çıkmak gibi bir gayemiz yoktur. Sadece bu büyük düşünürlerin kullandıkları metottan kısmen istifade edeceğimizi, olaya bu pencereden bakılması arzusudur. Zira '' Modem dönemin siyaset

felsefesi, eski kadim medeniyetlerdeki filozofların ve hukukçuların tekrarına dayanan bir geriye gidiş hadisesidir (Whitehead, 2008: 68)''. Bu sebepledir ki söz konusu felsefik yaklaşım, bizim için, ‘*'her şey zıddıyla kaimdir''* ilkesine temel teşkil etmiş ve birçok fikri akımda yer bulmuştur. Üstelik ilk çağ felsefecilerini inceleyip, İlahi kaynaklardan beslenen ve Felsefeyi daha çok, yaratıcıyı tanımada kullanmaya çalışan İslam felsefecileri nede ilham vermiştir (Afifi, 1974: 61,72, 89,108,115,126). Hatta öyle ki, Mevlâna Mesnevi'sinde "*…zıtlar, zıtlardan zuhur etmekte, …bu birbirini yok ediş, zıdda, kendi zıddından gelir; …Zıd, ancak kendi zıddıyla bilinebilir;… İyiyi bilmedikçe kötüyü bilemezsin; …zıd ancak zıddıyla görülebilir a yiğit*; *…çünkü zıddı, kesin olarak onun zıddı ortaya çıkarır; …çünkü zıddı olmadan zıddın ortadan kalkması imkânsızdır; …sen her zıddı, zıddıyla bil. …zıd, zıddı meydana çıkarır, gösterir*". Diyerek zıtların her şeyin zıddına ihtiyaç duyduğuna vurgu yapar. Aslında anlatmak istediğimiz manayı, Mevlana en iyi şekilde anlatmış (Mevlana, 2009: 181-182, 235-236, 336, 485, 1130, 1365, 1658, 1708, 1808, 1901, 1906). Bu bağlamda, zıtlık ilkesi, birçok olguda olduğu gibi baskı rejimlerini anlamamıza da yarayan en büyük prensiptir. ''*Her hangi bir kavramı anlatmak, tanımlamak demek o kavrama bir sınır, bir çerçeve çizmek demektir''* (Sartori, 2014: 230). Çizilecek en güzel çerçeveyi ise, tanımı yapılan kavramın zıddını, tersini, karşısında olanı tanımlayarak yapabiliriz. Zira iyinin varlığı kötü'de, gündüzün manası gecede gizlidir (Mevlana, 2009: 1130). Aslında zıtlıklar bir bütünün iki yarısı gibidir, birbirilerini tamamlamaktadırlar. Öyle ki bu ilke sadece akademik kaynaklarda değil, değişik yazım türlerinde kendisini göstermiştir. Biri olmadan diğeri var olamıyor. Olumlu olanın anlaşılabilmesi için, olumsuz olana ihtiyaç vardır (Hilav, 1997: 34). Diğer yandan, Roma'nın ilk siyasal fikir adamlarından Polybius, yönetim biçimlerinin, Platon'un *"Yönetim Sistemleri Döngüsü"* çerçevesinde ister istemez belli bir sırayı izlediğini söyler. Platon bu döngünün, *"tanrı*" evrenin yönetimini insana bıraktıktan sonra, söz konusu yönetimin, Monarşiden, Demokrasiye kadar birbirini izleyen bir *"döngü"* içerisinde tekrar ettiğini söyler (Ağaoğulları ve Köker 1991: 20-21). Bu pencereden bakıldığında, demokrasinin anlaşılabilmesi için, baskı rejimlerine, baskı rejimlerinin anlaşılabilmesi için ise demokrasinin tarifine ihtiyaç var. Bu bağlamda baskı rejimlerini anlamak için, demokrasinin tarifi üzerinden, tarihsel yolculuğunda ortaya çıkış noktasına giderek irdelemeye çalışacağız.

Tanımlarda Demokrasi

Siyaset

Yönetim biçimleriyle iç içe geçmiş başka bir kavram ise siyasettir (Özlük, 2014: 90-103). İçinde siyaset barındırmayan hiçbir yönetim şekli yoktur. Siyaset, aslında insanın doğumu itibariyle başlar (Yayla, 2016: 24). Aristo'nun yaşadığı zaman diliminden, günümüze açılan siyasal ve felsefik pencereden bakıldığında, siyaset kurumu çok çeşitli tanımlar görmüştür (Fedayi, 2014: 3). Ancak her birinin ortak paydada buluştukları özellikleri üzerinden bir tanım yapacak olursak; batı dillerinde (*İngilizcedeki karşılığı*) ''*politics''* (Yayla, 2014: 13) olarak adlandırılan, orta doğu dillerinin bazılarında kullanılan, *seyis* kökünden türetilen siyaset, çıkış noktası olarak, kente mensup olanlar manasında ki *polites'*i yönetmek demekti. Yine Yayla'nın (2016), Crick'ten aktardığı başka bir tanımda ise ; ''*Siyaset, belli bir yönetim alanı içindeki farklı menfaatlerin, onlara, bütün olarak toplumun refahı ve bekası için taşıdıkları önemle oranlı olarak, iktidarda bir pay vermek suretiyle uzlaştırılması faaliyetidir* (Yayla, 2016: 23). Bu vb. tanımlardan çıkardığımız sonuca göre; Siyaset için, ortalama bir tanım yapacak olursak, insan, hayatını bir düzen içerisinde idame ettirmek ister. Bunun için bazı kurallar koymak ve koyduğu bu kuralları uygulamak ve korumak ister. Söz konusu kuralları uygularken de zaman zaman bunları değiştirebilir. İşte insanın kendi düzenini kurmak için gerçekleştirdiği bütün bu faaliyetleri siyaset olarak tanımlayabiliriz (Çağla, 2017: 15). Günümüzde birçok insan için profesyonel bir meslek haline gelen siyasetin, demokrasi ile anılmaya başladığı, çoğunluk kaynakların aktardığı ilk çıkış noktasına bakalım. Yani Antik Yunan'a gidelim. Ve böylece konuyu ana mecrasına doğru yönlendirmiş olalım. Siyaseti, demokrasiyi ve antidemokratik uygulamaları iç içe alan bir bağlam geliştirerek sonunda sözü okuyucunun kendisine bırakalım.

Devlet

Aristoteles'in (2017)özgür, eşit ve siyasal insanların, iyi şeyler yapmak için kendi ailelerinden üstün tuttukları devlet kurumu(Aristoteles, 2017: 23-27), günümüzde kutsal sayıldığı gibi, ilk çağlarda da kutsal sayılmıştır. Capelle (1995) *Sokratesten önce Felsefe* adlı

eserinde Platon'a (2014) dayanarak anlattığı efsanede, ‘*’insanların vahşi hayvanlarda korunmak için birleştiklerini ve kentler kurduklarını, ancak henüz politika sanatına sahip olmadıklarından birbirlerine haksızlık yapmaları sonucunda yeniden dağılıp yok oluyorlardı. Tanrı Zeus bu problemi çözmek üzere Hermes'i görevlendirdi ve ona, bütün insanlara eşit şekilde Adalet ve saygı duymayı öğret, Adaletten ve sevgiden pay almamış bireyleri devletin başına bela sayarak öldür* (Capelle, 1995: 91-97)*’’* dedirterek, devlet kurumuna atfedilen önemi göstermektedir. Yine aynı eserde, Demokritos'un felsefik bakış açısını anlatan Capelle ‘*’Bütün işler arasından devlet işlerini, yani onun iyi bir şekilde nasıl yönetileceği konusunu ilk sıraya almak gerekir. Ne hukuk ve adalete ters düşecek şekilde anlaşmazlık çıkarmalı ne de kamu yararı aleyhine güç kullanmaya yeltenmelidir. Çünkü iyi yön etilen bir devlet en mükemmel kurumdur; her şey bunun içinde yer alır: O gelişirse her şey gelişir; çökerse her şey çöker* (Capelle, 1995: 209). Hatta bu kurum,‘’*kurumlar, kurumu’’*(Fedayi, 2014: 11) olarak ta ifade edilebilir. Kurulan düzenin yönetim şekli, devletin çeşidini de tanımlar. Çağla (2017:156)'ın aktardığına göre, Fransız yazar Philippe Braud, devlet tanımını yaparken, kurulu düzenlerine göre çeşitli sınıflara ayırmıştır. Braud, devletleri, Jakoben devlet, liberal devlet, feodal devlet, burjuva devleti, sosyalist devlet, İslam devleti, sosyal devlet, laik devlet vb . Hatta Charles Titus'a göre bu çeşitlilik/tarifler o kadar çoktur ki, 145 çeşit devlet tanımı vardır. Bu yönetim/devlet biçimlerine, bazen ‘*’Tanrı Hükümetleri’’*(Çağla, 2017: 25) denildiği gibi, bazen de ‘’*Tiran(Yunan zorba)’’*(Sartori, 2014: 61) -*Yunanca Trannos. Eski Yunan'da, iktidarı yasalara aykırı biçimde ele geçirmiş veya böylesi bir iktidarı devralmış yöneticilere verilen ad. Terim sonraki çağlarda zalim ve baskıcı hükümdarları niteleyen bir anlam kazanmıştır* (Erdal, 2012: 467) -*lık*(Çağla, 2015: 20), denmiştir.

Demokrasi ve diğerleri

Kışlalı (2010) siyasal sistemleri incelerken, çoğulcu sistemler, tekilci sistemler ve geri kalmış ülke sistemleri diye üç kısma ayırır. Kışlalı her ne söz konusu tasnifleri alt başlıklarda tasnif etse de, aslında iki tane sistem var; Demokrasi ve diğerleri. Zira demokrasi dışındaki bütün rejimler, her ne kadar çıkış şekilleri, uygulama biçimleri ve gerekçeleri farklıda olsa, hepsinin ortak noktası bir liderin, bütün gücü elinde bulundurmasıyla sonuçlanıyor. Totaliter

rejimler ilk etapta, farklı görünse de, aslında gücü kullanan herkes, söz konusu bu gücü liderin ortaya koyduğu doktrinden almaktadır. Söz konusu güç önce merkez komiteye geçer daha sonra lider bu gücü kendisinde toplar. Zira bu rejimin en iyi örnekleri olan, geride bıraktığımız yüzyıl içerisinde Rusya, Almanya ve İtalya'daki rejim değişiklikleri ve uygulamaları incelendiğinde, ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır (Linz, 2008: 59). (Sartori(2014), ''*Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*'' eserini yazarken, demokrasiyi anlatmak için, *''demokrasi ne değildir''* başlığını kullanmış ve konuyu anlatmak için; *''Bir tanım, tanımladığı şey neyse tümüyle onu kavramalıdır, daha fazlasını değil. Nitekim tanımlamak her şeyden önce, sınırlar çizmek, sınırlandırmak demektir. Dolayısıyla, Bir kavramı sınırlandırmanın değişmez, tek yolu onu tersinden, a contrario, yani tersini, karşıtını veya aykırısını göstererek tanımlamaktır. Bu nedenle, demokrasinin ne olduğunu ortaya koyabilmek için, ne olmadığını da ortaya koymamız, yani, demokrasinin karşıtı nedir onu da göstermemiz gerekir''* (Sartori, 2014: 230), diyerek demokrasi karşıtının tanımlanmasıyla demokrasinin ne olduğunun anlaşılabileceğini vurgulamıştır. Demokrasiyi tanımlamadan, zıddını, yani demokrasi olmayan rejimleri anlatmak veya tam tersini anlatmak çok ta kolay olmasa gerek. Günümüzde/modern demokrasi deyince, anayasal bir sürecin olduğu (Schmidt, 2002: 19) erkler ayrılığı dediğimiz, modern devletin temel unsuru olan, yasama, yürütme ve yargının, birbirinden bağımsız, hiçbir kurumun, diğerine karışmadığı veya tahakkümü altına almadığı/almaya çalışmadığı, devletin ve rejimin devamlığı için uyum içerisinde birlikte çalıştığı, bir kontrol mekanizması algılarız. Veya seçim olan bir ülkede, iktidarı kaybedenlerin, herhangi bir taşkınlığa yer vermeden -akıllarının ucundan dahi geçirmeden- ellerindeki bütün kamu imkânlarını bırakıp yeni bir seçim olana kadar problem çıkarmadan çalıştıkları, bir resim görürüz. Belki de demokrasiyi bize anlatanlar, zihnimizin derinliklerine bu fotoğrafı nakşetmişlerdir, kim bilir. Sartori(2014), söz konusu eserinde; *''Demokrasi terimi karşıt şeyleri anlatmak ve karşıt uygulamalara saygınlık kazandırmak için kullanılırsa, o zaman anlamsız bir terim olur. Neden söz ediyoruz? Bu sorunun yanıtı, her şeyden önce, demokrasi tanımının içindedir. Demokrasi saydam bir sözcüktür, yani, sözcüğün anlamı, dildeki ilk anlamına kolaylıkla bağlanabilmektedir. Bu yüzden, demokrasiyi sözcük anlamına göre tanımlamak çok kolaydır. Nitekim sözcük anlamına göre demokrasi "halk iktidarı", iktidarın halka ait olması demektir* (Sartori, 201: 23)*''*. Antik

Yunan'dan dünya ya miras kalan demokrasi ifadesi bütün tanımlarda ''*halkın iktidarı*'' olarak vurgulanır. Bu tanım, demokrasiyi yazan hemen hemen her yazarın (Özer, 1996: 75,79; Schmidt, 2002: 13,14. vd.) bazen farklı kelimler ile de olsa anlattığı tanımdır. Madem bütün siyaset bilimciler demokrasinin tanımında hemfikirler, o halde zıddı ise halkın olmayan bir iktidardır. Adı ister Aristokrasi olsun, ister Oligarşi olsun, ister Tiranlık olsun, ister Despotizm olsun, ister Diktatörlük olsun veya Komünizm olsun. Hiç fark etmiyor. Zira halkın kendisine ait olanın başka ellerde olması, zorbalıktır. Acı olan ise, bu zorbalığın ortaya çıkmasına sebep olan da halkın bizzat kendisidir.

Demokrasi Örnekleri

Atina Kent Demokrasisi

Yaşadığımız çağdan yaklaşık 4000 yıl önce, günümüzde Ege Denizi olarak adlandırdığımız denizinin her iki yakasında, adına Yunanlı denilen insan topluluğu yaşamaktaydı (Uygun, 2011: 12). Söz konusu bu topluluk büyük sayılabilecek bir uygarlık oluşturdu. Zamanla *Dorlar* tarafından yıkılan bu uygarlıkta, İ. Ö. 8. yüzyılda ''*aristokratik*'' (Sartori, 2014: 184-185) yönetim biçimi ile yönetilirken, ''*7. Yüzyılda''* Uygun, 2011: 12), bu gün akademik ve tarihi kaynaklarda, site veya kent/şehir devleti ''(*İ. Ö. 507 yılından, Makedonlar tarafından İ. Ö. 321 yılında kontrol altına alınana kadar, en önemli şehir devleti Atina'ydı*)''(Dahl, 2001: 11) olarak adlandırılan ''*polis''(*(Sartori, 2014: 170) ler oluşmuştu. Tarihi kaynakların çoğunluğu bunu ifade ederken, diğer bir taraftan bazı araştırmacılar bunun aksine, ilk demokratik kurumların Atina'dan önce, Fenike şehir devletlerinde oluştuğunu söyler. Yunanlıların kullandıkları alfabeye bakılırsa, söz konusu iddianın olasılığı göz ardı edilemez (Uygun, 2011: 12). Atina'da, bu günkü modern devlet yönetimlerini oluşturan, sosyal, dini, askeri, ekonomik ve siyasal yapılarının tamamı bulunur (Uygun, 2011: 13) ve bu yapıların hepsi, bizzat halk (*demos)* (Sartori, 2014: 171) tarafından *kura usulüyle* (Dahl, 2001: 12; Tilly, 2011: 54) yönetilirdi. Böylece Atina Polis(site, şehir devleti)'inde her yurttaş siyasetin doğal

bir üyesi olurdu (Uygun, 2011: 97). Atinalılar, tek kişinin yönetiminden ziyade geniş halk kitlelerinin katılımı ile alınan kararların daha isabetli olduğu kanaatindeydiler. Nedeni ise, onlara göre, çoğunluk karar alma sürecinde konuyu tartışır ve en doğru karar ortaya çıkar. Böylece alınan kararlarda hata sayısı en aza indirgenmiş olurdu. Atina demokrasisinin birçok kurumu olmasına rağmen iki tane ana kurumu vardı. *Ekklesia ve dikasteria*. Bunlardan en önemlisi toplanma yeri olan *meclisti* (Dahl, 2001: 12). *Ekklesia'da(*halk meclisi) *toplanan* (Sartori, 2014: 12; Uygun, 2011: 20) her meslekten insan generallerde dahil olmak üzere memur-yönetici seçerdi. Komutanlık gibi bazı mesleklerin süresi olduğu gibi, daimi yapılan görevlerde söz konusuydu. Kurayla halkın arasından jürileri seçilen *Dikasteria'da* (Çağla, 2015: 22-27) (mahkeme) ise, kölelerden seçilmiş memurlar görev yapardı. Bu iki kurum içerisinde veya çevresinde, bağ/bağlam olarak, *nomoi(temel yasalar),Dikasterion/halk mahkemesi Bule (beşyüzler konseyi, 10 kabileden 50 şer yurttaşın bir yıl süreyle görev aldığı konsey-bu konsey her hafta toplanırdı* (Uygun, 2011: 26-27-30*), majistralar (bürokrasi-polisin tüm yöneticileri-)vb.* kurumlar Antik demokrasiyi oluşturan unsurlar olsa da birçok şey anılan iki kurum çerçevesinde yürüyordu. Her şey iki ayak üzerinde yürüyordu, desek, yanlış sayılmaz. Karar almak ve alınan kararları uygulamak (Yayla, 2015: 46). Bu açıklamalar bağlamında, Atinalıların kullandığı *demokratia,* halk(*herkes, pekçok, aşağı sınıf, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk* (Yayla, 2015: 40-41)ın yönetimi (Tilly, 2011: 53), demek olup, Yunan dilinde *demos* (insanlar/halk) ve *kratos* (yönetmek/*kura* (Dahl, 2001: 12)*)* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Yukarıdaki tanımın dışında, *demos* kelimesi bir taraftan Atinalı manasına gelse de, bazen halk, bazı zamanlar ise sadece fakir insanlar manasında kullanılmıştır. Önce Atinalı demek olan kelimenin fakir halk manasında da kullanılması sanırım sadece benim dikkatimi çekmemiştir. Bu olsa olsa yönetimi kendi ellerinden alan halkı, küçük görmek için, aristokrasinin uydurduğu bir tanımdı. (Dahl, 2001: 11) Aristokrasi küçümsese de, günümüzün modern demokrasinin temelini atması açısından, Yunan demokrasileri arasında en güçlü demokrasi olan katılımcı Atina demokrasisi, alanında (olası Fenike şehir devletlerini göz ardı ettiğimiz takdirde) ilk örnektir (Dahl, 2001: 12). Her ne kadar, bu yönetim veya yönetimin verdiği görevi yapacak olanların, sadece on sekiz yaşını geçmiş, köle veya yerleşik yabancı(aslen Atinalı olmayıp, Atina'da yaşayan ve kural gereği vergisini verip askerlik yapan

köle olmayan yabancılar manasını taşır) olmayan erkeklerden oluşsa (Çağla, 2015: 20-21) da deneyim (YAYLA, 2016)açısından ilk olması önem arz etmektedir. Bu bağlamda Atina'lılara göre, doğrudan temsiliyet, sadece doğru karar alma mekanizması için önem arz etmiyordu. Ayrıca Atina'lılar, siyaseti meslek haline getiren siyasilerin, her ne kadar seçimle iş başına gelseler bile, oligarşik bir yönetime dönebileceklerinden endişe ettikleri için, amatör siyasette denilebilecek, o günün şartlarında Polis için yapılan idari ve siyasi çalışmalara katılım hakkı bulunan herkesin söz konusu çalışmalara katılmalarından yanaydılar (Uygun, 2011: 98). *Antik Yunan Polisinde bulunan insanların birçoğunun doğrudan demokrasiyi özümseseler bile, eğitimli bazı kesimlerin de tersini düşündüğünü kaynaklardan öğreniyoruz (Platon, 2013: 87-126). Tam olarak Aristoteles gibi olmasa da bunlardan bir tanesi de Platon'dur.* O, siyasetin, yani kenti yönetmenin basit ve sıradan insanların işi olmadığını, her meslekten insanların, mesleklerini icra ederken ayrıca gelip siyaset yapmalarını doğru bulmuyordu. Ayakkabıcı ayakkabı yapmalı, demirci, demirci olarak kalmalıydı. O'na göre bu işi, eğitimli, siyasette profesyonelleşmiş insanların siyaset yapması gerekiyordu. Platon bununla da yetinmeyip, siyasetin mevcut halktan daha üstün özelliklere sahip seçkin insanların yapabileceği bir iş olmasından dolayı Atina'lıların bu seçkin, doğal genetik özelliklere sahip insanları getirip yönetimi onlara teslim etmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Bu yöneticilerin *birer ''Tiranâ dönüşmemesi için ise onların mutlaka iyi eğitilmesi ve kötü alışkanlıklardan arındırılması gerektiğini''* belirtmiştir. Kötü olan bir eğitimden geçmemiş ve ''*kötü alışkanlıklardan arındırılmış''*, yöneticilerin iyi ''*niyetli olacakları''* ve böylece ''*Tiran'a dönüşmeyeceklerini''* belirtmişti. Bu bakış açısı, demokrasinin ortadan kalkmaması için eğitimin önemini vurgulamaktadır. Platonun neden böyle düşündüğünü anlamak için, O'nun devlet ve yönetimle ilgili fikirlerine bakmak gerekiyor. Sadece Platon değil, eski Yunan'da bir çok insan demokrasinin yaşamaya elverişli rejimler olmadığını düşünmüştür (Sartori, 2014: 15). Demokrasi, Aristoteles'e göre her ne kadar kötü yönetim şekilleri arasında gösterilse de''*en mükemmel'' idare şekli değil* belki ama beşeri kaynaklara dayanan alternatifleri içerisinde en ''*iyi yönetim'' tarzı*dır diyebiliriz (Fedayi, 2014: 37; Yayla, 2015: 27).

A.a) Eleştirel Yönleri

Kimin haklı, kimin haksız olduğuna bakmaksızın demokrasi için bir karşılaştırma yapacak olursak; Atinalıların yürüttükleri siyasete göre, görevliler kura usulüyle seçildiklerinden, seçilenlerin yapacakları işler için yeterli donanıma sahip olup olmadıklarına bakılmazdı. Antik Yunan'da kadın, köle, çocuklar ve yerleşik yabancılardan oluşmayan, özgür her vatandaşın, site devleti içinde alınan görevlerin yerine getirilmesi hususunda, yetkin olduğuna inanılırdı. Buna mukabil, Platon'a göre site yönetimi, siyasetin işi olmaktan çıkmalı, genlerinde yöneticilik vasfı olan üstün bireylerin önderliğinde gerçekleştirilmeliydi (Platon, 2013: 87-126). Söylediklerinde haklı olduğunun gerekçesini ise şu şekilde açıklıyordu; üstün vasıflı insanların bilge olduğu, bilgelerin ise keskin görüşlü olduğu, halkın (mecazen) kör olduğunu, bilgelerin iyiyi, doğruyu bilebileceklerini çünkü onların bilimi sevdiklerini, sevgi dolu oldukları için herkese eşit davranacaklarını bu sebepten devlet yönetimini bilge insanlara teslim etmek gerekmektedir (Platon, 2013: 209-246). Hatta öyle ki demokrasi yerleştiğinde bile eğitimli olan birçok Atinalı, muhalif kalmışlardır. Oktay UGUN'un aktardığına göre Yaşlı OLİGARK, ‘*'bütün dünyada toplumun kaymağı demokrasiye karşıdır* (Uygun. 2011: 100)'' der. Çok ilginç olan ise bunu diyen, Sahte Xenophon olarakta bilinen Yaşlı OLİGARK'ında, Antik demokrasiyi eleştirenlerden biri olmasıdır. Çünkü Antik Yunan demokrasisi halk çoğunluğuna dayanmaktaydı. Her yerde olduğu gibi, burada da idareyi elinde bulunduranlar, nalıncı keserinin kendisine doğru yonttuğu gibi, idareyi kendi lehlerine kullanmışlardır (Çağla, 2015: 32). Aslında, Yaşlı OLİGAR'ın yukarıda ifade ettiğimiz cümlesi, demokrasinin her dönem neden ortadan kaldırıldığının ipucunu vermekte. Haksız da sayılmazdı. Oligark'a bu cümleyi kurduran, onun ermişliği değildi elbette. Bunun sebebi çok açıktı. Her kararın katılımcı halk tarafından alındığı, her işin yine aynı halk tarafından yapıldığı Atina Polisine bakıldığında, zenginler ve soylular, katılım hakkına sahip, her profilden halkın katıldığı, halk meclisinde ve diğer kurumlarda ki yerlerini alır devlet idaresine katılırlardı. Bu katılımı, ister, çıkarlarını korumak için katıldıklarını düşünün, isterseniz demokrasinin gereği olduğundan katıldıklarını düşünün. Ancak unutulmamalıdır ki, insanın olduğu her yerde, ortaya çıksın veya çıkmasın, derinlerde bir yerlerde mutlaka bir çıkar ilişkisi vardır. İnsanların demokrasiyi koruma düşünceleri bile bir çıkardır (Hume, 2009 :357-358). Bazen sular çekilir, karıncalar balıkları yer, bezende tersi olur, sular yükselir balıklar karıncaları yer. Bu döngü hep var olmuştur.

A.b)Atina kent demokrasisini ortadan kaldıran eksik yönleri

Bu değerlendirmeden sonra, Antik Yunan demokrasinin eksikliklerine ve onu ortadan kaldıran sebeplere kısaca değinelim. Hiç bir şeyin olmadığı gibi Antik demokrasi de mükemmel değildi. Söz konusu sistemin bir çok problemi veya eksiği vardı. Bunların en başında, demokrasilerin olmazsa olmazı, katılım gelmekteydi. Zira Antik Yunan demokrasisinde, yasama, yürütme ve yargı halk tarafından yürütülen organlar olmasına rağmen bu organlarda sadece belli bir yaşın üzerindeki özgür yurttaş denilen ‘’*erkekler’* (Tilly, 2011: 54) görev alabiliyordu. Kadınlar, köleler, yerleşik yabancılar gençler, çocuklar bunun bir parçası değildi (Uygun, 2011: 78; Yayla, 2015: 25). Sadece özgür ve Atinalı erkeklerin görev aldıkları bu sistemde, Atinanın dışında oturan köylülerin çiftçilerin, o zamanın ulaşım imkanları göz önünde bulundurulduğunda, düzenli veya sürekli katılması pekte mümkün değildi. Böylece katılım, daha çok merkezdeki özgür erkeklerle sağlanıyordu. Antik demokrasinin diğer bir problem ise eğitim konusuydu. Eğitim seviyesi düşük halkın, yönetimde karar alma mekanizmasında bulunması, alınan kararların çıkar ilişkisine dayanmasına sebebiyet vermekteydi. Zira fakir ve eğitimsiz olan halk, zengin ve soyluların bulunduğu bir ortamda sessizliğe bürünüyordu. Eğitimsiz olan halk, ‘’Halk Rehberi’’ diye adlandırdıkları ‘’*demogog’’*(Çağla. 2015: 35) ların varlığına sebep olmuştu. Onlar sözde halk için halk adına konuşuyorlardı. Zamanla bu demogokları, zenginler yönlendirmeye başlamıştı. Böylece zenginler istedikleri kararların halk meclisinden çıkmasını sağlıyordu Bunun yanı sıra, zenginlerin ordunun ihtiyaçlarını karşılıyor olması, onların ayrıca söz sahibi olmalarını ve halkı istedikleri şekilde yönlendirmelerine sebep oluyordu. Tarihin bütün aşamalarında olduğu gibi Atina demokrasisinde de elit kesim, zenginler ve soylular halkın yönetimine müsaade etmemiştir. Zenginlerden yüklü miktarda vergi alınması, halkın idare ettiği mahkemelerde çıkan haksız kararlar vb sebeplerden dolayı Zengin Atinalılar, iki sefer demokrasi rejimini yıkmışlardır. *Keyfi Diktatörlük* diyebileceğimiz, yeni bir sistem kurmuşlardır (Uygun. 2011: 99-100).

Roma Demokrasisi

‘’*Doğrudan demokrasi’’*nin ilk örneği olan Antik Yunan demokrasisin yaşandığı zamanlara paralel olarak, Akdeniz Avrupası dediğimiz İtalya yarımadasında Romalılar tarafından tam bir demokrasi sayamayacağımız ancak birçok siyaset bilimci tarafından, demokrasi konusu işlenirken ele alınan demokrasinin başka bir şekli yaşanmaya başlamıştı (Dahl, 2001: 12; Sartori, 2014: 375). İmparatorlukla yönetilen Romalılar, söz konusu imparatorluğu İ.Ö. 509 yılında yıktıklarında, tıpkı Antik Yunanda olduğu(*bkz. beşyüzler konseyi*) gibi soya, kabileye önem veren bir yapıdaydı. Tarihi kaynaklarla birlikte siyaset bilimcilerde Roma’dan söz ederken, kurucu 100 büyük ailenin hegemonyasından söz eder. Bu aile yapısını günümüzdeki küçük çekirdek aile yapısı ile karıştırmamak gerekiyor. Bir nevi kabile veya aşiret gibi düşünülebilir. Günümüz Libya’sını göz önüne getirin; Burada hâlihazırda 500 Arap aşireti, devlet idaresinde söz sahibidir.(tabi mevcut iç savaşla birlikte parçalanmış durumdalar) Romanın bu soylu ailelerinin her birinin başında, bir yönetici/aile büyüğü bulunurdu. Ailenin özgür yurttaş dedikleri bireyleriyle birlikte kadınlar çocuklar ve hizmetçiler de bu büyük ailenin bir parçasıydı. Bu aile büyüğü, Roma efsanesinde adı geçen ikiz kardeşlerden Romulus’un kurduğu, Roma’nın ilk kuruluşundan beri senatonun doğal üyesidir. Vefat etmesi halinde yerine seçilen aile büyüğü Roma’nın idaresinde görev alır. Bu aileler, kendilerini *üst sınıf (patrici)*olarak görürlerdi. Elbette Roma’da sadece bu büyük ailelerin müntesipleri yoktu. Bunların yanı sıra diğerleri, yani alt sınıf, ‘’*aşağı tabakadan olanlar’’* (Dahl, 2001: 13) ‘’*(pleb)’’* yaşardı. Bir bütünlük arz etmeyen bu yapı, daha çok sınıfsal bir resim çizmektedir (Çağla, 2015: 44). Krallığı yıkan bu soylu Roma’lılar kendilerine yeni bir rejim kurdular. Latince den tevarüs eden günümüzde Cumhuriyet kelimesinin karşılığı olan‘’*republic’’* (Dahl, : 16) *i* kurdular. Her ne kadar daha sonra cumhuriyet kavramını demokrasi ile birlikte anacak olan siyasi felsefeciler çıksa da aslında iki kavram birbirinden tamamen farklıdır. Zira demokrasi kavramını, siyasi tarihe kazandıran Antik Yunanlıların, bundan kasıtları, halkın, kendisini bizzat kendi eliyle yönetmesiydi. Diğer yandan Roma Cumhuriyetinin kuruluş aşamasına baktığımızda, ilk zamanlar alt tabaka saydıkları halkın bir kısmını *yönetime dâhil etmediklerinden tamamen oligarşi sayılabilecek bir yapı* görürüz. Senato dışında, Cumhuriyet idaresiyle birlikte soylular iki konsül seçtiler. Bu konsüllerde elbette bahsi geçen ailelerin sözü geçmekteydi. Cumhuriyetin kurulmasından,

yaklaşık 15 yıl sonra alt tabakadaki halk, yönetime belli bir oranda katılım sağlayabildi. Katılımdan söz ediyorsak, tıpkı Atina demokrasisi gibi Roma'da sadece erkekler söz sahibiydi. Böylece Roma Cumhuriyeti, yürütmeyi idare eden konsüller, -ki cumhuriyetin kurulmasından ancak 242 yıl sonra pleb'ler bu konsüle dâhil olabilmişlerdi-,yasama faaliyetini yürüten senato ve pleb'lerden oluşan halk meclisleri *''Forum''* (Dahl, 2001: 13) eliyle Aristokrasi, Monarşi ve Demokrasi diyebileceğimiz üç farklı rejimi bünyesinde barındıran yapıyı oluşturdu. Zamanla *yeni yerlerin Roma' egemenliği altına girmesi*yle sınırları genişleyen Roma Cumhuriyeti'nin sorunları da beraberinde büyüdü. Gerek *ekonomik kaygılar*, gerekse *soyluların idareyi paylaşmak istememeleri, iç çatışma*ya dönüştü. Soylular ve Pleb'ler arasındaki mücadele sonucunda Roma Cumhuriyeti de yıkılarak tarihteki yerini aldı. Yeniden Krallık kuruldu. Roma Cumhuriyeti tam bir demokrasi sayılmasa da yazılı kanunlarıyla ve düzenli işleyen kamu düzeniyle bu güne ışık tutmuştur. Hatta öyle ki günümüzde birçok ülkenin hukuk sisteminin temelleri, Roma Hukuku'na dayanmaktadır.

B.a) Roma Demokrasisinin eksik yönleri

Roma Cumhuriyetinin yıkılmasına sebep olan eksik yönlerine değinmeden önce, demokrasi sayılmasına gerekçe olan uygulamalarına değinmekte fayda var. Demokrasi dendiğinde insanın aklına belli başlı özellikler gelir. Bireylerin kendilerini birinci derecede ilgilendiren; eşitlik, adalet, özgürlük, seçim hakkı, temel hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığı, halkın egemenliği, serbest ticaret hakkı vb. hakların yanında devlet idaresinde ki, yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinin bağımsızlığı bir rejimin demokrasi olup olmadığına karar vermemizi sağlar. Roma Cumhuriyeti bu hakları, ''*karma bir yönetim''* (Uygun, 2011: 119) oluşturarak, Anayasal bir düzen eliyle, korumaya çalıştı. Oluşturduğu kurumlarla orta yolu bulmayı amaçlayan idareciler, kısmen başarılı oldular zira türdeşleri içerisinde en uzun soluklu rejim Roma Cumhuriyetidir. Diğer bir yandan, tıpkı çağdaşı Atina Demokrasisi gibi eksiklikleri mevcuttu. Örneğin, şehir hükümetleri yani yerel hükümetleri olmasına rağmen halkın tamamının seçtiği ulusal bir hükümet merkezi yoktu. Bunların en başında katılım geliyordu. Sadece erkekler söz sahibiydi. Ayrıca sınırları çok genişlediği için, Roma dışında olanlar, Roma'da bulunan karar mekanizması olan meclis çalışmalarına dâhil olamıyorlardı. Buda

temsiliyette, eşitsizliğe sebep olmaktaydı. Halk meclislerindeki önemli bazı görevlerle ilgili seçim sistemindeki eksiklik temsiliyette ayrıca bir yetersizlik oluşturuyordu.

Yukarıda sayılan eksiklikler halkta huzursuzluğa sebep oldu. Diğer yandan daha çok askere ihtiyaç duyulmasından kaynaklı, *askerileşme* ve *savaşlar*, ‘’*yozlaşma’’* (Dahl, 2001: 14) ve Romalı olmak duygusunun zayıflamasıyla birlikte tek ‘’*kişinin çıkarları’’* (Uygun, 2011: 119) da eşlik edince, Cumhuriyet yıkılmış yerine, yeniden İmparatorluk kurulmuştur. Burada bir hususun altını çizmekte yarar var. Cumhuriyet, demokrasi midir veya bir farkları var mıdır? sorusu zihinleri hep meşgul etmiştir. Bu soruya, Dahl’ın, Madison’dan yapmış olduğu aktarımla ışık tutup cevabı okuyucuya bırakalım. Madison; 1778 yılında, ABD için yapılacak olan Anayasa’ya destek için kaleme aldığı metinde, ‘*’tam bir demokrasi derken, hükümeti, bir araya gelip bizzat yöneten az sayıda bireyden oluşan bir topluluk ve cumhuriyet derken de temsil sisteminin var olduğu hükümet’’*(Dahl, 2001: 16) demiştir. Her ne kadar Madison ’un bunları söylerken akademik bir kaynağı olmasa da gerçekte olanların bunlardan çok farklı olduğu söylenemez. Bur da yeri gelmişken şunu söylemek lazım, Hume (2009) in tabiriyle, *‘’en güzel, en ince icatlardan biri olan hükümet sistemi belki de yaratılıştan bu güne değin, yapılmış en mükemmel icattır(Hume, 2009: 360)”*. Zira hükümetler, bir yerde düzeni sağlar, düzenin olmadığı yerde kargaşa, kaos vardır. Demokrasinin yıkılmasına bakıldığında, önce hükümetler yıkılır. Bu sebepledir ki darbeler tarihi incelendiğinde, darbeciler ilk önce hükümetin başını alaşağı ederler.

Şimdi bunu bir kalıp kabul edip, aklımızdaki soruları bu şablona oturtarak cevabını bulalım. Madison’un bu şablonunu biraz açacak olursak; Doğrudan Demokrasinin bazı problemlerine değinmiştik, *katılım, eğitim, etkileşim, demagogların varlığı, ‘’asilzade’’* (Tilly, 2011: 9). *lerin etkisi, çıkar ilişkileri* vb. diğer yandan temsili demokrasilerde –ki ilerde değineceğimiz orta çağ ve modern demokrasiler daha çok temsili demokrasi niteliğindedir- de durum aynıdır. Siyaseti meslek edinen, bazen soylular, bazen elitler sözde halk adına hareket ettiklerini belirtseler de daha çok, elitist zenginlerin ve soyluların yararına çalışmaktadır.

İtalya Kent Cumhuriyetleri, Demokrasi Örnekleri

Roma Cumhuriyetinin yıkılmasından yaklaşık 1000 yıl sonra İtalya'nın bir çok şehrinde halk, dini otoritenin yönetiminden çıkıp, şehri yöneten könsül'ü kendileri atamaya başladılar. Bu yönetim şekli aslında çokta yabancı olmadığımız bir yönetim şekliydi. Tıpkı Roma Cumhuriyeti gibi önce soylular ve zenginler yönetirken, ''*popolo''* (Dahl, 2001: 15) *veya ''people''* (Sartori, 2014: 77) *(tekil olsada halk manasında kullanılıyordu)* yani halk buna itiraz etti ve sonunda yaşadığı şehir devletini yönetmeye başladı. Bu şehir devletlerinde, anayasa mevcut olup seçim yapılırdı. Meslek sahibi bir bireyin ayrıca devlet idaresinde rol alması akıllara Antik Yunan demokrasisini getirmektedir. Komün niteliği taşıyan İtalya Kent Cumhuriyetlerinde, eğitimli olan sınıflar daha çok etkin durumdaydılar. Yurttaşlar Birliği adını verdikleri bir tür parlamentoları mevcuttu. En önemlilerini, Milano, Padova ve Floransa da görebileceğimiz söz konusu cumhuriyetler, yurttaş olan, kentte doğmuş, vergisini muntazaman ödeyen, mülkü bulunan erkekler tarafından idare ediliyordu. Seçimle iş başına geçen 600 kişilik bir konsey şehri idare ediyordu. Seçim dediğimizde günümüz, gizli oy açık tasnif usulünün olduğu sandık sistemi gözünüzün önüne gelmesin. Ampirik olan demokrasi, burada bazı şehirlerde iyice deneme yanılma yoluyla yönetim belirlemeye dönüştü. Demokrasiyi oluşturan birçok unsurun yanı sıra Floransa da gelişen Hümanizm, bu yapılara ayrı bir önem atfetmektedir. İlimde, Sanatta dehalar çıkaran bu yapı, Rönesans'ın müjdecisiydi. ''*Machiavelli''* gibi bir deha İtalya kent cumhuriyetlerinin bir eseridir.

C.a) İtalyan Kent Cumhuriyetlerinin eksik yönleri

İtalyan Kent Cumhuriyetlerinin dezavantajlı yönlerine baktığımızda karşımıza yine katılım çıkıyor. Sadece kentte doğmuş, mülk sahibi vergisini ödeyen erkek vatandaşlar bu haklara sahipti. Diğer bir dezavantaj ise eğitim. Ancak bu sefer eğitimsizlik değil, eğitimli olan sınıflar yani noterlik ve yargıçlık mesleğinde olanlar katıldıkları toplantılarda konuşarak tavsiyelerde bulunuyor ve böylece yönlendirme yapmış oluyorlardı. Diğer bir problem ise, birçok konu, ''*arengo''* denilen parlamentoya gelmeden, kulis marifetiyle önceden konuşulduğu için, gerçek bir demokrasiden uzaktı.

Diğerlerinde olduğu gibi halk ve itibarlı kimseler arasında çıkan iç çekişmeler ile *daha büyük devletlerin ortaya çıkması kent cumhuriyetlerinin sonunu getirmiştir* (Çağla, 2015: 63). Elbette sadece bu kadar değil. Klasik olan, ekonomik problemler, iktidarın otoriter yönetime meyilli idarecilerin eline geçmesi, ''*oligarşi''* (Dahl, 2001: 15) vb problemleri de yıkılma sebepleri arasına katabiliriz.

Demokrasinin her ne kadar çok farklı tanımı çeşidi olsa da, aslında temel de iki çeşittir; eski ve yeni. Modern demokrasilerden önceki yönetim biçimlerinin çoğu özelliği aynıdır. Sadece şeklen farklıdır. Örneğin İtalya Kent Cumhuriyetleri nin Antik Yunan kent cumhuriyetlerinden belirgin farkı *köle ''olmayışı*'' (Tilly, 2011: 56) dır. Diğer birçok özelliği aynıdır. Birinin adı demokrasi, diğerinin adı cumhuriyettir.

Avruda Da Diğer Demokrasi Deneyimleri

Bunlarla beraber Avrupa'nın değişik bölgelerinde, gerek İtalya kent devletleri denk gelsin gerekse de 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda olsun, Roma ve İtalya demokrasilerinin birer toplamı sayılabilecek, bazen yerel meclislerin olduğu bazen soyluların oluşturduğu meclisler bazen de hem soyluların hem de halktan katılımcıların oluşturduğu meclislerin olduğu, farklı yönetim biçimleri yaşıyordu. Örneğin, İskandinavya'da kendilerine özgü, bir yönetim şekliyle(bütüncül bir yönetim, herkes her şey için, veya tersi de söylenebilir her şey için herkes) yaşayan Vikingler, daha sonra İzlanda ya doğru hareket geçtiklerinde, gittikleri yerlere kendi öz yönetimlerini de beraber götürerek, kısmen de olsa demokrasinin yayılarak çoğalmasını sağlamış oldular. Bunları belirtirken, şu hakkı da teslim etmek gerek, başta Antik Yunan olmak üzere, Avrupa'daki ''*Şehir Devletleri*'', hem Avrupa için, hem de dünyanın diğer yerlerindeki demokrasilere çağdaş manada da bu günkü demokrasinin temeli atmıştır (Tilly, 2011: 55-57). Gerek Antik Yunan demokrasileri olsun gerek İtalya kent devletleri olsun, özünde *şehir devletlerinin hiç biri ulusal bir birliktelik oluşturmadığı için, şehir demokrasileri çok uzun süreli hayatta kalamamış ve yıkılmışlardır*. Yaklaşık 300 yıl iç savaşlarla çalkantılı bir süreç

geçiren ve Büyük Britanya'nın hayata geçirdiği, *Anayasal Monarşi,* Modern demokrasiye geçişin açık kapısıydı. Başlarken de belirttiğimiz gibi, Aslında daha eskilere gidip Magna Carta' dan başlamak lazım. Zira söz konusu, belge ''*özgürlük bildirisi''* olarak anılıyordu. Özgürlük ise demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından birisiydi. Bu, söz konusu belgeyi, modern demokrasinin ilk basamağı saymamıza sebeptir, nihayetinde özgürlük bildirgesi, etkisini yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Her ne kadar orta çağ İngiltere'sinden gelen ve babadan oğula geçen bir Lordlar Kamarası örneği olsa da, 18. yüzyıla gelindiğinde en oturaklı sistem İngilizlerindi demek yanlış olmaz. Zira Lordlar Kamarasına karşın, Avam Kamarasının etkisi artınca denge sağlanmış oldu. 1700 li yıllar İngiltere'si, daha sonra kurulacak olan ve günümüzde sözde en mükemmel demokrasi sayılacak olan Amerika Birleşik Devletleri demokrasisine rol model olacaktı. 1789 da ki Fransa devrimi ise monarşiyi yıkıp cumhuriyeti kurması açısından ve Dünyanın gelecekte şekillenmesi bakımından çok önemlidir. Özelde Avrupa demokrasisi, genelde ise dünyanın değişimine çok katkı sağlaması bakımından, detaylı bir anlatıma ihtiyaç duymaktadır (Çağla, 2015: 87-172; Dahl, 2001: 21,47-63). Her ne kadar 19. yüzyıla gelindiğinde bile, ''*oy kullanma hakkı*'' (Dahl, 2001: 66) sadece toprağı olan vatandaşlara ait olsa da, mevcut demokrasi denemelerinin içerisinde en iyi işleyeni ABD sistemi olduğundan, en azından şimdilik öyle. Baskı rejimlerini anlatmada, ABD modelini kullanmayacağımızdan genişçe bahsetmeyeceğiz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz. Ulusal seçimlerin yapıldığı ilk yıllar, oy verme işlemi sadece Washington'da gerçekleştiği için bir çok eyaletten insan buna iştirak edemiyordu (Dahl, 2001: 13). Diğer yandan günümüz ABD'sinde her ne kadar kendi içerisinde bir baskı rejimi uygulamıyor gibi görünse de, siyah tenli vatandaşlarından bir kısmına hala ikinci sınıf muamelesi yaptığını, susan herkes biliyor. Dünyanın 80 ayrı yerinde askeri üssü bulunan bu yapının ne kadar demokrat olduğunu sizin takdirinize bırakıyorum. Bu hususta kitap kaynağından ziyade görsel kaynaklara başvurulmalıdır. Ki konu daha net anlaşılabilsin. Zamanın ne getireceğini henüz bilmiyoruz.

Mevcut Bulgular Işığında, Değerlendirme

Sunduğumuz bu çalışmaya başlarken, metod olarak zıd'lar ilkesinden yola çıkacağımızı vurgulamıştık. Bu kadar sayfada, demokrasinin, halkın kendi idaresini, bizzat kendi eliyle

(doğrudan demokrasi) veya seçtiği temsilciler aracılığı ile yürütmesi (temsili demokrasi) manasına geldiğini tarihin değişik dönemlerinden verdiğimiz örneklerle anlattık. Böylece, aslında *baskı rejimleri*nin ne olduğunu ifade ettik sayılır. Çünkü *Demokrasi ne ise, onun tersi baskı rejimidir*. Bunu bir örneklem üzerinden netleştirelim. Birçok kelime, sözlük anlamının dışında kullanılabiliyor. Örneğin, ‘’*bir ve bütün olma’’* (Yayla, 2015: 32) diye bir tabiri ilk duyduğunuzda, iyi şeyler canlanır zihninizde. Ama siyasal sistemlere aşinaysa kulağınız bu tabirin, Totaliterizm/Totalitarizm manasına gelebileceğini bilirsiniz. Ve gözünüzde, kitlesel, bir çok örgütün aynı ideolji peşinden gittiği, yöneticilerin halka hesap vermediği, askeri otoritenin sivil otoriteye bağlı olduğu, partililerin devletin bütün kademlerinde var olduğu, devlet demenin aynı zamanda parti demek olduğunu gösteren bir resim canlandırırsınız (Linz, 2008: 35,36,38). Başka bir örnek, bu sefer ‘’*diktatör’’* veya ‘’*despot’’* (Çağla, 2015: 175-175) kelimelerini ilk duyduğunuzda eğer siyasal bilimci değilseniz, çağrışımı kötü olur. Oysa diktatörlük, Roma’nın resmi bir kurumudur (Linz, 2008: 27). Rejim sıkıntıya düştüğünde 6 ay gibi bir süre için, bir konsül ‘’diktatör’ ’olarak görev alırdı. Günümüzün ‘’*olağanüstü hal’’* durumu gibi. Bu bağlamda siyasi tarih incelendiğinde, kötü biten birçok olayın veya olgunun başlangıcı iyi niyetle atılmış adımlardan kaynaklanmaktadır. 6 ay diktatör olarak atanan Sezar, daha sonra diktatörlüğünü, kalıcı hale getirdi, böylece rejim değişti. Diktatörlük, demokrasinin temel unsurları olan, yasama, yürütme ve yargı’nın tek bir kişi tarafından kontrol edildiği yönetim tarzına dönüştü. Bu bağlamda, belki de diktatörlük kelimesi, kötü manasını Sezar’a borçludur. Aslında sadece diktatör kelimesi değil, bu gün yönetimsel olarak demokrasi dışı rejimleri tanımlayan genelde tek kişinin hâkimiyetini ifade eden bütün kelimelerin ilk anlamları meşru olan birer yönetimi ifade ederken, söz konusu meşru yönetimlerin iktidarı kendi veya yandaş bir grubun veya bir azınlığın hizmeti doğrultusunda kullanmaya başlamaları sonucu bir baskı aracı haline gelmişlerdir.

Diğer yandan, bazen demokrasinin bizzat kendisinin de bir baskı aracı olduğuna hiç değinmedik. 20. Yüzyıla gelene kadar, yöneticileri seçenlerin, ‘’*sadece erkekler’’* (Çağla, 2015: 20-21; Dahl, 2001: 94; Tilly, 2011:54) olması, hatta erkeklerinde ancak bir kısmının seçici olması, ayrıca yönetenlerin hepsinin de -istisnalar hariç- erkek olması bir baskı aracı olarak

kullanılmıştır. Bir taraftan sayıları milyonları bulan, kadınların insan olup olmadıkları tartışılırken, diğer taraftan eşitlik, adalet, özgürlük vb kavramlar için mücadele edilmiştir. İnsan hakları kavramı kullanılırken, maksadın ne olduğunu ve kimi kapsadığını, tarihi metinler ve antlaşmalar incelendiğinde daha net görebiliyoruz. Diğer bir yandan günümüz yönetim anlayışında da, demokrasi birçok ülkede sadece telaffuzdan ibarettir. Adı demokrasi olsa bile uygulamada demokrasi rafa kaldırılmış vaziyette. Adı Cumhuriyet olan bir çok ülkenin fiili uygulamalarında demokrasi dışı uygulamalar mevcut. Afrika ülkelerinin bir çoğu veya Çin Halk Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti bunlardan sadece birkaç örnektir. Modern demokrasilerin yönetim aracı olan siyasi partilerden, en çok oy'u alan parti iktidara geldiğinde, hem iktidar eliyle hem de üyeler veya taraftar grupları aracılığı ile, diğer gruplara baskı kurmaya başlar. Bütün basın yayın organları kontrol altına alınır, veya ekonomik olarak beslenir. Böylece hem iktidarları sağlam bir zemine oturur hem de kalıcı hale gelirler.*''Çoğunluğun diktatörlüğü''* (Dahl, 2001: 50-51) sayılabilecek bir yönetim tarzı gelişmiş olur. Aslında demokrasiyi, leziz bir yemeğe benzetebilirsiniz. Onu hijyenik ve uygun koşullarda sakladığınız müddetçe, yendiğinde, bedeninize enerji ve sağlık verir. Diğer yandan, *korunması gereken şartları kaybettiğinde,* onu yerseniz *sizi zehirleyebilir*.

Sonuç

Demokrasiler, özgür bireylerin, *adalet* önünde *eşit* oldukları bir rejimdir. Kimse ayrıcalıklı değildir. İçerisine demokrasinin baskı rejimlerine dönüşmesine sebep olan cümleleri serpiştirdiğimiz demokrasi anlatımını toparlayacak olursak, karşımıza şu fotoğraf çıkmaktadır: Her şeyin sonu olduğu gibi demokratik rejimlerinde er veya geç sonu geliyor. Bu son, değişik yazarlar tarafından, değişik biçimlerde anlatılmıştır. Üstelik bu tür rejim değişiklileri, sözde demokratik rejim temsilcileri tarafından da desteklenmiştir. (Chomsky, 2001: 75-76). Velev ki yeniden vücut bulsun. Bu bakış açısıyla bakıldığında, demokrasilerin baskı rejimlerine neden döndüğü sorusuna, Polybius aslında Platon'dan esinlenerek yaklaşık 22 asır önce, sebep sonuç ilişkisi içerisinde *bunun doğal bir döngü olduğunu* söyleyerek, bir nevi cevap vermiştir.

Roma'nın ilk siyasal fikir adamlarından Polybius, yönetim biçimlerinin, Platon'un *"Yönetim Sistemleri Döngüsü"* çerçevesinde ister istemez belli bir sırayı izlediğini söyler. Platon bu döngünün, *"tanrı*" evrenin yönetimini insana bıraktıktan sonra, söz konusu yönetimin, Monarşiden, Demokrasiye kadar birbirini izleyen bir *"döngü"* içerisinde tekrar ettiğini söyler (Ağaoğulları ve Köker 1991: 20-21). Poylbius'un *"doğal yasa"* olarak adlandırdığı bu döngünün, tarihin akışı incelendiğinde, belli aralıklarla tekrarlandığı gözlemlenebilir. Poylbius, doğal yasa derken aslında sağlam kaynaklara atıfta bulunuyordu. Zira, doğa olayları bunun en açık kanıtı değil midir? Yağmur yağar, su oluşur. Su buharlaşır, bulut olur. Bulut yağmur yağdırır su oluşur. Bu böyle devam eder gider. Diğer bir yandan, ortada bir sebep sonuç ilişkisi vardır. Suyun buharlaşması sonucu bulut oluşmuş, bulutlar ise yağmur yağdırmıştır. Diğer taraftan, demokrasinin içerisinde yaşayan insanlar, demokrasinin kaybolmasında en büyük pay sahibidir. Bu bağlamda bakıldığında, baskı rejimlerinin varlık sebebi, ''*bizzat demokrasinin kendisi*''dir. Çünkü her dönemde mutlaka ayrıcalıklı bir sınıf oluşmuştur. Gerek İlk Çağ Demokrasilerinde, gerekse Modern Demokrasilerde, çıkarları bozulan elit sınıf, bazen yasal yollarla, bazen zorbalıkla halkı da yanına alarak sistemi değiştirmiştir. Bazen demokrasi adına, hırs sahibi, şan, şöhret peşinde olan bencil insanların veya ezilmiş kalabalıkların bir vesile ile iktidara gelmeleri ve halkın buna göz yumması sonucu demokrasi rejimlerinin baskı rejimine dönüşmesine sebep olmuştur. Bazen aşırı devletçilik duygularından dolayı, devletin çıkarlarını halkın çıkarları önünde tutan liderlerin iş başına geçmesi de baskı rejimlerine sebep olmuştur. Buna ister Mussolini deyin, ister ari bir ırk oluşturma peşinde olduğu için, Adolf Hitler deyin fark etmez. Diğer bir yandan, kitle iletişim araçlarının tek elde toplanması sonucu, eğitim seviyesi düşük, geliri yetersiz insanlar, soylu ve elit tabakanın veya iktidardaki yöneticinin etrafına topladığı bir azınlığın halkı yönlendirmesiyle de rejim değişikliğine gidilebilmektedir. Söz konusu değişiklik tek başına yapılacak bir organizasyon değildir. Kendi çıkarını toplumun çıkarından üstünde gören çok sayıda birey, yönetim sisteminin değişmesine sırf bu sebepten ses çıkarmamıştır. Bunu bazen iyi niyetle yapan halk, bazen de intikam duygusuyla yapmıştır. Diğer taraftan halkın gelir düzeyi ve refahı ile bana nemelazımcılık vb konularda, rejimlerin değişmesindeki en büyük etkenlerdendir. Temsili demokrasilerde, egemenlik halk adına belli bir zümrenin elinde olunca, zamanla bu temsiliyet oligarşiye sebep olmaktadır. Ahlaklı, erdemli

ve eğitim seviyesi yüksek bireylerin sayısının artması, olası bu tür değişikliklerin önüne geçecektir. Olmaması durumunda demokrasi eksiklikler başlayacaktır. Demokrasi eksilmeye başladığında, artık orda durmaz. Ortamı terk eder. Zira hayat boşluk kabul etmez. Bunu bir misalle açıklayalım; elinizde tamamı dolu olan bir su bardağı olduğunu varsayalım. Bu suyun yarısını döktüğünüzü veya içtiğinizi düşünün. Bu bardağın yarısı boştur, diyebilir miyiz? Hayır, diyemeyiz. Çünkü su gidince ondan daha hafif olan hava orayı doldurmuştur aslında. Tarihin hiçbir dönemi başıboş geçmemiştir. İster adına demokrasi deyiniz, ister başka bir şey. Bu da demek oluyor ki kavramlara yüklenen mana, kullanıldığında ne ifade ettiğiyle alakalıdır aslında. Demokrasi ilk ortaya çıktığı günden beri devam eden ve tamamlanmayan belki de tamamlanamayacak olan bir süreçtir(Tilly, 2011:9). Zira teknolojinin gelişmesi ile birlikte veya teknolojiden bağımsız yeni yeni sorular, sorunlar ortaya çıkmaktadır. İnsanın bu sorular ve sorunların üstesinden gelebilmesi için, içinde yaşadığı düzeni yeniden tanımlaması gerekmektedir. İlk çağda adına sadece demokrasi denilen yönetim biçiminin, geldiğimiz gün itibariyle birçok çeşidi bulunmaktadır. Örneğin, içinde bulunduğumuz zaman (Mart 2020) diliminde bütün dünya pandemi den dolayı yaşam standartlarını değiştirmek zorunda kaldı. Yöneticiler ve bilim adamları yeni yeni kurallar ortaya koymaya başladı. Hastalığın takibi için, insanlara çip takılması gündemde. Bir anlık ta olsa bunun insan sağlığı için zorunlu olduğunu varsaydığımızda, bu işlemin demokrasi ile bağdaşıp bağdaşmayacağını kim, neye göre karar verecek. Zira bir takım insanlar doğal olarak buna karşı çıkacaklar ve özgürlüklerine, yapılmış bir saldırı olarak algılayacaklardır. Bu örnekte de anlaşılacağı üzere tamamlanmamış ve üzerinde sürekli riskler taşıyan bir yapı her an yıkılmaya hazır demektir. Elinizdeki metinde, yukarıda çizmeye çalıştığımız görselin, zihnimize yerleşmede ki tarihsel yolculuğuna, başka bir deyişle, demokrasi ve baskı rejimleri kavramlarına, yeni bir pencereden bakmaya çalıştık. Bu bağlamda, Sartori'nin yaptığı gibi konuyu içeren temel argümanları tanımlayarak devam ettik. Ve ısrarla vurguladığımız kısmın okuyucu tarafından düşünülmesini arzuladık.

Kaynakça

Afifi, A. E. (1974). *Muhyidîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Mehmet Dağ (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler* (1bs.) Ankara: İmge Kitabevi.

Aristoteles. (2017). *Politika,* (3 bs.), Furkan Akderin (çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Capelle, W. (1995) *Sokratesten Önce Felsefe.* ''C.2'' Oğuz Özügül (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Chomsky, N. (2001*). Demokrasi Gerçek ve Hayal.* (2 bs.) Cevdet Cerit (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.

Çağla, C. (2015). *Merak Edenler İçin Demokrasi*, (1. bs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Çağla, C. (2017). *Siyaset Bilimi,* (3 bs.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Dahl, R. A. (2001) *Demokrasi Üstüne*. Betül Kadıoğlu (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Erdal, H. (2012). *Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü*. Ankara: Barış Kitabevi.

Fedayi,C. (2014). *Siyaset Bilimi,* (4 bs.), Ankara: Kadim Yayınları.

Hilav, S. (1997). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi.* İstanbul: Sosyal yayınlar.

Hume, D. (2009). *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme.* Ergün Baylan (çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık

Kışlalı, A. T. (2010). Siyasal Sistemler. (8 bs.). : İmge Kitabevi

Linz, J.J. (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Ergun Özbudun (çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Özer, İ. (1996). '' Siyasal kültür, demokrasi ve demokratik değerler''. *Hacette Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* "C. 19, S. 1", 71-98

Özlük. E. (2014). *Uluslararası İlişkilerde Devlet.* Konya: Çizgi

Platon (Eflatun) (2013). *Devlet,* (1 bs.). İstanabul: İstanbul Matbaacılık

Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorilerine Geri Dönüş* (2 bs.) Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan (çev). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlar*ına *Giriş*, M. Emin Köktaş (çev.). Ankara:Vadi Yayınları

Şeptulin, A. (2013). *Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları*. Yakup Şahan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Tilly, C.(2011). *Demokras*i. Ebru Arıcan (çev), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tunç, H. (2008). *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı.* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. ''C. XII. Sa. 1-2''.113-1132

Uygun, O. (2011): *Demokrasi, Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Yayla, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Yayla, A. (2015). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, (3 bs.). İstanbul: Adres Yayınları.

Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, (4 bs.). Ankara: Adres Yayınları.

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

HZ PEYGAMBER (S.A.V)' İN HİCRETİ

Hüseyin ŞAMLI

Özet

Hicret, kelime olarak ayrılmak, terk etmek, ilgisini kesmek, bir yerin terkedilerek başka bir yere göç edilmesi anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise, genelde Gayri Müslim ülkelerden İslam ülkelerine göç etmeyi, özelde ise Hz Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade etmektedir. Peygamberler tarihin değişik dönemlerinde davalarını farklı coğrafyalarda kökleştirmek amacıyla hicret yolcuğunu kullanmışlardır. İşte bu Peygamberlerden birisi de Hz Muhammed'dir. Hz Muhammed, Mekke'de tebliğ döneminde başta amcası Ebu Cehil olmak üzere Mekke'nin ileri gelenlerinden işkencelere ve hakaretlere maruz kalmıştır. O'nun bu davasından vazgeçmemesinden dolayı Mekkeli müşrikler, Haşim ve Muttaliboğullarına üç yıl boykot uygulamıştır. Hatta Mekkeli Müşrikler daha da ileriye gitmiş ve tüm kabileler birleşerek Hz Peygamber'e suikast yapmaya kalkışmışlardır. Hz Peygamber'de Mekke'deki Müşriklerin kendisine yaptıkları eziyetlere daha fazla dayanamayarak Allah Teâla'nın izni ile davasını daha rahat yayabilmesi için 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı Hz Peygamber'in tebliğ döneminde yaşadıklarını, Hz Peygamberin hicret etmesini ve hicret sırasında yaşadıklarını incelemektir.

Hz Peygamber'in tebliğ dönemini incelediğimizde kendisinin birçok hakaretlere maruz kaldığını ve kendisine yapılanlara rağmen O,nun hiçbir zaman davasından vazgeçmediğini görmekteyiz. O,nun İslam'ı daha geniş kitlelere yayabilmesi için Allah Teâla'nın izni ile Mekke'den Medine'ye hicret ettiğini görmekteyiz. Hicret esnasında başına ödül konduğunu, Sürâka b. Mâlik, Büreyde b. Husayb gibi müşriklerin O,nu öldürmek için peşine düştüğünü ve Müslüman olduklarını, Sevr mağarasında üç gün gizlendiğini, Küba'ya mescid yaptırdığını ve Ranuna vasisinde ilk Cuma namazını kıldığını görmekteyiz.

Sonuç olarak Hz Peygamber davasından hiçbir zaman vazgeçmemiştir ve davasından vazgeçirmek isteyenlere hiçbir zaman boyun eğmemiştir. O, Hz Ebu Bekir ile çıktığı hicret yolculuğunda bazı problemler ile karşılaşsa da, kendilerine hiç bir şey olmadan Medine'ye varmışlardır. Hz Peygamber Medine' de İslam devletini kurarak İslam'ın tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz Peygamber, Hicret, Müşrik, Mekke, Medine

Giriş

Allah Teâla son peygamber olarak Hz Muhammed'i (s.a.v) seçmiştir ve ilk vahyi O'na Nur dağındaki Hira mağarasında indirmiştir. İlk vahiy indikten sonra Hz Peygamber'e birçok mesuliyetler yüklenmiştir. Tabi ki Hz Peygamber'in yüklenmiş olduğu mesuliyetlerin başında İslam dinini yaymak olacaktır ve durumda da Hz Peygamber birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Hz Peygamber İslam dinini yaymaya başladığında ilk olarak Hz Hatice, Hz Ali, Hz Ebu Bekir gibi yakın çevresi inanmaya başladı ve İslam'ı ilk üç yıl gizli ve ferdi olarak yaydı. O'nun İslam'ı daha rahat yayabilmesi ve öğretebilmesi için gizli bir merkeze ihtiyacı vardı. Mekke'de merkez olarak Erkam b. Ebü'l Erkam'ın [58]evini seçti. Burada üç yıl kadar İslam dini gizli olarak öğretildi ve yayıldı. Üç yılın sonunda "Önce en yakın akrabalarını uyar. Sana uyan müminlere

[58] Takriben miladi 594 yılında doğdu. Beni Mahzûma kabilesine mensuptur. Babasının adı Abdümenaf ve annesinin adı Ümeyme Bint Hizyem'dir. Takriben 17 ya da 18 yaşlarında Müslüman oldu. Efendimize sadakatle bağlı idi ve kendi evini O'nun emrine verdi. İslam tarihinde evi Dârul Erkam diye anılır. Medine'ye ilk hicret edenlerdendir. Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî ile Medine'de kardeşlik bağı kurdu. Önemli gazvelere katıldı. Efendimizin vahiy kâtipleri arasında yer alır. Kendisi zekât memurudur. Medine'de vefat etti ve vasiyeti üzerine namazını Sa'd b. Ebû Vakkâs kıldırdı. 53/673 yılında vefat ettiği rivayet edilir.

merhamet kanadını indir. Onlara karşı mütevazı ve şefkatli ol. Sana karşı gelecek olurlarsa ben sizin yaptıklarınızdan uzağım de. Karşı konulmaz bir güce ve engin bir merhamete sahip olan Allah'a güven."[59] ayeti nazil oldu ve bu ayet indikten sonra Peygamber yakın akrabalarından başlayarak daveti açıktan yapmaya başladı.

Allah tarafından açık davet emredildikten sonra Hz Peygamber Hz Ali ile beraber güzel bir yemek hazırlığı yaptılar. Fakat yemeğe baktığımızda ortada sadece bir kişiye yetecek kadar yemek vardı. Hz Peygamber bütün akrabalarını evine davet etti ve Hz Ali (r.a), hazırlamış olduğumuz yemekten eve gelen bütün akrabaların yediğini bildirdi. Bunun üzeri Efendimize tebliğ boyunca her türlü kötülüğü yapacak olan Ebû Leheb'in[60] şu küstah sözleri duyuldu. Bunlar senin amcaların ve amcalarının oğullarıdır. Konuş hadi! Bırak bu sapıklığı artık. Atalarına muhalefet etmekten vazgeç. Şunu iyi bil ki kavminin, senin yüzünden tüm Arapları karşısına alacak bir gücü yok. Aslında Kureyş kabileleri ve diğer Araplar sana saldırmadan önce, akrabalarının seni yakalayıp hapsetmeleri gerekir. Tüm Araplara karşı gelmektense bu çok daha uygun olur. Ey kardeşimin oğlu! Kabilesinin, amcalarının başına senin getirdiğinden daha büyük bir felaket ve musibet getiren bir kimse daha görmedim.[61] Bu sözlerden sonra Efendimiz çok hüzünlendi ve akrabaları oradan ayrıldı.

[59] Şuara 26/214-217.

[60] Asıl künyesi Ebû Utbe'dir ama babası ona öfkelendiğinde yanakları kızardığı için Ebû Lehep künyesini vermiştir. Mekke'nin ileri gelenlerindendir. İslâmiyet'ten önce Efendimizin dostu idi ve iki oğlu Utbe ve Uteybe'yi Efendimizin kızları Rukiyye ve Ümmü Gülsüm ile evlendirdi. Karısının adı Ümmü Cemil'dir. Ebû Cehil boykot döneminde müşriklerin safına geçti. Ebû Tâlip vefat edince Hâşimîlerin lideri oldu. Adına Lehep süresi indi. Bedir gazvesinden üç dört gün sonra vefat etti.

[61] Belazuri,Ensabu'l-Eşraf, 1 ,118.

Bir süre sonra “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”[62] ayeti nazil oldu ve Allah Rasûlu tekrar akrabalarını İslâm’a davet için evine çağırdı. Onları tekrar İslam’a davet etti. Ama Hz Ali’den başka kimseden ses çıkmadı. Aynı şekilde Ebû Lehep tekrar hakaretler etti ve tartışma daha da şiddetlendi. Daha fazla dayanamayan Efendimizin amcası Ebû Tâlip “Hayatta olduğumuz sürece O’nu koruyacağız.”[63] Burada Efendimizin akrabaları Müslüman olmadı ama O’nu koruyacaklarına dair söz verdiler. Efendimiz Hz Ali ile beraber oradan ayrılarak Safâ tepesine yöneldi ve oradan müşriklere şu şekilde seslendi:

Ey Kureyşliler, şu dağın ardında size saldırmak üzere olan bir düşman ordusu var, desem bana inanır mısınız? Kureyşliler de Evet, inanırız dediler. Zira biz senin bugüne kadar yalan söylediğini hiç işitmedik dediler. Seni doğru sözlü biri olarak biliriz. Bugüne kadar yalan söylemeyen, dili yalana alışık olmayan bundan sonra söyler miydi? Bu cevaptan sonra Hz Peygamber sözüne şu şekilde devam etmiştir. Öyle ise ben, başınıza şiddetli bir azap gelmeden önce sizi uyarıyorum. Ey Abdülmuttalib oğulları, Ey Abdü Menaf oğulları,[64] Şunu iyi biliniz ki, Allah bana, yakın akrabalarımı, sizleri uyarmamı emretmiştir. Sizler ‘Lâ ilâhe illallah’ (Allah’tan başka ilah yoktur) demedikçe ben sizin için dünyada ve ahirette hiç bir fayda sağlayamam. Benimle sizin hâliniz, düşmanı görünce ailesini haberdar etmek için koşmaya

[62] Maide 5/67.

[63] Belazuri,Age, I2 , 119; Muhammed Salih eş-Şami, Sübülü’l-Hüda, 2,432-433.

[64] Burada Efendimiz bütün kabilelerin ismini saymıştır.

başlayan ve düşmanın kendisinden önce ailesine yetişip zarar vermesinden korkarak 'Yâ Sabâhah!' diye bağıran bir adamın hâline benzer.[65]

Hz Peygamber'in bu sözlerinden sonra kalabalığın arasından bir ses yükseldi. Tabi ki bu ses Ebû Lehep'ten başkası olamazdı ve şöyle dedi; Yazıklar olsun sana, bizi buraya bunun için mi topladın[66] dedi ve Kureyşliler Efendimize hiçbir tepki vermeden oradan ayrıldılar. Daha sonra Kureyşliler Ebû Bekir, Said b. Zeyd, Osman b. Affan'ın sokaklarda İslâm'ı yaymaya başladığı gördüler. Kureyşliler özellikle Ebû Cehil ve karısı başta olmak üzere Efendimize ve Müslüman olanlara işkenceler yapmaya başladılar. Hz Peygamber'in yürüdüğü yollara diken attılar, O'nu taşladılar, Müslüman olanlara işkenceler yaptılar ve hatta şehit ettiler. Kureyşin önde gelenleri Efendimizi akıl hastası[67], şair,[68] kâhin[69] ve büyücü[70] olmakla suçladır. Hiçbir şeye aldırış etmeyen Efendimiz İslam'ı yaymaya devam ediyordu ve Müslümanlar gün geçtikçe çoğalıyordu. Kureyşliler daha da korkmaya başladılar. Ebû Tâlip'ten yiğeninin bu davadan vazgeçirmesini istediler hatta Hz Peygamber'e liderleri olmasını teklif ettilerse de Efendimiz asla kabul etmedi. Müşrikler üç yıl boykotta bulunmasına rağmen O, yine davasından

[65] https://www.siyerinebi.com/tr/siyerinebidersleri19/safa-tepesinden-rahmet-yağıyor /04.04.2020

[66] İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübra, 1,169; Belâzuri, Ensabu'l-Eşraf, 1,120

[67] *Kalem, 68/51.*

[68] *Enbiyâ 21/5.*

[69] *Hakka 69/42.*

[70] *Sâd 38/4.*

vazgeçmedi. Kureyşlilerin yaptığı işkenceler hat safhaya gelince Efendimiz ilk olarak Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesine izin vermiştir.

Bu kısma kadar Hz Peygamberin İslam'ı nasıl yaymaya başladığı ve bu süreçte çektiği sıkıntılara kısaca temas ettik. Makalemin asıl konusu olan Hz Peygamber'in hicretine geçmeden önce hicretin ne anlama geldiği konusuna temas etmek istiyorum.

Hicret, hecr kelimesinden türemiş olup hecr, ayrılmak, terketmek[71], ilgisini kesmek[72], göçmek gibi anlamlara gelmektedir. Hicret ise, bir yerin terkedilerek başka bir yere göç edilmesi[73]anlamına gelir. Taberi'ye göre hicretin kelime anlamı, iki kişinin aralarındaki husumetten dolayı dostluklarını ve ülfeti sona erdirmeleridir.

Terim anlamı olarak hicret, genelde gayri Müslim ülkelerden İslam ülkelerine göç etmeyi, özelde ise Hz Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder. [74] Adnan Demircan'a göre hicret, kişinin veya toplumun yurdunu terk edip geçici bir süre için veya sürekli ikamet amacıyla bir yurt edinmesi anlamına gelmektedir.[75] Taberi'ye göre hicretin terim anlamı, Müslümanların müşriklerin hâkimiyeti altında yaşadıkları yerde ve civarında

[71] Ebûl-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Dâr'u Beyrut, Beyrut 1970, 3, 771;

[72] Serdar Mutçalı, Mu'cemu'l-Arabiyyü'l-Hadis (Arapça-Türkçe Sözlük), İstanbul,1995, Dağarcık Yay., s.935

[73] Zebîdî, VII, 607; Önkal, *"Hicret", DİA,* 17, 458.

[74] Zebîdî, VII, 607; Önkal, "Hicret", DİA, 17, 458.

[75] Prof.Dr.Adnan Demircan, Nebevî Direniş Hicret, Beyan Yayınları, Ankara 2017, s.13

kendilerini güvende hissetmemeleri nedeniyle evlerini ve yurtlarını terk ederek güven içinde yaşayabilecekleri başka bir yere intikal etmeleridir.[76]

Hicret kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir ve Kur'an-ı Kerim'de hecr kökünden türemiş kelimeler geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Kur'an-ı terk etmek[77], bir kişiden veya gruptan ayrılmak[78], kötü şeyleri terk etmek[79] anlamlarında kullanılmıştır ve terim anlamı olarak ise, Allah uğrunda başka bir yere göç etmek anlamında kullanılmıştır. Ayetlerde hicret ile alakalı Hz Peygamber'in hicreti, muhâcirler ve ensar, hicret eden kadınların sınanması, hicret sebepleri, hicret etme zorunluluğu ve hicretin mükafâtı gibi konular ele alınmıştır.[80]Hadislerde ise, hicretin amacı, hicrete teşvik, hicretin zorluğu, Mekke fethinden sonra hicretin sona ermesi, hicretin fetihten sonra devam etmesi gibi konular ele alınmıştır.[81]

Hicret tek kişi ile yapılabileceği gibi toplu olarak da yapılmaktadır. Nitekim Habeşistan'a ilk hicret toplu olarak yapılmıştır. Hicrette kişinin gittiği yer de ne kadar kaldığı önemli değildir. Başka bir amaç ile yani turistik gibi kişinin yerinden başak yerlere gitmesi hicret olarak değerlendirilemez. Kişinin ya da toplumun hicret etmesi gönüllü de olabileceği gibi zorunlu da

[76] Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,

[77] Furkân 25/30

[78] Nisâ 4/34; Meryem 19/46; Müzzemmil 73/10.

[79] Müddessir 74/5.

[80] Prof.Dr.Adnan Demircan, Nebevî Direniş Hicret, Beyan Yayınları, Ankara 2017, s. 23,24,25,26,27,28

[81] Prof.Dr.Adnan Demircan, Nebevî Direniş Hicret, Beyan Yayınları, Ankara 2017, s. 30,31,32,33

olabilir. Bir bakıma Müslümanlar Mekke'den Medine'ye zorunlu olarak hicret ettirilmiştir. Mekkeli Müslümanlar evlerini, hurmalıklarını, akrabalarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

İslam tarihinde Hz Peygamber (s.a.v)'min Mekke'den Medine'ye hicret etmesi bir dönüm noktasıdır. Çünkü Hz Peygamber Medine'de yeni bir İslam devleti kuracaktı ve İslam'ı daha rahat bir şekilde yayacaktı. İslam Medine'den dünyaya yayılacaktı. Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesinin temel nedeni Müslümanların dini vecibelerini yapmalarının Mekkeli müşrikler tarafından engellenmesi ve Müslümanların kendilerini güvende hissetmemesidir.[82] Hz Peygamber ile birlikte Medine'de yeni bir tebliğ metodu başlamıştır.

Bu makale nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yapılarak hazırlanmıştır. Hicret konusu ile alalı yaptığım doküman incelemelerinde Mekke Müslümanlarının Habeşistan'a hicreti, Bi'set'ten Habeşistan hicretine kadar ilk muhalif liderler ve muhalefetleri, hicret sonrası Mekke'deki Müslümanlar, Kuran kıssaları bağlamında hicret, Rivayetlerle hicret olayının tahlili gibi on dört adet tez çalışması yapılmıştır. Bu tezleri incelediğimizde yazmış olduğum makaleye en yakın tez Rivayetlerle hicret olayının tahlilidir. Ama bu tez hicret olayını genel olarak ele almıştır. Hicret konusu İslam tarihi ile alakalı yazılan kitapların hemen hemen tamamında müstakil bir başlık olarak ele alınmıştır. Hicret ile alakalı Nebevi direniş, hicret, Göç sosyoloji açısından hicret, İlk hicret Habeşistan gibi müstakil kitaplarda yazılmıştır. Hicret konusuna makale bazında baktığımızda, bu konu ile akalı çeşitli birçok makale yazılmıştır. Makaleler hicreti farklı açılardan ele almıştır. Yazmış olduğum Hz Peygamber (s.a.v)'in Hicreti makalesine en yakın makaleler Adnan Demircan'ın yazdığı Hz Peygamber (s.a.v)in Hicreti ve İlhami Ayrancı'nın yazmış olduğu Hz Peygamber'in Medine'ye Hicreti ve Bu Dönemde

[82] Taberi, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 3. 667.

Uyguladığı Stratejiler adlı iki makaledir. İki makaleyi incelediğimizde hicreti genel olarak ele aldıkları görülmektedir.

Makale yazımında tabi ki ilk olarak ana kaynağımız olan Kuran-ı Kerim ve Hadislerden daha sonra da ilk dönem İslam tarihi kaynakları olan İbn Hişâm, Belârüzî, Taberi, İbn Sa'd, İbn Esir İbn Kesir gibi yazarlardan istifade edilmiştir. Bunların dışında yardımcı kaynak olarak Muhammed Hamidullah, Asım Köksal, Adnan Demircan, Âdem Apak, Ali Muhammed Sallabi ve hicret ile alakalı yazılan makalelerden istifade edilmiştir.

Bu makaleyi diğerlerinden ayıran özellikler ise şunlardır. Makalede sadece Hz Peygamber'in Hicretine yer verilecek. Makalede çok detaya girilmeyecek yani okuyucuyu sıkmadan sade bir dil kullanılarak yazılacak ve makalede geçen belirli isimler hakkında dipnotta kısaca bilgi verilecek.

Hz Peygamber (S.A.V) 'İn Hicreti

Mekkeli Müşriklerin bunca eziyetine rağmen Hz Peygamber davasından vazgeçmemiştir. Hz Peygamber biç bir zaman durmuyor ve insanları daima İslam'a davet ediyordu. Bir hac mevsimi günüydü ve Hz Peygamber hacca gelen insanları İslam'a davet ediyordu. Mina'da birden ey insanlar lâ ilâhe İllallah deyin kurtulun nidası yükseldi. Bütün insanlar o sese yöneldi. Tabi ki bu ses Hz Peygamber'den başkası olamazdı. Sonra bütün insanlar Hz Peygamber'i hakaretler ettiler ve O'nu taşlamaya başladılar. Bir süre sonra o kalabalıktan ağlayarak ve elinde küçük bir testi ile bir kız geldi. Bu kız Hz Peygamber'in kızı Hz Zeynep [83]idi. Hz Peygamber

[83] Hz Peygamberin Hz Hatice'den doğan kızıdır ve mekke'de dünyaya gelmiştir. Ebü'l-Âs ile evlenmiştir. Bu evlilik İslamiyet'ten önce gerçekleşmiştir. Ebü'l-Âs Mekke'nin zenginlerindendir ve kendisine karısından boşanması için çok baskı yapılsa da o boşanmadı. Ali ve Ümâme adında iki çocukları oldu. Kocası ilk başta hicret etmesine izin vermedi. Ebü'l-Âs bedir savaşında esir düştü ve fidye ile serbest kaldı. Daha sonra kocası hicretine izin verdi. Hicret esnasında Hz Zeynep devesinden düştü ve kaburga kemiği kırıldı. Genç yaşta vefat etmiştir.

kızının getirdiği suyu içti ve elini yüzünü yıkadı. Sonra ağlayan kızına baktı ve şöyle dedi; Kızım baban için öldürülecek veya aşağılanacak diye hiç korkma.[84] Hz Peygamber aynı şekilde Mekke'nin meşhur Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırlarına gelen insanlara İslam'ı anlatıyor ve onlara doğru yola girmeleri için elinden geleni yapıyordu. Ama Mekkeli Müşrikler her zaman olduğu gibi O'nu hiç rahat bırakmıyorlardı. Tarık b. Abdullah şu şekilde anlatmıştır: "Hz Peygamber'i Zülmecâz panayırında gördüm. Ey insanlar Lâ ilâhe illallah deyiniz ki kurtulasınız diyordu. Bir adam da elindeki taşla onu takip ediyor ve sakın ona inanmayın; o yalancıdır, diye bağırıyordu. Attığı taşlar yüzünden Hz Peygamber ayaklarından kanlar akıyordu. Yanımdakilere, kimdir bu zat diye sordum. Abdülmuttalib oğullarından birisidir dediler. Peki, onu taşlayan şu adam da kimdir, diye sorduğumda ise amcası Ebû Leheb Abdüluzza b. Abdülmuttalib olduğunu söylediler."[85]

Hz Peygamber'in çektiği bu sıkıntılar ilk meyvesini vermişti. Hz Peygamber Mekke'ye gelen altı hazrecli[8687] ile görüştü. Bu altı genç Müslüman oldu ve onların Müslüman olması[88] Hz Muhammed'e İslam'ı daha rahat yaymak için yeni bir kapı açmıştı. Bu gençler sayesinde

Ölüm sebebi hicret sırasında düşmesinden kaynaklanmasıdır. Kocası daha sonra Müslüman olmuştur. Hz Zeynep güzel ahlaklıydı ve Hz peygamber O'nu daima övmüştür.

[84] İbn Esîr, Üsdü'l-gâbe, V.130., Heysemî, Mecmau'z-zevâid, VI.21.

[85] Halebî, İnsânu'l-Uyûn, II, 153-154, Hâkim, Müstedrek, II, 668.

[86] Es'ad b. Zürâre, Avf b. El-Hâris, Râfi b. Mâlik, Kutbe b. Âmir, Ukbe b. Âmir, Câbir b. Abdullah b. Ri'âb

[87] İbn Hişâm, II, 37-38; İbn Sa'd I, 170

[88] İbn Hişâm, II, 37-38

İslam Medine'nin yer yerinde konuşulmaya başlanmıştı.[89] Medine'de İslam'ın yayılmaya başlamasından sonra onlara İslam'ı öğretmek gerekiyordu. Bu sebepten dolayı Hz Peygamber Mus'ab b. Umeyr'i [90]İslam'ı öğretmesi için Medine'ye gönderdi. Musab Medine'de İslam'ı öğretiyor, Kuran'ı öğretiyor ve imamlık yapıyordu. O'nun yaptıkları Medinelilerin Müslüman olmalarını daha da kolaylaştırıyordu.

Birinci Akabe biatından bir yıl sonra 75 Medineli tekrar Hz Peygamber ile görüşmek üzere Akabe' buluştular. Burada Hz Peygamber Medineliler 'den kendi hanımlarını ve çocuklarını koruduklari gibi Kendisini 'de koruyacaklarına dair söz aldı. [91] Bu sözden sonra artık Medine'ye hicret kaçınılmaz olmuştu. Medine'ye hicret genelde ikinci Akabe'den sonra başlamıştır. Bu hicretler bazen tek olarak, bazen toplu olarak bazen gizli ve bazen de açık ya da meydan okuyarak olmuştur. Müslümanlar çok gizli hareket ediyorlardı. Çünkü Mekkeli Müşrikler duyduğu zaman hicret etmelerine izin vermiyordu. Hz Ömer Mekkelilere meydan okuyarak hicret etmiştir. Kâbe'de bulunan müşriklere şöyle hitap etmiştir; Ben Medine'ye gidiyorum, anasını ağlatmak, karşısını dul bırakmak ve çocuklarını yetim bırakmak isteyen varsa şu vadinin arkasında bekliyorum.[92] Bazı istisnalar dışında Mekke'de Müslüman olanların çoğu Medine'ye hicret ettiler. Bu istisnalardan biriside Hz Ebû Bekir idi. Hz Ebû Bekir, birkaç kere hicret için Hz Peygamber'den izin istemiştir. Fakat Hz peygamber Acele etme, umulur ki

[89] İbn Hişâm, II, 39; İbn Sa'd I, 170

[90] Beni Abdüddâr kabilesine mensup zengin bir ailenin çocuğudur. Gizlice Müslüman oldu. Ailesi Müslüman olduğunu öğrenince şiddet uyguladılar ise de O davasından vazgeçmedi. Habeşistan'a ilk hicret edenlerdendir. Medine'ye öğretmen olarak gönderildi. Uhud savaşında 625 yılında şehit oldu. Ailesi çok zengindi ve İslam'dan önce çok güzel giyinirdi.

[91] İbn Hişâm, II, 50

[92] İbn Esîr, Usdu'l-ğâbe,IV, 152-153.

Allah sana hicret için bir dost bulur demiştir.[93] Bu duruma çok sevinen Hz Ebû Bekir Hz Peygamber'in hicretteki yolcu arkadaşı kendisi olduğunu düşünerek sekiz yüz dirheme iki adet deve satın aldı ve develeri semüre ağacının yaprakları ile besliyordu.[94]

Akabe biatları Müslümanların Mekke'de karşı karşıya kaldıkları sıkıntıları gidermeleri için bir çıkış yolu olmuştur ve bu sebepten dolayı İslam tarihinde büyük önem taşımaktadırlar. [95]

Hz Peygamber'i davasından vazgeçmeyeceğini anlayan Mekkeli Müşrikler O'nun Medine'ye hicret etmesini istemiyordu. Çünkü Hz peygamber hicret ederse İslamiyet hızlı bir şekilde yayılacaktı ve bu sebepten Hz Peygamber'in hicreti Müşrikler için tehlikeli olacaktı. Bu durumu görüşmek üzere Mekkeli Müşrikler Dâru'n-nedve'de toplanmaya karar verdiler. Toplantıya Abdüşems, Nevfel, Abdüddâr, Esed b. Abduluzze, Mahzûm, Sehm ve Cumah kabilelerinden bir ya da birkaç temsilci katıldı.[96] Toplantının konusu Hz Peygamber'e bir çare bulmaktı. Toplantıda Hz Peygamber ile ilgili hapse atma, zincire vurma ve Mekke'den sürülme önerileri yapılsa da kabul görmedi. Geriye tek çare kalıyordu ve oda Hz Peygamber'i öldürmek olacaktı. Tabi ki Hz Peygamber'i öldürmek demek tüm Haşimoğullarına savaş açmak olacaktı. Mekke'de iç savaş çıkma ihtimali olacaktı. Mahzunoğulları'ndan Ebû Cehil bir öneride bulundu ve önerisi şuydu: toplantıya katılan her kabileden bir genç görevlendirilecekti. Yani bu durumda Haşimoğullarına karşı bütün kabileler birleşmiş olacaktı. Bu toplanan gençler Hz

[93] İbn Hişâm, es-Sîre, 414; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 198.

[94] Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 45; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, I, 259.

[95] Demircan, Adnan, Hz Peygamber (s.a.v)'in Hicreti, İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, s.10

[96] İbn Hişâm, II, 93

Peygamber'i öldürmeyi başarsa bile Haşimoğulları onlara karşı hiç bir şey yapamayacaktı ve sadece diyet olarak barış yapmak zorunda kalacaklardı.[97] Bu öneri çok zekiceydi.

Hz Peygamber'i öldürme fikrini veren kişi hakkında bazı kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Mesela bu toplantıya Necidli bir yaşlı suretinde Şeytan'da katıldı ve Hz Peygamber'i öldürme fikrini desteklediği iddia edilir. [98] Ama her ne kadar bu iddialar atılsa da bu kadar önemli bir toplantıya dışarıdan tanınmayan birisini sokmak doğru olmazdı. Diğer bir görüş ise, Hz Peygamber'i öldürme fikrini veren Necidli yaşlı biri olduğu ve bunun Şeytan sanıldığı rivayet edilmiştir.[99]Kaynaklar Hz Peygamber'in Müşriklerin yapmış olduğu toplantıyı iki şekilde haber aldığını aktarır. Bunlardan birincisi Cebrail (as) tarafından Hz Peygamber'e bildirildiği ve Cebrail (as) şu ayeti Hz Peygamber'e bildirmiştir. "Hani kâfirler seni tutuklayıp hapsetmek, öldürmek veya yurdundan çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlar, Allah da tuzaklarını bozar. Allah tuzak kuranlara karşılık verenlerin en hayırlısıdır."[100]Diğer rivayet ise, Hz Peygamber'in büyük halası Rukayka bt. Sayfî b. Hâşim'ın durumu Hz peygamber'e haberdar etsidir.[101]

Hz Peygamber'e beklenen haber gelmişti. Allah Teâla O'na Medine'ye hicret emrini vermişti. O artık Medine'de İslam'ı daha rahat yayabilecekti. Hicret yolculuğu Hz Ebû Bekir ve aile ile Hz Ali dışında kimseye haber verilmedi. Hz Peygamber öğle vakti Hz Ebû Bekir'in

[97] İbn Hişâm, II, 94-95; İbn Sa'd, I, 227

[98] İbn Hişâm, II, 93; İbn Sa'd, I, 227

[99] Belârüzî, I, 260

[100] Enfal Suresi, 8/30

[101] İbn Sa'd, VII, 52

evine gitmişti. Hz Ebû Bekir Hz Peygamber'in bu saatte evine geldiğini şaşırmıştı. Çünkü Hz peygamber O'nun evine ya sabah ya da akşam uğrardı. Hz Peygamber Hz Ebû Bekir'e hicret izninin çıktığını ve hicret yolculuğunda kendisinin yanında olacağını haber verdi. Tabi ki bu duruma Hz Ebû Bekir çok sevinmişti ve sevinçten ağlamıştı.[102] Daha önce aldığı iki devenin bir tanesini Hz Peygamber'e hediye etmek istediyse de Hz Peygamber kabul etmedi ve para karşılığı deveyi satın aldı. [103]Hz Peygamber'in devesinin adı kasvadır.[104] Hicret yolculuğuna hazırlıkta Hz Ebû Bekir'in ailesinin katkısı büyüktür. Nitekim Hz Ebû Bekir'in kızları olan Hz Esmâ ve Hz Âişe bu zorlu yolculuk için erzak hazırlığı yaptılar. Hz Esmâ bir torbaya azık koydu ve bir kırbaya da su doldurdu. Tabi ki Hz Peygamber ile Hz Ebû Bekir çetin bir yolculuğa çıkacaklardı ve bunun için de iyi bir kılavuza ihtiyaç vardı. Kendisi Müslüman olmayan Di'loğullarına mensup olan Abdullah b. Uraykıt'ı para karşılığında rehber olarak tuttular.[105] Develeri Abdullah b. Uraykıt'a teslim ederek üç gün sonra Sevr dağının eteklerinde buluşmak üzere kendisiyle anlaşmaya vardılar. [106]

Tüm hicret hazırlıları yapıktan sonra Hz Peygamber Hz Ebû Bekir'in evinden ayrılarak kendi evine geldi. Daha sonra Hz Ali'yi evine çağırdı. Daha önce Mekkeli Müşriklerin kendisine emanet ettikleri eşyaları sahiplerine ulaştırmak gerekiyordu. Hz Peygamber'in

[102] İbn Hişâm, II,97-98

[103] İbn Sa'd, I,228.

[104] İbn Sa'd, I,228.

[105] Buhâri, Menâkıbu'l- ens'ar, 45; İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, es-Sîretu'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâi s.129

[106] Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 198; İbn Sa'd, I,228.

sıfatlarından bir tanesi de emindir. Müşrikler Hz Peygamber'e Muhammed'ül- Emin[107] derlerdi. Bu sebepten dolayı emanetleri mutlaka sahiplerine ulaştırması gerekiyordu. Bu emanetleri ulaştırma görevini de Hz Ali'ye vermişti. Daha sonra Hz Ali'de emanetleri sahiplerine teslim ettikten sonra Medine'ye hicret edecektir.[108] Gece olmuştu ve Hz Peygamber Hz Ali'yi yatağında yatmasını istedi ve Hz Ali'ye şu hırkamı üzerine ört. Korkma sana hiç bir şey yapamayacaklar demiştir.[109]

Hz Peygamber'i öldürmek üzere görevlendirilen gençler teker teker evin önünde toplanmaya başladılar. Daha sonra evinin önünde pusu kurdular ve Hz Peygamber'in evden çıkmasını beklediler. Tabi ki Hz Peygamber için bu evden ayrılmak çok zor olacaktı. Çünkü nübüvvetin bu evde çok hatırası vardı. Hz peygamber bir süre bekledikten sonra evden çıktı ve suikastçıları görmüştü. Onların üzerine doğru yürümeye başladı. Yerden biraz toprak aldık ve orada bekleyenlerin üzerine attı ve şu ayeti okuduğu rivayet edilir; "*Yâsîn. Hikmet dolu Kur'ân hakkı için, sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin. (Bu Kur'ân) üstün ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir. And olsun ki onların çoğu gafletlerinin cezasını hak etmişlerdir. Çünkü onlar iman etmiyorlar. Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelere kadar dayanmaktadır. Bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır.*

[107] Emin kelime olarak kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen anlamına gelir. Kaynaklarda Allah'ın izni ile cahiliye devrinde Hz Peygamber hiçbir kötülüğe bulaşmamıştır. O, doğru sözlü ve güvenilir birisiydi. Bu sebepten dolayı Mekkeli Müşrikler O'na Muhammed'ül- Emin lakabını takmışlardı. Müşrikler rahatlıkla değerli eşyalarını dâhil Hz Peygamber'e emanet ederlerdi. Mesela Kâbe tamiri yapılmış sıra Hacerül-esvedi yerine koymaya gelmişti. Taşı yerine koyma konusunda Mekkeliler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Sonra Kâbe'nin avlusundan ilk gireni hakem tayin etmeye karar verdiler. İlk giren Hz Peygamber olunca herkes el-emin geldi diyerek sevinmişlerdi.

[108] İbn Hişâm, II, 98

[109] İbn Hişâm, II, 95

Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık görmezler. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." [110] Daha sonra Hz Peygamber orada bekleyenlerin arasından geçerek Hz Ebû Bekir'in evine gitti.

Sabah olduğunda suikast için bekleyen gençler Hz Peygamber'in evinden çıkmadığı fark edince eve girmeye karar verdiler. Eve girdiklerinde Hz Ali'yi gördüler ve çok şaşırmışlardı. Kureyşli gençler Hz Ali'yi dövmeye başladılar ve Hz Peygamber'in yerini öğrenmek için Hz Ali'ye işkenceler yapıyorlardı. Ama Hz Ali tüm bu yapılanlara rağmen Hz Peygamber'in yerini söylememişti. Hz Ali gözaltına alınmıştı.[111] Sonuç olarak Hz Ali görevini başarı ile yerine getirmiştir.

Hz Peygamber Hz Ebû Bekir'in evine gitti. Hz Ebû Bekir'in ailesinin hazırlamış olduğu yol hazırlığı da alınarak gizlilik içinde evin arkasındaki küçük kapıdan çıkarak sevr mağarasına doğru yola çıktılar. [112]Hz Peygamber bu yolculukta ayrı bir strateji uyguladı. Hz Peygamber normal Medine yolunu kullanmak yerine Mekke'nin güneyinde bulunan sevr mağarasına gitmeyi tercih etti ve bunun birkaç sebebi vardır. Mekke'de ciddi bir kargaşa vardı ve bütün Mekkeliler Hz Peygamber'i aramaktaydı. Hz Peygamber bu kargaşanın ortadan kalkmasını istemektedir. Diğer bir sebep ise Mekkeliler Hz Peygamber'in Medine'ye gideceğini biliyorlardı. Bu sebepten dolayı Medine'nin yoluna kontrol altına alacaklardı.

[110] Yasin Suresi, 1-10

[111] İbn Sa'd,I,228; Belâzurî,I, 260.

[112] İbn Hişâm,II,98; Belâzurî,I, 260.

Müşrikler Hz Peygamber'i evinde bulamayınca, Mekke'nin dört bir yanında O'nu aramaya başladılar. Ebû Cehl'in de içinde bulunduğu bir grupta Hz Ebû Bekir'in evine gittiler. Ebû Cehl Hz Ebû Bekir'in kızı Esma'ya babasının yerini sordu ve olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine Ebû Cehl[113] çok sinirlendi ve şiddetli bir şekilde Esma'ya tokat attı. Tokat'ın şiddetinden dolayı Hz Esma'nın küpesi koptu.[114] Müşrikler Hz Peygamber'i bulamayınca başına ödül koydular. Hz Peygamber'i yakalayana ya da öldürene diyet ya da yüz deve vereceklerini vaat ettiler.[115]

Mekke'de hadiseler bu şekilde cerayen ederken, Hz peygamber sevr mağarasına vardı. Gece yolculuğu yaptıkları için Hz Peygamber'in elleri, ayakları zarar görmüştü. Mağaraya girmeden önce Hz Ebû Bekir önceden mağarayı temizledi ve daha sonra Hz Peygamber'i mağaraya davet etti. Bu yolculukta Hz Ebû Bekir birçok fedakârlıklarda bulunmuştur.

Hz Peygamber'i Mekke'de bulamayan Müşrikler Mekke dışında aramaya karar verdiler. Mekkeli Müşrikler Hz Peygamber'i yakalamak için Kurz b. Alkame adında izci tuttular. Bu izci sayesinde Müşrikler mağaranın kapısına kadar yaklaştılar. Müşriklerin sesini duyan Hz Ebû Bekir Hz Peygamber'e zarar gelecek endişesi ile ağlamaya başladı. Hz Peygamber'de bu ağlamaya cevaben üzülme Allah bizimle beraberdir dedi. Müşrikler mağaranın kapısına kadar geldiklerinde Hz Ebû Bekir, Ey Allah'ın Rasûlü aşağıya baksalar bizi görecekler dedi ve buna

[113] Asıl adı Amr'dır ve Kureyş'in Mahzûm koluna mensuptur. Künyesi Ebû'l-hâkem'dir. Yaklaşık 570 yılında Mekke'de doğmuştur. İslam'a düşmanlığı sebebi ile Hz Peygamber Ebu Cehil olarak künyesini değiştirdi. HzPeygamber'in davetine her daim karşı çıkmıştır. İlk Müslüman olan Ammâr b. Yâsir ve ailesine şiddetli işkenceler uyguladı. Mekke'ye gelen yabancılara karşı son derece merhametsizdir. Hakkında birçok ayet nazil olmuştur. 624 yılında vefat etmiştir.

[114] İbn Hişâm,II,100

[115] Belârüzî, I, 261-263.

cevaben Hz Peygamber'de üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında neden endişe ediyordun dedi[116] Müşrikler mağaranın kapısında bir güvercinin yuva yaptığı ve bir örümceğim ağ ördüğünü gördüler. Bu örümcek ağını gören Ümeyye b. Halef bu örümcek daha Muhammed doğmadan önce ağını örmüştür dedi. Müşrikler kendi aralarında eğer ki Muhammed bu mağaraya girseydi güvercinin yapmış olduğu yuva ve örümceğin örmüş olduğu ağ bozulurdu diyerek oradan ayrıldılar.

Hz Peygamber Hz Ebû Bekir ile beraber sevr mağarasında üç gün kaldı.[117] Bu üç bekleme süresinde Hz Ebû Bekir'in oğlu Abdullah[118] akşamları mağaraya gelerek Mekke'de olup bitenleri anlatıyordu. Gece mağarada bekleyen Abdullah sabaha yakın mağaradan ayrılarak Mekke'ye dönüyordu.[119]Hz Ebû Bekir'in azatlı kölesi Âmir b. Fuheyre sürüsü ile beraber mağaranın yakınlarında bekliyordu. Abdullah mağaradan ayrıldıktan sonra Âmir sürüsü ile beraber O'nun geçtiği yerlerden geçerek izlerini sildiriyor ve Hz Peygamber'in süt ihtiyacını karşılıyordu. [120] Hz Peygamber ve Hz Ebû Bekir mağarada üç gün kaldıktan ortalık biraz yatışmıştı. Dördüncü günün sabahında rehber olarak tutulmuş olan Abdullah b. Uraykıt develer

[116] Müslim, Fedâilu's-sahâbe 1; İbn Sa'd, III ,174.

[117] Buhari, Menâkıbu'l-ensâr, 45; Belârüzî, I, 261; İbn Hişâm,II,99-100

[118] Mekke'de doğmuştur. Esma ile aynı öz kardeş ve Âişe ile baba aynı üvey kardeştir. Hz Peygamber mağarada iken istihbarat görevini üstlenmiştir. Hanımına düşkün olduğu için bazı savaşlara katılamamıştır. Taif muharebesinde yaralandı ve bu yara ölümüne sebep oldu. 632 yılında vefat etti ve cenazesini babası Hz Ebu Bekir kıldırdı.

[119] Buhari, Menâkıbu'l-ensâr, 45; Belârüzî, I, 261

[120] İbn Hişâm, II,99; Belâzurî,I, 260. ; İbn Sa'd,I,229; Buhari, Menâkıbu'l-ensâr, 45,

ile beraber mağaraya geldi. Hz peygamber, Hz Ebu Bekir ve rehber ile beraber pazartesi yanlarına Âmir'i de[121] alarak günü sevr mağarasından ayrıldılar.[122]

Abdullah b. Uraykıt Mekkelilerin ana yolları tuttuğunu bildiği için kafileyi az kullanılan ve güvenilir yol olan sahil yolundan götürdü.[123]Sahil yolu ilk anda akla gelmeyen ve az kullanılan bir yoldur.[124]Müşriklerin Hz Peygamber'i öldürene yüz deve vereceği Müdlicoğulları bölgesinde duyuldu. Bu bölgede çöl iklimi hâkimdi ve birçok bedevi bu ödüle sahip olmak istiyordu. Bu bedevilerden biriside Sürâka b. Mâlik'tir. Sürâka Hz Peygamber'in izini bulmuştu. Sürâka'nın geldiğini gören Hz Ebû Bekir Hz Peygamber'e zarar verecek diye çok tedirgin olmuştu. Bu tedirginliği fark eden Hz Peygamber Üzülme Allah bizimle beraberdir diyerek[125] O'nu teselli etti. Sürâka[126] Hz Peygamber'e çok yaklaşmıştı ki birden atın ön ayakları kuma batmaya başladı ve atından düştü. Her ne kadar atını hareket ettirmeye çalıştıysa da başaramadı.[127] Sürâka bu duruma çok şaşırmış ve karşısındakinin sıradan birisi olmadığını

[121] İbn Hişâm, II,100

[122] Belâzurî,I, 261. ; İbn Sa'd,I,232.

[123] İbn Hibbân, s. 130

[124] Hz. Peygamber, yolculuk sırasında şu güzergâhı izlemiştir: Mekke'nin aşağısından, Usfân'ın aşağısından, Emec'in aşağısından, Kudeyd, el-Harrâr, Seniyyetu'l-Mere, Likf, Medlec Likf, Medlec Micâc, Mercih Micâc, Mercih, Zî Keşr, el-Cedâcid, el-Ecrad, Zî Selem, el-Abâbîd, el-Fâce, el-Arc, Seniyyetu'l-'Âir, Raim, Kubâ (İbn Hişâm, II, 104-108)

[125] Tevbe, 9/40

[126] Beni Müdlic kabilesine mensuptur ve bu kabilenin lideridir. Hicret esnasında Hz Peygamber'i öldürmeye kalkıştı ama başaramadı. Güçlü bir şairdir. İyi bir iz sürücüdür. 245 yılında vefat etmiştir.

[127] Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 45; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eşŞeybânî , el-Müsned, IV, 176

düşündü. Hz Peygamber'den af diledi ve bu durumdan kurtulabilmesi için Allah'a dua etmesini istedi. Sonra Hz Peygamber dua etti ve Sürâka bu durumdan kurtuldu. Bu olaydan sonra Sürâka Müşriklerin Hz Peygamber'i ele geçirmek için yaptığı faaliyetleri anlattı. Sürâka yolculara yol azığı vermek istediyse de Hz Peygamber kabul etmedi.[128] Hz Peygamber oradan ayrıldıktan sonra Sürâka geri dönerken Onları yakalamak isteyenleri ben her yere baktım, burada kimse yok diyerek geri çevirdi.

Hicret yolculuğu devam ediyordu. Kafile Kudeyd bölgesine geldi ve yol kenarlarında bulunan bedevi çadırları vardı. Bu çadırlarda yolcuların ihtiyaçları karşılanıyordu. Hz Peygamber'in uğradığı çadır Ebû Ma'bed ve Ümmü Ma'bed'in[129] çadırıydı ve buradan hurma ve et satın almak istediler. Ama çadırda ikram edecek bir şey yoktu. Çünkü sürü buradan ayrılmıştı. Sadece sürüye katılamayan cılız bir koyun bulunmaktaydı. Hz Peygamber'e dönerek bu koyunda süt sağabilirsen sağ dedi. Hz Peygamber'de dua okuyarak koyunu sağmaya başladı. Koyundan çıkan süt orada bulunan herkese yetti. Kafile biraz nefes aldıktan sonra yoluna devam etti. Yolda Eslem kabilesinin liderlerinden Bürayde b. Husayb[130] ile karşılaştılar. Bürayde'nin yanında seksen adamı bulunmaktaydı. Onlarda Sürâka gibi büyük ödüle sahip olmak istiyorlardı. Hz Peygamber bir süre Bürayde ile sohbet etti ve Hz Peygamber'in sözlerinden çok etkilendi. Hz Peygamber O'nu İslâm'a davet etti ve orada bulunanlar topluca

[128] İbn Hişâm, II, 103; Ahmed b. Hanbel, IV, 176.

[129] Huzaa Kabilesinin Kâ'boğulları kabilesine mensuptur. Kudeyd köyünde yaşamaktadır. Cömert, becerikli ve dirayetli bir kadındır. Koyun olayından sonra ailecek Müslüman oldular. Ma'bed ve Nadra adında iki oğlu ve Haldiyye adında bir kızı vardır. Ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

[130] Eslem kabilesinin Sehmoğulları koluna mensuptur. Adı ve künyesi hakkında farklı rivayetler vardır. Hz Peygamber'i hicret yolculuğunda öldürmek isteyenlerden birisidir ama Müslüman olmuştur. Hicretten sonra O'da Medine'ye yerleşti. Hz Peygamber ile 16 gazvede bulundu. 630 yılında Eslem ve Gıfar kabilelerine zekât memuru olarak görevlendirildi. 164 hadis rivayet etti. 682-83 yılında vefat etti.

Müslüman oldu. Bürayde mızrağına bağladığı sarığıyla Hz Peygamber'e sancak açarak arazilerinden çıkıncaya kadar eşlik etti.[131]

Hicret yolculuğu devam ediyordu ve Hz Peygamber yolculukta Talha b. Ubeydullah ile karşılaştı. Talha, Şam yolculuğundan dönüyordu. Talha, Hz peygamber ile Medine'ye gelme istedi ama Hz Peygamber izin vermedi. Talha daha sonra Hz Ebû Bekir'in ailesi ile beraber Medine'ye hicret etti.[132]

Hz Peygamber 12 rebiülevvel pazartesi günü Kubâ'daki Amr b. Avfoğullarının yayına geldi.[133]Hz Peygamber Kubâ'da kaldığı sürede Müslümanlarla sohbet etmek için Sa'd b. Heyseme'nin evine giderdi. Sa'd bekârdı ve bu evde bekâr Muhacirler kalırdı.[134] Hz Peygamber'in Kubâ'da ne kadar kaldığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, Hz Peygamber Pazartesi Cuma'ya kadar kaldı ve cuma günü ayrıldı.[135] Diğer bir görüşe göre 14 gün burada kaldı.[136] Hz Peygamber'in burada daha fazla kaldığına dair rivayetlerde mevcuttur. Hz Peygamber Kubâ'ya gelmeden önce orada bulunan Müslümanlar Amr b. Avfoğullarına ait

[131] Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 460

[132] Belâzüri, I, 270

[133] İbn Hişâm, II, 108-109; İbn Sa'd, I, 233; el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, Kitâbu'l Meğâzî, I, 2; Halîfe b. Hayyât , Târîh, s. 29; Belâzürî, I, 263.

[134] İbn Hişâm, II, 110; Taberî, II, 382.

[135] İbn Hişâm, II, 111; Halîfe b. Hayyât, s. 29 İbn Sa'd, I, 236; Belâzürî, I, 263.

[136] İbn Sa'd, I, 235

olan bir yerde namaz kılıyorlardı. Hz Peygamber Kubâ'ya gelince Külsûm b. Hidm'in bağışlamış olduğu yere mescid inşa etti. O bu mescid inşaatında bizzat kendisi de çalıştı.

Hicret gecesi Hz Peygamber'in yatağına yatarak her şeyi göze alan Hz Ali emanetlerini sahiplerine teslim ettikten sonra Kubâ' da Hz Peygamber'e yetişmişti. Hz Ali'nin yolculuk esnasında ayakları parçalanmış ve kanar halde Peygamber'in yanına geldi. Bunu gören Hz Peygamber ağlayarak Hz Ali'ye dua etti. Hicret sırasında tüm malını terk ederek Hz Peygamber'i tercih eden Suheyb b. Sinân'da Hz Ali ile beraber gelmişti.

Hz Peygamber Kubâ'dan ayrılarak Medine'ye hareket etti. Akrabaları olan Neccâroğullarına haber gönderdi. Neccâroğulları Hz Peygamber'i karşıladılar ve topluca Medine'ye hareket ettiler. Hz Peygamber öğle vakti olduğunda Sâlim b. Avfoğullarının ikamet ettiği ranuna vadisine vardılar. Hz Peygamber bu vadide ilk Cuma namazını kıldırdı.[137] Cuma namazını kıldıktan sonra Hz Peygamber yolculuğa devam etti ve Medine'ye ulaştı. Medine halkı Hz Peygamber'i coşkuyla karşıladı.

Sonuç olarak Hz Peygamber İslam'ı tebliğ ederken çok sıkıntılar çekmiştir. Başta Ebû Leheb ve Ebû Cehil olmak üzere Mekke'nin önde gelenleri Hz Peygamber'e ve Müslüman olan Mekkelilere tebliğ döneminde her türlü işkenceleri etmişlerdir. Bu kişiler işkence ve iftiralarla kalmayıp Hz Peygamber'i öldürmeye karar vermişlerdir. İşkenceler hat safhaya gelince Hz Peygamber ilk olarak Habeşistan'a hicrete izin vermiştir. İkinci akabe biatından sonra da Hz Ali ve Ebû Bekir gibi bazı Müslümanlar hariç bütün Müslümanlar Medine'ye hicret etmiştir.

[137] Karaman, Hayreddin, "Cuma", DİA, VIII, 86.

Allah Teâla tarafından Hz Peygamber'e hicret izni verilince Hz Ebû Bekir ile beraber Medine'ye hicret etti. Hicrette Hz Ebû Bekir ve ailesi etkin rol oynamıştı. Hz Peygamber hicret sırasında iki defa suikasta mahrum kaldı. Ama üçüncü kişinin Allah olması hasebiyle suikastlar başarısız oldu. Hatta bu suikastlar hicreti daha da kolaylaştırdı. Hicret sırasında Ümmü Ma'bed ve Bürayde b. Husayb Hz Peygamber'in yaptıklarından ve konuşmasından etkilenerek Müslüman oldular. Bu yolculukta Kuba'da mescid inşa edildi ve Ranuna vadisinde ilk Cuma namazı kılındı.

Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesi İslam Tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Müşrikler Hz Peygamber'in Mekke'de İslam'ı yaymasına izin vermiyorlardı ve Müslüman olanlara türlü türlü işkenceler yapıyorlardı. Medine'de böyle bir şey olmayacaktı ve Medine'de İslam'ı rahat bir şekilde yayacaktı. Hz Peygamber Medine'de yeni bir İslam devleti kurdu ve İslam Medine'den dünyaya yaydı.

Hz. Peygamber 2 Rebiülevvel'de Mekke'den ayrılıp Sevr mağarasına gitmiş; 5 Rebiülevvel'e kadar orada kaldıktan sonra yola çıkmış ve 12 Rebiülevvel'de Kubâ'ya ulaşmıştır. Burada birkaç gün kaldıktan sonra 16 Rebiülevvel'de, o günkü adıyla Yesrib'e hareket etmiştir.[138]

[138] Demircan, Adnan, Nebevi Direniş Hicret, s.136

Kaynakça

Aktan, A. (2016). *İslam Tarihi,* Ankara, Nobel Yayınları,

Apak, A. (2009). *İslam Tarihi,* İstanbul, Ensar Yayınları,

Apak, A. (2018). *Siyer-i Nebi,* İstanbul, Ensar Neşriyat,

Ayrancı, İ. (2018). Hz Peygamber'in Medine'ye Hicreti ve Bu Dönemde Uyguladığı Stratejiler Üzerine Bir Deneme, Kalemname, 44-77

Azimli, M. (2009) "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti", *Milel ve Nihal,* 50-79.

Azimli, M. (2018). *Siyer,* Ankara, Bilay Yayınları,

Buti, M. S. R. (2003) *Fıkhu's-Sîre,* Trc: Nar, A. & Aktepe, O. İstanbul: İslami Edebiyat Yayınları,

Demircan, A. (2017) " Hz. Peygamber'in Hicreti*" İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1-32.

Demircan, A.(2000). *Nebevî Direniş Hicret*, İstanbul, Beyan Yayınları,

Demircan, A, (2018). "Müslümanların Hicreti", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Hz. Peygamber Dönemi,* Siyer Yayınları, İstanbul

el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (1987). *Ensâbu'l-eşrâf,* thk. Muhammed Hamidullah, 3. Basım, Kahire (279/892),

Gölcük, Ş. (1986) “Kur’an’da Hicret”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 7: 9-20.

Hamidullah, M. (1995) *İslâm Peygamberi,* Trc. Tuğ, S. İstanbul: İrfan Yayınları,

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdulmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyeri. (1955)

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (1407/1987), *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbârü’l-Hulefâ*, thk. es-Seyyid Azîz Bey vd. Beyrut. (354/965),

İbn İshâk, Muhammed b. İshâkb. Yesâr el-Muttalibî, (1978). *Sîretu İbni İshâk*, 1. Baskı, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut.

Eren, M. (2012) “Ümmü Ma’bed”, *DİA*, İstanbul, XLII, 325-326.

Es Sîretü’n- Nebeviyye. Nşr. Mustafa es-Sakka ve dğr. Kahire: Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye,.

İbn Sa‘d, Ebu Abdillah Muhammed b. Sa’d b. Meni‘ el-Katib el-Haşimi el-Basri el-Bağdadi. *et-Tabakâtu’l-Kübrâ.* Kahire: Mektebetu’l-Hanci,

ez-Zehebi, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1405-1985). *Târîhu’l-İslâm, thk.* Muhamed Mahmud Hamdân, Kahire

İbnu’l–Esir, İzzeddin Ebu’l-Hasen İzzuddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezeri. *Üsdü’l-Ğâbe fî Mârifeti’s-ahabe*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut.

İsmail b. Ömer b. Kesir, (1932) *el-Bidâye ve’n-nihâye,* Kahire,

Karaman, H. (1993). "Cuma", *DİA*, VIII, İstanbul, Kuran-ı Kerim Köksal, M.A. (1980-1981).*Hz Muhammed ve İslamiyet,* İstanbul.

Lings, M. (1984). *Hz Muhammed'in Hayatı,* çev. Nazife Şisman, İstanbul

Makrızî, TakıyuddinAhmed b. Ali b. Abdulkâdir, (1999) *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Muhammed Huseyn Heykel, (1948) *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Genişletilmiş 2. Basım, İstanbul.

Önkal, A. (1988) "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi,* 17: 458-462. İstanbul: TDV Yayınları,

Önkal, A. (2015) *Rasûlullah'ın İslâm'a davet metodu*, İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları,

Önkal, A. (1992). Bürayde, DİA VI. İstanbul

Soycan, M. (2019). Taberi Tefsirinde Hicret, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 123-156

Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir. (2001) *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. Kahire: Daruhicra,

Taberî, Muhammed b. Cerîr, (1407). *Târihu'l-ümem ve'l-mulûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,

SADÎ ŞİRÂZÎ'NİN ''GÜLİSTAN'' ADLI ESERİNDE ESMAÜL HÜSNA

Zekiye MARAŞ

Özet

Doğu edebiyatının değil, tüm dünya edebiyatının ölmez yapıtları arasında gösterilen sultanların âdetleri, dervişlerin ahlakı, kanaatkârların fazileti, sükûtun faydaları, aşk ve gençlik, düşkünlük ve ihtiyarlık, terbiyenin önemi, zenginlik, yoksulluk ve sohbet adabı bölümlerinden oluşan "*Gülistan*" çok önemli bir eserdir. Sadî Şirazî'nin kaleme aldığı eserde evrensel konulara yer verilmiş olup, insanoğlunu mutluluğa ve huzura kavuşturacak öneriler sunulmuştur. *Gülistan* adlı eser ahlak eğitiminde önemli bir yere sahip olup eserde hikâyelerin anlatımında dini kavramlardan faydalanılmıştır. Bu kavramlardan biri de Esma'ül Hüsna'dır. Yüce Allah Kur'an'da kendisini Esma-ül Hüsna ile tanıtır. Bu isimler, Onun mükemmelliğinin unvanlarıdır. Bu unvanlar ile O'nu tanımak, hem bir insanî görev, hem de güzel bir kazanımdır.

Bu çalışmanın amacı,'' Gülistan'' adlı eserde geçen hikâyelerde dini kavram olan Esma'ül Hüsna'da yer alan isimleri tespit etmektir. Çalışmada hikâyelerde çokça geçen isimler birkaç örnekle, az sayı da geçen isimlerse aynen aktarılmıştır. Eser içerik analiz yöntemiyle incelenmiş ve eserlerde yer alan Esma'ül Hüsna'lar örneklerle değerlendirilmiştir. Esma'ül Hüsna alfabetik sıraya göre toplandıktan sonra isimlerin geçtiği hikâyelere örnekler verilmiştir. Eser incelenirken, çevirisi Osman Koca (2016) tarafından hazırlanan *''Bostân ve Gülistân*" kullanılmıştır.

Sonuç olarak, Sadî Şirazî'nin bu eserinde Esma'ül Hüsna'dan birçok ismin bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece *Gülistan* adlı eserde Allah lafzının 130, Rab isminin 10, Rezzak isminin 9, Şekûr isminin 8, Rahman-Rahim isminin 7 yerde geçtiği görülmüştür. Aynı zamanda

Afüv ismiyle Gaffâr, Gafur; Allah ismiyle Hüda, Âlî, Mecid; Ber ismiyle Fettah; Hâlik ismiyle Muîd, Mubdi; ; Rahman ve Rahim ismiyle Vâsi, Vehhâp; Rakib ismiyle Şehid, Mânî, Mukît; Rezzak ismiyle Vehhap, Muğni; Şekur ismiyle Selâm, Râfi; Vâhid ismiyle Kebir, Kuddüs isimlerinin ilişkilendirilebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sadî Şirazî, Gülistan, Hikâye, Esma'ül Hüsna.

Giriş

Eski Fars kültürünün yaşandığı bir bölge olan Şiraz bu gün İran'a bağlı şehirdir. Bazı devlet yönetimlerine yönetim merkezliği ve başkentlik yapmıştır. Kültür ve medeniyet geçişi üzerinde kurulmuş bir şehirdir Şiraz. İslam Halifesi Hz. Ömer döneminde, 634-642 yıllarında Müslümanlar tarafından alınan Şiraz yeni bir medeniyetin etki alanı içinde kalmıştır. Şiraz Türklerin İslam dinini kabul emesi ile batıya başlayan Türk hareketi ile yeni bir milletin kültürü ile ve yönetim yaklaşımı ile buluştu. Şiraz kültür ve medeniyet geçiş alanında kalmış bir yerleşim yeridir. İşte bu şehirde bilim insanı, insan ve medeniyet tefekkürü, bir seyyah Sadî Şirazi dünyaya gelmiştir. Doğuşu ile ölümünü aynı şehirde kesiştirmiş bir gezgindir Sadi Şirazi. Eğitimini Bağdat Nizamiye Medresesinde tamamlamıştır. Horasan içlerinden Kuzey Afrika'ya kadar olan alanda seyahat etmiş ve gezmiştir. Sadî Şirazi bu gezileri sırasında bir süre Lübnan Hristiyanları tarafından esir tutulmuş bir seyyahtır. Okudukları ve gezdiği yerlerdeki elde ettiği tecrübe ve birikimlerini elli yaşından sonra yazıya dökmüştür Sadî Şirazi. Yirmiye yakın eser yazmıştır. Bostan ve Gülistan bunların içinde en öne çıkan eserleridir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2008). İslam Medeniyetinin topraklarında doğmuş, yaşamış, insan ve bilim dünyasına değerli ve faydalı birçok eser bırakmış bir bilim ve fikir insanıdır Sadi Şirazi.

Hayatı

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Sadî Şirâzî'nin künyesi Müşerrefüddin Muslih bin Abdullah' dır. Yaklaşık olarak 1193'te tarihi çok eskilere dayanan İran'ın bir şehri olan Şiraz'da doğmuş ve aynı şehirde 691 (m.1292)'de vefat etmiştir. Fars edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Erken yaşta babasını kaybettikten sonra dedesi Mes'ud b. Muslih el-Farisî tarafından terbiye edilen Sadî 620 (1223) 'li yıllarda Nizamiye Medresesinde eğitim- öğretimini tamamlamak için Bağdat'a gitti. Sühreverdî ve Ebülferec bin Cevzî' den ders aldı. Burada ilim tahsilini bitirdikten sonra bölgede bulunan önemli merkezlerden Hemedan, Horasan, Hicaz, Şam, Lübnan ve Rum iline gitmiş, Kuzey Afrika'da da ikamet etmiştir (Çiçekler, 2008: 405-406). Medreselerde öğrendiği bilgileri, uzak yerlere gidip gördüklerini, farklı yerlerdeki insanlarla sohbet ettiklerini, tecrübe ve birikimlerini eserlerinde paylaşmıştır (Fikriyat, 2020).

Uzun bir süre sonra öğrenimini de tamamlayıp doğduğu yer olan Şiraz'a döndü. O bölgenin hakimi olan Sa'd b. Ebu Bekir b. Sa'd tarafından ilgi gösterilip himaye edildiği gibi civar yerlerdeki hükümdarların da dikkatini çekmiş övgülerini almıştır (Çiçekler, 2008: 406).

Sadi Şirazi'nin Eserleri

Sadî Şirazî'nin eserleri *Külliyat* adı altında toplanmıştır. Şuan mevcut olan *Külliyat* Übey bin Ahmed bin Ebi Bekr tarafından 1325 ve 1334 yılında iki defa tertip edilmiştir (Türk Dili Edebiyatı, 2020).*Külliyat* adlı eser yirmi iki veya yirmi üç eseri ihtiva etmektedir (Çiçekler, 2008: 406).

Manzum Eserleri

1-*Bostan:* Sadî'nin en önemli manzum eseri ahlak, terbiye, vaaz ve tahkik gibi konuları içeren *Sa'dînâme* adıyla *Külliyât*' ta yer alan ve daha sonra *Bûstân* olarak tanınan eserdir. Eser adalet, ihsan, aşk, tevazü, rıza, zikir, terbiye, şükür, tövbe, münacat ve hatime adı altında on bölümden oluşmaktadır. Sadî, eserin başında İran'a dönerken arkadaşlarına bir hediye

götürmek niyetiyle bunu yazdığını ifade etmiştir. Eser yaklaşık dört bin beyitten oluşup Ebû Bekir b. Sa‘d Zengî adına yazılmıştır.

2-*Kasâ‘id-i ‘Arabî*: Yaklaşık yedi yüz Arapça kasideden oluşan teganni, medih ve nasihat konularıyla ilgili yazılmış manzum bir eserdir. İçinde Abbasi halifesi Mu‘tasımBillâh’a yazılan bir kaside de mevcuttur.

3-*Kasâ‘id-i Fârsî*: Hükümdar, vezir ve devletin ileri gelen şahsiyetlerini de methetmek için yazılan kasideler de vaaz, nasihat, tevhid ve övgüler farsça yazılmıştır4-*Merâsî:* Sadî’nin hâmisi Atabek Sa‘d b. Ebû Bekir adına kaleme alınmış eserde birçok devlet adamıyla ilgili kasideler de bulunmaktadır.

5-*Mülemma‘ât ve Müŝelleŝât*, 6-*Tercî‘ât,* 7-*Tayyibât*, 8-*Bedâyi‘,* 9-*Havâtîm*,10-*Gazeliyyât-ı Kadîm,* (yedi, sekiz, dokuz ve onuncu kitaplar Sa’dî’nin gazellerinindir.)

11-*Sâhibiyye*: (Sâhibdîvan Şemseddîn el Cüveynî hakkında Farsça ve Arapça yazılmıştır bölümlerden oluşmaktadır.

12-*Hubsiyyât*: Şehzadelerin isteğiyle yazılmış bir eserdir.

13-*Rubâ‘iyyât, 14-Müfredât* (Çiçekler,2008:406; Kaska, 2009:129-132).

Mensur Eserleri

1. *Gülistân*: Sadî’nin Farsça ve Arapça şiirlerle süslediği mensur eseri *Gülistân’*dır. Fars edebiyatına hediye edilen önemli eserlerden olup ders kitabı niteliğindedir. *Bostân* gibi birçok baskısı olup farklı dillere tercüme edilmiştir (Yazıcı,1996:240-241)

2. *Taḳrîr-i Dîbâce*: *Külliyyât’*ın ilk zamanlardaki nüshalarında yoktur.

3. *Naṣîḥatü’l-mülûk (Neṣâyiḥu’l-mülûk)*:Sadî’nin nazımla karışık yazdığı risâlelerinden olup dost ricasıyla hükümdarlara öğüt vermek amacıyla yazılmıştır.

4. *Risâle-i ʿAḳl u ʿIşḳ*: Sadî'nin Sa'deddin Netanzî'nin akıl ve aşkla ilgili sorusuna verdiği cevaplardan oluşmaktadır.

5. *Risâle-i Enkiyânû*: Enkiyânû'ya devlet liderlerinin davranışlarının ve uyması gereken hususların yer aldığı öğütlerden oluşmaktadır.

6. *Mecâlis-i Pencgâne*: Sadî'nin ayet ve hadislerden faydalanarak yazıldığı Arapça ve Farsça ve şiirlerden müteşekkil beş meclisten oluşan bir eserdir.

7. *Risâle-i Ş̲elâş̲e (Taḳrîrât-ı Ş̲elâş̲e, Se Risâle):* Bu eserde bulunan bazı risâlelerin Sadî'ye ait olup olmadığı kesin şekilde bilinmemektedir (Çiçekler, 2008: 407).

Eserlerindeki Üslup

Sadî Şirazî'nin *Gülistân'* daki hikâyeleri konu ve kahramanlarıyla renkli bir görünüme sahiptir. Sadî'nin gezip gördüğü yerler, başından geçen ya da tanık olduğu olaylar, başkalarından dinleyip derlediği hikâyeler yol gösterici ve ufuk açıcı niteliktedir. "Sadî, çeşitli kaynaklardan topladığı hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivâyetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkralar halinde anlatırken sade, ilgi uyandırıcı ve anlaşılır bir üslûp kullanmış, zaman zaman tarihî şahsiyetlerden de bahsetmiştir. Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir. Çeşitli nasihatlar ve ibretli cümlelerle sona erdirdiği hikâye ve sözlerini insanları eğitmek ve uyarmak amacıyla kullanmıştır. Sadî Şirazi, kendisinden önce yaşamış yazar ve şairlerden ve eserlerinden izler de taşıyan bazı hikâyelerde *Kelile ve Dimne* ile Şeyh Ferîdüddîn Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmîden etkilendiği görülmektedir(Zavotçu,2009: 47).

Gülistan

Farsça ve Arapça şiirlerden oluşan, Sadî'nin bilgi ve tecrübesini dilin incelik ve kusursuzluğunu kullanarak ortaya koyduğu mensur eser olan *Gülistan*, edebi açıdan oldukça değerli olduğu gibi ahlak kitabı olarak da kabul edilen mühim bir eserdir. *Gülistan,* konu içeriği, konunun anlatımı ve işlenişi, dilin kullanılışı yönüyle önemli şâheserlerden biridir (Ceyhan, 2007: 233). Sadî *Gülistan*'ı 1256 yılında memleketine döndükten sonra kaleme almıştır (Yazıcı, 1996: 240; Aybey,2019: 426). Eser, şekil itibariyle nazım ve küçük nesir parçalarından oluşup sosyal hayatta meydana gelen olaylar temel alınarak durumdan terbiyevî ve ahlaki sonuçlar çıkarabilecek hikâye ve beyitlerle süslenmiştir (Yazıcı 1996: 240-241; Ceyhan;2007:240). *Gülistan*, Allah'ı ta'zim ve O'na yakarma ve Hz. Muhammed (s.a.v)'e övgüden sonra sultanların âdetleri, dervişlerin ahlakı, kanaatkârların fazileti, sükûtun faydaları, aşk ve gençlik, düşkünlük ve ihtiyarlık, terbiyenin önemi, zenginlik ve yoksulluk ve sohbet adabı bölümlerinden oluşur (Yazıcı, 1996:240).

Sadî'nin eserlerinde evrensel ve İslami bir ahlak anlayışı olup eğitimsel görüşlerinde de bu durumu yansıtmıştır (Akyüz,1999: 74). Sadî'nin eserlerini yazmadan önce çok seyahat etmiş olması, farklı şehirlerde ilim öğrenmesi, tecrübe sahibi olması, zevk ve şevke ilgi duyması onu Fars edebiyatında üst noktalara taşımıştır. Sadî'nin bu uzun seyahatleri O'nu insanları iyi tanıyan, insanları seven, hoşgörü sahibi bir düşünür yapmış ve kendisine evrensel bir kimlik kazandırmıştır. Aynı zamanda O, bütün eserlerinde Kur'an ve sünnetten örnekler vermiştir(A.g.e.:74). Sadî'nin bu özelliklerinden dolayı "*Bostan"* ve "*Gülistan"* adlı iki eseri İslam coğrafyasında uzun süre okunmuş, Osmanlı medreselerinde ise, ders kitabı olarak okutulmuştur. Öyle ki, 1928 yılına kadar Farsça eğitimine yardımcı kaynak olarak mektep ve medreselerde kullanılagelmiştir (Er, Ünal ve Gürel, 2016: 228; Kayhan ve Silman 2017: 535-546; Solmaz 2014: 505-517).

Yöntem

Osman Koca (2016) tarafından hazırlanan "*Bostân ve Gülistân*" adlı eserin ''Gülistan'' adlı bölümünde tarama ve tasnif yöntemleri uygulanmıştır. Araştırmada kaynak taraması yapılmış ve geçmiş dönemde *Gülistan* adlı eserde yer alan Esma'ül Hüsna ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Çalışma içinde dini değerler, ahlaki öğütler, hikmetli sözler barındıran eğitim tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan "*Gülistan''* isimli eserde, dini unsurlardan olan Esma'ül Hüsna isimleri tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmamız Esma'ül Hüsna'nın hikâye anlatımında, manzum ve nesir tarzı olan Gülistan adlı eserde nasıl işlendiğini ortaya koymaktır.

Araştırma Modeli

Araştırma çerçevesinde öncelikle ayrıntılı bir kaynak taraması yapılmış, içerik analizi yöntemiyle ilgili başlıklar belirlenmiştir. *''Sadi Şirazi'nin ''Gülistan ''Adlı Eserinde Esma'ül Hüsna''* başlıklı çalışmada çevirisi Osman Koca (2016) tarafından hazırlanan "*Bostân ve Gülistân*" adlı eserden *''Gülistan''* bölümü esas alınmıştır. Bu eserden hareketle tarama ve tasnif yöntemleriyle eserde Esma'ül Hüsna'da yer alan isimler tespit edilmiştir. Esma'ül Hüsna alfabetik sıraya göre verilmiştir. Esmaların yer aldığı metinler örneklerle gösterilmiş ve metinlerinin yanına bulundukları sayfanın numarası verilmiştir.

Evren ve Örneklem

Sadi Şirazi "*Bostân ve Gülistân*" adlı eserinin ''Gülistan'' bölümünde *Esma'ül Hüsna'*lardan en fazlası Allah ismi kullanmıştır. Allah ismi 130 yerde geçmektedir. *Esma'ül Hüsna'*lardan Rab ismi 10 yerde, Rezzak ismi 9 yerde ve Rahman - Rahim isimleri de 7 yerde geçmektedir. Sadi Şirazi Gülistan'da doksan dokuz *Esma'ül Hüsna'dan* yirmi dokuz ismi, farklı sayılarda kullanmıştır. Gülistan'da tesbit edilen Esma'ül Hüsna'lar Tablı.2.2 de görüldüğü gibi veriler elde edilmiştir.

Tablo 2.2: Gülistanda Esma'ül Hüsna

Esma'ül Hüsna	Adet	Esma'ül Hüsna	Adet
Allah	130	Mümit	4
Afüv	2	Müntekim	3
Alim	3	Mü'min	1
Aziz	2	Rab	10
Adl	1	Rakib	1
Basir	2	Rahman – Rahim	7
Ber	4	Rezzak	9
Cebbar	1	Samed	2
Hakim	1	Şafi	1
Hadi	1	Şekur	8

Halık	2	Tevvab	2
Kahhar	2	Vahid	2
Kerim	3	Vekil	1
Latif	3	Veli	1
Musavvir	1		

Kaynak: Bostân ve Gülistân, Osman Koca (2016), Gülistan bölüm.

Veri Toplama Araçları

Gülistan adlı eseri sekiz bölüm, bir ara bölüm, giriş, İslam sultanlarının güzel sıfatları, Kitabın yazılış nedeni, Büyük Emir Ebu Nasr Oğlu Fahreddin'in Vasıfları, Hizmette kusurdan dolayı bir köşeye çekilmenin sebebi, Kitabın sonu başlıklarından oluşmaktadır. Çalışma Gülistan adlı eserdeki tüm içerikleri kapsamaktadır. Sekizinci bölüm ve ara bölümün dışındaki diğer yedi bölüm hikayeler şeklinde devam etmektedir. Bu hikayeler içinde kullanılmış olan Esma'ül Hüsna'lar bulunmaktadır. Sultanların Adetleri bölümünde 41 hikaye, Dervişlerin Ahlakı bölümünde 47 hikaye, Kanaatkalığın Faziletleri bölümünde 29 hikaye, Sükutun Faydaları bölümünde 14 hikaye, Aşk ve Gençlik bölümünde 21 hikaye, Düşkünlük ve İhtiyarlık bölümünde 8 hikaye, Terbiyenin Önemi bölümünde 18 hikaye bulunmaktadır. Bu eser içinde bulunan bölüm ve başlıklardan elde edilen veriler çalışmamızda kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Gülistan kitabında Sadi Şirazi 210 adet yerde Esmâ-i Hüsnâ kullanmıştır. Gülistan adlı kitap da bölümler içinde 178 adet hikaye vardır. Hikaye başına birden fazla Esmâ-i Hüsnâ kullanmıştır. Hayatının son bölümünde tasavvufa yönelmiş olan Sadi Şirazi, Gülistan kitabını yazdığında tasavvufa yönelmemiş olmasına rağmen inanç değerlerinin ögelerini yazılarında ciddi bir oranda kullanmıştır. Medeniyet ve kültür inşasında beslendiği kaynaklar dini değerleri içinde bulunduran bir kaynaktır. Hikayelerinin ve sözlerinin desteğini dini inanca bağlı esmalarla güçlendirdiği ve pekiştirdiği görülmektedir. Kullanmış olduğu esmalar hikayelerin ve sözlerinin kabulünü kolaylaştırmış ve benimsetmiştir. Topluma ve muhataplarına dersini ve sözünü hikayeler üzerinden vermiş olan Sadi Şirazi dönemin dirayetli yöneticilerinden kendisine gelecek tepkilere de mani olmuştur.

Bulgular

Esmâ-i Hüsnâ'nın doksan dokuz isim olduğunu belirten hadis-i şerifte Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: ''Muhakkak ki Allah'ü Teâlâ'ya mahsus olarak doksan dokuz isim vardır. Her kim bu doksan dokuz ismi ihsâ ederse Cennete girer, sonsuz saadete ulaşmış olur'' (Buhârî,''Da'avat'', 68). Bu hadis Ebû Hureyre'den günümüze ulaşmıştır.

Afüv[139] - Gaffâr-Gafûr

[139] Esma'ül Hüsna'ların manaları Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinden alınmıştır.

Afüv, hiçbir şey bırakmadan günahları affeden demektir (Topaloğlu,1995: 414-415). Allah yarattıklarını rahmetiyle öyle kuşatmıştır ki şeytan bile o rahmete ümit bağlamakta, affa nail olmak için pişman olmak ve tövbe etmek gerekmektedir. Allah'ın kullarına ait günahların izlerini tamamen yok etmesi, Yazıcı meleklerine amel defterlerinden sildirmesi, kıyamet günü bu günahların hiç hatırlanmaması, kullarının mahcup olmaması için onlara da unutturması, suçun izlerinin insana zarar vermemesi için silmesi ve günah yerine sevap yazması olarak da yorumlanmaktadır (Yıldırım, 2000: 442). Afüv isminin geçtiği ayetlerde Allah, kullarının günahlarını ve hatalarını affettiğini ifade ederek kendisinin sadece günahları ve hataları cezalandıran değil, aynı zamanda affeden bir varlık olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Gafur ve gaffar ismi de mağfireti çok, pek çok olan demektir. Gafûr ismi kulunun hata ve kusurlarını ortaya koyup onu rezil etmeyen demektir. Gaffar isminde bu durum hat safhaya ulaşmıştır. Allah teala gafûr ismiyle insanın günahlarını melekut aleminden gizler. Gaffar ismiyle melekut alemine gizlenen kusur, kabahat kişinin kendisine de unutturulur. Afüv ismiyle tüm günahlar tamamen silinir. Sa'di Şirazi Gülistan'da Afüv ismini 2 yerde kullanmıştır.

Gülistan eserinde dervişlerin ahlakı bölümündeki afüv ismi şöyle geçmektedir:

Kabe'nin girişinde yüzü çakıl taşlarına sürülü olduğu halde; ''İlahi beni affet!'' Affetmeyeceksen kıyamet günü gözlerimi al ki, iyilerin karşısında mahcup olmayayım'' diye ağlayan Abdülkakir Geylani'yi gördüm.

Her seher vakti rüzgâr esince

Aczimi bilerek yüzümü toprağa sürüp

Seni unutmayan bu kulunu,

Allah'ım sen de hatırlıyor musun diyorum. (272s/2)

Sadî Bağdat Müstansıriyye Medresesi'nde hocalık yapan İbnü'l-Cevzî ile Bostân'da kendisinden söz ettiği Şehâbeddin es-Sühreverdî'den etkilenmiştir. Ayrıca Sadî'nin Şeyh

Abdulkâdir-i Geylânî'nin (ö.561) talebesi olduğu da iddia edilmiştir. 14 defa Hacca gittiği, Rum ve Hint taraflarında cihat ettiği söylenmektedir.(Kaska,2019: 122). Sa'dî Kabe'de Abdülkadir Geylani'yi yüzü çakıl taşlarına sürülü olduğu halde Allah'tan af ve bağışlanma isterken gördüğünü söylemiştir. Bu hikayede *''İlahi beni affet!''* derken Afüv ismi kullanılmıştır.

Hemedan hakimi uygunsuz davranışlar içindeymiş… Sultan hakimi nezaketle uyandırıp''Güneş doğdu, kalk'' demiş. Hakim durumu fark edip ''hangi taraftan?''diye sormuş. Sultan 'Doğu'dan deyince, hakim hemen oracıkta secdeye kapanıp 'Allah'a şükür! Tövbe kapısı güneş batıdan doğmadıkça kapanmaz' hadisi hükmünce henüz kapanmamış'' deyip 'Ey Allah'ım! Senden af diliyor ve tövbe ediyorum'' diye dua etmeye başlamış. (346s/5)

Allah(c.c) insanlardan günah işleyenlere karşı değil insan olma vasfına sahip herkese karşı affedicidir. Allah'ın affı bütün kullarını ilgilendirirken mağfireti günahkar kullarını ilgilendirir. Affı mağfiretinden daha mükemmel olup kınanmayı hatırlatacak hiçbir kayıt bırakmadan gidermektir. Sadî aşk ve gençlik bölümünün yirminci hikayesinde Hemedan hakiminin yanlış davranışı nedeniyle '' *Ey Allah'ım! Senden af diliyor ve tövbe ediyorum''* derken 'Afüv' ismini kullanmıştır.

Alîm

Allah Teala Alîm, her şeyi hakkıyla bilen demektir. Allah olmuşları bildiği gibi olanı ve olacakları da açık bir şekilde bilir. İnsan Allah'ın kendisine bildirdiği kadarını bilir, onun bilgisi Allah'ın izniyledir. İnsanların görmesi ve duyması da bilgisi gibi sınırlıdır. Gülistan'da Alîm ismi 3 (261s/1, 284s/ 2, 299s/2) yerde geçmektedir.

Kusurları bilinmesin diye odalarına kapananlar,

Halkın bunları sağa sola yaymasından korkarlar.

Kapanmak ve kapatmak aldatır zira,

Gaybı bilen gizliyi de bilir açığı da. (284s/2)

Sadî insanların kusurlarının bilinmemesi için gizli davrandıklarını ancak alemlerin Rabbi olan Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını dervişlerin ahlakı bölümünün yirmi üçüncü hikayesinde '*Gaybı bilen gizliyi de bilir açığı da.'* diyerek Alîm ismini kullanmıştır.

Allah- Alî

Allah, varlığı zorunlu, tüm övgülere lâyık yaratıcının özel kapsamlı adıdır. Allah, kâinatı yaratıp yöneten, idare eden, âlemlerin ve 'din gününün sahibi' olan bildiğimiz ve bilmediğimiz, gördüğümüz ve göremediğimiz, tüm övgülere ve ibadet edilmeye layık olan Yüceler Yücesi Rabbimizin, 99 isminin bütün özelliklerini kendinde toplayan ismidir. Her bakımından en yüce, büyük üstün olan demektir (Tatlısu, 2019: 10-19). Allah ezelî yani varlığının başlangıcı yoktur. Varlığı devamlıdır, sonsuzdur çünkü yaratılmamıştır. Hiçbir şey yokken, yine O vardı. Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesi ve diğer sıfatları da sonsuz, sınırsızdır. O her şeyi, herkesi her an bilir ve görür. Allah'ın Müslümanlarca bilinip söylenen doksan dokuz ismi vardır. Bu isimler, Allah'ı bilip tanımaya ve O'nu daha iyi anlamaya vesile olur.(Yıldırım, 2007:39). *Gülistan*'da Allah ismi azamı 130 yerde geçmektedir.

221s/Giriş/4, 222s/Giriş/5, 223s/Giriş/2, 224s/İslam Sul.Güzel Huyları /2, 225s/ İslam Sul.Güzel Huyları /5, 227s/Kitabın Yazılış Nedeni/1, 229s/Kitabın Yazılış Nedeni/1, 230s/Büyük Emir Ebu Nasır Oğlu Fahrettinin Vasıfları/3, 233s/Hizmette Kusurdan Dolayı Bir Köşeye Çekilmenin Sebebi/2, 236s/1/1, 237s/1/1, 238s/1/1, 240s/1/1, 246s/1/1, 254s/1/2, 255s/1/1, 256s/1/3, 260s/1/3, 261s/1 /1, 264s/1/2, 267s/ 1/2, 271s/2/1, 272s/2/2, 274s/2/1, 275s/2/3, 278s/2/3, 280s/2/3, 285s/2/2, 286s/2/3, 288s/2/1, 293s/2/1, 294s/2/1, 297s/2/3, 299s/2/2, 301s/3/1, 302s/3/1, 304s/3/1, 307s/3/1, 312s/3/1, 313s/3/1, 316s/3/1, 327s/4/1, 328s/4/2, 29s/5/1, 332s/5/1, 335s/5/1, 346s/5/1, 350s/6/1, 354s/6/1, 356s/7/1, 361s/7/1, 362s/7/2, 368s/Ara Bölüm/2, 369s/Ara Bölüm/1, 370s/Ara Bölüm/3, 373s/Ara Bölüm/6, 374s/Ara Bölüm/1, 378s/8/1, 379s/8/1, 380s/8/1, 385s/8/1, 387s/8/1, 388s/8/2, 392s/8/8, 393s/8/5,394s/8/2, 395s/8/2, 397s/Kitabın Sonu/2, 398s/Kitabın Sonu/1.

Bu bölümlerde Sadi Şirazi Allah'ın yüceliğinden, büyüklüğünden, duaları kabul edişinden bahsetmektedir.

''Bir hadis-i şeriflerinde Peygamberimiz:''Günahkâr bir kul, kabul edilmesi umuduyla tövbe elini açıp da Yüce Allah'ın makamına kaldırsa, fakat Yüce Allah ona bakmasa, o kul da bunun üzerine ümit kesmeyip tekrar el açsa, fakat Yüce Allah ona yine bakmasa, o kul nihayet yine yalvarıp inleyerek Yüce Allah'ı çağırsa, bu kez Yüce Allah meleklerine seslenerek, ''Ey meleklerim benden başka ilahı bulunmayan kulumdan ben utandım, duasını kabul ettim, istediğini verdim. Zira kullarımın yalvarıp yakarmasından beni daha çok mahcup edecek bir başka şey yoktur.'' diye buyurmuşlardır.

Hüdanın keremini, lütfunu gör ki,

Kul günah işliyor ama O, utanıyor.(222s/ Giriş)

''Biri Allah'ın vasfını bana soracak olsa

Ben âşık'ım, O ise benzersiz, derim

Başka ne söyleyebilirim ki!

Sevgilileri için ölen âşıklar, nasıl dile gelir! (223s/Giriş)

Sadi Şirazi, bir hadis-i şerifle Yüce Allah'ın tövbe ve duaları kabul ettiğini açıklamıştır. Ayrıca âşıkların sevdikleri için can verdiğini (adadığını), kendisinin de Allah'a âşık, Allah'ın benzersiz olduğunu ifade etmiş ve 'Allah' ismini kullanmıştır.

''Ey Allah'ım! Okunan ayetler hürmetine Müslümanların faydasına O sultanın ömrünü uzat. Yaptığı iyiliklerin ecrini kat kat ver. Sevenlerinin, velilerinin derecesini yücelt. Düşmanlarını ve kalpten kin besleyenlerini kahrınla yok et.'' (225s/Giriş)

Sadî Şehzade Sa'd bin Ebu Bekir'e dua ederken 'Allah' ismini kullanmıştır. Allah'tan Şehzadeyi sevdiklerinin velilerinin derecesine yükseltmesini onun ömrünü uzatıp bereketlendirmesini, iyiliklerinin karşılığını fazlasıyla vermesini dilemektedir.

Vezirin biri, Zinnun-ı Mısri ile görüşerek'' Bana yardım et ne olursun'' dedi, ''gece gündüz saray işleriyle meşgulüm. Sultanın iyiliğini umuyorsam da bana gücenip azarlamasından çekiniyorum.''

Zinnun ağlayarak cevap verdi:'' Ben, senin sultandan korktuğun gibi Allah'tan korksaydım şayet, şimdi doğrular zümresinde olurdum.''

Zorluk ve rahatlık olmasaydı

Derviş çoktan göğe uçardı,

Vezir sultandan korktuğu gibi

Allah'tan korksaydı

Melek olup göğe çıkardı.(264s/1)

Sadî sultanların adetleri bölümünün yirmi dokuzuncu hikayesinde gerçek korkulacak merciinin Allah olduğunu ifade ederken 'Allah' ismini kullanmıştır. İnsanın yaratıcısına yönelmesi, ondan çekinmesi, kulluğunu layıkıyla yerine getirmesi doğru yolda bulunması demektir. Sadî Allah'tan korkan melekler gibi günahsız olur ve göğe yükselirdi diyor.

'Kardeş! Dünya kimseye kalmaz

Gönlünü Allah'a ver de kurtul.

Dünya mülküne aldanma sakın.

Çünkü senin gibi nice kişiler beslemiş,

Fakat sonunda öldürmüştür onları.

Madem temiz olan ruh çıkıp gidecek

Ha taht üzerinde ölmüşsün, ha toprakta! (236s/1)

Sadî sultanların adetleri bölümünün ilk hikayesinde dünya mülkünün ve hayatının gelip geçici olduğunu, Allah'a dayanıp bağlanmak gerektiğini anlatırken 'Allah' ismini kullanmıştır. Tek gerçeğin Allah'tan gelip yine O'na dönüş olduğunu, dünya nimetlerine tamah edilmemesini tavsiye etmektedir.

"Mağrip' te suratsız, acı sözlü, aksi, kırıcı, dilenci kılıklı Allah'tan korkmaz bir öğretmen gördüm. Kaşları o kadar çatıktı ki, onu gören Müslümanın işi yolunda gitmezdi. Okuduğu Kur'an kalpleri karartır, öğrencilerini baskı altında inletirdi. Kiminin sağ yanağına tokat atar, kimini acımasızca falakaya yatırırdı. Nihayet bir gün kötülüklerinin bir kısmını anlayan veliler tarafından sille tokat dövülüp kovulduğunu duydum.

Yerine yumuşak huylu, uysal başlı, dindar, kalp kırmayan, gerekmedikçe, konuşmayan melek huylu bir başka öğretmen geldi. Öğrenciler, ilk öğretmenlerinin sakinliğinden faydalanıp bir zaman sonra onu dinlemediler, oyun peşinde koştular, yazı tahtalarını birbirlerine fırlattılar.

"Öğretmen eğer bilmezse azar, Öğrencisi çarşıda uzuneşek oynar."

"İki hafta sonra o okula gittim. Baktım ki eski öğretmen zorla razı edilip geri gelmiş. Bu duruma çok üzülüp ''Yine İblis'e meleklere hoca yapmışlar'' dedim. Bu sözümü duyan güngörmüş bir yaşlı gülerek ''İşitmedin mi?'' dedi ve şu beyti okudu:

Bir sultan, çocuğunu okula verdi;

Gümüş yazı levhasını sırasına bıraktı,

Levhada altın harflerle şunlar yazılıydı;

Öğretmen dayağı, baba sevgisinden iyidir." (357s/7)

Sadî terbiyenin önemi bölümünün dördüncü hikayesinde *"Mağrip'te suratsız, acı sözlü, aksi, kırıcı, dilenci kılıklı Allah'tan korkmaz bir öğretmen gördüm'* derken Allah ismini kullanmıştır. Sadî eğitimcide bulunması gerekli özelliklerin bazılarından bahsetmiştir. Örneğin güler yüzlü, tatlı dilli, sevecen, çocukların dilinden anlayan, giyimine dikkat eden gibi özellikleri belirtmiştir. Bununla beraber eğitimin ciddiyet işi olduğunu ifade etmiştir.

Azîz

Aziz, yenilemeyen yegâne galip demektir. O'nu mağlup edebilecek hiçbir güç kuvvet yoktur. Allah izzet sahibi varlıktır. Allah hikmetiyle kötülerin cezasını erteler, bu konuda acele etmez. *Gülistan*'da Aziz ismi 2 yerde geçmiştir.

Gönül borcumuz, minnet buyruğunu elinde tutan ve nimetlerini şükreden kullarına ayıran, aziz ve yüce Allah'adır. (221s/Giriş)

Kullarına sınırsız nimet veren Allah'tır. Kul verilen nimetlere teşekkür etmeli, nankörlük etmemelidir. Allah'ın nimetleri saymak bitirilemez. Nimeti verene teşekkür borcumuz olduğu gibi bunu anlayarak teşekkür etmekte nimete kavuşmaktır. Bununla ilgili Sadî Şirazi giriş bölümünde Allah'ın 'Aziz' ismini kullanmıştır.

İsmi aziz ve yüce olan Allah'ın yardımıyla Gülistan kitabı tamamlandı.(397s/Kitabın sonu)

İnsanlardan bazıları Allah'ın keremiyle bir makama, bir güce sahip olabilir. Sadî de kitabını Allah'ın inayetiyle tamamlayarak bir makama ulaşmış ve şükür için 'Aziz' ismini kullanmıştır.

Basîr – Cebbar - Rab

Basîr, her şeyi her ne şartta olursa olsun en iyi gören anlamındadır. Allah aletsiz ve şartsız olarak, gizli ve aşikâr her şeyi görendir. Cebbar, iradesini her durumda yürüten, yaraları sarıp dertlere derman olan, iyileştirendir. Kullarının hallerini ıslâh edip tövbeye götüren, dilediğini yaptırmaya gücü yeten Allah'tır. *Gülistan*'da Basîr ismi 2(370s/Ara Bölüm 393s/8), Cebbar ismi 1 (393s/8) yerde geçmektedir.

Yüce Allah görür ve örter. Komşuysa görmez, haykırır.

Allah'a sığınırız! İnsan gaybı bilseydi,

Kimse bir daha gün yüzü göremezdi. (393s/8)

Hiçbir şey Allah'ın görmesini engelleyemediği gibi O'ndan uzakta olamaz. Sadî sohbet adabı bölümünde ''*Yüce Allah görür ve örter''* cümlesinde Allah'ın Basîr ve Cebbar isimlerini, sığınılan makam olarak da 'Rab' ismini kullanmıştır.

Ber

Ber, iyilik eden, vaadini yerine getiren demektir. Gülistan'da Ber ismi 4(374s/7, 375s/8, 378s/8, 394s/8) yerde geçmiştir.

Senin insanoğluna ettiğin iyiliği

Baba kendi oğluna etmemiştir,

Allah tüm dünyaya iyilik istedi,

Ve rahmetiyle seni sultan eyledi. (374s/7)

Sadî Şirazi, zenginlik ve yoksulluk hakkında Sadî'nin iddiacıyla tartışması bölümünde Sa'd bin Ebu Bekir'e övgülerde bulunmuş '*sen nasıl insanlara iyilik istediysen Allah'ta senin için iyiliği istedi* ' derken Ber ismini kullanmıştır.

Musa(a.s), Karun'a öğüt verdi: 'Rabbinin sana bağışladığı iyiliği sen de insanlara dağıt!'' Ama Karun onu dinlemedi ve sen de başına gelenleri duymuşsundur. (375s/8)

Sadî Allah'ın nimetlerinin iyilik olduğunu, insanın buna şükretmesi gerektiğini ifade etmiştir. İyiliğinde cömert davranmak, infak etmek olduğunu ifade için Ber ismini kullanmıştır.

Hâkim – Adl - Hâdi

Hâkim, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan; adl çok adaletli olan; Hâdi yol gösteren, hidayete erdiren; müzill alçaltan, zillet veren demektir. *Gülistan'*da Hâkim, Adl, Hâdi isimleri 1(393s/8) yerde geçmektedir.

Allah dostlarının karanlık gecesi

Aydınlık gün gibi parıldar

Bağışlayan Allah bağışlamadıkça

Bilek gücüyle huzur olmaz

Senden kime şikayet edeyim

Tek hakim sensin daha yücesi yok

Hidayet ettiğin yoldan çıkmaz

Yoldan çıkardığın iflah olmaz. (393s/8)

Allah bağışlamadıkça, hidayet etmedikçe, karanlıklardan aydınlığa çıkarmadıkça kimsenin buna gücünün yetmeyeceğini ifade için Sadi Hâkim, Adl, Müzill isimlerini kullanmıştır.

Hâlık

Hâlik, her şeyi takdir ve tayin ettikten sonra gereği gibi yaratan demektir. Gülistan'da Hâlık ismi 2 (362s/ 7, 395s/8) yerde geçmektedir.

Neticede on gümüşe aldığın kölene

Sakın eziyet edip onu incitme,

Onu sen yaratmadın ya! (362s/7)

Sadî, terbiyenin önemi bölümünde on beşinci hikayede '*'onu sen yaratmadın ya!*' derken yaratanın sadece Allah olduğunu Halik ismiyle ifade etmiştir.

Kahhar

Kahhar, mahlukata galip ve hakim demektir. Bütün varlıkları emir ve iradesi altında döndüren; zülmedenleri, nankörlük edenleri öldürüp, onları aşağı etmekle dünyada cezalandıran; âhirette kâfirlere ebedî ceza veren; günahkâr müminleri, af ve mağfiret etmezse geçici olarak azâb eden, cezalandıran demektir. Gülistan'da Kahhar ismi 2 (378s/8/1, 392s/8/2) yerde geçmektedir.

Dünya terbiyesiyle yola gelmeyen ahiret azabına tutulur. Zira Allah ''Biz onlara büyük azaptan önce elbet dünya azabını tattıracağız.'' diye buyurmuştur. (392s/8/2)

Kötüyü öldüren kimse, halkı onun belasından, onu da Yüce Allah'ın azabından kurtarmıştır. (378s/8/1)

Allah'ın rahmeti ve mağfireti, affetmesi olduğu gibi azabı da vardır. Sadî kötü kimseyi öldüren kişi halkı kötüden kurtardığı gibi kötü olanı da kötülük yapmaktan kurtarmıştır derken Kahhar ismini kullanmıştır.

Kerim – Musavvir - Latif-Rab

Kerim, faziletin her türlüsüne sahip olan, ihsânı bol, sonsuz cömert olandır. Kudreti, gücü var iken affeden, sözünü yerine getiren, vermesi ve ihsanı, lütfü bol olan, ümit edilenin üstünde olan, ne kadar verdiğini ve kime verdiğini hesap etmeyen, kendisine sığınanı koruyan ve isteyeni zenginleştiren, Allah'tır. Gülistan'da Kerim ismi 3(299s/2, 375s/Ara Bölüm 378s/Ara Bölüm) yerde geçmektedir.

Ben ki cömert olan Allah'ın kulu,

İlahi nimetin biricik vergisi,

Hünerim olsa da olmasa da bir,

Lütuftur Allah'tan tek dileğim,

Sunacak bir şeyim ibadetim

Yoksa da Rabbim işini bilir,

Zira ancak yaşlanmış kölelerin

Özgür kalması adettendir.

Ey kainatı süsleyen Yüce Allah'ım!

Şu yaşlı kulunu bağışla. (299s/2)

Sadî Allah'ın cömert, kerim, kullarına çeşitli faydalar ulaştıran latif, işini bilen Rab ve her şeye en güzel şeklini veren musavvir olduğunu ifade etmiştir. Allah dilediğine istediği şekilde bol bol verir. Vermek onun şanındandır.

Latif

Latif, yaratılmışların ihtiyaçlarını en iyi bilip karşılayan demektir. Gülistan'da latif ismi 3 (231s/Büyük Emir Ebu Nasır Oğlu Fahrettin'in Vasıfları, 283s/2, 299s/2) yerde geçmektedir.

İlahi lütuf, günahlar içinde kaybolmuş bir kişinin yoluna ışık tutup, onu gerçek dervişlerin arasına soktu. Dervişlerin güzel sözleri, hayırlı nefesleri kötü huylarına set oldu, elini arzu ve isteklerinden çekti. Halkı arkasından çekiştiren birkaç boş boğaz, adamcağız hakkında ''Ona eskisi gibidir. Bakmayın böyle göründüğüne diyerek iftiraya başladılar:

Tövbeyle azaptan kurtulmak mümkünken

Halkın dilinden kurtulmak ne mümkün! (284s/2)

Sadî Allah'ın kullarının faydasına olanları bol bol verdiğini, günahkâr kulunu affedip hidayete, doğruya ulaştırdığını ifade ederken halkın çok acımasız ve ön yargılı davrandığını ifade etmiştir. Allah hayırlara ulaştırandır.

Mümit

Mümit, canlıların ölümünü yaratan demektir. *Gülistan'*da Mümit ismi 4(236s/1, 246s/1, 271s/2, 380s/8) yerde geçmiştir.

'Ey Allah'ım! İşte eşiğinde yüzüm. İster öldür, ister bağışla.'(271s/2)

Her canlı için ölüm kaçınılmazdır. Hayatı veren de alanda Allah'tır. Allah yarattığı varlıklar için bir ömür bir de ecel tayin etmiştir. Sadî *'ister öldür, ister bağışla'* derken mümit ismini kullanmıştır.

Müntekim

Müntekim suçluları hak ettikleri şekilde cezalandıran demektir. *Gülistan*'da Müntekim ismi 3(296s/ 2, 356s/7, 373s/Ara Bölüm) yerde geçmektedir.

Yol arkadaşın tek başına

Koşuyorsa yoldaşın değildir.

Sana gönül bağlamayana

Sen de gönül bağlama

Akrabandan birinin şayet

Allah korkusu yoksa

Bağlarını koparman onu

Sevmenden daha iyidir. (296s/2)

Sadî dervişlerin ahlakı bölümünde kırk üçüncü hikâyede akraba da olsa Allah korkusu taşımayandan uzak durulması gerektiğini ifade ederken Müntekim ismini kullanmıştır.

Mağripte suratsız, acı sözlü, aksi, kırıcı, dilenci kılıklı Allahtan korkmaz bir öğretmen gördüm. Kaşları o kadar çatıktı ki, onu gören Müslümanın işi yolunda gitmezdi. Okuduğu Kuran kalpleri karartır, öğrencilerini baskı altında inletirdi. (356s/7)

Müslümanın eğitimcinin ahlakının ve davranışlarının nasıl olması gerektiğinden bahseden Sadi Müntekim ismini kullanmıştır.

Rab

Rab, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud demektir. Gülistan'da Rab ismi 10 (246s/1/1, 257s/1, 271s/2, 299s/2, 351s/ 6, 359s/7, 363s/7, 368s/ara Bölüm 307s/3, 375s/8, 393s/8, 397s/Kitabın sonu) yerde geçmektedir.

Ana karnında bir cenin iken,

Rabb'in seni asla unutmadı.

Sana ruh, akıl, beden, düşünce

Görüş, bilgi, anlayış, güzellik ve huy verdi.

Hepsi de birbirinden hünerli

Eline on parmak, omzuna iki kol dizdi.

Ey cimri insan! Bunlara rağmen

Rabb'ın rızkını unutacak mı sanıyorsun! (359s/7)

Allah'ın nimetlerinin çeşitliliği gösterilmiş hepsinin birbirinden önemli ve farklı olduğu da ifade edilmiştir. Rab insana cömert davrandığı halde insan cimridir. Buna rağmen Allah nimetlerini eksiltmez, canlıların rızkını temin eder.

Rahman - Rahim

Rahman, acıyan, esirgeyen, sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan, "Dünyada dost olsun düşman olsun, lâyık olsun olmasın, mümin olsun kâfir olsun bütün yaratıklara rızık

ve sayısız nimetler veren; Rahîm ise müminlere rahmetiyle muamele eden demektir. Rahim ahirette yalnız Müslümanlara acıyandır. *Gülistan*'da rahman-rahim ismi 7(271s/2, 281s/2, 299s/2, 374s/Ara Bölüm, 392s/8, 393s/8) yerde geçmektedir.

Kâbe'nin eşiğine başını koymuş, ağlayarak ''Ey bağışlayan, ey esirgeyen Rabbim! Sen zalim ve cahillerin sana hakkıyla kulluk edemediğini bilirsin'' diye dua eden dervişi gördüm. (271s/2)

Sadi insanın Allah'a layıkıyla kulluk etmediğini, bu anlamda kendilerine de zulmettiklerini, cehalet içinde olduklarını buna rağmen Allah'ın affeden bağışlayan varlık olduğunu ifade etmiştir.

Rakîb

Rakîb, bütün varlıkları kollayıp gözeten demektir. Gülistan' da Rakîb ismi 1 (221s/ Giriş) yerde geçmektedir.

Ey gizli hazinesinden putperestlere, kâfirlere rızık veren Rezzak!

Düşmanlarını bile gözetir iken dostlarını nasıl mahrum bırakırsın! (221s/Giriş)

Sadi Allah'ın yarattığı varlıkları koruyup gözettiğini, düşmanlarını gözeten varlığın dostlarını asla mahrum bırakmayacağını belirtmiştir.

Rezzak

Rezzak, bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren; vehhab karşılık beklemeden bol bol veren; muğni mal mülk veren, zengin kılan; basıt dilediğine bol rızık veren demektir.

*Gülistan'*da Rezzak ismi 9 (221s/Giriş, 307s/3, 308s/3, 355s/7, 59s/7, 370s/Ara Bölüm, 373s/Ara Bölüm, 375s/8, 387s/8, 388s/ 8,394s/8) yerde geçmiştir.

Ey gizli hazinesinden putperestlere, kafirlere rızık veren Rezzak!

Düşmanlarını bile gözetir iken dostlarını nasıl mahrum bırakırsın! (221s/ Giriş)

Verilen metinde Sadî Allah'ın kafir - müslüman, hayvan-bitki gibi ayırımlara tabi tutmadan tüm canlıları rızıklandırdığını ifade etmek için Rezzak ismini kullanmıştır.

Giyeceği olmadığından kumun içinde gizlenen bir yoksul Hz. Musa'yı görünce ,' Ey Musa! Benim için Rabbine dua et de yetişecek kadar rızık versin!' dedi. Hz. Musa dua etti. Yüce Allah yetişecek kadar dünyalığını yoksula ihsan etti. Aradan birkaç gün geçince Musa, adamı tutsak bir halde görüp çevresini saran kalabalığa ;' Burada ne oluyor? Diye sordu. 'Bu adam şarap içip kavgada birini öldürmüş. Kısas için götürüyorlar ' diye cevap verdiler.

Miskin kedinin şayet kanadı olsaydı,

Dünyada serçe yumurtası bırakmazdı.

Öküzdeki boynuzlar eşekte olsa

Kimse yanaşamazdı yanına,

Makam ve güç kazanan acizler,

Acizlerin bileğini büker.

Musa, bu olaydan sonra rabbine niyaz edip şu ayeti okudu: 'Allah kullarına haklarından fazla rızık verseydi, yeryüzünde bozgunculuk yaparlardı.(307-308s/3)

Sadî rızkı verenin Allah olduğunu, Allah'ın kullarına rızkını belli ölçüde verdiğini bunun da insanın hayrına olduğunu ifade etmiştir. Nimetlerin değerini bilmek şükretmek, ona göre davranmak ve paylaşmaktır. Allah her şeyi en doğrusuyla bilir, faydalı olacak şekilde yaratır.

Bir şeyhin, yetiştirdiği müridine şöyle dediğini duydum:' İnsanlar rızka bağlandıkları kadar, rızık sahibine de bağlansalardı yaratılışça meleklerin üstüne çıkarlardı' (359s/7)

İnsan doğrudan ayrılmaya yanlışa yönelmeye meyillidir. Her şeyin yaratıcısı ve rızık veren Allah'tır. Sadî insanların rızka bağlandığı kadar rızkı verene bağlanmadıklarını belirtmiştir.

Ey rızkı peşinde koşan! Yorulma, rızkın seni bulur. Ey eceli gelmiş insan! Kaçma ecelin seni bulur.

Rızkın için ister çabala ister otur,

Allah sana bir şekilde ulaştırır.

Aslanın kaplanın ağzına da girsen

Seni ancak ecelin geldiyse yerler. (387s/8)

Sadi rızkı verenin Allah olduğunu, rızkın kişiyi bulacağını ecelden kaçılamayacağını belirtmiştir. Kişiye düşen sebepler peşinde koşmak tedbir almaktır.

Samed

Samed, hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu yegâne galip demektir.

Gülistan'da Samed ismi 1 (368s/Ara Bölüm) yerde geçmektedir.

Zenginlerin kulluğu Allah'a daha yakındır. Zira onların geçim derdi yoktur. Rızık endişesi duymadan, gönül sıkıntısı çekmeden, huzurlu bir kalple Allah'a yönelirler. (368s/Ara Bölüm)

Sonsuz kudret ve nihayetsiz rahmet sahibi olan Allah samed'dir. Doğanın buluttan su içmesi balıkların denizin dibinde hayat sürmesi mahlukatın rızıklanması samed isminin bereketiyledir. İster zengin ister fakir her varlık Allah'a muhtaçtır. Sadi bu metinde Samed ismini kullanmıştır.

Şafi

Şafi, hastalara, gönüllere şifa veren demektir. Gülistan'da Şafi ismi 1(323s/6) yerde geçmektedir.

Zengin olduğu kadar cimri bir adamın hasta bir oğlu vardı. İyiliğini isteyenler, ona;'oğlun için ya Kur'an hatmet ya da kurban kestir. Umulur ki Allah şifa verir 'dediler.

Kalplere ve bedene şifa veren Allah'tır. Bu anlamda metinde Şafi ismi kullanılmıştır.

Şekûr

Şekûr, kendi rızası için yapılan iyi şeyleri daha güzeli ve daha ziyadesiyle karşılayan demektir.

Gülistan'da Şekûr ismi 8(273s/2, 301s/3, 303s/3, 319s/3, 346s/5, 351s/6, 373s/Ara Bölüm 375s/8) yerde geçmektedir.

Mısır'da biri ilim tahsil etmek, diğeri mal kazanmakla meşhur iki beyzade vardı. Biri asrın en büyük din bilgini, diğeri Mısır'a Maliye Bakanı oldu. Bir gün zengin olanı, yoksul kardeşine küçümseyici bir gözle bakıp'' Ben gücümle saltanata ulaştım. Sense aklınla miskin kaldın'' dedi. Bu aşağılayıcı söz üzerine bilgin , ''kardeş'' diye ünledi, 'Allah'a ne kadar şükretsem azdır. Ben ilmimle peygamberlerin, sense malınla Firavun'la Haman'ın mirasını, yani Mısır'ı devraldın.''

Ben ayaklar altında çiğnenen karıncayım

İğnesiyle herkesi inciten kızıl arı değilim.

Yüce Allah'a ne kadar şükretsem azdır.

İnsanları incitecek kudret vermediğinden (301s/3)

Yemek; yaşamak ve Allah'ı şükretmek içindir

Sen ise yemek için yaşadığını sanıyorsun (303s/3)

Şükür teşekkür etmek manasına geldiği gibi iyiliği iyilikle karşılık demektir. Rabbine karşı şükreden kulu rabbi karşılıksız bırakmaz. O eşi ve benzeri olmayan kerem sahibidir. Şükür lisanın zineti, ömrün bereki, kalbin safası, vicdanın cilasıdır. Şükretmesini seven kişi nimet tarafına meyletmez. Rabbine kullukla meşgul olur. 'Karınca olarak ben halimden memnunum. Çünkü kimseyi inciltmiyorum. Allah'a ne kadar şükretsem azdır' bölümünde kendisine şükredilen anlamında Şekur ismi kullanılmıştır.

Tevvab

Tevvab, tövbeleri kabul eden, kullarını tövbeye sevk eden demektir. Gülistan'da Tevvab ismi 2(222s/Giriş, 346s/5) yerde geçmiştir.

Kul için en iyisi Allah'a karşı

Kusurunu bilip af dilemektir.

Aksi takdirde hayırlı ameli olmayan hiç kimse

Hakkıyla O'na şükredemeyecektir.

Allah lafzında verilen (222s/Giriş)

Afüv isminde verilen (346s/5)

Günah işlemek insana mahsustur. Samimi şekilde günahlarından tövbe eden günah işlememiş gibi olur. Tövbe edilmediği takdirde günahların altından kalkılmaz. Elbette ki onu kabul edecek olan Allah'tır. Sadi verilen, bölümlerde Tevvab ismini kullanmıştır.

Vâhid

Vahid, bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması zatında benzeri olmamakta tek olan demektir. Gülistan'da Vâhid ismi 2(223s/Giriş, 394s/8) yerde geçmektedir.

Biri Allah'ın vasfını bana soracak olsa

'Ben aşık'ım, O ise benzersiz' derim

Başka ne söyleyebilirim ki!

Sevgilileri için ölen aşıklar nasıl dile gelir! (223s/Giriş)

Allah'ı birleyenin ister ayağına altın dök,

İster başına hind kılıcı koy, gözünde fark etmez.

Çünkü kimseden beklentisi ve kaygısı yoktur

İşte birleyici kimse ancak bu halde olur. (394s/8)

Allah bir ve tekdir, eşsiz ve benzersizdir. İslam inancının temeli budur. Sadî Allah'a bu duygularla bağlanılmasından söz ederken Vahid ismini kullanmıştır.

Vekil - Mü'min

Vekil işleri yoluyla kendisine bırakanların işini düzeltip, onların yapabileceğinden daha iyisini te'min eden; mü'min gönüllerde iman ışığı uyandıran, kendine sığınanlara aman verip onları koruyan, rahatlatan demektir. Gülistan'da Vekil ismi 1(373s/Ara Bölüm), mü'min ismi de 2(225s/İslam Sultanının güzel vasıfları, 373s/Ara Bölüm) yerde geçmektedir

Zira Yüce Allah 'Bana güvenene ben yeterim' diye buyurmuştur (373s/Ara Bölüm)

Sadi Kur'an-ı Kerim'den bir ayetle Allah'ın güvenilecek, dayanılacak tek varlık olduğunu anlatmış bunun içinde vekil – mü'min isimlerini kullanmıştır.

Veli

Veli, yardımcı, yardım eden dost demektir. Gülistan'da veli ismi 1*(270s/1)* yerde geçmiştir.

Büyük İskender'e sordular: ''Doğu ve Batı ülkelerini nasıl ele geçirdin? Oysa senden önceki kralların malı - mülkü, halkı - ordusu, sayıca senden çok daha fazla idi.''

Cevap verdi; ''Allah'ın yardımıyla fethettiğim ülkeleri hiçbir zaman incitmedim. Krallarını da hep saygıyla andım''

Büyüklerin adlarını çirkince ananlara,

Bilgeler, büyük insan demezler. (270s/1)

Sadi adab-ı muaşeret kurallarından saygının önemi üzerinde durmuş Veli ismini kullanmıştır.

Sonuç

"Sadî Şirazi'nin ''Gülistan'' Adlı Eserinde Esma'ül Hüsna'' adlı çalışmada varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Sadi Şirazi ''Gülistan'' adlı ölümsüz eserini, 1258 yılında memleketine döndükten sonra kaleme almıştır. Gülistan eserinin yazılış nedeni insanlığa ve topluma faydalı olabilmektir. Bu sebeple eserde genellikle günlük hayatta karşılaşılan olaylar esas alınarak bunlardan terbiyevî ve ahlaki sonuçlar çıkarabilecek hikâye ve beyitlere yer verilmiştir (Ceyhan, 2007).

Din eğitimi ve öğretiminde kullanılan kavramların pek çoğunun soyut kavramlardan oluştuğu bir gerçektir. Dolayısıyla soyut kavramları hikâyeler yardımıyla anlatmak daha etkili ve pratik bir yoldur. Özellikle hikâyeler vasıtasıyla din eğitiminde aktarılmak istenen dini ve ahlaki değerler, hedef kitlenin zihninde şekillenerek daha kolay öğrenilip uygulanmasına sebep olmaktadır.

Bu gerçekten hareketle "Sadî Şirazî'nin "Gülistan" Adlı Eserinde hikâyelerde yer alan Esma'ül Hüsna'ların Tespiti" konulu çalışmada bu gerçek vurgulanmaya çalışılmıştır. İslam edebiyatı klasikleri arasında önemli bir yer tutan hikâyeleri ve veciz sözleriyle gönüllere işleyen Gülistan'ın yazarı Şirazî'nin de, eserlerini bu çerçevede ele aldığı görülmüştür.13.yüzyılda yazılmış olan bu eserdeki hikâyelerin ve veciz sözlerin verdiği mesajların halen geçerliliğini koruduğu da tespit edilmiştir. Bu nedenle Şirazî'nin Gülistan adlı eserinin din eğitiminde,

eğitimciler tarafından kullanılması hem konunun daha iyi anlaşılmasını hem de konunun etkili ve kalıcı olmasını sağlayacaktır.

Dini unsurlardan olan Esma'ül Hüsna'nın anlaşılıp öğrenilebilmesi için hikâyelerle anlatılmasının önemli olduğu görülmüştür. Hikâyelerle zenginleştirilmiş dini ve ahlaki içerikli hazırlanacak kitaplarda Esmaların hikâye yoluyla anlatılması Yüce Allah'ın zatının ve sıfatlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Gülistan gibi klasik eserlerden günümüze uyarlanarak hazırlanacak, bol ve renkli resimli kitaplar bu konuda önemli bir ihtiyacı da karşılayacaktır.

Böylece Gülistan adlı eserde en çok Allah lafzı 130, Rab ismi 10, Rezzak ismi 9, Şekür ismi 8, Rahman-rahim ismi 7 yerde geçmiştir.

Gülistanda yukarıda verilen Esmaların dışında Afüv ismiyle Gaffâr, Gafur; Allah ismiyle Hüda, Âlî ismiyle Mecid; Ber ismiyle Fettah, Hâlik ismiyle Muîd, Mubdi; Rahman ve Rahim ismiyle Vâsi, Vehhâp; Rakib ismiyle Şehid, Mânî, Mukît; Rezzak ismiyle Vehhap, Muğni; Şekur ismiyle Selâm, Râfi; Vâhid ismiyle Kebir, Kuddüs isimleriyle ilişkilendirilebilir.

Kaynakça

Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Alfa .

Aybey, S. (2019). Sadî Şirazî'nin "Bostan" Ve "Gülistan" Adlı Eserlerinin Din Eğitimindeki Yeri Ve Önemi. *Elekktronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(69): 425-437.

Bursalı, M.N. (2011). *Ayet ve Hadislerle Esmâü'l Hüsnâ Şerhi*. İstanbul: Gayem Yay

Ceyhan, A. (2007). Eğitim Bakımından Gülistan. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2*(4): 228-247.

Çiçekler, M. (2008). Sa'di Şirazi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 35, ss 405-407). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Er, Harun, Fatma Ünal ve Davut Gürel (2016). "*Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Aktarımı Açısından Sadî Şirazî'nin "Bostan" ve "Gülistan" İsimli Eserlerinin İncelenmesi". Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi 18/1: 225-242.*

Feyizli,H.T.(2005).*Feyzü'l Furkan Kur2an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*.İstanbul: Server İletişim

Güven, A. Z. (2014). Gülistan ve Bostan Adlı Esrlerin Değerler Bakımından İncelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9*(6): 505-517.

Kaska, Ç. (2019). Sadi Şirazi Kimdir? *Van İlahiyat Dergisi, 7*(10): 114-136.

Kayhan, Hatice ve Fatoş Silman (2017). Sadi Şirazi'nin Bostan Ve Gülistan Eserlerinin

Yönetimsel Açıdan İncelenmesi. *Turkish Studies International Periodical for the*

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12(6): 535-546.

Koca, O. (2018). *Bostan Gülistan*, Sadi Şirazi, İstanbul:Beyan

Tatlısu, A.O.(2019). *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*.İstanbul:Kapı

Topaloğlu,B.(1995).Esma-i Hüsna.*TDV İslam Ansiklopedisi*(C.11, ss. 404-418). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Yazıcı, T. (1996). Gülistan. *TDV İslam Ansiklopedisi*(C.14, ss. 240-241). İstanbul: Türkiye

Yıldırım, H.E(2007).*Âşık Yoksul Derviş'in Şiirlerinde Dini--Tasavvufi Unsurlar* (Yayınlanmış Tez).SDÜ, SBE, Isparta.

Yıldırım, S. (2000). Afüvv. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 1, s. 442). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Zavotçu, G. (2009). Sadi Düşüncesi ve etkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*(40), 47-58.

https://www.fikriyat.com/galeri/edebiyat/sadi-sirazi-kimdir-sadi-siraziden-alinti-ve-sozler/8 (27.05.2020-21: 30)

https://www.turkedebiyati.org/sadi-sirazi.html (27.05.2020-22: 00)

.

Hz. MUHAMMED'İN İSTİHBARAT OLUŞUMU VE FAALİYETLERİ

Bürhan Mustafa BÜYÜKARSLAN

Özet

İngilizce ve Fransızca'da "intelligence" sözcüğü ile ifade edilen; manası "akıl" ve "zekâ" olan istihbarat sözcüğünün günümüz Türkçesi'nde sözlük manası "haber almak"dır. İstihbarat; iç ve dış tehditlere karşı askeri, iktisadi ve politik sahaya dair bütün malumatların toplanmasına vesile olan ve düşmanın bütün istihbarat faaliyetlerini tesirsiz hale getiren kuruluşlar, kullanılan malzemeler ve metotlar manasına gelmektedir. Ayrıca istihbarat, devletlerin her sahada hareket politikalarını belirlemelerinde baş aktör olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) istihbarat oluşumunu ve faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiği, gerçekleştirilen istihbarat oluşumunun ve faaliyetlerinin muhtevası ve İslam'a yönelik tehditlerin önlenmesinde istihbarat faaliyetlerinin nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme şeklinde yapılmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında İslam Tarihi kaynaklarında Hz. Muhammed 'in (s.a.a.v) istihbarat oluşumunun ve faaliyetlerinin yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.a.v) nübüvvetin ilk yıllarında Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evini istihbarat ve hareket üssü olarak kullanmış, Müşriklerin Daru'n-Nedve'de aldıkları gizli kararlara ulaşabilmek için istihbarat ajanlarını görevlendirmiş, Hicret esnasında da bu istihbarattan faydalanmıştır. Medine'de ise İslam Devletini kurar kurmaz istihbarata gereken önemi vermiş, civarındaki yollara ve bölgelere istihbarat toplaması için seriyyeler göndermiştir. Gönderdiği bu seriyyelerin gizliliği için develerin boyunlarına takılan zilleri dahi söktürmüştür. Bedir Savaşı'na giderken Kureyş'in iki adamını yakalamış, sorgulamış ve onlara her gün kaç deve kestiklerini sorarak ordunun sayısını tahmin etmeye çalışmıştır. Medine Kuşatması'nda ise

ajanını kullanmış, kendisine dahi sövmesine müsaade ederek ittifak yapan Yahudileri ve Mekkeli müşrikleri birbirine düşürerek ittifakı bozdurmuş ve düşmanın çekilmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak Hz. Muhammed yaşadığı dönemin siyasal, sosyal, toplumsal olaylarını ve insânî algılarını değerlendirerek bunlardan istihbarat raporları elde ettiği ve bu raporlara göre hareket ettiği sonucuna ulaşılabilir. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in istihbarat oluşumu ve faaliyetleri yadsınamayacak kadar önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Hz. Muhammed, Casus.

Giriş

İngilizce ve Fransızcada "intelligence" sözcüğü ile ifade edilen ve manası "akıl, zekâ" olan istihbarat sözcüğünün günümüz Türkçesinde sözlük manası haber almadır (Özdağ, 2014: 19). Ancak, istihbarat terminolojisinde (Terimbilim) haber, sadece ham malumatı ifade eder. İstihbarat ise, devlet veya oluşum tarafından saptanan ihtiyaçlara karşılık olarak çeşitli referanslardan toplanan haber, bilgi ve belgelerin işlenmesi neticesinde elde edilen çıktıdır (MİT, 2020). Bu noktada bilgiden maksat düşman veya muhtemel düşmanlara karşı kişiyi ve devleti sürekli teyakkuzda tutmayı sağlayan bilgidir (el-Eyyubi, 1980: 130). İstihbarat unsurlarına verilen bir diğer isimde devleti için istihbarî malumatlar toplayan anlamına gelen casus kelimesidir (Emin, 1986: 141). Kökeni Arapça olan casus kelimesi "cesse" fiilinden gelmektedir. Gözetleyen, araştıran anlamında mübalağalı ismi fail kalıbında kullanılmaktadır. Düşmanın gizli bilgilerini öğrenip malumat sızdıran, düşman kuvvetleri içerisinde çeşitli yıkıcı eylemlerde bulunan kişi manasına gelmektedir. Bu faaliyetler esnasında göz önemli bir görev yerine getirmesinden dolayı Arapçada casusa "göz" manasına gelen ayn adı da verilmiştir (Zemahşeri, 1979: 443; Kallek, 2012: 163; İbn Manzur, 1994: 38; Yiğit, 1999: 39). Yine ces kökünden olumsuz bir fiili nitelendirmek maksadıyla tecessüs (ayıpları araştırmak) kelimesi istihbarat için terim olarak kullanılmaktadır (Yazır, 2015: 221). Tecessüs aynı zamanda eylemlerin nasıl meydana geldiğini kontrol etmek, her türlü bilgiye ulaşmayı arzulamak, kusurları araştırmak anlamlarına gelmektedir (Ebu Habib, 1982: 63).

Arapçada istihbarat kavramına en uygun kelime/mastar ise "el-hubur" dur. Özel bir uzmanın aldığı bilgi manasına gelmektedir (İbn Manzur, 1994: 227). Bununla beraber Arap dünyasında istihbarat kurumu muhaberat olarak isimlendirilmektedir (Munasıra, 1991: 83). İstihbarat ve casusluğun farkı ise şudur; istihbarat, süreci, oluşumu, ürünü ve malumatları tanımlarken; casusluk açık istihbarat ile ulaşılamayan malumatları, gizli metotlar kullanarak yapılan derleme, bulma faaliyetlerini ifade etmektedir (Şenel & Şenel, 1997: 45; Nasr, 1982: 13; Hani, 1974: 72). İstihbarat askeri bir tanımına göre; iç ve dış tehditlere karşı askeri, iktisadi ve politik sahaya dair bütün malumatların toplanmasına vesile olan ve düşmanın bütün istihbarat faaliyetlerini tesirsiz hale getiren kuruluşlar, kullanılan malzemeler ve metotlar manasına gelmektedir (Komisyon, 1977: 62).

Abdullah Munasıra, *el- İstihbaratu'l-Arabiyye fi'l-İslam* adlı kitabında ABD'de 1955 senesinde bir güvenlik toplantısında yapılmış olan bir tanımdan şöyle bahsetmektedir; "istihbarat, herhangi bir işe başlamadan önce bilinmesi gerekilen her şeydir ve bir işin daha öncesinden kurgulanması için gereken faaliyetlerdir" (Munasıra, 1991: 86). M. Atay ise istihbaratı şöyle tanımlamaktadır; "istihbarat, yabancı bir hükümetin veya siyasi partinin yıkılması, yabancı devlet adamları veya hedeflerinin ziyana uğratılması, kişi veya ajanların kaçırılması veya öldürülmesinden ayrı olarak bir ülkenin rakiplerinden daha fazla avantaj sağlamasını veya en azından yaşamaya devam etmesini sağlayan bilginin toplanmasıdır." (Atay, 1996: 80). Adda Bozeman, istihbaratın siyasi düzlemde birleşmiş toplulukların çevrelerindeki topluluklar hakkında güvenilir bilgi ve istihbarat gereksinimine dayanan, devlet idaresinin bir parçası olan faaliyet biçiminde tanımlanabileceğini dile getirmektedir (Bozeman, 1992: 1). Muazzez Şenel ve Turhan Şenel ise devlet istihbaratı hakkında "istihbarat, düşman veya düşman olabilecek devletlerin/yapıların amaçlarını, planlarını, projelerini ve bunları meydana getirebilme kapasiteleri hakkında her surette haber derleme ve malumat sahibi olmadır" demektedirler (Şenel & Şenel, 1997: 32). McDowell ise "istihbarat, bilinenin, ona eklenilen yeni bilginin ve sonunda bunların karışımının yorumunun tümüdür" demektedir (McDowell, 1998: 11). Abram Shulsky ise istihbaratı şöyle tanımlamaktadır; "İstihbarat her çeşit politik, iktisadi, içtimai ve askeri olayı bilmeyi ve bu alanlardaki gelişmeleri öngörmeyi

hedefleyen evrensel bir sosyal bilimdir" (Herman, 1999: 116). Bu tanımlara itibarla istihbaratın temel amacı, var olması muhtemel ve var olan düşmanların kısa ve uzun süreli niyetlerinin, bu niyetleri üzerine gerçekleştirmek istedikleri planlar için ne gibi tedbirler aldıklarının ve bu tedbirlerini gerçeğe yansıtıp yansıtamadıklarının tespiti ile kabiliyetlerinin kabul ihtimal derecesinin ne seviyede olduğunun ortaya çıkartılmasıdır (Şenel & Şenel, 1997: 32-33). İstihbarat faaliyetleri bir başka ifade ile "kesintisiz, kesin, doğru, esnek, özgün, şüpheci, yarın merkezli ve profesyonel olması zorunlu bir faaliyettir" (Şenel & Şenel, 1997: 38).

İstihbaratın tarihsel gelişimine bakıldığında M.Ö. 1400'lerde Eski Ahit'te Hz. Musa'nın istihbaratından bahsedilmektedir, Hz. Musa Filistin'e 12 kişi yollamış ve onlara şunlara dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. "Gidin görün ülkenin nasıl bir yer olduğunu, orada yaşayan insanların güçlü mü, çok mu olduklarını. Gidin görün yaşadıkları ülke zor mu, kolay mı? Şehirlerinin savunması zayıf mı yoksa iyi mi tahkim edilmiş? Toprak çorak mı, verimli mi? Ağaç var mı, yok mu? (Bar-Joseph, 1999: 7). Hz. Musa'nın burada sormuş olduğu sorular stratejik istihbaratın bütün erklerini içerdiğini göstermektedir (Hani, 1974: 34; Nasr, 1982: 11-12). Ülkenin coğrafi durumu, ahalinin niceliği ve niteliği, askeri ve ekonomik durumu araştırılması emredilen bahisler olarak görülmektedir. (Özdağ, 2014: 41). Hz. Musa'nın terk ettiği Eski Mısır'da istihbarat güzel sanatlardan bir sanat olarak değerlendirilmektedir. M.Ö 1580 – 1150 arasında Mısır'da istihbarat teşkilatlanması sorgucular, iz sürücüler vb. gibi alt kısımlara ayrılan profesyonel bir teşkilat bulunmaktadır (Clauser & Weir, 1976: 7). Yine M.Ö 1319-1292 yılları arasında yaşayan Antik Mısır hükümdarı Horemheb ile doktoru Sennuhi arasında şöyle bir diyalog geçmektedir: Firavun; ilim sahibi, vatansever, çevre devletler hakkında malumat sahibi olan doktoruna daha fazla malumat toplamak için kılık değiştirerek mesleğinin de avantajından istifade ederek günümüz Hatay ve çevresine hâkim olan Hititler hakkında malumat toplamasını istemiştir (Nasr, 1982: 13-18). Dünya'nın en eski savaş stratejisi kitabı olarak kabul edilen Çin'de daha önceden bilinmesine rağmen M.Ö 480 – M.Ö 221 yılları arasında bir araya getirildiği düşünülen "Savaş Sanatı" isimli kitabında Sun Tzu, istihbaratın önemini ifade ederek şu önermelerde bulunmuştur; Akıllı hükümdarlarla, büyük komutanları normal insanlardan ayıran en mühim faktör, akıllı hükümdarların ve büyük komutanların

istihbarata daha çok önem vermeleri ve istihbaratı en faydalı şekilde kullanmalarıdır. Sun Tzu'nun istihbarat ile ilgili bir başka ifadesi ise şudur; Düşmanı tanıyor, kendinizi de biliyorsanız yüzlerce savaşın sonucuna göğüs gerebilirsiniz. Kendinizi bilip, düşmanı tanımama durumunda ise ya kazanır ya da kaybedersiniz. Kendinizi ve düşmanı bilememe durumunda ise kaybetmeniz kaçınılmazdır (Tzu, 2008: 83). Eski Yunanlıların ise gizlilik için kullandıkları yöntemlerden biri; istihbaratı götüren veya getiren kişinin saçlarının kesilip istihbaratın kafa derisine yazılmasıdır. İstihbaratçının kat edeceği yolda saçları uzayacak ve istihbarat okunamaz hala gelecektir. İstihbaratçı istihbaratı vermesi gerektiği kişilere vardığında saçları kesilecektir ve istihbarat faaliyeti güvenli bir şekilde gerçekleşecektir. Bu sistem ile istihbaratçı bile kendi taşıdığı istihbarattan bihaber olmaktadır (Herodotos, 2010: 396-397).

Araplarda toplumsal yapı kabile temellidir. Kabileler arasında ise rekabet bulunmaktadır. Bu rekabet yüzünden aralarında savaş hiç eksik olmamıştır. Bu hal kabilelerin sürekli teyakkuzda olmalarını gerektirmiştir. Diğer kabileler hakkında istihbarat sahibi olmakta bu teyakkuzun gerekliliğidir. Bu etkenlerden dolayı Araplarda istihbarat faaliyetleri gelişmişlik göstermiştir (Cevad, 1976: 408; Munasıra, 1991: 27-30; Kallek, 2012: 163; Silverstein, 2007: 42-43). Arapların istihbarat alanında göstermiş oldukları gelişmelerden biri de Kıyafe olarak isimlendirilen bilim dalıdır. Araplar bu yöntem ile kadın ile erkeğin ve genç ile yaşlının izlerini birbirinden ayırt edebilmişlerdir (Tayşi, 2012: 508; Kettani, 2008: 52; Çağatay, 1993: 120; Üstüner, 2001: 4). Araplar zorlu hayat koşullarından dolayı gönderilen istihbaratın ulaşamamasından çekindikleri için gönderecekleri istihbaratı iki kişi ile göndermişlerdir (Silverstein, 2007: 45). Aynı zamanda Araplar Bizans ve Sasani İmparatorluklarının istihbarat teşkilatlarında kullanılmışlardır (Silverstein, 2007: 42-43). Hatta Bizans Mekke'deki ticari merkezleri bile istihbarat faaliyetleri için kullanmıştır (Emin, 1969: 13).

Yine başka bir istihbarat faaliyeti örneği Temimoğulları kabilesinde göze çarpmaktadır. Kabile üyelerinden Kerb b. K'ab b. Zeyd düşman kabilenin bilgilerini özel bir şifreleme yöntemiyle kendi kabilesine aktarmıştır. Kerb, küçük bir torba içerisine yerleştirdiği toprağı ve kırık bir dikeni kendi kabilesine yollamıştır. Kabile yetkilileri, topraktan rakip kabilenin sayısının çok olduğunu; kırık dikenden de sayıları çok olmasına rağmen savaşmak

istemediklerini anlamışlardır (Cevad, 1976: 437; Yılmaz, 2008: 176-177). Buradan da anlaşılmaktadır ki istihbaratçılar/casuslar, istihbaratî bilgileri kendileri aktaramadıkları zaman şifreli (eş-şeyfera) yazdıkları bilgileri gizli bir şekilde kendi kabilelerine aktarmış ve düşman kabilenin planlamış olduğu ani baskınları da önlemişlerdir (Munasıra, 1991: 34-35). Kabilelerin kendi içerisinde yönetimi bulunduğu gibi Araplar içerisinde şehirleşmiş olan kabileler ortak bir meclis kurmakta ve orada karar almaktadırlar. Mekke'de bulunan bu meclise de Daru'n-Nedve denilmektedir (Fığlalı, 2012: 555-556).

Mekkeli Müşrikler Daru'n-Nedve meclisinde savaş, barış ve iktisadi kararları alma, nikâh törenleri gibi faaliyetler düzenlemiştir. Düzenlenen bu faaliyetlerden biri de istihbarat faaliyetleridir (Hamidullah, 1993: 851; Terzi, 1990: 7; Rıza, 1966: 125; Corci, 1966: 36; Çağatay, 1993: 93; Üstüner, 2001: 2-3). Hz. Muhammed Mustafa da (s.a.a.v) peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren Mekkeli müşrikler/Dar'un-Nedve tarafından hep takip edilmiştir (Köksal, 1987: 5-6; Heyet, 1994: 208; Yücel, 1996: 53; Kapar, 1993: 106-107). Bir gün Sa'd b. Ebi Vakkas gizlice Hz. Muhammed'in yanına gitmiştir. Ancak Mekkeli müşrikler onu takip etmişler ve Hz. Muhammed'in yanına vardığında Kureyş kabilesine haber vermişlerdir. Kureyşliler Müslümanların namaz kıldıkları yere baskın vermişler ve Sa'd'ın müdahalesi ile bir müşriğin kafası yarılmıştır. Bu kan İslam için akıtılan ilk kan olmuştur (İbn Hişam, 1966, 253; Rıza, 1966: 77; Sehhar, 1980: 76-77). Yine Hz. Muhammed (s.a.a.v) özel tebliğde bulunurken Mekkeli müşrikler onu her daim adım adım izlemişlerdir. Özellikle hac dönemlerinde Mekke'ye gelen yabancılara tebliğ ederken izlenmiştir. Hz. Muhammed (s.a.a.v) bu takibi atlatabilmek için açık tebliğ ile dikkat dağıtmış ara ara da özel davetlerde bulunmuştur. Ancak bu tedbire rağmen Mekkeli müşrikler onu takip etmekten vazgeçmemişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.a.v) Medineli Müslümanlarla Akabedeki ilk buluşmalarında Medinelilere, konuşun ancak kısa tutun bizi izleyen gözler var demiştir (Hamidullah, 1969: 53). Daru'n-Nedve'nin başka bir faaliyeti ise Hz. Muhammed (s.a.a.v)'in Medine'ye hicreti esnasında olmuştur. Medine'ye hicret planı gizli olmasına rağmen onun Medine'ye hicret edeceğini öğrenen Kureyşliler Daru'n-Nedve'de suikast kararı almışlardır. Bu karar bir şekilde Hz. Muhammed (s.a.a.v)'in akrabası olan Rukayka'ya ulaşmış ve bu haberi gizlice Hz.

Muhammed'e götürmüştür (Hamidullah, 1993: 161-162; Hamidullah, 1997: 175; Hamidullah, 1994: 78).

Ele alınan bu çalışmada, Hz. Muhammed'e (s.a.a.v) yönelik yıkıcı faaliyetler karşısında Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) almış olduğu tedbirler İslam Tarihi kaynaklarından yola çıkarak bütüncül bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmış ve bu nitel araştırma yönteminden doküman inceleme şeklinde yapılmıştır.

"Hz. Muhammed'in İstihbarat Oluşumu ve Faaliyetleri" olarak belirlenen konu başlığı altında, şu problemlere çözüm aranmıştır:

İstihbarat Faaliyetlerinin oluşturulması nasıl gerçekleştirilmiştir?

İstihbarat Faaliyetlerinin muhtevası nedir?

İslam'a yönelik tehditlerin önlenmesinde istihbarat faaliyetleri nasıl bir rol oynamıştır?

"Hz. Muhammed'in İstihbarat Oluşumu ve Faaliyetleri" olarak yapılan bu çalışma, o dönemde İslam muhalifleri karşısında oluşturulan oluşumu ve faaliyetleri bugüne uyarlama noktasında da önem arz etmektedir. Çünkü istihbarat faaliyetleri insan ile var olmuş ve insanlık var olduğu müddetçe devam edecektir.

Mekke Dönemi'nde İstihbarat

Nübüvvetin ilk yıllarında gizli toplanma ve haberleşme merkezi olarak sahabeden Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın Harem'in sınırları içerisinde olan evi kullanılmıştır. Burada İslam'a girenlere tebliğ yapıldığı gibi İslam'a karşı olan hareketlerin de bilgisi değerlendirilmiştir (İbn Sa'd, 1957: 242-243; Ezraki, 2004: 260; Hâkim, 2014: 502; İbn Abdi'l-Berr, 2014: 131; İbn'ül Esir, 2014: 74; İbn Hacer, 2014: 28). Gizli toplanma ve istihbarat faaliyetleri için Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinin seçilmesinin etkenleri Kâbe'nin hemen yakınında oluşu, etrafında çok sayıda

insanın oluşu, eve girip çıkan insanların dikkat çekmemesi ve insanlara daha kolay ulaşılabilmesi için olmakla beraber Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın Mahzûmoğullarından olması, evinin Dâru'n-Nedve'nin hemen yakınında olması, toplu ders yapılabilmesi için evinin geniş olması, yeni evlenmiş olması ve genç olması denilebilir. Çünkü Mekkeli müşrikler genç ve yeni evlenmiş birinden, başka aileden hatta organize olmak için hemen yanlarında toplanmalarını beklememişlerdir. Hz. Muhammed ilk olarak Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evine Mekke'nin rehavete kapıldığı kaylule denilen öğle uykusunun yapıldığı, güneşin tepede olduğu öğle vaktinde gitmiş ve altı sene faaliyet göstermiştir. Bu altı sene üç basamağa ayrılmaktadır. Birinci basamak özel davet gizli teşkilatlanma bu süreç üç sene sürmüştür. İkinci basamak açık davet gizli teşkilatlanma bu süreç de üç sene sürmüştür. Üçüncü basamak ise açık davet açık teşkilatlanma bu basamakla beraber Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi açığa çıkmıştır. Hz. Muhammed Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde davetin başlangıcında gençlere, zenginlere ve okuma-yazma bilenlere öncelik vermiştir. Okuma-yazma bilmek ise dönemin önde gelenlerinden olabilme şartlarından biri olarak zikredilmektedir. Bununla beraber bir dikkat çekici husus ise yoğun bir kadın nüfusu öncelemiş olmasıdır. Dâru'l-Erkam'ın gizliliğini yitirmesi ise Hz. Ömer'in Müslüman olması ile olmuştur. Hz. Ömer Müslüman olduğunda Dâru'l-Erkam'da bulunan sahabeler yüksek sesle Allah-u Ekber demişler, dışarıda bulunanlar ise Dâru'l-Erkam'da bir şeylerin olduğunu fark etmişlerdir. Hemen o vakit namaz vakti olduğu için Hz. Ömer'le birlikte Kabe'de namaz kılmaya gidilmiştir (Köksal, 2007: 231; Yıldırım, 2020: 61).

Hz. Muhammed açık davete başlamış hem Mekkelilere hem de Hac için Mekke'ye gelenlere özel tebliğ faaliyetinde bulunmuştur (Harun, 1999: 83-84; Köksal, 1987: 29-30; Algül, 1986: 259-260). Tebliğin açıktan yapılması ve Kabe'de namaz kılınmaya başlanmasıyla beraber Dâru'l-Erkam'ın fonksiyonu da değişime uğramıştır (Köksal, 2012: 520-521). Hz. Ömer'in Hz. Muhammed'i öldürmek için Dâru'l-Erkam'a giderken fark edilmesi de Dâru'l-Erkam'ın Müslüman gözcüler tarafından sürekli gözetildiği anlamına gelmektedir (İbn Hişam, 1966: 342-350; Yıldırım, 2020: 61-66). Hz. Muhammed'in Mekke dışından panayırlara gelen kimselerle yaptığı tebliğ faaliyetlerini fark eden Mekkeli müşrikler casuslarıyla müdahalelerde

bulunmuş ve hareketleri Dar'un-Nedve'ye bildirilmiştir. Aynı zamanda Daru'n-Nedve meclisi Hz. Muhammed'in bu faaliyetlerine karşı Müslümanlara işkenceler ve suikastlar yapmıştır (İbn Hişam, 1966: 264).

Daha sonra Hz. Muhammed ashabı için *Allah, çektiğiniz sıkıntılardan kurtulmanız için yeni bir yol gösterinceye kadar Habeşistan'a hicret etmeniz iyi olur. Orada hiç kimseye zulmetmeyen bir hükümdar bulunmaktadır* demiştir (İbn S'ad, 1957: 204-205; Taberi, 1987: 329; İbn Hişam, 1966: 411; Hamidullah, 1993: 104). Kureyşliler, Habeşistan'a bir heyet göndermiş, Necaşi'den Müslümanların sınır dışı edilmesi veyahut cezalandırılmasını istemiştir. Ancak Necaşi bunu reddetmiş ve Kureyşliler İslami hareket ile uğraşmanın başka yollarını aramaya koyulmuşlardır (Hamidullah, 1993: 108). Bu süreç Müslümanlara karşı boykot ile devam etmiş, Hz. Muhammed'in bazı Mekkeli müşriklerle görüşmelerinin sonucunda boykot kaldırılmıştır (İbn Hişam, 1966: 373-377). Ancak zulümler devam etmiş Hz. Muhammed'de İslam'ın yayılması için başka mecralar bakmaya başlamıştır (Hamidullah, 1993: 110-111). Bu araştırma süreci boykot yıllarında başlamıştır (Hamidullah, 1993: 108-109). I. Akabe ve II. Akabe Bey'atları ile devam etmiştir. Bu gizli ilişkiler ve istihbarat faaliyetleri İslam'ın yayılmasını sağlamış, Mekkeli müşrikler ise Hz. Muhammed'e müdahale edememiştir (Harun, 1999: 83-84; Köksal, 1987: 29-30; Algül, 1986: 259-260).

Bey'atların gerçekleştirildiği mevkiye bakıldığında Bey'at yerinin Mescid-i Haram'a üç kilometre uzaklıkta, civarı tepeliklerle çevrili sessiz sedasız bir vâdi olduğu anlaşılmaktadır. İcra edilecek gizli görüşmenin dışarıya sızmaması ve gizli bir görüşme yapmak için uygun bir yerdir. I. Akabe Bey'at'ındaki altı Medineli, Medine'ye dönünceye kadar gizliliklerini korumuşlar, hiçbir Mekkeliye bilgi vermemişlerdir. Ayrıca bir dahaki sene hac mevsiminde aynı bölgede yapılması planlanan toplantı da dışarıya sızdırılmamıştır. Sızdırılmış olsaydı Mekkeli müşrikler tedbirlerini alır ve birinci Akabe Bey'at'ına müsaade etmezlerdi. Bu ilk Bey'at için dikkat çekici bir diğer mesele ise, Medine'ye dönen Medineliler ile Hz. Muhammed irtibatını koparmamıştır ve bu irtibatı gizlice sürdürmüştür (Yılmaz, 2017: 49-50). I. Akabe Bey'at'ın'da Hz. Muhammed görüşmeyi gece tertiplemiş, konuşmaları kısa tutmuş ve Mekkeli Müşriklerin casuslarının gözlerinin üzerlerinde olduğunu söylemiştir (Hamidullah, 1969: 53;

Üstüner, 2001: 14). Hz. Muhammed'in bu denli gizlilik içerisinde olmasının sebebi planlı ve tedbirli davranmaktır (Algül, 1986: 159-260). I. Akabe Bey'at'ının hemen ardından Medine'ye dönen Medineli Müslümanlar Hz. Muhammed'den İslam'ı kendilerine ve Medine'ye anlatacak bir öğretmen istemişlerdir, Hz. Muhammed de Mus'ab b. Umeyr'i İslam'ı anlatması için Medine'ye göndermiştir (İbn Hişam, 1966: 434; İbn'ül Esir, 1989: 99; Diyarbekri, 1866: 317; Rıza, 1966: 123; Harun, 1999: 84; Ali, 1922: 98; Yücel, 1996: 80; Hamidullah, 1995: 16). Bir sene kadar tebliğ ve ortam analizi sonucunda Mus'ab b. Umeyr Medine'nin durumu ve faaliyetleri hakkında bir istihbarat raporu hazırlayıp, Hz. Muhammed'e sunmuştur (Hamidullah, 1993: 157). Bu rapor Medine'ye hicretin altyapısını oluşturmuştur (Yılmaz, 2017: 50-51).

Birinci Akabe Bey'at'ından sonra Medineli Müslümanlar Nübüvvetin 13. senesinde Hacca gelen Medinelilerle beraber Mekke'ye gitmişlerdir. 2'si kadın 75 Müslüman, diğer Medinelilerin dikkatini çekmeyecek bir şekilde yüklerin dibinden sürünerek gizlice Akabe'ye gitmişlerdir (İbn Hişam, 1966: 454-466; Diyarbekri, 1866: 317; Rıza, 1966: 124; Harun, 1999: 86; Hamidullah, 1993: 157; Hamidullah, 1997: 26; Hamidullah, 1969: 54). Hz. Muhammed ise Hz. Abbas ile Akabe'ye gelmiş, Hz. Abbas'ın konuşmaya başlamasıyla görüşmeler başlamıştır. Hz. Abbas Medinelilere ne mahiyette bir yükün altına girdiklerini açıklamış, Medineliler ise kabul etmiştir (İbn Hişam, 1966: 441; Harun, 1999: 86; İbnü'l Esir, 1989: 99; Zehebi, 1997: 252). Tam bey'at gerçekleşirken bir ses duyulmuş, bunun üzerine Hz. Muhammed konaklamış olduğunuz yerlere gidiniz demiştir (İbn Hişam, 1966: 447; Diyarbekri, 1866: 319; Harun, 1999: 87). Sabah erkenden Mekkeli müşrikler Medineli Müslümanların yanına gelerek "Ey Hazrecliler! Bize gelen habere göre, bizden biri ile görüşmüş ve onunla gitmek istiyormuşsunuz" dediler. Müslüman Medineliler hiçbir şey söylememişler, Müşrik Medineliler haberleri olmadıkları için yalanlamışlardır (Diyarbekri, 1866: 319; Zehebi, 1997: 253; Hamidullah, 1969: 56; Hamidullah, 1993: 159; Hamidullah, 1997: 27-28). Bu süreç içerisinde Mekkeli Müşrikler Medineli İbn Ubeyy b. Selül'ü casus olarak kullanmış, bilgi almışlardır (İbn Hişam 1966: 448, Diyarbekri 1866: 319; Hamidullah, 1993: 159; Köksal, 1987: 44; Zehebi,

1997: 253). Daha sonra Mekkeli Müşrikler hac dönüşü Hazrec kabilesi lideri Sa'd b. Ubâde'yi alıkoyup, sorgulamışlar ancak herhangi bir sonuca ulaşamamışlardır (Zehebi, 1997: 256).

Daha sonra Müslümanlar Mekke'den gruplar halinde ayrılmış, Medine'ye hicret etmişlerdir. Ancak Hz. Muhammed baskıyı üzerinde toplayabilmek, yola çıkan Müslümanları rahatlatabilmek ve Mekkeli Müşrikleri kendisinin ellerinde olduğunu zannettirerek rehavete düşürmek istemiş ve Mekke'de kalmıştır (Yılmaz, 2017: 53-54). Hz. Muhammed'in güçsüz durumda kaldığını düşünen ve ellerinden kaçırmak istemeyen Mekkeli Müşrikler, Hz. Muhammed'in mensubu olduğu Abdülmuttaliboğulları'nın bütün kabilelere savaş açmayı göze alamaması için her kabileden birer suikastçi seçip Hz. Muhammed'i öldürme planı kurmuşlardır (İbn Hişam, 1966: 481-482; Diyarbekri, 1866: 321-322; Halebi, 1980: 25-26; Rıza, 1966: 124; Zehebi, 1997: 262-263; Harun, 1999: 91-92; Hamidullah, 1993: 161). Bu karar bir şekilde Hz. Muhammed (s.a.a.v)'in akrabası olan Rukayka'ya ulaşmış ve bu haberi gizlice Hz. Muhammed'e götürmüştür. (Hamidullah, 1993: 161-162; Hamidullah, 1997: 175; Hamidullah, 1994: 78). Ayrıca Rasulullah (s.a.a.v) Daru'n-Nedve'nin bu tarz faaliyetlerine karşı Amir b. Fuheyre ve Abdullah b. Ebi Bekir'i gündüzleri halkın arasında bulunarak Daru'n-Nedve'den sızan bilgileri öğrenmeleri ve bu öğrendikleri bilgileri geceleri Rasulullah'a bildirmek üzere istihbarat görevi ile görevlendirmiştir (İbn Hişam, 1966: 325; Halebi, 1980: 34-39).

Daha sonra Hz. Muhammed suikast haberini alır almaz öğle vakti güneşin en tepede olduğu ve Mekke halkının rehavette olduğu vakitte Hz. Ebu Bekir'in yanına gitmiştir. Hicret hazırlıkları başlamış, hazırlıklar gizlilikle sürdürülmüştür. Mekkeli Müşrikler gece vakti Hz. Muhammed'in evini basmaları için bir ekip göndermişlerdir. Hz. Muhammed yatağına Hz. Ali'yi yatırarak gece yarısı eline bir avuç kum alıp, Yasin Suresinin ilk dokuz ayetini okuyup, suikast timinin üzerine saçarak evden ayrılmıştır (İbn Hişam, 1966: 482-483; Diyarbekri, 1866: 324; Halebi, 1980:27-28; Rıza, 1966: 125-127; İbn Kesir, 1994: 269; Harun, 1999: 92; İbn'ül Esir, 1989: 314-315; Hamidullah, 1993: 162). Hicret esnasında Sevr mağarasında saklanılmış, mağaranın içerisi gözükmesin diye Amir b. Füheyre'ye gündüzleri mağara civarında koyun otlatıp geceleri de koyun sürüsü ile mağaranın önünü kapatması emredilmiştir. Hz. Ebu

Bekir'in oğlu Abdullah'a ise Mekke içerisinden haber getirme görevi verilmiştir (İbn Hişam, 1966: 325; Diyarbekri, 1866: 323-324; Harun, 1999: 94). Mekkeli Müşriklerin bu örgütlenmeyi çözememesi için Amr b. Füheyre Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdullah'ın yürüdüğü yerlerden koyun sürüsü geçirmiş, böylece ayak izlerini kaybettirmiştir (İbn Hişam, 1966: 486; Diyarbekri, 1866: 330; İbn'ül Esir, 1989: 105). Bütün bu süreç içerisinde erzak temini görevi ise Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma'ya verilmiştir (İbn Hişam, 1966: 486; Harun, 1999: 94; İbn'ül Esir, 1989: 105; Halebi, 1980: 33).

Mekkeli Müşrikler suikast planları başarısız olunca Hz. Muhammed'in başına yüz deve ödül koymuşlardır (Hamidullah, 1993: 164; İbn'ül Esir, 1989: 105). Hemen ardından Ebu Cehil bir iz sürücü kiralayıp Sevr mağarasının girişine kadar iz sürmüş, ancak mağaranın girişinde yuva yapmış olan güvercinlerden ve örümceklerden mağaraya kimsenin girmediğini zannetmiştir (Zehebi, 1997: 269; Hamidullah, 1993: 163-164). Hz. Muhammed'in daha önceden Mekke'de para karşılığı anlaştığı müşrik olan Abdullah b. Ureykıt ismindeki yol kılavuzu daha önceden planlandığı gibi Hz. Muhammed Mekke'den çıktıktan üç gün sonra develerle beraber Sevr mağarasına gelmiş, çölü iyi bilmesinden dolayı da hicret esnasında stratejik şaşırtmalarla yol izlemiştir. Arc'dan, Rabube'nin sağından, Seniyyetü'l Air veya Seniyyetü'l Gair'e, oradan Rim Vadisine sonra Akik Vadisine oradan da Cessase'ye ve Ceylan yolunu takip edip Usbe'ye kadar götürmüştür. Abdullah b. Ureykıt kullandığı yolun toprağı sert ve düzdür. Bu çeşit bir yol Kaiflerin ayak izlerini takip edememelerine neden olmuştur (Diyarbekri, 1866: 324; Hamidullah, 1997: 174: Zehebi, 1997: 267; Köksal, 1987: 48; İbn Hişam, 1966: 488; Harun, 1999: 94; Hamidullah, 1993: 164; İbn'ül Esir, 1989: 105).

Ancak ödül avcıları vazgeçmemiş, yetenekli bir iz sürücü olan Süraka b. Malik el Müdlici (Müdlicoğullarının reisi) Hz. Muhammed'i iki defa yakalamaya yakınlaşmışsa da her ikisinde de garip bir şekilde atının ayakları kuma gömülmüştür. Daha önce böyle bir olayın başına gelmediğini bilen Süraka hata yaptığını fark ederek af dilemiş ve emanname istemiştir. Ardından Süraka'ya kendilerinden kimseye bahsetmemesi emri verilmiştir. Süraka kurtulur kurtulmaz geriye dönüp yolda karşılaştığı iz sürücülere geldiği yolda kimsenin olmadığını ifade etmiş ve Mekkeli müşriklerin tuttuğu iz sürücülere engel olmuştur. Artık Hz. Muhammed'in

Hicret'i planlanan şekilde gerçekleşmiş, Dâru'n-Nedve'nin planları da sonuçsuz kalmıştır (İbn Hişam, 1966: 489; Diyarbekri, 1866: 332; Harun, 1999: 95-96; Zehebi, 1997: 271-272; İbn Kesir, 1994: 270; İbnü'l Esir, 1989: 106; Hamidullah, 1993: 164; Hamidullah, 1969: 58-59).

Medine Dönemi'nde İstihbarat

Bedir Savaşı Öncesi İstihbarat Faaliyetleri

Hz. Muhammed (s.a.v) Medine'ye gelir gelmez istihbarat yapılanmasını kurmaya başlamış, ilk adım olarak civar bölgelere seriyyeler göndermiştir. Bu seriyyelerde Ensar'ı kullanmamış, Muhacirleri ön planda tutmuştur. Çünkü Ensar ile olan anlaşması sadece Medine sınırları içerisinde geçerli idi. Bu seriyyelerin komutanlarını kendisi seçmiş, seriyyeleri gönüllülerden oluşturmuştur. Seriyye esnasında izlenmesi gereken metodu ya bizzat kendisi anlatmış ya da gizli bir mektup ile bildirmiştir. Göndermiş olduğu ilk seriyyelere yani Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Hamza ve Ebu Ubeyde b. Haris'e gizlilik içerisinde herhangi bir telkinde bulunmamış, yalnızca Abdullah b. Cahş seriyyesine gizli bir mektup vermiştir (Halebi, 1980: 152-154). Hz. Muhammed seriyyeleri yolda düşmandan uzak durmalarını, gizli bir şekilde hareket etmelerini telkin etmiş ve seriyyeleri Medine'den gece çıkarmıştır (Kapar, 1993: 166).

Hz. Muhammed savaşılması yasak olan Haram aylarda dahi teyakkuzda olmuş, Abdullah b. Cahş'a gizli ve mühürlü bir mektup vermiş ve iki gün geçtikten sonra mektubu açmasını emrederek, Mekke ile Taif arasında kalan Nahle isminde bir bölgeye göndermiştir. Abdullah b. Cahş mektubu açtığında Kureyşlilerin kervanlarını gözetlemek için gönderildiğini anlamıştır (Hamidullah, 1993: 222; Hamidullah, 1969: 79; Diyarbekri, 1866: 365; Vakıdi, 1966: 13: Taberi, 1987: 144; Zehebi 1997: 299; Harun, 1999: 108). Hz. Muhammed Medine'nin konumunu fırsat bilerek Mekke'nin Şam'a gönderdiği ticaret kervanlarını gözetlemek ve engellemek için seriyyeler göndermiş, Bedir savaşının da zuhur etmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü Ebu Sufyan Damdam b. Amr el Gıfari'yi casus olarak göndermiş, gelen haberle

Mekkeliler savaş hazırlığı yapıp Bedir'e doğru yürümüşlerdir (İbn Hişam, 1966: 607; Diyarbekri, 1866: 369; Vakıdi, 1966: 30; İbnü'l Esir, 1989: 115; Harun, 1999: 110-111; Hamidullah, 1997: 54). Hz. Muhammed düşman tarafında ne olup bittiğini öğrenmek için kendisine iman eden ancak imanını gizleyen kimselerden faydalanmıştır. Bu kişilerin en önemli olanları Abbas b. Abdülmuttalib, Enes b. Ebu Mersed, Ebu Temim el-Eslemi, Ömer b. Saidi ve Huseyl b. Nüveyre el Eşcai dir (Kallek, 2012: 163).

Hz. Muhammed'in casuslarından olmakla birlikte amcasının oğlu olan Hz. Abbas b. Abdülmuttalib, Hz. Muhammed'in Medine'ye gidişinden sonra Hz. Muhammed'e mektup yazmış, yanına gelmek istemiştir. Ancak Hz. Muhammed o'nun Mekke'de kalıp Mekkeli müşrikler hakkında bilgi temin etmesini istemiştir. Hz. Abbas'ın zengin olması ve ticaretle uğraşması çevresinin geniş olmasına neden olmuştur. Hz. Abbas'ta bu çevresini kullanmış, Hz. Muhammed'e istihbarat toplamıştır (Reşid, 1992: 326; Hamidullah, 1997: 176). Bedir savaşı için Mekkeli müşrikler Medine'ye doğru yola çıktıklarında Hz. Abbas Mekkeli müşriklerin Medine'ye doğru geldikleri bilgisini ve gelen ordunun teçhizat durumunu Hz. Muhammed'e ulaştırmıştır (Reşid, 1992: 326). Hz. Abbas'ın haberini alan Hz. Muhammed (s.a.v) Bedir'e doğru yola çıkmış, orduda bulunan develerin boyunlarındaki çanları söktürmüş, kimse farkına varmadan orduyu ilerletmeyi tercih etmiştir (Hamidullah, 1997: 51). Müslümanlar Zü'l Useyre'ye vardığında, Sa'd b. Zeyd'e ve Talha b. Ubeydullah'a Mekkeli müşriklerin kervanını takip etmelerini ve kervan hakkında istihbarat toplamalarını emretti. Emir üzere Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Zeyd Ebu Sufyan'ın kervanını izlemeye gitmişler, kervanın bedir kuyularına gittiğini görür görmez Hz. Muhammed'e istihbarat vermişlerdir. Ancak bu istihbarat Hz. Muhammed'e ulaştığında Hz. Muhammed başka bir kaynak tarafından daha önceden bu konu hakkında istihbarat sahibi olduğu ortaya çıkmıştır (Diyarbekri, 1866: 371; Vakıdi, 1966: 19-20; Zehebi, 1997: 361; Hamidullah, 1993: 223).

Hz. Muhammed Bedir yolu üzerindeki es-Sahra'ya gelince Besbes b. Amr el-Cüheyni ve Adiy b. Ebi'z zegba el-Cüheyni'yi düşmanın yerini tespit etmesi için önden göndermiştir. Besbes b. Amr el-Cüheyni ve Adiy b. Ebi'z zegba el-Cüheyni Bedir kuyularına su doldurmak için gitmiş görüntüsü vererek bölge halkından iki tane kadının konuşmalarına şahit olmuşlar ve

konuşmalardan Ebu Süfyan'ın kervanının bir iki gün içerisinde Bedir'de olacağını anlamışlardır (İbn Hişam, 1966: 614-617; Diyarbekri, 1866: 373; Vakıdi, 1966: 22-51; Zehebi, 1997: 344; İbnü'l Esir, 1989: 117; Harun, 1999: 113-115; Ağırman, 1994: 72-79). Ebu Süfyan daha Suriye'de iken, Müslümanların kervanın önünü keseceği istihbaratını almıştır. Kervan Bedir- Huneyn civarına gelince Ebu Süfyan istihbarat toplamak için Yanbu'ya gitmiş, orada Mecdi b. Amr'a uğramıştır. O'na Müslümanların bölgeye gelip gelmediklerini sormuş, olumsuz cevap almakla beraber Cüheyneli iki kişiyi gördüğünü öğrenmiştir. Ebu Sufyan Cüheynelilerin gittiği tarafa yönelmiş, Cüheynelilerin bindikleri develerinin pisliklerinden hurma bulmuş, bu hurmanın develer için Medine'de yem olarak üretildiğini bildiği için bu iki Cüheynelinin Hz. Muhammed'in istihbaratçısı olduğunu anlamıştır. Ardından Ebu Süfyan geri dönmüş ve kervanını Bedir'den uzak tutarak Kızıldeniz tarafından Mekke'ye götürmüştür (Hamidullah, 1997: 53; İbn Hişam, 1966: 618; Diyarbekri, 1866: 373; Vakıdi, 1966: 41; Harun, 1999: 115; Zehebi, 1997: 345).

Mekkeli müşriklerin orduları Bedir'e yakınlaşınca Hz. Muhammed, Hz. Ali b. Ebi Talib, Zübeyr b. Avvam ve Sa'd b. Ebi Vakkas'ı gizlice bedir kuyularının olduğu mevkiye göndermiş, Müşriklerden iki su taşıyıcısını yakalayan sahabeler sorgulamak üzere ordugaha götürmüşlerdir. Hz. Muhammed bu iki su taşıyıcısına yemek için günde kaç deve kesiyorsunuz diye sormuş, böylece müşriklerin savaşçı sayısını tahmin etmiştir (İbn Hişam, 1966: 616; Diyarbekri, 1866: 374; İbnü'l Esir, 1989: 118; Harun, 1999: 114; Hamidullah, 1997: 179; Zehebi, 1997: 347). Bu süreç içerisinde Hz. Muhammed Ammar b. Yasir ve İbni Mesud'u gece çökünce Müşriklerin karargahına gizlice yollamış, müşriklerin psikolojik ve askeri durumu hakkında bilgi almıştır (Diyarbekri, 1866: 375; Vakıdi, 1966: 54; Zehebi, 1997: 361; Köksal, 1987, 121).

Uhud Savaşı Öncesi İstihbarat Faaliyetleri

Bedir Savaşı öncesinde olduğu gibi Uhud Savaşından önce de Hz. Abbas Mekkeli müşriklerin hazırlıklarını gizli bir mektup ile Hz. Muhammed'e istihbarat vermiştir. Hz. Abbas mektubu mühürlemiş, Mekkeli müşriklerin ordusu ile ilgili detaylı bilgi vermiştir. Mektupta müşrik ordusunun 3000 kişi olduğu, 100 süvari, 700 zırhlı askeri birlikten oluştuğunu yanlarına da 3000 deve ve çok sayıda askeri teçhizat aldıklarını yazmıştır. Mektubu Hz. Muhammed'e Beni Gıfarlı biri ile ücret karşılığı yollamıştır. Ücretle tutulan Gıfarlı, Hz. Muhammed'e mektubu vermiştir. Hz. Muhammed mektubu Ubeyy b. Ka'b'a okutmuş, gizli kalmasını emretmiştir. Hemen ardından Sa'd b. Ebi Rebi'ye giden Hz. Muhammed evde kimse var mı diye sormuş, hayır cevabını alır almaz mektubu Sa'd'a vermiştir. Sa'd ise Medineli Yahudilerin ve Münafıkların oyunu olmasından çekindiğini ifade etmiştir. Hz. Muhammed gitmiş, ancak Sa'd'ın hanımı kapının arkasından konuşulanları duymuştur. Sa'd daha anlatmadan hanımı her şeyi Sa'd'a anlatınca Sa'd Hz. Muhammed'e giderek hanımının her şeyi duyduğundan ve haberin gizli kalamama ihtimalinden korktuğundan bahsetmiştir. Hz. Muhammed ise kadının çoktan haberi yaydığından ve artık insanların Mekkeli müşriklerin geldiğinden haberlerinin olduğunu ifade etmiştir (Hamidullah, 1997: 70-71; Diyarbekri, 1866: Vakıdi, 1966: 203-205; Halebi, 1980: 217; Hamidullah, 1969: 80).

Daha sonra Mekkeli müşriklerin ordusunda bulunan Huzaa kabilesinden Amr b. Salim ordu Uhud'a doğru hareket ederken ordudan bir kısım huzaalı ile ordudan ayrılmış, Hz. Muhammed'e istihbarat vermişlerdir. Ardından yaptıkları anlaşılmaması için Medine'den gece vakti ayrılıp Mekkeli müşriklerin ordusuna katılmışlardır (Vakıdi, 1966: 205; Halebi, 1980: 218). Hz. Muhammed gelen haberleri tasdik etmek ve Mekkeli müşriklerin hareketlerini haber almak için Enes b. Fazale ve Münis b. Fazale'yi Mekkeli müşriklerin olduğu yere göndermiş, Enes ve Münis Mekkeli müşriklerin Uhud dağının yakınında ordugâh kurduklarını Hz. Muhammed'e bildirmişlerdir (Diyarbekri, 1866: 421; Vakıdi, 1966: 206-207; Reşid, 1992: 327). Ayrıca Mekkeli müşrikler Uhud'a geldiklerinde Eslemli Evs b. Abdullah kölesini Hz. Muhammed'e istihbarat vermesi için yollamıştır (Köksal, 1987; 62).

Hz. Muhammed gelen bütün bu istihbaratları doğrulatmak için Hubab b. El Münzir b. El Cumahiyi Mekkeli müşriklerden istihbarat toplaması için yollamıştır. Hubab'da ordunun sayısı,

teçhizatı ve yapısı hakkında gelen istihbaratları doğrulayıcı bir istihbarat toplamış ve Hz. Muhammed'e arz etmiştir (Diyarbekri, 1866: 421; Vakıdi, 1966: 208; Köksal, 1987: 61-62; Reşid, 1992: 327). Hz. Muhammed savaşın nerede yapılacağına karar vermek için ashabıyla istişare etmiş, bu istişareye de Medineli münafıkların reisi olan Mekkeli müşriklerle ittifak yapan Abdullah ibn Ubeyy b. Selül'ü davet etmiştir. İbn Ubeyy ise sahabenin büyüklerinin görüşlerine destek olmuş, savaşın Medine'de yapılmasını talep etmiştir. Ancak Hz. Muhammed gençlerin görüşünü tercih etmiş ve Ebu Hasme isminde bir rehberle Uhud'a yürümüştür. Medineliler tarafından Hz. Muhammed'e verilen bu desteği yıkmak için Ebu Süfyan Medineli olan Evs ve Hazrec kabilelerini her ne kadar tehdit etmiş olsa da Medineliler Hz. Muhammed'e olan desteğini geri çekmemiştir (Diyarbekri, 1866: 422; Harun, 1999: 127; Köksal, 1987: 79-80).

Hendek Savaşı Öncesi İstihbarat Faaliyetleri

Uhud Savaşından sonra Müslümanların yenilgiye uğradığını düşünen ve Müslümanlar tarafından daha önce Medine'den çıkarılmış olan Nadiroğulları intikam almak ve İslam'ı yeryüzünden silebilmek için Sellam b. Ebi'l Hukayk ve Huyau b. Ahtab Mekke'ye göndererek Müşriklerin önde gelenleriyle görüşmüşlerdir. Nadiroğulları aynı zaman da Gatafan kabilesini Hayber Vadisi'nin bir yıllık hurma mahsulünün hepsini verme karşılığında ikna etmiştir. Daha sonra Süleym, Sa'd, Benu Mustalik, Fezare ve Esed oğullarını da ikna eden bu Yahudi kabilesi, Ebu Sufyan önderliğinde büyük bir ordu kurmuşlardır (İbn Hişam, 1966: 214; Diyarbekri 1866: 480; Halebi, 1980: 309; Harun, 1999: 151; Hamidullah, 1993: 241-242; Hamidullah, 1997: 95-96). Bu sırada Huzaalı biri Medine'ye giderek durumu Hz. Muhammed'e arz etmiştir (Vakıdi, 1966: 144: Hamidullah, 1997: 99; Köksal, 1987: 207; Reşid, 1992: 328). Hz. Muhammed Huzaalının getirdiği bu haberi tetkik etmek için Süleytan ve Süfyan b. Avf el Eslemi'yi görevlendirmiştir. Süleytan ve Süfyan Beyd'e vardığında Ebu Süfyan'ın birlikleri ile karşılaşmışlar, şehit oluncaya kadar vuruşmuşlardır (Reşid, 1992: 329). Bu süreç içerisinde Hz. Muhammed'in görevlendirdiği iki casus, parola hatasından dolayı birbiriyle savaşmıştır. Biri şehit olmuş, diğeri ise yaralanmıştır (Hamidullah, 1997: 111; Kapar, 1993: 158-159). Savaşın sonunu hazırlayan istihbaratçı ise Gatafanlı Nuaym b. Mesuttur. Hendek Savaşı esnasında Hz.

Muhammed'in yanına gelerek iman ettiğini ancak kabilesinin o'nun iman ettiğinden haberi olmadığını söylemiş ve ne yapması gerektiğini sormuştur. Hz. Muhammed'de düşmanın içine girerek fitne yaymasını, düşman saflarını bozmasını, savaşın hile ve aldatmadan ibaret olduğunu söylemiştir. Nuaym kabul etmiş ancak gerektiğinde yalan ve yanlış ifadeler kullanabilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Hz. Muhammed'de istediğini yap, sana helaldir demiş, izni alan Nuaym b. Mesut ilk önce Kureyzaoğullarına gitmiştir. Orada o'na yemek ikram edilmiş ancak kendisi ben yemek için gelmedim size sizin dostunuz olarak sizi düşündüğüm için geldim şimdi benim bu söyleyeceklerimi kimseye söylemeyin demiştir. Nuaym Kureyzalılara, Muhammed'in daha önceki Yahudi kabilelerine ne yaptığını gördünüz, siz Kureyş ve Gatafan gibi değilsiniz. Onlar göçebedirler. Ancak sizin çocuklarınız eşleriniz buradadır. Onları başka bir yere de götüremezsiniz. Muhammed'in adamları Amr b. Abbad'ı da öldürdüler. Kurayzalılar ne yapmaları gerektiğini sordular Nuaym'da Kureyş ve Gatafan size geldiğinde onlardan rehin istemelerini böylece kendilerini terk edip gidemeyeceklerini ifade etmiştir. (İbn Hişam, 1966: 229-230; Diyarbekri, 1866: 490; Vakıdi, 1966: 480-481; Halebi, 1980: 324-325; İbnü'l Esir, 1989: 171; Harun, 1999: 156; Köksal, 1987: 278-280; Hamidullah, 1993: 247).

Nuaym b. Mesud daha sonra Mekkeli müşriklerin yanına gitmiş, onlara da söyleyeceklerim aramızda sır olarak kalsın demiştir. Mekkeli müşriklere Yahudilerin kendileriyle yaptıkları anlaşmadan dönmek istediklerini söylemiş, kendilerinden rehin alacaklarını ve o rehinleri Muhammed'e teslim etme karşılığı affolunacaklarını söylemiştir. Aynı planı kendi kabilesi olan Gatafanlılara da uygulamıştır. Daha sonra Ebu Sufyan ve Gatafanlılar Kaynukaoğullarına gitmiş ve kendilerinden rehin istenince Nuaym'ın düşman saflarına fitne sokma planı gerçekleşmiş, güvensizlik ittifaklarını bozmuş ve düşman safları dağılmıştır (İbn Hişam, 1966: 230; Diyarbekri, 1866: 490; Vakıdi, 1966: 482; Halebi, 1980: 325; İbnü'l Esir, 1989: 171; Köksal, 1987: 282; Harun, 1999: 156-157; Hamidullah, 1997: 116-117; Hamidullah, 1993: 248). Bu olayların hemen ardından Hz. Muhammed Huzeyfe b. Yeman'ı Müşriklerin karargahına sızması için yollamış, ne yaptıklarını öğrenmesini istemiştir. Huzeyfe hendeği geçmiş, Mekkeli müşriklerin içine girmiştir. Tam o sırada Ebu Süfyan

gitmeleri gerektiğini anlatıyordur. Huzeyfe b. Yeman Ebu Sufyan'ı öldürecek kadar yakınlaşmış ancak görevi sadece bilgi toplamak olduğu için öldürmemiştir. Ebu Sufyan ordugaha casusların sızmasından şüphelenmiş, herkes yanındakinin elini tutsun ve kim olduğunu sorsun demiştir. Ancak Huzeyfe diğerlerinden hızlı davranıp iki kişinin elini tutup kim olduğunu sormalarına fırsat vermeden kendisi kim olduklarını sormuştur. Beni Kureyza'nın ihanetine şiddetli rüzgâr da eklenince Mekkeli müşrikler geri çekilmişlerdir. Hemen ardından Huzeyfe Hz. Muhammed'e gitmiş, durumu arz etmiştir. Bütün bu olanlar bittikten sonra Hz. Muhammed düşmandan haber almak için Zübeyr b. Avvam'ı görevlendirmiş, Zübeyr Mekkeli müşriklerin karargahlarını kurdukları yere gitmiş, ancak onları orada bulamamıştır. Zübeyr bulunduğu yerden Müslümanlara seslenmiş ve düşmanın gittiğini bildirmiştir (Diyarbekri, 1980: 491; Vakıdi, 1966: 489-490; Harun, 1999: 157-158; Hamidullah, 1997: 118; Reşid, 1992: 330; Köksal, 1987: 294-298; Sehhar, 1980: 128; Ağırman, 1994: 73).

Mekke Fethi Öncesi İstihbarat Faaliyetleri

Kureyş, Hudeybiye antlaşmasını bozmuş, İslam Devletinin müttefiki olan Huzaalılara savaş ilan etmişlerdir. Amr b. Salim b. Husayl el Huzai durumu Hz. Muhammed'e bildirmiş ve Hz. Muhammed Mekke'nin fethi için hazırlıklarına başlamıştır (İbn Hişam, 1966: 394-395; Diyarbekri, 1866: 77; Vakıdi, 1966: 789; Halebi, 1980: 71-72; Harun, 1999: 195). Hz. Muhammed yaptığı bu savaş hazırlığını herkesten gizlemiş sadece birkaç kişiye bahsetmiştir. Hz. Aişe'ye de gizlice hazırlığını yapması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Hz. Aişe'de nereye gidileceğinden habersizdir. Hz. Muhammed diğer savaşlarda yaptığı gibi orduyu yolda farklı yönlere yürütmüş, daha sonra yönünü asıl hedefe çevirmiştir (Hamidullah, 1997: 126; Hamidullah, 1993: 265; Reşid, 1992: 332-333). Hz. Muhammed yola çıkmadan önce Allah'a dua etmiştir. Düşmanın bölgesine düşman fark etmeden girmeyi, bir anda düşmanın karşılarına çıkmayı ve düşman casuslarının iş yapamaz hale gelmesini niyaz etmiştir (İbn Hişam, 1966: 397; Diyarbekri, 1866: 78; Halebi, 1980: 74; İbnü'l Esir, 1989; 225).

Hz. Muhammed Mekke'nin fethi için hazırlıklar yaparken ailesi Mekke'de olan ancak ailesini koruyacak kimsesi olmayan Hâtıb b. Ebi Beltea, Mekkeli müşriklere iyilik yaparsa Mekkeli müşrikler de o'nun ailesini korurlar ümidiyle hazırlıkları bir mektupla, Medine'ye henüz gelmiş olan Sare isminde fakir bir kadına vererek dağ yolundan gizlice Mekke'ye gitmesini mektubu Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebi Cehil ve Süheyl b. Amr'a vermesini istemiştir. Cebrail bu durumu Hz. Muhammed'e haber vermiş, Hz. Muhammed'de Hz. Ali ve Hz. Zübeyr'i göndermiştir. Mektubu kadının saç örgüsünün içerisinde bulmuşlar ve Hz. Muhammed'e götürmüşlerdir. Hâtıb b. Ebi Beltea bu durumda açık bir ihanet içerisinde olmayışı ve Bedir ehlinden olması nedeniyle affedilmiştir (Diyarbekri, 1866: 78-79; Vakıdi, 1966: 798-799; Halebi, 1980; 74-75; Harun, 1999: 197; İbn'ül Esir, 1989: 225; İbn Hişam, 1966: 398-399; Taberi, 1987: 225; Köksal, 1987: 193; Hamidullah, 1997: 127).

Hz. Muhammed Mekke'nin fethi için Arc'dan çıktığı sırada gözcülük yapması için bir süvari birliğini önceden yollamıştır. Süvariler Hevazinli bir istihbaratçıyı yakalamışlar ve Hz. Muhammed'e getirmişlerdir. Hz. Muhammed'de Hevazinli istihbaratçıyı sorgulamış, ilk önce neden ve hangi bilgileri toplamak için geldiğini, daha sonra da kendi kabilesi olan Hevazin ve Mekkeli müşrikler hakkında bildiklerini söyletmiştir. Mekke'nin fethine kadar da bu casusu tutuklu tutmuştur (Köksal, 1987: 212-213). Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed'in yol güzergahı stratejisinden dolayı kiminle savaş yapacağını tam olarak bilemediklerinden dolayı Ebu Sufyan'ı Hz. Muhammed ile görüşmesi için yollamışlar, eğer ordunun psikolojik durumu sağlamsa ondan eman istenmesi, ordunun psikolojik durumu kötü ise savaşacaklarını bildirmesini istemişlerdir. Ebu Sufyan geldiğinde Hz. Muhammed ashabına gözlerinin o'nun üzerinde olması gerektiğini emretmiştir. Ayrıca Ebu Sufyan Hz. Muhammed'e doğru giderken yolda Hz. Abbas'la karşılaşmış Hz. Muhammed'in durumunu sormuş Hz. Abbas'ta ordunun adedini söyleyince Ebu Sufyan ne yapması gerektiğini sormuş, Hz. Abbas'ta Hz. Muhammed'den eman dilemesini söylemiştir. Daha sonra Ebu Sufyan Hz. Abbas ile Hz. Muhammed'in yanına gitmiş ve saf değiştirerek Müslüman olmuştur. Daha sonra Ebu Sufyan Mekke'ye giderek kim Ebu Sufyan'ın evine, kendi evine ve Mescid-i Haram'a sığınırsa emanda

olacağını ilan etmiş ve Mekke'nin fethini kolaylaştırmıştır. (İbn Hişam, 1966: 400-406; Köksal 1987: 217-218; Vakıdi, 1966: 815; Diyarbekri, 1866: 80-81; Halebi, 1980: 78-79).

Sonuç

Sonuç olarak Hz. Muhammed ilk olarak büyük bir titizlik ve ayrıntılı tetkiklerle Dâru'l-Erkam'ı gizli bir karargâh edinmiş, özenle seçtiği istihbaratçılarını ve kemik kadrosunu burada yetiştirmiştir. Düşmanın istihbaratı için hazırlanan durum raporlarını bu karargâhta almış, istişare etmiş ve yine bu karargâhta faaliyetlerini tasarlamış ve yürütmüştür. Planlı bir şekilde davet yürütmüş, kendisine katılanları bir dava üzere birleştirmiştir. Davetini yalnızca kendi beldesindeki insanlarla sınırlı tutmamıştır. Mekke'nin coğrafi ve dini avantajını da kullanarak dışarıdan gelen insanlara da davetini anlatmış ve kısa sürede bütün bir Arap coğrafyasının kutlu davetini duymasını sağlamıştır. Davette bulunurken her an teyakkuzda bulunmuş, hiçbir boşluğa mahal vermemiştir. Davasının ikamesi için uygun bir coğrafya ararken aradığı bölgelerdeki yapıların siyasi ve örfi durumlarını göz önünde bulundurmuştur. Kendisine katılanlarla bir nevi sözleşme yapmış, kimin ne yapması gerektiğini ve kime ne yapması gerektiği bey'at eden ve bey'at edilen için önceden bilinir hale getirmiştir. Medine'de devlet kurmadan önce Musab b. Umeyr'i göndermiş, İslam devletinin temellerini oluşturmak için detaylı bir rapor hazırlatmıştır. Müşriklerin her türlü hilelerine karşılık her daim karşı istihbarat oluşturacak birilerini görevlendirmiş, yaptıkları her hareket ve aldıkları her karar hakkında bilgi sahibi olmayı başarmıştır. Dönemin istihbarat sanatlarını en iyi şekilde kullanmış, hicret sırasında daha sonra kendi safına çektiği iyi bir iz sürücü dışında kimse o'nun izini tespit edememiştir.

İslam Devletini kurar kurmaz Medine'de iç huzuru tesis etmiş, dışarıdan gelecek tehditlere karşı ve civar bölgeler hakkında önceden bilgi sahibi olmak için seriyyeler yollamıştır. Düşmanın içerisinden düşmanın kendilerinden zannettiği ancak Müslüman olan bazı kimseleri casus edinmiş, muhtemel tehditleri gizlice rapor almıştır. Bir husus hakkında istihbarat aldığında o hususu tek bir kanaldan almamış, istihbaratçıların birbirinden haberi olmaksızın birçok kanaldan almıştır. Gelen istihbaratı birkaç defa doğrulatmış, farklı farklı

kimseleri istihbaratı doğrulamaları için görevlendirmiştir. Sorgulama taktiklerini iyi bir şekilde kullanmış, gelen ordunun adedini kolay bir şekilde dolaylı yoldan öğrenmiştir. Casuslar fırsatını buldukları halde daha iyi bir hamle yapabileceklerken görev olarak ne tanımlanmış ise casuslar o görevi icra etmiştir. Hz. Muhammed'in casusları sızma harekâtı gerçekleştirmiş, savaş başlamadan önce düşmanın psikolojik ve askeri teçhizat durumunu rapor etmişlerdir. Hz. Muhammed casus olarak sadece kendi davasına inananları kullanmamış, siyasi iş birliği güttüğü grupları da kullanmıştır. Düşmanların Müslümanların saflarında fitne çıkarmasına müsaade etmemiş, bilakis Nuaym b. Mesud örneğinde olduğu gibi casuslarıyla düşman gruplar içerisinde fitne çıkarmış, saflarını parçalamış ve yenilmelerini sağlamıştır. Düşmana ansızın baskın vermek için fırsat kollamış, bir yeri fethe giderken hedefi gizli tutmuştur. Yol üzerinde birçok hedef var gibi tasarlamış, zikzak çizerek hedefe ani baskın vermiştir. Orduyu yürütürken etrafa casuslar salmış, karşı casusların yakınlaşarak bilgi almasını engellemiştir. Düşmanlarının ileri gelenlerini kendi safına çekmiş, fethi kolaylaştırmıştır.

Kaynakça

Makale:

Atay, M. (1996). "*Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı",* Strateji Dergisi, Sayı:1, s.80.

Bozeman, A. (1992). *Strategic İntelligence and Statecraft,* Selected Essays, Brassey's (45).

Yiğit, Y. (1999). "İslâm Ceza Hukûkunda Casusluk Suçu ve Cezası", Diyanet İlmi Dergi, Sayı: 3, s. 39.

Yılmaz, M. (2008). *Emevi ve Abbasi Dönemi iç İstihbarat,* İstem, Konya, yıl:6, sayı:12, s.176-177.

Kitap:

Algül, H. (1986). *İslam Tarihi* (C.1). İstanbul: Gonca Yayınevi.

Ali, M. M. (1922) *Peygamberimiz (as),* (çev. Ömer Rıza), İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Bar-Joseph, U. (1999). *Intelligence lntervention in the Politics of Democratic States, The United States, lsrael and Britain,* Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Cevad, A. (1976). *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (C.5). Beyrut: Daru'l-İlm.

Clauser, J. K. & Weir, S. M. (1976) *İntelligence Research Methodology-An İntroduction toTechniques and Procedures for Conducting Research in Defence İntelligence,* Defence İntelligence School Washington D. C.

Corci, Z. (1966). *İslam Medeniyeti Tarihi,* (çev. Zeki Meğamiz, Haz. Sadi Mümin Çelik), İstanbul: Üçdal Yayınları.

Çağatay, N. (1993). *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Diyarbekri, H. (1866). *Tarihu'l- Hamis Fi Ahval, Enfesi Nefis* (C.1). Kahire: Mektebetu's-Selefiyye.

Diyarbekri, H. (1866). *Tarihu'l- Hamis Fi Ahval, Enfesi Nefis* (C.2). Kahire: Mektebetu's-Selefiyye.

Ebu Habib, S. (1982). *el- Kamusu'l-Fıkhi,* Dımeşk: Daru'l-Fikir.

el-Eyyubi, H. (1980). *el-Veciz fi'l-Harb,* Beyrut: Müessesetu'l-Arabiyye.

Emin, A. (1969). *Fecru'l-İslam,* Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-Arabi.

Emin, M. F. (1986). *Kamusu'l-Mustelhati'l-Askeriyye,* Beyrut: Müessesetu'l-Arabiyye.

Ezraki, M. (2004). *Ahbaru Mekke* (C.2). Mekke: Mektebetu'l-Esedi

Hâkim, (2014). *el-Müstedrek* (C.3). Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Halebi, B. (1980). *İnsanü'l- Uyun fi Siretil'- Emini'l -Me'mun (es- Siretü'l-Halebiyye)*(C.2). Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Halebi, B. (1980). *İnsanü'l- Uyun fi Siretil'- Emini'l -Me'mun (es- Siretü'l-Halebiyye)*(C.3). Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Hamidullah, M. (1969). *el-Vesaiku's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevi ve'l-Hilafeti'r-Raşide,* Beyrut: Daru'l-İrşad.

Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi* (C.1). (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi* (C.2). (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Hamidullah, M. (1994). *İslam Tarihine Giriş,* (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları.

Hamidullah, M. (1995). *İslam'a Giriş*, (çev. Cemal Aydın), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Hamidullah, M. (1997). *Hz. Peygamber'in savaşları,* (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Hani, A. (1974). *el-Casusiyye Beyne'l-Vikaye Ve'l-İlac,* Kahire: Şeriketu'l-Müttehide.

Harun, A. (1999). *Tehzib-u Sireti İbn Hişam,* Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Herman, M. (1999). *İntelligence Power in Peace and War,* Cambridge: Cambridge University Press.

Herodotos, (2010). *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmem), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Heyet, (1994). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (C.1). Konya: Kombassan Yayınevi.

İbn Abdi'l-Berr, M. (2014). *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab* (C.1). (Thk: Ali Muhammed el-Becavi), Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

İbn Hacer, Ş. (2014). *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe* (C.1). (Thk: Ali Muhammed el-Becavi), Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

İbn Hişam, A., (1966). *es-Siretü'n-Nebeviyye* (C.1). (Thk: Mustafa es-Sekka), Beyrut: Daru'n-Nasr.

İbn Hişam, A., (1966). *es-Siretü'n-Nebeviyye* (C.2). (Thk: Mustafa es-Sekka), Beyrut: Daru'n-Nasr.

İbn Hişam, A., (1966). *es-Siretü'n-Nebeviyye* (C.3). (Thk: Mustafa es-Sekka), Beyrut: Daru'n-Nasr.

İbn Kesir, İ. (1994). *El Bidaye ve'n nihaye* (C.3) (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Manzur, A. (1994). *Lisan'ul Arab* (C.4). Beyrut: Daru's-Sadr.

İbn Manzur, A. (1994). *Lisan'ul Arab* (C.6). Beyrut: Daru's-Sadr.

İbn Sa'd, M. (1957). *et-Tabakatu'l-Kübra* (C.1). Beyrut: Daru's-Sadr.

İbn Sa'd, M. (1957). *et-Tabakatu'l-Kübra* (C.3). Beyrut: Daru's-Sadr.

İbn'ül Esir, İ. (1989). *el-Kâmil Fi't tarih* (C.2), (çev. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l-Esir, İ. (2014). *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe* (C.1). Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Kapar, A. (1993). *Hz. Muhammed (sav)'in Müşriklerle Münasebetleri,* İstanbul: Esra Yayınları.

Kettani, (2008). *Et- teratibu'l – idariyye* (C.2). Beyrut: Daru'l-Erkam.

Komisyon, (1977). *Mevsuatu'l-Askeriyye* (C.1). Beyrut: Müessesetu'l-Arabiyye.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.10). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.12). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.15). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.4). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.6). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (1987). *İslam Tarihi* (C.9). İstanbul: Şamil Yayınevi.

Köksal, A. (2007). *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslamiyet* (C.1), İstanbul: Işık Yayınları.

McDowell, D. (1998). *Strategic İntelligence, A Handbook for Practitioners,* Managers and Users, Australia: Istana Enterprises.

Munasıra, A. (1991). *el- İstihbaratu'l-Arabiyye fi'l-İslam,* Beyrut: Daru'l Furkan.

Nasr, S. (1982). *el-Harbu'l-Hafiyye*, Beyrut: Müessesetu'l-Arabiyye.

Nasr, S. (1982). *Harb'ul-Akil Ve'l-Mağrife*, Beyrut: Müessesetu'l-Arabiyye.

Özdağ, Ü. (2014). *İstihbarat Teorisi,* Ankara: Kripto Kitaplar.

Reşid, A. (1992). *İslam'da Ordu ve Komutan* (çev. Enver Gönenç, Seraceddin Emre), İstanbul: Şule Yayınevi.

Rıza, M. (1966). *Muhammed Rasulullah*, Beyrut: Daru'l-Erkam.

Sehhar, A. C. (1980). *Peygamberimiz Efendimiz,* (çev. Mustafa Varlı, Ahmed Gül), İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi.

Silverstein, Adam J. (2007). *Postal Systems in the Pre-Modern İslamic World,* Cambridge: Cambridge University Press.

Şenel, M. & Şenel T. (1997). *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız,* Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

Taberi, M. (1987). *Tarihu'r-Rüsul ve'l-Müluk* (C.2). (thk. Muhammed İbrahim), Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Taberi, M. (1987). *Tarihu'r-Rüsul ve'l-Müluk* (C.3). (thk. Muhammed İbrahim), Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Terzi, M. Z. (1990). *Hz. Peygamber ve Hulafai Raşidin Dönemi'nde Askeri Teşkilat,* Samsun: Sönmez Matbaa.

Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı,* (çev. Adil Demir). İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Vakıdi, M. (1966). *Kitabü'l- Megazi* (C.1). (thk. Marsden Jones). London.

Vakıdi, M. (1966). *Kitabü'l- Megazi* (C.2). (thk. Marsden Jones). London.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 7). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Yıldırım, M. E. (2020). *Nebevi Eğitim Modeli Olarak Daru'l-Erkam,* İstanbul: Siyer Yayınları.

Yılmaz, M. (2017). *Hz. Peygamber Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, İstanbul: Siyer Yayınları.

Yücel, İ. (1996). *Peygamberimiz'in Hayatı,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Zehebi, Ş. (1997). *Siyeru A'lami'n-Nübela* (C.1). Beyrut: Daru'l-Erkam.

Zemahşeri, M. (1979). *Esasu'l-Belağa,* Beyrut: Daru's-Sadır.

Kitap Bölümü:

Ağırman, M. (1994). Bütün yönleriyle Asr-ı Saadette İslam. V. Akyüz (Ed.), *Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi* içinde (s. 72-79). İstanbul: Beyan yayınları.

Ansiklopedi Maddesi:

Fığlalı, E. R. (2012). Dârunnedve. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (C.8, 555-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi.

Kallek, C. (2012). Casus. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (C.8, 163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi.

Köksal, M. A. (2012). Dâru'l-Erkam. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (C.7, 520-521). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi.

Tayşi, M. S. (2012). Kıyafe. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (C.27, 508). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi.

Tez:

Üstüner, H. (2001). *Hz. Peygamber Devrinde İstihbarat* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet:

MİT 2020. İstihbarat oluşumu. Millî İstihbarat Teşkilâtı, http://www.mit.gov.tr/isth-olusum.html, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

HİLAFETİN NASS İLE TAYİNİ MESELESİNDE SÜNNÎ VE ŞİÎ DÜŞÜNCE ÖRNEĞİ

Bürhan Mustafa BÜYÜKARSLAN

Özet

Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) vefat etmesiyle ilk defa gündeme gelen Hilafet; dinî ve siyasî otoritenin tek elde toplanması demektir. Müslümanlar O'nun vefat etmesiyle bir müddet ne yapacaklarını bilememişler, yağmurlu bir kış gecesinde bir o tarafa bir bu tarafa kaçışan çobansız koyunlara dönmüşlerdir. Devlet idaresi boş kalmış, bu durumdan dolayı Ensar halife seçmek için alelacele Beni Saide Sakîfesi'nde toplanmış ve durumdan haberdar olan Hz. Ebu Bekir ise hemen oraya gitmek durumunda kalmıştır. İstişareler sonucu Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Hz. Ali ise bu sırada Hz. Peygamber'in cenaze teçhizatı ile uğraşmaktadır. Bu meşguliyetinden dolayı halife seçiminden habersiz kalmıştır. İlk halifenin seçim aşaması aceleye getirildiği için daha sonraları bazı problemlere neden olmuştur. Şiî âlimler hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmişler, Sünnî âlimler ise Hz. Ebu Bekir'in hakkı olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, ilk halifenin Nass ile tayini meselesinde farklı yaklaşımların irdelenmesidir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemine göre yapılmıştır. Çalışmada kullanılan eserler seçkisiz olmayan örnekleme tiplerinden amaçsal örneklem yöntemine göre belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında Sünnî ve Şiî âlimlerin görüşlerinde hilafetin Nass ile tayini meselesinin yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sünnî âlimler İrtidât âyetini (Maide Suresi 51. Âyet) ve Sıddık âyetini (Nisa Suresi 69. Âyet), Şiî âlimler ise Velâyet âyetini (Maide Suresi 55. Âyet) ve Tebliğ âyetini (Maide Suresi 67. Âyet) delil olarak getirmişlerdir. Sonuç olarak delil getirilen bu âyetlere her iki tarafta kendi mezhebince tevillerde bulunarak Sünnîlerin Hz. Ebu

Bekir'i, Şiîlerin ise Hz. Ali'yi önceledikleri görülmektedir. Bu bağlamda ilk halifenin seçiminde tarihi sürecin ve şartların göz ardı edilmemesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir, İmamet, Hilafet, Nass.

Giriş

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) hayatta iken dini ve siyasi otorite olarak o görülmekteydi. Hz. Aişe, Müslümanların O'nun vefat etmesiyle bir müddet ne yapacaklarını bilememeleri durumunu, yağmurlu bir kış gecesinde bir o tarafa bir bu tarafa kaçışan çobansız koyunlara benzetmiştir (İbn Hişam, 1990: 179). Bu boşluğun doldurulması adına ortaya çıkan hilafet kavramının kullanımı ilk defa bu dönemde olmuştur. Sünnî düşünceye göre Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) vefat etmeden önce kendisinden sonrası için herhangi bir kimseyi tayin etmemiş olmasından dolayı bu problemin çözümü O'nun arkadaşlarına kalmıştır. Rasulullah'ın (s.a.a.v) vefat etmesiyle defin işlemleri başlamıştır. Hz. Ali defin işlemleriyle ilgilenmektedir (Kennedy, 2019: 29-30). Medineli Müslümanlar (Ensar), Saide oğullarının Sakîfesinde toplanarak, Sa'd b. Ubade'yi hilafete aday göstermişlerdir. Bu durumu ashaptan birinin Hz. Ömer'e haber vermesi, Hz. Ömer'in de Hz. Ebu Bekir'e durumu anlatması ve hemen Sakîfeye gitmeleri gerektiğini söylemesiyle Ebu Ubeyde b. Cerrah ile Saide oğullarının Sakîfesine gitmişlerdir. Ensar'ın ileri gelenlerinden ve sağlık durumu peki iyi olmayan Sa'd Sakîfede konuşma yaparken konuşmasında, Ensar'ın Hz. Muhammed'e (s.a.a.v) ve İslam dinine olan yardımlarından bahsetmiş, dini ve siyasi otoritenin kendi hakları olduğunu ifade etmiştir. Bu duruma şahit olan Hz. Ebu Bekir de konuşma gereği duymuştur. Sözlerinde Ensar'ın yaptıklarını inkâr etmemekle beraber Muhacirlerin yani Mekke'den Medine'ye İslam için hicret edenlerin kimse yokken Peygamberin yanında olduklarını, onca eziyetler görürken onu yalnız bırakmadıklarını ve ilk Müslümanlardan olduklarını bununla birlikte Arapların yalnızca Kureyşlilerin sancağı altında toplanmayı kabul edeceklerini dile getirmiştir. Sözlerine devam ederek Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) iki güzide sahabesi olan Hz. Ömer veya Hz. Ebu

Ubeyde b. Cerrah'tan birisine bey'at edilmesinin gerektiğini söylemiştir. Kureyşlilerden Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın *Sen, O hastayken bize imamlık yaptın, hicrette onunla mağaradaydın. Hilafet senin hakkındır,* demesiyle Hz. Ömer'de *ver elini bey'at edeyim* demiştir. Bu olaylar olurken Ensar'dan Beşir b. Sa'd Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmiştir. Beşir'in bu davranışı orada bulunan Ensar'ın bey'at etmesine yol açmıştır (Taberi, 1989: 243).

İlk halifenin seçilmesi ile ilgili Sünnî rivâyetler, ashabın herhangi bir âyet veya hadis kullanmadığını ve bu konuda herhangi bir nass olmadığını göstermektedir. Mekkeliler ve Medineliler arasındaki halifenin kim olacağı konusu kadar ihtilaflı bir başka konu da Şiî düşünceye sahip olanlar tarafından ileri sürülen hilafetin nass ile belirlenmesi gerektiği düşüncesidir (Ukberi, 2003: 178-180). Şiî düşünceye göre, ibadetler nasıl Allah tarafından vazediliyorsa, dini ve siyasi otorite sahibi olan halife de Allah tarafından tayin edilmeli inancı vardır. Bu konunun hiç kimsenin görüşüne kalmayacak derecede katî bir ifade taşıdığını iddia etmektedirler. Şiî düşünceye göre İmamet meselesi imanın temel ilkelerindendir (Ayyaşi, 1990: 334; Tusi, 1979: 300; Cüveyni, 1992: 352-355; Şehristani, 1992: 144-160; İbn Haldun, 1989: 489-492; Çağatay & Çubukçu, 1985: 52-59). Şiî düşünce bu görüşünü kanıtlamak için bir kısım âyetleri ve hadisleri delil getirmektedir (Hilli, 1962: 16-58).

Hilafet tartışmasının odak noktasında Hz. Ali (r.a) ve Hz. Ebu Bekir (r.a) bulunmaktadır. Şiî düşünceye göre hilafet Hz. Ali'nin (r.a) hakkı iken Hz. Ebu Bekir (r.a) ise bu hakkı ondan gasp etmiştir. Bu iddiayı ilk defa ifade eden Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) öz amcası olan Hz. Abbas olmuştur (Yakubi, 1960: 128; İbn Kuteybe, 1990: 33; İbnü'l-Esir, 1989: 196; Fığlalı, 1996: 60-63; İbn A'sem, 1986: 326; el-Ekber, 1971: 28-31; İbnu'n-Nedim, 1971: 248-251). Sünnî düşünce, Şiî düşüncenin iddia etmiş olduğu, Hz.Ali'nin (r.a) hakkı olan, Hz. Ebu Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) gasp etmiş olduğu hilafet hakkında, gasp olmadığını ifade eden bazı delillendirmelerde bulunmuşlar ve Şiî düşüncenin bu meselede delil olarak getirdiği âyetleri farklı yorumlamışlardır (Yakubi, 1960: 128; İbn Kuteybe, 1990: 33; İbnü'l-Esir, 1989: 196; Fığlalı, 1996: 52-60).

Bu çalışmanın amacı, ilk halifenin Nass ile tayini meselesinde farklı yaklaşımların irdelenmesidir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemine göre yapılmıştır. Çalışmada kullanılan eserler seçkisiz olmayan örnekleme tiplerinden amaçsal örneklem yöntemine göre belirlenmiştir.

Şiî ve Sünnî düşüncede İmametin/Hilafetin Nass ile tayini iddiası

Şiî düşünceye göre imamet, İslam dininin temel inanç esaslarından olup, imanı ilgilendiren bir meseledir ve mantıken zorunlu görülmektedir (Ukberi, 1993: 42-45; Tusi, 1979: 291-293; Bozan, 2007: 40-46). Dini ve siyasi bir görevi olan ve peygamberliğin devamı olan hilafete kimin seçileceği tartışılamaz (Kummi, 1975: 92-98; Muzaffer, 1978: 50-52). Hilafet konusunda akıl, duygu ve içtihat belirleyici unsurlar olamaz. Bu konudaki tek karar merkezi Allah'ın emirleridir (Ukberi, 1993: 52-53). Hilafet, dini bir meseledir. Namaz, cihat, oruç, zekât ve hac ibadetleri gibi İslam'ın gereklilikleri içerisinde olan bir olgudur (Ayyaşi, 1990: 334; Tusi, 1979: 300; Tabatabai, 1997: 270). Şiî düşüncenin Hilafeti Nass ile temellendirmelerinin ilk amacı Hz. Ali'nin (r.a) ilk halife olması gerektiğini ispatlamaktır. Bundan dolayı İbn-i Mutahhar el-Hilli (v.726/1325) Hz. Ebu Bekir'i (r.a), Hz. Ömer'i (r.a), Hz. Osman'ı (r.a) kabul edenlerin akla ve nakle aykırı iş yaptıklarını kanıtlamak amacıyla bazı delillendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan Akli delillendirmeler: Hilafetin/İmametin şartı masum(günahsız) olmaktır ve İmam Ali'den (r.a) başka masum yoktur. Halife/İmam Müslüman olmadan önce de hiçbir surette günah işlememiş olmalıdır ve İmam Ali (r.a) küçük yaşta Müslüman olduğu için hiç günah işlememiştir. İlk üç halife Müslüman olmadan önce puta tapmıştır ve günah işlemiştir bu yüzden onlar hilafete sahip olamazlar. Halife'nin Nass ile tayin edilmesi gereklidir. İlk üç halifenin hakkında Nass yoktur ancak İmam Ali (r.a) hakkında Nass vardır. el-Hilli, nakli delil olarak seksen âyet ve Şiî düşüncenin mütevatir kabul ettiği yirmi sekiz haberi delil olarak göstermiştir. Bu âyetler içerisinde en önemli olanlar; İrtidat (Maide 5/54) Velâyet (Maide 5/55), Tebliğ (Maide 5/67) âyetleridir (Hilli, 1987: 171-190; Kummi, 1909: 48; Ayyaşi, 1990: 326; Meclisi, 2008: 436).

Sünnî düşünce içerisinde Hilafetin/İmametin Nass ile belirlendiği iddiası yoktur. Sünnî düşünce tarihsel sürecin getirisi olarak Hz. Ebu Bekir'in seçildiğini söylemiştir. Ancak birtakım müfessirler Hz. Ebu Bekir'in hilafetini destekleyici birtakım yorumlarda bulunmuşlardır.

İrtidat âyeti (Maide Suresi 54.Âyet)

İddialara konu olan âyetlerden bir tanesi de İrtidat âyetidir. Bu âyet bir kısım insanların dinden döneceklerinden yani Müslüman olduktan sonra İslam'dan çıkacaklarından bahsetmektedir. Âyet:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

Türkçe meal olarak: *Ey İman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlarda Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir* (Yazır, 2015: 285).

Şia düşüncesinde: Şeyh Müfit'e (v.413/1022) göre şu üç durumdan dolayı bu âyet Hz. Ali'nin (r.a) imametine/hilafetine delalet etmektedir; birincisi âyet Basralılar hakkında inmiştir. Basralılar mürtet (dinden çıkan) olmuştur. İmam Ali de Basralılar ile savaşmıştır. Hz. Ebu Bekir ise hiçbir irtidat hareketiyle savaşmamış, ehli kıble olmalarına rağmen zekât vermeyenlerle savaşmıştır. İkincisi Allah mürtetlerle savaşan bu topluluğu sevdiğini söylemektedir. Hz. Muhammed Mustafa bu kişinin İmam Ali olduğunu Hayber günü söylemiştir. Hz. Ebu Bekir ise Hz. Fatıma'ya ve evlatlarına zulmetmiştir. İmam Ali müminlere karşı mütevazi, kafirlere karşı çok acımasızdır. Hz. Ebu Bekir ise müminlere zulmetmiştir (Ukberi, 2003: 178-183). Müfessir Muhammed b. Hasan et-Tusi (v.460/1068) ve Müfessir Fadl b. Hasan et-Tabersi (v.548/1154) de aynı görüştedirler (Tusi, 1980: 553-557; Tabersi, 2005: 291-292; Bahrini, 2006: 473). Şeyh Müfit Hz. Ebu Bekir'in irtidat hareketleriyle mücadele etmediğini iddia etse

de kaynaklar bu durumun tam tersini ifade etmektedir. (Vahidi, 1994: 199-200; Huvvari, 1990: 479-480; Taberi, 2001: 518-524; Zemahşeri, 1998: 252-254).

Sünnî düşüncede: Zeccac'a (v.311/924) göre *kim dininden dönerse* lafzı uhud gazvesindeki yenilgiden sonra bazı Müslümanlara hitap etmiştir. Bu âyet Rasulullah'ın (s.a.a.v) vefatından sonra birtakım insanların dinden döneceğini de ifade etmiştir (Zeccac, 1988: 182-183). Ravilerinin içerisinde Hz. Ali'nin de olduğu Taberi'nin bildirdiğine ve rivâyetlerin çoğunluğuna göre dinden dönenlerle savaşan kimseler Hz. Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır (Vahidi, 1994: 200; Maverdi, 2005: 48-49). Bir diğer nakledilene göre âyette övülen kimseler Yemen ehlidir. Çünkü bu âyet nüzul olunca Hz. Muhammed (s.a.a.v) mürtetlerle savaşacak topluluğun, Ebu Musa el-Eş'ari ve onun kavmi olduğunu söylemiştir (Taberi, 2001: 521-523). Nesefi Âyetin Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) Risalet'ine, Hz. Ebu Bekir'in de İmametine delalet ettiğini belirtmiştir (Nesefi, 1997: 454-455). Zemahşeri bu âyetin olay daha meydana gelmeden önce olayı bildirmek gibi ğaybi bir yönünün olduğunu ifade etmekte, dinden dönen kimseleri Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) hayatta iken ve ahirete intikal ettikten sonra ortaya çıkanlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır (Zemahşeri 1998: 252-254). İmam Maturidi (v.333/946) bu âyeti Hz. Ebu Bekir'in İmametine delil gösterir. Çünkü Hz. Ebu Bekir, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) vefat ettikten hemen sonra dinden dönen topluluklarla savaşmıştır (Maturidi, 2005: 541).

Fahreddin Razi Şiî düşüncenin söylemlerinin hatalı olduğunu; durumun aslında tam tersini işaret ettiğini vurgulamaktadır. Şiî düşüncenin kanaatine göre Hz. Ebu Bekir'in İmametini/Hilafetini kabul edenler kâfirdir. Çünkü onlar Hz. Ali'nin İmametine delalet eden âyetleri inkâr etmişlerdir. Ancak âyette şöyle geçmektedir *sizden kim dininden dönerse Allah bir topluluk getirir* buyurmuştur. Eğer Şiî düşüncenin iddia ettiği gibi olsaydı Allah bir topluluk gönderir ve dinden dönen Hz. Ebu Bekir'den Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti geri alırdı (Razi, 1981: 22). Fahreddin Razi Âyetin iki şekilde Hz. Ebu Bekir'in imametini ifade ettiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi bu âyet dinden dönenlerle savaşmayı emretmekle alakalıdır. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) vefat ettikten hemen sonra birçok insan dinden dönmüş ve Hz. Ebu Bekir bu insanlarla savaşmıştır. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir Allah tarafından sevilen

birisi olmaktadır. İkincisi bu Âyet Yemenliler veya Farslılar için de inmiş denilemez çünkü onlar dinden dönenlerle savaşmamışlardır. Bu âyet Hz. Ebu Bekir ve arkadaşlarını işaret etmektedir (Razi, 1981: 24). Ebu Bekr b. Tayyip el-Bakıllani de bu âyetin Hz. Ebu Bekir'in Hilafetine/İmametine delil olacağını söyleyen alimler içerisindedir (Bakıllani, 2000: 61-63).

Velâyet (Dostluk) Âyeti (Maide Suresi 55.Âyet)

İddialara konu olan bir diğer âyet ise velâyet âyetidir bu âyet Müslümanların kendileri hakkında kimlere söz hakkı tanıyacağından bahsetmektedir. Âyet:

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ.

Türkçe Meal olarak: *Sizin veliniz ancak Allah'tır, Peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir* (Yazır, 2015: 285).

Bu âyetin sebeb-i nüzulü (inme sebebi) hakkında iki rivâyet vardır. Bunlardan birincisi âyet indikten sonra Hz. Muhammed (s.a.a.v) mescitte bir ihtiyaç sahibi ile karşılaşmıştır. Hz. Muhammed (s.a.a.v) kendisine herhangi bir şey infak edilip edilmediğini sormuştur. O kişi de kendisine bir yüzük infak edildiğini ifade etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.a.v) yüzüğü kimden aldığını sormuştur. O kişide rükû halindeki Hz. Ali'yi göstermiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.a.v) *Ben kimin velisiysem Allah da onun velisidir, Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol* demiştir (Ayyaşi, 1990: 327; Kummi, 1909: 170). Sünnî düşünce bu konuda farklı rivâyetler nakletmiştir (Taberi, 2001: 532-533; İbn Kesir, 1997: 138). İkincisi ise bu âyet Abdullah b. Selam Müslüman olduktan sonra Yahudilerin kendisini terk ettiklerini ifade edince inmiştir (Taberi, 2001: 534-535).

Tusi, Tabersi, Şeyh Müfit, Muhammed b. Mesut el- Ayyaşi (v.320/932) ve Feyd el-Kaşani'ye göre de bu âyet İmam Ali'ye delalet etmektedir (Ukberi, 2003: 182-183; Tabersi, 2005: 296-298; Tusi, 1980: 559-565; Ayyaşi, 1990: 327; Kaşani, 1960: 45). Ayyaşi ve Kaşani'ye göre bu âyet indiğinde Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) İmam Ali'nin velâyetini ilan etmek ister ancak Kureyş'in yalanlamasından/inkâr etmesinden çekinmektedir. Daha sonra

Tebliğ âyeti inince Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir (Ayyaşi, 1990: 327; Kaşani, 1960: 45). Müfessirin rivâyet ettiğine göre bu âyet inince ashabın bir kısmı mescitte toplanmış ve ne yapacaklarını konuşmuşlardır. Bu âyeti reddetmeleri durumunda kafir olacaklarını bildikleri için Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) getirdiklerinin hak olduğunu kabul edip, Hz. Ali'nin Hilafetini reddetme yönünde karar almışlardır. Bunun üzerine: *Onlar Allah'ın nimetini bilirler (itiraf ederler), sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir* Nahl Suresi 83. Âyet inmiştir (Kaşani, 1960: 45-47; Bahrini, 2006: 475). İmam Maturidi ve Taberi'ye göre Hz. Ali'nin Hilafetine/İmametine delalet etmemektedir. Ancak amelinin makbul olduğunu ve âyetin bütün müminleri kapsadığını ifade etmektedirler (Maturidi, 2005: 545; Huvvari, 1990: 481-482; Taberi, 2001: 534-535; Beyzavi, 2003: 132; Nesefi, 1997: 454-455; İbn Kesir, 1997: 137-138; Suyuti, 2004: 52).

Tebliğ Âyeti (Maide Suresi 67.Âyet) veya Gadir-i Hum olayı

İddialara konu olan bir diğer âyet ise tebliğ âyetidir bu âyet Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) kendisine indirileni insanlara anlatması gerektiğinden bahsetmektedir. Âyet:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ.

Türkçe meal olarak: *Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez* (Yazır, 2015: 287).

Şiî düşüncenin görüşüne göre Muhammed Mustafa'ya (s.a.a.v) Cebrail (a.s) Veda Haccı esnasında gelip İmam Ali'nin velâyetini ilan etmesini söylemiştir. Ancak Hz. Muhammed (s.a.a.v) tepkilerden çekindiği için ilanı üç gün geciktirmiştir (Ayyaşi, 1990: 332-334; Kummi, 1909: 168-172; Tabersi, 2005: 313-314; Tusi, 1980: 588-589). Gadir-i Hum'a gelince, *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir,* demiştir. Aynı zamanda Ayyaşi Hud Suresi 12. Âyette geçen *sana vahyedilenlerden bazılarını neredeyse terk edeceksin* âyetini de iddiaya konu olan

âyet ile tefsir etmektedir. Ayyaşi'ye göre Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Hz. Ali'nin imametini/hilafetini tebliğ etmeyince bu âyetler inmiş, daha sonra Allah Taâlâ tebliğ âyeti ile güvence verince Hz. Ali'nin imametini/hilafetini tebliğ etmiştir (Ayyaşi, 1990: 98). Ancak İbn Kesir bu âyetin Hz. Ali'nin imameti/hilafeti ile ilgili olmadığını âyetin muhataplarının müşrikler olduğunu ve ilk dönem vahiylerinden olduğunu ifade etmektedir (İbn Kesir, 1997: 310). Gadir-i Hum hadisesi Sünnî düşüncenin muteber kaynaklarında da geçmektedir (İbn Hanbel, 1994: 281; Müslim, 1991: 36; İbn Mace, 1997: 106). Ancak İbn-i Cerir et-Taberi (v.310/923), bu âyet ile alakalı rivâyetleri belirtirken Gadir-i Hum hadisesinden hiç bahsetmemiştir. Ashap bu âyet nazil oluncaya kadar Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) efendimizi korumak için büyük bir güç harcamaktadır. Bu âyet indikten sonra Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) bu korumaya ihtiyaç kalmadığını ve koruma işini Allah'ın (c.c) üstlendiğini söylemiştir (Razi, 1981: 51-53; Demircan, 1996: 21-45). İbn Hişam ise *Harun Musa'nın yanında ne ise sen de benim yanımda öyle olmak istemez misin? Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir* sözlerini Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Tebuk seferi yolunda Hz. Ali'yi ehli beytin başında bırakmışken, Hz. Ali bazı münafıkların yaydığı Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi sıkıcı bulduğu ve başından sağmak istediği yalan haberlerini duyunca Hz. Muhammed'e gelmesi üzerine söylediği sözler olarak nakletmektedir. Ayrıca İbn Hişam bu olayın Cürf adı verilen Medine'ye üç mil mesafede bir bölgede gerçekleştiğini ifade etmektedir (İbn Hişam, 2018: 240).

İbn Teymiyye, Hz. Ali'nin veli seçildiği Gadir-i Hum meselesi ile tebliğ âyetinin birbiriyle alakası olmadığını ifade etmektedir. Tebliğ âyetinin iniş zamanı ve sebebi farklıdır. Söylendiği gibi, Hilafet gibi önemli bir meselenin ashaba ilanı söz konusu olsaydı, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Veda Hutbesinde bunu dile getirirdi. Fakat hiçbir rivâyet böyle bir durumdan bahsetmemektedir. Rivâyetteki Mevla lafzını imamet manasında anlamak yanlıştır. Aksi olsaydı, ashap bunu mutlaka ifade eder ve halife seçiminde mutlaka dile getirirdi demektedir. (İbn Teymiyye, 2001: 82-87). İmam Maturidi, Şiî düşüncenin Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) Hz. Musa ve Hz. Harun örneği üzerinden hilafete ulaşma gayretlerini eleştirmektedir. Bu örneğe göre Hz. Harun Hz. Musa'nın halifesi, Hz. Ali de Hz. Muhammed Mustafa'nın

(s.a.a.v) halifesi olmaktadır. Bu hakikate rağmen hilafeti Hz. Ali'ye teslim etmeyenler zulmetmişlerdir. İmam Maturidi bu konuda iki cevap vermektedir. Birincisi bu durum Hz. Musa ve Hz. Harun gibi kardeşlik durumu ile alakalıdır. Hilafete delil değildir. İkincisi eğer İmamet/Hilafet kasıt olunduysa, bu durum Hz. Ali'nin dördüncü halife seçilmesini kastetmektedir (Maturidi, 2005: 545-546; Nesefi, 1997: 421-422; İbn Teymiyye, 2001: 87-90; İbn Kesir, 1997: 150-151; İbn Aşur, 1984: 259-261; Aycan & Söylemez, 1998: 207).

Sıddık Âyeti (Nisa Suresi 69.Âyet)

İddialara konu olan bir diğer âyet ise Sıddık âyetidir bu âyet Allah'ın sevdiği bir kısım insanlardan bahsetmektedir. Âyet:

وَمَنْ يُطِـعِ اللهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذينَ اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيينَ وَالصِّدّيقينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحينَۚ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفيقاًۜ.

Türkçe meal olarak: *Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu Peygamberler, Sıddıklar, Şehitler ve Salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!* (Yazır, 2015: 20).

Bu âyeti sadece Fahreddin Razi delil olarak getirmiştir. Kendisi bu âyeti iki kısımda incelemiştir. Kuran'ı Kuran ile yorumlama metodunu kullanmıştır. Birinci kısım: *bizi dosdoğru yola, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir* (Yazır, 2015: 162). Âyetlerinin manasını: *Bizi, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir.* Şeklinde ifade edilebileceğini de iddia etmektedir. Fatiha Suresini açıklayan bir başka âyetin de Nisa Suresi 69.Âyet olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber Sıddıkların öncüsü hicrette ölüme meydan okuyarak Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.a.v) eşlik eden Hz. Ebu Bekir es-Sıddık'tır. (İbn Hemmam, 1989: 296; İbn Kuteybe, 1978: 187: Taberi, 2001: 463-465; Zeccac, 1988: 449-450; İbn Atiyye, 2001: 36; İbn Arafe, 2008: 308; İbn Cüzeyy, 1995: 358; Îci, 2004: 66; Halebi, 1990: 52; İbn Aşur, 1984: 203) Bu itibarla âyette Allah bize Hz. Ebu Bekir ve diğer Sıddık kullarına nasip etmiş olduğu hidâyeti istememizi emretmiştir (İbn ebi Hatim, 1997: 3131-3132; Begavi, 1989: 262; Mevdudi, 2000: 237-238). Eğer Hz. Ebu Bekir zalim biri

olsaydı ona uymak ve imamete seçilmesini sağlamak emri altına girmek caiz olmazdı (Begavi, 1989: 263).

İkinci kısım: Âyette Sıddıklık makamı peygamberlik makamı ile yan yana gelmiştir. Nitekim Allah (c.c) Hz. İsmail için: ”انه كان صادق الوعد” *vaadine sadık olan birisiydi* ve Hz. İdris için: “كان صديقا نبيا” *o tasdik eden bir peygamberdi* demiştir. (Yazır, 2015: 456). Allah'ın nimet verdiği kimselerden bahsederken: *Onlar peygamberlerle ve Sıddıklarla beraberdirler* buyurmaktadır. Bu demektir ki sıddıklıkla peygamberlik arasında başka bir mertebe yoktur. Bu itibarla Müslümanlar Hz. Ebu Bekir'in Müslümanların en hayırlısı olduğunu bilmiş ve icmaa (Ümmet'in alimlerinin ortak görüşü) ile Hz. Muhammed Mustafa'dan (s.a.a.v) sonra hak ettiği imameti vermiştir. Vefat ettikten sonra da Hz. Muhammed'in hemen yanına defnedilmiştir (Razi, 1981: 177-178).

Sonuç

Sonuç olarak Şiî ekol ilk olarak irtidat ayeti olan Maide Suresi 54. Âyeti delil getirmiş, bu âyeti üç durumda incelemiştir. Birincisi; Basralılar dinden döndüklerinde Hz. Ali onlarla savaşmıştır. İkincisi; Allah âyette bu kişileri sevdiğini söylemektedir. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Hayber günü Hz. Ali'ye bunu ifade etmiştir. Üçüncüsü; Hz. Ali müminlere karşı alçak gönüllü kafirlere karşı ise sert duruşludur. Bu sebeplerden dolayı âyet Hz. Ali'yi işaret etmektedir. Sünnî ekol ise bir görüşe göre Uhud'dan sonra Müslümanların ağır kayıplar vermesi üzerine Müslümanlarda oluşabilecek dinden dönme hadisesini yok etmek için Allah'ın meydan okumasıdır. Bir başka görüşe göre ise Hz. Ebu Bekir zekât vermedikleri için dinden dönen bir kısım topluluklarla savaşmıştır. Bu sebepten dolayı âyet Hz. Ebu Bekir'i işaret etmektedir. Şiî ekol ikinci olarak velâyet ayeti olan Maide Suresi 55. Âyeti delil getirmiş, bu âyeti iki durumda incelemiştir. Birincisi; bu ayet indikten sonra Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) mescitte ihtiyaç sahibi biri ile karşılaşmış, kendisine bir şey infak edilip edilmediğini sormuştur, bunun üzerine ihtiyaç sahibi kişi rükû halindeki Hz. Ali'yi göstermiş, Hz. Muhammed'de *Ben kimin velisiysem*

Allah da onun velisidir, Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol demiştir. İkincisi ise bu ayet indiğinde Hz. Muhammed Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmek ister ancak Kureyş'in topyekûn kafir olmasından çekinir. Ancak daha sonra tebliğ ayeti inince Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir. Şiî ekole göre bu sebeplerden dolayı bu ayet Hz. Ali'yi işaret etmektedir. Sünnî ekolde ise bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi bu ayet Abdullah b. Selam Müslüman olduktan sonra Yahudilerin kendisini terk ettiklerini ifade edince inmiştir. Bir diğer görüş ise bu ayetin Hz. Ali'nin İmametine/Hilafetine delalet etmediği ancak yapmış olduğu bu sâlih amelin makbul bir amel olduğu ve âyetin tüm zamanlara şamil olarak bütün müminlere hitap ettiği görüşüdür.

Şiî ekol üçüncü olarak tebliğ âyeti olan Maide Suresi 67. Âyeti delil getirmiş, bu ayeti Gadir-i Hum olayı ile ilişkilendirmiştir. Şiî ekole göre Hz. Cebrail (a.s) Hz. Muhammed'e gelmiş ve Veda haccı esnasında Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmesini söylemiştir. Hz. Muhammed'de tepkilerden çekindiği için ilanı üç gün geciktirmiş, Gadir-i Hum'a gelince *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir* demiştir. Sünnî ekole göre ise bu ayet nübüvvetin ilk yıllarında inen bir ayettir. Muhatapları müşriklerdir. Bir başka görüşe göre ise ashap bu âyet inene kadar Hz. Muhammed'i yüksek seviyede bir koruma ile korumaktadırlar. Ancak bu ayet inince koruma işine ihtiyaç kalmamıştır. Bir başka görüşe göre tebliğ ayetinin bu olayla alakası olmamakla beraber Hz. Muhammed'in mezkûr sözleri söylediği hadise şöyle cereyan etmiştir; Hz. Muhammed Tebuk seferine giderken Medine'de Hz. Ali'yi ehli beytin başında bırakmış, ancak münafıklar boş durmamış, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'den sıkıldığı ve ondan kurtulmak için onu Medine'de bıraktığı yalanlarını yaymışlardır. Bunun üzerine Hz. Ali Cürf adı verilen Medine'ye üç mil uzaklıktaki bölgede Hz. Muhammed'e yetişmiş ve Hz. Muhammed durumu öğrenince Hz. Ali'ye şu sözleri söylemiştir; *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir.* Sünnî düşünceye göre ayrıca bu durum Hz. Harun'un Hz. Musa'ya olan kardeşlik durumu gibi bir durumdur. İddialara konu olan Sıddık âyetini sadece Sünnî ekole mensup olan Fahreddin Razi delil olarak getirmiştir. Bu âyeti iki durumda incelemiş, ilk olarak hicret esnasındaki mağara

olayını zikretmiş, Hz. Ebu Bekir'in sıddıkların öncüsü olduğuna vurgu yaparak Hz. Ebu Bekir'in Fatiha suresinde *bizi nimet verdiklerinin yoluna ilet* âyetine mazhar olduğunu ve sıddık ayeti ile müminlerinde Hz. Ebu Bekir'in yoluna iletilmek istemesi gerektiğini ifade etmiştir. İkinci olarak sıddık ayetinde peygamberlik ve sıddıklık arasında bir makam olmadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir'in Müslümanların en hayırlısı olduğunu ifade etmiştir.

Bütün bunlardan sonra iki düşünce tarafından da Hilafet konusuyla ilgili kabul edilen sabit bir Nass veya yorum görülmemektedir. Sakîfe olayı da göstermektedir ki Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) arkadaşları herhangi bir âyet kullanmamışlardır. Bütün yorumlar ışığında anlaşılan şudur ki her iki düşünce tarafından bahsi geçen âyetlere yapılan yorumlar kendi mezhepleri doğrultusunda yapılmıştır. Gerçek olan ise tarihi sürecin durumu bu noktaya getirmiş olmasıdır. Hz. Ali Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) en yakınıdır ve Allah Resûlü vefat ettiğinde Hz. Ali cenaze işlemleriyle uğraşmaktadır Sakîfede olanlardan haberi dahi yoktur. Ensar'ın toplandığını duyan ve hemen bir şeyler yapmanın gerekliliğini hisseden Hz. Ebu Bekir ise siyasi durum daha da karmaşık hal almasın diye duruma el atmış, Müslümanların parçalanmasına müsaade etmemiştir. Daha sonra Hz. Ali de Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmiştir.

Kaynakça

Kitap:

Aycan, İ. & Söylemez, M. M. (1998). *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ayyaşi, M. (1990). *Kitabu't-tefsir: Tefsiru'l-ayyaşi* (C.1). Thk. Seyyit Haşim Mahallati. Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye.

Ayyaşi, M. (1990). *Kitabu't-tefsir: Tefsiru'l-ayyaşi* (C.2). Thk. Seyyit Haşim Mahallati. Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye.

Bahrini, S. H. (2006). *el-Burhan fi tefsiri'l-Kur'an* (C.2). Beyrut: Müessesetu'l- A'lami li'l-Matbuat.

Bakıllani, E. (2000). *el-İnsaf fima yecibu i'tikaduhu vela yecuzu'lcehlu bih*. Thk. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetu'l- Ezheriyye li't-Turâs.

Begavi, E. (1989). *Tefsiru'l-Begavi: mealimu't-tenzil* (C.1). Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Riyad: Daru Tayyibe li'n-Neşr.

Beyzavi, N. (2003). *Tefsiru'l-Beyzavi: envaru'ttenzil ve esraru't-te'vil* (C.2). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Bozan, M. (2007). *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Cüveyni, A. (1992). *Kitabu'l-irşad ila kavaidi'ledilleti fi usuli'l-i'tikad*. Thk. Es'ad Temim. Beyrut: Daru'l-Maarif.

Çağatay, N. & Çubukçu, İ. A. (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Demircan, A. (1996). *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları.

el-Ekber, N. (1971). *Mesailu'l-imame ve muktezatun mine'l-kitâbi'l-evsati fi'l-makalat*. Thk. Yusuf Fanis. Beyrut: Daru'n-Neşr.

Fığlalı, E. R. (1996). *İmam Ali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halebi, A. (1990). *ed-Durru'l-masun fi 'ulumi'l-kitabi'l-meknun* (C.6). Thk. Ahmed Harrad. Dımaşk, Daru'l-Kalem.

Hilli, İ. (1962). *Minhacü'l-kerame fi ma'rifeti'l-imame*. Kahire: Daru'l- Kutubi'l-İslami.

Hilli, İ. (1987). *Nehcu'l-Hak ve keşfu's-sıdk*. Kum: Müessesetu Dari'l-İslami.

Huvvari, H. (1990). *Tefsiru Kitabillâhi'l-Aziz* (C.1). Thk. Belhac bin Said Şerifi. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami.

İbn A'sem, M. A. (1986). *Kitabu'l-futuh* (C.3). Thk. Ali Şiri. Beyrut: Daru'l-Edva.

İbn Arafe, E. (2008). *Tefsiru İbn Arafe* (C.2). Thk. Celaleddin es-Suyuti. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn Aşur, M. T. (1984). *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir* (C.10). Tunus: ed- Daru't Tunusiyye.

İbn Aşur, M. T. (1984). *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir* (C.6). Tunus: ed- Daru't Tunusiyye.

İbn Atiyye, A. (2001). *el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'lkitabi'l- aziz* (C.3). Thk. Abdusselam Abduşşafi. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.

İbn Cüzeyy, M. (1995). *et-Teshil li 'Ulumi't-Tenzil* (C.1). Thk. Muhammed Salim Haşim. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Ebi Hatim, A. (1997). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (C.9). Thk. Muhammed Esad Tayyib. Riyad: Mektebetu Nezzâr.

İbn Haldun, A. (1989). *Mukaddime* (C.1). Çev. Zeki Kadiri Uğan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İbn Hanbel, A. (1994). *Musnedu'l-İmam Ahmed bin Hanbel* (C.4). Thk. Şuayb el-Arnaud. Kahire: Müessesetu Kurtuba.

İbn Hemmam, A. (1989). *Tefsiru'l-Kur'an* (C.1). Thk. Mustafa Müslim Muhammed. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.

İbn Hişam, C. A. (1990). *es-Sîret'un-nebeviyye li ibn hişâm* (C.4). Thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-A'rabî.

İbn Hişam, C. A. (2018). *Siret-i İbn Hişam* (C.4), (çev. Abdülvehhab Öztürk). İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Kesir, E. İ. (1997). *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm* (C3). Thk. Sâmî bin Muhammed es-Sellâme. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr.

İbn Kesir, E. İ. (1997). *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm* (C4). Thk. Sâmî bin Muhammed es-Sellâme. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr.

İbn Kuteybe, E. A. (1978). *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn Kuteybe, E. A. (1990). *el-İmâme ve's-siyâse Târîhu'lhulefâ* (C.1). Thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru'l-Edvâ.

İbn Mace, E. M. (1997). *Sünenu İbn Mâce Mukaddime*. Thk. Nâsıruddîn el-Elbani. Riyad: Mektebetu'l-Maârif.

İbn Teymiyye, A. (2001). *Minhâcu'ssünneti'n nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-şîati'l-kaderiyye* (C.4). Thk. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İ'lmiyye.

İbnu'n-Nedim, E. (1971). *Kitabu'l-fihrist li'n- Nedim*. Thk. Rıza Teceddüd. Tahran: Mektebetu's-Sadr.

İbnü'l-Esir M. (1989). *el-Kâmil fi't-târîh: Târîhu ibni'l-Esîr* (C.1). Thk. Ebû Sayyeb el-Keramî. Beyrut: Beytu'l-Efkâri'd- Duveliyye.

İci, M. (2004). *Camiu'l-beyan fî tefsiri'l-Kur'an* (C1). Thk. Abdulhamid Hendevî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.

Kaşani, M. (1960) *Tefsiru's-Safi* (C.2). Thk. Şeyh Hüseyin el-Alami. Tahran: Mektebetu's-Sadr.

Kennedy, H. (2019). *Hilafet*, (çev. M.Murtaza Özeren), İstanbul: İnkılap yayınları.

Kummi, A. (1909). *Tefsiru'l-kummi* (C.1). Thk. Seyyid Tayyib el- Cezâirî. Kum: Müessesetu Dari'l-Kutub.

Kummi, Ş. S. (1975). *Kemalu'd-dîn ve temamu'n-ni'me* (C.1), Kum: Müessesetu'l-Beyan.

Maturidi, M. (2005). *Tevilatu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Maturidi* (C.3). thk. Mecdî Basillum. Beyrut: Darul-Kutubi'l-'İlmiyye.

Maverdi, (2005). A. *en-Nüket ve'l-'uyûn: Tefsiru'lmaverdi* (C.2). Thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.

Meclisi, M. (2008). *Biharu'l-envari'l-camiati li düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethar* (C.1). Beyrut: Menşuratu Müessesetu'l-A'lami.

Mevdudi, E. (2000). *Tefhimu'l-Kur'an* (C.2). İstanbul: İnsan Yayınları.

Muzaffer, M. R. (1978). *Şia İnançları: Akāidu'l-İmâmiyye*. (Çev. Abdulbaki Gölpınarlı). İstanbul: Zaman Yayınevi.

Müslim, E. (1991). *Sahihu Müslim, Fedailu's-Sahabe*. Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Dâru'l-Hadis.

Nesefi, E. (1997). *Tefsiru'n-Nesefi: medâriku'ttenzîl ve hakaiku't-te'vîl* (C.1). Thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't- Tayyib.

Razi, F. (1981). *Mefatîhu'l-gayb Tefsîru'r-Râzî* (C.10). Lübnan: Daru'l-Fikr Li't- Tabaa ve'n-Neşr.

Razi, F. (1981). *Mefatîhu'l-gayb Tefsîru'r-Râzî* (C.12). Lübnan: Daru'l-Fikr Li't- Tabaa ve'n-Neşr.

Suyuti, C. (2004). *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (C.12). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs.

Şehristani, E. M. (1992). *el-Milel ve'n-nihal* (C.1). Thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Tabatabai, S. M. H. (1997). *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (C.1). Beyrut: Müessesetu'l-A'lami.

Taberi, M. (1989). *Tarîhu't-Taberî Tarihu'r-Rusul ve'l-muluk* (C.2). Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Daru'l-Maarif.

Taberi, M. (2001). *Camiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an* (C.11). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd- Dirâsâti'l-Arabiye.

Taberi, M. (2001). *Camiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an* (C.8). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd- Dirâsâti'l-Arabiye.

Tabersi, E. (2005). *Mecmeu'l-beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (C.3). Beyrut: Daru'l-U'lum.

Tusi, M. (1979). *el-İktisâd fîmâ yeteallaku bi'l-i'tikād*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Tusi, M. (1980). *et-Tibyan fi Tefsîri'l-Kur'ân* (C.1). Thk. Şeyh Ağa et-Tahrani. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Tusi, M. (1980). *et-Tibyan fi Tefsîri'l-Kur'ân* (C.3). Thk. Şeyh Ağa et-Tahrani. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Ukberi, E. M. (1993). *el-Mesâilu'l-Ukberiyye*. Kum: Müessesetu'l-İrşad ve't-Tevzi'.

Ukberi, E. M. (2003). *Tefsîru'l-kur'âni'l-mecîd elmustahrec min turâsi* Şeyh Mufîd. Thk. Seyyid Muhammed Ali Ayazi. Kum: Müessesetu Bustân.

Vahidi, E. M. (1994). *el-Vasit fi tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid* (C.2). Thk. Adil Ahmed Abdulmarsud. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Yakubi, A. (1960). *Tarihu'l-Yakubi* (C.11). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 1). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 3). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 5). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Zeccac, E. İ. (1988). *Maani'l-Kur'ân ve i'rabuhu* (C.2). Thk. Abdulcelil Şulbî. Beyrut: Alemu'l-Kutub.

Zemahşeri, C. M. (1998). *el-Keşşâf an hakaiki gavâmidi't-tenzîli ve u'yûni'l-ekvali fi vucûhi't-te'vîl* (C.2). Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Riyad: Mektebetu'l-Abikan.

SOSYAL HİZMET

EXPLORATORY STUDY ON THE PSYCHOSOCIAL IMPACT OF THE CORONAVIRUS DISEASE (COVID-19) OUTBREAK ON ASIAN STUDENTS LIVING IN TURKEY

Abdulhamid GUNDA

Abstract

The Coronavirus (COVID-19) pandemic has caused widespread fear and stress around the world. People's reactions to the crisis have aggravated social problems such as social discrimination and xenophobia. The most vulnerable groups who have felt the immediate impact of outbreak-related discrimination include international students who originated from different countries in Asia. In this connection, the study aimed to explore the immediate psychosocial impact of the COVID-19 outbreak on Asian students in Turkey. Significantly, this paper aimed to help gather valuable information in mapping psychosocial support guidelines for people affected by the pandemic.

The respondents of the study are bona fide students at different universities across Turkey. The study is cross-sectional and utilized a semi-structured questionnaire to collect the necessary data. The questions, which are researched and based on literature review, were sent to different organizations, associations, and/or groups of international students from Asia via a google form. Generally, the questionnaire included the socio-demographic characteristics of the participants, COVID-19 impact, related specific psychosocial experiences, and the preventive measures taken during the pandemic. The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) was utilized for data analyses. Chi-square test or Fisher's exact was applied to determine the variables that are associated with self-reported COVID-19 impact.

Furthermore, the work aimed for results that are beneficial to the tailoring of social support to the vulnerable groups during the outbreak through increasing public awareness and facilitation of more inclusive policies. It specifically looked for valuable results that will seek to help health policymakers and service providers to develop inclusive and effective interventions towards international students during disease outbreak such as the COVID-19.

Keywords: Asian students, psychosocial, discrimination, coronavirus disease

Introduction

Coronavirus disease (COVID-19) is an infectious disease caused by a newly discovered coronavirus that originated from Wuhan, China. According to World Health Organization (WHO), as of this writing, it has now infected more than 6.5 million people and has killed around 400, 000 people around the world. Most people infected with the COVID-19 virus will experience mild to moderate respiratory illness and recover without requiring special treatment. Older people, and those with underlying medical problems like cardiovascular disease, diabetes, chronic respiratory disease, and cancer are more likely to develop serious illness (WHO).

Because there is still no available specific interventions or vaccine against the virus, specialists have resorted to the control tools of isolation and quarantine. The COVID-19 pandemic has caused widespread fear and stress around the world. People's reactions to the crisis have aggravated social problems like discrimination and xenophobia. Vulnerable groups that experience the immediate impact of outbreak-related discrimination include people from different countries in Asia. In Turkey, some foreigners, particularly international students, have experienced discriminatory reactions from the locals. There had been reports of such incidents

that happened generally in public places such as shopping malls, markets and in transport facilities.

This study aimed to explore the psychosocial impact of the outbreak on Asian students in Turkey. Specifically, the study explored the respondents' psychosocial experiences and their compliance with preventive measures and protocols throughout the pandemic. Significantly, this paper aimed to help gather valuable information which can support the baseline data in aid to the policy makers in mapping out psychosocial support guidelines for people affected by the pandemic.

Methods

Research Model

The study is cross-sectional and is highly descriptive. A semi-structured questionnaire was utilized to collect the necessary data. The set of questions used in the questionnaire are researched and based on literature review.

The questionnaires were sent to different organizations, associations, and/or groups of international students from Asia via google form. Generally, the questionnaire includeed the socio-demographic characteristics of the participants, COVID-19 impact, related specific psychosocial experiences, and the preventive measures they have taken during the pandemic. The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) was utilized for analyses of the data. Chi-square test or Fisher's exact was applied to determine the variables that are associated with the self-reported COVID-19 impact.

Population and Sample

Participants of this study are international students from different countries in Asia, who were officially enrolled at different universities across Turkey for the academic year 2019-2020. A total of 122 out of 130 participants, who responded to the survey, were validated and accepted

for the study. They were composed of 69 undergraduate and 53 graduate students. A google form link of the semi-structured questionnaire was sent to several international student groups through their personal and group social media platforms like Facebook and WhatsApp. Table 1 summarizes the demographic profiles of the respondents.

Table 1: The summary of the respondents' demographic profiles (N=122)

Characteristics	*Variables*	*f*	*%*
Gender	Male	69	56.6
	Female	53	43.4
Age	20 & under	27	22.2
	21-25	58	47.5
	26-30	26	21.3
	31 & above	11	9.0
Marital Status	Single	109	89.3
	Married	13	10.7

Educational Level	Undergraduate	69	56.6
	Graduate	53	43.4
Field of Study	Education, social & health sciences	72	59.0
	Others	50	41.0
Residence in Turkey	Istanbul	54	44.3
	Outside Istanbul	68	55.7
Home Country	Southeast Asia	70	57.4
	Other regions	52	42.6

Data Collection Instruments

A semi-structured questionnaire was used as the main instrument for the collection of necessary data. Using google form, a link to the questionnaire was sent to the heads of several international student associations around Turkey via email and to different groups of students

from Asia through their personal and or group social media platforms like Facebook and WhatsApp. A heading letter to the participants or respondents was attached to the questionnaire. It contained instructions introducing the guidelines in filling out the form, the objectives and the significance of the research study and the importance of their voluntary, honest and sincere participation. They were also assured of the utmost observance of anonymity and confidentiality.

Data Analysis

The data were analyzed using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS18.0). Specifically, Chi-square test or Fisher's exact were conducted to determine the association of the study variables. All the demographic variables were tested for association with the self-reported COVID-19 impact.

Findings

As shown in Table 1, the study was participated by 130 students from Asia. 122 out of 130 were included in the study after 8 responses were deemed invalid due to incompletion of the criteria set for participants. The participants were composed of 70 students (57.4%) from the Southeast Asia and 52 students (42.6%) from the other regions in Asia. Statistical analysis on the country of origin of the respondents suggested that the incidence of discrimination was higher among students from the Southeast Asia than those from the other regions. More than half of the respondents (59%) were under the fields of social sciences and humanities, health allied sciences, and education. This demographic factor was link to the psychosocial experience variables such as fear of the virus and frequent talk about the pandemic virus. Analyses results showed that students from these field of studies have expressed more fear of the COVID-19 and that they talked about it more than those who were from the other disciplines. However, the Chi-square tests results revealed no statistical significant association between the self-reported COVID-19 impact and the socio-demographic profiles of the respondents.

Table 2 shows the summary of respondents' psychosocial experiences during the pandemic.

Table 2. Psycho-social experiences during the pandemic(N=122)

Characteristics	*f*	*%*
Concern about COVID-19		
Much	84	68.9
Not much/ a little	38	31.1
Frequency of talk about COVID-19		
Much	75	61.5
Not much/ a little	47	38.5
Experience fear of COVID-19		
Much	64	52.5
Not much/ a little	58	47.5
Worry for family		
Much	87	71.3

Not much/ a little	35	28.7
Depressed of the COVID-19 origin		
Much	32	26.2
Not much/ a little	90	73.8
Experience feeling of hopelessness		
Often	28	23
Not often/ occasionally	94	77
Experienced related discrimination		
Yes	43	35.2
No	79	64.8
Heard about related discrimination		
Yes	88	72.1
No	34	27.9
COVID-19 impacted my life		
Agree	111	91
Disagree	11	9

Happy and satisfied at government's policies	76	62.3
Agree	46	37.7
Disagree		

As shown in the table above, the 91% of the participants reported that the pandemic has impacted their lives. While the majority of the respondents were very much concerned about COVID-19 (68.9%), frequently talked about it (61.5%), worried for their family back home (71.3%), almost half experienced only a little fear of COVID-19 (47.5%) and only 26.2% reported feeling of much depression in relation to the pandemic originating from Asia.

While 72% of the respondents have heard about corona-related discrimination, there was only 35% who have experienced as such. The incidence of discrimination is higher amongst the students from the Southeast Asian countries. The relationship of these variables was significant, X^2 (1, N=122) =18.9, p<.05. This implies that students from the Southeast Asia were more likely to experience discrimination than were those from the other regions.

Results show significant associations between the study area (field of study) and the variables fear of COVID-19 and frequent talk about Coronavirus. Students from education, social, and health sciences reported a higher rate of fear and a higher frequency of talk about the pandemic.

The participants reported a low incidence of hopelessness and a higher rate of satisfaction with the government's policies and these were found to be significantly related. A chi-square test of independence was performed to examine the relation between feeling of hopelessness and the satisfaction with the government policies. The relationship was significant, x^2 (1, N=122) =5.9, p<.05.

Table 3: COVID-19 preventive measures taken during the pandemic (N=122)

Characteristics	*f*	*%*
Postpone visit to the affected area		
Yes	102	83.6
No	20	16.4
Minimized contact w/ fellow Asians		
Yes	68	55.7
No	54	44.3
Strict compliance to handwashing		
Yes	113	92.6
No	9	7.4
Increased care for room ventilation		
Yes	106	86.9
No	16	13.1
Minimized visits to public gatherings		
Yes	112	91.8

No	10	8.2
Minimized visits to hospitals		
Yes	112	91.8
No	10	8.2
Using mask when going out		
Yes	121	99.2
No	1	0.8
Practice social-distancing		
Yes	118	96.7
No	4	3.3

As shown in table 3, the respondents have taken preventive measures to protect themselves from the pandemic virus. They religiously or strictly complied with the preventive measures and protocols as recommended.

Discussion, Conclusion and Recommendations

The respondents' expression of the COVID-19 outbreak having impacted their lives implies the fact that the outbreak is already a pandemic. Its effects have already been felt worldwide regardless of race, geographic location and economic and social status. These findings are consistent with the results of related researches in the past like the Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) outbreak in 2003. SARS-related fear, worry and helplessness were experienced by Asian students during the said epidemic.

This study revealed that more than 35% of the respondents have experienced discrimination and 72% have heard about COVID-19 related discrimination. Further analysis showed that this incidence of discrimination is most common among respondents from the Southeast Asian nations. These findings confirm the Chi-square test result which revealed a significant association between home country and incidence of discrimination both the heard and the first-hand experience. The implied causal factor of discrimination might be racial under the guise of prevention from the Coronavirus Disease. Significantly, it was neither structural nor institutional.

The significant relations between the study variables field of study and psychosocial experiences of the respondents suggests that students from health allied sciences, social sciences and education might be more sensitive to potential health risk or other social changes caused by the pandemic. And thus, more likely to be influenced.

Meanwhile, the results showed that the respondents did not experienced much hopelessness. This psychosocial experience of the respondents is significantly related to the host government's policies and protocols. This indicates that the government policies have positive impact on the respondents. During a crisis like the COVID-19 pandemic, highly vulnerable groups such as the international students who are away from their family, their immediate support system, need all the support they can get from all sources of strengths. In this instance, their host community or government plays a key role in their ability to cope with the crisis and to prevent or minimize any threat to their well-being.

Furthermore, most of the respondents have taken necessary prevention measures against Coronavirus Disease. This reflects their sensitivity to the virus' potential health risk and threats to well-being. This can be an indication of their concern about the virus and their coping mechanisms to minimize their fear and worries. Such attitudes of compliance with the preventive measures is a manifestation of the respondents' commitment to social accountability and their solidarity with their host communities.

In conclusion, the research suggests that the pandemic has a psychosocial impact on Asian students in Turkey. Furthermore, this also suggests that the related government policies had a positive impact on the respondents as manifested by the low rate of hopelessness related to happiness and satisfaction with the host government policies. It is therefore recommended that social support for foreign students should be included in the directives and policies tailored for a disease outbreak like COVID-19. Additionally, the small size sample and the bias susceptibility of the respondents' self-reported impact which may differ from their personal experiences limit the generalization of the findings. Thus, the findings are merely indicative and not conclusive. It is therefore recommended that future studies of the subject matter should explore further the causality of the psychosocial impact of such outbreak.

References

Article:

Bai Y, Yao L, Wei T, et al. Presumed Asymptomatic Carrier Transmission of COVID-19. JAMA. 2020;323(14):1406–1407. doi:10.1001/jama.2020.2565

Brown, E., Gray, R., Lo Monaco, S., O'Donoghue, B., Nelson, B., Thompson, A., … McGorry, P. (2020). The potential impact of COVID-19 on psychosis: A rapid review of contemporary epidemic and pandemic research. Schizophrenia Research, 1–100. https://doi.org/10.1016/j.schres.2020.05.005

Cascella M, Rajnik M, Cuomo A, et al. Features, Evaluation and Treatment Coronavirus (COVID-19) [Updated 2020 May 18]. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2020 Jan-. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554776/

Coronavirus. (2020, June 5). Retrieved from https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019

Dong, E., Du, H., & Gardner, L. (2020). An interactive web-based dashboard to track COVID-19 in real time. The Lancet Infectious Diseases, 20(5), 533–534. https://doi.org/10.1016/s1473-3099(20)30120-1

Fauci, A. S., Lane, H. C., & Redfield, R. R. (2020). Covid-19 — Navigating the Uncharted. New England Journal of Medicine, 382(13), 1268–1269. https://doi.org/10.1056/nejme2002387

Li, S., Wang, Y., Xue, J., Zhao, N., & Zhu, T. (2020). The Impact of COVID-19 Epidemic Declaration on Psychological Consequences: A Study on Active Weibo Users. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(6), 2032. https://doi.org/10.3390/ijerph17062032

Montemurro N. (2020). The emotional impact of COVID-19: From medical staff to common people. Brain, behavior, and immunity, S0889-1591(20)30411-6. Advance online publication. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.03.032Coronavirus. (2020, June 5). Retrieved from https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019

Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., & Kessler, F. H. P. (2020). "Pandemic fear" and COVID-19: mental health burden and strategies. Brazilian Journal of Psychiatry, 42(3), 232–235. https://doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0008

Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. General psychiatry, 33(2), e100213. https://doi.org/10.1136/gpsych-2020-100213

Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., & Kessler, F. H. P. (2020). "Pandemic fear" and COVID-19: mental health burden and strategies. Brazilian Journal of Psychiatry, 42(3), 232–235. https://doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0008

Ying Liu, Albert A Gayle, Annelies Wilder-Smith, Joacim Rocklöv, The reproductive number of COVID-19 is higher compared to SARS coronavirus, Journal of Travel Medicine, Volume 27, Issue 2, March 2020, taaa021, https://doi.org/10.1093/jtm/taaa021

Zheng G, Jimba M, Wakai S. Exploratory study on psychosocial impact of the severe acute respiratory syndrome (SARS) outbreak on Chinese students living in Japan. Asia Pac J Public Health. 2005;17(2):124-129. doi:10.1177/101053950501700211

Zheng, Y.-Y., Ma, Y.-T., Zhang, J.-Y., & Xie, X. (2020). COVID-19 and the cardiovascular system. Nature Reviews Cardiology, 17(5), 259–260. https://doi.org/10.1038/s41569-020-0360-5

Book:

Cascella M, Rajnik M, Cuomo A, et al. Features, Evaluation and Treatment Coronavirus (COVID-19) [Updated 2020 May 18]. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2020 Jan-. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554776/

SOSYOLOJİ

SUÇA KARIŞMIŞ ÇOCUKLARIN REHABİLİTASYON SÜRECİNDE DİN - İSTANBUL GAZİOSMANPAŞA ÖRNEĞİ

Merve ŞAHİN

Özet

Çocuk suçluluğu, dünyada üzerine çalışmaların devam ettiği, suç konusundaki önemli alt başlıklardan biridir. Türkiye de son yıllarda artan çocuk suçluluğu nedeniyle çocuk ve suç kavramı üzerine çalışmalarını arttırmıştır.Çalışmanın yapıldığı Gaziosmanpaşa ilçesi de, çocuk suçluluğu konusunda İstanbul'daki ilçe sıralamasında 11. sıradadır. Bu sebeple suçu önlemek adına ilçede çeşitli çalışmalar yürütülmektedir.Suç, Çocuk ve Din başlıklarında yaptığım literatür çalışmalarında, Türkiye'de yoğun çalışılmamış bir başlık olduğunu, yurdışında yapılan çalışmaların da Durkheım ve Weber'in din anlayından beslendiğini görerek bu çalışmayı başlatmış bulunmaktayım. Şüphesiz sosyal hayatı düzenleyen din ve suç arasındaki bağlantı göz ardı edilmemesi gereken bir konudur.Yaptığım literatür çalışması sonucunda Din, Suç ve Çocuk konularının Türkiye'de yoğun çalışılmamış olduğunu tespit ettim.Yurdışında yapılan çalışmaların da Durkheım ve Weber'in din anlayışından beslendiğini görerek bu çalışmayı başlatmış bulunmaktayım.Çalışmanın amacı suça karışmış çocukların rehabilite edilme sürecinde din faktörünün önemine vurgu yapmaktır. Bunun yanında suça karışan çocukların aileleri ile dini eğitim almaları arasında bir ilişki olup olmadığını inceleme, çocukların en fazla karıştığı suçları belirtme, dini eğitim almış ve hayatının hiçbir aşamasında din eğitimi almamış çocuklar arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir farkındalık oluşturulması da amaçlarımız arasındadır. Araştırmamızın konusu bireylerin toplum içinde konuşmaktan ve bilgi vermekten hoşlanmadıkları durumlar olduğundan bazen amacımıza ulaşmada yetersiz kaldığımız kısımlar olmuştur.Bu araştırmaya Nicel Araştırma modellerinden deneysel teknik kullanılarak başlanmıştır. Ancak bu modelin sonuca gitmede yetersiz olduğu düşünülerek mülakat ve gözlem usulü ile görüşmeler sürdürülmüştür. Araştırmanın evrenini İstanbul İli Gaziosmanpaşa ilçesindeki 2016-2017 yıllarında isimleri herhangi bir suça karışmış çocuklar oluşturmaktadır. Belirlenen ilçenin büyüklüğü, suça karışmış çocukların fazlalığı ve her birine ulaşmanın

ekonomik zorluğu ve zaman güçlüğü göz önünde bulundurularak, araştırma grubu 44 suça karışmış çocuk ve ailesi ile sınırlandırılmıştır. Verilerin toplanmasında anket, yüz yüze görüşme ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. SPSS yöntemi ile sonuçlar tablolaştırılmıştır. Veriler ve birbirini etkileyen değişkenler arasındaki bağlantı kurulmuştur.Ulaşılan bulgular çoğu zaman beklentiyi karşılamamakla beraber, çocukların yoğunluklu olarak hangi suçu işledikleri, suç işleme sebepleri ile sosyal hayatları, aile ilişkileri ve demografik özellikleri ile ilgili verileri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Çocuk, Din, Suça Karışmış Çocuk, Çocuk ve Suç, Suç ve Din, Din ve Rehabilitasyon

Giriş

Toplumun devamlılığının sağlanması, topluma katılan genç nüfusla gerçekleşmektedir. Çocuk toplumun varlığının devam edebilmesi için önemli bir yere sahiptir. Genç nüfusun var olmadığı toplumlar tükenmekle karşı karşıyadır. Toplumun ve geleceğin inşasının temelinde çocuk yer alır. Bu sebeple çocuk, tarihte toplumların gündeminin ilk sıralarını oluşturur. Suç ise; toplumunun işleyişini sekteye uğratan, bireylerin refahını düşüren bir unsurdur. Toplumun devam ettirilmesinin baş aktörü çocuk olunca, çocuk suçluluğu, var olan toplumun refah seviyesinin yüksek tutulması için ortadan kaldırılması gereken bir yapıya dönüşür. Çünkü; çocuk suçluluğu önlenmediği takdirde problemli bir toplum var olacaktır. Toplumun varlığını korumak kadar toplumdaki problemli yapıyı ortadan kaldırmakta önemlidir.

Toplumla bu kadar yakın ilişkide olan çocuk ve problemleri en aza indirilmiş toplum ile yakın ilişki halinde olan çocuk suçluluğu, araştırılması gereken konular içerisindedir.

Çocuk ve çocuk suçluluğu üzerine çalışılmaya karar verildikten verilere ulaşmam açısından kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle çocuk suçluluğu ve rehabilitasyon üzerine çalışmamın daha doğru olacağı kanaati oluşmuştur. Araştıracağım konuya karar verdikten sonra

yaptığımız literatür çalışmalarında suça karışan çocukların rehabilitasyon süreçlerinde din konusunun arka planda kalmış olması bizi bu alana yöneltmiştir.

'Çocuk, insanlık için gelecek, aileler için özünün devamı, eğitimciler için benzer yeni nesiller yetiştirme anlamlarını taşır.'(İmamoğlu, 2015: 12) Geleceğin inşasının temelinde yer alan çocukların, günümüzde aile içi etmenler, çevre faktörü, teknolojinin olumsuz kullanılması, madde kullanımının yaygınlaşması gibi sebeplerden dolayı, kanunların çiğnenmesi ile suça meyillerinin arttığı görülmektedir. Çocuk suçluluğu, yüzyıllardır toplumlar içinde var olan bir konudur. Ancak, tanımı yapılamamıştır. Çocuk suçluluğunda cezalandırma ve kontrol etme girişimlerinin, ilkel toplumlardan günümüz toplumlarına doğru, çocuğun lehine geliştiği görülür. Ayrıca çocuk suçluları, yetişkin benzerlerinden ayrı olarak ele alan genç adalet sisteminin kuruluşu son 150 yılın ürünüdür. Bu durumda çocuk ve suç çalışmaları da çok yeni gündemimize girmektedir. Çocuk ve çocuk suçluluğu üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, çalışmaların birçoğu çocuk suçluluğunun nedenlerini ortaya koymaktadır. Akademik çalışmalarda çocuk suçluluğunun ciddi yer almasının ardından devlet suça karışan çocukları rehabilite edici çalışmalara yönelmiştir. Çok yeni bir çalışma sahası olması itibariyle rehabilitasyon çalışmaları, çocukların sosyal uyumu yakalayabilmeleri, topluma adapte olabilmeleri, ilgi alanlarının belirlenmesi gibi konularda yoğunlaşılmıştır. Devletin suça karışan çocuklar üzerinde rehabilitasyon sürecinde görevlendirdiği kurumumuzda, görüşme yaptığımız çocukları ve ailelerini detaylı gözlemleme olanaklarımız olmuştur. Bu çalışmalar esnasında rehabilitasyon sürecinde din başlığına atıf yapılmaması konunun çalışılabileceği fikrini doğurmuş ve bizi bu alana yöneltmiştir.

Araştırmanın yapıldığı İstanbul ili, Gaziosmanpaşa ilçesi nüfusu ve suça karışan çocukların oranları göz önüne alındığında, İstanbul'da ki 39 ilçede 11.sırada yer almaktadır. Durum böyle olunca ilçede çocuk suçluluğunun önüne geçecek ve suça karışmış çocukları rehabilite etmek, topluma kazandırmak için çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bölgedeki çocuk suçluluğunun yoğunluğu farklı alanlarda çalışma yapmaya olanak sağlamıştır. Din konusu da bunlardan biridir. Hanelerde yaptığımız görüşmelerde, ailelerin

çocukları ile ilişkileri, ailelerin din ile ilişkileri, çocukların din ile ilişkilerini gözlemleme olanağımızın olması, dini eğitim konusundaki eksikliğe dikkatimizi çekmiştir.

Bölgede suça karışan çocukların rehabilitasyon sürecinde yapılan çalışmalar genelde meslek edindirme kursları olmakla birlikte, çocukların rehabilitasyon sürecinde din faktörünün ele alınmadığı görülmüştür.

İşte bu çalışmada, Gaziosmanpaşa ilçesinde, suça karışan çocukların ve ailelerinin din ile ilişkilerinin nasıl olduğu, bölgede hangi suçların yoğunlukta olduğu, dinin işlevlerinin rehabilitasyon sürecinde nasıl etkilerinin olabileceği incelenmiş olup, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak sosyolojik bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

İstanbul ili Gaziosmanpaşa ilçesinde 2016 ve 2017 yıllarında 'Suça Karışmış Çocukların Rehabilitasyon Sürecinde Din' konusunu ele alan bu çalışmada gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel verilerin kullanıldığı Nitel Araştırma yöntemlerinden gözlem ve görüşme yöntemi kullanılmıştır. Böylece çocukları ve ailelerini bulundukları hanede gözlemleyerek, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konması sağlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ili Gaziosmanpaşa ilçesinde 2016-2017 yıllarında ismi suça karışmış 266 çocuk oluşturmaktadır. Belirlenen ilçenin büyüklüğü ve 266 çocuğa ulaşmanın ekonomik zorluğu ve zaman güçlüğü göz önünde bulundurularak, araştırma grubu 44 çocuk ile sınırlandırılmıştır. Çalışmamızda Gaziosmanpaşa ilçesini seçmemizde suç

oranının yüksek olmasının yanı sıra, ilçede çalıştığımızdan verilere ulaşmanın kolaylığı da etkilidir.

Araştırmada, dosyalarını inceleyip suç çeşitliliklerine göre tezime uygun görüşmeleri gerçekleştirebileceğim amaçlı örnekleme yöntemini kullanmak istesem de, ailelerin görüşmelere müsaade etmemesi ya da çocukların görüşmeye gelmek istememeleri nedeniyle bu örneklem yöntemi kullanılamamıştır. Zaman, para, işgücü açısından var olan sınırlılıklar nedeniyle örneklemin, kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir birimlerden seçilen, uygun / kazara örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında anket, gözlem ve görüşme ölçekleri, ilçe kaymakamlığın bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan, çocuklardan ve ailelerinden izin alınarak kullanılmıştır. Veriler ilk olarak Gaziosmanpaşa İlçe Emniyet Genel Müdürlüğünden 2016 ve 2017 yıllarında suça karışan çocukların listeleri, Gaziosmanpaşa Kaymakamlığına bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na ulaşmıştır. Sosyal Yardımlaşma Vakfı Sosyal İncelemecileri tarafından adres ve suç teyitleri yapıldıktan sonra kaymakamlığın izni dahilinde veriler alınmıştır. Görüşme formunun ilk kısmında suça karışan çocukların eğitim, ekonomi ve aile durumları hakkında bilgi edinilirken, ikinci kısmında sosyal çevreleri hakkında, üçüncü kısmında karıştıkları suça dair, son kısımda da din ile ilişkileri hakkında veri sağlayacak sorular yer almaktadır.

Bulgular

2018 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye Nüfusu 82.003.882 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin 81 ilinden en kalabalık nüfuslu olanı da 15.067.724 kişilik nüfusu ile İstanbul'dur. İstanbul'da 39 ilçe bulunur. Gaziosmanpaşa ilçesi 487.046 kişilik nüfusu ile İstanbul'un en kalabalık 10. ilçesidir. İlçenin nüfusunu 244.474 erkek ve 242.572 kadın oluşturmaktadır.

Gaziosmanpaşa 11,67 km yüz ölçümü ile nüfus yoğunluğu olan bir ilçedir. 1963 yılında ilçe statüsüne sahip olan Gaziosmanpaşa, Avrupa yakasının hızla gelişen ilçelerindendir. 2009 yılında Arnavutköy ve Sultangazi, Gaziosmanpaşa'dan ayrılarak ayrı birer ilçe olmuşlardır. Gaziosmanpaşa'da 16 mahalle bulunur.

Gaziosmanpaşa suç oranları göz önüne alındığında, ilçeler arasında üst sıralarda yer alan bir bölge değildir. İlçede yer alan Sarıgöl ve Merkez (Bursa Mahallesi) mahallelleri ile madde konulu suçlarda sosyal medyada da yer almıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğü 2016 ve 2017 suça karışam çocuklar verilerine göre bu iki yılda 266 çocuk suça karışmıştır. Tez görüşmeleri 2018 yılında yapıldığından 2016 ve 2017 verileri alınmıştır.

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılan çocukların demografik özellikleri ve tanımlayıcı özelliklerine ilişkin dağılımlar, tablolar yardımı ile incelenecektir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Çocukları Tanımlayıcı Profiller

Cinsiyet	Yaş	Suç	Ekonomi
K	14	AÖ	Orta
K	16	HA	Orta
K	15	AY	Alt
E	18	HA	Üst

E	16	CİS	Alt
E	16	AY	Orta
E	16	AÖ	Orta
E	14	AY	Alt
E	18	HI	Üst
E	15	MB	Orta
E	15	MB	Orta
E	17	G	Orta
E	14	G	Orta
E	16	G	Orta
E	18	G	Orta
E	16	SS	Orta

E	17	SS	Orta
E	15	SS	Alt
E	14	HI	Orta
E	18	SS	Alt
E	15	HI	Orta
E	15	HI	Alt
E	18	HI	Alt
E	14	G	Orta
E	14	G	Orta
E	14	G	Alt
E	17	HI	Orta
28. E	16	HI	Orta

29. E	16	HI	Orta
30. E	18	HI	Alt
31. E	15	HI	Alt
32. E	15	HI	Alt
33. E	17	HI	Alt
34. E	18	HI	Alt
35. E	14	MB	Alt
36. E	17	MB	Alt
37. E	15	MB	Alt
38. E	18	MB	Alt
39. E	15	MB	Alt
40.E	16	MB	Alt

41. E	16	AY	Orta
42. E	16	AY	Orta
43. E	14	G	Orta
44. E	18	HA	Orta

Tablo 1'de görüldüğü gibi görüşme yaptığımız suça karışmış 44 çocuktan 3'ü kadın, 41'i erkektir. Kız çocuklarının velilerinin daha temkinli davrandıkları görülüp, görüşme yapmamıza izin verenler çok az sayıda olmuştur. Bir kısmı da izin verdikleri halde çocuklar görüşmeye gelmedikleri için görüşme sağlanamamıştır. Çocuklar 14 – 18 yaş aralığında olup, yaş ortalamaları 16'dır.

Çocukların 13'ü hırsızlık, 8'i gasp, 8'i madde bulundurma (torbacılık), 5'i adam yaralama, 4'ü siyasi suçlar, 3'ü hakaret, 2'si adam öldürme, 1'i cinsel içerikli suçlar olmak üzere 8 suç türüne karışmışlardır.

Gelir düzeyleri alt, üst ve orta olarak düzenlenmiştir. Ancak, Sosyal Yardımlaşma Vakfı tarafından yapılan gelir tespitlerinde ailelerden sadece 1 tanesinin ekonomik düzeyi Türkiye standartlarında üst kategoride değerlendirilebilir durumdadır. Aylık ortalama gelirleri asgari ücret ve altında olanlar alt, asgari ücret üzeri ve 5000 TL arası olanlar orta, 10000 TL ve üzeri olup kendi ticaret haneleri olduğu belirtilen bir çocuğun durumu ise üst olarak kabul edilmiştir. Bu durumda; suça karışmış çocuklardan, 20 çocuğun gelir düzeyi alt, 23 çocuğun gelir düzeyi orta, 1 çocuğun gelir düzeyinin ise üst sınıfta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Çocuklar ve Ailelere Ait Tanımlayıcı Profilleri

Değişkenler		*Kişi*
Cinsiyet	Kız	3
	Erkek	41
Çocuk Öğrenim Durumu	Okur Yazar Değil	1
	Okur Yazar	7
	İlkokul	11
	Orta Öğrenim	19
	Lise	2
	Okula devam ediyor	4
Aile Aylık Ortalama Geliri	Asgari ücret altı	7

	Asgari ücret	13
	Asgari ücret üzeri - 5000 TL	23
	10000 TL ve Üzeri	1
Anne Öğrenim Durumu	Okur Yazar Değil	12
	Okur Yazar	12
	İlkokul	11
	Ortaokul mezunu	8
	Lise	1
Baba Öğrenim Durumu	Okur Yazar Değil	4
	Okur Yazar	10
	İlkokul	13

	Ortaokul mezunu	13
	Lise	4

Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan çocukların ve ailelerin tanımlayıcı profilleri gösterilmiştir. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların 3'ünün kız ve 41'inin erkek olduğu, çocukların 1'inin okuryazar olmadığı, 7'sinin okuryazar olduğu, 11'inin ilkokul mezunu olduğu, 19'unun orta öğrenim mezunu olduğu 2'sinin lise mezunu olduğu ve 4'ünün de okula devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların çoğunluğunun erkek ve orta öğrenim mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Çocukların ailelerine ait aylık ortalama gelirleri incelendiğinde 7'sinin asgari ücret altı, 13'ünün asgari ücret, 23'ünün asgari ücret üzeri -5000 TL arası, 1'inin de 10000 TL ve üzeri gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde anne eğitim durumu incelendiğinde, araştırmaya katılan çocuklarının annelerinin 12'sinin okuryazar olmadığı, 12'sinin okuryazar olduğu, 11'inin ilkokul mezunu olduğu, 8'inin ortaokul mezunu olduğu ve 1'inin lise mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Baba eğitim durumu incelendiğinde ise babaların 4'ünün okuryazar olmadığı, 10'unun okuryazar olduğu, 13'ünün ilkokul mezunu olduğu, 13'ünün ortaokul mezunu olduğu ve 4'ünün lise mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocuklarının anne ve babasının çoğunluğunun ilkokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmayı yaptığımız Gaziosmanpaşa ilçesini düşündüğümüzde, emniyetten aldığımız bilgilere göre; 11-18 yaş arası çocuklar arasında suçun erkek çocuklar arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çocukların da büyük bir kısmının 8 yıllık eğitimini tamamladıkları

görülmüştür. Ailelerin genel ekonomik durumları değerlendirildiğinde, 2500 TL altında geliri olan ailelerin yoğunlukta olduğu ve bu ailelerin büyük bir kısmının kiracı oldukları, genel olarak ekonomik durumu düşük ailelerde suçun yoğunlaştığı görülmüştür. Suça karışan çocukların anne babaları da genel olarak ilköğretim mezunudur.

Görüşmelerdeki çocukların cinsiyetlerini belirlerken, oran olarak erkek çocukların suça karışma oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kız çocuklarının ailelerinin birçoğu, korumacı yaklaşımlarıyla, çocuklarla görüşmelerimize müsaade etmemişlerdir.

Suçu önlemenin en önemli kalesi eğitimdir. Doğru ve yanlışı ayırt edemeyen birey daha çok suça karışma potansiyeline sahiptir. Eğitim bireyi geliştirir, kendi temel hak ve özgürlüklerini öğretirken karşısındaki bireyin hakkına müdahale edemeyeceğini de öğretir. Eğitim kurumlarıyla çocuklar, kendi yaş grubundakilerle bir arada yaşamayı, uyum sağlamayı, problem çözmeyi geliştirirler. Ancak eğitim kurumlarında yer almamış çocuklarda bunların gelişmesi zordur. Görüşmelerimizi gerçekleştirdiğimiz çocukların eğitim düzeylerinin düşük olması, suça yönelmelerinde bir faktördür. Ancak ileride Tablo 5'te göreceğimiz gibi bu çocukların çoğunluğu okulu sevmediklerini ve devam etmek istemediklerini söylerken okula daire fikirleri de şu yöndedir: 19.Çocuk (Erkek\14\HI), 'Okulu sevmiyorum. Çünkü orada arkadaşlarımla anlaşamıyorum. Onlara arkadaşım bile demek istemiyorum. Sürekli kavga ediyoruz. Öğretmen de bizi sınıftan atıyor. Ben onların yaptıklarını yapmak istemiyorum. Okul sıkıcı bir yer.'

Çocuk suçluluğu literatüründe yoksulluğun anti sosyal ve suçlu davranış ile tutarlı bir ilişki içinde olduğunu gösteren birçok araştırma verisine rastlanır. Çalışmalarda yaşamlarının erken dönemlerinde sosyoekonomik güçlükler çeken çocukların sonraki yaşamlarında agresif ve anti sosyal davranışlar sergiledikleri, akranları arasında diğer çocuklardan daha az popüler oldukları belirtilmektedir. Ekonomik baskının anne baba stresini ve depresyonunu arttırdığı, evlilikle ilgili çatışmalara neden olduğu ve ebeveyn çocuk ilişkini zorlayarak anti sosyal ve suçlu davranışlara yol açtığı belirtilmektedir. (İmamoğlu, 2015: 109)

Araştırma verilerindeki sonuçlarda gördüğümüz gibi, görüşmelerimizi yaptığımız çocukların ailelerinin sosyoekonomik düzeyleri düşüktür. Bu durumda çocukları suça iten sebepler arasındadır.

Son çeyrek yüzyıl içinde, Çocuk Psikolojisi'ne ilişkin araştırmalarda, çocuk yaşamının başlangıcındaki anne baba eğitiminin etkisi ve gelecekteki ruh sağlığı açısından taşıdığı hayati önem vurgulanmaktadır. Çocuklarımızın ilk eğitimlerini aldıkları aile yuvalarında, genellikle töre, görenek ve gelenekler doğrultusunda alışılagelmiş yöntemler ve sezgiye dayanılarak el yordamıyla eğitildikleri açıktır. Okuma yazma bile bilmeyen anne babanın, çocuğunu tanımak için hiçbir bilimsel aydınlanma olanağı yoktur. Kaldı ki, dünyanın en zor sanatı olan çocuk eğitiminde çoğu kez pedagoglar, uzmanlar, eğitilmiş anne babalar bile yetersizliğe düşmektedirler. 'Suçlu çocuk yoktur, suça itilmiş çocuk vardır.' derken, yakın çevre koşulları içinde aileye verilen önem ne denli vurgulansa azdır. Artık her çağda anne baba, sorunlu çocuğun karşısında özeleştiri yapmaktan, kendini yargılamaktan uzak kalamamaktadır. Eğitilmiş olmak, anne babaya hiç değilse kendi davranışlarını eleştirme ve denetleme olanağını vermektedir. (Yavuzer, 2016: 29-32; 109-110) Görüşme yaptığımız çocuklar da annelerinin eğitimsiz olmasının, kendilerinin eğitilmemesinde payı olduğunu düşündükleri anlaşılan ifadeler kullanmışlardır. Şöyle ki: 24.Çocuk (Erkek\14\G), 'Bizim evde bir sorun olduğunda annem sürekli ananeme beddua okur. Annem her zaman ananem kendisini okutmadı diye sitem eder. Her zaman 'eğer ben okusaydım sizi daha güzel yetiştirirdim, çalışırdım, siz daha güzel bakardım' diyor.' 39.Çocuk (Erkek\15\MB),

Babam sürekli beni başka çocuklarla kıyaslıyor. Bende onu başka babalarla kıyaslıyorum. Evde ne zaman bir sorun çıksa tek nedeni var onlara göre. O da benim. Her zaman yanlış yapan benim onlar için. Kendilerinde hiç sorun yok. Ama ben öyle düşünmüyorum. Sadece kızarken varlar. Hiçbir zaman güzeli öğretmediler. Hep sen şöylesin böylesin diyorlar. Bende onlara diyorum. Onlar iyi olsaydı bende iyi olurdum. İyi işler yapmayı öğretmeyen onlar oldu.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1972'de çocuk hükümlülerle yaptığı çalışmada ve Haluk Yavuzer'in 1985'te suça karışmış çocuklarla yaptığı çalışmada, çocukların anne babalarının eğitim düzeylerinin düşük olduğu sonuçları çıkmıştır. Bizim bugün suça karışmış çocuklarla yaptığımız çalışmada da sonuç değişmemiştir. Anne babanın eğitimsiz oluşu çocuğu suça sürüklemede etkili olan faktörlerden birisidir.

Görüşme yaptığımız çocuklarda dini eğitimi ilk ailede almaları gerektiğini, özellikle ebeveynlerinin örnek davranışlarla kendilerine eğitici yönde destek olmadıklarını vurgulamışlardır. Özellikle babaların ilgisiz oluşu çocukların yakındığı konulardandır. 36.Çocuk (Erkek\17\MB), 'Babam bana kızdığında bende ona kızıyorum. Kendisi de iyi bir örnek değil. O iyi bir örnek olsaydı ben böyle davranmazdım.' 6.Çocuk (Erkek\16\AY), 'Bir eğitim alacaksam babamdan almalıydım. Ama öyle bir eğitim almadım. Benle ve kardeşlerimle annem elinden geldiğince ilgilenmeye çalışır. O da çoğu zaman vakit bulamaz. Babam işe gidip gelir.'

Bu durumun çocuklar tarafından fark edilmesi, çocuğun her dönemde aileye ne kadar muhtaç olduğunun da göstergesidir. Bu cevabı veren çocuklarda, özellikle ailelerinin ilgisizliğine sığınarak, suçluluk psikolojisini üzerinden atmaya çalıştıkları da gözlenmiştir. Durum ailelerle paylaşıldığında ailelerde bu konuda eksik kaldıklarını kabul etmektedirler.

Araştırmaya Katılan Çocukların Aile Yapıları

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Çocuklar ve Aile Yapısına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Annenin İş Durumu	Ev hanımı	34

	Zaman zaman çalışır	5
	İşsiz	1
	Emekli	1
	Düzenli işi var	3
Babanın İş Durumu	Zaman zaman çalışır	7
	İşsiz	3
	Emekli	2
	Düzenli işi var	30
	Diğer	2
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	2
	2-3 Kardeş	18
	4-5 Kardeş	16

	6 ve üzeri kardeş	8
Hanede Büyük Anne / Baba ile yaşama durumu?	Evet	6
	Hayır	38

Tablo 3'de görüldüğü üzere annelerin 34'ünün ev hanımı, 5'inin zaman zaman çalıştığı, 1'inin işsiz, 1'inin emekli ve 3'ünün de düzenli işi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların annelerinin çoğunluğunun ev hanımı olduğu anlaşılmaktadır.

Babaların iş durumu incelenecek olursa 7'sinin zaman zaman çalıştığı, 3'ünün işsiz olduğu, 2'sinin emekli olduğu, 30'unun düzenli işi olduğu ve 2'sinin de diğer işlerle uğraştığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların babalarının çoğunluğunun düzenli işinin olduğu anlaşılmaktadır.

Çocukların kardeş sayıları incelendiğinde ise %5,4'ünün tek çocuk, %40,5'inin 2-3 kardeş, %39,2'sinin 4-5 kardeş ve %13,5'inin de 6 ve üzeri kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Hanede büyük anne / baba yaşama durumları incelendiğinde ise %10,8'inin hanesinde büyük anne veya babanın yaşadığı ve %89,2'sinden büyük anne veya babanın yaşamadığı anlaşılmaktadır.

Ailelerin geneli 3 ve üzeri çocuğa sahiptir. Suça karışın çocukların aileleri genelde çekirdek aile tipine sahiptir. Genel olarak da anneler ev hanımıdır. Babaların ise büyük bir kısmının düzenli işi olduğu görülür.

Suça karışan çocuklarla görüşmelerimiz soru cevapla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda gözlem yapabilme olanağımız da olmuştur. Özellikle anne ve babalarının da katılımıyla birebir görüşmeler yaparak çalışmamızı sürdürdük. Görüşme sonuçlarında annelerin genelinin ev hanımı olduğunu görünce, çocuklara anneleri ile ilişkilerini, anneleri ile paylaşım içinde olup olmadıklarını ve yoğun iş temposunda çalışan babaları ile ilişkilerini değerlendirmelerini istedik. Burada çocukların cevapları yoğun olarak; annelerinin babalarından daha fazla ilgili olduğu, babaları ile fazla vakit geçirmedikleri yönünde olmuştur: 7.Çocuk (Erkek\16\AÖ), 'Bir sorun olduğunda genelde annemle paylaşırım. Annem beni hep dinler. Konuşmama izin verir. Babam işlerine çok düşkündür. Geç saatlerde eve gelir.' 8.Çocuk (Erkek\14\AY), 'Evde her şeyle annemle ilgilenir. Babamdan sadece izin alınacak yerlerde konuşuyoruz. Ben ve kardeşlerim annemle konuşuruz. Babam evde olduğu saatlerde televizyon seyreder.'

Anneleri ile ilişkilerini değerlendirmeleri istendiğinde, bazı annelerinin paylaşımcı olmaktan ziyade öğüt verici tutum sergiledikleri ifade etmişlerdir: 10.Çocuk (Erkek\15\MB), 'Bazen annemle konuşmaya ihtiyaç duyuyorum. Ona sarılıyorum. Annemde bana sarılıyor. Ama ona bir şey anlatmama müsaade etmiyor. Bana sürekli öğüt veriyor. Sürekli çok iyi bir çocuk olduğumu anlatıyor.' 2.Çocuk (Kız\16\HA), 'Arkadaşlarımın anneleri ile arkadaş gibi olduklarını görüyorum. Annemde bana her şeyini anlatabilirsin der. Hatta kızmaz. Ama sürekli akıl verir. Bu beni mutlu etmiyor. Bunun için annemle konuşmak istemediğim zamanlar oluyor.'

Araştırmamızda tek çocuk olanların sayısı 2 gibi düşük bir sayıyı oluşturmaktadır. Kardeşi olan çocukların da kardeşleriyle ilişkilerinin arkadaş gibi olmadığı hatta birçoğunun kardeşi ile anlaşamadığı, anlaşabilenlerin de kendisinden küçük kardeşleri ile daha iyi anlaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çocuklar kendilerinden büyük kardeşlerini müdahaleci olarak adlandırırlar: 13.Çocuk (Erkek\14\G),

Kardeşlerimle daha iyi anlaşıyorum. Abimle fazla anlaşamıyoruz. Ben eve geç gelirsem abim evde sorun çıkarıyor. Abim sürekli neredeydin, ne yaptın gibi sorular sorarak beni bunaltıyor. Özelikle aldığım para cezasını abim ödediği için karışma hakkını kendinde buluyor.

sürekli bu konuyla ilgili konuşuyor. Çoğu zaman kavga ediyoruz, bağrışırken. Ama kardeşlerimle böyle sorunlar olmuyor.

Araştırmamızda ailelerin hanede yaşadıkları kişi sayılarını da belirlemeye çalıştık. Tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçiş süreci geleneksel tüm kurumlar gibi, ailenin yapısını da değişikliğe uğratmıştır. Sanayileşmenin hızlanması, kentleşme, ekonomik büyüme, tarımda makineleşme, Medeni Kanun'un kabulüyle kadının aile ve toplum yaşamında erkeklerle eşit haklara sahip olması, eğitimin yaygınlaşması gibi bir dizi sosyo ekonomik gelişme sonucunda, ataerkil geniş aileler bölünmüş ve çekirdek aile, Türkiye'de egemen aile biçimi olmuştur. Tarıma ya da ticarete dayalı, mal birliğinin baba otoritesi ile sürdürüldüğü, babanın soy zincirinde genişleyen ataerkil ailede, genellikle baba tarafının akrabaları bir arada yaşarlar. Kasaba ve kentlerde ise geniş aile yaşamı büyük bir evde yaşamaktan çok, apartman dairelerinde (aynı apartmanda) yaşamaya dönmüştür. Mal birliği ya da ortaklığı ve geleneksel-kültürel yapı korunurken, evleri ayırma eğilimi ağır basmakta, ataerkil otoriteden belli ölçüde bağımsız çekirdek aileler ortaya çıkmaktadır. Kasaba ve kente yerleşen ilk kuşaklardaki bu geçiş biçimi ikinci ve üçüncü kuşaklarda daha bağımsız çekirdek aileler haline gelmektedir. Bir yandan da yaşanan ekonomik süreç, babanın otoritesini düşürmektedir. (Yavuzer, 2016: 195-199) Yaptığımız çalışmanın sonuçlarında gördüğümüz üzere ailelerin çok büyük bir kısmı çekirdek aileden oluşmaktadır.

Araştırmaya Katılan Çocukların Yaş Dağılımları

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Çocukların Yaşlarına İlişkin Dağılımlar

Değişken	**Minimum**	**Maksimum**	**Ortalama**
Yaş	14,00	18,00	16,00

Tablo 4'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan çocukların yaşlarına ilişkin dağılımlar gösterilmiştir. Bu dağılımlar incelendiğinde, araştırmaya katılan çocukların yaşı en küçük olanı 14, en büyüğü ise 18 yaşında olarak görülmekte ve çocukların yaş ortalamasının 16 olduğu anlaşılmaktadır.

14 yaş, İngiltere'de bazı Avrupa ülkelerinde ve ülkemizde en çok suç işlenen yaş olarak belirlenmiştir. Ancak bu belirlemede çocuk denildiğinde yaş aralığı 11-18 olarak kabul edilmiştir. Araştırmamızda en küçük çocuğun yaşının 14 olması, araştırmaya katılan çocukların suç işleme yaş ortalamasının değişmesinin nedenlerindendir.

Araştırmaya Katılan Çocukların Eğitim İlgileri ve Çalışma Durumları

Tablo 5: Araştırmaya Katılan Çocukların Okul Bağlarına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Okulu Sevip Sevmediği	Evet	19
	Hayır	25
Düzenli olarak okula gidip gitmediği	Evet	18
	Hayır	26
Sınıfta Kalıp Kalmadığı	Evet	12

		Hayır	32
Okumayı İsteyip İstemediği	İlerletmek	Evet	20
		Hayır	24

Tablo 5'de araştırmaya katılan bireylerin okul bağlarına ilişkin dağılımlar gösterilmiştir. Bu dağılımlar incelendiğinde öğrencilerin 19'unun okulu sevdiği ve 25'inin de okulu sevmediği anlaşılmaktadır.

Çocukların düzenli okula gitme durumları incelendiğinde ise 18'inin düzenli olarak okula gittiği ancak 26'sının da düzenli olarak okula gitmediği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde çocukların sınıfta kalıp kalmadıkları incelendiğinde 12'sinin sınıfta kaldığı ancak 32'sinin sınıfta kalmadığı anlaşılmaktadır.

Çocukların okumayı ilerletmek isteme durumları incelendiğinde ise 20'sinin okumayı ilerletmek istediği ancak 24'ünün okumayı ilerletmek istemediği anlaşılmaktadır. Okumayı ilerletmek isteyen çocukların bazısı 18 yaşına gelmiş, özellikle iş bulma döneminde sorun yaşamış, okumanın kıymetli olduğunun idrakine varmış çocuklardır. Şöyle ki, 15.Çocuk (Erkek\18\G),

Artık okula devam etmek istiyorum. Bir defasında başvuru yapmaya gittik. Hakkımızın olmadığı söylendi. Abla siz bu konularda yardımcı olabiliyorsanız tekrar okula yazılmam için yardım edin. Annemler çok okumamı istedi ama ben arkadaşlarıma uydum. Okumayı çok

istiyorum. Halk Eğitim'de katıldığımız seminerde de söz verdiler. Okula yazılmam için yardım edecekler.

23.Çocuk (Erkek\18\HI), 'Okula devam edebilmeyi isterdim. Düzenli bir bulamadım. Öyle olunca her yola düşüyor insan. Okula devam etseydim böyle sorunlarım olmazdı.'

Çocukların okul ile alakalarını ölçmek için sorduğumuz soruları değerlendirdiğimizde, çocukların okula devam etmelerinde problem olduğu halde sınıfta kalmadıkları gözlenmiştir. Burada aileler, öğretmenlerin çocuklarının sınıfın düzenini bozduğu gerekçesiyle okula gelmediklerinde yok yazmadıklarını ifade etmişlerdir: 42.Çocuk (Erkek\16\AY), 'Okula gitmediğim günler yok yazılmıyorum. Okulda arkadaşlarımla kavga ediyorum diye annemle anlaştılar. Sınıfımı değiştiremediğim için okula gitmemek en iyisi.' Aslında çocukların eğitimcilerin elleriyle okuldan uzaklaştırıldıkları görülür. Çocuklar okul ile ilişikleri kesilmediğinde, okula devamsızlık ettikleri halde büyük bir kısmı okula devam etmek istemektedirler. Burada çocukların arada boş geçen yıllarında okulun kıymetini anladıkları, özellikle çalışmayı istedikleri alanlarda mezuniyet arandığı ifade edilmiştir.

Tablo 6: Araştırmaya Katılan Çocukların Çalışma Durumlarına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Çalışma Durumu	Evet	24
	Hayır	20
	1-3 yıl	18

Evet, ise kaç yıldır? (Çalışma Yılı)	3-5 yıl	4
	5 ve üzeri yıl	2
Evet, ise nerede? (Çalışma Yeri)	Sabit iş yeri	14
	Serbest	10
Hayır, ise aileden aylık ortalama alınan harçlık miktarı?	Hiç almıyorum	8
	10-100 TL	4
	100-300 TL	6
	300 TL ve üzeri	2

Tablo 6'de çocukların çalışma durumları incelenmiştir. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların 24'ünün çalıştığı ve 20'sinin çalışmadığı anlaşılmaktadır. Çalışan çocukların

ise 18'inin 1-3 yıl arası süredir çalıştığı ve 4'ünün 3-5 yıl arası süredir çalıştığı ve 2'sinin de 5 ve üzeri yıldır çalıştığı anlaşılmaktadır.

Çocukların çalıştıkları yerler incelendiğinde ise 14'ünün sabit bir iş yerinde ve 10'unun de serbest olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.

Çalışmayan çocukların aileden aldıkları aylık ortalama harçlıklar incelendiğinde ise; 8'inin hiç harçlık almadığı, 4'ünün 10-100 TL arasında harçlık aldığı, 6'sının de 100-300 TL arasında harçlık aldığı ve 2'sinin de 300 TL ve üzerinde harçlık aldığı anlaşılmaktadır.

Suça karışan çocukların çalışma durumlarını incelediğimizde büyük bir kısmının çalıştığı, çalışmayanların da iş aradığı, ya da sabit olmayan işlerde çalıştıkları görülmüştür. Çalışmayan kısmın ise aileden kendisine yetmeyecek kadar az miktarda harçlık aldıkları görülmüştür. Yoğun olarak çalışan çocukların da işlerinden memnun olmadıkları, genel olarak ailelerinin baskısı ile çalıştıkları, hatta okula devam etmeyi istemelerinin, işten bir kurtuluş olarak gördüklerinden olduğu kanaati oluşmuştur. Şöyle ki: 44.Çocuk (Erkek\18\HA), 'Çalışmaktan nefret ediyorum. Ama çalışmak zorundayım. Hele ki çalışmamayım babam hemen devreye girer. Ya okul ya çalışma dedi bana bende çalışmayı seçtim. Ama keşke okul deseymişim. Şimdi okula devam etmek istiyorum.' 37.Çocuk (Erkek\15\MB), 'İşimden memnun değilim. Ma çalışıyorum. Çalışmazsam giderlerimi karşılayamam. Evden para alamam.' 38. Çocuk (Erkek\18\MB),

Çalışmaktan nefret ediyorum. Bana yetecek kadar param olunca işten çıkıyorum. Param bitince yine iş arıyorum. Okusaydım masa başında çalışırdım. Düzenli çalışırdım o zaman. Paramdan eve vermiyorum. Ama evden istemeyeyim diye babam beni çalışmaya zorluyor.

Serbest çalıştığını söyleyen çocuklar, genellikle sokakta çalışan çocukların sınıfına giren işler yapmaktadırlar. Bunlar, mendil satma, su satma, ayakkabı boyacılığı gibi işlerdir. Çalışmaması gereken yaşta çalışan bu çocuklar, her türlü tehlikeye, suça, ihmale ve istismara açıktırlar. Bu çocuklar zamanla sokağın zorluklarına alışarak, kolaylıkla sokakta yaşamayı

seçebilmektedirler. Sokakta çalışan çocuklardan bir kısmı, sürekli sokakta yaşayan çocuk grupları ile temas halinde olup, zamanla kendileri de bali kullanımı ve benzeri olumsuzluklara katılarak, kısmen sokakta yaşayan çocuk olmaktadırlar.

Çocuğun iş hayatına vaktinden önce girmesi, onun uygun olmayan çeşitli çevrelerle temasa girmesine, ekonomik güdülenmelere vaktinden önce maruz kalmasına, manevi desteklerden yoksun duruma düşmesine ve bunların bir sonucu olarak suça yönelmesine neden olmaktadır. Çocuk gelişiminde en temel ilke olan 'her çocuk o yaşın rolünü yaşamalıdır ilkesi' ile çelişen en önemli olgulardan birisi olarak karşımıza çalışan çocuklar çıkmaktadır. Çünkü oyun oynaması, eğitim görmesi gereken dönemlerde çocukların çalıştıkları ve çoğu zaman ağır işlerde çalıştıkları görülmektedir. Çocukların sanayide ağır işlerde, ticarette ayak işlerinde kullanılması sonucu, ruhsal dengesinde ve kişilik yapısında onarılmaz problemler çıkabileceği ortadadır. (İmamoğlu, 2015: 124-125)

Araştırmaya Katılan Çocukların Davranış ve Tutumları

Tablo 7: Araştırmaya Katılan Çocukların Davranışlarına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Tüm geceyi dışarıda geçirme durumları	Evet	19
	Hayır	25
Evet, ise hangi sebeple?	Gece çalıştığım için	1
	Gezip eğlendiği için	13

	Eve gitmek istemediğim için	3
	Diğer	2
Sigara kullanım durumları	Evet	30
	Hayır	14

Tablo 7'da görüldüğü üzere araştırmaya katılan çocukların davranışlarına ilişkin ifadeler incelenmiştir. Bu bilgilere göre araştırmaya katılan çocukların 19'unun tüm geceyi dışarıda geçirdiği olmuş, ancak 25'inin tüm geceyi dışarıda geçirdiği olmamıştır. Tüm geceyi dışarıda geçiren çocukların sebepleri incelendiğinde ise; 1'inin gece çalıştığı için dışarıda olduğu, 13'ünün gezip eğlendiği için dışarıda olduğu, 3'ünün eve gitmek istemediği için dışarıda olduğu ve 2'sinin de diğer sebeplerden dolayı tüm geceyi dışarıda geçirdiği anlaşılmaktadır. Diğer şeklinde tabloya girdiğimiz çocuklar bilgi vermek istememektedirler. Bu konuda çocukların ifadeleri şöyle olmuştur: 30.Çocuk (Erkek\18\HI), 'Gece dışarıda olmayı seviyorum. Sokaklar daha sessiz ve sakin. Sakinlik bana iyi geliyor. Arkadaşlarla boş sokaklarda geziyoruz.' 31. Çocuk (Erkek\15\HI), 'Sokağı zaten seviyorum. Evden daha huzurlu. Hele ki gece çok daha huzurlu geliyor. Sokaklar bize ait gibi hissediyorum. İstediğim gibi davranabiliyorum.' Bu bilgilere göre; çocukların çoğunluğunun gezip eğlendiği için tüm geceyi dışarıda geçirdiği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde çocukların sigara kullanma durumları incelendiğinde ise; 30'unun sigara kullandığı ancak 14'ünün sigara kullanmadığı anlaşılmaktadır.

Çocukların davranışlarını değerlendirmeyi amaçlayan sorularımıza baktığımızda, çocukların herhangi bir gerekçe olmaksızın gece sokakta sabahladıkları görülmüştür. Ayrıca büyük bir kısmının sigara kullandığı görüşmüştür. Çocuklar kötü alışkanlıklarını büyüterek arttırmaktadırlar. Sigara kullanımıyla farklı bir çevreye giriş yapan çocuk, sonrasında diğer uyuşturucu maddeleri de kullanabileceği çevre ile temasını arttırmaktadır. Evde olması gereken gece saatlerini, savunmasız ve her türlü istismara açık çocukların, dışarıda vakit geçirmeleri suça karşı onları korumamızda, ciddi engeller oluşturmaktadır. Çocuk için sokak genel olarak tehlike arz eder. Bu tehlike, kalabalığın dağıldığı geç saatlerde daha fazla kendini hissettirir.

Araştırmaya Katılan Çocukların Madde Kullanım Durumları

Üzerinde araştırmamızı yaptığımız çocukların verileri Emniyet Genel Müdürlüğü'nden alınırken, çocukların madde kullanım durumlarının bilgileri de elde edilmiştir. Çocukların madde kullanım durumları Sosyal Yardımlaşma Vakfı tarafından da kayıtlara geçmek zorunda olduğundan vakıf kayıtlarında mevcuttur. Bu veriler EGM'den ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan elde edilmiştir.

Tablo 8: Araştırmaya Katılan Çocukların Madde Kullanımlarına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Çocukların uçucu madde kullanım durumları	Kullananlar	16
	Kullanmayanlar	28

Görüşmeye katılan çocukların madde kullanım durumları Emniyet Genel Müdürlüğü'nden aldığım verilerde tespit edilmiştir. Verilere göre çocukların 16'sının madde kullanımı olduğu tespit edilmiştir.

Çocukların suçları yoğun olarak 'hırsızlık'tır. Burada araştırmaya başlamadan önce çocukların, özellikle madde temini için bu suçu işlediklerini düşünerek başlamıştık. Ancak aldığımız verilere göre suçun işlenmesinde madde kullanımı kadar diğer etmenlerde etkili olmuştur.

Madde kullanımı olan çocukların çoğunluğunun hap kullandığı, bunun sebebinin ise ulaşımının daha kolay olduğu ve özellikle daha ucuz olduğu verilerine de ulaşılmıştır. Maalesef madde kullanımı olan 16 çocuğun, 10'u 1-3 yıldır madde kullanımını sürdürmektedirler.

Çocuğun, erken yaşta iş hayatına girmesi, sokağın zorluklarına alışması, gece vakitlerini dışarıda geçirmesi gibi etkenler, madde kullanan çevre ile tanışmasını da hızlandıracaktır. Bir bütün olarak incelediğimizde, hepsi birbirini takip eden ve sorunu çığ gibi büyüten etkenlerdir.

Görüşme yaptığımız çocukların herhangi bir uçucu madde kullanma durumları ile suç işleme nedenleri arasındaki ilişkiyi incelemek adına yaptığımız değerlendirmede, madde kullanan 16 çocuğun, 7'sinin suça para için karıştığı, 6'sının madde sebebi ile karıştığı ve 3'ünün de bilgisizlik nedeni ile suça karıştığı anlaşılmaktadır.

Görüşme yaptığımız çocukların madde kullanmayan 28 çocuğun ise; 3'ünün suça para için karıştığı, 14'ünün bilgisizlik nedeniyle suça karıştığı, 11'inin ise diğer nedenlerden suça karıştıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. 44.Çocuk (Erkek\18\HA), 'Emniyetten beni çağırdıklarında şaşırdım. Bunun suç olduğunu bilmiyordum. Açıkçası çok güldüm. Para cezası gelince tabi ki babam beni sağlam güldürdü.' 18. Çocuk (Erkek\15\SS), 'Emniyetten çağrılma sebebimi duyunca çok şaşırdım. Suç olduğunu bilmiyorum. Zaten hala daha suç olduğuna inanmıyorum.' Bu bilgilere göre suça karışan çocukların çoğunluğunun bilgisizlik ve para sebebi ile suça karıştıkları anlaşılmaktadır.

Yapılan karşılaştırmalı incelemede, çocukların bilgisizlik ve para sebebiyle suça karıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Para sebebiyle işlenen suçların geneli madde temin edebilecek paraya duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bilgisiz cevabını veren çocuklar da aslında yaptıkları davranışın sonucunun bu kadar kendilerini ileriye taşıyacağını düşünememiş çocuklardır. Çünkü yaşlarının küçük olması sebebiyle EGM tarafından sık sık seminerlere çağırılmaktadırlar. Böyle bir sonuç doğuracağını düşünmedikleri için bu cevabı vermişlerdir.

Yapılan karşılıklı analizde madde kullanımın suça karışmayı tetiklediği görülmüştür. Madde kullanımı ile bu maddeyi temin etmek için para getirici yollara başvurmayı, meydana getirdiği uyuşukluk ve asabiyet sebebiyle kavgaya karışmayı beraberinde getirir.

Madde kullanımının, suç işleme nedenleri arasındaki ilişki sadece çocuğun maddeyi temin edebilmek için suça karışması şeklinde değildir. Alınan maddenin uyuşturucu etkisiyle, aklını yeterince kullanamayan, dürtülerini kontrol edemeyen çocukta kolay suça karışır.

Araştırmaya Katılan Çocukların Suçla İlgileri

Tablo 9: Araştırmaya Katılan Çocukların Karıştıkları Suçlara İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler	*Kişi*
Hırsızlık	13
Gasp	8
Madde Bulundurma (Torbacılık)	8

Adam Yaralama	5
Siyasi Suçlar	4
Hakaret	3
Adam Öldürme	2
Cinsel İçerikli Suçlar	1

Tablo 9'de araştırmaya katılan çocukların karıştıkları incelenmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğünden alınan verilere göre görüşme yaptığımız 44 çocuğun suç dağılımları Tablo 9'de görüldüğü gibi çocukların suçları yoğun olarak hırsızlıktır. Bu suçun işlenmesinde madde temin etmenin ciddi oranda etkisi olduğu gibi, geneli motor hırsızlığıdır. Geçtiğimiz bölümlerde çocuk suçlarının yetişkin suçlarından farklı olduğuna değinmiştir. Motor hırsızlığı bu durumun bir delilidir. 21.Çocuk (Erkek\15\HI), 'Motoru birkaç tur atmak için aldık. Geri bırakacaktık. Ama bırakamadan yakalandık.' 22.Çocuk (Erkek\15\HI), 'Daha önce de alıp bıraktığımız gibi bırakacaktık. Bir yere gitmemiz gerekiyordu. Motoru kapıp gelelim dedik. Sonu kötü oldu.' Motor hırsızlığında çocukların beyanlarına göre motoru satma ya da parçalama söz konusu değildir. Yakalanan çocuklarda motorla seyir halinde ve arkadaşları ile beraber yakalanmışlardır. Gece hırsızlığı ve gasp suçları doğrudan para temin etmeye yöneliktir.

Tablo 10: Araştırmaya Katılan Çocukların Suça Karışma Durumlarına İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
İşledikleri suçtan ceza alma durumları	Evet	20
	Hayır	19
	Mahkeme Devam Ediyor	5
Evet, ise ne cezası	Hapis	5
	Para	11
	Hem hapis hem para	2
	Diğer	2
Suça karışma sebepleri	Para için	12
	Madde Sebebiyle	7

	Zorla	2
	Bilgisizlik	20
	Diğer	3
Suç işlerken teşvik edilme ya da yardım alma durumları	Evet	22
	Hayır	22
Evet, ise kimden?	Anne- Baba	3
	Arkadaş	16
	Akraba	2
	Diğer	1
İşlenilen suça ailenin tepkisi	Onaylamazlar	37
	Kayıtsız kalırlar	3

Hak verirler	3
Diğer	1

Tablo 10'de araştırmaya katılan çocukların suça karışma durumları incelenmiştir. Bu dağılımlara göre; çocukların 20'sinin işlediği suçtan dolayı ceza aldığı, 19'unun işlediği suçtan dolayı ceza almadığı ve 5'inin mahkemesinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Ceza alan çocukların aldıkları cezalar incelendiğinde ise; 5'inin hapis cezası aldığı, 11'inin para cezası aldığı, 2'sinin hem hapis hem para cezası olduğu ve 2'sinin de diğer cezalardan aldığı anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde Emniyet Genel Müdürlüğünde ve ilçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan alınan veriler doğrultusunda, çocukların suçu işleme nedenleri incelenmiş ve çocukların 12'sinin para için suç işlediği, 7'sinin madde sebebiyle suç işlediği, 2'sinin zorla suç işlediği, 20'sinin bilgisizlik nedeni ile suç işlediği ve 3'ünün de diğer nedenlerden dolayı suç işlediği anlaşılmaktadır.

Çocukların suç işlerken yardım alma durumları incelendiğinde ise; 22'sinin yardım alarak suç işlediği ve diğer 22'sinin de yardım almaksızın suç işlediği anlaşılmaktadır.

Çocuklardan suç işlerken yardım alanların kimlerden yardım aldıkları incelenmiş ve 3'ünün anne-babasından, 16'sının arkadaşından, 2'sinin akrabasından ve 1'inin diğer kişilerden yardım aldığı görülmektedir. Bu bilgilere göre; çocukların suç işlerken en fazla arkadaşlarından yardım aldıkları anlaşılmaktadır.

Çocukların işledikleri suçları ailelerinin verdikleri tepkiler incelendiğinde; ailelerin 37'sinin onaylamadığı, 3'ünün kayıtsız kaldığı, aynı şekilde 3'ünün de hak verdiği ve 1'inin de diğer şekillerde tepki verdiği anlaşılmaktadır.

Yapılan görüşmelerde, suçun işlenmesinde caydırıcı olunup olunmadığını görmek için sorduğumuz soruda, çocukların 19 gibi ciddi bir kısmının ceza almadığını görüyoruz. Görüşmede ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre, ceza almamalarının detaylarına inildiğinde; yeterli delil olmaması ve yaşlarının küçük olmasından dolayı ceza almadıkları ifade edilmiştir. İlginç olan bir durum da çocukların yaşlarının küçük olduğu görüldüğünde, dosyalarda şikayetler geri çekilmiştir. Yani davacı taraf, işlenen suçun karşısında, davalının çocuk olmasına olumlu yaklaşarak şikayetini geri çekmiştir. Ancak buna rağmen ceza alan çocukların büyük bir kısmı, kamu davasına dönüştüğünden ceza almışlardır.

Çocukların 20'si ceza almıştır. Ceza alanların 11'i de para cezası almışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi görüşmeleri yalnızca çocuklarla değil; velileri ile de gerçekleştirdik. Ailelerin 37'si çocuğun davranışını onaylamamıştır. Görüşme sonuçlarına bakıldığında ailelerin tepkisi, aslında çocuklarının işlediği suça ve karşı tarafın mağduriyetine olmaktan çok, çocukların aldıkları para cezalarına olduğu görülmüştür. Hatta ebeveynlerin bazısının bu cezayı ödemek için, çocuklarının çalışacağını söylemeleri, ailelerin çocuklarını suça iten sebepleri tanımadıklarının da bir göstergesi olmuştur. 44.Çocuğun (Erkek\18\HA) Velisi,

Cezayı duyduğumuzda şoka girdik tabi ki babası hemen ödedi. Cezaevine girdiğini düşünemiyorum bile. O zaman bizde madem öyle çalışacaksın dedik. Dersleri zaten çok iyi değildi. Babası ile konuştum. Okuldan alıp işe verdik. Babasının ödediği para cezasını böyle ödedi. Şimdi akıllındı. Çalışmaya da devam ediyor.

5.Çocuğun (Erkek\16\CİS), 'Bir tek bizimkine ceza gelmedi grubunun hepsine ceza geldi. Çocuklardan bazısı okullarına devam ettiler. Ama biz okula devam ettirmedik. Babası hem meslek öğrenir hem de cezasını öder diyerek işe verdi.' 12.Çocuğun (Erkek\17\G), 'Babası para cezasını duyunca hemen okuldan aldık. Zaten okumaya gönlü yok. Bari eli ekmek tutsun. Cezasını ödesin. Aklı başına gelsin dedik.'

Cezai uygulamaların, karşı tarafın mağduriyetini gidermek kadar, suçu işleyeni rehabilite etmek gibi de bir işlevi vardır. O suçtan vazgeçirme, bir daha yaşanmasını engelleme,

sonuçlarının ne kadar olumsuz olabileceğini görme duygularını hissettiriyor olmalıdır. Suç kavramı geniş bir çerçeveye sahiptir. Cezai işlem uygulanırken bireyi rehabilite edecek kısmı göz ardı edilemez. Bir para cezası, hele ki bu ceza ailesi tarafından ödenip, kendisine sadece azar, bazen dayak ya da sözlü şiddet olarak döndüğünde çocuk için ne kadar rehabilite edici etkisi olabilir? Aksine aile tarafından verilen tepkiler sonucu çocukta daha derin yaraların açılması kaçınılmaz sonuçlardan sadece bir tanesidir. Kaldı ki ebeveynlerin tepkileri, çocuklarının suçlarından ziyade, aldıkları para cezasına olmuşken, bu çocukların mağduriyetlerini düşünmek gerekir. Suçu işleyen çocuk olduğunda, suça maruz kalan kadar, suçu işleyenin de mağduriyet yaşadığına inanıyoruz. Çünkü suç, öğrenilmiş bir davranıştır ve elbette bunu öğrenmek kolay olmamıştır.

Çocuklara uygulanan cezalarda süre çok önemlidir. Araştırmacıların çoğu, cezanın olumsuz etkilerini vurgulamalarına rağmen bazı durumlarda gerekliliğini kabul etmişlerdir. Çocuğa uygulanan cezada, 'öğreticilik' ilkesi etrafında hareket edilir. Ancak şu an ceza sisteminin işlemesinde geçen süreye baktığımızda bu durum çocuk cezalarında, cezanın işlevselliğini kıracaktır. Çünkü çocuk; yaşı, bedensel gelişimi, zihinsel yapısı itibariyle yaptığı davranışın dönütünü kısa süre içinde almalıdır ki, uygulama yerini bulabilsin. Araştırmamızı yaptığımız çocukları seçerken yaptığımız ön değerlendirmede, komşusuna küfür ettiği için para cezası alan çocuğun, sürenin uzunluğu nedeniyle, suçunu ve olayı hatırlamakta güçlük çektiği gibi durumlar buna örnektir. 4.Çocuk (Erkek\18\HA), 'Abla bizi emniyetten çağırdıklarında alay ederek gittik. Bu ne şimdi dedik. Dosyayı okuduğumuzda daha çok güldük. O kadar uzun zaman oldu ki, adamla barıştık ama emniyete gelip gitmelerimiz bitmedi. Hala seminerlere gidiyorum. Bıktım.'

Görüşmemizi yaptığımız çocuklara, 20'sinin suçu bilgisizlik nedeniyle işledikleri sonucu, eğitimin hayatımızda ne kadar önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. Ettiği küfrün suç olduğunu bilmediğini söyleyen çocuk, ahlaki bir eğitime sahip olsaydı, bu davranışa zaten ihtiyaç duymayacaktır. Şöyle ki görüşme yaptığımız çocuğun şu ifadeleri durumu destekler niteliktedir: 4.Çocuk (Erkek\18\HA), 'Abla kaldı ki bu suç olamaz yani. O zaman her gün para cezası alalım. Biz zaten arkadaşlarla devamlı böyle konuşuyoruz. Babamda böyle konuşuyor.

İnsanlar birazda büyütmeyi seviyor. Hiç yoktan iş çıkarıyorlar.' Yine siyasi suç olarak verilere işlenmiş, Türk Bayrağı'nı indirme suçunda çocuk, yaptığının suç olduğunu bilmediğini söyler: 18.Çocuk (Erkek\15\SS), 'Bunun bir suç olduğunu bilmiyordum. Beni rahatsız etti. Zaten bir ucunda ip kopmuştu sallanıyordu.' Siyasi suça karışan çocuklar genellikle ailesinin görüşlerine sahip olduklarından, aileden vatan sevgisini öğrenmeleri mümkün görünmemektedir. Ancak okul, vatan sevgisinin bireye öğretildiği en önemli kurumlardandır. Bunun yanında 'Vatan sevgisi imandandır.' diyen Peygamberimizin tebliğ ettiği din de vatan sevgisini gönüllerimize işlemektedir.

Görüşme yaptığımız çocukların yarısı, suçu yalnız işlememiştir. Bunların da 28'i gibi ciddi bir kısmı arkadaşından yardım alarak suçu işlemiştir. Çocuğun gelişiminde aile faktöründen hemen sonra arkadaş çevresi gelir. Görüşmemizde çocukların verdiği cevaplardan da gördüğümüz gibi çocuklar vakitlerinin çok büyük kısmını arkadaşları ile geçirirler. Aileden sonra öğrenme süreci arkadaş çevresinde devam eder. Hatta akran etkisinin öğrenmede aileden daha fazla etkiye sahip olduğu kabul edilmiştir.

Akran etkisi, ergenlik döneminde, sosyal ve anti sosyal davranışların gelişiminde önemli bir role sahip olduğu kabul edilir. Özellikle de ergenlik boyunca anti sosyal akran baskısı, anti sosyal davranışlarla ilişkilendirilir. Aileden duygusal ve fiziksel anlamda giderek uzaklaşan gencin bu ihtiyaçlarını, akran grupları içinde karşılama çabası onu, akranlarına daha bağımlı hale getirirken, aynı zamanda anti sosyal akran etkilerine maruz kalma olasılığını da arttırır. Ancak ergenlerin hepsi aynı risk grubunda yer almazlar. Anti sosyal davranışlar bakımından risk grubunda yer alan çocuklar, aileleri ile çatışmaları devam eden, gerekli eğitimi almamış gençlerdir. (Ayan, 2011: 117-119)

'Çocuğun sosyal gelişiminin en kritik noktalarından biri olan arkadaşlık ilişkileri, çocukların doğru davranışlarda bulunmaları açısından çok önemlidir.'(İmamoğlu, 2015: 116) Cezaevlerinde yapılan birçok araştırmada olduğu gibi yaptığımız araştırmada da 44 çocuğun 28'i gibi ciddi bir kısmı suçu arkadaşları ile beraber işlemişlerdir. Çocuğun gelişiminde arkadaşın önemini İmamoğlu satırlarında şöyle belirtmiştir:

Eğitimciler, 'çocukların yaşıtlarını kendilerine yetişkinlerden daha yakın bulduklarından, ihtirasları onların yaptıklarıyla daha fazla kamçılanmaktadır' derler. Müslüman alimlerin de bu konu hakkında değerlendirmeleri olmuştur. İbn-i Sina: 'mektepte çocuk, edebi güzel, alışkanlıkları arzu edilen şekilde olan başka çocuklarla düşüp kalkmalıdır. Zira, bir çocuk, diğer bir çocuk için daha çok telkin gücüne sahiptir. Çocuk arkadaşıyla ünsiyet eder, (çok şeyi) ondan kapar' der. (İmamoğlu, 2015: 116-117)

Dinde anne babanın çocuğuna karşı görevlerinden biri de doğru arkadaş seçmesine yardımcı olmaktır. Gencin arkadaş çevresi özellikle okul çağında, aileler tarafından dikkatle izlenmeli ve davranışlarındaki değişimler olumlu yöne kanalize edilmelidir. Gence iyi ve kötü arkadaşın, onu sevk edeceği sonuçlardan bahsedilmeli ve yol gösterici olunmalıdır.

İyi ve kötü arkadaşın kişiye etkisini ifade eden Peygamber Efendimiz'in (sav) pek çok güzel öğüdü vardır. 'İyi arkadaş ile kötü arkadaş güzel koku satan ile körük çeken kişi gibidir' der. 'Misk satan ve üzerinde taşıyan kişi sana koku sürmese bile yanında bulunduğun müddetçe bu hoş kokudan faydalanırsın, kendiliğinden üzerine siner. Körük çeken kişinin yanında bulunduğun sürece sana kömür tozlarından ve kokusundan bulaştırır yahut korların kıvılcımı üzerine sıçrayıp zarar verir…' (Uzunay, 2013: 281)

Gerçekten de araştırma evrenimizi belirlerken görüştüğümüz gençler içerisinde, yanındaki arkadaşlarının araması olduğundan, isimleri emniyete intikal eden yahut arkadaşlarının, kendileri de farkında olmadan, bulundukları mekanda hırsızlık yapmaları sonucu isimleri suça karışmış olan çocuklar da bulunmaktadır.

Araştırmaya Katılan Çocukların Dini Hassasiyetleri

Tablo 11: Araştırmaya Katılan Çocukların Dini Hassasiyetlerine İlişkin Tanımlayıcı Profiller

Değişkenler		*Kişi*
Dini eğitim alıp almama durumları	Evet	30
	Hayır	14
Evet, ise bu eğitim nerden alındığı	Anne - Baba	9
	Büyük anne - baba	2
	Okul	5
	Kuran Kursu	13
	Diğer	1
Ailelerin dini konulardaki hassasiyeti	Evet	22
	Hayır	22

Evet, ise bu hassasiyeti değerlendirmeleri	Çok hassas	10
	Hassas	8
	Fena değil	4
Çocukların camiye gitme sıklıkları	Vakit namazlarında	7
	Cumaları	15
	Çok nadir	12
	Hiç	10
Dini yayınları takip etme durumları	Evet	13
	Hayır	31

Tablo 11'da araştırmaya katılan çocukların dini hassasiyetlerine ilişkin tanımlayıcı profiller kullanılmıştır. Bu sayısal veriler incelendiğinde araştırmaya katılan çocukların 3'unun dini eğitim aldığı ve 14'inin dini eğitim almadığı anlaşılmaktadır. Dini eğitim alan çocukların ise 9'unun anne – baba 'dan , 2'sinin büyük anne – baba 'dan, 5'inin okuldan, 13'ünün Kuran

Kursu'ndan ve 1'inin de diğer kişilerden aldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre; çocukların çoğunun dini eğitimleri Kuran Kursu'ndan aldıkları anlaşılmaktadır.

Ailenin dini konularda hassasiyeti incelendiğinde ise; 22'sinin dini hassasiyetlerinin olduğu ve 22'ünün dini hassasiyetlerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Din ile ilişkilerini değerlendirmelerini istediğimiz velilerin yarısı şu cümlelerle dini konularda hassas oldukları kanaatini oluşturmuşlardır: 19.Çocuğun (Erkek\14\HI) Velisi, 'Biz dindar bir aileyiz. İbadetlerimizi yaparız. Kimseye dalaşmayız. Mutlu mesut yaşarız. Din bizim için her şeyden öncedir. İlk sırada yer alır.' 26.Çocuğun (Erkek\14\G) Velisi, 'Dinimiz bizde en öndedir. Önce dindir. Biz ailece dinimize bağlıyız.' 33.Çocuğun (Erkek\15\HI) Velisi, 'Dinle ilişkimiz her şeyden daha iyi. Dine yakın kişileriz. Dinin helalini haramını biliyoruz dikkat ediyoruz. İbadetlerimizi yapıyoruz. Başörtülüyüz. Dinimizi her şeyden çok seviyoruz.'

Din ile ilişkilerini değerlendirirken hassas olmadıklarını ifade eden veliler ise şu şekilde kendilerini anlatmışlardır: 1.Çocuğun (Kız\14\AÖ) ve 7.Çocuğun (Erkek\16\AÖ) Velisi, 'Dinle ilişkimizi değerlendirecek olursak, dinle bir ilişkimiz yok deriz. O kanala girmiyoruz. Evimizde dini bir yaşantı, baskı, kural gibi şeyler söz konusu değildir.' 16.Çocuğun (Erkek\16\SS) Velisi, 'Bizim o işlerle alakamız yok. İşleri birbirine karıştırmayı sevmiyorum. Camide yaşanır din. Biz camiye gitmiyoruz. Dolayısıyla ibadet etmiyoruz. Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Biz dini konulara yönelmedik. Hocalar dini önde götürürler.'

Araştırmaya katılan çocukların camiye gitme sıklıkları incelendiğinde ise; 7'sinin vakit namazlarında, 15'inin cumaları, 12'sinin çok nadir ve 10'unun hiç camiye gitmediği anlaşılmaktadır.

Çocukların dini yayınları takip etme durumları incelendiğinde ise; 13'ünün dini yayınları takip ettiği ve 31'inin de dini yayınları takip etmediği anlaşılmaktadır.

Çocukların 30'u dini eğitim aldıklarını söylerler. Bu eğitimin çocukken aile tarafından, mahalle camisine gönderilme olup bu eğitimin de arkadaşlarla oyun haline dönüştürülmüştür.

Ayrıca, çok ciddi bir kısmı, dersi akranlarıyla oyuna çevirmeye kalktıklarından, kendilerine kaba davranan hocalarından dolayı dinden soğuduklarını, eğitime devam etmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Çocuklardan bazılarının bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: 23.Çocuk (Erkek\18\HI),

Küçükken bizim mahalledeki camiye arkadaşlarla birlikte gidiyorduk. Aşırı eğleniyorduk. Ders aralarında camide maç ediyorduk. Bazen de hiç derse girmeyip sokakta maça devam ediyorduk. Ama hocanın kızdığından mıdır bilmiyorum camide maç etmek daha zevkli geliyordu. Sonrada sopayı yiyorduk. Baktık bir şey öğrendiğimizde yok boş boş sopa yiyoruz arkadaşlarla beraber devam etmemiştik.

27.Çocuk (Erkek\17\HI), 'Bizim mahallede camiye Kuran öğrenmeye gitmeyen çocuk yoktur. Çoraplarımızı çıkarıp maç ediyorduk. Halıları yeşildi. Sanki çim sahada gibi geliyordu süperdi.' 30.Çocuk (Erkek\18\HI),

Bende mahalle camisine her sene gidiyordum. Ama cüzü hiç geçemedim. Çünkü hep oyun oynuyorduk ve temiz sopa yiyorduk. Bazen ne zaman sakallı görsem o sopalar aklıma geliyor. Adamın sesini duyunca korkuyordum, nasıl öğreneyim? Sesi mahallenin başından duyuluyordu.

Görüşmeler esnasında dini eğitim aldıklarını ifade eden çocuklar, aynı zamanda dini konularda eksik olduklarını, yeterli bilgileri olmadığını da dile getirmişlerdir. 27.Çocuk (Erkek\17\HI), 'Yani dini eğitim aldık almasına devamlı yazları camiye gittik. Ama kendimi hangi düzeyde görüyorum. Yerlerde.' 36.Çocuk (Erkek\17\MB), 'Buralarda herkes çocuğunu camiye götürmüştür. Eğitim aldırmıştır mutlaka. Bende aldım. Ama dinle ilişkim sıfır. Bilgimde sıfır.'

Çocukların yarısı gibi ciddi bir kısmı da ailelerinin dini hassasiyetlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Aileler de yapılan görüşmelerde dini eğilimleri olduğunu, dine yönelik birikimleri olduğunu belirtmişler ve din ile ilişkilerini değerlendirmelerini istediğimizde

kendilerini ileri sevide tanımlamışlardır. 37.Çocuğun (Erkek\15\MB) Velisi, 'Biz dindarız. Dinimizin gereklerini biliriz. Din ile yakın ilişki içindeyiz.' 41.Çocuk (Erkek\16|AY), 'Dinle ilişkimiz iyidir. Üst seviyede değerlendiriyorum.' Ancak suç oranlarından görülüyor ki, ailelerin dini konularda hassas olmaları çocukları suçtan alıkoymaya yetmemiştir.

Eğitimli anne babanın önderliğinde, doğduğu andan itibaren çocuğun fiziksel ve duygusal eğitimi başlar ve bunun verileceği ilk yer ailedir. Çocuğun din ile ilişkisi burada kurulmaya başlar. Yapılan çalışmada ailelerin bu eğitimi vermede yeterli olmadıkları tespit edilmiştir. Çocuklarda daha önce aktardığımız ifadelerde olduğu gibi ailelerinden gerekli eğitimi almadıkları cevabını vermişlerdir. Yine çocuklar evde din ile ilgili bir eğitim almadıklarını şu sözlerle desteklemişlerdir: 34.Çocuk (Erkek|18\HI),

Din ile ilişkimizi değerlendirmem şöyle biz yaz kurslarına camilere gittik. Orada öğrendiklerimiz kadar ilişki kurduk dinle. Evde bir din görmedik. Öğretilmedi. Yaşandığını görmedim. Annem başörtülü evet. Namazda kılıyor. Bunun dışında gördüğüm bir şey olmadı.

Her çocuk farklı bir fıtrata sahiptir. Bu sebeple her çocuğun öğrenme biçimi de farklı olacaktır. Bu farklılığın farkında olup, çocuğa gerektiği gibi eğitim verecek olan, çocuğunu en iyi tanıyan ebeveynidir. Bu görev daha sonra hane dışındaki kurumlara devredilebilir.

Araştırmamızda yer alan suça karışmış çocukların sadece 13'ü dini yayınları takip eder. Bu çocuklarda genellikle ailelerinin bu yayınları aldığını, evde varlığı sebebiyle kendilerinin de takip ettiklerini beyan etmişlerdir: 40.Çocuk (Erkek\16\MB),

Dini yayınları şöyle takip ediyorum. Babamın abone olduğu bir dergi var. Sohbet için gittiği yerden getiriyor. Bana da bazen zorla şurayı oku dediği olurdu. Bende şimdi kendiliğimde merak ediyorum. Karıştırıyorum dergiyi. Her ay düzenli olarak geliyor.

43.Çocuk (Erkek\14\G), 'Yıllardır evimize dini bir yayın olduğunu bildiğim dergi gelir. Bende arada göz atıyorum haliyle.'Görüldüğü gibi aile kişinin aynasıdır. En çok benzediği ve beslendiği eğitim ocağıdır. Çocuk, eğitilmeye, şekillendirilmeye muhtaçtır. Bu yetiştirme

görevinin verildiği ilk kurum ailedir. Eğer ailede gerektiği gibi donanım sağlanmaz, çocuklara gerekilen hassasiyet gözetilmez, parçalanmanın önüne geçilmezse, çocuk suçluluğunun önüne geçilmesi de imkansızlaşabilir. Rehabilitasyon sürecinde aile ile işbirliği yapılması zorunludur. Çünkü, aile içinde çözülme yaşanmış olsa da çocuğa ayna tutacak kurum ailedir.

Araştırmaya Katılan Çocukların Dine Bakış Açıları

Yaptığımız çalışmada 2 yönlü görüşme yaptığımız suça karışmış çocukların, din denildiği zaman ilk etapta kurumda yapılan görüşmelerde yüzeysel cevaplar verdikleri dikkat çekmiştir. Ancak yaklaşık 1 yıl sonra yapılan hanelerindeki görüşmelerde her birinin ortak cevabı dinin 'vicdan'olduğu cevabıydı. 3.Çocuk (Kız\15\AY),

Dinin ne olduğunu düşünüyorum da, din ibadet felan değil. Din tamamen vicdan. Vicdanımızın sesi ilahi bir ses. Din bizim içimizde. Dışımızdan göstermelik olan hiçbirşey bence din değil. Çevremde öyle insanlar varki, görsen çok dindarlar ibadet ediyorlar kapalılar. Her türlü haksızlığı yapıyorlar. Binada öyle bir teyze var. Herkesi şikayet ediyor. Polisi başımıza topluyor. Ama sorsan çok dindar. Kimseyle geçinemiyor. Vicdansızın teki.

4.Çocuk (Erkek\18\HA), 'Vicdanımızla yaptığımız herşey dindir. Din iyilik değil mi? Vicdanımızda kötü bir işte sızlıyor. Ben artık göstermelik hiçbirşeyi kabul etmiyorum din olarak. İnsanın davranışları dindarlığını ortaya koyuyor.' Çocuklar dini tamamen duygusal öğelerle tanımlamaktadırlar. Çok ibadet eden ancak kaba davranan, acımasız olan kimseleri dindar olarak değerlendiremediklerini ifade ederler. Çocuklar özellikle isimleri emniyete aksettikten sonra girdikleri diyaloglarda, rehabilitasyon sürecinde karşılaştıkları görevlilerde özellikle kendilerine yumuşak, merhametli yaklaşanların programlarına katıldıklarını itiraf ederler. 11.Çocuk (Erkek\15\MB),

Abla bizi her ay seminere çağırıyorlar. Bazısı patır patır Salı şuraya geliyorsun felan diyor. İçimden söylemediğim kalmıyor. Gitmiyorum da, uyarı alıyorum boşuna. Beni sıkıyor

söylemler. Ama bazen hal hatır soruyorlar. Programı anlatıyorlar. İşim varsa da bırakıp gidiyorum.

Çocukların yumuşak ve suçları ne olursa olsun itilmeyen bir usluba ihtiyaçları vardır. Özellikle bu dönemde daha merhametli yaklaşım bekledikleri gözlenmiştir. Çocuklar kendilerine sorduğumuz sorularda 'Bir problem yaşandığında en çok kiminle paylaşırsın?' sorusuna da ebeveynlerinden anneleri cevabını yoğunlukta vermişlerdir. 11.Çocuk (Erkek\15\MB), 'Tabiki de annem. Kızsada hep affediyor. Hep kızıyor zaten ama hep dayanamıyor bana çok seviyor. Geç kalsam on kere arar.' Çünkü çocuklar, annenin kucaklayıcı, merhametli yanına sığınmaktadırlar.

Çocuklar 'Din vicdandır' derken; adaletten, eşitlikten, en çokta ahlaktan bahsederler. Aslında verdikleri cevaplara ve tutumlara bakılırsa, din çocuklar için adil bir sistemi, ahlaki bir yaşamı temsil etmektedir.

Dinin suça karışmayı etkileyip etkilemediğini sorduğumuzda etki etmez derken; konuşma akışına göre 'dindar insan suça karışır mı?' sorusuna ise; dindar insanın asla suça karışmaması gerektiğini, ancak günümüz insanlarının dindar sanıldıkları halde suç işlediklerine şahit olduklarını ifade ederler. 12.Çocuk (Erkek\17\G),

Abla din suça karışmayı etkilemez. İnsanın yapacağı varsa yapar. ... Gerçek manada dindar olanlar asla suça karışmazlar. Ama gerçek manada. Göstermelik namaz kılanlar demiyorum. Vicdanlı olanlar, adaletli olanlar, ahlaklı olanlar suça karışmazlar. Onların hayatlarında suç yoktur. Böyle diyorum ama yine de unutmamak lazım her insan hataya düşebilir.

Çocukların dine bakışları olumlu yöndedir. Dini ahlaki değerler toplamı olarak görürler. Ancak görüşmelerden anlaşılıyor ki, çocuklar duygusal dünyalarında bir yere oturttukları dini, güncel hayatlarında görememekten şikayetçidirler. Sürekli dindar gibi görünen ancak ahlak dışı iş yapan ve özellikle merhametsiz davranan insanladan bahsetmişlerdir.

Çocukların gözünde din bir başkasına zarar vermeyi önleyen bir duyguyu oluşturur. Suça karışmış ve başka birine mal yada can olarak zarar verdiklerini düşündüğümüzde, gerçek bir eğitimle duygu dünyalarında var ettikleri dini, yaşantıya geçirerek suça karışmaktan uzak durmaları mümkün olabilir.

Araştırmamızı yaptığımız çocuklar, genel olarak, ahirete inanan, bu dini kabul eden fakat dini ve maneviyatı yaşama konusunda eksik kalmış çocuklardır. Görüşme yaptığımı çocuklar genel olarak dini konuda eksik olduklarını söyler ve bu eksikliklerinin ailelerinin kendilerini eğitmediğinde kaynaklandığını ifade ederler. Ailenin dini hassasiyetlerinin, çocuğun dini hassasiyetlerini oluşturmada belirleyici olmadığı görülmüştür. Eğitim ilk olarak ailede başlamasına karşın çocuğu eğitim anlamında en çok etkileyen, birlikte öğrenmenin gerçekleştiği okullar ve özelikle arkadaşları ile olan ilişkisidir. Ailenin hassasiyeti kadar bulunduğu çevrenin hassasiyeti de olabildiğince önem arz etmektedir. Ancak yine de ailenin kendisinde mevcut bulunan bilgiyi çocuğa aktaramaması büyük bir eksikliktir. Burada araştırma sonuçlarımızda iki husus ortaya çıkıyor.

Bu durumda yapılan değerlendirme göz önüne alındığında, Birincisi; ailenin çocuk için gerekli olan dini bilgiyi, doğru zamanda ve doğru şekilde aktaramamasıdır. İkincisi ise; ailelerin dini hassasiyet ile ilgili sorulara verilen yanıtlar, ailenin gözünde dinin, başörtüsü ve fiili olarak namaz kılma ile eşleştirildiğinden, çocuğun anladığı din ile ailenin anladığı din arasında farklılık ortaya çıkmaktadır. Çünkü aile, dini hassasiyetleri, başörtü ve namaz olarak iki temel arasında değerlendirmeye tabi tutarken, çocuk vicdan, ahlak, adale gibi duyguları ön planda tutmuştur. 3.Çocuğun (Kız\15\AY) Velisi, ‘Din islamdır. İbadettir. Allah’ın emrettiklerini yapmaktır. Oruç tutmak, kapalı olmak en önemlisi de namaz kılmaz. Din bunlardır.’ 4.Çocuğun (Erkek\18\HA) Velisi, ‘Dinimiz islamdır. Bizim için her şeyden önemlidir. İslam tüm hayatımızın en güzelleşeceği hali içinde gizler. Dinimizin yap dediği ibadetleri mutlaka yapmalıyız.’

Suça karışmış çocuklarda, suçu tekrar etmelerinin nedenlerinin başında ise, karamsar oldukları geliyor. Çocuk ‘artık ben böyle tanınıyorum’ özellikle de madde kullanan ve madde

sebebiyle suça karışmış çocuklar ‘artık bu batağın içinden çıkamam’ şeklinde düşüncelere kapılmışlardır. 36.Çocuk (Erkek\17\MB), ‘Bazı şeyleri çok zorlamamak lazım. Bizim oralarda tüm mahalle beni tanır. Yapmıyorum desende kimse inanmaz kısacası. Biz bu çukurdan çıkamayız. Çıkmak istesekte çevremiz izin vermez.’

Dini ve maneviyatı yaşama konusunda nefsine söz geçiremeyen insanlarda pesimizm (kötümserlik) veya yeis (ümitsizlik) hastalığına yakalanma söz konusu olabilir. Nice psiko-somatik hastalıkların kaynağı durumunda olan ümitsizliği oluşturan unsurların başında emele ve arzulara erişememek, hayatın kararsızlıkları, belirsizlikleri ve zorlukları, hayal kırıklığı ve adalete dayanmayan bir sosyal sistem gelir. Bir manevi sıkıntı kaynağı olan ümitsizlik, kişinin huzurunu kaçırmakta, manevi ve sosyal gelişimini engellemekte, insanın kalbini ve ruhunu daraltmakta, insanın dünya lezzetlerini elinden almaktadır. Ümitsizliğin ve karamsarlığın devam etmesi halinde, kişinin ızdırap şiddeti artmakta, ahlaki düzeni sarsıntıya uğratabilmektedir. (Seyyar, 2015: 75)

Din, rehabilitasyon sürecinde bu boşluğu dolduracak en önemli kurumlardandır. Çünkü karamsarlık, kişiyi suça karışmaktan alıkoymadığı gibi suça karışmasını hızlandıracaktır. Ancak din, yukarıdaki paragrafta Seyyar’ında dediği gibi karamsarlığı törpüler. Ümit vari bir yaklaşım sağlar.

Araştırmaya Katılan Çocukların Arkadaş Ortamları ve Onların Dini Tutumları

Tablo 12: Araştırmaya Katılan Çocukların Arkadaş Ortamı ve Dini Hassasiyetlerine Ait Dağılımlar

Değişkenler		*Kişi*
	Evet	34

Arkadaş çevrelerinin olup olmadığı	Hayır	10
Arkadaşlarının genel durumları	Kendi gibi suça karışmış	19
	Hiç suç geçmişleri yoktur	25
Evet, ise; arkadaşlarla ilişkini değerlendirmesi	İyi anlaşıyorlar	22
	Kavga ederler	5
	Az anlaşıyorlar	4
	Hiç anlaşamıyorlar	2
	Diğer	1
Evet, ise; arkadaşlarının dini hassasiyetleri ne durumda	Çok dikkatliler	2

	Dikkatliler	7
	Dikkatsizler	17
	Hiç yok	8
Boş zamanlarında genelde neler yaparlar	Spor	15
	Kitap okuma	2
	Müzik	4
	Arkadaş ile vakit geçirme	21
	Diğer	2

Tablo 12'de çocukların dini hassasiyetleri ve arkadaş ortamlarına ilişkin dağılımlar gösterilmiştir. Bu dağılımlar incelendiğinde çocukların 34'ünün arkadaş ortamının olduğu ve 10'unun arkadaş ortamı olmadığı anlaşılmaktadır. Çocukların arkadaşlarının genel durumları incelendiğinde ise 19'unun çocuklar gibi suça karışmış olduğu ve 25'inin suça karışmamış olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklara arkadaşları ile ilişkileri sorulduğunda 22'sinin iyi

anlaşıyoruz diye belirttiği, 5'inin kavga ederiz dediği, 4'ünün az anlaştığı, 2'sinin hiç anlaşamadığı ve 1'inin diğer olarak belirttiği anlaşılmaktadır.

Çocuklara arkadaşlarının dini hassasiyetleri yönünde sorular iletildiğinde ise; 2'sinin çok dikkatli olduğu, 7'sinin dikkatli olduğu, 17'sinin dikkatsiz olduğu ve 8'inin hiç dini hassasiyetinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Çocukların boş zamanlarında neler yaptığı araştırıldığında ise 15'inin spor, 2'sinin kitap okuma, 4'ünün müzik, 21'inin arkadaş ile vakit geçirdiği ve 2'sinin diğer faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Suça karışan çocukların görüştüğümüz 44 çocuktan 25'inin arkadaş çevrelerinin suç geçmişi olmayan çocuklardan oluşması dikkatimizi çeken bir yer olmuştur. Ancak suç geçmişi olmayan bu çocukların birçoğunun dini hiçbir hassasiyetinin olmaması çalışmamızı destekler niteliktedir. Bu bir bakıma eğer suça karışan çocuklar, dini hassasiyeti olan arkadaşlar ile beraber olsalardı, suça karışma durumlarının değişebileceğini gösterir.

Araştırmamızı yaptığımız çocukların hemen hemen yarısı vakitlerinin çok büyük bir kısmını arkadaşları ile geçirmektedirler. Din, kişiyi kötü olana karşı tutucu bir tavır içindedir. Ayrıca çocukların arkadaş çevreleri ile olan beraberliklerinin çokluğuna baktığımızda, İslam dininin sık sık iyilerle, sadıklarla beraber olmayı neden tavsiye ettiğini de görmüş oluyoruz. (Tevbe, 9: 119)

Ceza ve Suç İlişkisi

Karşılaştırmalı analiz yaptığımız görüşme sonuçlarına göre ceza kavramının suçu önlemede etkili olmadığı görülmüştür. Kişi ancak eğitim ile hayatındaki bazı şeyleri değiştirmeye veya davranışlarını olumlu yönde yönetmeye yönlendirilebilir. Cezanın eğitimde ve sonuçları olumluya çevirmede etkisi olmadığı kabul edilmiş bir durumdur. Özellikle de rehabilite etmeyi amaçlamayan ceza, çocukların daha da saldırganlaşmasına neden olabilmektedir. Emniyetten alınan verilerde gördüğümüz gibi çocukların aldıkları cezalar daha

çok para cezası şeklindedir. Bu ceza çocuktan ziyade aileye verilmiş bir ceza niteliğinde olduğundan, çocuk bu cezayı, ebeveynin kendisine tepkisi sonucu, kızma, dayak, ebeveyn tarafından verilen farklı cezalar olarak hissetmiştir. Görüşmelerde fark edilmiştir ki, çocuklar verilen cezalara karşıdırlar. Ebeveynlerinde çocukların aldıkları cezalar karşısındaki tutumlarına bakıldığında, cezanın daha çok kendilerini ilgilendiren ekonomik kısmına odaklandıkları fark edilmiştir. 43.Çocuğun (Erkek\14\G) Velisi, 'Çocuklar aralarında şakalaşırken kavgaya çevirmişler. Hepsi suçlu, sonradan dara bulundu zaten. Ama gelen para cezasını görünce hak ettiğini buldu babasından. Çalışacak, cezasını kendisi ödeyecek. Boşuna başımıza iş çıkardı.'

Ceza bireyi suçu işlemekten alıkoymadığı gibi kendine çeki düzen vermesinin kapılarını aralamamaktadır. Görüşmelerimiz neticesinde rehabilitasyonda ceza yönteminin eğitici ve rehabilite edici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde, araştırma hakkında toparlayıcı bilgileri aktarılıp sahadaki bulgular göz önünde bulundurularak öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Toplum; içerisinde yaşayan yetişkin, çocuk ve yaşlı tüm bireylerle bir bütündür. Toplumun refahı, ekonomik olarak bireylerin kalkınmasının yanında, güvenli bir ortamın sağlanmasını da içinde barındırır. Toplumda işlenen suçlar, bu refah düzeyini olumsuz etkileyecek, birlik ve beraberliğe, toplum duruşuna zarar verecek davranışlardır. Bunun yanında suç, toplumun genel ahlakını bozar. Toplumda bireyin ahlaki yaşantısı bozulduğunda, toplumun refahından bahsetmek güçleşir. Daha yaşanabilir bir toplum, daha sağlıklı bir nesil için devletin genel politikaları, suçu önlemek ve bireylerin gelişimini ahlaki açıdan da desteklemek olmalıdır.

Toplumun refah düzeyinin arttırılması, suçun önlenmesi ve bireyi geliştirmek için devletin atacağı adıma, çocuktan başlaması her iki unsura da katkı sağlayacaktır. Çocuk eğitildiğinde, çekirdekten birey eğitilmiş olacaktır. Eğitilen çocuğun ise suça meylinin az olması beklenir. Araştırmamız boyunca yaptığımız her tespitte eğitimin suçu önlemede ne kadar önemli olduğunu gördük. Eğitim, daha yaşanabilir bir toplum için olmazsa olmaz unsurlardandır.

Ülkemizde ciddi oranda suça karışan çocuk profili vardır. Bu sebeple şimdiye kadar çocuk ıslahhaneleri rehabilite edici olarak kullanılmaya çalışılsa da yeterli olmadığı ortadadır. Bu sebeple, suça karışan çocukları rehabilite edici yeni yöntemler aranmaktadır. Uzmanlar suça karışan çocukların, suça sürüklenmeleri üzerindeki faktörleri inceleyerek, suça karışan çocukları rehabilite edici yöntemler geliştirmektedirler.

Din, çocuk eğitimi, suç vb. konularda etkisi araştırılmaktan geri durulmuş bir kurumdur. Oysaki dinin toplumu rehabilite edici, bütünleştirici, bireylerin huzur içinde yaşamalarını destekleyici, suçu önleyici, ahlakı geliştirici gibi birçok olumlu işlevi bulunmaktadır.

Dinin bireyleri rehabilite edebileceği öngörüsü ile yola çıkılarak elimizdeki çalışma yapılmıştır. ‘Suça Karışan Çocukların Rehabilitasyon Sürecinde Din, İstanbul Gaziosmanpaşa Örneği’ başlığındaki çalışmamız, İstanbul ili, Gaziosmanpaşa ilçesindeki 2016-2017 yıllarında ismi suça karışmış 44 çocuk ve ebeveynleri ile yaptığımız görüşmeleri ve sonuçlarını ele almaktadır. Görüşmelerimizi yaptığımız çocuklar, Emniyet Genel Müdürlüğünce belirlenmiş, İlçemiz Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’na, sosyologlar tarafınca çocukların rehabilite edilmeleri için yönlendirilmişlerdir. Bu çocukların bilgilerine, kurumdan resmi izin alınarak ulaşılmıştır. İlk aşamada hanelerine gidilerek, ev ortamlarında ebeveynleri ve kendileriyle görüşme yapmak planlanmıştır. Ancak pilot olarak uygulanan birkaç görüşme sonucunda, ailelerin şüpheli tutumlar ve özellikle resmi bir kurum arada olmaksızın görüşmeyi kabul etmemeleri sonucu, Gaziosmanpaşa Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı müdürünün izni ile öğle aralarında 12.30 – 13.00 saatleri arasında her gün, suça karışmış 1 çocuk ve ebeveyni ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylece görüşmelerimiz yaklaşık 5 ay

devam etmiştir. Görüşmeye katılmalarının zorunlu olmadığını öğrenen, özellikle suça karışmış kız çocuklarının aileleri görüşmeyi reddetmişlerdir. Çalışma sonucunda verilerin yetersiz olması sonucu 44 çocuk ve aileleri ile tekrardan hanelerinde gözlem ve görüşme yöntemleri kullanılarak ikinci bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızda suça karışan çocukların ve ailelerinin, dine bakış açılarını gözlemleyip, din ile ilişkilerini değerlendirmelerini sağlayıp, suça karışmayı önlemede ve suça karışmış çocukları rehabilite etmede, dinin bir etkisinin olup olmadığı gözlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız, din sosyolojisi alanında bu güne kadar üzerinde yeteri kadar çalışılmamış bir konuyu ele almaktadır. Nitel araştırma yöntemlerini içeren çalışmamızın, din sosyolojisi alanında, suç, çocuk ve suça karışan çocukların topluma kazandırılmaları konusunda, bölüme katkıları olabilir.

Bu çerçevede Gaziosmanpaşa ilçesindeki suça karışmış çocuklar ve aileleriyle görüşmelerden elde edilen saha bulgularından hareketle, öne çıkan sonuçlar maddeler halinde ele alınacaktır. Her maddede öne çıkan bulgulara yer verildikten sonra çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılacaktır:

Çalışmamızın başlangıç sorularından olan ‘Din sizin için nedir?’ sorusu suça karışan çocuklara ve ebeveynlerine yöneltildiğinde, çocukların ve ebeveynlerin cevapları farklılık arz etmiştir. Ebeveynler cevaben dinin; ibadetler bütünü, emir ve yasaklar, teslim olmak, sığınma kapısı, daha güzel yaşamaya yönelten kurallar bütünü olduğu gibi cevaplar vermişlerdir. Ancak çocuklar dinin vicdan olduğu, inanış şekli olduğu ve yaşam tarzımıza yön veren öğretiler olduğu cevaplarını vermişlerdir. Görüştüğümüz çocuklar özellikle ‘Din vicdandır.’ Diyerek vurgu yapmışlardır. Görüşmelerin suça karışmaları üzerinden gittiğini bildiklerinden, konuşma arasında: 26.Çocuk (Erkek\14\G), ‘Yaptığımız hatalı davranış vicdanımızı rahatsız ediyorsa orada din vardır.’ sözleri çocukların yeni dünyada din algılarının farklılaştığı ve içselleştirildiği sonucuna bizi götürmüştür. Çocuklar dini dıştan fiili bir yaşayış olarak değil, içsel bir duygu olarak düşünmektedirler. Burada cevap dinin çocukların dünyasında duygu olarak işlediğini

doğrulamaktadır. O halde toplumda din bir rehabilite edici araç olarak kullanılacaksa ya da dinin rehabilite edici olduğu düşünülüyorsa çocukların duygularına hitap edecek şekilde dini eğitim verilmelidir. Çocukların din ile bağdaştırdıkları duyguları cevap bulduğunda ya da dinin öğretileri ile karşılandığında çocuğun dine olan yöneliminde artma görülebilir. Çocuğun meyli o yöne kaydığında dinin rehabilite edici işlevleri devreye sokulabilir.

Suça karışan çocukların ve ailelerinin din ile ilişkilerini anlamaya yönelik sorduğumuz, 'Din sizin için ne kadar önem taşıyor?' ve 'Dine bakışınız nasıl?' sorularına ebeveynler ve çocuklar: 11.Çocuğun (Erkek\15\MB) Velisi, 'Din bizim için her şeyden önemlidir.' 4:Çocuğun (Erkek\18\HA) Velisi, 'Dinin ve inanışın olmadığı bir toplumu asla düşünemeyiz bile.' 33.Çocuğun (Erkek\15\HI) Velisi, 'Hayatın temel taşlarından biri dindir.' gibi cevaplar vermişlerdir. Özellikle çocuklardan 31.Çocuk (Erkek\15\HI), 'En zor durumlarda sığındığım ve hep kabul edildiğim liman' cevabı çocukların iç dünyalarında dine yer olduğunu gösterir. Verilen hiçbir cevapta dine olumsuz bir yaklaşım dile getirilmemiştir. Ailelerin dine bakışları kurallardan ibaretken çocukların ki iç huzur olduğu yönündedir. Yani din yaşanıyor olsun ya da olmasın, biliniyor olsun ya da olmasın bu aileler ve çocuklar için önem taşımaktadır. İnsan yapısı gereği kendi için önemli olanı korumaya, beraberliğini sürdürmeye meyillidir. Rehabilitasyon sürecinde din üzerinden hareket edilecekse kendileri için önemli olan bu çocuklara içlerinde barındırdıkları önemi, dine verdikleri kıymeti anımsamalarını sağlamak iyi bir başlangıç olabilir.

Çocuklara ve ailelerine 'Din denildiğinde kendilerinde neyin çağrışım yaptığı' ya da 'Din denildiğinde zihinlerinde hangi kavramların belirdiği' sorulduğunda; çocukların yalnızca 4 tanesi 'ibadet' cevabını vermiştir. 40 çocukta din denildiğinde zihinlerinde; 'huzur, koşulsuz güven, vicdan, affedilmek, iyilik, ahlak, adalet, sorumluluk, düşünce tarzı, özgürlük, kalpten bağlılık ve kader' cevaplarını vermişlerdir. Çocukların cevaplarında duyguları ön plana çıkmaktadır. Kader cevabı verirken de çocuğun karıştığı suçu kendi sorumluluğundan uzaklaştırıp kader olduğu fikrinin arkasına sığınmaya çalıştığı gözlenmiştir. Ebeveynlerin cevapları ise; 'hoşgörü, cennet, cehennem, ibadet, temizlik, İslam, huzur, inanç, barış, merhamet, sabır, maneviyat ve ahiret' şeklinde olmuştur.

Yukarıdaki bölümlerde ilk olarak ailede başlayan dini eğitimin çocuğa aktarılırken doğru zamanda ve korkutmayarak olması gerektiğini belirtmiştir. Ebeveynlerin dini kavramsallaştırılmalarına bakıldığında, fiili ibadetler ve çocukların korkacağı kavramların yer aldığı görülmektedir.

Din rehabilite edici olarak rol aldığında yapılması gerekenler çocuğa sıralanarak ya da korku veren yakıcı hikayeler ve kavramlardan söz edilerek başarı sağlanması güçtür. Yapılması gereken ilk öğretici olan ebeveynlere de dinin geleneksel fiili yaptırımlarından ziyade duyguya hitap eden yönleri öğretilmelidir.

Suça karışan çocukların ve ebeveynlerinin din ile ilişkilerini değerlendirmelerini istediğimizde; çocukların hepsi din konusunda kendilerini yeterli görmediklerini, birçok eksikleri olduğunu, bir seviye belirlemeleri gerekirse en alt ya da en altın bir üstündeki basamakta yer alabileceklerini söylerler. Aileleri ise; yarısı dinlerini yaşadıklarını, görevlerini yerine getirdiklerine inandıklarını söylerken, yarısı ise eksikleri olduğunu, yeterli olmadıklarını söylemişlerdir.

Eğitimde öğrenmenin sağlanmasının gerekliliklerinde birisi de kişinin o öğretiye ihtiyacı olduğunu kabul etmesidir. Çocukların din ile ilişkilerini değerlendirirken eksik olduklarını kabul etmeleri, eğitildikleri takdirde öğrenmenin gerçekleşebileceğinin bir delilini oluşturmalıdır. O halde bir rehabilitasyon süreci izlenecekse bu çocuklara dini eğitim verilerek eksikliklerini gidermelerinin önü açılabilir.

Suça karışan çocuklara ve ailelerine, dinin suça karışmada etkili olup olmadığı sorulduğunda; çocukların tamamı dinini yaşayan birinin suça kesinlikle karışmayacağını söylemişlerdir. Gençlerden bu soruda ailelerini yargılayanların olması dikkatimizi çekmiştir. Çocuklardan 14.Çocuk (Erkek\16\G), ‘Aile iyi bir dini eğitim almışsa ve çocuklarına bu eğitimi aktarmışlarsa o çocuklarda suça karışma olmaz, çocuğun suça karışmasında ailenin dini eğitimsiz olması da etkendir’ cevabını vermiştir. Bu durumda çıkarımımız çocuk kendisinin suça karışmış olmasını, ailesinin kendisini dini konuda eğitmemiş olmasıyla ilişkilendirmiştir

ve çocuk ailesinden aldığı eğitimi önemsemektedir. Sorunun karşısında tüm ebeveynlerde aynı fikirdedir. Ebeveynlerde dinin suçu engelleyici olduğunu düşünür. Ancak çocukların verdiği cevaplardan farklı olarak ebeveynler, dinin suçu önleyici olduğunu söylerken; 8.Çocuğun (Erkek\14\AY) Velisi, 'Dinde de kanunlarda olduğu gibi kanunlar vardır. Aynı bu dünya gibi kanunları ezer gezersen cehennemde cezasını çekersin.' 10.Çocuğun (Erkek\15\MB), Velisi, 'Herkes er ya da geç ettiğini bulur. Yaptığının cezasını bu dünyada çekmese öteki dünyada mutlaka çeker.' gibi konulardan bahsetmişlerdir. Yani ebeveynlerin cevapları yine somut ve olumsuz öğeleri içerir. Çözüm önerileri geliştirirken yolumuz sık sık eğitime düşer. Suça karışan bu çocukların dini eğitim almaları sağlanarak rehabilitasyon süreçleri izlenebilir.

Suça karışan çocuklara ve ailelerine dinin rehabilite edip etmediği sorulduğunda, çocuklar, dinin insanı iyileştirici yönü olduğunu söylemişlerdir. Özelikle başlarına olumsuz bir olay geldiğinde ya da birini kaybedip depresyona girdiklerinde dinin ümit aşılayan tutumuyla iyi hissettiklerini ifade ederler. 37.Çocuk (Erkek\15\MB),

Din adamı gerçekten iyileştiriyor. Geçen yaz arkadaşımın annesi öldü. Uzunca süre sorunlar yaşadı. Sonra mahallenin camisinde sohbetlere gitmeye başladı. Aylar sonra gördüğümde iyi olduğunu, alıştığını, sabretmeyi öğrendiğini, cennette buluşacaklarını falan söyledi.

Bunun ardından 'Peki din nasıl rehabilite eder?' sorusuna ise, dinin insanı sakinleştirme gibi bir yanının olduğu bu sakinleşmenin kişiyi mutlu ettiğini ve kendilerini boşlukta hissettikleri yerde dinin o boşlukları doldurduğunu söylerler: 12.Çocuk (Erkek\17\G), 'Dinle ilgili şeyler beni bazen sakinleştiriyor. Arada eve gelen dergileri okuyup kendimi dinlemek istediğim zamanlar oluyor.' Ebeveynler de dinin rehabilite eden bir yanı olduğu fikrindedirler. Ebeveynlere göre ise dinin rehabilite etmesi, ibadetlerini yerine getirdiklerinde iç huzuru yakalamaları, dua etmeleri ve kabulüne inanmalarının rahatlatması, affedici olması ve karamsarlık yüklememesi, yaşama sebeplerini canlı tutması gibi olumlu işlevleri içermektedir. 36.Çocuğun (Erkek\17\MB), 'Oy dinimiz bizi rahatlatmaz mı? Namazımı kılınca kuş gibi

oluyorum. Hele ki insan oturup dua edince sanki bütün dertleri gidiyor. Zaten kabul olacağına inanmalıyız. Dinimizin her hali rahatlık.'

Çocuklar ve ebeveynleri din ile rehabilite edileceklerine inanırlar. Özellikle çocukların, dinin, boşluğa düştüklerinde bir dolgu etkisi yaptığına inanmaları rehabilitasyon süreci için önemlidir. O halde bu çocukların hangi duygu durumlarında ya da nasıl bir boşluğa düştüklerinde suça karıştıkları incelenerek bu boşluğun din ile doldurulması sağlanabilir. Rehabilitasyon sürecinde bunu başarabilmek için bu çocukların hangi koşullarda ve hangi duygu yoğunluğunda suça karıştıklarını tespit etmek gerekir.

Suça karışan çocuklara ve ailelerine, 'Daha yaşanabilir bir toplum için dine ihtiyaç var mıdır?' sorusu sorulduğunda çocuklardan farklı cevaplar gelmiştir. Çocuklar: 15.Çocuk (Erkek\18\G), 'Din daha yaşanabilir bir toplum için olmazsa olmaz değildir. Din toplumda belli düzeyde var olmalıdır.' (Bu düzeyin de duygularına göre değiştiğini, özellikle dindeki kısas gibi konuların suça sürükleyeceğini düşündüklerinden kısmen olması gerektiğini savunurlar.) 7.Çocuk (Erkek\16\AÖ), 'Dini yaşayın söyleminden çok toplumda dini eğitime ihtiyaç vardır. Toplumda din sadece söylem olarak kalıyor, herkes kendini dindar sanıyor ve yorum yapıyor. Doğru olan nedir kimse öğretmiyor.' diyerek fikirlerini savunurlar. Ebeveynler ise; daha yaşanabilir bir toplum için kesin bir dille dine ihtiyaç olduğunu savunurlar ve şunu eklerler: 11.Çocuğun (Erkek\15\MB) Velisi, 'Dinsiz bir toplumu idare etmek zordur, din olmazsa insanlar hiçbir şeyden korkmazlar.' Yani ebeveynlerin bakışında yine 'korku' vardır. Ebeveynler dini kısmen korkutarak düzen sağlayan bir kurum olarak görürler. Gelişim evresinde ilk olarak ebeveyninin eğitimine maruz kalan bir çocuğun, ebeveyni tarafından eğitilememesi ya da eğitilirken sonuca ulaşılamaması, ebeveynlerin bu olumsuz kavramları öne çıkarmalarından kaynaklanabilir.

Rehabilitasyon sürecinde dinden faydalanırken, çocukların özellikle dini kavramların net öğrenmeleri gerekir. Bunun öncesinde de çocuğun o kavramdan ne anladığı net olarak bilinmelidir. Çocuğun aklında yanlış öğrenilmiş kavramlar üzerinden bir rehabilitasyon

gerçekleşemez. Bu durumda ilk olarak çocuğun din algısının anlaşılması gerekir ki, doğru bir eğitim metodu izlenebilsin.

Suça karışan çocuklara ve ailelerine, 'Gençlerin gelişim evrelerinde dine ihtiyaç var mıdır?' sorusu yöneltildiğinde, genel olarak, 'evet' cevabı verilmiştir. Hemen arkasından sorulan 'Gelişim evresinde din nasıl bir role sahip olmalıdır?' sorusuna ise çocuklar: 27.Çocuk (Erkek\17\HI), 'Özellikle zorlama ve baskı olmamalıdır.' 5.Çocuk (Erkek\16\CİS), 'Ben en çok yumuşak yanlarından bahsedilip kişiyi çekmelidir diye düşünüyorum. Affedici olduğu gösterilmelidir.' 42.Çocuk (Erkek\16\AY), 'Örnek davranışlar görmek istiyorum. Öyle tanımak istiyorum. Şunu şunu yap diyen bir sistem görmek istemiyorum ve artık lütfen eski kafa işler bir kenara bırakılsın. Buğun biz neleri istiyoruz ona göre hareket edilsin. Gerekirse uyarlansın' diyerek fikirlerini belirtmişlerdir. Ebeveynler ise genel olarak, hayatın her alanında dine ihtiyaç olduğunu, dinin yol gösterici olup sapkınlığa düşmekten koruduğunu söylerler. Dinin rolünün ise; kötülükten uzaklaştırıcı olması gerektiğini ve gençlere aile ile bağlarını devam ettirmelerini öğütlemesi gerektiğini, çünkü gençlerin gelişim evresinde aileden uzaklaştıklarını ve kötü yola saptıklarını ifade ederler. 37.Çocuğun (Erkek\15\MB) Velisi,

Benim çocuğum çok akıllıydı. Ama büyüme çağnda arkadaşlara uyunca değişti. Din çocuklara nasihat etmeli, kötülükten uzaklaştırmalı. Çocuklar büyürken aileden kopuyor. Arkadaşa çok düşkün oluyorlar. Ne oluyorsa ondan sonra oluyor. Bu gençlere düzgünce dinleri öğretilmeli, anne babaya asi davranışlarının önüne geçilmeli.

Ebeveynler, çocukların hatalı davranışlara kendileri ile bağlarının kesilmesi sonucu kötü çevre ve arkadaşların etkisiyle suça sürüklendiklerini düşünürler. Özellikle suça karışmaları, ebeveynlere göre, yalnızca kötü arkadaş etkisiyle gerçekleşmiştir. Ebeveynler suça sürüklenmede kendilerinin etkileri olabileceğini hiç düşünmezler. Hatta dinin çocuğu kendilerine yakınlaştıracak bir işlevde görmek isterler.

Görüşmede elde edile bu cevaplara bakılırsa çocuklar üzerinde başlatılacak bir rehabilitasyon sürecinde ilk olarak ebeveynler bilinçlendirilmedir. Ebeveyn bir yerde dini kendi fikirlerini kabul ettirmek için kullanmak ister. Ancak dinin böyle fonksiyonu yoktur.

Araştırmamızda suça karışan çocuklara ve ailelerine 'Dindarlığın ölçüsü nedir?' sorusunu yönelttiğimizde çocuklara göre dindarlığın bir ölçüsü yoktur. Herkes kendi içinde dindarlığını yaşar. Dindarlık onlara göre sapkınlığa götürmeyecek davranışlardır. Çocuklara 'Dindar insan nasıl olmalıdır?' sorusunu ilettiğimizde ise; 17.Çocuk (Erkek\17\SS), 'Bu zamanın Dindar insanı kendini toplumdan çekmemiştir. Çağa her türlü ayak uydurmuştur. Bununla beraber dinini yürütür.' 25.Çocuk (Erkek\14\G), 'Dindar insan ahlaklı, hoşgörülü, başkalarına baskı kurmayan, insanlara rehberlik edebilecek davranışları olan kişidir.' cevaplarını vermişlerdir. Çocuklardan sadece 1 tanesi: 14.Çocuk (Erkek\16\G), 'Dindar insan ibadetlerini yapan insandır.' cevabını vermiştir.

Ebeveynler ise; dindarlığın 2 ölçüsü olduğunu savunur. Bunlar 'ibadet' ve 'ahlak'tır. Dindar insan ebeveynlere göre, ibadetlerini yerine getiren, ahlakı güzel olan, insanları iyiye sevk eden, kimseye zarar vermeyen, merhametli ve güvenilir kimsedir.

Çocuklar duygularını ön plana alan kavramları öne çıkarırken, ebeveynler ibadet ve ahlakı öne çıkarmışlardır. Çocukların fikirlerinde önemli bir ayrışma noktası da 'çağa ayak uydurma' durumudur. Çocuklar eski öğretilerde yer alan uzlete çekilinmiş bir dini yaşamak istemezler. Rehabilitasyon süreci izlenirken de din, çocuklara içinde bulundukları çağın, toplumun, yaşayışın seviyesinde tutularak verilmelidir. Emredici işlevinden çok sevdirici işlevi öne çıkarılmalıdır.

Görüşmemizin son sorusu olarak, suça karışan çocuklara ve ailelerine 'Dindar olduğunu düşündüğünüz insanların suç ile ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?' sorusunu ilettik. Çocukların cevapları farklılık arz etse de, cevaplarından anlaşılıyor ki, onlara göre dindar insan üstün ahlaka sahiptir ve üstün ahlak sahipleri suç işlemezler. Ancak günümüzde böyle bir ayrım bulunmadığını, son dönemlerde dindar olarak gördükleri insanlarında suça karıştığını ifade

ederler. Çocuklardan bu durumu değerlendirmelerini istediğimizde: 28.Çocuk (Erkek\17\HI), ‘Her insanın hata yapma payı vardır ama günümüzde dindarlık ibadet yaparak gösterilmeye çalışılır ve böylece insanlar kandırılır, inandırılır. Bu sebeple dindar görünüp suç işleyenlere artık şaşırmıyoruz.’ gibi cevaplar verilmiştir. Ebeveynlerin ise genel görüşleri; ‘her insanın hata yapabildiği gibi dindar insanlarında hata yapabilecekleri ve dindar insanların pişman olup hatalarından döndükleri’ gibi cevaplar vermişlerdir.

Cevaplara bakıldığında çocuklar ibadet ederek toplumda ‘dindarım’ imajını veren insanlara tepkilidirler ve çocukların dindarlık anlayışları ahlak üzerine kurulu olduğundan onlara göre dindarlar kolay kolay suça karışmazlar. Ebeveynler ise konuya daha esnek yaklaşırlar.

Rehabilitasyon sürecinde din düşünüldüğünde, toplumun dindarlık algısına göz atmak gerekir. Toplumda kimilerinin çok kesin çizgileri vardır; ‘dindarlar asla suça karışmaz’ gibi, kimi ise esnektir; ‘herkes hata yapabilir ve pişman olabilir’ gibi. Toplumda, kavramlara ortak bir anlam yüklemenin ne kadar zor olduğunu burada fark ettik. Rehabilitasyon sürecinde toplumun din ile ilgili kavramları anlayışını anlamak ve müdahale etmek kolay olmasa da yapılması gerekenlerdendir.

Suça karışan çocukların rehabilitasyon sürecinde din konusunu işlediğimiz yüksek lisans tezimizde, suça karışan çocukların ve ailelerinin din ile ilişkilerini anlamlandırmaya çalıştığımız tez sorularına verilen cevaplardan elde edilen sonuç ve öneriler bu şekilde özetlenebilir. Suça karışmış çocukların rehabilite edilmeleri ve bu sürece dahil olmayı istemeleri büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte başvurulabilecek birçok kurum vardır. Şüphesiz din de bu kurumlardan sadece bir tanesidir. Görüşmelerin sonuçları bize gösteriyor ki, bir rehabilitasyon süreci takip edilecekse bu sadece suça karışan çocuklar ile çalışılarak mümkün değildir. Bu çocukların içindeki bulundukları aile, çevre ve toplum her biri suça sürüklenmesinde bir etkendir. Mutlaka olumlu ya da olumsuz etkileşim yaşadığı kimseler ile rehabilitasyon süreci ortak sürdürülebilecek bir süreçtir.

Saha notlarımızı aktarırken sık sık toplumun din algısından bahsettik. Toplum içindeki bireylerin sürekli etkileştiği bir bütündür. Çocuk ya da birey sözlü ya da fiziksel temas kurduğu herkesten etkilenir. Seminerler, özellikle kamu spotları ile toplumun ortak değerleri ya da kavramları anlamlandırmaları sağlanabilir.

Din eğitimi verilecekse bunun modern araçlar ile çağın gereklerine uygun yapılarak çocuklara-gençlere ulaşması sağlanmalıdır. Korkuya sebep olacak kavramlardan, kelimelerden uzak durulmalıdır.

Kaynakça

Alacakaplan, U. (1975). *Suçun Unsurları.* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Altuntop, S. (2015). *Suçla Mücadele ve Güvenlik Klasik ve Çağdaş Metinler.* Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Arslan, P. D. (2009). *Felsefeye Giriş.* Ankara: Adres Yayınları.

Asımgil, D. S., & Çekmegil, P. D. (2009). *Çocuklarımızı Nasıl Yetiştirmeliyiz?* İstanbul: Çelik Yayınevi Yayınları.

Ayan, S. (2011). *Suçlu Kim? Türkiye'de Çocuk Suçluluğu.* Ankara: Ütopya Yayınevi Yayınları.

Ayten, A., & Düzgüner, S. (2017). *Tasavvuf Psikolojisine Giriş Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak.* İstanbul: Sufi Kitap Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bal, H. (2013). *Suç Sosyolojisi.* Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

Barzun, J., & Graff, H. F. (2010). *Modern Araştırmacı.* (F. Dilber, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Bilmen, Ö. N. (2010). *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları.* İstanbul: Semerkand Yayınları.

Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., et al. (2009). *Sosyoloji.* Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Canan, İ. (2003). *Resulullah'a Göre Ailede ve Okulda Çocuk Terbiyesi .* İstanbul: Cihan Yayınları.

Canatan, K. (2005). *İslam Sosyolojisi Tarihsel ve Çağdaş Birikimin Değerlendirilmesi.* İstanbul: Beyan Yayınları.

Canatan, K., & Yıldırım, E. (2009). *Aile Sosyolojisi.* İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Demirbaş, P. D. (2001). *Kriminoloji.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Dolu, O. (2015). *Suç Teorileri Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji.* İstanbul: Global Politika ve Strateji Yayınları.

El-Buhari, M. İ. (2009). *Sahih-i Buhari ve Tercemesi.* (M. Sofuoğlu, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.

Giddens, A. (2006). *Sosyoloji.* (C. Güzel, Dü.) Ankara: Ayraç Yayınları.

Gündoğdu, H. (2007). *İslam'da Çocuk Terbiyesi.* İstanbul: Rağbet Yayınları.

İçli, P. D. (2009). *Çocuk, Sokak ve Suç.* Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araşırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Illıch, I. (2016). *Okulsuz Toplum.* (M. Özay, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.

İmamoğlu, P. D. (2015). *Psikolojik ve Ahlaki Açıdan Çocuk Suçluluğu.* İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Kayıklık, H. (2006). *Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi,* İslami Araştırmalar Dergisi 19 (3): 491-499.

Kuran-ı Kerim

Murat, R. (2013). *Ergenlik Rehberi.* İstanbul: Eşik Yayınları.

Northbourne, L. (2003). *Modern Dünyada Din.* (Ş. Yalçın, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

Okur, H. (2013). *Asr-ı Saadet Gençliği.* İstanbul: Semerkand Yayınları.

Onur, B. (2007). *Çocuk Tarih ve Toplum.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Onur, B. (2008). *Gelişim Psikolojisi Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özdemir, R. (2012). *Aile Okulunda Çocuk Eğitimi.* İstanbul: Eşik Yayınları.

Perry, B. D., M.D., D., P., & Szalavitz, M. (2013). *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk Ve Bir Çocuk Psikiyatristinin Not Defterinden Çıkmış Diğer Hikayeler.* (E. Söğüt, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayınları.

Polat, O. (2001). *Çocuk ve Şiddet.* İstanbul: Derya Yayınları.

Sarı, Ö., & Önkal, G. (2013). *Suçun Sosyolojisi - Cezanın Felsefesi.* Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Selvi, D. (2013). *Edep Bir Tac İmiş.* İstanbul: Semerkand Yayınları.

Selvi, D. (2011). *Ehl-i Sünnet İnancı.* İstanbul : Semerkand Yayınları.

Selvi, D. (2003). *Temel İnanç Esasları.* İstanbul: Semerkand Yayınları.

Seyyar, P. D. (2015). *Tasavvufi Sosyal Hizmet Sufilerin Manevi Terapi Yöntemleri.* İstanbul: Rağbet Yayınları.

Sipahi, E. B. (2016). *Suç Korkusu Türkiye Kentlerinde Bir Alan Araştırması.* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Süleyman, E. D. (1991). *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi 12 Cilt.* (N. Yeniel, Dü.) İstanbul: Şamil Yayınları.

Uzunay, M. Y. (2013). *Anne Baba Tutumları.* İstanbul: Eşik Yayınları.

Yamaç, Ö. M. (2018). *Apaçi Gençlik Gençlerin Toplumsal Davranış ve Yönelimleri: İstanbul'da 'Apaçi' Altkültür Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma.* İstanbul: Bir Yayıncılık

Yavuzer, P. D. (2016). *Çocuk ve Suç.* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Yörükoğlu, P. D. (2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk.* İstanbul: Özgür Yayınları.

https://www.gaziosmanpasa.bel.tr/

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN "SAFAHAT"INDA DOĞRUDAN KUR'AN ÂYETLERİNDEN İLHAM ALINARAK KALEME ALINAN MANZUMELERİN SOSYOLOJİK ANALİZİ HAKKIN SESLERİ ÖRNEĞİ

Hatice ERDEM

Özet

Bir toplumun içinde bulunduğu psikolojik durum ve sosyal çevre hiç kuşkusuz o toplumdaki bireylerin zihin dünyalarına da inşa etmektedir. Bu inşa süreci kimi zaman savaş ve afetler gibi yaşanan büyük değişimlerin ardından kimi zaman ise var olan değer ve yargıları koruma refleksi ile yeniden şekillenmektedir. Bu anlamda her değişimin temelinde mutlaka psikolojik ve sosyolojik bir kırılma yaşanmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde askeri, siyasi ve kültürel alanlarda yaşanan kırılmalar, bu inşa sürecinin ne yönde olacağına dair kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bir tarafta yaşanan İslam'ı ve kültürel değerleri korumak ve yaşatmak isteyen dindar çevreler yer alırken diğer tarafta ilim ve teknolojideki geriliği Batı'yı taklid ederek aşılabileceğine inanan aydınlar yer almaktadır. 19. yüzyılda Batı dünyasına hâkim olan pozitivist anlayışın Osmanlı aydınları arasında ortaya çıkardığı Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları bu kutuplaşmanın bir sonucudur. İslam dünyasının maddi açıdan olduğu kadar manevi açıdan da bir gerileme içine girdiği bu yıllarda dünyaya gelen Mehmed Âkif Ersoy, yaşanan kırılmaların temelinde Müslümanların Kur'an tasavvurlarındaki anlama problemini görmektedir. Bu nedenle Müslümanların hayatlarından dışladıkları Kur'an'a dönüş yollarının çaresini aramış ve Kur'an'ın yaşayan bir hayat kitabı olduğunu ortaya koymayı bir misyon olarak benimsemiştir. Onu çağının aydınlarından farklı kılan en belirgin vasfı, kişisel dertlerini bir kenara bırakıp sosyal problemleri gündemine alması, bütün ömrünü vahye hizmete adamış bir halk şairi olarak toplumu kendine değil Kur'an'a davet etmesidir. O, aynı zamanda iyi bir sosyolog, müfessir, seyyah, hatip ve siyasetçidir. **O, erdemli bir toplumun inşasında en büyük etkenin Kuran'ın ahlakıyla ahlaklanmak olduğunu tarihin**

yaşayan tanığı olarak tecrübe etmiştir. Onun bir özeleştiri olarak kaleme aldığı Safahat'a baktığımızda Âkif'in şiir kaynaklarının başında Kur'an-ı Kerîm'in yer aldığını görürüz. Kimi manzumelerinde doğrudan Kur'an ayetlerine yer veren Âkif, kimi manzumelerinde sosyal değişimi ifade eden Kur'an kavramlarına, sure, ayet isimlerine yer vermektedir. Bu anlayışın arkasında şüphesiz onun Kur'an'la inşa olmuş bir hayat tasavvuru, Arap diline olan vukufiyeti, sahip olduğu inşacı bir toplum anlayışı yer almaktadır. Bu araştırmada "Safahat" adlı eserde yer alan doğrudan doğruya ayetlerden ilham alınarak kaleme alınan manzumelerin Kur'an ayetleri ile ilişkisi ve Âkif'in âyetlerden hareketle mesajını sunuşuna örnekler sosyal değişme çerçevesinde incelenecektir. Dolayısıyla çalışmanın evreni Mehmed Âkif Ersoy'un "Safahat"tıdır. Çalışmada içerik analizi yöntemine başvurulmuş, edebi metinlerin kuramsal imkanlarından da yer yer istifade edilerek metinleri anlamlandırma, açımlama ve yorumlamaya gayret edilmiştir. Makalenin sınırlandırılması sebebiyle Âkif'in doğrudan Kur'an'dan hareketle kaleme aldığı manzumelerin yer aldığı Safahat'ın üçüncü kitabı "Hakkın Sesleri"ndeki biri hadis olmak üzere toplam on şiirden dokuzu ele alınacaktır. Araştırmanın bulgularında Mehmed Âkif Ersoy'un seçmiş olduğu âyetler üzerinden toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkilerin menfi yöndeki değişimine şifahi bir yöntem aradığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safahat, Hakkın Sesleri, Mehmed Âkif Ersoy, Kur'an, Sosyal Değişme.

Giriş

Değişim hangi teoriye dayanırsa dayansın tek bir kaynağa bağlanamayacak kadar kompleks, ardıl ve çok yönlü bir olgudur. Toplumsal değerlerin incelenmesi, sosyal yapıların alışkanlıklarının ve toplum yapısının, esasta değişen değerler ve normalar kadar, değişen sosyal düzen ve kültürel değişmeyi de kapsamaktadır. Sosyal değişimin araçlarından biri olan toplumsal hareketlilik bireyleri tarafından parçası oldukları toplumun düşüncelerini ifade etmeye bir araç olmaları sebebi ile gerekli ve olumlu bir değişim olarak görülürler. (Işık, 2015, s. 230). Din ve toplumsal yapı arasındaki etkileşim, kutsalın toplumsal yapı ile karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle din, evrensel boyutta içinde yer aldığı toplumun yapısı ile ilişkili bir olgudur. Dini yaşantı ve anlayışın modernleşmenin tabiatına bağlı etkileşimleri, dini hayatı sürekli bir biçimde şekillendirmiştir. Osmanlı'nın çöküş dönemine girerek yerine geçecek olan yeni sistemlerin geçmiş ile gelecek arasındaki bağı tamamıyla koparma girişimleri, Türkiye'de yaşanan modernlik deneyimi ve dindarlığın gösteriş biçimleri ve tanımını da değiştirmiştir. Yaşanan halk İslam'ı ve dini seçkinlerin ortaya koydukları dindarlık tanımı arasındaki fark büyümüş, kişisel düzeyde asgari bir bağlılık isteyen gündelik ritüeller yerini anlamdan uzaklaşmış, hayatta bir karşılığı olmayan, ahlaki bir değer üretmeyen kof bir modern dindarlık anlayışına bırakmıştır. Batı'nın yenilik olarak sunduğu dünya görüşünü benimseyenler ile İslami yaşam tarzını ve onun getirmiş olduğu kültürel dini formları benimseyenler arasındaki çatışma giderek bir kültür çatışmasına dönüşmüştür.

Batı kültürünün etkisinde kalanlar ile İslam ülkelerindeki ilmi ve teknolojik geriliğin müsebbibi olarak İslâm'ı görenler arasında iyileştirici ve ihyacı bir kimlikle beliren Kur'an şâiri Mehmed Âkif Ersoy'u tanımaya nereden başlamalı sorusuna verilebilecek en hakiki cevap onun "Safahat"ında gizlidir. Zira kendisini: *"Bir yığın söz ki, samimiyeti ancak hüneri; ne tasannu bilirim, çünkü, ne san'atkarım"* (Ersoy, Safahat, Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri, 2016, s. 3) diyerek ne sanatkâr ne de aydın olarak tarif eden Âkif'in onu hangi sıfatlarla tanımlamamızı istediği yer: *"Oku, şayed sana bir hisli yürek lazımsa; Oku, zira onu yazdım, iki söz yazdımsa"* ifadelerinin yer

aldığı manzum ve mensur eserleridir (Ersoy, 2016, s. 3). Âkif'in İlâhi Kelam'a bakışı, onu algılayışı muhafazakarlardan farklıdır. Kültürün, folklorun, törenlerin, geleneğin, dış tesirlerin bulandırdığı İslam'ı, esasa, kaynağa, ilahi vahyin kılavuzluğu ile ciddi bir yenilenme ve arınmaya döndürme gayreti bu farklılığı en açık biçimde göstermektedir.

Onun manzum eseri olan Safahat; şâir, âlim, düşünür ve hatta çağının entelektüeli olan Âkif'i anlamada birincil kaynak vazifesi görmektedir. Yine ayrıca Sebîlürreşâd ve Sırât-ı Müstakîm mecmualarında yayımlanan makaleleri ve ayet tefsirleri onun düşünce dünyasının anahtar kavramlarını okumada önemli kaynaklar arasında sayılmaktadır. Bizim Safahat'ta ele alacağımız husus, Âkif'in doğrudan doğruya Kur'an ayetleri üzerinden ele aldığı manzumeleri, serlevhaları olan âyetler üzerinden bir okumaya tabi tutmaktır. Onun ilgili ayetler ile toplumsal ve sosyal değişmeyi nasıl tanımladığının izini süreceğimiz Safahat'ın bir kısım manzumelerinde, "hangi Âkif?" sorusuna da cevap aranarak sorgulayıcı, özeleştirici, iyileştirici ve yenilik arayışı içinde adeta bir ihyâcı Âkif prototipi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Mehmed Âkif Osmanlı'nın ve İslam dünyasının çöküş yıllarına şahitlik etmiştir. Bir yandan Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı ile çöküş psikolojisi içine girmiş olan topluma direnç, mücadele ve kurtuluş inancını aşılarken diğer yandan kendini toplumun zarar gören manevi değerlerini, kendi ifadesi ile marifet ve fazilet, ilim ve ahlak gibi umdeleri yeniden inşaya adamıştır. N.Topçu'nun büyük adamların vasfını saydığı eserde Âkif'i; "eseriyle hayatını birleştiren adam" olarak tarif etmesi bu yüzdendir (Topçu, 2011, s. 19). Ona göre büyük adam; bütün ömründe aynı ilke ve imanla hareket eden adamdır. Dönemin ihtişamında hakikati eğip bükmeden, devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmeyen adamdır. Büyük adam, muhite uymayan; muhiti kendine uyduran, uyduramıyorsa çarpışmayı göze alan adamdır (Topçu, 2011, s. 19). Dolayısıyla onun yedi ciltlik Safahat'ını yalnızca bir şiir kitabı olarak görmek derinliksiz, sığ ve bütüncül olmayan bir okumadır. Bizim nezdimizde Safahat, tarihsel ve vesika olmaktan ziyade, kendi dönemi üzerinden toplumsal bir değişimin anatomisini irdeleyen bir kült metin niteliğindedir. Bu anlamda Safahat, Spengler ve Toynbee'de vurgulanan 19. yüzyılın tarih felsefelerinden tarihsel olay ve olguların periyodik olarak tekrar etmesi anlamına gelen "döngüselci tarih" anlayışı içinde değerlendirilebilir. Bu anlayış üzerinden yapılacak olan bir Safahat okuması, onu total anlamdan

yani geçmişi, şimdiyi ve geleceği kapsayan bir anlayış üzerinden değerlendirmeyi gerektirecektir. Âkif'in de ifade ettiği gibi tarihi "tekerrür" olarak okumak, Müslümanların başlarına gelen musibetlerden ders almamaları ve "bu başımıza nereden geldi?" sorusunun sorumluluğunu üstlerinden atacak bir öteki aramalarından, başlarına gelen felaketlerden dolayı kendilerini sorumlu tutmalarından kaynaklanmaktadır:

"«Târih»i «tekerrür» diye ta'rif ediyorlar;

Hi ç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?" (Ersoy, 2016, s. 473)

Âkif'in yetiştiği dönemin İslam düşüncesine baktığımızda onun bir öze dönüş projesi olarak ortaya koyduğu şuurun asli kaynağının ne olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde İslam coğrafyası önemli sorunlarla karşı karşıya gelmiş, açıkça bir çöküşün içine girmiştir. Dışarıdan büyük bir darbe olarak gelen işgal girişimleri Müslüman düşünürleri temsil ettikleri İslâm'ı kurtarmaya ve onun sarsılan konumunu yeniden inşa etmeye yönlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun önlenmeyen düşüşüne ise hiç kimse mâni olamamıştır. İki dönem arasında ortaya çıkan savunmacı ve kurtarıcı bir misyon besleyen düşünceler, yerini "yenilikçi" eğilimlere bırakmış, bu eğilimler çöküşü durdurmaktan ziyade, çöküşün nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir öze dönüş ve özeleştirinin yapılmaya başlandığı bu atmosferde Âkif, yetiştiği manevi ortam ve beslendiği kaynak olan Kur'an'a dönerek, âyetler üzerinden toplumsal değişimin nasıl okunması gerektiğine dair ilkeleri yakalamaya çalışmıştır. Bu anlamda Âkif'in Kur'an'dan aldığı ilhamla toplumu adeta yakasından tutup sarsma misyonu üstlendiğini ifade eden Eliaçık, onu 20. yüzyılın hemen başındaki yenilikçi damarı temsil eden Cemaleddin Afgâni, Muhammed Abduh ve Muhammed İkbâl gibi düşünürlerin en önemli temsilcisi olarak görmektedir (Eliaçık, 2003, s. 282).

Mehmed Âkif'in Manzumelerinde Kur'an'ın Etkisi

Mehmed Âkif'in ilk uzun şiirinin "Kur'an'a Hitap" başlığı taşıması, Kur'an'ın onun Safahat'ı üzerindeki tesirinin en belirgin ifadesidir (Düzdağ, 1987, s. 278). Âkif, ümmetin sıkıntılarının

çözüm kaynağının Kur'an'da olduğunu anlamış ve onunla hem kendi yaralarını hem içinde bulunduğu toplumun yaralarına derman aramıştır. Vahyin sırt dönemeyecek kadar aktif ve hayata müdahil bir kitap olduğunu farkına varmış olan Âkif her bir şiirini kaleme alırken ayetlerin kendi üzerinde bıraktığı tesiri göz önünde bulundurarak söze başlamıştır. Kimi zaman sözün gücünün üstünlüğü ile ayetlere dokunmadan bırakmış, kimi zaman ayetlerin kendi üzerinde bıraktığı tesiri yüreğinden dökülen dizelerle ifade etmiştir. Buna göre Âkif'in "Kur'an'a dönüş" tezinin kendi dönemindeki ilk temsilcilerinden olduğu söylenebilir. Onun üzerinde çok tartışılan, *"doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak ilhâmı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı"* sözlerini ilham kaynağı olan Kur'an'ın içinin boşaltıldığı, anlamın tahrif edildiği bir muameleye maruz bırakılması karşısında bir öze dönüş projesi olarak okunmalıdır. Âkif'in bu satırları çağın kendi gerektirdikleri ile yeni bir din dili inşa etmek, âdeta "yeni bir yılda İslam" projesidir. Onun derdi "çağa tepki" değil, "çağı anlama"dır (Eliaçık, 2003, s. 293). Ona göre "asrın idraki" insanlığın içinde bulunduğu durumu iyi kavrama, dünyadaki sorunları derinlemesine analiz etme becerisine sahip olma, farkındalığı yüksek bir toplumsal şuur ile hareket etmektir. Bunu gerçekleştirecek iki şey ise çağı ve dini doğru kaynaklar üzerinden iyi bilmekten geçmektedir.

Tüm bu anlayıştan yola çıkarak ele aldığımız manzumeler, Âkif'in toplumsal değişim karşısındaki tutumunun kaynaklarını göstermekle birlikte onun toplumdaki gidişat karşısında ele aldığı ayetler üzerinden ortaya koyduğu çözüm önerilerini ve toplumu davet ettiği Kur'ani ilkeleri göstermektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Mehmed Âkif Ersoy'un İslam ümmetinin kurtuluşuna yönelik ortaya koyduğu şifahi yöntemler, toplumsal değişimi ortaya çıkaran unsurları olgulardan ilkelere taşımayı hedeflemektedir. Buna bağlı olarak Müslüman toplumların içinde bulunduğu problemlere

Kur'an âyetlerinin kılavuzluğu eşliğinde çözüm arayan Âkif'in, ayetler ile toplumsal meseleler arasında nasıl bir ilişki kurduğu sorusuna aşağıdaki şu alt problemler çerçevesinde cevap aranmıştır:

Doğrudan doğruya Kur'an ayetleri üzerinden ele alınan manzumelerde hangi değişim unsurları ele alınmıştır?

Ele alınan manzumeler, toplumu ihya amacıyla yapılan ahlaki ve ruhsal moral/telkinler içermekte midir?

Âkif'in Safahat'ında yer alan Hakkın Sesleri şiiri, o günün vakıasına ilişkin tespitleri ve muhtevası gereği güncelliğini yitirmiş bir metin midir?

Yöntem

Bu çalışmada Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat isimli eserindeki Hakkın Sesleri şiirinde ön plana çıkan sosyal değişim unsurlarının Kur'an ayetleri üzerinden belirlenmesi amaçlanarak nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Bu çerçevede belirlenen manzumelerin evreni Mehmed Âkif Ersoy'un "Safahat"ıdır. Nitel araştırmalar, nicel araştırma yöntemlerine göre sosyal olayların ardından meydana gelen değişimlerle ilgili daha derinlemesine bilgi edinilmesini sağlarlar (Büyüköztürk vd., 2016, s. 235-237). Araştırmada içerik analizi yöntemine başvurulması, sosyal değişimleri fark etme ve bugünkü karşılıklarını ortaya çıkarma açısından nitel araştırmanın önemini bir kez daha göstermektedir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlenmesi

Çalışma içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. İçerik analizleri metinlerdeki belirli kavramların tematik özelliklerini, anlamlarını ve onların toplumdaki karşılıklarını belirlenmesi

açısından önemli bir veri toplama aracı olarak görülmektedir. Bu açıdan bir mesajı objektif bir şekilde yansıtmak için belirli çıkarımların yapılmasına olanak sağlayan bir teknik olarak ifade edilirler (Büyüköztürk vd., 2016, s. 240). Edebi metinlerin kuramsal imkanlarından da yer yer istifade edilerek metinleri anlamlandırma, açımlama ve yorumlamaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda ayetler ile ilişki olan manzumelerde vakıaya yönelik tasvir ve tespitler belirlenerek, öğretisel unsurlar ile realistik temaların birbirine geçmiş bir şekilde sentezlenerek yorumlanmasına dikkat edilmiştir. Âyetlerin Hakkın Sesleri manzumesinde geçtiği kadarı M. Ertuğrul Düzdağ'ın neşrettiği Safahat eserinden iktibas edilmiştir (Ersoy, 2016). Konu ile ilişkili olan âyetler ve manzumede yarım olarak bırakılan âyetlerin devamında ise Mustafa İslamoğlu'nun Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meâl'inden faydalanılmıştır (İslamoğlu, 2013). Meâl bilgisi her âyetin sonunda verilmek yerine kaynakça kısmında belirtilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bulgularında Mehmed Âkif Ersoy'un seçmiş olduğu âyetler üzerinden toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkilerin menfi yöndeki değişimine şifahi bir yöntem aradığı gözlemlenmiştir. Âkif'e göre XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan toplumu pasifize eden maddi ve manevi unsurlardaki çözülme, Kur'an ve Sünnet'e dönerek yeniden hayat bulacaktır. Bu anlayış Mehmed Âkif Ersoy'un belirli bir sınıfın dertlerini değil bütün toplumun dertlerini dert edindiğini göstermektedir.

Doğrudan Ayetlerden İlham Alınarak Kaleme Alınan Manzumeler

Şiir Âkif için geçmişin bir eleştirisi, geleceğe yönelik yeni bir toplum tasarısı oluşturmak için bir araç mahiyetindedir. Mehmed Âkif'in manzumelerinde Kur'an-ı Kerîm'in birincil kaynak olarak kullanıldığının en açık ifadesi onun 1913'te Balkan Harbi üzerine yaşanan faciaları kaleme aldığı Hakkın Sesleri şiiridir. Toplam yedi kitaptan oluşan Safahat'ta 108 manzume yer almaktadır. Bu manzumelerin yaklaşık on altısı bütünüyle Kur'an âyetlerinden iktibasla yazılmıştır. Bunlar Safahat'ın üçüncü kitabına ismini veren Hakkın Sesleri'ndeki dokuz şiir, beşinci kitabı Hatıralar'daki dört şiir ve kırk bir şiirden oluşan Gölgeler'deki üç

şiirden oluşmaktadır. Makalemizin konusu olan Safahat'ın üçüncü kitabına ismini veren Hakkın Sesleri manzumesi de adını ilahi hakikatleri haykıran bir ses olmasından almaktadır. O sesin haykırdığı hakikat Kur'an'dır, buradan bir diğer ifade ile Kur'an dışındaki din tasavvurlarının hakikat olmayacağı anlamı da çıkartılabilir. Hakkın Sesleri kitabında yer alan on şiirden dokuzu doğrudan Kur'an ayetlerinden ilham alınarak, onuncu şiir ise Allah Resulünün bir hadisine istinaden kaleme alınmıştır. Biz konumuzun sınırlılığı sebebi ile makalede yalnızca Hakkın Sesleri manzumesinde geçen doğrudan Kur'an âyetlerinden ilham alınarak kaleme alınmış manzumeleri ele alacağız.

Doğrudan Kur'an'ı Kaynak Alan Manzumelerin Listesi

KUR'AN	SÛRE/AYET	ŞİİRİN ADI
"Yâ Muhammed, de ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azîz edersin; sen dilediğini zelil edersin; hayır yalnız	Âl-i İmran 3/26[141]	Hakkın Sesleri-1 (s.182)[142]

[141] Bu ve bundan sonraki âyetlerin Sırât-ı Müstakîm neşrinde üzerinde "Tefsi-i Şerîf" klişesi yer almaktadır.

[142] Bu ve bundan sonraki âyet ve manzumelerin yer aldığı Safahat neşri için bkz: Mehmed Âkif Ersoy, "Safahat", Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

senin elindedir; sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kâdirsin."[140]		
"İşte sana, onların, kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları…"[143]	Neml 27/52	Hakkın Sesleri-2 (s.185)
"Oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz; zirâ, kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez."	Yusuf 12/87	Hakkın Sesleri-4 (s.193)
"İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâ eder misin Allah'ım?..."[144]	A'raf 7/155	Hakkın Sesleri-5 (s.177)

[140] Sırât-ı Müstakîm'de yer alan Âl-i İmran sûresi 26. âyetin devamı; "senin elindeki yalnız hayırdır; sen hiç şüphe yoktur ki.."

[143] Neml sûresi 52. Âyetin ilk yarısıdır. SR neşrinde, üzerinde "Tefsîr-i Şerîf" klişesi yer almaktadır.

[144] A'râf sûresi 155. Âyetin bir kısmı. SR neşrinde üzerinde "Tefsîr-i Şerîf" klişesi yer almaktadır.

"Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[145]	Zümer 39/9	Hakkın Sesleri-6 (s.179)
"Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı milletsiniz…"[146]	Âl-i İmran 3/110	Hakkın Sesleri-7 (s.181)
"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiği zaman, 'Biz ıslahattan başka bir şey yapmıyoruz' derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok	Bakara 2/11-12	Hakkın Sesleri-8 (s.183)

[145] Zümer sûresi 9. Âyetin bir kısmı. SR neşrinde, üzerinde "Tefsîr-i Şerîf" klişesi yer almaktadır.

[146] Âl-i İmran sûresi 110. Âyetin ilk yarısı. SR neşrinde, üzerinde "Tefsir-i Şerif" klişesi yer almaktadır.

mu, işte asıl müfsîd olanlardır, lâkin farkında değillerdir."[147]		
"Allah'ın âsâr-ı rahmetine bir baksana! Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah bütün ölüleri muhakkak diriltecek, hem o her şeye kâdirdir."[148]	Rûm 30/50	Hakkın Sesleri-9 (s.185)

Hakkın Sesleri

Safahat'ın üçüncü kitabı olan Hakkın Sesleri (1913), Fatih Kürsüsünde (1914), Hatıralar (1917), Âsım (1919) ve Gölgeler (1933)'in bir kısmı Türkiye tarihinin dönüm noktalarını oluşturan Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşları'nın tesirinde kaleme alınmıştır. Bu üç savaş neticesinde Osmanlı Devleti tamamıyla yıkılarak devlet otoritesi yerini ölüm kalım mücadelesine bırakmıştır.

[147] SR neşrinde, üzerinde "Tefsir-i Şerif" klişesi yer almaktadır.

[148] SR neşrinde, üzerinde "Tefsir-i Şerif" klişesi yer almaktadır.

Mehmed Âkif'in Türk toplumun geçirdiği bu büyük değişimin tezahürlerini ele aldığı Hakkın Sesleri manzumesi üç defa basılmıştır. (1913-1918) Üçüncü kitabı 1347 (1928) tarihindedir. "Hakkın Sesleri" toplumsal felaketler karşısında insanları uyarmak için kaleme alınmıştır. 482 dizeden oluşan on manzumenin sekizi ayet ve hadislerden ilhamla yazılmıştır. Bu şiirlerin dokuzunun baş taraflarında Besmele-i Şerife'den sonra birer âyet-i kerîme veya hadis-i şerîf ile tercümeleri vardır. Âyet ve hadisler lîsan-ı şiir ile tefsîr ve teşrih edilmiştir. Bu şiirlerin başlarında bulunan âyet ve hadisler ile Sebîlürreşâd 'da ilk neşrolunduğu nüshaların numarası ve her şiirin sonundaki yazıldığı zamanı gösteren tarihler yer almıştır (Ersoy, 2016, s. 102).

Mehmed Âkif'in Hakkın Sesleri'nde manzumelerle birlikte ayet ve hadislere yer vermesini Süleyman Nazif, onun vicdanında derinden hissetmediği hiçbir şeyi şiirlerinden yer vermediğini, onun ne duydu ise onu yazdığını ancak her duyduğunu yazmak yerine her yazdığını maddi ve manevi dünyasında tartarak kaleme aldığını ifade etmiştir (Nazif, 2015, s. 61).

Şiirlerin kaleme alındığı tarihler (1913-1918) Birinci Cihan Harbi'nden hemen önce başlayan Trablusgarp ve Balkan Harbi'nin yaşandığı yıllardır. Balkan Harbi 8 Ekim 1912-30 Mayıs 1913 tarihleri arasında yaşanmıştır. Hakimiyetimiz altında bulunan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ gibi küçük Balkan devletleri kışkırtılarak Türkleri topraklarından atma girişiminde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti hiç beklemediği şekilde Balkan topluluklarına karşı yenik düşmüştür. Balkan Savaşları sonucunda yitirilen topraklar, hunharca katledilen canlar, yıkılan minareler, yollara dökülmüş yüzlerce muhacir Âkif'i derinden etkilemiştir. Bu tablo karşısında yardımı Hakk'tan bekleyen Âkif: *"İlâhî altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı"* diyerek manzumesinde yaşanan durumu ifade etmiştir (Ersoy, 2016, s. 102). Balkan Harbi sonucunda galip devletler tarafından altı yüz bine yakın Müslüman savunmasız bir şekilde öldürülmüştür. Bu korkunç katliam sonucunda Rumeli yersiz yurtsuz bir vatan kabristanına dönmüştür.

Mehmed Âkif, 1913'te kaleme aldığı Sebliürreşad'da yayımlanan Hakkın Sesleri'ndeki manzumesinde, mazlumların halinden, buna karşı halkın hissizliğinden, bazı aydınların hala menfaat ve parti taassubu peşinde olmasından yakınmıştır. İmana saldıran yazı ve tutumlar ona *"tükürün belki biraz duygu gelir ârımıza"* dedirtmiştir. Bütün bu felaketlerin sebebini bireylerin bilinç dünyasındaki çözülmeden kaynaklandığını görerek, toplumu dengeli olmaya davet etmiş, ıslah için çareler aramıştır (Ersoy, 2016, s. 103).

İstibdat, Balkan Harbi, II. Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Mütareke yılları Âkif'in şiirlerine sosyal ve siyasi değişimlerin bir panoramisi olarak yansımıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın henüz taze olan etkisiyle kaleme alınan Hakkın Sesleri manzumesinde ırkçılığın, nifakın, tembelliğin, asabiyet ve kavmiyetçilikten doğan bölünmenin sebep olduğu tehlikeler ele alınmaktadır. Âkif, âyetler üzerinden ümitsizlik içinde kıvranan topluma, sığınılacak tek kapının Kur'an kapısı, yaşanan menfi değişimlerin sebebinin ise Kur'an'dan kopuş olduğunu ifade ederek, toplumu içinde bulundukları sosyal ve siyasi değişimler karşısında bir irade ortaya koyarak öze dönüşe davet etmektedir. Bu bağlamda Âkif, bilhassa Hakkın Sesleri şiiri başta olmak üzere Safahat'ın bütününde siyasi, sosyal ve ferdî her türlü ahlaki deformasyonu ve sosyal değişimi, Kur'an'ın esaslı bir değişim için öngördüğü aktif iyiye davet eden ayetlerine başvurarak anlamaya çalışmıştır.

Birinci Şiir: (3/26) 226. sayı 27 Kanûnievvel 1328

"Yâ Muhammed, de ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azîz edersin; sen dilediğini zelil edersin;

hayır yalnız senin elindedir; sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kâdirsin."[149] (Kur'an-ı Kerim 3/Al-î İmran, 26).

İnanma ve inandığı gibi yaşama bireylerin şahsiyetlerinin oluşumunda onlara kimlik kazandıran değerlerin başında gelmektedir (Kırca, 1990, s. 257-271). İnandığı değerleri koruma ve kollama fertler için olduğu kadar toplumların içinde bulunduğu değişimleri okuma, anlama ve yorumlama konusunda geçerli bir ilkedir. Nitekim Kur'an milletleri soy ve mensubiyetleri üzerinden değil, sahip oldukları manevi değerler üzerinden tanımlayarak bunu "milleti İbrahim" ifadesi ile vurgulamaktadır. Yani içinde bulunduğu toplumu değiştirmeye aday olan takva sahibi -sorumluluk bilinci- her bir bireyin İbrahim'in milletine mensup olduğunu vurgular. Bir şahsın eylemleri nasıl onun kimliğini oluşturuyorsa, bir milletin özellikleri de onun kimliğini ve tanınmasını ortaya koyar. Bu durumu çok iyi fark etmiş olan Âkif'in vatan sevgisini ve içinde bulunduğu topraklara mensubiyetini ifade eden on kıt'alık Hakkın Sesleri birinci şiirine Allah'tan yardım dileyerek başlaması; milletin içinde bulunduğu başta din ve dil olmak üzere manevi değerlerini, kültürünü kaybetmesine şahitlik etmenin ve çaresizliğin trajik bir ifadesidir:

"İlâhi, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;

Meşiyyet sende, her şey sende… Hiçbir şey değil âdem!" (Ersoy, 2016, s. 182)

Burada Âkif, vatanın savunmasızlığını ve düşmana terk edilmesini bireyin öznesi, yapıcısı olduğu sosyal değişme üzerinden yorumlar. Ona göre bireylerin hareketsiz kaldığı bir toplum, diğer milletlerden ayırt edici özelliğini ve en önemlisi varlığını yitirmiş demektir. Âkif,

[149] Sırât-ı Müstakîm'de yer alan Âl-i İmran sûresi 26. âyetin devamı; "senin elindeki yalnız hayırdır; sen hiç şüphe yoktur ki.."

Hakkın Sesleri'nde Âl-i İmran 26. âyete vurgu yaparak toplum hayatında yaşanan menfi veya müspet değişimleri, toplumsal değerlerin değişimini, var olan alışılmış düzenin değişimi gibi toplumsal hayatın herhangi bir döneminde yaşanan maddi ve manevi unsurlardaki başkalaşımı ele alır. Olan ile olması gereken arasında bir uyuşmazlık olduğunu farkında olan Âkif için; vatanın savunmasızlığı, düşman eline kolayca terk edilişi, toplumun içinde bulunduğu tembellik, uyuşukluk, yılgınlık ve mücadelesizlik gibi güçlü manevi duyguların değişiminden kaynaklanmaktadır. Bu değişimin sebeplerinin nerede aranması gerektiğine dair suallere cevap olarak manzumenin, *"ve insan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir."* Meâlindeki Necm sûresinin 39. ayeti ile bitirilmesi konunun bütünlüğüne ve muhtevasına uygun düşmüştür.

"Cihan k'anûn-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? "Leyse li'i-insâni illâ mâ-se'â" vardı!.." (Ersoy, 2016, s. 182)

"İlâhî, *«Mâlike'l-mülk'üm»* diyorsun... Doğru, âmennâ" ifadesi ile insanın eşya üzerinde gerçek bir tasarrufu olmayacağını, Mülk'ün tek sahibi Allah olduğun, insanınsa ancak emanetçi olduğunu vurgular (Ersoy, 2016, s. 175). Zira Ayetin zımnen ifade ettiği hakikati tefsir eden Âkif, "Hakîkî bir tasarruf var mıdır insân için? Aslâ!" (Ersoy, 2016, s. 175) diye devam ederek insanın yaşadığı hayatın, servetin, tercihlerinin hesabını din gününün gerçek Maliki Allah'a vereceğini vurgular.

Adaletin tecelli etmediği *"Adâlet şöyle dursun, böyle bir şeyden haber yokmuş!"* (Ersoy, 2016, s. 176) ifadeleri ile iddia edilir. Adaletsizlikten yakınarak değişimi Allah'tan istemek yerine, eyleme geçerek bu adaletsizliğin Müslümanlar tarafından kaldırılabileceği, sayıca fazla olmanın galip gelmede hiçbir önem ifade etmediği, âdeta isyan ölçüsüne varacak ölçüde anlatılmaya çalışılır:

"Adâlet şöyle dursun, böyle bir şeyden haber yokmuş!

Bütün boşlukmuş insanlık; ne istersen, meğer yokmuş!

İlâhî, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı...

Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!

Ne mâsûm ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!" (Ersoy, 2016, s. 176)

Bu bölümde Âkif'in yakarışları hüsranla karışık bir serzenişi ifade etmektedir. Necm sûresinde ki 39. ayetin devamı olan 40-42. âyetlerle *"ve elbet onun çabası, günü geldiğinde kesinlikle gözler önüne serilecektir. Sonunda, yaptıklarının karşılığı eksiksiz verilecektir."* birlikte okunduğunda, yaradılışın hükümlerini, insanın sorumluluğunu, Allah'ın her şeye kadir olduğunu, hiçbir çabanın karşılıksız kalmayacağını ve çalışmanın önemini hatırlatır.

"Tecellî etmedin bir kerre, Allâh'ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!" (Ersoy, 2016, s. 177)

Tam bu noktada "Sus ey divane!" diye uyarır kendini. Âkif'in bu sözleri hissettiği hayal kırıklığı ve acının karşısında inanan bir şairin yangın var çığlıklarıdır. Başlarda kadere boyun eğme, olanları büyük bir tevekkülle karşılama hadiselerin şokundan kurtulmanın zorunlu bir şartı olarak görünse de sonrasında kendine gelen şairin vaka üzerine düşünme ve çare arama teşebbüsleri görülmektedir.

"Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mûtâdı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kanûn-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!

*Ne yaptın? "*Leyse li´l-insâni illâ mâ-se´â" *vardı!.."* (Ersoy, 2016, s. 177)

Âkif'e göre yaşanan bu değişime çare, *"ve insan sadece kendi çabasının karşılığını görecektir"* (Necm 53/39) âyetinde gizlidir. Yaşanan bütün bu acıların ve geri kalmışlığın tek sebebi ona göre tembelliktir. Âyetin önü ve arkası ile birlikte okunduğunda onun neden tembelliği bu derece yerdiği daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Âkif'in ele aldığı ayete göre; hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımayacaktır (Necm 38).

İkinci Şiir: (27/52) 229. sayı 17 Kânûnisânî 1328

"İşte sana onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları…"[150] (Kur'an-ı Kerim 53/Neml Suresi, 52)

Cihan Harbi'nde Müslümanların sergilediği atalet ve tembellik ile âyette anlatılan Semud kavminin yaşadığı durum arasında bir benzerlik kuran Âkif, Vatanın savunmasızlığını ve düşmana terk edilmesini, toplumun siyasi ve sosyal değişimler karşısında pasifize olmasına bağlamaktadır. Adeta aynı sûrenin 46. âyetine atıf yaparak Salih peygamberin kavmine seslendiği gibi; *"niçin iyi olan dururken kötü olanın çabuk gelmesini istiyorsunuz?"* (Neml 46) diyerek toplumun tembelliğinden yakınmaktadır.

[150] Neml Sûresi 52. âyetin ilk yarısıdır. Sebîlürreşâd , 1X/229, sh. 357, 1328; Hakhn Sesleri, sh. 184, (1913).

Birinci Cihan Harbi'nin başladığı tarihlere denk gelen manzume 3 Ocak 1913'te kaleme alınmıştır. Âkif vatan topraklarından işlenen fenalıkları tasvir ederek, Müslümanların yaşanan onca acıya rağmen hissiz kaldıklarını, oysa Batı aklının İslam topraklarında dinin sesini susturmak için sunduğu medeniyet maskaralığına tükürülmesi gerektiğini vurgular:

"«Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'ın;

O da Allah'ı bırakmakla olur» herzesini,

Halka îman gibi telkîn ile, dînin sesini

Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün!.." (Ersoy, 2007, s. 188)

Âyetin mesajını içinde bulunduğu toplumdaki duygusuzluk, lakaytlık, cehalet gibi pasifize edici sosyal değişimlere karşı bir hatırlatıcı olarak sunmaktadır. Cihan Harbi öncesindeki Müslümanların hali ile işledikleri suçlar yüzünden viran ve ıssız kalmış Semud kavminin durumu arasında bir bağ kurulmaktadır (Kırkkılıç, 2008, s. 61).

Üçüncü Şiir: Hadis 234. sayı 21 Şubat 1328

"Nizar oğulları: Yetişin ey Nizar oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! Dedi mi, hemen tepelerine felaket iner; hemen Allah'ın nusreti üzerlerinden kalkar hepsine birden de kılıç musallat olur."[151] (Hadis-i Şerif)

[151] Hadis-i Şerif-Nuaym b.Hammad, Fiten 1-396 Kahire 1412.

Osmanlı topraklarının kaybedilmesi ile üç milyon Arnavut'a yapılan eziyetler karşısında tepkisiz kalan halkın durumu Âkif'i büyük bir karamsarlık içerisine sokmuştur. Toplumu temsil eden rol modellerin azlığından yakınan Âkif, birçok şiirinde olduğu gibi burada da din adamlarını, Batılı aydınları, askerleri ve devlet adamlarını kendi idealleri uğruna vatanlarını satmaları sebebiyle eleştirmiştir:

"Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,

Bak, nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdâdına, sen bari yetiş...

Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müthiş!" (Ersoy, 2007, s. 189)

Âkif babasının, dedesinin yurdu olan Arnavutluk'un çöle döndüğünü, sönmemiş bir ocağın dahi kalmadığını, üç milyon insan doğranırken dirilerin koşmadığını babasına seslenerek ifade etmekte, Arnavutluk'taki baba diyarında kan dökmenin ve ırza geçmenin helal kabul görüldüğünü ifade ederek hiç olmazsa babasının yetişip imdada koşmasını ifade etmektedir (Kırkkılıç, 2008, s. 63).

"«Arnavutluk» ne demek? Var mı şerîatta yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!" (Ersoy, 2007, s. 192)

Ona göre tüm bu yaşananların sebebi kavmiyetçilik ve etnik milliyetçilik anlayışıdır. Osmanlı'da 1908 sonrası hızla artan asabiyetçilik ve etnik ayrımcılık, 1910'daki Arnavut İsyanı ile ayyuka çıkmıştır. Ona göre bir milletin kendi kavmini üstün görüp kendisi dışındakileri tahkir etmesi küfürdür (Kırkkılıç, 2008, s. 63). Kur'an'ı referans göstererek etnik milliyetçiliğe karşı insanlıkta eşit olmayı öneren Âkif'in değişime karşı sunduğu ilkeli yaklaşım Hucurât 13. ayetinin ifade ettiği gibi üstünlüğün sorumluluk bilinciyle (takva) davranmak olduğunu dile getirir: "Elbet Allah katında en üstününüz,

O'na karşı sorumluluk bilinci en güçlü olanınızdır, şüphe yok ki Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır." (Hucurât 13)

Allah Resulünün kavmiyetçiliği lanetlediğini dile getirerek, hiç kimse doğduğu toprak üzerinden kavmiyet üstünlüğü yapamaz mesajı verir. Ve bunu aşağıdaki hadisten yola çıkarak ifade eder; *"Allah indinde en şereflinіz takvaca en ileri olanınızdır. Arabın Arap olmayan (acem) üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur, beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva iledir."*[152] Dönemin en elzem hastalığının asabiyetçilik olduğunu ve ondan Resulullah'ın kaçtığı gibi kaçmamız gerektiğini dile getirir:

"Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yâhud Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık'ta "anâsır"mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'în ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!" (Ersoy, 2007, s. 192)

Dördüncü Şiir: (12/87) 237.sayı 14 Mart 1329[153]

[152]Cem'u'l-Fevâid, 1/510, hadis No: 3632

[153] Yazılış tarihi: 19 Rebîülâhir 1331, 14 Mart 1329. Manzûmenin SR'daki yeri: c.10, no.237, s.37.

“Oğullarım! Gidiniz de Yusuf’la kardeşini araştırınız: hem sakın Allah’ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlerden başkası Allah’ın inayetinden ümidini kesmez.” (Kur’an-ı Kerim 12/Yusuf, 87)

Âkif’in vaaz ve hutbelerinde sık sık okuduğu bir ayettir. Âkif kulun gücünün bittiği yerde Allah’ın yardımı başlayacağına iman etmiş ve azmi bırakıp yeise kapılmayı alçak bir ölüme benzetmiştir:

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...

Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.” (Ersoy, 2007, s. 194)

‘Sen Ey içine kapanan kişi! Kalk ve insanları uyar!’ (Müddessir 1-2) ayetinden ilhamla hareket eden Âkif, muhataplarını tarihin öznesi olmaya davet etmekte, ümitsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan tembelliği, aklın ve ruhun ölümü olarak tanımlamaktadır. Manevi unsurlarda meydana gelen bu çözülmeye şifahi bir çözüm önerisi sunarak devam eder:

“Ye’s öyle bataktır ki; düşersen boğulursun.

Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!” (Ersoy, 2007, s. 195)

Yeis/ümitsizlik ile şirki bir gören Âkif, emek ve çaba vermeden ümitsizliğe düşmenin, geleceği karanlık görmekle eşdeğer olduğunu ifade ederek, bunun ne derece çirkin ve alçak bir davranış olduğunu ifade eder:

“Mâdâm ki alçaklığı bir, ye’s ile şirkin,

Mâdâm ki ondan daha mel’un daha çirkin” (Ersoy, 2007, s. 195)

Ardından Zümer 53. âyet ışığında azim ve ümitle hayata sarılmayı tavsiye eder: *"(Allah'ın şu müjdesini) ilet: Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden asla ümit kesmeyiniz!"* (Zümer 53) Adeta Allah'ın rahmetinden ümidi kesmenin rahmete sırt dönmek olduğu ifade eder:

"Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,

Nevmîd olarak rahmet-i mev'ûd-i Huda'dan" (Ersoy, 2007, s. 195)

Dönemin ciddi bir sosyal problemi olan ümitsizlik/yeis toplumsal bir hastalık haline dönüşmektedir. Âkif toplumun üzerine çöken bu boşvermişlik halini bir bela olarak görmekte, bireylerde başlayan değişimin iyiliği aktif hale getireceğine inanmaktadır. Bunun en güzel örneğini İstiklal Marşı'ndaki "Doğacaktır sana vadettiği günler hakkın, kim bilir belki yarın belki yarından da yakın" (Ersoy, 2016, s. 509) ifadelerinde görmekteyiz.

"Sahipsiz olan memleketin batması haktır;

Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.

Feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar..

Uğraş ki: Telafi edecek bunca zarar var.." (Ersoy, 2007, s. 195)

Beşinci Şiir: (7/155) 239. sayı 28 Mart 1329

"İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allah'ım?" (Kur'an-ı Kerim 7/Araf, 155)

Ayetin devamı; *"O zaman onları derin bir sarsıntı tutunca, 'Rabbim' dedi, 'Dileseydin bunları ve beni daha evvel helak ederdin. Şimdi içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizleri de helak eder misin? Bu senin sınamandan başka bir şey değil; onunla dilediğini*

sapıklığa terk eder, dilediğini de doğru yola yöneltirsin! Sensin bizim velimiz: o halde bizi bağışla, bize merhamet et! Çünkü sen bağışlayanların en hayırlısısın!" (Araf Sûresi 155)

Şiirde Araf sûresi 155. âyete atıfla kaleme alınan manzume Müslüman Ortadoğu'da yaşanan tablonun özetidir. Hz. Musa'nın Tur dağından geri döndüğünde kavmini buzağıya taparken bulması ile, "Eyvah! Beş on kâfirin îmânına kandık" (Ersoy, 2007, s. 198) dizeleri ümmetin içinde ki durumun ne hal aldığını yansıtmaktadır. Haçlı ordusunun işgali altında yanan coğrafyalarda kurtarıcı bekleyen Müslümanların çarpık kader anlayışları Âkif'i derinden sarsmıştır:

"Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?

Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı!

Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!

«Yandık!» diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!

Mazlûmu nedir ezmede, ezdirmede mânâ?

Zâlimleri adlin, hani öldürmedi hâlâ!" (Ersoy, 2007, s. 197)

Hakkın Sesleri kitabında vakıanın şairin dünyasındaki tesirleri dikkat çekici bir nitelik taşımakla birlikte, Âkif'in hisli düşünen bir fıtarata sahip oluşu şiirlerin hemen hemen tamamında görülmektedir. Zira Âkif, "bir cephe şâiri"dir. Vakıayı cephedeki insanın duyarlılığı anlamış, gördüklerini yaşanan ölüm kalım savaşanın şiirsel bir ifadesi olarak kaleme almıştır (Metin, 2008, s. 282). Bu nedenle Âkif, Rabbi karşısındaki acziyetini bir nevi sitem boyutuna taşımakta, kulluğunun acziyetini cismani boyuttan soyutlayarak eğer bu yaşanılan durum bir ceza ise, cezayı yalnızca onu hak edenlerin çekmesini arzu etmektedir. İçlerindeki sorumsuzlar yüzünden koca bir toplumun cezalandırılmaması için tıpkı Hz. Musa gibi Rabbine yakarmaktadır (Kırca, 1990, s. 257-271):

"Eyvah! Beş on kâfirin îmânına kandık;

Bir uykuya daldık ki: Cehennemde uyandık!

Mâdâm ki, ey adl-i ilâhî yakacaktın...

Yaksaydın a mel'unları... Tuttun bizi yaktın!" (Ersoy, 2007, s. 198)

Altıncı Şiir: (39/9) 241.sayı 11 Nisan 1329

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Kur'an-ı Kerim 39/Zümer 9)

Toplumlardaki sosyal değişimin ahlaktan bilgiye doğru olmadığı takdirde bir beşerden farksız olduğunu ifade eder. Âkif'in ele aldığı ayetin başı, ahlakın eylemden ayrı düşünülemeyeceğini, ahlaka dönüşmemiş bilginin Allah Resulünün ifadesi ile "faydasız bilgi" olduğunu ifade etmektedir: *"Yoksa (böyle biri) gece vakitlerinde secde ve kıyamda durup kendisini ibadete adayan, Âhiret kaygısı taşıyan ve Rabbinin rahmetini dilenen kimseyle hiç aynı tutulur mu? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ne var ki sadece akleden kalbe sahip olanlar bunu kavrayabilir."* (Zümer 9)

"Olmaz ya... Tabiî... Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse, «cehalet» denilen yüz karasından

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.

Kâfi mi değil, yoksa bu son ders-i felâket?" (Ersoy, 2007, s. 199)

…

"Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,

Silkin de muhîtindeki zulmetleri yak, yık!

Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;

Dünyâ uyanıkken uyumak maskaralıktır!" (Ersoy, 2007, s. 200)

Mehmed Âkif, insanın bilgi vasıtası ile bütün problemlere çözüm bulabileceğini ifade eden manzume cehaletin kişinin en büyük düşmanı olduğunu ifade eder. Gerçek fakirliği maddi unsurlarda değil cehalette arar. "Neyi bilenlerle bilmeyenler"in bir olmayacağı sorusuna ise ayetin başındaki ifadeler cevap vermektedir; sahibini sorumlu davranışa davet eden ahlaki değere dönüşmüş bir bilgi ile 8. âyete atıfla yalnızca başına bir iş geldiğinde Rabbine yönelen insanın bilgisinin bir olmayacağını ifade eder:

"Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:

Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!

Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!

İslâm'ı da «batsın!» diye tutmuş, yediyorsun!" (Ersoy, 2007, s. 200)

Yedinci Şiir: (3/110 246. sayı 16 Mayıs 1329)

“Siz, iyiliği emir eyler, kötülükten nehy eder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...”[154]

(Ali İmran, 110. ayetin ilk yarısı)

Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:

Gelmişiz dünyâya milliyyet nedir öğretmişiz![155]

16 Mayıs 1913 tarihinde kaleme alınan manzumenin konusu, bir önceki şiirde ifade edilen cehaletten kurtulmak için nasıl bir ahlaki ve sosyal değişime ihtiyaç olduğunun şifahi unsurlarını içermektedir. Ayetin devamı: *“doğru olanı önerir, kötü ve yanlış olandan sakındırırsınız, zira Allah’a güvenip inanırsınız..”* (Ali İmran 110) şeklinde gelir. İyiliği emredip kötülükten sakındırma Kur’an’ın bir emri olarak telakki edilmektedir. Âkif’e göre toplumun değişim diye sarıldığı Batılılaşma hareketleri İslâm’ı geriliğin ve mağlubiyetin sebebi olarak göstermekte, toplumu O’ndan kurtulduğunda başlarına gelen felaketlerden de kurtulacağına inandırmaktaydılar. Oysa Âkif’e göre İslâm, toplumun iyiye kanalize edilmesi için ilkeler bütünü sunmakta, cehaletin her türünü yererek, çalışmaya teşvik etmektedir:

“Emr-i bilma’rûf imiş ihvân-ı İslâm’ın işi,

[154]SR, X/246, sh. 189, 16 Mayıs 1329, Hakkın Sesleri, sh. 198, 1928; 1. bas. 1913.

[155] *Safahât, Mehmed Âkif, Hakkın Sesleri*

Nehy edermiş, bir fenalık görse, kardeş kardeşi.

Kimse haksızlıktan etmezmiş tegafül ihtiyar;

Ferde râci' sadmeden efrâd olurmuş lerzedâr." (Ersoy, 2007, s. 202)

Bu ayetle aynı sûrenin 114.ayetini ilişkilendirecek olursak Mehmed Âkif'in toplumsal mesajı pasif iyilikten aktif iyi olmaya davet ettiğini görürüz: *"Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiyi ve doğru olanı önerir kötü ve yanlış olandan sakındırırlar ve hayırlı işlerde birbirleriyle yarışırlar; işte bunlar aktif iyi olanlardır."* Âkif'e göre gerçek Müminin en önemli vasfı toplumdaki kötülükleri iyilikle ıslah etmektir. Sosyal değişimin ilk aşaması olan bilinçlilik hali, fertlerin içinde bulundukları toplumu iyileştirme çabası içerisine girdiğinde ortaya çıkar. Âkif, Müslümanların yaşadığı maddi ve manevi unsurlardaki çözülmenin sebebini hakikatin sesi olan Kur'an'ın toplumsal değişimin yasalarını ortaya koyduğu ahlaki değişimin ilkelerini gözardı etmelerinde görmektedir.

Sekizinci Şiir: (2/11-12) 245. sayı 9 Mayıs 1329

"Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın!" denildiği zaman, 'Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz!' derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsit onlardır, lakin farkında değiller."[156]

[156]SR, X/245, sh. 173, 9 Mayıs 1329; SE, Hakkın Sesleri, sh. 200, 1928; 1. bas. 1913.

(Kur'an-ı Kerim 2/ Bakara, 11-12. ayetler)

9 Mayıs 1913'te kaleme alınan manzumede Âkif, maddi unsurlarda meydana gelen çözülmelerin onarılmasının mümkün olduğunu ancak aile kurumunda ortaya çıkan çatlakların telafisi mümkün olmayan toplumsal yaralara sebebiyet vereceği üzerinde durur. Manzumede Müslümanların şuurlu olmaları ve münafıklara aldanmamaları gerektiği konusunda uyarıda bulunarak içerdeki fesat çıkartanların toplumdaki taassubu körükleyeceklerine dikkat çekmektedir:

"Ey vatansız derbederler, ey denî kundakçılar!

Milletin, az çok, duran bir dîni, bir nâmûsu var.

Şimdi nevbet onların... Yansın da onlar, öyle mi?

Tarumar olsun bütün bir Müslümanlık âlemi..." (Ersoy, 2007, s. 2023)

Âkif, sosyal değişimin belirleyici unsurlarından biri olan ailenin çözülüşünü ahlaki kopuşun telafisi olmayan son halkası olarak görür. Batılı aydınların "ıstılah" olarak tanımladıkları değişim hareketi, toplumdaki kültürel ve dini ritüellerine düşkün aile kurumları üzerinde değişiklik yapmaya başlamıştır. Âkif'in eğitimin ilk kalesi olarak gördüğü aile toplumdan kopartılırsa artık geride tutunacak bir dal kalmayacaktır:

"Hangi bir bünyânı mahvettik de ıslâh eyledik?

İşte vîran memleket! Her yer delik, her yer deşik!

Bunların ta'mîri kabil... Olsa ciddiyyet, sebat;

Lâkin Allah etmesin, bir düşse şayet, âilât" (Ersoy, 2007, s. 204)

Âkif, kurtuluşun bir tek İslâm'da olduğunu ve bir milleti oluşturan unsurların başında din geldiğini, bireylerin tüm yapıp etmelerinin arka planında aldıkları dini eğitimin oldukça önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır.

"Hangi millettir ki efradında yoktur hiss-i din?

En büyük akvama bir bak: Dîni her şeyden metin." (Ersoy, 2007, s. 204)

Dokuzuncu Şiir: (30/50) 247.sayı 23 Mayıs 1329

"Allah'ın âsâr-ı rahmetine bir baksan-a! Toprağı, öldükten sonra tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah, bütün ölüleri muhakkak diriltecek, hem o her şeye kadirdir.'[157] (Kur'an-ı Kerim 30/Rum, 50)

Âyet, ahiret yurduna atıfla insanın yeniden diriltileceği o günü, yeryüzünün kuru çöp hâline gelmesinin ardından tekrar yeşerip dirilmesi üzerinden tanımlamaktadır. Âkif'in bu ayeti seçmedeki sebebi de mesajını retorik bir güçle hakikate dayandırma kaygısındandır. Bireyleri hataya düşüp, zulme duçar olduklarında pes etmek yerine af ve tövbeye davet etmekte, kendilerini değiştirmek için ümitsizliğe düşmemeleri gerektiğini Allah'ın ölü toprağı diriltmesi üzerinden betimlemiştir.

"En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat;

[157]SR, X/247, sh. 205, 23 Mayıs 1329; "... muhakkak diriltecek, hem O herşeye kâdir" (Hakkın Sesleri, sh. 203, 1928; 1. bas. 1913).

Fışkırır bir damlacık ottan tutup sıksan, hayat!

Dün, kemikten külçe halindeydi her çıplak fidan;

Bak: Ne sağlam kan, bugün, dolgun yüzünden damlayan!" (Ersoy, 2007, s. 205)

...

"Âh! Tek bir âşiyandan bin yetîmin nâlesi,
Yükselirken, dinleyen insan mıdır bülbül sesi?" (Ersoy, 2007, s. 206)

Bir kişinin harekete geçmesi sonucu bütün İslam âleminin canlanacağı ifade eden Âkif, şarkın harekete geçme ve kımıldanmaya niyet ettiği takdirde, tarihin öznesi ve değişimin öncüsü olacağını ifade etmektedir. Toplumsal değişimin yasasını olan Rad sûresi 11. âyetin de ifade ettiği gibi değişime nereden başlaması gerektiği oldukça açık bir biçimde ifade edilmektedir: "*Hiç kuşkusuz bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez."* (Rad 11)

"Başka tıynetler mi hep şayan olan ihsanına?

Âh, yükselsem de bir düşsem senin dâmânına!

Bir nesîm ister kımıldanmak için canlar bugün;

Bir nesîm olsun, İlâhî... Canlanır kanlar bütün." (Ersoy, 2007, s. 206)

Allah'ın bütün ölüleri muhakkak dirilteceğini ifade ettiği Rum 50. âyet ile 52. âyetin meâli her türlü davete sağır kesinlere duyurmanın zorluğu teyit eden bir niteliktedir: *"Şu da bir gerçek ki sen asla ölülere duyuramazsın; arkasını dönüp uzaklaşırken her tür davete sağır kesilenlere de duyuramazsın."* (Rum 52)

Tartışma ve Sonuç

Şiir, topluma ait metaforik alanlar yaratarak dil örgüsü oluşturan eşsiz bir imkandır. Bu alanlar kimi zaman geleceğe dönük bir toplum tasarısı sunarken kimi zaman da geçmişe karşı ideolojik eleştirilerin zeminini hazırlar. Mehmed Âkif Ersoy, şiirlerini dini sembollerle şekillendirerek toplumsal sorunları dini, kültürel ve simgesel dil çatısı altında ele almaktadır. Bu dili kullanmasında onun yaşadığı devrin sosyal ve siyasi sorunları içerisinde geçirdiği değişimlerin etkisi görülmektedir. Toplumdaki bireylerin geçirmiş olduğu kimlik bunalımı siyasi zeminde olduğu kadar sosyal zeminde de kaymalara neden olmaktadır (Kenter, 2011, s. 319). Bu koşullar altında geçmişin mirasına sahip çıkma ile geleceğin modern anlayışlarını benimseme arasında ikilem yaşayan bireyler, bu ağır travmadan çıkmak için paradigmalar öne sürmektedirler. Dolayısıyla Mehmed Âkif'in Safahat'ının toplumun omurgasını yerinden oynatan bütün bu travma ve kırılmaların izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Âkif'e göre son birkaç asırda yaşanılan bu olumsuz gidişatın temelinde, Müslümanların Kur'an'dan uzaklaşmaları yer almaktadır.

Müslümanların Batı'nın dünya üzerinde oluşturmuş olduğu hegemonya karşısında ne kadar geri olduklarını düşünmesi, kendilerini bu kötü durumdan kurtaracak bir çare arayışına itmektedir. Yaşanan kırılmaları iyileştirmenin yegâne formülünü İslam'a dönüşte aramaktadırlar. Ancak bu dönüş geleneğin çatısı altında gelişen bir din anlayışından ziyade şimdi ve bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilecek temel metinleri yeniden yorumlamaya dayalı bir ıslah anlayışı üzerine oturmaktadır. 19. yüzyılda Batı dünyasında öne çıkan ilerlemeci tarih anlayışı ve pozitivist düşünce akımı Müslümanların din dilini yeniden inşaya yönlendirmiştir ki, Kur'an'a dönüşe davet eden çağrılar, henüz hesaplaşması yapılmamış birçok kavramın yeniden konuşulması gerektiğini ifade eden bir ortamda gelişmeye başlamıştır. Bu inşa girişimi İslam dünyasının farklı bölgelerinde "sadr-ı İslam'a" dönüş benzeri ifadelerle yapılan çağrıya, daha doğru bir ifade ile İslam'ın ana kaynağına yani "Kur'an'a dönüş"ü savunan birtakım hareket ve temayüllerin başlaması ile sonuçlanmıştır (Mertoğlu, 2010, s. 71). Kur'an'a dönüş çağrılarının ilk nüveleri Mısır'da Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani, Muhammed Reşid Rıza, Hindistan'da Muhammed İkbal ve temsilcilerinin ardından Türkiye'de Mehmed Âkif

Ersoy tarafından *"Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı"* (Ersoy, 2007, s. 402) dizeleri ile dile getirilmektedir.

Mehmed Âkif'in söz ve eylemlerinin temel dayanağı Kur'an'dır. Safahat'da iktibas ve telmih yoluyla Kur'an'a sık sık atıfta bulunduğu gibi özellikle toplumsal konulara şifahi bir çözüm önerisi sunan ayetleri de şiirlerinin başında serlevha olarak kullanmıştır. Bu anlamda Âkif klasik anlamda bir müfessir olmaktan ziyade özellikle Müslümanların temel problemlerine kendi çözüm formüllerini üretecek bir yöntem arayışına girmekle sosyolojik tefsir ekolünün ilk temsilcileri arasında görülmektedir.

Âkif ayetlerden hareketle mesajını sunarken kimi manzumelerinde Hakkın Sesleri şiirindeki gibi doğrudan doğruya ayetlerden hareket ederek, kimi manzumelerinde *"İlâhi, "Malike'l-mülk'üm diyorsun…Doğru âmennâ"* (Ersoy, 2007, s. 183) şeklinde ayet iktibaslarına dayanarak, kimi manzumelerinde ise sûre veya âyet isimlerine yer vererek Kur'an-ı Kerîm'e başvurmuştur. Kimi zaman âyetlerle durum tespiti yapmış, kimi zaman âyetleri kendi dönemine taşıyarak değişimin dinamiklerini yorumlamıştır. Hakkın Sesleri kitabında işlenen konulara baktığımızda Âkif'in tercih ettiği ayetlerin aynı yıllarda Sebîlürreşâd 'da kaleme aldığı yazılar ve verdiği vaaz ve hutbelerde ele aldığı âyetlerle örtüştüğü gözlemlenmektedir. Bu anlamda Âkif, kendi iç dünyasında geçirdiği değişimi borçlu olduğu Kur'an ilkelerini toplumun bütün fertlerini taşıma kaygısı gütmektedir. Nurettin Topçu, Mehmed Âkif'in Hakkın Sesleri şiirini, onun kalfalık döneminin ilk eseri, sanatının başlangıcı olarak görmektedir. Bunun kanıtı onun Hakkın Sesleri şiirinin başına koyduğu ayetlerde görülmekte, şiirinde sergilediği realist tavır, idealizm yönünde bir dönüşüm geçirmektedir (Topçu, 2011, s. 64). Âkif'in şiirlerindeki sosyal değişim unsurları elbette yalnızca bu manzume ile sınırlı değildir. Bu çalışmada ele alınan Hakkın Sesleri manzumesinde öne çıkan konuları ve Âkif'in onlara getirmiş olduğu çözüm önerilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Vahdetten kopuş: Tefrika ve ikilik

Âkif'e göre Müslümanların vahdetten kopmasını İslam'la bağdaşlaştırmak yanlıştır. Zira aynı kaynaktan beslenen Müslümanlar geçmişte ilim ve fende topluma yön veren gelişmelerin öncüsü olacak bir medeniyet inşa etmişledir. Ancak gelinen çağda aydın olarak ortaya çıkan bazı kişiler, birkaç Müslümanın sorumsuzluğunu İslam dinine yükleme gafletine düşmüşlerdir (Öztürk, 2017, s. 88). Âkif Müslümanların içinde bulundukları durumun iyi olmadığını, onların ahlaki yönden yozlaştığını elbette farkındadır. Ancak o, kişi ile eylemini ayırarak soruna kişilerde değil eylemin kendisinde görmektedir. Bu sebeple her fırsatta Müslümanlık ile Müslümanları birbirine karıştırmamak gerektiğini belirtir:

"Müslüman unsuru gâyet mütedennî, doğru,

Şu kadar var ki değildir bu, onun mahzûru.

"Müslümanlık" denilen rûh-i İlâhî, arasak,

"Müslümânız" diyen insan yığınından ne uzak." (Ersoy, 2007, s. 176)

Birlik ve beraberlikten kopuş: Asabiyet, kavmiyetçilik ve etnik milliyetçilik

Âkif insanları ırkları üzerinden değerlendirmez. Ona göre Müslümanım diyen herkes üç yüz elli milyonluk İslam ailesinin bir ferdidir. Osmanlı gibi bünyesinde birçok kavmi barındıran bir ülkede kavmiyet fikrinden beslenenleri etnik milliyetçiliği körüklemekle eleştirir, ona göre tefrikanın yerine vahdet, asabiyetin yerini uhuvvet almadıkça ümmetin birlik ve beraberliği mümkün görünmemektedir. Toplumsal değişimin yasası olan Rad 11. âyetin ifade ettiği bireyden topluma doğru bir değişimin gerekliliğini çok iyi farkına varmış olan Âkif'e göre fertlerin kendi iç dünyalarında başlattığı değişim toplumsal ahlakı da belirleyecektir:

"Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yahut Kürde;

Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!

Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber." (Ersoy, 2007, s. 192)

Anlamdan kopuş: Bid'at ve hurafeler paralelinde ortaya çıkan yanlış pratikler

Âkif'in öngördüğü dindarlık ferdin Allah'ın emir ve yasakları üzerinden ortaya koyduğu pratiklerde, öteki olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Kalıplaşmış olan geleneksel halk dindarlığı, taklit ve şekilcilik üzerinde oturmuştur. Âkif taklitçi ve şekilci olan bu dindarlık biçimini "hurafeye bağlı dindarlık" olarak tanımlamaktadır. Âkif'in uğruna bir ömrü verdiği "Leyla" olarak ifade ettiği din, Müslümanların içerisine mistik ve sahte birçok unsuru karıştırdıkları din değildir. Ona göre bu tipler üzerlerine ölü toprağı serpilmiş bir kader anlayışı ile gaflet uykusuna dalarak adını da tevekkül koyan tiplerdir:

"Hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;

Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar…

Ataletin o mülevves teressübatı bütün!" (Ersoy, 2007, s. 192)

Rol modellerden kopuş: Atalar dinine dönüş, övgü ve taklitçilik

Âkif tarihte yaşanan olumsuzlukların tekerrür etmesini, yaşanan hadiselerden ibret alınmamasına bağlar. Ona göre Kur'an'da anlatılan peygamberler tarihte yaşanan acı tecrübelerinin tekerrür etmemesi için insanlığa rol model olmuşlardır. Yaşamış başarılı rol modellerin ortaya koyduğu rehberliği ilke edinerek yeniden bir diriliş mümkündür. Hakkın Sesleri'nde Müslümanların iyi ve kötü günlerinin bir karşılaştırmasını yapan Âkif, Müslümanlara iki seçim hakkı tanımaktadır; ya gerçek İslam'a dönüşle yeninden ayağa kalkarak yeni bir gelecek inşa etmek ya da geçici haz ve rehavet batağında kaybolup gitmek. Bu manada Âkif, Kur'an'ın karanlık akıl olarak tanımladığı cahiliye aklını, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiş olan peygambelerin rol modelliği üzerinden gerçek bir devrimin gerçekleşebileceğini ifade etmiştir:

"Dîni tedkîk edeceksek, dönelim haydi geri;

Alalım neş'et-i İslâm'a yakın bir devri:

O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sür'at!

Öyle bir hârika gösterdi mi insâniyyet

Devr-i fetrette kalan, hem de asırlarca kalan;

Vahşetin, gılzetin a'mâkına daldıkça dalan;

Gömerek dipdiri evlâdını kum çöllerine,

Bunda bir neşve duyan hiss-i nedâmet yerine!" (Ersoy, 2007, s. 177)

Mehmed Âkif, Hakkın Sesleri kitabında şiirlerine konu olarak seçtiği ayetleri sosyal olaylar ile karşılaştırarak tefsir geleneğine yeni bir ifade biçimi kazandırmıştır. Doğrudan ayetler üzerinden ele aldığı manzumeler, maddi değişimlerden ziyade fertler üzerinden gerçekleşilmesi istenen manevi değişimleri ele almaktadır. Dolayısıyla Hakkın Sesleri'nde ele alınan şiirlerin muhatapları toplumu oluşturan bütün fertlerdir. Onun âyetlere çağdaş sosyolojik yorumlar getirmesi ve sanatını asıl amaca hizmet için kullanması, Karakoç'un ifadesi ile onu "ruhu destana ayarlı" bir realistlik (Metin, 2008, s. 278) olarak ön plana çıkarmaktadır. Âkif'in birey ve toplum arasında kurduğu diyalektik onun biyolojik temeli ile toplum tarafından üretilen kimliği arasında bir geçişliliğe izin veren öznelerarası bir anlayıştır. Onun sanat anlayışı insan ile toplum arasında iç içe geçmiş eşzamanlı bir evreden neşet etmektedir. Bu sebeple Âkif, bütün dehşet ve çıplaklığı ile şahitlik ettiği dünyanın manzaralarını vakıadan koparmadan, anlamın içinde tahrif etmeden ifade etmeyi başarmıştır. Ele alınan manzumelerde toplumu ihya amacıyla yapılan sabır, azim, tevekkül, çalışkanlık, umut var olmak gibi ahlaki ve ruhsal moral ve telkinler ön plandadır. O, hiçbir ırkı ve sınıfı temsil etmemiş bir halk şairidir. Onun sanatı ve şiirleri şahsi buhranları, hülyaları, fantezilerinden oluşmamaktadır. Bütün eserleri toplumsal

bir konu etrafında şekillenmektedir. Bu manada Âkif'in Safahat'ında yer alan Hakkın Sesleri şiiri, o günün vakıasına ilişkin tespitleri ve muhtevası gereği güncelliğini yitirmiş bir metin değildir. Mehmed Âkif Ersoy, toplumu gayesiz ve başıboş bir sanat eserine değil, Hakkın Sesleri kitabında görüleceği üzere bir tahassüs ve motivasyon kaynağı olan Kur'an'ın gölgesinde yürümeye davet etmiştir.

Kaynakça

Çantay, H. B. (1966). *Âkifnâme.* İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Çetişli, İ. (2008). Mehmed Âkif'in Şiir Kaynaklarından Biri Olarak Kur'an-ı Kerim. *Uluslararası Mehmd Âkif Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 1,* s. 417-424. Burdur: Mehmed Âkif ERsoy Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, M. (2017, Mart). Mehmed Âkif'in İctimâi Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği. D. M. Doğan içinde, *80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni* . Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Aygün, Ö., Kılıç Çakmak, E., & Karadeniz, Ş. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara, Kızılay, Türkiye: Pagem Akademi Yayınları.

Düzdağ, M. E. (1987). *Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Araştıramalar.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.

Eliaçık, R. İ. (2003). *İslamın Yenilikçileri.* İstanbul: Medcezi Yayınları.

Ersoy, M. Â. (2007). *Safahat.* (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: Nesil Yayınları.

Ersoy, M. Â. (2016). *Safahat Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler.* (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul : İz Yayıncılık.

Ersoy, M. Â. (2016). *Safahat, Birinci Kitap.* (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: İz Yayıncılık.

Ersoy, M. Â. (2016). *Safahat, Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri.* (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: İz Yayıncılık.

Işık, G. (2015). Toplumsal Hareketler ve Türkiye'deki İzdüşümleri. L. Sunar içinde, *Türkiye'de Toplumsal Değişim* (s. 230). İstanbul: Nobel Yayınları.

İslamoğlu, M. (2013). *Hayat Kitabı Kuran Gerekçeli Meal.* İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Kırca, C. (1990). Mehmed Âkif'in Şiirlerine Konu Ettiği âyetler ve Tahlili. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(4), 257-271.

Kırkkılıç, A. (2008). Âyetlere Manzum Meâl. *Uluslararası Mehmed Âkif Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 1*, s. 61-71. Burdur: Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayınları.

Kenter, B. (2011). Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirleri Üzerine Sembolik Çözümleme: Bir Toplum İnşasında Şiirin Kesif Dili. D. M. Doğan içinde, *Mehmed Âkif Milli Mücadele ve İstiklâl Marşı, Mehmed Âkif ERsoy Bilgi Şöleni 5* (s. 319). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Mertoğlu, M. S. (2010, Ocak). Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı: Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslam'ına. *Dîvân Dergisi, 15*(28), 71.

Metin, A. K. (2008, Ocak). Hakkın Sesleri: Siperden Yükselen Feveran . *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Mehmed Âkif Özel Sayısı*(133), 282.

Nazif, S. (2015). *Mehmed Âkif.* Ankara: Cümle Yayınları.

Topçu, N. (2011). *Mehmd Âkif.* İstanbul: Dergah Yayınları.

ANTİK DÖNEMDE KENT VE DOĞA ETKİLEŞİMİ: PRİENE ANTİK KENTİ ÖRNEĞİ

Sezin Gizem Işıklı; Doç. Dr. Aynur Atmaca Can

Özet

İnsan dünyada var olmaya başladığından günümüze değin çeşitli yaşam formları içinde doğayla etkileşim halinde olmuştur. Göçebe yaşam tarzının ardından yerleşik yaşam düzenine geçilmiş; antik dönemde kurulan kentler ile insanlar kent formu içinde yaşamlarını sürdürmüştür. Yerleşik düzene geçilmeden önce barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlar için ilişkilendirilen doğanın etkisi kent yaşamında süregelen temel ihtiyaçların yanı sıra ekonomi ve ulaşımın gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. İlk kurulan kentler verimli topraklar ve su kaynakları çevresinde şekillenmiş, kentliler tarımı ve sulamayı geliştirmiş; doğanın zengin kaynaklarından yararlanarak hayatlarına devam etmiştir. Antik dönemde deniz ve ırmakların ticaret üzerinden önemli bir etkisi olmuş, deniz ve ırmaklar yoluyla ticaretin yapılabilmesi için basit ulaşım araçları icat edilmeye başlanmıştır. Türkiye'de Aydın ilinin Söke ilçesinin Güllübahçe kasabasında bulunan Priene Antik Kenti Menderes Irmağı Vadisi'nde, Samsun Dağı'nın güney yamacında konumlanmıştır. Ege Denizi'nin kıyısında kurulan kent geç klasik Helenistik kentlerden ve İyonya'nın en eski yerleşimlerinden biridir. Priene'nin eğilimli bir araziye sahip olması kentin planlanmasını etkilemiş; su kaynaklarına yakın oluşu ekonomisinin gelişimini sağlamış; tepede konumlandırılan akropolü savunma sistemi güçlendirmiştir. Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar sebebiyle denizden uzaklaşan kent iki kez kurulmuş, kentin kurulan her iki formunda da yaşam doğal kaynakların çevresinde ilerlemiştir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak kent ve doğa etkileşimi kavramsal çerçevede ve tarihsel arka plan üzerinden ele alınmaktadır. Kent ve doğa etkileşimli ilişkisinin içeriği, boyutları ve hususiyetleri ile antik dönemde Priene Antik Kenti örneği üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmada Priene Antik Kenti'nin doğayla ilişkisinin kent ve doğa

etkileşimi çerçevesinde ortaya konularak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın sonucunda antik kentler üzerine kent ve doğa etkileşiminin farklı boyutlarının değerlendirilebileceği araştırmalar yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Doğa, Priene Antik Kenti

Giriş

Tarih öncesi dönemden günümüze dek insan doğa ile etkileşimini sürdürdüğü bir yaşam formu içerisindedir. Konar göçer şekilde yaşayan insan toplulukları zaman periyotları süresince çeşitli kademelerden geçerek kent düzeninde yerleşimler oluşturmaya başlamıştır. İnsanın başlarda göçebe düzende yaşayışını, başka yerleşim alanlarına ne zaman taşınacağını belirleyen doğadır. Toprağın verimsizleşmesi sonucu gerekli besinlerin elde edilemeyişi yaşayanları daha besinlerini sağlayabilecekleri verimli topraklara doğru hareket etmeye yönlendirmiştir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001)Tarih öncesi dönemde hayvanları evcilleştiren, bitkilerden besin sağlayan, çeşitli barınaklar inşa eden, madenleri işleyen, basit ulaşım araçları icat eden topluluklar ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimleri ile kent yaşamına zemin hazırlamıştır. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Kentlerin kurulacağı alanlar belirlenirken bölgenin doğal yapısı, ticari imkanları ve stratejik durumu göz önünde bulundurulmuştur. (Wycherley, 2011)

Dor işgali sebebiyle Yunan topraklarından Batı Anadolu'ya göç etmek durumunda kalan İyonlar, göç ettikleri bölgelerde kendi kentlerini kurmaya başlamışlardır. (Bozkurt, 2002) Büyük Menderes Vadisi antik limanlara sahip kentlere ev sahipliği yapmıştır. (Brückner, 2019) Menderes Irmağı'nın yanında bulunan, tahmini olarak dört bin kişilik bir nüfusa sahip Priene bir tepenin kenarındaki teraslar üzerine inşa edilmiş, önemli bir liman kentidir. (Al-Sabbagh & Gorgees, 2019) Kentin ilk yerleşim merkezi tam olarak saptanamasa da Panainion Birliği'ne üye olan on iki İyon kentinden biri olduğu bilinmektedir. (Strutz, 2013) Tarihi belgeler iki defa kurulan yerleşimin ikinci kez milattan sonra 350 yılında kurulduğuna işaret etmektedir. İlk

kuruluşundan itibaren doğa ile önemli ölçüde etkileşimde olan, tarihinde çeşitli devletlerin egemenliği altına giren Priene'nin konumu sebebiyle zamanla siltasyona uğrayan limanları önemini kaybetmiş ve ekonomik faaliyetlerinin durması sonucu yerleşim terk edilmiştir. (Brückner, 2019) Bu çalışmada antik dönemde kent ve doğa etkileşimi konusu Priene Antik Kenti örneği üzerinden kentin varlığını sürdürdüğü dönem içerisinde tarihi, sosyal, ekonomik, mimari, kültürel, bilimsel açılardan ele alınacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada literatür taraması yöntemine başvurularak kent ve doğa kavramları arasındaki ilişki, kent ve doğa arasında kurulan etkileşim tarihsel boyutlar ve kavramsal yapılar üzerinden incelenmiştir. Çalışma antik dönem kentlerinin doğa ile ilişki formları temelinde olup çalışmada Priene Antik Kenti örneği üzerinden değerlendirme ve analizler yapılmıştır.

Bulgular

Tarih öncesi dönemlerden itibaren insan doğa ile ilişki içinde olmuştur. Kentlerin kurulmasından önce konar göçer bir yaşam süren insanların yaşam şartlarını belirleyen de doğa olmuştur. (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000) Yerleşimler ve bu bölgelerde ortaya çıkan kültürler; doğal kaynaklar, toprak yapısı, iklim ve çevre şartları, su kaynakları, bölgede yetiştirilebilen ürünler gibi doğa temelli niteliklerle uyum içerisindedir. (Childe, Toplumsal evrim, 1994) İnsanın gelişimi ve yaşayış tarzındaki değişimler sonucunda İlk Çağ'da kentlerde yaşamlar artmıştır; bu dönemden sonra insan ve doğa ilişkisi kent çerçevesinde çeşitli boyutlarda incelenebilmektedir. Antik dönemde kurulmuş olan Priene'nin gelişimi, sosyal durumu, mimarisi, ekonomisi, kültürü, savunma sistemi ve yerleşim alanı işlevini yitirmesi süreci bulunduğu coğrafya ve doğa şartları ile doğrudan etkileşim içerisindedir.

Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi

Dünyada yaşamaya başlayan ilk insan toplulukları doğanın sunduğu doğal sığınaklar olan mağaralarda yaşamaya başlamıştır. Gündelik hayat hakkında bir pratiğe sahip olmayan bu insanlar doğadan elde ettikleri taşlar sayesinde basit aletler yaparak bazı ihtiyaçlarına çözüm bulmuşlardır. (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003) Arkeolojik buluntular ışığında, yazılı kaynaklar ve yapısal kalıntıların bulunmadığı dönemlerde insanların yiyecek ve içecek elde edebilecekleri bereketli su kaynaklarının, korunaklı dağ yamaçlarının çevresinde konakladığı görülmektedir. (Mumford, 2007) Türkiye'nin İstanbul şehrinde Başakşehir'e bağlı bulunan Yarımburgaz Mağarası ilk insanların doğa ile etkileşimine örnek oluşturmaktadır. Mağarada hayvan kemiklerinden yapılmış alet bulgularına rastlanmış, güneşin mağaranın arka bölümlerine dahi girebildiği tespit edilmiştir. (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000) Günümüzde Türkiye'nin Konya şehrinde bulunan Çatalhöyük'te antik dönem öncesinde yaşayan insanlar tarım ve hayvancılığın yanı sıra maden kaynaklarını kullanmış ve doğal camın ticaretini yaparak ekonomilerini güçlendirmiştir. (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000) Gordon Childe ateşin bulunmasını insan ve doğa etkileşimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak açıklar. Childe'a göre insanın ateşin keşfi ile ısınma ve aydınlanma gereksinimi büyük ölçüde giderilirken; ateşin kullanılmasıyla yanabilen doğal unsurların gözlemlenmesi doğa üzerinde kontrol kurulabileceği algısının başlamasına sebep olmuştur. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Bir diğer yandan ateşin bulunuşunun yine doğa temelli olduğu, bir doğal olay sonucu ortaya çıkan alevlerin farkına varılması ardından geliştirildiği düşünülmektedir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) İlerleyen zamanda doğadan elde edilen madenlerin işlenmesi ve kullanımı geliştirilmiş, bu gelişimin yarattığı büyük değişimler döneme Tunç Çağı adının verilmesine sebep olmuştur. (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000) Neolitik Çağ'da ise bitkilerin ve hayvanlar üretim düzeyinde insan kontrolüne geçmeye başlamıştır. (Gates, 2015) Erken Neolitik dönemde doğada bulunan kilin şekillendirilmesi ile kullanışlı mutfak aletleri yapılmaya başlanmıştır. (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003) İlk Tunç Çağı'nda bölgelerin kültürel nitelikleri doğal sınırlar çerçevesinde belirlenmiş; Demir Çağı'nda ülkelerin sınırlarını oluşturan doğal yüzey şekilleri olmuştur. (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003) İnsanların göçebe yaşamdan

yerleşik düzene geçişi doğanın şartlarına göre kendilerine uygun geçici yaşam alanı aramaları yerine doğa üzerinde kontrol sağlamaya başlamaları sürecinin bir sonucudur. Barınma, beslenme ve korunma ihtiyaçlarının karşılanması için sürekli yer değiştirme eylemi tarım ve hayvancılığın gelişmesi ile yerini düzenli yerleşimlere bırakmıştır. Köylerin kurulması ile insan gereksinimlerini kendinin karşılayabileceği üretici bir konuma gelmiştir. (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003) Kente geçiş aşaması sayılan köy düzenlerinin verimli tarlalar ve bahçeler yakınında kurulduğu belirlenmiştir. (Mumford, 2007) Besin yelpazesinin çeşitlenmesi, belirli yörelerdeki ağaçların ve toprağın lezzetli yiyecekler sunması sonucu bu yörelerde yaşayan insanlar kalıcı bir düzene geçmişlerdir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Tarih boyunca yerleşim alanlarının bulunduğu bölgelerin topoğrafik özellikleri savunma sistemlerini etkilemiştir. Örneğin Hattuşa'da savunma sistemlerinin içine doğal engebeler dahil edilmiş, kent dönemin en iyi savunma düzenlerinden birine sahip olmuştur. (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000) Antik Mısır'da kentlerin hem dağ hem deniz hem de çölle çevrili bir yapıya sahip olması bölgeye doğal bir savunma sistemi avantajı yaratmıştır. (Mumford, 2007) Günümüzde Yunanistan'da bulunan Andros Adası'ndaki Zagora kasabası antik dönemde suya erişimi zorlu bir noktada olsa da doğal bir savunma sisteminin bulunması sebebiyle Ege'nin yüksek bir noktasında kurulmuş fakat sonrasında toprağın tarıma imkan sağlamaması sebebiyle terk edilmiştir. (Gates, 2015)

Su, kentlerin tabiat ile ilişkisini pek çok boyutta açıklamamıza yarayan önemli ögelerden biridir. Antik Yakındoğu'da bulunan Ceriko yerleşimindeki araştırmalar buranın ilk düzenli konaklama alanlarında biri olduğunun delillerini sunmaktadır; insanları bu bölgeye yerleşmeye iten faktörün bir pınar olduğu düşünülmektedir. (Gates, 2015) Pınarlar zengin bir su kaynağı sayılmaktadır. Bir diğer Yakın Doğu kenti olan Uruk'ta da su üzerinden ulaşımın sağlanacağı kanalların mevcut oluşu ekonomiyi güçlendirmiştir. (Gates, 2015) Antik Çağ'da karşılaşılan su bulma güçlüğü sebebiyle kentlerde sarnıçlar inşa edilmiştir. (Fidan, 2016) Bazı bölgelerde su kıtlığının yaşanması sebebiyle insanların sağlıkları etkilenmekte ve ortaya çıkan hastalıklar ölümlere sebep olmaktaydı. Temiz suya erişim için düzenlenen su taşıma yolları insanların daha sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesini ve ölüm oranlarının düşüşünü sağlamıştır. (Childe, Kendini

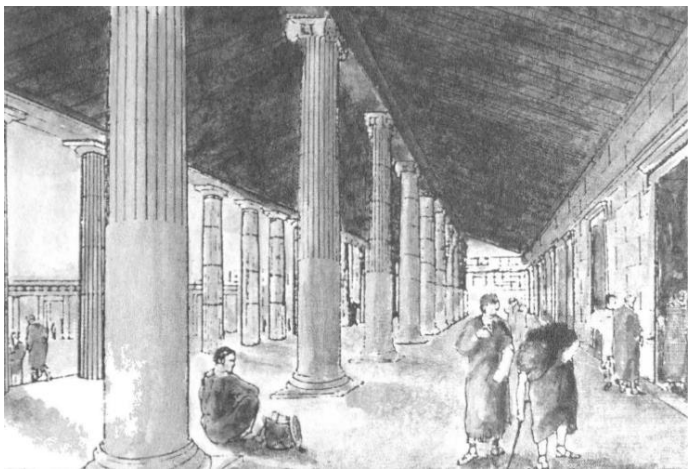
yaratan insan, 2001) Diğer bir yandan hijyen dışında antik dönemde şifa bulmak için de suların kullanıldığı görülmektedir. Doğal kaynak suları insanların sağlıklı kalma ihtiyaçlarına bir çözüm olmuş; bu çerçevede doğal suların kullanıldığı hamamlar ve kaplıcalar hizmet vermeye başlamıştır. (Mumford, 2007) Hellas kentinde suyun sınırlı olması ve temel ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir yere sahip olması sebebiyle çeşme ve pınarlara büyük bir saygı duyulmuştur. (Wycherley, 2011) Doğal su kaynakları çevresinde süregelen yaşantılar bu kaynakların daha uzak bölgelere ulaşım sağlamak için kullanılabileceği fikrini doğurmuştur. Uygarlıklar için hayati öneme sahip su, sosyal yaşamı da etkilemiştir. Su kanalları gibi doğanın insan eliyle üretilen bir sisteme dahil olduğu alanların sürdürülebilir olması ve temizliğinin sağlanması için ilerleyen dönemlerde çeşitli işler çıkmış; bu işlerin yerine getirilmesi için memuriyet alanları düzenlenmiştir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001)

Toprak insanın yaşamını sürdürebilmesi için her zaman çok mühim bir araç olmuştur. Toprak insanın yaşamını sürdürebilmesi için her zaman çok mühim bir araç olmuştur. İlk dönemlerde insan toprağa ait bir varlık olarak görülürken; doğa üzerinde denetimin kurulması ile aslında insanın kendini toprağın sahibi olarak görmesi durumu baş göstermiş ve bunun sonucunda mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır. (Mumford, 2007) Mezopotamya bölgesindeki verimli topraklar ve tarım arazileri çevresinde birbirlerinden ayrı toplulukların yaşamaları sonucu doğal kaynakların kullanımı üzerine anlaşmazlıklar ve bu kaynaklar üzerinde hak talep etme konusunda tartışmalar süregelmiştir; değerli topraklar üzerinde kurulmuş topluluklar diğer toplumların ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda bu topraklardan elde edilen değerli malların üretimini arttırmış ve ticaretlerine başlamıştır. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Hellen kentlerinde her zaman toprak yaşamın çok önemli bir parçası olmuş, verimli arazilerde üretilen ürünler zamanla zenginleşmiştir. (Wycherley, 2011) Toprağın verimsizliği ekonomiyi kötü etkilemektedir; örneğin Atina'da ihtiyaç duyulan tahılın yarısından fazlası kendi topraklarında üretilemediği için başka kentlerden alınmak durumunda kalınmıştır. (Sennett, 2018)

İklim ve yeryüzü şekilleri kentlere etki eden bir diğer doğal faktörlerdir. Ege Bölgesi'nin engebeli yapısı sebebiyle ulaşımda güçlükler yaşanmış, değişen iklim şartları deniz üzerinden ulaşımı da olumsuz etkilemiştir. (Mumford, 2007) Kentler bölgenin engebeli arazisi ve dağların

ulaşımı güçleştiren konumu sebebiyle komşuluk ilişkisi kuramamıştır. (Wycherley, 2011) Deniz ticaretinin artmaya başlaması ile içlerde kalan ve limana sahip olmayan kentlerin ekonomilerinin genişlemesi için kıyıya yakın konumlara gereksinimleri olmuş ve liman kentleri kurulmuştur. (Wycherley, 2011)

İnsanlar zamanla doğal mekan olarak adlandırılan, doğada yaşama pratiklerini içeren alanlardan uzaklaşarak çeşitli malzemeler ile oluşturdukları, sınırları bulunan mimari mekan olarak tanımladığımız alanlarda yaşamaya başlamıştır. (Can, 2003) Doğanın insan yaşamına etkileri mimari alanını etkilemiştir. İnsan, bulunduğu mekanları kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirmekte ve kendine uygun hale getirmektedir. (Can, 2003) Kentlerin yalçın noktalarında yağmur sularının rahatça akabilmesi için taş döşenmesi gerekmiştir. (Wycherley, 2011) Bir diğer yandan hava şartlarına göre mekanlar tasarlanmıştır. Örneğin Yunan kentlerinde stoa isimli mimari yapılarak inşa edilmiştir. Bir tarafında sütunlar arka tarafında duvar bulunan bu çatıya sahip mekan (Gates, 2015) sıcak havalarda insanların güneşten kaçınmalarını ve kötü hava şartlarında sığınmalarını sağlamıştır. (Wycherley, 2011)

Priene Kutsal Stoa (Wycherley, 2011)

İnsan hayatında tabiatın tesirlerinin tespit edilmesi bilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Nil Nehri bölgesinde taşkınlar belli zamanlarda yaşanmaktadır. Burada

yaşayan topluluklar çeşitli hesaplamalar ile tarım için kritik zamanları belirlemiş, hava durumuna göre mevsim olarak adlandırılan yıllık zaman periyotları fark etmiştir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Mısır'da yaşayan halk Nil'in yıllık taşkınlarına bir kutsallık atfetmiştir. (Gates, 2015) Atina'da köy yerleşimlerinde yaşanırken düzenlenen şenliklerin vakti mevsim değişimleri gibi doğal olaylarla bağlantılı olmuştur. (Sennett, 2018) Bununla birlikte Adonia adı verilen şenliklerde tarım ile alakalı çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir. (Sennett, 2018) Tarih öncesi ve antik dönemde yaşayanlardan günümüze ulaşan resimler bu dönemlerde doğaya ne ölçüde saygı duyulduğunu insan doğa etkileşiminin hayatın bir parçası olduğunu bizlere göstermektedir. Tapınaklarda ve çeşitli binaların duvarlarında bulunan resimlerde genelde o dönemde önemli olan hayvan ve bitkilerin figürlerine rastlanmaktadır. (Gates, 2015)

Kentler büyürken nüfusları da artmaya devam etmiştir; ilk kent dönemlerinde kontrol altına alınamayan su taşkınları, çekirge istilaları gibi doğayla etkileşime geçilen olaylarda halklar olumsuz etkilenmiş, bu durum can kayıplarına sebep olmuştur. (Mumford, 2007)

Priene Antik Kenti

(Tuna, Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2002)

Kentin isminin bazı kaynaklarca Luwi – Pelasgos dilinde hisar sözcüğü anlamına gelen Pura - Pria ile yöresi anlamında olan wana – ana eklentisinden meydana gelerek "Hisar Yurdu" manasına geldiği belirtilmektedir. (İbci, 2017) Bir diğer varsayım Girit adaları olan Priansos ve Prisos'un Priene ismi ile bağlantılı olduğudur. (Yaldız, 2002) İzmir'in antik adı olan Symrna

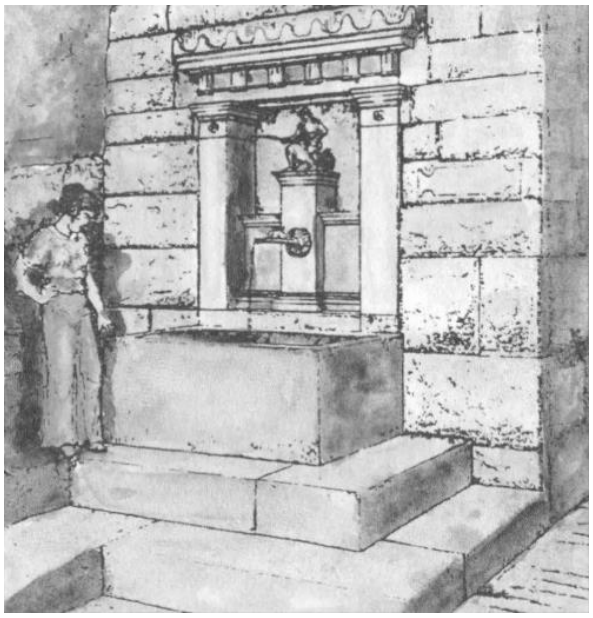
gibi kentin isminin bir kraliçeye ait olduğu tahmini de yapılmaktadır. (Yaldız, 2002) Priene kentine bazı kaynaklar tarafından "Anadolu'nun Pompeisi" tanımlamasında bulunulmuştur. (Yaldız, 2002) İyi muhafaza edilmiş arkeolojik kalıntılara sahip Priene Küçük Asya'da bulunan ufak bir Hellen kenti özelliğindedir. (Lampros, 1969)

Anadolu'da kurulan medeniyetler bölgenin doğal yapısının bir neticesi olarak çeşitlenmiştir. (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003) Priene arkeolojik alanında kazılar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlasa da kentin 1673 yılında İngiliz bir tüccar tarafından bulunduğu bilinmektedir. (Kleopatra, 2016) Ege'de gerçekleşen göç dalgasında İyonlar günümüzdeki Aydın ve İzmir çevresinde konumlanan yerleşimler oluşturarak 12 İyon kentini kurmuşlardır, bu on iki kentten biri de Priene'dir. (Akurgal, 2005) Hellenlerin kurduğu İyon kentlerinin önemli bir özelliği denize yakın olmaları ve bazılarının birden fazla limana sahip olmasıdır; kentlerde hem denizciliğin hem de karadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı savunma sistemlerinin geliştiği görülmektedir. (Akurgal, 2005) İyonya bölgesindeki Priene kenti Didyma, Ephesos, Magnesia, Miletos ve Symrna kentleri ile Antik Çağ'da yakın ilişki içerisinde olmuştur. (aktaran Seyhan, 2010, Tablo 1) İzmir şehrine 130 kilometre uzaklıkta bulunan Prine'nin lokasyonu Mycale (Samsun) dağları çevresinde bulunmaktadır (Strutz, 2013) ve Büyük Menderes Nehri'nin kıyısında bulunan kent Ege Denizi'ne komşu durumdadır. (Gates, 2015) Kent iki defa kurulmuştur; fakat ilk Priene'de yaşayan kentlilere ve kentin yapısına dair günümüze gelen kaynaklar çok kısıtlıdır. (Yaldız, 2002)

Milattan önce 350 yılında dönemin önemli komutanı Büyük İskender'in de yaptığı bağış ile tekrar kurulan kentin ekonomisinde tarım büyük ölçüde önemlidir. (Lampros, 1969) Büyük İskender'den sonra Demetrios Poliorketes, Lisimahos, Seleukos İmparatorluğu ve Ptolemaios Krallığı'nın egemenliği altına giren kentin sınırları çevresinde birçok mücadele olmuş, kentin yapıları da bu dönemlerde hasar almıştır. Coğrafya biliminde yapılan çalışmalar Büyük İskender'in kente gelişinin ardından daha parlak bir hale gelmiştir. Milattan önce binlerde olgunlaşma sürecine giren Hellen kentleri milattan sonra 500'lerde yükselmeye devam etmiş hem siyasi hem de kültürel yönden zenginleşmiştir. (Wycherley, 2011) Milattan önce 650 ile

545 yılları arasında Hellen kentlerindeki bu gelişmeler Ege bölgesinde bulunan Priene hem kültür hem de sanat bakımından önemli bir merkez haline gelmiştir. (Akurgal, 2005)

Ege Bölgesi'ndeki kentler Roma Dönemi'nde Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde yaşamaya başlamıştır. (Akurgal, 2005) Milattan önce ikinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına giren kent milattan önce 129 itibariyle yeni kurulan Roma eyaleti olan Asya'ya bağlanmıştır. (Kleopatra, 2016) Milattan sonra 900lerde Priene'nin tekrar önem kazandığı ve Sampson ismi ile anıldığı bildirilmektedir. (Kleopatra, 2016) Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine dek demokrasi ile yönetilen bir kent olduğu, milattan sonra üçüncü yüzyıla dek kendine ait paraları bastığı ifade edilmektedir. (aktaran Aslan, 2019) Roma İmparatorluğu'nun kentin kalkınmasına verdiği desteğin kentin doğal konumunun önemi kaybetmesi ile bir avantaja dönüşemediği düşünülmektedir. (Yaldız, 2002) Milattan önce yüz elli yılında Roma hakimiyetine giren kent milattan sonra dört yüzlerde Bizans'ın egemenliği altına alınmıştır. (Bozkurt, 2002) Bizansa bağlı olduğu dönemde Priene'nin bir psikoposluk noktası olduğu aktarılmaktadır. (aktaran Bozkurt, 2002) Milattan önce birinci yüzyılda meydana gelen Mithridatis Savaşları şehrin ekonomik olarak çökmesinde etkili bir faktör olurken, Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlar sebebiyle limanların da önemini kaybetmesiyle şehir küçülmüş ve milattan sonra yedinci yüzyılda Arap istilaları sebebiyle değeri giderek azalmıştır . (Kleopatra, 2016) Kentte on üçüncü yüzyıldan sonra yeni bir yapı inşa edilmemiştir, suya erişimin kısıtları sebebiyle kentteki yaşamın son bulduğu düşünülmektedir. (İbci, 2017)

Priene’de çeşme (Tuna, Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2002)

Priene Antik Kenti’nin mimari yapısını agora, stoalar, Athena Tapınağı, Zeus Tapınağı, Demeter Tapınağı, Tiyatro, Bouletarion, Prytaneion, Stadyum, evler, (Bozkurt, 2002) yukarı ve aşağı Gymnasion, Asklepios Tapınağı, Mısır Tanrıları Tapınağı, Büyük İskender’in evi ve Bizans döneminden kalan Piskoposluk kilisesi oluşturmaktadır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018) Antik dönemde yaşayan Miletoslu Hippodamos’un ilk kent plancısı olduğu varsayılmaktadır ve Priene’nin yakınındaki Miletos kentinin planını yapmıştır. (Fidan, 2016) Priene Antik Kenti’nin planlanması da Hippodamos tarafından ızgara planı denen teknikle yapılmıştır. (Wycherley, 2011) Akropol veya akropolis Yunan dilinde yüksekte konumlanmış kent manasına gelmektedir. (Gates, 2015) Akropoller tepelerde bulunduğu için saldırılara karşı kolayca gözlem yapılabiliyor ve yükseklikleri sebebiyle düşmanların erişimini engelliyordu; bu sebeple savunma açısından stratejik bir öneme sahipti. (Wycherley, 2011) Bununla birlikte akropol kentin savunulmasını sağlayan bir kale olarak da tanımlanmakta ve içerisinde saray ve tapınaklar bulunmaktadır. (Fidan, 2016) Kenti bulunduğu tepenin güneyinde yerleşimler oluşurken kuzeyindeki bölgenin dikliği sayesinde bir akropol meydana gelmiştir. (Wycherley, 2011) 1885 ile 1889 yılları arasında Priene bölgesinde C. Humann, Th. Wiegand ve H.

Schrader'in gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar sonucunda "gıda pazarı" olarak isimlendirilen bir alan bulunmuştur. (aktaran Mert, Priene'deki gıda pazarı, 2016) Bu pazarda kentin konumunda dolayı gelişen balıkçılığın etkisiyle deniz mahsulleri ön plana çıkmaktadır. (Mert, Priene'deki gıda pazarı, 2016) Priene'nin konumlandığı coğrafyanın iklim yapısı ekonomi gibi mimariyi ve halkın yaşamını da etkilemiştir; evlerin yapımında güneşten faydalanabilme durumu göz önüne alınmıştır. (Bozkurt, 2002) Priene Antik kentinin tiyatrosu ise günümüze en iyi şekilde ulaşmış antik tiyatrolardan biridir. (Al-Sabbagh & Gorgees, 2019) Prienelilerin suyun kullanımı için tasarladıkları altyapıların çok gelişmiş olduğu söylenmektedir. (Bozkurt, 2002) Priene Stadyumu'nda düzenlenen yarışmalar kentin antik dönemde gezginler için önemli bir uğrak noktası olmasını sağlamıştır. (Seyhan, 2010)

Güneydoğudan şehrin merkezi (Wycherley, 2011)

Priene Antik Kenti'nin Doğa ile Etkileşimi

İklim antik kentlerin kurulduğu bazı bölgelerde benzer koşullar gösterirken; Ege'de tabiat, kaynaklar ve iklim çok kısa mesafeler içerisinde değişiyor, her alanda üretilen besin çeşitlerinde farklılıklar görülüyordu. (Mumford, 2007) Büyük Menderes Priene ve çevresini besleyen önemli su kaynaklarından biridir; nehrin ışıltılı görünümü sebebiyle geçmiş dönemlerde nehre ay tanrısı "Artemis'in Aynası" benzetmesi yapılmıştır. (İmir, 2011)

Antik Çağ'ın büyük gezginlerinden biri olan Strabon kitabında Menderes'in kıvrılarak akarak yönünün değişme eğilimde olduğundan bahseder ve bunun sebebinin bölgedeki toprağın cinsi olabileceğini ileri sürmektedir. Alüvyon toplanmasıyla birlikte sellerin de denize toprak taşımasıyla Priene'nin deniz kenarında bir kentten içte kalan bir kente dönüştüğünü söylemektedir. (Strabon, 2000) Araştırmalar ışığında Büyük Menderes'in getirdiği alüvyonlar sebebiyle ilk kurulduğu alandaki iki limanını da kaybetmiş (İmir, 2011) ve doğanın imkanlarından yararlanabileceği şu anki konumuna yerleşilmiştir. Yeniden inşa edilen şehir Samsun (Mykale) dağlarının arasında oluşuyla olası saldırılara karşı daha güvenli bir yer olmuştur. (Bozkurt, 2002) Yüksekteki yerleşimin savunmayı güçlendirmesinin yanı sıra Priene halkını bataklıktan gelebilecek sivrisineklere ve taşınabilecek hastalıklara karşı da korumuştur. (aktaran İbci, 2017)

Mimari ve doğa ilişkisini ele almada Priene evleri bir örnektir. Göçebe yaşam tarzında soğuk mevsimlerde mağara ve kovuklara sığınarak soğuktan korunmaya çalışan insan, kentlere yerleşip evlerde yaşamaya başlayınca ısınma ihtiyacını karşılamak için güneş ışınlarından faydalanmıştır. Priene'deki evlerin de konumlanması güneş ışınlarını iyi ölçüde alacak ve kış aylarında içinde yaşayanların ısınmasını sağlayacak şekilde organize edilmiştir. (İbci, 2017) Eğimli bir bölgede kurulmuş olan Priene'de eğim sebebiyle bazı sokaklara ulaşım merdivenle sağlanmaktadır. (İmir, 2011) Kentte gelişen imkanlar ile kentin içinde yaşayan kişiler artmaya başlamış; buna karşılık yeni evler yapılarak doğaya müdahale etmek yerine vatandaşları göçe yönlendirme seçeneği tercih edilmiştir. (Kulözü & Özden, 2006)

Kentlerde tarım ürünlerinin gelişmesi ve ticaretinin yapılabilmesi tarımsal alanlar ve coğrafi şartlarla ilişkilidir. Priene kenti deniz ticaretinin geliştiği; bunun yanı sıra balıkçılığın

önemli bir geçim kaynağı olduğu bir yerleşim olsa da tarımın gelişebileceği olanaklar mevcut olmadığı için belli tarım ürünleri ile ön plana çıkamamıştır. (Bozkurt, 2002)

Antik dönemde suyun kullanımı hem günlük yaşam hem de ticaret için önemli bir rol oynamaktadır. Suyun en iyi şekilde kullanılması, kirli ve temiz suyun yönetilmesi için teknikler geliştirilmesi gerekmiştir. (Mert & Kuru, Priene nekropolleri, 2019) Hellen kentlerindeki mühendisler doğayı gözleyerek su teknolojilerini geliştirmek üzerine çalışmışlar ve kentlerin temizlik ve sağlık gibi ihtiyaçları yeterli suya erişimle karşılanabilmiştir. (Ortloff & Crouch, 1998) Kentlere dağlardan su taşınması için çeşitli taşıma sistemleri kurulmaya başlanmıştır; Priene'deki arkeolojik bulgulara göre bölgede drenaj sistemleri kullanılmıştır. (Ortloff & Crouch, 1998) Günümüzde Güllübahçe kasabasında bulunan Priene'nin çevresindeki dağlar aracılığı ile karstik kaynaklardan beslenen yapısı bölgeyi yerleşime elverişi bir hale getirmiştir; kurulan sistemlerle su, kentlilerin yaşadığı hanelere ve kamu binalarına aktarılmıştır. (Ortloff & Crouch, 1998) Antik dönemde kalabalıklaşan bölgelerin temel ihtiyaçlar için suya talepleri de artmıştır, bu doğrultuda su temini için çeşitli teknolojiler geliştirilmiştir. Prieneliler sudan en iyi şekilde faydalanmaya çalışmıştır. Kurdukları depolama sistemi sayesinde suya erişime engel olacak bir durumda yedekte bir su deposuna sahip olmuşlardır. Tiyatronun üst kısmında kullanıldığı belirlenen arıtma sistemi ile doğal kaynak suları kullanıma hazır, temiz hale getirilmiştir. (İbci, 2017) Kentin suya erişimini sağlayan sistemlerin dönemin teknolojisine göre çok iyi biçimde yapıldığı görülmektedir. (İmir, 2011)

Depremler, kentleri önemli ölçüde etkileyen doğal afetlerden biridir. Tarihte iki kez kurulan Priene Antik Kenti'nin ikinci yerleşimindeki kamu binalarında yapılan tadilatlar göz önüne alındığında milattan önce 350 ile milattan sonra 12. yüzyıl arasındaki depremlerden etkilendiği söylenmektedir. (Altunel, 1998) Priene'nin konumlandığı bölgede bulunan Büyük Menderes grabenin batısındaki depremler şehri etkilemiştir; milattan sonra on ikinci yüzyılda ve sonrasında süregelen bu depremler şehirdeki yapıların bir kısmının çökmesi ve kırılmasına neden olmuş; fakat şehir o dönemde önemini yitirmiş olduğu için bu yapılar onarılmamıştır. (Altunel, 1998) Priene'de meydana gelen iki tip büyük depremin önemli hasarlara sebep olduğu ortaya konulmaktadır; Athena Tapınağı'nın sütunları sarsıntılar nedeniyle zarar görmüştür.

(Altunel, 1998) Geçmiş depremlerle ilgili araştırmaları arkeolojik alanların analiziyle yapan arkeosismoloji bilimi Priene'de meydana gelen depremlerin yıkılan duvarlar, kırılmış sütunlar gibi hasar verici etkilere sahip olduğunu göstermektedir. (Altunel, 1998)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İnsan, dünya üzerinde tarih süresince farklı yaşam koşulları ile karşılaşmış; bu koşullara adapte olabilmek için çözüm arayışına girmiş, çözümleri de yine doğada bulmuştur. Doğaya adaptasyon süreçlerinde doğadan bir modelleme yapıldığı görülmektedir. Örneğin insanın yeryüzünde yaşayan hayvanlar gibi soğuktan korunmak için kalın bir kürkü yoktur bu sebeple gerekli ısıyı sağlamak için hayvanların kürkleri kullanılmıştır. Bir diğer örnek ise evlerin yapılış biçimleridir. Yaşanacak yapılar hayvanların toprağa kazıkları tüneller gibi toprakta temellerin kazılması ile oluşturulmuştur. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Bereketli topraklar ve zengin pınarlar, ırmaklar, denizler insan topluluklarının ilgisini çekmiştir. Su kaynakları çevresinde şekillenen kültürler tarım ve sulamayı ilerletmek için büyük çabalar harcamış, doğal kaynakların yenilendiğini ve hayatta kalmalarını sağladıklarını gözlemledikten sonra yeni bir yerleşime taşınmak yerine olağan yerlerinde konaklamaya devam etmişlerdir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Araştırmalar antik kentlerin genellikle doğaya karşı mücadele edemedikleri durumlarında yok olduğunu işaret etmektedir. Tarihleri boyunca salgın hastalıklar, su kaynaklarından uzaklaşma, zararlı böceklerin istilaları, konum itibariyle saldırılara açık olma, doğal afetler gibi durumlarla karşılaşan kentler bunlarla baş etme sürecinde yetersiz olduklarında çoğunlukla terk edilmişlerdir. (Gates, 2015) İnsanlar yaşadığı yerleşim bölgelerini kendilerine uygun biçimde dönüştürmüştürlerdir, kentlerde yaşanmaya başlanması ile kent mekanına müdahalelerde bulunularak kentsel mekanlara özgü bir kentsel kimlik ortaya çıkarılmıştır. (Can, 2003) Priene kenti, antik dönemde önemli bir kentsel kimliğe sahip bir yerleşimdir. Nüfusu yoğun olmayan Priene Geç Klasik Hellenistik kentlerdendir; (Gates, 2015) en sağlam şekilde kalmış Hellen yerleşimlerinden biridir. (Swan, 2016) Erozyon sebebiyle ırmaktan gelen toprakların birikimiyle kent batıya doğru kaymıştır. (Gates, 2015)

Priene tarihte iki kez kurulmuştur, 1800lü yılların sonunda başlayan kazılardan elde edilen bulgular ilk kurulan kentin tarihi hakkında kesin bilgiler sunamamaktadır. (Kleopatra, 2016) İlk kentin taşınması ve sonrasında ikinci kentin de önemini yitirmesi hakkında genel görüş; Menderes'in getirdiği siltler sebebiyle şehrin kıyıdan uzaklaşarak antik limanını kaybetmesi, ikinci kurulduğu bölgede de aynı sorunla karşılaşarak zaman içinde terk edilmiş olmasıdır. Pek çok araştırmada kentin tarih içinde var oluş süreci Menderes Nehri ile ilişkilendirilse de bu konuda farklı varsayımlar da ortaya konulmuştur. Bazı kaynaklara göre şehrin batıya doğru kurulmasının sebebinin milattan önce 350'lerde meydana gelen büyük bir depremin Priene'nin ilk kurulduğu bölgeyi tamamen yıkmış olması olduğu düşünülmektedir. Tarih boyunca Türkiye coğrafyasındaki pek çok önemli kent doğal afetler yüzünden hasar görerek terk edilmiştir. (aktaran Altunel, 1998) Kentin deprem veya sel baskınları sonucu taşınmak zorunda kaldığı bilgileri yaygın olsa da kentin yerinin hiç değişmediği yönünde de görüşler vardır. (Kleopatra, 2016) Başka bir görüşe göre ise ilk Priene'nin milattan önce 500'lerde sahilde olduğu ve yüz elli yıllık zaman dilimi içerisinde sekiz kilometre kıyıdan uzaklaşmanın mümkün olmadığı düşünülmektedir. (aktaran Altunel, 1998)

Antik dönem kentlerinin tüm aşamalarında doğayla etkileşim içinde olduğu aşikardır. Priene Antik kenti bu etkileşimin çeşitli boyutlarda analiz edilebildiği bir örnektir. Doğada bulunan suyun kullanımı iyi bir şekilde organize edilmiş ve halkın yaşamı kolaylaşmıştır. Kentte uzun yıllardır yönetilen kazılar sonucunda doğal su kaynaklarının çevresinde bulunan yerleşim alanında geliştirilmiş su sistemlerine rastlanmıştır. (Ortloff & Crouch, 1998) Kentin arkasını yasladığı sıradağlar doğal bir savunma sistemini meydana getirmiştir. Antik dönemde Ege'de kara yoluyla ulaşım zorlu olduğundan ötürü deniz taşımacılığı ve deniz ticareti ön plandaydı. (Bozkurt, 2002) Kentin denize yakınlığı sayesinde çevre kentlerle yaptığı ticaret artmış, ekonomi iyi bir duruma gelmiştir. Yaşadığımız dönemden yüzlerce öncesinde ulaşım imkanlarının çok kısıtlı olması sebebiyle Antik dönemlerde kurulan liman kentleri ile iç bölgeler arasında ulaşımın kolay gerçekleştirilebiliyorsa bu, kenti daha avantajlı bir konuma getirmiştir. (Fidan, 2016)

Antik kentlerdeki yerleşimler son bulsa da bu alanlar geçmişi bugüne taşıyarak canlı kalmaya devam etmektedir. Doğanın kentler üzerindeki etkisi ise sadece antik periyotta kalmayarak günümüzde de devam edebilmektedir. Priene'nin 2015 kazı raporlarına göre arkeolojik alanda bulunan elliye yakın ağaç antik mekan üzerinde tahribatlara sebep olmaktadır. (Mert & İslam Akat, 2015 yılı Priene kazıları, 2016) Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ'da kurulan kentlerin konumlarında ve gelişme faktörlerinde ve insan yaşamında doğa önemli bir rol oynamaktadır. Kent, doğa ve insan ilişkisinin mimarideki bir örneği on sekizinci yüzyılda yaşayan mimar Étienne-Louis Boullée tarafından 1793 yılında tasarlanan doğa ve akıl tapınağı projesidir. Bu projede kişi yarısında aklın yarısında ise doğanın tasvir edildi bir kürede yer alacak, kürenin doğa kısmı toprağın kazılması ile elde edilecektir; bu proje kağıt üzerinde kalmış olsa bile doğanın Yakın Çağ mimarisine ilham verdiği görülmektedir. (Sennett, 2018) Günümüzde ise ulaşım araçları kentlerde ve kentler arasında antik dönemlerde kullanılan ulaşım araçlarına göre çok daha hızlı bir mekânsal hareketlilik sağlamaktadır. (Sennett, 2018) Bununla birlikte antik çağda doğanın sağladığı imkanlar ile icat edilen yalın araçların insan eliyle binlerce yıl içinde geliştirilmesiyle bugünün şartlarına ulaşılmıştır.

Bilimin ilerleyişi ile birlikte insan doğaya hükmeder konuma gelmiştir; örneğin doğada karşılaşılan hayvanların evcilleştirilmesinin ardından bazı hayvanların insanın taşıyabildiğinden daha fazla yük taşıyabildiği fark edilmiş ve durumdan faydalanılarak işler daha hızlı, daha az enerji harcayarak yapılmaya başlanmıştır; fakat bu durumun sınırlarının olmayışı pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. (Childe, Kendini yaratan insan, 2001) Zengin doğal kaynakların verimsiz kullanılışı, kentleşmenin ve sanayileşmenin yoğunlaşmasıyla doğaya verilen zarar artarken bu zararın insan hayatına etkileri görülmeye başlanmış ve kentlerin doğayla uyum ekseninde sürdürülebilir bir konuma gelmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Priene 1600'lü yıllardan günümüze değin hakkında araştırmaların ve çalışmaların devam ettiği bir arkeolojik miras niteliğindedir. (Mert & Kuru, Priene nekropolleri, 2019) Çalışmada kentin siyasi, ekonomik, kültürel, mimari özelliklerini belirleyen faktörlerin doğayla pek çok yönden bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışma sayesinde antik kentler üzerine

yapılacak analizler doğa faktörü göz önüne alarak geliştirilebilir; Priene Antik Kenti'nin yapısı, kent ve doğa etkileşimi değerlendirmeleri ışığında detaylı bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi.* Ankara: Tübitak.

Al-Sabbagh, H., & Gorgees, M. (2019). The spatial organization of Ancient Greece cities, case study: Priene City from Hellenistic period (third century BC). *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering. 5*, s. içinde 1-10. IOP Publishing. doi:10.1088/1757-899X/603/5/052011

Altunel, E. (1998). Evidence for damaging historical earthquakes at Priene, Western Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 25-35.

Aslan, N. (2019). Roma dönemi konut mimarisinde avlu kullanımı ve kültürel kimlik ilişkisi: Ephesos, Priene, Aphrodisias, Kremna, Sia, Zeugma örnekleri ışığında. *Yüksek lisans tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Bozkurt, G. (2002). Antik Priene Kenti konut mimarisinde açık ve kapalı mekan ilişkilerinin özellikleri. *Yüksek lisans tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Brückner, H. (2019). Rapid delta growth in historical times at Ephesus and Miletus—the examples of the Küçük and the Büyük Menderes Rivers. C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, & N. Kazancı (Dü) içinde, *Landscapes and landforms of Turkey* (s. 293-306). Springer.

Can, A. (2003). Antik kent ile bu mekanı üreten toplumun değerler sistemi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve Atina Örneği. *Doktora tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Childe, G. (1994). *Toplumsal evrim.* (C. Balcı, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.

Childe, G. (2001). *Kendini yaratan insan.* (F. Ofluoğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Fidan, A. (2016). Antik liman kentlerindeki sosyal ve düşünsel yaşam üzerinde deniz ticaretinin etkisi, Tieion / Teion Antik Kenti üzerine bir inceleme Karadeniz'in Efes'i Teion! *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 84-101.

Gates, C. (2015). *Antik kentler: Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da kentsel yaşamın arkeolojisi.* (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

İbci, R. O. (2017). *Priene Antik Kenti.* Arkeopolis: http://arkeopolis.com/priene-antik-kenti/ adresinden alındı

İmir, Ç. (2011). Belgeselcinin gözüyle, denizi özleyen iki kent: Priene ve Milet. *Bütün Dünya*, 111-118.

Kleopatra, F. (2016). *Priene (Antiquity).* Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor: http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=9512 adresinden alındı

Kulözü, N., & Özden, M. A. (2006). Transformation of house-typology in the Ancient Priene City . *Çanakkale Kentsel Yeşil Alanların Geliştirilmesine Yönelik Eylem Planı Projesi; içinde*, (s. 643-653).

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Priene Arkeolojik Alanı Aydın* . Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-210803/priene-arkeolojik-alani-aydin-2018.html adresinden alındı

Lampros, S. (1969). *Greece - The Hellenistic Age.* Ohio: Lorenz Educational Press.

Mert, İ. H. (2016). Priene'deki gıda pazarı. *OLBA Dergisi*, s. 365-418.

Mert, İ. H., & İslam Akat, H. (2016). 2015 yılı Priene kazıları. *38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu içinde* (s. 99-120). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Mert, İ. H., & Kuru, B. (2019). Priene nekropolleri. *Nekropol ve peyzaj: uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler çalıştayı içinde* (s. 145-164). Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği.* (G. Koca, & T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ortloff, C. R., & Crouch, D. P. (1998). Hydraulic analysis of a self-cleaning drainage outlet at the hellenistic city of Priene. *Journal of Archaeological Science*(25), 1211-1220.

Sennett, R. (2018). *Ten ve taş: batı uygarlığında beden ve şehir.* (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası 1. cilt.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sevin, V. (2003). *Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi.* İstanbul: Der Yayınları.

Seyhan, B. (2010). Antik Çağda Küçük Asya'da festivaller ve panayırlar. *I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi içinde,* (s. 90-104). Nevşehir.

Strabon. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (Kitap: XII, XIII, XIV).* (A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Strutz, R. J. (2013). Turkey Aegean Coast - Priene, Miletus and Didyma.

Swan, S. (2016). *Eyewitness travel Turkey.* London: Dorling Kindersley.

Tuna, C. (2000). *Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuna, C. (2002). *Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağda kentler nasıl kuruldu?.* (N. Nirven, & N. Başgelen, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yaldız, M. (2002). Güneşin ve suların ülkesi Milet Didim Priene. Milet Yayınları. https://books.google.com.tr/books?id=v9eVDwAAQBAJ&hl=tr adresinden alındı

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI

TÜRK İSKİTLERİ

Bahtiyar AYDIN

Özet

İskit coğrafyası, bugün sınırları kesin olarak bilinmemekle birlikte, doğuda Pasifik Okyanusu kıyılarından başlayıp, Doğu Avrupa'ya, Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş bir coğrafi alanı içerisine almaktadır. İskitler, tarihi süreç içerisinde Avrupa ve Asya arasında bağlantı kuran bir Bozkır İmparatorluğu olarak ortaya çıkmış ve yedi ayrı dilli bir konfederasyon şeklinde siyasi teşekküllerini devam ettirmişlerdir. Çar İskitler olarak adlandırılan göçebe savaşçı bir aristokrasi tarafından yönetilen İskitler İran'a, Anadolu, Suriye ve Filistin'e de hâkim olmuşlar ve Mısır'ı tehdit ederek Firavun Psammetih'i vergiye bağlamışlardır.[1] İskit ülkesi, geniş otlaklara ve sulak alanlara sahip olması bakımından hayvancılık ve çiftçiliğin gelişmesine olanak tanımıştır. Ayrıca İskitler, yaşadıkları geniş coğrafi alan içerisinde madenlerden faydalanma ve bunlardan yeni ürünler elde etmeyi, altını işlemeyi bilen bir uygarlıktır.

Bu çalışmanın amacı, İskit Konfederasyonu'nun yönetici aristokrat sınıfı olan Çar İskitlerin kökenlerinin incelenmesidir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiş, kaynaklar incelenirken karşılaştırmalara yer verilerek bilgilerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Elde edilen veriler ışığında İskitlerin kurucularının Türk kökenli oldukları, kültür, dil ve din bakımından zengin bir uygarlık oluşturdukları ifade edilebilir. Bu uygarlığın Kağan Madiyes döneminde Ön Asya'da hâkimiyetlerinin zirvesine çıktıkları, MÖ. 665'te Kuzey Azerbaycan'ı, MÖ.654'te Anadolu'yu aldıkları anlaşılmaktadır. İskitler, MÖ. 4 yy'da Trakya'yı da fethetmiştir. Kağan Atey, yüz yaşına yaklaştığı bir sırada Makedonyalı Filip'le girdiği bir savaşta ölür.[2] Filip'in oğlu Makedonyalı İskender döneminde İskitler, Helen dünyası için bir tehlike olmaktan çıkmışlardır.

Yapılan çalışmadan İskitlerin ticari yönden gelişmiş bir yapılarının olduğu, askeri yönden savaş tekniklerini iyi kullanabilen sisteme sahip oldukları, kendilerine has bir yazı geliştirdikleri ve güçlü bir sanatsal ve kültürel alt yapıya sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İskitler, Çar İskitler, İskit Kültür Coğrafyası

[1] Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, Çev: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009. s. 9.

[2] A.g.e. s. 9-10.

Giriş

İskitler hakkında kaynaklar Antik Batı Kaynakları ve Antik Doğu Kaynakları olmak üzere iki grupta toparlanmaktadır.[3] Antik Batı Kaynaklarında; Homeros'un 'Odysseia'sı, Herodot'un Historiai'sı, Thukydides'in Peleponnesoslular'la Atinalılar'ın Savaşı, Ctesias'ın Persica'sı, Hippokrat'ın Se Aere'si, Ksenophon'un Anabasis'i, Strabon'un Geographika'sı, Diodorus Sicullus'un ll.Kitabı ve Plinius'un Naturalis Historia'sıdır.

Antik Doğu Kaynakları ise; Asarhaddon ve Assurbanipal'e ait Asur krallarının kaynakları, çok detaylı bilgi içermeyen Urartu kaynakları, Asur'un çöküşü ve Ninive'nin mahvoluşu hakkında bilgi veren Babil kaynaklarıyla, Akhaimenid Kralı Büyük Darius'a ait Persopolis-Bisutun Yazıtıyla, İbraniler'in Kutsal Kitabı Ahd-i Atik (Eski Ahid) ve de Khroneli Moses.

Bunlarda İskitler şu şekilde anılmaktadır: Grek kaynaklarında Skythai geçer, Asur kaynaklarında ise Aşguzai veya İşkuzai, Urartu kaynaklarında İşkigulu ve Saga, eski İran kaynaklarında Sak-Saka ve Ahd-i Atik'te ise (Tevrat) Aşkenaz olarak yer alırlar.

Darius‘un yazıtında İskitler

Bunlar üç gruptan oluşur: Saka-haumavarga, Saka-tigrakhauda ve Karadeniz İskitleri olan ‘Denizin ötesindeki Sakalar’dır.[4]

İskitler, Müllenhoff’a göre İranlı’lı, Neumann’a göre Moğol, Samaksasof’a göre Slav, Fiesel’e göre de Germen’dir. Günümüzde bir çok bilimsel makale ve yayında da İskit tanımlaması İrani köken üzerinden yapılmaktadır. Oysa, eski İran, Yunan, Roma, Çin, Arap ve Avrupa Ortaçağları’nda yazılmış kaynaklarda yer alan bilgilere bakıldığında İskitlerin İranlılar ile ilişkilendirildiğine dair her hangi bir kayda rastlayamazsınız. Kaldı ki Avrupa merkezli araştırmaların çoğu neredeyse 20. Yüzyılın yarısına değin İskitler ile Türklerin aynı halklar olduğunu kaydetmiştir. Bu tarihlerden itibaren Türkler’e ve Türk Tarihi’ne genel bir saldırı başlatılmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan tartışmalardan biliyoruz ki, o dönem Batı’da bu anlamda çok şiddetli bir Türk karşıtlığı mevcut idi.

Bu tartışmaları görmezden gelen bazı akademisyenler konuyu yeterince araştırmadan İskitler’i Türk saymaması, problemin ana kaynağını oluşturmaktadır.

[3] Şevket Dönmez, ‘Önasyada İskitler’, *Türkler Ansiklopedisi* c.4. s.33-44

[4] İlhami Durmuş, Batı Türk Devletlerinde Kültür Sanat-İskit Kültürü, *Türkler Ansklopedisi* c.4. s. 12.

İskitler'in kökeni hakkında ileri sürülen tezler

İskitler'in kökenleri hakkında kaynaklarda tam bir konsensüs oluşmamıştır. McGovern, Sulimirski ve Diakonof gibi araştırmacılar İskitler'in İrani kökenli, Hint-Avrupa'lı bir toplum olduklarını ileri sürmüşlerdir. Murzin ise İrani kökenli bir dil konuştuğunu iddia ettiği İskitler'in Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde farklı soyları ve budunları birleştirerek güçlü bir birlik kurmuş olduklarını düşünmektedir. Tarhan ise, Kimmerler'in Ön-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli göçebelerin batı kolunu oluşturduklarını, ve yine; MÖ. 8. ve 7. yüzyıllardaki Kimmer-İskit sanat eserlerinin birbirinden ayırt etmenin imkansız olduğunu, İskitler'in de bu yakınlıklar ve kültür beraberliğinden dolayı erken Türk topluluklarından birisi olduğunu bildirmiştir.[5] Mevcut kaynaklar üzerinden bölük pörçük bir tarih okuması yapan kimi tarihçiler Karadeniz'in kuzeydeki İskit koluna yoğunlaşırken, kimisi Trakya, Anadolu, ve/veya Azerbaycan'daki Sakasena'ya, kimisi de İran, Mannai'de meskunlaşan bir İskit boyuna yoğunlaşmaktadırlar. Bu yoğunlaşma genel ad (İskit/Saka) üzerinden yürütüldüğü için, İskitlerin üst/yüksek sınıfı, yönetici aristokrat sınıfının Türk ve/veya Oğuzlar olması konusu hep karanlıkta bırakılmaktadır. Oysa tarihin bu ilk Turan İmparatorluğu'nu bir konfederasyon şeklinde kuran bu yönetici aristokrat sınıf ve ilk dört boy, Türk Tarihi açısından son derece önemlidir.

İskitlerin kültürel özellikleri

Homer dahil eski çağ tarihçileri İskitlerin,'totemik doğaları'na[6] atıf yapmışlar, İskitler'in Şamanizm'e inandığı, doğaya ve çevreye uyumunu, metal işlemecilikteki başarısını buna borçlu olduklarını söylemişlerdir. İskitler metal işçiliğinde çok ileriydiler, bunu Kamlık inancına, yani, İskitler'de Yunanlılar'la tanışmadan önce var olan Şamanizm'e bağlayan tarihçiler az değildir. Şamanizm'i günümüzde yaşatan halklardan biri Saha Yakutları'dır. Bu halka ait eski bir atasözü der ki: 'Demirciler ile Şamanlar aynı yuvadan çıkmadır.' Bu atasözüne çalışmasında yer veren Fransız tarihçi Roux'ya göre, Şamanizm ile demirciliğin arasında mevcut bağların tarihçesinin çok kadim zamanlara kadar indiğini ifade edebiliriz. Eski Türkler demire kutsiyet

atfetmiş, yazıtlarında da mengü elini, yani sonsuz devletini sağlam olan demir ile benzer bir biçimde tanımlamışlardır[7]

[5] Şevket Dönmez, 'Önasyada İskitler', *Türkler Ansiklopedisi,* c.4. s.51.

[6] Emine Sonnur Özcan, 'Kültür Tarihi Açısından' *İskit-Türk Aynılığı,* Selenge Yayınları. İstanbul, 2016, s.78.

[7] Timur Davletov, *Şaman,* Asi Kitap Yay. İstanbul, 2017, s. 229.

Bilinen en eski sosyal çatışma, yerleşiklerle konar-göçerler arasında ortaya çıkmıştır. Bunun izlerini Gılgamış destanında görüyoruz. Gılgamış yerleşik, Enkidu dağlıdır ve karşıt yaşam tarzlarını temsil ederler ve birbirlerini ötekileştirirken, aslında ayna tutarak var ederler. Eski dönem konar-göçer yaşam tarzı çatışması şeklinde ortaya çıkan kaosu, sonradan gelip yerleştiği coğrafyalarda aşmayı başarmış ve tarihin bir döneminde yüksek bir medeniyet kurarak, en az bin yıl ayakta kalma başarısı gösteren İskitlerin, savaşmadaki maharetlerini inşa eden karakteristik özellikler vardır. Atlı ve oklu savaşçılar olarak diğer halkları hem hayran bırakıp hem de ürküten bu özellikleri, Eski Yunan yazarları tarafından önemle vurgulanmış, sonraki yüzyıllarda ise Çin, Ermeni, Gürcü, Arap ve diğer halkların tarihlerinde bu özellikler Hun ve Türklerle ilgili olarak konulmuştur.[8]

Hazermli alim Biruni, Araplar'ın İmriu'l-Kays'ı kadar önemli olduğunu bildirdiğini Egeli Şair Homeros İlyadası'nda, kısrak sütü içenlerin zarar vermekten sakınan halklar olduğunu söylemektedir.[9] Savaşmakta bu kadar mahir olan İskitler, aynı zamanda başka halklara zarar vermekten imtina etmekle nasıl ünlenmiş olabilir? Elbette sadece Homeros değil, örneğin İskender'in doğu seferini anlatan Romalı

tarihçi Quintus Curtius, (MS yk. l.yy) da İskitlerin saldırgan bir halk olmadığının altını çizmiştir. Tarihçi, -adeta Homeros'un tanımlamasını açan bilgilerle- 'tahrik edilmedikleri sürece asla savaşa başvurmayan' ılımlılıkları ve özgürlüklerini kullanmadaki insaflarıyla, barbarların/yabancıların en dürüstü konumundaki halktır'[10] der.

Bununla birlikte Karadeniz'in çevresindeki İskitlerin savaşçılıklarından hayranlıkla söz eden Halikarnaslı Herodot şunları yazmıştır. Kendilerine saldıran hiç kimse onları ele geçiremez; bunlar öyle insanlar ki, kentleri de yok, kaleleri de; hepsi atlıdır ve ok atarak savaşırlar. Evlerini de peşlerinde taşırlar -zira çiftçilikle değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri de arabalarıdır- böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilir mi?[11]

[8] Emine Sonnur Özcan, 'Kültür Tarihi Açısından' *İskit-Türk Aynılığı,* Selenge Yayınları. İstanbul, 2016, s.69

[9] a.g.e. s.69.

[10] a.g.e. s.69.

[11] Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.313.

İskitler'de Yazı

Mordtmann, gerek Herodot tarihine atıf yaparak gerekse de Sus ve çevresinde bulunmuş olan çivi yazılı metinlere dayanarak, Sakalar-İskitler'in bugünkü İran ve de Anadolu içlerine kadar nüfuzlarını hissettirdiklerini söyler. MÖ 7. yüzyılın başlarında Asur İmparatorluk sınırına kadar ulaşan İskitlerin, MÖ 4. yüzyılın başlarında bile hala, Anadolu'nun doğu bölgelerinde büyük bir güç olarak bulunmaları, onların çivi yazısı kültür sahasında ne kadar uzun bir süre kaldığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.[12]

Bilim dünyasının çivi yazısı olarak kabul ettiği ve MÖ. 3100'lerde Sümerliler tarafından icat edilmiş olan yazı, etkisini asırlar boyunca sürdürmüş, tüm Mezopotamya uygarlıklarıyla çevresindeki Anadolu'ya, İran ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır. İskitlerin Ön-Asya'ya doğru yöneldiklerinde bu yazı Persler, Urartu ve Asurlular tarafından kullanılmakta idi. İskitler'de çivi yazısı kültür sahasına girmişlerdi ve bu sahanın merkezi coğrafyasında çok uzun yıllar boyunca da kalmışlardı. Yani, İskitler yazıya yabancı değillerdi. Sus'ta bulunan yazıların, gerçek anlamda Türk-İskitlere ait olduğu Mordtmann tarafından belirtilmektedir. Ayrıca, bu yazıların dilini Türk-Ugor diliyle bağlantılı görmekte ve bunu İskitçe-Sakaca olarak isimlendirmektedir. Bu metinler bize onların çiviyazısını öğrendiklerini ve aynı kültür sahası içerisinde kullandıklarını da göstermektedir.[13]

Kazakistan'da, Esik kurganında bulunan runik yazı da çok büyük önem taşır. Bu yazı hakkında değişik görüşler beyan edilmiştir. Bazı yazarlar bu yazının ilgili küçük çanağın (esik kurganından çıkan gümüş tas) üzerine sonradan yazıldığını ileri sürmüştür. Bu görüşü savunanların karşısına –bölgede kazı yapan Kemal Akişev gibi- bazı Türkologlar karşı çıkarak, bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olup, dilinin eski Türkçe olduğunu, Altay dilleri grubuna dahil bulunduğunu ve runik bir alfabe ile yazılmış olduğunu[14] ortaya koymuşlardır.

[12] İlhami Durmuş. *İskitler*, Kaynak Yayınları. İstanbul, 2007. s.106.

[13] a.g.e., s.106.

[14] a.g.e. s.107.

Esik kurganından çıkarılan iki satırlık 26 harften oluşan yazı Orhon-Yenisey yazılarını hatırlatır. Bu yazı, Süleymanov tarafından 'Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu -Halkın- adı sanı da yok oldu' şeklinde gönümüz Türkçesine çevrilmiştir. Yine ona göre, burada kullanılan 26 harf, Göktürk metinlerinde kullanılan harflerin ilk şekilleri olup, kullanılan kelimeler de yine Göktürkçe de geçen kelimelerin eski halleridir.[15]

Esik kurganından çıkan yazının karakteri, kullanılan harf ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazısının karakteri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmış ve onların aynı olduğu belirlenerek, bu kurgandan çıkan yazının Orhun-Yenisey yazısının ilk örneği olduğu kabul edilmiştir[16] Böylece yazı tarihimiz Göktürk Yazıtları'ndan 1200 yıl daha geriye, İskit dönemine gidebilmektedir.

Pavlador bölgesinde Bobrovoye köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bir kurganda İskit dönemine, MÖ 5.-4. yüzyıllara tarihlendirilen runik yazı bulunmuştur. Bir altın gem kayışı üzerine tutturulmuş kemik nazarlık, bir karaca şeklinde oyulmuş ve bunda sağdan sola -beyaz maral- yazısı okunabilmiştir. Nazarlık üzerindeki bu runik yazının Türkçe konuşan İskitler'in yazı sistemi olduğu ortaya konulmuştur. Bu yazı, runik yazının Sibirya'nın güneyi ve Kazakistan'daki atlı kavimler arasında, -çok geç ortaya çıktığı yolunda- ileri sürülen görüşün belirgin bir biçimde yanlışlığını da ortaya koymuştur.[17]

İskitler'in Siyasi Yapısı

Medler, Persler tarafından sıkıştırılınca Rusya'nın güneyi ve Aral bölgesine doğru göç etmişler ama İskitler'le yaptıkları savaşlarda yenilmişlerdi. Pers kralı Kyros'da son seferini İskitler üzerine yapmış ve Aral bölgesinde İskit hükümdarı Tomris Khatun'a yenilmiştir.(MÖ. 529) Servet Somuncuoğlu'nun 'Gökyüzü Atları' adlı eserinde, Şamanizm'de, kutsal ana-ruhun gökten kadın kılığında indiğine inanıldığı için, eski Türkler'in tümünde kadın kutsanırdı ve hakanlık, hükümdarlık yapabilirdi. İskitler'de Tomris hatun, Göktürkler'de Bugaç hatun, Tatarlar'da Suyunbüke… gibi eski Türk hatunlarında sıkça rastlanılan hakanlık durumu kolayca anlaşılabilmektedir.

[15] İlhami Durmuş. *İskitler*, Kaynak Yayınları. İstanbul, 2007. s.107

[16] a.g.e. s.108

[17] a.g.e. s.108

İskitler'in Mannai Koluyla İran Etkileşimi

Tarihin çok eski çağlarından itibaren Türkistan göçleriyle, İran'daki Türk nüfusu sürekli tahkim edilmiştir. Bu göçlerle çeşitli zamanlarda İran'da doksan civarında Türk İmp. Devlet ve Atabeyliği kurulmuştur. Yine; İran, binlerce yıldır çeşitli kavimlerin gelip-yerleşip yurt yaptığı

bir yer olduğundan, çok çeşitli milletlerle kültürel bir etkileşim yaşamıştır. İskitler'in de İran'da var olması İskitler'de görülen etkileşimin doğal bir sonucudur.

İskitler'in bir kolu, Urartu kralıyla anlaşıp Mannai'ye geçmiş Zağros dağları boyunda yerleşmişlerdir.[18] İskitler'in bu kolunu ve Mannai detayını farkeden tarihçiler İskitler'i Türk sayarlar. Mannai İskitleri'nin konuştukları dilin İran diliyle bazı benzerliklerinin olmasından dolayı, konuya yetkin olmayan bazı tarihçiler İskitleri İrani sanmaktadırlar. Ağızlar arasındaki benzerliklere bakarak bir milletin kökeni hakkında hüküm vermek son derece yanlıştır. Zira, Türkçe'de yaşayan yüzlerce Arapça ve Farsça sözcüğe bakarak Türkler'in, Arap yahut Farsi oldukların ileri sürülemeyeceğine göre, İskitçe'de ki İrani kelimeler de bu milletin İrani yani Hint-Avrupalı olduğunu ispat etmez. Herodot'ta, -Ahameniş İmp. Darius'un İskitya'yı işgal için açtığı savaşı anlatırken- İskitlerin kesinlikle İranilere benzemediğini aktarmaktadır.

İskitler'in İnancı

İskitler'in, Türkistan'dan batıya ve güneye göç etmesi onlara efsanelerini ve mitlerini unutturmamıştır. Kök inançlarının da çok tanrılı Şamanizm olması, yanlarında çok sayıda falcı-kam- taşımalarına sebeptir. Bunlar ileride olacak şeyleri söğüt değneklerine bakarak haber verirler[19] Gelenek ve göreneklerinin, runik alfabelerinin ardılı Hunlar ve Göktürkler'de de sürdürülmesi, İskitler'in İrani değil Türk etnoniminin bir parçası olduğu göstermektedir.

Herodot'a göre, Kamlık inancı görülen diğer göçebelerde ve dağlı kavimlerde olduğu gibi, İskitler'de doğaya ve ruhsal yaşama inanış öncelik taşımıştır. Tüm yaşamları doğa ile kaynaşma içinde olan bu insanlar bazı zamanlarda nedenini açıklayamadıkları korkunç ve garip doğa olaylarıyla karşılaşmışlardı. Sebebini açıklayamadıkları bu tür doğal olaylarını genellikle kötü ruhlara bağlamışlardır. İskitler, kutsal saydıkları her nesnenin, hatta canlı veya cansız varlığın bir ruh taşıdığına inanıyorlardı.

[18] Şevket Dönmez, *Önasya'da İskitler*, Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 4 Sayfa: 33-44

[19] Herodotos, *Tarih,* çev: Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014. s.321.

Bugüne kadar elde edilen arkeolojik bulgular sayesinde Türklerde Şaman inanç ve uygulamalarının Milattan 3000 yıl öncesine kadar uzanan bir süreci kapsadığı görülmektedir.[20] Çar İskitler'de Kamların-Şamanlar'ın var olduğunu Herodot tarihinden öğrenebiliyoruz. Şamanizm, İskitler aracılığı ile Traklara da geçmiştir. Yine; Şamanizm kitabını ülkemizde -belki de ilk- yazan Yörükhan, bu eserini 1 Ocak 1932 günü İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda el yazması olarak Mustafa Kemal Atatürk'e elden teslim etmişti[21] Yusuf Ziya Yörükhan, Şamanizm kitabında, Şamanizm'i Anadolu'ya İskitler taşımıştır ve bu inanç çeşitli şekillerle hala Anadolu'da Aleviler içerisinde yaşatılmaktadır, demiştir.

Togan'da MÖ.Vlll. yüzyıldan itibaren tarihe kaydı düşülmeye başlanan ve bir dönem Anadolu'ya da hakim olan İskitler'in, gelenek ve inanışlarının Kamlık Türk inancı olduğunu ifade etmiştir.[22] Şamanlık Türk halklarının çok eski devirlere kadar inen geleneksel kök inanç sistemidir. Togan, Batı Türk Kağanı Tung-Tabgu Tshang'ın da 'şüphesiz' bir Şamanist olduğunu ifade etmiş ve hatta daha da ileri giderek, Budizm için "Orta Asya'nın Şamanizm esasından türemiş bir din'' demiştir.[23] Togan, Orta Asya'daki kadim inanç sistemi için 'Kam dini' kavramını kullanmıştır.[24]

Tanınmış Rus ve Sovyet Türkologlarından, ünlü tarihçi Barthold, kadim Uygurlara ait Çince yazıtların eski Türkler'den 'Köktürk ve Oğuzlar'ın, Şaman kaldıklarını göstermekte olduğu görüşündeydi.[25] Yine, İskit inancında Kamlık diniyle ilgili görünen öğeler Türk-Moğol kültürü içerisinde de vardır. Bunun cevabı Moğol 'etnonim' oluşumunda vardır.

Moğol Etnonim Oluşumunda Türkler

Kereyit, Nayman, Merkit vb gibi çeşitli Budunlar, Borcigin-Kıyat soyunun egemenliğinde birleşmişler ve tümü, ''MOĞOL'' genel adını almışlardır.[26]

[20] Zaur Hasanov, *Çar İskitler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.343.

[21] Timur Davletov, *Şaman,* Asi Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s.70.

[22] a.g.e., s.59.

[23] a.g.e., s.59.

[24] a.g.e., s.59.

[25] a.g.e., s 59.

[26] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.1003.

Bu yapılanmanın içerisinde Altay ve Sayan dağları yakınlarında yaşayan Türk boyları da katılmışlardır.[27] Bu bütünleşmenin sonucunda Moğol kökenli toplulukların tamamına verilen siyasi nitelikte genel ad olarak tanımlanmıştır. Çin ve Batılı kaynaklar onlara, 'Tatar' adını vermişlerse de XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Moğolistan'a gelen Batılı yazar Rubruk, 'Moğollar, kendilerine Tatar denilmesini istemiyorlar, Tatarlar başka bir halk idi' ifadesinde bulunarak açıklık getirmiştir.

Kuşkusuz Moğollar'ın içinde Tatarlar'da vardı, ancak 'Tatar' Cengiz'in parçalamış olduğu ayrı bir budunun adı olarak kayıtlarda yerini almıştır.[28] Türk ve Moğollar,[29] pek çok kaynakta ifade edildiği gibi, tarih boyunca benzer yaşam biçimini paylaşan, birbirleriyle ilişkili akraba ve komşu topluluklar olarak yaşamışlardır. X. ve XI. Yüzyıllarda İslam yazarları da, Türk ve Moğolları 'aynı cinsten' saydıklarını eserlerinde vurgulamışlardır.[30] Bu birliktelik çoğu zaman kimi kültür öğelerininin birbiri içine geçmesine ve kaynaşmalarına sebep olmuştur.

Bozkırdan yayılan Türk topluluklarından oluşan göçerler, yalnızca batıya doğru hareket etmemişlerdir. Türkler'in Orta Asya'daki varlığı kendisini Moğolistan ve Güney Sibirya'da da göstermiştir. Bin yılı aşkın süreç içerisinde halkların birbiri ile yakın temasları Ural-Samodyan, Palaeo-Sibir halklarının özellikle de Ketlerin Türkleşmesi gibi ortak etnik süreçlerini oluşturmuştur. 18. ve 19. Yüzyıllarda bu süreç daha da hızlanmıştır. 1700'lerin başında Kırgız, ortalarında Moğol ve sonrasındaki Rus yönetimi ve baskısı bu toplulukları iyice pekiştirmiştir.

Caferoğlu'nun Sibirya Türkleri, Altay Türkleri ve Abakan-Hakas Türkleri olarak gruplandırdığı[31] pek çok alt gruptan oluşmuş bu halklar içerisinde hala Türk gelenek, görenek ve inançlarının yaşatıldığı görülmektedir.

[27] Ahmet Taşağıl, 'Türk Tarihinin Bütünlüğü', *Türk Dünyası Kültür Atlası*, 5.Bölüm, c.1, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2013, s.14.

[28] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.1003.

[29] Kevser Gürcan, *Kutsal Şaman Elbiseleri,* Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, 2018, s.46.

[30] Avcıoğlu, a.g.e., s.1878.

[31] Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s.421.

Eberhard'a göre; Türk-Moğol 119 kabileden meydana gelen etnik yapısını Bay-kara, Çoodu, Telengit, Herteg, İrgit, Hovalıg, Darhad gibi Türk boylarının yanı sıra, Soyon, Ket ve

Moğol gibi halklar oluşturmaktadır. En erken Paleolitik çağa ait petrogliflerde karşılaşılan ve özellikle Bronz Çağı arkeolojik bulgularıyla varlığı açık bir şekilde ortaya çıkan Şamanizm[32] sözcük itibariyle literatüre ilk olarak 1750'lerden sonra girdiyse de Kamlık inancının kökeninin on binlerce yıl eskiye dayandığı ortaya çıkmıştır[33] Türkler'in arasında bu tarihlerden çok daha eskilerde Şamanik uygulamaları ifade etmek için kullanılan ve hala kullanıma devam edilen terimler, topluluklara göre farklılıklar göstermektedir.

Şaman inanç sisteminin merkezinde bulunan ve ritüelleri gerçekleştiren Şaman'a, Altaylar Kam der, Çuvaşlar ise Yum, Kazak ve Kırgızlar'da ismi Baksı'dır. Yakutlar Oyun[34], Yukagirler Alma, Türkmenler ise Perihan veya Falbin derken, Altay ve Yakut Türkleri kadın Şamanına Udugan,[35] Kırgızlar ise Bübü/Bibi derler.[36]

Divanü Lügati't Türk'te bu Kam olarak yer almaktadır.[37] Şamanlık, dünyanın çeşitli bölgelerinde görülmesine rağmen, Orta ve Kuzey Asya'da bir bütünlük ve süreklilik göstermektedir.[38] Avrupa'ya ve Ön Asya'ya Herodot'un bahsettiği gibi İskitler'le taşınmıştır. Türkler nereye göçmüş ise kök inancını da yanında taşıdığı görülmektedir.

[32] Fuat Uçar, *Geçmiş, Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s, 367.

[33] Mesut Şen, ‘’Türk Dilinin Dünü ve Bugünü, Türklerin Coğrafi Dağılımı ve Nüfusu’’, *Türk Dünyası Kültür Atlası,* 5. Böl. c.1, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2013, s, 95.

[34] Kevser Gürcan, *Kutsal Şaman Elbiseleri,* Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, 2018, s.52.

[35] Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.132.

[36] Saadettin Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.21.

[37] Mahmut El Kaşgari, *Divanü Lügati't Türk*, Çev.ve düz., S. Tuba Yurteser, Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.16.

[38] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. A.Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.63.

Eliade Şamanizm'i, Sibirya ve Orta Asya halklarına özgü bir dinsel olgu olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda esrimeli (kaynaşma) haliyle Kamlık inancının ilk olarak Avrupalı araştırmacılar tarafından bu bölgelere tespit ve sonrasında Kuzey ve Güney Amerika, Endonezya ve Okyanusya gibi başka yerlerde gözlemlendiğini ifade etmektedir.[39] Esasında göç edilen tüm coğrafyalara Türklerin yanında götürdüğü kök inanç; Yer-Gök-Su ve Atalar kültüdür.[40] Bu Şamanizm'den gelen bir inançtır.

Macar Etnonim Oluşumunda Türkler

Nemeth Gyula, Macarların hakim kabileleri sayılan dokuz aşiretten yedisi Türktür der. Bunlar Kabar, Kürt, Gyarmat, Taryan, Yene, Ker ve Keszi uruklarıdır. Bu dokuz uruktan ikisi Macar&Ugur'dur; bunlar da Nyek ve Megyer uruklarıdır.[41] Eski Hungar camiasına dahil olan yedi kabileden şunlar da Györffy İstvan'a göre Türk'türler: Jalançak, Çertan (Çotran), Kondam, Borçol (Boroç oğlu) Yopogo (Yabağu) ve Ulaş. Bunlardan başka Macarların Szekely uruğunun da, Doğu Avrupa'da çok eskiden yaşadıklarını biliyoruz. Bunlar Çiğil yahut Asgillerin bakiyesi olabilir[42] Avrupa'ya yayılarak oradaki milletler arasında eriyen Türk zümrelerinden sonuncuları Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçak-Kunlar (Kuman) olmuştur[43] Peçeneklerle birlikte Ukrayna'ya,

Tork (Türk) denilen bir göçebe kavmimiz daha yerleşmiştir. Bugünkü Peçeneklerin bakiyesini oluşturan Peçenek köyleri Budapeşte'nin güneyinde, Tuna'nın sağ sahilinde ve Tisa üzerinde; Torklar'ın bakiyesi olan Ukrayna köyleri de Kiev'in güneyinde bulunmaktadır[44]

Eski Çağlarda Türk İsimleri

Türk isminin bilinmediği çağlarda, eski Yunan tarihçileri, Oğuz, vb. tüm Türk boyları için genellikle İskit ismini kullanmışlardır. Bizans, Roma, Macar, İran, Arap, Ermeni ve Çin kaynakları ise, kendi dillerinde Türkler'i isimlendirmişlerdir.

[39] Mircea Eliade, *Shamanism İlkel Esrime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,1999, s.22-23.

[40] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s.16.

[41] A.Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1946, s.218. [42] a.g.e., s.218.

[43] a.g.e., s.219.

[44] a.g.e., s.220.

Asur Kralı Sargon lll'ün halefi Naram-sin'e karşı yapılan bir ittifaka dahil kavimler arasında 'Tourki' ülkesinin kralı zikredilmiştir.[45] Mari hafriyatında bulunan Şamsiabdu'ya (MÖ.1800) ait mektuplarda zikri geçen Turukku kavmi (ki Zağros dağlarından Azerbaycan'a

uzanan dağlık yerlerde yaşamıştır) ismini, Dossin ‘Türkiş’ diye okumuştur.[46] Eski Gürcü ve Ermeni kayıtlarında ise ‘Buntürk’ ve ‘Tork’ isimleri geçmektedir. Togan,‘Türk’ ismi sonradan Türk ismini ‘umumi milli isim olarak alan kavimler arasında’ -birisinin ismi olarak- pek eskiden maruf olmuş olmalı.[47] der.

Budizm Sahasında Türk İsimleri

Budizm kültürünün hâkim olduğu bölgelerde yaşayan Türkler ise hep Buda diniyle ilgili isimler almışlardır. Meselâ, Haymavadi, Dramaguptaki, Dksanpit, Raçabumi, Ratnakar, Ratnaraşi, Maharadi, Mahasatvi, Sartavaki, Sariputi, Mahabali, Mahadivi, Maharadi, Mahasatvi gibi isimler bunların bazılarıdır.[48] Çinlilerin bu tür isimleri Çince kaydetmeleri ve telâffuz etmeleri kolay değildir. Çünkü Çince kişi adları normalde hep üç karakterden oluştuğundan (Nadiren dört karakterli isimler de vardır), Çinliler dört, beş karakterli kişi adlarını telaffuz etmeye pek alışkın değildir. Yukarıdaki isimler de Çince’de ancak dört ve beş karakterle ifade edilebilir. Çinliler bu durumda yukarıdaki isimleri anlamına göre Çince’ye tercüme eder veya kısaltır ya da başka bir isme yakıştırırlar. Çince kaynaklarda geçen birçok Türkün isminin orijinali yoktur. Bu isimleri, tabiî ki, Türklerin asıl ismi olarak göremeyiz.[49]

Yukarıdaki Çince isimler bize yabancı gelse de, nasıl Kaşgarlı Mahmut, İbni Sina, Farabî gibi pek çok Türk âlimi ve şairi, eserlerini Arapça, Farsça yazmışlardır. Ve yine; Tang Sülâlesi Dönemi’ndeki Türk âlimleri de Çin başkentlerinde Çince eserler vermişlerdir.[50]

[45] A.Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1946, s.54

[46] a.g.e., s.54.

[47] a.g.e., s.54.

[48] Alimcan İnayet, 'Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri', *Türkler Ansiklopedisi,* c.4, s.76

[49] a.g.e., s.76.

[50] a.g.e., s.77.

İskit Etnonim Oluşumu ile Oğuzların Karşılaştırılması

İskit cemiyetinin yedi ayrı dil konuştuğuna atıf yapan Herodot, bunların yönetici aristokrat sınıfını, en cesur ve en kalabalık İskit boyu -Çar İskitler- olarak niteler. İskitler arasında önde gelen boy olarak Çar İskitlerin adından bahseder. Herodot diyor ki: 'Bu İskitler diğer İskitleri kendilerine bağlı kabul ediyorlar.[51]

Herodot, Çar İskitlerin tasvirine özel önem verir, kökenleri hakkında esatir (söylencebilim) efsaneler ortaya koyar. Bunlardan biri de kısaca şu şekildedir: İskitler'in ilk-atası Targıtay'dır, onun üç oğlu vardı: Lipoksay, Arpoksay ve Kolaksay. Bunların en küçüğü Kolaksay ateşi kontrol etmiş ve kardeşlerinin rızasıyla İskitleri tek devlette birleştirmiş, nihayet İskit hanı olmuştur. Kolaksay'ın zamanında efsaneye göre simgesi gökten gelen boyunduruk, kotan (toprağı işlemeye yarayan saban), kap ve kılıç olan toplum yapısını oluşturmuştur.[52]

Herodot'a göre, 'Skolotlar'(aristokrat-yönetici-üst sınıf-Çar İskitler), boy birliğinin adını Targıtay'ın küçük oğlu Kolaksay'dan almıştır. Herakl'in küçük oğlu İskit'ten ise 'İskitler/Skuzlar' adını almıştır.

Oğuz Kağan ve ondan türeyen boyların anlatıldığı, Oğuz etnoniminin kökeni hakkında Türk ve Japon-Çin ananeleri tarafından da tastiklenen versiyonlardan birisi Raşid ed-Din'in

‘Oğuzname’sinde yer aldığı şekliyle,[53] Oğuz Han’dan Oğuz boy birliğinin adı alınmıştır. Herodot’tan, İskitlerin kurucusunu, onun üç oğlunu, tahtın varisini oğullardan türeyen dört İskit boy adlarını, onların sosyal yönü ve hakimiyetini gökten sembol olarak verilen dört eşyanın adlarını öğrenmekteyiz. Oğuzname’de ise aynı aynı olayları Oğuz adlarıyla verir. Oğuzların kurucusu, onun altı oğlu, tahtın varisleri, Oğuz’dan türeyen 24 Oğuz boyunun adları ve sosyal yönleri, hakimiyetin irsi olarak verilmesinin sembolü olan dört eşya Oğuzname’de de[54] etraflıca yer almaktadır.

[51] Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, Çev: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009. s.4.

[52] a.g.e., s.7.

[53] a.g.e., s.253.

[54] a.g.e., s.264.

Herodot, Skolotlar-Türk İskitleri için, Targıtay’dan türeme vardır der. Oğuzname’de ise İlk türeyiş kaynağı Oğuz Han’dır. Herodot, Kolaksay ilk İskit hanı olmuş ve gücü toplamıştır der. Oğuzname ise Gün Han’ı işaret eder. Herodot’a göre İskitlerin vatanı Asya’dır. Oğuzname’de Oğuzlar’ın vatanı Türkistan yani merkezi Asya’dır. Hem İskitler, hem de Oğuzlar kuzeye yönelik seferlerinde İdil’i yüzerek geçerler. Hem İskitler, hem Oğuzlar, ‘iki nehir arası arazide’ yerleşirler, ki; bu nehirler araştırmacılara göre Don ve Dnepr’dir. Oğuzlar, Hazar Denizi’nin batı sahili ile güneye hareket ederler ve Medya arazisine ulaşırlar. İskitler’de. Oğuzlar’da Medya’ya yerleşip burada kendi hanlıklarını kurarlar. İskitler’de, Oğuzlar’da daha sonra Mısır’a hareket ederler. Herodot’ta ve ondan sonraki birçok tarihçide de, İskitler’in çağdaş Azerbaycan arazisinde kurdukları devletin sınırları örtüşür. Bu devlet dünya ikliminde

‘Sakasena’[55] adıyla tanınır. Oğuzname’ye göre Oğuzlar’da, Azerbaycan’da kendi devletlerini kurmuşlardır. Her iki kaynakta da Mısır’a yapılan seferle ilgili unsurlar örtüşmektedir. Ve yine; her iki kaynakta da orduyu sınırda karşılarlar ve Mısır onlara savaşsız teslim olur. Mısır Firavunu Psammetih vergiye bağlanır. İskitler’de, Oğuzlar’da, Mısır’ın fethinden sonra Suriye’de/Dımeşk vilayetinde dururlar.[56] Görüldüğü gibi İskit-Oğuz ilişkisi benzerlik olarak değil ayniliktir.

Herodot, eserinde İskitleri özel bir sınıflandırmaya daha tabi tutarak şöyle der; Agafirsler İskit idiler, İstrler ise İskit değildiler. ‘Nevrler’de İskit adetleri mevcuttur’. Androfaglar İskit giyimine benzer giysi giyinirler, lakin onların dilleri ayrıdır. Melanhlenler siyah elbise giyinirler…Onların huyları İskitler’in ki gibidir… Kalenin (şehrin) sakinleri eskiden Helen imişler… Onlar kısmen İskitçe, kısmen ise Helence konuşuyorlar… Golonlar… Ekincilik ve bağcılıkla meşgul oluyor, ekmek yiyorlar… Ülkenin yerli sakinleri-Budinler göçebedir… Budinler’in dili Gelonlar’ın dilinden ayrıdır, onların hayat tarzları da başkadır. Alizonlar, ayrıca Kallipidler, diğer İskitler’le aynı hayat tarzını sürüyorlar, ama tahıl, soğan, sarımsak, mercimek ve darı ekiyorlar… İskitler, Amozonları ‘Eorpata’ diye isimlendirilir, bu da Helence ‘er öldüren’ demektir; (eor-‘er’, pata-‘öldürmek’ demektir).[57]

[55] Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, Çev: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009. s.8.

[56] a.g.e., s.265.

[57] a.g.e., s.5

Ve yine; Çar İskitler, Çar İskitler'in esaretinden kurtulmuş İskit boyları, doğuştan keçe-kel, aynı dili konuşan, İskit giysisi giyinen İskit kavimleri, göçer İskitler, çiftçi İskitler, Helen İskitleri gibi adlar veren Herodot, ayrıca hayat tarzına, geçim tarzlarına göre İskitlere benzeyen tayfaları da etraflıca tasvir etmiştir.[58] 'Skolot-İskitler'deki, konar–göçer yaşam, atlı-savaşçı özellikleri, dilleri, mitolojileri, inançları, meskunlaştığı coğrafyaları ve bu coğrafyalardaki araba-evleri, ete dayalı beslenmeleri, kısrak sütü-kımız içmeleri, kadınların eşit konumu, turan taktiği, at üstündeyken geriye ok atmaları, giyim kuşamları, yas-yuğ törenleri, ölü gömme biçimleri, kanaatkarlık ve cesaretleri, kotan, boyunduruk, kılıç, kap, avcı vasıtaları, boylar birliğini ve kan kardeşliğini yaşatmaları: Türk İskitler and törenleri sırasında büyük bir kaba şarap koyarlardı ve bu şaraba bir miktar kanlarından damlatırlardı ve sonra bunu seçtikleri kişiyle içerek, o kişiyle kan kardeşliği tesis ederlerdi.[59] Türklere özgü olan bu kan kardeşliği olgusunun Çar İskitler'de yaygın olarak görülmesi elbette tesadüf olamazdı. Yine İskitler'deki mahir savaşçılık, demiri ve altını ilk işleyen olmaları, keçe üretimi, keçe-kıl çadır kullanımı gibi pek çok özelliğiyle Türkistan coğrafyasının yaşam tarzını göçtükleri coğrafyalara da taşımaları ve zorunlu olmadıkça savaşmayan, -Kamlık inancından gelen- doğaya uyumlu mizaçlarıyla, ardılları eski Türk halklarının bu sahada öncüleri olmuş, önünü açmışlardır.

Hesiod ve Homer'in kısrak sağıp,[60] kımız içenler olarak aktardığı 'Bozkırın Kuyumcusu' Çar İskit mitolojilerinin, Türk efsanelerinin içinde yer alması, dilbilim ve alfabe yönünden, ve ticari kabiliyetleriyle öne çıkıp, göçtükleri coğrafyalar ile özdeşleştirilmeleri; müreffehleşme ve sosyal iyileşim sağlayıp ilgili coğrafyalarda meskûnlaşıp ve akabinde kurulacak bir çok Türk devletine zemin oluşturmaları bakımından konar-göçer İskit kavimlerinin 'İskit hakanlığı' devletini var-ettiğini biliyoruz.

[58] Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, Çev: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009. s.4.

[59] İlhami Durmuş, 'Batı Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat İskit Kültürü', *Türkler Ansiklopedisi* Cilt 4, s.19.

[60] Hasanov. a.g.e., s.3.

Türk Tarihinde ve Kültüründe Oğuznameler

Oğuzname, insanoğlunun yaratıldığı günden itibaren bütün Türklerin uzak tarihini, atalarını, nesillerini, toplum yapısını, özellikle devlet yapısını, dilini, hukukunu, geleneklerini ve yaşayış tarzını daha çok esatir efsanelere dayanarak anlatan eserdir. Dolayısıyla Oğuzname, Oğuz Türklerinin kimlik belgesidir. Kendisi ile bir hesaplaşmasıdır.[61] Bu çalışmada yapılan karşılaştırmalar; Kazan Nüshası'ndandır. 'Çağatay Türkçesi'yle yazılan bu nüsha, Kazan'da bulunduğu için bu adı almıştır.[62]

Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügati't Türk.

Uygur Harfli Oğuzname. Reşideddin, Camiü't-Revarih; ll. Bölümü ''Türklerin ve Oğuz'un tarihi ve onun cihangirliğinin hikayesi adlı eseri'', Oğuzname'dir.

Ebülgazi Bahadır Han, Secere-i Terakime.

Tarih-i Cihanguşa Oğuznamesi.

Yazıcıoğlu Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk.

Manzum Oğuzname (Uzunköprü Nüshası).

Dede Korkut Oğuznameleri.

Andalip Oğuznamesi.

Kazan Oğuznamesi.

Oğuz Han Destanı'nı anlatan Oğuznameler, Türk tarihi, kültürü, dili gelenek ve görenekleri açısından çok önemli eserlerdir. Zira Türklerin, esatir de olsa, başlangıçtan bu yana, tarihi bu eserlerde anlatılmaktadır.[63]

[61] Necati Demir ve Özkan Aydoğdu, *Oğuzname* (Kazan Nüshası), Kesit Yayınları, İstanbul, 2015. s.17

[62] a.g.e., s.18

[63] a.g.e., s.29

SONUÇ

Görüldüğü gibi tarihin eski çağlarından beri Türk diye nitelendirilen kavimlere çok değişik isimler verilmiştir. Türkler her ülkede veya coğrafyada farklı farklı isimlerle anılmıştır. İran'da, Kaşkaylar'dan Azerbaycanlılar'a, Kürtler'den Türkmenler'e kadar pek çok etnografik niteleme olmasına rağmen en büyük nüfusu oluşturan kitle kendilerine Türk'üz diyen gruptur. Togan'ın dediği gibi, muhtemelen Türk ismini etnografik budununa isim yapan bir grup Türk ismini kavramsallaştırmıştır ve son tahlilde genel etnonim ismi olarak Türk kavramı oturmuş hüsnü kabul bulmuştur. Bu meyanda İran'daki Türkler, etnografik addan etnonime dönüşüp, Türk halkları için esin kaynağı olup genel isim olmuş olmalıdır. Eski Çağlar'dan Ortaçağlar'a kadar Türkler ile İskitler aynı topluluğa mensup halklardır. 'Skolot-İskitler'in tanrılar sistemi ile eski Türkler'in Şamanizm'den gelen tanrılar panteonunun örtüşmesinden yola çıkarak ve yukarıda anlatılan 'Oğuz' karşılaştırmaları dahil bir çok sebepten İskitler'in; aristokrat, -üst yönetici- kurucu ilk

dört boyunun Türk olup, İrani yani Hint-Avrupalı bir kavim olmadığını söyleyebiliriz. Yedi ayrı dil konuşan, çeşitli budunları bünyesinde barındıran İskit etnomim oluşumu, daha sonraki dönemlerde Macarlar'a ve Moğollar'a da ilham kaynağı olmuş olmalıdır. Macar ve Moğol etnonimi, içlerine intikal eden çeşitli Türk boylarıyla mümkün olabilmiş idi.

İskitlerin bir kolu İran'da yaşamıştır fakat bunlara İrani yani Hint-Avrupalı denilemez. Esasında İskitlere atıf yapılarak ileri sürülen Hint-Avrupalı yani ari ırk tezi adı üzerinde bir tezdir ve kesinliği yoktur. İskitler için getirilen İrani deliller Mannai'de ki İskit kolu için ileri sürülse de Karadeniz'in kuzeyinde, Kırım-Kazakistan hattındaki büyük Pontiya (Pontik) Bozkırları'nda yaşayan İskit kağanlığı için geçersizdir.

Türkiye'nin ve Türk dünyasının İskit kültürüne ve bıraktığı eserlerine sahip çıkması ve ülkemizde İskitlere ilişkin müzeler ve sergiler açılması gerekir, çünkü Rusya'daki Hermitage müzesinden ödünç alınan buluntularla, 2018 Ocak ayında British Museum'da İskitler'e ilişkin dev bir sergi açıldı ve bu sergi de İskitler'in Türk kökenlerine dair işaretlerin anlatılmadığını görüyoruz. Oysa İskitlerin konar-göçer yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini, runik alfabesini, kök -kamlık- inançlarını, kadınların hakanlık yapması gibi pek çok kültürel özelliğini ardılı Hunlar ve Göktürkler aynen sürdürmüştür. Bu bağlamda tarih kitaplarında 'eski Türkler' kavramı kullanılırken, -Hunlar'dan daha geriye gidilerek- tarihimizin, 'Türk İskitleri'nden başlatılması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Avcıoğlu, Doğan. *Türklerin Tarihi*, c.2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Caferoğlu, Ahmet. *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009.

Davletov, Timur. *Şaman,* Asi Kitap Yay. İstanbul, 2017

Demir Necati ve Aydoğdu, Özkan. *Oğuzname* (Kazan Nüshası), Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

Dönmez, Şevket. 'Önasyada İskitler', *Türkler Ansiklopedisi.c.4.*

Durmuş, İlhami. Batı Türk Devletlerinde Kültür Sanat-İskit Kültürü, *Türkler Ansklopedisi* c.4.

Durmuş, İlhami. *İskitler*, Kaynak Yayınları. İstanbul, 2007.

Eliade, Mircea. *Shamanism İlkel Esrime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Emine Sonnur Özcan, Emine Sonnur. 'Kültür Tarihi Açısından' *İskit-Türk Aynılığı,* Selenge Yayınları. İstanbul, 2016

Gömeç, Saadettin. *Şamanizm ve Eski Türk Dini,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Gürcan, Kevser. *Kutsal Şaman Elbiseleri,* Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, 2018.

Hasanov, Zaur. *Çar İskitler*, Çev: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Herodotos, *Tarih,* Tercüme: Müntekim Ökmen, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

İnayet, Alimcan. 'Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri', *Türkler Ansiklopedisi,* c.4.

Kaşgari, el-Mahmut. *Divanü Lügati't Türk*, Çev.ve düz., S. Tuba Yurteser, Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

Taşağıl, Ahmet. 'Türk Tarihinin Bütünlüğü', *Türk Dünyası Kültür Atlası*, 5.Bölüm, c.1, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2013.

Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. A.Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Şen, Mesut. ''Türk Dilinin Dünü ve Bugünü, Türklerin Coğrafi Dağılımı ve Nüfusu'', *Türk Dünyası Kültür Atlası,* 5. Böl. c.1, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2013.

Togan, A.Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1946.

Uçar, Fuat. *Geçmiş, Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

FİLİSTİN-İSRAİL ÇATIŞMALARINDA ABDULLAH GALİB BERGUSİ'NİN FİLİSTİN DİRENİŞİNDEKİ ROLÜNÜ OTOBİYOGRAFİ ESERLERİ ÜZERİNDEN İNCELEME

Burcu ÇAKMAK

Özet

Filistin Bölgesi'nde İsrail işgal güçlerine karşı birçok direniş başlatılmıştır. Bunlardan biri de İhvan-ı Müslimin'in kollarından olan Hamas'tır. Hamas'ın silahlı kanadına İzzeddin El-Kassam Tugayları ismi verilmiştir. İsrail ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında imzalan Oslo barış süreci anlaşmalarından sonra Hamas, İsrail'e karşı silahlı eylemler gerçekleştirmiştir. Bu eylemlerde üyelerinden şehit düşenler, esir edilenler olmuştur. Esir edilenlerden biri de örgütün Kassam Tugayları Komutanlarından Abdullah Galib Bergusi'dir. İsrail tarafından 67 kez müebbet ve 5200 sene hapis cezasına çarptırılarak, İsrail tarihinde en uzun süre cezalandırılan kişi olmuştur. Bergusi, ülkemizde tek kişilik hücresinde kaleme aldığı Yoldaki Mühendis ve Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit adlı otobiyografik eserleriyle tanınmıştır. Çalışmanın amacı; Kassam Tugay Komutanı Abdullah Galib Bergusi'nin, Filistin direnişindeki rolünü, Filistin Yönetimi ve İsrail'e bakış açısını, hapishane şartlarında gördüğü işkencelerin üzerinde bıraktığı psikolojik tesirleri kaleme aldığı otobiyografik eserleri üzerinden incelemektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla yapılacaktır. Örneklem olarak Abdullah Galib Bergusi'nin Yoldaki Mühendis ve Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit otobiyografik eserleri seçilmiştir. Kassam Tugayları Komutanlarından Bergusi'nin, örgüt içinde direnişi bizzat yürütenlerden olup, canlı şahit konumunda bulunması, Filistin direnişini açıklaması bakımından önemlidir. Filistin' in özgürleştirilmesi için verdiği mücadeleleri ele alırken Hamas'ın işleyişi ile ilgili çarpıcı bilgilere yer vermesinin yanı sıra, İsrail hapishanelerinde yaşadıklarını da kaleme almış, İsrail'in işkence yöntemlerine de değinmiştir. Kızı Tala'nın mektubundaki "Sen Kimsin?" sorusu üzerine kaleme aldığı birinci otobiyografik eseri tüm Filistin halkına neden direnmeleri gerektiğini açıklar niteliktedir. Bergusi, İsrail hapishanelerinde eserlerini yazmasının bir diğer amacını "Eğer direnişe silahla destek

olamazsam; kalemim ve mürekkebim direniş ve mukavemet yolunda silahımdır" sözü ile açıklamıştır. İkinci otobiyografik eserinin giriş kısmında monologlara fazlaca yer vermesi, psikolojik baskının üzerinde bıraktığı tesirleri yansıtmakta, verdiği cevaplarla direnişine canlılık katmaktadır. Direnişin tutuklanmakla bitmeyeceğini göstermesi bakımından Bergusi, Filistin direniş tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Hamas, İsrail Hapishaneleri, Kassam Tugayları, Abdullah Galib Bergusi, Filistin

Giriş

İngiliz ordusunun 11 Aralık 1917 Tarihinde Kudüs'e girmesi, ardından da Eylül 1918'de Filistin topraklarının tamamını ele geçirmesiyle Filistin Osmanlı topraklarından çıkmış, bölgedeki 502 yıllık Osmanlı hakimiyeti sona ermiştir (Karaman, 1996, s. 94). İngilizlerin Bölge'den çekilmesi ve bölgeyi İsraillilere bırakması üzerine 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşundan (Armaoğlu, 1994,93) itibaren Araplar ve İsrail arasında yaşanan savaşlarda Filistin halkı lehine herhangi bir netice elde edilememiş, İsrail güçleri işgal ve zulümlerine; Filistin halkı ise işgal karşısında direnişine devam etmektedir.

İdeolojik yapısı açısından kökleri 1920'de kurulan İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler)'e dayanan HAMAS (Hareketü'l-Mukavemetü'l- İslamiyye/ İslami Direniş Hareketi), örgütsel olarak 1987'de I. İntifada olaylarında ortaya çıkmıştır (Burhan, 2008, s. 83). İhvan-ı Müslimin'in bir kolu olarak Gazze'de 1988 yılında resmi olarak kurulan Hamas (Cleveland, 2004, 522), Filistin Bölgesi'nde önemli çoğunluğu yetiştirdikleri üniversite öğrencilerinden ve aydınlarından oluşan halk ile birlikte İsrail'e karşı kararlı bir direniş göstermiştir.

HAMAS'ın, sünni yanı güçlü, sünni-selefi bir örgüt olduğu belirtilmektedir (Zariç, 2018, s. 291). Ancak HAMAS, Selefî/Tekfirci grupların Gazze Bölgesi'nde, Filistin halkının

içerisinde örgütlenmesine ve cihada katılmasına izin vermemektedir (Turan, 2018, s. 47).İslami Direniş Hareketi'nin siyasi görüşü, "*İslam'ın insana kazandırdığı kişilik ve izzete sahip çıkmak*"tır. (Varol, 1989, s. 32). Hareketin gayesi Allah, önderi Resulullah, anayasası Kur'an'dır (Varol, 1989, s. 124). Filistin direnişinde, Hamas, İslami kanadı temsil ederken; Fetih, seküler, demokratik sol kanadı temsil etmektedir (Sarı, 2018, s. 26). Hamas, İsrail'i tanımayıp, Filistin ve İsrail sınırlarının çizilmesi kararına karşı çıkmıştır. Amaçları tüm Filistin topraklarını İsrail'in elinden kurtarmaktır. Filistin Kurtuluş Örgütü ile bu amaçları sebebiyle ayrılmaktadır (Bodur Un & Timur, 2016, s. 580). Hamas, bu ilkeleri doğrultusunda Filistin'in bağımsızlığı için İsrail'e karşı yapılan birçok direnişe imza atmıştır.

İsrail'e karşı yapılan askeri operasyonlar 1984'de Şeyh Ahmed Yasin'in önderliğinde başlamıştır. Ancak Şeyh Ahmed Yasin, yaşanan güvenlik sorunları sebebiyle İsrail güçleri tarafından tutuklanmış, silahlarına da el konulmuştur. Ardından Abdulaziz Rantisi tarafından 1987'de Filistin Mücahitleri adı altında askeri bir grup daha kurulmuş ancak bu da Rantisi'nin İsrail tarafından tutuklanması ile neticelenmiştir. 1989 yılına gelindiğindeyse Şeyh Salah tarafından kurulan askeri birlik; İzzeddin El-Kassam Tugayları, Abdullah Azzam Tugayları ve Şuheda Tugayları adlı üç gruptan oluşmaktadır. Gazze'nin farklı yerlerine yerleştirmek amacıyla kurulan bu tugaylardan, İzzeddin El-Kassam Tugayları, Refah'a; Abdullah Azzam Tugayları, Gazze kıtasının ortasındaki Vusta'ya; Şuheda Tugayları Gazze kıtasının kuzeyindeki Cebelya'ya yerleştirilmiştir. 1 Ocak 1992 tarihinde bu tugaylar Şehid İzzeddin El-Kassam Tugayları adı altında toplanmıştır (Ebuzayda, 2011, s. 71-101). İzzeddin El-Kassam Tugayları, Hamas'ın silahlı kanadını oluşturmaktadır (Güngör, 2013, s. 33). İsrail ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında imzalan Oslo barış süreci anlaşmalarından sonra Hamas'ın, İsrail'e karşı gerçekleştirdiği silahlı eylemlerinde azalma görülse de İsrail güçlerine karşı eylemler devam etmiştir (Öner, 2003, s. 202). Bu eylemlerde üyelerinden şehit düşenler, esir edilenler olmuştur. Esir edilenlerden biri de örgütün Kassam Tugayları Komutanlarından Abdullah Galib Bergusi'dir.

Kassam Tugayları Komutanı olarak örgüt içinde önemli görevlerde bulunan Bergusi, Filistin direnişinde yürüttüğü birçok operasyon neticesinde 5 Mart 2003 Tarihinde İsrail güçleri

tarafından tutuklanmıştır. İsrail mahkemelerince 67 kez müebbet ve 5200 sene hapis cezası ile İsrail işgal tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir hükme çarptırılmıştır. Bergusi, 10 sene tek kişilik karanlık hücrede tutulmuş, girdiği açlık grevi sonucu normal koğuşa geçmeyi başarmıştır (Bergusi, 2019a, s. 17-20). Bergusi, Batı Şeria'da, elektronik eşyalarda ve patlayıcı maddelerde uzman mühendis olarak şehit Yahya Ayyaş'ın boşluğunu dolduran Kassam'ın en tanınmış komutanlarındandır (Bergusi, 2019a, s. 22).

Bergusi, Yoldaki Mühendis adlı otobiyografi eserini kaleme alma sebebini *"Eğer direnişe silahla destek olamazsam; kalemim ve mürekkebim direniş ve mukavemet yolunda silahımdır"*(Bergusi, 2019b, s. 147) sözleriyle açıklarken aynı zamanda kızı Tala'nın mektubundaki *"Sen kimsin?"* sorusuna cevap niteliğinde yazıldığını belirtmektedir (Bergusi, 2019a, s. 24). Yoldaki Mühendis adlı otobiyografi eserinde çocukluğundan, Siyonist düşmanla karşılaşma ve hesaplaşma anılarından bahsetmektedir. Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit adlı ikinci otobiyografi eserini kaleme alma sebebini ise *"Karanlık hücremde yaşıyor muyum yoksa şehit mi oldum? İşte, yeni kitabımda bu soruya cevap arıyorum" (Bergusi, 2019b, s. 29)* cümlesi ile açıklayan Bergusi, beyin fırtınası mesabesinde olan bu eserinde gardiyanlarla yaşadıklarından, hapishanede hissettiklerinden ve hapishane anılarından bahsetmekte; hayatta kalma savaşını, düşmana karşı her şartta direnmeyi ve mücadele etmeyi konu edinmektedir.

Bu çalışmada, Kassam Tugay Komutanı Abdullah Galib Bergusi'nin, kaleme aldığı "Yoldaki Mühendis" ve "Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit" otobiyografik eserleri üzerinden yaptığı operasyonlarla Filistin direnişindeki rolü, Filistin Yönetimi ve İsrail'e bakış açısı, hapishane şartlarında gördüğü işkencelerin üzerinde bıraktığı psikolojik tesirler incelenecektir. Makalede, tutukluluk sürecinde muhtelif eserler telif edebilmiş bir Kassam Komutanı Bergusi'nin; Filistin Yönetimi, İsrail hapishanelerinde yapılan muameleler ile başa çıkma yolları, HAMAS'ın Kassam Tugaylarının iş ve işleyişi ile direniş yöntemleri hakkında görüş ve tecrübelerinin ele alınması makalenin özgün yanını teşkil etmektedir.

Abdullah Galib Bergusi Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Babası Filistin'in Bayt Rifa Köyü'nden olan Abdullah Cemal Galib Bergusi, Kuveyt'te dünyaya gelmiştir(Bergusi, 2019a, s. 29). 1990 yılında 17 yaşında olduğunu belirttiğinden, 1973 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Bergusi, 2019a, s. 99).

Çocukluk yıllarına denk gelen dönemde Bergusi, Birinci Taş İntifadasında amcası ve amca oğlunun şehit edilmesi üzerine olgunlaşmıştır. İsrail işgal güçleri tarafından Filistinli çocukların kemiklerinin kırıldığını görmesi üzerine de güçlü olmaya karar vermiştir (Bergusi, 2019a, s. 29). Bunun için Münir Semik adlı hocanın judo sanat teknikleri kursuna yazılarak, Kuveyt Cehra Spor Salonu'nda antremanlarına başlamış ayrıca boksa ve vücut geliştirmeye de yazılmıştır. Tüm eğitimlerini tamamladıktan sonra 12 yaşlarındayken yaz ve yarıyıl tatillerinde Kuveyt'te çölde silah eğitimi almaya başlamıştır. Daha sonra elektronik aletler satan amcasının yanında işe girmiş, birkaç sene sonra da bir araba tamirhanesinde tamirciliğe başlamıştır. Bergusi, elektronik eşyaları söküp çalışma mekanizmalarını öğrendikten sonra tekrar takmayı hobi olarak görmektedir (Bergusi, 2019a, s. 31-32).

Okul ve işin ardından eve döndükten sonra Kudüs'ün, Filistin'in resimlerini zeytin ağacından yapılan kabartma üzerine işlemek, daha sonra bu kabartmaları amca, dayı ve arkadaşlarının evlerine dağıtmak da Bergusi'nin uğraşları arasındadır (Bergusi, 2019a, s. 47).

Bergusi, çocukluğundan itibaren namazlarına önem verdiğinden, babasıyla birlikte namazlarını camide eda ettiğinden bahsetmiştir. Sporda, elektrik-elektronik ve mekanik işlerinde çalışırken de namazı asla terk etmemiş, namaz onun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Körfez Savaşı'nın ardından ailesi ile birlikte Ürdün'ün başkenti Amman'a taşınmıştır. Ailesine ekonomik destek sağlamak için eğitiminin yanında Amman'da araba tamirhanesinde çalışmaya başlamıştır. Meslek lisesini mekanik bölümünde okuyup mezun olduktan sonra bir arkadaşından aldığı borç ile on sekiz yaşına girmeden araba tamirhanesi açmıştır. Ürdün'ün içerisinde bulunduğu zor ekonomik şartlar sonucu beklediği geliri elde edememiştir (Bergusi, 2019a, s. 33-34).

Araba tamir atölyesi açması ile arabalara olan hakimiyetinin arttığını düşünen Bergusi, araba yarışlarına olan ilgi ve hız tutkusundan bahseder. 15-18 yaşlarında sürücü belgesi olmadığı halde hızlı araba kullandığını belirten Bergusi, sahte sürücü belgesi çıkarmış, 18 yaşını doldurduktan sonra aldığı uluslararası ehliyetine kural ihlallerinden ötürü el konulduğu vakitlerde de sahte sürücü belgesine olan ihtiyacını karşıladığını itiraf etmiştir (Bergusi, 2019a, s. 79).

Kuveyt'teki judo hocasının da Ürdün'e yerleşip spor salonu açtığını öğrenen Bergusi, judo eğitimlerine burada devam etmiştir. Elektronik ve mekanik alanında usta ve becerikli olması aynı zamanda güçlü bir vücut yapısına ve yeterli bilgiye sahip olmasına rağmen fakir ve borçlu olduğunu düşünen Bergusi, daha fazla para kazanarak ailesine yardımcı olmak ve borcunu ödemek için Güney Kore'ye gitmiştir (Bergusi, 2019a, s. 34-36).

Güney Kore'de Pakistanlı Müslümanlardan birinin iş bulması üzerine işe başlayan Bergusi, 45 gün boyunca bu ağaç kesim fabrikasında çalışmıştır. Aynı zamanda Korelilerden duyduğu kelimeleri yazıp, ezberlemeye çalışmaktadır. Fabrikanın yanındaki bir odada kalan Bergusi, geceleri resepsiyondaki bilgisayarın şifresini kırıp, Güney Kore Üniversitelerinden birinin sitesine girerek Korece öğrenmeye başlamıştır (Bergusi, 2019a, s. 28-29).

Bergusi, Korece eğitiminden sonra 1991 yılında internet ağının sınırlı olması ve maddi durumunun yetersizliğinden otuz gündür görüşemediği ailesi ile görüşmek için Güney Kore Telekom Şirketi'nin şifresini kırmıştır. Altı yıl ailesiyle ücretsiz konuşmuş, Telekom şirketinin dijital sisteme geçmesi üzerine onunda şifresini çözmeyi başarmıştır. Cep telefonlarının şifrelerini de çok rahat bir şekilde çözmeyi öğrendiğini aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 39).

İki maaşını aldıktan sonra borcunu ödemiş ve ailesine yardım etmeye başlamıştır. Antreman ve namazlarına dikkat etmeye devam ettiğini (Bergusi, 2019a, s. 40) tekrar dile getirmesi bu iki hususa verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

Birkaç ayını marangozculuk ve ağaç kesme işinde geçirdikten sonra plastik fabrikasında işe başlamış, bir süre sonra aynı fabrikada makinist olarak çalışmaya devam etmiştir. İşinin erken bitmesi üzerine mühendislik kursuna yazılarak elektromekanik alanında okumuştur. Askeri internet sitelerine girerek patlayıcı maddelerin ve bombaların hazırlanışını öğrenmiştir. Patlayıcı maddelerde uzman hale geldikten sonra Güney Kore ormanlarında hazırladığı bombaları patlatıp, yeni yakıcı maddeleri denemiştir. Bu deneyimlerle patlayıcı madde ile elektroniği birleştirmeyi başarmıştır. Böylelikle patlayıcı için gereken özel elektronik malzemeleri yapma ve patlayıcı maddeleri hazırlama konusunda uzman hale gelmiştir (Bergusi, 2019a, s. 40-41).

Güney Kore'deyken özel bir spor salonunda Taekwando eğitimi almış, özel askeri birlik sporları olarak bilinen sokak dövüşlerini de öğrenmiştir. Ardından silah ve keskin nişancılık kursunda eğitim görmeye başlamıştır. Bergusi, tüm bu eğitim alanlarında uzmanlık derecesine geldiğini ifade etmektedir(Bergusi, 2019a, s. 41).

Plastik fabrikasından ayrılarak Arap elçiliklerinden birinde Korece-Arapça tercümanlığa başlamıştır. Aynı zamanda Ürdün'de ikinci el araba ihraç etme işini yürütmektedir. Zamanla zenginleşmiştir. Bu dönemlerini: "*o dönemde kalpsiz ama iki akıllı bir bedene sahiptim*" sözleriyle tarif etmektedir (Bergusi, 2019a, s. 42).

Edebiyat ve Güzel Sanatlar Bölümü'nde okuyan Koreli Mi Seen Aoki ile evlenmiştir. Amerikan askerlerinin Koreli bir genç kıza tecavüz etmesi üzerine Seul Üniversitesi öğrencileri ile Kore polisi arasında çıkan şiddetli çatışmalara katılması üzerine tutuklanmıştır. Yemen Büyükelçisi'nin müdahalesi ile gözaltından çıkarılarak, Kore Hükümeti tarafından Ürdün'e sürülmüştür. Güney Kore'de katıldığı gösteriler sebebiyle Kore bankalarında bulunan paralarının tamamına el konulmuştur (Bergusi, 2019a, s. 43).

İki sene sonunda Amman Güney Kore Büyükelçiliği yoluyla Kore'deki mallarını almayı başarmıştır. Güney Kore ve Amman'da altı yıldır sürdürdükleri tedavinin netice vermemesi üzerine çocuk sahibi olamayan Bergusi, aile baskılarına dayanamayıp ikinci evliliğini yapma

kararı almıştır. Bu kararı verdiğinde yaşının 25'i geçkin olduğunu öğrendiğimiz Bergusi, eşi Mi Seen Aoki'nin ikinci evliliği kabul etmemesi üzerine boşanmıştır (Bergusi, 2019a, s. 44-45).

Eşinden ayrılmanın hüznü ile Bergusi, Oslo Özerk Yönetimi'nin de göreve gelmesiyle Filistin direniş ruhundan uzaklaşmış ve kendisini haftanın yedi günü işine vermiştir. Ardından İspanya'ya gitmeye karar vermesi üzerine annesi, İspanya'ya gitmesine karşı çıkıp, evlenmesini istemiştir. Neticesinde Bergusi, İspanya'ya gitmekten vazgeçmiş, birkaç ay sonra da Filistinli gelin adayı ile evlenmiştir (Bergusi, 2019a, s. 46-63).

Filistin'e yerleştikleri sırada 27 Eylül 1999 tarihinde kızı Tala ((Bergusi, 2019a, s. 68), 24 Mayıs 2000 Tarihinde oğlu Usame (Bergusi, 2019a, s. 104) ve 31 Ocak 2003 tarihinde ise kızı Safa dünyaya gelmiştir (Bergusi, 2019a, s. 158). Bergusi'nin iki kız, bir erkek olmak üzere üç çocuğu bulunmaktadır.

Bergusi, yeni bir daire ararken emlakçılık yapan bir casusun takip ağına yakalanması üzerine 5 Mart 2003 Tarihinde kızı Tala'yı göz muayenesine götürmek için evden çıktığında emlakçıyla sözleştiği yere giderken Bira Belediye'sinin otoparkında İsrail güçleri tarafından tutuklanmıştır (Bergusi, 2019a, s. 167). HAMAS'ın Kassam Tugayları tarafından esir alınan Gilat Şalit'in karşılığında teklif edilen takasta serbest bırakılması istenen esirlerin arasında Bergusi'de vardır. İsrail'in anlaşmayı bozmakla tehdit etmesi üzerine Bergusi'nin de isteğiyle listeden çıkarılmış ve Gilat Şalit'in verilmesi karşılığında 1027 esir özgürlüğüne kavuşmuştur (Bergusi, 2019b, s. 139-143). Günümüzde hala İsrail'in, Rimon hapishanesinde tutuklu bulunduğu bilinmektedir.

Bergusi, eser telif etmeyi tek kişilik hücresinde yaşadığı zorlu şartlardan psikolojik olarak etkilenmemek için tercih etmiştir. Hücresinde geçirdiği sürece kalem ve kağıt verilmediğinden harfleri, kelimeleri, cümleleri ve şiirleri zihnine kazımıştır. İzlediği metot, sürekli ezberleyene ve zihnine kazıyana kadar her cümleyi onlarca kere tekrar etmektir. Bu süreçte iki yıl boyunca düşünsel, fikirsel, ideolojik eserlerin yanı sıra hikaye ve roman türünde eserlerde telif etmiştir.

Bunlardan ilki otobiyografisidir. Macide Kalemsiz ve Mürekkepsiz Yazılan Hatıralar (hikaye), Aşık ve Maşuk (roman), Sahte Heykelin Şeytanları ve Kudüs (roman), Direnişin Pusulası (fikir), Siyonist Şin Beit Teşkilatı ve Giyotin (hikaye), Mizan (hikaye) gibi eserlerini "Bir Numaralı Hücre" adı verilen hücresinde zihninde oluşturmuş ve kalem bulduktan sonra hepsini yazıya dökmüştür (Bergusi, 2019b, s. 81). Neşrettiği eserlerinin toplamı 17' dir (Bergusi, 2019b, s. 98).

Bergusi'nin Filistin Direnişindeki Rolü

Bergusi, Filistinli eşiyle evlenmeden önce Kudüslü zengin tüccar arkadaşını ziyaret etmek için Filistin'e ilk giriş yaptığında Amman'dan hareket edip köprüyü geçmesine rağmen Siyonizm bayraklarından Filistin'i göremediğinden bahsetmektedir. İsrail İşgal Kuvvetlerince sınırda durdurulmuş, Filistin'e ilk kez ziyarette bulunduğu için ne iş yaptığı, ne için girmek istediği ve ne kadar kalacağına dair sorular sorulmuştur. Karşısında kırık dökük Arapça ile konuşan İsrail askerleri ile Arapça konuşmayı reddedip İngilizce konuşmayı tercih etmiştir. Bergusi'ye göre onlar, topraklarını, Kudüs'ü işgal etmekle kalmamış aynı zamanda dilini de işgal etmeye çalışmaktadırlar. Bergusi: *"Sizinle kötü, aşağılık ve iğrenç Balfour Deklarasyonu'nun diliyle konuşacağım. Size verdiği uğursuz sözle, mübarek topraklarımızda hakimiyet kurmanıza izin veren Balfour Deklarasyonu… Fakat dilimi işgal etmenize asla izin vermeyeceğim."* sözleriyle neden İngilizce konuştuğunu açıklamaktadır. İsrail askerlerinin İngilizce bilmediğini bilen Bergusi, mütercimin Arapça konuşmaya çalışmasına rağmen İngilizce konuşmaya devam etmiştir. Hatta İngilizcede zorlanıyorsa Korece bilen bir mütercim getirmesini talep etmiştir (Bergusi, 2019a, s. 50-51).Bu tepki, Bergusi'nin Filistin direnişinde İsrail'e karşı gösterdiği ilk başkaldırıdır.

Filistin'e gittiği ilk günün sabahı sabah namazını Mescid-i Aksa'da kılmak üzere Kudüs'e giden Bergusi'ye göre bu yolculuk; onun dirilmesini, Filistin'e olan sevgisini ve savaşmaya olan isteğini canlandırmasını sağlamıştır. Filistinli gençlerin Mescid-i Aksa'ya girip namaz kılmalarına izin verilmediğini, kendisine yabancı pasaportundan dolayı izin verildiğini anlatan Bergusi, Yahudi yerleşimcisi tarafından bıçaklanarak şehit edilen bir şehidin cenaze namazının

kılındığını görünce cenaze namazına katılmış, cenazede atılan: "*İntikam, intikam ey Kassam! İntikam, intikam ey Kassam!"* sloganının hayatının dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir. Geceyi geçirmek üzere gittikleri arkadaşının el-Halil şehrindeki evinde, İsrail askerlerinin işledikleri savaş suçları ve arkadaşlarının anlattığı direnişçi mühendis Yahya Ayyaş hakkında öğrendiği bilgiler Bergusi'yi direniş yoluna sevk etmiştir. Neticesinde Filistin'i özgürleştireceğine, Siyonizm'i Filistin'den kovacağına ve Oslo Anlaşmasını imzalayanların ardından gidenleri Filistin toprağından def edeceğine dair yemin etmiştir(Bergusi, 2019a, s. 53-60).

Evliliğin ardından eşinin hamileliğinden sonra Amman'daki ticari işlerini küçülterek, tek başına arkadaşının çelik eriten fabrikasında çalışmak üzere Kudüs'e dönmüştür. Bergusi, bu yolculuğu cihad yolculuğu hikayesinin başlangıcı olarak görmekte ve yolculuktaki amacını, Allah rızası için Filistin'i Siyonist işgalcilerden ve Oslo Yönetimi'nin bozguncularından kurtarmak olarak tarif etmektedir. Bu sebeple Bergusi, Filistin'e ikinci girişinde mücadele ve direnişinde gerekli olan sinyal alıcı, elektronik cihaz, patlayıcı için gerekli kimyevi maddeler gibi araç ve gereçleri normal elektronik cihazların içerisine saklayarak yanında götürmüştür (Bergusi, 2019a, s. 64-65).

Bergusi, düşmanını tanımak ve kendisine karşı kullanabileceği gücünü öğrenmek için İsrail'in internet sitelerinden Siyonizm için çalışan Cellcom, Motorola ve Orange Siyonist telefon iletişim ağları ile yolsuzluk ve bozgunculuk yatağı olarak gördüğü Filistin Yönetimi'nin Telekom şirketi olan Cevval'e sızmıştır. Telekom ağına sızması ile arama yapılmasa dahi telefonun bulunduğu ortamdaki konuşmaları dinleme olanağı bulan Bergusi, patlayıcı düzenekler için gereken kimyevi maddeler ile elektronik araçları hazırlamaya başlamıştır. Aynı zamanda yolların yapısını ve şehirlerarası seyahatin nasıl yapıldığını öğrenmek için hafta sonları Ummu el-Raşraş'tan Golan Tepeleri'ne, Taberya gölüne kadar her yeri gezmiştir. Bergusi, şehirlerarası rahatça gezebilmesini Amerikan aksanı ve İngilizceye olan hakimiyetine bağlamaktadır. Doğumuna bir ay kala eşini de Filistin'in Bayt Rima Köyü' deki babasının evine getiren Bergusi, geceleri Kudüs'teki evinde düşmanını gözetlemeye devam etmiştir (Bergusi, 2019a, s. 66-67).

1999 yılında ilk çocuğunun doğmasıyla bir müddet direniş faaliyetlerinden uzak kalan Bergusi, köyün ticari projelere ihtiyacını gidermek için elektrik-elektronik aletler satan bir dükkan ile sonrasında bir süper market açarak, Kudüs'teki işinin yanı sıra köyde de ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Kore'den Amman yoluyla gelen kullanılmış araçları Filistin'de satmak ile de uğraşmaktadır. Gayrimenkul işine girmesiyle de direnişten uzaklaşan Bergusi'nin bu sürüncemesi bir yıl sürmüştür. Tek gayesi para kazanmak olan bir mühendise dönüştüğünü fark etmeye başlamıştır. 27 Eylül 2000 tarihinde Şaron'un, Mescid-i Aksa'ya adım atması ve ardından başlayan İkinci İntifada olayları patlak vermiştir (Bergusi, 2019a, s. 67-69).

İntifada olayından birkaç gün sonra kızının hastalanması üzerine Ramallah'taki hastaneye giderken otobüste karşılaştığı yaşlı adam Bergusi için yol gösterici olmuştur. Yaşlı adam, Bergusi'yi evine davet ederek ona, şehit Yahya Ayyaş'ın emaneti çantayı vermiş ve direnişi onun devam ettirmesini istemiştir. Bergusi içerisinde patlayıcı ve Kuran-ı Kerim bulunan emaneti çantayı almış, kararsızlığının ardığından direnişi devam ettirme vazifesini kabul etmiştir (Bergusi, 2019a, s. 70-76).

Bergusi, direnişçilerin sıklıkla kullandıkları 'intikam, öç, yok etme, öldürme' kelimelerinin yerine daha derin manaya sahip 'ceza' kelimesini direniş ve mukavemet yolunda daha doğru bulmaktadır. Ona göre: "*İntikam kördür, sahibini kör eder. Öç almak ise dikkatsizce yapılan hızlı reaksiyondan başka bir şey değildir*." Bu yüzden Bergusi, öç yada intikam almak istememektedir (Bergusi, 2019a, s. 82).

Cihad, direniş ve Mühendis Yahya Ayyaş'ın yolunda yürümeye başlamak için mal, bilgi ve fiziksel gücün yeterli olmadığını düşünen Bergusi, Ramallah'ın Balua semtinde olduğunu öğrendiği arkadaşının yanına gitmiştir. Üniversiteden arkadaşlarıyla düşmana taş atan yakını ile birlikte yüzlerce genç, kız ve çocuğun hep birlikte düşmana taş attığını görmüştür. Bu esnada arabasını, Siyonist askerlere karşı taş atan gençleri ve çocukları gören bir tepenin üzerinde durduran Bergusi, Siyonist askerlerin sayısının 12, taş atanların ise yüzlerce Filistinli olmasına rağmen tepelerin etrafını askeri ciplerle saran askerlere taşların mesafeden dolayı ulaşmadığını buna karşılık keskin nişancıların mermilerinin masum ve saf insanlara ulaştığını, Filistinliler

acı çekip şehit olurken, İsrailli askerlerin gülüp neşelendiklerini dürbünüyle dehşetler içerisinde gözlemlemiştir (Bergusi, 2019a, s. 83-84).

Yahya Ayyaş'ın, Siyonist Şin Beit tarafından telefonuna konulan patlayıcıyla uzaktan patlatılarak şehit edildiğini bilen Bergusi, Dubai'den konuşanın sesini duyduğunda patlayan ve küçük hacimli bir telefon getirtmiştir. Denemelerden sonra başarıya ulaşmış, dinamit, mayın, el bombası ve suikastlarda kullanılan patlayıcı maddeler üretmeye başlamıştır (Bergusi, 2019a, s. 85-86).

Ürettiği telefonların yaptığı testler sonucu işe yaradığını tespit ettikten sonra HAMAS üyesi akrabasından Bir Zeit ve diğer üniversitelerden İslami Hareket Teşkilatı'na bağlı ve İzzeddin Kassam adına silahlı örgüt oluşturup Siyonizm'le silahlı mücadeleye girebilecek kişileri seçmesini istemiştir (Bergusi, 2019a, s. 87-89).

Bergusi, sahte kimlik kartları için gerekli cihazları ayarlayıp, Ramallah ve başka şehirlerde de kiraladığı dairelere elektronik eşya ve koltuk gibi eşyaları yerleştirip, daireleri mobil komuta merkezi haline çevirmiştir. Odalardan birini patlayıcı maddeler ile ilgili araç gereçlere ayırırken diğer odaları teknik işler için ofis olarak kullanmıştır. Kira kontratlarını, internet kanalıyla Filistin İçişleri Bakanlığı'na bağlı Pasaport Dairesi sitesine girip kayıtlı isimlerden ya da hayali isimlerden hazırladığı sahte kimlikler üzerinden yapmıştır. Oluşturduğu sahte kimliklerde isimleri, Hıristiyan doktor, Samiri ailesine mensup eczacı, özellikle avukat ve sınıf öğretmeni gibi şüphelerden uzak meslek sahiplerinden seçmiştir. Ev sahipleriyle kendisi görüştüğünden kimliklerin üzerinde kendi fotoğrafı bulunmaktadır. Şehirlerarası geçişlerde Kudüs kimliği veya Siyonist saflarına karışan ailelerin çocuklarına ait kimlikleri kullanmıştır. İşgal edilmiş Filistin şehirleri ile Kudüs arasında rahatça hareket edebilmek için de İsrail sarı plakalı araçlardan birkaç tane satın almıştır (Bergusi, 2019a, s. 89-90).

Bergusi, akrabasının yardımıyla oluşturduğu silahlı örgütle işgal güçlerine karşı düzenlediği operasyonlardan sonra akrabasından Kudüs ve Batı Şeria'nın farklı şehirlerindeki Kassam komutanları ve sorumlularıyla görüşmeyi istemesi üzerine, Eymen Haleve ile

tanışmıştır. Eymen Haleve'nin, Bergusi'nin uyguladığı teknoloji karşısında şaşırarak *"Allah'ını seversen Abdullah, söyle bana, sen bu ana mı aitsin, yoksa gelecekteki başka bir aleme mi? Nablus'a zaman makinesiyle mi geldin?"* sorusunu sorması (Bergusi, 2019a, s. 95-96). Filistin Bölgesi'ndeki direniş gruplarının çağının teknolojisinden haberdar olmadıklarını, savunma ve saldırı teknikleri ile ilgili herhangi bir modern eğitim almadıklarını göstermektedir.

Bergusi, 2000 yılının sonlarında Kassam operasyon bilgilerini, Fetih güçleri istihbarat elemanları ve İsrail casuslarının haberi olmadan istedikleri yere gönderebilmek için; frekansları belli bir ileti gönderdiğinde iletinin içeriği görülen faks cihazını, iletileri görülmeyen meçhul bir cihaza çeviren buluşundan bahsetmektedir. Bu buluşunda Faks cihazını, ileti göndermek için telefon hattına ihtiyaç duymadan ev elektriğiyle çalışır hale getirmiştir. Cihazı, iletiyi on iki haber bürosuna gönderecek şekilde tasarlamıştır. Bu gönderim anında gönderilen yeri tespit edilemez hale getirmiştir. Cihaz, programlandığı halde halka açık bir yerden veya kalabalık bir caddede yürüyen bir insanın çantasından da iletiler gönderilebilir hale getirilebilmektedir (Bergusi, 2019a, s. 97-99).

17 yaşlarındayken kiralamak istediği dükkanın fiyatını öğrenmek için küçük bir dinleme cihazı yapan Bergusi, direniş ihtiyaçlarını karşılamak için günde en fazla beş altı saat uyuyup, hazır sandviçlerle beslendiğinden ve hiç rahatsız olmadığından bahsetmektedir (Bergusi, 2019a, s. 99).

Siyonist askeri noktalara patlayıcı yerleştirmek ve Siyonist birliklere düzenlenen tüm saldırılarda Kassam Savaşçılarının önünde katıldığını söyleyen Bergusi, Mühendis Eymen Haleve'nin askeri sanayide kullanılan bir maddeyi yakarken dikkatsizliğinden yüzünü ve boynunu yakması üzerine Nablus'taki bir grup Kassam Savaşçılarının da sorumluluklarını üzerine almıştır. Böylece haftanın yarısını Ramallah'ta oluşturduğu savaşçı örgütle geçirirken diğer yarısını Nablus'ta Eymen Haleve'nin adamlarını takip etmekle geçirmektedir (Bergusi, 2019a, s. 100).

İsrail askerleri tarafından 31 Temmuz 2001'de Nablus şehrinde haber ajansının bombalanması üzerine HAMAS yöneticilerinden Cemal Selim ve Cemal Mansur şehit olmuştur. Silahlı çatışma, patlayıcı madde kullanma, pusu kurma ve mayın döşeme gibi yöntemleri tercih edip şehadet operasyonlarını reddeden Bergusi, bu olay üzerine şehadet operasyonları düzenleme kararı almıştır (Bergusi, 2019a, s. 101).

Güney Kore'de mühendislik okuluna yazılmadan önce Kore edebiyatına dair okuduğu derslerden birinde yüz şekillerini okuma ve tahlil etme üzerine eğitim aldığından bahseden Bergusi, şehadet operasyonlarında görev alacak kişilerin yüzlerinde şehitlerin nurundan olduğundan, Allah rızasını gözettiklerin, Allah'a dayanıp güvenerek canlı şehit olduklarına inandıklarından bahsetmektedir. Bir şehadetçi ile arasında olup biteni anlatan Bergusi, onun bu özelliklere sahip olmaması üzerine şehadetçi olma isteğini reddetmiştir. Şehitlerin, operasyonlardan önce çok sevinçli olduklarından, Rablerine kavuşmak için acele ettiklerinden, bazılarının patlayıcı kemeri vücutlarına kendilerinin bağladığından, patlayıcının dozunu arttırmasını istediklerinden, çoğunun operasyon öncesi ne kadar Siyonist'i öldürüp ne kadarını sakat bırakacaklarını söylediklerinden ve istisnasız bu sayıların doğru çıktığından bahsederek (Bergusi, 2019a, s. 149-153) şehadetçilerin genel özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Bergusi'ye göre: 'Allah' ın rızası ve İlayı Kelimetullah için sefere çıkan, cihada katılıp neticesinde ölen kişiye şehit denir. Şehidin niyeti Allah rızası olmalıdır (Bergusi, 2019b, s. 156).

Şehadet operasyonlarına sağlam iman, güvenilirlik ve gizlilik gibi kriterleri taşımayanların seçilmediğini belirten Bergusi'ye göre şehadet operasyonlarını düzenleyenlerde, duygularına hükmetmeyi başarabilen ve demir gibi sinirlere sahip kişiler olmalıdır. Operasyonda görevlendirilen kişileri deneyip, emin olduktan sonra hazırladığı bombayı gitarın içerisine yerleştirmiştir. Operasyonda bombayı gitarın içerisine yerleştirmek istemesinin sebebini; restorana herhangi bir müzik aletiyle girmenin bir rutin hal almış olmasıyla birlikte restoranın karşısında müzik ve müzik aletleri satan bir dükkanın olması ve kursa kayıtlı öğrencilerin caddeyi müzik aletleriyle dolaşıp dükkanlara bu aletlerle girdiklerinden güvenlik görevlisinin müzik aletlerine dikkat etmemesi sebebiyle karar verdiğini açıklamıştır. Cemal Mansur ve Cemal Selim'in şehit olduğu haber ajansının öğle vakti

bombalanması üzerine Bergusi, şehadet operasyonunun vaktini buna göre tayin ederek operasyonu öğle vakti gerçekleştirdiklerini aktarmaktadır. Şehadet operasyonunun, Sbarro adlı pizza restoranında 11 Ağustos 2001 Tarihinde İzzeddin Mısri tarafından gerçekleştirildiğini, 15 Siyonist'in ölümü ve 126'sının yaralanması ile sonuçlandığını kaydetmiştir (Bergusi, 2019a, s. 102-110).

Operasyon günü Bergusi'nin, İslami Öğrenci Hareketleri'nde aktif ismini vermediği, Filistin Yönetimi' nin arananlar listesinde kayıtlı Kassam üyesi yakını Filistin Yönetimi'nin Filistin Güvenlik Korumaları tarafından tutuklanarak sorguya alınmıştır. Aranan kişi sadece yakını olmasına rağmen yanında olması sebebiyle Bergusi'de tutuklanmıştır. Yakının, sorguda hiçbir şey söylememesine rağmen üzerinden; Ramallah'ta başka birisinin ismi üzerine kayıtlı olan dairenin kira sözleşmesi, patlayıcı madde, mal, cephane ve silahla dolu depo olarak kullanılan bir dairenin kira sözleşmesi, şehadet operasyonuna imza atan İzzeddin Mısri' nin vasiyetinin yazılı olduğu kağıdın çıkması üzerine Sbarro Restoranı Operasyonu'yla ilişkisi ayyuka çıkmıştır. Filistin Güvenlik Güçleri tarafından Bergusi de bu olayla ilişkilendirilmiş ve sözleşmelerin bulunduğu tüm ev ve depolara baskınlar düzenlenmiş, Bergusi'nin de tüm mal varlığına el konulmuştur. Bergusi ve yakının açlık grevine girmesi, Bir Zeit ve Filistin'in diğer üniversitelerinde okuyan öğrencilerin, salıverilmeleri için gösteriler yapmalarına sebep olmuştur. Ardından Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel Başkanı Ebu Ali Mustafa'nın, Ramallah'taki evinin işgal güçleri tarafından bombalanması üzerine gösteriler şiddetlenerek tüm Filistinlilerin serbest bırakılması isteğine dönüşmüştür. Filistin Güvenlik Koruma Hapihanesi'ne doğru yapılan bu yürüyüş sonrası Bergusi ve yakını serbest bırakılmıştır (Bergusi, 2019a, s. 112-114).

Filistin Yönetimi tarafından mallarına el konulan Bergusi, hapishaneden çıktıktan sonra kızı ve eşinin altınlarını bozdurmuş, eşinin hesabında biriken paraları alarak bir daire kiralayıp, yeni bilgisayarlar aldıktan ve birçok sahte kimlik çıkardıktan sonra direnişine kaldığı yerden devam etmiştir. 22 Ekim 2001'de Mühendis Eymen Haleve, 24 Kasım 2001'de Mahmud Ebu Hennud İsrail tarafından şehit edilmiştir. Bu iki HAMAS mensubunun şehit edilmesi örgütte büyük bir boşluğa sebep olmuştur. Bergusi, Yahya Ayyaş'ın operasyon Filistin Yönetimi

Güvenlik Güçleri'nin hapishanesinden çıkması üzerine direnişe bu kişi ile birlikte devam etmiştir (Bergusi, 2019a, s. 116-118).

Bergusi'nin ayrıntıları ile anlattı ikinci operasyonu "Üçlü Operasyon" olarak adlandırdığı operasyondur. Bu operasyonu: *"Kudüs'te Kassam'ın yapacağı en büyük ve en karmaşık operasyon"* olarak nitelendirmektedir. Operasyonun gerçekleştirilme sebebini Ebu Hennud ve Mühendis Eymen Haleve gibi komutanların şehit edilmesi karşılığında yapıldığını açıklayan Bergusi, bunun için üç operasyon düzenlemeye karar verdiğini aktarmaktadır. Nebil Halebiyye ve Usame Bahr'ın şehadetçi olma ısrarları üzerine kabul eden Bergusi, hedef olarak eğlence kulübü yerine caddeyi uygun görmüştür. Çünkü gece kulüplerinin önünde toplananlar genellikle Siyonist askerlerdir 1 Aralık 2001 tarihinde mücahitlerden Nebil Halebiyye gece kulübü önündeki askerlerin arasına girip bomba yüklü bilgisayarı patlatırken, Usame Bahr da diğer askeri grubun ortasında bomba sarılı kemerini patlatmıştır. Canlı yayında olayı izleyen Bergusi ise askerlerin gece kulübünden çıkanları yönlendirdiği tarafta bulunan bomba yüklü araçtaki telefonu arayarak uzaktan aracı patlatmıştır. Bergusi, olay sonrası Siyonist düşmanın büyük ölçüde dengesini kaybettiğini ve teftiş noktalarında güvenliği bir kat daha arttığını aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 120-123).

Bayt Rifa' daki köyünün işgal güçleri tarafından bombalanmasının ardından Siyonist işgal güçleri ile girdiği sıcak çatışmalarda yaralanan Bergusi, sağlığına kavuştuktan sonra bir eğitim programı geliştirmiştir. Bu eğitim programındaki amacını; 'herhangi bir komutanın şehit olması veya Filistin Güvenlik Güçleri ya da Siyonist Şin Beit'in eline esir düşmesi halinde oluşacak boşluğu doldurmak' olarak açıklamaktadır. Eğitim programı, teorik, akademik ve pratik olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bergusi teorik aşamada; kafasındaki ve bilgisayarlardaki tüm teknik bilgileri basit bir dil ile kağıtlara döküp, teknik çizimler ve resimler de ilave ederek fotokopi halinde dersten birkaç gün önce öğrencilere ulaştırdığından bahsetmektedir. Akademik aşamada teorik bilgiyi iyice açıklamakta, elektronik devrenin nasıl hazırlandığını, farklı şekillerde ve farklı boyutlardaki patlayıcı maddelerin nasıl yapıldığını öğretmektedir. Pratik aşamada ise, farklı silahların ve kullanılmış cephanelerin özellikleri üzerine eğitim verdikten sonra tabancaların, el bombalarının ve otomatik tüfeklerin nasıl

parçalara ayrıldığı ve tekrar nasıl bir araya getirildiğini öğretmektedir. Ardından öğrenciler uzak bir köyde pratik eğitime tabi tutulmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 127-130).

Bergusi, gizliliğe azami derecede özen gösterildiğinden bir yıl boyunca süren eğitim programında yüzünü sürekli örttüğünden kimsenin yüzünü görmediğini, halk dili yerine fasih Arapça kullandığını, aynı zamanda öğrencilerin de yüzlerinin kapalı bulunduğunu, her öğrenciye birer örgüt ismi verildiğini ve bu isimlerle hitap edildiğini, kendisine ise "Şeyh" dediklerini kaydetmektedir (Bergusi, 2019a, s. 130).

İsrail tarafından 4 Mart 2002 Tarihinde HAMAS yöneticisi Huseyn Ebu Kevik'in eşinin kullandığı araca saldırı düzenlenmesi sonucu eşi, çocukları ve çevrede bulunan bazı öğrenciler şehit olmuştur. Bu olay sonrası harekete geçen Bergusi, Ariel Şaron'un evine birkaç yüz metre uzaklıkta kafe ve restoran olarak kullanılan, Siyonist Hükümet'in görevlilerince dolup taşan Momento adlı mekanda şehadet operasyonu gerçekleştirilmesini planlamıştır. 9 Mart 2002 tarihinde Fuad Hurani tarafından bombalı kemer patlatılarak plan gerçekleştirilmiştir. Şehadet operasyonu neticesinde onlarca Siyonist ölüp bir o kadarı da yaralanmıştır. Ölü ve yaralılar arasında Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan onlarca görevli de bulunmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 131-132).

27 Mart 2002'de de Abdulbasit U'de tarafından Barak Hoteli Operasyonun gerçekleştirildiğini aktaran Bergusi, Siyonistlerin, Savunma Kalkanı Operasyonu'nun yanı sıra Batı Şeria'daki şehirleri istila edip, mazlum halkın en temel haklarını çiğneyerek onlarca katliam gerçekleştirdiğinden ve Komutan Abdulaziz Rantisi tarafından bu insanlık suçunun hesabının sorulacağına dair yaptığı açıklamadan bahsetmektedir. Neticesinde 7 Mayıs 2002 Tarihinde Rişon semtindeki Şefre Kumar ve Gece Kulübü'nde Muhammed Cemil Muammer tarafından gerçekleştirilen şehadet operasyonuyla cevap verilmiştir (Bergusi, 2019a, s. 133-134).

Amerika'dan George Tenet'in gönderdiği istihbarat müdürü tarafından Eriha'da özel olarak yetiştirilen üstelik ailesinden biri olan yaşı on yediyi geçmeyen bir ajanın ailesinin

kaldığı evin içine gözetleme araçları yerleştirmesi için görevlendirdiğini belirten Bergusi, Kassam'ın Özel Gözlem Birimi'nden, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı Başkanı George Hohn Tenet'in, kendisi ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel Sekreteri Ahmet Saadet'in tutuklanmasını istediğini öğrendiğini aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 136-137).

İsrail tarafından 23 Temmuz 2002'de F16 türü uçakların Gazze'nin Derac mahallesinde Kassam'dan Mühendis Şeyh Salah Şahade'nin evinin bombalaması üzerine, Şeyh Salah Şahade, eşi, çocukları ve konutta ikamet eden birçok masum insanla birlikte şehit olmuştur. Bergusi 31 Temmuz 2002'de Kudüs İbrani Üniversitesi'nin duvarına yerleştirilen bombanın patlatılması ile Salah Şahade suikastine cevap verdiklerini kaydetmektedir. Kassam'ın Kudüs'te oluşturduğu en büyük birimi Vail Kasım hücresi tarafından gerçekleştirilen bu operasyon dışında örgütün 23 Mayıs 2002'de Bi Galilot Yakıt İstasyonu'nda bir yakıt tankerine yapıştırarak, diğeri Temmuz 2002'de tren istasyonunda iki ayrı vagona yerleştirilerek uygulanmak üzere örgüt elemanlarının dört operasyon gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Bu hücrenin operasyon sonrası Siyonistler tarafından deşifre edilmesi üzerine Bergusi, yeni bir Kassam hücresini aktif ettiğinden bahsetmektedir. Batı Şeria'nın güneyinde Siyonist işgal kuvvetlerine karşı koyabilecek silahlı bir birim teşkil etmesi için oluşturulan bu yeni birim için iki operasyon planlanmasına rağmen sadece birinde başarılı olunmuş ve birim en çabuk kurulup en hızlı tutuklanan birim olmuştur. 19 Eylül 2002'de İyad Ridad'ın, Tel Aviv'in Nebbi Caddesi'nde hareket halindeki otobüste kendisini patlatması ile onlarca Siyonist ölmüş, bir o kadarı da yaralanmıştır (Bergusi, 2019a, s. 138-142).

İsrail'in Filistin şehirlerinden Ramallah ve Bira şehirlerine yaptığı saldırılarda Filistin Koruma Güvenlik Binası, Siyonist işgal kuvvetleri tarafından tanklarla kuşatılmıştır. Bu kuşatma Bergusi'ye göre, Filistin tarihinin en tehlikeli casusu ve ajanı tarafından, Siyonist işgal kuvvetleri ile İsrail Şin Beit gizli servisinin beraber koordine ettiği gizli bir oyundur. Kuşatılan binanın içinde Kassam'dan ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden onlarca savaşçı bulunmaktadır. Kuşatma günü Filistinli casusların ve ajanların, direnişçilere karşı düşmanla yardımlaşması sonucu onlarca direnişçi tutuklanmıştır. Bu manzara karşısında aciz kaldığını belirten Bergusi, Cemal Abdunnasır Camisi'nin civarında Siyonistlerle yirmi günlük silahlı

çatışmaya girdiğinden bahsetmektedir. Tankların atıldığı bombanın Bergusi'nin bulunduğu bölgeye isabet etmesi üzerine ağır yaralanmıştır (Bergusi, 2019a, s. 143-145).

Yaralandığını öğrendiğinde kalp krizi geçiren annesinin içini rahatlatmak isteyen Bergusi, binlerce dolara ve Kassam direnişçilerinin sistemi oluşturmak için durmaksızın birkaç gün çalışmasına mal olan bir sistemden bahsetmektedir. Bu sistem telefon takibini güçleştirip başka yere yönlendirecek bir sistemdir. Sistem, düşmanın elektronik ve istihbarat takip aletlerini yanıltıp hedef saptırmaktadır. Bu sistemle Bergusi, Mescid-i Aksa'ya bakan dairenin balkonunda otururken annesi ile saatlerce konuştuğundan, telefon sinyallerini yönlendirdiği bir araç ve Filistin topraklarını, Filistinlilerden satın alıp Yahudilere satan İsrail casuslarından birine ait boş binanın, kendisinin içerisinde olduğu düşünüldüğünden Siyonistlerce patlatıldığını aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 146-148).

Bergusi, örgütteki görev ve yetkilerinin zamanla direniş eylemleri ve operasyonların takibi, hücrelerin araçlarının yenilenmesi, internette korsanlık yaparak direnişe yarayacak bilgilerin elde edilmesi gibi birçok sorumluluk ve görevi olduğunu belirtmektedir (Bergusi, 2019a, s. 161).

Siyonistlere karşı 118 operasyonu planlamak ve uygulamaktan yargılanmaktadır. Esir olup tutuklandıktan sonra meydana gelen birçok şehadet davasıyla bağlantısı olduğu gerekçesiyle dört kez soruşturmaya alınmıştır. Hapishanede gördüğü işkencelere rağmen direnmekten ve düşmana karşı mücadele etmekten vazgeçmemiştir (Bergusi, 2019a, s. 93-94). Bergusi, direnişteki operasyonları boyunca 67 Siyonist askeri öldürmeyi ve 520 askeri de yaralamayı başardığını belirtmektedir (Bergusi, 2019b, s. 111).

Filistin Yönetimi ve İsrail'e bakış açısı

Bergusi, İkinci İntifada'nın başlarında Filistin Güvenlik Güçleri'nce tutuklandıktan sonra bu birimlerin içerisinde dönenleri öğrenmek için Batı Şeria'da, Kassam Takip ve Gözlem Birimi kurmuştur. Bu sayede Filistin Yönetimi'nin konuşma ve toplantılarını dinleyerek bilgiler

edinmiştir. Bergusi'ye göre direnişçilerden, Siyonist düşmana karşı savaşanlar tutuklanıp, HAMAS ile irtibatlı oldukları için şiddetli işkencelere maruz bırakılmaktadır. Adları Filistin Koruyucu Güvenlik Birimleri olsa da amaçları direnen Filistinli halkı, Siyonist düşmana boyun eğdirmektir. Buna örnek olarak da Filistin Genel İstiharat Merkezi'nde tutuklanarak haftalarca yapılan işkence sonucu şehit edilen Mecdi Bergusi'yi göstermektedir. Ayrıca kendisinde bu işkencelere maruz kaldığından bahsetmektedir (Bergusi, 2019a, s. 153-155). Bergusi, İsrail güçleri tarafından yapılan soruşturmaların birinde ona, Filistin Fetih Yönetimi'nin sorgu merkezlerinden birinde işkence şiddetinden ölmek üzere olan iki Kassamlı'nın itiraf videosunun izletildiğini aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 186). İşkence emrini veren Mahmut Abbas'ın kendisidir (Bergusi, 2019b, s. 96).

Bergusi'ye göre, Filistin Yönetimi'nin görevi 'Siyonizm'i, bozguncuları ve rüşvetsiz iş yapmayanları; direnişten, silahlı İslami gruplardan ve devrimcilerden korumaktır.' (Bergusi, 2019a, s. 53). Bergusi, Filistin Bölgesi'nde giriştikleri direniş hareketini, Siyonist işgal güçleri ile Oslo sultasına ve Ortak güvenlik Birimine karşı verilen bir savaş olarak tanımlamaktadır. Bergusi, Siyonistleri, Oslo sultanın yöneticilerini ve Ortak Güvenlik Birimlerini sökülüp atılması gereken şeytanın ekinlerine (Bergusi, 2019b, s. 154), Filistin direnişine ihanet eden ajan ve casusları ağaç kurtlarına (Bergusi, 2019b, s. 95), Fetih Yönetimi' ni ise ayakkabı içinde ayağa zarar veren çiviye benzetmektedir. Yaser Arafat'ın, Müslümanlara her türlü işkence, zulm ve katliamı reva gören İzak Rabin'in karısının elini öpmesine çok sinirlendiğini belirtmiştir. Bergusi'ye göre, Filistin yönetimi, Siyonistlerin uşakları haline gelmiştir. Filistin davası için mücadele ettiklerini dile getirseler de direnişin önüne geçmek için suçsuz yere halkı tutuklayıp, Siyonistleri korumakta, Filistin halkına yapılan milyonlar tutarındaki yardım paralarını özel hesaplarına aktarmaktadırlar (Bergusi, 2019b, s. 80). Bu sebeplerle Yahudi yerleşimcilere ve işgalcilere çok kızmasına rağmen Filistin Yönetimi'ne, bozgunculuğa ve yolsuzluğa daha fazla öfke duymaktadır (Bergusi, 2019a, s. 54).

Siyonist güçler tarafından işgal edilen Yafa, Hayfa ve Nasıra şehirlerini gezen Bergusi, şehirlerin işgal kuvvetleri tarafından boşaltıldığı, Filistinli müzakereci ve düşman barış yanlılarının bu şehirlerden vazgeçmesi sonucu Yahudilerin şehirleri gözüyle bakıldığı, Barış

toplantılarıyla 1948 yılı öncesi işgal edilen topraklardan vazgeçip, toprakların düşmana satıldığı, taleplerin sadece Batı Şeria, Gazze ve Kudüs'e bağlı bazı caddelerle sınırlandırıldığı, Kudüs ve Mescid-i Aksa'yı VIP kartlarına ve koruma araçlarına sahip olabilmek için sattıkları, ceplerini ve banka hesaplarını dolarlarla doldurdukları tespitlerinde bulunmuştur (Bergusi, 2019a, s. 59).

Filistin Fetih Hükümeti ve Siyonistleri tahtakurularına benzeterek aralarında geçen konuşmaları aktardığı kısımda Bergusi, Fetih Hükümeti ve İsrail arasındaki ikili ilişkileri ve amaçlarını ayrıntılı şekilde açıklamıştır (Bergusi, 2019b, s. 132-137).

Hapishane Şartları ve Gördüğü İşkenceler

Bergusi tutuklandığından beri 20 farklı hücreye konulmuştur. Bazısında iki yada on sene bazısında ise üç hafta kadar kısa bir süre tutulmuştur. Bütün bu hücrelerin ortak özelliği, tek kişilik ve bazılarının zifiri karanlık ve sessiz oluşudur (Bergusi, 2019b, s. 114). İsrail'in iç İstihbarat Servisi Şin Beit tarafından Avukatlarının ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) görevlilerinin Bergusi ile görüşmesi iki yıl boyunca yasaklanmıştır (Bergusi, 2019b, s. 83).

Kudüs'te devam eden soruşturma esnasında bedeni işkenceye maruz kalmış, kemikleri kırılıp, bacaklarından tavana asılmıştır (Bergusi, 2019b, s. 32). Bu 181 gün süren aralıksız soruşturma esnasında (Bergusi, 2019b, s. 76) şuur ile şuursuzluk hali arasında gidip gelen Bergusi, kendi kendine ettiği yemin sebebiyle Kassam direnişçileri ve yerlerine ait herhangi bir bilgiyi vermemiştir (Bergusi, 2019a, s. 172-174).

Bergusi'nin, Maskubiyye Hapishanesi Askeri Soruşturma Merkezi'nde yapılan iki aylık soruşturmasında vücudundaki birçok kemiği kırılmıştır. Bu iki aylık işkence sonrası İsrail güçlerinin "özel gizli merkez" tabirini kullandıkları başka bir soruşturma merkezine götürülmüştür. Burada da aylar boyunca süren gayri insani vahşice işkencelere maruz kalmış, son nefesini soluyan yarı ölü insanlar haline geldiğini belirtmektedir. Şehit olmaması üzerine sedye üzerinde Kudüs' ün bir bölgesinde kalan karanlık zindanların birinde iki hafta gibi bir

süre bırakılmıştır. Akabinde çadırdan yapılmış Meccedu Hapishanesi'ne taşınmıştır. Üç buçuk ayın ardından ilk kez kelepçesiz bir hücreye konulduğundan bahsetmektedir. Yerleştirildiği yeni hapishanede başka tutuklularında bulunduğunu kaydeden Bergusi, bunların tutukluluk ve mücahitlik rolü yapan İsrail ajanlarından olduğunu düşünmektedir. Yaşlı ve sakallı imamın cemaat halinde namaz kılmak üzereyken gözleriyle kendisini takip etmekte olduğunu fark eden Bergusi, aynı kişinin kendisine ikinci gün Cenin Şehri'nin Kassam Komutanı Cemal Ebu Hicae tarafından gönderildiğini iddia ettiği içerisinde HAMAS'ın birçok siyasi liderinin telefon numaralarının yazılı olduğu kağıt ile biri Filistin sınırlarında diğeri uluslararası arama yapan iki telefonun da bulunduğu çantayı vermesi üzerine de telefonlardan Kassam'dan birisini arayıp kendilerine bilgi vermelerini sağlamaya çalıştıklarını anlamış hiçbir şekilde telefonları bu amaçla kullanmamıştır (Bergusi, 2019a, s. 174-180).

İki hafta sonra elleri kelepçeli, ayakları prangalı ve yüzü örtülü bir şekilde Kudüs Maskubiyye Soruşturma Merkezi'ne götürülmüştür. Bergusi, burada soruşturmanın ilk gününde kolunun kırıldığından bahsetmektedir. Bergusi: *"Allah' a yemin ederim ki bu süre zarfında işkencenin şiddetinden ölümü gördüm. Ölümle yüz yüze konuştum. Yakından tanıyıp ellerimle ölüme dokundum. O bana arkadaşlık etti, ben de ona arkadaşlık ettim."*(Bergusi, 2019a, s. 180-181)sözleriyle uygulanan işkencenin boyutlarını aktarmaktadır.

Sorgu odalarında iki ay ve birkaç gün kaldıktan sonra Filistin'in Nakb Çölü'ndeki Bi'r Seb'a Hapishanesi'ne nakledilmiştir. Burada tek kişilik hücresine konulan Bergusi, bölümünün on hücreden oluştuğundan; hırsızlık, adam öldürme gibi suçlardan yargılanan tutuklular ya da direnişçilerin bulunduğundan bahsetmektedir (Bergusi, 2019a, s. 182-183).

İlk on ay sonrası tekrar sorguya alınmıştır (Bergusi, 2019b, s.77). Soruşturma odasında bir hafta kaldıktan sonra "kapalı koruma alanı" olarak adlandırılan, sürekli kamerayla izlenen özel bir hücreye konmuştur (Bergusi, 2019a, s. 184).Hücredeki kişinin nefesini dahi takip edecek kadar kamera bulunmaktadır. "Bir Numaralı Hücre" olarak adlandırılan bu hücrede sekiz ay boyunca kalan Bergusi, üç asker ve kendisiyle ilgilenen bir Siyonist asker dışında kimseyi görmediğini aktarmaktadır. Bu hücrede, her sabah saat 05.00'da, hücrenin demir ve

paslı kapısındaki daracık pencere açılarak bir asker tarafından aynı soru sorulmaktadır: “Sen Abdullah Galip Bergusi misin?” (Bergusi, 2019b, s. 77-79).

Bergusi aylar boyunca süren soruşturma ve iki yıl boyunca kaldığı bir numaralı hücreden sonra Evheli Kider olarak adlandırılan aynı yerdeki dört numaralı hücreye konulmuştur. Burada hapishane tavanının boyundan daha kısa olduğundan dik bir şekilde duramamaktadır. Bunun yanı sıra ikinci gelişi olan bu hücrede Kassam direnişçilerinin yerine sağında üç, solunda altı deli bulunmaktadır. Bergusi, burada delilerin arasında gece ve gündüz sürekli bağrışmalar, birbirlerine küfretmeler ve tuvaletlerini alenen yapıp temizlememe durumları yüzünden pis koku, fare ve böceklerin arasında bir hapishane hayatı yaşamaktadır. Bergusi, uyuyabilmek ve namaz kılabilmek için kulaklarını, tahtadan yaptığı iki kulaklık ile kapatmıştır. Delilerle bir yıl geçirdikten sonra onların dilinden anlayıp anlaştıktan sonra Bergusi’ nin emir vermesi üzerine deliler, gardiyanlara küfretmeye, tükürüp yemekleri suratlarına fırlatmaya, kapı açılır açılmaz üzerine tuvaletlerini yapmaya başlamışlardır. Bergusi ayrıca Yahudi olan bu deli mahkumlardan İbranice’yi öğrenmiş, kalem ve kağıt gibi malzemeleri de bunlardan temin etmiştir. Bergusi’nin delileri örgütlediğinin anlaşılması üzerine deliler başka bir koğuşa alınarak yerlerine normal suçlular alınmaya başlanmıştır. Bir numaralı hücreden çıktıktan sonra avukatları ile görüşmesine izin verilmiş ancak görüşmeler en ince ayrıntılarına kadar kaydeden kameralarla dolu bir odada gerçekleştirilmektedir. Ailesi ile görüşmesine izin verilmeyen Bergusi’ye, üç ayda bir Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından yeni resimler ulaştırılmaktadır (Bergusi, 2019b, s. 86-100).

Bergusi, İsrail askerlerince, Coplar ve ince çubuklarla tekmeleyerek bayıltana kadar dövme, göz yaşartıcı gaz ve elektroşok uygulama, buzlu suyu baştan aşağıya dökerek ayıltıp tekrar dövmeye devam etme gibi işkence yöntemlerinin üzerinde uygulandığını aktarmaktadır (Bergusi, 2019b, s. 128-129).

Hapishane Yönetimi sert muamelelerden sonuç elde edemeyince tatlı dil ile yaklaşma yöntemini kullanmaya başlamıştır. Bu tavırları karşısında Siyonist askerlerin silahlarıyla masum çocukları, kadınları, yaşlı insanları ve direnişçi savaşçıları şehit ettiklerini asla

unutmadığını ve unutmayacağını, onlar bu şekilde yaklaşırken yüzlerine bakmak yerine on üç yıldır ayağından çıkarmadığı, başının altına yastık niyetine koyduğu askeri botuna gözlerini diktiğini aktarmaktadır (Bergusi, 2019a, s. 190).

Yaklaşık on yıldır kaldığı tek kişilik hücresinin; toprakta açılmış bir çukur gibi, duvarları küflenmiş, kapkaranlık, küçücük bir alandan hasıl olduğunu belirtirken hücresini kabre benzetmektedir. Bozuk yemeklerin yanı sıra suyun da gardiyanlar tarafından bilerek atıl hale getirildiğini bu sebeple musluktan akan sarı renkli suyu içebilmek için saatlerce beklemesi gerektiğini, hacet giderme, abdest alma gibi tüm ihtiyaçlarını buradaki su ile karşıladığını aktarmaktadır (Bergusi, 2019b, s. 31-33). Bu hücrede yastığı askeri botu, yatağı boyundan ince kısa bir sünger, battaniyesi kısa, ince biçimsiz bir bez parçasından oluşmaktadır (Bergusi, 2019b, s. 83).

Bergusi gerek kitabındaki *"İzzet ve şeref toprağı, haysiyet ve onur yurdu, direnişin ve savaşın merkezi Filistin'e girmeden önce de sonra da hayatımda hiçbir zaman yaptığım şeylere üzülmedim."*(Bergusi, 2019a, s. 86) gerekse hücre tecridini uzatma kararı almak üzere yapılan yargılamasındaki, *"İşgalciler benim toprağımda olduğu müddetçe sonuna kadar savaşacağım, savaşacağım, savaşacağım."* (hsnkby, 2018) sözleriyle pişman olmadan aynı kararlılıkla direnişine devam edeceğini göstermektedir.

Hapis Şartlarının Üzerinde Bıraktığı Psikolojik Yansımalar

Kabir diye nitelendirdiği hücresinde bedeni işkencelerin, kırbaçların sesinin olmadığını, burada daha ağır ve kötü olan psikolojik işkence ile karşılaştığını belirten Bergusi, bedeni işkenceye galip gelmişken psikolojik işkenceye yenik düştüğünü açıklamıştır(Bergusi, 2019b, s. 32).Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit eserinde çok derin psikolojik çatışmalar yaşadığı hissedilmektedir. Budala Tavus Kuşu ve İçimi Kemiren Şüphe (Bergusi, 2019b, s. 43-54) başlıklı bölümlerde psikolojik bakımdan uğradığı çöküntü neticesinde kendi iç sesi ile yaşadığı hesaplaşma görülmektedir. İç sesinin direnişe karşıt düşünceleri ile umutsuzluğa sürükleyen söylemlerine ayet ve hadislerle Allah'a sığınarak karşılık veren Bergusi, iç sesini karşısına alıp

haklılığını ona kanıtlama gayreti içerisindedir. Zihnindeki yanıltıcı ve saptırıcı düşüncelerin önüne onlarla konuşarak geçmek istediği anlaşılmaktadır.

İç sesinin ardından bu sefer demir parmaklıklar, odadaki dört duvar, sivrisinek ve karıncalar ile kurduğu diyaloglar (Bergusi, 2019b, s. 55-56), girdiği psikolojik buhranının derinliğini yansıtmakla birlikte hücresindeki insanlık dışı muameleyi de gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda aktardığı bu diyaloglara verdiği tepkilerde davasının haklılığını, direnişteki gayesini açıklaması; psikolojik işkenceye karşı gösterdiği başarıyı, yaşadığı bu psikolojik çatışmalardan sıyrılabildiğini göstermektedir.

Bergusi yaptığı tüm bu beyin fırtınasında işkence veya musibetlerin olgunlaşma vesilesi olduğunu kaydeder. Her fırsatta namaza ve duaya sarıldığını, direniş yolundan asla vazgeçmeyeceğini aktarmaktadır. Bergusi aynı zamanda bulunduğu hücreye konulmayı Allah'a yakın olmak için yıllardır ihtiyaç duyduğu inziva hayatı olarak algılamaktadır. Demir parmaklıklar ardında ve çürümüş duvarlar içinde gerçek manevi hayatın ışığını yakaladığını dile getirmektedir. Karışık duygularının zamanla olgunlaştığını, kendine sorduğu sorulara cevap bulacak bir yol bulabildiğini, benliğini öldürebildiğini aktarmaktadır (Bergusi, 2019b, s. 61-66).

Bergusi, Allah'ın kaderine rıza ve teslimiyeti en önemli psikolojik denge, entelektüel tutarlılık ve manevi zafer saymaktadır. Cihadı yalnızca savaş meydanlarında görmemektedir. Cihad mücadele etmek olduğundan kabir gibi hücredeyken cihadını, Allah'a güvenmek ve O'na tevekkül etmek olarak görmekte ve bu şekilde sabredip direnişine devam edebildiğini belirtmektedir (Bergusi, 2019b, s. 72).

Sonuç

Filistin hükümeti, İsrail'e karşı ılımlı bir politika gözettiğinden Filistin direnişine gereken desteği göstermemektedir. İsrail, Filistin Bölgesi'nde işgal politikalarına, zulüm ve işkencelerine devam etmektedir. Buna karşılık Filistinliler devlet desteği görememekte gerek

sloganlarla gerekse attıkları taşlarla karşılık vermektedirler. Ancak bu karşılık İsrail'in silahları, tankları ve bombaları karşısında herhangi bir işe yaramamaktadır. HAMAS örgütünün askeri kanadı İzzeddin El-Kassam Tugayları kuruluşundan bu yana Filistin-İsrail çatışmasında belirleyici bir role sahiptir. Örgüt sadece taş atabilen halkın yanında, mühendisleri tarafından geliştirilen, üretilen silahlarla direnişe sahip çıkmaktadır. Örgütün amacı İsrail'i, Filistin topraklarından tamamen söküp atmaktır.

HAMAS'ın askeri kanadı Kassam Tugaylarından Komutan Abdullah Galib Bergusi, çocukluk yıllarında İsrail'in insanlık dışı uygulamalarına şahit olmuş, direniş yolunda kendisini geliştirmiştir. Bunun için, judo, boks, vücut geliştirme, taekwando, özel askeri birlik sporları, silah ve keskin nişancılık eğitimleri alarak elektromekanik alanında okumuş, patlayıcı madde ve bomba yapımında uzmanlaşarak patlayıcı madde ile elektroniği birleştirmeyi başarmıştır. Kişisel gelişiminin akli ve bedeni sahalardaki eğitimlerini herhangi bir kurum yada kuruluşun yönlendirmesiyle değil, ülkesinin içinde bulunduğu zorlu şartlar neticesinde bireysel tercihleri ve gayretleriyle gerçekleştirmiştir.

Dilinin ve topraklarının işgaline karşı çıkarak, HAMAS'ın yürüttüğü çizgide İsrail'in baskılarına taş atarak değil, kendisi tarafından üretilen dinamit, mayın, el bombası, patlayıcı maddeler ve teknolojik araçlar gibi daha adaletli bulduğu yollarla ceza operasyonları düzenleyerek karşılık vermiştir. Bombanın telefon içine yerleştirilmesiyle uzaktan patlatılan düzenek, ileti içeriği ve gönderildiği yer bilgisi görülmeyen faks cihazı ile telefon takibini güçleştirip sinyalleri farklı yerde gösterebilecek sistemler gibi birçok teknolojik savunma sistemleri geliştirmiştir. Teorik, akademik ve pratik olmak üzere üç aşamalı düzenlediği eğitim programlarıyla bilgi ve tecrübelerini HAMAS üyesi direnişçilere öğretmiştir. Eğitimlerde Bergusi ve öğrencilerin yüzlerinin kapalı ve takma isimlerin kullanılması gizliliğe verdikleri önemi göstermektedir. Şehadet operasyonları da düzenlediğini belirten Bergusi, şehadetçilerin inançları sağlam ve amaçları rıza-i ilahi olan gönüllü kişilerden seçildiğini bunun için kişilik analizinin yanı sıra bazı deneme testlerine de tabi tutulduklarını aktarmıştır.

Bergusi'ye göre Filistin halkı, direnişte yalnızdır. Filistin hükümeti ve onun istihbaratı İsrail ile organize hareket etmekte, direnişe mukavemet gösteren halkını kendi elleriyle tutuklayıp, işkence etmektedir. Filistin hükümeti, halkına, Kudüs'e ve kutsal Filistin topraklarına ihanet içerisinde olan, rüşvet alan, haksızlık yaparak halka gelen yardımlara el koyan, sadece kendi menfaatini güden bir yönetimdir.

Bergusi, tutuklanmasının ardından İsrail tarafından gerçekleştirilen, gerek soruşturmalar esnasında gerekse on yıl boyunca tutulduğu tek kişilik hücresinde cop ve ince çubuklarla dövülme, elektroşok, göz yaşartıcı gaz, buzlu suyun baştan aşağıya dökülmesi gibi bedeni işkencelerin yanı sıra delilerin arasında bulundurulması, sürekli aynı sorular sorularak uyandırılması gibi ruhi işkencelere de maruz bırakılmıştır. Sadece sağlıksız yemekler ile kirli suyun verildiği; kapkaranlık hücrede, küflü, paslı demir parmaklıklar ardında; bir parça bez ve yerle birleşik sünger üzerinde yatmaya, böcek ve fareler içerisinde insanlık dışı bir ortamda hapis hayatı yaşamaya mahkum edilmiştir. Tüm bu muamelelerle Allah'a dayanıp O'na güvenerek başa çıktığını ve cihadından pişman olmadığını dile getiren Bergusi, direniş ve mukavemet yolundan vazgeçmeden tek kişilik hücresinde direnişine devam etmektedir.

Kassam Tugaylarından Bergusi, tutuklanmadan önce yaptığı operasyonlarla, tutuklandıktan sonra ise kalemiyle Filistin direnişinde yer edinmiştir. Otobiyografik eserlerinde HAMAS ve Filistin direnişini ön plana çıkarması onun Filistin'in özgürleşmesi hususunda hapishaneyken dahi mücadeye devam ettiğini göstermektedir. Filistin Hükümetinin mevcut durumu, İsrail'in uyguladığı haksız işgal ve zulüm, hapishane hayatında Filistinlilerin ve Kassam mensuplarının gördüğü insanlık dışı muamelelerin gün yüzüne çıkarılması, direniş ve mukavemet yolunda atılacak adımları göstermesi açısından her iki eserinde de kayda değer bilgiler bulunmaktadır.

Bergusi Yoldaki Mühendis adlı otobiyografik eserinde daha çok, kişiliği hayatı, direnişteki rolü, Filistin Yönetimi ve İsrail İşgal Güçlerine olan düşüncelerinden bahsederken, Yoldaki Mühendis II Yaşayan Şehit adlı eserinde direniş uğruna hapishanelerde bedeni ve ruhi işkence görenlere karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma yollarını öğretmektedir.

Kaynakça

Armaoğlu, F. (1994). *Filistin meselesi ve Arap – İsrail savaşları (1948-1988).* Ankara: Kültür.

Bergusi, A. G. (2019a).*Yoldaki mühendis*, çev. Kösesoy A. İstanbul: Ekin.

Bergusi, A. G. (2019b). *Yoldaki mühendis II yaşayan şehit*, çev. Artuklu U. T. İstanbul: Ekin.

Bodur Un, M. & Timur, K. (2016). Kolektif siyasal şiddet ve İslami Toplumsal Hareket Analizi: Hamas örneği *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 71 (2), 580.

Burhan, A. (2008). *Filistin-İsrail çatışması ve Hamas* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Cleveland, W.L. (2004) *Modern Ortadoğu tarihi*. çev. Harmancı M. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ebuzayda, Y. (Eylül 2011). *Şehid İzzeddin El-Kassam Tugayları* Gazze: - .

Güngör, A. P. (2013). *11 Eylül sonrası Ortadoğu'da değişen dengeler Hamas'ın örgüt perspektifi, iç ve dış ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Hsnkby. (2018, 1 Mayıs). Abdullah Galib Bergusi. Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020, https://www.youtube.com/watch?v=zyiyQPaTFhw&feature=youtu.be

Karaman, M. L. (1996). Filistin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (13: 94). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Öner, A. (2003). *1987 İntifada süresinden günümüze kadar İsrail-Filistin anlaşmazlığında dinci ve milliyetçi akımların rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sarı, B. (2018). Filistin direnişinde AşilTendonu: Hamas-Fetih çatışması*Yenifikir Dergisi,* 9(21), 26.

Turan, A. (Mayıs 2018). *Kudüs sorunu* Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi Raporu, 47.

Zariç, S. (2018). Filistin'in özgürlük mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-Hamas) *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6 (84), 291.

Varol, A. (1989). *Filistin' de İslami Direniş.* Ankara: Seha Neşriyat.

ANADOLU MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİH, VATAN VE MİLLET TASAVVURU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Emre SEMİZ

Özet

Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü önlemek üzere ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık gibi fikir akımlarına tepki olarak doğan Anadoluculuk hareketi, söz konusu bu akımların aksine kaybedilen toprakların geri istenildiği irredentist bir söylemden uzak, coğrafi sınırları belirli teritoryal bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Milli mücadele sonrasında Osmanlı imparatorluğu dağılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu durumun sonucunda ise Türk aydının dikkati Anadolu ya çevrilmiştir. Bu çalışmanın amacı Anadolucu Milliyetçiliğin ortaya koyduğu Vatan, Millet ve Tarih tasavvurlarının değerlendirmektir. Bu değerlendirme sürecinde nitel araştırma yöntemleri ile doküman incelemesi yapılmıştır. Bununla birlikte Modern Türkiye"de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi ve Anadoluculuk hareketine dair muhtelif makalelerden faydalanılmıştır. Anadolucu hareket Üç Tarz-ı siyasetin içerisindeki mevcut fikri akımların gerek politik gerekse kimlik eksenindeki öngörülerinin Osmanlı devleti içerisindeki etnik ve dini birlikteliklerinin bozulmasına engel olamamasına karşılık, Anadolu coğrafyasını ve Anadolu insanını merkeze alan yeni bir vatan yeni bir millet ve yeni bir tarih anlayışı önerisinde bulunmuştur. Bu öneri toprak ve tarih ekseninde yeni bir milli kimlik anlayışı arz etmiştir. Buna göre Milli tarih anlayışımız Malazgirt savaşının kazanılması ile birlikte Anadolu'yu yurt edindiğimiz tarih olan 1071 yılından itibaren başlatılmış ve bu yeni tarih anlayışından sonra Anadolu'da diğer Türklerden ayrı bir Anadolu Türklüğü fikri gündeme getirilmiştir. Anadolucu hareket, Millet olabilmeyi aynı soya mensup ve aynı coğrafyada yaşayan insanların ortak bir maziye ve ortak bir kültüre sahip olmasında arar.

Anahtar Kelimeler: Anadoluculuk Hareketi, Anadolucu Milliyetçilik, Teritoryal Milliyetçilik

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda "millet" kavramı ırki aidiyetler yerine mezhebi veya dini birliktelikleri ifade eden bir kavramdı. İmparatorluk coğrafyasında yaşayan bireyler, dâhil oldukları dinin hukuksal statüsü içerisinde hayatlarını idame ettiriyorlardı. Fakat XVIII. yüzyılda meydana gelen Fransız İhtilal'ından sonra hızla yayılan milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki etnik unsurları da etkilemiş ve imparatorluğun millet sistemini zamanla aşındırmaya başlamıştı. İmparatorluk coğrafyasını bir arada tutma telaşına giren Osmanlı aydın ve bürokrasisi bir " Osmanlılık" bilinci oluşturmak amacıyla coğrafya üzerinde yaşayan tüm bireylerin eşit olduğu kolektif bir Osmanlı kimliği oluşturma çabasına girmiştirler. Bu düşünceye göre Osmanlı coğrafyasında yaşayan bireylerin ilk siyasi kimliği Osmanlılıktır (Karpat, 1995). Esasen Osmanlı aydınının buradaki amacı; imparatorluk içerisindeki farklı toplulukların milli kimlik taleplerini, politik bir kimlik vurgusu ile etkisiz hale getirmek ve böylece etnik temelde bir milli kimlik oluşturulmasına mani olmaktı. Bu sayede Osmanlının toprak bütünlüğü korunacak ve devlet bekası sağlanacaktı (Öğün, 2003, s. 66). Osmanlı devleti bu amaca yönelik olarak 1839 yılında çıkarttığı Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı sınırlarında yaşayan Türkmen, Arap, Rum, Arnavut, Yahudi, Ermeni, Bulgar, Çerkez fark etmeksizin Osmanlı tebaasının tamamı, hep bir vatan evladı sayılmış ve Osmanlı devletinin eşit vatandaşları olarak kabul edilmiştir. Aslında bu fermanla birlikte düşünülen şey imparatorluk içerisindeki milliyet bilincini gerileterek, Arap, Ermeni veya Rum olmayı bir tür alt kimlik kategorisine indirgemek ve bütünleştirici bir üst kimlik olarak Osmanlı kimliğinin tüm tebaa üzerinde kabul görmesini sağlamaktı (Hanioğlu, Osmanlıcılık, 1985, s. 1390). Ancak Osmanlılık fikrine en çok desteği Türkler vermiş, Türkler dışında kalan diğer topluluklar Osmanlılık düşüncesini bir asimilasyon politikası olarak görmüş ve Osmanlılık kimliğine soğuk bakmışlardır (Zürcher, 2006, s. 87). Yine de Osmanlılık kimliği imparatorluk bünyesindeki

çeşitli etnik ve dini guruplar tarafından kabul edilebilir bir kimlik olarak görülmüştür. Fakat imparatorluğun bazı unsurlarının kendi topraklarındaki milliyetçi hareketlenmeler başladığında, Osmanlılık kimliği ile etnik kökenleri arasında karasız kalanlar olmuştur. Bunlara örnek verecek olursak İttihat ve Terakki cemiyeti içerisinde çalışırken aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsızlığı için çeşitli milliyetçi guruplara maddi destekler veren İbrahim Temo ve Derviş Hima (Maksut İbrahim)'dan bahsedebiliriz. Bu durum bazı Müslüman unsurların Osmanlılık kimliğini menfaatleri doğrultusunda kullandıkları anlamına gelmekteydi (Hanioğlu, Osmanlıcılık, 1985, s. 1391). Osmanlıcılık, Balkan Savaşları sonrasında siyasal inandırıcılığını kaybetmiş ve imparatorluk bünyesindeki çeşitli dini ve etnik grupların bağımsızlık mücadelesine girmeleri, bu fikrin savunulmasını daha güç hale getirmiştir.

Osmanlı millet sisteminin Avrupa'da meydana gelen milliyetçi hareketlenmelerden etkilenmesi üzerine yeni bir arayışa giren Osmanlı aydın ve bürokratları, imparatorluğun bütün unsurlarının eşit sayıldığı bir Osmanlı kimliği oluşturarak ayrılıkçı hareketleri bastırmaya çalışmıştırlar (Pakiş, 2013, s. 25). Ancak özellikle imparatorluğun Hıristiyan unsurlarının bağımsızlıklarını birer birer kazanmalarıyla birlikte bu inanç yerini "İttihad-ı anasır'' dan ‘’İttihad-ı İslâm”a bıraktı (Kara, 1985, s. 1408). İslamcılık en yalın haliyle dünyadaki tüm Müslümanların bir çatı altında toplanarak siyasi bir birliktelik içerisinde yer alma çabasıdır. Ancak Osmanlı açısından değerlendirildiğinde ise bu ideolojinin asıl hedef kitlesi imparatorluğun Müslüman unsurlarıdır. İslamcılık düşüncesi ile Türk, Arap, Çerkez, Kürt, fark etmeksizin etnik aidiyetlerin ötesinde İslam kimliği üzerinden bir millet tasavvuru düşünülmüştü. Lakin Osmanlı yöneticilerinin bu ideali yalnızca dini saiklere dayanarak destekledikleri inanmak doğru olmaz. Osmanlı Devleti son derece faydacı bir anlayışla bu ideale ilgi duymuş ve destek vermiştir. İmparatorluğun merkezi yönetimi için İslamcılık mefkûresi hiçbir zaman Cemaleddin Afgani’nin öngördüğü gibi bütün Müslümanların bir araya getirildiği siyasi bir birliktelik olmamıştır (Karpat, 2006, s. 333-337). Osmanlının bu düşünceye ilgi duymasının birincil sebebi; Müslüman toplulukların ayrılıkçı hareketlere dönüşmesini engellemek ve devletin sürekliliğini tesis etmekti. Ne var ki *“Panislâmizm lafta ve yaftada kalmış, hiçbir zaman imparatorluğun halklarının karşılıklı kültürel alışverişini hızlandıran bir*

ideoloji ve hareket haline gelememiştir'' (Ortaylı, 2007, s. 20). Sonuç olarak I. Dünya savaşı sonrasında ‘’İslam Milleti ‘’ oluşturma fikri tüm gerçekçiliğini yitirmiştir. Ümmetçilikten arda kalan tek şey ise İslami argümanlardan beslenen bir milliyetçilik düşüncesi olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın çıkarılmasıyla birlikte Osmanlı ricalinin amaçladığı "Osmanlı Milleti" oluşturma arzusu tüm çabalara rağmen başarılı olamamış aksine Osmanlı tabası içerisinde milliyetçi hareketlenmeler günden güne daha da hızlanmıştır. Milliyetçilik hareketleri imparatorluğun Hıristiyan tebaası içinde daha örgütlü bir siyasal birlikteliğe dönüşürken Müslüman topluluklar arasındaki milliyetçilik başlangıçta daha kültürel boyutta kalmıştır. Hıristiyan gruplar arasındaki milliyetçi hareketler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsızlık mücadelesini aralarında ciddi ciddi tartışırken, Müslüman topluluklar arasındaki tartışmalar ise daha çok Osmanlı kimliğinin sınırlarını zorlayan Milliyetçi tartışmalardan meydana geliyordu. (Arap-Osmanlı, Arnavut-Osmanlı gibi). Türkçülük fikrini bu ikinci grupta konumlandırabiliriz fakat Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinden farklı olarak Türkçülük, Osmanlı devletinin dirliğini ve birliğini birincil amaç edinmiş ve Osmanlı kimliğindeki Türklük vurgusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Araplar ve Arnavutların milli birlikteliklerinde din temel bir unsur olmayıp farklı dinlere mensup Arnavutlar veya Araplar birlikte hareket edebiliyorlardı. Buna mukabil olarak Balkanlardaki Hıristiyanlaşmış Türklerde ise Türkçülük hareketlerine karşı bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. Bu sebeple Türkçülük hareketi Müslüman unsurlarda başlayan milliyetçi fikirlere nazaran daha geç başlamıştır diyebiliriz (Hanioğlu, Türkçülük, 2001, s. 551).

Türk milliyetçiliğinin tekâmül sürecinde rol oynayan diğer bir faktör ise Avrupalı bilim adamlarının Türkler hakkında araştırmaları olmuştur. Joseph de Guignes Batılı Türkler hakkında 1756-1758 arasında dört ciltlik bir eser yayınlamıştır. İlk Türk gramer çalışması ise 1832 yılında Arthur L. David adında batılı bir bilim adamı tarafından neşredilmiştir. Bu tip çalışmalar Türk aydınını etkilemiş ve Türkçü neşriyatların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Hanioğlu, Türkçülük, 2001, s. 552).

Türkler arasındaki politik milliyetçilik düşüncesi ilk olarak Osmanlı coğrafyasının dışındaki Tatar ve Azeri Türkleri tarafından gündeme getirilmiştir. Özellikle yine bir Tatar türkü olan Yusuf Akçura'nın Mısır'daki bir Türk gazetesinde yayınladığı "*Üç Tarzı-ı Siyaset''* adlı makalesinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük üzerinden bir değerlendirme yaparak uygulanabilirlik ve Osmanlı devleti adına en yararlı ideolojinin Türkçülük olduğunu belirtmeye çalışmıştır (Georgeon, 2005, s. 50-60). Osmanlı topraklarına Rusya'dan göç ederek gelmiş Türklere göre, Türkçülük yalnızca kültürel bir eylem değil aynı zamanda politik bir stratejiydi. Turancılar modernleşmiş ve ekonomik gücü yerinde bir Osmanlı Devleti'nin Panslavizm'e karşı Asya Türklerine daha etkin destek verebileceğini ve belki de tüm Türklerin birlikteliğini sağlayabileceğini düşünüyorlardı (Georgeon, 2006, s. 30-31). Zaman içerisinde Osmanlı aydın ve bürokrasisini etkilemeyi başaran bu anlayış İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde politik yansımalarını bulmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin üç önemli ismi olan Enver, Talat ve Cemal paşaların Turancı idealleri Osmanlı iç ve dış siyasetini derinden etkilemiş ve üst üste başarısızlıklara neden olmuştur. Netice itibariyle Panturanizm fikriyatı pratik gerçekçiliğini yitirmiş, kültürel sahada ise ciddi bir gerilemeye uğramıştır (Pakiş, 2013, s. 36).

Fransız devriminin özgürlük vadeden söylemlerine karşın öncelikle Balkanlarda ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan milliyetçi hareketleri engellemek adına ilk olarak Osmanlıcılık, sonrasında İslamcılık ve daha sonra ise Türkçülük politikaları uygulanmıştır. Fakat tüm bu politikaların imparatorluğu bir arada tutacağına inanmayan bir gurup aydın yönünü tamamen Anadolu'ya çevirmiştir. "Memleketçilik", "Türkiyecilik", "Anadolu Türkleri Milliyetçiliği" olarak da adlandırılan Anadoluculuk hareketi esasen Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinin Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarına bir eleştiri olarak gündeme gelmiştir. Anadoluculuk hareketi bir yandan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımların tarih, vatan ve millet anlayışlarına karşı çıkarken diğer taraftan bu fikriyatın Anadolu'yu ve Anadolu insanını merkeze almadan geliştirdikleri söylem ve politikaları eleştirmiştir. Anadoluculuk hareketi coğrafya temelinde bir yerlilik tasavvurunu öne çıkararak gerek Panislamist gerekse Pantürkist ideolojilerin *irredentist* siyaset anlayışlarına karşı yeni öneriler geliştirmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Türk siyasi düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Anadoluculuk Hareketinin "Tarih, Vatan ve Millet" tasavvurlarını değerlendirmek ve Türk siyasi düşünce tarihi literatürüne naçizane bir katkıda bulunmaktır.

1. Anadolucu Fikriyatın Doğuşu, Önemli Şahsiyetleri ve Yayın Organları

Türkler arasında ki milliyetçilik düşüncesi iki farklı görüşte ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki imparatorluk ruhunun ancak ulusal bir birliktelikle uyandırılabileceğini düşünen Turancı zihniyet bir diğeri ise yaşadıkları zaman diliminde ihmal edilmiş olan Anadolu coğrafyası ve Anadolu insanına ilgi ve ihtimam gösterilerek, imparatorluk ruhunun tekrardan uyandırılabileceğini öngören Anadolucu zihniyettir (Atabay, 2003, s. 515).

Anadoluculuk hareketi öncelikle kültürel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketin ilk nüveleri 1917 yılında Türk Ocağı içerisinde görülmüş, büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük veya Türkiyecilik olarak gündeme getirilmiştir. Bu Tarihten iki yıl sonra ise mülkiye sıralarından Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören yeni bir hareket ortaya çıkarmıştır. Hilmi Ziya Ülken 1918 ve 1919 yılları arasında Reşit Kayı ile birlikte Anadolu Dergisini çıkarmış ve el yazması olarak 12 sayı yayınlamıştır. Özelikle Hilmi Ziya ülkenin ‘’Anadolu’nun bugünkü vazifeleri ‘’adlı kitabı, Mülkiyeli öğrenciler tarafından ilgiyle karşılanmıştır (Ülken, 1992, s. 477-478).

Öncesinde İslam tarihi üzerine çalışmalar yapan Mükremin Halil Yinanç zaman içerisinde ilgisini Anadolu tarihine çevirmiş ve Anadoluculuk hareketinin kültürel bir alandan yarı siyasal bir alana geçmesinde öncülük etmiştir. Böylece Anadoluculuk hareketi daha başlangıcında kendi içerisinde iki farklı eğilim göstermiştir. Bunlardan ilki kültürel Anadoluculuk bir diğeri ise politik ve ideolojik bir kimlik inşa etmeye çalışan siyasal Anadoluculuktur (Gül, 2006, s. 98).

Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlıcılık, Turancılık ve Panislamizm’e karşı eleştiriler basında oldukça yer edinmiştir. Anadoluculuğun temelini de bu eleştiriler oluşturmuştur

diyebiliriz. Nüzhet Sabit'in 1911 yılında çıkardığı vazife dergisinde bu eleştirileri görmek mümkündür. Şöyle ki bir yazısında milliyetçiliğin ancak sınırları belirli olan bir coğrafya üzerinde nitelik kazanabileceğini ve irredantizmin, saldırgan bir milliyetçiliğe yol açacağını savunmuştur (Ülken, 1992, s. 480). Ayrıca dönemin basın yayın organları toplumu Anadolu'ya karşı sorumluluk hissettirecek ve ilgi uyandıracak çalışmalar yapmaktaydı. Öyle ki 1872 yılında Anadolu coğrafyasında meydana gelen kuraklık ve göç hareketlerinden dolayı ortaya çıkan kıtlığa karşı Basiret gazetesi başyazarı Mehmet Ali Tevfik'in ''İstimdat'' adlı makalesiyle bir yardım kampanyası başlatılmıştır. *''Ey vatanın bütün evlatları, iyice düşünelim! Eğer biz Anadolu halkının yardımına ve ihtiyaçlarının karşılanmasında zerre kadar kusur edersek sağ kolumuzu kırmış oluruz. Askerimizin çoğu, rençperimizin çoğu, Anadolu'da yetişen kardeşlerimizdir. Giderilmesi gereken ihtiyaçlarımızın çoğu onların himmetleri, çalışmaları sayesinde meydana geliyordu. Bu vatan çocukları bizim en mukaddes hizmetlerimizde bulundukları halde biz de böyle kara bir günde imdatlarına yetişemezsek ne vakit yetişeceğiz? Yapacağınız yardımı, göstereceğiniz yiğitliği edeceğiniz gayreti düşünelim. Kendimize edeceğimiz, kendimize yapacağımız, bu yardım neticede yine bize hayır olacak, bize destek olacaktır''* (Kushner, 1998, s. 70-71). Basın ve yayın organlarında bu ve benzeri çalışmaların ortaya konulmasıyla birlikte Anadolu'ya dair yeni bir toplumsal farkındalık oluşmuştur.

Anadolucu fikriyatın oluşması, gelişmesi ve temel argümanlarının ortaya konulmasında Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, Mehmet Halit Bayrı, Ziyaddin Fahri Fındıkoğlu, Şevket Raşit Hatipoğlu, Remzi Oğuz Artık, Mehmet Kaplan ve Nurettin Topçu gibi düşünürlerin önemli katkıları olmuştur. Bununla birlikte Anadolucu hareketin ortaya çıkmasında ilham kaynağı olan Yahya Kemal Beyatlı ve hareketin felsefi yönden tekâmül sürecine katkıda bulunan; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişgil ve Şekip Tunç gibi Anadolucu harekete dönem dönem destek vermiş birçok yazar ve düşünür olmuştur (Pakiş, 2013, s. 61).

Hareketin önemli isimlerinden Mehmet Bayrı Anadolu mecmuasında ki makalelerinde Anadolucu Müktesebatın millet ve milliyetçilik konularındaki düşüncelerini belirtmiştir. Bir başka Anadolucu düşünce adamı Mükrimin Halil Yinanç ise aynı mecmuada Anadolucu Tarih

anlayışının genel çerçevesini çizmeye çalışmıştır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ise Anadolu ve Anadolu toplumu üzerine sosyolojik ve folklorel çalışmalar gerçekleştirmiştir. Coğrafya, Vatan ve Köy çalışmalarında ise Remzi Oğuz Arık ön plana çıkmaktadır. Harekete İslami bir refleks kazandıran ve söylemlerinde İslami hassasiyetleri ön planda tutan isim ise Nurettin Topçu olmuştur. Mehmet Kaplan ise güncel, kültürel ve siyasal tartışmaları Anadolucu yaklaşımla değerlendirmeye çalışan bir diğer önemli Anadolucu isim olarak öne çıkmıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu ise Anadolucu hareketin tarım ve ekonomi alanında temel görüşlerini belirleyen önemli isimlerdendir. Fakat daha öncede belirttiğimiz üzere bu isimlerin dışında Anadolucu düşünceye fikir, sanat, edebiyat, ekonomi, tarih gibi alanlarda destek vermiş birçok Türk mütefekkiri bulunmaktadır (Pakiş, 2013, s. 62).

Anadoluculuk hareketinin başlamasında önemli bir yeri olan *Dergâh Mecmuası* Yahya Kemal Beyatlı tarafından kurulmuş ve 1921 ile 1923 yılları arasında yayınlanmıştır. Felsefi, edebi ve fikri anlamda gerek dönem aydınını gerekse daha sonra Anadolucu çizgiyi takip edecek olan aydınları oldukça etkilemiştir. Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'da başlatılan milli mücadele hareketini desteklemiş ve bu mücadelenin başarıyla sonuçlanması için büyük uğraş vermiştir. Dergâh mecmuası Anadolu'da ki sorunlara eğilmiş ve Anadolu bilincinin oluşması için çaba sarf etmiştir. Bir diğer Anadolucu dergi olan *Anadolu Mecmuası* ise 1924 yılında Anadolu komandit şirketi tarafından İstanbul'da kurulmuş ve 1925 yılında yayın hayatını sonlandırmıştır. Dergi etrafından bir araya gelen akademisyen ve entelektüellerin amacı Anadolucu ideolojinin savunulması ve Anadolucu düşünceye dair toplumsal bir ilgi uyanmasını sağlamaktı diyebiliriz. Bu minvalde mecmuada özellikle Anadolu mimarisi, Anadolu kadını, Anadolu folkloru, Anadolu dili, Anadolu ırkı, Anadolu maarifi gibi temel konular işlenmiştir. Mecmua yazılarında özellikle Anadolu'nun Osmanlı tarafından ihmal edildiği, zenginliklerinin başka coğrafyalarda heba edilmişliği ve Anadolu insanın sahipsiz bırakıldığı iddiası gündeme getirilmiştir (Pakiş, 2013, s. 41-46). Anakara'da 1932 yılında yayın hayatına başlayan *Dönüm Dergisi* ise Anadolu hareketinin tarım ve ekonomi alanlarında görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Dönüm Dergisi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü hocalarının çabasıyla çıkarılmış ve 1936 yılında yayın hayatını sonlandırmıştır. Bir diğer

Anadolucu Dergi olan *Çığır Dergisi* ise 1933 ve 1945 yılları arasında yayın yapmıştır. Genel olarak Anadolucu ve Milliyetçi bir yayın çizgisi izleyen bu dergi daha ilk sayısından itibaren ‘’Gençlik Davası’’ olarak adlandırdıkları bir yazı dizisi oluşturmuştur. Bu yazı dizisinde memleket gençlerinde ortak bir ideal ve milli bir şuur inşa etmeye çalışılmıştır. *Hareket Dergisi* ise 1939 yılında Nurettin Topçu tarafından kurulmuştur. Bu dergi yayın hayatını beş farkı dönemde sürdürmüş ve Mart 1982 yılında yayın serüvenini noktalandırmıştır. Türk siyasi düşünce tarihinde ‘’Hareket Ekolü’’ olarak da bilinen Hareket dergisi, diğer Anadolucu dergilere nazaran İslami hassasiyetleri daha çoktur ve dergide yer alan yayınlarında İslami referansların oldukça fazla olduğu görülebilir. Zira Anadolucu düşün insanları için hayati öneme sahip olan Tarih, Kimlik, Milliyetçilik ve Coğrafya gibi kavramlar, İslami referanslar ışığında yeni anlamlar kazanmıştır. Ayrıca Hareket dergisi Sanayi, Kalkınma, Modernizm, Batılılaşma ve kapitalizm hakkında radikal yorumlarıyla da dikkat çekmiştir. Kendini Anadolucu bir dergi olarak tanımlayan *Dikmen Dergisi* ise 1941 yılında kurulmuştur. Türk inkılâbının Anadolu insanın öz benliği ile uyumlu olduğu fikrini savunan Dikmen dergisi diğer Anadolucu dergilerden farklı olarak Tek parti iktidarının faaliyetlerini daha olumlu karşılamış ve hatta dergide milli şef dönemi yapılan bazı icraatları savunulmuştur. 1945 yılına gelindiğinde ise son sayısıyla birlikte yayın hayatını noktalandırmıştır. Son olarak Anadolucu düşüncenin yayın organlarından Millet mecmuası 1942 ve 1944 yılları arasında yayın yaparken Bizim Türkiye Dergisi ise 1949-1950 yılları arasında Anadolucu fikriyatın yayın hayatındaki temsilcileri olmuştur (Korkmaz, 2014, s. 202-211).

2. Vatan ve Millet Anlayışı Ekseninde Anadoluculuk

Anadolu milliyetçiliğinin temel öğesi, üzerinde yaşanılan, sınırları belirli olan coğrafyadır. Bu coğrafya üzerindeki Millet oluşumu ise 1071 yılında Malazgirt meydan muharebesini kazanan Türklerin Anadolu’ya kitleler halinde göç edip bu toprakları yurt edinmesiyle birlikte başlamıştır. Zira Anadolu'da 1071 yılından önce yaşamış halkların ve İslam’ın Anadolu Milletinin oluşum sürecindeki katkıları kabul edilse de esas tarih olarak 1071

yılı milat olarak görülmektedir (Çınar, 2007, s. 178-179). Bu minvalde Anadolu coğrafyasında kaçan ve sınırları uçsuz bucaksız olan milliyetçi fikirler eleştiriliyordu. İmparatorluk sınırları içerisinde olan tüm coğrafyayı vatan olarak kabul eden Namık Kemal ve Tevfik Fikret Osmanlıcı düşünceleri üzerinden tenkit edilmiştirler. Diğer bir evrenselci düşünce biçim olan Türkçü fikriyatın baş kalemlerinden Ziya Gökalp Vatan kavramını Genç Kalemler de yazdığı bir yazının da şöyle tanımlıyordu *" Vatan ne Türkiye'dir Türklere Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan "* aynı şekilde Halide Edip Adıvar'a atfedilen *" Turan, sevgili ülke söyle sana yol nerde? "* cümleleri de sınırları belirli olmayan bir vatan kavramını ihtiva ediyordu (Ülken, 2008, s. 213). Halide Hanım daha sonrasın da ise vakit gazetesinde yayımladığı " Evimize Bakalım " başlıklı yazısında Turan Fikrinin gerçeğe mugayir olduğunu ve Türk ocaklarının faaliyet gücünün hem Anadolu Türkleri için hem de yurt dışı Türkleri için yeterli olmayacağını belirtir. Bu sebeple ocak çalışmalarının Anadolu Türklüğü için sürdürülmesi gerektiğini savunur(Adıvar,1916 'dan aktaran Pakiş,2013:245).

Anadolucular ulusal coğrafyanın, Vatan ve Ulusun oluşumunda en önemli faktör olduğuna inanmıştırlar. Bu düşünceye göre bir ulusu oluşturan en önemli saiklerin yerleşik bir düzen, ulusal bir coğrafya ve bu coğrafya üzerinde yaşayanların ortak bir maziye ve ortak bir gelecek idealine sahip olmalarıdır. Anadolucu fikriyatın yayın organlarından Millet Dergisinde ulusal topluluk şu şekilde tasnif edilmiştir *'' Toplumlar nesiller boyu yaşamak ve yerleşmek için yer araştırmışlar ve mutlu olmanın koşullarını yavaş yavaş yaratmışlar, sonrada kültürel bir kimlik altında ayrı bir karakter kazanmışlardır. Böylece coğrafya da bu toplumların ismini almıştır''* (Pakiş, 2013, s. 92).

Daha önce de belirttiğimiz üzere milliyetçiliği tarihi bir bilinç düzleminde değerlendiren Anadolucu düşünce, Anadolu coğrafyası üzerinde gelişen Türk tarihini esas alır. Şöyle ki 1071 öncesini kavmi tarih sonrasını ise milli tarih olarak değerlendirir. Anadolu'ya göçebe Türkmenlerin gelmesiyle gerçek anlamda bir kültürün kurulduğunu ve buna göçebe kültürü denilmesinin yanlış adlandırma olduğu üzerinde durulmuştur. Tarihte Anadolu'yu fetih etmiş

birçok imparatorluk ve devletin bu toprakları zorbalıkla yönettiği üzerine dikkat çekilmiştir. Fakat Türklerin bu coğrafya'ya gelişiyle birlikte Anadolu'da gerçek anlamda bir sosyal sınıf oluşturulmuştur. 1071 sonrasında Anadolu toplumunun ruhi kuvveti İslam, maddi kuvveti ise verimli arazileri olmuştur. Böylece Türklerin Anadolu'ya girmesi, Anadolu'nun İslamlaşması ve eski bir Anadolu toplumu olan Etilerden tarım tekniğinin öğrenilmesiyle birlikte yeni bir Anadolu Türk kimliği teşekkül etmiştir (Atabay, 2003, s. 527-528).

Millet ve Milliyetçilik konuları Anadolu Düşüncesi çizgisinin temel yayın organlarından Anadolu Mecmuası döneminden başlayarak tartışmaya başlanmıştır. Mehmet Halit Bayrı, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi aydınların Anadolucu millet anlayışının temel yapı taşlarını ve yörüngesini Anadolu mecmuasındaki yazılarıyla çizmeye çalışmıştırlar. Bu aydınların düşence ve fikirleri diğer Anadolucu fikriyata mensup düşünce adamlarının, millet ve milliyetçilik hususunda ki bakış açılarına ilham kaynağı olmuştur (Pakiş, 2013, s. 79-80).

Anadolucu fikriyatın önemli isimlerinden biri olan Mehmet Halit Bayrı, soy birlikteliğinin millet olabilmek için yeterli bir ölçü olamayacağını Anadolu Mecmuasındaki makalelerinde dile getirmiştir. Bir yazısında '' Biz hangi milletteniz '' sorusunu tartışmaya açmış ve Türk milletindeniz cevabının yanlışlığı üzerinde durmuştur. Şöyle ki Türk kavramının bir milletin değil bir ırkın ismi olduğunu ve birçok farklı milletin aynı ırktan olabileceğini savunmuştur. Zira Mehmet Halit Bayrı'ya göre millet olabilmek için ortak bir vatan ve ortak bir kültüre sahip olunmalıdır. Biz kimiz sorusuna '' Biz Anadolu'yuz, vatanımız Anadolu, Milletimiz Anadolu milletidir '' şeklinde karşılık vermiştir (Korkmaz, 2014, s. 229-230).

Bir diğer önemli isim Ziyaeddin Fındıkoğlu ise millet ve milliyetçilik üzerine fikirlerini Ziya Gökalp ve Turancı anlayışa eleştiri olarak gündeme getirmiştir. Gökalp'ın Türk töresi, Türk folkloru gibi çalışmalarında tüm dünya Türklerini bir ara değerlendirmesini doğru bulmaz. Ona göre ırksal aidiyetler ile tek bir millet oluşmaz ve bahsedilen Türk Milleti kavramı muğlâk kalır. Anadolucu fikriyata göre Kırımlılar, Tatarlar, Azeriler, Uygurlar gibi toplulukların farklı milli aidiyetleri vardır. Millet olabilmeyi Anadolucular sadece ırki birliktelikle değil aynı

zamanda vatan, coğrafya, din, dil, tarih, kültür ve ahlak birlikteliğiyle kurulabileceği savunmuşturlar (Pakiş, 2013, s. 80-81).

Hilmi ziya ülken ise millet ve Tarih şuuru adlı eserinde Anadolu Türk milletini tanımlayarak şu ifadeleri kullanmıştır : *"Türk milleti, ethnique bakımından Orta Asya Turanî kavimlerinden olan Oğuz kavmine, vatan bakımından tarihî bir teşekkül olan Anadolu ve bir kısım Rumeli'ye, din bakımından İslâmiyet'e, medeniyet bakımından modern milletler medeniyetine bağlı olan; fakat bu unsurları yan yana getirmeye lüzum olmayacak surette, bin seneden fazla bir zamanda onların kaynaşmasından, bir vatan üzerinde kültür birliğinin kurulmasından doğmuştur"* (Ülken, 2008, s. 317) ve yine aynı eserinde millet ve milliyetçilik fikrinin üç merhalede gerçekleştiğini ele alır. Millet fikrinin ilk merhalesi Osmanlı devletine giren ufak çaptaki milletlerin uyanış hareketleri ile doğdu. İkinci merhale ise batıdaki fikri akımlardan etkilenme sürecidir. Üçüncü merhale ise bu hareketlerin artık felsefi bir düşünce şekli alarak, sistemleşmiş bir fikri bütünlük halini alması olmuştur (Ülken, 2008, s. 183).

Kendisini kültürel bir milliyetçilik hareketi olarak tanımlayan Anadoluculuk, kültürün bir milletin duygularını, normlarını, düşüncelerini ve yargılarını temsil eden kurumlarının geçmişte var olan değer yargılarından ve düşüncelerinden beslendiğini savunur. Bu sebeple Anadolu hareketi gelenekselci bir kültürel milliyetçilik görüntüsü çizmektedir. Din, dil, hukuk, sanat, ahlak gibi önemli öğeler milletin duygu düşünce ve inançlarını yansıtmaktadır. Tarih ve Vatan kavramları ise geçmişte yaşanılan maddi ve manevi hislerin milletin hafızasında yer edinmesini ve nesillerden nesillere taşınmasını sağlamaktadır. Bu düşünce tarzında dinamizm ve durağanlık iç içe geçmiştir. Vatan, tarih, soy, dil, din, toprak gibi öğeler milliyetçiliğin durağan tarafını oluştururken, değişen dünyada milliyetçiliğin özgün hedefleri dinamik öğelerin meydana gelmesini sağlar. Anadoluculuk, Anadolucu coğrafyasında geçmiş ile geleceğin sentezlenmesiyle yeni bir kültürün oluşturulması gereğini ileri sürer. Anadolu Türklerinin kendilerine özgü dil, edebiyat, güzel sanatlar, gelenek ve görenek meydana getirmiştir. Buna mukabil özgün bir kültürel birikimi olan Anadolu coğrafyasının kendine özgü bir ulusal kimliği vardır (Atabay, 2003, s. 528).

Anadoluculuk, Turancılığın anlamlandırdığı sekliyle olan ırkçılığı reddeder. Çünkü göç hareketleriyle birlikte ana yurttan farklı bir coğrafyada yaşamaya başlayan Anadolu Türkleri uzun yıllardır yaşadıkları coğrafyada yeni bir kültürel kimliğe sahip olmuşlarıdır.. Bu sebeple Anadolu Türkleri geçmişte yaşadıkları coğrafyanın kültürel etkisinden uzak yeni bir millet yaratmayı başarmışlarıdır. Anadolucular turan fikrini savunanların, soy ile ulus kavramlarını karıştırdıklarını düşünmüştürler. Şöyle ki bir Germen ulusu, Slav ulusu, Latin ulusu olmadığı gibi bir Turan ulusunun da olamayacağını ileri sürmüştürler. Anadolucu hareket, Turancıların toprak birlikteliğine ve iktisadi yapıya önem vermeden yalnızca ruhi bir birliktelikle ulus oluşturulabileceği fikrini gerçeklikten uzak bulmuşturlar (Atabay, 2003, s. 529).

Anadolucu fikriyatın önemli temsilcilerin Nurettin topçu ise milliyetçiliği muhafazakâr bir görüş olarak değerlendirir. Ziya Gökalp'i ise Turancı fikirlerinden dolayı eleştirmiştir. Ziya Gökalp'e göre toprak birliği, milleti kavramının açıklanmasında önemli bir unsur değildir. Fakat Gökalpin aksine Topçu coğrafi birlikteliği önemsemiş ve Türkiye, Azerbaycan, İran gibi başka coğrafyalarda yaşayan Türklerin ortak bir çıkar ve kader birliği olmadığı görüşünü savunmuştur. Ayrıca topçu yazılarında benliğimizi aramak konusunu sıklıkla işlemiştir. Milli değerlerimizi unutmadan ancak ve ancak kendimize dönerek öz benliğimize sahip olabileceğimizi belirtmiştir. Bu minvalde batılılaşmadan modern ve çağdaş bir topluluk oluşturulabileceğini savunmuştur (Bilge, 2011, s. 175).

3. Anadolucu Tarih Tasavvuru

Vatan ve millet kavramlarının toplumsal bir karşılığı olabilmesi için tarihsel bir arka plana ihtiyaç vardır. Bu sebeple birçok siyasi akım ve düşünce topluluğu kendi vatan ve millet anlayışları doğrultusunda yeni bir tarih anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim Anadolucu tarih yazımı da böyle bir felsefeyle kendi tarihi anlayışını inşa etmeye çalışmıştır fakat bu süreç daha çok Osmanlıcı, İslamcı ve Türkçü düşüncelerin tarih anlayışlarına eleştiri olarak cereyan etmiştir. Şöyle ki Osmanlıcı tarih anlayışı Türk tarihini yalnızca Osmanlı hanedanlığının tarihi kapsamında değerlendiriyor, Türk kimliği ise ancak bu tarih anlayışı içerisinde konumlandırılıyordu. Osmanlıcı tarih anlayışını eleştiren Türkçü tarih anlayışı ise Türk

tarihinin herhangi bir şekilde din, devlet, coğrafya veya hanedanlık gibi sınırlamalarla bölünmesine rıza göstermiyordu. Bu bağlamda Türkçü tarih anlayışı mekân yönünden Türk tarihini geniş bir coğrafyaya yaymış, zaman yönünden ise Türk tarihinde mitolojik bir yörünge çizmiştir. İslamcılar ise İslam kimliği dışında kalan coğrafya veya etnisiteye dayalı bir tarih tasavvurunun İslam ümmetinin arasına tefrika ve nifak sokacağını düşünmüş ve Müslümanlık ekseninde ortak bir kader birliğinin hissedildiği tarih tasavvurunu benimsemiştir. Anadolucu tarih tasavvuru ise ne Türk tarihini yalnızca bir hanedanlıktan ibaret gören ve kapsamını daraltan Osmanlıcılığı, ne Türkçü tarih anlayışının sınırları belirsiz yayılmacı tarih anlayışını, nede İslamcılığın bütün Müslümanları kapsayan Darül- İslam fikrini kabul etmiştir. (Çelen, 2017, s. 87) Anadolucu düşünürler ulusların muayyen bir zaman ve muayyen bir mekân üzerinde var oldukları ve bu coğrafya üzerinde yaşamak adına verdikleri mücadelelerin o toplulukları milletleştirdiğini düşünürler. Bu sebeple coğrafyayı özel bir konumda değerlendirilip milli bir kutsiyet ifade etmiştirler. Coğrafyanın önemli özelliklerinden biri olan üretim şekilleri sadece maddi bir unsur değildir. Bu süreçte yaşanılan hatıralar ve paylaşımlar toplumsal bir kolektif hafıza oluşturmuştur. Açıkçası insanın yaşadığı coğrafyayı vatan olarak kabul edebilmesi için ortak bir maziye ve hatıralar bütününe sahip olması gerekmektedir. Hafızamızda canlı olarak tutabildiğimiz ve şuurlu bir şekilde kavrayabildiğimiz tarih, ancak ruhi bir tutku ile idealize edilerek değerli bir hale getirilebilmektedir. Coğrafya ne kadar yaşamaya elverişsiz ve kurak olsa da hatırlanan bu ortak mazi, coğrafyayı yaşamaya değer kılıyordu. Bu yaşanmışlıkların ve hatıraların geleceğe tarih vasıtasıyla taşınmasıyla birlikte tarih anlayışımızda olgun bir şuur ve bilinç oluşuyordu. Geçmişle gelecek arasında köprü görevi gören ve bu ilişkisel ağın devamlılığını sağlayan müşterek tarih, toplumların birlikte yaşama arzusunu sağlayan ve pekiştiren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Hacısalihoğlu, 2015, s. 259).

Cumhuriyetin siyasi akımları içerisinde Anadolu milliyetçiliğinin farklı bir tarih algısı olduğunu söyleyebiliriz. Coğrafi bir milliyetçilik türü olması sebebiyle tarih vurgusunu yaparken de coğrafya ekseninde bir değerlendirme yapmaktadır. Anadoluculukta coğrafya eksenli yapılan bu tarih yorumu etnik unsuları da kapsamaktadır. Zira Anadolucu fikriyat

özellikle 1071 Malazgirt zaferiyle birlikte Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesiyle, müşterek bir tarih oluşturulduğunu düşünür. Bu sebeple Anadolucu tarih anlayışında coğrafya ile tarihin özleştirildiğini görmemiz mümkündür diyebiliriz (Korkmaz, 2014, s. 242).

Mükrimin Halil Yinanç, ‘’*Milli Tarihimizin İsmi’’* ve ‘’*Milli Tarihimizin Mevzuu’’* adlı makalelerinde Anadolucu milliyetçiliğinin tarih anlayışını tarihçi bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Osmanlı Tarihçilerinin Anadolu tarihini parçalara ayırmasına tepki gösteren Mükrimin Halil, Türkçülerinde Anadolu coğrafyası dışında kalan kavmi unsurları milli tarih olarak değerlendirmesini de kabul etmez. Kavmi birlikteliği milli birliktelik şeklinde değerlendirilmemesi gerektiğini savunan Mükrimin Halil, ulus hareketlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte *Türk Tarihi* adıyla anılan adlandırmaya da karşı çıkmaktadır. Bu adlandırmanın dünyadaki tüm Türklerin tarihini ifade ettiğini bunun yerine sınırları belirli, yüzyıllardır üzerinde yaşadığımız farklı bir kültür inşasında bulunduğumuz *Anadolu Tarihi* veya *Anadolu Türkleri Tarihi* adlandırmasını daha doğru bulmaktadır (Hacısalihoğlu, 2015, s. 260).

“Türkler Baykal Gölü’nden Avrupa içlerine kadar imtidad eden vasi sahaya dağılmış muhtelif milletlerin heyet-i müctemiası olan büyük bir kavim olduğu için tarihimizi Türk tarihi diye tesmiye etmek maksadı ifade edemiyordu. Türk tarihi denilince her şeyden evvel bizim tarihimiz değil, belki Türkistan tarihi hatıra geliyordu. Eski zihniyeti tevarüs eden ve bunu yeni cereyana uydurmak isteyen bazı kimseler, milli tarihimizin ismini Osmanlı Türkleri tarihi diye tesmiyeye baladılar. Osmanlı Türkleri diye tarihte bir il ve ulus yoktur. Türklerin ne kadar il ve ulusa inkısam ettiği de malumunuzdur. Eğer Osmanlı Türk’ü demekle Osman Gazi’nin aşireti olan dört yüz çadır halkı murat ediliyorsa o baka. Lakin Osmanlı hanedanının taht-ı idaresinde bulunan bütün Türklere bu ismi vermek büyük bir cesaret olur… Daha evvelki zamanlarda Anadolu’dan bahsederken ahali’ye bu sefer de Selçuki Türk’ü mü diyeceğiz? Şu halde milletimizin ismi hanedan isimlerine göre mütemadiyen tebeddül edecek, tarihimizin ismi de ona göre her gün değişecek, her gün yeni bir isim uydurulacak.

Demek oluyor ki, Osmanlı Türk’ü, Selçuki Türk’ü, Karamanoğlu Türk’ü manasız tabirlerdir. Bunların hepsi birdir. Bunları birbirinden ayırmak doğru değildir ve

tarihimizin muhtelif devirlerine ait isimleri birbirinden ayırarak Selçuki tarihi, Osmanlı tarihi gibi manasız sözleri istimal etmek de bütün bütün abestir.

...Hülasa Türk cemaat ve cemiyetlerini hanedan isimleriyle tesmiye etmek gayr-ı ilmi ve manasız bir harekettir. Bu böyle olduğu gibi tarihimizi de Selçuki tarihi, Osmanlı tarihi, karamanlı tarihi ve ilh. Unvanlarıyla tesmiye etmek de aynı suretle gayr-ı ilmidir. Osmanlı Türkleri namıyla bir millet mevcut olmadığı için Osmanlı Türkleri tarihi de olamaz." (Tekin,2011'den aktaran Korkmaz,2014:243)

Netice itibari ile Anadolucu hareket içerisinde ki düşünce adamlarının Tarih yazımı hususunda ki meseleleri ele alışları " Kolektif hafızanın oluşturulması " yönünde olduğu görülmektedir. Anadolucu fikriyat kolektif hafızanın oluşturulabilmesini, ortak bir tarih inancına ve bu ortak tarihi birlikteliğin gelecek nesillere aktarılarak mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Bu şekilde vatan ve mekân üzerinde derinlemesine bir tarihi bağ oluşturulabilecektir. Anadolucu yaklaşıma göre bu bağı oluşturabilmenin en temel enstrümanı Tarih yazımı olmalıdır. Bu sebeple yaşamın kıymetini, manasını, anlamını ve amacını belirleyen en önemli unsur hatıralardır. İnsanın toprağı vatan edinmesi için hatıralar olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Mazinin ve hatıraların oluşabilmesi için mevcut topraklar üzerinde yaşanmışlıkların olması gerekmektedir. Bu yaşanmışlıkların ve hatıraların gelecek nesilleri aktarılması ve tazeliğini koruması ise ancak tarih ilmi sayesinde olabilmektedir. Bu manada görülmektedir ki Anadolucu fikriyat diğer birçok fikri akım gibi tarihi kendi vatan ve millet tahayyülüne göre konumlandırmış ve araçsallaştırmıştır (Pakiş, 2013, s. 102).

Sonuç

Anadoluculuk hareketi bir eleştiri olarak Türk ocakları içerisinde büyük Türkçülüğe karşın küçük Türkçülük şeklinde gündeme gelmiştir. Anadolucu coğrafyasını ve Anadolu insanını merkezi bir konumda ele alan bu düşünce tarih, sanat, iktisat, edebiyat, vatan, millet

gibi önemli toplumsal öğeleri coğrafya temelin de açıklamaya çalışmıştır. Anadolucular coğrafyaya önem vermeyen ve sınırları belirsiz olan siyasi akımları gerçekçilikten uzak, hayalperestçe yaklaşımlar olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde Anadoluculuğun Türkiye'deki Teritoryal (Toprak) Milliyetçiliğin önemli bir örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Anadoluculuk hareketi Anadolu topraklarının 1071 yılında Türkler tarafından istila edilerek vatanlaştırıldığını ve bu süreçten sonra Türklerin Anadolu coğrafyasında yaşayan diğer etnik unsurlarla kaynaşarak yeni bir millet oluşturduklarını savunur. Bu sebeple Anadolucu düşünürler kavmi birlikteliği millet olmanın tek şartı olarak kabul etmezler. Millet olabilmek için dil, din, ırk, kültür, sanat, iktisat, tarih ve coğrafya gibi birlikteliklerin olması gerekmektedir. Bu tip birlikteliklerden uzak, ortak bir kader birlikteliği olmayan topluluklar Anadolucu düşünce içerisinde millet olarak kabul edilmezler. Bu nedenle Anadolucular Türk Tarihi, Türk Milleti gibi kavramları yanlış bir ifade olarak kabul etmiştirler. Çünkü Türk Tarihi denildiği zaman kavmi bir kavram olan Türklüğün tüm tarihçesini ele almak gerekmektedir yine aynı şekilde Türk Milleti kavramının ise yanlış bir adlandırma olduğu bunun yerine Anadolu milleti veya Anadolu Türk milleti şeklinde bir adlandırmanın daha doğru olacağını savunulmuştur.

Anadolucu hareket ilk zamanlar her ne kadar kültürel bir çizgide ilerlese de zaman içerisinde politik bir yazın sürecine girmiştir. Özellikle Anadolucu düşüncenin önemli isimlerinden Nurettin Topçunun kurmuş olduğu Hareket Dergisi dönemin muhalif kimlikli dergilerinden biri olduğu söylenebilir. Fakat şunu söyleyebiliriz ki diğer birçok fikri akımda olduğu gibi Anadolucu düşünce içerisinde de tam anlamıyla bir fikri bütünlük oluşmuştur diyemeyiz. Anadolucu düşünce içerisinde de Zaman zaman farklı yaklaşımlar ve kırılmalar meydana gelmiştir.

Anadoluculuk her ne kadar kültürel milliyetçilik olarak ortaya çıksa da zamanla siyasallaşmıştır fakat kitsel bir hareket hiçbir zaman olamamıştır. Daha çok entelektüel

mecralarda ve üniversiteliler arasında tartışma konusu olmuş, zaman içerisinde ise etkisini yitirmiştir diyebiliriz.

Kaynakça

Atabay, M. (2003). Anadoluculuk. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* (Cilt 4, s. 515-540). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Bilge, M. (2011). Nurettin Topçu ve Medeniyette Milli Bir Alan Açma Çabası Olarak Anadolucu Medeniyet Perspektifi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi* (13), 167-182.

Çelen, M. K. (2017). Anadolucu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet. *Turkish History Education Journal* (6), 75-99.

Çınar, M. (2007). Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler . *Doktora Tezi* . Ankara Üniversitesi.

Georgeon, F. (2006). *Osmanlı - Türk Modernleşmesi.* (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Georgeon, F. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935.* (A. Er, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Gül, A. (2006). Nurettin Topçuda Anadoluculuk Düşüncesi. *Yüksek Lisans Tezi* . Gazi Üniversitesi.

Hacısalihoğlu, F. (2015). Anadolucu Tarih Yazımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (40), 253-266.

Hanioğlu, Ş. (1985). Osmanlıcılık. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (s. 1389-1393). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, Ş. (2001). Türkçülük. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 551-554). içinde İstanbul: Diyanet Vakfı.

Kara, İ. (1985). Tanzimattan Cumhuriyete İslamcılık Tartışmaları. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (s. 1405-1420). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. H. (1995). Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi. S. Şen içinde, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma,.* (D. Özdemir, Çev.) İstanbul: İmge Yayınları.

Korkmaz, T. (2014). Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk. *Doktora Tezi* . Sakarya Üniversitesi.

Kushner, D. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.* (Z. Doğan, Çev.) İstanbul: Fener Yayınları.

Ortaylı, İ. (2007). *Gelenekten Geleceğe.* İstanbul: Alkım Yayınevi.

Öğün, S. S. (2003). Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet ve Kodunun Dönüşümü. *Türkiye Günlüğü* , 53-85.

Pakiş, A. (2013). Kimlik ve Siyaset Bağlamında Anadoluculuk Hareketi. *Doktora Tezi* . Yıldız Teknik Üniversitesi.

Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* . İstanbul: Ülken Yayınları.

Zürcher, E. J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Y. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

5. YÜZYIL OSMALI'DA MEYDANA GELEN ARNAVUT İSYANLARI VE İSKENDER BEY'İN (SCANDERBEG) BU İSYANLARDAKİ ROLÜ

Haluk BAŞARAN

Özet

XV. yüzyıl Osmanlı tarihi içerisinde İskender Bey isyanı önemli bir yere sahiptir. Osmanlı devleti tarafından yetiştirilen, Arnavut senyörlerinden Yuvan Kastriota'nın oğlu olan İskender Bey, Osmanlı Devletine intisabından itibaren devletin lehine faaliyetlerde bulunmuş fakat daha sonra Niş muharebesinde Osmanlı Devletini terk ederek Arnavutluk'ta 25 yıl sürecek bir isyan başlatmıştır. XV. yüzyılda başlayan İskender Bey isyanı Osmanlı Devletinin Balkan politikasını ve fütuhat hareketlerini dönem içerisinde etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. İsyan her ne kadar başlarda küçük çaplı görünse de Osmanlı tarafından mahiyeti daha sonradan anlaşılmış ve Osmanlı tüm imkânları ile isyanın önüne geçmeye çalışmıştır. İskender Bey isyanının nedenleri yapılan araştırmalar tarafından siyasi bir temele dayandırılsa da, aslında siyasi temellerinin yanında ekonomik ve dini nedenlerin de yattığı görülmektedir. Bu sebeple isyanın incelenmesi Osmanlı Devletinin Balkanlarda oluşturduğu kurum ve müesseslerde ki zafiyetin de anlaşılması üzerine bizlere fikir sunacaktır. İskender Bey ile ilgili araştırmalarda başlıca kaynaklar arşiv belgeleri, mühimme ve tahrir defterleridir. Bunlar arasında H.835 tarihli ‘*’Suret-i Deftre-i Sancak-i Arnavid’’* önemli bir yer tutmaktadır. Halil İnalcık ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi isimler de çalışmalarında meselenin önemine değinmişlerdir. XVI.yy'da İskender Bey'in çağdaşı Marin Barletti'nin ‘*’Historia e Skenderbeut*’’ adlı eseri, bunun yanında Zinkeisen, Hammer, Lamartine, Jorga gibi batılı araştırmacılarda İskender Bey isyanını çeşitli perspektiflerden ele almışlardır. Bu çalışmanın amacı yapılan araştırmalar ve belgelerden hareket ile isyanın sebeplerini, gelişimini, sonuçlarını ve Osmanlı üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemleri ile doküman incelemesi yapılmış, muhtelif eser ve makalelerden yararlanılmıştır.

Çalışmada Balkanlar ve Arnavutluk'un Osmanlı açısından önemi, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini etkileyen faktörler ve İskender Bey'in sadakatini yitirmesindeki sebepler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arnavut İsyanları, Balkanlar, İskender Bey, Osmanlı Devleti

Giriş

Osmanlı'da Rumeli olarak adlandırılan Balkan coğrafyası konumu itibariyle tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2008, s. 232-235) Geçmişten günümüze mozaik bir yapıya haiz bu coğrafya, bu durumunu öteden beri muhafaza etmiştir. XV. yüzyıl Rumeli Balkan coğrafyası içinde, bu topluluklar arasında özellikle dikkat çeken bir ülke vardır; Arnavutluk. Alphonse de Lamartine'nin '' Uzun Dağlar Silsilesi'' olarak adlandırdığı ve Balkan ülkeleri arasında en küçüğü olarak görülen bölge, tarih boyunca bulunduğu konum açısı ile diğer Balkan ülkelerinden farklı bir yere sahip olmuştur (Lamartine, 1991, s. 221; TDV İslam Ansiklopedisi, 1991, s. 383-390). Arnavutluk, adını ''Shiqptar'' denen mitolojik bir varlıktan almaktadır. Bölgenin en eski halkı olan ''İlir'' kabilelerinin de Arnavutların ilk ataları olduğu bilgileri mevcuttur (Matasovic, 2019, s. 43). Batılı tarihçiler ise, özellikle XIX. yy'da Osmanlı için Arnavutluk'un önemini müşahede etmişler ve eserlerinde bu bölge hakkında çeşitli bilgilere yer vererek, Arnavutluk'un stratejik önemini de irdelemişlerdir (Sotorovic, 2013, s. 5-24). Arnavutluk'un bulunduğu konum bir yandan Yugoslavya ve Yunanistan arasında önemli bir liman sahasına sahip olması, diğer yandan yüzey şekillerinin engebeli olması sayesinde hem bir savunma hattı hem de bir ticaret limanı olarak düşünülmesini sağlamıştır. Kuzeyde Karadağ, kuzeydoğusunda Kosova, doğusunda Kuzey Makedonya ve güneyinde Yunanistan bulunan Arnavutluk coğrafyası ayrıca batıda Adriyatik Denizi ve güneybatıda İyonya Denizi'ne kıyısı olması sebebi ile komşu ülkelerin Arnavutluk üzerinde

hâkimiyet kurma girişimlerine sebep olmuştur. (İnalcık, 1953, s. 153; Uzunçarşılı, s. 162, Zinkeisen, 2011, s. 104), XIII. yüzyıl 'da Balkan toprakları, özellikle Bizans ve Venedik gibi devletlerin sık sık mezhep ve feodaliteden doğan çarpışmaları altında kaldığından Arnavutluk asilleri Venedik ile anlaşma yoluna gitmişler; bu anlaşma karşılığında Venedik ise, kendilerine varlıklarını koruma hususunda yardımda bulunacakları sözünü dile getirmiştir. (Uzunçarşılı, s. 203)

Bölgenin stratejik ve ekonomik bir öneme haiz olması, XIII.yy'da henüz batıya doğru fütuhat hareketleri başlatmış olan Osmanlı'nın da dikkatini çekmiştir. Fakat Arnavutluk ve Osmanlı Devleti siyasi olarak ilk XIV.yy'da Sultan I. Murad döneminde tanışabilmişlerdir. Daha sonralar her iki taraf arasında verilen ''Savra Muharebesi'' sonucunda Arnavutlar Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır. (Caka, 2015, s. 153) Bu sayede Osmanlı Devletinin, Arnavutluk'un Akdeniz Ticaretine açılan Adriyatik ve İyonya kollarından finansman elde etme şansına sahip olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. (Akyol, 2007, s. 3-6; TDV İslam Ansiklopedisi, 1991, s. 383-390, Zinkeisen, 2011) Arnavutluk bölgesinin Akdeniz Ticaret yoluna açılan yönü sayesinde bölgenin önemini bilen Venedik, Osmanlı Devletinin Akdeniz ticaretini baltalamasından korkarak Balkan ülkeleri ile çeşitli ittifak arayışları içerisine girişmiş, ayrıca Arnavutları Osmanlı devletine karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. (Uzunçarşılı, s. 61)

1402 Ankara savaşının ardından Osmanlı Devleti sancılı bir süreç olan ''Fetret Devrine'' girmiştir. Fetret Devri beraberinde 11 yıl sürecek bir taht kavgalarını getirmiştir.

Taht kavgalarından dolayı I. Bayezid'in kurduğu merkeziyetçi düzen bozulmuş, buna bağlı olarak iç ve dış isyanları ile birlikte Anadolu Beyleri tekrar ihya olmuştur. Anadolu'da başlayan bozulmalardan, Rumeli olarak adlandırılan Balkanlarda fırsattan istifade eden Prenslikler ve Aristokrat aileler isyan bayrağı açarak Osmanlı hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Balkan Coğrafyasında çıkan bu isyanlar ve Venedik'in desteği ile Arnavutlar 'da tekrardan Osmanlı'ya olan bağlılıklarından dönmüşlerdir. Bu sebep ile XIV. Yüzyıl Osmanlı Devleti incelendiğinde Osmanlı'nın hem Fetret'in tozunu silmeye çalışıp, yeniden teşkilatlanmaya giriştiği bir dönem olarak görülürken, hem de XV. Yüzyıla sirayet edecek

olaylarında zemininin atıldığı bir dönem olarak düşünülebilmektedir. (Hammer, 2007, s. 155-175) Keza Osmanlı XIV. Yüzyılda çeşitli antlaşmalar ve beraberindeki akın hareketleri ile devletin batıya uzanan kanadını açarken, Balkanlarda izlenen politika ile bölgedeki demografik yapının yanında, yeni bir hâkimiyet düzenini de bölgeye oturtulmaya çalışıldığı izlenimini yapmakta mümkündür. Osmanlı'nın hâkimiyet anlayışı ile şekillenen Balkan coğrafyasında her ne kadar Osmanlı'ya olan bağlılığını devam ettiren prenslikler Balkanlardaki yeniden inşa sürecinde önemli bir yer alsa da, Osmanlı'nın hâkimiyet düzenine karşı olan topluluklar tarafından bu sürecin uzadığı da görülmektedir.

II. Murad ve II. Mehmet dönemi özellikle Balkanlarda çıkan isyanların çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı ayrıca buradaki düzenin tekrardan sağlanması için fütuhat hareketlerinin de hız kazandığı bir dönem olarak nitelendirilmiştir. (İnalcık, 1953, s. 153-154) II. Murad döneminde Edirne sınırından başlayan ilerleyiş Arnavutluk topraklarına ve ötesine ilerlemiş, bu dönemde Arnavut asilleri Osmanlı hâkimiyetine karşı oldukları halde Osmanlı'ya karşı koyacak güçleri olmadığından ötürü sultana bağlılıklarını bildirmişlerdir. XIV. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Balkanlar üzerindeki etkisi ve iskân politikaları ile birlikte daha önceki dağınık yönetim düzeninden merkeziyetçi bir düzene adapte olmaya çalışan, Balkan coğrafyasındaki Arnavut, ''Kastriota'' ailesinin Osmanlı ile balkanlarda bulunan nüfuzlu aile ve prenslikler arasındaki ilişkilerde rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca Kastriota ailesinin Osmanlı ile ilişkileri fütuhat hareketlerinin üzerinde etkili olduğu bir sürecinde başlamasına sebep olmuştur.

II. Murad'ın balkanlardaki ilerleyişi hususunda, Arnavutluk'ta Yuvan İli (BOA . nr. 6665) olarak adlandırılan bölgede nüfuza sahip olan Kastiriota ailesinin yöneticisi Ian Kastriota, Osmanlı'nın hâkimiyetini tanıdığını söyleyerek içlerinde ''Gjergj Katriota''nın da bulunduğu dört oğlunu Osmanlı sarayına rehin olarak göndermiştir. (Hammer, 2007, s. 187;

Lamartine, 1991, s. 225, Uzunçarşılı, s. 444, Zinkeisen, 2011, s. 572), Bu durum XV. yüzyıl Osmanlı – Arnavutluk ilişkilerinin temellerini oluşturmuştur. Gjergj Osmanlı sarayına getirildikten sonra devşirilmiş ve İskender ismini almış, kısa sürede II. Murad'ın

Arnavutluk'taki sancakbeyi haline getirilmiştir. (Hammer, 2007, s. 187; Zinkeisen, 2011, s. 573) Lakin batılılarca ''İskender Bey'' olan ''İskender Bey'' saraya gelişinden itibaren toprakları ile olan bağını gizliden de olsa devam ettirmiştir. (Kabashi, 2005, s. 7) II. Murad ile arasında yaşanan Tımar sorunundan ve kardeşlerinin katledilmesinden ötürü saraya olan bağlarını tamamen koparan İskender Bey, Osmanlı Devletinin 1443 tarihinde Macarlar ile giriştiği ''Niş Muharebesi'' sırasında emrindeki birlikler ile savaş meydanını terk etmiştir.(Hammer, 2007, c.2, s.240; Uzunçarşılı, s.59, Lamartine, 1991, s.227) Bunun ardından Arnavutluk'ta bayrak açarak yirmi yıldan uzun sürecek ve Fatih lakaplı II. Mehmed'i dahi uğraştıracak bir başkaldırışın ateşini yakmıştır. XIV. yüzyıldan XV. yüzyıla uzanan süreçte, Arnavutların ''Gjergj Kastriota İskender Bey'' önderliğinde tekrar toplanması ile birlikte 1447'de Sırp, Bulgar senyörlerinin de katılımı ile kurulan ''Lezha Birliği'' İskender Bey'in kral seçilmesiyle, Osmanlı Devletini, Arnavutluk ve balkanlardan uzaklaştırmak adına önemli bir teşkilatlanma meydana getirmiştir. Keza bu durum Osmanlı ve Arnavut ilişkilerinin de uzun sürecek çatışmalarında temeli olmuştur. Öyle ki II. Murad ve II. Mehmed dönemini kapsayan Arnavut sorunu Osmanlı için önemli bir tehdit oluşturmuş, bununla birlikte yirmi beş yıl boyunca Osmanlı Devletinin Balkan politikası ve fethi hareketlerini etkilemiştir.(İnalcık, 1953 s.153-154; Uzunçarşılı, c.2 s.70, Zinkeisen, 2011 s.85-86) Elbette bu süreci hazırlayan olguların anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple 1390- 1468 arasında Osmanlı'nın Arnavutluk ve Balkanlar üzerindeki hareketlerinin incelenmesi sorunun anlaşılması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

İskender Bey'in gayr-ı nizami kuvvet ve az mühimmat ile Osmanlı Devleti'ne karşı başarı elde etmesi başta Hristiyan dünyasının kalbi Papalık ve Batı krallarının dikkatini çekmiştir. Hatta Papa bizzat kendisini kutsamış ve onun mücadelesinde tam anlamı ile başarıya ulaşması için kendisine dua etmiştir. (Kabashi, 2005, s. 10; Uzunçarşılı, c.1 s. 66) Bunun yanında Osmanlı'nı henüz tam gücüne kavuşmadığının farkında olan Papa, İskender Bey önderliğinde bir Haçlı Seferi düşüncesini de ortaya koymuştur. II. Murad, İskender Bey mevzusuna bir çözüm getiremeden vefat edince, bir tarafta Osmanlı Kartalı olarak bilinen Fatih öteki tarafta

Arnavut Kartalı olarak bilinen İskender Bey Balkan topraklarında çetin bir mücadeleye girişmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin pek sözünü etmediği ve Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalar içerisinde gereken önemi yakalayamamış olan İskender Bey ve Arnavutluk isyanlarının temelini anlamak, konu hakkında doğru bir analiz yapabilmek için öncelikle Balkanların yapısı ve balkanlardaki siyasi, iktisadi, ekonomik durumun anlaşılması gerekmektedir. Bununla birlikte Arnavutluk bölgesinin, mozaik bir yapıya sahip olan Balkan topraklarında ne gibi bir öneme sahip olduğunun anlaşılması Osmanlı'nın bölgeye verdiği önemin analizi konusunda bir fikir sağlayacaktır. Bu durumun anlaşılması, İskender Bey'in psikolojisi ve duruşundaki nedenin anlaşılması için tarihsel bir empati meydana getirecektir. Günümüzde dahi hikâye ve mitlere malzeme olan ve özellikle Arnavutluk'un ulusal bağımsızlık sembolü olarak kabul edilen Gjerg Kastriota İskender Bey'in devam eden bağımsızlık ideasının uzun tesirli olmasının ardında anlaşılması gereken, bu duruşun etkilerinin doğru bir şekilde tahlil edilmesinden geçmektedir. Osmanlı Devleti'nin İskender'i, Batının Şövalyesi ve Papa'nın Kutsal Çocuğu (Kabashi, 2005, s. 10)1 olarak nitelendirilen İskender Bey'in kim olduğunu tanımamızı sağlayacaktır. Bu durum Osmanlı Devletinin Balkan siyasetini de anlamamızı ve Osmanlı'nın Balkanlarda uzun yıllar kalıcı oluşunu sağlayan süreçleri de bizlere kanıtlarken, XX. Yüzyıla kadar uzanan Osmanlı- Arnavutluk ilişkilerinde İskender Bey'in rolünün anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1 ''Vero Dilecto Flio''

İskender Bey ve Arnavut isyanları hakkında bilgi veren Osmanlı vesikaları, olayların sebebini ve hadiselerin gelişimini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Hadiselerin yorumlanmasında tahrir ve mühimme defterleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında Batılı tarihçilerin Osmanlı kronikleri, İskender Bey isyanı hakkında detaylı bilgilere yer vermektedir. Bu bağlamda Kronikler ve vesikaların ışığında yapılan karşılaştırmalar ile İskender Bey isyanının, Osmanlı'nın fethi hareketlerinin önünün kesilmesi ve yönetim

politikasının tekrar gözden geçirilmesi üzerinde olan etkileri, ayrıca İskender Bey'in isyanları ve Osmanlı Devletinin bu isyan karşısındaki tutumu mahiyeti ile anlaşılacaktır.

Bu çalışmanın amacı; İskender Bey isyanının Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini anlamaktır. Bunun yanında Osmanlı'nın, Balkanlar üzerindeki politikası ve İskender Bey'in, Osmanlı'ya başkaldırışının sebebinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda:

1. Osmanlı Arnavut ilişkilerinin zemini

2. İskender Bey ve Arnavut isyanının başlamasının sebepleri

3. İsyanın, Osmanlı Devletinin Balkanlara yerleşmesini nasıl etkilediği

4. İskender Bey ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadele

Konuları hakkında inceleme yapılacaktır.

Osmanlı'dan Önce Balkanlar Ve Arnavutluk'un Durumu: Bölgede Bulunan Arnavut Feodalleri

Osmanlı Devleti balkanlardaki fütuhat hareketlerine başlamadan önce bölgenin durumu incelendiğinde, Balkanlarda feodal bir yapının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca Ortodoks mezhepli Bizans İmparatorluğunun da buradaki feodal despotluklar üzerinde güç elde ederek büyük bir nüfuz edindiği izlenmektedir. (Demirkent, 1992, s. 4) Bölgenin mozaik bir yapıya sahip olması, Balkan coğrafyasında sıklıkla Katolik ve Ortodoks çatışmalarının meydana gelmesine sebep olmakta, bu durumdan mütevellit aileler arasında feodal bir aristokrasi oluşmaktadır. Bu durum Ortodoks mezhepli Bizans ve Katolik Venedik arasında da çatışmalar meydana getirmekte, meydana gelen çarpışmalardan Balkan halklarının da kötü anlamda etkilendiği de dile getirilebilmektedir. Özellikle Doğu ve Batı Roma'nın ayrılığından doğan ortam, yönetimin siyasi ve idari anlamıyla birbirinden tam manasında ayrılması, bunun yanında bölgenin bir kilit nokta teşkil etmesi sebebi ile Balkan topraklarının türlü çatışmaların arasında

kalmasını sağlamaktadır. (Akyol, Balkan Politikasında Arnavutluk:1912 ve Sonrası, 2007, s. 3) Bu sebeple Balkanlarda inanç anlamında da eşit derecede taraftarlık ve ayrılıkların söz konusu olduğu da söylenilebilmektedir.

Bizans İmparatorluğunun Balkan toprakları üzerinde izlediği siyaset, dönemin Eflak, Boğdan, Macar, Bulgar ve Sırp prensliklerinin de çekişmeleri için bir saha meydana getirmektedir. (Uzunçarşılı, s. 161-162) Halk içinde bu durumdan rahatsız olanlar küçük gruplar meydana getirerek isyana teşebbüste bulunmakta, bu durum ise sosyal refahın bozulduğu bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bizans İmparatorluğunun Balkanlarda oluşturduğu hâkimiyet sahasının denetimlerini tekfurlara bırakması, tekfurların ise zaten çatışmalardan yıpranmış halka despotça davranması neticesinde Bizans'ın, Balkanlar üzerinde imajını yitirdiği düşünülmelidir. (Zinkeisen, 2011 c.1, s.66)2 Öyle ki Balkan haklarının Osmanlı'nın bölgedeki yayılmacı politikasına karşı barışçıl tutumu, halkın refah ortamını aramasından yahut bir halaskar beklentisinden kaynaklı olması da kuvvetle muhtemeldir.

2 Bizans İmparatoru Ioannes Kantakuzenos'un bölgeye atadığı valilerin bir süre sonra bağımsızlık ilan ederek Topia'yı öldürdüğünden söz edilmektedir.

Balkanlarda izlenilen süreçte feodal beyliklerin fazlalığından dolayı, bölgede sosyal, ekonomik ve idari sorunlarda baş göstermektedir. Ayrıca Bizans'ın evlilik yolu ile bölgede nüfuz edinme siyasetinin de yitirilen otorite ile tesirini kaybettiği düşünülmelidir. Bununla birlikte Doğuda da Osmanlı'nın fetihleri ile Bizans'ın balkan politikasını etkileyen ve bir yandan gücünü yitirmesine sebep veren etkenlerin, Bizans İmparatorluğunun Balkan siyasetini yakından etkilediği de kuvvetle muhtemeldir. Kaybettiği güç ile birlikte Balkanlar'da gerekli otoriteyi sağlayamayan Bizans'ın durumundan istifade eden feodal beylerinin, hâkimiyet sahalarını genişletmek adına çatışma yaşadıkları hususunda bilgiler de mevcuttur. (Zinkeisen, 2011, c.1, s. 408-413)

Balkan topraklarında meydana gelen çatışmaların ekseri olarak mezhep savaşlarından kaynaklı olduğu ve bunun yanında siyasi sebepler ile desteklendiğini söylemek mümkündür. Lakin Osmanlı öncesi Balkanlar hakkında yapılan incelemeler bizlere çeşitli bilgilerde aktarmaktadır. Ayrıca bölgede Ortodoks ve Katolik kiliseleri neticesinde küçük prensliklerden, krallıklara kadar birçok unsurun kiliseler tarafından kontrol edilmesi neticesinde kolaylıkla savaş ortamının oluşabileceği anlaşılmaktadır. (Rruga, 2017, s. 166) Ortodoks olan Bizans İmparatorluğunun bölgedeki gücünü neredeyse kaybetmesi, Ortodoks kilisesinin gücünü bir bıçak gibi kesmiştir. Bu durum erken dönemde Venediklerin himayesi ile Katoliklerin kuvvetlenmeye başlamasına neden olmuştur (Rruga, 2011, s. 27). Bizans'ın bunun önüne geçmek adına attığı adımların başarısız olması, bunun için çeşitli çareler arayarak siyasi ittifaklar yapması, hatta Prensliklerle yaptığı evlilik politikası ile tekrardan nüfuz kazanmaya çalışması da bunun bir neticesi olarak gösterilebilmektedir. XIII. Yüzyılda Osmanlının ortaya çıkışı ve Türklerin, Bizans'ın içinde bulunduğu durumun farkındalığı ile bölgeye akınlar düzenlemesi, Balkanlarda uzun süreli devam edecek bir sükûnetin de habercisi olacaktır.

XIII. Yüzyılda Balkanlarda bulunan feodal beyler arasında Sırp, Bulgar, Macar asilleri bulunurken aynı zamanda birçok Arnavut beyleri ve prenslikleri de bulunmaktadır. Prensliklerin, Sicilya Kralı Şarl Danju Tarafından meydana getirtildiği üzerine görüşlerin yanında bu ayrımın Bizans ile mücadelelere sebep olduğu hakkında bilgiler de yer verilmektedir. (Uzunçarşılı, c.1, s.202) Bu prensliklerin asillerinden bir kısmı Bizans İmparatorluğu ile siyaset gereği evlilik gerçekleştirmiş bu sayede Bizans'ın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu oluşturmuşlardır. (Uzunçarşılı, c.1, s.202) Bu feodalite beraberinde elbette hiyerarşik bir çatışma ortamının oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Arnavutluk bölgesinin özelikle Adriyatik'e kıyısı olması Akdeniz ticareti noktasında bölgede oluşan yoğunluğun bir sebebi olarak düşünülebilmektedir. Ayrıca bölgenin tepeliklerden meydana gelmesi ve karşılıklı yapılacak muharebelere elverişli olmaması dönem içerisinde Arnavutluk'un fazla muhasara altında kalmadığının, bu sebeple birçok prensliğin mevcudiyetini nasıl koruduğu hakkında da bizlere bir fikir vermektedir. Lakin Arnavutluk her ne kadar sık muhasara altına alınmasa da bölgede teşekkül etmiş despotluklar, siyasi çatışmalar ve mezhep savaşlarından

uzak durmayarak Balkan bölgesinde meydana gelen olayların gidişatına da etki etmektedir. Arnavut Prensliklerinden bir kısmı, ne kadar gücünü kaybetse de Balkanlarda rol oynayacaklarını düşündükleri Bizans ile ittifak kurmaktan geri durmamakla beraber, Venedik ile çıkarları doğrultusunda siyaset yürütmeyi de ihmal etmemişlerdir (Encylopedia Britannica, 2020).3Her ne kadar mezhepsel farklılıklar göz önünde bulunsa da bu durumun kendilerine Balkanlar üzerindeki siyasette bir güç sağlayacağı düşüncesinde de oldukları muhtemeldir. Öyle ki Arnavut prensliklerin büyük bir kısmının Katolik olduğu bunun temel nedenini Roma'ya kadar dayandıran bilgiler de yer verilmektedir (Kabashi, 2005, s. 7; Balcı ve Karaevli, s.2). Bu bağlamda Zinkeisen, Arnavutların bu kilit noktada sıkışarak bir dönem Slavlaşma tehlikesi içerisine girdiklerinden söz eder. (Zinkeisen, 2011, c.1, s. 123). Arnavutlar bu durumda muhtemelen Katolik kilisesi tarafından muhafaza edilmiş ve Osmanlı bölgeye gelene kadar İslam ile tanışmamışlardır. 3 Bzk. Albanianian Medieval Culture, Encylopedia Britanica, (Decline Byzantinium, The Ottoman Empire: The Nature of Turkish Rule)

Bu durum Arnavutlar da Hristiyanlık inancının ne denli sağlam temeller ile yapılanmış olduğunun göstergesi sayılabilmekte fakat Hristiyan dünyası içerisinde yaşanan mezhepsel çatışmalar kuvvetle muhtemel Arnavut despotluklarının bir kısmının Hristiyanlıktan biraz daha uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Keza bahsi geçtiği üzere Osmanlı sayesinde İslam ile tanışarak hızla İslam'ı kabul etmeleri bunun bir neticesi olarak düşünülebilmektedir.

Osmanlı Arnavutluk bölgesine adım atmadan önce burada Bizans ile akraba Arnavut prenslikleri bulunmaktadır. Prenslikler içerisinde Balsa ailesi balkanlarda bulundurduğu nüfuz sayesinde bölgede ise hâkim güç sayılabilmektedir. Öyle ki Arnavutluk'un kuzeyinde zuhur etmiş bu Latin prensliği kendisine başkent olarak İşkodra'yı tutmuştur. (Uzunçarşılı, c.1, s.203) Balsa ve Topia Arnavut prenslikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. (Zinkeisen, 2011, c.1, s.567) Prenslikler, Bizans ile her ne kadar siyasi ve politik problemler yaşasalar da küçük fırsatları gözetmekten geri durmayarak, Bizans ile siyasetlerini taze tutmaya çalışmaktadır. (Zinkeisen, 2011, c.1, s. 566) Bunun yanında merkezde sayılabilecek bir diğer güç Topia prensliği de bulunmaktadır. Topia'lar nüfuzlu olmalarından sebep, Balsa'lar gibi dağılmış olan Arnavutları tek bir siyasi birlik altında toplama düşüncesi içinde oldukları kuvvetle

muhtemeldir. Ne yazık ki siyasi ve dini bölünmüşlük bu duruma engel olmaktadır. Keza Arnavut ailelerinden bir kısmı Ortodoks ve bir kısmı Katolik mezhebine bağlı bulunmaktadır. (Rruga, Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi: XV-XVII Yüzyıllarda Müslümanlar ve Hristiyanların Birlikte Yaşama Deneyimi, 2018, s. 206) Bu mezhepsel ayrılık Arnavut prensliklerinin birleşip merkezi bir otorite tarafından yönetilmesinin başlıca engellerinden birisi olarak düşünülebilmektedir. Ayrıca bir diğer sebep ise Balsa ailesinin bölgedeki diğer siyasi güçlere olan üstünlüğü sayılabilmektedir. Balsa'ların nüfuz olarak kuvvetli olması Topia ailesinin bu düşüncesini engelleyen bir diğer sebep olması muhtemeldir. (Danişmend, c.1)4 Her ne kadar Topia ailesi Balsalar ile siyasi ittifak ve akrabalık kurmaya çalışsa da bunun altında Topia'ların, Balsa ailesinin nüfuzu ve otoritesinden faydalanma düşüncesi yatmaktadır. (Danişmend, c.1, s. 69) Bu iki güç unsurunun yanında Arnavutluk'ta ''Commenis, Aranit, Muzlaka ve Cjernovic, Kastriota'' aileleri de bulunmaktadır. Bu Feodal yapı içerisinde pek güç sahibi olmasalar da ileride İskender Bey'in amacına önemli hizmetler sağlayacaklardır. (Kabashi, 2005, s. 8)

4 Balsaların'da Arnavutluk'ta siyasi bir birlik kurma isteği içerisinde olduğunun hatta George Balsa'nın bu uğurda birçok kez savaştığı hususunda bilgiler mevcuttur.

Arnavut aileleri kendi içlerinde de sürtüşmeler yaşamakta, bunların bir kısmı siyasi olurken büyük bir bölümünü Ortodoks ve Katolik çatışması oluşturmaktadır. (Rruga, 2017, s. 166) Ayrıca bu durum içerisinde Sırp despotlukları ile de mücadele etmektedirler. (Jorga , 2009, s. 227-228) Özellikle Balsa ailesi Sırp despotluklarına büyük çarpışmalara girilmiştir. Fakat Sırplar sık sık siyaseti baltalamaktan geri durmamıştır.

Sırpların bulundukları konum stratejik olarak önemlidir.5 Ayrıca Arnavutluk'un kuzey bölgesi nerede ise tamamen Sırp despotlukları tarafından çevrilmiştir. Bu durumdan Bizans dâhil, birçok Krallık farkında idi. Belgrad'a uzanan yolda Sırplar bir anahtardı. Ayrıca Sırpların Arnavut topraklarında hâkimiyet alanı sağlaması kimi zaman Arnavut ve Sırp despotlukları arasındaki tansiyonu yükseltmekte, buna yerine göre mezhepsel çatışmalarda dâhil edilmektedir. Arnavut aileleri bunun dışında Macar, Bulgar, Boşnak krallıkları ile de siyasi bir

bağ içerisinde idi. (Danişmend, c.1, s.77) Fakat Osmanlı akıncılarının Balkan topraklarında ilerlemeye başlaması Balkanları ve buradaki siyaseti tamamı ile değiştirecektir.

5 Sırplar, Arnavutluk'un Kuzey bölgesini elde tutmaktadır.

6 Bu durumun bölgede uygulanan iskân politikası ve siyasi teşekkülden olduğu düşünülebilir.

Osmanlı'nın Balkanlara Verdiği Önem

Osmanlı tarihi içerisinde ''Balkan'' coğrafyasının önemini ve siyasetini anlamak, Osmanlı'nın bölgeye gösterdiği değer açısından mühimdir. Osmanlı Devleti Balkanlar'da oluşturduğu yapı ile devletin birçok ihtiyacını karşılarken, fetretin ardından toparlanma sürecinde bölgede oluşturduğu sistem neticesinde kolaylıkla teşekkül edebilmiştir.6 Birçok araştırmacı bu fikir üzerinde mutabık kalmaktadır. Bu sebeple Osmanlı'nın Balkanlara verdiği önemin anlaşılması devletin Arnavutluk üzerindeki politikasını etkileyen sebeplerin sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesini sağlayacaktır.

Araştırmalardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin Balkanlara doğru ilerleyişi ''Orhan Gazi'' (1281-1362) döneminde başlamıştır. Osman Gazi'nin ardından Bizans ile verilen mücadelelerde alınan galibiyetler, Osmanlı Devleti'nin Gelibolu sınırlarına kadar gelmesini ve buradan batıya doğru açılan Balkanlar kapısına adım atmasını sağlamıştır (Sancaktar, 2011, s. 29). Ayrıca Orhan Gazi dönemi ile başlayan devşirme sisteminin, gelecekte dahi ekseriyetle Balkan topraklarında uygulanması bölgenin Osmanlı Devletinin askeri sistemindeki üzerinde oluşturduğu etkinin bir kanıtı olarak gösterilebilmektedir. Orhan Gazi ardından ''Sultan I. Murad Hüdavendigar'' zamanında Balkanlar'da fütuhat hareketlerinin gelişmesi ile Balkan halkları Osmanlı Devleti ile Tanışmaya başlamış, Osmanlı ise bölgenin önemini kavrayarak Balkanlar'da kendi hâkimiyet anlayışı perspektifinde uygulamalarda bulunmaya başlamıştır. Osmanlı'nın bölgedeki bu uygulamaları ''Pax Ottomana'' adı verilen mefhumunda ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Ortaylı, 1999, s. 106-112)

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fütuhat hareketlerinin, I. Murad'ın akınları ile bölgeye Osmanlı hâkimiyet anlayışını taşıdığı düşünülebilmektedir. Sultan I. Murad döneminde Balkanlar da önemli bir hâkimiyet alanı oluşturulmuş, ''I. Bayezid'' döneminde ise buradaki hâkimiyet unsurları pekiştirilmiştir. Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyetini geliştirmeye başladığı andan itibaren kendi yönetim anlayışı olarak adlandırılan ''Millet Sistemini'' buraya yerleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Balkanların stratejik ve ekonomik getirilerinin farkında olduğu da muhtemeldir. Zira bir devletin elde ettiği bölgedeki iskân ve istimalet siyaseti bölgede biran önce hâkimiyet unsurlarının pekişmesi amacı ile meydana getirilmektedir. Bununla birlikte bölgedeki yönetim siyasi, sosyo kültürel, ekonomik ve dini alanda da yeni gelişmeler meydana getirmiştir (Rruga, 2011, s. 107). Osmanlı bölgede hâkimiyet alanını tahsis etmeye başladıkça buraya daha önce bölgenin alışık olmadığı bir yönetim tarzı getirmiş, keza bölgedeki Türk yerleşiminden rahatsız olan Avrupa'nın bunu utanç verici ve tehlikeli olarak nitelendirdiğinde dair bilgelere yer verilmiştir (Jorga , 2009, c.1, s.194).

Balkanların Osmanlı açısından birçok önemi bulunmaktadır bunlar siyasi, ekonomik ve diplomatik olarak nitelendirilebilmektedir. Osmanlı siyaseti açısından Balkanlar sağladığı stratejik önem ve teşkilatlanma açısından büyük bir yere sahiptir. Keza Osmanlı'nın fetret sürecinde tekrardan yapılanması Balkanlarda sağladı iskân ve müesseseler sonucu meydana gelmiştir (TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, c.2, s. 480-482). Bunun yanında siyasi sebepler beraberinde ekonomik ve diplomatik sebepleri de getirmektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan elde ettiği devşirmeler, devletin askeri ve idari sınıflarında bel kemiğini oluşturmuştur (Kuzucu, 2012, s. 310). Bunun yanında bölgede uygulanan Tımar sistemi buradan sağlanan finansmanın bir delili sayılabilmektedir. Balkanların Avrupa'ya açılan bir kapı olması beraberinde, Adriyatik ve ticaret yolları ile olan bağlantıları da bölgenin önemini Osmanlı'nın gözünde arttırdığı söylenebilmektedir. Balkanlar'ın konumu ile önemli lojistik, ticari, ekonomik ve askeri yönlerinin bulunması bir devlet için önemli kaynaklar sayılabilmektedir. Ayrıca bölge

Karadeniz, Ege ve Akdeniz'i kontrol eden bir sahaya sahiptir. Halil İnalcık bölgede Arnavutluk'un önemli bir noktada bulunduğun bahsederek, Balkanlar içerisinde bu bölgenin Orta Avrupa ve İtalya için bir kilit olduğunu vurgulamaktadır (İnalcık, 1953, s. 153).

Osmanlı Arnavutluk Münasabetleri Ve Kastriyotalar

Osmanlı Arnavutluk münasebetleri Balkanlardaki fütuhat hareketlerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Arnavutluk'ta bulunan Prensliklerin iç çatışmaları ve bu karışıklığa Sırplar ve diğer unsurlarında dâhil olması neticesinde, Arnavutluk prensleri Osmanlı'yı içlerinde bulundukları durumdan sıyrılmak için bir halaskar olarak görmüşlerdir.7 Nitekim araştırmalar Osmanlı ve Arnavutluk münasebetlerinin bu doğrultuda 1358 yılında Janina Despotunun Osmanlı'ya olan yardım çağrısı ile başladığı şeklinde bilgilere yer vermektedir (Aktaran Dritian Egro, Alıntılayan Rrruga, s.161). Bunun ardından I. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti, Arnavutluk üzerinde Balkanlarda sağladığı hâkimiyet alanı neticesinde önemli derecede söz sahibi olmuştur. Yine I Bayezid döneminde Tımar rejimi Arnavut topraklarına oturmaya başlamıştır (İnalcık, 1953, s. 156). Bu durumdan rahatsız olan Arnavut feodalleri 1402 Ankara Savaşı sonrası Osmanlı'nın içinde bulunduğu karışık durumu fırsat bilerek Osmanlı hâkimiyetini tanımadıklarını dile getireceklerdir.

7 Arnavutlar bağımsızlıklarına düşkün milletlerdir. Osmanlı'nın bölgede sağladığı sistemin düzensiz Avrupa rejimi yanında tercih edildiği ve bununla birlikte hızla Osmanlı'ya bağlılıklarını bildiren Balkan halkları içerisinde Osmanlı'nın sistemini Bizans, Venedik, Sırp çekişmelerinin olmadığı bir düzene tercih ettikleri kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı Arnavutluk topraklarına doğru ilerleyişi sırasında bölgede üç hâkim unsur bulunmaktadır. Bunlar Bizans, Sırp ve Venedik güçleridir (Caka, 2015, s. 140). Sırplar Stefan Duşan zamanında Arnavutluk'un kuzey bölgesinde hâkimiyet kurmuştur (Nasuhbeyoğlu, 2008, s. 7). Ayrıca Venedik ve Katolikler Arnavutluk sahillerini tutmuş vaziyette bulunmaktadır (Mala, 2013, s. 234). Bizans eskisine nazaran bölgede daha zayıf bulunmakla beraber burada nüfuz bulundurmasından mütevellit, Balkan halkları Bizans'ın içinde bulunduğu durumlardan

dolaylı etkilenmektedir (Nasuhbeyoğlu, 2008, s. 5). Osmanlı muhtemelen bölgedeki mevcut durumun farkındadır ve Arnavutluk'un bulunduğu kilit nokta Osmanlı açısından önem arz etmektedir. Bu durumdan sebeple

''Ahmet Cevdet Paşa'' eserinde Arnavutluk'un Osmanlı için Rumeli'de kilit bir nokta oluşturduğundan bahsetmektedir(Akt. Ahmed Cevdet Paşa, Alıntılayan: Kuzucu, 2012, s.312). Osmanlı bölgenin durumunu elbette müşahede etmiştir. Bu sebeple bölgeyi ele geçirmek Osmanlının gözünde muhtemelen büyük bir hedef halini almıştır. Zira Arnavutluk Adriyatik denizini saran bir sahaya buradan Akdeniz ve Balkanlara nüfuz eden bir alana sahiptir (Birecikli, s. 1043).

Osmanlı Devleti Arnavutluk'ta hâkimiyetini aşamalı bir şekilde sağlamıştır. Öncelikle Bizans'ın bölge ile olan ilişiğini kesmiştir. Daha sonra Sırplar ile mücadeleye girişmiş ve Sırp feodal sınıflarını yıkarak bölgeye yerleşmeye başlamıştır (Duka, 1991, s. 69). Böylece Arnavutluk'un kuzeyindeki Sırp hâkimiyeti kırılmış ve bölgede oluşturduğu baskı yok edilmiştir. Osmanlı 1385 ve 1389'da uyguladığı girişimler ile Balsa prensliği ile karşı karşıya gelmiş ve Arnavutluk'un bu önemli gücünü mağlup ederek Kruja ''Akçahisar'' ve İşkodra gibi Arnavutluk'un iki önemli merkezini ele geçirmiştir (Uzunçarşılı, c.1, s.234).8

8 Ayrıca müellif aynı sayfada Osmanlı Devleti'nin, Prens Topia'nın davetini fırsat bildiğini Balşa ve Topia'lar arasındaki çatışmalardan istifade edildiğinden söz etmektedir.

Osmanlı'nın 1389'da Balsa'ları galebe çalması ve Kruja ile İşkodra'ya sahip olması bölgedeki feodallerin Osmanlı'nın hâkimiyetini tanımasını sağlamıştır. Bilahare Osmanlı ele geçirdiği bölgelerde iskân politikasını uygulamaya devam etmiştir. Arnavut feodalleri bölgede Osmanlı'nın hızla yerleşen kuvvetinin farkında olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeye başlamış, bu süreç zamanla bölgede Osmanlı'nın hâkimiyetinin sağlanacağı hususunda bir öngörü oluşturmuştur (Duka, 1991, s. 64). Osmanlı bölgede her ne kadar hâkimiyet sahası meydana getirse de bu uzlaşmalı bir yol izleyerek sağlanmıştır. Arnavutların milliyetçi duygulara sahip olmasının böyle bir yol izlemede etkili olduğu düşünülmelidir. Bu dönemde

Kastiriota'lar ile yapılan vasallık antlaşması ileri de çıkacak Arnavut isyanlarının muhtemelen ilk adımını teşkil etmektedir. Osmanlılar ve Arnavut feodalleri arasında yapılan vassallık antlaşmaları, Osmanlı devleti ve Kastriyota'lar arasındaki ilk münasebet değildi, daha önce Osmanlı'yı Balkanlardan atmak üzere yapılan girişimlerde Kastriyota'lar'da rol almışlardır (Uzunçarşılı, c.1, s.207-208).

Kastriyota'lar hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler arasında Kastriyota'ların Balsa ve Topia'ların, Osmanlı tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra büyük bir hâkimiyet alanına sahip oldukları, yani Balsa'ların mirası üzerine kuruldukları anlaşılmaktadır (Zinkeisen, 2011, c.1, s.568-569; Uzunçarşılı, c.1, s.207-208). Kastriotalar hakkında bilgiler bununla sınırlı kalmamaktadır. Kaynaklar İskender Bey'in babasının da önemli Arnavut feodal beylerinden biri olduğu hakkında bilgilere yer vermektedir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, c.22, s.561). Diğer tüm Arnavut feodalleri gibi Kastrioatalar'da İskender Bey'in büyük babası zamanında Osmanlı ile vassalık antlaşması yapmışlardır. Buda Topia ve Balsa'lardan sonra Arnavutluk üzerinde ciddi söz ve nüfuz sahibi bir feodal beyin baskılanması anlamına gelmektedir.

Osmanlı Arnavutluk'un önemli beylerini vasallaştırmakla ve bölgelerini ele geçirmekle, kendi yönetim şeklini burada uygulamaya başlamıştır. I. Bayezid döneminde Balkanlarda önemli bir yerleşim sağlanmış, muhtemelen feodaller bu durumdan memnun kalmamışlardı. Halil İnalcık I. Bayezid döneminde toprak yönetimi hususunda ki anlayışlıların Arnavutluk ve Balkanlarda yerleştiğinden söz eder (İnalcık, 1953, s. 156). Fakat Osmanlı'nın bölgedeki bu durumu çok fazla sürmemiştir. I. Bayezid'in 1402 senesinde Timur ile Ankara Savaşında aldığı mağlubiyet neticesinde Fetret dönemine giren Osmanlı'nın durumundan istifade ile fırsat kollayan birçok beylik vasallık antlaşmalarından dönerek Osmanlı hâkimiyetine karşı isyan bayrağı açmıştır. Arnavutluk'ta çıkan isyanların bir kısmı II. Murad döneminde dahi devam etmiş, bu dönemde İskender Beyin babası II. Murad'a karşı tekrar bağlılık bildirerek içlerinde İskender Bey'inde olduğu dört oğlunu Osmanlı sarayına rehin olarak göndermiştir(Hammer, 2007, c.1, s.187). Osmanlı ve Kastriota'lar arasındaki bu bağlılık antlaşması ile birlikte Arnavutluk üzerinde sağlanan hâkimiyet Venedik ve Napoli krallıklarını tedirginlik içerisinde

sokacaktır (Jorga , 2009, c.1, s. 361-362). Zira Osmanlı jeostratejik açıdan önemli bir bölge üzerinde bu sayede hâkimiyet tahsis etmiş ve bununla beraber önemli bir kilit noktası üzerinde denetim hakkına sahip olmuştur (İnalcık, Osmanlılar ve Haçlılar, 2014, s. 89-90).

İskender Bey İsyanı (1443- 1468)

İskender Bey isyanı mahiyeti ile Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda Arnavut ilişkilerini anlamak ve bu dönemdeki Balkan politikası üzerindeki etkilerin anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple Osmanlı ve Arnavutluk ilişkileri üzerindeki gelişmeler iki aşamada ele alınmalıdır. Bu Osmanlı'nın ilk XIII ve XIV. yüzyıllardaki fütuhat hareketleri sonucu meydana gelen karşılaşmalar ve XV. yüzyıl

İskender Bey isyanı ve sonrasıdır. Osmanlı XIII ve XIV. yüzyıldaki fütuhat hareketleri neticesinde Balkanlarda önemli bir hâkimiyet alanı tahsis etmiş ve burada Tımar, pençik sistemlerini uygulamaya başlamıştır. Ayrıca oluşturduğu millet sistemi ile gayrimüslimlerin yaşayışlarına herhangi bir müdahalede bulunmamış, azami derecede burada kurduğu düzenden istifade etmeye çalışmıştır (Birecikli, s. 1025). Balkanlarda Osmanlı'nın getirdiği sistemden memnun olan halklar gibi bundan rahatsız olan topluluklarında olduğu görüşü yaygındır. Özellikle burada Venedik destekli Arnavut feodallerinin sürekli gelenekçi yapılarına ve kimliklerine bir tahrik ile Osmanlı'ya karşı başkaldırmaya teşvik edildiği düşünülmelidir.

XV. yüzyılda Osmanlı'ya dört kardeşi ile rehin gelen ardından İskender Bey adını alacak Gjergj Kastriota dokuz yaşında devşirilerek Osmanlı sarayında eğitim görmüştür(Danişmend, c.1, s.161; Zinkeisen, 2011, c.1, s.187). Arnavut feodallerinin çocuklarını bağımsızlık duygusu ve inatçılık ile yetiştirmeleri, ayrıca Gjergj'in eğitiminde bizzat babasının rol üstlenmesi onun muhtemelen ileride ki inatçı karakterinin de inşasında rol oynayacaktır (Lamartine, 1991, c.1, s.225). İskender Bey, ilk başlarda zekâsı ile dikkat çekmiş ve kısa süre içerisinde Osmanlı içinde kendine nüfuz edinmiştir. Belirli bir eğitimin ardından II. Murad'ın iç oğlanlığı daha sonra Osmanlı'da Arnavut birliklerinin komutanlığına getirildiği bilgileri de mevcuttur (Zinkeisen, 2011, c.1, s.153; Hammer, 2007, c.1, s.187). Bu durum sadece bununla sınırlı

kalmamıştır. Çalışmalar II. Murad'ın İskender Bey'i kısa sürede Akçahisar Sübaşılığı görevine getirdiğini göstermekte, H. 385 Tarihli Arnavid sancağı defterinden anlaşılması gereken İskender Bey'in Sübaşılık görevi yaptığı sürede Arnavutluk'ta Tımar toprakları olduğu yönündedir (İnalcık, 1953, s. 159).

İskender Bey'in saraya karşı olan sadakatsizliği hususunda birçok iddia meydana getirilmektedir. Bu onun Osmanlı'da önemli bir mevkie ve nüfuza sahip iken neden isyan ettiği hususunda aranan sorulara cevap olmak için meydana getirilmiştir. Kabashi Arnavutluk'ta İskender Bey imgesini incelediği çalışmasında, İskender Bey'in aslında Osmanlı sarayına geldiği andan itibaren el altından ülkesi ile bağlantılarını devam ettirdiği bilgisini aktarır (Kabashi, 2005, s. 10-11; Uzunçarşılı, c.1, s.209). Bununla birlikte Osmanlı Tarihi ile ilgili çalışmalar da İskender Bey'in babasının, Gjegrj'in yanında ona ülkesi, dili ve milli bilinci unutturmayacak eğitmenler gönderdiği bilgisine yer verilir (Lamartine, 1991, c.1, s.225). Bu bağlamda İskender Bey isyanın temellerinin aslında hoşnutsuzluk içinde saraya rehin gelen Gjergj'in zaman içerisinde aşamalı olarak geliştirdiği bir fikrin ürünü olduğu düşünülebilmektedir. Birçok çalışma İskender Bey isyanını kişisel nedenlere bağlamıştır. Lamaritne, İskender Bey'in, II. Murad'ın emri ile kendi halkını katletmeye zorunlu bırakıldığı konusunda bilgilere aktarmaktadır (Lamartine, 1991, c.1, s.226). Buradan hareketle İskender Bey isyanının temellerinin aslında vicdani bir zemine oturtulup, isyanın etkenlerinden ulusalcı bir çıkarım yapılması gerektiği üzerine girişimlerde bulunur. Lakin kroniklerde İskender Bey isyanının temeli birçok nedene dayandırılmıştır. Bunlar içerisinde ulusalcı nedenler olduğu gibi dini ve ekonomik nedenlerde gösterilmiştir. Bununla birlikte Topkapı Arşiv No: 6665 olan Osmanlı'ya ait bir vesikada isyanın veraset hakkı üzerinden kaynaklandığını muhtemel kılmaktadır.9Keza veraset hakkı hususunda birçok çalışma mutabık kalmaktadır (Hammer, 2007, c.1, s.188; İnalcık, 1953, s.160-161; Lamartine, 1991, c.1, s.226; Uzunçarşılı, c.2, s.59). İnalcık, Osmanlı arşiv belgelerini inceleyerek İskender Bey'e verilen tımar gelirinin düşük olduğu bilgisini verir ve bu sebeple İskender Bey isyanını ekonomik bir zemin üzerine oturtmaya çalışır (İnalcık, 1953, s.160). Ayrıca Zinkeisen, II. Murad'ın İskender Bey'e ve onun yeteneklerine çok güvendiğini fakat İskender'in kardeşlerinden tedirgin olup, ondan habersiz

kardeşlerini öldürttüğü yönünde bilgiler aktarır (Zinkeisen, 2011, c.1, s.573). Zira bu durum; İskender Bey'in veraset hakkını alamaması, topraklarının bir başkasına Tımar olarak verilmesi, halkını II. Murad emri ile cezalandırdığı ve kardeşlerinin sebebiz yere öldürüldüğü bilgileri bir araya getirildiğinde İskender Bey'in saraya karşı olan sadakatini yitirmesinin sebeplerini açıklar niteliktedir.

9 Belgede İskender Bey'in, Sultan II. Murad'dan baba hakkı olan ''Müs'' zeametini istediği ve bunun kendisinin veraset hakkı olduğu vurgulanmaktadır. T.C Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Arş No: 6665

XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde Arnavut topraklarını ilhak ettiği görülmektedir. H. 835 tarihli Defter-i Sancak-i Arnavid, Osmanlı devletinin bölgede olan düzeni ve mevcut teşkilatlanmayı bizlere sunan en önemli vesikalar arasındadır. Belge incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'u kuzey ve güneyden sararak bölgeyi tam bir abluka içerisinde tuttuğu görülmekte, bu bölgeler içerisinde İskender Bey'in babasının toprakları olan ''Mat'' adı verilen zeamette bulunmaktadır (Danişmend, c.1, s.186; Uzunçarşılı, c.1, s.208). Ayrıca Osmanlı'nın bölgede etkisini yönetim, maliye ve askeri alanda sınırladığı anlaşılmaktadır (Birecikli, s. 1025). Bu durumun getirdiği hoşnutsuzluk ve feodallerin tutumları ile muhtemelen bir isyan çıkabileceği düşünülmelidir. İnalcık, 1431-1432 yıllarında Arnavutluk'ta yapılan tahrirlerin, uygulanan vergi ve idare usullerinin feodallerin huzursuz olmasına neden olduğu bilgisini aktarmaktadır (İnalcık, 2014, s. 91). Bu durumda İskender Bey'in 1443'te başlatacağı isyanın bölgede desteklenmesi ve kısa sürede kuvvetlenmesinin nedenleri anlaşılmaktadır.

İskender Bey, Osmanlı'ya karşı sadakatini yitirmesinin ardından belirli şartların oluşmasını beklemiş ve bunu 1443'te Osmanlı'nın girdiği ''Niş'' muharebesinde gerçekleştirmiştir. Bunun için Reisülküttabın mührü ile Akça Hisar sancakbeyi olarak atandığını gösteren sahte bir ferman kullanmış ve Arnavutluk'a vararak Kruja kalesini rahatlıkla ele geçirmiştir (Hammer, 2007, c.1, s.187-188; Lamartine, 1991, c.1, s.227; Uzunçarşılı, c.1, s.209). İskender Bey'in bu tutumu babasının ölümü üzerine Osmanlı Sultanı

II. Murad'dan umduklarını görmemesi, hayal kırıklığı ve II. Murad'a karşı oluşan güvensizlikle eşdeğer düşünülmelidir. İnalcık, İskender Bey'in babasından kalan verasetinin birkaç müdahale ile ''Andre Karlo'' adında bir başkasına verildiği bilgisini aktarır (İnalcık, 1953, s.167). Andre Karlo hakkında herhangi bir çalışma yapılmamakla birlikte, Karlo'nun bir Sırp veya Katolik kökenli olduğu ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

1443'te başlayan isyan ilk başlarda önemsenmemiştir. Lakin İskender Bey Arnavutluk'a vardığından itibaren kısa süre içerisinde 1444'te bir kongre meydana getirmiş, diğer Arnavut feodalleri tarafından Arnavutların reisi kabul edilmiş ve oluşturduğu Lezha Birliği ile Osmanlı'ya karşı ilk mücadelesini başlatmıştır (Hammer, 2007, c.1, s.188; Uzunçarşılı, c.2, s.60). Arnavutluk üzerindeki incelemelerde Arnavut feodallerinin geçim vasıtalarının idare ettiği topraklar olduğu anlaşılmaktadır. Feodalite burada yerleşik bir düzen olduğundan Osmanlı hâkimiyetinin burada sağlanması elbette bölgeyi kontrol altında tutanlarda dâhil olmak üzere feodal beylerini huzursuz hale getirmiştir. İnalcık, Osmanlıların bölgede oluşmuş anlayışın, kendi yönetim anlayışları ile uzlaşmayacağını müşahede ettiğini bu sebeple feodalleri kendi topraklarında Tımar sahibi olarak bırakmanın çözüm olduğu bilgisini aktarmaktadır (İnalcık, 1953, s.158). Bu durum İskender Bey isyanın aslında kolay olarak taraf kazanmasının bir sebebidir. Merkezi bir yönetime bağlı olmaktan rahatsızlık duyan Arnavut feodalleri İskender Bey'in mücadelesine bu sebeple haklı olarak katkı sağlamış ve onu desteklemişlerdir.

1444'te Lezha Birliğinin kurulduğu haberi Osmanlıya karşı bölgede oluşacak yeni bir kuvvetin varlığı uyarısını vermiştir (Danişmend, c.1, s.184; Uzunçarşılı, c.2, s.60). İskender Bey bunun hemen ardından kısa sürede Osmanlı kuvvetlerini bölgeden çıkarmış, bu durumda Arnavutluk üzerinde Osmanlı denetimini yitirmiştir. Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalardan İskender Bey'e karşı yapılan ilk seferlerin genellikle akıncı beyleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu Osmanlı'nın küçük birlikler ile isyanın önüne geçmeye çalıştığını ana kuvvetleri dağıtmayarak aynı zamanda gerçekleşen Janos Hunyadi'nin seferlerine karşı ihtiyatlı hareket ettiğini göstermektedir. II. Murad döneminde 1443 tarihinde İskender Bey üzerine başlayan akınlar, Sultan II. Mehmed zamanına kadar Osmanlı birliklerinin bu isyan karşısında büyük kayıplar vermesine sebebiyet olmuştur. Hammer,

Osmanlı Devleti'nin İskender Bey isyanı ile meşgul olduğu sırada Balkanlarda durumun iyice karıştığını aktarmakta ve bu durumun sorumlusu Janos Hunyadi olarak gösterilmektedir (Hammer, 2007, c.1, s.185-186).

1443'ten 1449'a kadar II. Murad tarafından gerçekleştirilen seferlerin gereken neticeye kavuşmamasının sebepleri birçok sebebe bağlanmaktadır. İskender Bey, Osmanlı'ya karşı yapacağı hamleler de planı davranmayı mantıklı buluyor ve ulu orta yapılacak olan çarpışmalardan kaçınıyordu. Muhtemelen Fetret sürecinin meydana getirdiği bozulmalar İskender Bey için birer fırsattı. Bu sebeple sık sık Balkanlarda çıkan huzursuzlukları ve iç isyanları fırsat biliyor, ayrıca Macar ve Osmanlı çekişmelerinden faydalanıyordu. Çalışmalar Osmanlı Devleti'nin Macarlar ile meşgul olduğu süreçte İskender Bey isyanının üzerine düşmediklerinden söz etmektedir (Sevim ve Yücel, 1991, s.51). Bu durum Arnavut Sergerde için doğru zamanı bekleyerek hareket etmektir. Ayrıca Osmanlı içerisinde yetişen İskender Bey muhtemelen Osmanlı Devletinin nasıl hareket edeceği ve ne tür bir siyaset izleyeceğini ön görerek hareket ediyordu. II. Murad'ın bölgeye yönlendirdiği akınlar muhtemelen bu sebepten ötürü başarısız olmuştu.

Osmanlı'nın başarısız akınları içerisinde 1447 yılında Hamza Kastriota'nın ilticası Osmanlı'da isyanın çözümü hususunda bir umut oluşturduğu muhtemeldir. Zira İskender Bey'in, yeğeni Hamza Kastriota ile arasının açılması ve Hamza'nın Osmanlı devletine bağlılığını bildirmesi ileriki süreçte İskender Bey'in harekâtlarını zayıflatacak bir etken olarak ortaya çıkacaktır (Zinkeisen, 2011, c.2, s.94-95). Uzunçarşılı Hamza'nın muhalefetinin II. Murad'ın bizzat ordusunun başında Arnavutluk seferine çıkmasına sebebiyet verdiği şeklinde bilgilere yer vermektedir (Uzunçarşılı, c.2, s.62). Anlaşılmalıdır ki Hamza'nın ilticası II. Murad'a isyanın tamamen çözüleceği konusunda muhtemelen bir fikir vermişti. Zira Hamza, İskender Bey'in kullandığı yolları iyi biliyor ve Arnavutluk arazisini tanıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin, İskender'in savunmasını kaldırması ve kuşatmayı neticelendirme de bir avantaj olarak görülebilmekteydi. Nitekim 1447'de II.Murad'ın çıktığı sefer nihai bir başarıya ulaşamasa da İskender Bey'i köşeye sıkıştırdı (Uzunçarşılı, c.2, s.63-64). II. Murad zamanında

Arnavutluk üzerine üç sefer düzenlenmiş lakin bunlar çeşitli sebeplerden dolayı kaldırılmış ve herhangi bir sonuca ulaşamamıştı.

XV. yüzyılda bölgenin önemi Osmanlı açısından daha da artmıştı. II. Murad döneminde buranın denetimini kaybetmek ile muhtemelen Adriyatik'in üzerinden sağlayacağı ekonomi ve siyasetin katkılarını da yitirmiştir. Bu sebeple amaç Arnavutluk'u hâkimiyet altında tutmak Balkanların bu hırçın halkını hem kullanmayı hedeflemek, hem de hâkimiyeti tam anlamı ile tahsis ettikten sonra burada tekrar bir üs oluşturmak yönündedir. Lamartine Osmanlı'nın burada kontrol sağlayan kaleleri ele geçirerek Karadeniz, Tuna ve Akdeniz sahalarını tutmak istediğinden söz eder (Lamartine, 1991, c.1, s.223). Bu durum Osmanlı açısından ele alındığında muhtemel görünmekle beraber, Avrupa'ya karşı oluşturacağı üs sayesinde Akdeniz ticareti üzerinde söz sahibi olma durumunu da güçlendirmektedir. Ayrıca ileride batıya karşı yapılacak seferlerde Arnavutluk önemli bir lojistik destek oluşturmakta, bulundurduğu kaleler ile de batı seferlerini destekleyecek etkenlere haiz bir bölge durumunu almaktadır.

İskender Bey, başlattığı isyanın başarıya ulaşacağı düşüncesi ile hareket ediyordu. Öncelikle Arnavutluk'ta Osmanlı'nın hâkimiyetini kırarak muhtemelen Avrupa'da büyük bir yankı uyandırmıştı. Bu Venedik, Napoli krallıklarının da menfaatleri için uygun bir durum oluşturuyordu. Zira Adriyatik üzerinden Osmanlı denetiminin kaldırılması ve buradaki denetim sahalarının tekrardan kontrol altına alınması ile Osmanlı'nın izleyeceği politika ve fütuhat hareketlerinin önüne geçilebilirdi. İskender Bey amacının gerçekleşmesi için elindeki birlikleri kuvvetlendirmeli ve sayıca fazla askeri birlikleri ile Arnavutluk'un stratejik sahasını kullanarak Osmanlı Devletini bölgeden atabilirdi. Lamartine, İskender Bey'in Hristiyan güçlerinden faydalanmak üzere Papa'dan yardım istediği bilgisini aktarır (Lamartine, 1991, c.1, s.230).

Papa'nın ve Napoli krallığının Arnavut isyanını desteklemesi ile 1449' yılında Osmanlı'nın bölgeyi tekrar denetim altına almak ve isyanı biran önce sonlandırmak adına girişimlerde bulunduğu görülür. Nihayetinde her iki tarafta sürekli çarpışmaktan yıpranmış durumdadır. Ayrıca İskender Bey'in Venedik, Napoli ve Papalığın desteğini alması sayesinde finansa edilen mücadele, Balsa ve Topia'ların kendi zamanında gerçekleştirmek istediği

Arnavut feodallerini tek bayrak altında birleştirme düşüncesi, İskender Bey zamanında kısa süreliğine de olsa gerçekleştirmiş olacaktı. İskender Bey'in Arnavutların reisi seçildiği Lezha (Leş) kongresi Arnavut feodallerinin Osmanlı ve Arnavut topraklarını işgal etme zihniyetine sahip tüm etkenlere karşı mücadele etmek adına bir araya getirilmiştir (Sevim ve Yücel, 1991, s.51). Bu durum isyanın tamamen ekonomik nedenlerden sıyrılıp artık ulusal bağımsızlık mücadelesi kazanma sürecine girdiği dönemdir. Bu bağlamda isyan kişisel sebeplerden öte Arnavut halkının amacı halini almasını sağlamıştır. Bu andan itibaren isyan ulusal bir nitelik kazanmış ayrıca Katolik dünyasının da bu durumdan istifade etmesini sağlamıştır.

Arnavutluk'un Osmanlı denetiminden çıkması ve beraberinde çıkan isyanları fırsat bilen Venedikliler, bölgenin hâkimiyetini ele geçirmek adına Dagnu senyörü ile bir hamle girişiminde bulunmuşlardır. Fakat bu durum İskender Bey'in Venedik ile de mücadeleye girmesini sağlamış, İskender Bey ideallerini gerçekleştirmek adına hem Venedik hem de Osmanlı ile mücadeleler içerisine girişmiştir (Uzunçarşılı, c.2, s.60-61; Zinkeisen, 2011, c.1, s.581). Zinkeisen, Venediklerin çarpışmadan sonra yapılan sulh ile İskender Bey'in, Venedik tarafından asil olarak ilan edildiğini ve Balkanlardaki toprakların komutanı ilan edildiği hususunda önemli bir bilgi nakletmektedir (Zinkeisen, c.1, s.583). Bu bağlamda Venedik bölge olan ilişiğini kesmiyor aksine kendi varlığını devam ettirerek, dolaylı yoldan İskender Beyi kendi muhafızları ilan ediyordu. Lakin üst üste girişilen bu çarpışmalar kısa zaman zarfında İskender Bey'in ordusunda oluşan kayıplarının artmasını sağlamış, İskender bu durumu telafi edebilmek adına Osmanlı ile belirli bir dönem sulh izlemeyi tercih etmiştir. Ancak çalışmalar bu sürecin Venedik elçisi ve Papa'nın ısrarı ile bozulduğunu aktarmaktadır (Sevim ve Yücel, 1991, s.55).

1449'da II. Murad Arnavutluk'a son bir sefer düzenlemiş lakin kuşatma bir neticeye varamamıştır. Hammer, Osmanlı'nın Arnavutluk üzerine kuvvetlerini yoğunlaştırdığını ve bu sayının İskender'in birliklerinin beş katı olduğu bilgisini aktarır (Hammer, 2007, c.1, s.189). Fakat ordunun büyüklüğü İskender Bey'in savunmasını yıkamamış ve bu durumda Osmanlı ile kısa sürecek bir sulha varılmıştır. Bu olaydan bir süre sonra II. Murad'ın ölümü ile birlikte yerine oğlu II. Mehmed geçmiş ve isyanın biran önce çözülmesi için önemli adımlar atmıştır.

II. Mehmed devrinin ilk dönemlerdeki Arnavutluk üzerine olan siyaseti genellikle İstanbul'un fethine odaklanıldığından dolayı daha çok bölgeyi baskı altında tutma ve oyalama ile geçmiştir. Bu dönemde İskender Bey'in, Venedik'ten yardım alması Katoliklerin Arnavutlar üzerinde olan etkisini de muhtemelen arttırmıştır. Arnavutlar üzerinde kurulan bu hiyerarşi sayesinde Venedik, Osmanlı'ya karşı bölgede tehdit oluşturan bir kuvvet meydana getirebilmektedir. Böylelikle İskender Bey ve beraberindekiler Venedik'in Balkanlardaki garnizonu halini almıştır. Lamartine, Papalığın, Arnavut Ortodoks rahiplerini satın aldığı ve isyanın durulduğu dönemde kilisenin uyguladığı misillemeler ile isyanı yeniden canlandırmaya çalıştırdıkları bilgisini vermektedir (Lamartine, 1991, c.1, s.292).

Arnavut isyanı ve İskender Bey meselesi II. Mehmed zamanında büyük bir sorun haline gelmiştir. Mala, İskender Bey'in Avrupa'da politik bir kimlik oluşturduğu bunun arkasında Papa'nın rolü olduğundan bahseder (Mala, 2013, s. 234). Böylece İskender Bey'e yüklenen Avrupa ve Hristiyanlık için savaşıyor imajı doğrudan Katolik dünyasının Balkan toprakları üzerindeki siyaseti ile ilişkilenmiştir. II. Mehmed Osmanlı'nın daha önceden Katoliklere karşı uyguladığı eski bir siyaset ile Ortodoks kiliselerini desteklemeyi ön görmüştür. Ayrıca akıncı beylerinin kuşatmaları ile bölgeyi baskı altında tutuyordu. Bu sayede İstanbul'un fethi gerçekleşecek ve aşamalı olarak Hristiyanlığın doğu kolu balkanlar üzerinden kesilecektir.

II. Mehmed'in İstanbul'u Fethi sırasında Arnavutluk ile arasında sulh bulunuyordu. Osmanlı'nın kuşatmada olmasını bilen Papa, Osmanlı aleyhine çeşitli planlar kuruyordu. Jorga, Papa'nın İskender Bey'e sulhu bozması için elçi gönderdiğini fakat bir yanıt alamadığını aktarmaktadır (Jorga , 2009, c.2, s. 41). İskender Bey muhtemelen yoğunlaşan Osmanlı akınlarından dolayı zayıflamış ve kısa süreli sulh politikası izlemeye karar vermiştir. 1467'de Papa III. Calixius, İskender Bey'e ''Mukkades Makamın Kumandanı'' unvanını vermiştir (Kabashi, 2005, s.10; Uzunçarşılı, c.2, s.66). Bu unvan ile isyan kuvvetle muhtemelen tüm Hristiyan dünyasının amacı haline getiriliyordu. Bu şekilde tekrardan Arnavut bayrağı altında toplanan bir Haçlı seferi meydana getirilebilirdi.

II. Mehmed idealleri olan bir padişah idi. Bunun için feodallerin ortadan kalkması ve devam eden isyanların bastırılması gerektiğini biliyordu. 1458'de İskender Bey İtalya'ya geçerek burada Papa ve Napoli kralının tam manası ile desteğini almayı planlamıştı. Nitekim Papa kendisini ''İsa'nın Sporcusu'' ilan etmişti (Kabashi, 2005, s. 17). Bunun üzerine Napoli Kralından da kendisini finanse edeceği vaatlerini aldı. Tuncer, İskender Bey'in bu durumda Avrupa Medeniyetinin savunucusu konumuna getirildiğinden bahseder (Tuncer, 2019, s. 137). Bu bağlamda İskender Bey Venedik ve Macarlar ile de bir dizi ittifaka girişmiş bunun bir Haçlı Seferi olacağı düşüncesine varan II. Mehmed durumdan rahatsızlık duyarak bunun biran önce sonuca varması için harekete geçmiştir (Jorga , 2009, c.2, s.91).

II. Mehmed, Batıya karşı seferler yapmak istiyor, bunun için Arnavutluk'un önemini biliyordu. Öyle ki Arnavutluk Adriyatik'ten, İyonya, Akdeniz ve oradan da Otranto'ya bağlanan bir sahaya sahipti (Akyol, 2007, s. 6). Bu II. Mehmed'in son seferinin Otranto'ya olduğu fikri düşünüldüğünde muhtemel sayılabilmektedir. Bunun için II. Mehmed 1465 yılında Balaban Paşa'nın komutasında bir akın başlatmış bu İskender Bey'in önemli kayıplar vermesine sebebiyet vermiştir (Hammer, 2007, c.1, s.263). Balaban Paşa'nın harekâtı tam bir neticeye varamayınca II. Mehmed 1465' yılında bizzat ordunun başında sefere çıkarak bölgede önemli kaleleri almış ve bu durumda İskender Bey'in savunma gücünü kırmaya başlamıştır. Lakin 1465'de ki süreçler Osmanlı ve Arnavutların birbiri üzerinde sürekli galip gelmesine ve sonuca varmayan kısır bir döngü oluşturmasına sebep vermiştir (Zinkeisen, 2011, c.1, s. 281-282).

İskender Bey, yoğunlaşan Osmanlı baskısı altında beraberindekilerin desteklerini yitirmeye başlamıştır. Uzunçarşılı, İskender Bey'in Papa ve beraberindekilerden yardım talep ettiğini fakat kendisine herhangi bir yardım gönderilemediği hususunda bilgi aktarır (Uzunçarşılı, c.2, s.69). Yıl 1467'ye geldiğinde II. Mehmed büyük bir kuvvet ile tekrar Arnavutluk'u kuşatır lakin nihai bir netice alamamış, bu durumda sadece alınan bölgelere Osmanlı askerleri yerleştirerek isyan önemli derecede baskı altında tutulmuştur (Sevim ve Yücel, 1991, s.58; Uzunçarşılı, c.2, s.69).

1467'de yapılan Osmanlı seferleri Arnavutluk'un ve İskender Bey isyanının zayıflaması hususunda önemli bir adım olmuştur. İskender Bey'in gereken yardımı bulamaması, finanse desteğini yitirmesi, Bizans'ın ortadan kalkması ve Osmanlı'nın birçok bölge de hâkimiyet sağlaması ile mücadelenin zayıflamasına sebebiyet vermiştir.

İskender Bey 1468 yılında yeni ittifaklar bulmak ve kendisini finanse etmek adına çabaya girişmiş, lakin yakalandığı hastalık neticesinde amacına ulaşamadan yaşamını yitirmiştir. Osmanlı Devleti, İskender Bey'in ölümünün ardından II. Bayezid zamanında bölgede hâkimiyet tahsis edebilmiştir.

Sonuç

Osmanlı'da XV. yüzyılda meydana gelen Arnavut isyanları devletin Balkan politikası ve siyaseti üzerinde önemli derecede etkili olmuştur. XIII. Yüzyılda Osmanlı'nın bölgeye gelmesi ve burada uyguladığı toprak rejimi ve askeri yöndeki politikalar anlaşılacağı üzere Balkan halklarını önemli derecede rahatsız etmiştir. Bunlar arasında ulusalcı duygulara sahip Arnavutların, XV. yüzyılda başlayan isyanı desteklemelerinin sebebi bundan dolayı kaynaklanmıştır.

Bölgede bir isyanın baş göstermesi Balkan iskân politikasından ötürü her daim olası olmuştur. Bununla birlikte Arnavutluk'un önemli liman sahası, buradan Akdeniz'e açılan ve oradan diğer stratejik noktalara bağlanan konumu, bir üs vaziyeti görmesi, Ayrıca İtalya ve Venedik ile doğrudan bağlantılı olan konumu neticesinde, Osmanlı bölgenin önemini fark etmiştir. Aynı oranda Venedik ve İtalya burayı elde tutmanın hızla yayılan İslam ve Osmanlı akınlarının önüne geçmek için elde tutulması gerektiğinin farkına varmıştır. Bu iki tarafından Arnavutluk üzerindeki siyasetini şekillendirmiştir. Bölge bulunduğu konum itibari ile İslam'ın, batıya daha hızlı sirayet edebileceği fikrini de doğurmuştur.

İskender Bey isyanı Osmanlı'nın bölgede yerleşmesinden huzursuzluk duyan feodallerin bir ürünü olarak meydana gelmiştir. XV. yüzyılda başlayan isyan her ne kadar kişisel çıkaralar

ve ekonomik nedenlerle dayandırılmak istense de temelinde Osmanlı'nın uyguladığı politikalardan duyulan rahatsızlık yer almaktadır. Osmanlı padişahlarının uyguladığı politika İskender Bey'in saraya olan sadakatini zayıflatmış, bunun neticesinde Osmanlı'nın Fetretten beri içinde bulunduğu sıkışık durumdan faydalanan İskender Bey isyan başlatmıştır. İsyan başta sadece Arnavutların milliyetçi duygularının bir ürünü olarak görülürken daha sonra Avrupa'nın ve Hristiyan dünyasının bir sorunu haline bürünmüştür. Bu bağlamda isyan siyasi, ekonomik, dini ve ulusalcı bir isyan olarak görülmelidir. Bununla birlikte İskender Bey'in veraset konusunda huzursuzluk duyduğu ''Andre Karlo'' meselesi üzerine dikkatli incelemeler yapılmalıdır.

İsyanın başlamasında Osmanlı'nın bölgedeki zafiyetleri ele alınmalıdır. 1402 Fetret devri ardından birçok feodal Osmanlı'ya olan sadakat yeminlerini bozmuştur. Bunun yanında Osmanlı bölgede uyguladığı politikayı tam mana ile denetleyememekte ve gayrimüslimlerin yaşayışlarını kendi özgürlüklerine bırakmak bölgede Osmanlı denetimlerini sınırlandırmaktadır. Ayrıca XV. yüzyılda başlayan İskender Bey isyanı genellikle akıncı beylerinin çözmesi gereken bir sorunmuş gibi tasavvur edilmiş, bölgede askeri gücün zayıflaması ve bu etkenlerin bir araya gelmesi ile kısa sürede Arnavutluk'ta denetim yitirilmiştir. Bu sebeple Osmanlı'nın üzerinde fetretin etkisinin devam ettiği anlaşılarak bununla beraber Osmanlı'nın henüz denetim mekanizmalarının tam manası ile oluşturulmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

II. Murad döneminde başlayan İskender Bey isyanı Osmanlı Devleti'nde sarsıcı etkiler meydana getirmiştir. İsyan kısa sürede ulusal bir kimliğe bürünmüş ve bunun ardından Avrupa isyanı destekleyerek İslam'ın yayılışını ve Avrupa'ya dayanan Osmanlı tehlikesinin önüne geçmiştir. Ayrıca Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetin tahsis edilmesini uzatmış bunun yanında yeni bir haçlı seferi düşüncesine de yol açmıştır. II. Mehmed zamanında Avrupa, Osmanlı'nın Ortodoks'lar üzerinde etkisini kaldırmak içinde İskender Bey isyanını bir çözüm olarak görmüşler fakat bunda başarılı olamamışlardır. İsyan XV. yüzyılda Osmanlı'nın batıya olacak seferlerinin de önüne geçmiştir. Arnavut Arbereşler üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınan Dora

Distira, İsyanın II. Mehmed'in seferlerinin önünü kestiğini destekler(Akt Dora Stria, Alıntılayan Kabashi, 2005, s.63).

Sonuç olarak İskender Bey isyanı Balkanlarda yerleşmeye çalışan Osmanlı'nın kaçınılmaz bir neticesi olarak meydan gelmiştir. İsyan sadece kişisel değil ulusal, ekonomik ve siyasi bir arka plan oluşturmuştur. XV. yüzyıl İskender Bey isyanı Osmanlı'nın Balkanlar üzerindeki siyasetini yakından etkilemiş ve Osmanlı'nın bölgedeki zafiyetlerini ortaya çıkararak yirmi beş yıl boyunca Osmanlı'yı Arnavutluk ve Balkan hâkimiyetinden uzak tutmuştur.

Kaynakça

Akyol, G. (2007). *Balkan Politikasında Arnavutluk*. *Yüksek Lisans Tezi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslarası İlişkiler Anabilim Dalı.

Birecikli, İ. B. (tarih yok). Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1023-1046.

BOA . nr. 6665. (tarih yok). İstanbul, Türkiye: T.C. Başbakanlık Osmalı Arşivi.

Caka, E. (2015). Yıldırım Bayezid Dönemi ve Arnavutluk ile Münasebetler. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu* (s. 149-162). Bursa: Türk Tarih Kurumu.

Danişmend, İ. H. (tarih yok). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*.

Demirkent, I. (1992). 14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti. *Birinci Kosova Savaşının 600. Yıldönümü Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Duka, F. (1991). XV ve XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler. *OTAM*, 63-71.

Encylopedia Britannica. (2020, Nisan Salı). Encylopedia Britannica: https://www.britannica.com/place/Albania/Medieval-culture adresinden alındı

Hammer, J. V. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

İnalcık, H. (1953). Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei. *Fatih Ve İstanbul Dergisi*, 153-175.

İnalcık, H. (2014). *Osmanlılar ve Haçlılar.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Jorga , N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kabashi, A. (2005). *The Memory Of Geroge Castriota Scanderbeg Among The Arberesh of İtaly: A Study on The Role of Diaspora in The Creation of Albanian National İdentity. Texas Tech Üniversitesi*.

Kuzucu, K. (2012). Lahiyalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu. *Türk Dünyası İncelmeleri Dergisi*, 309-332.

Lamartine, A. (1991). *Osmanlı Tarihi.* İstanbul: Sabah Yayınları.

Mala, M. (2013). İnsights On National And Religious War Charecter Gjergj Kastrioti-Skanderbeg. *European Journal Of Economics, Law And Sociel Sciences*, 233-238.

Matasovic, R. (2019). *A Gramatical Sketch of Albanian For Student Indo European.* Zagrep.

Nasuhbeyoğlu, T. (2008). *Balkan Tarihi.* Pusula Derneği: http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf adresinden alındı

Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı Barışı. *Türkiye Günlüğü*, 106-112.

Rruga, İ. (2011). *Arnavutluk'ta Hristiyanlık ve İslamiyetin Tarihçesi*. *Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rruga, İ. (2017). XIV. Ve XVI. Yüzyıllar Arasında Arnavutluk'ta Gayrimüslimler. *İSTEM*, 159-172.

Rruga, İ. (2018). Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi: XV-XVII Yüzyıllarda Müslümanlar ve Hristiyanların Birlikte Yaşama Deneyimi. *DEUİFD*, 205-223.

Sancaktar, C. (2011). Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 27-47.

Sevim, A; Yücel, Y. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanuni*. Ankara. TTK

Sotorovic, V. (2013). National İdentity: Who Are The Albanians ? İllirian Antroponomhy and The Ethnogenesis of Albanians. *History Research*, 5-24.

TDV İslam Ansiklopedisi. (1991). Arnavutluk. *Diyanet Vakfı Yayınları*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TDV İslam Ansiklopedisi. (1995). Fetret Devri. *TDV* . İstanbul, Türkiye: Türkiye Diyanet Vakfı.

TDV İslam Ansiklopedisi. (2000). İskender Bey. H. İnalcık içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

TDV İslam Ansiklopedisi. (2008). Rumeli. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.

Tuncer, F. F. (2019). Kosova'da Tarih Yazımı Araştırmaları: Osmanlı ve Türk İmajı. *Akademik Elegance,* 127-145.

Uzunçarşılı, İ. H. (tarih yok). *Büyük Osmanlı Tarihi.* Ankara: TTK Yayınları.

Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

WALLERSTEİN'İN DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE'NİN KÜRESEL DÜZENDEKİ KONUMU

Hatice GÜNDÜZ

Özet

Immanuel Walllerstein 20. Yüzyılın önemli toplumcu teorisyenlerinden biri olarak sosyoloji, iktisat tarihi, bilgi felsefesi ve sosyoloji alanlarında eserler vermiştir. Akademik kariyerinin ilk döneminde Afrika'yı ve Afrika ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerini incelemiş, 20. yüzyılda Afrika'daki değişimleri anlama çabası, onu 16. Yüzyıldaki gelişmeleri araştırmaya yönelmiştir. Bu araştırmaları sonucunda 16. yüzyılda kapitalizmin doğuşu ile birlikte modern dünya-sistemin ortaya çıktığını ve ilerleyen zamanda çağdaşları olan diğer dünya-sistemlerini yenerek tüm dünyaya hakim olduğu tezini ortaya koymuştur. Dünya-sistemleri analizi 1970'lerin başında, bu şekilde, yeni bir perspektif olarak doğmuştur. Wallerstein, disiplinlerin dünyanın anlaşılmasına yardım etmenin aksine engel olan şeyler olduğunu ileri sürmüş, bütünsel bir tarihsel sosyal bilim önerisinde bulunmuştur. Dünya sistemleri analizini, modern dünya-sistemin tarihini ve mekanizmalarını tarif etmek için, bir yöntem ve bakış açısı olarak kullanmıştır. Dünya-sistemleri analizi, önerdiği merkez-çevre modeliyle, dünyadaki bütün ekonomilerin ve toplumların birbirleri ile ilişkili olduğunu, fakat bu ilişkinin eşitler arasında bir ticaret olmadığını, "merkez" olarak adlandırılan güçlü ekonomilerin, "çevre" olarak adlandırılan zayıf ekonomilerden artı-değer aktarımı yaptıklarını iddia etmektedir. Merkez ve çevre arasında ikisinden de özellikler taşıyan yarı-çevre ekonomiler de yer almaktadır. Bu çalışmada, dünya-sistemleri analizi perspektifinde tarihsel planda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve günümüzde onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin küresel dünya sistemindeki konumu incelenmiştir. Wallerstein'in analizinin parametreleri dışında kalan din ve değerler referansıyla, Türkiye'nin uluslararası arenada Filistin, Suriyeli mülteciler, Kıbrıs sorunu, Afrika'nın kalkınması gibi meseleleri gündeme getirmesinin saikleri araştırılmıştır. Türkiye'nin BM'de dile getirdiği "Dünya beşten büyüktür" savının, Wallerstein'in 19. Yüzyılda gelişen disiplinler olarak tarih, sosyoloji, iktisat ve siyaset

biliminin sadece Fransa, Büyük Britanya, Birleşik Devletler, Almanya ve İtalya üzerinde incelemelerde bulunduğuna yönelik eleştirisi ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Wallerstein, Dünya-Sistemleri Analizi, Kapitalizm, Türkiye

Giriş

Galiçya bölgesinin Polonyalı Yahudilerinden olan Wallerstein Ailesi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle 1919'da Berlin'e, 1923'te de ABD'ye göç etmiştir. 1930'da NewYork'ta doğan Immanuel Wallerstein, yoğun dünya gündeminin, Nazizm, faşizm ve dünya solundaki bölünmeler gibi konuların sıkça tartışıldığı, politikayla oldukça ilgili olan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak yetişir. Wallerstein, 1947'de girdiği Colombia Üniversitesi'ndeki sosyoloji lisans öğrenimi boyunca, okuldaki birçok politik aktiviteye de etkin bir şekilde katılır. 1951'de katıldığı Afrika'daki sömürge karşıtı hareketleri konu alan uluslararası gençlik kongreleri sonrasında Afrika'daki bağımsızlık hareketleri ilgisini çeker. (Wallerstein, 2018:4) 1951-53 yılları arasında ABD ordusunda görev yaparken, McCarthyism döneminin, ülkede oluşturduğu baskı havasından duyduğu rahatsızlık, Afrika ilgisine ara vermesine sebep olur. Bu dönemde başladığı "McCarthycilik ve ABD Dış Politikası" başlıklı yüksek lisans tezini 1954 yılında tamamlar. Doktora çalışmalarında ilgi rotası yöne Afrika'ya yönelir,1955'te Ford Vakfı'ndan, Gana Gold Coast ve Ivory Coast'daki ulusalcı hareketlerin yükselişinde, bu iki bölgedeki gönüllü birliklerin etkisinin araştırılmasını konu alan doktora tezini yazması karşılığında burs alır.

Wallerstein'in bu şekilde başlayan Afrika siyaseti ve Afrika'nın uluslararası ilişkileri ile ilgili çalışmaları, 1970'lere kadar devam etti. Akademik hayatının ilk yirmi yılındaki ilk beş kitabı Afrika üzerine olmakla beraber yazılarının da konusunu büyük ölçüde Afrika ile ilgili meseleler oluşturuyordu. "Üçüncü Dünya" gibi adlandırmalar ve küçümsemeler onun çalışmalarındaki kararlılığını etkilemeyi başaramamıştır. 20. yüzyılda Afrika'daki değişimleri

anlama çabası, onu, 16. yüzyıldaki gelişmeleri araştırmaya yöneltmiştir. Bu araştırmalarının sonucunda Wallerstein, 16. yüzyılda kapitalizmin doğuşu ile birlikte modern dünya-sistemin ortaya çıktığını ve ilerleyen zamanda çağdaşları olan diğer dünya-sistemlerini yenerek tüm dünyaya hakim olduğu tezini öne sürmüştür. Bu tezini, 1974 de ilk cildini yayınladığı, modern çağın klasiği haline gelen dört ciltlik "Modern Dünya-Sistemi" adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserde, 16. yüzyıldan başlayarak batı uygarlığının gelişim sürecini aktarmakla beraber, modern sosyal bilimlerin 19. yüzyılda farklı farklı isimler altında ayrıştırılmasını eleştirmiş, toplumsal değişimlerin analizinde yeni bir perspektif önerisinde bulunmuştur.

Wallerstein dünya gündeminde yer alan yoğun gelişmeleri, toplum ve insan davranışlarında ortaya çıkan değişimleri ve buna bağlı yeni olguları sınırlı bir zaman dilimi içerisinde değerlendirmeyi, gazete haberi niteliğinde, çok da anlam taşımayan sonuçlara ulaşmak olarak niteler. Bir bütün olarak bu gelişim ve değişimlerin anlamlarının, kökenlerinin ve büyük fotoğrafın içinde nereye oturduklarının anlaşılabilmesi için tarihsel arka planın göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur. (Wallerstein, 2018:10) Bu anlamda bilinen ilk yaklaşım, bugün İslam dünyasında, kısmen Batı'da da kabul gördüğü üzere, İbn-i Haldun'un "İlm-i Umran" usulüdür. İbn-i Haldun, çeşitli milletlerin ve devletlerin gelişim süreçlerinin, olayların nakil ve rivayetlerle sıralanmasının, tarihin anlaşılması açısından bir katkı sağlamayacağını savunmuş, tarihin gerçek bilgisine ulaşabilmek için toplumların ve medeniyetlerin çeşitlerinin, zaman içinde bunlarda meydana gelen değişimlerin ve nedenlerinin incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. (İbn-i Haldun'un Nazarından,2018) Bu ilim dalına "Umran İlmi" adını vererek tarih ve sosyoloji bilimlerinin prensiplerinin ortak kullanıldığı tarihsel sosyolojinin temellerini atmıştır.

İlm-i Umran'a benzer bir yaklaşımla 1970'lerden 2019'a kadar sosyal bilimciler üzerinde etkili bir isim olan, sosyolog ve iktisadi politika tarihçisi Immanuel Maurice Wallerstein, akademik kariyeri boyunca tarih, coğrafya, iktisat, sosyoloji, felsefe, hukuk, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin aslında birbirinden kesin çizgilerle ayrıştırılamayacağını savunmuştur. Wallerstein, bu ayrışık disiplinlerin dünyanın anlaşılmasına yardım etmesinin aksine bunların dünyayı anlamda engel olduğunu ileri sürmüş, bütünlüklü bir

tarihsel sosyal bilim önerisinde bulunmuştur. (Wallerstein, 2018:11) Sosyal bilimcilerin ancak bu alanlara mümkün olduğu kadar hakim olmaları gerektiğini ve çalışmalarını bu alanlara ait verilerle anlamlandırmaları halinde bilime esaslı katkılar yapabileceklerini öne süren Wallerstein, aksi durumda toplumların mevcut karmaşık sosyo-ekonomik ve siyasal problemlerine çözüm bulunamayacağını iddia etmiştir. Wallerstein'ın bu iddiaları bağlamında geliştirdiği, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler ve siyasi iktisat alanlarının sentezi olan "Modern Dünya Sistemleri Teorisi", 20. yüzyılın sosyal bilimler alanında en çok ses getiren ve tartışılan katkılarından biri sayılmaktadır. (Göksel, 2019)

Bu makale, birinci planda Wallerstein'ın tarihsel sosyal bilimler alanında çalışan ve dünya sistemlerini analiz etmeyi hedefleyen yüksek lisans öğrencileri için kaleme aldığı "Dünya Sistemleri Analizi (Bir Giriş)" kitabını odağına alıp, Wallerstein'in konuyla ilgili teorisini ve buna dair argümanları açıklamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak çalışmada Wallerstein'ın dünya-sistemleri teorisinin, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına yansımalarına değinilmiştir. Dünya-sistemleri teorisi perspektifinden Türkiye'nin küresel düzendeki konumunun değerlendirilebilmesi amacıyla Türkiye'nin gelişim gösterdiği alanlar incelenmiş, bu alanlardaki rekabet gücü ile ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca bu çalışmada, Türkiye'nin uluslararası platformlarda gösterdiği, uluslararası sistemin yeniden dizaynına yönelik reformist yaklaşımın, adil ve eşitlikçi paylaşım vurgularının arka planında, ait olduğu medeniyetin değerlerinin yer aldığı tezi savunulmaktadır. Wallerstein'in bütünsel tarih yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, temsil kabiliyeti zayıf, etkinliği kısıtlı ülkeler adına bu eleştirileri dile getirmekle tarihsel sorumluluğunu yerine getirdiği düşünülmelidir. Bunun yanı sıra, Wallerstein'in çevre-merkez, bağımlılık / sömürü ilişkisi temelinde kurduğu modern dünya sistemi perspektifi, 21. yüzyılda ülkeler arasında giderek derinleşen uçurumları açıklama potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada Wallerstein'in tespitleri ile Türkiye'nin küresel organizasyonların yapısına ve işleyişine getirdiği eleştirilerin ortak noktaları açıklanmıştır.70'li ve 80'li yıllardaki konjonktürün etkisiyle 80'li yıllardan itibaren Dünya Sistemi yaklaşımı Osmanlı çalışmalarında kullanılmıştır. 90'lı yıllardan itibaren teorinin, akademisyenler nezdinde popülaritesi azalmıştır. Dünya-sistemleri teorisinde kullanılan kavramların büyük bir

kısmının Osmanlı tarihini anlamada çok yetersiz olması bu teorinin Osmanlı/Türkiye tarihi çalışmalarında kullanılmasında bir açmaz olmuştur. Dünya-sistemleri teorisinin, dini ve kültürel öğeleri geri planda bırakarak sadece ekonomik alana odaklanması bu yetersizliğe sebebiyet vermektedir. 30 Ağustos 2019'da Wallerstein'in ölümüyle, teori ve düşünceleri tekrar gündeme gelmiş, değerlendirmeleri gözden geçirilmiştir. Bu minvalde bu çalışma, güncel gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin küresel düzendeki konumunu dünya-sistemleri perspektifinde değerlendirmeye yönelik katkıda bulunmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda Aydınlanma, sanayileşme ve kapitalizmin etkisiyle Batı'da imparatorlukların sahneden silinip, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte toplum yapılarında yoğun ve köklü değişiklikler yaşanmış, toplumdan bireyselleşmeye kayan bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu köklü değişikliklerin yaşandığı döneme, Saint-Simon'ın (1760-1825) mimarı olduğu kabul edilen sosyoloji biliminin isim babası August Comte (1798-1857) ve Emile Durkheim'in (1858-1917) görüşleri damgasını vurmuştur. (Çayır,2019:11)

Diğer taraftan tarih biliminde de 19. yüzyılda pozitivizmin etkisiyle geleneksel tarih yazımına eleştiriler başlamış, Ranke'nin icadı "*gerçekte nasıl olduysa öyle*" sloganı ile arşiv belgeciliğine dayanan bir tarih yazımının bilimsel ve objektif olacağı kanısı yaygınlaşmıştı. (Wallerstein, 2018:20) "Şimdi" nin tarih yazımında hislere engel olunamayacağı düşünülerek, ancak "geçmiş"in tarihinin önyargısız yazılabileceği savunulmuştur. Bunun aksine arşiv belgelerinin önemli bir kısmının da siyasi kişiliklerin etkisi altında yazıldığı bilinen bir gerçekti. Bunun da ötesinde 19. yüzyılda tarihçiler başta kendi ülke tarihlerini, bunun ardından arşiv belgelerine ulaşabildikleri ulusların tarihlerini araştırmışlardı. Bu anlamda yazılan ve öğretilen tarih, hatalı ve eksik bir perspektifle, sadece beş ülke Fransa, Büyük Britanya, ABD, Almanya ve İtalya'nın tarihi idi ve bu tutum çağdaş milliyetçi duyguları pekiştirmesi bağlamında bu devletler tarafından da teşvik ediliyordu. (Wallerstein, 2018:22-23) Doğal olarak sadece geçmişin araştırma nesnesi olması addedilmesi tarihçilerin araştırma alanlarını geçmişle sınırlandırmaları, ülkelerinin güncel, çağdaş meseleleri hakkında söz söyleyememelerine neden

olmaktaydı. Hâlbuki politik liderler, güncele, şimdiye dair bilgiye de ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç doğrultusunda "şimdi" yi yani günceli araştırmaya yönelik üç yeni disiplin geliştirildi; bunlar pazarın yani ekonomik verilerin araştırılması ve analizi için "iktisat", devletle ilgili konular için "siyaset bilimi" ve sivil toplumun araştırılması için "sosyoloji" dir. Modernite, 19. yüzyılda egemen olan liberal ideolojiye göre, bu toplumsal alanların ayrıştırılmasıyla tanımlanmaktaydı. Pazar, devlet ve sivil toplumun işleyiş mantıklarının farklı olduğu varsayılarak araştırılma yöntemlerinin de farklı olması gerektiği savunuluyordu. Geçmişle sınırlandırılan tarihle beraber, bu dört disiplin aslında dünyanın sadece küçük bir kısmını incelemişti. Hâlbuki 19. yüzyılda adı geçen bu beş ülkenin, uyguladığı sömürgeci politikalar dolayısıyla dünyanın birçok bölgesiyle ilişki içinde bulunuyor, ticaret yapıyor, hatta savaşıyor olması, kendileri dışındaki coğrafyaların ve toplumların da araştırılmasını zorunlu kılıyordu. Modern dışı görülen bu bölgeler için işlerlikte bulunan bu dört disiplin uygun görülmeyerek, ötekileştirilen sömürge yönetimindeki toplumlar için, antropoloji ve etnografya bilimleri ihdas edildi. Görünür yüzeyde bu disiplinler, tarihleri olmadığı varsayılan bu "ilkel halkların" alışkanlıklarını, geleneklerini, kültürlerini inceliyor, sömürge öncesine kadar nasıl var olduklarını, geleneksel yaşama biçimlerini belirlemeye çalışıyordu. Pratikte ise bu antropolog ve etnograflar, yerel halklara karşı nasıl davranılması, nelerden kaçınılması gerektiği konusunda yerel yöneticilere bilgiler vererek sömürgeci devletler lehine önemli bir görev üstlenmişlerdir. (Wallerstein, 2018:23-26)

Sosyal bilimlerde modern devletlere ve ilkel halklara yönelik bu şekilde ayrı ayrı yapılandırmalara gidilmişti. Fakat bu iki grup dışında 19. yüzyıl söylemiyle "yüksek bir medeniyete" sahip oldukları ifade edilen Çin, Hindistan, İran, Arap dünyasına ait bölgeler de mevcuttu ve buralarda geçmişte dünya imparatorluğu çatısı altında ortak bir dil, din ve birçok ortak gelenek oluşturmayı başarmışlardı. Artık askeri ve teknolojik olarak Avrupa kadar güçlü olmadıklarından modern olmadıkları düşünülüyor, fakat Avrupa standartları açısından değerlendirilse bile ilkel halklar sınıfına da dahil edilemiyorlardı. Yaşam tarzı ve kültürel bakımdan Avrupalılardan çok farklıydılar, dinleri de Hristiyanlıkla benzeşmiyordu. Bu toplumlarla ilgili bilgi sahibi olabilmek, öncelikle Avrupa dillerinden çok farklı dillerde

yazılmış bulunan antik dinsel metinlerin okunması ile mümkündü, bunun için de filolojik yeteneklerin uzun ve sabırlı eğitimlerden geçirilerek yetiştirilmesi gerekiyordu. Böylece ortaya çıkan bu disiplin, Avrupalıların klasik Doğu-Batı ayrımını ele veren bir isimle, "Şarkiyatçılık" olarak gelişti. Çalışma usulleri etnograflarla benzerlik gösterse de, Şarkiyatçılar esas olarak, bu "yüksek medeniyetlerin" nasıl olup da sanki tarihin bir noktasında donmuş gibi sabitlendiklerini anlamaya çalışıyor, bu yüzden de Batı Hristiyan dünyası gibi modernliğe geçemediklerini araştırıyorlardı. Şarkiyatçılar bu araştırmaları neticesinde, bu milletlerin modernleşebilmeleri için Avrupalıların yardımına ihtiyaçları olduğu sonucuna vardılar. (Wallerstein, 2018:26-27) Nitekim bu görüş Edward Said'in Şarkiyatçılık için yaptığı "Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur" şeklindeki tanımla da örtüşüyordu. (Bulut, 2007)

Görüldüğü üzere 19. yüzyılda mevcut olan sosyal bilim sınıflandırmalarına göre dünyadaki bölgeler ve ülkeler, disiplinler arasında pay edilmişti. Bu paylaşım Avrupa-Kuzey Amerika, bunların sömürgesi durumundaki ülkeler ve henüz sömürgeleştiremedikleri diğerleri şeklinde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ABD, gerek askeri ve ekonomik gerekse siyasi bakımdan hegemonik bir güce dönüşmüştür. Bunun bir uzantısı olarak ABD üniversite sistemi de en etkili sistem olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Afrika, Latin Amerika ve Asya üzerine sosyologlar, tarihçiler ve siyaset bilimciler yoğun alan araştırmalarına yönelmişlerdir. Özellikle ABD'de, alan araştırmalarının 1945 sonrası dönemde sayısal olarak zirveye çıkmıştır. Fakat modern dünya yani Avrupa-Kuzey Amerika için geçerli olan teoriler, Üçüncü Dünya ülkelerine uygulandığında beklenmedik problemlerle karşılaşmıştır. Gelişimin kademeli olacağını ileri süren modernleşme kuramları ile bu problemlerin aşılabileceği düşünülmüştür. Bu kurama göre az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin, bir anda değil ancak kademeli olarak gelişebilecek ve bunu başarabilmek için öncelikle gelişmiş devletleri taklit etmek, model aldığı gelişmiş devletin tavsiyelerini uygulamak zorunda olduğu düşünülmüştür. Soğuk Savaş döneminde bu ülkeler başka alternatifleri olmaksızın, model olarak iki kutuplu dünyanın kutuplarını temsil eden ABD' yi, ya da SSCB'yi model almak durumunda kalmışlardır. Birleşik Devletler'in, SSCB'nin liderliğindeki komünist devletler

bloğunu engelleme çabaları devam ederken, beri yandan 1960'ların yeni toplumsal hareketleri statükoya karşı eleştiriler getirmeye başlamıştır. O dönemde ortaya çıkan Yurttaşlık Hakları Hareketi ve savaş karşıtı hareketler gibi aykırı çıkışlar, üniversite öğrencilerini de etkisi altına almayı başarmış, statükoya dair eleştirileri artırmış, toplumsal dönüşüm yönünde yoğun talepler meydana getirmiştir. Kapitalizmin ve Batı hegemonyasının diğer toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini sorgulayan yeni kuşak, 1968 protestoları gibi eylemlerle seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Wallerstein, modern dünya sistemi perspektifinin oluşumuna, destek almasına ve kabul görmesine imkan sağlayan bir iklim oluşturduğu için, bu dönemi 1848'den sonra gelen dünya çapında ikinci büyük ihtilal olarak değerlendirmiştir. (Kaya,2018:55)

Wallerstein, kariyerinin erken döneminde sömürgecilik ile Batı emperyalizmine eleştirel tutum sergileyen bir liberalken, Batı Avrupa ve ABD'den başlayarak dünyanın birçok ülkesine sıçrayan 1968 öğrenci hareketleri hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

Kapitalist dünya sistemini 16'ncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan benzersiz bir olgu olarak nitelendiren Wallerstein, 'sonsuz sermaye birikimi' hedefinin sistemin sürükleyici ilkesi olduğunu, sistemin kendi kendini bu şekilde pekiştirdiğini iddia etmektedir. Coğrafî genişleme ihtiyacı duyan sistemin, yayılma alanlarında başlangıçta toplumların direnişiyle karşılaştığını, bu yüzden her defasında ancak bir alanı kapsamına alabildiğini söylemiştir. 19'uncu yüzyılın sonlarına kadar bölgesel kalan sistemin, ortaya çıktığı andan itibaren, genişleme istidadı göstererek, günümüzde coğrafyası tüm dünya olan, krizi tüm dünyayı sarsan küresel bir statüko haline geldiğini vurgulamıştır. 1968 hareketliliğindeki tutumu ve radikal fikirleri Columbia Üniversitesi'nden uzaklaştırılmasıyla başlayan yeni bir süreci başlatmıştır. Daha sonra, adil ve sürdürülebilir bir yapı olmadığını düşündüğü kapitalist dünya sisteminin eleştirisini, dönemin diğer "radikal anti-kapitalistleri" Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank ve Samir Amin ile birlikte yürütmüş ve beraber yeni bir ekol oluşturmuşlardır. Dörtlü Çete olarak anılan bu grup, 1960'larda Latin Amerika'da ortaya çıkan Bağımlılık Teorisinin önemli isimleri haline gelmişlerdir. Bağımlılık Teorisi, Doğu ülkelerinin geri kalmışlığını, bilimsel-teknolojik gelişmelerden yoksun olmaları ve Batı ülkelerine benzememeleri ile açıklayan modernleşme teorisine tepki olarak doğmuştur.

Teori, ekonomik emperyalizmi baz alır ve azgelişmiş ülkelere yapılan yardımların iyi niyetli olmayıp, asıl amacının, yoksul ülkeleri yardım veren ülkenin ekonomik kıskacına almak olduğunu iddia etmektedir. Azgelişmişliğin sorumluluğu, ülkelerin kendine ait değil, tarihsel kapitalizmin sonucuydu. (Wallerstein, 2018:33)

Wallerstein, Modern Dünya-Sistemi kuramını oluştururken hem Marx'tan hem de Braudel'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Marx'ın toplumsal değişim kuramında sırasıyla: ilkel toplum, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm olarak üretim biçimlerine göre nitelenen toplumların takip ettiği belirli bir tarihsel seyir vardır. Bu seyirde toplumların ulaşacağı son nokta sosyalizmdir. Wallerstein de Marx gibi bir metodoloji takip ederek, kuramını olayların tarihsel bütünlüğü içinde açıklamıştır.(Kaya,2005) ECLA'nın merkez-çevre ülkeler ayrımı ile Braudel'in "Akdeniz" kitabında yer alan "dünya-ekonomisi" kavramını modern dünya-sistemleri kuramında sentezlemiştir. (Wallerstein, 2018:41)

Dünya sistemleri analizini, modern dünya-sistemin tarihini ve mekanizmalarını tarif etmek için, bir yöntem ve bakış açısı olarak kullanmıştır. Dünya-sistemleri analizi, önerdiği merkez-çevre modeliyle, dünyadaki bütün ekonomilerin ve toplumların birbirleri ile ilişkili olduğunu, fakat bu ilişkinin eşitler arasında bir ticaret olmadığını, "merkez" olarak adlandırılan güçlü ekonomilerin, "çevre" olarak adlandırılan zayıf ekonomilerden artı-değer aktarımı yaptıklarını iddia etmektedir. Merkez ve çevre arasında ikisinden de özellikler taşıyan yarı-çevre ekonomiler yer almaktadır. (Wallerstein, 2018:42) Dünyadaki büyük küçük tüm ekonomiler bu modern dünya sistemi içinde gelişmişlik derecelerine ve büyüklüklerine göre bu alanlardan birinde yer alırlar. Merkezde yer alan güçlü ekonomilerin teknolojik gelişmişlikleri en üst düzeydedir, katma değeri yüksek, sofistike ve ileri teknoloji ürünleri üretir ve bu alanlarda dünya pazarını kontrol ederler. Bu ülkeler sanayileşmişlerdir, yüksek gelir ve vasıflı iş gücüne sahiptirler, çevre ve yarı –çevre ülkelerden hammadde ve iş gücü temin ederler. Çevrede yer alan ekonomilerin teknolojileri geridir, gelirleri düşüktür, iş gücü vasıfsızdır. Çevre ekonomiler diğer ekonomilere ancak hammadde ve iş gücü ihracında bulunurlar, ayakta kalabilmek için merkez ekonomilerin yatırımlarına ihtiyaç duyarlar. Yarı çevre ekonomiler orta düzeyde gelire sahiptirler, sanayileşmişlerdir, kapitalisttirler. Bu ekonomiler hem merkez

ülkelerin baskısı altındadırlar hem de çevre ülkelere baskı uygulamaktadırlar. Bir taraftan çevreye kayma kaygısı taşırken, diğer taraftan merkez ekonomi olma yönünde ilerlemek için diğer yarı-çevre ülkelerle rekabetçi mücadele içindedirler. Daha güçlü dış firmalara karşı kendi üretim süreçlerini korumaya çabalarken, dünya pazarıyla rekabet edebilmek için kendi firmalarının verimliliğini iyileştirmeye çalışırlar ki bu da ciddi devlet müdahalesi gerektiren bir durumdur. Bu yüzden yarı çevre devletler zaman zaman saldırgan ve korumacı politikalar uygulamak zorunda kalabilirler. (Wallerstein, 2018:61-62) Sistem kendi içinde eşit olmayan ilişkiler içerir, merkez ekonomiler küresel pazarı kontrol ederek bir taraftan kendi ürünlerini en yüksek fiyattan satabilirken, diğer taraftan hammaddeyi ve iş gücünü çevre ülkelerden en ucuza temin edebilmektedirler. Wallerstein, bu perspektifle dünya sistemi içinde yaşanan değişimlerin eşit olmadığını, adaletsiz gelişme görüldüğünü, tüm tarafların aynı anda gelişmesinin mümkün olmadığını açıklamaya çalışmaktadır. Taraflardan birinde kaydedilen bir gelişmenin, ancak diğer tarafın geri kalması pahasına gerçekleştiğini iddia etmektedir.

Wallerstein'ın dünya-sistemleri analizine en çok metodoloji konusunda eleştiriler yöneltilmektedir. Bütünsel tarih yaklaşımını savunuyor olmasına rağmen iktisadi alana öncelemekle suçlanır. Avrupa merkezci olması, bununla beraber kültürün merkeziliğini ihmal etmesi eleştirildiği diğer hususlardır. (Wallerstein, 2018:68) Wallerstein'e esaslı eleştiri daha çok, dünya sisteminin adaletsiz, eşitsiz bir gelişme anlayışı üzerine kurulduğunu kabullenmeyen, burjuva liberal ekonomistlerden gelmiştir. Bunlar, bir gelişme varsa bunun tüm tarafları olumlu etkilemesi gerektiğini, reelde böyle olmamasının nedenlerinin yerel kurum ve kültürle ilişkili olabileceğini, bu nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla dünyanın tüm bölgelerinin gelişebilmesinin mümkün olduğunu iddia ederler. Halbuki 21. Yüzyılla birlikte, uluslar ve ekonomik güçler arasındaki fark büyük hızla artmaya devam etmiş, eşitsiz gelişme ve bağımlılık zinciri uç noktalara varmıştır. Örneğin, İngiliz Parlamentosu tarafından 2018'de yapılan bir araştırmaya göre, 2030 yılında dünyada yaşayan insanların yüzde birinin dünya zenginliğinin üçte-ikisine sahip olacağı öngörülmektedir. Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü raporları, dünya nüfusunun yarısının en temel sağlık hizmetlerinden yoksun olduğunu

kaydetmektedir. Afrika, Güney Amerika'nın büyük bölümü, Güneydoğu Asya ve hatta Doğu Avrupa sağlık problemlerinin en yoğun olarak yaşandığı bölgelerdir. (BBC News,2019)

Bu açıdan bakıldığında, Wallerstein'ın çevre-merkez bağımlılık/ sömürü ilişkisine dayalı dünya-sistemi perspektifi günümüzde toplumlar arasında gittikçe derinleşen uçurumları açıklayabilmek için belki daha da elzem hale geldi. Bu yüzden Wallerstein'ın yazıları ve bakış açısı, kendisini yakından takip eden çevre ekonomilerdeki sosyal bilimciler için çok daha büyük anlam taşımaktadır. Wallerstein'ın modern dünya sistemi anlayışına göre Türkiye, 1990'lara kadar çevrede yer alan hem bağımlı hem de az ve çarpık gelişmiş bir ekonomi olarak değerlendirildiğinden, Türkiye ekonomisinin dünya sistemleri içindeki yerini ve bu sürecin tarihi gelişimini çalışan sosyal bilimciler için Wallerstein birinci derecede önem arz etmekteydi. Bu öneme binaen, 1980'lerden itibaren Türkiye'den pek çok öğrenci ve araştırmacı Wallerstein'le forumlarda bir araya gelmiş, ortak tartışma imkanı bulmuş, hatta bizzat yanına gidip onunla birlikte çalışmışlardır. (BBC News,2019)

Wallerstein, birkaç makalesinde ve Modern Dünya-Sistemleri eserinin üçüncü cildinde, büyük bir sistem olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun 1750-1850 tarihleri arasında kapitalist dünya-ekonomiye dahil edildiğini yazmıştır. Rusya, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Afrika için yapısal olarak paralel süreçlerin işlediğini, bu dönemdeki genişleme ihtiyacının sonucu olarak bu bölgelerin sisteme eklemlendiğini ve 1850'den itibaren Osmanlıların diğer çevre bölgelerin akıbetine uğradığını, benzer problemlere maruz kaldığını söylemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye'yi; bu anlamda aynı ekonomik gelişme ikilemleriyle yüz yüze gelen Brezilya, Kore veya diğer otuz beş civarındaki ülkeden farklı olmadığını düşünmektedir. Wallerstein, dünyanın herhangi bir bölgesinin sistemin tarihsel gelişimi içinde konumlandırabileceğini iddia etmektedir. (Wallerstein,2004)

Osmanlılar ekonomiye devletin, reayanın mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayacak bir etkinlik olarak yaklaşmışlardır. Temel hedef ülkenin ihtiyaçlarını temin etmek olduğu için, ihracatçı değillerdi, bununla beraber ithalat serbestti. Köy ve kazalarda yapılan üretim öncelikle bulunduğu yerde tüketilir, fazlası merkezlere, İstanbul'a yönlendirilirdi. Osmanlı'da bir yerden

bir yere mal nakli denetime tabiiydi, ancak tüm bölgelerin ihtiyaçları temin edildikten sonra fazlası varsa ihraç edilirdi. Batıda olduğu gibi, para kazanmak, ticaretini yapmak için üretim yapılmazdı. Devletin devamlılığını sağlamak için, hazinenin boş olmaması gerekirdi, bu yüzden vergi düzenlemeleri mevcuttu. Osmanlı, şahısların üretim faktörlerini, toprak, sermaye ve emeği kullanarak, toplumun diğer kesimlerine karşı üstünlük sağlamasına müsaade etmemiştir. (Genç,2018)

Başta Marx olmak üzere pek çok yazar, kapitalizmin gelişmesinde sermaye birikiminin ziraatten kaynakladığını düşünmektedir. İlk kapitalistler, sermaye birikimini geniş toprakların kontrolünü sağlayıp, buralarda ucuz emek kullanarak ve kârlı faaliyetlere yönelerek oluşturmuşlardır. Osmanlılar ekilebilir topraklarını üretici köylüler arasında birbirine yakın büyüklükte olmasına dikkat ederek, büyük çiftliklere sahip olarak kapitalist üretim yapacak büyük sermayenin oluşumuna izin vermemişlerdir. (Genç,2018)Marx'ın Asya tipi olarak nitelendirdiği üretim tarzı ile, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan, Çin gibi Asya toplumlarında, merkezi otorite, Avrupa'dakinin aksine, gücünü korumak ve yetkilerini paylaşmamak adına ülke topraklarını belirli bir kişiye ya da aileye mülk olarak devretmez, ancak belli koşullarda ve kendisine bağlı kalma şartı ile kullanım hakkını devreder, hatta bu hak miras yoluyla da kişinin çocuklarına bölüştürülemez, ancak aynı şartlarla bir kişiye blok olarak devredilirdi. İşte Osmanlı Devleti'nde büyük çiftliklerin ortaya çıkmasını tarımsal olarak temel birim olan çift-hane sistemi denilen bu oluşum engellemiştir. Devlet, reayanın topraklarını, özel mülkiyete dönüşmesine, köylülerin bu topraklarda işçi konumuna düşmesine; bu topraklara karşı kalkışılabilecek her türlü girişime karşı özenle korumuştur. Tımar sisteminin görülmediği Arap vilayetlerinde ise büyük çiftliklerinin gelişiminin daha rahat olduğu gözlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde toprak bol, iş gücü ise oldukça azdı. Toprağın işgücüne oranının yüksekliği de, çiftliklerin ortaya çıkmasını engelleyen faktörlerden bir başkası olmuştur. Büyük tarım işletmelerinin gelişimi ve yayılmasının engelleyen faktörlerden bir diğeri de müsadere yöntemiydi. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın mallarına el konulmasıyla başlayan müsadere usulü, bir süre sonra tüm devlet görevlilerine uygulanmaya başlandı. Çünkü devlet görevlilerinin kullanımına sunulan mal, para ve her tür meta, zatına değil makamın kendisine

aitti. Bu yüzden, görevi bitince veya vefatı halinde devlet adamının edindiği mallar tekrardan devlete intikal ederdi. (Öğün,2006)

'Şenlendirme' (İhya) adı verilen uygulamayla ölü ve atıl durumdaki yani mevat topraklarda üretim teşvik edilmiştir. Osmanlı Devleti işletmeci bir kavrayışla bu ölü arazilerin mülk araziye dönüşmesi için hukuksal bir olanak sağlamıştır. Buna göre su kanalları ve toprağın ekilmeye hazır hale getirilmesi gibi altyapı işlerini karşılamayı vaat eden müteşebbislere bu arazileri temlik edebiliyordu. Büyük çiftliklerin çıktığı bu gibi durumlarda devletin esas gayesi ekilebilir arazilerin genişletilmesi ve üretimin çoğaltılmasıdır. Avrupa'daki büyük çiftliklerden farklı olarak bu 'ihya' faaliyetinin olumlu bir yanı da ıslah edilen toprakların büyük ölçüde hayır niyetiyle ya da kamu yararına sunulması niyetiyle vakfa dönüştürülmesi ve Avrupa'da görülene zıt olarak, zor gücüyle pazara yönlendirilmiş emeğin kullanılmamasıdır. (Ceylan,2003:89)

Teoriye göre dünya-sisteminin merkezinde uzmanlaşma (specialization) ve çeşitliliğe doğru bir yönelim mevcutken, sistemin çevre bölgelerindeki eğilim mono kültürdür. Osmanlı Devleti'nin merkezi topraklarında ise tek tip ürün tarımı katiyen ağırlıklı olarak yapılmamıştır ve bir ihraç mamülünün bütün tarım ürünleri arasındaki oranının yüzde on ikiden fazla olduğu yıllar çok nadirdir. Doğrudan işletilmekte olan çiftliklerde tek tip ürüne tarımı değil, çeşitlenmiş tarım ürünleri görülmektedir. Balkanlarda bu çeşidi çoğalmış tarımın en önemli unsurları buğday, arpa, pamuk ve darıdır. Dolayısıyla Avrupa'da gelişmiş olan bu tek ürün tarımı yapısının imparatorluk genelinde var olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. (Ceylan,2003:91)

Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Batılı olmayan toplumların tarihlerinin, Batı egemen bir dille yazılması sebebiyle, insanlık tarihi içerisine yerleştirilmesi zorlaşmış ve 'globalleşen batı-merkezli tarih paradigmasının zihinlerde oluşturduğu tarihî akış şeması' Doğu medeniyetlerini anlamadaki en büyük metodolojik engel haline gelmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin tarihsel ilişkisinin bulunduğu coğrafyada yaşanan sorunlarla ilgili uluslararası arenada gündeme getirdiği eleştiri ve itirazlar yeterince destek bulmamaktadır. Wallerstein'in

19. yüzyıl tarihçiliğine yönelttiği eleştirilerden biri de anlatılan tarihin sadece beş ülkeye ait yani, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD'nin tarihi olmasıydı. Türkiye'yi temsilen, 2014 yılında 69. BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Dünya beşten büyüktür" ifadesini kullandığında, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin; ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'in BM'yi etkisizleştirdiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu söylemişti. II. Dünya Savaşında ki yenilgileri nedeniyle beşli gruptan çıkarılan Almanya ve İtalya'nın yerini Soğuk Savaş döneminde güçlenen Rusya ve Çin almıştır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında bir taraftan ABD baskın güç olarak ortaya çıkarken, Irak, Suriye, Filistin, Yemen, Mısır, Libya, Afganistan, Doğu Türkistan'ın da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyada savaşlar, çatışmalar, baskılar yaşanmakta ve büyük çapta insan ölümleri gerçekleşmektedir. Türkiye'nin talebi, BM'in işleyiş mekanizmasının bu sorunlara çözüm üretecek şekilde yapılandırılmasıdır. Braudel'in tarihsel bütünlük yaklaşımı ile değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi mirasını devralan Türkiye'nin, Osmanlı'ya ait tarihi coğrafyada yer alan sorunlara kayıtsız kalması düşünülemez. Türkiye'yi bugün etkisiz, güçsüz bir ülke olarak değerlendirmek isteyenler ve bu türden hamleleri yersiz görenler Wallerstein'in de yaptığı gibi modern dünya-sistemin oluşumundaki Osmanlı etkisini gözden kaçırmaktadırlar. 1453'te İstanbul'un fethi ile Doğu-Batı ticaretinin Osmanlıya geçmesi, Avrupa'yı alternatif yollar aramaya sevk etmiş, süreç 1492'de Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanmıştır. Wallerstein'in Amerika'nın keşfi ile başlattığı kapitalizme ve modern dünya-sistemine Osmanlı'nın ivme verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Kaya, 2005 :71)

Ekonomileri güçlü olan gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelere yaptıkları dış yardımlar, bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmelerini ve bölgelerinde etkin olmalarını sağlayan bir dış politika aracı haline gelmiştir. Yaşanan uluslararası sistem değişimleri, ekonomik, siyasal ve askeri gelişmeler devletlere daha etkin kullanabilecekleri dış politika enstrümanları üretmiş, sosyal anlamda aktif olabilecekleri alanlar açmıştır. Ülkeler dünya görüşlerini kurumsallaştırarak eyleme dönüştürme ve uluslararası ilişkilerde etkili olma fırsatı bulmuşlardır. Türkiye, Soğuk Savaş döneminin bitip, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan devletleri ilk andan itibaren tanımış ve açık destek vermiştir. Türkiye

ile ortak tarihe ve kültürel değerlere sahip olan bu Orta Asya Türki devletlerini teknik yönden desteklemek, bu ülkelerde yürütülecek faaliyetleri ve dış politikanın gereklerini uygulamak ve koordinasyonu sağlamak için bir kuruma ihtiyaç duyulmuş ve 1992 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. (Kardaş ve Erdağ,2012:169) Türkiye'nin, dünyada ve bölgesinde önemli bir aktör haline gelme çabasıyla, 2000'li yıllardan itibaren TİKA faaliyet coğrafyasını genişletmiş, 2002 yılında 12 olan Program Koordinasyon Ofisi sayısı 2011 yılında 25'e, 2012 yılında ise 33'e çıkarılmıştır. TİKA'nın, günümüzde, 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi bulunmakta ve bunlar aracılığı ile 150 ülkede faaliyetlerini devam ettirmektedir. (TİKA,2020) TİKA "kuruluş" dönemi denilebilecek 1992-2002 arası ilk on yıllık dönemde yıllık ortalama 256 proje ve faaliyetle toplam 2346 etkinlik, "gelişme" dönemi sayılan 2003-2006 döneminde ise yıllık ortalama 700 proje ve faaliyet ile toplam 2800 etkinlik gerçekleştirmiştir. TİKA'nın gelişme dönemindeki etkinlik sayısının, kuruluş dönemi rakamlarının yaklaşık üç katına çıkması, Türkiye'nin dünyadaki konumunun güçlendiğini, teknik yardım alan bir ülke durumundan teknik yardım yapan bir ülke haline geldiğini göstermektedir. (Kardaş ve Erdağ,2012:170) Benzer bir şekilde 2002 yılında 85 Milyon ABD doları olan Türkiye'nin toplam resmi kalkınma yardımları, 2017 yılında, %2,7 si TİKA'nın yaptığı yardım olmak üzere, 8 milyar 120 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. TİKA'nın kurulması ile, Türkiye'yi dış politikada pasif kılan bekle-gör anlayışı terkedilerek, yeni bir vizyona, aktif politika anlayışına geçilmiş, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkinliği artmış, pozisyonu güçlenmiştir. Böylelikle, insani yardımlarımıza uluslararası bir boyut da kazandırılmış ve bu alanda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarla iş birliğimiz arttırılmıştır. TİKA dışında, insani yardım alanında faaliyet gösteren çok sayıda sivil dernek, örgüt ve yardım kuruluşu bulunmaktadır. Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre Türkiye'nin resmi insan yardım miktarı milli gelirinin % 0.85'i olarak gerçekleşmiş ve Türkiye "Dünyanın en cömert ülkesi" olarak nitelendirilmiştir. Bu veriler 2018 yılında milli gelirin 0,79'u olarak ve 8,399 milyar dolar ABD doları tutarında gerçekleşmiş ve Türkiye, "dünyanın en büyük insani yardım donör ülkesi" konumunu pekiştirmiştir. İkili düzeydeki yardımların dışında, Türkiye, BM İnsani İşler Eşgüdüm Ofisi (OCHA), Dünya Gıda Programı (WFP) gibi uluslararası örgütler aracılığıyla da insani yardımlarda bulunmaktadır. Hatta Türkiye 1 Temmuz 2014 tarihinde BM

İnsani İşler Eşgüdüm Ofisine (OCHA) en fazla gönüllü yardımda bulunan ülkelerden oluşan ve OCHA'nın yürüttüğü insani politikaları şekillendiren bir danışma mekanizması niteliği taşıyan OCHA Donör Destek Grubu'na (ODSG) üye olarak seçilmiştir. («Türkiye´nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları.») Türkiye bulunduğu coğrafya itibarı ile güç odaklarının çatışma alanı olan Ortadoğu'da yaşanan insani boyutlu krizlerle de yüzleşmek zorunda kalmıştır. 2011 yılından beri devam eden Suriye İç Savaşı nedeniyle sınırlarına dayanan Suriyeli mültecilere, uluslararası mülteci hukukuna uygun muamelenin ötesinde dini ve kültürel değerler referansıyla yaklaşmış, kapılarını açmış, imkanlarını zorlayarak gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Türkiye çeşitli alanlarda bölgesel güç olma yönünde atılımlarda bulunmaktadır. Sağlık sistemindeki yapılanma ve teknolojik gelişim bunlardan biridir. Türkiye sağlık sistemi konusundaki yeterliliğini, 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp, 2020 Şubat ayından itibaren tüm dünyaya yayılan, özellikle Avrupa ülkeleri ve ABD'de sağlık sistemlerinin çökmesine neden olan Covid-19 pandemisi sürecinde de göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar pandemi sürecinde kamuoyunun beklentilerine cevap verememiştir. Bu pandemi süreci göstermiştir ki güçlü devlet olabilmek ancak kendi kendine yetebilmekle mümkündür. (T.C. Dışişleri Bakanlığı,2020:11) Sağlık turizmi Türkiye'yi güçlü kılma potansiyeline sahip başka bir başlıktır. Dünya nüfusunun %3'ünün medikal tedavi maksatlı seyahatler yapması, sağlık endüstrisinin önemini artırmış, sağlık turizmi sektörü global hacim olarak %20 artarak 100 milyar dolara ulaşmış, tüm ülkelerin dikkatini çeken bir konuma ulaşmıştır. Türkiye'nin potansiyel pazarı durumundaki Avrupalıların medikal amaçlı seyahatleri son 5 yılda %24 artmıştır. Türkiye sağlık turizmindeki ekonomik payını artırmak gayesiyle coğrafi avantajlarını ve jeostratejik konumunu kullanarak, Türkiye'ye yaklaşık 4 saat uçuş mesafesinde yer alan 56 ülke ve 1,5 milyar nüfus potansiyelinin talebini artırmaya yönelik yatırımlar yapılmıştır. Türkiye'de uygulanan medikal tedaviler gelişmiş ülkelere göre ucuz olmakla birlikte teknolojik olarak gelişmiş ülkeler seviyesindedir. Bir ülkenin sağlık turizminde tercih edilmesini etkileyen temel faktörler olan; yüksek kalitede sağlık hizmetleri, düşük maliyet, doğal zenginlikler, iklim

ve coğrafi konum gereklerini Türkiye karşılamaktadır. 2013– 2016 yılları arasında Türkiye'ye medikal turizm maksatlı gelen turistlerde harcama miktarı kişi başı ortalama 2142,4 dolar iken, diğer turizm kategorilerinde harcama miktarı kişi başı ortalama 796,6 dolar olarak gerçekleşmiştir. Sağlık turizmi gelirlerinin ekonomik getiri olarak genel turizm gelirleri içerisinde en önemli paya sahip olduğu görülmektedir. (Burtan ve Aslan, 2019:401-402)

Bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler ve dijital dönüşümle birlikte üretim süreçlerinde yüksek teknoloji ve yapay zekanın hakim olduğu yeni bir faza, 4. Sanayi Devrimi'ne geçilmiştir. Bu rekabette Almanya, Japonya, Kore, Çin ve ABD öne çıkmaktadır. İnsansız, otonom sistemler birçok sektörün gündemine girdi. Bunlardan biri olan Drone teknolojisinin savunma sanayiinden tarıma kadar geniş bir uygulama alanı, askeri ve ticari pazarı bulunmaktadır. Türkiye, dünyada SİHA (Silahlı İnsansız Hava Aracı) geliştirme ve üretme kabiliyetine sahip altı ülkeden biri olarak 25 miyar doları aşması beklenen pazarda küresel rekabete hazırlanmaktadır. ("Türkiye İHA'da" ,2020)

Türkiye Avrasya geçiş noktasında bulunan coğrafi avantajını geçmişinde olduğu gibi günümüzde de birçok bakımdan kullanabilecek durumdadır. Mesela özellikle son 15 yılda sivil havacılıkta yaptığı hamlelerle dünyada önde gelen havacılık bağlantı merkezlerinden biri olmuş, bu gelişme Türk vatandaşlarına dünyanın %80'ine doğrudan uçabilme imkanı kazandırırken, Türkiye her kıtadan ulusların aktarma ve alışveriş için uğradığı bir ülke konumuna gelmiştir. Hava ulaşımında edinilen bu merkezi konum ülkenin sağlık, turizm ve ticari alanlarda da merkezi bir yer almasına destek vermektedir.

SONUÇ

Wallerstein kapitalizmin soğuk yüzüne getirdiği eleştiriler ve kendi teorik yapılandırmasına göre çevrede kalan halklara karşı duyduğu yakınlıkla akademik mirasta yerini almayı başarmıştır. Kendisinin teorik yapılandırmasında ekonomik gelişmişlik düzeyini öne çıkarması, belli ölçüde tolere edilebilir durmakta zira ekonomik standartlar, ahlaki, folklorik ve dinsel kalıpları devrimsel biçimde dönüştürebilecek güçle ortaya koyulabilmektedir.

Wallerstein'ın son dönemlerinde kendisinin de izlemeye fırsat bulduğu gibi, dünya son kırk yıldır tek merkez ve onun etrafında hâlelenen bir yeknesak bütünlük olmaktan çıkarak çok merkezli bir yapıya doğru evrilmektedir. Bu anlamda günümüz dünya politikası, tek merkezli bir çevreden, çok merkezli çevrelere doğru yol alan yapıya bürünmektedir. Yaklaşık olarak kırk yıl önce üretimin yıkıcı zararlarını merkezden çevreye doğru uzaklaştırmak bağlamında dünyanın üretim üssü seçilen Çin, günümüzde eriştiği üretim aklı ile kendisini istihdam eden merkezi tehdit eder hale gelmeyi başarmış ve bölgesini aşan küresel ölçekte yeni bir merkez haline gelmiştir. Bununla birlikte Hindistan, yine böyle bir merkez olma yolundadır. Türkiye gibi çevre ülkeler arasında sayılan Güney Kore ve hatta Tayvan gibi bir ada ülkesi, yeni merkezler olarak ortaya çıkmış ve hatta eski merkez bunlardan yatırım yardımı ister hale gelmiştir. Ne var ki ekonomik değerler dışında, Wallerstein'in tek merkez ve çevre yapılandırması diye tanımladığı ahlaki ve yaşam değerlerini ihraç, hızını kaybetmeden sürdürmektedir. Yeni merkezler henüz kendi ahlaki standartlarını vâz etme yerine, eski merkez ya da merkezlerden ithal etmeye devam etmektedirler. Wallerstein'le ilgili Türkiye ve İslam dünyası hakkında yapılabilecek kısa bir değerlendirmede, muhtemelen kendisinin Marx dahil diğer birçok Avrupalı ve Amerikalı düşünür gibi İslam'ı ve İslamî değerleri ciddi biçimde çalışmamış olduğu ve bu yüzden kuramlarında İslam dünyası bakımından bir boşluk bıraktığı söylenebilir. Türkiye son yıllarda siyasi anlayışında, temsil kabiliyetinde, sağlık altyapı yatırımlarında, tüm dünyaya yönelen insani yardım faaliyetlerinde, havacılığında ve genel olarak ekonomisinde yaptığı atılımlar ve iyileştirmelerle yeni merkez bölgelerden biri olmuştur.1990 lara kadar çevrede, 90 lardan sonra yarı çevrede görülen Türkiye, kendine yetebilen bir ekonomiye sahip olmakla birlikte, merkez ülkelerin en temel göstergelerinden biri olan ileri derecede sosyal devlet anlayışına da sahip bulunmaktadır. Wallerstein'in perspektifinden bakıldığında merkez ülkelerin çevre ve yarı-çevre ülkeleri istismar etme beklentisi Türkiye açısından gerçekleşmemektedir. Çünkü Türkiye uluslararası arenada da savunduğu üzere adil ve eşitlikçi bir paylaşımı esas alan bir anlayışa sahiptir. Türkiye, merkez-çevre ilişkisini sorgulayan, var olan küresel sistemi değiştirme konusunda iddiası ve talebi bulunan ülke konumunu korumaktadır

KAYNAKÇA

Bakanlığı-Derleme, T. D. (2020). *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar,Yeni Trendler.* Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ceylan, E. (2003). Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 81-95.

Çayır, T. (2019). TARİHSEL SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN Şerif Mardin. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, 11.

Doğan, B. B., & Aslan, A. (2019). TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU VE ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 391-420.

Genç, M. (2018, 09 23). Osmanlılar, toprak ve emek gibi sermayeyi de kontrol ediyorlar. (A. Erdoğan, Röportaj Yapan)

Göksel, O. (2019, 09 12). *Immanuel Wallerstein'in Entellektüel Mirası.* 05 16, 2020 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: http://politikaakademisi.org/2019/09/12/immanuel-wallersteinin-entelektuel-mirasi-21-yuzyilda-dunya-sistemi-teorisi-ve-bati-disi-toplumlarda-kalkinma-meselesini-yeniden-dusunmek/ adresinden alındı

Kaya, T. (2005). *IMMANUEL WALLERSTEIN'IN TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMI* . İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kaya, T. (2018). Immanuel Wallerstein, Bir Tarihsel Sosyal Bilimci. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler DErgisi*, 55.

News, B. (2019, 9 2). Immanuel Wallerstein: 'Dünya Sistemleri Teorisi'ni geliştiren ünlü sosyolog kimdir? İstanbul.

TİKA. (2020, Mayıs 15). *Tarihçe.* TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı TİKA Başkanlığı: https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649 adresinden alındı

Tuncay Kardaş, R. E. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 167-194.

Türkiye İHA'da oyuna güçlü giriyor. (2020, 01 18). 05 23, 2020 tarihinde Savunma Sanayii Dergilik: https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turkiye-iHA-da-oyuna-guclu-giriyor adresinden alındı

Türkiye´nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları. (tarih yok). 05 20, 2020 tarihinde www.evisa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-insani-yardimlari.tr.mfa adresinden alındı

Wallerstein, I. (2004, 10 4). Avrupalı Türkiye Büyük Meseledir. (M. Özel, Röportaj Yapan)

Wallerstein, I. (2018). *Dünya-Sistemleri Analizi (Bir Giriş).* İstanbul: bgst Yayınları.

‘‘PESANTREN’’

THE FIRST TRADITIONAL ISLAMIC EDUCATION IN INDONESIA

Balqıs ALMUMTAHANAH

Abstract

Pesantren is the oldest and unique educational institution which has Indonesian characteristic. The first stage of religious education in Indonesia begins with the teaching of Muslims in their own homes, the teaching of the Qur'an in small places of worship called langgar (neighborhood mosque), and religious knowledge about rhetoric and worship. Higher levels of religious education are provided in traditional religious education institutions called pesantren, which means ‘santri places'. There are terms other than pesantren which have the same characteristics, that is in Java known as pesantren, pondok or pondok pesantren, while in Aceh it is known as Dayah, rangkang or Muenasah and while in Minangkabau it is called surau. Pesantren in İndonesia has become a center of learning and da’wa. İt has played an important role in İndonesia because it is the oldest system of learning and education. Before the modern education was introduced by the Netherlands, pesantren was the only educational institution available in İndonesia. Socially pesantren has played an important role in the spread of islam in indonesia. İt has become a means of formal socialisation through which İslamic belief, norms and values are trasnsmitted and inculcated through teaching. İt also constitutes a medium for developing islamic percepts and maintaining orthodoxy. In connection with the explanation above, this library research which aims to describe the history of traditional Islamic education in Indonesia (pesantren) which has an important role in spreading Islam especially in Indonesia and its role in fighting for Indonesian independence against colonialism. The development of pesantren is an important indicator for the positive progress of Muslim cultural achievements, given the reality of education as seen in the long-standing pesantren phenomenon. Therefore the existence of pesantren is a reflection of the excellence of scientific, intellectual and cultural

achievements that are able to control human behavior, so that humans act according to their nature.

Keywords: Pesantren, Indonesia Education, History

Introduction

In terminology, education is a process of improvement, strengthening and refinement of all abilities and potentials. Education is also interpreted as a human endeavor to foster his personality in accordance with the values and culture that exists in society. Various educational institutions were established to meet the needs of the community. Institutions that are formal or informal, established by the government or by the community under the foundation of community organizations. History proves that the independence of Indonesian was because of the role of educated youth and nation's generation. Educational institutions consist of general educational institutions and Islamic educational institutions. Islamic educational institutions can be the form of Islamic boarding schools (read: Pesantren), pesantren are traditional Islamic educational institutions that grow and develop in the midst of Muslim societies. Pesantren also made a significant contribution to the process of providing education in Indonesia.

According to Mastuhu, pesantren are educational institutions traditional Islam which aims to understand, live, and practice Islamic teachings by emphasizing the importance of religious morals as a guide to community life. Furthermore, Ahmad Syafi`i Noer stated that pesantren is

a simple shelter for students who are far from their hometown, and place of Kyai (clerics) with their Santri (students) who work together to meet their daily needs.[158]

The development of Islamic education in Indonesia is marked by the emergence of various educational institutions in stages, starting from the very simple, to the stages that are already counted as modern and complete. Islamic educational institutions play their functions and roles according to demands of the times.[159]

Although, Islamic education began since Islam first came to Nusantara, but it is absolutely unknown how education (about books used, managers and education systems) in the early days of Islam in Indonesia, this is due to the limited materials, but it is certain, Islamic education at that time already existed, but in a very simple form.

Historically, pesantren have been able to produce reliable cadres who are not only known for potential, but they have been able to reproduce their potential into an amazing expertise. As the first era of the emergence of pesantren, during the leadership of wali songo, pesantren was able to produce cadres such as Sunan Kudus (Fuqoha), Sunan Bonang (Artists), Sunan Gunung Jati (War Strategists), Sunan Drajat (Economists), Raden Fatah (Politicians and Statesmen), and other saints.[160] They have been able to subdue the domination of Majapahit civilization

[158]Samsul Nizar, et.al, *Sejarah Sosial dan Dinamika Intelektual: Pendidikan Islam Di Nusantara*, (Jakarta: Kencana Prenada Media Group, 2013), p. 85-86.

[159] *Ibid*,. p. 279.

[160] Abd. A'la, *Pembaruan Pesantren*, (Yogyakarta: Pustaka Pesantren, 2006), p. 17.

which has ruled for centuries, and acknowledged as an empire with a well-respected government structure and state defense in Southeast Asia.

The historical evolution and development of pesantren have truly provided a field of ijtihad for Islamic thinkers (intelectual) in Indonesia. Because, pesantren has existed since the Hindu-Buddhist era, so Islam just needs to continue and Islamize existing educational institutions. Of course this does not mean portraying the role of Islam in pioneering education in Indonesia.[161] By the time, pesantren was transformed into a social institution that gave a distinctive colour to the development of the surrounding community. The role of pesantren has also changed to become an agent of change and an agent for community development. Even so, the main goal is to understand the science of religion.[162]

Pesantren are traditional Islamic educational institutions to study, understand, explore, live and practice Islamic teachings by emphasizing the importance of religious morals as guidelines for daily behaviour. The word "traditional" in this case is not something that has been depreciated or left behind, but shows that pesantren have lived for a long time and have become a deep part of the life system in Indonesian Muslims, who are the majority of the Indonesian nation and have changed in accordance with their life. Pesantren have differences in terms of their education system, seen from the teaching and learning process that tends to be

[161] Bisri Affandi, *Syaikh Ahmad Syurkati (1874 – 1943) Pembaharu dan Pemurni Islam di Indonesia*, (Jakarta: Pustaka Al-Kautsar, 1999), p. 20.

[162]H. Badri & Munawiroh, *Pergeseran Literatur Pesantren salafiah*, (Jakarta: Puslitbang Lektur Keagamaan, 2007), p. 23

simple and traditional, even though there are also pesantren that are integrated with the modern education system.[163]

Methodology

Research Model

The method is defined as a method or technique in the research process. While the research is interpreted as an effort in the field of science that is carried out to obtain facts and systematic principles to realize the truth.[164] This study uses the Historical method by using primary and secondary sources as research objects. The Historical Method focuses more on past data in the form of relics or artifacts, documents, archives, and places that are considered sacred. The aim of historical research is to reconstruct the past objectively and systematically by collecting, verifying, interpreting, synthesizing and writing into historical stories.[165] In this study, the authors used historical research from Kuntowijoyo. Historical research according to Kuntowijoyo has four stages:

Heuristics, seeking and collecting the necessary historical sources. Historical sources can be written, oral, audio visual, primary and secondary sources.

[163] Abdurrahman Wahid, *Pesantren dan Pembaharuan*, (Jakarta:LP3ES, 2009), p.15

[164] Mardalis, *Metode Penelitian Suatu Pendekatan Proposal* (Jakarta: PT Bumi Aksara, 1995), p.24.

[165] Kuntowijoyo. Pengantar Ilmu Sejarah. Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya 1995. p.89 - 103.

Criticism / verification, selecting historical sources that have been discovered. Historical criticism in the form of authenticity source (external criticism) and credibility or trustworthiness (internal criticism)

Interpretation, providing interpretation of data that has been obtained during the study so that it becomes a chronological sequence of events. Interpretation is divided into analysis and synthesis.

Synthesis / historiography, the process of writing in the form of research results.

The use of Historical methods in this study aims to get a clear picture of the pesantren history as an Islamic education institution in Indonesia as a whole/ entirety.

Universe and Example

The following are some research from literature that discusses pesantren in Indonesia :

Sejarah Pesantren di Indonesia by Herman DM (2013) in Journal of Al- Ta'dib Vol. 6 No. 2 July- December. (page: 145-158), similarity in this journal is explain the definition of pesantren and pondok, the early history of the emergence of pesantren originating from Hindu and Buddhist culture brought from India and then assimilated by Islamic scholars, besides that it is also explained about the development of pesantren as time goes by, this educational institution is much in demand by the people of Indonesia from before.

Perkembangan Pesantren dan Madrasah di Indonesia dari Masa Kolonial sampai Orde Baru by Anzar Abdullah (2013) in Journal of Paramita Vol.23 No.2 July. (page: 193-207), similarity in this journal is explain about the changes in the form of the pesantren salafiyah with the halaqoh, wetonan, and sorogan systems as the original Nusantara education institution into a form of madrasa that began to adopt the classical system and model of western-style school

education to superior Islamic schools and various implications related to thought transmission Islamic relies on divine authority (monotheism) as a regulator of human life.

Pesantren: Sejarah dan perkembangannya by Adi Fadli (2016) in El-Hikam: Jurnal Pendidikan dan Kajian Keislaman (page: 29-42), similarity in this journal is to explain the definition of pesantren and its origins which are divided into two versions. First Viewed in terms of form and system originating from India, the second comes from the Islamic tradition itself called the tarekat tradition, because the delivery of Islam in Indonesia was originally through the tarekat. It was also mentioned that the pesantren was first established by one of the Wali Songo.

Pesantren Sebagai Lembaga Pendidikan Islam (Sejarah Lahir, Sistem Pendidikan, dan Perkembangannya Masa Kini) by Muhammad Idris Usman (2013) in Journal of Al-Hikmah Vol. XVI No. 1 (page: 101-119), similarity in this journal is explain the history of pesantren originating from Java, although in the 7th century AD it was known that there was a Muslim community in Indonesia (Peureulak), but educational institutions at that time were known as meunasah, then the development of pesantren from time to time . In addition, based on physical buildings or educational facilities owned, pesantren have five types based on the availability of facilities and infrastructure owned by the pesantren itself. While based on the curriculum, pesantren are divided into three, namely traditional pesantren (salafiyah), modern pesantren (khalaf or asriyah) and comprehensive pesantren (combination). Pesantren has five elements, namely mosque, kyai, pondok, santri, and the study of the yellow book (tafaqquh fi al-din). And finally about the government's contribution to the pesantren.

Perkembangan Pesantren di Indonesia by Zainal Arifin (2012) in Pendidikan Agama islam Vol. IX No. 1 Juni (page: 40-53), similarity in this journal is to explain about pesantren in terms of how to respond to tradition divided into three, namely Salafi, Khalafi, and Modern. social change and the development of science and technology influence the development of pesantren from Salafi, Khalafi, Modern boarding schools to Ma'had Aly. Every pesantren tries to develop its institution so that its graduates are recognized by the government. This is

important, because modern times require proof (diploma) of legal recognition from the government of the competence of every graduate from any educational institution. From the diploma can also be used to find work, both in the government and private sectors. In this case, every pesantren has tried that its students can contribute to the development of Indonesia.

Karakteristik dan sistem Pendidikan Islam: Mengenal Sejarah Pesantren, Surau, dan Madrasah di Indonesia by Saeful Anam (2017) in JALIE: Journal of Applied Linguistics and Islamic Education Vol. 01 No. 01 Maret (page: 146-167), similarity in this journal is to explain about pesantren, Surau and Meunasah which are traditional educational institutions whose historical origins are inheritance or adoption and also as a refinement of the previous period (Hindu-Buddhist), which then along with the development of Islam is made as a place of Islamization and bastion of religious teachings. The role of the colonial Islamic institutions was very close, because from this Islamic institution, many country fighters gave birth to helping to liberate this nation. Furthermore, what is more important is to maintain independence with enthusiasm and sincerity, one of which is through education.

Data Collection Tools

Library techniques used as a data collection tool in this study, According to Koentjaraningrat library technique is a way to collect data of various materials contained in the library, such as newspapers, books, magazines, manuscripts, documents and so on that are relevant to research.[166]

[166] Koentjaraningrat. 1984. Kamus Istilah Anhtropologi. Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa. Jakarta: Depdikbud. p. 420.

According to Sugiyono, library studies are related to theoretical studies and other references relating to values, culture and norms that develop in the social situation under study, besides library studies are very important in conducting research, this is because research will not be separated from scientific literature.[167]

As explained, the research on the history and development of pesantren in Indonesia uses a variety of materials contained in the library, such as relics or artifacts, documents, archives, places that are considered sacred and so on that are relevant to research.

Analysis of Data

Data analysis is the process of systematically searching and compiling data obtained from interviews, field notes and documentation by organizing data into categories, describing it into units, synthesizing, compiling into patterns, choosing which ones are important and what will be learned then making conclusion.[168]

The data analysis technique in this study is a qualitative data analysis technique based on historical data. By using qualitative data analysis techniques, researchers will be guided in

[167] Sugiyono. 2012. Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D. Bandung: Alfabeta. p. 291

[168] Sugiyono. Op. Cit. p. 244.

obtaining unexpected discoveries. In addition, researchers can present results in the form of stories that are interesting and convincing to the reader.[169]

With the proposed theoretical basis and cultural values that exist in the social context under study, then this is an indicator for researchers, whether researchers have broad insight or not on the social situation under study. Initial validation for qualitative researchers is how far the ability of researchers to describe theories related to the field and social context under study. Within this theoretical basis it is necessary to state the definition of each focus to be studied, its scope, breadth and depth. Furthermore, in qualitative research the theory is only temporary and the theory can develop after the researcher is in the field.[170]

Theoretical Basis

The diffusion theory of the spread of cultural elements expressed by A.L. Kroeber used in this study. Diffusion is a distribution of a number of cultural elements (new to the recipient community). Kroeber, using an anthropological approach that is different from the evolutionary and structural functional approaches, suggests that diffusion tends to explain changes in a society by looking for its origins in other societies. If a discovery or an institution that has just been adopted is adopted, then the adoption takes place in the neighboring area so that in various

[169] Suwardi Endraswara. 2006. Metode, teori, Teknik Penelitian Kebudayaan. Yogyakarta: Pustaka Wdyatama. p. 81.

[170] Sugiyono. Op. Cit. p. 292.

cases the adoption continues. The tradition is basically spread over a certain time, so the tempo of its spread is also determined by time.[171]

Diffusion theory tries to explain how changes occur in an area that has adopted another culture. If in a region changes occur, it depends on how individuals interpret and accept other cultures that come to each individual, because change is a natural phenomenon that must occur in every human being, because humans are always experimenting to find new discoveries to facilitate their lives. If there is a change in the individual caused by new discoveries that enter the culture it all depends on the individual catch it, if the individual captures positively then the resulting change is also positive but conversely if the individual captures it negatively then the change produced is also negative.

Thus Diffusion (diffusionism) as a process, the process of spreading new cultural elements to the recipient community is referring to development and tradition as a process of change.[172] According to Azyumardi Azra that pesantren is a traditional Islamic religious education in the world that has been able to survive until now because it is accommodating and able to adapt, acculturate with local culture.[173]

Findings

[171] Judistira K. Garna, *Teori-Teori Perubahan Sosial*, (Bandung: Universitas Padjadjaran, 2002). p 73

[172] Robert H. Laver, *Perspektif Tentang Perubahan Sosial*, (Jakarta: Rineka Cipta, 2003), p. 56

[173] Azyumardi Azra, *Pendidikan Islam Tradisi Dan Modernisasi di TengahTantangan Mellinium III*, (Jakarta: Kencana, 2012), p. 107-116.

This paper aims to examine the education of Islam in Indonesia in the perspective of history, especially regarding pesantren. Islamic education was initially associated with the spread of Islam and the Islamization of Nusantara. this causes Islamic education to be initially centered at mosques, langgar, surau which later developed into educational institutions in the form of pesantren and madrasa. Islamic education has change from the form of salafiyah pesantren to the form of madrasa which began to adopt the classical system and model of western-style school education to leading Islamic schools. while Islamic education in madrasa began to adopt the western education system with a classical model and apply the general knowledge curriculum, in addition to the Islamic curriculum. all the changes that took place in the Islamic education system have various implications, especially related to the transmission of Islamic thought which is based on divine authority (monotheism) as a regulator of human life.

in addition, this paper seeks to describe the existence of pesantren which has lasted for centuries, as well as being the only educational institution owned by indigenous people who spearhead the development of the Malay Muslim Malay civilization while at the same time making a very large contribution in shaping the literate and cultural literacy community. It was also stated, with its existence that had survived and gained recognition and its increasingly diverse variations had led to the conclusion that pesantren had a plural, diverse and non-uniform character. in addition to knowing how to boarding schools in responding to tradition.

Therefore the existence of pesantren is a reflection of the excellence of scientific, intellectual and cultural achievements that are able to control human behavior, so that humans act according to their nature.

Discussion, Conclusion and Recommendations

Ruslan Abdulgani commented that Islam came to Indonesia not in a state of cultural / civilization vacuum, because there were already large kingdoms, both Hindu and Buddhist

kingdoms.[174] Islam in Indonesia has been accepted since the Venetian (Italian) named Marcopolo stopped in the city of Perlak and explained that most of the population was Muslim.[175] Until now there has been no written evidence about exactly when Islam entered Indonesia, but many theories predict it. In general, these theories are associated with trade and shipping routes between the Arab World and East Asia. The island of Sumatra, for example, because of its geographical location, since the beginning of the first century AD, has become a dense trade between nations and traders who come to Sumatra.[176]

Of all the estimates, most determined that Indonesian contact with Islam had taken place since the 7th century AD. Some say that Islam first entered Indonesia on Java. Some argue that Islam entered Indonesia through the Sumatra coast. Muslim merchants from Arabic, Persian, and Indian arrived in the Indonesian archipelago to trade since the 7th century AD who sailed to East Asia via the Malacca Strait stopped on the coast of North Sumatra to prepare drinking water and other supplies. Those who stopped on the coast of North Sumatra formed a Muslim community and they spread Islam while trading. Subsequently, marital relations with indigenous people or spread Islam while trading.[177]

[174] Roeslan abdulgani, Sejarah Perkembangan Islam di Indonesia (Jakarta: Pustaka Antar Kota, 1983), p. 20.

[175] Mansur, *Peradaban Islam dalam Lintasan Sejarah*, (Yogyakarta: Global Pustaka Utama, 2004), p. 111.

[176] Teuku Ibrahim Alfian, *Kontribusi Samudra Pasai terhadap Studi Islam Awal di Asia Tenggara*, (Yogyakarta:

Ceninnets, 2005), p. 25.

Mansur dan Mahfud Junaedi, *Rekonstruksi Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia*, (Jakarta: Departemen Agama RI, 2005), p. 42.

M.C. Ricklefs[178] from the Australian National University mentioned two processes of the entry of Islam into Nusantara. First, the indigenous population experienced contact with Islam and then followed it. Second, foreigners (Arabs, Indians, Chinese) who adhere to Islam settled in an area of Nusantara, married to indigenous people, and followed the local lifestyle in such a way that they had become Javanese, Malay, or other tribes, and then carried out Islamization.

Early Islamic education related to the spread of Islam and the Islamization of the archipelago is pesantren. The lack of data about pesantren, either in the form of manuscripts or other historical relics that explain the early history of the pesantren, makes the information relating to it very diverse. The exact origin and timing of the pesantren in Indonesia itself cannot be known with certainty. The reason is that although the majority of researchers, such as Karel Steenbrink, Clifford Geerts, and others, agree that pesantren are traditional Indonesian educational institutions, they have different views in seeing the birth process of pesantren. At least this difference in views can be categorized into two groups.[179]

First, this group believes that pesantren are the result of the creation of the nation's children after experiencing cultural contact with pre-Islamic culture. Islamic boarding school is a system of Islamic education that has similarities with the Hindu-Buddhist education system. Islamic boarding schools are equated with mandalas and dormitories in pre-Islamic educational institutions. Nurcholis Madjid emphasized that the pesantren had a historical relationship with pre-Islamic institutions that had existed since Hindu-Buddhist rule, so that it was only necessary

[178] M.C. Ricklefs, Sejarah Indonesia Modern, (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 2005), p. 27.

[179] Hanun Asrahah, *Pelembagaan, Pesantren: Asal Usul dan Perkembangan Pesantren di Jawa*, Cet., (Jakarta: Depag RI, 2004) p. 1-7.

to continue it through the process of Islamization with all its adjustments and changes. Included in this group are Th. G. Th. Pigeaud in his book, Java in the Fourteenth Century; Zamarkhsari Dhofier in Kitab Kuning: Studi tentang pandangan Kyai, and Nurcholis Madjid in bilik-bilik Pesantren.[180]

Secondly, this group believes that pesantren are adopted from Middle-Eastern Islamic educational institutions. This group doubted the first opinion that mandala institutions and dormitories that had existed since the Hindu-Buddhist era were the place where textual teaching took place as in the pesantren. Included in this group is Martin Van Bruinessen, a Western scholar who is concerned with the history of the development and tradition of pesantren in Indonesia.[181]

Martin stated that the presence of pesantren in Indonesia was inspired by "kuttab", an educational institution during the Umayyad kingdom which was originally only a reading and writing institution with a halaqah system. In the next stage, this institution experienced rapid development, because it was supported by community contributions and plans that had to be obeyed by teachers and students. This opinion is almost the same as the opinion that the pesantren was adopted from the Middle East Islamic educational institution, al-Azhar in Cairo, Egypt.[182]

Amin Haedari et al., *Masa Depan Pesantren: Dalam Tantangan Globalitas dan Tantangan Komplesitas Global*, Cet. 1, (Jakarta: IRD Press, 2004), p.2.

[181] *Ibid*.,p. 4.

[182] Hanun Asrohah, Sejarah Pendidikan Islam ,Cet. I, (Jakarta: Logos Wacana Ilmu, 1999), p. 184

Furthermore, Martin also denies the opinion that states, pesantren exist along with the existence of Islam in the archipelago. According to him, pesantren emerged not since the early days of islamization, but only around the 18th century and developed in the 19th century AD. Developed from these places, but said Martin, the pesantren only appeared in a later era. This is evidenced by the discovery of the term pesantren in classic Nusantara literary works, such as in Serat Centini and Serat Cebolek. In fact, the term boarding school is also not found in two old manuscripts written in the 16th and 17th centuries (Wejangan Seh Bari and Banten History).[183]

In addition, there are other opinions that state that pesantren are rooted in the Islamic tradition itself, the tarekat tradition. This view is related to the fact that the spread of Islam in Indonesia was initially widely known in the form of tarekat activities led by clerics. One of the activities of the tarekat is to hold suluk, to worship in the mosque under the guidance of the kyai. For this purpose, the clerics provide special rooms to the left and right of the mosque to accommodate the students. The followers of the tarekat are not only taught the practices of the tarekat they are also taught religious books in various branches of Islamic religious knowledge. Their activity was then called recitation. Subsequent developments, this study institution grew and developed into a boarding school. Even the term recitation is the standard term used by pesantren, salaf and khalaf.[184]

In cross-history, in the era of independence, Alwi Shihab asserted that Shaykh Maulana Malik Ibrahim or sunan Gresik (d. 1419 H) was the first person to establish a pesantren as a

[183] *Ibid*.,p. 5.

[184] Abdul Aziz, dkk, *Ensiklopedi Islam IV* Cet. II, (Jakarta: Ichtiar Baru Van Hoeve, 1994), p. 103.

place to educate and galvanize the students. In fact, from historical search results found accurate evidence that shows that the forerunner to the establishment of pesantren in this early period was found in areas along the north coast of Java, such as Giri (Gresik), Ampel Denta (Surabaya), Bonang (Tuban) and so on. The cities at that time were cosmopolitan cities that became a link for world trade, as well as a stopover for traders and Muslim missionaries who came from the Arabian Peninsula such as Persia, Iraq, Hadramaut and so on.[185]

Historically, pesantren have documented the history of the Indonesian nation, starting from the socio-cultural history of the Islamic, economic and political community of the Indonesian nation. Since the beginning of the spread of Islam, pesantren have been the main witnesses for the spread of Islam in Indonesia. The pesantren is able to bring about major changes to the perception of Nusantara's audience about the importance of religion and education.[186] That is, since then people have begun to understand that in the context of perfecting religious diversity, it is absolutely necessary a procession of deepening and careful study of their religious knowledge in pesantren.

From the beginning, the main function of the pesantren was to prepare students to study Islamic religion, or better known as tafaqquh fid-in, which was expected to produce ulama

[185] *Ibid*.,p. 7.

[186] A. Mujib dkk, *Intelektualisme Pesantren: Potret Tokoh dan Cakrawala Pemikiran di Era Perkembangan Pesantren*, Cet. III,(Jakarta: Diva Pustaka, 2006), p. 1.

cadres and to educate the Indonesian people and preach spreading Islamic religion and the stronghold of the Ummah in the field of morals.[187]

In Java, including Sundanese and Madurese, the term pondok and pesantren is commonly used, while in Aceh it is known as dayah or rangkang orasaasa, while in Minangkabau it is called surau.[188] Islamic boarding schools can also be understood as religious education and teaching institutions, generally in non-classical ways, where a kiai teaches Islamic religious knowledge to students based on books written in Arabic by medieval scholars, and his students usually live in pondok (hostel) in the pesantren.[189]

The history of Islamic boarding schools is an inseparable part of the history of the growth of Indonesian society. It can be proven that since the period of the first Islamic kingdom in Aceh in the first centuries of Hijriyah, then in the period of Wali Songo until the beginning of the 20th century many saints and scholars became the forerunners of new villages.[190]

In the struggle to drive out colonialism in Indonesia, Islamic boarding schools contributed a lot in the field of education to advance and educate the Indonesian people. This struggle was started by Pangeran Sabrang Lor (Patih Unus), Trenggono, Fatahillah (the era of the Demak kingdom) who fought to expel the Portuguese (15th century), continued the period of Cik Ditiro,

Tim Direktorat Jenderal Pembinaan Kelembagaan Agama Islam, *Profil Pondok Pesantren Mu'adalah*, Cet. I, (Jakarta: Direktorat Pendidikan Keagamaan dan Pondok Pesantren Departemen Agama, 2004), p. 3.

[188] Nurcholis Madjid, *Bilik-Bilik Pesantren Sebuah Potret Perjalanan*, (Jakarta: Paramadina, 1997), p. 5.

[189] Sudjono Prasodjo, *Profil Pesantren*, (Jakarta: LP3S, 1982), p. 6.

[190] Marwan Saridjo, *Sejarah Pondok Pesantren di Indonesia*, (Jakarta: Dharma Bhakti, 1982), hlm.7.

Imam Bonjol, Hasanuddin, Prince Antasari, Pangeran Diponegoro, and others- others until the physical revolution of 1945.[191]

The presence of pesantren cannot be separated from the demands of the people. Therefore, pesantren as an educational institution always maintains a harmonious relationship with the surrounding community. At the same time, all activities received full support and appreciation from the surrounding community. All of them give their own assessment that the pesantren system is something that is 'authentic' or 'indigenos' of Indonesia, so that it is naturally positive and must be developed.[192]

From an educational perspective, pesantren is the only educational institution that is resistant to various waves of modernization. Since the change or modernization of Islamic education was launched in various Islamic worlds, not many traditional educational institutions have been able to survive. Most disappeared after being displaced by the expansion of the general and secular education system.[193] Progressive and innovative values as a strategy to catch up with other educational models. Thus, pesantren are able to compete and at the same time compete with the modern education system.

The development of pesantren was hampered when the Dutch came to Indonesia to colonize. This happens because pesantren are non-cooperative and even have a confrontation with the invaders. The pesantren environment feels that something that comes from the West

[191] *Ibid,*. p.7.

[192] Samsul Nizar, *Sejarah*... p. 286.

[193] Azyumardi Azra, *Pendidikan Islam Tradisi dan Modernisasi Menuju Millenium Baru,* (Ciputat: Logos, 1999), p. 95.

and is modern in nature deviates from the teachings of Islam. In the Dutch colonial period, pesantren were very antipathy towards westernization and modernism offered by the Dutch. As a result of this attitude, the colonial government held tight controls and supervision of the pesantren. The Dutch government suspect indigenous education and religion used to train militants to fight the invaders.[194] During the Dutch colonial period, Islamic education centered on pesantren, surau, dayah, and other Islamic educational institutions intentionally did the uzlah of colonial rule.

There are not many references that explain, when the first pesantren was established, however if it refers to the historical existence of pesantren in Java, it can be traced far back in the period before Indonesia's independence. When the mayor of Songo accused and spread Islam in the land of Java, they used the mosque and boarding school as an effective means of da'wah. The Wali Songo established the mosque and padepokan (Pesantren) as the center of their activities in teaching and preaching Islam.

Pesantren is defined as an Islamic educational institution with a dormitory or cottage, Kyai as central figure, a mosque as a soul, and Islamic religious education is under guidance of Kyai and followed by santri.

Pesantren developed significantly from time to time, even though during the Dutch colonial period, there was a decrease in the quantity of Islamic educational institutions due to

[194]Abdurrahman Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara: Jejak Intelektual Arsitek Pesantren*, Cet. I,(Jakarta: Kencana Prenada Media Group, 2006), hlm. 89.

the discriminatory actions of the Dutch colonialists. However, pesantren still exist because of the ability of pesantren managers to get around all policies of the authorities from time to time.

The pesantren is known as the oldest Islamic education institution in Indonesia, which was founded by ulama. Islamic boarding schools were established in order to educate people to understand and implement Islamic teachings, emphasizing the importance of religious morals as a way of life. the oldest meaning, because pesantren is an institution that has long lived and still exists today even though it has changed a lot from the initial form of the establishment of various fields. Even the pesantren has become an in-depth part of the life systems of most Muslims in Indonesia and has contributed to the dynamics of the Indonesian nation.

Bıblıography

Abd. A'la. (2006). *Pembaruan Pesantren*. Yogyakarta: Pustaka Pesantren.

Abdul Aziz, dkk. (1994). *Ensiklopedi Islam IV* Cet. II. Jakarta: Ichtiar Baru Van Hoeve.

Abdurrahman Mas'ud. (2006). *Dari Haramain ke Nusantara: Jejak Intelektual Arsitek Pesantren*, Cet. I. Jakarta: Kencana Prenada Media Group.

A. Mujib dkk. (2006). *Intelektualisme Pesantren: Potret Tokoh dan Cakrawala Pemikiran di Era Perkembangan Pesantren*, Cet. III. Jakarta: Diva Pustaka.

Abdurrahman Wahid. (2009). *Pesantren dan Pembaharuan*. Jakarta: LP3ES.

Amin Haedari et al., (2004). *Masa Depan Pesantren: Dalam Tantangan Globalitas dan Tantangan Komplesitas Global*, Cet. 1. Jakarta: IRD Press.

Azyumardi Azra. (2010). *Pendidikan Islam Tradisi Dan Modernisasi di TengahTantangan Mellinium III*, Jakarta: Kencana.

Bisri Affandi. (1999). *Syaikh Ahmad Syurkati (1874 – 1943) Pembaharu dan Pemurni Islam di Indonesia*. Jakarta: Pustaka Al-Kautsar.

Hanun Asrohah. (1999). *Sejarah Pendidikan Islam,* Cet. I. Jakarta: Logos Wacana Ilmu.

Hanun Asrahah. (2004). *Pelembagaan, Pesantren: Asal Usul dan Perkembangan Pesantren di Jawa,* Cet.1. Jakarta: Depag RI.

H. Badri & Munawiroh. (2007). *Pergeseran Literatur Pesantren salafiah*, Jakarta: Puslitbang Lektur Keagamaan,

Judistira K. Garna. (2002). *Teori-Teori Perubahan Sosial*. Bandung: Universitas Padjadjaran.

Koentjaraningrat. (1984). *Kamus Istilah Anhtropologi. Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.* Jakarta: Depdikbud

Kuntowijoyo. (1995). *Pengantar Ilmu Sejarah.* Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya.

Mansur. (2004). *Peradaban Islam dalam Lintasan Sejarah*. Yogyakarta: Global Pustaka Utama.

Mansur dan Mahfud Junaedi. (2005). *Rekonstruksi Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia*, Jakarta: Departemen Agama RI.

Mardalis. (1995). *Metode Penelitian Suatu Pendekatan Proposal.* Jakarta: PT Bumi Aksara.

Marwan Saridjo. (1982). *Sejarah Pondok Pesantren di Indonesia*. Jakarta: Dharma Bhakti.

M.C. Ricklefs. (2005). *Sejarah Indonesia Modern*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Nurcholis Madjid. (1997). *Bilik-Bilik Pesantren Sebuah Potret Perjalanan*. Jakarta: Paramadina.

Robert H. Laver. (2003). *Perspektif Tentang Perubahan Sosial*. Jakarta: Rineka Cipta.

Roeslan abdulgani. (1983). *Sejarah Perkembangan Islam di Indonesia.* Jakarta: Pustaka Antar Kota.

Samsul Nizar.et.al. (2013). *Sejarah Sosial dan Dinamika Intelektual: Pendidikan Islam Di Nusantara.* Jakarta: Kencana Prenada Media Group.

Sugiyono. (2012). Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D. Bandung: Alfabeta.

Sudjono Prasodjo. (1982). *Profil Pesantren*. Jakarta: LP3S.

Suwardi Endraswara. (2006). *Metode, teori, Teknik Penelitian Kebudayaan.* Yogyakarta: Pustaka Wdyatama.

Teuku Ibrahim Alfian. (2005). *Kontribusi Samudra Pasai terhadap Studi Islam Awal di Asia Tenggara*. Yogyakarta: Ceninnets.

Tim Direktorat Jenderal Pembinaan Kelembagaan Agama Islam. (2004). *Profil Pondok Pesantren Mu'adalah*, Cet. I. Jakarta: Direktorat Pendidikan Keagamaan dan Pondok Pesantren Departemen Agama.

İBN-İ HALDUN'UN MUKADDİMESİ'NDE İKTİSAT KAVRAMI

Meliha AYDINLI

Özet

İbn-i Haldun, İslam düşünce hayatının orijinal fikirleriyle adından sıkça söz ettiren, gerek Doğu ve gerekse Batı'da tanınmış düşünce adamlarından biridir. Eserleri, 14.asrın çetin yaşam koşulları içerisinde Arabistan'dan başlayıp, Endülüs, Fas, Tunus ve Mısır gibi geniş bir medeniyet coğrafyasında süregelen yaşamın, 45 yaşına kadar gözlemlerinden ve Afrika'da kabileler arasında bizzat yaşayarak tecrübe ettiği derin birikimlerinden oluşmaktadır ve İbn-i Haldun bunları , uzun süre münzevi bir hayata kendini kapatarak kaleme almıştır. Kitabü'l-İber adıyla 7 ciltten ve 3 bölümden müteşekkil kitabı; eserinin önsöz ve girişinden oluşan birinci cildinin, kitabın aslından daha büyük yankı uyandırmış olması nedeniyle, zamanla "Mukaddime" şeklinde başlı başına bir eser olarak kabul edilmesine yol açmış, bu anlamda birçok ilim adamına rehber olmuştur. Mukaddime, tarih, tarih felsefesi, sosyoloji, hukuk sosyolojisi ve sosyal antropoloji konularını ele alan bir eserdir ve sırasıyla, genel sosyoloji, siyaset sosyolojisi, şehir sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, ahlâk sosyolojisi ana başlıklarından oluşur. Muhtelif konularda eser yazan İbn-i Haldun, bu çok yönlü kişiliğiyle tüm dikkatleri üzerine çekmiş; devrin sultanları tarafından iltifat ve itibar görmüş olmasına rağmen, bu yakınlığı ilminin hakikatine bulanıklık katmadan ayrı tutmayı da başarabilmiştir. Önemi ve değeri ilk başta Türkler tarafından anlaşılan bu değerli ilim adamı, daha sonra Doğu ve Batı'da da haklı yerini almış, Mukaddime'si kaynak kitap olarak okutulmuştur. Diğer eserleri: Mukaddime, İbn Rüşd felsefesi, hesap, mantık ve şiir üstüne yazdığı risaleleri, Et-Tâ'rif, Lubâbu'l-Muhassal fî Usûli'd-dîn, Kaside-i Bürde şerhidir. İbn-i Haldun, birçok alanda ilklere imza atmış; eğitim, tarih felsefesi, umran ilmi, asabiyet, hadravilik (medeniyet) ve bedavet gibi

önemli kavramları literatüre kazandırarak kendinden sonraki çalışmalara ufuk açmış ve çok önemli bir kaynak olmuştur. İktisadi yapılanma ve kalkınma üstüne kendinden öncekilerde buna dair bir kavram bulunmadığı iddiasında olan İbn-i Haldun'un görüş ve düşünceleri, "Mukaddime" çerçevesinde burada tüm yönleriyle işlenecektir.

Anahtar kelimeler: İbn-i Haldun, Mukaddime, İktisat.

Giriş

Dünya hayatının akışında, medeniyetin oluşmasında, yerleşmesinde, kökleşmesinde; yeni kavramların inşaası ve teşekkülünde kilometre taşı olan "büyük insanlar" olagelmiştir. Onlar sayesinde varolan hazineler keşfedilmiş ve onlarla yepyeni şeyler söylenmiş ve olası icatlara yol açılmıştır. İbn- i Haldun da insanlık tarihinde bir tarihçi ve sosyolog olmanın yanında, şehirleşme yolunda bir medeniyet inşası olarak yapageldikleriyle bir kült sayılabilecek müstesna isimlerden biridir.

İbn-i Haldun yaşadığı 14 yüzyıldan bu yana etkisi hala yüksek düzeyde olan, sosyolojinin kurucusu kabul edilen, günümüzde iktisatçılar tarafından onun söylediklerinin üstüne sadece farklı söyleyişlerle söylemler geliştirilebilen, kısaca iktisadın da temellerini atan çok önemli bir düşünce adamıdır. Aslında kitabının bir bölümünü oluşturan ama başlıbaşına bir değer ve haklı bir üne sahip olan eseri "Mukaddime", birçok anlamda onun ilklerine de şahitlik etmiştir. Bir medeniyet kuramı olan "umran" ilmi ve buna bağlı olarak geliştirdiği iktisadi yaşam temayülüne dair söyledikleri, halen etkisini ve geçerliliğini devam ettirmektedir. Ve bütün bunlar tarihin de tanıklık ettiği gibi, bidayeti olmayan yani bir yerden alınmış olma imkanı bulunmayan bilgilerdir. Bu sebeple O, sınırlarını mekan ve zaman olarak aşan bir hüviyetle, çağlar boyu bilvesile hala yaşamaktadır ve yaşamaya devam edecek gibi gözükmektedir.

İbn Haldun'un gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da bu kadar ilgi ve itibar görmesi, onun ortaya koyduğu görüşlerinin birçoğunun ilklere imza atmış olmasından ve asırlar geçmiş

olmasına rağmen geçerliliğini ve doğruluğunu isbat ile zamanın ötesine seslenmesinden ileri gelmektedir. Haldun'dan sonra gelen pek çok düşünür, bilim insanı ya da araştırmacı, bilerek ya da bilmeyerek onun düşüncelerini tekrar etmiştir. Mesela, toplumsal işbölümü kuramını, emekdeğer teorisi ve nüfus teorisini, emeğin ehemmiyetini, maddenin evrimini, devlet ve yöneticinin önemini, bunları bulduğunu iddia eden ve böyle kabul edilen birçok Batılı düşünürden önce O, eseri Mukaddime'de ortaya koymuştur. (Gölçek&Gülşen&Alpin, 2017: s.576-590).

Bütünüyle insana ait ve onu direkt olarak ilgilendiren iktisat kavramı, İbn Haldun'un fikir dünyasında son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir ve bunun üstüne uzun görüşler beyan etmiştir. Burada, birçok alanda yetkin bir isim olan İbn-i Haldun'un iktisat tasavvuru, en meşhur eseri Mukaddime muvacehesinde burada ele alınacaktır.

İbn-i Haldun, insanların emek harcanması suretiyle ve muhtelif yollarla elde ettiği kazancından zorunlu ihtiyaçlarını karşıladığı kısma "rızık" ; zengin olması ve meta biriktirmesine sebep olan kısmına ise "kazanç" demektedir. (Işık Erol, 2012: s. 576-590). "İbn Haldun'a göre iktisadî faaliyette bulunmak "rızkınızı arayınız" ayeti ile Allah'ın emri olup, çiftçilik ve zanaatlarla ilgili temel bilgiler de peygamberler aracılığıyla insanlara öğretilmiştir. Bundan dolayı iktisadî faaliyetin kutsal yönü de vardır." (Işık Erol, 2012: s. 5).

İnsanların ictimai bir toplum oluşturmasında ana faktör, emniyet ve iktisattır. Toplumsal bir varlık olarak insan, bulunduğu cemiyette üretim ve tüketimini ahlaki ve dini esaslara dayayarak itidal içinde, hiçbir şekilde israfa kaçmadan, güvenini ve geçimini sağlamalıdır. Servet sahibi olanlar, siyasi gücü ele geçirmeyi sağlamak isterler zira siyasi güce sahip olmanın, mülk sahibi olmayı kolaylaştırdığı bir gerçektir. Halbuki, servet sahibi olma erkine malik kişi, üretilen her değeri, doğanın ve insanın emeği olduğu için korumalıdır (Deniz, 2006: s. 106-107).

İbn Haldun, toplumları ekonomik gelişmişliğine göre tasnif ederek, ihtiyaçlarının mahiyeti ve bunları elde etme durumlarına göre adlandırır ve onlara kıtlık ve bolluk toplumları

adını verir. Kıtlık toplumlarında gereksinimler kifayetince olmadığı için burada yaşayanlar göçebe hayattan kurtulamazlar. Sürekli rızık arayışı içinde olan insan, belli bir mekanda mukim olamaz. Ancak asli ihtiyacını yeterince karşılayan insanda yerleşik hayat başlar ve akabinde şehirleşmeyle ticaret ve zanaat dalları, yeni geçim şekilleri oluşur. Şehir hayatına geçiş ise, gelişmenin ve ilerlemenin zaruri bir sonucu olarak ortaya çıkar. Refah toplumuna geçen insanda zevkler incelir ve estetik duygular gelişir, önem kazanır zira asli ihtiyacı olan insanın önceliği temel gereksinimleridir, meşgalesi zaruri ihtiyaçlarıdır. Ancak refah yaşam düzeyinin yıprattığı çok önemli değerler de vardır, bunların en önemlisi şehirlilerin ahlak ve cesaret yönlerinin körelmesidir (Canatan, 2016: s.11-12).

İbn Haldun, servet elde etmenin ancak insan emeğiyle mümkün olduğunu söyler. Bununla aslında emek değer kuramının da temellerini inşa etmektedir. İbn Haldun'da üretimin temel unsuru emektir ancak beşeri çabayla refaha ve servetin kaynağına ulaşılabilir. İnsan emeğinin değerinin çabaya bağlı olduğunu; fayda ve servetlerin menşeinin de yine aynı noktada buluştuğunu ifade etmiştir. İnsani çaba, servet kazanmanın birincil şartıdır. İnsan emeğinin çok değerli olduğunu, kazancın beşeri gayretle kazanca ve dolayısıyla servete dönüştüğünü, mal ve sermayenin ancak emekle birikebileceğini aksi takdirde fayda ve servet birikiminin hasıl olamayacağını söylemiştir. Ayrıca, elde edilen mal ve para da biriktirilmemeli, sürekli bir üretim akışıyla kârlı bir kazanç elde etme yoluna gidilmelidir. (İyem&Yıldız&Öztürk vd., 2019: s.14)

İbn- i Haldun, emeğe, işgücüne ve işbölümüne son derece önem vermektedir. İnsanlardan bir kişinin kudreti, muhtaç olduğu rızkın değil tamamını, bir başına bir kısmını elde etmeye bile gücü kifayet etmez. O halde, insanlar güçlerini bir araya getirmeli sadece kendinin değil başkalarının da rızık ve maişetleri böylece temin etmiş olmalıdır, aksi halde insanın ihtiyacı olan muhtelif gıdaların teminini sağlamak mümkün olamayacaktır. Zira, yardımlaşma ve işbölümü üretime katılanların kat kat fazlasının ihtiyacını karşılar ve yeteri derecede mal veya rızık elde edilmesine sebep olur (Genç, 2015: s.4). İbn-i Haldun Mukaddime'nin on dördüncü bölümünde, nüfusu, istihsali ve mamurluğu artmakla, değişik milletlerin yaşadığı bölge halkının ekonomik durumu rahatlar, servetleri, şehir ve kasabaları

çoğalır devletler kuvvetlenir ve büyür, der. (İbn-i Haldun, 2013: s.1376). Önceden umran ve ihtisalı çok olan Kuzey Afrika bölgesinin nüfusunu kaybetmesiyle, halkının ekonomik durumunun altüst olması buna örnek olarak gösterilebilir. Gelirler düştüğü için akabinde vergiler artırılmış ve doğal olarak servetin azalması şeklinde bir çöküş silsilesi yaşanmasına neden olmuştur. Kısaca ümran ve istihsal azalırsa ekonomi zayiflar (İbn-i Haldun, 2013: s.1380). Hakikatte sebep ise, cemiyetlerin bir araya gelerek câmi olmasının hikmetiyle vücuda getirdikleri umranın yüceliği, aynı zamanda çok çalışıp çok kazanç elde etmesi olarak açıklanabilir. Doğu'nun servetinin ve refahının sebebi işte budur (İbn-i Haldun, 2013: s.379).

Bir beldenin nüfusu, üretimi ve bayındırlığının artması ekonomisinin rahatlamasıyla doğru orantılıdır. İstihsalin ve insanın çokluğu şehir ve kasaba sayılarını artırır. Bu, devletin büyümesi ve kuvvetlenmesi demektir. İstihsal ve işlerin çoğalmasıyla elde edilen maddeler ve işler de çoğalır. Elde edilen ürünün ihtiyaç fazlası olması satılacak olması anlamını taşır ki bu da devletin servet kazanması manasına gelir. Refah seviyesinin yükselip ekonominin ilerlemesiyle de geçim rahatlar, refah artar. Serveti bol kişinin yapacağı ise, alışverişi artırmaktır; yapılan harcamayla da devletin geliri fazlalaşır ve gücü katlanır. Bir şehir halkının ya da bir topluluğun diğerlerinden üstün oluşunun göstergesi kazancının, refahının, rahat harcamasının çokluğuyla ölçülür. İnsan nüfusunun çokluğuna rağmen bir beldeki müreffeh yaşamın tek açıklaması vardır: çalışan insan sayısının oran olarak fazla olmasıdır.Yani ürettikçe pazarlayacağı ve dolayısıyla tüketici konumunda bir topluluğun oluşacağı bir ortam oluşur ve gelir oranının artışı şeklinde bir pazar niteliğiyle sürekli bir akış meydana gelerek kazanç hasıl olur. (Bocutoğlu, 2015: s.10).Hatta şu çarpıcı örneği vererek adeta bu gerçeği teyid etmek ister: Bildiğimiz gibi altın madenleri Sudan'da altının çokça bulunması onların zengin addedilmesi anlamına gelmez şayet öyle olsaydı, bu kadar değerli madenleri başka memleketlere götürmek istemezlerdi ve bundan hasıl olan kazanca da muhtaç olmazlardı (İbn-i Haldun, 2013: s.1377). İş bölümü yapılarak oluşturulan emeğin ziyadeleştirilmesinin, kazancı artırdığı böylelikle şehir halkına refah getirdiği bir gerçektir. Refah seviyesi artan halk, genel ihtiyaçların dışında üretimi az olan ürünleri talep edince, bu durumda da o ürünlerin fiyatlarının yükselmesine sebep olur. Yaşam koşulları iyileşen bölgelerde, üretilen bu özel ürünlere olan talep pahalılığa yol açar ve

nihayet işçi ücretlerinin artması şeklinde bir sonucun doğmasına sebep olur. (İyem vd., 2019: s.10).

İbn-i Haldun'a göre devlet teşekkülünde asabiyyet ile ekonomi mihenk taşıdır. Bunların değişimiyle devletin nitelikleri de değişir (Çalışkan, 2017: s. 353-375). Asabiyet nedir, asabiyetin ekonomi ile ilişkisi nedir? İbn-i Haldun felsefesinde önemli yer tutan asabiyet kavramı, nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti olmak üzere iki kısımdır:

Nesep asabiyeti: Ortak bir soy kütüğüne sahip kandaş insanlarda nesep asabiyeti mevcuttur. Bu bağ, kişinin ihtiyarı dışında aidiyet kesbettiği bir hüviyetir ve tek bir soy kütüğüne bağlı olmayı gerektirir. İlk kavimlerde ve bedevilerde oldukça etkili ve yaygındır." (Yıldız Turan, 2015: s.9). Sebep Asabiyeti: İctimaî yaşamda ortaya çıkan her türlü ortak dini, siyasi ve siyasi olmayan düşünce sistemlerinden iradî ve idarî olarak husule gelen ortak ülküdür. Medeni topluluklarda yaygın olan bu asabiye türü, din ve ideoloji olmak üzere iki önemli bağın üstüne kuruludur ve din bağı, diğerinden daha güçlüdür. Hz. Ömer, bununla ilgili olarak, bir kimseyi şeriat edeplendirmezse, onu Allah da edeplendirmez, demiştir. (İbn-i Haldun, 2013:s. 485) Sahip olunan enerjiyi, ekonomik ve sosyokültürel çerçevesi belli bir siyasî hedefe yönlendiren din ve ideoloji ile asabiyet, birbiriyle bir bütündür. Asabiyet, dinden soyutlanamaz, zira bu değil bütünleştirmek, ayrıştırmaya ya da parçalamaya bile sebep olabilir. İbn Haldûn, devlet ve imparatorluk kurma muhayyilesi temelinde gelişen bir asabiyet anlayışına sahiptir ve dinin ya da o anlamda bir ideolojinin asabiyetin temel bileşenlerinden biri olduğunu, söyler. Kısaca asabiyet, sağlıklı bir siyasal yapıyı ayakta ve diri tutan ama varlığı olmasına rağmen görülmeyen adeta bir ruh gibidir. (İbn-i Haldun, 2013:s. 35) Cisimler ve değerler zamanla yozlaşıp gevşese de bu ruh canlı kaldığı müddetçe bir yerde ayağa kalkar ve oraya hayat verir. İbn Haldun'a göre zafer kazanan mülk sahibi olur ve bunun yolu da asabiyetten geçer. Filhakika zafer kazanamayan lider olmadığı gibi, asabiyet serveti olmayan da muzaffer olamaz. (İbn-i Haldun, 2013:s. 37). Ancak devletin kurulması için asabiyyet tek başına kifayet etmez. Bunun için adına İbn-i Haldun'un umran dediği, insanların cemiyetler halinde yaşamaları gereken yerlerde, yeryüzünü imar etmeleri anlamına gelen ilmin adıdır ve devleti kurmak için gerekli şartlar arasında yer almaktadır. Bu, bir bütün olarak tüm dünyadaki

medeniyetleri kapsayan ve ictimai yaşantının oluşması ve örgütlenmesi için son derece önemli olan bir kavramdır (Gölçek vd., 2017: s. 576-590). Umranın kurulması ve gelişmesi aşamalarının her birinde asabiyyet kavramı çok açık bir şekilde görülmektedir. Zira asabiyyet toplumsal bir harekettir ve asabiyyetin amacı umranı ya da bir başka deyişle devleti kurmaktır (Gölçek vd., 2017: s.8). Şehir, medeni yaşam tasavvurunun teşekkülünde ilk önemli girişimdir. İbn-i Haldun, insanın medenileşmesi için sehirleşmeye (hadarilik) ihtiyacı vardır, der. Bidayetinde bedevilik (köylülük) olan ve nihai gelişmeyi anlatan hadarilik (şehirlilik) kavramları, dünya hayatını bayındır (ümran) hale getirmenin zorunlu şartıdır (Albayrak, 2000: s.2-3). Devlet umran oluşun çehresidir, yüzüdür; umran da devletin somut halidir. Bayındır bir memleket teşekkülü olmadan bir büyük devlet olma muhayyilesi ancak muhaldir, medeniyetsiz devlet olması ise düşünülemez. Aynı şekilde hanedansız ve mülksüz umran da söz konusu değildir. Birindeki bozulma da zincirin halkaları gibi diğerine sirayet eder (Çalışkan, 2017: s. 353-375).

Asabiyet mütemadiyen muhafaza edilmeye, beslenmeye, onarılmaya, canlı tutulmaya ve yenilenmeye ihtiyaç duyar, değilse zayıflar ve kaybolması ve yok olması kolay olur. İbn-i İbn Haldun sosyolojisinin temel kavramı olan "asabiye"yi, ekonomik gelişmenin psikolojik motoru olarak görür. Haldun, devletin kuruluş ve devamını sağlayan erkin manevi yönden yükşelişe bağlı olduğunu, söyler. Asabiye, bir dayanışma ruhudur, birlikten kuvvet doğar bir olursak var oluruz, bir olmazsak yok oluruz halidir. Modern zamanlarda en kötü tecrübe ve yıkımlara rağmen bir ülkeyi ayakta tutan ve adeta yok iken var eden şey, temelde yerleşik ve oturmuş bir asabiye kültürüdür, bunun günümüzde en güzel modeli Japonya'dır (Özel, 2006: s.6).

"Medeni yaşam biçiminde asabiyet kavramı, kan, akraba ve soy bağlarından uzaklaşarak medeni yaşamın belirlediği ve ekonominin şekillendirdiği, mübadele esaslı bir ilişki biçimine döner." (Ilgaroğlu:2019: s.5) Bedevilikten (göçebelik) hadari (yerleşik) hayata geçildiğinde ihtiyaçların çeşitleri artar ve üretim biçimleri değişir. "Kazanç ve refah itibariyle bedevilerin ahvali son haddine ulaşınca, beşer tabiatında olan rahata, sükuna ve huzura meyletmekte, bunun için şehirlere ve kasabalara inmekte, burada yerleşen (medeni ve hadari) halk haline gelmektedirler" (Gölçek vd., 2017: s.7-8) "Bedevilik, medenilikten öncedir. Yani şehirliliğin

bidayetinde bedevilik; bedeviliğin nihayetinde ise hadarilik vardır"(Yurtalan, 2017: s.237-257).Temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra bedevilikten şehirli bir hayata geçiş de hızlanır, Bu değişimle insanların sosyokültürel yapıları da inkılaba uğrar. Mesela zevkler artar ve daha incelir, tüketim doğal olarak artar. Fakat bu bitmez tükenmez istekler ve arzular silsilesinde insan bitap düşer; ahlak ve cesaret açısından da şehirlilik bedevilikten daha alt mertebeye iner, insanların çalışma azmi ve şevki kırılır, güçleri düşer, üretim gücü ve kalitesi azalır. (Canatan, 2016:s. 201-216).İbn- i Haldun, bedevilerin umran ve medeniyetin aslı olduğuna, İslam'ın bir medeniyet oluşturduğuna, köylü ve şehirli arasındaki farklar bahsinde bedevilerin saflıklarını korurken şehirlilerin asabiyet teorisiyle zamanla yozlaşabildiklerine, insanın mütemeddin bir hayat kültürü meydana getirmek istediğine, insanın toplanıp bir araya gelmesinin dünyanın bayındırlığı anlamına geldiğine, insanın hilkaten medeni olması hasebiyle hadariliğin bunun zorunlu bir sonucu olduğuna, medeniyetin zirveye ulaşmasıyla da zevale indiğine inanır. Hepsinden önemlisi, umranın ve medeniyetin bedevilerle değil ancak hadarilerle mümkün olabileceğini söyler ve ekler çünkü İslam bir şehir medeniyetidir (Albayrak, 2000: s.5).

İbn-i Haldun Mukaddime'nin beşinci bölümünde ekonomik farklılıkların önemli oranda coğrafya ve iklim koşulları tarafından belirlendiğini, iklim koşullarının insanların üretim şekillerine etki ettiğini, söyler. Bu düşünceyi dile ilk getiren odur. O'na göre, medeniyetin oluşmasında şehirli olmanın (hadari), iklim koşullarının, iktisadi yapılanmanın olması gerekmektedir. İklim koşullarını, uygarlıkların gelişmişliğini belirler ve uygarlıklar buralarda daha iyi yeşerir, neşv-ü nema bulur. En ılıman hava koşullarına sahip olan dördüncü iklim kuşağı buna örnek gösterilebilir (Arslan, 2017: s. 283-298). Hava koşullarının üretime olumsuz etkisi ya çok az olur ya da hiç olmaz dolayısıyla istihsalde sorun yaşanmaz böylece üretim ve refah da artmış olur. Mesela birinci kuşakta olan ve bir dine mensup olmayıp bir peygamber de tanımayan Sudan ve Sakaliye halkları insan eti yer ve otlarla beslenir, bu da medeniyetin buralarda ne kadar inkişafa muhtaç olduğunu göstermektedir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşaklarında güneş dik gelmediği için iklim normaldir ve çöller az olduğu için de kuraklık yaşanmaz, dolayısıyla yaşamın gelişimine uygundur. Taştan yapılan yüksek binalar, çeşitli aletler, ticaretin altın gümüş gibi değerli madenlerle yapıldığı paralar vardır. Bilim, sanayi

binalar, yiyecekler ve hatta hayvanlar bile en yüksek formda bulunmaktadır. Peygamberlerin dahi yoğunlukla gönderildiği bu beldelerde yaşayan insanların, ahlak beden ve dini yapıları da diğer mekanlara nispeten daha üstündür. Bu bölgelerin en gelişmişi başta Suriye ve Irak olmak üzere, Mağrib, Hicaz, Yemen ve Endülüs'tür (Arslan, 2017: s. 288).

İbn Haldun'un ekonomik düşünce tasavvurunda en önemli unsurlardan biri de emeği, üretimin ve değerin tek kaynağı olarak görmesidir. "İnsan için ancak çalıştığı vardır" (Necm 39) ve insan nerede olursa olsun ancak emeği sayesinde üretim yapar ve gelir elde eder. Bunun içinde elbette ihtikâr ve faiz gibi istismar ve kurnazlıktan kaynaklanan gayri meşru kazanç yolları toktur, zira bunlar emeğin ürünü değildir. Ekonomik faaliyetlerin, insan ahlakına ve psikolojisine tesirleri oldukça çoktur. Mesela tüccarlar, alışveriş esnasında daha rahat yalan söylerler ve muhtelif entrikalar çevirirler. İbn Haldun, şehirlerde fiyat teşekkülünü açıklarken arz ve talep yasasına uygun açıklamalarda bulunur ki bu onun, liberal bir iktisatçı olarak adlandırılmasına yol açmıştır. İbn Haldun'un, arz ve talep yasasına uygun olanı tercih etmesi, devletin görece fazla müdahil olmadığı bir ekonomik düzende onun liberal olduğuna değil, liberal ekonomik bir ortamda işleyen ekonomik yasalar karşısındaki tanıklığına işaret etmektedir. (Canatan, 2016: s.12). İbn-i Haldun, ekonomi teorisini malların serbest dolaşımı üzerine, girişimci riskin önemine ve fiyatların arz ve talebin değişimlerine göre belirlenmesine dayandırmıştır (Gölçek vd., 2017, s.14).

İbn-i Haldun, ekonomik ilişkileri ve özellikle üretimi, toplumların değişmesi ve gelişmesinde temel belirleyici faktör olarak görür (Çalışkan Akçetin, 2017: s. 353-375) İbn-i Haldun'da toplumsal ilişkiler ekonomik temellere bağlıdır; emek, üretimin temel unsurudur ve o olmadan bir şeyden faydalanmak imkansızdır. Kazanç, ancak çalışmak ve emek sarf etmekle elde edilir; bir malın değeri, onu ortaya koyan ve onu üretmek için harcanan emekle ölçülür. İbn-i Haldun, üretimin tek başına sosyal örgütlenme ya da işbölümü çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğine, mal ve hizmetin üretilmesinde uzmanlaşmanın ne denli önemli olduğuna ve bu durumun üretim sürecinde zamandan tasarruf edilmesine ve bunun da kaliteli üretime ulaştıracağına inanmaktadır (Yılmaz Genç, 2015: s.4) Ticaret, toplumsallaşmanın bir sonucudur ve önemli bir geçim kaynağıdır fakat işbölümünü ve dayanışmayı reddeden,

mücadele ve çekişme hırsını ön plana koyan ve haksız kazanca dayanan ticarete şiddetle karşı çıkmıştır. Zira iktisadi faaliyetlerin temelinde bir mesleğin icrasıyla ortaya konulan emek yatmaktadır. Aksi halde bir ürün elde edilemez ve onlardan da bir fayda sağlanılamaz (Gölçek vd., 2017: s.9)

İbn Haldun'a Göre İktisadi Kalkınmanın Unsurları:

Bir topluluğun iktisaden kalkınabilmesi için başta siyasi düzen olmak üzere, emniyetli bir yaşam, işinde liyakat sahibi olma, moral değerlere bağlılık ve emeğin gücüne inanç olmazsa olmaz gerekliliklerdir. Özellikle ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde değerlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İktisadi refaha ulaşılacak bir kalkınma programına ancak değerlerin korunmasıyla ulaşılabilir (Yılmaz Genç, 2015: s.10). Değerler ise; bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlâki ilke ya da inançlar manzumesidir. Temel değerlerin oluşmasında aile büyükleri önemli rol oynar. Ulusal ve kültürel değerler, ülkeyi biçimlendirir. İş hayatını, değerler belirler. Özellikle iş yaşamında din, iş ahlâkı, örgüt kültürü, örf-adet vazgeçilmez unsurlardır (Işık Erol, 2012: s.54). İktisaden müreffeh bir yaşam telakkisi için değerlerin muhafazası elzemdir. Şayet bu unsurlar dikkate alınmazsa, sosyal yönü eksik iktisadî programlar ortaya çıkabilir. Nitekim değerler, işlem ve bilgi maliyetini düşürür, piyasa içindeki gayri meşru güç kullanımını azaltır, piyasanın anonimleştirdiği ilişkilerin düzene girmesini sağlar. Üreten ve üretmek istediği halde buna muktedir olmayanlara imkan verilerek sosyal yardımlaşmanın aktif hale getirilmesi sağlanır. Böylece istihsale ve iktisada talep ile tasarrufa teşvik yolu açılmış olur. (Işık Erol, 2012: s.15-16).

Sanayi anlamında müreffeh bir hayata sahip olan şehirlilerin köyde yaşayanlara nisbetle, ticarette, üretimde ve tüketimde eşitliksiz ve adaletsiz gelir dağılımına rağmen, ihtikar, sahtekarlık, hile ve kurnazlık gibi gayr-i ahlaki birçok özelliklerle dolu bir yaşam sürdüğü bir gerçektir. (Bulut, 2015: s. 105-123). Şehrin insanı mekanik bir hayat sürüyor artık ama tam anlamıyla makineleşmiş değil. Modern batı ile kültürümüze giren yeni söylemler ve yaşam

tarzı, insanımızı kodlarına muhalif olması sebebiyle menfi bir yönde derinden etkilemiştir. Literatüre ekonomik bir deyim olarak giren "homo economicus" ifadesi, filozoflar tarafından üretilmiş ve insana yeni bir bakış açısını dile getiren bir kavramdır ve "hep kendi çıkarı peşinde koşan ekonomik adam" demektir. Yaratılanların en şereflisi olan insanın birbirine yurt ve ülke olması gerekir ve beklenirken, insanın insanın kurdu ve salt menfaati açısından bakışını teşvik eden bir zihniyet ne yazık ki ön plana çıkmaktadır ki insanın sadece ekonomik yönü değil, dinî, ilmî, içtimaî, idarî, siyasî ve ailevî yönleri de vardır. Dini ahlak ve kültürle tezyin edilmiş bir insan modelinde hodgam değil diğergam insan tipi hakimdir ve nihai model olarak "kamil insan" tipi esas alınmaktadır. Zira insan insana muhtaçtır aksi takdirde herkese sadece meta ve menfaat bakışı ile yönelip diğer mukaddes yönlerini gözardı etmek, bu dünya memleketinde yaşayan tüm insanlığa zarar verecektir. Ekonomi de bu anlamda insana fayda sağlayan araçlardan sadece birisidir ve bu yardımlaşma ve paylaşım anlamında bir yararı olduğu müddetçe muteberdir (Işık Erol, 2012: s.55).

İbni Haldun'a göre devlet, iktisadi yaşam içerisinde bizzat aktif olarak muktedir bir merci olarak bulunmamalıdır. Devlet, direkt olarak değil, dolaylı olarak iktisadi hayatın içinde olmalıdır.O sadece iktisadi faaliyetlerin emniyet, güvenlik ve adalet ortamında gerçekleşmesini sağlar. Nitekim İslam'da adalet ilkesi esastır ve bütün herşeyin çıkış noktası kabul edilmektedir. Çağdaş iktisadi sistemlerde nasıl ki hürriyet ve eşitlik gibi ilkeler esas kabul ediliyorsa İslam'da da adalet ilkesi vazgeçilmez bir temeldir (Yılmaz Genç, 2015: s. 6)

İbn-i Haldun, devleti yöneten kişilerin ekonomik sistemin içerisinde faaliyet göstermelerinin haksız rekabete yol açacağından bunun ticareti ve dolayısıyla ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini savunur. Hatta, Mukaddimenin üçüncü bölümünün kırkıncı faslında "Sultanın ticaretle meşgul olması tebaa için zararlıdır, vergi düzeni bozar." başlıklı bir konu vardır. Zira, tebaa ziraat ve ticari açıdan birbirinin dengidir. Sultan, satın aldığı malları, daha ucuza alabilir ve kimse onunla rekabete girişemez, karşı da çıkamaz. Diğer bir deyişle arz ve talep oluşmadığından, fiyatlama yapılamaz ve ekonomik sistem işleyemez. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesi, mevcut iktisadi yapıyı bozar, bu da ekonomik ve toplumsal infiale yol açar (Gökçek vd., 2017: s.12) İşte bu sebepten "İbn-i Haldun, kamu kesiminin tüm gücü elinde

bulundurmasına karşı çıkmış, devleti dengeleyecek mekanizmanın piyasa ekonomisi olduğunu ifade etmiştir. (Gölçek vd., 2017: s. 576-590).

Devlet de insanlar gibi doğar, büyür, gelişir ve ölür. Devletlerin çöküşü ilk olarak ve özellikle ekonomide kendini gösterir. Devletin kurulmasıyla birlikte umranın kurumları da oluşmaya başlamaktadır. Bu durum aslında yerleşik hayatın bir sonucudur. Umranın kurumları olarak, sanat, ilim, iktisat, din vs. gibi kavramlar ortaya çıkar (Gölçek vd., 2017: s. 576-590) Temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra bedevilikten şehirli bir hayata geçiş de hızlanır, Bu değişimle insanların sosyokültürel yapıları da inkılaba uğrar. Mesela zevkler artar ve daha incelir, tüketim doğal olarak artar (Canatan, 2016: s. 12) şehirlerde sanat ve ticarette farklı iş masraflarının artmasına yol açar. Gelişmişlik ve ilerlemişliğin göstergesi olan bu durum, gittikçe lükse, dolayısıyla pahalılığa neden olur. Artan vergiler ise pahalılığı daha da kaçınılmaz kılar. Zira hadaret hanedanlığın büyümesi ile doğru orantılıdır. Zamanla giderlerin çoğalması sebebiyle vergiler konur, masrafların artması pahalılığa, gelirler giderleri karşılamaz olması da fakirliğe zemin hazırlar. Çarşı pazar da işlemez olduğu zaman devlet hızla yıkılmaya doğru gider (Canatan, 2016: s. 201-216). Bitmez tükenmez istekler ve arzular karşısında insanoğlu da bitap düşer; ahlak ve cesaret açısından da şehirlilik bedevilikten daha alt mertebeye inmiş olur. İbn-i Haldun'a göre devlet vergi oranlarını artırmamalıdır zira bu insanların çalışma iştiyaklerinin yok olmasına dolayısıyla da müteşebbis arzularının sönmesine olmasına neden olur üstelik gelir de artmaz. Bu, şehirde bayındır ve ümran fikrinin çökmesi demektir. Devlet hiçbir şekilde ticaretle uğraşmamalıdır zira bu, iktisadi hayattaki gelişmeyi köreltir ve idarecilerin yozlaşmasına yol açar. (Yılmaz Genç, 2015: s.4-10)

İbn-i Haldun, iktisadi süreçleri analiz ederek; iktisadın, politika toplum ve devlet için ehemmiyetli olduğunu, ifade eder. İnsanların farklı geçim yöntemleri ve uğraştıkları muhtelif iktisadi uygulamalar onların gelişimlerinde temel faktördür. Zira farklı istihsal yöntemleri ve ictimai ilişkiler, birbirlerinden etkilenen sosyal dinamizm meydana getirmektedir. Ona göre, iktisadi faaliyetlerin devamı ve güveni ile adaletli bir ortamda oluşması devletin yükümlülüğüdür, değilse devlet salt karar verici bir mekanizma değildir. İktisadi açıdan refah, devletin sağlayacağı otorite, adalet ile hak ve özgürlüklerle mümkündür. Bunun için iyi bir

yönetim ile israftan kaçınma şarttır. Değilse devlet ve nizam çöker ve sonra yıkılır. Refah toplumunda, sosyoekonomik ve kültürel tüm olgular birleşerek bir iktisadi toplum oluşturulur. Bu süreci besleyen en önemli unsurlar, toplumsal değerlerdir. Şayet bu gözardı edilirse sosyal yönü eksik bir iktisadi program izlenmiş olur ki bu da nakıstır (Yılmaz Genç, 2015: s.7).

Din, çağlar boyu kanunların ve nizamın yerleşmesi ve kabullenilmesi anlamında hep çok etkili olmuştur, bu geçmişte de günümüzde de bu şekildedir. Dini kanunları içselleştiren bir birey her zaman ve şartta, Allah'ın onu görüyor olduğu bilinciyle emir ve nehiyler konusunda hep dikkatlidir. Dolayısıyla ictimai hayatta din mefhumu kanunların içselleştirilip uygulanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. ABD'de Lyndon Johnson Yönetimi'nin başsavcısı Ramsey Clark "İslam muhtemelen günümüzde yeryüzündeki en zorlu manevî ve moral güçtür" der ve zayıf medeniyetin güçlü olan medeniyeti taklit eder gerçekliğine dikkat çeker. Günümüzde de Batı güçlü bir medeniyettir ve hemen hemen bütün medeniyetler tarafından taklit edilmektedir. Toplumsal ve siyasi hayatta asabiyyetin ve dinin oynadığı önem bir kez daha ortaya çıkmış, akla dayanan siyaset ve bunun sonucu oluşturulan kanunlara uymanın hem devletin hem de tebaanın yaşama şansını artırdığı ve hem de aklî ilimlerin güçlü bir siyasal yapının oluşturduğu hadarî toplumlarda ancak mümkün olduğu ortaya çıkmıştır (Çalışkan, 2017: s. 353-375).

İslâmiyet'te tasavvuf gerçeğinin iktisadi nizamı nasıl etkilediği de göz ardı edilmemelidir. İslâm'da tasavvuf inancının çalışma hayatına taşıdığı ahlaki değer ile iktisadi kuruluşlarda ve iş ahlâkının köklerindeki etkisi inkar edilemez bir gerçektir. Bu anlamda, âhilik teşkilatı (fütüvvet) ve esnaf loncalarının kuruluş ve işleyişi çok önemlidir. Tarikat ehli için şeyh ne ise, esnaf ve zanaatkâr toplukları için de pir odur. Miktarı az olsa ve tartıda hafif gelse de lekesiz temiz kazanç ve bitkinliğe düşmeden elde edilen fazlalık; daha lezzetlidir, daha bereketli ve daha sadra da ruha da şifadır." (Işık Erol, 2012: s.11).

Sonuç ve Öneriler

İktisat, tüm insanlığın öğrenmesi gereken elzem bir ilim dalıdır. Malzemesi insan ve onun ihtiyaçlarıdır. İnsanın fıtraten en ulvi olandan en süfli olana düşebilme temayülü hasebiyle, bazı önemli çerçevelerle inkişafa ve korunmaya ihtiyacı vardır. Zaten aslına bizatihi yüce yaratıcı tarafından ”Ben insana ruhumdan üfledim” (Sa’d 72, Hicr 29) ayet-i celilesince kodlanan ve yüce yaratılış sırrına uygun bir medeniyet tasavvuru içre yaşama liyakati olan bir varlıktır. İbni Haldun’a göre iktisadi kalkınma fikrinin altyapısını oluşturmak için siyasi istikrarın, devletin sağlayacağı emniyyetin, işbirliği sonucu ortaya çıkacak uzmanlaşmanın, emeğe dayalı üretimin ve ahlaki değerlere bağlılığın olması şarttır. Bunların yanında hepsinden öte değerler oldukça mühimdir ve iktisaden müreffeh bir kalkınma programına ulaşmak değerlerin korunabilmesiyle mümkün olur.

İbn-i Haldun, ekonomik farklılıkların önemli oranda coğrafya ve iklim koşulları tarafından belirlendiğini, bir beldenin nüfusu, istihsali ve mamurluğu arttıkça o bölge halkının da ekonomik yönden rahatladığı için servetin saklanarak değil harcanarak arttığını, dolayısıyla paraların hazinede biriktirilerek toplanmasına karşı olduğunu, devlet vergi oranlarını arttırsa da vergi gelirlerinin artmayacağını, çünkü vergi yükü arttıkça insanların çalışma isteklerinin azalacağını, düşünür. Toplumları “kıtlık” ve “bolluk” toplumu diye ikiye ayıran İbn-i Haldun, asli ihtiyaçlarını karşılayabilen toplumların yerleşik hayata geçebildiğini ve ancak bununla şehirleşmenin bir diğer ifadeyle hadari (medeni) bir toplum olmanın yolunun açılabileceğini, söyler. Şehirleşmeyle gelişimin yolu açılır, böylece yeni zanaat ve ticaret dalları oluşur. Zevklerin ve estetik duyguların gelişmesi anlamına gelen bu durum refah toplumuna geçişte bir köprü mesabesindedir. Ne yazık ki refah yaşam düzeyinin kötü bir sonucu da vardır o da refahın, şehirlilerin ahlak ve cesaret yönlerini köreltmesidir.Kontrollü ve ürkek ve aynı zamanda girişime kapalı şehrin insanı bu anlamda yeni atılımlarda bulunamaz, doğal olarak da kazanma ve kaybetme riskine giremediği için gelişemez.

İbni Haldun, insanın medenileşmesi için sehirleşmesi (hadarilik) gerektiğini, bu anlamda bedevi (köylülük) ve nihai gelişmeyi anlatan hadarilik (şehirlilik) kavramlarının dünya hayatını bayındır (ümran) hale getirmenin zorunlu şartı olduğunu, söyler. İçtimai hayatta kendini gösteren her türlü ortak dini, siyasi ve siyasi olmayan ideolojilerden meydana gelen beraberlik

duygusunun nesep asabiyeti olduğunu ve bu asabiyet türünün ise hadari-medeni topluluklarda yaygın olarak görüldüğünü, iktisaden gelişmenin de ancak hadari topluluklarda gerçekleşebileceğini söyler.

"İbn-i Haldun, kamu kesiminin tüm gücü elinde bulundurmasına karşı çıkar, devleti dengeleyecek mekanizmanın piyasa ekonomisi olacağını ifade eder. İktisadi faaliyetlerin adaletli bir ortamda oluşmasının devletin yükümlülüğünde olduğunu ve fakat devletin salt karar verici bir mekanizma olmadığını, iktisadi refah ile hak, adalet ve özgürlüklerrin ancak devletin sağlayacağı otorite ile mümkün olduğunu ve bunun için de iyi bir yönetim yanında israftan kaçınma ve değerlere sahip çıkmanın şart olduğunu, söyler.

İbn-i Haldun'a göre; toplumsal ilişkiler, ekonomik temellere dayanır ve emek, üretimin başlıca ögesidir. Kazanç da ancak azimle çalışmak ve liyakatle emek sarf etmekle gerçekleşebilir ve bir malın değeri de bu yüzden ona verilen emekle ölçülür. Üretim ancak sosyal örgütlenme ya da işbölümü çerçevesinde gerçekleşmelidir. Mal ve hizmetin üretilmesinde, zamandan tasarruf ve kaliteli üretim yapılmasını sağlanacağı için, uzmanlaşma olmazsa olmaz şartlardandır. İşbölümü ve dayanışma olmaksızın yapılan ticaret; mücadele, çekişme ve hırsı körükleyeceği için bu bir tür haksız kazançtır Zira iktisadi faaliyetlerde aslolan emektir, alınterinin olmadığı yerde bereket yoktur, işlerin sonu da ebter olur. Reel anlamda bir üretimin gerçekleşmesi için birtakım şartların oluşması gerekir, bunların içinde en önemlisi insan emeği faktörüdür. Bir insanın servetini artırması demek, emeğinin karşılığı olan şeyi biriktirmesi demektir. Zira mal ve sermaye birikimi, emeğin değerinin birikimden başkaca bir anlam taşımamaktadır. Aslolan emeğin varlığıdır ve birikimden kasdedilen de emeğin bizatihi kendisi değil ondan hasıl olan değerdir. Üretim tek başına değil, sosyal bir örgütlenme sayesinde gerçekleştirilir. Devletin ticaret ve tarımla dolayısıyla iktisatla uğraşması; eşitliksiz ve haksız rekabet ihtimali oluşturacağı ve fiyatların yükselmesine yol açabileceği için doğru değildir. Üstelik devlet, bu tercihten zararlı çıkabilir; halk ile haksız bir rekabet ortamında kazanç peşine düşmüşken, halkı da kazanamadığı için vergi veremez duruma gelir, dolayısıyla gelirler alt üst olur. Bunu, ferdi hak ve hürriyetlerin tehlikeye girmesi akabinde zulüm ve

haksızlık baş göstermesi takip eder ki bu da devletin zevali demektir. Aslolan insanı yaşatmaktır zira insanı yaşatan devletler ancak payidar olabilir. Tarih bunun örnekleriyle doludur.

Toplumu katmanlar halinde düşünürsek, ilk katmanı yani altyapısı coğrafya, ikinci katmanı ekonomi, üçüncü katmanı asabiye, dördüncü katmanı ise devlet oluşturmaktadır. Devlet, toplumsal gelişime ve umrana hız kazandırır. Devletin gelişmesiyle, şehirler ve kasabalar da canlanır ve gelişir

İbn-i Haldun, geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha ziyade benzerler, der. (İbn-i Haldun, 2013: s. 1377) İşte bu gerçek çerçevesinde, insan oluşun önemli bir getirisi olan iktisadi yaşam temayülü, geçmişten günümüze ihtiyaçlar hiyerarşisinde süregelip gidecektir.

Kaynakça

Albayrak, A. (2000). Bir medeniyet kuramcısı olarak İbn Haldun" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,* (S.9). (C.9) .2-3.

Arslan, O. (2017). İbn-i Haldûn ve Jared Diamond'da uygarlıkların farklı hızda gelişmesinin incelenmesi. *ASEAD*. (C.4). (S.12). 283-298.

Bocutoğlu, E. (Ocak, 2015). İbn-i Haldun Ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme. *(C.4)*.(Y.4). (S.8).

Bulut, M. Ahlak ve iktisat. (2015). *Adam Akademi*. (C.5/2). 105-123.

Canatan, K. (2016). Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı" *Mukaddime*. 7(2). 201-216. doi: 10.19059/64184/mukaddime.64184.

Çalışkan Akçetin, N. (2017 Güz). İbn-i Haldun'un tarih devlet ve toplum anlayışının günümüz açısından değerlendirilmesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. (S. 24). 353-375.

Gölçek, A. Gülşen, G. Alpin, M. (Kasım 2017). M. İbn Haldun ve serbest piyasa fikri: İbn Teymiyye ve Gazali'den kanıtları. *Asos Journal, The Journal of Academic Social Science (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi).*(Y.5). (S.57), 576-590.

Ilgaroğlu, M.C. (March 2019). İbn Haldun düşüncesinde sosyo-ekonomik değişme ve ahlak. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences (Dergipark).* (Page 11). (Volume 3), (Issue 1).

İbn-i Haldun. (2013). *Mukaddime I-II Cilt* ,Yay. (Haz. Arslan Tekin), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları. 1377.

İyem, C. Yıldız, F.Z. Öztürk, D. (2019 Kış). İbn Haldun'un emek Anlayışı: Marx ile karşılaştırmalı bir inceleme. *Bilgi*. 21. 167-186.

Özel, M. (2006/2). Bir iktisat klasiği olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si. *DÎVÂN İlmî Araştırmalar* . (S.21).(2006/2). 1-8.

Yıldız Turan, Esra. (Temmuz 2015).Türk İslam düşünce sisteminde İbn-i Haldun'un devlet nazariyesi. *Atatürk İletişim Dergisi*. (S.9).

Yılmaz Genç, Sema.(Haziran: 2015). İbn-i Haldun'un devlet anlayışı çerçevesinde refah devleti ve iktisadi kalkınma düşüncesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2147-7655 (*C.3*). (S.1).

Yurtalan, B. (Bahar, 2017). İbn-i Haldun'un asabiyet teorisinin harici düşünce üzerinde Yansımaları. *Mezhep Araştırmaları Dergisi 10*. (S.1). 237-257.

HÜSN Ü AŞK'TA OLAĞANÜSTÜ ŞAHISLAR, VARLIKLAR VE MEKÂNLAR

Müzeyyen Melike ESIN- Dr. Öğr. Özlem GÜNEŞ

Özet

18. yüzyılın sonunda, eserlerde özgünlüğün tükenmesinden kaynaklı konu sınırlamasına düşüldüğüne inanılan ve bundan dolayı yeni bir söz söylemenin imkânsız olduğunu iddia eden şairler karşısında Divan edebiyatı şairi ve mutasavvıfı olan Şeyh Galib şiire yeni bir söylem getirilmesi gerektiğini düşünür ve bu iddia sonucu 1872 yılında tasavvuf anlayışı içeren Divan edebiyatının en önemli mesnevîlerinden biri olan *Hüsn ü Aşk*'ı altı ayda kaleme alır. Yazma feyzini Allah'tan aldığını söyleyerek, eserinin esrarını Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'nden aldığını belirtir. Bu bağlamda, *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevî eseri, Mevlânâ'nın *"Hamdım, Piştim, Yandım"* sözünün bir açılımı olduğu görülebilir. Tuhaf karakterlerin ve hadiselerin baş gösterdiği eserde, ana karakter Aşk'ı yolundan alıkoyan engeller ya da onu yola devam etmeye teşvik eden destekleyicilerin hepsi bir hayal unsurudur. Normal şartlarda insan zihninin algılayabileceğinin çok ötesinde olanı ifade eden gayb âleminin anlaşılmasını kolaylaştırmak için oluşturulan bir öyküsel anlatım tarzı, mesnevî hikâyelerinin genel özelliği olan olağanüstü durum, eserin ana karakteri Aşk'ın Kalp Diyarı'na giderken uğradığı bütün gerçeküstü duraklarda, karakterin içinde bulunduğu zamanın ve mekânın gerçekliğini yitirmesinde kendini belli eder. Bundan dolayı; hikâye gerçek bir zamansal ve mekânsal uzama sahip değildir. Bu yolculukta, Aşk'ın kendini bulma yolundaki izlediği yol, Mevlânâ'nın *Üç Şehzade Hikâyesi*'nde, *Yusuf ile Züleyha*'da, *Leylâ ve Mecnûn*'da, Vâmık ile Âzra'da, *Ferhad ve Şirin*'de, *Mantıku't-Tayr*'daki kuşların çıktığı yolculuk metaforuyla benzerlik gösterir. İmgeler, kelimelerin görünenden farklı anlamlar oluşturması bakımından şairlerin kullanmaktan vazgeçemediği önemli bir yazım tekniğidir. Şair, okuyucunun günlük hayatta nesneye bakıpta göremediği, duyupta işitemediği, eşya ile duygular arasındaki bağı şiirdeki imgelerle kurar. (Doğan, 2006: 118) *Hüsn ü Aşk*, imgelerin dizilimi bakımından zengin zihinsel

bir tasarıma sahip, anlam bakımından da çok katmanlı bir eserdir. *Hüsn ü Aşk*'ın muhtevası olan Allah'ın kelâmının ve tasavvuf ilminin vahdet-i vücud düşünce sistemi çerçevesinde kavrama gayesi içeren bu çalışma, insanın inanç ihtiyacını karşılamasında ona yol haritası olma niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Şeyh Galib, Olağanüstü, İmgeler.

Giriş

18. yüzyıl Klasik Türk şiirinin son dönem şairi mutasavvıf Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* adlı eserine katıldığı bir mecliste şair arkadaşlarının Nabi'nin *Hayrabad* adlı eserine eş değer bir eser yazılamayacağı hakkındaki övgülerini gerektiğinden fazla abartılı bularak, kendilerine bu iddialarını daha iyi bir eser yazarak çürüteceği hususuyla meydan okur. *Hüsn ü Aşk,* tertibine uygun olarak Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e övgü ile başlar. Hz. Peygamberin miracı ve mucizeleri anlatılır, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin anılmasının ardından, Şeyh Galib'in babası Raşit Efendi'den övgü ile bahsedilerek hikâyenin anlatılmasıyla devam eder.

Hikâye, gerçekle gerçek olmayan imgelerin birbirine karıştığı bir mekânda yaşayan Muhabbetoğulları Kabilesi'nin betimlenmesiyle başlar daha sonra meclislerinin, avlanmalarının, baharlarının tasviri ile devam eder. Kabile bir gün, olağanüstü bir olaya şahit olur, biri oğlan biri kız aynı gün aynı saatte iki bebek doğar. Ana karakter Aşk; sevdiği kız Hüsn ile okul çağına geldiklerinde, çılgınlığıyla tanınan Molla-yı Cünûn adlı hoca tarafından Edep Mektebi'nde eğitim alırlar. Bir bahar günü, Sühan'ın arabuluculuğu ile iki aşık, cennet bahçesi gibi tasvir edilen sembolik anlama sahip Mâ'na Mesiresi'ndeki Feyiz Havuzu'nun yanında buluşurlar. Ma'nâ Mesiresi ve Feyz Havuzu'nda vurgulanan cennet tasviri Aşk'ın kendi kalbinin içinde yaptığı ruhi yolculuğu temsil eder. Ana karakterlerin üzerinde üzüntü ile karışık şaşkınlık uyandıran bir durum olan iki aşığın birbirinden ayırma hadisesi Hayret'in görevidir. Ayrıldıkları süre zarfında, hep Sühan'ın getirdiği mektuplar aracılığıyla haberleşirler. Aşk'ın

lalası Gayret, Aşk'ın çaresizliğine çok üzülür ve kendisine Hüsn'ü kabilesinden istemesini tavsiye eder. Aynı zamanada Aşk, Molla-ı Cünûn'dan Hüsn için mücadele etmesi gerektiği konusunda fetva alır. Aşk Hüsn'e tekrar ulaşmak için, bağlı bulunduğu Muhabbetoğlları Kabilesi'nin ileri gelenlerinden Hüsn'ü ister. Kabile üyeleri, Aşk'a Hüsn ile evlenebilmesi için Kalp Diyarı'ndaki kimyayı getirmesini şart koşarlar. Aşk ondan istenen vuslatın sembolü olan kimyayı bulmak üzere, biçimden önce anlamın olduğu Mâ'na Mesiresi adlı bahçeden yola çıkar.

Bu yolculukta Aşk ilk sınavını içinde devlerin bulunduğu dipsiz bir kuyuya düşerek verir. Aşk kuyudan Sühan'ın ona gösterdiği, sembolik bir anlama sahip olan Allah'ın ipi ile kurtulur. İkinci imtihanını cinlerle karşılaşacağı donmuş bir bozkır olan Gam Harabeleri'dir. Burada Aşk, ümidinin kırıldığı ve içindeki korkunun tasvir edildiği uzun bir gecenin karanlığında kar yağan çölden geçer. Aşk ve Gayret yollarını kaybederler. Aşk burada evlilik teklifini kabul etmediği cadı tarafından baş aşağı asıldığı çaresizlik mekânından, Allah'ı hatırlayarak ve ona yalvararak kurtulur. Aşk'ın üçüncü serüveni, cehennemin tasvir edildiği, çok sayıda devin bulunduğu ateş denizinden tek kurtuluşun ölüm olduğunu betimleyen mumdan bir gemi ile geçme zorunluluğudur. Aşk, Hüsn'ün ona yolladığı Aşkar adlı uçan bir atla bu bela denizinden kurtulur. Aşk bu sefer de, Çin Sahili'nde cefa ile değil, rehavet ile imtihan edilir. Papağan kılığına giren Sühan, Aşk'ı olacaklar konusunda uyarır fakat Aşk kalbini çoktan Hüşrûba'ya kaptırmıştır. Burada Hüsn olduğu gafletine düştüğü, ağzı olmadığı için konuşmayan kendisini Çin padişahının kızı olarak gösteren Hûşrûba adlı cadı ile işret meclisinde eğlenir. Galib, Çin prensesini başta ilahi aşkın temsili olarak tanımlar ama daha sonra Aşk, bu prensesin Hüsn kılığına girmiş ve onu baştan çıkaran bir aldatmaca olduğunun farkına varır. Buradan da sülün kılığına girmiş olan Sühan, ona prensesin kendisinin sonunu getireceği konusundaki uyarıları vasıtasıyla kurtulur. Fakat Gayret'in Aşk'a engel olma çabalarına rağmen Hüsn'ün yüzünü bir daha görebilmek için Çin prensesinin ona girmesini söylediği Zatussuver kalesine gider. Burası sırf benliğin kendisine hayran olduğu; insanın nefse bağlılığını simgeleyen suretlerin olduğu, yalnız görüneni gösteren aynalarla kaplı bir kaledir. Ayna, tasavvuf düşüncesinde, Allah'ın

göstergesi olan âlemi sembolize eder. Dolayısıyla dünyanın faniliği simgeleyen Platon'un mağarasındaki idealar gibi algılayabileceğimiz bu aynalardaki suretlere dikkatlice bakan Aşk, Hüsn'ün suretini bulamayacağını kavrayınca, tıpkı içinde yaşadığımız dünyanın da bir hayal âlemi olduğuna dikkat çekerek, bu kalenin bir vuslat mekânı değil, bir kopuş âlemi olduğunu anlar. Gayret ile Aşk Aşkar adlı efsanevi uçan ata biner, fakat ne kadar gitseler de hep başladıkları yere geri dönerler, ayrıca daha önce başına neler geldiyse hepsini tekrar tekrar yaşarlar. Tıpkı kuyu gibi nefse ait nitelikleri barındıran kaleden ne kadar uzaklaşmaya çalışılırsa çalışsınlar buna imkân olmadığının altını binlerce aylık mesafeyi geçtiği mekânlardan tekrar geçerek anlatıldığı kısırdöngü durum, karakterlerin Biçim Kalesine hapsolma tabiri ile ifade edilir. Sühan'ın bülbül kılığında ona görünerek nefsinden kurtulmak için kaleyi ateşe verip buradan çıkması gerektiğini bildirmesiyle, Aşk kaleyi içinde prensesle yakar. Dikkat edilirse, Aşk hikâyede öz manayı temsil eden Sühan'ın sözleri yardımıyla zor durumdan kurtulur. Hikâye'nin sonunda, Aşk ve Gayret, arşın bile üstünde kanatları nur yeşili olan ve denize açılan beş kapının her birinde Cebrail gibi beş büyük meleğin beklediği Kalp Kalesi'ne varırlar. Bu esnada hikâyedeki bütün karakterler Aşk'ın karşısında belirir fakat Allah'ın tecellisi karşısından insanın hissettiği hayret duygusun alegorik bir biçimde temsilinden dolayı Aşk'ı Hüsn ile birleştirmek başta onları ayıran Hayret'in görevi olacaktır. Kalp Kalesi'nde onları bir ışık ordusunun karşılamasıyla Aşk'a hakikatin perdesi açılır. Aşk'ın serüveni, Aşk'ın aslında hiç terk etmediğini Mâ'na Mesiresi'nde yani burasının Kalp Diyarı olduğunun farkına varmasıyla ve gerçekte kendisi olduğunu fark ettiği Hüsn'e kavuşarak ve sona erer.

Yöntem

Bu çalışmanın konusu, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevîsinde olağanüstülük gösteren şahıslar, varlıklar, mekânların, eserin zaman ve olay örgüsü detaylı bir şekilde incelenerek tahlil edilmesidir. Bu çalışmada, eser hakkında bugüne kadar dinî, tasavvufî, kozmolojik, gösterge bilim ve okur merkezli kuram olan alımlama estetiği çerçevesinde ayrı ayrı birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, eserde geçen olağanüstü şahısların, varlıkların ve mekânların

araştırmasının yapılmadığının literatür taraması sonrasında eksikliği hissedilmiş olmasından dolayı, kültür ve medeniyetlerin izlerini taşıyan olağanüstü unsurları içeren öğelerin bir araya toplanarak tam anlamıyla bir tahlil yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca, eserin çağından yüzyıllar sonra bile sevilerek okunmasını sağlayan ve onu evrensel edebî eser olma boyutuna ulaştıran edebiyatta Hint tarzı olarak isimlendirilen *Sebk-i Hindi* akımının yazarın hayal dünyasını nasıl şekillendirdiği incelenerek, eserde buna bağlı olan örnekler ortaya konulmuştur.

Tez çalışması yapılırken kaynak toplama, doküman analizi ve eser hakkında yapılan yorumların okunarak gözlemlenmesi sağlanarak nitel araştırma yöntemi tatbik edilmiştir. Veri toplama yöntemi kullanılarak ve edebî eser içersindeki olgu, olaylar ve soyut kavramlar mantıksal düzlem yatırılmak suretiyle zihinsel bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Yazarın hayali zihinsel deviniminin sonucu olay örgüsünün olağanüstü olgular kapsamında sınırlandırılarak incelenmesi; gözlem, görüş ve doküman analizi gibi yöntemlerle sağlanmış ve olağanüstü tasvirler günümüz bakış açısıyla tekrar yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışmasında, veri toplarken ve bunları yorumlarken metnin içinde gömülü olan anlam dünyası ortaya çıkarılmış; araştırma boyunca yeni kavramlar ve çıkarımlara ulaşılması amaçlanmış olmasından dolayı gömülü teori yöntemi kullanılması uygun görülmüştür. Tez oluşturulurken makaleler, ansiklopedi maddeleri, bildiri, söyleşiler, tezler ve kitaplar incelenerek konu ile ilgili geniş bir literatür analizi yapılmıştır. Buna takiben söz konusu yüzyılın toplum yapısı ve yazarın hayatı hakkında bilgiler toplanarak çalışmaya ilave edilmiştir. Gerçek hayatta bulunmayan şahısların, varlıkların ve mekânların motifler üzerinden kültür ve medeniyet araştırmaları sahasında olağanüstü unsurların köküne inmek ve özgün çıkarımlarda bulunmak tezin ana iskeletini oluşturur.

Hüsn ü Aşk'ta olağanüstü özelliklerin tespit edilmesinde, araştırma modeli olarak bilgilerin toplanması, çözümlenebilmesi için gerekli koşulları düzenlemesiyle tezin amacına

göre ve çalışmanın ortaya koyduğu bulgulara bağlı kalınarak tarama ve deneme modeli kullanılmıştır. Bu iki model üzerinden ortaya çıkarılan bulgular, araştırmanın seyri doğrultusunda, elde edilen bilgilerin tasnifi ile gerçekleşmiştir. Eserde ortaya çıkarılmaya çalışılan olağanüstülük sergileyen durumlar, önceden tespit edilmiş eser hakkındaki bilimsel yorumlar da incelenip, edebiyat biliminin tasvir fonksiyonu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca konu ile alakalı disiplinler araştırılmış, ilgili alanla alakalı kaynaklara başvurulup, elde edilenler kişisel tespitlerle birleştirilip yorumlanmıştır. Tez oluşturulurken kullanılan yöntemde dikkat edilen en önemli husus, eserin asıl yazılış amacını saptırmadan, esas olay örgüsü çerçevesinde tasavvuf öğretisinin aktarımında oluşturulan olağanüstü vasıflar içeren edebi karakterlerin, varlıkların, şahısların ve mekânların tasnif edilmesidir.

Konu ile bağlantı oluşturan kaynakların tespiti, incelenmesi ve yorumlanması sonucu olağanüstü özellik gösteren motiflerin; daha önce yazılmış edebi eserler, tasavvuf ilminin normları, İslam dininin öğretileri veya insan zihninin gerçek üstü örüntüsünün ürünü olan mitolojik hikâyelerden beslenerek kodlanması bu çalışmanın temel yöntemini oluşturur. Kodlama sonucu yapılan çıkarımlar neticesinde, şairin metinde aktarmak istediği duygu ve düşüncenin edebi analizi yapılmak istenmiştir. Soyut kavramların anlatımında, benzetildikleri somut kavramların ayrıntılı olarak incelenmesi düzeyince oluşturulan bu çalışma tasavvuf ilminin anlaşılması zor konuları ve kavramları *Kur'an'ı Kerim*'deki ayetler temel alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bir tür içerik analizi olan metnin içeriğinin irdelenmesi doğrultusunda alegorik unsurların yorumlanmasında şairin ortaya koyduğu gerçeküstü kurmaca derinlemesine incelenmiştir. Bu çalışmada başvurulan veri toplama araçları, kitaplar, dergiler ve gazetelerdeki süreli yayınlar, başvuru eserleri, makaleler ve tezler olarak tanımlanabilir. İkinci elden veri toplama tekniğine giren literatür taraması ağırlıklı olarak son beş-on yılda yayınlanmış ilgili kaynaklar üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tezde oluşturulan örneklemeler, Muhammet Nur Doğan'ın (2017) *Şeyh Galib-Hüsn ü Aşk*; *Metin, Düz Yazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar* adlı eserindeki çeviriye bağlı kalınarak yapılmıştır. Eserde olağanüstülük gösteren motifler Stith Thompson'ın (1975) *Motif İndex of Folk Tale* adlı eserindeki motiflerle karşılığı bulunarak eserin evrensel bir nitelik taşıdığı

bulgusunun altı çizilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, Hüsn ü Aşk, insan-ı kâmil olma yolunda doğumdan ölüme geçen yaşam yolculuğu içersinde doğru yolu bulma hususunda tüm insanlığın kültürel mirası olma özelliğine sahip bir eser olduğu kanıtlanmış olacaktır. Hüsn ü Aşk'ta geçen olağanüstü varlıkların, şahısların, mekânların uluslararası literatürde onay görmüş bir motif yapısı çıkartılması amaçlanmaktadır. Daha önce Hüsn ü Aşk için buna benzer bir çalışma yapılmadığının farkına varılmasıyla bu tezin özgün değerinin oluşturulması hedeflenmiştir.

İngiliz folklor araştırmacısı Stith Thompson bu çalışmaya kaynaklık eden motif tanımını 1946 da yayınladığı The Folktale eserinde şu şekilde açıklamıştır: *''Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.''* Bu tanıma göre Thompson motifleri öncelikle A'dan Z harfine kadar temel gruplara ayırmış, bu gruplar da kendi aralarında da daha alt gruplara bölmüştür. Metin Ekici'nin *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı'*nın , ''Kuramlar ve Yöntemler'' bölümünde, Thompson'ın bu sınıflandırmasındaki ana başlıkları doğrultusunda Hüsn ü Aşk'da geçen gerçeküstü motifler örneklenmiştir. Bu sınıflandırma kitapta şu şekilde verilmektedir;

A. Mitolojik Motifler / B. Hayvanlar / C. Yasak (Tabu) / D. Sihir (Büyü) / E. Ölüm / F. Olağanüstülülükler (Harikuladelikler) / G. Devler / H. Denemeler (Sınama, İmtihan Etme) / J. Akıllılar ve Aptallar / K. Aldatmalar / L. Talihin (Kaderin) Tersine Çevrilmesi / M. Geleceği Belirleme / N. Şans ve Kader, Talih / P. Toplum / Q. Ödüller ve Cezalar / R. Tutsaklar (Esirler) ve Kaçaklar / S. Anormal Zulümler / T. Cinsiyet / U. Hayatın Tabiatı / V. Din / W. Karakter Özellikleri / X. Mizah / Z. Çeşitli Motifler.

Olağanüstü unsurların kültürel zenginlikler ve estetik anlatımla ele alınmasının değerlendirilmesiyle, Eski Türk edebiyatı literatürüne düşsel anlatımı öne çıkaran bir tez

kazandırılması bu tezin önemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın özgün değeri ise bütün olağanüstü unsurların hangi medeniyetten etkilenerek esere yansıdığının araştırılması, mitolojik ve efsanevi değerlerin kökeninin tespit edildiği çalışmaların gözden geçirilerek her açıdan derli toplu bir eser ortaya konulmasıyla sağlanacaktır. Edebî motifler, temelde bir defadan fazla ortaya çıkan sembolleri, renkleri, desenleri, konuşmaları, karakter hareketlerini, görüntüleri veya imgeleri anlatmak için kullanılır. Eserde ayrıca edebî motif analizi yaparak, hikâyenin atmosferini belirleyip, çalışmanın yapısının önemli bir unsuru haline gelmesi sağlanacaktır.

Eserin özgünlüğünü her an var olma durumuna bağlı olarak varlığın birliği vahded-i vücud düşüncesinin masallaştırılarak anlatılmasını oluşturur. Şeyh Galip tasavvuf düşüncesini anlatırken buna uygun olan bir Divan şiiri formu kullanmıştır. Nitekim Mevlevi olması dolayısıyla ilhâmını aldığı Mevlânâ'nın Mesnesi'nin Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk mesnevîsinde vahdet-i vücûd felsefesine ağrırlık vermesi göz ününde bulundurularak, bu çalışmada Şeyh Galip'in tasavvuf düşüncesi anlatılırken onun varlık, bilgi, hakîkat-ı Muhammediye, âlem-insan ilişkisi ve ilahî aşk anlayışı üzerindeki düşüncelerine ağırlık verilir. Böylece eserin tasavvufî ve dinî düzlemdeki mahiyeti de ön plana çıkartılmak istenmektedir. Bu noktada tez konusunun önemi insanın gerçekte kim olduğu ile alakalı bilgilere ait ipuçları bulundurmasıyla ilintilidir.

Bulgular

İmge, edebiyatta dış kaynaktan söz olarak algıladığı nesnenin; duyu organları tarafından bilince yansıyan hayali şeklidir. Holbrook'a göre zihinsel olarak geçmişle şimdi ve gelecek arasında bağ kurma yetisi olan imgelem teriminin üç kullanımı vardır, bunlar; bireysel yeti, tinsel ve duyusal sistemler arasında aracılık görevi yapan evrenin ayrı alt sistemi ve biçimsel

görünüm olarak evrenin bütünüdür. (Holbrook, 2018: 87) Bu bağlamda, Hüsn ü Aşk'ı imgeler bakımından incelersek çok zengin bir zihinsel bir tasarımdır. Eseri okurken sözleri duyularımızla algılamaya çalıştığımız için kısa sürede zihnimiz yorulur. Galib'in şiirinde hayallerin genişliği karşısında, her okuyucunun imgeyi duyuş gücüne göre, zihninde beliren resimsel seziş değişiklik gösterir. Şair eserinde özgün bir söylem yaratmış olsa da, şiiri özümsememiz bu imgelemleri ne kadarını zihnimizde canlandırdığımızla alakalıdır. Galib'in imgelem dünyası okuyucu için ulaşılması zor bir noktada olsa da, imgeleri niteliklerine göre ayıran araştırmacıların gözüyle eseri incelersek, şiirdeki hayal dünyasına kendimizi daha rahatça adapte ederiz. Ahmet Doğan'ın 'Hüsn ü Aşk'da İmgeler' adlı makalesinde H. Wells'in *Poetic Imagery* adlı kitabında geçen imge tanımları üzerinden duyularla ilgili olan imgeleri Yaygın, Batık, Radikal, Yoğun ve Süsleyici-Coşkun-Bayat beş başlık altında farklı şekillerde sınıflandırarak (Wellek ve Waren, 1983: 276) Hüsn ü Aşk'dan örnekler verir.

Hüsn ü Aşk eserinin arka planında anlatılmak istenen unsur, ilahî aşkın ve seyr ü sülûkta yol alan saliğin karşılaştığı güçlükler, çektiği ıstıraplar, nefsiyle yaptığı mücadelelerin karşılığında nefsini tezkiye, ruhunu tasfiye etmesidir. Hikâye'de varlıkların Hak'tan gelişini ve O'na dönüşünü açıklayan tasavvufî bir görüş olan devir adı verilen yolculuk anlatılır. Bütün merhalelerin oluşturduğu seyir çizgisi bir daire şeklinde düşünülür. İnişte katedilen yarım daireye kavs-i nüzûl ve mebde, çıkışta katedilen diğer yarım daireye de kavs-i urûc, kavs-ı suûd, rücû ve meâd gibi isimler verilir. Vücûd-ı mutlaktan ayrılan kâmil bir varlık ya hiçbir engelle karşılaşmaz veya karşılaştığı engelleri çabuk aşar, devrini ve seyrini süratle tamamlayarak Hakk'a vasıl olur. Fakat kâmil olmayan varlıklar çeşitli engellerle karşılaştıklarından iniş ve çıkıştaki seyirlerini çok yavaş gerçekleştirir, birçoğu yolda kalır. Şeyh Galib'in etkisi altında kaldığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nâsır-ı Hüsrev, Feyzî-i Hindî ve Yûnus Emre başta olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından benimsenen devir nazariyesi, Kur'an-ı Kerim'de geçen "*O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler*." (Kur'an'ı Kerim, Karaman ve Özek, vb. Haz., 2010: 23) meâlindeki âyetin ışığı altında açıklanmaya çalışılmıştır.

"Her şey aslına rücû eder"; "İş O'ndan başladı, yine O'na döner" ifadeleri devir nazariyesini özetler. (Uludağ, 1994: 231-232)

Mevlânâ'nın: *"...Hani çocuklar masal söylerler ya.. Fakat masallarda nice sırlar, nice öğütler vardır. Görünüşte saçma şeyler söylerler, ama sen onları masal sanma sakın. Bütün viranelerde define aramaya koyul…''* öğüdünden hareketle *Hüsn ü Aşk* mesnevîsinde olağanüstü anlatımdaki anlaşılması zor betimlemelerin içersindeki gömülü anlamların tespit edilmesi çalışmanın bulgularının saptanmasında önemli bir rol oynar. Hüsn ü Aşk'ın muhtevası olan tasavvuf ilminin bir öğretisi olan vahdet-i vücud düşüncesinin olağanüstü durumlar üzerinden anlatılmasının incelendiği bu çalışmada ortaya çıkarılan bulgular başta İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Dâvûd el-Kayserî, Molla Fenârî, Abdülkerîm Cîlî gibi tasavvufun önemli temsilcilerinin ve de Mevlânâ, Yûnus Emre, Niyâzî-yi Mısrî gibi şâir sûfîlerin düşüncelerinden beslenerek hazırlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, insanı merkeze alan ontolojik bir bakış açısı oluşturarak, insanın manevi âlemde konumunu yüceltmeye doğru yaptığı varlıksal ve ahlâkî yolculuk süreci olan seyr u sülûk kavramının köklerine inilmeye çalışılmıştır. Hikâyenin ana karakteri Aşk eserin sonunda, tasavvufî bir yolculuk olan seyr ü sülûk'ta geçirdiği iç yolculuğun neticesinde; Allah'ın sözünü temsil eden bir diğer karakter olan Sühan'ın mürşid'i kâmil olarak rehberliği sayesinde, insan-ı kâmil olma noktasına varıp, ilahî güzelliğin insanın içinde olduğunun bilincine varmıştır. (Demirel, 2005: 88)

Mesnevîde aşk "vuslat, hasret, ıstırap" gibi duygularla sembolize edilir. (Ayyıldız ve Alan, 2012: 55) Galib, Hüsn ü Aşk mesnevîsinde yaşadığı içsel değişimi, Aşk karakterinden okuyucuya aktarmıştır. Aşk Muhabbetoğulları Kabilesinin Hüsn'e ulaşmak için ondan getirmesini istediği kimyayı bulmak üzere Kalp Diyarı'nda yaptığı yolculuk esnasında karşısına çıkan cadılar, periler, devler, gulyabaniler gibi olağanüstü varlıklar ile geçirdiği zor durumlar ile kuyu, gam harabeleri, ateş denizi, Çin Sahili, Zatussuver Kalesi gibi olağanüstü özelliğe

sahip mekânlarda yaşadığı zorluklar, Galib'in manevî yolculuğu esnasında geçirdiği ruhsal haller ve makamların birer sembolüdür. (Türinay, 1995: 103)

Şerif Aktaş'ın (2005) ''Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk'' adlı makalesinde, eserde geçen olay örgüsünü belli bir sistematik içersine oturtmamıza yardımcı olur. Şerif Aktaş'a göre, Hüsn ü Aşk, yalnız vak'a bakımından değil, ona bağlı olarak mekân, şahıs kadrosu ve zaman bakımından da değerlendirilmesi gereken bir eserdir, çünkü vak'a bu üç unsuru beraberinde getirir. Mekân, vak'a bölümlerine sahne alan yerdir. Hüsn ü Aşk mesnevîsinde geçen olağanüstü mekânlar hadisenin mahiyetini sezdirir. Örneğin Kalp Diyarı'na gitmek üzere yola çıkan Aşk'ın düştüğü kuyu, hikâyenin erkek kahramanının arzu edilen hedefe ulaşmak için çekeceği ıstırapları ifade ederek değişken bir anlam içerir. Hüsn ü Aşk'ta zaman, hikâyedeki kahramanların doğuşu ile başlar ve Aşk'ın Kalp Diyarı'na ulaşmasıyla son bulur. Aşk'ın yolculuğunu ferdin kendi kendisini olgunlaştırma yolunda katlandığı çile olarak tanımladığımız zaman, hikâyedeki olay örgüsü adı geçen kahramanların doğumu ve olgunlaştığı an ile sınırlıdır. Bu durumda eseri zaman bakımından iki bölüme ayırarak tahlil ederiz. Birinci bölüm, Hüsn ve Aşk'ın doğumundan, Aşk'ın Kalp Diyarı'na gitmek üzere yola çıkışına kadar geçen zaman; ikinci bölüm ise bu yolculukta geçen zaman dilimidir. Eserde bu iki an arasındaki kısımlar, kronolojik sıra göz önünde tutulmadan yazılmıştır. Olay örgüsündeki önemli anlar belirtilmiş, bunun dışında geri kalan kısımları okuyucu eserden aldığı ipuçlarıyla kendi zihninde tamamlar.

Vasfi Mahir Kocatürk'ün 1944 yılında yayımladığı *Şeyh Galip- Hüsn ile Aşk* adlı eserinin önsözünde Hüs ü Aşk mesnevîsini şu şekilde değerlendirmiştir."Eserin başkarakterlerinden Hüsn, Allah'ın güzelliğini tasvir etmektedir, Aşk ise derviş demektir. Ana karakterlerin çocukluk yıllarında eğitim gördüğü edep mektebi, tekkeyi anlatmak için kullanılmıştır. Mevlânâ'nın tasviri için şeyh ve mürşit manasına gelen Molla-yı Cünun tipi ve Zatusuver

Kalesi dünya zevklerinden kinayeyi temsil ederken, kuyu, cadı, ateş denizi, uzun yol azapları metaforu Mevlevilikte doldurulan çileyi temsil etmektedir." (Kocatürk,1944: 6) Eserde insanî ve edebî olanının yani hakiki olanın tasviri birbirine karışmış şekilde aktarılmıştır. Fuzuli gibi Şeyh Galib de dinî ve ilahî sırları anlatmak için şiir yazmamış, güzel şiir yazmak için zamanın ve cemiyetin en çok takdir edeceği bir mevzu aramıştır. Yazar eserde ne yalnızca maddi aşk ve hayatın tasvirine yer vermiş ne de sadece ilahî aşktan bahsetmiştir. Eser her iki unsurunda birleşimi olan imgesel diyalektik olarak adlandırılan bir tür zihinsel kavrayış biçimi oluşturma özelliği taşır. (Aslan ve Ötgün, 2019: 101) Galib, Hüsn ü Aşk mesnevîsinde tasarlamış olduğu olayları, metinler arasında çok katmanlı anlam örgüsü içinde okuyucuya sunma sanatı olarak adlandırılan Sebk-i Hindi akımı ile oluşturmuştur. Eserde, Sebk-i Hindi akımının etkisi, maddi aşktan bahsedilerek ilahi aşkın anlatılması şeklinde kendini gösterir. Bu imge yüklü görsel okuma biçimi, Galib'in simgesel kavramlarla, düşsel bir oyun kurgulayarak hikâyenin düşünsel bir arka planını tasarlamak için kalemine güç verdiği bir yöntem olarak düşünülebilir.

Güzellik anlamına gelen Hüsn, tasavvufî anlamda âlemdeki bütün güzelliklerin, Allah'ın Cemal-i Mutlak güzelliğin tecellisi olan var olanın yansıttığı ilâhi güzelliktir. Maş'uk rolünü üstlenen Hüsn, Galib'in hikâyesinde "Ma'şuk'un kuluna beslediği aşk" olarak betimlenir. Sabır, iffet-i sadakat ve haz, Hüsn ü Aşk mesnevîsinde Hüsn'e yüklenen özelliklerdendir. (Türinay, 1995: 93) Klasik aşk hikâyelerinde kız erkeğe aşık olurken, Hüsn ü Aşk'da, ilk önce Hüsn Aşk'a aşık olur. Sebk-i Hindi akımının eserdeki en çarpıcı örneklerinden biri bu durum, ilahî aşkın ilk olarak Allah'tan kula doğru olan akışı ile başladığını ifade etmek için yazar tarafından kasıtlı olarak kurgulanmıştır. Necmettin Türinay'ın (1995) ''Klasik Hikâyenin Son Merhalesi Hüsn ü Aşk'' adlı makalesinde, Hüsn ü Aşk hikâyesini Ferhad ü Şîrîn, Leylâ vû Mecnûn, Vâmık u Azrâ gibi Divan edebiyatı hikâyelerinden ayıran en dikkat çekici hususun iki mesnevî kahraman arasındaki rol değişiminde görüldüğünü belirtir. Yazar, Hüsn ü Aşk'ın gizli dünyasına girmemiz için, eseri baştanbaşa şifreler sistemi olarak okumamız gerektiğini belirtir. Türinay, Hüsn ü Aşk'ın başarısının ortaya çıkarılması için motiflerin detaylı bir incelemeden

geçirilmesi gerektiğinin de altını çizerek, eseri hikâye vakası ve hikâye kurgusu bakımından bütünüyle özgün bir yapıt olarak kabul eder.

Beşir Ayvazoğlu günümüzde Şeyh Galib hakkında en çok araştırma yapmış yazarlardan biridir. 1995 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Daire Başkanlığı Yayınları tarafından basılan ve Beşir Ayvazoğlu'nun hazırladığı *Şeyh Galib Kitabı* konu hakkında önemli makaleler barındırmaktadır. Beşir Ayvazoğlu'na göre 1782 yılında gerçekleşen üçü büyük beş tane İstanbul yangınının Hüsn ü Aşk'ta çarpıcı yansımaları vardır. (Ayvazoğlu, 1995: 18) Eserde üzerlerine sürekli ateş yağan, temmuz güneşi giyip ateş içen Muhabbetoğlu Kabilesi ile İstanbul halkını birbirine çok benzetir. Ayrıca hikâyede Aşk'ın kimya'yı ararken yolda karşısına çıkan ateş denizini bu gözle okumamız gerektiğine salık verir.

Bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanmaya istiare denir. (TDK, 1992: 722) Teşbih sanatında, bir benzetme şekli olan istiare, nesneler arasında benzerlik ilişkilerinden yararlanılarak, bir sözcüğün başka bir sözcük yerine kullanılması tekniğidir. Cümlede sadece benzeyen ya da kendine benzetilen öğe kullanılabilir. Bu noktada hikâyede karakterlerin isimleri birer istiare unsuru olarak ya yer değiştirir ya da sembolik olarak diğer edebî şahısların niteliklerin göre adlandırılır. (Uçar,1995: 24) Galip eserde Hüsn'e, Leyla, Şirin, Azra adı verilirken, Aşk'a Mecnun, Vamık, Ferhat adını verir. Nitekim eserin sonunda Galip, Hüsn ve Aşk'ın aslında aynı kişiler olduğunu söyleyerek istiare söz sanatını eserinin birkaç yerinde kullanır.

Şeyh Galib'in bu çok katmanlı eserini incelerken, yazarın İslamî disiplinlerin tümü dâhil olmak üzere bütün bir şark kültürüne, düşünce sistemine vakıf, Divan edebiyatının bilgi mirasına sahip; çağının kültür, siyaset ve düşünce akımları ile çok yakından ilgilenen bir şair

olduğunu görürüz. Şeyh Galib'in şiir üslubu olarak, Sebk-i Hindi akımını seçmesi, şairin çok yönlü, üretken, daima yeninin yanında yer alan karakterinin tezahürüdür. Şeyh Galib'in, III. Selim tarafından girişilen özellikle askeri alandaki değişim hamlelerinin güçlü savunucusu olması, ayrıca modernleşmeyi destekleyen İstanbul'daki Mevlevî kökenli şeyh ailelerinin ve devletin yanında olması, onun yenilikçi bir şair olduğunun kanıtıdır. Sultan Selim, yeniçerilerin Hacı Bektaş Ocağı'na mensup olduklarını göz önüne alarak, yeniçerilerin gücünü kontrol altına alabilmek için, Bektâşîliğin yerine, yeni bir askeri düzen kurmak adına Mevlevîliği ikame ettirmeyi düşünmüştür. (Gölpınarlı, 2013:8) Bu nedenden dolayı, Abdülkadir Gölpınarlı'ya göre Sultan Selim'in Meslevîliği desteklemesinin sebebi, Yeniçeri geleneklerinin gücüne karşı koyabilmek amacı olduğudur. Yeniçeri Ocağını kaldırarak, yeni bir askeri teşkilat kurmak isteğinde olan III.Selim, ocağın mensup olduğu Bektâşîliğe karşı Mevlevîliği desteklemek için Mevlevî önderlerini arkasına almayı uygun görmüştür. Biri usta bir bestekâr, diğeri deha sahibi şair olan iki büyük şahsiyetin dostluğu bu şekilde başlamış olduğu ön görülmektedir.

Muhammet Nur Doğan'a göre eserdeki beyitleri anlam katmanlarından arındırarak ve sadece vahdet-i vücud bir diğer tabiriyle varlığın birliği felsefesi üzerinden yorumlamak eseri hafife almak olur. Yazara göre eserdeki kelimeler, birden çok karşılıkların birlikte kullanımından oluşan sayısız anlam katmanının iç içe girmesinden bir elmas kristaline dönüştürülmüştür. Eser, Divan edebiyatın bütün meselelerine vakıf bir sanatkâr tarafında, Hint üslubunun etkisi altında, altı aylık kısa bir süre zarfında müthiş bir beyin fırtınası ile kaleme alınmış, fantastik ve poetik yanının tasavvufî yanından geri kalmadığı bir alegorik bir şiir anlatısıdır. (Doğan,2017: 15) Hüsn ü Aşk bu açıdan bakıldığında, kendi ve sonraki devirlerin modern bir masalı gibidir. Şeyh Galib, varlık ve bilgi meselelerinde mutlak mistisizmden uzak; fakat içinde vahyin de vazgeçilmez bir unsur olarak yer aldığı akılcı düşünce sistemine yakın bir şairdir. Klasik Türk edebiyatının son büyük şairi olan Şeyh Galib'in bu değerli eseri Hüsn ü Aşk'ı değerlendirirken, yazarın edebi şahsiyeti üzerinde durarak ve eserin yazılışında etkili

olan insan, hayat, kültür, medeniyet, siyaset gibi çok çeşitli sosyokültürel faktörleri göz önünde bulundurulması gerekir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın esas amacı, Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevîsinin olağanüstü şahıslar, varlıklar ve mekânlar bağlamında tenkitli metnini ortaya koyarak konuyla ilgili yeni bilgileri bilim dünyasıyla paylaşmaktır. Tezde şairin Sebk-i Hindi akımının etkisiyle geleneğin dışında zarif ve ince bir lirizmle kurulmuş girift bir anlam örgüsüne sahip renkli hayal dünyasının yansımalarını nasıl oluşturduğu tezin tartışma konusunu oluşturur. Aşkın yolcuğunda uğradığı olağanüstü mekânlar insanın iç dünyasına ait boşluğu doldurması sebebiyle, eserde mekân sembol ilişkisi söz konusudur. Eserde geçen olağanüstü mekânlar kahramanın yolculuk retoriğiyle geçtiği mekânlardır. Tasavvufî düşünceye göre, beşer halindeki birey, insan-ı kâmil olabilmek için bazı imtihanlara tabi tutulur. Tezin sorunsalı, insanın doğumdan ölüme kadar geçen yaşam serüveninde yaşadığı imtihanların, hikâyenin kahramanının geçtiği olağanüstü mekânlar üzerinden kesişen noktalarla edebi analiz yapılarak, yazarın tasavvur ettiği alegorik manayı ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmayla oluşturulmak istenen tartışma konusu; tasavvuf ilminin temel normu olan anlaşılması zor ilahî aşk'ın, insan gönlüne girdiği zaman imkânsızı mümkün kılan sonsuz gücünün edebiyat eserleri aracılığıyla günümüz medeniyet tasavvuru inşaası içerisinde nasıl kullanılacağıdır. İnsanın hakikat arayışının sebebi, kendi özünde ilahi aşk ile yaratıla gelmiş olması ise, Klasik Türk edebî eserlerinin toplumda idrak edilmesi, insanın ari sıfatlarına ermesi yolundaki tasavvufî terbiyenin oluşmasına yardımcı olacağı inancındayım.

Âlemde bulunan her şey insanda vardır çünkü Allah insan şekliyle âlemde görünür. İnsan-ı kâmil, Allah'ın zat, sıfat ve fillerinin en kusursuz şekilde zuhur bulduğu canlıdır. (Kara, 1990:142) Allah insanı kendi suretinden yarattığından Allah'ın güzel sıfatları sevgilide sûret olarak belirir. Gönül saf aynadır, görünmeyenin gönlünde tecellî etmesiyle içi ilahî nur ile dolar. Allah'ın tecellî-gahı olan gönül aynasının tozu nefis terbiyesi ile temizlenebilir. (Güler, 2004: 108-110) Dünyanın iyileştirilebilmesi için ilk önce insan kalbinin iyileştirilmesi gerektiği bakış açısıyla yazılmış olduğuna inandığım bu eser, temel eksende çağlar geçse dahi hala heyecanla okunma özelliğine sahiptir. Muhabbetoğlu Kabilesi meclisinin hikâyenin ana karakteri Aşk'tan bulmasını istedikleri kimya yani vahdet, Aşk'ın bunu bulma yolunda çektiği ıstırap, onun gönül aynasının temizlemiş, Kalp Diyarı'nda Hüsn'ün sûretini görmesine vesile olmuştur. Âlemlere sığmayan Allah, Aşk'ın gönlünde tecellî edince; bu durum onun gayb âleminin sırlarını görmesini neden olmuştur. Kısacası, bu çalışma güçlü bir ayna metaforu ile özetlenebilir. Ayna karşısındaki cismi aksettirme özelliğine sahip olduğundan; Aşk, Hüsn'ün gönül aynasına bakınca, orada Allah'ın nurlu ışığı ile gözü kamaşır ve gözü ondan başkasını görmez. Nasıl ki dert çekmeyen gönül arınıp temizlenemez ise, gönül aynasının pası da yalnız aşk ıstırabının tozu ile cilalanabilir.

Bu çalışmanın önerisi, Hüsn ü Aşk'ı günümüz insanının algı araçları ile yorumlayıp, metin içersinde bu çağa ait söylemleri gün yüzüne çıkarmak olacaktır. Yirmi birinci yüzyılın insanının dünyayı algılama biçimi olarak dijital platform üzerinden meydanın kitlelere ulaşma aracı olarak kullanılması düşüncesiyle, metindeki görsel imgeler dijital ortamda televizyon ve sosyal medya üzerinden uzun veya kısa film, belgesel, tiyatro, opera-bale gibi görsel sanatlar vasıtasıyla tekrar yorumlanmalıdır. Ayrıca resim, heykel ve illüstrasyon kolları ile özgün yaratılar oluşturularak, bu gibi edebi eserler halkın zihninde daha fazla yer etmesi sağlanmalıdır. Hüsn ü Aşk gibi, İslam medeniyetinin mirasını oluşturan Klasik Türk edebiyatının ölümsüz eserleri, kitle iletişim araçları vasıtasıyla genç nesillere aktarılmalıdır. Örneğin toplumda ortak kullanım alanlarında görülen açık hava reklam panolarında, edebi

eserlerin illüstrasyon sanatı ile gösterilme tekniği kültür mirasında etkili bir farkındalık oluşturacağı düşüncesindeyim.

Özel kuruluşların sanatsal faaliyetlerinin çatısı altında farklı disiplinlerden konunun ehli araştırmacılarla kolektif projeler üretilmesi ve ortaya çıkan ürünlerin sosyal medyanın gücü kullanılarak kitlelere ulaştırılması gerektiği düşüncesi bu çalışmanın öne sürdüğü temel öneridir. Hüsn ü Aşk yazıldığı çağı aşmış her çağda okuyucuya değer katma özelliği olan yüksek nitelikli bir eserdir. İbn Arabî'nin zamanı *"Vakit iki yokluk arasında var olan durum*" olarak tanımlamasından hareketle, eser ebediyete dair edebi eser olma statüsüne her daim sahip olacağı inancındayım.

Kaynakça

Aktaş, Ş. (1995). Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk, *Şeyh Galib Kitabı,* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 123-130.

Aslan, E. ve Ötgün, C. (2019). Sanatta Diyalektik İmge, *Fine Arts (NWSAFA),* 14(2): 100-107.

Ayvazoğlu, B. (1995). Şeyh Galib'in Hayatı, *Şeyh Galib Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 15-31.

Ayyıldız, M. ve Alan, S. (2012). Hüsn ü Aşk Mesnevîsini Roman Olarak Okumak, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2011* (s. 52-59), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Adana.

Demirel, Ş. (2005). Hüsn ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 81-105.

Doğan M.N. (2017). *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, Metin, Düz Yazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar,* İstanbul: Yelkenli.

Doğan, A. (2006). Hüsn ü Aşk'da İmgeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1): 109-119.

Gölpınarlı, A.(2013). *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası.

Güler, Z. (2004). Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(1): 103-121.

Holbrook, V.R. (2018). *Okunmaz Kıyıları / Türk Modernitesi ve Mistik Romans* (E.Köroğlu, E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim.

Kara, M. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi.* İstanbul: Dergâh.

Kocatürk, V.M. (1944), *Şeyh Galip – Hüsn ile Aşk,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. (2010). (H. Karaman, A. Özek, İ.K. Dönmez, M. Çağrıcı, S. Gümüş, A. Turgut, Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Thompson, S. (1975). *Motif Index of Folk Literature,* (3rd ed.). London: Indiana University.

Turinay. N. (1995). Klâsik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk, *Şeyh Gâlib Kitabı,* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 87-122.

Uçar, Ş. (1995). *Varlığın Mana ve Mazmunu*. İstanbul: İz.

Uludağ, S. (1994). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı: 232-232.

Wellek, R. Warren, A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri* (A. Edip Uysal, Çev.). İzmir: Akademi.

TARİH KONULU TÜRK FİLİMLERİNDE MEDENİYET ALGISININ İŞLENİŞ

Nihal PAKIRTAŞI

Özet

Görsel ve işitsel araçları birlikte kullanma imkanına sahip olan sinemanın, bireyi, toplumu/toplumları etkileme, değiştirme ve dönüştürme gücü, diğer sanat dallarına göre daha fazladır. Dünyanın en önemli ticaret faaliyet alanlarına sahip olan sinema aynı zamanda kültür alanında da önemli bir etkiye sahiptir. İcadından bu yana özellikle teknolojinin gelişmesiyle kültürler arası iletişimi sağlamada çok etkili bir dil olan sinema; her milletin kendine ait kültürel kodlarını da bünyesinde taşımaktadır. İnsanların genellikle eğlence aracı olarak gördükleri sinema aynı zamanda küreselleşmenin en önemli faktörlerinden birisidir. Dünyanın küçük bir köy haline geldiği günümüzde küreselleşmenin olumlu yanlarının yanında; yerel ve ulusal değerlerin kaybolması, tek tipleşme ve tek seslilik gibi olumsuz yanları da mevcuttur; ve yadsınmayacak kadar dikkate değerdir. Dünyanın dört bir yanına eş zamanlı olarak gösterime sokulan sinema yapımları, kurmaya çalıştıkları hakikati tarihin hiçbir döneminde rastlanılmayan bir kolaylıkla geniş topluluklara iletirken; hikayelerini ideolojik bir araç haline de getirebilmektedirler. Beyaz perdeden yansıyan görüntüler seyircilerin bilinçlerinde oluşturdukları gerçeklik algısını yönetirken; gösterilen dünya ne kadar gerçekdışı olursa olsun seyirci artık o görüntüleri gerçekmiş gibi değerlendirebilmektedir. Özellikle bir millete ait varoluş kodlarının en rahat bir şekilde işlenildiği tarih konulu sinema filmleri bu araca hizmet eden gösterimlerdir. Buradan hareketle, Türk filmlerden yola çıkılarak yapılacak olan bu çalışmada; filmlerdeki medeniyet algısının işleniş biçimi din, dil, kıyafet, kültür enstrümanları üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Makalede “1950-2000” yılları arasında çekilen, konusunu “tarihten” alan belli başlı Türk filmleri incelenecektir. Bu dönem Türk sinema yapımlarının, milletin kendine ait kültür ve medeniyet argümanlarını gerçekten uzak sunmaya çalıştığı, bazı dini ve milli değerlerin gerçeği yansıtmayacak şekilde işlendiği, filmlerde

kullanılan kıyafetlerin dönemin gerçeklerine tam anlamıyla uymadığı bulgularına ulaşılmıştır. Yapılan araştırmadan, incelenen döneme ait filmlerin tarihsel gerçekliği yeterince aktaramadığı sonucuna varılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Tarih, Medeniyet, Algı

Giriş

Bir milleti diğer milletlerden farklı kılan, onun kendine özgü özellikleridir. Her milletin eşyaya bakışı, hayat görüşü, olaylara karşı gösterdiği tepki, duygu boyutu, zevkleri her daim farklı şekillerde ortaya çıkar. Her millet zaman içinde atalarından aldıkları ırksal özellikler, inanışlar, yaşam biçimleri sayesinde kurmuş oldukları medeniyet dünyasını, bir yandan yaşadıkları zamana taşıyıp diğer yandan da gelecek nesillere aktarırlar. Kendi milletinin içinde yetişen her insan, kendi medeniyetinin varoluşuna katkıda bulunur. Medeniyetin gelişip devamını sağlayan en önemli faktörlerden biri de hiç kuşkusuz, kendine ait olana sahip çıkacak nesillerin var olmasının yanında, medeniyetini gelecek zamana taşıyacak büyük kabiliyetlerin, içinde yaşadığı medeniyete dolayısıyla insanlığa katkı sağlamasıdır. Medeniyetleri kurup, gelişmesini sağlayan kendi kökünden doğup bulunduğu zamana entegre olmayı başarabilen değerli katkılardır. (Eğitim Bir-Sen, 2012: 16)

Varoluşunu aidiyet üzerine kuran ve şekillendiren insan, kendi milletinin sahip olduğu medeniyetin bir parçasıdır. İnsanoğlu hayat serüveni içinde farklı farklı disiplinlerle varoluşu/varoluşunu anlamlandırma yolunu tutmuştur. Din başta olmak üzere çeşitli disiplinlerin yanı sıra sanatta bu varoluş arayışına dair önemli ipuçları veren bir disiplindir. Ayrıca sanat, medeniyetlerin gelişmesi, çağına öncülük etmesi ve gelecek nesillere taşınması bakımından önemli bir etkendir. (Bkz: Akdoğan, 2008:; Aktürk, 2007; Gökalp, 2013; Karlığa, 2012; Topçu, 2016; Kılıç, 2000) Geleneksel altı sanattan ilki olan resim- heykelden sonra müzik, tiyatro, dans, edebiyat, mimaride sanat kategorileri arasında yerini almıştır. Son dönmelerde de sinema 7. Sanat olarak diğer geleneksel altı sanata eklenmiştir. (Bkz: Adanır, 2013:13-32; Arnheim, 2002)

Pozitivist düşünce 19.yüzyılda bilimsel bilginin gelişmesinde etkin rol oynar. Bu yüzyıl insanı gerek etrafında gerekse gündelik yaşantısında yaşanan birçok değişimin içinde kalır. Daha önceleri kendi köyü, küçük mahallesi ve kendi geçimini temin ettiği işi ile meşgul olup; yaşamını aşina olduğu bir ortamda devam ettirir. Fakat yaşamakta olduğu bu dönem kişinin kendisini ve çevresini yaşadığı o küçük dünyalarından çıkarıp, mahallesini büyütür ve hiç tanımadığı insanlarla muhatap olmak zorunda bırakır. Ve nihayetinde kente göç başlar; ve bu hareketlilik gündelik hayatı ister istemez alışagelmişin ötesinde şekillendirir. (Gürbüz, 2014: 163)

Endüstri Devriminden itibaren yeni bir yüze sahip olan dünya, 19. yüzyıldaki sanatsal değişimlerin de başlıca sebebi olmuştur. Şehirlerin büyüyüp gelişmesine alan açan Endüstriyel kapitalizm yeni iletişim ve ulaşım araçlarını da birlikte getirmiştir. Endüstri Devrimi sırasında balon, vapur, buharlı makinalar gibi yeniliklere, 19 yüzyılda buharlı lokomotif, telgraf, fotoğraf, stetoskop, sentetik boya, buzdolabı, elektrik ışığı, dinamit, telefon, otomobil, röntgen, sinema filmi eklenirken, 20. yüzyılın başına gelindiğinde ise radyo, uçak gibi yeni buluşlar insanlığın hizmetine sunulmuştur. Endüstri Devriminin gerçekleşmesinden önceki asırda tahmin bile edilemeyen yenilikler insanın gündelik hayatını etkilemiş, kolaylıklar getirmesinin yanı sıra yan etkilerini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte;

“Karl Marx (1810-83) ve Friedrich Engels'in (1820-95) "Komünist Manifesto"su (1848) ve ardından Marx'ın "Kapital"i (1867) Endüstri Devrimi sonrasında modem toplumların ekonomik altyapısına ilişkin gözlemleri ve öngörüleriyle yeni düşüncelerin tetikleyicisi olmuş, toplumsal hiyerarşilerin sorgulanmasının yolunu açmıştır. "Tanrı öldü!" diyen Friedrich Nietzsche (1844-1900) burjuva ahlakına ve toplumsal otoriteye başkaldıran yaklaşımıyla geçmişin kültürel değerlerinin yıkımını hissettirirken, Sigmund Freud'un (1856-1939) bilinçaltı kuramı, insan yaşamının cinsel dürtülerden kaynaklanan bilinmez bir yönüne ışık tutarak, ruhsal yaşamın derinliklerine ilişkin bir pencere açmıştır.”

Tüm bu gelişmeler insanın kendine dair idrakinin dönüşmesine sebep olurken, yaşam şeklinin ortaya çıkardığı yeni bir sahne olarak tanımlayabileceğimiz kafeler, tiyatrolar, resimli

basın yeni alışveriş merkezleri, modernliğin sahnesi olan şehirler yeni sanatçıları tarafından izlenimlerini sanata aktarmışlardır. 19. yüzyılda sanatçılar modern dünyanın görünümlerinden ziyade modernliğin ruh halini sezdirmeye uğraşmışlardır. "Güzel duyu" nun ötesini, yeni konularla beraber yeni teknik ve şekli araçlarla amaç edinmişlerdir. Böylelikle seyircinin görme şeklini ve algısını farklılaştırma çabası içine girişilmiştir. Kısacası 20. yüzyıl sanatına bu gayretlerin toplamıdır denilebilir. (Antmen, 2009: 18)

Bilimsel, ekonomik ve endüstriyel değişimler sanattaki her alanı etkilediği gibi bir dizi teknik buluşun sonucu olan sinemayı da tesadüfi olmayan bir gelişimle etkiler. Çeşitli gelişmelerin sağlanamamasından dolayı bu sanatın ne kadar süre ilerleyemediğini, on altıncı yüzyıldan itibaren öngörülen bir olay olduğunu hatırladığımızda daha iyi anlayabiliriz. *"Bu tarihsel gelişme insanoğlunun yüzyıllardır gerçeğin arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Bunun elde edilmesi, kaydedilmesi ve istenildiği zaman tekrar kullanabilmesi arayışında olan uygarlık tarihinin sinemayı eninde sonunda yaratacağı belliydi."* (Bazin, 2000: 25-26) Ayrıca A.Bazin; yeni gölgeler "din"i olarak nitelendirdiği sinemanın seyirci sayısının onlarca milyona ulaştığını ve bu seyircilerin 100.000 salondan birine gittiğini ve bu yüzden de artık 19. yüzyılda gelişmeye başlayan sinemanın çağdaş yaşamdaki yerini ispatlamanın gereksiz olduğu ifade eder. Bazin için esas olan sinemanın kültür değerlendirmesi acısından ele alınması gerektiğidir. Sadece bir yayım tekniği olarak değerlendirdiği radyoyla, siyasi bir haberleşme, eğitme ve yanıltma organı olarak gördüğü basımla, kültür değerini kısıtlı ve şüpheli bulduğu afişle birlikte sinemanın, "kentli halkın bütünü ve taşra halkının gittikçe artan çoğunluğu için sanatla ilişkilerinin hemen hemen tümünü meydana getirmesidir" değerlendirmesinde bulunur. Aynı yüzyıl ilkokulların gelişmesiyle birlikte düşüncenin yayılması için yeni teknikler meydana çıkar. Mekanik sanatlar olarak değerlendirilen fonograf ve sinema gözle görünür bir baskınlıkla basımın yerine geçmeye başlar. Perdeye uyarlanmış romanların baskısının arttığını göz önünde bulundurduğumuzda kitap ile film arasındaki yarışın galibinin kim olduğunu tahmin etmekte zor olmasa gerek. Aslına bakılırsa esas konunun çağdaş uygarlık ve sinemanın meydana getirdiği yeni anlatım araçları arasındaki derin ve çapraşık bir ahengin olmuş olmasıdır. Sinemanın hiç umulmadık bir şekilde gelişmesi ise, yeni tekniğin ifade edeceği şeyi keşfettiği,

evrensel boyutta çoğalmasına uygun temalara denk geldiği andan itibaren başlamış olur. Her uygarlığın farkında olmadan meydana getirdiği ve ayrıcalıklı yer verdiği sanat dalı vardır. Bu Ortaçağ'da mimarlık ve destanlarken, 16. yüzyılda resim, 19. yüzyılda ise roman olur. İlk çıktığı zamanlarda bir teknikten ibaret olan sinema ise bu uygarlığın güçlü sanatlarına değer değmez sırlı bir döllenme meydana getirir. (Bazin, 1966: 15-17)

Diken ve B.Laustsen "Filimlerle Sosyoloji" adlı kitaplarında yer verdikleri Morin'in 2005 tarihli The Cinema or the Imaginary Man isimli yayınında; on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru eş zamanlı olarak uçakların ve Lumiere kardeşlerin* sinematografisi çıktığını ve;

"Her iki teknoloji de hareket olanağı sağlıyordu, farklı mekânlar arasında hareketi mümkün kılıyordu. Uçak insanın en eski rüyasını, kanat takıp uçmayı gerçekleştirirken, sinematografın katkısı görüntüleri olabildiğince gerçekçi bir şekilde yansıtmakla sınırlıydı. Ne var ki çok geçmeden roller değişti. Uçak kullanışlı bir seyahat, ticaret ve savaş aracı haline gelirken, gündelik yaşamdan kaçmayı mümkün kılan sinema gitgide rüyalar üreten bir kaynağa dönüştü….Dolayısıyla günümüzde sinema çoğu zaman rüyalarla kıyaslanıyor, Hollywood bir "rüya fabrikası"na benzetiliyor. Üstelik rüya gördüğümüz sırada fiziksel olarak hareketsiz kalırken, duygusal ve görsel anlamda yaratıcı ya da aktif oluruz. Benzer şekilde sinemada da fiziksel olarak hareketsiz, ancak duygusal olarak hareketli bir "psikolojik bedensel farkındalık" içindeyizdir"

yorumunu, sinemanın insanı kendinden azade bir başkası olarak durduğu yerde bir göçebe gibi olmasını sağladığını, toplumsal hayali derinleştiğini ve bu yüzdende öngörüleri kuvvetli olduğunu ekledikten sonra; kısaca sinemanın; "Toplumsal gerçeklik kimi zaman sinemanın sanallığının bir ürünü gibi görünebilir, sinemanın gerçekliği değil de gerçekliğin sinemayı yansıttığına dair tekinsiz bir izlenim yaratır" olarak yorumlarlar. (Diken & Carsten, 2011: 35-37)

Arnehim ise yönetmenin görüntülemek istediği sahneyi sinemanın bütün tekniklerini kullanarak istediği şekle dönüştürdüğünü, dolayısıyla yeni gerçeklikler yaratabileceğini ifade

eder. (Arnheim, 2002: 114-115) Monaca'da filmin sadece kendine hizmet eden estetik bir obje olmaktan öte bir amaca hizmet ettiğini, kendisini kuşatan bir dünya ile var olduğunu savunur ve ekler; "*Gerçeklikten doğduğu için ona dönmek zorundadır."* (Monaco, 2001: 378) Sinemadan başka hiçbir sanatın gerçeğe bu kadar yaklaşmadığını ve gerçeği bu kadar somut ifade etmediğini dile getiren Tarkovski ise, ayrıca sinemanın bize kendini dolaysız aktardığını söyler ve ekler; "Sinema hayatın özgün bir parçasını, dünyanın henüz kavranamamış bir boyutunu, başka sanatlar tarafından ifade edilememiş bir boyutunu yansıtmak üzere doğmuştur." (Tarkovski, 2008: 67) Resmin çıkardığı sorunların çözümünü ise sinemaya bağlayan S. Ayzenştayn; olayların iç ahenginin derinliğini sinemada bulabileceğimizi söyler. (Ayzenstayn, 1975: 104)

Duymaya ve düşünmeye ne kadar alışık olmasak da Türkiye'deki ilk sinema faaliyetleri Osmanlı Devleti zamanında karşımıza çıkar. 1896 yılına kadar uzandığını bildiğimiz sinema tarihi, 1914'de çekildiği varsayılan "Ayestefanos Abidesi'nin Yıkılışı" filmi milad olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren geçen 18 yıllık zamanda sinemanın gelişmesi için birçok öncü işlerin yapıldığı görülür. Kendi bütünlüğü içinde ele alınması gereken ve tanımlanması gerekli olan sinema tarihimiz; 1895 yılında Lumiere Kardeşler'in halka açık ilk gösteriminden sadece bir yıl sonra, 1896 yılında, Yıldız Sarayı'nda Osmanlı hanedanı mensuplarına ve ardından Beyoğlu'nda halka açık ilk gösteriminin yapılması ile başlar. Osmanlı- Sinema ilişkisini ortaya çıkaran bu ilk gösterimler İstanbul'da yeni bir "temaşa" şeklinin gelişmesini ortaya çıkarır. Gördüğü alakaya karşı ilk gösterimler temaşa faaliyetlerinin yerlerine taşınır ve Temaşageran adı verilen eğlence yerleri ortaya çıkar. Orta oyunların, gölge oyunlarının gösterildiği mekanlar "canlı fotoğraf"ların sergilendiği mekanlara geçiş yaparken; Fevziye Kıraathanesi'ndeki gösterimle popülerleşen temaşa biçiminin meydana getirdiği ilgi başka mekanların da "sinemaya" açılmasına neden olur. 1903 yılına gelindiğinde ise ilk yasal düzenlemeler yapılır. Bunun nedeni ise, Osmanlı Devleti'nin merkezi sadece film gösterilerine ev sahipliğinin yanı sıra giderek artan yabancı sinematografçıların film çekme faaliyetleridir. İlk yerleşik sinema salonunun hizmete girmesi de tiyatro salonlarının film gösterimine geçişiyle olur ve 1908 yılında Tepebaşı'nda açılan Pathe Sineması açılır. 1911 yılında ise, Avrupalı sinemacılar

dışında Osmanlı vatandaşları tarafından "Sultan Reşad'ın Manastır Ziyareti" filmini ilk Maneki Kardeşler çeker. 1914 yılında da ilk sinema dergisi "Sinema" adıyla çıkar. Buradan da anlaşılacağı üzere 1914 senesine kadar Osmanlı'da sanılanın aksine çok önemli sinema gelişmeleri olurken sinemanın toplumsal yaşamda yer aldığını da söylemek mümkündür. (Çelikcan, 2014: 35-36)

Nilgül Abisel "Sinemanın Endüstri mi Ticaret mi?" sorusunu sorduğu yazısında ise; filmlerin niteliğini belirlemede önemli etkenlerin bilimsel düşünce ortamı, sanatsal, kültürel birikim olduğunu dile getirir. Yapıtlar genellikle belli bir süre içinde meydan gelmiş sanat akımlarının, deneylerin ve belli bir seviyeye ulaşabilmiş entelektüel birikimin neticesinde oluşan tartışmaların neticesinde gelişir. Bu entelektüel gelişmelerin ışığında ortaya çıkan yapıtları anlayacak bir seyirci topluluğunu da bu gelişimin içine hak ettiği yere koymamız gereklidir. Nitelikli bir sinema dilinin oluşması için bahsettiğimiz bu alt yapının oluşturulması Batı'da dahi uzun bir zaman alırken birçok savaştan çıkmış yeni kurulmuş bir ülkede nitelikli sinemadan bahsetmek ne kadar mümkündür? Osmanlıda tohumları atılan sinemanın sanat olarak kabul görmesi ise Cumhuriyet döneminde gerçekleşir. Batı uygarlığına geçişi isteyen ve bu çaba içinde olan aydın görülebilecek kent insanlarının talepleri Batı'dan gelen her türlü filme olur. Bu isteğe paralel olarak Cumhuriyet'in ilk zamanlarında araştırmalarına başlayan Amerikalı girişimciler ise çok kısa bir zamanda Türkiye'deki sinema pazarını ele geçirirler. Bu gelişmeler ise, henüz yeni kurulan yerli sinemanın ne niteliksel ne de niceliksel olarak yabancı filmlerle boy ölçüşecek kıvama gelememesi sonucunu doğurur. Yerli ve milli bir sinemanın gelişmesindeki gerek entelektüel alt yapı gerekse maddi olanak kısmındaki tüm eksiklere rağmen Türk aydını sinema üzerinde düşünüp tartışır. Kimi yazarların "göz musikisi" olarak değerlendirdiği sinemaya az da olsa karşıt görüşlerde vardı. Mesela S. Boyer sinemanın sadece sanatla uzaktan yakından ilgisi olmayan insanların sırf endüstriyi alet ederek yüksek kazanç elde etmek için kullanılan sahne hokkabazlıklarına benzetir. O. Burian ise sinemaya olumlu bir gözle bakar ve altıncı sanat olarak nitelendirdiği sinemanın resim, müzik, mimari ve şiir beşlisinin içine girmeye çalıştığını, fakat buna karşın sinemamın hak ettiği "haysiyetiyle" sanat olarak görülmesinin bir türlü gerçekleşemediğinden şikayet eder. Sinemayı olumlayan bir başka

yazar, eğitimci aynı zamanda hattat olan İsmail H. Baltacıoğlu hayaller vasıtasıyla gerçekte olmayan terkipler ve yaratılarla oluşan bir filmde montajın önemine dikkat çeker ve montajı, sinema sanatının temeli olarak değerlendirir. Ve sinemaya verdiği değeri göstermesi acısından

"...gerek sinema gerekse radyo bizim için sonsuz yaratma ve birleştirme hürriyetidir... sinemanın bütün kudreti seste sözde değil, hayaller ve hareketler yaratmasındadır ... iyi bir film, kalp gibi, durmaz çarpar ... Bir sinema ne derece az tiyatro, ne derece az fotoğraf klişesi ise o derece çok sinemadır. Bir sinemayı sinema yapan, atölyeden olsun, tabiattan olsun, aldığı ve çaldığı hayaller vasıtasıyla yaptığı yepyeni, hakikatte olmayan terkiplerinde, yaratılarında görülür. Bütün bu sebeplerden dolayı montaj, filmin, sinema sanatının temelidir."

sözleri dikkate değerdir. Bu dönemlerde, sanatsal yönü üzerine düşünen aydınların yanı sıra resmi organ ve kişilerde sinema ve tiyatroyu "iki güzel sanat şubesi" olarak görmeleriyle beraber "ahlak, sanat ve siyaset" açısından denetimlerinin yapılması gerektiğini de dile getirirler. (Abisel, 2005: 19-33)

Sezai Karakoç sinemanın diğer sanat dallarını da içine alan bir anlatım özelliği olduğunu, zaman geçtikçe sosyal bir kurum olan sinemanın tiyatronun yerini aldığını dile getirir. Ayrıca; sinema-sanat kurumu modern yüzyılın "psikanalitik katarsis"ini sağlar; değerlendirmesinde bulunmasına rağmen Karakoç, sosyal kurum gücünün zayıflamaya başlamasından itibaren sinemanın da diğer sanat dallarının kaderini paylaşacağını iddia eder. (Karakoç, 2019: 123-125) Duygu Sağıroğlu, toplumların sosyolojik, tarihsel, ekonomik durumlarından sanat olaylarının doğduğunu söyler. (Sağıroğlu, 2014: 33) İhsan Kabil ise sinemanın bir sanatçının hayal ve yorum gücünün tekraren yaratımı olduğunu ifade eder ve içinde bulunduğumuz ve tecrübe ettiğimiz gerçek hayatı sinemanın görsel gücü sayesinde daha üst bir seviyede tekraren "temsil" anlamında uyuşmasının daha değerli farklı bir gerçeklik anlatımı olduğunu dile getirir. (Kabil, 2014: 90) Ayşe Şasa sinema tekniğinin temelini toplumsal kültüre bağlar ve; *"sinema tekniği ancak canlı kültürel zemine uygun bir dil inşasında kullanıldığı zaman sahici bir işlev kazanır"* olarak yorumlar. (Şasa, 2010: 33) Sezer Tansuğ ise; sinemanın doğuşunu bir yandan bilgin bir

yandan da sanatçı kişilikler başlattığı için önemli bir endüstri ve sanat olayı olarak meydana çıktığını söyler. (Tansuğ, 1988: 97)

Son dönemde ortaya çıkmasına rağmen "Yedinci Sanat" olarak nitelendirilen sinema, görüldüğü üzere diğer sanat dallarına kıyasla daha etkin bir biçimde gelişimini ve etkisini sürdürmektedir. Diğer sanat dallarına nazaran çağına daha hızlı bir şekilde ulaşabilen sinema yapımları, bir milletin sahip olduğu medeniyeti hem kendi milletine hem de farklı milletlere tanıtması ve en etkili bir şekilde yansıtması acısından oldukça önemlidir. Örneğin; Bir Hollywood olmasa idi Amerikan rüyasından ne kadar bahsedebilirdik? (Acar, 2010: 46-47) Buradan hareketle, insan üzerinde bu kadar etkili bir dili olan sinema sanatının; edebiyat, mimari, müzik dışında; diğer sanat dallarına kendi gelenek çizgisi içinde mesafeli duran; heykel-resim yerine minyatürü ve tezhibi, tiyatronun yerine gölge oyununu, dans yerine folkloru koyan, kısacası geçmişinde bu sanatlara karşı kendine ait bir dil geliştirebilen Türk milleti, kendi sinemasına kendi medeniyet algısını nasıl yansıtıp işlemiştir? sorusuna; "1950-2000" yılları arasında konusunu tarihten almış farklı türden seçilen beş filmi; din, dil, kıyafet ve kültür enstrümanları üzerinden değerlendirerek, cevap bulmaya çalışacaktır. İnceleme için seçilen filmin ilki; yönetmenliğini Sami Ayanoğlu'nun yaptığı; tarih, savaş, dram türünde çekilmiş olan, "Yavuz Sultan Selim Ağlıyor" (1952); ikinci film; yönetmenliğini Orhan Aksoy'un yaptığı tarihi, savaş, dram türünde, "Vurun Kahpeye"(1964); üçüncü film; Natuk Baytan'ın yönettiği, tarihi, savaş filmi "Kara Murat Fatih'in Fedaisi" (1972); dördüncü film; yönetmenliğini Kartal Tibet'in tarih, komedi türünde çektiği "Tosun Paşa" (1977) ve son olarak yönetmenliğini Mustafa Altıoklar'ın yaptığı tarihi, dram türünde "İstanbul Kanatlarımın Altında" (1996)'dır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma esas itibari ile nitel bir araştırmadır. Araştırmada "betimsel analiz" teknikleri kullanılmıştır. "1950-2000" yılları arasında çekilen beş sinema filmi üzerinde konu içeriğine uygun analiz yapılmıştır. Araştırmanın teorik kısmında Türk sineması ile ilgili literatürden

faydalanılmıştır. Araştırmanın, konusu tarih konulu Türk filmlerinin medeniyet algısını ortaya koyarken tarih konusunu işleyen film analizlerinden yararlanılmıştır.

Medeniyet Bağlamında Sinema

Filme görüntünün ve sesin eklenmesiyle birlikte, edebiyatta olduğu gibi sinemada da muhatabını, belki de daha önceden hiç tahayyül edemediği zamanlara, mekanlara götürüp, ilişkiler içine dahil etmektedir. Buradan hareketle sinemotografik kodlarla işleyen bir sinema dilinin olup olmadığı üzerine çeşitli görüşler ileri sürülür. Ersel; Metz'in, "sinemanın bir dil olduğundan değil, bize güzel öyküler anlattığı için bir dil olduğunu" savunduğunu aktarır. Fakat 1960'larda sinemada metin kavramı üzerine başlayan tartışmalardan sonra 1970'lerde filmin bir dil olduğu, semiyotik bir yaklaşımla kısımlara ayrılıp, detaylı bir şeklide tahlili yapılarak tasvir edileceği fikri öne çıkmaya başlar. 20. Yüzyılın başına gelindiğinde ise, görsel-işitsel özellikle de sinema gündelik yaşamda dolayısıyla kültür üzerinde etkisi azımsanamayacak kadar güçlü hale gelir. Şöyle ki; 1920'lerde Avrupa ve Kuzey Amerika'da sinema geniş kitlelere ulaşır ve büyük şehir yaşantısına dair algı üzerinde belirleyici etkiler bırakır. (Kayaoğlu, 2016)

Kaplan'a göre ise; "sinema bir dil ve anlatım vasıtasıdır. Dolayısıyla bir medeniyet sorunudur." Aynı medeniyet havzasından beslenen toplumlar kendi coğrafi özelliklerini katarak her sanat dallarında olduğu gibi sinemada da kendilerine ait bir dil oluşturabilirler. Buna karşın devşirme kültürü olan toplumlar yaratıcı atılımlar ve hamleler yapamaz ve özne (konuşan)'dan ziya de nesne (konuşulanı konuşandan) ileri bir konuma geçemez. Türkiye'ye sinema Avrupa ülkeleri ve ABD'ile aynı zamanlarda gelmesine rağmen özgün bir sinema dili geliştirememiştir. Bir medeniyet sorununun yaşandığı Türkiye'de "istisnalar dışında" sinemacılar bunun farkında değillerdir ve dolayısıyla kendi sinemamıza ait bir dil oluşturamamışlardır. (Kaplan, 2014: 104) "Medeniyetimizin kadim hüviyetinden, yani ruhundan uzaklaştık" saptamasında bulunan Ayvazoğlu, tarihimizde çok önemli kırılmalar yaşandığını ve içinde yetiştiğimiz kültürle bağımızın problemli olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda "bizim" dediğimiz kültürümüze uzak düşmekle beraber öğrenmek için bile kullandığımız araçlar, kavramlar,

terminoloji hep yabancı olduğu için bizde yabancılar gibi öğrenmek zorunda kalmakta olduğumuzu belirtir. (Ayvazoğlu, 2013: 214-215)

"Medeniyet" kelime anlamı olarak; şehir hayatını benimsemek, şehirleşmek demektir. Batı dillerindeki "civilisation"a karşılık olarak, Arapça "şehir" demek olan "medine" kelimesinden türetilen "medeniyet" dilimizde 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Arapça'da "medeniyet" karşılığı kullanılan "et-temeddün", "m, d, n" kökünden gelir. "M-d-n" şehre gelmek, bir yere yerleşmek; Medine de şehir anlamındadır. İnsanlığın maddi ve manevi bakımdan refahını anlatmak için Osmanlı yazarları "medeniyetin" yerine "umran", imar" ve "mamur" kelimelerini kullanırlar. Türkçe'ye, Fransızca "culture" kelimesinden geçmiş "kültür" tabiri ise; toprağı sürüp işlemek, zirai mahsul elde etmek ve onları geliştirmek anlamına gelen Latince "cultura" kelimesinden gelmektedir. Ziya Gökalp ise, kültür kelimesi yerine Arapça'daki "hars" kelimesini kullanır. "Kültür"ü karakter bakımından özel, "medeniyet"i ise genel olarak değerlendiren Göklap; medeniyetin kültürden doğduğunu dile getirir. Ayrıca Gökalp; 'Bir kültür var ise orada bir milletin mevcudiyetinden söz edileceği gibi; bir topluluk olması durumunda orada da bir kültürün varlığından söz edilebilmektedir' tespitinde bulunarak iki kavram arasında paralel bir ilişki ortaya koyar. (Kazıcı, 2018: 17-22) Medeniyetlerin oluşmasında teknik birikimlerin önemli olduğunu fakat, tekniğin ilimlerin maksadı olmayıp tatbikatı olabileceğini, çünkü ilmin gayesinin sadece hakikati tanımak olduğunu dile getiren Nurettin Topçu; yeni kültürlerin ortaya çıkaracağı ruhun, ruhu kâinatın hakimi yapacak bir medeniyet oluşturabileceğini dile getirir. (Topçu, 2016: 13-30) Cemil Meriç ise "kültürü" Batı'nın," İrfan"ı ise bizim olarak görür. Kalın, Cemil'in kültür kavramını "katı ve fakir" bulduğunu, medeniyet karşısına koyduğu irfan kavramının kültürü, medeniyeti, dünya görüşünü içeren zengin bir kavram olduğunu ve "insan ile varlık arasındaki maddi ve manevi yönlerini ihtiva edecek genişlikte olduğunu" aktarır. Ayrıca;

"İrfan, kültür ve medeniyeti de içerecek şekilde bir varlık tasavvuru ve ben-idraki ameliyesini ifade eder. İrfan ve marifet, insanın ruhunda gerçekleşmiş bilgi ve idrak demektir. Buradan beslenen varlık tasavvuru ve medeniyet anlayışı, bizi yüksek ve estetik bir idrak düzeyine taşır ve sıradan aklın dikotominelerini aşmamızı sağlar. Akıl ve iman, akletme ve

hissetme, mantık ve duygu, delil ve yakine ulaşmak birbirini bütünleyen unsurlar haline gelir. İnanç, felsefe, sanat, iyi, doğru ve güzel kavramları bir büyük medeniyet sentezinin rükünleri haline gelir." (Kalın, 2018: 89)

Toplum ve tarih, medeniyet ve kültür kavramına eklemlenmiştir. Müslüman kültürüne ve medeniyetine inancı gereği bağlı olmak zoruna olmakla beraber yaşatmakta zorundadır. Tabi bu nostalji havasında değil, çağına kendi kültür ve medeniyetinden doğan ve uygarlığın önünü açacak bir ilerleme şeklinde olmalıdır. Kültür ve medeniyetimizi tahrip edenlerle mücadele etmeyi cephede yapılan savaş gibi belki de öncelikli bir borç savaşı, mücadelesi olarak görmek gerekir. Bu yüzden, bilginler, askerler, mimarlar, devlet adamları, Müslüman şairler, musikişinaslar yetiştirmek inanca aykırı düşünülmemeli; gerekirse çağımızın geçmişini, bugününü sorguya çekip kendi medeniyetimizin tekniğini, sanatını, estetik ifadesini, düşünce dinamiğini ve bilim ağını tekrar ortaya çıkarmak gerekmektedir. (Karakoç, 2013: 29-33) *"Milli kültür bir milletin tarihi birikiminden aldığı duyuş, düşünce ve yaşama biçimi ile oluşturduğu değer hükümleridir. Mücerret olarak bu değer hükümleri ilim, sanat ve dindir."* (Altan, 2010: 77) Diğer sanatlarda olduğu gibi sinemada bir tür hakikati arama aracıdır. Kendi irfan geleneğimizi bilmediğimizden ve sinemayı da bu irfan gözüyle yorumlayamadığımızdan bir sinema dili oluşturamamaktayız. Bunun baş sebeplerinden biri; İçeriğin ve biçimin ayrılmaz bir bütün olduğunu unutmaktır. (Gülşen, 2017) Tuncel ise, Sezer Tansuğ'un; her medeniyet ve coğrafyanın kendi özelliklerinden, geleneğinden ve kültürel kodlarından beslenen bir sanatı olduğunu savunduğunu ve sanat alanındaki Batı tarzı oryantalist bir bakış acısına karşı çıktığını ifade eder. Her ne kadar sanatımıza bilim ve teknik alanında Batı'dan çok şey katılsa da; sanatsal yaratışlara kendi medeniyet ve coğrafyasının yargılama özelliklerini aktarmak zorundadır. Sanat eserleriyle benlik arasında canlı bir ilişki bulunduğunu savunan Tansuğ; bu canlılığın devamını, sanat eserinin muhatabının kişiliğini oluşturan değerlerle, sanatçının yetiştiği toplumla arasındaki bağın kuvvetli olmasında görür. Dolayısıyla "eser varlık bulduğu mekanın, zamanın ve toplumun şekillenmesine etki eder." Örneğin, Osmanlı'ya Batı'dan apartılarak gelen nice Batı sanatlarının Osmanlı toplumunda İstanbul dahil çok yoğun bir ilgi görmemiştir. Çünkü, Osmanlı toplumunun hayat tasavvuru ile modernitenin sunduğu hayat

tasavvuru birbirine uymamıştır. (Tuncel, 2018: 869) Kendi tarihinin artı ve eksi taraflarını bir bütün olarak göremeyerek, kendi tarihine yabancı hatta düşman dahi olabilen bir düşüncelerden, ülke insanın zihin dünyasına yaklaşan, onu memnun edecek bir bakış açısıyla iyi ürünler ortaya çıkar mümkün gözükmemektedir. (Baş, 2010: 87) Taklit üzerine kurulmuş bir milli sinemanın dahi yeni bir sinema dili oluşturmaktan ziyade sadece söylem oluşturur. *"Batı'da ne var bakıyor, kilise var. Ben bunun yerine ne koymalıyım? Cami koymalıyım. Kilisede adam dua ediyor, benim kahramanım nerede edecek? Benim kahramanım da camide edecek. Böyle bir şey var mı sosyal hayatta? Özellikle bizim kültürümüzde cami dua edilen yer değil, cemaatle namaz kılınan yer."* Motomot bakılan bir bakış acısı işin şeklini de şiirini de kaybettirir. (Güneş, 2010: 65) Her toplum geçmişini unutmadan, kültürel bağını devam ettirerek bir tarih bilincine sahip olması gerekmektedir. Hatırlatmak ve anlatmak için tarihin en önemli vasıtalarında biri etkili bir iletişim aracı olan sinemadır. Sinema ilk çıktığı andan itibaren tarih ile yakın ilişki kurmuştur. Toplumların görsel hafızalarını oluşturan sinema bir toplumun kollektif belleğinin oluşmasında etkilidir. Tarihi bir dönemi işleyen sinema yapımı, ele aldığı dönemin vakalarını topluma aktararak toplumda kabul görmesini sağlayacak kadar etkilidir. (Ulusoy, 2018: 5-6)

"1950-2000" Yılları Arasında Sinema

1950 Yılları Sinema;

"1922-1939" sinema dönemini tek başına Muhsin Ertuğrul kapsar. (Uçakan, 2010: 29) Sinemadaki bu uzun soluklu tek yönetmen iktidarı birçok gelişmenin önünün kapamasına neden olur. (Tunç, 2010: 167) Türk sineması 1952 yılına kadar tiyatro kökenli yönetmen ve oyuncularla emekleme devrini geçirir. (Miyasoğlu, 2010: 156) 1948 yılında Rüsum İndirimi Kanunu ve 1950'de Demokrat Parti'nin seçim yoluyla yönetime geçmesi Türk sinemasının yüzünü değiştiren iki olay olmuştur. Bunlardan ilki; Rüsum İndirim Kanunu ile yerli filmlerden alınan harcı % 20'ye düşürülerek kâr yükseltilip maliyet azaltılarak, yabancı filmlerin yerli filmlere karşı olan rekabet eşitsizliği; ikincisi Demokrat Partinin kısa zamanda köylere kadar varan yol, su ve elektrik ulaştırması sinema salonlarının da sayısını arttırmış, bu gelişmeye

paralel olarak film ihtiyacı artmış ve sinemamız hızla tüm yurda yayılmaya başlamıştır. (Uçakan, 2010: 29) Bir yandan olumlu gibi gözüken bu süreç birçok olumsuzluğu beraberinde getirir. Sinemacıların kaliteli sinema yapmasından ziyade belirli engellemeler yüzünden (yabacı film yokluğu ve /veya yabancı film bolluğu vb.) seyirciye sadece film yapmak amacıyla ortaya çıkan yapımlar; kaliteli yapımların yerine iyinin, kötünün, bilinçlinin bilinçsizin, fırsat düşkünlerinin, gerçek yapımların karıştığı bir dönem olarak ortaya çıkar. On yıl gibi kısa bir zaman dilimini kaplasa da başarılı ve tutarlı yapımların az olmasına rağmen üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Sinemanın bir deney tahtası olarak değerlendirildiği bu dönemde biçim ve özün de ötesinde yerleşmiş Muhsin Ertuğrul tarzının dışına çıkan ister öğrencisi olsun olmasın sinemaseverlere çok rastlamamaktayız. Sadece sayıları çok olmayan sinema yapımcılarının farklı tarzlar denedikleri görülmektedir. 1950'lerin başında sinemaya girenler ister tiyatrocu olsun yada olmasın belli bir sanat dalıyla ilgi olanlarda dahil içlerinde belli bir potansiyel taşımaktaydı. Sinemadaki sorun "kültür" sorunundan ziyade "yaklaşım" sorunuydu. Yoksa tiyatrocuların kültürsüz olduğunu kim inkar edebilirdi. Fakat tiyatrocuların çoğu sahne deneyimlerinin olmasından dolayı sinemaya hazırlıklı olduklarını sayarken, kendini bu konuda yetersiz görenler ise meslekte yetişmek üzere geliyorlardı. Tarihsel film furyasının devam ettiği 1950'lerde Türk sineması bilinçli kişilerin girmesiyle, hareketlilik kazanarak bir eyleme dönüşüyor fakat hala zamanımızda bile süregelen maddi sebepler, sinema eksikliği, yabancı film rekabeti, ham film karaborsası vb. gibi yüzünden parlak bir döneme geçiş yapamamaktaydı.

"Buradan hareketle 1940-1948 ile 1949 arasında kesin bir ayırım yoktur. Gerçi 1949'da Lütfü Akad ile Orhan Murat Arıburnu, 1952'de Metin Erksan, Atıf Yılmaz Batıbeki ve Memduh Ün, 1954'te Osman Seden sinemaya giriyorlar fakat, kanımızca, her ne kadar 1949-1959 dönemi bir "sinema yapma"nın başlangıcı sayılıyorsa-ve her ne kadar bu yıllarda Türk sinemasının gerçek ürünleri ortaya çıkıyorsa da, sinemaya gerçek giriş bir öz, biçim ve anlatış biçimlenmesiyle 1960'larda oluyor." (Scognamillo, 1987: 102-112)

1.Yavuz Sultan Selim Ağlıyor (1952)

1.1. “Yavuz Sultan Selim Ağlıyor” Filminin Yapım Bilgileri

Yapımcı: Cemil Filmer, Sabahat Filmer

Yönetmen : Sami Ayanoğlu

Senarist : Sami Ayanoğlu

Tür : Dram, Savaş, Tarihi

Yapım Yılı : 1952

Süre : 111 dk.

Oyuncular: Heyecan Başaran, Lale Oraloğlu, Şaziye Moral, Neşe Yulaç, Berrin Aydan, Sami Ayanoğlu, Suavi Tedü, Reşit Gürzap, Cahit Irgat, Sadri Alışık

1.2. “Yavuz Sultan Selim Ağlıyor” Filminin Konusu

Film, Yavuz Sultan Selim’in tahta geçtikten sonra Doğu'ya sefer düzenlemesini konu edinir. Vezir-i Azam Ali Paşa, Padişah II. Beyazıt'ın yerine Şehzade Ahmet'in geçmesini ister. Trabzon sancağını idare eden Şehzade Selim devleti vezirlerin idare ettiğini düşünmektedir. Diğer taraftan Trabzon’da bulunan vezirin adamı Şahin Bey ve Leonidas Şehzadenin haberlerini İstanbul’a yollamaktadır. Bu durumu haber alan Selim Lenidas ve Şahin Bey’i hapse attırır. Babasının bağışlanması için Selim’in huzuruna çıkan Leonidas’ın kızı Aspasiya’ya aşık olan Selim babasını da affederek serbest bırakır. Bu duruma itiraz eden Şehzade Selim, İstanbul'a doğru yola çıkar. Sarayın ve yeniçerilerin desteğini yanına alan Şehzade Selim tahtı ele geçirir. Tahtta gözü olan diğer şehzadeleri öldürtür. Ülkenin doğusunda bulunan ve sorun çıkaran Şah İsmail'e yönelir. Selim, bilgi almaları için önden adamlarını göndererek, İran üzerine yapacağı seferin hazırlıklarına başlar. Çaldıranda Şah İsmail’i bozguna uğrata Yavuz Sultan Selim daha sonra Mercidabık ve Ridaniye Savaşlarıyla Memluk Sultanlığına son vererek Mısır’a ve Arabistan’a egemen olur. Film Yavuz Sultan Selim’in sırtında çıkan bir çıbanın

vermiş olduğu ağır hastalıktan dolayı Hasan Can'ın yatağının başında Yasin suresini okumasıyla son bulur. (Ulusoy, 2018: 86-87)

1.3. "Yavuz Sultan Selim Ağlıyor" Filminin İçerik Değerlendirmesi

Tanyer, film ile ilgili değerlendirmesinde isminin dahi cahil seyirciyi filme çekme amaçlı olarak konulduğu dile getirir. Her Türk filminde gereksiz bir şekilde olduğu gibi bu filmde de çıplak kadın vücutları ve göbek atmaları Türk halkının zevkini bu yönde olduğunu sananları eleştirir. *"Hele her filmde hükümdarların huzurunda mutlaka şark dansları sahneleri gösterilmesi artık gına verdi. Hem ne basit, ne iptidaî sahneler. Talebelere bu sahnelerle mi tarihî bilgi vereceğiz.(...)"* Filmde Bir Rum kızı olan Aspasiya ile Yavuz'un aşkı işlenmektedir. Fantazyadan ibaret olan ve tarihsel gerçekliklerle hiçbir şekilde bağdaşmayan bu sahneler izleyiciyi filme çekmek için yapılmış bir sinema hamlesidir. Ayrıca avantür hareketlerinin yanında, Sultan Selim'in Aspasiya karşısındaki ne kültürümüz ne de inancımız acısından örtüşmeyen söz ve davranışlar medeniyetimizden ne kadar uzak olduğumuzu göstermektedir. Ayrıca savaş filmi diye çekilen bir filmin aşk filminden bir farkı yoktur. Sanki rejisör; oyundaki dekorlar, oyunculardaki kostümler, teferruata ait şeylerle filmin ihtişamını artırarak filmin seyircide iyi bir izlenim bırakmasını istemesi gibi görünmesine rağmen abartılı sakallar, papaz kıyafetine benzetilmiş kostümler, kadınların geleneğimizdeki saray adabına uymayan açıklıktaki kıyafetleri filmin kostüm acısından istenileni veremediğini göstermektedir. Filmde dikkat çeken farklı bir detay ise; Sultan'ın gerek vezirleri gerekse elçileriyle saray adabınla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir şekilde görüşmelerini gerçekleştirilmesidir. Son derece laubalilik sınırına dayanan bir iletişim şekliyle Sultan yakınındaki görevlilerle muhatap olur. Filmin kullanılan dil ise; kimi zaman seyircinin anlayamayacağı Naima tarzı denilen bir üslup hakim olurken bazen de devrinin dilini yansıtmayan basit bir dil kullanıldığı görülmektedir.

Filmdeki roller az çok isim yapmış oyunculara verilerek; milli sinemanın sembolleri haline gelen köçek, şarkı ve Kur'an'ı sadece Türk Milletinin dikkatini çekip gişesinin çok yapılması hedeflenmektedir. Eser her ne kadar mili olan bir üslupla ele alınmak istense de meydanlarda halka hitap edilen nutuk havasından kurtulamamıştır. Film bir yandan dünyaya

meydan okuyan bir Selim karakteri çizerken diğer yandan abartı boyutuna varan bir Sultan resmi ortaya koyarak Yavuz Sultan Selim'in gerçek çehresi verilememektedir. İşin kötü tarafı her yapım kendi padişah karakterini ortaya çıkarırsa *"hem tarihi şahsiyetlerimiz gerçek benliklerini kaybeder, deformasyona uğrar; hem de bu sinema icadı tarihi şahsiyetler seyircinin yalan yanlış bilgiler edinmesine sebep olur".* (Tanyer, 2009: 256-259)

"1960-1980" Arası Sinema

Türkiye 1960'lı yılları bir askeri darbeyle karşılar. Henüz 10 sene önce çok partili hayata geçmesinin ardından değişen anayasayla ülkedeki siyasal ve sosyal hayatı farklı şekillerde etkiler. Önceki anayasaya nazaran bireylerin hak ve özgürlüklerine daha fazla önem veren 1961 anayasası Türk filmlerinin bazılarını da insan ve ülke sorunları üzerinde durmaya iter. 1965'ten itibaren Devrimci Sinema, Ulusal Sineama ve Milli sinema olarak sıralayabileceğimiz akımlar toplumu doğru okumak adına ortaya çıkar. Ulusal sinemanın en önemli temsilcisi Halit Refiğ olurken; geriye dönük hayat tarzlarının tekrar canlandırması olarak ortaya çıkan Milli Sinemanın temsilcisi olarak da Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan'ı gösterebiliriz. (Karakaya, 2008: 62) Ayrıca toplumun üniversite gençliğinde başlayan sağ-sol çatışması boy gösterirken, diğer yandan terör ve Kıbrıs Harekatı bu döneme damga vuran önemli olaylardır. Bu dönemin sinema yapımlarının bu olayların gölgesinde ele almak gerekmektedir. Cüneyt Arkın'ın temsiliyle Battal Gazi ve Kara Murat gibi karakterle sinema salonlarını dolduran genç erkeklerin miti haline gelir. Kıbrıs Harekatı ise; bu yılların filmlerini etkileyen en önemli olay olur. 1974 yılında yaşanan Türk-Rum çatışması istemli ya da istemsiz olarak Doğu-Batı karşıtlığını gün yüzüne çıkarır. Bilimsel bir temelden çok duygusal bir tarih yorumuna dayanan bu filmler, Kara Murat filmlerindeki Türk-Bizans çatışmasına ilham olmaktadır. (Akbaş, 2018: 178)

2. Vurun Kahpeye (1964)

2.1. "Vurun Kahpeye" (1964) Filminin Yapım Bilgileri

Yönetmen: Orhan Aksoy

Senaryo Yazarı: Orhan Aksoy

Senarist: Orhan Aksoy

Tür: Tarihi, Dram

Eser: Halide Edip Adıvar

Yapım: Hürrem Erman

Yapım Yılı: 1964

Süre: 112 dk.

Oyuncular: Hülya Koçyiğit, Ahmet Mekin, Ali Şen, Reha Yurdakul, Vahi Öz, Talat Gözbak

2.2. “Vurun Kahpeye” (1964) Filminin Konusu

Türk sinemasında 1949, 1964 ve 1973 yıllarında olmak üzere üç kez beyaz perdeye aktarılan film; İstanbul’dan Anadolu’ya öğretmenlik yapmaya giden bir kadının Milli Mücadele'ye verdiği destek konu edilir. Filmin baş karakteri olan Aliye, öğretmenlik vazifesini yapmak için Anadolu’nun bir kasabasına gider. Aliye kasabada Kuva-yi Milliye’ye gönül vermiş Ömer Efendi ve karısı Gülsüm Ana’nın yanına yerleşir. Kuva-yi Milliye’ye destek veren Ömer Bey’den ve Aliye’den rahatsız olan Hacı Fettah, Ömer Efendi hakkında dedikodu yayarak kasabalıyı Aliye’ye ve Kuva-yi Milliye'ye karşı kışkırtır. Kantarcıların Hüseyin Efendi ise Aliye’ye sahip olmak istemektedir ve bu yüzden Hacı Fettah ile birlikte düşmanın yanında yer alır. İşgal altında kalan kasabada birçok insan hayatını kaybederken Aliye, düşman işgaline karşı Kuva-yi Milliye ile birlikte hareket eder.

2.3. “Vurun Kahpeye” (1964) Filminin İçerik Değerlendirmesi

Vurun kahpeye filminde iki dindar karakter karşımıza çıkar. Ömer güvenilir, kasabanın saygı duyduğu sıkı bir Kuvâ-yi Milliye taraftarıdır. Hacı Fettah ise, fitneci, fesatçı, mal ve para düşkünü bir karakterdir. Ayrıca Kantarcıların Hüseyin’le bir olup Aliye öğretmen hakkında dedikodular yaymaktadır. Aynı zamanda fesatçı bir karakter olarak çizilen Hacı Fettah işbirlikçisi Kantarcıların Hüseyin’le çıkarlarına ters düştüğü için Kuvâ-yi Milliye’yi desteklememekle beraber; “Kuvay-ı Milliyecilerin kanı kâfir kanı gibi helaldir!” sözünü dile getiren Hacı Fettah seyircinin gözünde çıkarları için vatanına ihanet edebilecek bir dindar portresi çizerek seyircide olumsuz duygular uyandırır. Hacı Fettah güç karşısında eğilen, çıkarı doğrultusunda hareket eden bir karakter olarak seyircinin karşısında küçültülmektedir. Kasabayı işgal eden düşman komutana yaltaklık eden Hacı Fettah Türk askerlerinin kasabaya girmesiyle “Şanlı Ordumuz” söylemiyle münafıkça bir karakter ortaya çıkarılır. (Karataş, 2014: 39)

Filmde gelenekle modernlik arasındaki çatışmayı kıyafet üzerinden de görmekteyiz. Filmde kasabalı kadınların geleneksel kıyafetlerine karşılık Aliye öğretmen başının bir bölümünü açıkta bırakacak şekilde örttüğü başörtüsüne uygun giyim şekliyle yer alır. Bu giyim tarzı Hacı Fettah’ın kendisini “kahpelik” yapmakla suçlamasına dahi sebep olacaktır. Ayrıca Aliye, güzel, eğitimli, görgülü, mücadeleci, idealist bir karakter olmasının yanında olumsuz bir söz ya da davranışına rastlanılmaz. Hacı Fettah ise; *“ağzı dişsiz, bulanık ve kanlı gözleri küçük, sarı ve sinsi yüzü kır sakallarla kaplı, din adamı kıyafetli, zayıf ve çirkin bir ihtiyardır.”* Filmde iyi kahramanlar fiziki olarak da iyi ve güzel, kötüler ise; dış görünüşün de çirkin olarak resmedilmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki; bazı eleştirmenler ve yazarlar tarafından sonraki zamanlarda özellikle köy romanlarında karşımıza koyulan olumsuz din adamı karakteri ile “aydın-din adamı/öğretmen-imam” karşıtlığını başlatan karakter olarak gösterilir. (Kul, 2013: 64-65)

Kültür bağlamında geleneğin temsilcisi olarak gösterilen Hacı Fettah, dini kendi menfaatlerine alet eden, değişime karşı koyan, statükocu, olumsuz, kötü bir tip olarak toplumun

algı dünyasına sunulur. (Karataş, 2014: 40*) "Vurun Kahpeye, filminde dini değerler imam karakteri üzerinden eleştirilmiş ve bu karakter değişimin ve modernleşmenin önünde duran bir tip olarak tasvir edilirken, filmin en olumsuz karakteri Hacı Fettah olarak öne çıkmaktadır."* (Karakaya, 2008: 92)

3. Kara Murat Fatih'in Fedaisi (1972)

3.1. "Kara Murat Fatih'in Fedaisi" Filminin Yapım Bilgileri

Yapımcı: Türker İnanoğlu

Yönetmen : Natuk Baytan

Senarist : Fuat Özlüer, Erdoğan Tünaş

Tür : Macera, Aksiyon, Tarihi

Eser : Rahmi Turan

Yapım Yılı : 1972

Süre : 87 dk.

Oyuncular: Hale Soygazi, Cüneyt Arkın, Erol Taş, Turgut Özatay, Mualla Omay, Bora Ayanoğlu

3.2. "Kara Murat Fatih'in Fedaisi" Filminin Konusu

Filmin konusu, Kara Murat'ın Eflâk voyvodası Vlad'a karşı verdiği mücadeledir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Eflâk voyvodalığını ele geçiren Vlad, Osmanlı'ya taahhüt ettiği vergileri ödemez. Fatih, vergiyi tahsil etmek ve Vlad'a gözdağı vermek üzere bir heyet gönderir. Fakat Vlad, heyettekileri esir alarak hepsini öldürür. Sadece heyete gizlice karışan küçük yaştaki Kara Murat, Vlad'ın mesajını Fatih'e iletmek üzere serbest bırakılır. Fatih, mesajı

alınca Eflâk'a sefer düzenleyerek yeni bir voyvoda tayin eder. Kara Murat ise Vlad tarafından öldürülen ağabeyinin intikamını almayı plânlamaktadır. Aradan geçen zamanda Vlad yeniden Eflâk voyvodası olur. İntikam için gün sayan Kara Murat, Fatih'in emriyle gizli bir görev için Eflâk'a doğru yola çıkar.

3.3. "Kara Murat Fatih'in Fedaisi" Filminin İçerik Değerlendirilmesi

Osmanlı tarihi döneminden esinlenerek yapılan Kara Murat'ın büyük bir bölümün de akıncılar için söylenen, yazılan menkıbeler yer almıştır. Tarihsel bilincin söz edilemeyeceği böyle yapımlarda, Hollywood sinemasının popülist dili hakimdir. Türklük ve Müslümanlık vurgusunun yapıldığı film, bilinçli ya da bilinçsiz olarak vermeye çalıştığı temel ideolojide (Akbaş, 2018: 193-199) gerek görsel gerekse söylem bakımından birçok yanlış içermektedir. Filmin açılış sahnesi Hz. Peygamberin İstanbul'un fethini müjdelediği Hadis-i Şerif'in seslendirilmesi ile başlar. İstanbul'un fethedildiğine işaret eden görsellerin üzerine "Resûlullah'ın kehaneti çıkmış, eşsiz bir zafer kazanılmış" yorumu yapılır. Filmdeki İslam dini açısından sakıncalı olan bu söylem Hz. Peygamberi "kahin!" yerine koymaktadır. Aksine Kur'an'ı Kerim'de Allah bu konu hakkında kesin bir uyarıda bulunmuş; *"Bir kâhinin sözü de değil! Ne de az düşünüyorsunuz! Alemlerin Rab'bi tarafından indirilmiştir."* (Bilmen, 1985: 3819) Ayrıca filmde Hristiyan bir askerin kendi arkadaşına "Hayrola" gibi bizim kültürümüze ait olan bir kelimeyi kullanarak arkadaşına seslenmesi, dil ve içerik acısından filmin birçok yerinde de rastlayacağımız bu söylemlerin ne kadar gelişigüzel yapıldığının göstergesidir.

Ülkenin gidişatından kaynaklı, toplumun kahramana duyduğu istek neticesinde ortaya çıkan bu yapımlar kültürel bağlamda zayıftırlar.

"Yeşilçam sinemasının en fazla üretim yapılan on yıllık dönemine damgasının vuran bu filmlerin karşılaştıkları ilgi, söz konusu temsillerin kamusal rüyalar olarak işlev gördükleri tespitini yapmayı mümkün kılmaktadır. Toplumsal inşa sürecinin üç temel belirleyeni olarak militarizm, milliyetçilik ve erkeklik söz konusu rüyalara da egemen olmaktadır. Batı'yı model alan ama onu asmak, onunla rekabet etmek isteyen Türk modernleşme sürecinde, Türk milli

kimliği, bir yandan Batı'yı ulaşılması gereken ve kıskançlıkla izlenen bir model olarak görürken bir yandan da onu bir türlü aşamayacağını bilmenin ya da aşamadığını görmenin getirdiği bir rahatsızlık duygusuyla sürekli Batı'yı reddetmiştir. Bu durumun sonucunda ortaya çıkan ikili tutum içerisinde toplumsal psikoloji Makoçoglu'ndan Kara Murat'a Jung ve Henderson'ın vurguladığı kriz dönemlerinde ihtiyaç duyulan kahraman sembollerinin sinema perdesinde bedenlenmesi olarak ortaya çıkar." (Akpınar, 2014: 48)

4. Tosun Paşa (1976)

4.1. "Tosun Paşa" Filminin Yapım Bilgileri

Yapımcı: Nahit Ataman

Yönetmen : Kartal Tibet

Senarist : Yavuz Turgul

Tür : Komedi

Yapım Yılı : 1976

Süre : 86 dk

Oyuncular : Kemal Sunal, Müjde Ar, Adile Naşit, Şener Şen, Ayşen Gruda, Ergin Orbey

4.2. "Tosun Paşa" Filminin Konusu

İlki 1939'da Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen yapım ikinci kez 1976'da Kartal Tibet tarafından filme alınır. Film, birbirine düşman Tellioğulları ve Seferoğulları adlı ailelerin arasındaki mücadeleyi komedi tarzında ele alır. Yeşil Vadi'ye sahip olabilmek için mücadele eden iki aile Daver Bey'in kızı Leyla'nın ortaya çıkmasıyla mücadeleye yeni bir boyut kazanır.

İki aile de Leyla'yı gelin olarak almak ister. Herkes Tosun Paşa'dan korkmaktadır. Tellioğulları, bu durumdan istifade etmeye çalışarak Şaban'ı Tosun Paşa kılığına sokar. Bir süre sonra gerçek Tosun Paşa'nın ortaya çıkması her şeyi altüst edecektir.

4.3. "Tosun Paşa" Filminin İçerik Değerlendirmesi

Tosun paşa 1793'te dünyaya gelen, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu, İbrahim paşanın kardeşidir. 1812'yılında Cidde ve Habeş valisi olan Tosun Paşa 1813'de Vehhabi isyanını bastırmak üzere babası tarafından Hicaza'a gönderilir ve büyük bir başarı kazanır. Kazanılan bu zafer hac yollarının güvenliğini sağlaması açısından Müslüman dünyasında büyük öneme sahipti. (Değirmenci, 2016: 145)

Sinemanın din eğitimi üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de hiç kuşkusuz film karakterlerine dini çağrıştıran isimlerin verilmesidir. Yeşilçam sinemasında sosyo-ekonomik yönden alt grubu temsil eden karakterlere Müslümanlar tarafından kutsal sayılan peygamber, sahabi, mübarek gün, ay vs. isimleri verilmektedir. Bu karakterler genellikle saf, cahil, kapıcı, köylü sınıfını temsil eden tipleridir. Din çağrışımı olamaya karakterler ise genellikle sosyo kültürel acıdan üst sınıfın temsilcilerini hayata geçiren karakterlere uygun görülür. Örneğin Şaban ayı Müslümanların kutsal saydığı üç ayların ikincisidir ve Şaban ismi ile beraber diğer ayların isimleri olan Recep ve Ramazan isimlerini de erkek çocuklarına vermektedirler. Bu isimlere sahip insanlar genellikle dindar kesim ile özdeştirilirler. Şaban ismi ise filmlerde genellikle kimsenin yerinde olmak istemeyeceği; "Şaban bu filmlerde bazen sakar, beceriksiz (Şaban oğlu Şaban-1977), bazen gariban bir genç (Ortadirek Şaban-1984), bazen görgüsüz bir ağa (Sosyete Şaban-1985), bazen kılıbık bir koca (Şen Dul Şaban-1985), bazen de bir zenne (Şabaniye-1984) olur. Kimi zaman lakabı inek (İnek Şaban-1978 ve Hababam Sınıfı Serisi) kimi zaman gerzektir (Gerzek Şaban-1980)." Karakter tiplemeleriyle özdeşleştirilir. Buradan hareketle insanlar çocuklarının bu olumsuz tavırlarla karşılaşmasını önlemek maksadıyla bu ismi çocuklarında kullanmamayı tercih ederler. (Yorulmaz, 2018)

Tarih komedi filmi olarak çekilen “Tosun Paşa” filmi gerçekle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir karakter tiplemesiyle seyirciye sunulmuştur. Bu önemli tarihi karakterin isminin basit bir karakterle özdeştirilmesi tarih, medeniyet ve kültür bilincimizi gerçek dışı bir şekilde basitleştirmeye götürmektedir.

“1980-2000” Arası Sinema

Ülkede gelişen tırmanan anarşi ve terör olayları, suikastlar, ideolojik kamplaşmalar 1980 darbesiyle sonuçlanır. Ülke bu gelişmelerle uğraşırken, köyden şehre başlayan göç Türkiye’yi adeta bir kaosun içine sürükler. Sinemada bu olayların gölgesinde yapımlarını ortaya çıkarır. Göç-Arabesk filmlerinin yanı sıra dişiliğin ön planda olduğu yapımlarla beraber Yeşilçam’ın kadına bakış acısı sinemaya hakim olur. 90’lı yıllarda ise bastırdığı duygularını ön plana çıkarmaya çalışan, talepkâr, başkaldıran kadın tiplemesi ile beraber az da olsa gelenekler karşısında çaresiz kalmış kadın tiplemeleriyle de karşılaşmaktayız. (Orta, 2007: 131-133)

5. İstanbul Kantlarımın Altında (1996)

5.1. “İstanbul Kantlarımın Altında” Filminin Yapım Bilgileri

Yapımcı: Üstün Karabol

Yönetmen : Mustafa Altıoklar

Senarist : Mustafa Altıoklar

Tür : Dram, Tarihi

Yapım Yılı : 1996

Süre : 107 dk

Oyuncular : Ege Aydan, Haluk Bilginer, Savaş Ay, Okan Bayülgen , Burak Sergen, Beatriz Rico

5.1. “İstanbul Kantlarımın Altında” Filminin Konusu

Filmde, 17. yüzyılda Hezarfen Ahmet Çelebi ve Lagari Hasan Çelebi’nin hikâyesi konu edilir. İnsan ile kuş arasındaki farkı analamak için Hezarfen Ahmet Çelebi ve Lagari Hasan Çelebi insan bedeni üzerinde deney yaparlar. İnsan bedeni üzerinde deney yapılması üzerine koydyğu yasağa rağmen 4. Murat onlara uçma konusunda serbestlik verir. Bir İtalyan köle ise, Hezarfen Ahmet Çelebi ile Lagari Hasan Çelebi'ye Leonardo da Vinci’nin eserlerinden bahseder. Hezarfen Ahmet Çelebi ve Lagari Hasan Çelebi çalışmalarında başarıya ulaşır. Fakat devlet onları sürgüne yollayacaktır.

5.3. “İstanbul Kantlarımın Altında” Filminin İçerik Değerlendirmesi

Film 17.yüzyılın İstanbul’unda geçmektedir. Fakat zaman ve mekanın açıkça belli edildiği yapımlarda sanatçının özgür olamayacağı sahneler vardır. Binalar, sokaklar, araçlar, insanların giyim-kuşamı hatta bazı kalıplaşmış sosyal ilişkiler bile toplumsal ve maddi özellikler kapsamında değerlendirilerek, yapımın ona göre ortaya konulması beklenilmektedir. Yapım 17. yüzyıl İstanbul’una vurgu yapmasına karşın bu çevresel ilişkilerde özensizlikten kaynaklanan bir başarısızlık göze çarpar. Hamam sahnesiyle açılan filmde göbektaşının bulunduğu yerde sıcak ve nemden oluşan ortamda içki ve meyve yemenin mümkün olamamasından ziyade; Osmanlı’nın farklı bir dönemlerinde dahi ortalıkta içki içmek gerçeğe uygun düşmezken; içki yasağının en sıkı uygulandığı 4. Murat döneminde, filmde böyle bir sahneye yer vermek gerçeğe ne kadar uygun düşmektedir? Osmanlı’da genellikle Hz. Peygamberin sünnetine uymak amacıyla erkeklerin sakal ve bıyık bıraktığı bilinmektedir. Ancak gerek 4. Murad’ın sazendeleri gerekse Divan üyeleri paşalar sakalsız bıyıksız olarak karşımıza çıkar. Bir oryantalist bakış acısıyla çekilen sahne ise; garip kıyafetleri omuzlarına düşen, saçları ile gerçek dışı bir izlenim veren içoğlanlar padişahın erkek cariyeleri olarak gösterilmektedir. Filmde, yönetmenin bugünkü argo tabir olarak kullanılan “iç oğlanlar,”

Osmanlı Devleti zamanında devlet adamı yetiştirmeyi amaçlayan Enderun Mektebi mensuplarını karıştırdığı gözlemlenmektedir. Filmde sık olarak sahneye çıkan köçeklerin kıyafetlerinin de 20. yüzyılda ortaya çıkan allı pullu kıyafetlerle temsil edildiği gözlemlenmiştir. Tanburi Cemil Bey'in 20. Yüzyıl başlarında bestelediği eser ile Hazerfen'in bir meyhanede etrafındaki kalabalıklara aldırmadan bir yatakta iki dilberle alem yaptığı görülmektedir. "Bırakalım 17. yüzyılı, bugünün Türkiye'sinde içki masalarının yanındaki yataklarda fuhuş yapılan bir meyhane olabilir mi?" (Ulusoy 2018: 86)

Film gerek dil, din, kıyafet gerekse kültür acısından medeniyetimizde karşılığı olmayan bir bakış acısıyla ele alınmıştır.

Sonuç

Türk sineması, 1948'de Rüsum İndirimi Kanunu ve Demokrat Parti'nin seçim yoluyla iş başına gelmesinden itibaren çok sesli bir çağa kavuşur. Muhsin Ertuğrul'un 17. yüzyılda Batı sinemasını motomot uyguladığı Türk sineması yerini Halit Refiğ'in başını çektiği, Ulusal Sinema ile; Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan'ın başını çektiği Milli sinemaya bırakır. Toplumsal gerçekliklerin kendi kültür ve medeniyetimizden uzak tutularak yansıtılan beyaz perde artık kendi toplum değerlerini yansıtmaya çabalamaktadır.

Sinemanın yeni bir dil bulma çabası içinde olduğu bu süreçte Tarih konulu Türk filmleri ise tarihi bilinçten uzak yapımlar ortaya koyar. Filmlere genellikle medeniyetimizin en önemli temelini oluşturan din, dil, kültür ve kıyafet temsillerinde oryantalist bir bakış acısı hâkim olur. Her ne kadar gerek siyasi gelişmelerin sonucu gerekse Kıbrıs Harekatı'nın getirdiği bir ruhla yola çıkılarak, topluma milli bir şuur vermek maksadıyla tarihi filmler yapılsa da, kendi tarihimizi temsil noktasında başarı sağlanamaz. 1950'lerde başlayan bu bakış acısı birkaç tarih konulu film ve dizi dışında 2000'lerde de devam eder.

Tarihsel filmler, diğer film türlerine göre, bir ülkenin, sosyal ve kültürel olaylarından en fazla etkilenen türlerdir. Çekildikleri zamanın inancını, ideolojisini, tarih ve kültür algısını

yansıtırlar. Türk sineması ise “1950-2000” yılları arasında çekilen bu tür yapımlarda istisnalar dışında kültür ve medeniyetini gerektiği gibi yansıtamamış, özgün bir dile sahip olamamıştır. Zamanımız da dahi ülkenin önemli tarihçilerinden İlber Ortaylı’ya yöneltilen ecdadımızı filmler ve dizilerde yanlış tanıtıldığını düşünüyor musunuz? sorusuna verdiği manidar cevap sinemamızın tarih filmleri yapma konusunda ne kadar geri olduğunu göstermesi açısından önemlidir;

"Düşünüyorum. Türkler maalesef tarihi film yapamazlar. Bir İtalyan bir Fransız sinemasının, bir Macar sinemasının, Polonya’nın büyük rejisörleri senaristleri vardır. Bu adamlar büyük tarihçiler gibidirler. Bu tür insanlar Türkiye’de yok. Bizim senaristlerimiz fevkalade zayıf. Sağcı olsun, solcu olsun, kendi hastalıklarıyla malul adamlar. Bir meseleyi maalesef encamı ve efradıyla tetkik edip değerlendirmekten, uygun ve uygunsuz yönleri ayıklamaktan bihaberler.” (Haberler.com, 2013)

“Her ne kadar modernitenin aşırı baskısı, ülkemizde geleneksel kimliğin güçlü bir şahsiyet üretmesine izin vermiyorsa” (Şasa, 2014: 89) da öncelikle kendimize sinemada bir medeniyet sorunu yaşadığımızı itiraf edip, sinemanın içerik ve anlatımsal özelliklerini tekrar yorumlamak zorundayız.

Kaynakça

Abisel, N. (2005). *Türk Sineması Üzerine Yazılar.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Acar, B. (2010). Türk Sinemasında Zihniyet Açılımına İhtiyaç Var. A. Şen (Dü.) içinde, *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar* (s. 46-47). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Adanır, O. (2013). Gösterge Bilimsel Film Kuramı. Z. Özarslan (Dü.) içinde, *Sinema Kuramları 2* (s. 13-32). İstanbul: Su Yayınevi.

Akbaş, E. (2018, Nisan). Yeşilçam Sinemasında Dinsel ve Tarihsel İmge Kullanımı. *Etkileşim*(1), 173-199. DOI : 10.32739/etkilesim.2018.1.16

Akdoğan, A. (2008). Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve İslam Medeniyeti. *Dini Araştırmalar Dergisi*(32), 87-106.

Akpınar, N. Ş. (2014). Türk Sinemasında Kahraman Miti. (Sanatta Yeterlilik Tez Onayı). Marmara Üniversitesi, İstanbuL

Aktürk, Ş. (2007). Braudel'den Elias'a ve Huntington'a "Medeniyet" Kavramının Kullanımları. *Doğu Batı*(41), 153-163.

Altan, Ö. (2010). Sinemamızın Geleceğinde Dil ve Üslup Oluşturmanın Önemi. A. Şen (Dü.) içinde, *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar İçinde* (s. 77). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Antmen, A. (2009). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Arnheim, R. (2002). *Sanat Olarak Sinema.* (R. Ünal, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.

Arnheim, R. (2002). *Sanat Olarak Sinema.* (R. Ünal, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.

Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk Estetiği.* İstanbul: Kapı Yyaınları.

Ayzenstayn, S. (1975). *Bir Sinemacının Düşünçeleri.* (A. Arna, Çev.) İstanbul: Yol Yayınları.

Baş, Y. K. (2010). Sinemamızın Geleceğinde Tarihin Önemi. A. Şen (Dü.) içinde, *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar İçinde* (s. 87). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bazin, A. (1966). *Çağdaş Sinemanın Sorunları.* (N. Özön, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.

Bazin, A. (2000). *Sinema Nedir?* . (İ. Şener, Çev.) İstanbul: İzdüşüm Yayınları.

Bilmen, Ö. N. (1985). *Kur'an'ı Kerimi'in Türkçe Meaili Alisi ve Tefsiri.* Bilmen Yayınevi.

Çelikcan, P. (2014, Ekim 31). *Osmanlı'dan Sinema Manzaraları" Üzerine Bir Değerlendirme.* Mart 15, 2020 tarihinde Türk Sineması Araştırmaları: www.tsa.org.tr adresinden alındı

Değirmenci, K. (2016). Vehbi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 145.

Diken, B., & Carsten, L. B. (2011). *Filimlerle Sosyoloji.* (S. Ertekin, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Eğitim Bir-Sen. (2012). *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine Mehmet Akif İnan.* Ankara: Eğitim Bir-Sen Yayınları.

Gökalp, Z. (2013). *Hars ve Medeniyet.* İstanbul: Toker Yayınları.

Gülşen, E. (2017, Ekim 16). Mayıs 18, 2020 tarihinde Enver Gülşen: https://envergulsen.wordpress.com/2017/10/16/ayasofya-dergisi-19-sayi-soylesisi/ adresinden alındı

Güneş, İ. (2010). Çağın Abide Sanatı. A. Şen (Dü.) içinde, *Tür Sinemasında Yerli Aaryışlar İçinde* (s. 65). Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gürbüz, Ö. N. (2014). Modern Sinemanın Erken Tarihi ve Modern Sinema Örneği Olarak Jean Luc Godard Sineması. *e-GİFDER, 2*(4), 160-178. doi:10.19145/guifd.58491

Haberler.com. (2013, Temmuz 13). *Türkler Tarihi Film Yapamaz*. Mayıs 2020, 25 tarihinde www.haberler.com adresinden alındı

Kabil, İ. (2014). Milli- Dini-İslami Sinemanın Ya Da İnanç Sinemasının Dünü Bugünü. B. Evren (Dü.) içinde, *Yücel Çakmaklı Milli Sinemanın Kurucusu* (s. 90). İstanbul: Küre Yayınları.

Kalın, İ. (2018). *Barbar Modern Medeni.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Kaplan, Y. (2014). Film Dili, Bir Medeniyet Tasavvuru Sorunudur. B. Evren (Dü.) içinde, *Yücel Çakmaklı Milli Sinemanın Kurucusu* (s. 104). İstanbul: Küre Yayınları.

Karakaya, H. (2008). Türk Sinemasında Din Adamı Tiplemesi. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi,Elazığ

Karakoç, S. (2013). *Diriliş Neslinin Amentüsü.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2019). *İnsanlığın Dirlişi.* İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karataş, M. (2014). Türk Sinemasında Din Adamı Temsili. *Türkiz*(28), 33-61.

Karlığa, B. (2012). *Din ve Medeniyet.* İstanbul: Mahya Yayınları.

Kayaoğlu, E. (2016). *Edebiyat ve Film.* İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Kazıcı, Z. (2018). *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Kılıç, R. (2000). Ziya Gökalp'de Din ve Medeniyet İlişkisi. *Dini Araştırmalar Dergisi*(7), 7-16.

Kul, E. (2013). Halide Edip'in Vurun Kahpeye Romanında Farklı Boyutlarıyla Mücadeleye Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-ÇoğrafyaFakültesi Türkoloji Dergisi, 1*(20), 53-80.

Miyasoğlu, M. (2010). Sinemada Yerli Tavırlar ve Yeni Yüzler. A. Şen (Dü.) içinde, *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar İçinde* (s. 156). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Monaco, J. (2001). *Bir Film Nasıl Okunur.* (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Orta, N. (2007). Türkiye'de Yaşanan Olaylar ve Türk Sinemasına Yansıması (1980-2004). *Selçuk Üniuersitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*(18), 125-143.

Sağıroğlu, D. (2014). Milli Sinema Açık Oturumu. B. Evren (Dü.) içinde, *Yücel Çakmaklı Milli Sinemanın Kurucusu* (s. 33). İstanbul: Küre Yayınları.

Scognamillo, G. (1987). *Türk Sinema Tarihi 1. Cilt (1896-1959).* İstanbul: Metis Yayınları.

Şasa, A. (2010). *Yeşilçam Günlüğü.* İstanbul: Küre Yayınları.

Şasa, A. (2014). Geleneksel Kimlik Güçlü Bir Şahsiyet Üretmiyor. B. Evren (Dü.) içinde, *Yücel Çakmaklı Milli Sİnemanın Kurucusu* (s. 89). İstanbul: Küre yayınları.

Tansuğ, S. (1988). *Sanatın Görsel Dili.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tanyer, T. (2009). Türk Sinemasında Tarihsel Filmler ve Bir Şair, İki Yönetmen. *Kebikeç*(27), 255-259.

Tarkovski, A. (2008). *Mühürlenmiş Zaman.* (F. And, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.

Topçu, N. (2016). *Kültür ve Medeniyet.* İstanbul.

Topçu, N. (2016). *Kültür ve Medeniyet.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Tuncel, O. (2018). *Gelenek/Modern Ayırımında Sanat. 7*(47), 863-872. doi:DOI: 10.7816 /idil-07-47-11

Tunç, N. (2010). Sinemamızda Yerli Yönelişler Neden Geçikti. A. Şen (Dü.) içinde, *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar İçinde* (s. 167). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uçakan, M. (2010). *Türk Sinemasında İdeoloji.* İstanbul: Sepya Kitap.

Ulusoy, M. F. (2018). Türk Sinemasında Osmanlı Algısı (1923-1960). (*Yüksek Lisans Tezi*). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul

Yorulmaz, B. (2018, Şubat 18). *Milli Ve Sünni Şuur*. Mayıs 2020, 23 tarihinde https://millivesunni.wordpress.com/2018/02/18/saban-ismi-nasil-kotulendi/ adresinden alındı

OSMANLI'DA OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİ

Nilüfer OLTU

Özet

Bir ülkenin, tarihin belli aşamalarında, Avrupa ülkelerindeki siyasal ve sosyal alanlardaki gelişme ve uygulamaları gerek taklit ederek gerekse bunları özümseyerek almalarına Modernleşme (Batılılaşma) denir. Osmanlı Devleti'nde, 1700'lü yılların sonlarına doğru, ilk kez eski sistem ve uygulamaların, dönemin ihtiyaçlarını karşılamadığı düşünülmüş, devrin ihtiyaçları doğrultusunda bir dizi reform hareketlerinin gerekliliği gündeme getirilmiştir. Bu süreçten sonra aşama aşama ilerleyen modernleşme süreci, devletin sona ermesine kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme ve yenileşme diye nitelendirdiğimiz, kadim gelenekten sıyrılıp, Avrupai tarzda yapılan düzenlemelerin hayata geçirilmesi, öncelikli olarak askeri alanda başlamış, daha sonra ise devletin diğer bölümlerine sirayet etmiştir. Ancak bu süreç uzun bir zaman dilimini kaplamış, toplumda ikilik meydana çıkmış, yapılan reformlara ciddi bir direnç, bazen de bu reformlara karşı ayaklanmalar baş göstermiştir. Köklü değişiklikler yapmak isteyen pek çok ülkede olduğu gibi yapılan bu reformların hayata geçirilmesi Osmanlı Devlet'inde de sancılı bir süreç olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, bilim, kültür, sanat, teknolojik gelişmeler ve benzeri hususlarda Batı ile uyum sağlama ihtiyacı, askeri alandan sonra mevcut eğitim sisteminin de sorgulanmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı devletinde örgün eğitim veren üç temel kurum olan, sıbyan mektepleri, medreseler ve yüksek öğretim diye nitelendirdiğimiz Enderun mekteplerinde, kadim eğitim anlayışından farklı olarak, batılı tarzda bazı eğitim yöntem ve teknikleri uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı Devlet'inde sıbyan mekteplerinde yaşanan değişim ve dönüşümler incelenmiş, bu kurumlarda uygulanan eski eğitim anlayışı, ağırlıklı olarak da modernleşme ile birlikte hayata geçirilen yeni yöntem ve tekniklerin ana

hatlarıyla ortaya konulması ve okul öncesi eğitimle ilgili yapılan düzenlemeler değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi, Osmanlı, Eğitim, Sıbyan, Mektep

Giriş

Eğitim, kişinin bedeni, zihnî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür. (Akyüz, 2012:2) Yelkenci'ye göre ise eğitim; *"bilgilendirilme yoluyla insanın, duygularında, düşüncelerinde nihayet davranışlarında yaşanan nitelikli değişim ve gelişim süreçlerini ifade eder."* (Yelkenci, 2019:7) Bilgiyi alma, anlamlandırma, saklama, yapılandırma ve yorumlama işlerini içeren bilişsel süreçler ilk önce ailede gerçekleşir. Ailede hem bedenen hem de zihnen kendini inşa etmeye başlayan insanın, yaşı ilerledikçe eğitim kaynakları değişmeye ve çeşitlenmeye başlar. Bu çeşitlilik ilk önce bulunduğu sosyal çevreyle başlayıp, belli bir yaştan sonra yönlendirildiği içerik, nitelik ve yöntem itibariyle farklılıklar arz edebilen eğitim kurumlarında eğitim ve öğretimini belli bir disiplin çerçevesinde almasıyla devam eder.

Eğitim tarihi insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber, içerisinde pek çok zenginlik ve çeşitliliği barındırmaktadır. Çağlar boyunca birçok bilim insanı, filozof, farklı statü ve konumdan insanlar eğitim üzerine kafa yormuş, buna paralel olarak farklı düşünceler, ekoller, sistem ve teknikler ortaya çıkmıştır. Bunların, zamana, toplumlara, ülkelerin yönetim ve eğitim felsefelerine göre farklılaştığı görülmektedir. Örneğin; Antik çağda eğitim, müzik, şiir ve beden eğitimi yoluyla ruhu, kötüden iyiye çevirmek olarak tanımlanan sade bir etiği kapsarken, (Eflatun, 2019:80-81) Eski Yunan ve Roma'da ise temel amaç, siyasi otoriteye bağlı bireyler yetiştirmek olmuştur. Orta çağda ise eğitim kişiler için bütünüyle dini amaçlar barındırmakta olup, (Şişman, 2007:19) Rönesans'a gelindiğinde hümanizm, reform ve aydınlanma akımları

çerçevesinde şekillendirilmiştir. (Gümüş, 2010:30-32) Eğitimle ilgili ortaya konulan çalışmalara bakıldığında genellikle, içerisinde belirli amaçlara ulaşma ve belirli işlevleri gerçekleştirme düşünceleri barındırdığı görülmektedir.

Toplumların gerçekleştirmek istediği işlevleri, inanç ve ideallerini, kültür ve medeniyet değerlerini, aynı zamanda bilgi birikimlerini gelecek nesillere aktarmada en önemli yeri tutan çocuklar, eğitim ve öğretim itibariyle bütün toplumlarda tarih boyunca ilgi odağı olmuşlardır. Çocukların iyi bir eğitimden geçmesi, sağlıklı ve nitelikli toplumların inşası bakımından önem arz etmektedir. Son dönem yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde Erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan, çocuğun doğumundan ilkokula geçtiği yılları kapsayan süreç (0-6 yaş), kişinin sonraki yaşamında nasıl bir birey olacağını büyük oranda belirlemesi sebebiyle oldukça önemli bir süreçtir. (Tekin, 2017:1600) 0–6 yaş çocuklarının gelişimlerini sağlamaya yönelik planlı, organize ve sistemli her türlü eğitim etkinliklerine genel olarak "okul öncesi eğitim" denmektedir. (Azkeskin, 2014:2) Çocuklara belirli davranış ve alışkanlıkları kazandırmak, yetenek ve ilgi alanlarını tanımak, gelişimlerini desteklemek bu döneminde gerçekleşmektedir. Okul öncesi eğitim sürecinden yararlanamayan yahut yetersiz bir şekilde yararlanan çocukların gelişimi yaşıtlarına göre daha yavaş olmakla birlikte bunun olumsuz izlerini yaşamları boyunca taşımaktadırlar. Bunun bilincinde olan toplumlar bilhassa çocukların eğitimi üzerinde hassasiyetle durmuşlardır.

Günümüzde ise ortaya konulan eğitim felsefe ve metotları, kuşkusuz tarihin süzgecinden geçerek, geçmiş toplumların gelecek nesillerine aktardıkları bilgi birikimlerinin, inanç, kültür ve medeniyetlerinin, yaşadığımız dönemin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden reforme edilmesi ile ortaya konulmuşlardır. Bugün ki eğitim politikamızı değerlendirirken geçmiş dönemlerin izlerini taşıdığını bilmek, bu dönemlerde uygulanan yöntem ve teknikler konusunda hep bir merak uyandırmıştır. Özellikle insan eğitiminde en kritik dönem olarak kabul edilen okul öncesi eğitiminin, varisi olduğumuz Osmanlı devletinde, sistem, şekil, yöntem ve teknik itibariyle uygulanış biçimi, eğitimle ilgilenen kişiler için oldukça ilgi çekici olmuştur.

Osmanlı devleti, tarihin doğal seyri içerisinde Selçuklulardan, diğer Türk devletlerinden ve çağdaşı olan İslam devletlerinden birçok konuda etkilenmiş, yapılan pek çok uygulamayı da bu devletlerden devralmıştır. Bunlardan biri de, Osmanlı devletinin okul öncesi kurumları olarak değerlendirilen, temelinde Kuran, temel dini bilgiler, yazı ve aritmetiğin öğretildiği sıbyan mektepleri gelmektedir. (Demirtaş, 2007:173) Osmanlı devletinde sıbyan mekteplerinde uygulanan eğitim modeli değerlendirildiğinde, tam anlamıyla organize bir eğitim modelinden söz edilememekle birlikte, çağdaşı olduğu diğer devletlere kıyasla çok daha iyi bir seviyede olduğu görülmektedir.

Osmanlı devletinin, Avrupa devletlerine kıyasla, yönetimde, orduda, sosyal, toplumsal ve ekonomik alanda gözle görülen üstünlüğü, 18. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerle birlikte bir duraklama dönemine girmiştir. Avrupa'da yaşanan tüm bu gelişmelere kayıtsız kalan Osmanlı devleti, klasik dönem uygulamalarında ısrar etmiş, bu süreçten sonra devletin hemen hemen her alanında bir gerileme süreci başlamıştır. (Karataş, 2003:232) Klasik dönem okul öncesi eğitiminde batıya karşı sağlanan üstünlüğü 17. yüzyılda modern anlamda eğitim sisteminin batıda hızla gelişmesi karşısında koruyamayan Osmanlı devleti, önceleri bunu kabul etmese de ilk olarak askeri alanda daha sonra ise diğer kurumlarında bir dizi reform hareketinin kaçınılmaz olduğunu kabul etmiş ve Tanzimat'la bir dizi reform hareketlerini, batılılaşma adı altında uygulamaya koymuştur.

Osmanlı devletinde okul öncesi eğitim, örgün eğitim veren üç temel kurumdan biri olan mahalle mekteplerinde, diğer bir ismiyle Sıbyan mekteplerinde verilmekteydi. Medrese eğitimi öncesi çocuklara temel ilköğretim eğitimi veren en önemli kurum Sıbyan mektepleridir. Bu mekteplerde verilen eğitim biçimsel bir bilgi aktarımı ve geliştirme alanı olmaktan ziyade, İslami usullerle uygun olarak eğitilmiş, ahlaki ve toplumsal değerlere bağlı çocuklar yetiştirmeyi hedeflemekteydi. Temele konulan dini ve ahlaki öğretilerin yanı sıra, okuma-yazma ve aritmetik bilgilerinin verilmekle beraber, bu kurumlarda verilen eğitim bugün ki okul öncesi eğitim anlayışından farklı olarak, daha çok dini öğretiler ekseninde şekillendirilmiş olup, modern anlamda ortaya konan eğitim, yöntem ve tekniklerden uzaktır.

Osmanlı devleti Tanzimat'la başlattığı batılılaşma sürecinde, bu kurumlarda verilen eğitimin, dünyadaki gelişime ayak uyduramadığını düşünüp reforme etmeyi denese de bu konuda pek başarılı olamamış, diğer pek çok kurumda olduğu gibi yeni yöntem ve teknikleri reddetme ve klasik dönem uygulamalarında ısrar edilmesiyle karşılaşmıştır. Gösterilen bu direnç karşısında devlet çözümü Usul-u Cedide denilen yenilik taraftarı okullar açmakta bulmuş, böylece Osmanlı'da okul öncesi eğitim veren iki farklı kurum ortaya çıkmıştır. Devletin desteklediği Usul-u Cedid okullarına karşın sıbyan mektepleri, tamamen kendi başlarına kalmış olmakla birlikte, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1. Dünya Savaşı sonucu yıkılan Osmanlı Devleti sonrası, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin 3 Mart 1924'te yürürlüğe koyduğu tevhidi tedrisat Kanunu ile sıbyan mektepleri lağvedilmiş ve okul öncesi eğitimi bu tarihten sonra tek çatı altında toplanmıştır. (Demirtaş, 2007:173)

Osmanlı kültür ve medeniyetinde aile, toplumun temel yapı taşını teşkil eden kurum olarak, sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. (Pamuk, 2003:103) Neslin devamı için göz ardı edilemeyecek ehemmiyete sahip bu yapıya atfedilen en mühim görev, çocuk yapmak, eğitmek, devlete ve topluma yararlı insanlar olarak yetiştirmek olmuştur. Geniş bir yapıya sahip olan Osmanlı ailesinde, çocuğun eğitimiyle bütün aile bireyleri ortaklaşa ilgilenmekle beraber, eski Türk geleneklerinden kalma bir alışkanlık olarak, erkek çocuğun eğitiminde öncelikli rol babada, kız çocuğun eğitiminde ise annede olmuştur. (Aksoy, 2011:13) Çocuk, doğumundan başlayarak, isim koyma, sünnet olma, diş çıkarma vb. gibi evrelerde, ailede her daim sevinç, kutlama ve ziyafetlerle karşılanırken, çağdaşı olan Avrupa devletlerinde Osmanlı'ya nazaran çocuğa bakış oldukça farklıdır. Örneğin Bizans'ta; Patria Potestas'a göre (baba hukukunda) bir baba çocuklarını ölümle cezalandırabilir, her türlü ağır işte çalıştırabilir, kısırlaştırıp satabilmesi gibi uygulamalar göze çarpmaktadır. (Güdek, 2012:91)

Osmanlı'da ilk eğitimini ailesinden alan çocuklar belli bir yaş sınırı olmamakla birlikte İslam'ın 4 yaş, 4 ay, 4 gün geleneğine uygun olarak genellikle 4 yaş itibariyle okuma-yazma, Kuran-ı Kerim okuma, dini bilgiler ve basit hesaplama işlemlerinin yapıldığı mahalle

mekteplerine, diğer ismiyle Sıbyan mekteplerine gönderilmeye başlar. (Türk, 2011:162) Ancak kırsal kesimlerde fakirlik ve imkansızlıklar dolayısıyla, ailenin isteği üzerine çocukların, ev iaşesinin karşılanmasına yardımcı olmalarından dolayı eğitimlerinin ihmal edildiği, bu temel eğitimi almadan hayata atıldıkları da görülmektedir. Ancak genellikle halkın, çocuğa dini inanç ve esasların öğretilmesi konusunda oldukça hassas olması, bu mekteplere talebin fazla olmasına sebep olmuş, mekteplerin talebi karşılamak adına kısa bir sürede çoğalarak hemen hemen her mahallede yaygınlaşmasına yol açmıştır. (Demirtaş, 2007:174)

Sıbyan mektepleri; Mahalle mektebi, Darü's Sıbyan, Muallimhane, Mekteb-i Sıbyan, Darü'l-ilim , Mektephane, , Darü't-talim ve Taş Mektep gibi isimlerle anılmışlardır. Sıbyan mekteplerinde okula başlama "amin alayı" denilen bir merasimle, öğretmen, öğrenci ve ailelerin katıldığı, Kuran-ı Kerim ve ilahilerin okunduğu bir törenle olurdu. Mekteplerde, çocuğu hayra sevk etme, kötülükten/günahtan koruma ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirme eğitim felsefesine uygun olarak düzenlenmiş, akademik eğitimden ziyade, ahlaki eğitime ağırlık veren kurumlardır. Burada verilen eğitim, bugünkü eğitim anlayışından farklı olarak, ayrı sınıf, belirli ders saati ve teneffüs olmayan, sabahtan ikindiye kadar eğitim verilen, sadece öğlen yemek arası bulunan bir sistem üzere kurulmuştu. Eğitim veren kişiler ise genellikle, erkek çocukları için medreseden mezun olmuş imamlar, kız çocukları içinde imamların eşleri yahut okuma yazma bilen hanımlar olurdu. Eğitim veren kişilerin ağırlıklı olarak imam ve imam eşi olmalarının da etkisiyle bu mektepler genellikle cami veya mescitlerin yakınında, durumu iyi olan hayır sahiplerin yaptırdığı, masraflarının ise aynı kişi yahut farklı hayır sahiplerinin bağışladığı vakıflar tarafından karşılanan, tek yada iki odalı, bahçeli ve önünde abdest alınacak bir çeşmesi, tuvalet ve bahçesi bulunan yapılardı. (Demirtaş, 2007:175)

Sıbyan mekteplerinde eğitim farklı yaşlarda çocukların tek sınıfta toplanması sebebiyle birebir yapılırdı. Ezber ağırlıklı eğitim sisteminde çocuk, dersini öğretmene birebir verir, başarısız olması halinde ise dersin tekrarı istenirdi. Eğitim ve öğretim için gerekli olan araç gereçler bakımından da yetersiz olan mekteplerde kitap haricinde basit ders materyalleri bile (harita, küre, masa ve sıra) yoktur. Yazı dersleri ise medrese programına 1830'larda dahil edildiği için defter, kalem, kâğıt gibi malzemelere de çok sonradan ihtiyaç duyulmuştur.

(Yılmaz, 2009:21) Çocuğun kurallara uymaması, tembellik, yaramazlık yahut ahlaki suçlar işlemesi karşısında ise bedeni cezalara başvurulurdu. Öğrencinin hatası ölçüsünde azarlama, kulak çekme, değnekle ele vurma aynı zamanda dinde yeri olmayan falakaya yatırma gibi cezalar mevcuttur. Toplumun konuya bakışı Amasyalı Ali Hüseyin'in yazdığı Tariku'l edeb adlı eserde şöyle ortaya konulmaktadır." *Ve oğlanı muallime getirince şu denlü sıkı sıkı tembihleryip korkutarak ısmarlamak gerek ki, çocuk korkmalı, okumakla ve öğrenmekle meşgul olmalı. Hocadan kaçıp eve gelirse onu öylesine letmeli (dövmeli) ki, hocaya ısınıp bir daha kaçmasın. (Gökyay,1986:49)* Osmanlı'da aile ve toplum dayağın çocuğa terbiye ve ahlak kazandıracağını düşünüyordu. Dolayısıyla dayak, anne ve baba ve öğretmenler tarafından meşru bir disiplin aracı olarak görülürdü. Bu durum günümüz eğitim anlayışından farklılıklar arz etse de bu dönemde bütün toplumlarda bu tarz bedeni cezaların çok daha ileri düzeyde olduğu bilinmektedir. Örneğin; Anadolu'ya gelen Alman bir gezginin notlarında, Türklerin çocuklarına karşı Avrupalılardan çok daha insaflı olduğu, bedeni cezalar verseler dahi çocuklarını Avrupalılar gibi sakatlamadıklarından bahsetmektedir. (Taşkın,2008:350)

İlk organize Sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmet tarafından, Sahn-ı Seman ve Tetimme medreselerinin yanına öksüz ve yetim çocukları okutmak için yaptırılmıştır. Bu medreseler öğrencilerin ücretsiz olarak beslenme, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Aynı zamanda Eyüp ve Ayasofya medreselerinde, Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere yeni bir bölüm açılmış, müfredatından ağır fıkıh dersleri kaldırılıp, öğretim yöntemleri ve tartışma kuralları gibi dersler programına dahil edilerek çocukları bu alanda daha iyi anlayacak ve ihtiyaçları olan eğitimi verebilecek kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak bir süre bu alanda öğretmen yetiştiren medreseler ilerleyen süreçlerde kaldırılmış, tekrardan geleneksel sistemde öğretmen temin edilmesine geri dönülmüştür. (Güdek,2012:1)

Medreselerde Bozulma Ve Islah Hareketleri

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren medrese ve ilmiye müesseselerinde bazı yanlış uygulamalar görülse de, genel hatlarıyla Kanuni dönemine kadar devamlı gelişme kaydedilmiş,

fakat 16. asrın ikinci yarısından itibaren medrese nizamında bir takım sebepler neticesinde bozulmalar baş göstermiştir. Kanuni bu problemi fark edince gerekli düzenlemelerin derhal yapılması için bir ferman çıkartmış, emri doğrultusunda kısmi düzelme görülse de ilerleyen süreçlerde bozulma devam etmiştir. Kanuni'den sonra başa geçen padişahlar, medrese nizamının ıslahı için gayret sarf etmiş olsalar da pek bir başarı sağlanamamış, bozulma ve usulsüzlükler ilerleyerek devam etmiştir. (Ürekli,2016:386)

16.yy la kadar sürekli bir gelişim ve eşsiz bir başarı gösteren medreselerde 17. yy dan sonra (Ürekli,2016:386) ilmiye sınıfına ait kanun ve geleneğin çiğnenmesi, merkezcilik, nüfus kesafeti, talebe isyanları, ulema zadegân sınıfının doğması, devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar, bencillik ve saltanat kavgaları sebebiyle bozulmalar baş göstermeye başlamıştır. (Kazıcı,2018:380) Bütün bunlara ek olarak medreselerde tıp dışında diğer fenni ilimleri öğrenmek ve öğretmenin bazı çevrelerce hoş karşılanmaması ve yapılan baskılar neticesinde, bu derslerin müfredattan kaldırılmasına sebep olmuş, medreseler ehil olmayan kişiler tarafından sadece İslami ilimlerin öğretildiği sıradan kurumlara dönüştürülmüştür. Osmanlı'nın ilim dünyasına sırt çevirmesi ve sadece İslami ilimlere yönelmesi karşısında Batı, Rönesans'la birlikte hız verdiği bilimsel çalışmaları sayesinde Osmanlı karşısında hızlı bir yükselişe geçmiştir. Ayrıca Batı'nın üst üste kazandığı savaşlar neticesinde Osmanlı idarecileri, batının üstünlüğünü kabul eder olmuş, eski güç ve ihtişamlı günlerine dönüşün batı tarzı reformlarla mümkün olduğu kanısına varmışlardır. Yürütülen çalışmalar neticesinde Osmanlı eğitim sisteminde ciddi yenilikler yapılması gerektiği kararına varılmıştır. Ancak bu karara karşı çıkan çevrelerin ciddi tepkisi ile karşılaşılmış, hatta III. Selim dönemi yenilik karşıtı çevrelerin başını çektiği kanlı olaylara sahne olmuştur. (Yılma,2009:27) 1826 yılına gelindiğinde yenileşme hareketlerine karşı olan çevrelerin en büyük destekçisi olan Yeniçeri Ocağı lağvedilerek yerine batılı tarzda yeniden düzenlenen Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuş, askeri okullarda eğitim batı tarzı teknik ve yöntemlere göre yeniden düzenlenmiştir. (Karataş, 2003:233)

Eğitimde Modernleşme Adımları

Lale devriyle başlayan modernleşme süreci, II. Mahmut ve Tanzimat döneminde uygulamaya konulan geniş reform hareketleriyle hız kazanmıştır. Ancak halkın ve ulemanın tepkisinden çekinildiği için öncelik padişah ve vezirlerin doğrudan etkisi ve denetimleri altındaki müesseselere verilmiştir. Toplumu düzeltme ve dönüştürmede, yaşanan bozulmanın giderilmesinde, devletin yeniden kalkınma, ilerleme, eski güç ve ihtişamına kavuşmasında eğitimin inkar edilemeyecek rolünün farkında olan Osmanlı idarecileri, başlattıkları reform hareketleri içerisinde eğitim kurumlarına bilhassa önem verir. Mevcut eğitim kurumları içerisinde görevlerini layıkıyla yerine getirmeyenlerin belirlenmesi, liyakat sahibi kişilerin iş başına getirilmesi, batılı tarzda modern okulların kurulması ve halkın bu yeni sistem üzere eğitilmesi yönünde bir dizi faaliyetler başlatılır. (Ürekli,2016:382) 1824'te II. Mahmut tarafından yayınlanan fermanla ilköğretim ilk kez zorunlu hale getirilir, ancak Mısır ve Rus savaşları bahane edilerek İstanbul'da bile bu karar yeterince uygulanamaz. Eğitimde modern sisteme uygun olarak yapılacak düzenlemelerin belirlenmesi adına 1845 yılında Meclis-i Maarifi Muvakkat (Geçici eğitim kurulu) kurulur, bu kurul eğitimi ilk, orta ve üniversite olarak ayırmakla birlikte kalıcı bir eğitim kurulunun (Meclis-i Maarif-i Umumiye) kurulmasına da karar verir. Meslis-i Maarifi Umumiye'nin aldığı kararlar neticesinde Sıbyan mekteplerini zorunlu hale getirilip, Sıbyan mektebini bitirmede sınav koşulu istenir ve dayak eğitimden kaldırılır. (Demirtaş, 2007:177)

Tanzimat öncesi döneminde Osmanlı eğitim sisteminde hakim olan görüş, ahiret ilimlerini önceleyip akli ilimleri göz ardı etmesi ve müfredatta yer ver vermek istememesidir. Bunun farkında olan padişah ve Osmanlı yöneticileri, Tanzimat sonrası dönemde eğitim sisteminden bu algının silinmesi İslami ilimlerin yanında akli ilimlerinde medrese müfredatı içerisinde yer almasını istemişlerdir. 1845 yılında Sultan Abdülmecit'in yayınladığı Hatt-ı Hümayun'da din eğitiminin yanında dünyevi ihtiyaçlara yönelik derslerin de medreselerde okutulmasını, her düzeyde eğitim kurumlarının buna göre yeniden düzenlenmesini, ülkenin uygun olan her yerinde bu tür okulların açılmasını istemiştir. Ayrıca halkın bu konu da bilinçlendirilmesinin istenmesi üzerine 1846 yılında yayınlanan Takvim-i Vekayi halkın eğitilmesi üzerine yayınlanan ilk belge olma özelliğine sahiptir. (Yılmaz, 2009:31-32)

1846 yılına gelindiğinde ise Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Başkanlığını Esat Efendinin yaptığı bu kurul görevi Sıbyan okullarında reform yapılması ve Rüşdiyelerin çoğaltılması ile ilgilendi.Yapılan çalışmalar sonucunda, Sıbyan okullarında kayda değer pek fazla düzenleme yapılamamakla birlikte Rüşdiye ile ilgili birçok gelişme olmuş ve bu okullar yaygınlaştırılmıştır. (Yılmaz, 2009:33)

1847 yılının da yayınlanan “Etfalin Tedris ve Terbiyeleri Talimatnamesi" içerdiği kararlar sebebiyle oldukça önemlidir. Bu talimatnamede falakanın dinde olmaması sebebiyle mekteplerden kaldırılması, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, eğitim süresinin 4 yıl olması, mahalle imamı tarafından takibinin yapılması, Öğretmenler için daha önceden belirlenen, halk veya vakıflar tarafından karşılanan ücret uygulamasının kaldırılması ve devlet tarafından belli bir maaşa bağlanması, okulların teftişi için ise belirli kişilerin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak alınan bu kararlar imkansızlık dolayısı ile uygulanamamış, okullar eski sistemde uygulamalarına devam etmiştir. (Yılmaz, 2009:34)

Modern Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Kurulması

Modern okul öncesi eğitim kurumları 18. ve 19. yy da Batı'da Pastelozzi, Friedrich Froebel ve Maria Montessori gibi kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Bu kişiler yaptığı çalışmalarda kendilerine özgü eğitim felsefeleri ortaya koymuş ve klasik tarzdan farklı yeni metotlarla eğitim veren okullar açmaya başlamışlardır. Bu yeni yöntemler o zamana kadar ortaya konulan eğitim sisteminden oldukça faklı olarak, katı disiplin anlayışından uzak, çocuğu anlamaya, karalarına saygı göstermeye, eğitim metodunda oyunu bir yöntem olarak kullanmaya, ayrıca daha çocuk merkezli yapılar inşa etmeye dayalı bir eğitim modeli olarak ortaya konulmuştur. (Bardak,2019:25)

Osmanlı devleti içerisinde, Ermeni, Rum ve Yahudiler, Tanzimat ve Islahat fermanı ile birlikte birçok ayrıcalık kazanmakla birlikte aynı zamanda kendi özerk okullarını kurma ve

işletme haklarını da elde etmişlerdir. Daha öncesinde eğitim faaliyetlerini kilise kontrolünde yürüten azınlık halkı, bu ayrıcalıklar sonrasında kiliseden bağımsız kendi modern eğitim kurumlarını kurmaya başlamışlardır. Azınlıkların okul öncesi eğitim kurumu açmayı ilk talebi, hicri 1325 yılında emekli bir Ermeni vatandaşının Kadıköy Yeldeğirmeni'nde Sıbyan Bahçesi açmak için devletten ruhsat talebinde bulunması ile olmuştur. Daha öncesinde ruhsatsız olarak eğitim veren yabancı okular olduğu bilinmekle beraber bu tarihten sonra resmi olarak kurulmaya ve işletilmeye başlanmıştır. Meclis-i Mebussan kayıtlarına göre bu okullarda eğitim veren öğretmenlerin ise Almanya'da çocuk terbiyesi üzerine eğitim almış olan gayri müslim kadınlardan olduğu ifade edilmektedir. Yurtdışında eğitim alan bu kadınların aynı zamanda varlıklı ailelerin çocuklarına mürebbiyelik yaptığına dair kayıtlarda bulunmaktadır. (Bardak,2019:124-125)

Osmanlı Devletinin modern okul öncesi eğitimi ile tanışması, Batı'da ortaya konulan ve oldukça başarılı sonuçlar veren, Çocuk psikolojisi ve terbiyesi, Froebel tedrisatı, çocuk sağlığı, el işleri, imla, kıraat, doğa bilimleri, hesap, geometri, müzik ve piyano, Osmanlı tarihi, beden eğitimi vb daha bir çok konuda eğitim almış olan Rum ve Ermeni bayan öğretmenler ve yabancıların kendi çocukları için yeni sistem ve teknikle eğitim veren modern okulları Osmanlı topraklarında kurması ile olmuştur. Devlet modern sistemde eğitim veren kurumları ve burada çalışan öğretmenleri göz önünde tutmuş, halkın bu mekteplere gitmesini engellemiş ve Osmanlı resmi kurumlarında görev alan yabancı öğretmenleri sıkı bir takibe almıştır. (Bardak,2019:27) Devlet bu okulları yakın takibe almanın yanında, bu kurumları ciddi bir tehdit olarak da algılamıştır. Selanik'te açılan Yahudi mektebe ait bir belgede; bu okulların varlığının Osmanlı Devleti için mahsurlu olduğu ve kurulma sebeplerinin Siyonizm fikrini yaymak olduğu belirtilmiş, resmi olarak kuruldukları için kapatmanın uygun olmadığı ancak sistem ve siyaset aleyhine herhangi bir çalışmanın vuku bulması dahilinde kurumlara müdahale edilebileceği yahut kapatılabileceği vurgulanmıştır. (Bardak,2019:126-127)

Azınlıkların çocuk eksenli kurdukları bu kurumlarda, klasik tarz Osmanlı eğitimi ve kilise kontrolündeki din merkezli eğitim sisteminden farklı olarak, el sanatları, matematik, okuma-yazma, doğa bilimleri, coğrafya, sağlığı koruma, oyun ve müzik gibi derslerin verildiği

kayıtlarda bilinmekle beraber, daha ayrıntılı bilgilere bazı anı, hikaye ve edebi eserlerden ulaşılabilmektedir. Bu edebi eserlerden biri olan Halide Edip Adıvar'ın Kiria Eleni adlı bir Rum kadının İşlettiği Çocuk yuvasında geçen çocukluk yıllarını anlatan Mor salkımlı ev adlı eseri güzel bir örnektir. (Bardak,2019:136-137)

II.Abdülhamit Han zamanı, eğitimin her kademesinde büyük yenilik ve atılımlar yaşandığı bir dönem olmuştur. Hem Eğitim kurumlarının hem de burada eğitim alan kişilerin sayısında büyük artışlar yaşandığı bu dönemde daha önce ki eğitim sisteminden farklı olarak kız çocuklarının eğitimine de verilen önem artmış, kızlar için özel ilköğretim ve rüştiyelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Modern okul öncesi eğitimi ile ilgili ilk çalışma dönemin sadrazamlarından Said Paşa'nın Almanya'da gördüğü yeni sistem ve tekniklerin Osmanlı eğitiminde de uygulanması için Sultan II. Abdülhamit'e bir layiha sunmasıyla olmuştur. Okul öncesi eğitimin modernleştirilmesi için Said paşanın bu girişimi ilk resmi adım olmuştur. (Demirtaş, 2007:181)

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle meşruti bir yönetime kavuşan Osmanlı Devleti bir taraftan Balkan savaşlarıyla uğraşmakla beraber, bir taraftan da devletin girdiği yıkım sürecine çareler aramaktadır. Balkan savaşlarında ortaya çıkan ciddi başarısızlıklar sonucunda, Osmanlılar Avrupa'nın başarısının askerler sayesinde değil, öğretmenler ve eğitim sisteminin üstünlüğü vesilesiyle olduğunu dile getirmeye başlamışlardır. Devletin sloganı olarak belirlenen " Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" mantığıyla bütün eğitim kurumlarında köklü değişimler ve gelişmeler başlatılmıştır.

Emrullah Efendi'nin nazırlığa getirilmesinden sonra İlköğretim kanunu diye bildiğimiz 101 madde 10 fasıldan oluşan Tedrisat-ı İbtidaiyye kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince; Sıbyan mekteplerine gitme yaşı 4-7 olarak belirlenir. Ders müfredatı değiştirilir, oyunlar, el işleri, tenzihler, ilahiler, vatani manzumeler, konuşma ve sohbet gibi çocuğun gelişimini destekleyici çalışmalar eklenir. Her yaşa göre ders kitaplarının yeniden yazılması kararı alınır. Ayrıca öğretmenleri Darulmuallim mezunlarından atanır ve bu okullar müfettişlerin teftiş ettiği kurumlara dönüştürülür. Osmanlı Devleti eğitimcilerinden yurt dışına gidip buradaki Okul

öncesi kurumları gezip görenler ülkeye döndüklerinde bu yeni sistemde eğitim veren okulları açarlar. Eğitimci Kazım Nami Duru'da bu eğitimcilerden biri olarak Avusturya-Macaristan gezisinde bu okulları görmüş ve sistemlerine hayranlık duymuştur. Yurda döndüğünde Selanik'te bir Anaokulu açmıştır. Ancak buraya Osmanlı okullarında eğitim görmüş Müslüman öğretmen bulamayan Kazım bey Allians İsraelit okulundan yetişmiş iki bayan öğretmen almış, Froobell usulünün ilk bilgilerini de yurt dışında görüp tecrübe ettiği kadarıyla kendisi vermiştir. Öğretmen bulmadaki sıkıntılara rağmen bu okullar kısa zamanda Osmanlı topraklarında yayılır ve halk tarafından çok çabuk özümsenerek bi hayli tercih edilir. Bu okullar Osmanlı'da Anaokulu ve Çocuk bahçesi gibi isimlerle anılmaya başlanır. Sıbyan mektebi ismi ise, değişimi reddeden ve klasik tarzda eğitim veren okullar tarafından kullanılmaya devam eder. (Türk, 2011:162)

Klasik tarzda devam eden Sıbyan mekteplerinin varlığı karşısında yeni kurulmaya başlanan modern anaokulları devlet ve eğitimciler tarafın ciddi destek bulmuştur. Bu konuda eğitimci Edhem Nejat'ın *"Memlekette anaokullarına ağırlık verilmeli, buralara öğretmen yetiştirmek için de Anaokulları Dar-ul-Muallimatı açılmalıdır. Bu okula rüşdiye mezunları alınmalı iki-üç(1-1,5yıl) dönemlik bir sürede mutlaka bir Avrupa ülkesinin yardımı ile mükemmel bir eğitim verilmelidir."* sözü dikkat çekicidir. (Türk, 2011:162)

Modern Okul Öncesi Eğitim Sistemi

15 mart 1915 yılında çıkarılan bir kanunnameyle ise modern tarzda açılacak olan anaokullarının fiziki şartları belirlenir, günümüz anaokulları yapısına uygun olarak binanın mektebe elverişli olması, önünde müstakil bahçesinin bulunması, her türlü ders araç gereçlerinin bu okullara devlet tarafından sağlanması ve ücretsiz eğitim verilmesi gibi düzenlemeler getirilir. Sınıf sayıları ve yapısıyla ilgili düzenlemelerin yapıldığı kanunnamede, kız-erkek sınıflarının ayrı olma şartı kaldırılır ve her sınıfın 30 kişiden fazla olmaması, yaş guruplarına göre sınıfların oluşturulması, her sınıfta bir ana öğretmen birde yardımcı öğretmen olması zorunluluğu getirilir. İstanbul ve büyük şehirlerde modern tarzda eğitim veren bir hayli resmi ana okulu açılır. (Türk, 2011:165-168)

Eğitimde yapılan düzenlemeler gereğince, yeni kurulan okul öncesi kurumlarında çalışacak öğretmenlerin Osmanlı tebaası ve Darulmuallimin mezunu olması, bu kurumların devlet tarafından denetlenmesi, kararlara uyulmaması dahilinde cezai işlem uygulanması getirilmiştir. Devletin desteklediği bu okullarda eğitim için gerekli olan araç gereç, bina ve öğretmen maaşları da devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu okullarda uygulanan ders programı ve eğitim sistemi alışılmışın dışında ve günümüz şartlarına bile kıyasla oldukça ileri seviyededir. Haftada bir sağlık denetimi yapılması ve her sınıfta bir asıl öğretmen birde yardımcı öğretmen bulunması, seçilen oyuncakların çocukların gelişimini destekleyici olması ve öğretmen gözetiminde kontrollü bir şekilde oyunlar oynatılması gibi uygulamalar oldukça ileri seviyede bir sistemin varlığını göstermektedir. İki yıl olarak belirlenen eğitim sürecinin birinci yılında, çocukların bedensel gelişimi öncelikli hedef kabul edilerek, bedensel gelişimini destekleyici oyunlar eşliğinde dersler, havanın güzel olduğu günlerde bahçede, havanın kötü olduğu günlerde sınıfta, bazen piyano eşliğinde bazen de şarkılar eşliğinde yapılmaktadır. İlk yıl Ahlak, İlmi Eşya, İlmi Hesap, Jimnastik, El İşleri, Kıraat, Fransızca, Müzik, Bahçıvanlık, Sağlığı koruma dersleri, ikinci yıl ise Fransızca, Müzik, Türkçe, Resim, El işi, Hesap, İlmi Eşya, Kıraat, Jimnastik gibi dersler verilmektedir. Okullarda verilen eğitimin Sıbyan mekteplerine kıyasla en büyük farkı, derslerin kitaba bağlı ve ezberci eğitim sisteminden farklı olarak, çocuğun doğasına uygun oyun, eğlence ve uygulama eksenli bir yapıda inşa edilmesidir. Okullarda çocuğu oyundan uzaklaştırmadan, sıkmadan ve aynı zamanda eğlendirerek öğretmek en önemli kuraldır. Örneğin; Fransızca dersi, kitap, gramer yahut ezber olarak değil, Fransızca oyunlar oynatılarak verilmektedir. Aynı zamanda çocukların zihinlerini yoran dersler yarım saatten fazla verilmez ve ders aralarına konulan uzun teneffüslerde çocukları dinlendirecek oyun, dans, şarkı uygulamalarla çocukların dinlenmesi amaçlanırdı. Bu okullarda ki eğitimin temel felsefesini kavrayabilmek adına Okul öncesi eğitiminin öncülerinden olan Sabrı Cemil Bey'in çocukla ilgili düşünceleri dikkat çekicidir. Ona göre çocuklar bahçedeki nazik bitkiler gibidir. O bitki doğasına göre meyve verecektir. Onu olduğundan başka bir şekle sokmaya ne gücümüz yeter, ne de buna hakkımız vardır. Öğretmenlerse bu bahçelerdeki çiçekleri yetiştiren bahçıvanlardır. Onların görevi bu çiçeklerin sağlıklı ve doğasına uygun bir şekilde yetişmesini

sağlamak, gereken suyu vermek, zararlı haşerattan korumak, güneş ışığından en doğru şekilde yararlanmasına yardımcı olmak olduğunu vurgular. (Bardak,2019:54,56,100)

Modern anaokullarının kurulması, hızla yayılması ve halk tarafından ciddi karşılık bulunması karşısında eski sistemde eğitim vermeye devam eden Sıbyan mekteplerinin varlığı Osmanlı toplumunda birbirinden farklı iki okul öncesi eğitim sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise eğitimde iki başlığının doğmasına sebep olmakla birlikte, birbirine zıt iki cenahın ortaya çıkmasına ve bu kurumlarda yetişen insanların birbirlerini sürekli tekfir etmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Eğitimde yaşanan bu çift başlılık halk arasında da ayrışmaya sebep olmakta, halkın eğitimi, milli bilincin oluşması, kalkınma ve ilerleme gibi büyük ümitlerle yapılan eğitimde atılım hareketlerini etkisiz hale getirip, halk arasında ayrışmaya sebep olmakla, yarardan çok zararların oluşmasına sebep olmaktadır. Osmanlı devleti ise ortaya çıkan bu kutuplaşmanın biran önce bitirilmesi gerektiğinin farkında olmasına rağmen, yaşanan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle konuyla yeterince ilgilememiş olduğu görülmektedir. I.Dünya savaşı sonrası Osmanlı devletinin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulması sonrasında 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bu çift başlılık bitirilmiş, eğitim tek çatı altında toplanmıştır. (Demirtaş, 2007:181)

Sonuç

Kuruluşundan itibaren Osmanlı'nın okul öncesi eğitim kurumları olan Sıbyan mektepleri 16. yy la kadar toplumun ihtiyacını karşılamakla birlikte, Avrupa'da uygulanan okul öncesi eğitime göre oldukça ileri seviyede oldukları görülmektedir. Bir hayli yaygın olarak her mahallede, her köyde açılmış olan bu kurumlarda temel eğitimi alan çocuklar, eğer isterlerse Osmanlı'nın hiyerarşik eğitim sisteminde en üst seviyeye kadar ulaşabilmekte ve büyük hocalardan yüksek ihtisas tahsil edebilmektedir. Ancak zamanla Osmanlı'nın diğer müesseselerinde yaşanan aksaklık ve bozulmalar eğitim sisteminde de ortaya çıkmış, bu kurumlar, zamana ve şartlara göre değişim gösterememiş, eğitimi sadece İslami ilimlerden ibaret sanarak, değişen dünya sistemine ve bilime ayak uyduramamakla kalmayıp aynı zamanda karşı çıkmış, eski sistemde eğitim vermekte ısrar etmiştir. Sıbyan mektepleri, eğitimde ortaya

konulan ıslah hareketlerini, özerk bir yapıda kurulmuş olmalarının ve ulema sınıfının ciddi desteği sayesinde bertaraf etmiş ve devletin yıkılışının vuku bulduğu 20. yüzyıl başlarına kadar klasik tarzda eğitim vermeyi sürdürmüşlerdir. Sıbyan mekteplerinde girişilen modernleşme çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle devlet çözümü modern okul öncesi kurumlarını kurmak ve Sıbyan mekteplerine karşı bu kurumları desteklemekte bulmuştur. Modern okul öncesi eğitim kurumları olarak kurulan Anaokulu, Çocuk Bahçesi, Ana mektebi vb. gibi isimlerle anılan bu kurumlar hem İstanbul'da hem de Anadolu'da hızlı bir şekilde çoğalmış ve yaygınlaşmıştır. Modern okul öncesi eğitim kuruları: Oyun, Ahlak, İlmi hesap, İlmi eşya, Fransızca, Kıraat, Jimnastik, Müzik ve benzeri dersleri uygulama temelli okutmayı yöntem olarak benimseyen eğitim yaklaşımını getirerek çocukların, bedensel gelişimine, ahlaki gelişimine ve fikri farkındalığına hizmet etmeyi temel amaç olarak benimsenmiştir. Eğitimi sadece İslami ilimlerden ibaret gören yaklaşımı tenkit ederek, bilimsel gelişmelere kayıtsız kalmamanın gerekliliğini savunmuştur. Bilimsel ve ahlaki dersleri harmanlayan eğitim sistemi sayesinde, ahlaki erdemlerle donanmış, çağının bilimsel gelişimlerine katkı sağlayabilecek yetkinlikte aydınların yetiştirilme sürecini başlatan modern eğitim kurumları, hasta adam diye nitelendirilen Osmanlı'nın yeniden ihyası konusunda da büyük umut olmuşlardır. Ancak istenilen sonuç elde edilemeden iç karışıklıklar, imkansızlıklar ve savaşlar sebebiyle Osmanlı devleti yıkılmıştır. Osmanlı'nın yıkılışı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti ise özerk yapıda olan eğitim kurumlarını ortadan kaldırarak eğitimi devlet kontrolüne almış ve bütün bu kurumları tek çatı altında toplamıştır.

Kaynakça

Aksoy, İ. (2011). Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(16):13

Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

Bardak, M. (2019). *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitim 1908-1918*. İstanbul: Alalama

Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri Ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*17(1):173-181

Eflatun, Y., Dağlı, (2019). *Devlet.* İstanbul: Ezgi

Güdek, M. (2012). *Modenleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi Ve Literatürü (*Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Gümüş, T.T. (2010). Batı Avrupa'da Eğitim Tarihi: Yeni Yaklaşımlar. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1): 30-32

Güven, G. & Azkeskin, K.E. (2014). *Erken Çocukluk Eğitimi Ve Okul Öncesi Eğitim*, Ankara: Pegem Akademi.

Karataş, S. (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1):232-233

Kazıcı, Z. (2018). *İslam medeniyeti ve müesseseleri tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Pamuk, B. (2003). XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(30):103

Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimlerine giriş.* Ankara*:* Pegem.

Taşkın, Ü. (2008). Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 1 (3):350

Tekin, İ. (2017). 1876-1923 Yılları Arasında Çocuk Eğitimi Konusunda Yazılmış Kitapların İncelenmesi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. 6(3):1600

Türk, İ. C. (2011). Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*. 192:162-168

Ürekli, F. (2016). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Sosyal Bilgiler Dergisi,* 3:286

Yelkenci, Ö. F. (2019). *Hayat Denge Modeli.* İstanbul: Motto.

Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ASUR DEVLETİ'NİN ANTİK MISIR İLE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE MISIR POLİTİKASI

Bekir GÖKOĞLU

Özet

Asur tarihi 4 bölümde incelenmektedir. Bunlar Eski, Orta ve Yeni Asur Tarihi ile İmparatorluk Devri'dir. Orta ve Yeni Asur tarihinde Mısır ile ilişkiler fazladır. Orta Asur devletinin ortaya çıkmasıyla birlikte dönemin siyasi yapısı etkilenmiştir. Dönemin güçlü devletleri arasında yer alan Hitit, Mısır, Mitanni ve Babil devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve dış faktörlerin etkileri nedeniyle zayıflamaları, Asur için büyük avantaj olmuştur. Dönemin siyasi durumuna ışık tutan, Amarna Çağı olarak adlandırılan süreçte Mısır Tel-el Amarna şehrinde ele geçirilen mektuplardan ve Asurlu kralların yazıtlarından, Asur'un bölgesel bir güç olmaktan çıktığını ve büyük devletlerle eşit konuma geldiğini görmekteyiz. Asurlular MÖ 1365 'de Asur kralı Asur-uballit ile varlıklarını yeniden göstermeye başlayacaklardır. Asur-uballit, dönemin en güçlü devleti olan Mısır ile siyasi ilişkiler kurmuştur. Amarna arşivinde yer alan EA 15 ve EA 16 kodlu tabletler Asur kralının Mısır ile ilişkilerine ışık tutmaktadır. Yeni Asur döneminde ise III. Tiglat Pileser ile birlikte Asur devleti ordu da yeni ve modern çalışmalar yaparak ordusunun güçlenmesini sağlamış ve büyük bir İmparatorluk olma yolunda sağlam temeller atılmıştır. III. Tiglat Pileser ile Asur devleti Filistin kıyılarında hakimiyet kurarak Mısır ile sınır komşusu olmuştur. Bundan sonra ise Mısır üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Mısır'ın ekonomik olarak yara almasını sağlamışlardır. Mısır ise Asur devletinin hakim olduğu bölgelerdeki halkı Asur devletine karşı isyana teşvik etmiş ve buradaki isyancılara yardım da bulunmuşlardır. Asarhaddon ve Asurbanipal döneminde ise Mısır üzerindeki baskı artırılmış ve Mısır üzerine seferler düzenlenmiştir. Asarhaddon döneminde Mısır üzerine üç sefer düzenlenmiş ancak bu seferlerden istenen sonuç alınamıştır.

Asarhaddon’nun son Mısır seferinde hastalanıp ölmesi ile birlikte yerine geçen oğlu Asurbanipal babasının ölümüne sebep olan Mısır seferine ağırlık vermis ve Mısır’a karşı iki sefer düzenlenmiştir. Asurbanipal yapılan bu ilk seferde ordunun başında olmamış yerine Asur komutanları göndermiştir. Asurpanipal ikinci sefer sonucunda Mısır başkentini fethetmiş ve daha sonra burada kalmayarak Ninive’ye geri dönmüştür. Bu çalışmamızda Asur devletinin Mısır İlişkileri ve siyaseti ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Yeni Asur, Orta Asur, Antik Mısır, Diplomatik İlişkiler, Amarna Mektupları.

Giriş

Asur tarihinde Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde Asurlular, siyasi ve iktisadi açıdan büyük başarılar göstermiştir. Asur tarihinin en canlı zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği bu dönemde birbiri ardına tahta oturan kudretli Asur kralları, Asur ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ’ın Ön Asya coğrafyasında Asur Devletini, dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir. Özellikle başa geçen Sargon (MÖ 722-705) ile başlayan Sanherib (MÖ 705-680), Asarhaddon (MÖ 680-668) ve Asurbanipal (MÖ 668-626) ile devam eden ve Sargonidler Dönemi’nde1 Asur Devleti, tarihçiler tarafından artık büyük bir imparatorluk olarak anılacaktır. III. Tiglat-pileser (MÖ 746-727) döneminde profesyonel bir yapıya kavuşan Yeni Asur ordusu geniş coğrafyalara egemen olabilmiştir. Gerçekten de, yaklaşık MÖ 2000 yıllarından 609 yılına kadar devam eden Asur, ilk önce, küçük bir şehir devleti iken, Yeni Asur Devrinde Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı da içine alan büyük bir imparatorluk olmuştur. Yeni Asur Devleti’nin gelişiminde iki ayrı evre göze çarpmaktadır. MÖ IX. yüzyıldaki ilk evre ve MÖ VIII. yüzyıldan itibaren, yayılmacılığın çok daha yoğun olduğu ikinci evre. Asur’un bu iki evredeki durumu benzerlik gösterse de, birleşik imparatorluk kurma yönünde bilinçli ve sistematik bir yaklaşım ikinci evrede görülür. Dolayısıyla, MÖ IX.-VII. yüzyıllar arasındaki dönemde Yakındoğu’nun tarihine Asur Devleti’nin önce toparlanması, sonra da hızla yayılması egemen olmuştur. Yeni Asur Devleti MÖ VIII. yüzyıldan itibaren yayılmacı politikaları doğrultusunda Akdeniz ticareti için önemli

bir konumda yer alan Mısır ülkesine yönelmişlerdir. Gerek ham madde kaynakları açısından zenginliği gerekse de önemli bir ticari merkez oluşu Mısır ülkesiyle Yeni Asur Devleti'nin münasebetleri III. Tiglat-pileser dönemine kadar götürmektedir. Bu dönemde profesyonel bir yapıya kavuşan, sürekli ve düzenli hale getirilen ordu sayesinde artık her bölgeye sefer yapılabilecek bir güce ulaşılmıştır. Bunun yanında reform hareketleri sonrası modern bir hal alan Yeni Asur ordusunun hareket kabiliyeti de oldukça artmıştır. Piyadeler ve savaş arabalarından oluşan ordu, savaş stratejileriyle de bu dönemde üstün bir konumundaydı. Asur kralların başarısı ve devletin hızla büyümesi, şüphesiz ki güçlü bir ordunun varlığıyla mümkündü. Zaten Asur halkı arasında askerlik saygın ve önemli bir görevdi.[195]

[195]Mustafa, Esen. (2019). *Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikası*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, S:1/1,71.

1. Asur Devleti'nin Antik Mısır İle İlişkileri

1.1. Orta Asur İle Antik Mısır İlişkileri

Asur-uballit (MÖ 1365-1330) Döneminde Antik Mısır İle İlişkiler

Babil devletinin yıkılmasından sonra Ön Asya'da Hitit ve Mısır dönemin güçlü devletleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu devletlerin yanı sıra Mitannileri de saymak mümkündür. Asur devleti ise Asur- uballit (MÖ 1365-1330) döneminde varlıklarını yeniden göstermişlerdir. MÖ 14. Yüzyılın ortalarına doğru Mitanniler, Hititler ile yaptıkları anlaşma neticesinde onların vassalı konuma gelmişlerdir. Asur- uballit hükümdarlığın da ki Asurlular ise bu durumu iyi okuyarak Mitanniler'in hakimiyetindeki doğu topraklarını eline geçirmiştir. Asur- uballit döneminde yeniden güçlenen Asurlular, dönemin güçlü devletlerinden Mısır ile uluslararası ilişkilerini güçlendirmiştir. Asur- uballit'in Mısır'a gönderdiği mektuplar da mührünü şarru(kral) ve şarru rabu (büyük kral) olarak vurmuştur. Asur- uballit'in Mısır'a gönderdiği mektuplar EA 15 ve EA 16 numaraları ile Amarna arşivinde yer almaktadır.[196]

EA15 no'lu mektup Asur-uballit tarafından Antik Mısır firavunu IV.Amenofis'e gönderilmiştir. Asurca olan bu mektup 22 satırdan oluşmaktadır. Herhangi bir kırık kısmı

[196] Semra Dalkılıç, Orta Asur Devleti'nin Ortaya Çıkışı Ve I. Tiglat Pileser Dönemi Siyasi Faaliyetler, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir, 2016, 13-14.

olmayan mektup bugün Metropolitan sanat müzesinde muhafaza edilmektedir.[197]Asur-uballit'in, Mısır firavunu IV.Amenofis'e gönderdiği mektubun muhtevası şöyledir:

"*Asur kralı Asur-uballit, Mısır kralına şöyle söyler: senin evin, senin ülken, senin savaş arabaların ve senin ordun refah içinde olsun. Sana, senin ülkeni ziyaret etmesi ve seni görmesi için elçimi gönderiyorum. Atalarım şimdiye kadar bunu yapmamışlardı. Fakat şimdi ben gönderiyorum. İyi bir at arabası, iki at ve lapis lazuriden yapılmış çok değerli ve şekilli bir taşı iyi dileklerim olarak sunuyorum. Sana gönderdiğim elçi yalnızca seni ziyaret edecek. Onu fazla tutma, o ziyaret etsin ayrılsın. Senin düşüncelerini, senin durumunu ve senin ülkeni görsün, sonra ayrılsın*."Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Asur ilk defa Mısır'a elçi göndermiştir.[198]

Asur- uballit'in Mısır'a elçi göndermekteki amacı mektupta da yazdığı gibi ancak bunu net olarak belirtmese de elçisinin Antik Mısır'ı görüp eksiklerini veya fazlalıklarını not alıp rapor halinde kendisine sunmasıydı. Bunun için Firavundan onu fazla tutmamasını söylemektedir. [199]

Antik Mısır ile Asur arasında olmasa bile elçilerin Antik Mısır da fazla bekletildiği zamanlar da olmuştur. Antik Mısır Firavunu Amenofis'e, Babil'in elçisini kendisiyle görüşmesi için 6 yıl bekletmiştir. Asur – uballit elçisi vasıtasıyla öğrendiklerini siyasi stratejisinde

[197] Cemal Yılmaz, Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler,Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Programı, Denizli, 2015,181.

[198] Semra Dalkılıç, a.g.t., 14.

[199] Semra Dalkılıç, a.g.t., 14.

uygulamak istemiş ve seferlerinin yönünü batıya çevirmiştir. Asur-uballit, kendisinden sonra gelen kralları ve Asur'un kaderini etkilemiştir. Asur – uballit'in Mısır'a gönderdiği bir diğer mektubun muhtevası ise şöyledir.[200]:

Asur- uballit'in Mısır firavunu IV.Amenofis'e gönderdiği EA16 no'lu ikinci mektup gönderdiği ilk mektuba göre uzundur. EA16 no'lu mektup 55 satır olup bugün Kahire müzesinde muhafaza edilmektedir. Bu mektubun uzun olmasının nedeni Asur-uballit'in kendisinden önce gelen krallardan farklı olarak diplomasi yeteneğini kazanması olabilir. Çünkü Asur-uballit, IV.Amenofis'e göndermiş olduğu ilk mektupta da belirttiği gibi bunu ilk defa yapmıştı. Asur-uballit, EA16 no2lu mektupta da diplomasiyi öğrendiğini göstermiştir.[201]

Asur-uballit'in, IV.Amenofis'e göndermiş olduğu EA16 no'lu mektubun muhtevası şu şekildedir:

''*Biraderim, Mısır kralı büyük Napkhororia'aya (IV.Amenofis) biraderin büyük kral Asur kralı Asur-uballit şöyle söyler: senin elçini gördükten sonra çok mutlu oldum. Sana hediye olarak iki beyaz at ile birlikte bir at arabası, bir tane teçhizatsız at arabası ve çok güzel bir mühürlü taş gönderiyorum. Büyük kral şöyle söyler: bir kralın göndereceği şeyler mi?(senin gönderdiklerin).Altın senin ülkende toz gibidir. Niçin orada, onları toplamıyorsun ve geri tutmuyorsun. Yeni bir saray yapmaya başladım ve yakın zamanda bitirmek istiyorum. Onu*

[200] Semra Dalkılıç, a.g.t., 14.

[201] Cemal Yılmaz, a.g.t., 182.

süslemek için mümkün olduğu kadar çok altın bana gönder. Eğer gerçekten dostluğumuzda samimi isen bana çok altın gönder''.[202]

Asur-uballit'in, IV.Amenofis'e gönderdiği mektupta önemli hususlar vardır. Bunlardan ilki Asur-uballit artık kendisini büyük kral olarak görmektedir.

EA15 no'lu mektupta Asur Kralı(şarru) olarak kendisini tanıtırken EA16 no'lu mektupta büyük kral (şarru rabu) olarak mektuba mühürünü vurmuştur. Bir diğer önemli husus ise IV.Amenofis'e biraderim şeklindeki ifadesidir. Bu durum Asur-uballit'in kendisini IV.Amenofisle bir tuttuğunu onunla eşit gördüğünü göstermektedir.

Asur-uballit'in göndermiş olduğu EA16 no'lu mektupta Mısır firavunlarına gönderilmiş olan diğer mektuplarla benzer taraflarda bulunmaktadır. Asur-uballit yeni saray yapmaya başladığını ve altına ihtiyacı olduğunu firavuna söylemiş ve mümkün olduğunca ondan çok altın istemiştir. Babil kralı Kadaşman- Enlil'de yeni eser yapmaya başladığı zaman Mısır firavunu III.Amenofis'ten çok altın göndermesini istemiş, hatta altın miktarını beğenmemesi durumun da kızını III.Amenofis'e vermeyeceğini yazmıştır. Bir diğer benzer husus ise Asur-uballit'in ''*Altın senin ülkende toz gibidir'' sözü ile alakalıdır.* Asur-uballit yazmış olduğu bu sözle Mısır ülkesinde altının çok olduğunu vurgulamıştır. Mitanni kralı Tuşratta da, Mısır firavunu III.Amenofis'e yazmış olduğu mektupta ''sizin ülkenizde altın kum gibi ifadelerini kullanarak Mısırda ki altın miktarına dikkat çekmiştir. Asur-uballit, ölümü MÖ.1330) ile

[202] Semra Dalkılıç, a.g.t., 14-15.

birlikte kendisinden sonra gelen kralların izleyeceği politikayı belirlemelerinden önemli bir rol oynamıştır.[203]

1.2.Adad-nirari (1307-1275) Döneminde Antik Mısır İle İlişkiler

Orta Asur Devleti, Enlil-nirari (MÖ. 1319-1320) ve Arik-den-ili (1319-1308) dönemlerinde pasif konumda kalmışlardır. Asur Devleti Adad-nirari ile birlikte Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya içlerine doğru ilerleyerek bölgenin en güçlü devleti olmuşlardır. Adad-nirari bu dönem de vassal bir devlet olan Mitanniler'e karşı sefer düzenlemiştir. Adad-nirari daha sonra kendisi için tehlike olarak gördüğü Babil'in üzerine bir bahane ile yürümüş ve onları mağlup ederek bu iki devlet arasındaki sınırların Asur lehine yeniden çizilmesini sağlamıştır.[204]

Bu dönem de Hititler eski güçlerinden uzaktılar. I. Şuppiluliuma'nın ölümü ve Antik Mısır ile olan düşmanlığı nedeniyle de hem iç hem de dış sorunlar ile boğuşmaktaydılar. Bu nedenle de vassalları olan Mitanniler'e gerekli desteği sağlayamıyorlardı. Bu durumu fırsat olarak gören Adad-nirari, ise Mitanniler'in başkenti olan Waşşukani'yi işgal ederek, Mitanni kralı Şattura'yı esir almıştı. [205]

Adad-nirari, daha sonra esir olarak aldığı Mitanni kralı Şattura'yı yüklü miktarda haraç alarak serbest bırakmıştır. Mitaani kralı Şattura bu olaydan kısa bir süre sonra ölünce yerine oğlu olan Uaşaşatta geçmiştir. Mitanni kralı Uaşaşatta kral olduktan sonra rahat durmamış ve

[203] Semra Dalkılıç, a.g.t., 16.

[204] Cemal Dalkılıç, a.g.t., 18-19.

[205] Semra Dalkılıç, a.g.t., 19.

Asur devleti'ne karşı ayaklanarak isyan etmiştir. Adad-nirari bu olya üzerine Mitanni üzerine sefere çıkmış ve Karkamıştan Tur Abdin'e kadar olan bölgeyi Asur topraklarına katmıştır.[206]

Adad-nirari döneminde Babil ve Mitanniler'in mağlup edilerek kontrol altına alınması; Asur Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik açıdan son derece güçlü hale getirmiştir. Adad-nirar'i kazanmış olduğu bu başarılardan sonra büyük bir özgüven kazanmıştı. Hitit ve Mısır Krallarına yazmış olduğu mektuplar da ''biraderim'' şeklinde ifade kullanarak onlarla eşit olduğunu göstermesi de bunun bir kanıtı sayılabilir. Fakat Adad-nirari'nin bu kelimesi Hitit kralı Urhi-Teşup üzerinde ters etki yapmış olacak ki Hitit kralı Urhi-Teşup'u fazlasıyla rahatsız etmiştir. Urhi Teşup, Adad-nirari'ye ''*Kardeşlikten niye sürekli bahsedersin. Senle biz aynı anadan mıyız*.'' sözlerinin de yer aldığı bir mektup yazarak tepkisini göstermiştir. Urhi-Teşup'tan sonra Hitit kral'ı olan III.Hattuşili ise Asur devleti ile olan bu gergin tutumu devam ettirmemiştir. Adad-nirari döneminin sonuna doğru Kadeş savaşı vuku bulmuş ve bu savaş on beş yıl sürmüştür. Kadeş savaşı bölgedeki bütün siyasi dengeyi de fazlasıyla etkilemiştir. [207]

1.3.Yeni Asur Döneminde Asur İle Antik Mısır İlişkisi

1.3.1.III. Tiglat Pilesser Dönemi (MÖ 745 – 727) Antik Mısır – Asur İlişkileri

[206] Semra Dalkılıç, a.g.t., 19.

[207] Semra Dalkılıç, a.g.t., 20

V. Asur – nirari'nin ölümünden sonra Asur devletinin başına III. Tiglat Pileser geçmiştir. III. Tiglat Pileser başa geçtiğinde Asur Devleti kötü bir durumda idi. Asur idaresi zayıflamış ve yerel yöneticiler bağımsız güçler haline gelmeye başlamıştır.[208] Orta Asur döneminden itibaren Asur Devletinin temel amacı Akdeniz'e ulaşmak ve burada ki ticareti kontrolü altına almak idi. Yeni Asur döneminde de bu politika devam etmiştir. Yeni Asur döneminde bu politikanın başlangıcı III. Tiglat Pileser'in Asur kralı olarak başa geçmesidir.[209] III.Tiglat Pilesser başa geçtikten sonra Asur Askeri yapısını düzenlemiş ve modern bir yapıya ulaşmasını sağlamıştır. Yapılan bu değişikliklerle Asur ordusu dönemin güçlü savaş güçlerinden biri olmuştur. Önceleri yazın sefere çıkan ve köylü gücünden yararlanan ordu yapılan bu değişikliklerle her mevsim hareket edebilen bir orduya dönüştürülmüştür.

Bunun yanında Asur ordusu kral tarafından belirlenen verginin bir parçası olarak küçük köle birlikleri tarafından da desteklenecekt.[210] III.Tiglat Pileser hükümdarlığında ki Asur ordusu yaşanan değişikliklerle güçlenip seferlere çıkmaya hazır hale gelmişlerdi.Asur Devleti bu doğrultuda Babil, Urartu, Suriye ve Filistin bölgelerine seferler düzenlemişlerdir. III. Tiglat Pileser kontrolündeki Asur orduları Filistin kıyılarının kontrolünü sağlamıştır. [211]Filistin kıyılarının Asur kontrolüne geçmesi Antik Mısır için bir tehdit oluşturmuştu. Bu durum daha sonraki dönemler de Güney Suriye ve Filistin de Asur'a karşı oluşturulan koalisyonlara Antik

[208] Suzan Akkuş Mutlu, Asur İle Urartu Arasında Tampon Bir Bölge Šubria Ülkesi, Konya: Çimke Basımevi,1.Baskı,2019, 64.

[209] Mustafa Esen, a.g.m.,71.

[210] Gülsüm Demir, Asur İmparatorluğu'nun Askeri Tarihi(M.Ö. 2000-600),Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara,2013, 27.

[211] Mustafa Esen, a.g.m., 71.

Mısır'ın da katılmasına neden olmuştur.[212]Asur kralı III.Tiglat Pilesser, Urartu Devletini mağlup ettikten sonra yönünü Antik Mısır'a çevirdi. Asur Devleti'nin M.Ö. 738 yılında Azriyau'yu mağlup etmesinden sonra Hamat, Damaskus ve Biblos ta gönüllü olarak Asur'a haraç vermeyi kabul etmişlerdi.[213]Asur bu dönemde yönünü Filistin'nin Gazze şehrine kadar genişletmişti.[214]III. Tiglat Pileser , Suriye'deki kilit noktalara doğru ilerledi ve MÖ. 734'te Filistin bölgesinde ki Gazze (Gaza) şehrini işgal etti.[215]

Gazze'nin fethedilmesiyle birlikte Gazze kralı Hanun Mısır'a kaçmıştı fakat Hanun burada gerekli desteği göremeyince Tiglat Pileser den kendisini affetmesini istedi. Tiglat Pileser de Hanun'dan sadık kalacağına dair söz istedi. Gazze kralı Hanun sadık kalacağına dair Tiglat Pileser'e söz verdi ve böylece Tiglat Pileser tarafından tekrar Gazze'nin başına getirildi. Gazze, Asur tarafından işgal edilince bir ''Asur Gümrük İstasyonu'' ilan edildi. Asur devletinin Gazze'yi bir ''Asur Gümrük İstasyonu'' ilan etmesi Asur'un bölgedeki kalıcılığına bir işaret sayılabilir. Tiglat Pileser daha sonra burada ki insanları toplu olarak sınır dışı etmiş ve buralara yeni insanlar yerleştirmiştir.[216]Bu dönemde Asur hakimiyetine giren tüm şehirler boşaltılmış ve

[212] Hanım Hande Duymuş, Asur Devleti'nin Dış Politikası (Yeni Asur Devri),Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara,2011, 173.

[213] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 173.

[214] Mustafa Esen, a.g.m., 71.

[215] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 173.

[216] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 173

diğer bölgelerden getirilenler zorla boşaltılan yerlere yerleştirilmiştir. Birçok insan bu şekilde zorlanarak devletin birçok bölgesine nakledilerek çeşitli işlerde kullanılmıştır.[217]

Bu politika Tiglat Pileser den sonra gelen krallar tarafından da uygulanmıştır. Asur krallarının yazıtlarında esirlerin sayısı, yaşı, cinsi, mesleği ve sağlık durumları ile ilgili bilgiler yer almamaktadır. [218]Pek çok kişi yurtlarından koparılırken hastalanmış ya da ölmüştür. Yurtlarından götürülmek zorunda kalırken kaçanları sayısı çok azdır. Asur devleti bu sınır dışı etmeleri bir politikaya dönüştürmüştür. [219]

Asur devletinin Gazze şehrini işgal etmesiyle birlikte Asur ve Antik Mısır ilk kez komşu olmuşlardır. Asur devletinin Gazze şehrini işgal etmesi Antik Mısır'ın çıkarlarına ters düşmekteydi. Bu çıkarlar genellikle ekonomik boyut taşımaktaydı. Lübnan'dan Mısır'a yapılan kereste ticaretinin engellenmesi Mısır için tehdit yaratıyordu. Bu nedenle de Güney Suriye ve Filistin de Asur egemenliğine karşı yapılan koalisyonlar da Mısır'ı da bulmak pek şaşırtıcı değildir. Asur'un Mısır için yarattığı ekonomik tehdit sadece kereste ticaretinin engellenmesi değildir. Bununla birlikte Fenikelilerin de Mısırla ticari ilişkileri kesilmiş ve Mısır için son derece önemli olan deniz ticaretine darbe vurulmak istenmiştir.[220]

[217]

[218] Suzan Akkuş Mutlu, a.g.e., 64.

[219] Suzan Akkuş Mutlu, a.g.e., 64.

[220] Mustafa Esen, s.71

III.Tiglat Pileser, döneminde Asur devleti Akdeniz kıyılarında ki eyalet sayılarını artırmıştır. Asur devleti Akdeniz kıyılarındaki eyalet sayılarını artırmasına rağmen Filistin bölgesindeki devletleri bağımsız bırakmıştır. III.Tiglat Pileser izlediği bu yolla denize ulaşma olanağı ve kıyı boyunca uzanan kuzey-güney yolunu kontrolü altına almıştır. Asur devletinin Filistin'e olan istilası Suriye ve Fenike bölgelerindeki faaliyetlerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Tiglat Pileser, Anallarında karşımıza ilk defa Arap ismi çıkmaktadır. Arap kraliçesi Şamsi, Tiglat Pileser'e hediye olarak develer göndermiştir. Arap liderleri ile Asur devleti arasında anlaşmalar yapılmıştır. Tiglat Pileser, Arapları kontrolü altında tutmak istemiştir. Çünkü Araplar, Asur devletine karşı olan koalisyonlara katılmışlardır. Arap kraliçesi Şamsi de Asur'a karşı Damaskus'la birleşmiştir. Damaskus, MÖ 732'de Asur eyaleti haline getirilmiştir. Arapların haraca bağlanmasının yanı sıra, Mısır kapılarının kontrolü de ele geçirilmiştir.[221]

Tiglat Pileser döneminde Asur İmparatorluğu'nun sınırları genişledi. Vassal devletler tehdit veya antlaşma yoluyla Asur'a bağlanmıştır. Tiglat Pileser zamanına kadar savaşlar yağma niteliğinde iken Tiglat Pileserle birlikte işgal altında tutulan ve halkın asimile edilerek Asurlaştırılması yönünde adımlar atılmaya başlanmıştı.

Tiglat Pileser döneminde isyan eden halk ayaklanmaları şiddetle bastırılıp gerekirse sürülmüşlerdi. Asur devleti boşalan bu yerlere ise farklı etnik gruplar yerleştirmişti.[222]

1.3.2.II. Sargon (MÖ 722 – 705) Döneminde Antik Mısır – Asur İlişkisi

[221] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 174- 177.

[222] Mustafa Esen, a.g.m., 71.

III.Tiglat Pileserden sonra Asur Devleti'nin başına IV. Salmanassar geçmiştir. Fakat IV. Salmanassar'ın Hükümdarlığı bir saray entrikasına kurban gittiği için çok kısa süre sürmüştür. IV.Salmanassardan sonra Asur Devleti'nin başına II. Sargon geçmiştir. II.Sargon başa geçtiğinde hem devletin içinde hem de dışında bir kaos ortamı hakimdi. Bu dönemde devletin içindeki karışıklıkları fırsat bilenler Asur devletine karşı bir isyan başlatmıştır. II.Sargon başa geçtiğinde Suriye ve Filistin'de de birtakım isyanlar meydana gelmiştir. II. Sargon ülkenin içindeki karışıklığı giderdikten sonra MÖ. 720' de Suriye'ye yönelerek IV. Salamnassar'ın da savaştığı Karkar mevkisinde müttefik isyancılarla savaştı. II.Sargon aynı yıl Gazze'yi fethederek Mısır ordusunu Rafa'da yenmek için güneye doğru ilerledi. II.Sargon burada Mısır ile mücadele ettikten sonra Mısır sınırındaki Nahal Musri'de(buraya daha önce III.Tiglat Pileser ulaştı.)Asur garnizonu kurmuştur. [223]

II.Sargon garnizonun başına da Asur'a sadık bir Arap liderinin otoritesi altında insanlar yerleştirdi. Bu politika III.Tiglat Pileser döneminde uygulanmaya başlamış ve kendisinden sonra gelen kralların da başvurduğu bir politika olmuştur. [224]

II.Sargon'un bu başarılarından sonra Antik Mısır firavunu IV.Osorkon, Asur ile iyi ilişkiler kurmak için II. Sargona hediyeler gönderdi ve Antik Mısır - Asur arasında ticari ilişkiler geliştirildi. II.Sargon, daha sonra Antik Mısır ile ilişklerini geliştirmiş ve onlardan at ithal etmiştir. IV.Osorkon, tarafından II.Sargon'a gönderilen hediyeler dikkatlice seçilmişti. Bu hediyeler içinde egzotik hayvanlar, develer, su aygırı, antilop, fil ve maymunlar bulunuyordu.

[223] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 179.

[224] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 180.

Bu hediyelerin yanında IV. Osorkon, çok değerli oalna Mısır atlarından da II.Sargon'a göndermiştir. [225]

II. Sargon'nun yıllıklarında Mısır atlarına yer vermesi bu atların önemi göstermektedir. IV.Osorkon tarafından II.Sargon'a gönderilen bu hediyeler Asur'un Mısır üstündeki baskısını azaltmak için atılan adımlardı. Asur kralı II.Sargon, Mısır ile ticari ilişkileri geliştirmek için at ithal etmiştir.

II.Sargon bundan sonra ordusunda yabancı danışmanlar ve uzman memurlar çalıştırdı. II.Sargon döneminde MÖ 713 yılında Ashod kentinde Asur'a yönelik isyanlar ortaya çıkmıştır. Ashod şehri tamamen Asur egemenliği altında olmasa da Asur'un vassalı durumundaydı.

Asur'a karşı isyan eden Ashod kralı Iamani, Asur'a düşman olan Mısırlardan yardım istemiştir. Ancak Iamani, Mısırdan beklediği yardımı alamamış ve Asur karşısında fazla direnemeyeceğini anlayınca Mısır egemenliğindeki Kush kralı Shabaka'ya sığınmıştır.[226]Shabaka, MÖ 721 yılında Kush kralı olmuş ve Mısır'ı fethetmiştir. Shabaka daha sonra kendisi için tehdit olarak gördüğü Asur ordularını mağlup etmiştir. Bu olay Asur ile Mısır arasında düzelmeye başlayan ilişkileri tekrar germiştir. Shabaka'nın ölümünden sonra Kush kralı olan Shebitku döneminde de Asur ile olan gerginlikler devam etmiştir. Shebitku, kral olduktan sonra Asur ile olan ilişkilerin düzelmesi adına adımlar atmıştır. Bu adım Asur'a karşı isyan eden Ashod kralı Iamani'nin Asur'a iadesidir. Ancak Asur kralı II. Sargon'nun 705

225

226 Mustafa Esen, a.g.m., 74-75.

yılında Tabal ile yaptığı savaş sırasında ölümünden sonra Asur kralı olan Sanherib döneminde Kush krallığı ile ilişkiler tekrar bozulacaktır.[227]

1.3.3.Sanherib (MÖ 705-681) Döneminde Asur İle Antik Mısır İlişkisi

II. Sargondan sonra Asur Devleti'nin başına oğlu Sanherib geçmiştir. II.Sargon'un ölümünden sonra Asur otoritesi kaybolmuştur. Fenike şehirleri de oluşan bu otorite boşluğundan yararlanmışlardır. Tir kralı Elulacus, Asur'a isyan etmişti. Elulacus, ilk önce Sidonu ardından da sırasıyla Aşkelon ve Yafa gibi şehirleri işgal etmişti. Bu dönemde birçok Fenike şehri Asur'a karşı isyan içindeydiler. Asur'a karşı isyan edenler arasında Yahudi kralı Hezekia da bulunmaktaydı. Sadece Ekron kralı Padi bu isyan hareketlerine karışmamıştı. Ancak Yahudi kralı Hezekia, Ekron kralı'nın bu davranışına karşı onu yakalayarak zincirlemiş ve hapse attırmıştı. Bu isyan hareketlerinde ise Mısır'ın parmağı vardı. [228]

Sanherib beklemediği anda kral olmasına rağmen ülke problemlerini iyi bildiği için kısa süre önlemler alarak devleti bu zor durumdan kurtarmak istemiştir. [229]Sanherib, Asur kralı olduktan sonra Mısır'ın da teşvikiyle isyan eden bu şehirlerin üzerine yürümüştür.

Sidon kralı Elulacus, Asur saldırısından Kıbrıs'a kaçarak kurtulmuştur. Aşkelon kralı ise kazığa çakılmıştır. Sanherib bu şehirlerin başına iki soyluyu getirmiş ve bunların vergisini iki

[227] Mustafa Esen, a.g.m., 75.

[228]Mustafa Esen, a.g.m., 76.

[229]Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar, İstanbul: İletişim Yayıncılık,10.Baskı, 173.

katına çıkarmıştır.[230] Daha sonra Yahudi krallığının başkenti lakiş ele geçirilmiştir.[231]Sanherib bu seferlerden büyük bir ganimet elde etmiştir. Asur, bu seferden elde ettiği esirleri köle olarak çalışmaları için Asur'a göndermiştir. Sanherib, bu seferlerden sonra isyancıları teşvik ettikleri için Mısır'a sefer düzenlemek istemişti. Bu sırada ise Mısır ikiye ayrılmış ve Mısır da iç savaş meydana gelmekteydi.[232]

Mısır bu dönem de iki ayrılmıştı. Mısır'ın Kuzey bölgesinde XXIV. Yüzyıl Mısır Sülalesi'nden Firavun Bocharis bulunuyordu. Güney bölgesinde ise Habeş asıllı XXV.Sülale'den Bianki bulunuyordu. Firavun Bocharis, Asur'dan aldığı mağlubiyetin acısını almak için Asur üzerine yürürken Bianki onun üzerine yürümüş ve onun Asur'a karşı mağlup olmasına sebep olmuştur. Sanherib, zamanında Bianki ölmüş yerine ise kardeşi Sabako geçmişti. Bocharis, bunun üzerine Sabako'ya savaş ilan etmiştir. Mısır da yaşanan iç savaşı Sabako kazanmış ve Bocharis'i esir almıştır. Sabako daha sonra Bocharis'i öldürmüştür. Bocharis'in ölmesiyle birlikte Mısır, Habeş asıllı XXV.Sülale'nin eline geçmişti.[233]

Firavun Sabako (MÖ715-701) son derece zeki birisiydi. Asur ile iyi ilişkiler kurmak adına Sanherib'e zengin hediyeler ve bir elçi heyeti gönderdi. Nimrut kazılarında Firavun Sabako'nun adının yazılı olduğu Mısır'ın mermer vazolarından bulunmuştur. Fakat Sabako'dan

[230] Mustafa Esen, a.g.m., 76.

[231] Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 174.

[232]Mustafa Esen, a.g.m., 76.

[233] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 183.

sonra Mısır Firavunu olan Şabataka, Sabako gibi biri değildi. Şabataka, Sanherib'e karşı Filistin'deki Asur'a tabi şehirleri isyana teşvik etmiştir.[234]

Yahudi Peygamberlerinden İşaya, Yahudi kralı Hezekia'ya şöyle söylemiştir:'' Şimdi sen şu kırık kamışa, Mısır'a dayanıyorsun ona kim dayanırsa eline batar ve elini deler'' sözlerinden Sidon ve Tir şehirlerinin yanı sıra Kudüs'ün de katıldığı anlaşılıyor.[235]

Kudüs şehri Asur tarafından yenilerek yüklü miktarda haraç ödemek zorunda kaldı. Kudüs yağmalanmaktan ancak bu şekilde kurtulabildi.[236] Neticede isyancılar yenildi ve bu zafer Asur yazıtlarında yerini aldı. Asur devleti buralarda isyankâr yönetimleri değiştirmekle yetindi ve bölge halkını sürgüne göndermeyerek yumuşak bir politika izledi. Böylece bu bölgelerde Asur ile Mısır arasında tampon bir bölge oluşturulmuş oldu.[237]

Sanherib'in Asur kaynaklarına göre Tebet ayının yirmisinde Asur'daki bir isyan sırasında oğlu Arda-Mullissi ve yandaşları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.

Sanherib öldürüldüğü zaman oğlu Asarhaddon ninova dışındaydı. Asarhaddon'un Ninova'ya dönmesine kadar kardeşi ve yandaşları Asarhaddon'un kral olmasına engel teşkil ediyordu. Yazıtlardan Asarhaddon ile kardeşi arasındaki taht mücadelesinin sekiz yıl kadar

[234] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 183-184.

[235] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 184

[236] Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 174.

[237] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 184.

sürdüğü anlaşılıyor.[238]Neticede Sanherib'in suikast sonucu ölümünden sonra Asur tahtına oğlu Asarhaddon geçmiştir.[239]

1.3.4.Asarhaddon (MÖ 680-669) Döneminde Asur – Antik Mısır İlişkisi

III. Tiglat Pileser döneminde Filistin kıyılarına hâkim olan Asur devleti bu bölgede üstünlük kurmayı başarmış ve bölgenin kontrolünü kazanarak Mısır'la sınır olmuştur. Asarhaddon'nun hedefi ise Mısır'ı tamamen kontrolü altına almak idi.[240] Bu doğrultuda Asarhaddon krallığının ilk yıllarında babasına veliaht seçiminde karşı gelen ağabeyleri ve onların yandaşları olan isyancıları bertaraf etmişlerdir.[241]

Asarhaddon hükümranlığındaki Asur orduları Kuzey Afrika'ya geçerek Mısır şehirlerini yağmalamışlardır.[242] İlk olarak II. Sargon döneminde Güney Akdeniz kıyılarının güneyine doğru ilerleyen Asur orduları, Asarhaddon zamanında daha da ileri giderek bu bölgedeki krallıkları destekleyen Mısırlılar ile karşılaşmışlardır.[243]Mısır Firavunu Taharka ise Asur gücünü kırmak için Asya'da ayaklanma ve kışkırtmalar düzenlemekteydi.[244] Bunun yanında

[238] Suzan Akkuş Mutlu, a.g.e., 74.

[239] Suzan Akkuş Mutlu, a.g.e., 74.

[240] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 187.

[241] Gülsüm Demir, a.g.t., 40.

[242] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 187.

[243] Gülsüm Demir, a.g.t., 41.

[244] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 187.

Asur devletinin kuzey sınırlarına da seferler düzenliyordu. Asarhaddon, Kusk krallığının Asur devleti için yarattığı tehditten kurtulmak istiyordu. Bunun içinde Mısır'ı fethederek amacına ulaşmak istiyordu.[245]

Asarhaddon'un hedefi Mısır'ı fethetmekti. Asarhaddon bu hedef doğrultusunda ilk önce Suriye ve Filistin kıyılarında hakimiyetini güçlendirmek istemiştir. Asarhaddon bu bölgelerde egemenliği sağlamlaştırdıktan sonra Fenike kıyılarına seferler düzenlemiştir.Bu seferlerden birisi kendisinde önce tahta bulunan Sanherib'in MÖ 701 yılında aldığı Sidon şehrine gerçekleştirilmiştir. Asarhaddon, Sanherib'in ölümünden sonra elden çıkan Sidon'u MÖ 679 yılında tekrar ele geçirmiştir.[246]

Asarhaddon anallarında, Sidon kralı için '' denize güvendiği için boyunduruğunu attığını'' söylemektedir. Asarhaddon, Sidon kralı Abdi-Milkuti'nin kafasının kesilmesini ve Asur da teşhir edilmesini istemiştir.[247] Asarhaddon hakimiyetinin ikinci yılında Arza şehrine de bir sefer düzenlemiştir.[248]Asur orduları bu sefer sırasında Arza kralı Asuhiliyi esir alarak Asur'a getirmişlerdir. Asur bu faaliyetleri sonucunda Mısır sınırına kadar ulaşmıştı. Ayrıca Mısır'ın Kush krallığının bölgedeki tehdidi sonlandırılmış oldu.[249]

[245] Mustafa Esen, a.g.m., 77.

[246] Mustafa Esen, a.g.m., 77.

[247] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 186.

[248] Mustafa Esen, a.g.m., 77.

[249] Mustafa Esen, a.g.m., 77.

Asarhaddon, Mısır seferine karar verdikten sonra 150 kilometrelik El Ariş çölünü geçmek hazırlıklara başlamıştı. Asarhaddon bu hazırlıkları ordusuna yetecek kadar yemek temini ve ordunun su ihtiyaçlarını karşılamak için Arap kabilelerinden deve temin etmekti. Asarhaddon'un talimatıyla Asur orduları askerlik tarihinde ilk defa bir nakliye kolu kurdu. Asarhaddon hükümdarlığındaki Asur orduları Mısır'a üç sefer düzenlemişlerdir. Bu seferler Asarhaddon'un 6., 10. e 12. idare yıllarına denk gelmektedir.[250] MÖ. 679. yılında yapılan ilk sefer başarılı olmuş ancak kesin bir sonuç alınamamıştır. MÖ.674 yılında yapılan ikinci sefer ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Asur orduları Mısır'a yenilmiştir.[251] Asur kayıtlarında yer almayan yenilgi Babil kroniğinde şu şekilde geçmektedir:

'' *Addaru'nun ayında, 5. Gün, Asur ordusu, Mısır'da yenildi*''.[252]

Asarhaddon, yenilgiden sonra Mısır'ı fethetmek için hazırlıklara tekrardan başlamıştır. Asarhaddon, hazırlıklar doğrultusunda Tir krallığı ile anlaşarak deniz güçlerinden yararlanmak istemiştir. Asarhaddon'nun Tir krallığının gemilerini kullanmak istemesindeki amacı Mısır'ın kavurucu çöl sıcaklığından korunmak istemesidir. Asarhaddon, Mısır çölünde zorluk yaşayan ordudunu bu yülten kurtarmak istemiş ve savaş meydanında onların tüm gücüyle Mısır ordusunu karşısına çıkmasını sağlamak adına denizden Mısır'a ulaşmak istemiştir.[253]Asarhaddon ile Tir krallığı arasındaki anlaşmaya rağmen Tir kral'ı Ba'al bu anlaşmaya uymamış ve Mısır Firavun Taharka'nın tarafını tutmuştur. Bunun üzerine

[250] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 188.

[251] Gülsüm Demir, a.g.t., 41.

[252] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 188.

[253] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 188.

Asarhaddon, ise Tir krallığı üzerine sefer düzenlemiş ancak bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. [254]

Asarhaddon daha kapsamlı yapılan MÖ 671 yılındaki sefer sonucunda Mısır'ın başkenti Memfis'i ele geçirmiş ve yağmalamıştır.[255] Firavun Taharka kaçmasına rağmen ailesi ve veliahtı Asurluların eline geçmiş ve Asarhaddon'a haraç ödemek zorunda kalmışlardır. Asarhaddon ise kendini Aşağı ve Yukarı Mısır ile Etopya'nın kralı ilan etti. [256]

Firavun Taharka , Memfis'i almak için harekete geçmişti ancak Asarhaddon Mısır'a tekrar ulaşarak bölgeyi kendisine tekrar bağladı. Bu sefer sonucunda Asurlular sadece ticari ilişkiler sayesinde bilgi sahibi oldukları Mısır'ın tüm zenginliklerini, Firavunun hazinesini ve haremini eline geçirmiş oldu. Asarhaddon, bu sefer sonucunda kendisine '' *Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Fatihi*''ünvanını vermiştir. Bu unvan Asarhaddon'nun Kalhu'daki sarayına da dev harflerle yazılmıştır.[257]Asarhaddon, Mısır'ı işgalinden sonra Ninive'ye dönmüş ancak Mısır'ın başında yeterli miktarda asker bırakmamıştı. Bunun sonucunda Mısır da bazı karışıklar çıkmıştır. [258]

[254]Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 188.

[255] Gülsüm Demir, a.g.t., 41.

[256] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 189.

[257] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 189.

[258] Gülsüm Demir, a.g.t., 42.

MÖ. 669'da Asarhaddon, büyük bir ordu ile Mısır üzerine tekrar sefer yapmak zorunda kalmıştır. Asur ordusu bir kez daha çölü geçmek zorunda kalmış ve büyük zaiatlar vermişlerdir. Asarhaddon, bu sefer sırasında Filistin'de hastalanıp ölmüştür.[259]

Asarhaddon'un MÖ 669'daki seferi hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Tek kanıt Babil kroniğindeki: ''*Asur kralı Mısır'a gitti ve yolda hasta düştü. Araşamna ayında (= Heşwan) 10. Gün öldü*''dür. Asarhaddon, ölümünden sonra oğullarına büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Asarahaddon, ölmeden önce Asur'un başına Asurbanipal'ı, Babil'in başına ise Şamaş-Şumi-Ukin'i getirmişti. Bu iki kardeşin ikiz olduğu söylense de Şamaş-Şumu-ukin'in Babilli bir prensesten olduğu tahmin edilmektedir.[260]

1.3.5.Asurbanipal (MÖ 668-626) Döneminde Asur ile Antik Mısır İlişkisi

Asurbanipal, Asur kralı olduktan sonra babası Asarhaddonun ölümüne sebep olan Mısır meselesini ele aldı. Asarhaddon, Memfis'i ele geçirip Mısır'a hâkim olduktan sonra Mısır'ı krallıklara ayırıp bu krallıklar arasındaki rekabetten yararlanarak Mısır'ı elinde tutmaya çalıştı.

Asarhaddon, Mısır seferini başarıyla tamamlayıp Asur'a döndükten sonra bunu fırsat olarak gören Mısır Firavunu Taharka ise tekrar Mısır'a hâkim olmaya çalıştı. Mısırda ki birçok krallık Taharka'ya teslim olmuştur.[261]

[259] Gülsüm Demir, a.g.t., 42.

[260] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 189-190.

[261] Ekrem Memiş, Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar), Bursa:Ekin Yayınevi, 2.Baskı,2012, 261.

Asurbanipal döneminde Mısır'a 2 büyük sefer yapılmıştır. Birincisi MÖ 667'de Taharka'ya yapılmış ve Memfis ele geçirilmiştir. İkinci sefer ise MÖ 663'te Tantamani'ye yapılmış ve Teb ele geçirilmiştir. Saisli Nehao, tarafından idare edilen kuzey prensleri Asur'a karşı sadakatsiz davranarak Taharka tarafına geçmişti. Fakat bunlar Asurlular tarafından tutuklanmışlardır. Ancak Mısır'ı idare edebilmek için bu prensler Asur için vazgeçilmezdi ve Nehao'ya bu yüzden merhametli davranıldı. Nehao, Asur devletine karşı vassalık yemini ederek tekrar Mısır'da görevlendirildi. Mısırdaki Asurlu yöneticilere de Nehao'ya yardım etmeleri yönünde emirler verildi. Nehao'nun oğlu da önemli bir göreve atandı.[262]Aurbanipal'in Mısır'a düzenlemiş olduğu ilk sefer Asarhaddon'nun Mısır'a yapmış olduğu son sefer'in devamı değildir. [263]Çünkü Asurbanipal, Mısır'a yapılan ilk seferinde ordunun başında Turtanu adı verilen Asurlu komutanları göndermiştir. Kendisi ise Babil'de isyan çıkaran kardeşi Şamaş-Şumu-ukin ile ilgilenmiştir.[264] Taharka'nın başında olduğu Mısır orduları, Asur Turtanuları (komutanı) karşısında direnememişlerdir. Taharka bu mağlubiyetten sonra bir gemi ile Teb'e kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak Taharka'ya destek olan ve ayaklanmaya katılanlar Asur'a getirilerek boyunları kesilmek suretiyle cezalandırılmıştır.[265]

Asur orduları Karbanit şehrine gelerek Mısır şehirlerindeki Asurlular tarafından atanmış kralları yanlarına çağırmışlardır. Asurlular yanlarına çağırdıkları bu krallardan Taharka hakkında bilgi almışlardır. Taharka'nın deniz yoluyla Teb'e kaçtığını öğrenen Asur orduları güneye doğru yönelerek Teb'e 40 gün sonunda ulaşabilmişlerdir. Asurbanipal'de Mısır'a

[262] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 192.

[263] Ekrem Memiş, a.g.e., 261.

[264] Ekrem Memiş, a.g.e., 261.

[265] Gülsüm Demir, a.g.t., 43-44.

gelmişti, Asur kralını Sais ve Memfis kralları kıymetli hediyeler ile karşılamışlardır. Asurbanipel, bu krallardan hediyeler ve vergiler aldıktan sonra tekrar Asur'a dönmüştü. Asur ordusunun bir kısmı da Asurbanipel ile Ninive'ye geri dönmüşlerdir. Bu durumu haber alan Taharka tekrar Teb'e şehrini ele geçirmiş ve Mısırdaki küçük kralları tekrar tarafına çekmiştir.

Asurbanipal ise bu sadakatsiz şehir krallarını cezalandırmış, sadece ona sadık kalan Sais kralı Nehao'yu ödüllendirmiştir.[266]Asur kralı Asurbanipal, tekrar Taharka üzerine yürümüş ve onu mağlup ederek tekrar Asur hakimiyetini Mısır'da sağlamıştır.

Asurbanipal, Mısırda hakimiyeti sağladıktan buraya kendisine bağlı vassal bir kral atamış ve Ninive'ye dönmüştür. Bu sırada Taharka'nın yerine Tantamani başa geçmiştir. Asurbanipal'in Ninive'ye dönmesini fırsat bilen Tantamani Asur'a karşı bir isyan başlatmıştır.[267]MÖ 664'te Tantamani, Mısırdaki Asur Garnizonunu sıkıştırmaya başladı. Bunu üzerine Asurbanipal MÖ 663'te Asur ordusunu Mısır'a gönderdi.[268] O günün şartlarında Asur ordusunun , Asur ülkesinden Mısır'a ulaşması yetmiş dört gün sürmüştür. Bu uzun sefer sonunda Asur ordusu Mısır'ı tekrardan zapt etmiştir. Asur karşısında direnemeyeceğini anlayan Tantamani Nabata'ya kaçmıştı. [269]Böylelikle Habeş Sülalesinin(XXV.Sülale) Mısır üzerindeki egemenliği ebediyen son bulmuş oldu. Heredotos, Mısır üzerindeki Habeş egemenliğinin 50 yıl sürdüğünü yazar.[270]Bu, güneybatıda Asur genişlemesinin maksimum alanını işaretledi. Aynı

[266] Ekrem Memiş, a.g.e., 261.

[267] Mustafa Esen, a.g.m., 79.

[268] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 193.

[269] Ekrem Memiş, a.g.e., 262.

[270] Ekrem Memiş, a.g.e., 262.

kısa dönem, kuzeybatıda Anadolu'da onun maksimum etkisini gördü. Burada bir Kimmer istilası başladı ve yetrli yöneticilerin bir kısmı Asur'dan yardım istedi. Bu sırada Asur orduları Doğu Akdeniz kıyılarında vergi vermeyi reddeden Tire'ye saldırmış ve onları mağlup ederek tekrardan Asur'a vergi ödemelerini sağlamış ve Asur'un zenginliğine katkıda bulunmuşlardır.[271]

Asurbanipal, Mısır meselesini kesin olarak hallettikten sonra ülkesine dönmeye karar vermiştir. Asurbanipal o zamanki dünyanın en zengin ve kültürce ileri memleketi olan Mısırda kalmamış ve bu zengin ülkeyi, kendisine bağlı Mısırlı soylulardan seçtiği yöneeticilere vergi ve haraç karşılığında bırakarak geri dönmüştür.[272] Mısır'ın yenildiği haberini alan Filistin ve Suriye'deki şehir devletleri birbirleriyle yarışarak kızlarını ve oğullarını Asur kralına vererek , Asur'un teb'alığını istemeye başlamışlardı.[273]

Sonuç

Yayılmacı bir politik anlayış benimseyen Asur kralları bu yöntemle ekonomik ve askeri güçlerini daha da arttırmayı amaçlamaktaydılar. Yeni Asur kralları özellikle MÖ VIII. yüzyıldan itibaren izledikleri yayılmacı politikaları doğrultusunda Mısır üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Orta Asur Dönemi'nden itibaren Asur krallarının temel amacının Akdeniz ticaretini ele geçirmek olduğu görülür. Bu amaçla Yeni Asur Devleti kralları, hem SuriyeFilistin şehirleri üzerine hem de Mısır'a yönelik seferler düzenlemişlerdir. Özellikle III.

[271] Mustafa Esen, a.g.m., 79-80.

[272] Hanım Hande Duymuş, a.g.t., 193

[273] Ekrem Memiş, a.g.t., 262-263.

Tiglat-pileser dönemi Yeni Asur Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde düzenli orduya geçilmiştir. Yine bu dönemde Asur ordusu profesyonel bir yapıya bürünmüştür. Tiglat-pileser döneminde oluşturulan profesyonel ordu sayesinde Asur sınırlarının geniş alanları egemenlik altına aldığı görülür. Bu dönemde sayıları binleri bulan iyi donatılmış Asur ordusu Akdeniz ulaşmak buradaki ticareti ele geçirmek istiyordu. Şüphesiz ki bu doğrultuda kralın amacı büyük ordusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ülkesinin ekonomik refahını devam ettirebilmekti.[274]

[274] Mustafa Esen, a.g.m., 80-81.

Kaynakça

Akkuş Mutlu, S. (2019). *Asur İle Urartu Arasında Tampon Bir Bölge Šubria Ülkesi*, Konya: Çimke Basımevi.

Dalkılıç, S. (2016). *Orta Asur Devleti'nin Ortaya Çıkışı Ve I. Tiglat Pileser Dönemi Siyasi Faaliyetler*.(Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

Demir, G. (2013). *Asur İmparatorluğu'nun Askeri Tarihi(M.Ö. 2000-600)*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Duymuş, H.H. (20119. *Asur Devleti'nin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*. (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

Esen, M. (2019). *Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikası*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, S:1/1,71-93

Köroğlu, K. (2016). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Memiş, E. (2013). *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Yılmaz, C. (2015) *Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

YAZILI BELGELER IŞIĞINDA ANTİK MISIR- HURRİ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Bekir GÖKOĞLU

Özet

M.Ö. 3. Binyılın sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında bulunan Hurriler'in dilinin Asya kökenli dillerden olduğu yapılan araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Hurri devleti Mısır ile İlişkilerini Hurri-Mitanni kralı Tušratta döneminde kurmuşlardır. Asur ve Babil kaynaklarında Hanigalbat Hitit vesikalarında Mitanni veya Hurri olarak geçen Hurri-Mitanni devleti'nin Mısır ile ilişkilerinde Mısır Firavunu olarak bulunanlar III.Amenofis ve IV.Amenofis'tir. Huri-Mitanni kralı Tušratta'nın Mısır Firavunu IV.Amenofis ile ilişkileri hakkında Amarna arşivinde bulunan mektuplardan bilgi edinmekteyiz. Bu mektupların muhtevası ise siyasi evlilikler yoluyla kurulan akrabalık ilişkileridir. Hurri kralı Tušratta, Mısır Firavunu III.Amenofis'e kızını vererek onunla akrabalık bağı kurmuş ve Mısır'dan yüklü miktarda hediye ve altınlar almıştır. Tušratta, Mısır Firavunların'a gönderdiği mektuplarda altın isterken Mısır bölgesindeki altının bol miktarda olduğunu ve kendisine altın göndermelerini istemiştir. Bu çalışmamızda yer vereceğimiz Hurri – Mısır ilişkilerinde önemli bir yer tutan Amarna mektuplarından bazıları EA 17, 19 ve EA23,26 no'lu mektuplar olarak sınıflandırılmıştır. Bu mektuplar Tušratta tarafından Mısır Firavunları III.Amenofis ve IV.Amenofis'e gönderilmiştir. M.Ö. 2. Binyılın ortalarında Hurri- Mitanniler dönemin en güçlü devletlerinden biri iken Hitit kralı Şuppiluliuma'nın seferleriyle zayıflayarak güçlerini kaybetmişlerdir. Bundan sonrada Hitit devletlerinin vassalı olarak Asur devletine karşı tampon bir bölge olarak kullanılmıştır. Ege göçleri neticesinde ise Hitit İmparatorluğu ile birlikte tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Antik Mısır, Hurri-Mitanni, Siyasi Evlilikler, Tušratta, Amarna Çağı

Giriş

Mezopotamya'da büyük bir imparatorluk vücuda getiren Sami kökenli Akadlar'ın vesikalarından anlaşıldığına göre, M.Ö. 3.binyılın sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında Hurriler adıyla anılan bir kavim oturuyordu. Hurri dili üzerinde yapılan filolojik tetkikler, bu kavmin dilinin Asya kökenli olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu dilin, M.Ö 9-6 yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da güçlü bir devlet kuran Urartu kavminin diline benzediği, bir başka deyişle M.Ö. 1. Binyılda karşımıza çıkan Urartularla M.Ö. 3. Binyıl Akkad metinlerinden tanıdığımız Hurriler'in akraba oldukları tespit edilmiştir.[275]

Dil olarak Hurrice'nin keşfi tıpkı Hititçe gibi 1887'de Nil Vadisi'ndeki Amarna arşivinin bulunmasıyla başlar. Burada bulunan ve Mitanni kralı Tušratta'nın III.Amenofis'e yazdığı 494 satırlık mektup bugün dahi ele geçen en uzun Hurrice metindir. Bu mektup son yıllarda Boğazköy'de bulunan iki dilli metinler ve Ugarit'teki sayılı sözlük metinleri dışında Hurri dilinin çözülmesinde hala anahtar rolü oynamaktadır. Mektubu gönderen Tušratta kendisine Mitanni Kralı dediği için mektubun diline Mitannice denilmiştir.[276]

1988'de Mısır'da El Amarna'da bulunmuş Kral Tušratta'nın, Mitanni mektubu Hurri dili üzerinde bazı belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır. Tušratta zaman içerisinde Mısır'a birçok mektup yollamasına rağmen bunların çoğu Akadça'dır. Buna rağmen mektuplar içinde 494 satırlık Hurrice bir metinde bulunmaktadır. Bu mektupların karşılaştırmaları Determinatifler

[275] Memiş, Ekrem. (2013). *Eskiçağ Türkiye tarihi en eski devirlerinden Pers istilasına kadar*.(Ekin Yayınevi).38.

[276] Tamer, S. *Hurri Siyasi Tarihi ve Kültürü* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. (2010).28.

tarafından yapılmış ve bu sayede birçok Hurrice kişi ve yer adı tespit edilmiştir.[277] Bugün Berlin Müzesinde korunmakta olan bu mektup MÖ 15. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Mitanni kralı Tušratta tarafından Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderilen bu mektup oldukça uzundur. 494 satırdan oluşan mektup muhtemelen babası Kral Tušratta tarafından Mısır firavunu III. Amenofis'le evlendirilmek üzere Mısır'a gönderilen Hurri prensesi Keluhepa (Taduhepa) ile birlikte gönderilmiştir.[278]

Tušratta, kendisine ait mektuplardan anlaşıldığı üzere, toprak bütünlüğünü, özellikle, Suriye'deki egemenliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen Hitit tehdidine karşı Mısır ile geliştirdiği ilişkilerini, kendisinden önceki dönemlerde de gerçekleştirilmiş olan bir yolla, yanidost siyasi ilişkilerin içeriğinin "bir tür akraba olma" ile kuvvetlendirilmesi esasına dayanan "siyasi diplomatik evlilikler" yoluyla perçinlemeye çalışmıştır.[279]

Hurri – Mitanni – Antik Mısır İlişkileri

Hurri – Mitanni kralı Tušratta ile Antik Mısır ilişkileri daha Tušratta Hurri kralı olmadan önce başlamıştır. Bu ilişkilerin başlangıcı Tušratta'nın kız kardeşi Keluhepa ile Mısır Firavunu III.Amenofis'in evlendirilmesidir. Tušratta Mısır ile ilişkilerini geliştirerek Hurriler'in üzerindeki Hitit baskısını azaltmak istemiştir. Tušratta Mısır ile kurmuş olduğu ilişkileri

[277] Bingöl, A. (2013). *Hurriler'in Siyasi Organizasyonları*, 6/1(2013),119-120.

[278] Aslantürk, N. Hurriler. erişim 28 Mayıs, 2020, https://www.academia.edu/37482521/HURRİLER.

[279] Yıldırım, Nurgül. Mitanni Kralı Tuşrattan'ın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme, Anadolu Arşivleri 11/1 (2017):153-154.

diplomatik evlilikler gerçekleştirerek perçinlemek istemiştir. Hurri kralı Tušratta'nın Mısır ile olan ilişkilerini Tel Amarna'da bulunan Amarna mektuplarından da öğrenmekteyiz. Tušratta Mısır'a 13 mektup göndermiştir. Bu mektuplar EA17-EA30 arasındaki mektuplar olarak sınıflandırılmıştır. Bu mektuplarda gönderen ve gönderilen isimler yazmaktadır. Tušratta döneminde en çok mektup Mısır Firavunu III.Amenofis'e gönderilmiştir. Bunun nedeni ise III.Amenofis'in Tušratta'nın kız kardeşi ile evlenmesidir. Bu mektupların gönderildiği kişiler ise şunlardır:

MEKTUP NUMARASI	GÖNDEREN KİŞİ	GÖNDERİLDEN KİŞİ
EA17	Tušratta	III.Amenofis
EA18	Tušratta	III.Amenofis
EA19	Tušratta	III.Amenofis
EA20	Tušratta	III.Amenofis
EA21	Tušratta	III.Amenofis
EA22	Tušratta	III.Amenofis
EA23	Tušratta	III.Amenofis

EA24	Tušratta	III.Amenofis
EA25	Tušratta	IV.Amenofis
EA26	Tušratta	Tiye (MısırKraliçesiIII.Amenofis'ineşi)
EA27	Tušratta	IV.Amenofis
EA28	Tušratta	IV.Amenofis
EA29	Tušratta	IV.Amenofis
EA30	Tušratta	Kenan Krallarına

EA 17 No'lu Mektup

Tušratta'nın bu mektubu 54 satırdan oluşmaktadır. Bu mektup günümüzde British müzesinde muhafaza edilmektedir. Tušratta tarafından Mısır'a gönderilen ilk mektup olma özelliğini taşıyan EA 17 numaralı mektubun muhtevası ise Tušratta'nın Hititlere karşı kazanmış olduğu zaferi müttefik'i III.Amenofis'e bildirmesidir. Tušratta bu mektubunda kız kardeşi Keluhepa'nın da adını zikretmiştir. Tušratta mektubun da Mısır Firavununa Ağabeyim diye hitap etmiştir. Tušratta'nın bu ifadesi kendisini Mısır Firavunu III. Amenofis ile eşit görmediği göstermektedir. Babil ve Asur kralı Mısır Firavunlarına yazdıkları mektuplarda biraderim diye hitap ederken Tušratta Ağabeyim şeklinde hitap etmiştir. Tušratta'nın Mısır Firavunu

III.Amenofis'e gönderdiği mektup selamlama ve iyi dilekleriyle başlamaktadır. Tušratta devam eden satırlarda Tuhi adlı şahıstan bahsederken bu kişinin efendisini öldürdüğünü ve kendisine düşman olduğunu yazmıştır. Tušratta daha sonra kardeşi olan Artaşumara'nın intikamını aldığını da Mısır Firavununa yazmıştır. Tušratta Mısır Firavununa babasıyla dost olduğunu da söyleyerek kendilerinin de dost olduğunu III.Amenofis'e mektubunda yazmıştır. [280]Tušratta bu dostluk sayesinde Hurri prensesi Kelu-hepa'nın kendisine verildiğini söylemiştir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

'' *Ağabeyim Mısır kralı Nibmuaria'ya (III.Amenofis) kardeşin Mitanni Kralı Tuşratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Ablam Keluhepa (Taduhepa) ile sen iyi ol; Evleriniz, eşleriniz, oğullarınız, soylularınız, savaşçılarınız, atlarınız, savaş arabalarınız ve ülkenizin her yeri iyi olsun. Babamın tahtına oturduğumda hala gençtim ve Tuhi ülkeme kötü davrandı ve efendisini öldürdü. Ve bu nedenle bana iyi davranmadı (ve) dost olmak yerine karşı tarafımda yer aldı. Bununla birlikte, özellikle, topraklarımda işlenen bu kötülüklerden dolayı ben harekete geçtim (ve) kardeşim Artašumara'nın katillerini, sahip oldukları her şeyle birlikte öldürdüm. (Bunları) sana söylüyorum, çünkü sen babama dostça davrandın, böylece kardeşim bu işi duyup sevinecekti. Babam seni seviyordu ve sen babamı hala seviyorsun. Ve babam,(bu) sevgisi yüzünden ablamı sana verdi.*[281]

[280]**Yılmaz, C. Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler. (yüksek lisans tezi).Pamukkale Üniversitesi , Denizli. (2015). 100-101.**

[281] Yıldırım, Nurgül. a.g.m. 154-155.

Ve senin gibi babamla başka kim durdu? Dahası, ertesi yıl, kardeşim. . . Hatti'nin bütün toprakları. Düşmanım topraklarıma geldiğinde Efendim Tešup onu elime verdi ve ben onu yok ettim. Onlardan hiçbiri ülkesine geri dönemedi.''[282]

Tušratta mektubun devam eden kısımlarında Hititlere karşı kazandığı zaferden elde ettiği ganimetlerin içinden Mısır Firavunu III.Amenofis'e gönderdiği hediyeleri ve kız kardeşine gönderdiği hediyeleri mektubun da yazmıştır. Tušratta elçi gönderdiğini de mektubun devam eden satırlarında yazmıştır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

'' *Hatti ülkesindeki ganimetten sana bir savaş arabası, iki at, bir erkek köle, bir kadın köle gönderdim. Ve kardeşim için beş savaş arabası (ve) beş at koşum takımını hediye olarak gönderdim. Ve kız kardeşim Keluhepa'ya hediye olarak bir altın iğne takımı, bir altın küpe takımı, bir altın tanrı (heykelciği) ve bir kap iyi cins yağ gönderdim. Benim yardımcım (elçim) Keliya ile beraber Tunip-ibri'yi gönderdim.*[283]

Tušratta mektubunda devam eden satırlarda elçisinin çabuk gönderilmesini istemiştir. Bu durum Amarna arşivindeki bazı mektuplarda karşımıza sıkça çıkmaktadır. Dönemin ulaşım şartları düşünüldüğünde yolculukların uzun sürdüğü tahmin edilmektedir. Bunun üstüne elçilerin gittikleri yerde oylandıkları da düşünüldüğünde geriye dönüş süreleri bir hayli uzun olduğundan devletler açısından hassas bir mevzu olmuştur.[284]

[282]Yıldırım, N. a.g.m. 155.

[283]Yıldırım, N. a.g.m. 155

[284]Yılmaz, C. a.g.t. 102.

‘’*Kardeşim hızlı bir şekilde onları gönderir ve böylece kardeşimin tebriklerini dinlemek ve sevinmek için kelimeleri çabucak geri getirebilir. Kardeşim benimle (sevincimi) paylaşır ve kardeşim habercilerini göndererek kardeşimin selamını getirebilir ve ben onları alabilirim.*’’[285]

Tušratta’nın Mısır Firavunu III.Amenofis’e yazmış olduğu bu mektup Tušratta’nın babası zamanında Mitanni ile Mısır arasında kurulan dostluk ilişkilerinin devam etmesi üzerine yazılmıştır. Bu dostluk Mısır Firavununa verilen Kelu-hepa ile perçinlenmiştir. Bu dostluk Tušratta zamanında da devam ettirilmek istenmiştir. Tušratta, III.Amenofis’e yazmış olduğu EA17 no’lu mektup sayesinde Mitannilerin Hititler ile olan ilişkileri hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Bu mektuptan Tušratta’nın Hititlere karşı zafer kazandığını öğrenmekteyiz. Tušratta, Hititlerden aldığı ganimetleri de III.Amenofis’e hediye olarak göndermiştir. [286]

EA 18 No’lu Mektup

Bugün Vondersiatisches müzesinde muhafaza edilen bu mektup hasarlı olduğundan okunamamaktadır.[287]

EA 19 No’lu Mektup

[285] Yıldırım, N. a.g.m. 155.

[286] Yılmaz, C. a.g.t. 101-102.

[287] Yılmaz, C. a.g.t. 102.

Tušratta EA 18 no'lu mektubundan sonra Mısır Firavununa EA19 no'lu bir mektup daha göndermiştir. Bugün British müzesinde muhafaza edilen bu mektup 84 satırdan oluşmaktadır. Tušratta bu mektubunda Mısır Firavunu II.Amenofis'e damadım diye hitap etmiştir. Tušratta'nın gönderdiği bu mektupta selamlama ifadeleriyle başlamaktadır. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:

'' *Kardeşim, Damadım, Beni seven ve Sevdiğim] Mısır Kralı Nibmuaria'ya, Mitanni Kralı Büyük Kral sizi seven kardeşin Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Evinizde, kız kardeşim için, eşlerinizin geri kalanı için, oğullarınız için, savaş arabanız için, atlarınız için, savaşçılarınız için, ülkeniz için ve size ait olan her şey için iyilik diliyorum.*''[288]

Tušratta gönderdiği bu mektupta 9.-16. Satırlar arasında Mitanni ile Mısır arasındaki dostluğun eskiden beri ettiğini yazmıştır. Tušratta ilgili satırlarda III.Amenofis'e övgüler dizmiş ve daha sonra da kendisine dua etmiştir.Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:

''*Atalarınızın zamanından beri atalarımıza hep sevgi gösterildi. Siz kendiniz daha da ileri gittiniz ve babama çok büyük sevgi gösterdiniz. Şimdi, sürekli ve karşılıklı sevgimize dayanarak, babama gösterdiğin sevginin on misli fazlasını bana göstermeni istiyorum. Tanrılar (dostluğumuzu) arttırabilir ve Efendim Tešup ve Amon şimdiye kadar olduğu gibi bu karşılıklı sevgiyi her zamankinden daha ünlü bir hale getirebilirler.*''[289]

Tušratta'nın yazmış olduğu mektubun devamında Mısır Firavunu'nun Tušratta'nın kızını istediğini ve bunu içinde elçisi Mane'yi Mitanni ülkesine gönderdiğini öğrenmekteyiz. Kızı

[288] Yıldırım, N. a.g.m. 155.

[289] Yıldırım, N. a.g.m. 155-156.

götürmek için gelen bu elçi kızını gördüğünde hayran kalmış ve ona övgüler dizmiştir. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir.[290]

‘’*Kardeşim, elçin Mane'yi gönderdiğinde, dedin ki: "Kızınızı buraya karım ve Mısır hanımı olmak üzere gönder”. Ağabeyimi hiç kırmadım ve hemen dedim ki: "Elbette!" Kardeşimin istediği kişiyi (kızımı) (elçin) Mane'ye gösterdim ve onu gördü. Onu gördüğünde, ona büyük övgüyle söz etti.*’’[291]

Tušratta’nın yazmış olduğu EA19 no’lu mektubun devamında iki ülke arasındaki ilişkilerin devam ettiğini ve Mitanni ülkesinden Keliya isimli elçinin Mısır’a gittiğini öğreniyoruz. Mektubun devamında iki ülke kralının birbirine güzel sözler söylediği de anlaşılmaktadır. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:

Bütün toprakların ve kardeşimin topraklarının sahibesi tanrıçam Šaušga (Šawušga/İštar) ve kardeşimin tanrısı Amon, kızımı kardeşimin arzularına uygun göstersin. Elçim Keliya, kardeşimin bana söylediği sözleri iletti ve onları duyduğumda çok sevindim, dedim ki: “'Elbette aramızdaki karşılıklı sevgi ve bunlar sonsuza kadar devam etsin” Kardeşime yazdığımda, dedim ki: “aramızda dostluk olsun”.[292]

Tušratta mektubunda devam eden satırlarda Mısır Firavunu III.Amenofis’ten kendisine altın göndermesini istemiştir. Tušratta, Firavundan babasına gönderdiği altından daha fazla

[290] Yılmaz, C. a.g.t. 102.

[291] Yıldırım, N. a.g.m. 156.

[292]Yıldırım, N. a.g.m. 156.

altın göndermesini ve kendisine gönderilen bu altınların ise işlenmemiş saf altın olmasını istemiştir. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:

‘’*Ayrıca kardeşime dedim ki: "Kardeşim bana, babamdan on kat daha iyi muamele etsin". Kardeşimden çok altın sordum ve ona "Erkek kardeşim bana babasından daha çok şey hediye etsin ve göndersin, babama çok (altın) gönderdin, ona büyük altın kavanozlar ve altın sürahiler gönderdin, altın tuğlaları sanki 'bakırın eşdeğeriymiş gibi' gördün. Keliya'yı kardeşime gönderdiğimde, bana söz verdiği altın ile ilgili ona dedim ki: "Kardeşim bana babama davrandığından [on kat] daha iyi davransın ve işlenmemiş çok altın göndersin*.’’[293]

Tušratta’nın gönderdiği EA19 no’lu mektubunda 80-85.satırlar son cümleleri olup bu satırlarda Mısır Firavununa gönderilmiş olan selamlama hediyelerinden bahsedilmektedir. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:[294]

‘’ *Ben bu mektubumla beraber kardeşime selamlama hediyesi olarak şunları gönderiyorum: 1 adet altın kadeh ki onların kulpunda hakiki lapis lazuliden işlemeler bulunmakta; 1 de maninnu- gerdanlık, 20 parça hakiki lapis lazuli, 19 parça altın onların ortasında hakiki lapis lazuli süslemeler var. 1 maninnu gerdanlık, 42 hakiki hulalu taşı, 40 parça arzallu taşı şeklinde altın ve onların merkezinde yerleşmiş hakiki arzallu taşı süslemeleri bulunmakta. 10 takım at, onlara ait her şeyi mevcut 10 ahşap araba, 30 kadın ve erkek*.’’[295]

[293] Yıldırım, N. a.g.m. 156.

[294] Yılmaz, C. a.g.t. 103.

[295] Yılmaz, C. a.g.t. 103-104.

Tušratta'nın Mısır Firavuna gönderdiği bu mektup oldukça ilginçtir. Bu mektubun başından beri iki devlet arasında var olan iyi ilişkilerin devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu mektupta Mısır Firavunun Tušratta'nın kızını istemesi bu ilişkilerin sürmesi açısından da önemlidir.[296]

EA 26 No'lu Mektup

Tušratta, III.Amenofis'in MÖ.1364 yılında ölümüyle birlikte III.Amenofis'in eşi olan Tiye'ye EA26 no'lu mektubu göndermiştir. Tušratta daha sonra III. Amenofis'in oğlu olan IV.Amenofis'e de ilişkilerin devam etmesi için mektuplar göndermeye devam etmiştir. Mitanni kralı Tušratta tarafından Mısır kraliçesi Tiye'ye gönderilen EA26 no'lu mektup bugün British müzesinde muhafaza edilmektedir. Bu mektup 66 satırdan oluşmaktadır. [297]

Tušratta tarafından gönderilen bu mektupta eksik kısımlar mevcuttur. Tušratta mektubuna Tiye'ye selamlama cümleleriyle başlamıştır. 1-7.satırlar arasında geçen mektubun ilgili satırları şu şekildedir:[298]

[296]Yılmaz, C. a.g.t. 104.

[297] Yılmaz, C. a.g.t. 106.

[298] Yılmaz, C. a.g.t. 106.

‘’*Büyük Kraliçe Tiye'ye, Mitanni Kralı Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim siz de iyisinizdir. Eviniz, oğlunuz (IV. Amenhotep/Akenaton) için her şey yolunda gitsin, askerleriniz ve size ait her şey için iyilikler diliyorum.*’’[299]

Tušratta mektubunun 7-18.satırlarında Mısır kraliçesi Tiye’ye III.Amenofis ile olan dostluğunun güzelliğinden, birbirlerini seven iki dost olduklarından bahsetmektedir. İkisi arasında yapılan yazışmalar hakkında Tiye’nin, Mane’nin ve Keliya’nın bilgisi olduğundan ayrıca kraliçenin iki dost arasında konuşulan önemli konuları bilen bir kişi olduğundan ve de bunları başka kimsenin bilmediğinden söz edilmektedir. Tuşratta mektubunun devam eden satırlarında Mısırdan beklediği hediyelerin kendisine gönderilmediğinden de bahsetmektedir. Mektubun ilgili satırları şu şekildedir:[300]

‘’*Kocanız Nibmuaria'ya, (III. Amenhotep) her zaman dostluk hissettiğimi biliyorsunuz, kocanız Nibmuaria benim için hep dostluk hissetti. Ve kocanız Nibmuaria'ya, yazdığım ve söylediğim şeyleri ve kocanızın yazdığı ve bana sürekli olarak söylediği şeyleri, henüz birbirimizi iyi tanımadığımız için, elçim Keliya ve elçiniz Mane iyi bilir. Siz elçilerinizi daha sık göndermelisiniz. Kocanız Nibmuaria ile arkadaşlığımızı unutmayacağım. Şu an ve her zamankinden daha çok, oğlunuz Nabhuria (IV. Amenhotep/Akenaton/ Nabhurireya) için on kat daha fazla dostluk sahibiyim. Kocanız Nibmuaria'nın sözlerini bilen sizsiniz, ancak kocanız Nibmuaria'nın bana gönderilmesini emreden saygı armağanını henüz göndermediniz.*[301]

[299] Yıldırım, N. a.g.m. 157.

[300] Yılmaz, C. a.g.t. 106

[301] Yıldırım, N. a.g.m. 157.

Kocanızın muazzam altın heykelleri için Nibmuaria'ya sormuştum... Fakat oğlunuz altın kaplamalı ahşap heykellere sahip. Altın, oğlunuzun ülkesinde toz gibi, neden bu kadar acının sebebi olmuşlardır? Oğlunuz bana bunları neden vermedi? ... Babamın almaya alıştıklarını bana da vermeli.''[302]

Tušratta mektubunun sonunda '' *umarım sizin oğlunuzun elçileri, sizin elçileriniz, benim ve eşim Yuni'nin elçileri iki devlet arasında gider gelirler*'' diyerek iyi ilişkilerin devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra da Tiye'ye gönderilen selamlama hediyelerini şu şekilde listelemiştir: '' *Kolza yağı (miktarının yazılı olduğu kısım eksik), bir takım altın işlemeli taş*.''[303]

Tušratta bu mektubunu Msır'ın en güçlü kadınına göndermiştir. Tiye hem III.Amenofis'in eşi hem de ondan sonra tahta çıkmış olan IV.Amenofis'in annesi olarak devlet politikasında ekili bir kişiydi. Tušratta, Mısır ile ilişkilerin devam etmesi için Tiye'ye mektubunu göndermiştir.Tušratta, kraliçe Tiye gönderdiği bu mektuptan beklediği sonucu alamayınca IV.Amenofis'e tekrar bir mektup gönderme gerekliliği duymuştur.

EA 28 No'lu Mektup

Tušratta IV.Amenofis'e gönderdiği EA28 no'lu bu mektubunda da kendisine gönderileceği söylenen heykel ve altınları tekrardan IV.Amenofis'e hatırlatmıştır. Tušratta bu mektubunda ayrıca elçisi hakkındaki kaygılarını da dile getirmiştir. Tušratta'nın gönderdiği bu mektupta dikkat çeken bir hususta IV.Amenofis'e damadım şeklinde hitap etmesidir. Çünkü

[302] Yıldırım, N. a.g.m. 157.

[303] Yılmaz, C. a.g.t. 107.

Tušratta'nın damadı IV.Amenofis değil III.Amenofis'tir. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

''*Kardeşim, Damadım, Beni seven ve Sevdiğim Mısır Kralı Nabhuria'ya, Mitanni Kralı Büyük Kral Sizi [seven], Kardeşin Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Evinizde, anneniz Tiye için, eşiniz kızım Taduhepa için, eşlerinizin geri kalanı için, oğullarınız için, savaş arabanız için, atlarınız için, savaşçılarınız için, ülkeniz için ve size ait olan her şey için iyilik diliyorum. Elçilerim Pirissi ve Tulubri'yi sen kardeşime gönderdim ve onlara sana ulaşmak için acele etmelerini söyledim. Onları küçük bir grup koruma ile gönderdim. Ve kardeşim, önceden sana yolladığım mektupta demiştim ki: "Kardeşimin elçisi Mane'yi benim elçimi (Keliya) serbest bırakana kadar alıkoyacağım" Ve şimdi kardeşim onları gönderme taraftarı değil ve onları alıkoyuyor… Kardeşim elçilerimi hemen serbest bıraksın… Elçin Mane'ye gelince, onu serbest bırakmak istiyorum ve kardeşimin elçimi serbest bırakmasını istiyorum.* [304]

Bunların aramızda bir sorun yaratmasını istemiyorum… Söylediklerimin ne anlama geldiğini babanız ve anneniz Tiye dışındaki hiç kimse bilmez. Tiye'nin bunlarla ilgili ne düşündüğünü merak ediyorsanız ona sorunuz. Benim babanızdan sürekli gördüğüm sevgiyi,

[304]Yıldırım, N. a.g.m. 158

şimdi kardeşim sen de bana göstermelisin ve kardeşim başkalarının söylediklerine itibar etmemelisin.''[305]

Tušratta, bu mektubun devamında Mısır'ın elçilerin dönüşünü geciktirmesi sebebiyle canını sıkmış ve elçiler hakkında şöyle bir benzetmede bulunmuştur:

''*Elçiler kuşlar gibi uzak memleketlere giderler. Biz onlar olmazsa nasıl haberleşeceğiz? Umarım kardeşim elçilerimizin zamanında dönmesine müsaade eder ve ben de onun sözlerini işitebilirim*.'' Mektup Mitanni kralı Tušratta'nın iki devlet arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesine dair iyi dilekleriyle son bulmaktadır.[306]

EA 29 No'lu Mektup

Tušratta tarafından Mısır Firavunu IV.Amenofis'e gönderilen bu mektup selamlama cümleleriyle başlamaktadır. Mektubun ilgili kısımları şu şekildedir:

''*Kardeşim, Damadım, Beni seven ve sevdiğim Mısır Kralı Nabhuria'ya, Mitanni Kralı Büyük Kral Sizi [seven], Kardeşin Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Evinizde, anneniz Tiye için, eşiniz kızım Taduhepa için, eşlerinizin geri kalanı için, oğullarınız için, savaş arabanız için, atlarınız için, savaşçılarınız için, ülkeniz için ve size ait olan her şey için iyilik diliyorum.*'' [307]

[305]Yıldırım, N. a.g.m. 158

[306] Yılmaz, C. a.g.t. 109.

[307] Yıldırım, N. a.g.m. 159

Tušratta EA 29 No'lu mektubunda kendisinden önceki dönemde Mitanni-Mısır arasında yaşanan diplomatik evliliklerin detaylarını paylaşmış ve kendi döneminde, daha önceden yapılan evliliklerde Mitanni tarafından çıkarılan sıkıntıların hiçbirinin yaşanmadığını kaydetmiştir. Bu tavrıyla Mısır'a olan sevgisini ve sadakatini kanıtladığını düşünen Tušratta mektubunda şu ifadelere yer vermiştir.[308]

''*Babanız Nibmuaria anlaşmamız hakkında bana sürekli mektup gönderirdi. Onun bana sürekli yazdığı, diğer konularla ilgili değildi. Tüm sözlerimizi babanız Nibmuaria sürekli anardı. Tüm bu sözleri anneniz kraliçe Tiye'de biliyor. Bunlarla ilgili size bilgi verebilir. Benim sevgili kardeşim baban Nibmuaria ile dostluğumuz [hep] güçlüydü. Herhangi bir konuda sıkıntı yaşamaktan kaçındık… Baban Nibmuaria benim büyükbabam Artatama'ya beş ya da sekiz kez yazmış ve kız kardeşini eş olarak istemiştir. Ancak büyükbabam bunu [kabul etmemiştir] Babanın 17. kez istekte bulunması ve ısrarı ile bu evlilik gerçekleşebilmiştir.* [309]

Baban Nibmuria babam Šuttarna'ya mektup yazmış ve kızıyla (kız kardeşimle) evlenmek istediğini belirtmiştir. Baban üç ya da dört kez mektup yollamış, ancak babam kızını vermemiştir. Beşinci ya da sekizinci kez istediğinde ve ısrarı nedeniyle babam kızını göndermiştir. Babanız Nibmuaria bana mektup yolladı ve benden kızımı istedi. Ben ona ["hayır"] demedim. Ben ona ilk isteyişinde, elçisine "hemen kızımı vereceğim" dedim. Elçiniz ikinci kez geldiğinde kızımın başına kaliteli yağ döktüler ve başlık parasını ödediler, ben de kızımı verdim. Ve babanız başlık parası için bir sınır belirlememişti… Ben de kızımı ilk seferde vereceğimi söylemiştim. Üç ay içinde babanız elçi yolladı ve elçi ile babanız bana dört

[308] Yıldırım, N. a.g.m. 159

[309] Yıldırım, N. a.g.m. 159

paket/çuval mücevher olmayan altın göndermişti. Babanız oldukça cömertti. Kızımı gönderdiğim için babanız hoşnuttu… Taduhepa babanızı onurlandırdı, mutlu etti. Babanız, elçim (Keliya) Taduhepa'yı ona götürdüğünde, elçim onuruna ülkesinde bir şölen vermişti.

Babanız Taduhepa için, elçim Keliya ile bana [x paket] bin šeqel ağırlığında altın yolladı… Babanız elçim Keliya'ya hep güvendi ve sevgi gösterdi. Keliya ile bana yedi paket/çuval som altın gönderdi… Babanız hep sözünü tuttu ve aramızda yaşanacak herhangi bir husumete mahal vermedi… Babanız "altından ve gerçek lapis lazuliden yapılmış heykeli yapıp, göndereceğim" demişti… Babanız kaderine gittiğinde ben dedim ki: "Sevgili kardeşim Nibmuaria ölmedi, o ve ülkesi yaşayacak"… Ancak sen kardeşim Nabhuria, bana ilk yazdığında, elçim Keliya'yı serbest bıraktığında ve ben elçin Mane'yi serbest bıraktığımda sen bana ahşap bir heykel gönderdin, ancak (bu ahşap heykel) babanın bana söz verdiği altın heykel değildi. Buna çok öfkelendim ve onurum kırıldı. Bunun üzerine sana [şöyle yazdım]: "Baban kardeşim Nibmuaria benim hediyemi yollamıştı, ama kardeşim Nabhuria babasının söz verdiği benim diğer hediyelerimi yollamadı." Bu benim kalbimi kırmıştı… Elçin Mane kardeşimin yolladığı mallarla ulaştığında ve onları teslim ettiğinde, ben baş elçimden ona şunları söylemesini istedim: "Tıpkı babam gibi tüm kalbimle kardeşime sevgi besliyorum, dahası kardeşimin babasıyla birbirimizi hep sevdik, bu nedenle kardeşim benim hediyelerimi gönderir… [….bu] mutluluğu paylaşmalı ve kutlamalıyız… [….] Pirissi ve Tulubri'yi oldukça hızlı bir biçimde sana gönderirim… [….ben] sana gönderirim [….] üç bin …"[310]

[310] Yıldırım, N. a.g.m. 159-160.

Mektubun son satırları, Tušratta'ya söz verilen altın heykel ve hediyelerin ulaştırıldığı, iki akraba ülke arasındaki güvenin yeniden tesis edildiği ve ticari ilişkilerin geliştirildiği yönünde yorumlanmıştır. [311]

Sonuç

Mitanni kralı Tušratta'nın daha tahta çıkmadan Mısır ile kurduğu ilişkiler Tušratta'nın kral olmasından sonra da gelişerek devam etmiştir. Tušratta'nın Mısır ile ilişkileri siyasi evlilik ve ticaret üstüne kurulu bir ilişki olma özelliği taşımaktaydı. Tušratta, dönemin güçlü devleti olan Hititler ve daha sonrasında Asur ile olan ilişkilerinde kendini güvende hissetmek için Mısır ile bağlarını güçlendirmek istemiştir. Tušratta, Mısır ile kurduğu ilişkileri Hurri Prenseslerini Mısır Firavunları ile evlendirerek sağlamlaştırmıştır.

III.Amenofis ile başlayan Tušratta, Mısır ilişkilerini III.Amenofis'İn ölümünden sonra da devam ettirmek istemiş ve kraliçe Tiye ile de diplomatik ilişkiler kurmuştur. Tušratta, Mısır kraliçesi Tiye'te gönderdiği mektupla ilişkilerin devam etmesi yönündeki arzularını iletmiş ve kraliçe ile birbirlerine elçilerin gönderilip alınmasını istemiştir. Tušratta'nın III. Amenofis ve Tiye ile kurduğu iyi ilişkiler IV.Amenofis'in tahta çıkmasıyla birlikte durağan bir hal almıştır.

Tušratta, Mısır firavunlarına yazdığı mektuplarda, genellikle benzer bir üslup kullanmış ve mektubun içeriği farklı olsa da, ablası ya da kızı ve firavunun evlilikleri ile ilgili iyi dileklerde bulunmuştur. Tušratta'nın mektuplarında bahsi geçen ve kendisine verileceğine dair

[311] Yıldırım, N. a.g.m. 160.

söz verilen Mısır altınları ile ilgili satırlar, bu altınların belli bir antlaşma dahilinde III. Amenhotep zamanında belirlendiğini düşündürmüştür. Bu altınlarla ilgili ödeme, Tušratta'nın ısrarı sonucu IV. Amenhotep döneminde gerçekleşmiştir. Mitanni ve Mısır arasındaki diplomatik evliliklerde, gelinler için istenen başlık ve hediyelerin zamanında gönderilmiş olması, geç gönderilen bu altınların siyasi ya da ticari bir antlaşma çerçevesinde vaad edildiğini açıkça ortaya koymuştur. Genel olarak bakıldığında Tušratta'nın mektupları, Mısır ile ittifakın diplomatik evlilikler kanalıyla ve küçük çaplı ticari aktivitelerle sağlamlaştırılmaya çalışıldığını göstermiştir. Bu mektuplar yalnızca MısırMitanni arasındaki ilişkileri konu almamış, dönemin siyasi ortamının aydınlatılmasını da sağlamıştır. Bu mektuplardan politik evliliklerin, adeta yapılan siyasi ve ticari ittifakların kaçınılmaz bir maddesi, garantörü olarak görüldüğü anlaşılmıştır.[312]

Hurri siyasi tarihi hakkında bildiklerimiz yanında, bilmediğimiz henüz aydınlanmamış pek çok konu vardır. Hurriler'e ait birinci elden kaynakların bulunduğu merkezler henüz keşfedilmemiştir. Bunun nedeni bu merkezlerin üzerinde günümüz yerleşmelerin olması büyük bir ihtimaldir. İlerleyen zaman içinde, gelişen teknolojinin de yardımıyla yapılacak arkeolojik kazıların neticesine göre yeni bir Hurri tarihi yazılabilir.

[312] Yıldırım, N. a.g.m. 163.

Kaynakça

Bingöl, A.(2013). *Hurriler'in Siyasi Organizasyonları*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/1115-134.

Memiş, E. (2013). *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*. Bursa: Ekin yayınevi.

Nursel Aslantürk. ''Hurriler.'' 28 Mayıs, 2020, https://www.academia.edu/37482521/HURRİLER

Tamer, S. (2010). *Hurri Siyasi Tarihi ve Kültürü*. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yıldırım, N.(2017). *Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme*, Anadolu Arşivleri 11/1,151-168.

Yılmaz, C. (2015). *Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler*. (yüksek lisans tezi).Pamukkale Üniversitesi , Denizli.

İNGİLİZ DİLİ EĞİTİMİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN IN-SERVICE TEACHERS' MINDSET TYPES AND THEIR INSTRUCTIONAL STRATEGIES

Aslıhan YILMAZ

Abstract

Mindset is the belief of whether people's abilities can be improved or not. It has been an essential phenomenon in education, and the value of this concept cannot be ignored in teachers' educational career. Teachers' mindset plays a pivotal role in learner achievement and building up self-esteem. On the other hand, there has not been much research done to examine teachers' mindset and teacher efficacy in instructional strategies. Thus, this study aims to investigate the relationship between in-service teachers' mindset types and their efficacy in instructional strategies. 130 EFL instructors who are teaching at the English Preparatory Program from state and foundation universities, which are located in Turkey, participated in this research. Teachers' Self-Efficacy Scale (TSES) and Teachers' Mindset Instrument (TMI) were used as data collection tools. TSES and TMS were found the most trustable and valid tools to measure the teachers' instructional strategies and their mindset. The reliability of the Teacher Mindset Instrument was measured as (a = 0.79). The reliability of Teachers' Self-Efficacy Scale was measured as (a= 0.86) for efficacy in instructional strategies. Pearson Correlation Analysis and Regression Analysis was conducted to reveal the relationship between teachers' mindset and teacher efficacy in instructional strategies. The results of the study indicate that there is a significant difference between teachers who have a growth mindset and a fixed mindset in terms of using instructional strategies. The teacher efficacy in the instructional strategies is more powerful when the teachers adopt growth mindsets. Researching these two concepts might contribute to teachers' success in the future. Also, this study can shed light on the teacher development programs that universities will offer to their teachers.

Keywords: Mindset, Self-efficacy Beliefs, English Language Teaching

Introduction

In the world, there is an increasing demand for people who have a mastery of the English language. English belongs to the world and mostly non-native speakers – who today far outnumber native speakers. This situation has led many nations to concentrate on teaching English and urge them to discover ideas to implement better English teaching techniques. There are many factors that affect a successful educational process, but Hattie (2012) states that teachers are the biggest and most important contributors to this process. Teachers are responsible for the educational processes of students all over the world and they play an active role in this process. Being a teacher can be defined as a profession that involves carrying out different tasks that are complex and extraordinarily difficult. Effective teachers should know how to cope with the growing problems of the system and adapt quickly to frequently changing applications. Effective teachers are expected to be an expert in their profession and be role-models with their beliefs, attitudes, and behaviors. Teachers' behaviors and teaching strategies are found to be affected by their self-efficacy and their mindset (Bandura,1977; Dweck, 1999).

Bandura (1977) reveals that self-efficacy belief has an impact on people's motivations, cognitive processes, and behaviors. People with high self-efficacy beliefs persevere more when they face difficulties and they do not give up when they encounter challenges (Tweed, 2013). From an educational perspective, the self-efficacy beliefs of the teachers determine how persistent they will be in planning, organizing, and maintaining their activities (Skaalvik & Skaalvik, 2010). Teachers with high efficacy try to produce new ideas and do not hesitate to apply new methods which will contribute to the learning process of students (Berman et al. 1977, Guskey, 1984; Stein & Wang, 1988). At the same time, these teachers are more tolerant

of students' mistakes in their learning processes (Ashton & Webb, 1986). Also, teachers with high efficacy are more enthusiastic about their profession (Guskey, 1984; Allinder, 1994). There is a positive relationship between teachers' efficacy beliefs and teachers' behaviors and this positive effect contributes to the education system (Podell & Soodak, 1993; Ross, 1994).

Bandura (1994) revealed four sources that make up the self-efficacy beliefs as mastery experiences, vicarious experiences, social persuasion, and psychological and emotional states. Firstly, mastery experiences are the results that people deduce after their own experiences. Mastery experiences are the most important factors of self-efficacy. Successful results of action increase teachers' efficacy belief, however, failures or unsuccessful results reduce teachers' efficacy beliefs. The applicability of this theory into the English teaching area might result in teachers who have achieved their goals with their students in the past can anticipate succeeding with alike insights or methods in similar circumstances in the future (Mehmood, 2019). Secondly, vicarious experiences are the results that people obtain by observing other people. Although people draw conclusions from their own experiences, they can also create self-efficacy beliefs from other people's experiences. For example, a teacher can make inferences by observing another colleague. "When a credible model teaches well, the efficacy of the observer is improved. When the model performs poorly, the efficacy expectations of the observer reduces" (Hoy & Spero, 2005, p. 245). Thirdly, social persuasion is the feedback that people receive as a result of their performance. The feedback teachers receive from their students or supervisors and their performance evaluations with their colleagues are examples of social persuasion (Mulholland &Wallace, 2001). Lastly, physiological and emotional states can be defined as biological situations that people are in. Stress, anxiety, happiness, as well as moodiness of people, can affect their self-efficacy levels. Negative emotions cause self-efficacy levels to decrease (Pajares, 2002).

Tschannen-Moran, Woolfolk Hoy & Hoy (1998) define teacher efficacy as teachers' belief in their own abilities of how successfully they can complete a task. Berman et al. (1977) observed that teachers with high efficacy use new and different methods to increase students' success. Caprara et al. (2006) observed the teachers' self-efficacy and their job satisfaction and

its impact on students' success. When teachers have high self-efficacy beliefs, they also have higher levels of job satisfaction. This situation increased the motivation of the teachers. Accordingly, teachers with higher motivation can offer their students a more successful educational process. Jerald (2007) distinguished some behaviors based on teachers' sense of efficacy. Teachers with higher self-efficacy gave more value to preparation and coordination, were more welcoming to novel approaches and attempted to use new teaching ways and strategies according to the necessities of their learners, were more steady when the course progress did not go as assumed, and they criticized less the learners who made mistakes more frequently than the other learners. Guo et al. (2012) examined the effect of teacher efficacy on teacher behavior and student achievement. According to the study, teachers with high efficacy offered a more positive learning environment and contributed more to the development of their students' skills. Muijs & Reynolds (2015) also observed the relationship between teacher efficacy and teacher behavior. According to the research, teachers' self-efficacy beliefs directly affect teacher behaviors. Tschannen- Moran and Woolfolk Hoy (2001) stated that teacher beliefs determine whether teachers perceive themselves as competent or not in terms of students' learning process outcomes. Teachers' sense of efficacy beliefs is not an assessment of their abilities, but their beliefs about their competencies in specific situations. In this study, Teacher Sense of Self-efficacy scale was used to measure teachers' efficacy beliefs. This scale measures teachers' beliefs in three different areas such as efficacy in instructional strategies, classroom management, and student engagement. Gibson & Dembo (1984) state that teachers who have high efficacy in instructional strategies believe that all students can learn. In order to achieve this, they offer extra effort and different techniques. Teachers who have low instructional efficacy, on the other hand, do not believe in teachers' contribution to the learning process if the students' motivation is low, or they are behind their classmates academically. These teachers give up their students more easily and criticize their failures in their learning process.

Dweck (1999) reveals that mindset can affect people's behavior, motivation, and resilience against setbacks. Mindset is people's belief that intelligence and abilities are either

fixed or developable (Dweck, 2006). Brooks, Goldstein & DeVries (2013) described mindset regarding teachers: “Mindsets are assumptions and expectations we have for ourselves and others that guide our teaching practices and our interactions with students, parents, and colleagues” (p. 74). Dweck (2006) divided the mindsets into two groups such as a growth mindset and a fixed mindset. People with fixed mindsets do not believe that intelligence and abilities can be improved. They believe that they were born with certain capacities and those would not develop with time and effort. Therefore, people with fixed mindsets tend to give up in the face of difficulties and avoid showing the features that they see to be lacking in themselves. On the contrary, people with growth mindsets believe that intelligence and abilities can be improved, so they do not hesitate to take risks in challenging tasks. They give importance to the learning process as they believe that their intelligence and abilities will improve by investing time and effort (Dweck, 2006). The mindsets of teachers affect their purpose and the effort and behavior they will strive for that aim (Webb, 2015). At the same time, the mindset of teachers has a direct impact on students' learning processes and achievements (Mowbray, 2014; Webb, 2015). Teachers with fixed mindsets think that some of the students have skills, while they ignore the ones who do not have the necessary skills. This causes them to focus on the successful students and ignore the unsuccessful ones (Webb, 2015). When English teachers think that their students do not have language skills, this may cause them to ignore some of their students. On the other hand, teachers with growth mindsets perceive their students equally and no matter the level of the students, they believe that their skills and intelligence will improve over time (Dweck, 2006). Teachers with growth mindsets do not hesitate to offer new and challenging instructions when they believe that they will contribute to their students' development process in the classroom. Therefore, the mindset that teachers have affects classroom environments. In their research, Swann & Snyder (1980) investigated the outcomes of teachers’ mindset and preferred instruction strategy in the classroom. According to the results of the research, it was revealed that teachers' mindset had a significant relationship with the teaching strategy they practiced. Teachers who thought that intelligence was fixed used fewer efficient methods and usually encouraged students whom they perceived as more intelligent. On the contrary, teachers who thought that intelligence could be developed had used more

efficient teaching practices and assisted learners who had fewer capabilities than other learners. Watanabe (2006) examined the relationship between teachers' mindset and their chosen teaching strategies. The researcher divided teachers into groups and gathered qualitative data from them. Based on the data collected from interviews, an important connection was discovered between the teachers' mindset and the teaching strategies they practiced. The teachers, who had growth mindsets, offered new teaching strategies in line with their students' inadequacies. On the other hand, teachers with fixed mindsets accused the students' capability when they failed. Gutshall (2013) conducted a study with 238 educators and, through a questionnaire, measured how teachers regarded students' skills. Subsequently, teachers were classified into two categories as a fixed mindset and a growth mindset. The researcher presented scenarios to the teachers about the students who were struggling in several aspects of the school but demonstrated positive behaviors during the learning process. As a result of this study, the researcher observed a fundamental link between teachers' mindset and their responses to the scenarios given. The teachers who had growth mindsets thought that the learners' intelligence and skills could be developed over time with effort. However, teachers with fixed mindsets were not interested in students' effort and concentrated mostly on their academic results. Butler (2000) and Plaks et al. (2001) surveyed teachers' beliefs through a questionnaire whether they conceived intelligence as fixed or growth. According to these studies, teachers who thought that intelligence could grow and expand also believed in progress over time. Hence, teachers' mindsets influenced the teaching approaches they employed and their assistance to their learners. While holding a growth mindset had positive outcomes, holding a fixed mindset had disadvantageous effects. Teachers with fixed mindsets tended to generate unfavorable classroom settings. In their classroom setting, errors were not tolerated, and learners who failed were often disregarded. Students with bad performances continued to perform poorly in the classroom of teachers with fixed mindsets. On the other hand, low performing learners had an opportunity to develop themselves, and they could even perform greater with a growth-minded teacher.

Teachers' beliefs influence their performance in the classroom (Lee, 1996; Deemer, 2004; Dupeyrat & Marine; 2005). Educators with growth mindsets consider the learning process and accept challenging learners as a component of this process. They care about the struggles of the learners and recognize the students' errors as part of the learning process (Lee, 1996). Lee (1996) observed teachers' approaches to learners according to their mindset. Teachers with fixed mindsets based their ideas about student performance on intelligence and skill. On the contrary, teachers with the growth mindset were more focused on the strategies, and the struggle learners put into the education process. Teachers with the growth mindset acknowledged mistakes as part of the learning process. On the contrary, those with fixed mindsets explained the errors as hindrances to be eliminated. Teachers who believe that learners have a determined amount of intelligence provide more limited assistance to their learners. Contrarily, when teachers think that intelligence is developable, they are anticipated to present their learners with the required strategies to resolve problems and give more assistance in their learning processes. Besides, since teachers with fixed mindsets do believe that abilities can be developed, their beliefs are comparatively more limited than teachers with the growth mindset for their enrichment to the improvements in students' learning process (Deemer, 2004). That is why they concentrate more on students whom they recognize conceivably better than the others. Overall, teachers should demonstrate their satisfaction when learners make progress, develop, or work laboriously. Therefore, the actual support that learners require is that whatever their current level of intelligence, their teachers' belief in each one of the learners can develop with effort and the right strategies. Teachers and their mindset types become prominent in that sense.

A review of the literature shows that teachers' mindset and self-efficacy have an impact on teacher practitioners. Self-efficacy and mindset may change with the experiences of people (Bandura, 1997; Dweck, 2006). Teachers with high efficacy are aware of their competencies and reflect the positive effects of this on their students (Bandura, 1997). However, Bandura (1997) emphasized that efficacy is variable in different areas. Therefore, teachers who believe that they are proficient in instructional strategies may believe that they do not have the same competence for classroom management. Examining the self-efficacy levels of teachers in the

setting of the university can shed light on the professional developments that school administrations will provide to increase teachers' sense of efficacy. In addition to self-efficacy, teachers' mindset has important effects on the student. Teachers with fixed mindsets believe that intelligence is fixed, so they avoid challenging activities for their students. Teachers who have growth mindsets believe that intelligence can be improved, thus they offer activities to improve their students (Dweck, 2006). Teachers with growth mindsets are more resilient to difficulties and their expectations for their students are equal. Both concepts have an impact on teachers' behavior and classroom teaching techniques. Teacher behavior and teaching methods have an impact directly on student success. Teachers who have a growth mindset and a high efficacy belief also have a higher chance of success. On the contrary, teachers who have fixed mindsets and a low self-efficacy belief can negatively affect student achievement. In this context, it is important to investigate the relationship between teachers' self-efficacy beliefs and mindset. This study focuses on teachers' efficacy in the instructional strategies and their mindset regarding English language teachers. Considering the contributions of teacher efficacy and mindset to teaching processes and education process, examining both concepts becomes mandatory.

Methodology

Research Model

In this study, the Quantitative Research method was preferred because the researcher tried to objectively observe and measure and convey facts numerically (Mertens, 2010). The relationship between the two variables mindset and teacher efficacy in instructional strategies are examined. The participants were contacted by e-mail and asked to complete a questionnaire. The questionnaire employed to the participants includes three parts: demographic information, Teachers' Sense of Efficacy Scale, and Teacher Mindset Instrument. The quantitative data obtained from the questionnaire were analyzed with SPSS v.25 statistical analysis program. Pearson Correlation Analysis and Regression Analysis was conducted to reveal the relationship between teachers' mindset and teacher efficacy in instructional strategies.

Universe and Example

This study was conducted in foundation and state universities in different regions of Turkey. Participants are 130 English teachers who are working in English Preparatory programs of these universities. Teachers who are working in the English Preparatory Programs are a unique population because the mindset and teacher efficacy in instructional strategies have never been studied with this group before. The table below demonstrates the demographic characteristics of the participants.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

	Groups	N	%
Gender	Male	36	27,7
	Female	94	72,3
	Total	130	100,0

Place of Work	State University	62	47,7
	Foundation University	68	52,3
	Total	130	100,0
Graduate Department	English Language Teaching	46	35,4
	English Translation and Interpreting	25	19,2
	Linguistics	4	3,1
	English Language and Literature	40	30,8
	American Culture and Literature	15	11,5

	Total	130	100,0
Highest Education Level	Bachelor's Degree (B.A)	71	54,6
	Master's Degree (M.A)	45	34,6
	Doctor of Philosophy (Ph.D.)	14	10,8
	Total	130	100,0
Training Program Or Certificate	Yes	70	53,8
	No	60	46,2
	Total	130	100,0

Teaching Experience	0-2	8	6,2
	2-5	22	16,9
	5-10	43	33,1
	10-20	45	34,6
	21 +	12	9,2
	Total	130	100,0

As shown in Table 1, out of 130 teachers, 36 (%27,7) teachers are male, and 94 (%72,3) of them are female. 62 (%47,7) teachers stated that they were working in a state university; 68 (%52,3) teachers said that they were working in a foundation university. In terms of the undergraduate studies, 46 (%35,4) teachers studied English Language Teaching, 25 (%19,2) teachers studied English Translation and Interpreting, 4 (%3,1) teachers studied Linguistics, 40 (%30,8) teachers studied English Language and Literature, and 15 (%11,5) teachers studied American Culture and Literature. Concerning the highest level of education, 71 (%54,6) teachers had a bachelor's degree. 45 (%34,6) teachers had a master's degree. 14 (%10,8) teachers had a doctoral degree. As to extra qualifications, 70 (%53,8) teachers stated that they had attended to teacher training or certificate programs, 60 (%46,2) teachers said that they had

not attended any teacher training or certificate programs. Regarding the years of teaching experience, 8 (%6,2) teachers had 0-2 years of experience, 22 (%16,9) teachers had 2-5 years of experience, 43 (%33,1) teachers had 5-10 years of experience, 45 (%34,6) teachers had 10-20 years of experience, 12 (%9,2) teachers had 21 years and more experience.

Data Collection Tools

The questionnaire employed by the participants includes three parts. In the first part, there are questions about the demographic information of the participants such as their gender, workplace, experience in teaching, graduate department, highest education level, and attendance to a teacher training program. The second part consists of questions related to Teachers' Sense of Efficacy (TSES) scale. This instrument tries to find out teachers' perceived self-efficacy beliefs about their teaching competences. Tschannen-Moran and Hoy (2001) developed the Teacher Sense of Efficacy Scale which consists of three factors: efficacy in instructional strategies, efficacy in classroom management, efficacy in student engagement. In this study researcher only focused on teachers' efficacy in the instructional strategies sub-factor. Tschannen-Moran & Hoy (2001) found an alpha of 0.86 for efficacy in instructional strategies (p. 800). TSES short form contains 12 items and determines how much participants agree with the statements through a 9-point Likert scale ranging from (1) nothing to (9) a great deal. A greater score on TSES and subscales implies higher efficacy in one's beliefs in the capability to implement diverse teaching methods successfully. The instructional strategies subscale consists of questions 5, 9, 10, and 12. These questions are:

• To what extent can you craft good questions for your students?

• How much can you use a variety of assessment strategies?

• To what extent can you provide an alternative explanation or an example when students are confused?

• How well can you implement alternative strategies in your classroom? (Tschannen-Moran & Hoy, 2001: 800)

The last part includes questions related to the Teacher Mindset scale (TMI). Teacher Mindset scale measures teachers' mindset through the questions related to teachers' beliefs in their teaching abilities either they are fixed or developable. The teacher Mindset scale was found to have an inter-item correlation (a= .79) (Gero, 2013). Each statement in the questionnaire determined teachers' perceptions of skills, whether they agree or disagree with statements through a 6-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree). The first four questions of the questionnaire were reverse scored. While getting high scores are classified as a growth mindset, low numbers represent a tendency to fixed mindsets. Teacher Mindset Instrument consists of 7 questions. These questions are:

•The kind of teacher someone is, is something very basic about them and cannot be changed very much.

•Some teachers really do not benefit from professional learning because they have a natural ability.

•Teachers can change the way they teach in the classroom, but they cannot really change their teaching ability.

•Some teachers will be ineffective no matter how hard they try to improve.

•No matter how much natural ability you have, you can always find important ways to improve.

•Every teacher, no matter who they are, can significantly improve their teaching ability.

•Teachers can contribute to improving their practice throughout their career (Gero, 2013: 113).

Analysis of Data

The quantitative data obtained from the survey results were analyzed with SPSS v.25 statistical analysis program. Pearson Correlation Analysis and Regression Analysis was conducted to reveal the relationship between teachers' mindset and teacher efficacy in instructional strategies.

Findings

Table 2. Pearson Correlation Analysis Between English Teachers' Mindset and Their Perceived Self-Efficacy Beliefs

Scales	Teacher Mindset Scale
Instructional Strategies	,203
	,005*

According to table 2, there is a positive correlation between teachers' mindset scores and their instructional strategies in terms of their mindset ($p<.05$).

Table 3. Regression Analysis for predicting Teachers' Mindset Scale Scores by Teachers' Sense of Efficacy Scale

Dependent Variable	Independent Variable	B	Standard Error B	Beta	B	t	
Mindset	Constant	21,306	4,245		,019	5 000	
	Instructional Strategies	,354	,140	,203	,525	2 013	
R= ,203	R^2= ,041	df:1/149	F: 6,376	p=,013*			

In table 3, regression analysis results for predicting Teachers' Mindset Scale scores by Teachers' Sense of Efficacy Scale scores are given. While constructing the regression model, the 'Stepwise' method was preferred. When the results are evaluated, Instructional Strategies subscale scores were found as predictors of Teachers' Mindset Scale scores. The established model has been found to be statistically significant. (F (1/149) = 6,376; p <0.05). It has been determined that Instructional Strategies subscale scores explain 4,1% of the variance of Teachers' Mindset Scale scores.

Discussion, Conclusion, Recommendations, and Limitations

As indicated by results, when the teacher efficacy in instructional strategies scores improve, the mindset scores also increase. That is to say, the teacher efficacy in the instructional strategies are more powerful when the teachers adopt growth mindsets. Teachers who have growth mindsets accept that intelligence can be improved (Dweck, 1999). Beliefs of teachers influence their performance in the classroom (Lee, 1996; Deemer, 2004; Dupeyrat & Marine; 2005). Teachers with growth mindsets consider the education process and recognize the challenging students as a component of this process. They heed the efforts of the learners and recognize the students' errors as part of the learning process (Lee, 1996). Accordingly, they do not hesitate to strive to implement a helpful education approach to their learners. Teachers with growth mindsets pursue to find innovative ideas and techniques to reach out to their learners and they base their assumptions about student success on effort and improvement over time (Butler, 2000; Plaks et al., 2001; Rattan, Good & Dweck, 2012). Butler (2000) and Plaks et al. (2001) noted in their study that teachers who had growth mindsets were not judgmental to students' mistakes in the education process. They regarded making mistakes as usual outcomes of learning and they did not neglect unsuccessful students in their classroom settings. Rattan, Good & Dweck (2012) also asserted that teachers with growth mindsets were not judgmental towards unsuccessful students. One of the most important reasons behind this approach can be teachers' high efficacy in terms of instructional strategies. They do not only focus on prosperous students but also the unfortunate ones. Since they try to engage unsuccessful students in the education process, this situation might enhance their efficacy in instructional strategies. So, teachers with growth mindsets have higher expectations in terms of their offering to students' learning processes (Deemer, 2004). Self-efficacy beliefs define how much attempt people will make and how strong they will be to achieve their goals (Bandura, 1977). Therefore, it was witnessed that teachers with higher self-efficacy did not give up in challenging situations and kept their motivation (Pajares, 1996). In this case, these findings are not surprising because it can be said that teachers with growth mindsets do not give up on challenging students and aspire to reach them by promoting new approaches. Swann and Snyder (1980) remarked that teachers' mindset influenced the strategies they applied in the classroom. Teachers who had growth mindsets favored applying different methods and approaches. Watanabe (2006) also reported

that teachers with growth mindsets were endeavoring for suggestions in line with their students' demands. Teachers with fixed mindsets, on the other hand, suspected students' skills when the method they used did not provide to the progress of the students. So, it is not unusual that teachers with growth mindsets have higher self-efficacy beliefs in instructional strategies. However, there are some limitations to this research. One of the constraints of this research is its quantitative scope. A questionnaire is a measurement type where teachers respond based on their thoughts. The study depends on teachers' responses on both the Teacher Sense of Efficacy Scale (TSES) and the Teacher Mindset Scale (TMS). Therefore, there may be discrepancies in the answers given by the teachers between their real behaviors in the classroom and the answers given to the questionnaire. The researcher assumed that teachers would answer to questionnaires most accurately and efficiently. Also, the point that the questionnaires used are self-reporting, they expected teachers to answer truthfully. Therefore, the answers of the participants may have influenced reliability. Participants' feelings and biases when solving the survey may have affected the survey results. The researcher asserted that the participants' data would be kept confidential and therefore acknowledged that they gave honest answers. At the same time, their misinterpretation of the questions in the survey may have changed their answers. This study was carried out solely in universities, and results might have changed in various settings such as high schools, primary schools. This research is also restricted to 130 participants. It can be hard to generalize with only 130 teachers. All these circumstances may have affected the validity of the research. More participants could have participated in raising the effectiveness and reliability of the research.

Bibliography

Article:

Allinder, R. M. (1994). The Relationship Between Efficacy and the Instructional Practices of Special Education Teachers and Consultants. *Teacher Education and Special Education*, *17*(2): 86–95. https://doi.org/10.1177/088840649401700203

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review, 84*(02): 191-215.

Butler, R. (2000). Making Judgments About Ability: The Role of Implicit Theories of Ability in Moderating Inferences from Temporal and Social Comparison Information. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*: 965-978. doi:10.1037/0022-3514.78.5.965

Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P., & Malone, P. S. (2006). Teachers' Self-Efficacy Beliefs as Determinants Of Job Satisfaction And Students' Academic Achievement: A Study At The School Level. *Journal of School Psychology*, 44(6): 473-490.

Deemer, S. A. (2004). Classroom Goal Orientation in High School Classrooms: Revealing Links between Teacher Beliefs and Classroom Environments. *Educational Research*, *46*(1): 73–90. https://doi.org/10.1080/0013188042000178836

Dupeyrat, C. & Mariné, C. (2005). Implicit Theories of Intelligence, Goal Orientation, Cognitive Engagement, and Achievement: A Test of Dweck's Model with Returning to School, Adults. *Contemporary Educational Psychology*, *30*(1), 43–59. https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2004.01.007

Gibson, S. & Dembo, M. H. (1984). Teacher Efficacy: A Construct Validation. *Journal of Educational Psychology, 76*(4): 569–582. https://doi.org/10.1037/0022-0663.76.4.569

Guo, Y., Connor, C. M., Yang, Y., Roehrig, A. D. & Morrison, F. J. (2012). The Effects of Teacher Qualification, Teacher Self-efficacy, and Classroom Practices on Fifth Graders' Literacy: Outcomes. *Elementary School Journal*, *113*(1): 3–24. https://doi.org/10.1086/665816

Guskey, T. R. (1984). The Influence of Change in Instructional Effectiveness Upon the Affective Characteristics of Teachers. *American Educational Research Journal*, 21: 245-259.

Hoy, A. W., & Spero, R. B. (2005). Changes in Teacher Efficacy During the Early Years of Teaching: A Comparison of Four Measures. *Journal of Teaching and Teacher Education*, 21(4): 343-356.

Lee, K. (1996). A Study of Teacher Responses Based on Their Conceptions of Intelligence. *Journal of Classroom Interaction*, *31*(2): 1–12.

Mehmood, N. (2019). Factors Impacting EFL Teachers' Self-efficacy: A Theoritical Perspective. *English Language Teaching*, *12*(4): 39-48. https://doi.org/10.5539/elt.v12n4p39

Muijs, D. & Reynolds, D. (2015). Teachers' Beliefs and Behaviors: What Really Matters? *Journal of Classroom Interaction*, *50*(1): 25–40.

Mulholland, J., & Wallace, J. (2001). Teacher Induction and Elementary Science Teaching: Enhancing Self-Efficacy. *Teaching and Teacher Education*, 17: 243-261.

Pajares, F. (1996). Self-efficacy Beliefs in Academic Settings. *Review of Educational Research*, *66*(4): 543–578.

Plaks, J. E., Stroessner, S. J., Dweck, C. S. & Sherman, J. W. (2001). Person Theories and Attention Allocation: Preferences for Stereotypic Versus Counterstereotypic Information. *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*(6): 876–893. https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.6.876

Podell, D. M. & Soodak, L.C. (1993). Teacher Efficacy and Bias in Special Education Referrals. *Journal of Educational Research, 86*(4): 247-253

Rattan, A., Good, C. & Dweck, C. S. (2012). "It's Ok - Not Everyone Can Be Good at Math": Instructors with an Entity Theory Comfort (and Demotivate) Students. *Journal of Experimental Social Psychology*, *48*(3): 731–737. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.12.012

Skaalvik, E., & Skaalvik, S. (2010). Teacher Self-Efficacy and Teacher Burnout: A Study of Relations. *Teaching and Teacher Education 26*(4): 1059-1069.

Stein, M. K. & Wang, M. C. (1988). Teacher Development and School Improvement: The Process of Teacher Change. *Teaching and Teacher Education,* 4: 171-187.

Swann, W. B. & Snyder, M. (1980). On Translating Beliefs into Action: Theories of Ability and Their Application in an Instructional Setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, *38*(6): 879–888. https://doi.org/10.1037//0022-3514.38.6.879

Tschannen-Moran, M. & Hoy, A. W. (2001). Teacher Efficacy: Capturing an Elusive Construct. *Teaching and Teacher Education*, 17(7): 783-805

Tschannen-Moran, M., Hoy, A. W. & Hoy, W. K. (1998). Teacher Efficacy: Its Meaning and Measure. *Review of Educational Research, 68*(2): 202-248

Watanabe, M. (2006). "Some People Think This School is Tracked and Some People Don't": Using Inquiry Groups to Unpack Teachers' Perspectives on Detracking. *Theory into Practice*, *45*(1): 24–31. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4501_4

Proceeding:

Ross, J. A. (1994, June). *Beliefs That Make A Difference: The Origins and Impacts Of Teacher Efficacy*. Paper presented at the Annual Meeting of the Canadian Association for Curriculum Studies.

Book:

Bandura, A. (1994). *Self-Efficacy*. New York: Academic Press.

Dweck, C. S. (1999). *Self-Theories: Their Role in Motivation, Personality, and Development* New York: Psychology Press.

Dweck, C. S. (2006*). Mindset: The New Psychology of Success*, (1st ed.). New York: Random House.

Hattie, J. (2012). *Visible Learning for Teachers Maximizing Impact on Learning*, (1st ed.). New York: Routledge.

Mertens, D. M. (2010). *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods*, (3rd ed.). Los Angeles: SAGE Publications.

A section from an edited book:

Brooks, R., DeVries, M. & Goldstein, S. (2013). Translating Resilience Theory for Application with Children and Adolescents by Parents, Teachers, and Mental Health Professionals. In Prince-Embury, S. & Saklofske D. H. (1st ed.), *Resilience in Children, Adolescents, and Adults Translating Research into Practice*, New York, NY: Springer Science Business Media, 73-90.

Thesis:

Gero, G. P. (2013). *What Drives Teachers to Improve? The Role of Teacher Mindset in Professional Learning* (Published Ph.D. Dissertation). Claremont Graduate University, California.

Mowbray, B. K. (2014). *Transformation of Teacher Beliefs Regarding Intelligence Theory* (Doctoral Dissertation). Cardinal Stritch University, Wisconsin. Retrieved from ProQuest. (3704120)

Tweed, S. (2013). *Technology Implementation: Teacher Age, Experience, Self-Efficacy, and Professional Development as Related Classroom Technology Integration.* (Electronic Thesis and Dissertations) Paper 1109. East Tennessee State University, USA. Retrieved from https://dc.etsu.edu/etd/1109,

Webb, M. B. (2015). *Exploring the Correlation Between Teachers' Mindset and Judgment Accuracy to Reveal the Cues Behind Teachers' Expectations* (Published Ph.D. Dissertation). Boise State University, Idaho.

Website:

Jerald, C. D. (2007). Believing and Achieving. *Center for Comprehensive School Reform and Improvement*. (January). http://eric.ed.gov/?id=ED495708

Pajares, F. (2002). Overview of Social Cognitive Theory and Self- Efficacy. http://www.des.emory.edu/mfp/

Report:

Berman, P., McLaughlin, M., Bass G., Pauly, E. & Zellman, G. (1977). *Federal Programs Supporting Educational Change: Vol. 2, Factors Affecting Implementation and Continuation* (Report No. R-1589/7-HEW). Santa Monica, CA: Rand.

AN ANALYSIS OF ERRORS IN SUBJECT-VERB AGREEMENT AMONG TURKISH EFL LEARNERS' WRITING

Kübra UĞURLU

Abstract

In the context of higher education in Turkey, university students are expected to have a good English grammar in their departments and to be able to write articles, reports and projects in this language. Despite having been taught in primary and secondary schools, there are still grammatical errors in students' writings viewed in the higher learning institutions. This study aims to investigate the written subject-verb agreement errors made by the students of preparatory classes at a foundation university. In the data collection, a qualitative research method was utilized. The error analysis technique was implemented to find the errors made by the students in terms of inflecting verbs in the simple present tense and to investigate the error types besides the error sources. Twenty preparatory school students participated in this descriptive study. The data were obtained from subject-verb agreement errors in students' sentences and then short interviews were held to investigate the reasons for the errors. The findings showed that students' subject-verb agreement errors are misformation, omission, and addition and encountered from linguistic categorization perspective, the errors are in the form of improper use of singular/plural nouns placed as the subject, inappropriate use of verbs, and improper use of nominal sentences. The research reveals that when students are taught the present-tense, they experience problems in using the correct patterns of subject-verb agreement, and this problem occurs because of grammatical differences between the mother tongue and the language learned and teachers' improper use of the structures.

Keywords: grammar, subject-verb agreement, EFL learners, the writing skill

Introduction

Around 8000 years ago, with the first emergence of the Indo-European language family, the history of the English language starts. The English language, which has survived until today by undergoing various changes with the results of the historical events such as wars and occupations, has become one of the most frequently used languages in the world as both the mother tongue and the second language. “English is the language spoken in Great Britain and Ireland, the United States, Canada, Australia, and many other countries” (Collins Dictionary). There are approximately 400 million native speakers of English as an official language in 53 countries across the world (A Very Short, 2016). Compared to other most spoken languages such as Chinese and Spanish, the English language is spoken as a second language by more than 600 million people and this number has been increasing every single day. Owing to the increasing number, English is started to be recognized as a Lingua Franca, which is “a language used for communication between groups of people who speak different languages” (Cambridge Dictionary).

English has become the common language of a variety of professional fields such as business, information technology, medicine, science, entertainment, aviation, diplomacy. As well as it is the language of the media and the web, which is the most used tool of communication. Therefore, using English properly is vital of importance. Speaking English well has started to increase the chances of getting a good job in a multinational company within the domestic country or for finding work overseas (Sioco and De Vera, 2018: 82). Having a good command of English helps exceedingly build the open doors for a generously compensated and fascinating vocation. “English is learned and studied in the modern world for its obvious practical importance, i.e. as a means to communicate at the international level and as a means to optimize one’s access to opportunities in the employment market” (ibid). It is important to be able to speak English not just about being able to communicate with native English speakers but it is the most prevalent second language in the world. English is the prevailing commerce language and it has ended up nearly a need for individuals to speak English in case they are to enter a worldwide workforce.

Research from all over the world demonstrates that cross-border trade communication is the most frequently carried on in English. To be able to speak English also offers access to a world of entertainment. Thousands of the world's top films, books, and music are published and produced in English. Thus, learning English gives the chance to be a part of a great wealth of entertainment and have a greater cultural understanding. English is also the language of the internet. It is approximately used by 565 million people every day and almost 52 percent of the world's most visited websites are mainly presented in the English language. Knowing how to peruse English will permit individuals access to billions of pages of data, which may not be otherwise available. In spite of the fact that learning English may be tedious, it is seen that English is significant to learn and it gives numerous chances. The fact that the web content is significantly in English has increased the tendency to learn English so that non-English speakers can benefit from the pages (Vasilescu, 2015: 31). Taking into account all of these, English language teaching gains importance that leads to questioning the methods, strategies, approaches, etc. The English language has some properties like the other languages and the learners need to have some skills, which are reading, writing, listening and speaking skills, to use the language and communicate in English properly. Each skill has importance for individuals to comprehend what is spoken them and express themselves accordingly both written and spoken.

In English medium (EMI) undergraduate programs, students are expected to be able to communicate well enough in English that consists of integrated skills to obtain a degree. They are required to have an English proficiency otherwise; they are educated in English preparatory classes to be able to advance to their departments. To be able to use a language well means to be able to write, read, and speak in that language and comprehend it properly. For this purpose, each skill in language is of importance for qualified communication. Writing in English is an assignment which is regularly required in colleges. In this manner, having great composing English writing skills is essential for a positive passing of college assignments. In the colleges of Turkey, students are required to construct essays, project reports, and thesis in English for

some departments, which necessitate compulsory English preparatory education. In preparatory schools, students also expected to write sentences, paragraphs to create essays.

Acquiring writing skills is not easy. It takes time and needs practice efficiently because writing is most often designated as one of the most complex skills by all of the skills every second language learner is expected to be proficient (Moqimipour and Shahrokhi, 2015). It is referred that cognitive ability which is necessitated in this skill as one of the challenging requirements of writing. Writing skill is required to use in many situations such as conveying a message in the form of a letter, taking exams, and maintaining knowledge that makes writing a hard and risky skill (ibid). Even though writing is a demanding skill in the first language, the task becomes more challenging considering second language writing. It is reported in a lot of research that the first language rules and structures interfere in writing by fresh learners in a second language. It can be seen that the greatest challenge to the students at all stages is writing in a foreign language, especially essay writing because of being extended and it thus becomes more demanding.

In writings, it is a requirement that the sentences written by student must be acceptable in terms of both grammatically and semantically. Sentences following a set of rules of the language convey that it is a grammatically correct sentence while semantically acceptable sentences convey they are far from ambiguity (Nurjanah 2017:13).

"This requirement is in accordance with their level of education. They are required to do so because as university students, they are exposed with so many academic works to complete. They have to deal with academic-related stuffs, such as making reports, journals or other publications and later publishing them as well. Therefore, it is clear that being university students requires them to be able to write in grammatically and semantically acceptable sentences" (ibid).

Grammar is the basic part of writing and it is defined by many researchers. For instance, grammar is a method to manage and combine words to create more extended units of meaning

in a language. There are a number of rules directing how units of meaning are formed in the language. A learner acquiring grammar understands and practices these rules to convey meaning (Chung and Pullum, 2015).

Grammar can be defined as the method to operate and combine words to express what is meant that cannot be transmitted enough with vocabulary (Ur, 2009). These cover the process of how to group and associate ideas, and for what purpose utterances such as statement, question, and request are expressed. Grammar is also assistive to convey time relations, singularity-plurality points, and numerous other aspects of meaning. The fact that a speaker is competent about how he efficiently and satisfactorily expresses what he meant indicates that he utilizes the grammar rules, which govern to operate and regulate this competency (Sioco and De Vera, 2018).

Teaching grammar is traditionally based on "presenting and practicing grammar" (Hedge, 2000; Ur, 1996). However, Burns (2009: 10) states that grammar cannot be defined straightforward and adds "Teaching grammar will depend on what theories of grammar a teacher is aware of…". That is to say, the experiences that affect the teacher's learning a language can lead him to consider that those ways are effective to teach it, and he makes use of these experiences (ibid). However, Burns (ibid) reviews three major approaches concerning use in the ELT field: The first is "*traditional grammar"*, which perceives language with a number of rules born from the written orthodox languages such as Greek and Latin. These languages are logical and require to be organized for a basis on "codify" parts of speech like article, noun, verb, pronoun, etc. In this grammar, students are expected to identify and categorize the words of sentences into their parts of speech (ibid). The second is "*formal grammar*", which perceives language as a cognitive process that lasts in the brain. This grammar is associated with Chomsky' innate theory answering the question of how humans have the ability to learn a language. Chomsky supposes each human has an innate universal grammar to produce the language into which he is born. The focus here is on competence rather than performance. Formal grammar examines the syntax, the components of the sentence, and to analyse the complexity of sentences (e.g. passives, negatives, questions) are the most

important rule of this grammar (ibid). The last is functional grammar teaching that indicates how meaning is generated in different contexts. This approach concerns the way individuals use a language to communicate with others. That is why it is descriptive, not prescriptive. The text is the centre here. It is required to make sense and to be associated with cultural and social context. (Burns, 2009: 11)

According to Larsen-Freeman (2010), grammatical competence focuses on social interactions and the reason for the difference between the appropriateness of some forms. In this respect, it is different from formal grammar. Since the language that is used in the process of interaction and communication is important, language is not identified as a set of rules. However, grammar is about the rules and the forms of the language. Hence, grammar is not thoroughly functional although it has functions that are of importance.

"Grammar teaching involves any instructional technique that draws learners' attention to some specific grammatical form in such a way that it helps them either to understand it metalinguistically and/or process it in comprehension and/or production so that they can internalize it" (Ellis, 2006: 84).

Since the capability of learning L2 grammar without instruction due to time limitation of teaching contexts, selection based on two aspects of grammatical difficulty: "(a) the difficulty learners have in understanding a grammatical feature (explicit knowledge) and (b) to the difficulty they have in internalizing a grammatical feature so that they are able to use it accurately in communication (implicit knowledge)" (Ellis, 2006: 88). These two aspects' difficulties distinguish from each other. To illustrate, the English third person "-s" rule is easy to grasp for most learners but there is a substantial problem to internalize and use it accurately (ibid).

As (Hyland, 2003) stated error commitment is inevitable in writings by EFL learners due to the complexity of writing. Research (Ferris, 2002; Hyland, 2003) demonstrates that EFL writing errors generally stem from first language interference, overgeneralization, and the level

of difficulty. Lalande (1982: 140) states “Intermediate level reader that students seem to make certain mistakes over and over again, even though they have studied certain rules of grammar”. Considering grammar, knowledge arises in different stages in a learner’s language development. To be able to complete specific language tasks, related grammatical structures require accomplishing by fresh learners, who need to apprehend certain rules enough to use them as the basic rules of subject-verb agreement and to know how to perform them in forming sentences.

There is a common relationship at the core of each sentence in English: the subject and the verb that are the basic components to conjoin the sentence. The basic unit of the sentence persists although the sentence can be modified to varying the meaning by numbers of words such as adjectives, adverbs, etc. Without this basic unit, the sentence cannot be clarified and does not make any sense. The subject-verb pair declares that there is something meaningful in the sentence. The sentence is a whole and has the power to express a meaning. A sentence is apprehensible even if there is only the subject-verb pair (Sullivan and Moxley, 2012).

Sioco and De Vera (2018) remark that the agreement in writing is connected to accurate grammar matches. Parts of sentences must truly match with other parts: gender, in number, person, and case. Depending on singularity and plurality of the subject, the verbs are formulated and there must an agreement in number. A singular subject goes with a singular verb form while a plural subject goes with a plural verb form (ibid).

Subject-verb disagreement is an error that is sometimes committed by even advanced learners though the subject-verb agreement is the basic unit of the sentence in English grammar (Lalande, 1982; Vaurula, 2012). Particularly, third person “-s” takes to be internalized when English is studied as a second language (Vaurula, 2012). The emergence of grammatical morphemes of English is at different processes considering learner language. It has been explained with various attempts that the "-s" of the third person is acquired later than the "-s" of the plural noun. To learners, learning plural noun is more meaningful than learning inflecting

verbs. Thus, it is essential that plurality must be learned earlier than inflecting verbs as a third person (ibid).

Khan (2008) states SVA errors made frequently have a negative effect on the quality of the learners' writings and on their knowledge of grammar. Studies have revealed that the EFL learners make some grammatical errors while speaking and writing in English. Subject-verb agreement is the most common type among these errors (Harun and Sufian, 2015). Teachers' role is important and collaborative learning can be useful to create a student centred learning environment that support students learning process (ibid).

In this issue, it is crucial to investigate interlanguage since English is not the learners' first language, which is Turkish. It is critical for this investigation to look at interlanguage to demonstrate how much the interference of the first language is conspicuous in the students' writings. Selinker firstly used this term 'Interlanguage'.

There are various alternative terms also but interlanguage is the common one. Interlanguage is the learners' language, i.e., the type of language produced by learners who are in the process of learning a second language. It may be considered as the learners' developing second language knowledge. (Watcharapunyawong and Usaha, 2013). It has some characteristics of the learner's mother tongue, some characteristics of the second language, and some characteristics, which are very systematic. This complexity of these characteristics of both mother tongue and second language brings about some errors written or spoken.

Dorn (2000) states the sentences made by words and expressions are the basic pieces of meaning that permit us to communicate thoughts. The major basic usage and grammar slips in written English are those associated with verbs. Depending upon the fact that SVA area is very important to explicit ideas in writing, where the non-verbal communication vanishes, the learners require being proficient in this rule to write well and convey their message efficiently. Error-free writing products give a good impression to the others who read their work.

Celce-Murcia and Larsen-Freeman (2016: 57) states that the rules of subject-verb agreement are early and simply introduced to the students. However, there are still problems for EFL learners at all proficiency levels. In English, the copula *to be* is the most frequent linking verb. There is no equal verb to it in many languages. The Turkish language is one of these languages. That is why Turkish EFL learners come up against these subject-verb agreement problems in the present-tense. It a continuous problem for learners to remind to put the –s at the end of third person singular's verb. The subject-verb agreement rules in Turkish are distinct in comparison with English to some extent. Because of its syntactic behaviour like an auxiliary, the copula *to be* is different from other verbs such as *to go* and *to sleep* that need a *do* auxiliary addition for question and negation (ibid: 60).

Ben dans etmeyi sever*im.* → *Ben: Singular Subject*

I like dancing.

(S) (V) (expansion)

Onlar dans etmeyi sever*ler*. → *Onlar: Plural Subject*

They like dancing.

(S) (V) (expansion)

O (kız) dans etmeyi sever. → *O (kız): Singular Subject*

She likes dancing.

(S) (V) (expansion)

As it is seen in the examples, there are some differences between the two languages mentioned above in terms of SVA. Turkish is an agglutinative language in contrast to English. Being formulated as an agglutinative structure affects the sentence making system. In Turkish sentences, the subject comes at the beginning of the sentence like in English sentences but predicate comes at the end of the sentence, not after the subject. The predicates take different inflectional suffixes accordingly their subjects in both languages as in the examples above. These differences make learners have difficulty to form a sentence in their writings. Despite earlier instruction of the rules of structures, learners still face subject-verb agreement problems. Some examples from an Intermediate level Turkish EFL learner are as follow:

Istanbul have many opportunities for people who lives there or visitors. Transportation is easy. You can go wherever you want. The nightlife in İstanbul (is) varied.

As the example shows, the learner failed to use the correct verb form and made misformation, omission errors. The learner's writing should be:

Istanbul has many opportunities for people who lives there or visitors. Transportation is easy. You can go wherever you want. The nightlife in İstanbul is varied.

Agreement causes some problems to EFL learners and most of them have problems with SVA in their writing. Nayan and Jusoff (2009) states that SVA has importance in writing and the subject and the verb need to have an agreement in terms of singularity and plurality. To illuminate, a singular subject is followed by a singular verb as a plural subject takes a plural verb as mentioned earlier. This rule occurs mostly in Simple Present Tense. Obtaining data on the problems of SVA encountered by EFL learners has importance due to it is the most specific component in grammar and it will specify the teaching and learning strategies of EFL grammar. It will help teachers to determine what corrective action has to be taken to deal with the difficulties in terms of subject-verb agreement.

This current study aims to examine the types of subject-verb agreement errors committed in students' writings in preparatory school classrooms of a foundation university in Turkey and discover suggestions to overcome those problems. In parallel with these purposes, research questions are:

What are the most common errors that students commit in their spontaneous writing?

What can be done to overcome the errors committed by students in their writing?

Methodology

The aim of this study is to portray the truth behind the phenomenon

Research Model

This descriptive study was implemented to demonstrate a particular problem in a particular setting by analysing errors of students' writings.

Universe and Example

The participants of this research were 20 EFL learners, who are from Elementary / Pre-Intermediate levels of the second semester of foundation university preparatory classes.

Data Collection Tools

The researcher used students' writings in collecting the data and had quick interviews to clarify the reason for the errors committed after detecting the errors.

Analysis of Data

The students' writing products were in the types of sentences that consist of subject-verb agreement including errors to accumulate the data of the errors they made. The topic for the writing was decided by the researcher in line with a research paper, which is about subject-verb

agreement. The students were given a topic to write about the description of certain places for them to visit. They were given 45 minutes to write and 5 minutes to recheck their writings before submitting them to the researcher. After collecting the data, the researcher analysed students' subject and verb agreement errors and described them in a narrative form.

Findings

In order to discover the finding of the study of the subject and verb agreement errors, three ways of error analysing were used including: 1) surface taxonomy, 2) linguistic category taxonomy, 3) perspective of errors' effect on the listener and reader. After examination of Ss' writing products, it is seen that learners made SVA errors in their writing. The errors are demonstrated in Table 1.

Table 1

An analysis of students' subject and verb agreement errors based on surface taxonomy

Student	Occurrence	*Types of Errors*	Correct Forms
Student 1	1) Even though it is belongs to France and Netherland.	*Addition*	Even though it belongs …
	2) The best time to visit St. Martin and St. Maarten between…	*Omission*	… St Maarten is between …

		3) It's also has nice nightlife...	*Addition*	It also has nice ...
2	*Student*	1) It make you relaxed.	*Misformation*	It makes you ...
3	*Student*	1) There has a lot of things…	*Misformation*	There are a lot of things …
		2) There has not only hotels but also flats and not expensive	*Misformation*	There have not only hotels …
4	*Student*	1) Almost all buildings in Cappadocia is light Brown.	*Misformation*	… buildings in Cappadocia are…
		2) You can also see Fairy Chimneys which is…	*Misformation*	... Fairy Chimneys, which are ...
5	*Student*	1) They looks really sharp	*Misformation*	They look …

6	*Student*	1) İstanbul have many…	*Misformation*	İstanbul has ...
		2) İstanbul's nightlife very varied	*Omission*	… is very varied.
7	*Student*	1) A lot of tourists just going for ...	*Omission*	… tourists are ...
8	*Student*	1) Chicago pay attention to nature because it have a lot of green area	*Misformation*	Chicago pays … it has…
		2) All these things makes Chicago one of the ...	*Misformation*	… things make …
9	*Student*	1) If you interested in history, you can visit …	*Omission*	… you are interested in …
		2) You are do shopping or	*Addition*	You do …

10	*Student*	1) Tables quite small and pretty.	*Omission*	Tables are …
		2) This area warmer and warmer…	*Omission*	This area is …
11	*Student*	1) There is two hotels and a university and a cemetery.	*Misformation*	There are…

Table 1

An analysis of students' subject and verb agreement errors based on surface taxonomy (continued)

	Student	Occurrence	*Types of Errors*	Correct Forms
12	*Student*	1) I am talk about my summer memories	*Addition*	I talk about…
		2) Izmir's people friendly, they always…	*Omission*	Izmir's people are …

		3) Izmir have a lot of different views.	*Misformation*	Izmir has a lot of ...
13	*Student*	1) We are go to the island.	*Addition*	We go to the island …
14	*Student*	1) People are buy souvenirs.	*Addition*	People buy souvenirs …
		2) I think Şanlıurfa one of the most popular cities in Turkey…	*Omission*	… Şanlıurfa is one of …
15	*Student*	1) Alaçatı houses very nice.	*Omission*	Alaçatı's houses are …
		2) The houses is colourful and very nice.	*Misformation*	The houses are …
16	*Student*	1) When you there, you see…	*Omission*	When you are there, you …
		2) There are a painting…	*Misformation*	There is a painting …

Student 17		1) Their menu is have a lot of kinds…	*Addition Misformation*	Their menu has …
		2) There is patterned glassess…	*Misformation*	There are …
		3) The nice and cool musics that is played make you…	*Misformation*	… that are played.
Student 18		1) There are an impressive place.	*Misformation*	There is …
		2) A lot of tourists visits this monument…	*Misformation*	A lot of tourists visit ...
Student 19		1) The names of cafes comes from the mountain…	*Misformation*	… cafes come …
		2) The movie characters' pictures on the wall.	*Omission*	… pictures are …

		3) The menu is contains a large variety of desserts.	*Addition*	The menu contains …
20	*Student*	1) Natural beatuties, historical structures, and geographic locations is affecting me.	*Misformation*	… locations are …

The frequency of errors is tabulated as Table 2:

Table 2

Summary of the analysis of frequent subject and verb agreement errors made by students

	Omission	Addition	Misformation	Misordering
Student 1	1	2	-	-
Student 2	-	-	1	-
Student 3	-	-	2	-

Student 4	-	-	2	-
Student 5	-	-	1	-
Student 6	1	-	1	-
Student 7	1	-	-	-
Student 8	-	-	2	-

Table 2

Summary of the analysis of frequent subject and verb agreement errors made by students (continued)

	Omission	Addition	Misformation	Misordering
Student 9	1	1	-	-
Student 10	3	-	-	-

11	*Student*	-	-	1	-
12	*Student*	1	1	1	-
13	*Student*	-	1	-	-
14	*Student*	1	1	-	-
15	*Student*	1	-	1	-
16	*Student*	1	-	1	-
17	*Student*	-	1	3	-
18	*Student*	-	-	2	-

19	*Student*	1	1	1	-
20	*Student*	-	-	1	-
	Total	12	8	20	0

Discussion, Conclusion and Recommendations

After analysing the obtained data, it is found out that the most frequent error of SVA from the linguistic categorization perspective is misformation. The view from the surface taxonomy perspective shows that the frequent linguistic-related errors made by students deal with inappropriate use of singular-plural nouns placed as the subject, improper use of verbs, and inappropriate use of verbal and nominal sentences in making present simple. The errors are examined in detail, and it is detected that the errors can be classified as local errors. That is to say, the message that was needed to be delivered to the reader is still understandable in the writing although there are frequent errors.

The reasons of the errors were found in two reasons with the light of interviews. The first, the errors were made because there are some differences in terms of the rules of structures between the two languages: Turkish and English. The second reason for the errors is learners' claims that they heard the sentence structures like 'he go, there is students' by their earlier instructors at their secondary levels.

Although Celce-Murcia and Larsen-Freeman (2016: 69) assert “In many English sentences, subject-verb agreement is straightforward and noncontroversial”, they state if the structure is syntactically singular while notionally plural (or vice versa), there can sometimes be a possible disagreement. It generates different alternatives among users if the agreement is directed by meaning or use (ibid).

Having found out the types of errors made by students and been analysed the sources of errors; some teaching strategies can be used to terminate the error. Some suggestions by Celce-Murcia and Freeman (2016) are presented as follow:

the Copula be

“Have the learners introduce themselves and ask for the names of others using the formulaic question ‘What’s your name?” (ibid: 70).

Teacher: I am Mr. Alice. What’s your name? (to S1)

S1: I am Jack. What’s your name? (to S2)

S2: I’m Betty. What’s your name? (to S3)

“Then give students an opportunity to practice another form of the *be* verb and another formulaic question” (ibid).

Teacher: I’m from the United Arab Emirates. Where are you from? (to S1)

S1: I am from the UK. Where are you from? (to S2)

S2: I am from Turkey. Where are you from? (to S3)

"Then students can ask each other the question" (ibid).

"Have the students do a chain drill, adding a name each turn" (ibid).

"Finally, students can introduce themselves to the class" (ibid).

S1: I am Manuel. I am from the UK.

"EFL students omit the necessary *-s* marker by simplifying or by overgeneralizing the basic pattern to the third person. The teacher can introduce a fictional character Jack and talk about what he does every day" (ibid: 71).

He gets up at 7:00 a.m.

He eats breakfast at 7:30 a.m.

He goes to work at 8:00 a.m.

The daily routine can be discussed in the class via pictures and a clock with movable hands as prompts. Pair work or whole class activities can be useful to serve this purposes.

This research shows that students have difficulty make sentences correctly in terms of subject- verb agreement in some structures despite earlier instruction of them. In general, they commit three types of errors, which are misformation, omission, and addition. Those errors are caused by the inter-lingual transfer, intra-lingual transfer, and misleading inputs. To come through these errors, the instructors should use some strategies in their teaching. The exercises

should allow the students to raise their awareness of subject-verb agreement to write paragraphs in English.

Bibliography

Article

Ellis, R. (2006). Grammar : An SLA Perspective. *TESOL Quarterly*, *40*(1), 83–107.

Harun, M. O. F. Al, & Sufian, M. A. (2015). Errors in subject-verb agreement: A study based on Bangladeshi university students. *Green University Review of Social Sciences*, *2*(2), 95–105.

Khan, H. R. (2008). Analysis of Common Mistakes and Errors in Student Writing"! *Praxis, Journal of the Department of English, Rajshahi University*, *3,* 53-64.

Lalande, J. (1982). Reducing composition errors: An experiment. *Modern Language Journal*, *66*(2), 140-149. Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/326382?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

Moqimipour, K. & Shahrokhi, M. (2015). The impact of text genre on iranian intermediate EFL students' writing errors: An error analysis perspective. *International Education Studies*, *8*(3), 122–137. https://doi.org/10.5539/ies.v8n3p122

Nayan, S. & Jusoff, K. (2009). A Study of Subject-Verb Agreement: From Novice Writers to Expert Writers. *International Education Studies*, *2*(3), 190–194. https://doi.org/10.5539/ies.v2n3p190

Nurjanah, S. (2017). An Analysis of Subject-Verb Agreement Errors on Students' Writing. *ELT-Echo, 2*(1), *13-25.*

Sioco, E. C. & De Vera, P. V. (2018). Grammatical competence of Junior High School students. *TESOL International Journal*, *13*(2), 82–94.

Vasilescu, C. (2015). An Analysis of the Linguistic Diversity of Cyberspace. *Journal of Defense Resources Management (JoDRM)*, *6*(2), 31–36.

Watcharapunyawong, S., & Usaha, S. (2013). Thai EFL students' writing errors in different text types: The interference of the first language. *English Language Teaching*, *6*(1), 67–78. https://doi.org/10.5539/elt.v6n1p67

Proceeding

Burns, A.(2009). Grammar and Communicative Language Teaching: Why, When and How To Teach It?. In *CamTESOL Conference on English Language Teaching: Selected Papers, 5* (2009), 9-15. Phnom Penh. Retrieved from https://camtesol.org/Download/Earlier_Publications/Selected_Papers_Vol.5_2009.pdf

Book

Celce-Murcia, M. & Larsen-Freeman, D. (2016). *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course (3rd ed.)*. Boston, MA: Heinle and Heinle.

Dorn, D. (2000). *Building Essays: A reader centered reading guide.* New Jersey: Printice Hall.

Ferris, D. R. (2002). *Treatment of Error in Second Language Student Writing (2nd ed.).* Michigan: The University of Michigan Press.

Hedge, T. (2000). *Teaching and learning in the language classroom.* Oxford, England: Oxford University Press.

Hyland, K. (2003). *Second language writing.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Larsen-Freeman, D. (2010). *Techniques and Principles in Language Teaching*. New York: Oxford University Press.

Ur, P. (1996). *A course in language teaching.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Ur, P. (2009). *Grammar Practice Activities: A Practical Guide for Teachers*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Thesis:

Vaurula, N. (2012). *Subject-Verb Agreement of Finite Verbs in the Present Tense in Written Productions of Finish Secondary School Learners of English as a Second Language* (Unpublished A Pro Gradu Thesis). Jyvaskylan yliopisto. Kielten laitos. Englanti. Helmikuu.

Web:

A Very Short History of the English Language. (2016). Retrieved from https://www.dailykos.com/stories/2016/12/17/1611912/-A-Very-Short-History-of-the-English-Language

Cambridge Dictionary | Learner's Dictionary (n.d.) Retrieved from https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/lingua-franca

Collins Online Dictionary | Definitions, Thesaurus and Translations. (n.d.). Retrieved from https://www.collinsdictionary.com/

Chung, S. & Pullum, G. (2015). Grammar. Retrieved from https://www.linguisticsociety.org/resource/grammar

Sullivan, B. & Moxley, J. (2012). Subject-Verb Agreement. Writing Commons Organization. Retrieved from https://writingcommons.org/article/subject-verb-agreement/

BENEFITS OF USING SHORT STORIES

Sıla Selver Akar- Dr. Özlem Zabitgil Gülseren

Abstract

This article examines if digital stories affect word acquisition of English language learners at the English preparatory school level. To realize this aim, preparatory school students at the Yeni Yüzyıl University with A2 language proficiency were included in an experimental study. This study came about as a result of our curiosity of the impact of digital reading practices on the vocabulary learning of students, because word knowledge impacts overall language development considerably. A pre and post-test design was used to inquire how digital stories affect the vocabulary acquisition of English Language learners. Digital stories are read from the screen with the practice of various comprehension and discussion activities. Students could also reach these stories outside of the classroom if they choose to read and practice more. This research aims to gather information about the use of digital stories in language classes and its impact on vocabulary learning. We would like to compare the results of the traditional reading group with the experimental group who will receive digital story reading application in addition to the traditional story reading from their course book. This knowledge will contribute to the literature of vocabulary learning in English language teaching. Also, the results can initiate various technology based inquiries as it relates to the L2 vocabulary development and reading performance. Depending on the results of this study we will be able to inquire further studies including different age groups and different language learning contexts with creative Information and Communication Technology (ICT) reading applications.

Keywords: Vocabulary Learning, Digital short story, Second Language Learning

Introduction

Currents in science and technology also trigger developments in the field of education. These changes can be observed in the field of language teaching too. Education needs to be adapted according to changing technology and the emerging needs in teaching. Technology makes it possible to adapt audio and visual materials for the classroom environment via diverse methods. This study was conducted to investigate the effects of digital short story reading as an alternative teaching medium on students' vocabulary attainment. To better observe this effect, the groups formed were subjected to a period of experimental application. While classical methods were applied to one group, the digital short story practice were applied to the other and the performance difference between groups was measured with the tests performed at the beginning and end of the study.

Technological applications have a big influence on shaping and sharing knowledge of students in education. Thus, teachers can increase the diversity of methods and techniques used in the classroom. Teachers can use effective digital stories to increase classroom management and attract students' attention. Also, digital short stories combine story literacy with visual and media literacy to meet the multi-literacies of students living in the Information Age. Teachers should dominate the process of how these literacies influence students' language development.

Statement of the problem

English is one of the most feared classes for many students due to psychological perception of English as a difficult course. English learners do not perceive English as a tool which can make life easier (Sekmez, 2017) or even those who realize the important role of English are overshadowed with English performance anxiety. When students use English in their daily life, they always hesitate due to atychiphobia and inadequate grammar, vocabulary and pronunciation knowledge with fear of making a mistake. If learners are made aware of the importance and ease of language learning in the technological age, they can change their perception to their advantage.

Another challenge is that students learn language by memorizing grammar rules, as a mathematical formula, rather than using it creatively. Using storytelling is creative method, but classical methods adhere to textbooks, and standardized tests are commonly used to evaluate students in schools. Hence, teachers have difficulty in evaluating their students' learning process in alternative creative mediums due to mandated procedures. Inadequate resources and mandated curricula force teachers to teach grammar rules and use specific evaluation practices. Literature can be an alternative source for creative teaching and learning practices. There are contradictory opinions about the use of literature for teaching English. According to Lazar (1994), the use of literature is unnecessary in language teaching and a grammar based teaching should be maintained. Teachers do not always prefer to include literature in their lesson, because it is time consuming and risky in comparison to previously tried practices in the classroom. Teachers need to explain the difference between a digital story, slideshow and a multimedia report to learners in order to increase student awareness in alternative language learning resources. Teachers ought to spend more time, and effort to teach a topic from digital platforms and increase student familiarity with digital language learning opportunities.

Purpose of the study

The aim of this study is to investigate if students can improve their vocabulary learning through digital short stories. Literature can be used with technology for language teaching purposes in order to determine the vocabulary improvement of language learners. Technology integration provides an effective learning process (Dexter, Anderson & Becker, 2014:221-239) especially if short stories are combined with language pedagogy. Studies indicate that digital short stories contribute to language learning, and motivate students in language learning. Digital short story practices benefit students' learning in and out of the classroom and in this study digital short story practices will be studied in terms of its impact on the vocabulary attainment of language learners.

Provided that authentic literature is used appropriately, learners extract not only the language knowledge but also the cultural knowledge from language. Short stories, which are

appropriately selected according to learners' levels, can offer a range of opportunities to develop foreign language proficiency in enjoyable contexts (Scoter, Ellis & Railsback, 2001:1-55). According to Cunningsworth (1984), adults and teenagers are able to relate positively to what they have learned from stories in their real life. Authentic materials such as short stories attract students' interest and thus develop learners' reading ability. Hişmanoğlu (2005) supports this idea that the use of short stories provides a very entertaining atmosphere in the classroom. Therefore, the benefits of using it in language teaching can be clearly observed.

Significance of the study

People told their stories thousands of years ago when they lived in caves because of our need to tell and share; Nowadays there are different sources for expression including digital sources (Banaszewski, 2005). Young learners have several digital options such as phones, iPads or computers. Instructors can get students' attention by using online materials more frequently in classes (Bibby, 2011). Stories can be used to improve language comprehension skills because of being a time tested medium for human experience and learning. Learners can easily digitally listen to short stories while they are reading. Digital stories can improve listening skills, and provides opportunities for teachers to develop creative writing skills.

Literature Review

Nowadays, a wide range of media can be accessed to create new stories in language classes. Digital stories are among the commonly utilized virtual sources. Digital stories which have properties of successful stories, novelists, screenwriters, playwrights, and poets, develop individual's perspective of the world through a particular language experience. Also, digital stories provide students with narrative practice by allowing them to construct characters and settings on their mind.

Digital storytelling adjusts students in a wide variety of skills: oral storytelling, writing composition, visual literacy, media literacy, as well as an understanding of film conventions. Stories involve interesting and entertaining content which can be used to facilitate learning outcomes (Rossiter, 2002). Students can synthesize the information from short stories to develop their language skills. With this in mind, short stories can contribute to learning in terms of facilitating speech, sharing culture and raising awareness (Georgiou and Verdugo, 2011). Stories also appeal to students who have different kinds of intelligence, such as visual, auditory and kinaesthetic intelligence. Students can experience effective learning environments through individual and participatory interaction with stories and activities (Aiex, 1988). Collie and Slater (1987) argued that the use of short stories can also contribute to students' autonomous work since it provides creative platforms for them to use language. Where learning curiosity begins, learning becomes more enjoyable, attractive and meaningful for students. Thus, this study attempts to use the creative power of digital short stories to teach vocabulary in language classes. The study hypothesis is that digital stories can increase vocabulary learning within language learning.

The Use of Short Stories to Teach Vocabulary in English Language Classes

Literature is a valuable data source for vocabulary learning and language development. Yet, it is particularly important to choose the right kind of short stories for the intended pedagogical results. Stories should be in line with students' proficiency level or slightly above their language abilities for them to benefit most from the chosen story. Simple elements can be taught at beginner and intermediate levels, such as character, setting and plot. More complex elements, such as conflict, climax, resolution, etc., can be introduced at more advanced levels (Erkaya, Rocha 2005). According to Gajdusek (1988), pre-reading activities, factual in-class work, analysis and extending activities are very effective ways to introduce a literature text in the classroom. In the pre-reading activities, there is the opportunity to learn about the background of the story and target vocabulary (p. 233).

Furthermore, content should be appropriate to the level of the students. Hill (1994:15) indicated that the needs and abilities of students, the linguistic and stylistic level of the text, and an amount of background information are required for true appreciation of the material. Learners will abstain from language learning when they are bored. For this reason, the right materials should be selected that do not bother students and allow correct evaluation of their understanding. According to Heathon (1988), grammar, spelling, and vocabulary are critical elements of language learning, and it is possible to combine these elements through the use of literature. We can use short stories for young learners and adults similarly. Digital short stories can be utilized for all language levels.

METHODOLOGY

Settings and Participants

This study was conducted in Yeni Yüzyıl University in İstanbul with preparatory school students. It took place in the first semester of the 2019-2020 academic year. The participants in the study have different backgrounds and they would study in different departments.

The students' ages varied from 18 to 23 years and they attended classes from 8.30 am to 15.30 pm , each class lasting about 45 minutes. They have 30 hours of English lessons which consist of the main course, listening-speaking, reading-writing and team English lessons shared by four English instructors per week. The students have to take four achievement tests and many quizzes in their skill and main course lessons. The purpose of the Preparatory School English education is to rise students English level and provide a solid foundation for the technical English so that they can participate in their future departments of .

Data Collection Procedure

The study explores the benefits of using digital short story reading practices for Prepatory School students in their vocabulary attainment. This study lasted for 6 weeks students were given information about the study at the beginning of the class so that they know what is

expected of them as participants. In addition, the researcher kept an observation form. These comments and the responses in the interviews were analysed. In addition, a pre-test was conducted to discover the vocabulary level of students and then a post-test was used to learn how their English level improved.

Data Analysis Procedure

Pre-test and post-test were used to collect data about students' vocabulary in this study. These tests helped to show progress in the development of the participants in terms of their vocabulary knowledge. First of all, participants were given a pre-test to assess their vocabulary and grammar knowledge. Later, participants in the experimental group had the opportunity to read and respond to digital short stories in addition to their regular reading materials in their coursebooks. After each story, the participants noted the unknown words and then tried to guess the meanings from the context of the story. At the end of each story, students were given a test to evaluate their understanding and vocabulary knowledge. Finally, at the end of the six week period, participants were given a post-test to examine their progress and to see how much they have changed in comparison to their pre-test. The participants in the control group had their regular classes with traditional methods. They also learned new words from the text by looking at the dictionary. At the end of the process, the same post-test was also given to them to determine if there are any improvements. The researcher took notes throughout the process and wrote her observations.

Findings

Choice of the Method

There is no best way to classify research methods in the field of education. Therefore, the choice of method is determined by the nature of the subject under investigation. In other words, it depends on the subject of the research, the purpose of the sample examined, and the data collected. Research methods are various procedures that include the theoretical procedures

used in research, experimental studies, numerical schemes, statistical approaches. The nature and purpose of our study is to validate or reject the previously-stated hypothesis; hence, a semi-experimental study was chosen as it is a powerful method for evaluating cause-effect relationships.

Description of Population and Sample

The students included in the experimental and control groups were at the beginner level of learning a foreign language according to CEFR level. Their vocabulary level still needed to be developed to better express their thoughts and ideas and to bring them to a higher level proficiency so that they can follow their departmental studies when they complete their Preparatory School Education.

The participants in this study were divided into two groups as the control group and the experimental group. Each group consisted of a mixed group of girls and boys, comprising twenty-one (21) students. While the experimental group watched digital short stories, this method was not applied to the control group. All participants in both groups have an English language background of receiving education in high-school and secondary school.

Scoring

The test included five sections and all sections were scored equally (each section is 20 points). The first section consisted of five questions, and each question had four words with two of these words matched with meanings given below. In the second section, the same method was adapted according to the opposite meanings given below. The students had to compose sentences with the words given in the third section, and multiple-choice questions followed these questions in the fourth section. Students matched the words on the right side of the table with their synonyms on the left side in the final part. All sections have 20 equal points on the exam, and each question is worth 2 points. Whether the students learned all the words equally or not could be measured according to test results. All words in these tests were selected from

the common syllabus utilized with the control and experimental groups. The aim was to measure the contribution of digital short stories to students' word development based on the same word group. The evaluation was completed with the results of the post-test.

Pre-test Phase

The researcher divided the students from different classrooms into experimental and control groups. The researcher carried out the class with the experimental group. The control group had a different teacher in the English Preparatory School, and essential information about the students consisting of their vocabulary knowledge and language skills was shared with the researcher. The pre- and post-tests were designed based on this data which indicated the specific word knowledge of the students. The pre-test consisted of five categories, each category had four words in a diagram and two different meanings or definitions below. Students had to match the two that fit with the definitions below. In the third exercise, students had to write ten sentences with the words given. The pre-test assisted the researcher to obtain information about students' vocabulary knowledge in both groups. While implementing the exam, students were not allowed to use their mobile phones and dictionaries to ensure the validity of the test. Also, the classroom environment was well organized and observed by the teacher to prevent any cheating. Both groups had approximately the same level of vocabulary knowledge in the first stage according to the results of this pre-test.

Treatment Phase

In the first session, the participants in both groups completed the pre-test during one lesson hour. After the pre-test results were obtained from both groups, the extensive reading program was implemented for the experimental group, in 8 sessions that lasted for about 6 weeks. Students watched two short stories each week. In order to make sure that they

understood the short story, some comprehension activities (activities were adopted from the British Council) were distributed with each short story. The activities included three parts: matching words, putting the story in order, and true-false activities. After students watched the first short story, they completed the activities about the short story. The researcher collected these documents and analysed them after the class hour. The same procedures were carried out for the other short stories. The selection of the short stories was based on the history, literature and culture driven texts.

Experimental Group Post-test Vs. Experimental Group Pre-test

Table 1 and Figure 1 show that the experimental group scores improved and increased significantly between pre- and post-test. Moreover, some students' scores were under the average in the pre-test; however, we noticed that there was an improvement in their scores between the two tests.

Experimental Group pre-test and post-test difference

Pre-test:

16 ≥ ~~50~~ ▶ 80,00% ≥ 50

4 ≤ ~~50~~ ▶ 20,00% ≤ 50

Post-test:

20 ≥ ~~50~~ ▶ 100,00% ≥ 50

0 ≤ ~~50~~ ▶ 0% ≤ 50

Table 1

The Experimental Group's Pre-test and Post-test Difference

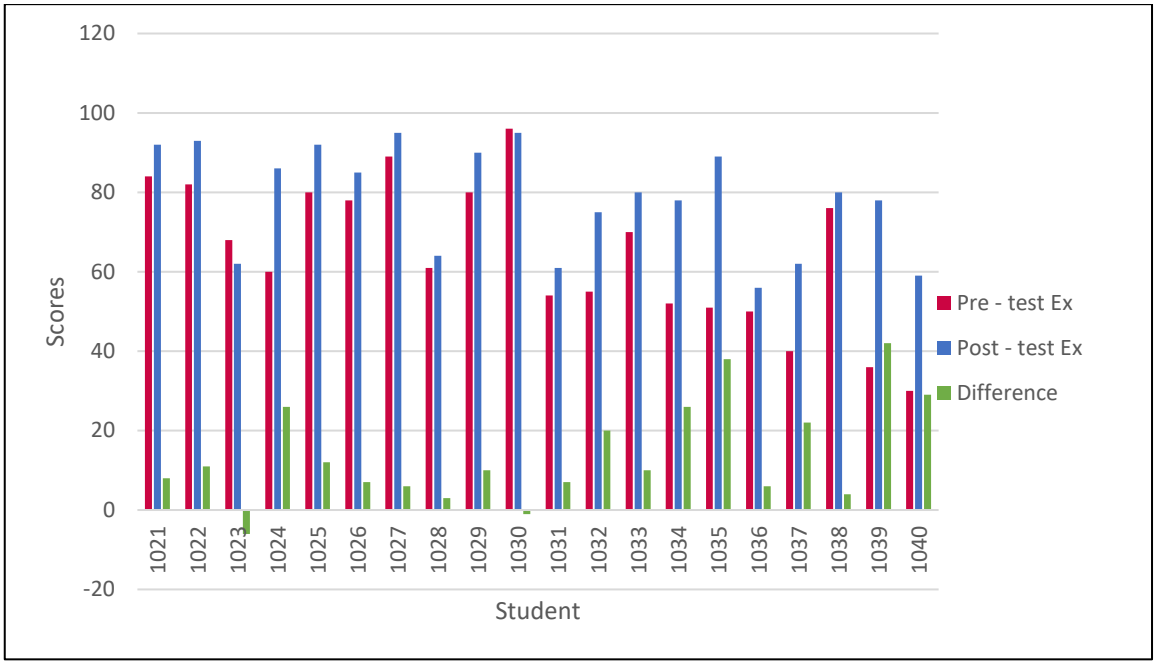
Student	Pre - test Ex	Post - test Ex	Difference
1021	84	92	8
1022	82	93	11
1023	68	62	-6
1024	60	86	26
1025	80	92	12
1026	78	85	7
1027	89	95	6
1028	61	64	3

1029	80	90	10
1030	96	95	-1
1031	54	61	7
1032	55	75	20
1033	70	80	10
1034	52	78	26
1035	51	89	38
1036	50	56	6
1037	40	62	22
1038	76	80	4
1039	36	78	42
1040	30	59	29

	Xpr= 64.60	Xpo = 78.60	d_ = 14

Figure 1

Experimental Group pre-test and post-test difference

The calculated mean of the post-test Xpo= 78.60 is significantly higher than the pre-test mean Xpr= 64.60, with a difference of d_ = 14. Based on these results, watching short stories during the treatment period affected most of the students, and there was a significant improvement in their vocabulary repertoire. In other words, students' acquisition of new

vocabulary items (which is our dependent variable) was affected during the treatment period by watching short stories (which is our independent variable).

In order to make sure that this significant improvement in the experimental group post-test scores is due to the implementation of our independent variable, namely digital short stories (which is our alternative hypothesis) and that they did not occur due to chance (the null hypothesis), we used a statistical test called “the paired-samples t-test”.

Experimental Group Vs. Control Group Post-test

Table 1 and Figure 1 clearly show that the experimental group received significantly higher scores than the control group. Even though the control group outscored the experimental group during the pre-test, the experimental group had post-test scores that are much higher than the control group with a mean XE = 78.60.

While the control group’s post-test frequency polygon starts at 31-40 and ends at 91-100 with a peak at 71-80, the experimental group’s frequency polygon starts at 51-60 and ends at 91-100 with a peak at 71-80 and 91-100 which is much higher than the control group peak. In order to calculate the difference between the mean scores for the experimental and control groups’ post-tests, we applied the independent-samples t-test.

Insignificant Improvement in the Control Group

As mentioned earlier, the control group scores in the pre-test and the post-test indicate that learning vocabulary using the traditional method was not effective. Students could not develop themselves much to categorize, match, define and contextualize the determined words. This is understood when we compare the means of both pre- and post-test of the control group. The pre-test mean was $\bar{}$pre =66.60, and the post-test mean was $\bar{}$pos=73.90 with a difference of 7.30. In other words, they did not show significant progress towards mastery of new vocabulary. To sum up, using traditional methods to teach new words to students is not an effective method.

Significant Improvement in the Experimental Group

The results of this study show that using short stories as a real teaching material plays an important role in improving students' word levels. Curiosity about the importance of comprehensive reading in language teaching and learning is increased because this technique introduced them to new vocabularies in different contexts. The results obtained from the pre-test and post-test in the experimental group can be shown as evidence. The pre-test average of the experimental group participants is $\bar{}$pre = 64.60; and after the treatment period, the mean post-test increased significantly to $\bar{}$pos = 78.60 with a difference of 14.

Digital short stories have a functional role in acquiring new vocabulary according to the results of this study. Digital stores improved students' language skills, motivated them, and taught them another culture. Also, students could analyse the materials critically through these stories teaching them higher-order thinking.

Observation

The researcher kept notes, including comments about the students' behaviours and participation. Students personal and language improvement was observed during the process. These observations indicate that education combined with technology can improve students' vocabulary skills, and they can communicate easier to express themselves. Secondly, digital short stories improved students' critical thinking and self-confidence. Students could interpret better when they simultaneously read and watched something. This exposition skill provides students with acquired knowledge rather than memorized knowledge.

Provided that students interiorize the stories, the words they learn can be persistent. Based on observations, they enjoyed the learning process while watching the digital short stories. Learning with pleasure also increases permanence in learning. Vocabulary knowledge can be acquired more easily when there is no stress and exam anxiety. Another advantage of short stories is that students could predict the meaning of new words in a dialogue with the aid of the visuals. In the comprehension exercises after the story, the words supported by the visuals ensured that learning that is more explicit.

Teacher Views and Students Views

In this section, the opinions of the experienced English Preparatory School teachers about the pre-test and post-test are presented. Teachers views are significant for the study because they are the first hand observers of their learners.

The first teacher states that; vocabularies were chosen from course books that adhere to the common curriculum, and these words provide reliability and validity. Students encounter some parts of the curriculum for the first time, but these parts are designed very clearly and comprehensibly to prevent confusion. Additionally, using all question types enables measurement of all skills of students. The students have not learned meaning of the words

directly from a dictionary, instead they predicted the meaning of the word in a sentence. This skill assisted them while composing a sentence in the exam. However, word limitation (researcher guessed that the teacher meant to say limited amount of vocabulary) could be more effective for evaluating the sentence writing section, and students may forget the words they learned between the pre and post-tests.

The second teacher indicated that the; the test had validity in terms of the words chosen from the textbooks of both groups of students. The use of different question types was crucial to ensure reliability and increase the likelihood of getting the same result in different groups. There were sufficient and explicit question types to measure vocabulary and sentence knowledge.

The third teacher; the multiple-choice questions proved knowing the meaning of the word is not enough by itself since students ought to also know how to use this word in a sentence. In section three, using the words in a sentence is one of the best methods to understand whether students can write a sentence appropriately. Moreover, the time between two tests (pre-post) may not affect students' results negatively, on the contrary, it confirmed that permanent learning happened in this process. In addition, their curiosity about words that they are not familiar with has increased.

Control group students' opinions about the exam; students stated that the writing sentence part was the most difficult since they are not sure about the meaning of words. Multiple choice questions, on the other hand, were easier for them, because they are familiar with this type of question. However, except for a couple of students who thought the pre-test was difficult throughout the classroom, all stated that the test was explicit and feasible to their level.

Experimental group students; the rate of vocabulary knowledge in the first exam was lower compared to the last exam although the test was easy. Students stated that they had difficulty in using words in a meaningful way in the sentences. Additionally, they declared that they were able to understand easily in the first and second parts of the tests.

General Discussion

This study was carried out to investigate the effectiveness of short stories for developing and expanding the vocabulary of students. It revealed that students who watched and read short stories showed significant improvement in their vocabulary knowledge compared to students who followed only teacher instructions from the book in their regular. Experimental group students gained critical improvements in their vocabulary knowledge based on their pre-test and post-test results. These tests highlight the importance of fieldwork and the practice based research activities. Based on the results of the tests and the researcher's observations, the collected data revealed that the word memorization technique was much less successful in developing students' vocabulary skills. On the other hand, according to the results between the pre-test and post-test, control group students could not progress considerably in their vocabulary attainment.

Conclusion

The purpose of this study was to inquire about the effectiveness of watching and reading digital short stories on preparatory-school students' vocabulary repertoire. Analyses and results of this research revealed that watching digital short stories improved their vocabulary knowledge. Vocabulary knowledge is an essential part of language learning. Teachers should collaborate with their students while teaching vocabulary. Predetermined curriculum and fixed course book plan makes this collaboration difficult at times. Language teaching methods that are integrated with technology are essential for teaching students new words. Hence, students ought to be informed about technological opportunities in language education. Digital tools including short stories and vocabulary activities is a good example of technology assistance in vocabulary attainment. This research indicated that digital short stories provided many benefits in language teaching. Digital short stories provide advantages to advance other language skills of students as well such as speaking, listening, writing and critical thinking. Thanks to the

critical thinking strategies utilized with digital stories learners acquired they were able to put themselves in the characters' place in the story. Psychologists David Comer Kidd and Emanuele Castano, at the New School for Social Research in New York, stated that reading literary works improved the ability to perceive and understand other people's feelings and improve social relationships (Temizkan,2018). The students noticed that they had enhanced empathy and started to be more thoughtful. Oatley's (1999:8) comment on this subject is that fictional stories improves people's empathy and understanding of others. When the students watch new fiction, they can imagine themselves in the characters' positions, and it widens their views and world of thought, which provides them different perspectives or angles. They learn to analyse events from different perspectives when they watch the life of historical characters that they did not know before. Cadorath and Harris (1998:188); supported this view indicating that the text itself has no meaning, but only gives direction for the reader to make sense from their own reading experience. The short stories supported students' creativity as they have to read, connect the dots, think critically, analyse, and come to conclusions.

The short stories allow them to explore other cultures and understand the similarities and differences between cultures. They offer different portraits of lifestyles, personality, moral and human values from different cultures, and this viewpoint positively affected students' personalities. Therefore, short story selection should be made according to students' needs and backgrounds. Each teaching strategy is valuable and unique. Each student has a different character, knowledge, and language background, and each teaching strategy applies to some of them. Teachers should find the most suitable teaching methods and activities to select an appropriate story. Literature is a great medium for teaching vocabulary in English. Ghosn (2002:172) states that literature is a linguistic way to contribute to people's feelings. Literature reflects real-life events, and it enables students to discover other cultures. Literature is one of the most beneficial authentic materials that widens students' worlds. Authentic literature materials provide a motivating, entertaining, and exciting lesson for students. According to Custodio and Sutton (1998:20), literature can offer different perspectives, allowing students to

question, interpret, connect and explore. The students can open new doors to different worlds through stories.

Moreover, short stories generate opportunities for personal expression and strengthen students' knowledge of lexical and grammatical structures. Although short stories seem easy, they compound many language skills altogether. Experimental group students developed their vocabulary knowledge with the help of the short stories, which were not complicated and difficult to understand. When the researcher received students' thoughts about learning new vocabulary the majority answered that they obtained positive gains from digital stories. The students stated that digital short stories they watched and read assisted in developing their vocabulary knowledge and other language skills. According to the results of the tests, short stories are significant resources to create opportunities and improve vocabulary and grammar knowledge of students. Taking the results of this study into consideration highlights that, using the short story technique combining it with digital presentation proved to be a successful language learning method.

References

Aiex, N. K. (1988). Storytelling by Children. ERIC Clearinghouse on Reading and Communication Skills Bloomington IN ED299574.

Bibby, S. (2011).Do Students Wish to 'Go Mobile'?: An Investigation into Student Use of PCs and Cell Phones. International Journal of Computer-Assisted Language Learning and Teaching (IJCALLT) 1(2) : 43-54, April-June 2011.

Banaszewski, T. M. (2005). Digital storytelling: Supporting digital literacy in grades 4-12. Masters of Science thesis, USA: Georgia Institute of Technology.

Cadorath, J. Harris, S. (1998).Unplanned classroom language and teacher training. *ELT Journal*, Volume 52, Issue 3:188–196.

Collie, J., Slater, S. (1987). Literature in the Language Classroom:196.

Cunningsworth, A.(1984). Evaluating and selecting EFL Teaching materials : 74-79.

Custodio, B., Sutton M. J. (1998). Literature-Based ESL for Secondary School Students. *TESOL Journal*, v7 n5 :19-23.

Dexter, S.L., Anderson R. E. & Becker H.J. (2014). Teachers' Views of Computers as Catalysts for Changes in Their Teaching Practice. Journal of Research on Computing in Education, Volume3, Issue 3: 221-239. https://doi.org/10.1080/08886504.1999.10782252.

Erkaya, Rocha, O. (2005). Benefits of Using Short Stories in the EFL Context. Asian EFL Journal ISSN 1738-1460:1-13.

Gajdusek, L. (1988).Toward Wider Use of Literature in ESL: Why and How. TESOL Quarterly Volume22, Issue2:227-257.

Georgiou, S. I., Verdugo, M. D. R. (2011). Stories as a tool for teaching and learning in CLIL. Guidelines for CLIL implementation in primary and pre-primary education ISBN 978-9963-9058-1-2 : 137-155.

Ghosn, I. K. (2002).Four good reasons to use literature in primary school ELT. *ELT Journal*, Volume 56, Issue 2: 172–179.

Heaton, J. B. (1988). Writing English Language Tests: Longman Handbook for Language Teachers (New Edition). London: Longman Group UK Ltd.

Hill A. P. W. & R. M. S. (1994). Learning styles a literature guide.Accounting Education Volume 3, Issue 4: 349-358.

Hişmanoğlu, M. (2005). Teaching English Through Literature. Journal of Language and Linguistic Studies Vol.1, No.1, April :1-14.

Lazar, G. (1994). *ELT Journal*, Volume 48, Issue 2 :115–124.

Oatley, K. (1999). Why Fiction May Be Twice as True as Fact: Fiction as Cognitive and Emotional Simulation. Review of General Psychology 3(2):101-117.

Rossiter, M. (2002). Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning. Educational Resources Information Center Digest:241.

Sekmez, E. (2017). Enhancing EFL Students' Language Learning Through Blogs. Çağ University Institute of Social Sciences, Mersin.

Scoter, J. V., Ellis, D., Railsback , J. (2001). Technology in Early Childhood Education: Finding the Balance. By Request Series :1-55.

Temizkan, S. (2018). The Use of Short Stories to Teach Vocabulary in English Language Classes. Çağ University Institute of Social Sciences, Mersin.

İSLAMİ BİLİMLER

NECİP FAZIL VE BÜYÜK DOĞU GELENEĞİ

Kazım ALBAYRAK

Özet

Bu çalışmamızda Necip Fazıl'dan ve onun Büyük Doğu geleneğinden bahsedeceğiz. Önce Necip Fazıl'ı tanıtacağız ve dolu dolu olan hayatından köşe taşlarına yer vereceğiz. Yaşadığı dönem ve kuşaklar arası köprü rolü üzerinde duracağız. Verdiğimiz dönem tasvirinde de görüleceği üzere İslâm'ın devlet plânından el çektirilmesi yanında bütün kültürel, estetik, gelenek vs. değerlerinin de yıkılması söz konusu olmuştur. İşte böyle bir ortamda zuhur eden Necip Fazıl, kuvvetli ve cezbedici fikriyatı yanında İslâmcı mücadeleyi de başlatıcı olmuştur. Onun hayatı ve mücadelesi eserleri ile birlikte bir bütün hâlinde tezahür etmiştir. Necip Fazıl'ın beslendiği noktalara inmek amacıyla derleyip toparlayabildiğimiz kadarıyla onun kaynaklarını da tesbit etmeye çalıştık. Aynı maksadla gelenekte bağlı olduğu kolu incelerken getirdiği yenilik mevzuuna da bu bahis içinde yer verdik. Zira Necip Fazıl hem geleneğe bağlı hem yenilikçi bir yapı arz etmektedir. Yine bu minvalde İslâm'da klasikleşen fıkıh, kelam ve tasavvuf geleneklerini kısaca izah edip Büyük Doğu'nun bunların içindeki yerini işaretledik. Büyük Doğu İdeolocyası'nı teşkil eden eserleri de kısaca tanıttık. Necip Fazıl'ın mürşidi Seyyid Abdülhakîm Arvâsi'nin kilit rolüne dikkat çekerek onun hayatından tablolarla meseleyi izah etmeye çalıştık. Büyük Doğu'nun üzerindeki tuğra ismin Seyyid Abdülhakîm Arvâsî olduğuna ve İslâm'a muhatap anlayışın ondan beslendiğine dikkat çektik. Necip Fazıl'ın hayat hikâyesinde de incelendiği üzere yetişmesinde ve mihrakını bulmasında etkili olmuştur. Değerlendirme ve sonuç bölümüyle çalışmamızı nihayetlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Ehli Sünnet, Büyük Doğu, İdeoloji.

1. Necip Fazıl'ın Hayat Hikâyesi

1904 yılında İstanbul Çemberlitaş'ta bir konakta doğar. Çocukluğu emekli Ağır Ceza Reisi ve Mecelle'yi kaleme alan heyet içinde bulunan büyükbabası Mehmed Hilmi Efendi'nin ilgisi ve terbiyesi altında geçer. Dört-beş yaşında su gibi okuyup yazmaya başlar. Altı-yedi yaşlarında bile yakıcı bir hayalin her şeyin ötesine sürüklediği farklı bir yaratılış. Dokuz-on yaşındaki çocukta metafizik düşünceler. Değişik mekteplerde ilk eğitim macerası. Birinci Dünya Harbi ile yeryüzü allak bullak iken büyük babasının vefatı. Heybeliada Numune Mektebi'ni bitirdikten sonra Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Bahriye Mektebi'ne girer. Çocukluğunun son basamaklarından delikanlılığın ilk basamaklarını geçirdiği Bahriye Mektebi'ndeki beş yılı (12-17 yaşları arası) hayatının en güzel beş senesi olup şahsiyetinin temel duyguları orada pişer. Dış yüzden olsa da tasavvufa ilgisi orada edebiyat hocası vesilesi ile olur. Orada okul maceraları da zengindir. Madde içi hayatta parende üstüne parende atarken madde ötesi hayatın daima ruhunda kanayan bir yara hâlinde hep BİR ve BİRİNİ arama etrafında helezonlar çizen bir hayat. Şiire orada 12 yaşında başlar, vesilesi, anneciğinin hastane odasında ona, "senin şair olmanı ne kadar isterdim" deyişi. Atlarken, zıplarken dahi onu bırakmayan amma gurur da olmayan, "başarmak için yaratıldım" duygusu. Çilesi dönem dönem olan Necip Fazıl'ın ilk çilesi de orada başlar. Öyle ki tabiî zevklerini, bütün insan ve eşya münasebetlerini idare eden emniyet duygusundan kuşku duymaya başlar. Bir sabah kalkar da "dil ve idrak zeminini yerinde bulamazsam" diye kuşkulara düşer. Beynini sokan akrep düşünceler onda başlamıştır.

İlk şiirleri Yakup Kadri'nin yönetimindeki Yeni Mecmua'da çıkar, henüz 17 yaşındadır. 1921 yılında Darülfünun'a imtihanı kazanarak felsefe bölümünde öğrenim görür. O daha üniversiteye girmeden bu yaşına kadar kendisiyle fazla ilgilenmeyen ve annesinden de ayrılan babası 33-34 yaşlarında vefat eder. Darülfünun'dan sonra Sorbon Üniversitesi'ne felsefe bölümüne gider. Ancak Paris'te öğrenimini tamamlamadan geri gelir. Büyük şehirlerin boğucu havası içinde "fildişi kule" denilen hodbinlik hisarına çekilir... "Genç şair" olarak şöhreti yakalamış, Örümcek Ağı ve Kaldırımlar şiir kitapları yayınlanmış (1928) ancak mutlak hakikate memur şiir anlayışına henüz varamamıştır... Banka memuriyeti yılları, Anadolu'ya

gidip gelişler. İstanbul'da daralıp Anadolu'ya açılmak, sonra Anadolu'da patlayıp İstanbul'da ferahlamak. Ancak hiç biri çözüm değil, daralmak ve parlamak esas... Kendinden kaçmak ve içindeki sabit fikirleri uyutmak için düştüğü kumar iptilası ve daldığı bohem hayatı onu uzun müddet bırakmaz.

Nihayet bir akşam üzeri vapurda karşılaştığı bir yolcu ona şiirinin ve fikrinin üstünde ruhunu doyuracak olan ismi verdi ve Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî Hazretlerine varış ve ona kapılanış. Yıl 1934.

1934-1943 yılları Necip Fazıl'ın Abdülhakîm Efendi ile fizikî ve ruhî beraberlik yılları olup şeyhinin vefatından sonra da ruhî beraberlikleri sürer. Necip Fazıl ilk karşılaşmasında ona çarpan duyguyu "müthiş bir vakar ve heybet..." olarak vasfeder. Şeyhinin her an en büyük bir huzurda oluşunun edep hâli de onu cezbeder. Ve daha sonraki sohbetlerinde kafasındaki çetin bilmecelerin çözümlerine erer! "Üstün haberci" diye vasfettiği Efendi Hazretlerinden aldığı ilk fikir ise şu olmuştur, "Bu iş kitapla olmaz. Akılla da varılmaz... Hiç yemeğin lezzeti çatal bıçakla aranıp bulunabilir mi?"

Beylerbeyi'nde annesiyle yaşayan Necip Fazıl, dokuz yıl boyunca fasılalarla Eyüp Gümüşsuyu'nda Kaşgarî dergahında irşad edicisi ile temaslarını sürdürür. Ancak birden olmak bitmek yok, genellikle tedricilik prensibi gereği yavaş yavaş ve sıra sıra ile oluş prensibi geçerli. Bulmak yetmez, ermek gerek. Üstelik nefs belası devamda. "Üstün haberci"yi bulduktan sonraki bu gidiş-gelişler arasında Çile şiirini yazıyor, oradaki teşbihleri ("sanki burnum, değdi burnuna (yok)un, / Kustum, öz ağzımdan kafatasımı) aynen yaşıyor. Herkesin rahatlık içinde sahiplendiği hazırlop dünya yıkılıp gidiyor, nasıl bir dünya kurulacağının sancısı başlıyor idi. İmâm-ı Gazalî'nin medrese kürsüsünü bıraktıran şüphe ve arayışına benzettiği bir hal, kanlı fikir çileleri. "Bu nasıl bir dünya hikâyesi zor; / Mekânı bir satıh, zamanı vehim." şeklinde "iğneli fıçı"dan mısralar. Öyle ki "benden bedahet hissi kaldırılmış idi." der. İşte böyle fikir ıztırabı çeken için İslâm tasavvufuna ait bir kitaptan okuduğu "Bir irşad ediciye varmadan olmaz!" satırları derdine hitap ediyordu, ötelere açılan ve topyekûn kâinatın hesabını veren "Büyük Kapı"yı bulmuş idi. Necip Fazıl'ın bir mürşide kapılanması, "Bir şeyhim olsun, bir

cemaatim olsun, manevî huzur da duyayım.” kabilinden olmayıp, kâinatı elekten geçirmek isteyen bir cins kafanın hafakanları ve arayışları sonucu vardığı nokta idi.

1936’da sanat ağırlıklı ve 17 sayı çıkan Ağaç dergisini çıkarır. Değişik üniversitelerde hocalık yapar. 1941’de Neslihan Hanım’la evlenir. Beş çocuğu olur.

Kurtarıcısını bulduktan sonra da süren metafizik buhranı üzerine ona söylenen şu: “Sık sık gelin, sohbet sizi açar, inşallah ferah bulursunuz!” Efendi Hazretleri, o döndükten sonra sık sık ağırlık geçirirmiş. Şu sözler Efendi Hazretlerine ait: “Cemiyetteki ruh hastalıkları imân eksikliğinden doğuyor...” “Kur’ân şifadır, fakat şifa, suyun geldiği boruya tâbi... Pis borudan şifa gelmez.” “İlim cehli izale eder, ahmaklığı değil.”

Bu yolda tövbenin tedricî olduğu, yana yana pişmenin gerektiği ve içine gelen hatar-vesveselerle mücadele etmesi öğretilen Necip Fazıl’a derhal namaza başlaması ve evlenmesi gerektiği ihtar edilir.

Sanat çevrelerinde “bir mısraı bir millete şeref verecek şair” diye eller üstünde tutulurken, Müslümanlığı bayraklaştırdıktan sonra aynı çevreler tarafından “sanatına kıyan geri adam” diye yaftalanır.

“Kalemime fetih ve inkişâf onunla geldi.” diyen Necip Fazıl, o güne kadar bütün eserini kendi tabiriyle “birbuçuk kitapçıktan” ibaret iken o büyükten aldığı feyzle yüz cilde varan eserler ortaya koymuştur.

1942 yılında Efendi Hazretleri’nden aldığı nurla yepyeni bir gençlik yoğurmaya karar verir ve 1943-1978 yılları arasında Büyük Doğu dergileri fasılalarla 40 yıl çıkar. Türlü zorluklara ve kapatmalara rağmen bir ara günlük gazete olarak da yayınlanır. 1944 yılında Büyük Doğu ilk defa Vekiller Heyeti kararıyla kapatılır. Kapatma sebebi de, matbuata Başvekil Şükrü Saraçoğlu tarafından yollanan, “Allah ve ahlâktan bahsetmek yasaktır!” şeklindeki tamim üzerine Büyük Doğu dergisinde yayınlanan, “Allah’a itaat etmeyene itaat edilmez.” hadisidir.

1944 yılı Necip Fazıl'ın Efendi Hazretlerinin vefatının arkasından, ilkinden tam on yıl sonra yaşadığı ise ikinci manevî buhranıdır. "İmanıma musallat olacaksa canımı al!" duası bu devrededir.

Biyografide araya girip şöyle bir not düşelim: Bir kişinin hayatını onun gayesi ve mânâsına göre değerlendirmek gerek; çiftçiyi çiftçi gibi, sanatçıyı sanatçı gibi. Necip Fazıl'ın alelâde bir insan olmadığı malûm. Dolayısıyla onun çileleri sıradan bir insanın nefsî dertleri gibi değerlendirilemez. Onun hapishanedeki sıkıntıları da adlî bir suçtan içeride yatan gibi de değerlendirilemez. Onun "ben" demesi de benlik olarak ifade edilemez.

1946'da Büyük Doğu'nun kulak resimli kapağının üstündeki "Başımıza kulak istiyoruz!" yazısı yüzünden dergi kapatılır ve Necip Fazıl'a dava açılır. 1947'de ise Borazan adlı haftalık mizah gazetesini yayınlar ve buradaki CHP eleştirileri yüzünden bir yıl mahkeme koridorlarında dolaşmak zorunda bırakılır. Hükümet baskı, tehdit, şantaj ve para teklifiyle Necip Fazıl'ın Demokrat Parti aleyhinde yazı yazmasını sağlamaya çalışır. Kişileri davalarına göre değerlendirmek gerektiğinden Necip Fazıl'ın çıkardığı Borazan dergisini, isminden de kinaye, Sahib-i Zaman'ın kalk borusu olarak yorumlayabiliriz.

1952'de Malatya suikasti vesilesiyle hapse konuluşu... Sayısız hapislerinden biri...

1960 İhtilâlinde Toptaşı Cezaevi'nde hapis... Oluş çilesi ve imtihanlar devamda... İllet, kıllet, zillet eksik olmuyor mü'minin hayatında... Onun, "Baba katiliyle baban bir safta! / Bir de, geri adam, boynunda yafta..." mısralarında olduğu gibi... Ve, "Allah hiçbir nefse takatinden fazlasını yüklemez!" âyetinin Necip Fazıl için kurtarıcı oluşu.

Anadolu'yu tutuşturan ve sayıları 300'ü bulan konferanslar atağına 1963'te başlar. 1972 başlarında Almanya'ya kadar sıçrar ve büyük bir gençlik kitlesi yoğurur. Gördüğü rüyaların konferanslarda bizzat tecelli edişi, Allah'ın Sevgilisi'nin müjdesi...

1967-1977 yılları arasında MTTB'nin organize ettiği konferanslar ile mukaddesatçı gençliğe vücut verir.

1968'de İdeolocya Örgüsü son şeklini alır. Vahidüddin kitabı yayınlanır. Abdülhamid Han eseri, Fikir Tiyatrosu tarafından sahnelenir. TBMM'de İsmet İnönü gündem dışı söz alarak Büyük Doğu aleyhinde kürsüden konuşur.

1972 ilkbaharı üçüncü çile devresidir, hapishane çileleriyle beraber altıncısı, metafizik oluş çileleri bunlar... Efendisinin vefatından sonra tasarrufu ve onu pişirmesi olarak gördüğü, ilahî ceza ve sonu lütuflar... Bu "kapıya köpek", bu "gemiye paspas" olmaktan daha büyük rütbe tanımayışı ve "ölmeden önce ölme" sırrına ermek için çabalayışı. Necip Fazıl, "Bendedir, duymadığı dertlerle kalabalık" mısraındaki gibi, işlenmedik günahın vebalini yüklenen cemiyetçi bir mütefekkirdir.

1978-1983 yılları arasında kitap-dergi formatında 13 sayı Rapor'lar yayınlanır.

1980 Kültür Bakanlığı tarafından Necip Fazıl'a Sultanü'ş-şuara töreni düzenlenir, "Büyük Kültür Armağanı" verilir.

"Vahidüddin-Vatan Haini Değil! Büyük Vatan Dostu" adlı 1968 yılında yayınlanan eseri tekrar toplatılır ve mahkemeye verilir. 1982 yılında, iki sene hüküm giyer ve hastalığı nedeniyle infazı ertelenir. Bu infaz cezası üzerinde iken vefat etmiştir. Necip Fazıl, bu milletin tarihi, vicdanı ve dinî şuuru olmuştur. Bu milletin ruh kökünde ve mayasında Necip Fazıl vardır. "Biz sussak mezarımız konuşacak!" sözündeki şahsiyettir ve devir hâlâ onun fikriyatını ihtar eden devirdir. Yani, o, eskimemiştir ve tazeliğini korumaktadır.

26 Mayıs 1983 tarihinde bu dünyadaki çilesi sona erer. Yetişmesinde büyük emeği olan mukaddesatçı gençlik, sıkıyönetim engellemelerine rağmen defaatle kurulan asker barikatlarını aşarak cenazeyi Fatih'ten Demirkapı'ya kadar omuzlarda taşır. Üstad'ın cenazesi Demirkapı'da cenaze aracına tekrar konulup emniyet kordonu altında Eyüp Sultan'da Kaşgarî dergâhı yolu üzerindeki kabrine defnolunur.

Not: Necip Fazıl'ın otobiyografik üç eseri vardır. "O ve Ben"de kurtarıcısını merkeze alır. "Babıâli"de ise sonunda her şey yine kurtarıcıya bağlansa da madde ölçüsüyle kendisi

merkezdedir. “Kafa Kâğıdı” eseri ise ruhî roman tarzında ve yarım kalmış veya yarım bırakılmıştır. Biz daha ziyade “O ve Ben” eserinden istifade ile bu hâl tercümesini hazırladık.

2. Necip Fazıl’ın Yaşadığı Dönem ve Kuşaklar Arası Köprü Rolü

Osmanlı’nın son döneminde doğan Necip Fazıl, Cumhuriyet’in ilânında 19 yaşında idi. Necip Fazıl, İslâm ilim ve kültürünün Cumhuriyet devrimleri ile yasaklandığı ölü bir dönemde yaşadı. Müslümanlar tarihte ilk defa devletsiz kalmış, üstelik onun mısralarındaki ifadesiyle, “öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya” durumuna düşmüştür. Tarihin pek kaydetmediği bu zulme karşı gencecik bir delikanlı olan Necip Fazıl’ın henüz pişme aşamasında olduğunu söyleyebiliriz.

1928 yılında Harf İnkılâbı ile geçmişle bağları tamamen koparılmış olan Müslümanlar, İslâm ilim-irfan hazinesine yabancı kılınmıştır. Körü körüne bir Batı taklidçiliği başlamış, alfabesinden giyim kuşamına, hukukundan his dünyasına kadar Batı’dan kopya edilmiştir. Destanlık çapta bir düşüş yaşayan necip milletin hâlini Necip Fazıl’ın Destan isimli şiirinde ölümsüzleştirdiği mısralardan verelim:

“Bülbüllere emir var: Lisan öğren vakvaktan;

Bahset tarih, balığın tırmandığı kavaktan!

Bak, arslan hakikate, ispinoz kafesinde;

Tartılan vatana bak, dalkavuk kefesinde!

Mezarda kan terliyor babamın iskeleti;

Ne yaptık, ne yaptılar mukaddes emaneti?

Ah, küçük hokkabazlık, sefil aynalı dolap;

Bir şapka, bir eldiven, bir maymun ve inkılap." (Kısakürek, 2015, s. 407)

Sığ ve ucuz devrimlere dayanan Cumhuriyet rejiminin tek parti diktatörlüğü ile Müslümanlar sindirilmiş, şapka giymeyenler darağaçlarında sallanmış, Allah'ın kelâmı Kur'an'a varıncaya kadar İslâmî eserler yasaklanmış, ezan-ı Muhammedî susturulmuş, dil ile oynanmış ve kurbağacaya döndürülmüş, tarih hakkında destanlık yalanlar uydurulmuş, kutsal değerlere ve ecdada (Osmanlı) hakaretler edilmiş, Batı kültür ve yaşayışı maymunvarî taklid edilmiş, iktisadî olarak da halk yoksulluğa itilmiş ve Ankara'da burjuva sınıfı doğmuştur. Böyle bir hengâmede Necip Fazıl, sanatçılara has fildişi kulesini terkederek cemiyet meydanına atılmış, bütün bu haksızlıklara karşı milletin ve tarihin sesi olmuştur. Tarihin benzerini kaydetmediği bütün bu zulümlere karşı Büyük Doğu manifestosu ile bütün oluş ve olamayışların hakikatini göstermiş "İnanmıyorum bana öğretilen tarihe!" diyerek milletin vicdanına tercüman olmuştur. Necip Fazıl bu milletin iç sesidir. Onun için çok tutulmuş ve sevilmiştir. Dıştan gelen bir ses gibi algılanmamış; kuru bir propaganda olarak görülmemiştir.

"Şairler olmasaydı tarih ve medeniyet bilinemezdi" denmiştir. Tarihe tanıklık eden şairlerimiz mısralarında bu sefer muhasebe isimli şiirinde, cemiyetin tam tersi bir değişimini "ahşap ev" metaforu içinde şöyle verir:

"Üç katlı ahşap evin her katı ayrı âlem!

Üst kat: Elinde tesbih, ağlıyor babaannem,

Orta kat: "Mavs" oynayan annem ve âşıkları,

Alt kat: Kız kardeşimin "Tamtam"da çığlıkları." (Kısakürek, 2015, s. 403)

Sosyal, siyasî ahlâkî vs. tepetaklak olmuş bir cemiyette kendini idrak eden Necip Fazıl, muztarip bir entelektüel olarak, "Rahminde cemiyetin, ben doğum sancısıyım! / Mukaddes emanetin dönmez dâvacısıyım!" diyerek ortaya atılır. "Zamanı kokutanlar mürteci diyor bana" mısraları ile de irtica yaygaracılarına ilk muhatap olan kişi olduğunu anlıyoruz.

Dönemin sathî ve çirkin devrimlerini ise "Put Adam" diye yurtdışında 1970'li yıllarda Arapça olarak bastırdığı ve bizde 2019 yılında Türkçeye çevrilen eserinde de o dönemin lideri olan şahsın üzerinden bütün ayrıntılarıyla anlatır. Devrimlerin seviyesini ve hâlâ süren heykelciliği Üstad Muhasebe şiirinde şöyle hicveder:

"Yeter senden çektiğim, ey tersi dönmüş ahmak;

Ve sonra kelimeler; kutlu, mutlu, ulusal.

Mavalları bastırdı devrim isimli masal.

Yeni çirkine mahkûm, eskisi güzellerin;

Allah kuluna hâkim, kulları heykellerin!" (Kısakürek, 2015, s. 404)

Beş asırlık tarih dilimiyle birlikte içinde yaşadığı 20. yüzyılı da muhasebe eden Necip Fazıl'ın tarih muhasebesi, işin ruhunu vermesi açısından çok pratik ve ufuk açıcıdır. İdeolocya Örgüsü eserinde "Tarih Hükmü-Nasıl Bozulduk" ana başlığı ve "İslâm Nasıl Bozuldu" alt başlığında beş dönemde inceler. Birinci dönemde Kanunî'den başlattığı bozulma alametlerini, ikinci dönemde vecd ve aşkını kaybetmek şeklinde uzun süren dönemi anlatır. Tanzimat'ın sahte ve köksüz çığırı üçüncü, Meşrutiyet'in şuurlu bozuluşu ve yıkılışı ise dördüncü dönem olur. Son devirde ise tesis edilen Cumhuriyet rejimi ile "Giden şey İslâm, gelen şeyse hiçti." diyerek köksüz devrimlere işaret eder.

Yaşadığı dönemi anlattıktan sonra Necip Fazıl'ın kuşaklar arası köprü rolünden de kısaca bahsetmek istiyorum. Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son devrince

idrak eden ve temel eğitimini Osmanlıca alan Necip Fazıl, gençliğini, yetişkinliğini ve eserlerini de Cumhuriyet devrinde vermiştir. Necip Fazıl, İslâm'a karşıtlık ve Batıcı temelde kurulan Cumhuriyet rejiminde mücadelesini vermiş ve bu ıztırap içinde geçmiş, hâl ve istikbâli bütünleyerek çağına damgasını vurmayı bilmiştir. Tabiî ki bu hâl, çok sancılı olmuştur.

Necip Fazıl, İslâm nesilleri arasında doğan kopukluğu giderici rolü üstlenirken, yeni İslâm gençliğinin ihtiyacı olan duyuş, düşünüş ve davranışına dâir de öncü olmuş, ilke ve prensipleri ortaya koymuştur. Zira yaşadığı dönem böyle bir zarureti dayatmaktadır. Üstad, fiilî olarak kritik bir nesil döneminde gelirken fikrî olarak da kritik bir vazifeyi yerine getirmiştir. Hem gelenekle bağı ihya etmiş hem de yepyeni bir fikriyatla zuhur etmiştir. Her yüzyılın yenilenmesi ve yeni nesillere değişmez ilkelerin yeniden sunulması ile bilhassa alt-üst oluşların yaşandığı bir dönemde bunun zaruret arz ettiğini düşünürsek, Necip Fazıl'ın rolü ve mânâsını da daha iyi kavramış oluruz.

3. İslâmcı Mücadelenin Başlatıcısı

Cumhuriyet döneminde eserlerini ve mücadelesini vermiş olan Necip Fazıl, fikir, sanat ve aksiyon adamı idi. Bozulmanın tarihî köklerine (Kanuni'ye) kadar gidip beş asırlık tarih muhasebesini yapar ve Batı'yı da kritik ederek Büyük Doğu İdeolocyası ismi ile yeni bir toplum projesi halinde dünya görüşünü kurar. Hem fikirde, hem fiilde İslâm'ın tekrar yükselişi için düşünce plânında sistemini kurarken yerine göre düşünceden önce gelen his dünyasını da inşa eden Necip Fazıl, "Gençliğe Hitabe"sinde ifadesini bulduğu üzere, Anadolu insanının iptal edilmiş hislerini iâde etmek üzere aksiyona da geçer. Necip Fazıl'ın ihyâ ve inşâ ediciliği güçlü bir his ve estetik temel üzerinde (imân öfkesi ve sanat çabası) bir dünya görüşü ile yükselmiştir. Onun gözükara ve devrimci mizacı ise İslâm'daki imân ve amel birlikteliğinin tezâhürü olmuştur. Aynı zamanda kurucu rolü gereği Cumhuriyet sonrası İslâmcı mücadelenin başlatıcısıdır. Hareketi fiilde ve fikirde hedeflendirmiştir, istikametlendirmiş, dost ve düşman kutuplarını işaretlemiştir.

Üstad'ın, "asıl ruh hayatımı, ruhumun kafa kâğıdını resimlendirmek isterdim" tesbiti çerçevesinde yukarıdaki değerlendirmelere şunları ilâve edelim. Onun hayatını iki devreye ayırmak mümkündür: Esseyid Abdülhakîm Arvâsî Hazretleriyle tanışmadan önce (1904-1934) ve tanıştıktan sonra (1935-1983). Her ne kadar Efendi Hazretleriyle tanışmadan önce imân ve itikad sahibi olsa bile, onunla tanıştıktan sonra mihrakını bulmuş, bu gaye uğrunda bir misyon yüklenmiştir. Ve Efendi Hazretlerinin vefatı ile birlikte 1943 senesinde Büyük Doğu dergi ve gazeteleriyle cemiyet meydanına atılmış, şeyhinden aldığı ilhâm ve istikâmetle yeni İslâm gençliğine vücut vermek üzere zuhûr etmiştir. Öyle ki Necip Fazıl'dan beslenmeyen İslâmcı bir münevver yoktur. Bu milletin ruh kökünü oluşturan ve Cumhuriyet devrimleriyle kurutulmak istenen dinî hayatını yeniden canlandırmıştır. Bu milletin mayasında Üstad vardır.

Çile ve hapis hayatına rağmen, Anadolu'yu bir ağ gibi örer, konferanslar serisiyle dâvâ taşını gediğine koyar ve yüz küsur eser verir. Büyük Doğu mektebine bağlı ve onu yürüten mütefekkir Salih Mirzabeyoğlu'nun Necip Fazıl'ın misyonunu çok güzel hülâsa eden şu tesbitini burada verelim: "Beş asırlık tarih dilimimizle birlikte çağımızın nabzını yakalayan ve ideali aramayla toprağa bağlanma arasındaki bir berzâhta kıvranan insanoğlunun oluş ıstırabını hakikatin hakikatine nisbetle heykelleştiren adam... İSLÂM'A MUHATAP ANLAYIŞ'ın dünya görüşünü örgüleştiren adam. Dâvânın aşkını, vecdini, diyalektiğini, estetiğini, dost ve düşman kutuplarını işaretleyen, hedeflendiren, istikametlendiren; İslâm'ı eşyâ ve hâdiselere tatbik edebilmenin "nasıl"ını çerçeveleyen adam... Bunun sembol şahsı Büyük Doğu Mimarıdır!" (Mirzabeyoğlu, 2015, s. 64)

Necip Fazıl'ın şiirlerini de, fikirlerini de, polemiklerini de, ferdî oluş ve arayış mânâsında "ben" demesini de, bir dönem bohem hayatını da onun misyonu ile birlikte düşünmek gerekir. Onu sadece bir usta şair veya kahraman diye anmak yetersiz olur. O, Efendi Hazretleri tarafından namluya sürülmüş bir kurşundur ve şaşmaz bir şekilde hedefini vurmuştur. Anadolu'ya ve İslâm âlemine kurtarıcı fikri teklif etmiş, İslâm büyükleri gibi derin izler bırakmıştır. Onun orijinalliği ise, sistem bütünlüğünde yepyeni bir ideoloji inşa etmesi ve buna göre Müslümanları şekil ve ruh olarak yoğurmasıdır.

4. Necip Fazıl'ın Kaynakları

Necip Fazıl, Ehl-i Sünnet'in Hanefî-Matüridî çizgisine bağlı olup tasavvufa da intisaplı biriydi. Ehl-i Sünnet çerçevede zâhir ve bâtın âlimlere son derece bağlı olup onlara karşı daima edebli bir dil kullanmıştır. Necip Fazıl'ın kaynakları olarak en başta üç isim verebiliriz: İmâm Gazâlî, İmâm-ı Rabbânî ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî.

Zâhir âlimleri olarak İman ve İslâm Atlası eserinde verdiği kaynakları burada aynen sayalım:

"Bu eserin zâhirî ölçüler tarafı, Tahtâvî, Halebî, İbn-i Âbidin, Kudurî, Dürrü'l-Muhtâr, Dürer, Mülteka, Behce, Fetevâ-yı Hindiyye ve emsali emin me'hazlara bağlı, Nimetü'l-İslâm, Mecmuatü'z-Zühdiyye, Mevzuatü'l-ulûm, Dürrü'l-Yektâ, Mir'atü'l-Haremeyn, vesaire vesaireye dayanır." (Kısakürek, 1981, s. 6)

Bâtın âlimleri olarak ise aynı eserde şu isimlere yer verilir:

"İşin bâtınî cephesine gelince, ruh ve hikmette mübarek zülâllerini kana kana içtiğimiz büyüklerin en başta İmâm-ı Rabbânî, Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî, İmâm-ı Gazâlî ve daha nice üstün velîler olduğunu ilâna ne hacet!.." (Kısakürek, 1981, s. 6)

Tefekkür ve hikmet seviyesinde eserler veren Necip Fazıl'ın ilme bağlılığını ifade etmek için şu bilgi notunu verelim. Onun Toptaşı Cezaevi'nde yazdığı İmân ve İslâm Atlası isimli orijinal tarz ilmihal eserini, Hacı Cemal Öğüt (Alasonlu) Hocaefendi'ye gönderdiği, onun da bir-iki ibare düzeltmesiyle "yayınlanabilir, güzel olmuş" notuyla icazet (onay) verdiğini hatırlatalım. Dipnotta kaynak verilmesine odaklanan akademik tarzın her zaman "ilmî" mânâsına gelemeyeceğini ifade ettikten sonra, İman ve İslâm Atlası eserinin girişinde "kaynaklarımız" başlığı altında bir sayfalık kaynak listesinin yukarıdaki muteber kaynaklar olarak verildiğini hatırlatalım.

İman ve İslâm Atlası yanında Doğru Yolun Sapık Kolları ve öbür eserleri de Ehl-i Sünnet kaynaklarından ve başta Mektubat-ı Rabbânî olmak üzere tasavvuf büyüklerinden süzülmedir. Zâhir ve bâtın âlimi Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin ise Necip Fazıl'ın temel referansı olduğu herkesin malûmudur.

İlk gençlik ve yetişkinlik yıllarında ne gibi eserlerden beslendiğini tetkik edelim.

Necip Fazıl'ın Bahriye Mektebi'ndeki din dersi hocası Ahmed Hamdi Aksekili olup, İslâmiyet'in bütün insanlığı nasıl kuşatacağına dâir Necip Fazıl'ın yazısını çok beğenmiş ve sınıfta okutmuş idi. Diyanet İşleri Reisliği döneminde de Aksekili Hoca ile görüşmesini sürdürmüş idi. Kitaplarında ondan övgü ile söz eder. Onun kitaplarını okuduğunu söyleyebiliriz. Üstad'ın iki Diyanet İşleri Başkanı'nı makamıyla münasip gördüğü mâlûmdur. Biri Aksekili, öbürü Ömer Nasuhî Bilmen idi.

Amerikan mektebindeki öğreniminden dolayı İngilizcesi kuvvetli olan Necip Fazıl'ın, Bahriye Mektebi'nde Oscar Wilde, Shakespeare ve Lord Bryan'ı İngilizce'den okuduğunu hatıratından öğreniyoruz. (Kısakürek, 2009, s. 157) Bir bilgi notu olarak bunu da ilave edelim.

Bahriye Mektebi'nde irfan sahibi edebiyat muallimi İbrahim Aşkî Bey'in Necip Fazıl'a ilgi gösterdiği ve okuması için Sarı Abdullah Efendi'nin Semeratü'l-Fuad (Gönül Verimleri) isimli o zamanın meşhur eseri ile "Divan-ı Nakşî" diye sahibini bilmediği bir eserini verdiğini hatıratından biliyoruz. Necip Fazıl bu hadiseyi, "Tasavvufla, deri üstü deri bir satıh plânında da olsa, ilk temasım başlıyordu." (Kısakürek, 2018, s. 142) diye değerlendiriyordu.

Necip Fazıl'ın daha çocukken büyük babasının elinde Fuzulî divanını gördüğünü ve kendisinin de sık sık Fuzulî'ye atıf yaptığını biliyoruz. Sanatçı kumaşına sahip olan Necip Fazıl'ın Yunus Emre, Fuzulî, Bâkî, Şeyh Galip, Sadi-i Şirazî, Hafız vb. İslâm şairleri yanında Şekspir, Bodler, Rembo gibi Batılı şairlere ilgi duyduğunu da söyleyebiliriz. Eserlerinde bu sanatçılardan alıntılar veya müstakil bahisler yer alır.

Darülfünun felsefe bölümünde okuyan Necip Fazıl'ın hocalarını da sayalım. Kendisiyle yakından teması olan Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, felsefe tarihi hocası Mehmed Emin ve ahlâk müderrisi İzzet Bey..." (Kısakürek, 2009, s. 176) Üstad hatıralarında anlattığı üzere, üniversitede aradığı hoca tipinin ne maddî ne manevî çehresini bulabilmiş değil idi. (Kısakürek, 2009, s. 177)

Necip Fazıl, Arvâsî Efendi ile tanışmadan önce fikir mihrakını tam bulamasa bile, Allah'a inanan "mistik şair" olup Batıcı istikametteki devrimleri ve bu yoldaki edebiyatı içi boş ve temelsiz görmekte idi. Daha Bahriye Mektebi yıllarında köksüz devrimlerdeki sahteliği sezmiş idi. (Kısakürek, 2009, s. 142) O, ebedî hayata inanarak ve hep var olma iştiyakı duyarak onu bu dünyada manzumeleştirecek üstün fikri arıyor idi. Üstün hayatın habercisini ise "başbuğ veliler"den bulacak idi.

İbrahim Hakkı Hazretlerinin tasavvufî eseri olan Marifetname'yi de tetkik ettiğini biliyoruz. Şeyhinin övdüğü bir kitaptır. Efendi Hazretleriyle tanışınca (1934) ilk aldığı kitap onun Tasavvuf Bahçeleri idi. Daha sonra kendisine Rabıta-i Şerife risalesi verilecek idi. Bu iki eseri daha sonra sadeleştirerek bastırmış idi. Abdülhakîm Efendi, amelî bilgiler için kitap tavsiyesi isteyen yeni mürid Necip Fazıl'a "Dürr-i Yekta" şerhini tavsiye eder. (Kısakürek, 2018, s. 161)

Necip Fazıl'ın orta seviye Arapçası olduğunu biliyoruz. Dostlarının aktardığına göre 1970'lerde onlardan, Mektubat'ı Arapçasından okuduğunu, bir kısmını anlayıp bir kısmını anlamadığını belirterek ve Arapçasını tercüme etmelerini talepte bulunmuştur. Büyük Doğularda 1945'lerden itibaren Mektubat'tan seçmeler yayınlanmış, 1956'da ise "İmâm-ı Rabbânî Mektûbat" isimli eseri yayınlanmış idi. O zaman Mektûbat'ın Osmanlıca olarak Hilmi Efendi tercümesi vardı. Üstad'ın Mektûbat'ın hem Arapçasına hem de Osmanlıcasına baktığını ve Arapçası üzerinden çalışmalarını derinleştirdiğini söyleyebiliriz. Üstad'ın Mektûbat'ı, "Allah ve Resûlü'nün kitaplarından sonra dinin en büyük eseri" ifadesiyle takdim ettiğini hatırlatalım ki, Büyük Doğu'nun Mektûbat'tan neden süzülme olduğu daha iyi anlaşılsın.

Üstad'ın Doğu ve Batı'daki klasik ve modern fikir ve sanat eserlerini bildiği ve bunların künhüne varıp yepyeni bir dünya görüşü ile zuhur ettiğini biliyoruz. İslâmî yönünün ise Osmanlı'nın son döneminde aldığı eğitimin üzerine Efendi Hazretleri tarafından şekillendiğini de biliyoruz. İslâm'ın ana yolunu temsil eden Ehl-i Sünnet'in temel eserlerindeki bakış açısını da kuşandığını ve her şeyden önce edep ve estetik bir formda ve yepyeni bir dilde bütün bunları bünyeleştirerek sunduğunu tesbit edelim.

İşin lübbünü almış misyon sahibi birinin sıradan entelektüel veya akademisyenler gibi literatür taraması yapmasına ihtiyaç yoktur. Onun için, "Üstad çok az kitap okur idi" şeklindeki iddiaların yeri yoktur. Yine dostları (Takyeddin Zâhid Arvas) Cahit Zarifoğlu'ndan naklen anlatıyor: "Üstad'a okuması temennisiyle bir kitap verirdik. Üstad kitabın sayfalarını karıştırır ve bir kaç sayfasını okurdu. Ondan sonra bizim o kitaptan anladığımızdan çok daha fazlasını bize anlattığına hayretle şahit olurduk." Üstad gibi insanların faydalıyı hemen tanıyıp alması, zararlı ve lüzumsuzu da hemen hissetmesi gibi Allah vergisi-vehbî olarak niteleyebileceğimiz bir hususiyeti olduğu görülmektedir. Onun için böyle şahsiyetler okuduğu kitap sayısıyla ölçülemez.

Tasavvufun iki ana eserinden biri olan Reşahat isimli eseri Necip Fazıl kendi üslûbu ile sadeleştirmiş ve özleştirmiştir. Tasavvufun öbür klasik eseri olan Nefahat ise Üstad'ın Veliler Ordusundan 333 eserine kaynaklık teşkil etmiştir. Ayrıca İmâm Kastalanî'nin Kâinatın Efendisi'ne dâir "el-Mevahibü'l-Ledüniyye" eserini, Gönül Nimetleri ismiyle, şair Bâki'nin çevirisinden kendi üslûbuna dökerek günümüz diline aktarmıştır. Büyük Doğu yayınlarından basılmıştır. İman ve İslâm Atlası eserinde de "İmâm-ı Kastalanî'den Seçme ve Süzmeler" diye "Kâinatın Efendisi" bölümünde yer verdiğini de ifade edelim.

Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin-i Arâbî'yi de şeyhinden eleştirisi ile birlikte tavsiye aldığını ancak İmâm-ı Rabbânî görüşü üzerinde olduğunu da ifade edelim. (Kısakürek, 2018, s. 191-193)

Necip Fazıl'ın gençler için hazırladığı "Dininizi Öğreniniz" ismiyle ince bir kitabı var. Orada İmâm-ı Âzâm'ın Fıkh-ı Ekber'inden, Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Ashab-ı Kiram'ından ve İmâm-ı Gazâlî'den seçilmiş hikmetlerden müstakil bölümler yer almaktadır. Kitabın sonunda da 13 adet kuts-i hadis meâli yer almaktadır. Hadisleri halka ulaştırma yollarından biri olan "Kırk Hadis" geleneğini sürdürmek için Necip Fazıl'ın 613 hadisten mürekkep Nur Harmanı isimli kitabı vardır. Çoğunlukla Kütüb-i Sitte denilen altı temel hadis kitabını referans alan bu eserin içinde 101 manzum hadis diye müstakil bir bölüm vardır.

5. Büyük Doğu Külliyatı

Necip Fazıl 100 cild kadar eser vermiştir. Hayatı ve mücadelesi ile eserleri atbaşı gitmiştir. Yaşadıklarını yazmış, yazdıklarını yaşamıştır. Zaman ve mekânı bütünlemek ve sahte devrilere karşı hakikatin sesi olmak arzı ve iştiyakında olan Necip Fazıl eserlerini onun sevdiği tabirle senfoni olarak ortaya koymuştur. Bu senfoniyi çalacak orkestrayı (gençliği) yetiştirmek için de kendisi canla başla mücadele etmiştir. Necip Fazıl'ın baş eseri İdeolocya Örgüsü'nde "Orkestra, Senfonya ve Biz" bahsinde söylediği üzere.

Fikir, Sanat, Din ve Tasavvuf, Otobiyografi, Hatırat, Konferans ve Hitabeler, İnceleme, Tarih, Günlük Fıkralar ve muhtelif mevzularda 100 cildi aşkın eser vermiştir. Varlık sebebim dediği İdeolocya Örgüsü ve Çile şiir kitabı ile otobiyografisi olarak O ve Ben eserlerinin ilk anda isimleri zikredilebilir. Allah'ın Sevgilisinin hayatını şiir gibi anlattığı Çöle İnen Nur ile Başbuğ Velilerden 33 eserlerini de peşinden zikredebiliriz ve tabiî ki her biri olay olan konferanslarını da.

Biz şimdi onun eserlerini bölümlere ayırarak vermek istiyoruz:

Fikir (28)

İdeolocya Örgüsü, Tanrı Kulundan Dinlediklerim (I, II), İhtilâl, Moskof, Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu, Sosyalizm Komünizm ve İnsanlık, Tarih Boyunca Büyük Mazlumlar, Türkiye'nin Manzarası, Ulu Hakan II. Abdülhamid, Hücum ve Polemik, Yeniçeri, Edebiyat Mahkemeleri, Hadiselerin Muhasebesi (I, II, III), Rapor 1-2, Rapor 3-4, Rapor 5-6, Rapor 7-8, Rapor 9-10, Rapor 11-13

Sanat (27)

Çile, Hikâyelerim, Bir Adam Yaratmak, Yunus Emre, Para, Tohum, İbrahim Ethem, Reis Bey, Kanlı Sarık, Aynadaki Yalan, Esselam, Öfke ve Hiciv, Sabır Taşı, Mukaddes Emanet, Künye, Parmaksız Salih, Abdülhamid Han, Siyah Pelerinli Adam, Ahşap Konak, Püf Noktası, Kâtibim, Deprem (Çile), Villa Semer, Vatan Şairi Namık Kemal, Canım İstanbul, Ufuk Çizgisi, En Kötü Patron

Otobiyografi ve Biyografi (5)

Kafa Kâğıdı, O ve Ben, Bâbıâli, Namık Kemal, Bediüzzaman Said Nursî

Hatırat (4)

Cinnet Mustatili, Hac, Benim Gözümde Menderes, Müdafaalarım

Konferans ve Hitabeler (4)

Sahte Kahramanlar, Hitabeler, Hesaplaşma, İman ve Aksiyon

İnceleme (1)

At'a Senfoni

Din ve Tasavvuf (15)

Çile İnen Nur, Peygamber Halkası, Nur Harmanı, Hazret-i Ali, İman ve İslâm Atlası, Başbuğ Velilerden 33, Veliler Ordusundan 333, Mümin Kâfir, Rabıta-i Şerife, Doğru Yolun Sapık Kolları, Tasavvuf Bahçeleri, Reşahat, Mektubat, Gönül Nimetleri, Dininizi Öğreniniz

Tarih (4)

Son Devrin Din Mazlumları, Vesikalar Konuşuyor, Yahudilik-Masonluk-Dönmelik, Sultan Vahidüddin.

Günlük Fıkralar (11)

Çerçeve (I, II, III, IV, V, VI), Savaş Yazıları (I, II), Başmakalelerim (I, II, III)

Ayrıca röportajlarının toplandığı "Konuşmalar", Büyük Doğularda neşredilen "Cemiyet" başlıklı yazılarını ihtiva eden "Büyük Doğu Cemiyeti", İstanbul yazılarının toplandığı "İstanbul'a Hasret", Nasreddin Hoca ve mizah yazılarının bulunduğu "Nasreddin Hoca" kitapları vefatından sonra derlenmiştir.

6. Gelenekte Bağlı Olduğu Kol ve Getirdiği Yenilik

Necip Fazıl, İslâm'ın özünü ortaya çıkaran ve tasavvufu da saf haliyle takdim eden, başı sona bağlayarak önemli bir rol üstlenen biridir. Peygamber merkezli bir İslâm anlayışı esastır. Tasavvufu da peygamber bâtınına ulaştıran bir yol olarak görür, tarikat ve bazı şekillerden ibaret görmez. Onun Başbuğ Velilerden 33 eseri, şeyhi Esseyyid Abdülhakîm Arvasî'den başlayarak Allah Resûlüne kadar varan silsilesini menakıp kitaplarından farklı bir mânâda anlatır. İslâm'ın hakikatini temsil eden Bâtın Yolu Kahramanları'nı kıvılcım kapılacak ölçüler hâlinde takdim eder. Ve hepsinde de şeriata en hassas derecede bağlılık söz konusu. Necip Fazıl, şeriat (fıkıh) ölçülerine bağlılığı esas alırken şeriate uymayan tasavvufu ise reddeder. O, İslâm'ın zâhir-bâtın birlikteliğini savunur, şeriat ile tasavvufu ayırmaz. Bu hususta onun örneği ilk nesil olan sahabîlerdir. Peygamber ve sahabîler onda ayrılmaz bir bütündür, fert ve toplum

misali. Tesbih tanelerindeki imame gibi. “Peygamber Halkası” kitabı buna dairdir. Asr-ı Saadet, en ileri toplumu temsil eder.

Şeriate (fıkha) bağlı olan Necip Fazıl, itikadda ve amelde Ehl-i Sünnet çizgisinden taviz vermez. “Necip Fazıl, fıkhı nasıl yorumlamış veya hangi gelenek içinde anlamış?” diye sorulabilir. Necip Fazıl, fıkhı, kabuk bilgisi ve kat’ı zâhirci mânâda anlamaya karşı çıkmıştır. İdeolocya Örgüsü’nde ham yobaz ve kaba softa ile sahte sofiler müstakil bahisler olarak yer alır. İlmin zâhirini tek başına yeterli görmemiş, zâhire de de sımsıkı bağlı olarak zâhir-bâtın birlikteliğini esas almıştır. Demek ki Necip Fazıl, şeriatın tek harfinden bile taviz vermez iken, onun bâtın yönünü de ikmal etmeyi esas alır. Ruhsuz bir dinin kuru bir ceset olduğunu vurgular ve dini hayata iman ve aşk boyutu ile canlılık kazandırmak ister. O’nun Toptaşı Cezaevi’nde iken yazdığı ve geleneği yeni bir ruh ile ifadesi olan ilmihal tarzındaki İman ve İslâm Atlası eserinin alt başlığı onun mezcedici rolüne de işaret eder: “ŞEKİL, RUH-AMEL, HİKMET”.[313] Kendisi eserin takdiminde bu hususu şöyle ifade eder:

“Şekille ruhu, amelle hikmeti, mezcetmek gayesini güttüğüm bu eserde hem en emin “ilmihal”i hem de en şaşmaz tefekkürü, en sağlam müşahhas üstüne en ulvî mücerredi bina edercesine mimarîleştirirken, tebliğci olmaktan ziyade telkinci olmaya gayret ettim.” (Kısakürek, 1981, s. 4)

Üstad Necip Fazıl’ın, zâhiri bâtından ve bâtını zâhirden ayırmaya karşı olduğu, şekil ve ruhu birlikte ele aldığı düşünülürse, onun misyonunun sıla üzerinde “zü’l-cenaheyn-iki kanatlı”

[313] Kitabın baskısında yukarıdaki imlâ kullanılmışsa da, bugünkü noktalama işaretleriyle Üstad’ın kastettiği mânânın şu şekilde verileceği kanaatindeyim: “ŞEKİL-RUH, AMEL-HİKMET”. Belki o zamanki imlâ anlayışında aynı mânâ o şekilde veriliyordu.

olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi interdisipliner veya multidisipliner denen durum. Belki de onun yenileyiciliği ve değeri de buradadır. İslâm'a muhatap anlayış davasının nasıl'ını çerçevelemesini de bu noktadan idrak etmek gerekir.

Fıkıh, ayet ve hadisleri yorumlama şeklidir. Her Müslüman ayet ve hadislere mutlak olarak bağlıdır. Ancak nasıl yorumlamıştır veya hangi yorumlama şekline (müctehid imama-mezhebe) tâbi olmuştur? Böyle bir tercih ile bütün Müslümanlar karşı karşıya olup herkes samimî olarak Hakka ulaştıran yoruma (mezhep-anlayış) tâbi olmak ister. Müctehid mezhep imamlarımız itikadî ve amelî ölçüleri billurlaştırarak bu ihtiyacı karşılamışlardır. İslâm mütefekkiri ve önderleri ise bu vazifeyi fikir ve siyaset alanında yerine getirirler. Aslında bu bir görev bölümüdür. Bu devirde İslâm devleti olmadığı için resmen ulema sınıfı da yoktur. Ancak Müslümanların gayretleriyle oluşacak ilim ehli her devirde vardır ve farz-ı kifaye olan bu vazife her mü'minin boynuna borçtur. Her şeyden önce ilim sınıfını da himaye edecek fikir ve siyasetten kasdımız, siyaset-i şeriyyedir. Bu saha boş bırakılamayacak kadar önemlidir.

"İslâmın ölçüleri ve kaynakları yerli yerindedir ancak onlara bakacak göz nerededir?" suali mühimdir. Hele hele devrimizde gelenekle bağın kasıtlı koparıldığı (Harf inkılabı ile bir gecede İslâm ilim ve kültür mirası âtıl bırakılmıştır.) düşünülürse işin ciddiyeti daha iyi anlaşılır. Müslümanların yeniden doğuş ve ilim-irfan mirasını ihya ediş çabası içinde olduğunu ve bunun esasen varlık-yokluk meselesine denk geldiğini söylemeliyiz. Büyük Doğu davasını "Doğu'nun doğuşu" olarak niteleyen Necip Fazıl'ın gençliğe hitabesindeki, "iptal edilmiş hislerini iade etmek üzere" ifadeleri çok anlamlıdır ve bu varlık-yokluk meselesine temas etmektedir. Onun için Necip Fazıl, çok kritik bir devirde gelmiş ve bu milletin İslâmî hayatında baş rol oynamıştır. Bu milletin mayasında Necip Fazıl vardır. Onu seven ve sevmeyen dost ve düşman herkesin kabul ettiği bir husustur bu.

Böylece Necip Fazıl'ın İslâm'a muhatap anlayışı yenileyici rolüne işaret ederken, onun "Gazâlî, Rabbânî ve Arvâsî" geleneğine bağlı bir yorumlayış içinde olduğunu ve esasen bu bakış açısının İslâm geleneğinin genelini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Onun tasavvufî bakışı İslâm geleneğinde ziyadesiyle vardır. Necip Fazıl'ın gelenekten çok güzel bir süzme yaptığı ve

ahenkli bir bütün meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Ondaki iman ve aşkın, sanat ve irfan çabasıyla buluşup bu âhenkli bütünlüğü sağladığını ifade edebiliriz. Ne fıkhı ihmal ediyor, ne tasavvufu, ne zâhiri ihmal ediyor, ne bâtını.

Necip Fazıl, İdeolocya Örgüsü eserinde "ham yobaz, kaba softa" diye bir sınıf ile kaba ve şekilci Müslümanlığı reddederken, "nefsanî tefsirciler" ve "reformcular" sınıfını da aynı eserinde mahkûm eder. (Kısakürek, 2017, s. 171-180) Onun şeriat mihengine zâhir-bâtın bütünlüğü içinde tüm yönleriyle bağlılığı her satırında, her cümlesinde tüter ifade der. O, belki de bu açıdan Müslümanların ruh yuvasında tam mutabakat bulmuş bir Allah dostudur.

Necip Fazıl, yenileyici bir mütefekkir olarak bilhassa Tanzimat'tan beri bozulmaya yüz tutmuş İslâm'a muhatap anlayışı yenilemiş, onu kir ve lekelerden arındırarak özü ve aslıyla tekrar ortaya çıkarmıştır. Bir çok düşünürde ve Mehmet Akif'te olduğu gibi "asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" anlayışı Necip Fazıl'da yoktur, bilakis o, idraki yenileyerek İslâm'ı aslına uygun bir anlayış zeminini oturtmuştur. "İslâm idrakine söyletmeliyiz asrımızı..." (Davudoğlu, 1978, s. 4) demiştir. İşte onun kanlı çilelerle ve ağır bedellerle örgüleştirdiği Büyük Doğu İslâm'a muhatap anlayışı bu idrak zeminidir.

Bize zorla dayatılan Batı düşüncesi (modernizm) yerine İslâmî düşünceyi, ahlâk ve estetik boyutuyla sistemli hâle getirmiştir. Necip Fazıl'ın diğer İslâmî düşünürlerden ayırıcı vasfı, İslâmcı düşünceyi sistemli hâle getirmesi ve İslâmcı mücadelenin başlatıcısı oluşudur. Zaten mücadelesi yeni bir toplum düzeni kavgası olup eserlerinde de bu düzenin modelini (Başyücelik) ortaya koyuyordu. Bugün Müslümanların dinî şuur yanında siyasî şuur kazanmalarının da âmili Necip Fazıl'dır.

Büyük Doğu'nun misyonunu ve yenileyicilik vizyonunu hülasa eden ifadeleri İdeolocya Örgüsü eserinin ilk sayfalarından verelim:

"Büyük Doğu", İslâmiyetin emir subaylığı... Büyük Doğu, İslâm içinde ne yeni bir mezhep, ne de yeni bir içtihat kapısı... Sadece "Sünnet ve Cemaat Ehli" tabirinin ifadelendirdiği

mutlak ve pazarlıksız çerçeve içinde, olanca saffet ve asliyetiyle İslâmiyet'e yol açma geçidi; ve çoktan beri kaybedilmiş bulunan bu saffet ve asliyeti Yirmibirinci Asrın eşiğinde eşya ve hâdiselere tatbik etme işi... Galiba işlerin de en değerli ve pahalısı..." (Kısakürek, 2017, s. 12)

Ortaya koyduğu sistemde zâhir-bâtın uyumunu billurlaştıran Necip Fazıl, fikir ve eylemi birlikte yürütmüş, ideolojisinin bilfiil kavgasını da vermiştir. Batıcı küfür rejimine karşı isyan bayrağı açarken kendi nizamını kurmaya da gayret etmiştir. Aksiyon kelimesi onun sevdiği ve Türkçemize kazandırdığı bir kelime olup şöyle tanımlar: "Sade iş ve fikir değil, üstün işe hâkedilmiş, üstün fikir demektir." (Kısakürek, 2008, s. 11) Aksiyonun bu tanımından ve Üstad'ın fikrini, sanatını ve aksiyonunu küllî olarak içinde barındırmasından, "NECİP FAZIL BİR AKSİYON ADAMI İDİ" tanımlamasının tek başına onu ifade etmekte yeterli olacağını belirtelim.

Necip Fazıl'ın eserlerini de tercüme eden Mısırlı araştırmacı Dr. Muhammed Harb, Pakistan'ın millî şairi Muhammed İkbal ile İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif'i bir çok yönden birbirine benzetirken, Necip Fazıl'ın farkını ise şöyle ifade eder:

"İlk ikisi Müslüman toplumların acısını, derdini sadece dile getirmekle yetinmişler, onları harekete geçirememişlerdir. Necip Fazıl, herkesin bilinen dertlerle ilgilenmesi için, aksiyona girişmiş, büyük gürültüler koparacak yayınlar yapmış, Müslümanları uyandırmıştır. İkbal'in dediği gibi, "uyan" demekle kimse uyanmıyor, onları uyandıracak, sarsacak yayınlar yapmak gerekiyor. İşte Necip Fazıl bunu yapmıştır." (Miyasoğlu, 2009, s. 20)

Necip Fazıl'da; fikir eylemden ayrılmaz, eylem de fikirden; madde mânâdan ayrılmaz, mânâ da maddeden; ruh bedenden ayrılmaz beden de ruhtan. Fıkh ile tasavvufu da bu mânâda mezceden Necip Fazıl, hikmet-i teşri olarak (en başta İdeolocya Örgüsü eseri buna misaldir) fıkhın en güzel örneklerini verir. Bu arada aksiyonun amel demek olduğunu ve onun da fıkhî hüküm mânâsında değerlendirilebileceğini de ifade edelim. Hem de amellerin en üstüne küfre karşı cihad olarak. Tasavvufu da ahlâk ve irfan olarak algıladığı ve nefs ile cihadda baş amil olarak gördüğünü vurgulayalım. Yani içteki cihadın vasıtası tasavvuf ilkeleri olurken dıştaki

cihadın vasıtası da şeriat hükümleri olmaktadır. Nefs muhasebesi ve mücadelesi sonunda cemiyet kavgasına atılan bir Allah kuludur Necip Fazıl.

Türkiye'deki Batıcı-İslâmcı kavgası hâlen en şiddetli bir şekilde sürmektedir. 15 Temmuz darbesinin Fetö'nün taşeronlığında bir ABD darbesi olduğu açıktır. Necip Fazıl'ın fikirleri ve mücadelesinin günümüzde de bize referans olduğunu ve aynı kavganın sürdüğünü söyleyebiliriz. Tüm kurum ve kuruluşlarıyla Batıcı düzenle hem yerel hem global ölçekte hesaplaşıp İslâmî düzeni kâim kılmada Necip Fazıl bize istinad noktası olmaktadır. Büyük Doğu'nun yenilikçi rolünü yerine getirdiği gibi alternatif bir dünya görüşü olan Büyük Doğu sistemi henüz son sözünü söylemiş değildir.

7. İslâm'da Üç Gelenek ve Büyük Doğu'nun Yeri

İslâmî ilimlerin farklı ekol olmalarıyla ilişkili olarak üç gelenekten bahsedebiliriz. Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf. Bu üç geleneği şöyle de ifade edebiliriz: Beyan, Burhan, İrfan... Fıkıh ilmi beyana, kelam ilmi burhana, tasavvuf ilmi ise irfana denk gelir.

Fıkıh veya beyan usulünde, ayet ve hadisler üzerinde yoğunlaşmak esas olup nakilden hüküm çıkarmaya yönelir, zahirî ölçülerle meşgul olur. Tümevarım yöntemini izler.

Kelam veya burhan usulünde ise yine nakli esas alırken aklî çıkarımlar yapar, ayet ve hadisleri aklî izahlarla zenginleştirme usulünü benimser. Tümden gelim yöntemini izler.

Beyan esastır, bütün ekoller bunu kabul eder. Beyan'da bulunmayan yerlerde ise burhan ve irfana gidilir. İmâm-ı Âzâm burhan yöntemine, İmâm Şafiî beyan yöntemine yakındır. İmâm Şafiî'nin merkez noktası beyan geleneğidir. Âmm ve hâss lafızlar bahsi mühimdir onda. İrfan yönteminin üstün yönü, onun beyan ve burhanı kabul etmesi yanında metafizik yönü de işlemesidir... Kur'ân'a sünnetle beraber takyid ve tahsis ile yeni hüküm getirilir. Alttaki beyan, üstteki beyanı açıklamış olur. Sünnet, Kur'ân'daki namaz emrini açıklar. Kur'ân âyetinde kol kesme emrindeki "yed" kelimesi lügat olarak kol mânâsındadır. Sünnet ise bunu açıklar, kol kesmenin bilekten olması gerektiğini söyler.

Tasavvuf veya irfan usulünde ise, naklî delilleri kalb gözüyle ve keşf ile idrak etmeyi ve bilfiil yaşamayı esas alır. Bu hususta tefekküre gittikçe de hikmet kavramı ile insanı, kâinatı ve Allah'ın fiil ve tecellilerini izah etmeye çalışır. Hem tümden gelim, hem tümevarım metodu söz konusudur. Eserden müessire gidebileceği gibi, müessirden de esere gider. Tasavvuf hem aklî, hem keşfî yöntemi kullanarak ve köklü bir yöntem uygulayarak, diğer ilimlerin eksiğini tamamlar. Tasavvuf ilmi diğer ilimleri birleştiren üst bir ilimdir. Diğer ilimleri tasavvuf ile birleştirmezsek onlar tam olmaz. Ayrıca şunu da belirtelim, tasavvufta tek bir metod yok, tecrübe ile oluşan bir yoldur. Tasavvufta insanları kalıplara sokmak yok, özelliklerine göre onu yetiştirmek var.

Necip Fazıl, bu üç gelenek arasında en çok tasavvufa yakın. Ancak fıkhî-zâhirî ölçülere de sımsıkı bağlı olarak "İslâm'ın bâtını" diye tanımladığı tasavvuf ile hem kalben hem de zihnen derinleşmek ister. Kelamı da ancak gerektiği yerde sınırlı olarak kullanır. Onda esas tasavvuftur ancak zâhirî ve fıkhî ölçülere bağlı tasavvuf. Onun benzetmesiyle şeriat füze rampasıdır ve ancak onunla sonsuzluğa (tasavvufa) çıkılır. (Kısakürek, 2014, s. 11)

Zaten İmâm-ı Âzam'ın, "Fıkıh, kişinin lehinde ve aleyhinde olanları bilmesidir." şeklindeki tanımında, "ilim-marifet" birliktedir. Bu tanıma "marifetü'n-nefs" deniyor. İlim dediğimiz şey malûmat değildir. Bir amele, bilince (idrake) dönerse ilim olur. Bu da irfan demek. İlim irfanla birleşirse âlâ olur, yoksa noksan kalmaya mahkûmdur.

Necip Fazıl, arayış çilesi sonunda tasavvufta karar kılsa bile anladığımız kadarıyla "mecz-birleştirme" yöntemini uygulamıştır. İlimleri tasnif etmek dünya görüşü ile mümkün olacağına göre mütefekkir Necip Fazıl'ın "tasavvuf-fıkıh-kelam" sıralamasını önerdiğini söyleyebiliriz. Tabiî ki bu ilimlerin hepsinin kaynağında Kur'ân ve Sünnet vardır.

Geçmişini doğru anlamayan, geleceğini de inşa edemez. Necip Fazıl, "ceketimizin astarında kaybettiğimiz" dediği İslâm'ın aslı ve özüyle anlaşılması için mücadelesini vermiştir.

Biz yukarıda Sünnî bakış içinde Büyük Doğu'nun yerini tesbit etmeye çalıştık. Selefî / Yeni Selefîlik ile reformist / modernist bakış açıları Necip Fazıl'ın tanımlamasıyla "doğru yolun sapık kolları"dır. Yani Ehl-i Bid'at kategorisindedir. Onlara İslâm'ın sahih geleneği içinde yer vermedik.

İslâmî mezheplerde ehl-i hadis ile ehl-i rey ekolü farklılaşması vardır. Kısaca bu mevzudan da bahsedelim. Ehl-i hadis, hadisleri esas alan zâhirci bir yaklaşımdır. Bunun uç noktasında Ahmed b. Hanbel vardır. İmâm Şafiî ve İmâm Mâlik de ehl-i hadis ekolündendir ancak ehl-i reye yakındırlar. "Selefiyye" de kendini ehl-i hadisten görür ancak ifrada düştükleri için Ehl-i Sünnet'in dışında kabul edilirler ve esasen Vehhabiliğe yol açmıştırlar. Bunlar konumuz dışıdır.

Ehl-i Rey ise, nakli akıl ile anlama yolu olup fıkıh ağırlıklıdır. Ehl-i reyi Hanefîlik mezhebi temsil eder. Bu yolun müfrid taraftarları yoktur.

Necip Fazıl, Hanefî-Mâtürîdî çizgide olduğu için ehl-i rey anlayışına yakındır. Onun şeyhi Abdülhakîm Efendi ise Şafiî ve Eş'arîdir. Ancak dört mezhebe göre fetva verebilmektedir. Abdülhakîm Efendi'nin İstanbul'a gelince fetvalarını Hanefî mezhebine göre verdiğini biliyoruz. Onun Eş'arî ve Mâtürîdî arasındaki ihtilafların lafzî düzeye indirici yorumları olduğunu ve bu yolu benimsediğini de biliyoruz. Mesela, iki mezhep arasında farklı yorumlara yol açan "iman artar mı artmaz mı?" mevzuunu hall ve fasledici izahını Necip Fazıl'ın sorusu ile birlikte nakledelim:

"İman, iner ve çıkar mı?"

Sünnet ehlinin itikadda iki ana mezhebi olan "Mâtürîdî" ve "Eş'arî" mezheplerinden birine göre sabittir, ne iner ne çıkar. Öbürüne göreyse iner ve çıkar; bu nasıl iş?

Buyurdular:

“Her iki mezhebin de muradır birdir; ihtilafları lafızda... İman, incilâ, parlaklık bakımından iner ve çıkar, esasta sabittir, ya mevcut, ya değil...” (Kısakürek, 2018, s. 198)

8. Değerlendirme ve Sonuç

İslâm geleneğine asrımızda eklenen bir halka olan Büyük Doğu fikriyatı, çağımızda yaşanan alt-üstlere mukabil yepyeni bir nizam teklifidir. İslâm’ın aslını ve özünü ortaya koyan Necip Fazıl, inkıtaya uğrayan İslâmî hareketin de başlatıcısı olmuştur. Büyük Doğu, dünyadaki İslâmî hareketlerde benzeri olmayan yepyeni bir nizam teklifi ile zuhur etmiştir. Son İslâm Devleti Osmanlı ile birlikte hilâfetin inkıraza uğradığı Anadolu coğrafyasında Büyük Doğu hareketinin zuhur etmesi ise mânidardır. “Her kemalin ardından bir zeval, her zevalin ardından bir kemal gelir.” ölçüsünce, İslâm’ın zevalinin yaşandığı bir devirde Büyük Doğu’nun zuhurunu, İslâm’ın kemaline doğru atılmış önemli bir adım olarak görmek durumundayız. Büyük Doğu’nun hem halkın derin teveccühünü kazanması, hem sahih gelenekten süzülme olması hem de ideolocya tamlığı içinde zuhur etmesi bize bunları söyletmektedir.

Büyük Doğu’nun arkaplânında peygamber soyundan gelen, zâhir ve bâtın âlimi olan Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî vardır. Necip Fazıl, “Büyük Kapı”dan beslenmiştir. Büyük Doğu’nun geleneğini sürdüren bir çok fikir ve sanat adamı yanında entelektüel çevredeki etkinliğini belirtelim. Bu davanın Müslüman halkın mayasında yer etmesi yanında gençlik ve üniversite çevresinde de en çok okunan ve ilgi duyulan olduğunu söyleyebiliriz.

Eğer Büyük Doğu fikriyatı üzerinde yeterince inceleme ve araştırma yapılırsa öncelikle ülkemizde hâlâ câri olan Batı’nın modernizm kıskacından kurtulmasına reçete olacağı ve daha sonra İslâm âleminin bir çok sorununa çözüm olacağı kanaatindeyiz. Necip Fazıl’ın çilesini çektiği ve özlediği “Büyük İslâm İnkılâbı”nda kaldıracın istinad noktasının ise Türkiye olacağı görülmektedir. Günümüzün şartları Türkiye’yi tarihî rolünü ifâya zorlamaktadır. Bahsettiklerimiz muvacehesinde Büyük Doğu şuurunu kuşanmak büyük değişime hazırlıklı olmanın avantajını sağlayacaktır. Bu ise “Yeni Dünya Düzeni” teklifi olarak dünyanın emperyalizm aleyhine dengesinin değişmesi demektir.

Kaynakça

Davudoğlu, A. (1978). *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri.* İstanbul: Bid'atlerle Mücadele Yayınları.

Kısakürek, N. F. (1981). *İman ve İslâm Atlası.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2008). *İmân ve Aksiyon.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2009). *Kafa Kâğıdı.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2014). *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2015). *Çile.* İstanbul, Türkiye: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2017). *İdeolocya Örgüsü.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2018). *O ve Ben.* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Mirzabeyoğlu, S. (2015). *İslama Muhatap Anlayış.* İstanbul: İBDA Yayınları.

Miyasoğlu, M. (2009). *Necip Fazıl Kısakürek.* Ankara: Akçağ Yayınları.

ANA DİLİ MERKEZLİ KODLAMALI YABANCI DİL ÖĞRETİMİ

Orhan AKBAŞ

Özet

Öğretmen ve öğrenci verimliliği açısından, Dünyada yabancı bir dil öğretimi ele alındığında, en çok kalkınmış ülkelerde, bu eğitimi alanların 1/10.000'ne bile bir yabancı dilin öğretilemediği gerçeği bilimsel verilerle tespit edilmiştir, Bu durum, ulusal ve kültürel kayıp açısından oldukça önemlidir. Bu kaybın önlenmesi ve kısa bir zamanda yabancı bir dilin etkin biçimde öğretilmesi "Nasıl bir yöntem kullanarak mümkün olabilir?" düşüncesiyle bir çalışma başlattık. Çalışmada bu sorun ele alınarak, çözümleme konusunda katkı sağlanmaya çalışıldı. Bu katkının sağlanmasında, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde, yazımını bitirmiş olduğum "Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş Kelimelerin Arapça Öğretiminde Kullanımı" konulu tezimden yararlanıldı. Çalışma neticesinde, temel kaynağımız olan Kur'an-ı Kerim'de, 1710 kök kelime, 66 adet kişi ve yer İsmi bulunmakta böylece 1776 adet kelimeden toplam 12.447 türevde 54.565 adet kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşen kök kelimeler, 900 kök kelimenin üzerindedir. Türkçeye ödünçlenen bu kelimeler, Kur'an-ı Kerim'deki 1710 kök kelime açısından ele alındığında yarısından biraz fazlasının Türkçemize geçmiş olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşen bu kelimelerin, yabancı bir dil olarak Arapça öğrenimi gören bir öğrencinin kelime ezberleme yükünü büyük ölçüde azaltacağı kanaati oluşmuştur. Ayrıca Arapçanın öğretimi, Ana dili Merkezli olarak planlanmış olup, anadilde kazanılmış "Dil Edinimi", öğretilmek istenilen hedef dil Arapçaya "Kodlamalı" bir biçimde aktarımı tasarlanmıştır. Çalışmamız olan Ana dili Merkezli Kodlamalı Yabancı Dil Öğretimi'nde Avrupa Ortak Çerçeve Metni ve Dil Pasaportu Kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Türkçe, Kodlama, Yabancı Dil, Ana dili.

Giriş

Öğretmen ve öğrenci verimliliği açısından, Dünyada yabancı bir dil öğretimi ele alındığında, *en çok kalkınmış ülkelerde*, bu eğitimi alanların 1/10.000'ne bile bir yabancı dilin öğretilemediği gerçeği bilimsel verilerle tespit edilmiştir, Bu durum, ulusal ve kültürel kayıp açısından oldukça önemlidir. (Yolcu, 2002, s. 53) Bu kaybın önlenmesi ve kısa bir zamanda yabancı bir dilin etkin biçimde öğretilmesi "Nasıl bir yöntem kullanarak mümkün olabilir?" düşüncesiyle bir çalışma başlattık. Çalışmada bu sorun ele alınarak, çözümleme konusunda katkı sağlanmaya çalışıldı. Çalışmamızda, literatür taraması yapılarak yabancı dil öğretimi alanında kaleme alınan kitaplar, tezler, makaleler, yerli ve yabancı kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu verilerin yabancı dil öğretiminde "Ana Dili Merkezli Kodlamalı Yabancı Dil Öğretimi" başlıklı çalışmamıza ışık tutması bakımından gerekli izahatlar yapılmıştır. Şöyle ki; İnsanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan ayırt eden en temel özelliklerin başında "Dil ve Düşünce" gelir. Hakikatte düşünme ile konuşma aynı hadisenin değişik tezahürleri olarak kendilerini gösterirler. Çünkü ifadesi mümkün olamayan bir düşünce anlamsızdır. İnsanoğlunun kendisini, düşüncesini ve duygularını ifade etmede kullandığı araçların en başında geleni, en önemlisi, en kolayı ve en kullanışlı olanı elbette ki ses ile sağlanan iletişim biçimi anlamında dil olgusudur. (Güler, 2004, s. 169-182)

Üzerinde yaşadığımız ve her türlü yaşam tarzını içinde barındıran olağanüstü bir eko sisteme sahip olan Dünyamız, her türlü hareketini bir sistem içerisinde icra etmektedir. Dünya kendi ekseni etrafındaki dönme hareketini batıdan doğuya doğru yapar. Bu turu 24 saatlik bir zaman diliminde tamamlar ve buna bir gün denir. Güneşin doğduğu zaman sabahı tam tepe noktasına dikildiği zaman öğleyi battığı zaman ise akşamı ifade eder. Dünya güneş etrafında dolanımını 365 gün 6 saatte tamamlar ve buna da yıllık hareket denir. (Yılmaz, Yavuz, & Avan, 2018, s. 35-37) Dünyanın kendi ekseni etrafında dönmesiyle gece ve gündüzün, Güneşin etrafında dönmesi ve dönme ekseninin düşeyle 23,27 derece (Sever, 2005) açı yapmasıyla mevsimlerin meydana gelmesi bu sisteme bir örnek olarak gösterilebilir. Her canlı ve olgu bir sisteme ve bir kurala tabidir. Basitçe örneklediğimiz ve herkesçe genel kabul görmüş gece ve gündüz ile mevsimlerin oluşumu gibi Hz. Allah'ın yarattığı her şey Sünnetullah (Çelebi, 2010)

dahilindedir. Yani özetle hiçbir şey kuralsız ve tesadüfî değildir. İşte insanlar arasındaki iletişimin en önemli aracı olan dil denen olgu da böyledir. Yaşayan, değişen, gelişen ve büyüyen bir olgu olan dilin gelişi güzel kuralsız olması elbette düşünülemez. Dilin bu durumu dile özel bir ilgi gösterilmesine, bir sistem içerisinde yazılıp çizilmesine zemin hazırlamış ve bu alanda çalışma yapılmasını zaruri kılmıştır. Arap dili ekseninde filoloji ve gramer konulu çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Birçok sebebe mebni olarak başlatılan bu çalışmaların başında Arapların kendi bölgelerindeki dil hatalarının çok fazla artmasından ve ortak dilin dejenere olabileceği endişesi ve özellikle de Kur'an-ı Kerim merkezli düşünce ve kaygı gelmektedir. Yeni Müslüman olan topluluklar tarafından Kur'an-ı Kerim'in doğru olarak anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı muhafazası ve orijinal bir metin olarak sonraki nesillere aktarılabilmesi, dil, gramer ve dilbilim alanında titiz çalışmaları ve araştırmaları gerekli kılmıştır (Akbaş, 2016). Öyle ise bu kadar önemli olan ve üzerinde bilimsel çalışmaların başlatıldığı "dil" olgusu nedir ya da neyi ifade etmektedir? Bu sorunun cevabını vermek dil olgusunun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle "Dil" denen olguyla ilgili yapılan tanımlara bir göz atmak gerekir. Biz çalışmamızda, dil ile ilgili çok sayıda yapılan tanımlamalardan sadece çalışmamıza ışık tutacak birkaç tanımı zikrettik. Bu tanımlar şunlardır:

Dil, bir alışkanlıklar bütünüdür(Bloomfield). Dil, sınırlı sayıda sözcük ve kurallardan yararlanarak türetilebilecek sınırsız sayıda tümceden oluşan bir bütündür(Chomsky). Dil, bir içgüdüdür(Pinker). (Toklu, 2009, s. 18). "İnsanın düşüncelerini, duygularını ve meramını ifade etmek üzere sesleri, heceleri, kelimeleri ve cümle gruplarını anlamlı ve ahenkli bir şekilde bir araya getirerek oluşturduğu semboller bütünü diye tanımlayabileceğimiz dil, onun kendi varoluşunu ifade etmesi açısından olmazsa olmaz unsurlardan biridir." (Demir, 2008, s. V) Ayrıca bu tanımlara ek olarak bir de dünyada ilk defa dilin tanımını yapan, kuramsallaştıran ve Arapça kelimelerin türeme biçimlerini de ciddi bir şekilde inceleyen, bu bağlamda "el-iştikâku'l-ekber" tabirini ilk defa kullanan ve bu suretle Arap dili etimolojisinin temellerini atan ve çalışmalarının hemen hepsini dil alanında yapan (Yavuz, 1999) İbn Cinnî'nin dil tanımı yapılarak iktifa edilecektir. Onun dili tanımlaması şöyledir:

[أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم.] "Her toplumun maksatlarını kendileriyle tabir ettikleri seslerdir." (Et-Tayyar, 2011, s. 34) diye tanımlar. İbn Cinnî'nin bu tanımı ele alındığında ise dört önemli kavram göze çarpar. Bunlar: Dilin, seslerden (أصوات) meydana gelmesi, bir ifade aracı (يعبر بها) olması, kavimsel bir tarafının (كل قوم) bulunması ve maksatları ifade edebilme aracı (عن أغراضهم) olmasıdır. (Yavuz, 1996) Çalışmada, İbn Cinnî'nin tanımında geçen ve bizim içinde birinci derecede öncelik arz eden kısmı (أصوات) dilin seslerden meydana gelen bölümüdür. Çünkü bir kimsenin bir mesajı diğer bir kişiye ya da kişilere temel olarak ses ile iletebilmektedir. Bu hususta iletilecek mesajın sessel olarak kusursuz olması ve onun konuşulan dilde doğru bir telaffuzla yapılması, mesajı alacak olan kişi ya da kişilerde, mesajın doğru anlaşılması açısından çok büyük önem arz etmektedir. Tanımda geçen diğer ifadelerde elbette büyük bir öneme haizdir. Ancak sesin bulunmaması durumunda onların bir kıymeti yoktur. Daha doğrusu sesin yokluğu sessel iletişim bağlamında onları yok hükmüne sokar. Buradan hareketle herhangi bir millete mensup olan bir kimsenin kendi toplumunun her türlü toplumsal, kültürel ve sair olgularını ve herhangi bir konuda isteklerini aktarmasının en kolay yolu konuşmak suretiyle olur. İletişim kurmada mesajların aktarılması temelde sesle ifade edilmesi neticesinde gerçekleşir. İnsan, çevresindeki nesneleri algılamakta farklı duyu organlarını kullanır. Bir cismin sert mi yumuşak mı olduğunu dokunma duyusuyla, sesleri işitme duyusuyla, görselleri görme duyusuyla, kokuları koklama duysuyla ve tatları da tatma duyusuyla algılamaktadır. Çevredeki her türlü olayları beynimize inanılmaz bir derecede mükemmel bir şekilde iletmekte olan bu duyular, beynin dışa açılan pencereleri olarak nitelenmektedirler. İşte beyne ulaşan bu bilgiler, aşama aşama belleğe kısa süreli, uzun süreli ve çok iyi sindirilmiş bilgiler olarak -teşbihte hata olmazsa bilgilerin bilgisayarın hard diskine kaydedildiği gibi- kaydedilir. (Korkmaz & Mahiroğlu, 2007, s. 97) Bu bilgilerin beyne ulaşması nasıl ki beynin dışa açılan pencereleri vasıtasıyla gerçekleşiyorsa, aynı şekilde zihinde zamanla çok iyi yerleşmiş aktif bilgilerin beyinden dışa aktarılması da dil sayesinde gerçekleşmektedir. İşte beş duyu organımız beyne her türlü bilgiyi iletirken bu bilgiler de dil sayesinde dışa istenildiğinde iletilmekte ve böylece iletişim gerçekleşmektedir. Tabii ki bu iletişimin gerçekleşmesindeki temel unsur sestir. Konuşan (sesin kaynağı) zihninde zamanla yerleşmiş çok sayıda kelimeleri bir düzen içinde muhatabına/dinleyene ulaştırmak istediğini

söyler/seslendirir muhatapta, konuşma duyusu/dil ile kendisine ifade edilen söylemi işitme duyusu/kulak ile dinleyerek kendi beynine zamanla yerleşmiş çok sayıdaki kelimeyle karşılaştırmak ve eşleştirmek suretiyle anlamayı gerçekleştirir. Ancak konuşan ile dinleyen arasında bu konuşma esnasında karşılıklı iletişimde zihindeki mevcut kelimeler karşılık bulamadığında, anlamada noksanlık olacağından dolayı, iletişim tam anlamıyla gerçekleşemeyecektir. O halde temel anlamda iletişimi sağlayan dili bir insan ne şekilde öğrenir diye düşündüğümüzde insanın bir dili doğduğu çevrede öğrendiği fikri hemen akılımıza gelir. Bununla beraber bu öğrendiği dil, onun Ana dili de olabilir birincil dili de olabilir. Örneğin bir Türk anavatanında doğup dilini annesinden ve doğduğu bu çevrede öğrendiği zaman bu dil, onun Ana dili olur. Ama bir Türk, başka bir ülkede doğduğunda oradaki çevrede öğrendiği dil onun birincil dili olur. Bu şekilde bir insanın doğduğu çevrede bir dili öğrenmesi kaçınılmaz olur. İster Ana dili isterse birincil dili olsun bunlar direkt çevreden öğrenildiği için, biz burada Ana dilin ve birincil dilin öğretiminden daha çok ikincil bir dilin inşası üzerine çalışmamızı kurgulamaktayız. Kurguladığımız bu ikincil dil yani hedef dil Arapça, Ana dili ise Türkçedir. Bu durumda Ana dili Türkçe olan bir kimseye ikincil bir dil olan Arapça; en kolay, en sistemli ve en hızlı bir şekilde nasıl öğretilebilir? Bunu başarabilmek için günümüzde Dilbilim diye adlandırılan ve "dillerin gelişimlerini, zaman içinde uğradıkları değişiklikleri, aralarındaki bağları ses, şekil, anlam ve söz dizimi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen ilim, lisâniyat, lengüistik." (Ayverdi & Topaloğlu, 2010) şeklinde tanımlanan, görevi ise "çok yönlü, karmaşık ve gizemli bir varlık olan dili tüm boyutlarıyla inceleyen" (Toklu, 2009, s. 17) Teorik Dilbilim ve Uygulamalı Dilbilim diye iki bölümden oluşan bilim dalından nasıl yararlanılabilir? İşte biz de bu çalışmamızda sesbilgisi, sesbilim, tarihsel dilbilim, anlambilim, kelimenin yapısı ve sözdizimi gibi birçok bilim dalını içine alan Teorik Dilbilim ve yabancı dil öğretimi, psikodilbilim ile toplumsal dilbilimi kapsayan Uygulamalı Dilbilim bölümlerinden ağırlıklı olarak çalışmamızı ilgilendiren "Kelime Yapısı" ve "Yabancı Dil Öğretimi" dallarından istifade etmeye çalıştık. Günümüz Türkiye'sinde dil öğretimi ve öğrenimi ele alındığında; genelde dört temel dil becerisi dediğimiz dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirmek ve bu becerileri iletişimde kullanmak isteyenlerin tercih ettikleri metot, ya da klasik gramer temelli dediğimiz tarih, edebiyat, din ve felsefe gibi alanlarda yazılan

edebi, ilmi belge ve kitaplar gibi yazılı kaynakları asıllarından okuma ve inceleme için geliştirilen metotlar biçiminde yapılmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamız olan *Ana dili Merkezli Kodlamalı Yabancı Dil Öğretimi*'nde Ana dili Türkçe olan bir kimseye Arapçayı öğretmede düzey olarak; "Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni, Öğrenme, Öğretme, Değerlendirme" çerçevesinde oluşturulan dil pasaportundaki "Temel Kullanıcı: A1-A2", "Bağımsız Kullanıcı: B1-B2" ve "Deneyimli Kullanıcı: C1-C2" düzeylerinden sadece Temel kullanıcı düzeyini/A1-A2'yi kapsamaktadır. (Toklu, 2009, s. 214-224)

Dilbilgisi, Anlam ve Bağlam

Dil öğretimi konusunda klasik gramer temelli öğretim metotlarına tepki olarak doğan ve birçok yeni yöntemleri içinde barındıran metotlarında günümüzde eleştirildiği, dilbilgisini tamamen dışlamış olmalarının bir noksanlık olduğu kanaati hasıl olmuş ve öğrenilen bir yabancı dilde ileri seviyeye ulaşabilmede dilbilgisinin kaçınılmaz olduğu dillendirilmiştir. Ancak bir dilin öğretilmesinde sadece o dilin yapısal tarafını oluşturan dilbilgisi kuralları üzerinde gereğinden fazlaca durup, anlam ve bağlam yönünü göz ardı etmek doğru değildir. Dolayısıyla dilbilgisi kuralları, her ne kadar dilin kullanımı ile ilgili genel bir izlenim verseler de iletişim kurabilmek ve o dili toplumsal bağlamda kullanabilmek için yeterli değildir. Doğru cümleler kurabilmek için kurallara ihtiyacımız olduğu gibi anlamlı cümleler kurabilmek için de anlamlı kelimelere ve bu kelimelerin hangi bağlamlarda kullanıldığı bilgisine ihtiyacımız vardır. Biz zihnimizdeki anlamlı bir ifadeyi dile getirirken onu dilimizin yapısal özelliklerine giydirerek gerçekleştirebilmekteyiz. Her dilde, muhataba verilmek istenen mesajlar tabii ki o dilin kendine özgü yapısal kurallarına göre biçimlendirilerek ifade edilir. Ancak dilbilgisindeki bu söz dizimini bilmek tek başına yeterli olmaz. Bir dilde temel amaç iletişimi en iyi bir şekilde gerçekleştirmek olduğuna göre dilin anlam ve bağlamından koparılarak muhataba istenilen mesajı doğru bir biçimde vermek mümkün değildir. Kısacası dilde meramın karşıya iyi bir şekilde ifade edilmesi dilbilgisi, anlam ve bağlam üçgeninde tahakkuk etmektedir. (Güler, 2004, s. 169-182)

Ana Dilin Yeri ve Önemi

Temel seviyede (A1-A2) yabancı bir dilin öğretiminde Ana dilin katkısı oldukça fazladır. Çünkü hayata gözünü açan ve dünyaya bir birey olarak gelen çocuğun Ana dili; başlangıçta anneden ve en yakın çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir.

Günümüzde eğitim anlayışı, sağlıklı düşünmenin temelinde dilin işleyiş düzeninin kavranmasının etkin olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle bireyin Ana dilini güvenle kullanır duruma getirilmesini gerekli görür. Bundan yola çıkarak kişinin eğitimi ile Ana dili arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu kabul etmektedir.

Ana diliyle eğitim veren eğitim kurumlarında dersler Ana dili üzerinden verilmektedir. Bu derslerin anlaşılmasının temelinde Ana dilini iyi bilmek yatmaktadır. Ayrıca bütün öteki dersler de Ana dili dersinin malzemesini oluştururlar. Böylece Ana dili dersi diğer derslerle tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Öğrenci Ana dilini bildiği ölçüde öteki dersleri anlar, düşünce yapısı gelişir; düşünce yapısı geliştikçe de Ana diline egemen olur. Dile egemenliğin yetersizliği; öğrencinin bilgilerini genişletme ve derinleştirme etkinliğinde de olumsuz etkisini göstermektedir.

Ana dili öğretimi çerçevesinde verilen dilbilgisi derslerinin amaçlarından biri, bireyin Ana dilinin yapılarını, olanaklarını öğrenerek açık, sağlam ve etkili bir iletişim gerçekleştirmesini sağlamaktır. Diğer bir amacı ise ikinci bir dil - yabancı dil - öğreniminde o dilin kurallarını kavrayıp Ana diliyle karşılaştırmasını olanaklı kılmaktır.

Dilbilgisi kavramlarını ve kendi dilinin kurallarını yeterince iyi bilmeyen biri, yabancı bir dili gerektiği gibi öğrenemez. Dolayısıyla ciddi bir Ana dili öğretimi, yabancı dil öğretiminde başarı sağlamaya da yardımcı olur.

Netice itibariyle denilebilir ki, kavramlar dil içinde oluşur. Duygular, düşünceler, yargılar dil ortamında gerçekleşir. Kişinin eğitime yatkınlığı, öncelikle Ana dilindeki yeterliğine

bağlıdır. Ana dilinin işleyiş düzenini iyi kavrayan, okuduğunu kolay anladığı gibi, duyup düşündüğünü eksiksiz anlatmayı başarır. Bu nedenle her düzeydeki eğitim öğretimde Ana diline ağırlık verilmelidir. (Aydın, 2007, s. 11-13)

Kur'an-ı Kerim'de Türkçeleşmiş Kelimeler

Ana dili Merkezli Kodlamalı Yabancı Dil Öğretimi konu başlıklı çalışmamızın temelini, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde, yazımını bitirmiş olduğum *"Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş Kelimelerin Arapça Öğretiminde Kullanımı"* konulu tezim oluşturmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen ve sonrasında dilimizde kullanılarak Türkçeleşmiş kelimelerin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu kelimelerin tespitinde çeşitli Kur'an-ı Kerim kök analiz programları (The Quranic Arabic Corpus, 2020) ve çeşitli Türkçe (Ayverdi & Topaloğlu, 2010), Arapça-Türkçe (Erkan, 2006) sözlükler ve kitaplardan (el-Hûlî, 2017, s. 53-54) istifade edilmiştir. Bu bölümde tespit edilen Türkçeleşmiş kelimelerin içinden Arapça öğretiminde en çok günümüzde kullanılan varyantları özenle seçilmeye çalışılmıştır. Kelimelerin seçiminde ağırlıklı sülasi kökler üzerinde çalışılmış olup bu kökten Türkçeleşmiş kelimelerin bulunamaması halinde diğer sülasi mezid, ruba-i mücerred ve ruba-i mezid köklerinden istifade edilmiştir (Bahâ'uddîn, 2015, s. 37-45).

Çalışma neticesinde, temel kaynağımız olan Kur'an-ı Kerim'de (Abdülbâkî, 2007), 1710 kök kelime, 66 adet kişi ve yer İsmi bulunmakta böylece 1776 adet kelimeden toplam 12.447 türevde 54.565 adet kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşen kök kelimeler, 900 kök kelimenin üzerindedir. Türkçeye ödünçlenen bu kelimeler, Kur'an-ı Kerim'deki 1710 kök kelime açısından ele alındığında yarısından biraz fazlasının Türkçemize geçmiş olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Çanga, 1986).

Çalışmamız olan *Ana dili Merkezli Kodlamalı Yabancı Dil Öğretimi*'nde Avrupa Ortak Çerçeve Metni ve Dil Pasaportu Kriterleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu çalışmada Arapça öğrenmek isteyen öğrencilerin için ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş ve güncel

olarak kullanılan kelimeler, öğrencilerin bildikleri ya da aşina oldukları kelimeler Arapça öğretiminde kullanılmaya çalışılmıştır. Böylece Arapça öğrenmek isteyen öğrenci yeni kelime ezberleme ya da öğrenimiyle uğraşmayacak daha çok o dilin konuşma ile ilgili yapısını ve her dilde aşağı yukarı bulunan şahıs zamirleri, işaret isimleri, tamlamalar, fiil çekimleri, kelime yapısı ve benzeri şeyleri konuşmaya yönelik uygulamalar yaparak öğrencinin konuşma becerisini en hızlı ve kolay bir şekilde başarabilmesi hedeflenmiştir. Bu aşamada kurulan cümlelerin her iki dilde de anlam ve bağlam ilişkilerinin kavranılması özellikle amaçlanmıştır. Ayrıca Kelimelerin tespitinde Arap alfabesinin harf sırası takip edilmiş, Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş kelimelerin tespiti kelime kökü, Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı, Türkçedeki kullanımı, kelime türü, geçtiği bir surenin ismi ve numarası ile beraber ayet numarası ve Kur'an-ı Kerim'de bulunma adedi tablolar halinde hazırlanmış olup, hazırlanan bu tablolar Arap Alfabesi sırası gözetilerek her bir harf için birkaç örnek serpiştirilerek bu çalışmada tablolar şeklinde kullanılmıştır.

Aşağıda Arap Alfabesi harflerinin her biri için harf sıralı bir şekilde Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş kelimelere örnekler, tablolar halinde sunulmuştur:

Elif (ا) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
أ ب د	أَبَدًا	Ebedi	Zarf	el-Mâide 5/119	28

أ ث ر	أَثَرِ	Eser	İsim	el-Fetih 48/29	21
أ ت ي	اتِي	Ati	İsim	Meryem 19/93	549
أ ج ر	أَجْر	Ecir	İsim	et-Tegâbün 64/15	108
أ د ي	أَدَاء	Eda	İsim	el-Bakara 2/178	6

Be (ب) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ب د ع	بِدْع	Bidat	İsim	el-Ahkâf 46/9	4
ب د ن	بَدَن	Beden	İsim	Yûnus 10/92	2

ب د و	بَدْو	Bedevi	İsim	Yûsuf 12/100	31
ب ر ا	بَرَاءَة	Berat	İsim	et-Tevbe 9/1	31
ب ر ك	بَرَكَات	Bereket	İsim	el-A'râf 7/96	32

Te (ت) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ت ج ر	تِجَارَة	Ticaret	İsim	es-Saf 61/10	9
ت ر ك	تَرَك	Terk	İsim	en-Nisâ 4/176	43
ت ل و	تِلَاوَتِه	Tilavet	İsim	el-Bakara 2/121	63

ت م م	تَمَامًا	Tamam	Sıfat	el-En'âm 6/154	22
ت و ب	تَوْبَة	Tövbe	İsim	et-Tahrîm 66/8	87

Se (ث) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ث ب ت	ثَابِت	Sabit	Sıfat	İbrâhîm 14/24	18
ث ق ل	ثَقِيلًا	Sakil	Sıfat	el-Müzemmil 73/5	28
ث ل ث	ثُلُثَا	Sülüs	Sıfat	en-Nisâ 4/11	32
ث ن ي	يَسْتَثْنُونَ	İstisna	İsim	el-Kalem 68/18	29

ث و ب	ثَوَابُ	Sevap	İsim	en-Nisâ 4/134	28

Cim (ج) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ج ب ب	الْجُبِّ	Cübbe	İsim	Yûsuf 12/10	2
ج ذ و	جَذْوَةٍ	Cezve	İsim	el-Kasas 28/29	1
ج ز ي	فَجَزَاؤُهُ	Ceza	İsim	en-Nisâ 4/93	118
ج س د	جَسَدًا	Ceset	İsim	el-Enbiyâ 21/8	4
ج ل س	الْمَجَالِسِ	Meclis	İsim	el-Mücâdele 58/11	1

Ha (ح) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ح ب س	يَحْبِسُهُ	Hapis	İsim	Hûd 11/8	2
ح ج ج	حِجُّ	Hac	İsim	Âl-i İmrân 3/97	33
ح ر ب	بِحَرْبٍ	Harp	İsim	el-Bakara 2/279	11
ح ز ن	الْحُزْنِ	Hüzün	İsim	Yûsuf 12/84	42
ح س ب	الْحِسَابِ	Hesap	İsim	el-Mü'min 40/17	109

Ĥa (خ) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
خ ب ر	بِخَبَرٍ	Haber	İsim	en-Neml 27/7	52
خ ر ب	خَرَابِهَا	Harap	İsim	el-Bakara 2/114	2
خ ر ج	إِخْرَاجُ	İhraç	İsim	el-Bakara 2/217	182
خ ر ط م	الْخُرْطُومِ	Hortum	İsim	el-Kalem 68/16	1
خ ر ق	لَنْ تَخْرِقَ	Harika	Sıfat	el-İsrâ 17/37	4

Dal (د) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
د خ ل	دَاخِلُونَ	Dahil	İsim	el-Mâide 5/22	126
د ر ج	دَرَجَةً	Derece	İsim	el-Hadid 57/10	20
د ر س	تَدْرُسُونَ	Ders	İsim	el-Kalem 68/37	6
د ل ل	دَلِيلًا	Delil	İsim	el-Furkân 25/45	8
د ي ن	دِينِ	Din	İsim	el-Kâfirûn 109/6	101

Zel (ذ) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ذ ك ر	ذِكْر	Zikir	İsim	en-Nûr 24/37	292
ذ ل ل	ذِلَّةٌ	Zillet	İsim	Yûnus 10/27	24
ذ م م	ذِمَّةً	Zimmet	İsim	et-Tevbe 9/8	5
ذ ه ب	ذَاهِبٌ	Mezhep	İsim	es-Sâffât 37/99	56
ذ و ق	ذُوقُوا	Zevk	İsim	Âl-i İmrân 3/181	63

Ra (ر) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ر أ س	رَأْسِهِ	Reis	İsim	el-Bakara 2/196	18
ر ب و	نُرَبِّكَ	Terbiye	İsim	eş-Şuarâ 26/18	20
ر ح ب	مَرْحَبًا	Merhaba	İsim	es-Sâd 38/60	4
ر ح ل	رِحْلَةَ	Merhale	İsim	el-Kureyş 106/2	4
ر ح م	رَحْمَةً	Rahmet	İsim	Yâsin 36/44	339

Zey (ز) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ز ر ع	تَزْرَعُونَ	Ziraat	İsim	Yûsuf 12/47	14
ز ك و	زَكَاةً	Zekat	İsim	el-Kehf 18/81	59
ز ل ل	زَلَلْتُمْ	Zelil	Sıfat	el-Bakara 2/209	4
ز و ر	زُرْتُمُ	Ziyaret	İsim	et-Tekâsür 102/2	6
ز ي ت	الزَّيْتُونَ	Zeytin	İsim	en-Nahl 16/11	8

Sin (س) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
س أ ل	سَأَلَ	Sual	İsim	el-Meâric 70/1	129
س ب ب	سَبَبًا	Sebep	İsim	el-Kehf 18/85	11
س ج د	الْمَسْجِدَ	Mescit	İsim	el-Fetih 48/27	92
س ج ل	السِّجِلِّ	Sicil	İsim	el-Enbiyâ 21/104	4
س ح ر	سِحْرٌ	Sihir	İsim	en-Neml 27/13	63

Şin (ش) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ش ب ه	شُبِّهَ	Teşbih	İsim	en-Nisâ 4/157	12
ش ج ر	شَجَرَةِ	Şecere	İsim	Tâ-Hâ 20/120	27
ش خ ص	تَشْخَصُ	Şahıs	İsim	İbrâhîm 14/42	2
ش ر ي	اشْتَرَوُا	Müşteri	İsim	el-Bakara 2/86	25
ش ط ن	الشَّيْطَانَ	Şeytan	İsim	Yûsuf 12/5	88

Sad (ص) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ص ب ح	صَبَاحُ	Sabah	İsim	es-Sâffât 37/177	45
ص ب ر	صَبْرًا	Sabır	İsim	el-Kehf 18/75	103
ص ح ف	صُحُفًا	Sahife	İsim	el-Beyyine 98/2	9
ص د ق	صَادِقَ	Sadık	İsim	Meryem 19/54	155
ص ن ع	صَنْعَةَ	Sanat	İsim	el-Enbiyâ 21/80	20

Dad (ض) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ض د د	ضِدًّا	Zıt	Sıfat	Meryem 19/82	1
ض ر ب	ضَرْبَ	Darbe	İsim	Muhammed 47/4	58
ض ر ر	ضِرَارًا	Zarar	İsim	et-Tevbe 9/107	74
ض ع ف	ضَعِيفًا	Zayıf	Sıfat	en-Nisâ 4/28	52
ض م م	اضْمُمْ	Zam	İsim	el-Kasas 28/32	2

Ta (ط) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ط ب ق	طَبَقٍ	Tabak	İsim	el-İnşikâk 84/19	4
ط ر ف	طَرَفًا	Taraf	İsim	Âl-i İmrân 3/127	11
ط ف ل	طِفْلًا	Tıfıl	İsim	el-Mü'min 40/67	5
ط ل ب	طَلَبًا	Talep	İsim	el-Kehf 18/41	4
ط ه ر	يَطْهُرْنَ	Tahare t	İsim	el-Bakra 2/222	31

Za (ظ) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ظ ف ر	أَظْفَرَكُمْ	Zafer	İsim	el-Fetih 48/24	2
ظ ل م	ظُلْمًا	Zulüm	İsim	en-Nisâ 4/10	315
ظ ن ن	الظَّنِّ	Zan	İsim	el-Hucurât 49/12	69
ظ ه ر	ظَاهِرًا	Zahir	Sıfat	er-Rûm 30/7	59

Ayın (ع) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi

ع ب د	بِعِبَادَةِ	İbadet	İsim	el-Kehf 18/11	275
ع ب ر	لَعِبْرَةً	İbret	İsim	en-Nûr 24/44	9
ع ج ل	الْعَاجِلَةَ	Acele	Sıfat	el-İsrâ 17/18	47
ع د ل	عَدْلٌ	Adalet	İsim	el-Bakara 2/123	2
ع ذ ر	عُذْرًا	Özür	İsim	el-Kehf 18/76	12

Gayın (غ) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi

غ د و	غَدَاءَ	Gıda	İsim	el-Kehf 18/62	16
غ ر ر	غُرُورٍ	Gurur	İsim	el-Mülk 67/20	27
غ ص ب	غَصْبًا	Gasp	İsim	el-Kehf 18/79	1
غ م ز	يَتَغَامَزُونَ	Gamze	İsim	el-Mutaffifîn 83/30	1
غ و ر	مَغَارَاتٍ	Mağara	İsim	et-Tevbe 9/57	4

Fe (ف) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi

ف ت ر	فَتْرَةٍ	Fetret	İsim	el-Mâide 5/19	3
ف ت ق	فَفَتَقْنَا	Fıtık	İsim	el-Enbiyâ 21/30	1
ف د ي	فَفِدْيَةٌ	Fidye	İsim	el-Bakara 2/196	13
ف ر ي	افْتِرَاءً	İftira	İsim	el-En'âm 6/140	60
ف ق ر	الْفَقِيرَ	Fakir	Sıfat	el-Hac 22/28	14

Kaf (ق) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi

ق ب ر	قَبْرِهِ	Kabir	İsim	et-Tevbe 9/84	8
ق ب ل	قِبْلَتَهُمْ	Kıble	İsim	el-Bakar 2/145	294
ق ت ل	ۘفَقَتَلَ	Katil	İsim	el-Bakara 2/251	170
ق ر ب	قُرْبَانًا	Kurban	İsim	el-Mâide 5/27	96
ق س م	قِسْمَةٌ	Kısmet	İsim	el-Kamer 54/28	33

Kef (ك) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ك ت ب	كَاتِبٌ	Katip	İsim	el-Bakara 2/282	319

ك د ر	انْكَدَرَتْ	Keder	İsim	et-Tekvir 81/2	1
ك ع ب	الْكَعْبَةَ	Kâbe	İsim	el-Mâide 5/97	4
ك ف ل	كَفِيلًا	Kefil	İsim	en-Nahl 16/91	10
ك ل م	كَلَامَ	Kelam	İsim	el-Fetih 48/15	75

Lam (ل) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçedeki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ل ح م	◌َلَحْمَ	Lehim	İsim	el-Bakara 2/173	12

ل ذ ذ	لَذَّةٍ	Lezzetli	Sıfat	es-Sâffât 37/46	3
ل ف ظ	يَلْفِظُ	Lafız	İsim	Kâf 50/18	1
ل ق ب	الْأَلْقَابِ	Lakap	İsim	el-Hucurât 49/11	1
ل و ح	لَوْحٍ	Levha	İsim	el-Bürûc 85/22	6

Mim (م) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
م ت ن	الْمَتِينُ	Metin	İsim	ez-Zâriyât 51/58	3

م د د	مُدَّتِهِمْ	Müddet	İsim	et-Tevbe 9/4	32
م ز ج	مِزَاجُهُ	Mizaç	İsim	el-Mutaffifîn 83/27	3
م ل ك	مُلْكُ	Mülk	İsim	et-Tevbe 9/116	206
م ل ل	مِلَّةَ	Millet	İsim	el-Bakara 2/135	18

Nun (ن) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ن ب أ	نَبِيٍّ	Nebi	İsim	ez-Zuhruf 43/6	160
ن ب ت	نَبَاتًا	Nebat	İsim	en-Nebe' 78/15	26

ن د م	النَّدَامَةَ	Nedamet	İsim	Yûnus 10/54	7
ن س ل	نَسْلَهُ	Nesil	İsim	es-Secde 32/8	4
ن ش ر	نَشْرًا	Neşir	İsim	el-Mürselât 77/3	21

He (ه) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ه ب و	هَبَاءً	Heba	İsim	el-Furkân 25/23	2
ه د ي	هَدِيَّة	Hediye	İsim	en-Neml 27/36	316

ه ل ل	الْأَهِلَّةِ	Hilal	İsim	el-Bakara 2/189	5
ه و ي	هَوَاءٌ	Hava	İsim	İbrâhîm 14/43	38
ه ي أ	هَيْئَةِ	Heyet	İsim	Âl-i İmrân 3/49	4

Vav (و) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
و ح ش	الْوُحُوشُ	Vahşi	Sıfat	et-Tekvir 81/5	1
و ح ي	وَحْيٌ	Vahiy	İsim	en-Necm 53/4	78

و ر ث	مِيرَاثُ	Miras	İsim	Âl-i İmrân 3/180	35
و س ل	الْوَسِيلَةَ	Vesile	İsim	el-Mâide 5/35	2
و س م	سَنَسِمُهُ	Mevsim	İsim	el-Kalem 68/16	2

Ye (ى) Harfi

Kelime Kökü	K.K. deki Kullanımı	Türkçe deki Kullanımı	Kelime Türü	Kelimenin Bulunduğu Bir Sure ve Ayet	K.K. de Bulunma Adedi
ي أ س	يَئِسَ	Yeis	İsim	el-Mâide 5/3	13
ي ت م	الْيَتِيمَ	Yetim	Sıfat	ed-Duhâ 93/9	23
ي ق ظ	أَيْقَاظًا	İkaz	İsim	el-Kehf 18/18	1

ي م ن	الْيَمِينِ	Yemin	İsim	el-Vâkıa 56/27	71
ي و م	يَوْمِ	Yevmiye	İsim	el-Fâtiha 1/4	405

Kura'an-ı Kerim'den Türkçeleşmiş "Katip"[314] kelimesinin sadece örnek teşkil etmesi bakımından geçmiş zaman ve Türkçemizdeki zamirlerin hedef dil olan Arapçada kodlanmasını gösteren örnek, bir tablo şeklinde verilmiştir.

Şahıs Zamirleri			Kelime	Katip
Türkçe	Arapça		Geçmiş Zaman	
Ben	أنا		Yazdım. (E-B)	كتبتُ

[314] el-Bakara 2/282.

Sen	أنتَ		Yazdın (E)	كتبتَ
	أنتِ		Yazdın (B)	كتبتِ
O	هو		Yazdı (E)	كتبَ
	هي		Yazdı (B)	كتبت
Biz	نحن		Yazdık	كتبنا
Siz	أنتما		İkiniz Yazdınız (E-B)	كتبتما
	أنتم		Yazdınız (E)	كتبتم
	أنتنَّ		Yazdınız (B)	كتبتنَّ
Onlar	هما		İkisi Yazdı (E-B)	كتبا
	هم		Yazdılar (E)	كتبوا
	هنَّ		Yazdılar (B)	كتبنَ

Sonuç

İnsanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan ayırt eden en temel özelliklerin başında “Dil ve Düşünce” gelir. Hakikatte düşünme ile konuşma aynı hadisenin değişik tezahürleri olarak kendilerini gösterirler.

Her canlı ve olgu bir sisteme ve bir kurala tabidir. Hz. Allah’ın yarattığı her şey Sünnetullah dahilindedir. Özetle hiçbir şey kuralsız ve tesadüfî değildir. Yaşayan, değişen, gelişen ve büyüyen bir olgu olan dilin de gelişi güzel kuralsız olması elbette düşünülemez.

Kur’an-ı Kerim’in doğru olarak anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı muhafazası ve orijinal bir metin olarak sonraki nesillere aktarılabilmesi, dil, gramer ve dilbilim alanında titiz çalışmaları ve araştırmaları gerekli kılmıştır.

Dil, sınırlı sayıda sözcük ve kurallardan yararlanarak türetilebilecek sınırsız sayıda tümceden oluşan bir bütündür

Dünyada dilin tanımını ilk defa yapan, kuramsallaştıran ve Arapça kelimelerin türeme biçimlerini de ciddi bir şekilde inceleyen, bu bağlamda “el-iştikâku’l-ekber” tabirini ilk defa kullanan ve bu suretle Arap dili etimolojisinin temellerini atan ve çalışmalarının hemen hepsini dil alanında yapan İbn Cinnî’dir.

Çevredeki her türlü olayları beynimize inanılmaz bir derecede mükemmel bir şekilde iletmekte olan duyularımız, beynin dışa açılan pencereleri olarak nitelenmektedirler.

Doğru cümleler kurabilmek için kurallara ihtiyacımız olduğu gibi anlamlı cümleler kurabilmek için de anlamlı kelimelere ve bu kelimelerin hangi bağlamlarda kullanıldığı bilgisine ihtiyacımız vardır.

Bir dilde meramın karşıya iyi bir şekilde ifade edilmesi ancak dilbilgisi, anlam ve bağlam üçgeninde tahakkuk etmemesiyle mümkün olabilir.

Ana diliyle eğitim veren eğitim kurumlarında dersler Ana dili üzerinden verilmektedir. Bu derslerin anlaşılmasının temelinde Ana dilini iyi bilmek yatmaktadır.

Dilbilgisi kavramlarını ve kendi dilinin kurallarını yeterince iyi bilmeyen biri, yabancı bir dili gerektiği gibi öğrenemez.

Kavramlar dil içinde oluşur. Duygular, düşünceler, yargılar dil ortamında gerçekleşir. Kişinin eğitime yatkınlığı, öncelikle Ana dilindeki yeterliğine bağlıdır. Ana dilinin işleyiş düzenini iyi kavrayan, okuduğunu kolay anladığı gibi, duyup düşündüğünü eksiksiz anlatmayı başarır.

Kur'an-ı Kerim'den Türkçeleşen kelimelerin, yabancı bir dil olarak Arapça öğrenimi gören bir öğrencinin kelime ezberleme yükünü büyük ölçüde azaltacağı kanaati oluşmuştur. Ayrıca Arapçanın öğretimi, Ana dili Merkezli olarak planlanmış olması, anadilde kazanılmış "Dil Edinimi", öğretilmek istenilen hedef dil Arapçaya "Kodlamalı" bir biçimde aktarımını daha kolay ve zevkli hale getirileceği düşünülmektedir.

Öneriler

Yabancı bir dil olarak Arapçayı anlayabilmek ve konuşabilmek için ilk edineceğimiz davranış biçimi dikkatli ve sabırlı bir dinleyici olmaktan geçer.

Yabancı bir dil olarak Arapçayı öğretmek için genel hatlarıyla Türkçemizde bulunan zamir, isim, sıfat, zarf, nesne, tamlama gibi kavramların neyi ifade ettiği öğrencilere kavratılmalı.

Türkçemizdeki cümle çeşitleri ve öğeleri hakkında hakkında öğrenciler bilgilendirilmeli.

Zihindeki aktif kelimelerin, meramı ifade etmede, en basit ve anlaşılır biçimiyle kullanılmasını sağlamak.

Unutulmamalıdır ki, dil öğrenmenin temelini “anlamak” ve “anlatmak” oluşturmaktadır. Bunun ilk ve temel göstergesi de iyi/dikkatli bir dinleyici olmaktan geçer.

Cümleyi oluşturan sözcüklerin, cümle içindeki anlam ve bağlam açısından ele alınması ve öğrenciye öğretilmesi.

Türkçemizde karşımıza çıkan herhangi bir kelimenin nasıl bir kelime olduğunu tespiti hususunda öğrenciye yeterli bilginin verilmesi hedef dildeki kodlamayı daha da koylaştıracağı umulmaktadır.

Fiil çekimlerini zamanlara göre nasıl yapıldığını temel seviyede (A1-A2) geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kiplerinde öğretilmesi.

Yabancı dil öğretiminde öğrenciye %25 dilbilgisi kuralları öğretilip, %75 sırasıyla dinleme, anlama ve konuşmaya yönelik uygulamaların yapılması.

Yabancı dil ile ilgili kullanılan metinlerin tamamının dinleme derslerinde hedef dilde (Arapça) seslendirilmiş olarak öğrenciye dinletilmesi.

Son olarak yabancı bir dil olarak Arapçanın öğretilmesi, “Tam Öğretme” ve “Tam Öğrenme” düsturu ile gerçekleştirilmesi, bizce yabancı dil öğretimi ve öğreniminde olmazsa olmazlarından biridir.

Kaynakça

Abdülbâkî, M. F. (2007). *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Cilt 1). Kahire, Mısır: Dar el-Hadith.

Akbaş, R. (2016). Arap Gramer İlminin Tanım Düzeyindeki Hermenötik Boyutu ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , 9* (45), 7.

Aydın, T. (2007). *Arapça ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılara Arapça Cümle öğretimi -Karşıtsal Çözümleme-.* Ankara: Yayınlanmış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ayverdi, İ., & Topaloğlu, A. (2010). *Kubbealtılugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Cilt 1). (K. C. Bayar, Dü.) İstanbul: Seçil Ofset.

Bahâ'uddîn. (2015). *Cevap Anahtarlı ve Fiil Çekim Cetvelli Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv.* (H. Elmalı, Dü.) İstanbul: Rağbet Yayınları.

Cinnî, E.-F. O. *el-Hasâis* (Cilt I). el-Mevsılî el-Bağdâdî, , C.I S.34.

Çanga, M. (1986). *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı.* İstanbul: Timaş.

Çelebi, İ. (2010). *Sünnetullah*. Mart 16, 2020 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://www.islamansiklopedisi.org.tr/ adresinden alındı

Demir, R. (2008). *Arap Dilbilimcilere Göre Dilin Kaynağı Meselesi.* İstanbul: Yayınlanmış Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, Ö. (2016). *Yabancı Dil Öğretimi: Dil Pasaportu Dil Biyografisi Dil Dosyası.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

el-Hûlî, M. A. (2017). *Arapça Öğretim Metotları.* (C. Akçay, Çev.) İstanbul: Akdem Yayınları.

Erkan, A. (2006). *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan* (Cilt 1-2). İstanbul: Yasin Yayınevi.

Et-Tayyar, b. M. (2011). *et-Tefsirü'l-Lugavi li'l-Kur'ani'l-Kerim* (Cilt 1). Demman: Dar İbni'l Cevzi.

Güler, İ. (2004). Dil Öğretimi, Dilbilgisi ve Arapça. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 13* (2), 169-182.

Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, Bellek ve Öğrenme. *Kastamonu Eğitim Dergisi , 15* (1), 93-104.

Sever, R. (2005). Coğrafya Öğretim Programlarında Doğal Mevsim Kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi , 10* (13), 120.

The Quranic Arabic Corpus. (2020). *Quran Dictionary*. Ocak 17, 2020 tarihinde The Quranic Arabic Corpus: http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp adresinden alındı

Toklu, M. O. (2009). *Dilbilime Giriş.* Ankara: Akçağ.

Yavuz, M. (1996). *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri.* İstanbul: Yayınlanmış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuz, M. (1999). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*. Ocak 18, 2020 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopeisi.org.tr/ibn-cinni adresinden alındı

Yılmaz, E., Yavuz, H., & Avan, L. (2018). *Coğrafya Ders Kitabı 1.* Ankara: MEB.

Yolcu, M. (2002). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi , II* (3), 19-73.

KUR'ÂN MECÂZLARINDA ANLAM GENİŞLEMESİ BAĞLAMINDA ENBİYÂ SÛRESİ 30. VE NÛR SÛRESİ 35. ÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sabrina YILDIZ

Özet

İnsan, zaman ve mekân boyutları içerisinde yaşamını sürdüren bir varlıktır. Aklî melekeleri de bu yüzden sınırlıdır. Bilinmeyen bir kavramın insan zihninde şekillenebilmesi için analoji (benzetme) yöntemine başvurulur. Bu yöntemle kişi, muhakeme gücünü kullanarak anlatılmak istenilen şeyin ne olduğunu aklında somut (gösterge) bir hale getirir. Yazınsal süreçte bu metoda mecâz/istiâre/teşbîh gibi isimler verilmiştir. Kur'ân'da da birçok âyetlerde teşbîh, mecâz ,istiâre gibi belâgat ilminin unsurları kullanılmıştır. Mutlak (yetkin) ilim sahibi olan Allah ile sınırlı bir akla sahip olan insan arasındaki iletişimin sağlıklı olması da bu yöntemlere bağlıdır. Dolayısıyla üst bir varlığın, kendisinden çok daha alt seviyede olan başka bir varlık ile başarılı bir iletişim kurabilmesi için mesajının algılanabilir ve de anlaşılabilir olması gerekir. Böylece verilmek istenen mesaj, net bir biçimde aktarılmış olur. İnsanların hayata bakış açıları, sahip olduğu bilgileri ve hayat standartları zamanla değişir, gelişir. Bununla beraber kullandıkları dilde de bir takım değişimler söz konusudur. Bu çalışma, toplumun ve sahip olduğu bilginin kullandığı dilin ilerlemesi karşısında Kur'ân-ı Kerîm'deki mecâzi anlam içeren âyetlerin mânalarında zaman içerisinde bir genişlemenin var olduğunu göstermek için yapılmıştır. Araştırmada incelemek için örnek olarak, mecâz anlamlı kelimeler içeren Enbiyâ Sûresi 30. ve Nûr Sûresi 35. âyetleri ele alınmıştır. Araştırma evreni, Asr-ı Saadetten günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Çalışmanın yöntemi, tahlil etme, kıyaslama ve yorumlama aşamalarından oluşmaktadır. Tahlil aşamasında, âyetlerin sözlük, gramer ve i'râbî analizi yapılmış olup, kıyas aşamasında bu âyetler üzerine yazılan filolojik, dir âyet ve riv âyet türü tefsirler taranmıştır. Ayrıca, örnek âyetlerle ilgili fen ilimleri sahasında da eserler incelenmiştir. Yorumlama aşamasında ise, âyetlerin, zaman içerisinde yazılışına bağlı

kalarak bir anlam genişlemesine uğradığı sonucuna varılmıştır. Günümüzde de Kur'ân'ın tarihsel olması veya onun bilimselliğe aykırı olup olmadığı hâlâ tartışılan bir gerçektir. Söz konusu tartışmaların tümüne cevap vermede bu yaklaşım metodu önerilmekle beraber, âyetlerdeki ilmî gerçeklerin dönemin bilimsel verileriyle ilişkilerini ortaya koyma açısından da tefsir literatürüne bir katkı sağlaması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Enbiyâ Sûresi 30. Âyet, Nûr 35. Âyet, Anlam Genişlemesi ve Nûr

Giriş

Mutlak ilim sahibi olan Allah, kendisinin tanınması ve bilinmesi için insanı yaratmıştır. Evrende var olan her şeyde Allah'ın mükemmel bir biçimde yaratma sıfatı tezahür eder. İnsan ise kendisine bahşedilen akıl nimetiyle etrafında olup biteni ve aralarındaki ilişkileri yorumlamaya çalışır. Müsbet ve menfî ilimleri bünyesinde toplayan Kur'ân-ı Kerîm ise, Allah'ın insanlığa sunmuş olduğu sözlü bir metin olup, yazılışıyla da mûcizevî bir özelliğe sahiptir. İçinde bulundurduğu ilimleri de beyan etme (açıklama) özelliğini kullanarak izah eder ve netliğe kavuşturur. İnsan kendisine indirilen Kur'ân-ı okuyup manasını kavradığında, tüm varlıkların zerreden küreye kadar yaratılma hikmetlerini görmeye başlar. Böylece bilinmezlik durumu ortadan kalkar. Genel kabule, göre iki varlık arasında bir seviye farkı var ise aralarında sağlıklı bir iletişimin olabilmesi için üst akıl kendisinden daha alt seviyede olanın anlayabileceği bir dili kullanması gerekir. Kur'ân, Allah ile insan arasında iletişimi sağlayan bir dildir ve sağlıklı bir iletişimin olması için de bir araç, yöntem veya metot olması gereklidir. Bu yöntemlerden biri de Kur'ân'daki mecâzî anlatımlardır. Mecâz/İstiâre/teşbîh gibi unsurların temel kaidesi, kişinin aklında canlı/cansız bir varlık ile ilgili somut bir gösterge oluşturmaktır. İnsan zaman ve mekân arasında yaşamını sürdüren bir varlık olduğu için aklî melekeleride sınırlıdır. Kişi, bilinmeyen bir durumla karşı karşıya kaldığında aklına başvurur ve bir benzetme ihtiyacı hisseder. Zihninde oluşturacağı bir gösterge(benzetme) ile gördüğü veya anlamaya çalıştığı kavramı bir şekle sokar, muhakeme eder ve bunun sonucnda da bir fikir yürütür. Oluşan kavram, "*gösterilen ve gösteren*" arasında bir anımsatma sonucunda gerçekleşir.

Ferdinand de Saussure'nin anlambilmindeki üçgen şeması kuramına göre, varlıklar kelimelerle bağlantılı değil, aksine düşünceler ile ilişkilidir. Buna göre kavram, kişinin çevresindeki varlıkların, aklında şekillendirdiği soyut yapının kelime olarak meydana gelişidir. Soyut olan bilgiyi somut hale getirmek için, "*aralarında biçim, amaç,işlev ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak ister. Zaman zaman benzetme veya nükteli anlatımlar kullanır.*" (Aksan, s. 34-58) Devirler değiştikçe, insanın sahip olduğu bilgi ve kullandığı dilinde de bir takım değişiklikler kaçınılmaz olacaktır. Bilgi, insan dimağında varlıklar ile ilgili tasavvurunda etkilidir. Abdülkâhir Cürcânî de bir kavramın anlamının üzerine yeni bir anlam kazanmasının da ancak "*lafzından*" ötürü zihinde şekilsel olarak görüntülenir ve manevî bir delil ile kalıp alacağını dile getirir. (Abdülkâhir el-Cürcânî, s. 235-236) F.R. Palmer'e göre de bir kavramın ancak "*içinde bulunduğu bağlam yoluyla*" anlam kazanabileceğini vurgular. (F.R. Palmer, s. 111) Örneğin, /الذرAtom, önceleri parçalanamayan en küçük şey ve maddenin yapı birimi idi. Ancak son zamanlardaki atomun bileşenlerinin, (proton, nötron ve elektron ve atom altı parçacıklar) varlığının keşfi de bu kelimenin anlamında bir değişikliğe gidilmesini sağlamıştır. (Kınar, s. 139)

Mecâz, Kur'ân-ı Kerîm'de var mıdır, yok mudur tartışmalarını beraberinde getirse de günümüzde artık belirli temeller üzerine oturtulmuş ve bu alanla alakalı yüksek lisans/doktora alanlarında kabul gören tezler sunulmuştur. Ayrıca mecâz ile ilgili makaleler de kaleme alınmıştır. Önceki araştırmalara konu olan âyetler, genelde ahkâm, sosyal yapıyla ilgili olup bunların ne çeşit bir mecâz olduğu üzerinde durulmuş ve Kur'ân'ın i'câzî yazımı ile olan bağlantıları incelenmiştir. Bu çalışmada ise, diğer araştırmalardan farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı mecâzî kavramların sahip olduğu anlamların zaman içerisinde uğramış olduğu anlam değişimleri incelenecektir. Bunun için örnek olarak, mecâzî anlam taşıyan ve ilmî hususlara ışık tutan Enbiyâ Sûresi 30. ve Nûr Sûresi 35. Âyetleri ele alınacaktır. Araştırma, bu âyetler bazında Kur'ân'ın kendisine yapılan yorumlara bağlı kalmadığı ve onun apaçık beyan etme sıfatını her devirde gösterdiği düşüncesini gözönüne sermektedir. Bağımsız ve değişmez olan dil, Kur'ân dilidir. Bağımlı ve dinamik bir anlam sergileyen ise, geçmiş dönemlerdeki ulemânın bu mecâzî anlam taşıyan kelimelere yükledikleri mânalardır. Günümüzde Kur'ân'ın

tarihsel veya bilimselliğe aykırı olup olmadığı tatışılmaya başlanmıştır. Elimizdeki çalışma ile Kur'ân mecâzlarında anlam genişlemesini ortaya koyma ile beraber söz konusu tartışmaların tümüne cevap verme amaçlanmakta, âyetlerdeki ilmî gerçeklerin dönemin bilimsel verileriyle ilişkilerini ortaya koyma açısından da bu alana ilişkin literatürdeki bir boşluğu doldurma öngörülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın yöntemi, tahlil etme, kıyaslama ve yorumlama şeklinde üç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak ele alınan âyetlerde mecâzi anlam taşıyan kelimeler belirlenip belâgat ilmi ve tefsir literatüründe bunların gramer-kök analizinin nasıl yapıldığı, bir tahlil metodu çerçevesinde etimolojisi ve terim anlamları araştırılarak ortaya konulmuştur. Bu konuda dilbilim, anlambilim ve sözlük çalışmaları gibi ilmî disiplinlerden yararlanılmıştır. İkinci olarak, incelemeye alınan âyetlerin dönemin ünlü müfessirleri, dilbilimcileri, kelâmcıları, bilim adamları tarafından yorumlanışı kıyas yöntemiyle muhakeme edilmiştir. Son aşamada ise tüm elde edilen bulgular üzerinden bir yoruma gidilmiştir. Ayrıca Modern ilimler sahasında Kur'ân âyetlerine yorum yapan âlimlerin de eserleri incelenmiştir. Bununla beraber kıstas olarak, Mekke, Medine ve Irak tefsir ekollerine mensup otorite âlimlerin eserlerinde inceleme yapılmıştır. Bu üç ekolde herhangi bir mezhep veya fikir ayrımına gidilmeksizin riv âyet, dirâyet, Mu'tezilî ve Şi'î tefsirler ve ayrıca günümüz İslâm âlimlerinin ve bilim adamlarınında ele alınan âyetler hakkındaki yorumları dikkate alınmıştır.

Araştırma Evreni

Araştırmanın literatür çalışmasına ilişkin zaman aralığı İslâmiyetin ilk dönemlerinden günümüze kadar olacak şekilde geniş tutulmuştur. İncelenen zaman diliminde araştırmaya konu olan âyetlerdeki konu/konuların bilimsel gelişmeleri ve devrin otorite İslâm âlimlerinin görüşleri kronolojik olarak yer almıştır.

Örneklem

Çalışmanın araştırma evreninde Enbiyâ Sûresi 30. âyette "**رتق**" ve "**-فتق**" ve Nûr Sûresi 35. âyetinde geçen mecâz anlamlı kelimeler örneklem olarak alınmıştır.

Bulgular

Birinci Örneklem, "**رتق**" ve "**فتق**" (Bitişik Ve Ayrılma) Mecâzî İfadeleri

Enbiyâ 30.âyet;

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنٰهُمَا ۗوَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاۤءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۗاَفَلَا يُؤْمِنُوْنَ

Anlamı: *İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*

Âyetin i'râbî analizine bakıldığında;

(اَوَلَمْ) istifham hemzesi ve atıf vavı, (لَم) nefy harfi cezme çeviren, (يَرَ) muzari fiil, (الَّذِين) fail, (كَفَرُوا) faili mazi fiilde ve sıla cümlesi (اَنَّ) müşebbehbil fiil harfi (السَّمٰوَاتِ) onun ismi, (وَالْاَرْض) müevvel mastar matuf tur ve mefulun yerine geçer.(كَانَتَا)nakıs mazi fiil ve elif harfionun ismi,(رَتْقًا) haberi (**رَتْقًا كَانَتَا**) cümlesi,(**اَنَّ**)' nin haberidir. (فَفَتَقْنَاهُمَا) fa harfi atıf harfidir. Faili ve mefulu fiili mazi ve (كَانَتَا) üzerine matuf cumledir. (**وَجَعَلْنَا**) Faili mazidir, atıf vavı ve matuf cümledir. (**الْمَاءِ مِنَ**), **وَجَعَلْنَا** 'ya mütealliktır. (**كُلَّ**) Mef'ulu bih , (**شَيْءٍ**) Muzafun ileyh, (**حَيٍّ**) Sıfat, (**اَفَلَا**) İstifham hemzesi ve elif atıf harfi ve olumsuz değil.(**يُؤْمِنُون**) Muzari fiil ve onun faili. (İ'rabü'l-Kur'ani'l-Kerim, VII, s. 284-285)

Sözlük anlamda "**فتق**" kelimesinin aslı "**ف، ت ،ق**" harflerinden oluşmuştur ve bir şey üzerinde açılma eylemini ifade eder. "**فتق-يفتق-فتقًا**" Fıtık yarığı, toplumun parçalanması, sabahın ağarması anlamlarına gelir. Bir benzer anlamda bir şeyi şakk etmek, yırtıp aralamak, dikişlerini sökmek,ayırmak. güneş ışığının bulutların arasından nüfuz etmesi onları yarmasında da bu kelime kullanılır.. "**الفتق**" Bitişik olan herbir şeyin birbirinden düzgün doğrusal bir biçimde ayrılması, insandaki karın zarının yırtılması. İbn Manzur ise bu iki kelimeyi Enbiyâ

Sûresi'nde'ki anlamlarıyla yerlerin ve göklerin önceden bitişik ve daha sonra ayrıldıklarını delil göstererek, "**رتق**" "**فتق**" lere "bitişmek" ve "ayrılmak" manâlarını vermiştir. **رَتْقاً** da "**فتق** nın zıddıdır. Bitişmiş kaynamış demektir. (İbn Manzur; İbn Fâris, IV, s. 471; el-Cevherî, s. 424; el-Ferâhidi, s. III, 300)

Hadîs-i Şerîfte geldiği üzere

1152 - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ يُحَرِّمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ إِلاَّ مَا فَتَقَ الأَمْعَاءَ فِي الثَّدْيِ، وَكَانَ قَبْلَ الفِطَامِ.

Anlamı:

Ümmü Seleme'den (r.a) riv âyet edilmiştir. Rasulullah(s.a.v) buyurdu ki; "Bağırsakları yarmadığı müddetçe Rada'dan haram olunmaz. Bu da sütten ayrılmadan öncedir." (Tirmizi, Rada' Bab no: 10 , No: 1152)

--**فتق**(feteka) kelimesinin içinde geçtiği bu hadis-i şerîfteki anlamına bakıldığında "sütün bağırsağı yarması" olarak geçiyor ki burada "yarmak" anlamı nüfuz etme (ilk defa açma) olarak düşünülebilir. Tüm bu ifadelere göre "**رتق**ve **فتق**" kelimelerinin kuvvetli muhtemel *manâları " birbiri içinde kaynaşık ve yarma"* olmasıdır.

Nahiv alimleri, bu iki kelimeyi içinde geçtiği âyetle bir bütün olarak ele almışlardır. Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822) "**رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا**" ile ilgili olarak, göğün katre ile, yerin de filizlenme ile ayrıldığını belirtir. (Ferra, II, 201) Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]), yerlerin ve göklerin bir bütün halinde tek olduklarını dolayısıyla yüklenilen sıfatın müfret olacağını beyan etmiştir. O, âyette «**أنّ السماوات والأرض كنّ رتقا» ولا «ففتقناهن**» şeklinde olmadığına dikkati çeker. (Ubeyde, II, 36) Ahfeş el-Evsat ,(ö. 215/830 [?]) sadece "**كَانَتَا**" kelimesi üzerinde durarak buna yapılacak yorumun, iki sınıf, cins, çeşit tabaka olarak anlaşıldığını belirtmiştir. Bu iddiasını da

Fâtır suresi 41. âyette geçen " **اَنْ تَزُولَا** " her ikisi yok olup gitmesinler diye" Arapçadaki tesniyeye (o ikisi) dayandırır. Buradaki ikisi, yeryüzü ve gökyüzü beraber iki sınıf olarak belirtmiştir. Ahfeş (ö. 215/830 [?]) **رتق** ve **فتق** ifadeleri ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır. (el-Evsat, s. 511) Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923) ise "**كَانَتَا**" kelimesi ile gökleri tekbir kelime olarak tanımlar. Ona göre gökler tekbir göktü ve yerler de tek bir yer idi. Getirdiği yorum ise göklerin tek bir gök iken birbirine yapışık olduğu ve orada suyun olmayışı üzerinedir. Allah gökleri yediye ayırmış ve yerleri de yediye ayırmıştır. Gökler yağmur ("matar") ile, yerler de bitkilerle ayrılmıştır. Bu yorumun delilini âyetin sonundaki "*biz her şeyi sudan yarattık"* sözüne dayandırmıştır. Ona göre, "**رتقين**" yerine "**رتقا**" denilmiştir. " er-ratkun " mimsiz masdar kipindedir ve o ikisi " **رَتْقًا** " ve özel olarak "**فتقان**"yapıldı. Bundan dolayı onların tek bir şey olduğunu ifade etmiştir. (Zeccac, I, 390) Şerif er-Radî (ö. 406/1015) 30. âyetteki " "**الرتق**" istiâre olarak belirtmiştir. Ona göre "**الرتق**/ er-ratk" bir şeyin deliğini gediğini kapatmak. Asıl anlamın doğduğu kullanım, "**رتق فتق الخباء والقسطاط و ما يجري مجراها**" " Çadır, otağ ve benzeri şeylerin delik ve yırtığını dikti" cümlesidir. Radî, görüşünü Hz. Ali'nin *"Gök yağmur yağdırmaz, yer ot bitirmez iken Allah göğü yağmurlarla, yeri de bitkilerle yardı."* riv âyetine atıfta bulunmuştur. Radî, *"Buradan anlaşılan yerlerin ve göklerin birbirine bitişik iken ayrıldığıdır"* der. (er-Radî, s. 185) Mecâz alanında çalışmalarıyla ünlü olan İbn Kuteybe,(ö.276/889) bu âyeti ele almamıştır.

Müfessirlerin yorumlarına bakıldığında Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), " **فَفَتَقْنَاهُمَا** " kelimesinden anlaşılanın, Allah'ın su buharına vermiş olduğu bir emirle yedi kat göğü yaratıp birbirinden ayırmış olmasıdır. Müfessir, yerler konusunu ele almamıştır. (Süleyman, IV, 58). Cârullah Zemahşerî, (ö. 538/1144) " **رَتْقًا** " ifadesi "**كَانَتَا**" ifadesine "*o ikisi bitişik bir şeydi*" anlamında bir çeşit sıfat yüklemesi (nasıllığı ile ilgili) olduğuna kanaat getirir. Zemahşeri'nn görüşüne göre yer ve gök ikisi arasında hiçbir boşluk yok iken yapışıktı. Ya da başka bir manâ ile gökler kendi aralarında yerler de kendi aralarında yapışıktı. Ona göre bu âyetin verdiği bilgi kesindir. Gök ve yerin birbirine bitişik olduğu da "ayrılma" fiilinden bilinmiştir. (ez-Zemahşerî, IV, 428)

Hicrî ikinci beş asırlık dilime gelindiğinde Fahruddin Râzi'nin (ö.606/1210) Zemahşeri'ye (ö. 538/1144) dayandırdığı görüşüne göre " **رتقن** /ratakan" kelimesi ism-i mef'ul *" **شئ رتقان** şey'en ratkan*" " *bitişmiş şey*" olarak belirtir. Râzî,(ö.606/1210) bitişme ve ayrılmanın "*mümkin*" vasfında olduğunu belirterek bu eylemin biri tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Râzî, (ö.606/1210) bu iki kelimenin ne anlama geldiğini maddeler halinde sıralamıştır.

Anlam: Hasan el- Basri, Katade, İkrime ve Said b. Cübeyr'e dayandırdığı İbn Abbas (ra) riv âyetine göre, yer ve gök ikisi bitişik idi, Allah onları ayırdı, önce göğü yarattı ve sonrada yeri yarattı. Ka'b ise yer ile göğün bitişik olduğunu ve aralarının bir rüzgârla ayrıldığını beyan eder.

Anlam: Ebu Salih ve Mücahid' e göre gökler ve yer kendi aralarında ayrı ayrı bitişik idi.

Anlam: İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî ile çoğunluğunun görüşünde gök ve yer aynı düzeyde ve katılıkta idi. Gökler yağmurla, yer de ağaçlar ve nebatât ile ayrılmıştır. Râzî, (ö.606/1210) gökler kelimesinden anlaşılanın göğün herbir yeri olduğu için "gökler" ifadesinin kullanıldığını beyan etmiştir.

Anlam: Ebû Müslim el-İsfehani'ye dayandırarak " **فتق** /fetk" kelimesinin yaratıp ortaya koyma olarak addeder.Yaratmadan evvel "**رتق** /ratk" varetme olarak " **فتق** /fetk" kelimesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Râzî, (ö.606/1210) tüm bu sıraladıklarını bir sonuca bağlamıştır; Ona göre yoklukta birbirinden ayrılan ve birbirine zıt olan maddeler yoktur. Hepsi birbiri içinde benzer tekbir şeydir. Varlık oluşumunda bunlar birbiri içinde seçilmiş ve birbirinden ayrılmıştır. "**رتق** /ratk" ve " **فتق** /fetk" mecâzi olarak kullanılmıştır. (Râzî, XVI, 126-128)

İmam Kurtûbî (ö. 671/1273), Ebu İshâk'a dayandırdığı görüşüne göre âyette geçen "**كَانَتَا**" ifadesi tesniyedir ve bunun sebebi, her ikisinin ayrı ayrı tekbir gök ve tekbir yer olmasıdır. Yani " **رتق**ve **فتق**"bitişik ve ayrık" kelimelerinin lafzi olarak tekildir. *"Her ikisi bitik ve yapışık bir durumda idi "* kalıbında tesniye ikil kulanım olmaması da masdar oluşundandır ve verilecek

anlamın ise "*İkisi de birleşik ve yapışık idi.*" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Kurtubî, " **رَتْقًا**" kelimesinideki "te "harfini fethalı okunması ile " **الرتق**/er-Ratk" ifadesinin "*sed ve kapalı*" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ebü'l-Fidâ'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373)'e dayandırdığı riv âyette ise yerler ve gökler bitişik iken Allah onların arasını *"hava"* ile ayırdı. Her birini yedi katlı gökler olarak var etti, gökten yağmur yağdırdı ve yerden bitkileri bitirdi. Karanlığın aydınlıktan önce olmasının alametinin de yer ve göğün arasında karanlıktan başka bir şey olmadığını gecenin gündüzden evvel yaratılmasına bağlamıştır. (Kurtubî, XI, 480)

Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, (ö. 710/1310) " Mekkî'nin görüşüne dayandırarak **فتق** kelimesinin " *iki şey arasını ayırmak",* **رَتْقًا** kelimesinin ise iki şeyin birbirine bitişmesi ve **اَوَلَمْ**" ifadesinin de "**ير ألم**" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ona bu yüzden **كنَّ** ifadesi kulanılmamıştır ve **رَتْقًا** mef'ul konumundadır. Nesefî, (ö. 710/1310) görme fiilini "ilim" olarak yorumlamıştır. Te'viline göre gök ve yer önceleri bitişik iken Allah onların arasını "hava" ile ayırdı ve gökleri tek tabaka iken yedi kat, yerleri de tek tabaka iken yedi kat olarak ayırdığını ifade etmiştir. (en-Nesefî, VII, 116)

Son devir İslâm âlimlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi'ye (ö. 1942) göre, yerler ve göklerin ikisi bitişik idi. "*deliksiz"* idi. O ele alınan âyetle ilgili beş görüş belirtmiştir. Birinci görüşüne göre, o ikisi deliksizdi, yukarında yağmur yağmıyor ve yerden bitki bitmiyordu. İkinci görüşüne göre, yer tek parça düz bir yerdi, dağlar, ovalar ve bunun gibi hiçbir çıkıntı yoktu. Gökyüzünde de gök cisimleri yoktu ve onlar da tek bir tip idi. Üçüncü görüşüne göre, yer, göklerdeki cisimlerle bitişik idi tümü tek bir parçaydı ve gökteki maddeler, kütleler de hepsi birbirine benziyordu ve bir çeşitlilik yoktu. Dördüncü görüşüne göre, tüm bunların hiçbiri başlangıçta yoktu ve o ikisi dış özellikte tek tip bir şey iken bir şeyden çok şey oldu. Evveliyatı duman iken farklı kütlelerde çeşitli varlıklar oldu. Beşinci görüşüne göre ise yer, göklerden ayrılınca yağmur yağdı ve bitkiler var oldu. Elmalı yorumunda devamla, âyette geçen **رتق**ve **فتق**kelimeleri için onların sözlükte iki şeyin birbirine *"eklenmesi, kaynaşması*" ve "*koparmak, ayırmak"* anlamını verip bu iki kelime ile ilgili de şu üç manayı vermiştir.

Manâ: "*İbn Abbas ve İbn Ömer riv âyetlerinde, sema, "ratk" haline ve yer "ratk" halinde olup, gökten yağmur yağmıyor, yerden ot bitmiyordu. Allah her ikisini "fatk" etti yağmur yağdı ve otlar bitti. Bu anlamda âyetteki göme eylemi gerçek anlamındadır. Ama fatk ve ratk mecâz anlamdadır."*der.

Manâ: *"İbn Abbas, Kat'ade, İkrime ve İbn Cübeyr'e dayandırdığı riv âyette, yerlerin ve göklerin her ikisi birbirine bitişikti. Allah onların arasını ayırdı. Bu anlam "İlk Madde Teorisi" fikrine ve dünyanın güneşten koptuğu fikrine de münasiptir Bu anlamda "ratk ve fatk" kelimeleri hakikat ve görme eylemi ise ilmi olarak yorumlanır."* der.

Manâ: *"Ratk yoklukta ortaklık,fatk yaratmak ve farklı kılmak anlamında olmaktadır. Bu da birtakım müfessirlerin dir âyeten anladıkları manâdır. Bunda görme ilmi, ratk ve fatk mecâzidir. "Tüm bu üç manâda sahihtir."* der. (Yazır, V, 448-449)

Said nûrsî, (ö. 1960) " كَانَتَا رَتْقًا/Kânetâ ratkan...." terkibinin, göğün ve yerin bir maddeden yaratıldığı, daha sonra birbirinden ayrıldığı anlamına geldiğini söylemiştir. Ona göre Allah, cevheri yaratmıştır ve bu maddenin bir bölümünü buhar halinde, diğer bir bölümünü de sıvı şeklinde yaratmış. Buhar olan kısımdan yedi katlı gök ve içine de yıldızlar eklenerek var edilmiştir. Sıvı olan kısım ise, yoğunlaşarak bir köpük halini almıştır yer ve yedi kat yer de bu maddenin halinden yaratılmıştır. Daha sonra her bir yer için şeffaf bir görünüme sahip olan hava (atmosfer) yaratılmıştır. Kendi zamanındaki fencilerin bilgisine dayanarak güneş sisteminin ve ona bağlı olan yıldızların bir cevherden bir buhar halini aldığını beyan etmiştir. Buhardan da akıcı bir ateş hâsıl olmuştur. Bu evreden sonra madde soğuk olma durumu ile katılaşmıştır. Katılaşan madde şiddetli hareketler sonucunda kendisinden büyük kütleli parçalar fırlatmıştır akabinde kopan parçalar birer gezegen ve dünya olarak oluşmuştur. Bediüzzaman ," كَانَتَا رَتْقًا/Kânetâ ratkan...." bu ifade ile Güneş sistemi ve yer Allah'ın kudret elinde "*esîr maddesinde oluşmuş bir hamur imiş"* ve bu esir maddesinin de akıcı kıvamı ile varlıklara nüfuz eden bir madde olduğunu belirtir. (İşarâtü'l-İ'câz, s. 237)

Bir diğer son devir İslâm âlimi olan Mahmut Hicazi'ye göre bu âyette "*Nebula Teorisi*" söz konusudur.Tüm evrenin önceden tek parça iken boşlukta fazla dönmesinden dolayı parçalara ayrıldığını beyan eder ve kâinattaki tüm tertip ve nizamın "*Kütle Çekim"* sebebiyle varolduğunu belirtir. (Hicazi, IV, 7)

Haluk nûrbâki, (ö. 1997) konuya bilimsel olarak daha derinbir şekilde temas etmiştir. " **رتق**ve **فتق** /bitişik ve ayrık" kelimesinin geçtiği âyeti ele almamakla beraber tekbir parçadan yaratılma olayını Büyük Patlama'ya (Big Bang) işaret ederek, on beş milyar yıl öncesinde aniden bir noktanın patlaması ile enerji, zaman ve manyetik durumun olutuğuna dikkati çekmiştir. Bu noktayı Ak nokta ya da Kozmik Yumurta olarak tanımlamıştır. nûrbâki, Ak noktanın genişleyerek kâniatın oluştuğunu ve bununla birlikte nötron, proton, pozitron ve elektronlar var edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu parçacıkların günümüze kadar görevlerini tamamlayana kadar enerji dalgasından korunmuş olduklarını da dile getirmiştir. (nûrbaki, s. 99-102) Süleyman Ateş, Mahmut Hicazî ile aynı paralelde görüş sergilemiştir. Ona göre de **رتق** "ratk" "*birbirine yapışık olma"* ve **فتق**"fetk" "*yarmak ve birbirinden ayrılma* "demektir. Bu âyette yer ve göğün yapşık bir halde bulunan yer ve göklerin birbirinden ayrıldığını beyan eder. Devrin bilimsel gelişmelerini göz önüne alarak, tüm gezegenlerin gaz halinde olan bir kütleden kopma sonucunda samanyolu galaksisi, gök adaları ve güneş sistemlerinin oluştuğunu belirtir. Dünya ve diğer bilindik gezegenler Güneş'in merkezinden koparak meydana gelmiştir. Dolayısıyla hepsi Güneş için birer uydu haline gelmiştir. (Ateş, V, 501-502)

Celâl Yeniçeri, âyeti hem geçiş müfessirlerden hem de bilim dünyasından almış olduğu bilgilerle açıklıyor. Buna göre yer ve gök tek bir kütleden yaratılmıştır ve birbiri içinden yarılarak ortaya çıkmıştır. Yeniçeri, Râzî'nin bu âyetin yorumunu daha bir gerçekçi olarak yorumlar. O da, **رتق**/ratk ve **فتق**/fetk kelimelerinin mecâz olduğunu kabul etmiştir. Yeniçeri, yer ve göğün hava /rüzgâr ile ayrılmasını onların arasındaki boşluklarda hava olduğu düşüncesini öne sürer. Yani tek bir kütle halinde olan yer ve göğün içindeki "*faal*" durumda olan havanın yeğin kuvveti ile bir patlamanın olduğunu belirtirken, diğer taraftan da kütle içindeki gaz taneciklerinin hareket hallerine dikkati çeker.Yeniçeri, **فتق**/fetk fiilini irdelerken yarılma olayının nasıl olduğunun üzerinde durarak ona verilecek anlamın bir "patlama ve

bölme" olarak algılanabileceğini savu nûr. Bunu da birbiri içinde "*bitişik ve kaynaşmış"* bir biçimde olan varlıkların ancak bir patlama ile ana kütleden çok fazla bir mesafeye uzaklaşabileceği düşüncesine dayandırır ve bu fikrini de "*Büyük Bölünme"* ismi ile nitelendirir. Ona göre bir patlamanın olabilmesi için kütlenin belirgin bir yoğunluğa sahip olması gerekir. Aksi halde patlayan parçaların birbirinden bağımsız bir şekilde uzayın derinliğine gitmesi söz konusudur. Bu yüzden فتق/fetk kelimesine *"birbirine kaynamış"* anlamını *"belirli bir yoğunluk"* olarak kazandırıyor. (Yeniçeri, 2020)

Bilim dünyasında örneklem âyete dâhil olan konulara bakıldığında;

Nebula Teorisi: Bir diğer adı Kant-Laplace Teorisi, bu teoriye göre güneş sisteminin kökeni bulutsu bir yapıdaydı. Bulutsu yapının yerçekimi altında yavaş yavaş öncelikle halkalar oluşturmuştur daha sonra gezegenlerle birleştirilmiştir. Dünyada bu gezegenlerden biridir. (Britannica, 2020)

Esir: Uzay boşluğunu dolduran ve tüm gök cisimlerini oluştan, elektromanyetik dalgaların ve ışığın hareket kabiliyetini sağladığı varsayılan "saydam ve esnek "maddedir. (Kaya, 2020)

Big Bang(Büyük Patlama): Bu teorinin temel özelliği son derece yüksek sıcaklık ve yoğunluk durumundan ortaya çıkmasıdır. 13.8 milyar yıl önce meydana gelmiştir. Bu teori, 1920'lerde Rus matematikçi Aleksandr Friedman ve Belçikalı gök bilimci Georges Lemaitre tarafından önerilmiştir. Daha sonra Amerikalı fizikçi George Gamow tarafından geliştirilmiştir. (Gregersen, 2020)

Taşkın Tuna'ya göre bu teoride, kâinatın oluşumu tekbir noktadan t=0 zaman anında ve saniyeler içinde bir titreşim hareketiyle başlamıştır bu arada zaman $t=10^{-43}$ saniyedir. Bu zaman aralığına Planck dönemi denir. Titreşimler bölünmesi imkânsız çok küçük bir uzunluğa (uzunluk= 10^{-33}cm) dönüşmüştür. Bu uzunluk içerisinde günümüzdeki tüm evreni barındırmıştır. Bu uzunluğa Planck uzunluğu denir. Büyük Patlama olmazdan önce cm^3 başına

düşen gram ise 10^{96} gr/cm^3'tür. Bu değer maddenin yoğunluğunu gösterir. Bu yoğunluğa da Planck yoğunuluğu adı verilmiştir. Bu esnadaki sıcaklık ise t= 10^{32} derecedir. Evrenin bu döneminde sırayla

t=0- t=10^{-43} Arasında maddede yerçekimi kuvveti sözkonusudur.

t=10^{-43}- t=10^{-35} Arasında güçlü kuvvet vardır.

t=10^{-27}- t=10^{-15} Arasında zayıf etkileşim vardır.

t=10^{-15}- t=10^{-6} Arasında elektromanyetik kuvvet vardır.

Bu dört temel kuvvet birbirinden bir patlama ile ayrılmıştır. Büyük Birleşme Teorisine (Grand Unification Theory) ile bu dört kuvvet 11 boyut içerisinde hapsolmuş durumdaydı.Genel kabule göre buna sonradan M (Membran= Zar) teorisi adı verilmiştir. Büyük Patlama ile madde, enerji ve zaman meydana gelmiştir. Evren oluştuktan sonra iki kuvvetin etkisinde genişlemesini sürdürmektedir. Bunlardan biri tüm varlıkları biribirine doğru çeken Newton Çekim Yasasıdır diğeri varlıkların içe çökmesini engelleyen Evrenin genişlemesini sağlayan İç Enerji Yasasıdır. Bu iki kuvvet şu anda birbirine eşit durumdadır. (Tuna, s. 72-92)

Ahmet Yüksel Özemre, Büyük Patlama olayında Evrenin sürekli genişleyeceğine göre onun her anında hesaplanacak olan fizik yasalarının (formüllerinin) değişmeyeceğinin bir garantisinin olmayacağını belirtir. (Kozmoljiye Giriş, s. 128) Buna göre bilimde de yeni anlamların çıkarılacağı bir gerçektir.

İkinci Örneklem Nûr 35. âyette Geçen Mecâzî İfadeler

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ

Anlamı:

“Allah Teâlâ, göklerin ve yerin nûrudur. Nûrunun meseli, içinde latif bir çırağ bulunan bir mişkât gibidir. O çırağ ise bir kandil içindedir. O kandil ise sanki, bir incimsi yıldızdır, şarkı ve garbı olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulmaktadır. Onun yağı bir haldeki, kendisine ateş dokunmasa bile hemen hemen ziya vercektir. Nûr üstüne nûrdur. Ve Allah-nûruna dilediğini kavuşturur. Ve Allah Teâlâ nâsa misaller irâd eder ve Allah Teâlâ herşeyi hakkıyla bilicidir.”

Nûr kelimesi ile ilgili Hadis-i Şerif

ـ حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ " أَنَّ لُقْمَانَ الْحَكِيمَ أَوْصَى ابْنَهُ فَقَالَ: يَا بُنَيَّ جَالِسِ الْعُلَمَاءَ، وَزَاحِمْهُمْ بِرُكْبَتَيْكَ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْقُلُوبَ بِنُورِ الْحِكْمَةِ، كَمَا يُحْيِي اللَّهُ الْأَرْضَ الْمَيْتَةَ بِوَابِلِ السَّمَاءِ

Mâlik (r.a)’e gelen riv âyete göre , Lokman Hekim, oğluna vasiyet ederek şunları söylemiştir. “ Ey oğlum âlimlerle otur, onların dizlerinin dibinden ayrılma; çünkü Allah yeryüzünü gökteki yağmurlarla dirilttiği gibi kalbleri de hikmet nûruyla diriltir.” (Bu hadis sadece İmam Mâlik’in Muvatta’sında geçmektedir) (Mâlik, Kitâbü’l-İlim, Bab no: 1, II, s,1002)

Bu hadisteki nûr kelimesi de kalbe inen hikmet olarak tanımlanmıştır. Âyetteki anlamıyla bir paralellik arzetmektedir.

Âyetin i’râbî analizi; (**نُورُ اَللهُ**)Mübteda ve haber ve müste’nife cümlesi. **السَّمٰوَاتِ** Muzafun ileyh ,**وَالْاَرْض** Makabli üzere matuftur. **مَثَلُ** , Mübteda, **نُورِهٖ,** Muzafun ileyh ve haharfi muzafun ileyhtir. **كَمِشْكٰوةٍ**, Müteallik Haber-i Mahzuf ile müfesserat cümlesi ,**فِيهَا**, Mütealik haber-i mukaddem ile **اَلْمِصْبَاحُ**, Mübteda, **زُجَاجَةٍ فِى** , Müteallikan haber-i mahzuf ile ve cümlei müste’nife,

اَلزُّجَاجَةُ, Mübteda ve Zücace kelimesinin sıfat cümlesidir. كَأَنَّهَا,Onun ismi oldu كَوْكَبٌ Haberi keenne haberu'l mübteda cümlesi, دُرِّيٌّ كَوْكَبٌ, يُوقَدُ, كَوْكَبٌ 'in sıfatı , كَوْكَبٌ 'in ikinci sıfatı,müstetir cümle,naib-i fail, meçhuliçin mebni muzaridir. شَجَرَةٍ مِنْ , يُوقَدُ ya müteallikandır. شَجَرَة , مُبَارَكَةٍ nin sıfatıdır. شَجَرَة, زَيْتُونَةٍ' den bedeldir. لَا, Zaid harf , شَرْقِيَّةٍ , شَجَرَة ninikinci sıfatıdır. غَرْبِيَّةٍ وَلَا , Geçen üzerine matuftur. يَكَادُ , Nakıs muzari fiil , زَيْتُهَا, يَكَاد' nün ismi ve ha harfi de muzafun ileyhtir. يُضِىءُ, Zahir zamme ile merf'u muzari ve müstetir fail ve يَكَاد' nün haber cümlesi .وَلَوْ vav-ı haliye لَو ise şart harfidir. Gayrı cazim, لَمْ , تَمْسَسْهُ لَمْ harfi cazimdir. Bu harf ile muzari meczumdur. "Ha" harfi onun mukaddem mef'uludur. نَار Hal cümlesi ve onun faili muahhardır. نُورٌ Mübteda نُورٍ عَلَى Haber-i mahzuf ile öncesi için cümle-i müekked ile müteallikandır. اللهُ يَهْدِى Cümle-i müste'nife,lafza-i Celâl faildir Ya harfi üzerine yüklemek için muzari merfu zamme ile takdir edildi. لِنُورِهِ , يَهْدِى ile müteallık ha harfi muzafun ileyhtir. مَنْ İsm-i Mevsul mahallen mefulu bih nasb ile يَشَاءُ Muzari merfu onun faili müstetir ve sıla cümlesi اللهُ وَيَضْرِبُ Lafza-i Celâl muzari merfu faildir ve cümle-i matuftur. الْأَمْثَالَ Mefulu bihe mansub, لِلنَّاسِ, وَيَضْرِب ile müteallıktır. وَاللهُ -isti'naf vavı ve lafza-i Celâle matuf بِكُلِّ-, عَلِيم ile müteallık, شَىْءٍ Muzafun ileyh, عَلِيم Haberi ve müste'nife cümlesi Onların mahalli yoktur. (İ'rabü'l-Kur'ani'l-Kerim, VIII, s. 352-353)

Sözlük anlamda, " نُورُ" kelimesinin aslı "ر,و ن" harflerinden oluşmuştur. Aydınlatma, dalga şeklinde olup sabitliği yetersizdir. Ondan ateş ve nûr olur. Bundan dolayı ışıklı aydınlık yol diye isimlendirilir. Bu madde, hızlı ,seri ve dalga biçimindedir. (İbn Fâris, V, 368) نُورُ kelimesi, nun harfinin zamme ile ve "vav" harfinin uzatması ile ziyâ anlamındadır. "مشكاة" kelimesi "mim" harfinin kesralı ve "şın" harfinin cezimli oluşuyla menfezi olmayan bir penceredir. İçinde ışık yakmak için kullanımlık olan penceredir. "كوكب" kelimesi, "kef" harflerinin fethasıyla yıldız anlamındadır. "دري" kelimesi, "dal" harfinin zammesiyle "كوكب" /kevkebin vasfını alır. Bu kelime sonunda kırık hemze bulundurur. Kılcın parıldamasına da "durriyyu's-seyf" denir. (Vankulu, 2019) Başka bir tanımda ise, "نُورُ", "nun" harfinin zammesi ile aydınlık şûle, ışık ve ziyâ anlamında olup, karanlık manâsına gelen zulmetin zıddıdır. Fars dilinde de rûşen anlamındadır çoğulu envâr ve nîrân olarak gelir. "مشكاة" kelimesi, misbâh vezninde olup, duvardaki dipsiz vasfında olan bir hücrede yakılan ışıktır. "كوكب" kelimesi, yıldız anlamındadır. "دري" kelimesi "dal" harfinin zamme ve " ra" ve "ya" nın şeddeli olmasıyla nûrlu

ve şeffaf ve beyaz olandır. Bazı yer de "dal" harfi kesralı da oku nûr. "Dirriy" şeklindedir. (Vankulu, 2019)

Bununla beraber **نُورُ** kelimesi, Allah'ın isimlerindedir. İbnü'l-Esîr'e göre bu nûr, körlerin görmesini sağlar ve azmışları doğru yola iletir. Nûr, görülmeyeni kendi nefsinde zahir kılar. Ebu Mansur'a göre de nûr Allah'ın sıfatıdır. Nûr Suresi'nde de Allah bu nûrla semavat ve arz ehline hid âyet eder. Bu nûr, müminin kalbindedir nûrun ziyası misbahdır. Nûr zulmetin zıddıdır. (İbn Manzur, [t.y])

Müslüman nahiv alimleri bu âyetle ilgili dilbilim disiplini içerisinde hemen hemen aynı yaklaşımda bulunmuşlardır.

Ferrâ, (ö. 207/822) "**مشكاة** /mişkât" ı, menfez bulunmayan bir oyuk olarak nitelendirmiştir. Bu misalden mü'minin kalbi ve imanının anlaşıldığını beyan etmiştir. " **زُجَاجَةٌ**/ zücace" kelimesini kurra alimler cemaati, damme(ötreli) üzerine okurlar. "**زَجاجة زِجاجة**" bazen "**ز**" harfi fetha(üstünlü) ve kesra (esreli) üzerine okunmuştur. " **كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ**" kelimesinde kırık hemze hazf okunmuştur. İnci yıldızdan maksat beş yıldızdan biri, Müşteri, Zûhal, Utarit, Zühre ve Merih'tir. Ferra (ö. 207/822) *"Asım kıraatinde "دِرِّئ" dal harfi kesra ile oku nûr". Ebu Bekir bin Ayyâş ise kıraatı "Asım'da dal ve hemze harfi zamme ile oku nûr"* der. (Ferra, II, s. 252) Ebû Ubeyde ((ö. 209/824 [?]), " **مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ**" ifadesi için *"o, duvarda menfez bulunmayan bir kevvedir(oyuktur)" ve " دُرِّيٌّ -" kelimesi için de " hemzesiz(kırık hemze yok) olduğunda inci gibi ışık verir."* tanımlamalarını yaparak. " **يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ**" ifadesinin mecâzî oluşunu, doğuya ve batıya ait olmayışı güneşin kuşluk vaktinde ona doğu tarafından ve batı tarafından gölge olmamasından kaynaklı olmasına bağlamıştır. Buna göre o, ağaçların en hayırlısı olabilir. (Ubeyde, II, s. 66) Ahfeş (ö. 215/830 [?])'e göre, ," **مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ**" terkibi ile, Allah'ın beyanlarında bir kandil gibi Hak'tan bir aydınlatma ve açıklığa kavuşturma kastedilmiştir. Allah'a hiçbir benzetme olmaz. (Ahfeş, s. 457) İbn Kuteybe (ö.276/889) ise, bu misalle, mü'minin kalbi, imanı veya Kur'ândan bir nûr olabileceğini belirtmiştir. Allah, bu nûr

ile göklerde ve yerdekileri hid âyet eder. İbn Kuteybe, (ö.276/889) müfessirlerin yorumuna dayanarak da onun mü'minin kalbi olduğunu eserinde vurgulamıştır. Ona göre mişkât, menfezsiz oyuk. Lamba içindeki şey beyazlık ve parlaklığın yoğunluğundan incimsi bir yıldız gibi olduğunu ve onun yağının da doğuya ve batıya ait olmayan ve üzerine gölge düşmeyen bir ağaçtan tutuşturulduğunu ifade etmiştir. (İbn Kuteybe , s. 327)

Zeccâc'a (ö. 311/923) göre Allah, nûr sıfatıyla işlerini açık ,parlak ve net bir hikmetle, tedbir eder ve O, nûrunun misalini kalblerde temsil ettirmiştir onun aydınlığı ise gözler ile idrak edilemez. Onun nûru, işlerini belirli bir düzende hikmetle yapması anlamına gelmektedir. Zeccâc (ö. 311/923) devamla, bu nûrdan maksadın O'nun kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm, Nebi,(s.a.v) ve onun aldığı parlak ve açık olan vahiydir. Zeccâc, (ö. 311/923) " **كَمِشْكٰوةٍ**/ Kemişkât" kelimesinin Habeş dilinde, küçük pencere, oyuk, gedik ve bu kelimenin Arap kelamında penceresiz, delik, açık bir menfez olmayan, bilinen küçük ince deri tulum, manâlarına geldiğini eserinde ifade etmiştir. Buna göre, onda bir misbah vardır. Omisbah bir cam içindedir ve o nûr da o cam içindedir. Ateşin ziyası ondan daha parlaktır. Bir ağaç tır ki, gündüz vaktinde onu bir şey örtmez yani o hem doğunun hem de batınındır. Yani ona sabah ve akşam güneşi isabet eder. Onun zeytini ve yağı daha güzel görünür. Zeccac(ö. 311/923), ayrıca bu ağacın dünyada olmadığını cennette bir ağaç olduğnu belirtmiştir. (Zeccac, IV, s. 43-44) Şerîf er-Radî'ye (ö. 406/1015) göre de " **نُورُ**" kelimesinden amaç, açık ve net bir parlaklıkla kâinatta var olan yaratılan tkaüm varlıkların kanıtlarını, alametlerini göstererek onları doğru yola iletmektir tıpkı gece göyüzündeki ışık yayan yıldızların kılavuz olması gibi. Bir başka görüşünde nûrun ay ,güneş ve diğer gök cisimlerinin ortaya çıkmasıyla ışık saçmaları gibi yerler ve gökler aydınlandığını beyan etmiştir. Zeytin yağının sıfatının da bir mecâz ve istiare kullanılarak teşbihte mübalağa yapıldığını vurgulamıştır. (er-Radî, s. 204)

Müfessir Mukatil b. Süleyman (ö.150/767) el-Eşbah ve'n-Nezair adlı eserinde bu âyetteki nûr kelimesini *"hüda, hid âyet"* ve peygamberlik vazifesi olarak ifade etmiştir. (El-Eşbah Ve'n-Nezair , s. 404-405.) Ona göre, âyet, Peygamber Efendimiz(s.a.v) 'in sıfatlarından bahseder; "duvardaki boşluk" Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in babası Abdullah'tır."Cam" Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in bedenidir."Kandil", Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in taşıdığı imandır.

“İçindeki parlak yıldız”, Peygamber Efendimiz(s.a.v)’in bu yıldız gibi nebiliği apaçıktır ve diğer nebilerin kitaplarında da açıkça belirtilmiştir.” Zeytin Ağacı” , Hazreti İbrahim’dir.(a.s). “ ne doğu ve ne batı” ifadesi onun Hristyanlar gibi doğu ve Yahudiler gibi batıya doğru namaz kılmayışıdır. “ onun yağı neredeyse ateş değmese bile aydınlık verir.” ifadesi İbrahim (a.s)’ın ilmidir. (Süleyman, Tefsiri Kebir, III, s. 158.)

Hicrî ikinci döneme gelindiğinde, Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) “*Mişkâtül Envâr”* isimli eserinde bu âyeti içinde bulunduğu devri de dikkate alarak, iki bölüm halinde açıklamıştır. Birinci bölümde nûrun tanımını âvam, havs ve rasihûn mertebesinde açmıştır. Bu bölümde, insan duyularının, yetilerinin, hissi kısımlarını idrak etme ile bağlantılı olarak nûru önce gören göz, sonra akıl ve en sonunda da herşeyi nûru ile aydınlatan Allah’a dayandırmıştır. Nûr isminin Allah’tan başka bir varlığa canlı veya cansız olsun bu ismin verilmesinin mecâz olarak addedilmesini net oalrak belirtmiştir. Gazzâli, (ö.505/1111) ikinci bölümde ise ele aldığımız âyetteki tüm benzetmeleri açıklamaya çalışmıştır. “*Benzetilen, uzaktan yakından kendisine benzetilen ve onunla ilgilidir*.” sözü ile bu âyetteki teşbihleri tespit etmeye çalışmıştır. Mişkâtın melekût aleminin , görünen alemindeki misali olarak, ona sîraç ,aydınlatan denilmesi ile Peygamber Efendimiz’i (s.a.v.) kastetmiştir. İkinci kısma gelindiğinde insanoğlunun var olan duyularının ,hislerinin aklî aleme bir aracı olduğunu dile getirir. Bunu yaparken insan ruhlarının sahip olduğu hissi ve akli melekeler arasında derecelendirme yapmıştır.

“Mertebe (mişkât); Hassas ruh aslı hayvandır, sütteki çocuk

Mertebe (Zücace); Hayali ruh normal çocuk

Mertebe(Misbâh); His ve hayal dışında kalan aklî ruh hayvan ve çocuklarda yoktur.

Mertebe(Şecer); Fikrî ruhtur, Aklî ilimleri alır harmanlar ve ondan bilgiler çıkarır.

Mertebe(Zeytin Yağı); Kudsî Peygamberlik ruhudur. Üçüncü ve dördüncü mertebe bundan acizdir.” (Mişkâtü’l-Envâr, s. 25-59)

ez-Zemahşerî'ye (ö.538/1144) göre nûr, kullarını delaletten hid âyete iletenAllah'ın el-Hakk sıfatıdır. Gökler ve yerden amaç iki manâ vardır. Birincisi, nûrunun aydınlığının ne kadar geniş olduğunu belirtmek için bu kapsam belirtilmiştir. İkincisi ise yer ve göklerde ne kadar yarattıkları varsa bu nûr sayesinde ışıklanıyor, aydınlığa kavuşuyor. (Keşşâf Tefsîri, IV, 754.) Kurtubi'ye göre (ö. 671/1273) âyette geçen " nûr" kelimesi Araplarda gözün algıladığı ışıklar demektir. Mecâz anlamda aydınlık ve doğruluk olarak bilinir. Allah'a medhiye ve övmek amacıyla onun nûru vardır denilir. Her şey O'nun nûrundan hasıl olmuştur. Bu nûr sıfatının ancak kelam ilminde tanımlaması yapılabilir. O da alimlerin bu âyette farklı görüşler sunduğunu belirtir. Bu temsilin Allah'ın varlığı ve yarattıkları üzerindeki hükümranlığını ifade etmek içindir. Kurtubi,(ö. 671/1273) o nûrun misalinin mü'minin kalbindeki Allah'ın var ettiği kanıtlar oludğunu belirterek âyetteki kelimeleri açıklamıştır. " el-mişkât" ' duvarda penceresi olmayan küçük penceredir ve oyuğun küçük olması da ışığın toplama özelliği içindir. Mişkât su kırbası demektir ve "**مفعال**/mif'ale" veznindedir. Fitili olan kandilin gövdesidir ve şeffaf bir cisimdir. Kandil hem alev ki aydınlık verir hem de fitilin ismidir. "İncimsi yıldız" dan kasıt saflığı ve özünün mükemmel oluşudur. Dahhâk'a dayandırdığı riv âyette o, Zühre yıldızıdır. " Zeytin Ağacı" benzetmesini meyveler arasında en mükemmel olanıdır ve menfaatlerini sıralar. (Kurtubî, XII, s. 401)

Râzî (ö.606/1210), bu âyette nûrun, aydan, güneş ve ateşten saçılan bir şeyin maddesel ortama düşmesi ve şeklini belirtmek işin kullanılan bir ifade edilen bir terim olarak kullanır. Nûrun biçimi bir cisim şeklinde ise bu onun sonradan var olduğuna bir kanıttır. Eğer âraz ise bu dırumda da yine sonradan bir var olma sözkonusudur. Ş âyet nûr bir cisim ise veya cisimde oluşmuş bir hâl ise bir "*bölünme*" durumu sergiler ve sonuçta da nûr'un *"bir bütün olarak parçalanamaz olduğu"* fikrini çürütür. Ona göre, bir madde kendisini oluşturan parçalara ayrılabiliyorsa cismin kendisi bu parçalara muhtaçtır. Muhtaçlıkta kelâm ilminde mümkîn yani sebeplerle meydana gelmiştir ve ilah olması imkânsızdır. (Mefâtihu'l-Gayb, XVII,78)

Nesefî 'ye (ö. 710/1310) göre " **مَثَلُ نُورِهِ**" ve "**نُورٍ يَهْدِى اللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ**" ifadelerinden maksat, *"göklerin nûrunun sahibidir"* nûrun yere ve göklere tanzim edilmesi nûrun aydınlığının vermiş olduğu genişliğine işaret edilmesi olarak görmüştür. Nesefî, âyette geçen misâlleri kıraat

yönünden bir inceleme yapmıştır. "**زُجَاجَةٍ** /zücâcetin" i , "zicâcetin" olarak okuduğu "**دُرِّيٌّ** /dürriyyün" kelimesinde "dal" harfinin ötreli ve "ya" harfinin şeddeli olduğunu vurgulamıştır. Bunun sebebi "*aydınlatmanın ve berraklığının"* şiddetinden dolayı inciye benzetilmiştr. Amr ve Hz. Ali'ye dayandırdığı bilgiye göre "dal" harfi esreli ve "ya" harfi hemzedir. Buna göre anlam, "*Sanki o ışığı ile karanlığı savmaktadır.*" Hz.Ebu Bekir ve Hamza'ya göre "dal" dammeli ve "ya" harfi hemze dir. Böyle olunca da parlaklığı ile ilgili olarak müşteri ve Zühre yıldızından herhangi birine teşbih edilmiştir. "**يُوقَدُ** /yûkadü" kelimesini Hamza, Ebubekir ve Ai'ye dayandırdığı kıraate göre "**توقد** /tûkîdü" şeklinde olmalı. Böylelikle *"Camın lambası yakılır"* anlamı olacaktır. Şami, Nafi ve Hafsa'ya göre "yûkadü" ve Basri ve Mekkiye göre "tüvekkidü" şeklindedir. *"Yani lamba yakılır."* Nesefî, (ö. 710/1310) zeytin ağacının , ne doğuya ve ne de batıya ait olmadığı sözünden Şam beldesini kastedmiştir. Zeytinin en iyi yetişen yerin Şam olduğunu belirtir. âyette geçen oyuk ve camın birbirini doğruladığını beyan ederek ışığın cam fanus içerisinde bir duvarda oyuk içinde olduğunda ışığın toplanarak daha yoğun olarak yayılmasına sebep olur. O da nûrdan maksat mü'minin kalbi ve Allah'ın hid âyeti olarak manâ verir. (en-Nesefî, VII, s. 339-340)

Bediüzzzaman (ö.1960) bu âyete *"Cifir İlmi*" ile yorum getirmiştir. Âyetin Risâle-i nûr eseri, Elektirk ve kendisinn bu eseri yazacağına işaret ettiğini söylemiştir. Bunları tespit ederken, âyetteki kelimelerin harf karşılığından cifirle(ebcedle) hesaplayarak elektriğin 1280'li yıl rûmî takvimdeki yıldır ve miladi 1865 yılına tekabul ettiğini öne sürmüştür. Kendisinin ve Risâle-i Nûr'un bu âyetin bir işareti olduğunu da Hz. Ali'nin eseri olan *"Kasîde-i Celcelûtiye*" deki beyitlerde geçen nûr kelimesine dayandırmıştır. Ayrıca âyette geçen "mübarek ağaç" terkibinden Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşıldığı ve Risâle-i nûr'un da Kur'ân'dan varolduğunu ifade etmiştir. (Sikke-i Tasdîki Gaybî, s. 65-68)

Celâl Yıldırım, bu âyeti Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamlarını ele alarak yorumlamıştır. Nûr; iman bilme, bilgi aydınlık, cehalet ve sapkınlık ise karanlıktır. Nûr,Vahiy ve Kur'ân'dır, ilahî emirler, öğütler, evreni nûrlandıran Güneş, İslâm dini, Allah'ın ilmi ve kudreti ve zeytin yağı, ahiretteki ilahi kudreti, kalb ve vicdan diriliği, Ay, hid âyet ve ahirette mü'minlere teccelli olunacak olanları aydınlatan anlamlarına gelir. Temsili ise şöyle açıklar; *"Kâinat bir iç*

penceredir.Ondaki kandil, Allah'ın rahmetini ve kudretini tecelli ettiği yerdir. Bu kandil şeffaf cama benzetilen Kur'ân içindedir. Kur'ân etrafına yaydığı ve parlak ışıkla dikkatleri üzerine çeker ve incimsi yıldız gibidir. Ne doğuya ve ne de batıya ait olmaması ise mü'minin sadece aklı ve kalbini onunla düzelltiği ve kafirin ise ona inkârından dolayı kalbi ile onun arasında bir set vardır ." Yıldırım, zeyin ağacına ise bir yorum getirmemiştir. (İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, VII, s. 4223-4226) Celâl Yeniçeri, bilimsel bir çizgide bu âyete yorum getirmiştir. Ona göre, nûrdan maksat aydınlığın menbaıdır. Bu ışık tüm kainat ve içindeki canlıların hayatı veya cansız varlıklar için önem arzeder. Bu âyette teşbihler yapılmıştır. Doğu ve batı kelimelerinden maksat yerkürenin hepsidi. Dolayısı ile Doğuya ve batıya ait olamyan ağaç dünyada değildir. Anlatılmak istenen bir durumun araştırılması istendiğini ifade etmiştir. Yeniçeri, Allah'ın nûr vasfını Fâtır suresi ile arasında bir alakanın olabileceği fikrini ileri sürmüş. Düşüncesini rakamsal olarak 35. sure olan Fâtır sûresine dayandırmıştır. Ona göre,Fâtır demek, ilk yaratılış anlamında olup yaratılışında *"bölünerek çeşitlenerek"* tüm evrenin ve içindekilerin varolması demektir. Bunun için de gereken bir kuvvet ve eylem olmalı. nûr da gerekli olan güç ve enerji olmalıdır. Enerji, nûr olmasa bile bir görünümü veya bir boyutu olabilir. Yeniçeri, bu farklılığa dikkat çekerek meleklerle cinler arasındaki yaratılış farklılığını da öne sürüyor. Ayrıca Allah'ın doğru yola iletmesi de kişinin kendi iç dünyasını Allah'ın nûruyla aydınlanmasıyla mümkündür. (Yeniçeri, 2020) Mahmut Hicazi ise, bu âyetteki " nûr" kelimesinin anlamının, alimler tarafından bir çok nedenlerden dolayı genişletildiğini eserinde belirtmiştir. Allah, tüm kainatın işlerini belirli düzende nûr sıfatıyla tertip eder. O yüzden Allah yerlerin ve göklerin nûrudur. Bu nûr,bir oyuktadır ki içinde lambalar vardır. O lambaları şeffaf bir fanus kaplar, o nûr bu lambanın içinde incimsi yıldız gibi parlar. Bu ışık yoğun olduğu için nûrlarını ve aydınlıklarını biribirine sirâyet ettirirler.Yakıtları doğuya ve batıya ait olmayan bir zeytin ağacından alırlar. Ağacın gelişimi için güneşin ışığı ve açık hava şarttır. Bu misalden maksat İslâm ve onun yasalarıdır ve Allah'ın hid âyetidir. (Furkan Tefsiri, s. IV, 264-265.) Süleyman Ateş de ele aldığımız âyet ile ilgili bir anlam çeşitliliğine dikkati çekmiştir. Anlam çeşitliliğini zamanâ bağlarken, eserinde geçmiş alimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Süleyman Ateş Hoca, nûru aydınlığı ile zulmeti dağıtan, hakikati ortaya çıkaran olarak vasıflandırmıştır. Nûr Sûresi 34. âyetiyle bir bağlantı kurarak, Kur'ân'ın Allah tarafından bizzat izah edildiğini ve bu

sayede insanlara hidâyet ettiğini, 34. ve 35. âyetlerin birlikte ele alınmasını tavsiye etmiştir. Ona göre nûr, bir ışıktan ibarettir "*Esîr maddesi hareket kabiliyeti olan bir maddedir. Biz bu madde ile duyulara nüfuz ederek bize ses, ışık ve görüntü gibi algılamalar enerji aktarımları ile gerçekleşiyor ve enerji ve Esîr maddesi olmazsa bizim varlıkları alglama yeteneğimizin eksik kalcağını* "ifade eder. Tüm bu görüşlerini Eflâtun'un düşüncesine adayandırmıştır.Yani görünen alemin bir örnek alem olduğu ve "ideler" alemi olarak tanımlandığı şu zamanda ise "Esîr Âlemi" olarak bilindiğini ve Hakîkat aleminin de bunların perde arkasında oluğunu öne sürmüştür. Bunları gösteren nûr da Allah'ın nûrudur. (Yüce Kur'ân'nın Çağdaş Tefsîri,VI, s. 193)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Birinci Örneklem Enbiyâ Sûresi 30. Âyet Değerlendirme

Enbiyâ 30.âyetin i'râbına bakıldığında muzari fiil ile başlamış ve muzâri fiil ile bitmiştir. Muzârî fiilin üç zaman çeşidi vardır. Geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman. âyetin başındaki "اَوَلَمْ /görmezler mi?, görmüyorlar mı? ve görmeyecekler mi?" manâlarıyla beraber,Nesefî ve Elmalı'nın tespitleriyle "bilmezler mi?, bilmiyorlar mı" ve "bilmeyecekler mi?" şeklinde olmuştur. O zaman âyetin sonundaki "hâla iman etmezler mi?, hâla iman etmiyorlar mı? ve hâla iman etmeyecekler mi?" olarak da düşünülebilir. Buradan anlaşılan o dur ki, bu âyet hali hazırdakine muhatab olduğu gibi gelecekteki ve zamanın genelinde de insanlara muhatab oluyor. Bu durum ,çalışmada geçen mecâz anlamlı kelimede devirle beraber paralellik arz ederek bir manâ genişlemesinin olabilme ihtimalini kuvvetlendirebilir. Yapılan tahlil, mecâzi olan "رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا " kelimeler üzerinde biraz daha özele indirgendiğinde î'râbi olarak bu iki kelimenin nâkıs mazi fiil üzere haber ve اَنَّ'nin haberi olarak geldiği görülmektedir. Normal fiillerin merfu' mamulleri vardır fakat nâkıs fiillerin böyle bir özelliği yoktur. İsim cümlesinin başına gelirler (mübteda ve haber). Anlamlarını yüklendikleri hükümleri haberlerine verirler yani sonrasında gelen/oluşturdukları, iz bıraktıkları eserler vardır. Bu

durumda var ettikleri şey onda bir hâl olmuştur. Mübtedayı ref ederken haberini ise nasbeder. Bununla beraber yapılan işin tam olmadığını da bildirir. Kimi anlamlarında zaman, süreklilik, devamlı olma gibi kavramları da barındırır ve bu nakıs fiil üzerine zikrolunmuış bir sıfat yükler. Bu sıfat sabit değildir. İllaki "Kâne" nin haberine ihtiyaç duyar. Sıfat ve isim tam olarak, sabit olan tam fiillerir. (El- Fevâidü -Ziyaiyye Kafiye Şerhi, Molla Cami tercümesi, s. 470-471) Burada **كَانَتَا رَتْقًا** nakıs ve ona bağlı olan bir mecâzi anlam taşıyan bir terkipten oluşmuş ve üzerine yüklenildiği sıfatı kendisine vaz' edilmiş sabit olmayan bir manâyı telkin ediyorsa bu iki kelime üzerine alacağı değişkenlik ya da zaman içindeki anlam transferine/transferlerine bağlı kalacaktır. Zaten Zemahşerî ve Ebû Ubeyde de bu ifadenin sıfat olduğunu belirtir. Eğer tam fiil ile olmuş olsaydı, yapılan hüküm/manâ değiştirilemez olacaktı. Böylelikle kelime mecâz değil hakîkat olacaktı. Elmalılı, vermiş oluğu yorumlarından birinde bu iki kelimenin mecâz olmakla beraber hakîkat olabileceğini ve bunların sahih olduğunu belirtmiştir. Öngörülen şudur ki ;kelime nâkıs fiil durumundan dolayı üzerine aldığı sıfatında bir değişkenlik gösterecektir.

Bir diğer analiz **فَفَتَقْنَاهُمَا**'da yer alan "fe" harfi atıf harfidir. Faili ve mefulu fiili mazi ve **كَانَتَا**üzerine matuf cümlesi üzerinde yapılacak olursa, bir şeyin nispet edilme veya nisbet olunma durumudur. Kastedilen anlam matuf olan değil onun nispetidir (El- Fevâidü -Ziyaiyye Kafiye Şerhi, Molla Cami tercümesi, s. 261) ve " **فَفَتَقْنَاهُمَا**" kelimesi bir önceki mecâzi olan **كَانَتَا رَتْقًا** terkibine nispet edilmiştir ve bu da sabit olmayan bir sıfat kazanmıştır. Dolayısı ile dinamik bir anlam söz konusudur. **فَفَتَقْنَاهُمَا**" mecâzi anlam taşıyan bir kelimedir. Bu da zamanın getirdiği anlamı alır. Atıf edatı olan "**فَ**" harfi acelecilik anlamında hemen sonra, peşi sıra anlamlarını da taşır ki bu âyette hemen sonra olması bir kısa an zaman dahi söz konusu olmayıp araya herhangi başka bir olayın girmediğini veya ara bir oluşumun olmadığını belirtir. Eğer bu harfin yerine "vav" atıf harfi veya "**ثم**" olmuş olasaydı araya bir zaman anlık da olsa, bir müddet dilimi de olsa girerdi. Ayrıca "**فَ**" edatı bir durumu tafsilatıyla anlatmaya da sebeptir ve oluşan bir durumun takip etme zorunluluğu vardır. (Fe Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu, s. 247-257) Hesaplanabilecek bir zaman söz konusu değildir. Buradan da yerlerin ve göklerin tek parça iken ayrılması birbiri ardınca izleyen süreçlerden oluştuğunu gösterir.

Müfessir ve dilcilerin yorumlarında ilk olarak temel varlıklar olan toprak, hava, su ve ateş maddeleri göze çarpıyor. Yerlerin ve göklerin rüzgâr, hava, su buharı, yağmur ve bitkiler bunlarla birbirinden ayrıldığı belirtilmiştir. " Bitişik ve ayrılma" durumu iki farklı sınıf olan yer ve göklerin ayrı ayrı ya da her ikisinin birbirine bitişmiş halde iken ayrılarak ayrı ayrı tabakalar halinde oluştuklarını beyan etmişlerdir. Günümüze gelindiğinde özellikle son iki asra gelindiğinde, "bitişik ve ayrılma" durumun kaînatın tekbir maddeden oluştuğu fikirini karşımıza çıkarıyor. Bu konuda kelimenin en son aldığı manâ Celâl Yeniçeri 'nin verdği anlam "*kaynaşık ve birbiri içinden çıkarak "yarılma"* dır ve bu bizce de doğru bir tespit. Gelişen son devir deki bilimsel araştırmalarla ve son bir asırdaki bilimsel araştırmalar da bunu teyit eder. Son devir alimlerin tespit ettikleri kavramlar "İlk Madde Teorisi", "Cevher", "Esîr/Eter", "Nebula Teorisi", "Kütle Çekim" , "Ak Nokta", "Big Bang" ve "Büyük Bölünme" şeklinde olmuştur. Tüm bu kavramlar birbirlerinin devamı olarak bilim hayatında gelişerek isim almışlardır. Bir tek Celâl Yeniçeri'nin getirdiği "Büyük Bölünme" tanımlaması şu anda bilimsel olarak "Büyük Patlama " teorisi ile isim olarak benzemese de birbirine denk duruma düşüyor.

Şunu da belirtmekte yarar vardır. Bu âyetin nüzûl sebebi tefsîr eserlerinde bulunamamıştır. Kanaatimizce belirli bir iniş sebebine dayandırılsaydı, anlamı bir bakıma o devirdeki bilgilere bağlı kalacaktı. Halbuki bu âyet ilmî bir sıfat taşıyor ve ilimde sürekli bir evrilme vardır. Üzerinde çalışılan âyette geçen mecâzî kavramlardaki bu anlam değişikliği birbirinden bağımsız değil, aksine birbirinin devamında adetâ bir spiral gibi genişlemeyle manâda bir açılma gerçekleşmiş ve bu âyetin temel yorumundan/anlamından bir kopuş söz konusu olmamıştır.

İkinci Örneklem Nûr Sûresi 35. Âyet Değerlendirme

Âyetin i'râbına bakıldığına اَللّٰهُ نُورُ - Mübteda ve haber aynı zamanda müste'nife cümlesidir. Bu iki nahiv terimi gerek ve yeter koşulda birbirine bağlıdır. Birinin olması durumunda öbürü mutlaka gelir. Her ikisi de lafzi veya hükmi bir isim olabilir. İkinsinin de âmili aynıdır. Mübteda ve haberin âmili başlangıçtır. İsim birşeye veya o isme dayandırılacağı

zaman için lafzi âmillerden soyutlanır. Basralı dilcilere göre, ibtida kavramı mübteda ve haberi ref eden âmildir. Diğer dilcilerin bir kısmına göre *"mübteda âmil ibtidadır. Haber de âmil ise mübtedadır. Diğer bir kısım haber ve mübtedanın biribirinin amili olduğunu bildirir."* Mübtedanın temel özelliği, haberden öncelikli olmasıdır. Bu durumda mübteda "Zât" iken haber ise "sıfat" tır. Zâtın halini tefsir eder ve lafzen de önde olması gerekir. (El- Fevâidü - Ziyaiyye Kafiye Şerhi, Molla Cami tercümesi, s. 84; 87-88.) Bu gramer analiziden çıkarım şu olmuştur; Allah'ın bir sıfatı olan nûr kelimesi öncekinden bağımsız yeni bir açıklayıcı cümle olarak gelmiştir.Zahirî anlamda Allah'ın sıfatı ve esmasıdır. **السَّمٰوَاتِ** Muzafun ileyh ,**وَالْأَرْضِ**- Makabli üzere matuftur. Bu iki mekân /yer ,Allah'ın nûr sıfatının çizdiği sınırlar içerisindedir. **مَثَلُ** Mübtedadır. Burada ise bir tahsis söz konusudur. .**نُورِهٖ** -Muzafun ileyh ve "ha" harfi muzafun ileyhtir. Bu kelime **كَمِشْكٰوةٍ** , Haber-i mahzuf ile müfesserat cümlesi ile müteallîktır ve hususi olup sıfatını almıştır. Haberini alması ile de insanları muhatap alan Allah, aslında "misal" kelimesi ile bunun ne? olduğunu bizden istiyor. Müfesserat cümlesi ile nûr'un nasıl bir şeye benzediğini beyan ediyor. Şu halde bizden bir sual var ise (gizli) her devirde bu sorunun sorulması da devirden devire değişen insan düşüncesinin buna verceği bir cevabı olacaktır. Peki bu cevap bir önceki devirde/zamanda verilen yanıt ile aynı mı? Dikkat edilirse soru aynı fakat hitap edilen insanlar, faklı mekân ve faklı zamanlarda yaşamışlardır ve yaşayacaklardır. Biz diyoruz ki bizi düşünmeye sevk eden bir âyettir. Bu âyetin iniş sebebine de tefsîr kaynaklarında rastlanmamıştır. Bu da gösteriyor ki tek bir olguya bağlı kalmaksızın içinde bulunduğu devre göre anlam kazanıyor. Kronolojik bir yorum tahliline gidildiğinde, bu âyetten ilk anlaşılan, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in manevi ruhaniyetidir. Daha sonra sırasıyla Allah, aydınlık, doğruluk, nûrun özelliği, akıl, göklerin nûru, elektrik, gök cisimleri ve en son enerji. Bu ifadeler on beş asırlık İslâm tarihinde yer alan yorumlardır. Yani devrin ilim penceresi Kur'ân'ın manâsını açıklamaya çalışıyor. Mahmut Hicazi, nûr kelimesinin anlam genişliğine uğradığını beyan ederken, Süleyman Ateş de bir anlam çeşitliliğine vurgu yapıyor. İkinci beş asırlık devir ile birincibeş asırlık devir manâlarına bakıldığında aklî ilimler ışığında anlam adeta bir yelpaze gibi açılıyor. Zaten Allah bu nûrdan maksat nedir? diye soruyor. Üçüncü devir uzay çağıdır ve evren üzerine araştırmalar özellikle ışığın dalga ve tanecik (kuantalı durum) durumlarının

ortaya çıkması üzerine yapılmıştır. Buna binaen nûr kelimesinin evrenin yaratılışıyla ilgili olduğu Celâl Yeniçeri tarafından da ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak, yapılan çalışmada örnek olarak alınan âyetlerde bir anlam genişlemesi gramer ve dil kaidelerine göre tespiti yapılmıştır. Farklı devirlerdeki müfessirler, kendi eserlerinde de ele alınan âyetlerin bir anlam genişlemesine maruz kaldığını belirtmişlerdir. Araştırmada örneklem âyetlerdeki mecâz anlamlı kelimelerin, farklı devirlerdeki müfessirlerin zihinlerinde bir gösterge oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada son dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm'in çağlar öncesinde kaldığı veya bilimselliğe aykırı olup olmadığı ile ilgili sorulara cevap verebileceği öngörülmüştür.

Kaynakça

(tarih yok).

. / Ahmed Ubeyd De’as, A. M.-K. (2004/1425.). *İ’rabü’l-Kur’ani’l-Kerim* (Cilt 7). Dımaşk , Suriye: Dârü’n-Nemir ; Mektebetü’l-Farabi,.

/ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, ş. n.-S. (1973). *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân* . Kahire: Dârü't-Türas.

Abdülkâhir el-Cürcânî, Ç. O. (2008). *Delâilü’l-İ’câz.* İstanbul: Litera Yayıncılık .

Aksan, D. (1998). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi.* Ankara, : Engin Yayınevi.

Ateş, S. (1991). *Yüce Kur'ân'nın Çağdaş Tefsîri.* İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Bediüzzaman Said Nursi. (2004). *Sikke-i Tasdîki Gaybî.* İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Böyük, Y. (2015). Fe Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 247-257.

Britannica, E. (2020, Mayıs 29). *(https://www.britannica.com/science/astronomy/Enlightenment#ref314031).* (https://www.britannica.com/science/astronomy/Enlightenment#ref314031) adresinden alındı

Câmi, A. (1999). *El- Fevâidü -Ziyaiyye Kafiye Şerhi, Molla Cami tercümesi.* İstanbul: Yasin Yayınevi.

Cürcânî, Seyyid Şerif;. (1986). *Tarifat, 651.* Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.

Çetiner, B. K. (1987). *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri.* İstanbul: Çağrı Yayınları.

el-Cevherî, E. N. (2009). *Tâcü'l-lugati ve Sıhahü'l-Arabiyyeti.* Kahire: Dârü'l-Hadis.

el-Evsat, E.-H. S. (1990). *Meani'l-Kur'ân.* Kahire: Mektebetü'l-Hancı.

el-Ferâhidi, H. b. (2003). *Kitabü'l-Ayn* (Cilt 3). Beyrût: Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiyye.

Enes, M. B. (1985). *Muvatta* (Cilt Dârü İhyâ-i et-Türâsi Arabiyy). (M. Abulbaki, Çev.) Beyrut, Lübnan.

en-Nesefî, E.-B. H. (2003). *Nesefî Tersîri.* (Ş. Ş. Ömer Faruk Haznedaroğlu, Çev.) İstanbul: Ravza Yayınları.

er-Radî, Ş. (2016). *Kur'an Mecâzları.* İstanbul: KURAMER.

ez-Zemahşerî, E. K. (2016). *Keşşâf Tefsîri* (Cilt 4). (M. Sülün, Dü., & A. A. dğr., Çev.) İstanbul, Fatih, Türkiye: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

F.R. Palmer, Ç. R. (2001). *SEMANTİK-Yeni Bir Anlam Projesi.* Ankara : Kitâbiyât Yayınları.

Ferra, E. Z.-D. (1983). *Meani'l-Kur'ân* (Cilt 2). Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.

Gazâli, İ. (1994). *Mişkâtü'l-Envâr.* (S. Ateş, Çev.) İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gregersen, E. (2020, Mayıs 29). *Big-bang model.* britannica.com: https://www.britannica.com/science/big-bang-model adresinden alındı

Hammâd, E. N. (tarih yok).

Hicazi, M. ([t.y]). *Furkan Tefsiri.* İstanbul: İlim Yayınları.

İbn Fâris, A. b. (1970). *Mekayisu'l-Luğa* (Cilt 5). Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi.

İbn Manzur, E.-F. M.-E. ([t.y]). *Lisanü'Arab.* Beyrût: Dâru Sadır.

Kaya, M. (2020, 05 29). *ESÎR*. islamansiklopedisi.org.tr: https://islamansiklopedisi.org.tr/esir--felsefe adresinden alındı

Kınar, K. (2008). *Anlambilimi ve Arap anlambilimi.* İstanbul: Ravza Yayınları.

Kurtubî, İ. (2003). *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân.* (M. B. Eryarsoy, Çev.) İstanbul: Buruc Yayınları.

Kuteybe, İ. ([t.y]). *Te'vîlu'l-Müşkîlu'l- Kur'an* . Beyrût : Dârü'l-Kütübü İlmiyye .

Nurbaki, H. (2011). *Evrendeki Mucize* . İstanbul: Damla Yayınevi.

Nursi, S. (2004). *İşarâtü'l-İ'câz.* İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Özemre, A. Y. (1981). *Kozmoljiye Giriş.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Parlıyan, A. (2008). *Muvatta' Tercümesi* . İstanbul: Umut Matbaacılık; Konya Kitapçılık .

Râzî, F. (1989). *Mefâtihu'l-Gayb* (Cilt 16). (A. H. Ünalmış, Dü., & S. Y. diğerleri, Çev.) Ankara: Akçağ Yayınevi.

Süleyman, M. b. (2004). *El-Eşbah Ve'n-Nezair (Kur'an Terimleri Sözlügü),* . (M. B. Eryarsoy, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.

Süleyman, M. b. (2006). *Tefsiri Kebir* (Cilt 4). İstanbul: İşaret Yayınları.

Tirmizi, E. İ.-S. (1998). *Sünenü't-Tirmizi.* (B. A. Ma'ruf, Çev.) Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.

Tuna, T. (2012). *Muhteşem Tasarım.* İstanbul: Şule Yayınları.

Ubeyde, E. (1962). *Mecâzü'l-Kur'an* (Cilt 2). Kahire: Mektebetü'l-Hancı.

Vankulu, M. Â. (2019). Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati. İstanbul, Süleymaniye, Türkiye.

Yazır, E. M. ([t.y]). *Hak Dini Kur'ân Dili.* İstanbul: Azim Dağıtım;Zehraveyn.

Yeniçeri, C. (2020, 6 19). *Uzay ve Varlık Ayetleri Tefsiri*. 6 19, 2020 tarihinde https://books.google.com.tr: https://books.google.com.tr/books?id=VPfHDwAAQBAJ&pg=PT229&lpg=PT229&dq=celal+yeni%C3%A7eri+uzay+ayetleri+tefsiri+pdf+indir&source=bl&ots=-ZJpCXOG5X&sig=ACfU3U adresinden alındı

Yıldırım, C. (1991). *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri.* İstanbul: Anadolu Yayınları.

Zeccac, E. İ.-S. (1988). *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu.* Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.

HZ. PEYGAMBER'İN TERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN KRİTİĞİ

(İLK BEŞ ASIR VE TIP ÖZELİNDE)

Talha YİĞİT

Özet

Hz. Peygamber'e ait tüm bilgiler en ince ayrıntısına kadar bu ümmete mahsus isnad sistemiyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu rivâyetlerden bazıları tebliğ, tebyîn ve tezkiye gibi Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği temel görevleri içermektedir. Bazıları da sadece Hz. Peygamber'i konu edinen meğâzî, siyer, şemâil ve delâil rivâyetleridir. Hz. Peygamber'in teriyle ilgili rivâyetler de şemâil başlığı altında yer almaktadır. Makale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hz. Peygamber'in teriyle ilgili ilk beş asırda geçen sahih, müsned ve sünen tarzı eserler içinde geçen rivâyetler tespit edilmiştir. Ortaya çıkan rivâyetler kronolojik olarak metin ve sened sunularak, kritize edilmiştir. Bu konuda sened tenkidi ricâl kitaplarından ve konunun doğru anlaşılması adına hadisin geçtiği metnin şerhlerinden yararlanılmıştır. Bu bölümün sonunda, Hz. Peygamber'in teriyle ilgili gelen rivâyetlerin senet açısından râvilerinin sika (isnadı sahih) ve metin açısından da metnin sıhhatine engel olacak herhangi bir illet veya şuzûza rastlanmadığı görülecektir.

Makalenin ikinci bölümünde, terin tıbbı boyutu ele alınmıştır. Bu konuda bir öğretim görevlisi Doç Dr. ve üç tıp öğrencisinden destek alınarak terle ilgili bilgiler elde edilmiştir. Buna göre tere ait genel bilgiler verildikten sonra terin iyi ve kötü kokmasına etki eden faktörlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde terminoloji, ağır ve yoğun olduğundan bilgi aktarımında olabildiğince sade, yalın ve anlaşılabilir olmasına özen gösterilmiştir. Tıbbı veriler, temizliğe dikkat edilmesi, ruhsal olarak manevi huzurun elde edilmiş olması, yenilen ve içilenlere dikkat edilmesi terin güzel kokabileceği sonucunu göstermiştir.

Sened ve metin sahih, tıbbi veriler terin güzel kokma durumunun mümkün olduğu neticesinden sonra geriye sadece Hz. Peygamber'in terinin güzel kokusunun nasıl anlaşılması

gerektiği kalacaktır. Makalenin son kısmında da buna yer veren hadis ve tıbbı veriyi uzlaştıran bir değerlendirme ile sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber'in teri, Terin güzel kokması, Ter kokusu, Koku.

Giriş

Müslümanlar için hadislerin sıhhat analizi gerçeklik filtresidir. Mevcut rivâyetler incelendiğinde sahih çıkanlar bağlayıcı, çıkmayanlar ise bağlayıcı değildir. Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğuna dair mevcut hadisler de bu eksendedir. Bu hadisler arasında sahih olanlar olduğu gibi mevzu olanlar da vardır. İlk beş asrın rivâyet kültüründeki rivâyetler incelendiğinde bu hadislerin sahih olduğu görülür. Fakat ilerleyen zamanlarda bu tür rivâyetlerin edebiyat, tasavvuf ve mevzu' kitaplarında farklı anlam veya şekillerde yer alması işin rengini değiştirmekle birlikte zihinlerde hadisin sıhhat problemi olabileceği düşüncesini getirmiştir. Bu konuda kritize edilen hadisler neticesinde Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğu gerçeğinin önüne farklı eserlerde geçmesi engel değildir. Konunun yalnızca sened ve metin bağlamında değerlendirilmeye çalışılması anlaşılma bütünlüğü açısında zorluğa sebep olacaktır. Çünkü bu rivâyete doğru bakıldığında sened ve metni aşan tıbbı boyutunun olduğu rahatça anlaşılacaktır. Bu nedenle tıbbın verilerine başvurularak hadis anlaşılmaya çalışılmıştır. Esasen bu konuyu ele alan bilimsel makale vardır. Ne var ki, o makale bilimin gerektirdiği objektiflikten uzak, kendi inandığı düşüncesini rivâyete söylettirme çabası içerisinde olduğu görülmüştür. Söz konusu makalede savunduğu terin mutlak olarak kötü koktuğundan beşeri özelliklere sahip olan Hz. Peygamber'in terinin de kötü koktuğu tezinin ne hadisin sıhhati, ne de tıbbı verilerle de örtüşmediği görülecektir.

Yöntem

Hz. Peygamber'in teriyle ilgili rivâyetler câmi' türü eserlerden Sahîhu'l-Buhâri, Müslim ve İbn-i Hıbbân'da dokuz; Sünen tarzı eserlerden Sünen-i Dârimî, Tirmîzi, Nesâî'de altı; Müsned türünde Müsned-i Ahmed ve Müsned-i Ebî Ya'lâ'da yedi olmak üzere, toplam yirmi

iki rivâyet tespit edilmiştir. Bu rivâyetler incelenirken türkçesi verilmiş olup yeri geldiğinde tekrardan kaçınma adına atıf yapılmıştır. Doğabilecek karışıklığı önlemek için de her hadise bir numara verilmiştir. Bu tür hadislerin râvileri hakkında bilgi verilerek senet ve metin kritize edilme yöntemine başvurulmuştur. Bir kitapta birden fazla rivâyet varsa birinci rivâyet, ikinci rivâyet olarak sıralanmıştır.

Konu daha önce benzeri de olsa bir çalışma olmadığından klasik arapça hadis kitap, şerh ve tabakât türü eserlerden yararlanılmıştır. Bu konuda, ricâl kitaplarından Zehebi'nin, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ,* İbn-i Sa'd'ın *et- Tabakâtü'l- Kübrâ*, Mizzî'nin, *Tehzîbü'l- Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*; şerhlerden Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,* Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* Askalânî'nin, *Fethu'l- Bârî Şerhu Sahîhı'l- Buhârî* çalışmaya ışık tutmuş eserlerden birkaç tanesidir.

İnsan teriyle ilgili veriler de bilimsel dergi ve gazete makalesi ve sağlık sayfalarından alınmıştır. Bu bölüm sahasında çalışan kimselerden destek alınarak hazırlanmıştır.

A. Hz. Peygamber'in Teri ile İlgili Rivâyetler ve Sened -Metin Kritiği

1. Müsned-i Ahmed Rivâyeti (v. 241)

Birinci Rivâyet

(1) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Affân (v.220), tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Hammâd (v. 179) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit (v.127)'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:" …Nebî aleyhisselam Ümmü Süleym'in evine gider, deriden olan yaygısının üzerinde kaylûle yapardı. Uyuduğunda çok terlerdi. Hz. Peygamber, bir gün (Ümmü Süleym'in evine) geldi. (Kaylûle yaparken) Terlemeye başladı. Ümmü Süleym'de bu terleri alıp bir şişeye koydu. (Bu arada) Hz. Peygamber uyandı ve: "Ey Ümmü Süleym, ne yapıyorsun?" diye sordu. O da:" Ey Allah'ın Nebisi, senin terini kendi kokumla karıştırıyorum." dedi. (Hanbel, 2001, s. 447 (14059))

Senette Ahmed b. Hanbel ve Affân hadisi tahdîs, Hammâd ve Sâbit ise muanane yoluyla hadisi alıp nakletmişlerdir. Hadisin râvilerinden Affân b. Müslim ile ilgili Ebû Hâtim sika ve imam, (Zehebi, Siyeru A'lâm, 1985, s. 243 (65))

Hammâd b. Seleme ile ilgili Yahya b. Maîn sika olarak değerlendirmişlerdir. (el-Cürcânî, 1997, s. 38 (431)) İclî ve Nesâî, Sâbit b. Eslem'in sika bir râvi olduğunu söylemişlerdir. (Zehebi, Siyeru A'lâm, 1985, s. 220) Görüldüğü üzere senet muttasıl ve merfu' olarak nakledilmiş olup Müslim şartı üzere sahihtir. Metin tarafımızdan takti' yöntemiyle sunulmuştur. Hadisin baş kısmında Hz. Peygamber Mina'da saçlarını kesip bir kısmını Ebû Talha'ya verip bunu Ümmü Süleym'e götürmesini istemektedir. Ümmü Süleym'de bu saçı özel bir şişeye koyduğu bilgisi vardır. Hadisin yer verdiğimiz bölümünde ise, Hz. Peygamber'in kaylûle uykusunu Ümmü Süleym'in evinde yaptığı, çokça terlediği, bir gün Ümmü Süleym'in bu teri kendine ait kokuyla karıştırması ve O'nun bu duruma herhangi bir tepki vermeme bilgisi vardır. Bu durum O'nun onaylaması anlamına gelmektedir.

İkinci Rivâyet

(2) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Hişâm b. Kâsım (v. 207) tahdîs yoluyla bildirdi. . (O da dedi ki:) Bize Süleymân (v.165) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:" ……. Ümmü Süleym: "Yâ, Rasûlallah, kokuların en güzeli olan terini kokularımıza karıştırıyoruz" dedi. (Hanbel, 2001, s. 387 (12395))

Senette Sâbit ve Süleymân muanane, diğerleri tahdîs yoluyla nakletmişlerdir. Hadisi anane yoluyla rivayet edenlerin vefat tarihlerine bakıldığında bir araya gelmelerinin (likâ) mümkün olduğu görülmektedir. Hâşim b. Kâsım için Iclî sika, (Iclî, 1985, s. 323 (1879)) Süleyman b. Muğire için Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn-i Sa'd sika ve sebt ifadesini kullanmışlardır. (Hasan Cirit, 2010, s. 92) Şuayb Arnavut, bu rivâyeti değerlendirirken Müslim şartına göre sahih olduğunu belirttikten sonra senetteki

Süleyman b. Muğire'nin haricindekilerin Buhârî ve Müslim râvilerinden olduğunu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XIX, s. 387-388 (12395))

Senet muttasıl ve merfu' bir rivâyetle ulaşmıştır. Sahih bir rivâyettir. Bu metnin senedi farklı, yalnız metni aynı rivâyet Müslim'de yer almaktadır. Bu metinde sadece Ümmü Süleym'in, Hz. Peygamber'in evinede kaylûle uykusu yapıp dökülen terleri toplayıp kendisine ait kokuya karıştırması bilgisi yer almaktadır. Bir önceki Hammâd rivâyetinde geçen Hz. Peygamber'in saçlarıyla ilgili bilgi bu metinde yoktur.

Üçüncü Rivâyet

(3) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Muhammed b. Abdillâh (v. 234) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Humeyd (v.143) tahdîs yoluyla nakletti. O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:"…..Ümmü Süleym evde yok iken Hz. Peygamber eve geldi ve eve geldiğinde Onu uyurken gördü. Efendimiz (a.s.) uyuduğu zaman terlerdi. (Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in terini) terini pamukla alıyor ve onu şişeye koyuyordu." (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 98 (13409)

Sened, Ahmed b. Hanbel'in sülâsiyyâtından olup Humeyd'in dışında tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Humeyd ise muanane ile rivâyet etmiştir. Hadisin râvilerinden Muhammed b. Abdillâh hadis âlimleri arasında İbn-i Numeyr olarak tanınmakta olup, onunla ilgili Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn Irak'ın hadis şeyhlerinden olduğunu söylemişlerdir. (İbn-i Ebî Hâtim, 1952, s. 320)

Humeyd et-Tavîl, Enes b. Mâlik'ten olan bir kısım rivayetlerinde tedlîs yaptığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Yalnız bu tür rivayetlerinde düşürdüğü râvinin hocası Sâbit el-Bünânî gibi sika bir râvi olduğundan bu durum onun güvenilirliğini etkilememiştir; sika bir râvidir. (el-Cürcânî, 1997: C. III, s. 67 (432) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Şuayb Arnavut senedin râvilerinin şeyhaynın râvileri olup sika olduğunu ve isnadının da sahih

olduğunu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 99 (13409)) Metin diğerlerinden farklı olarak, Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine o olmadığı zaman giderdi de Ümmü Süleym geldiğinde O'nu uyurken bulurdu ve Hz. Peygamber'in terini pamukla alırdı ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca Ümmü Süleym'in teri toplarken Hz. Peygamber'in uyanması ve ne yaptığını sorması da bu rivâyette yoktur. Bu ravi tasarrufundan kaynaklı farklılık ahkâma tesir eden yönü olmadığından zararlı bir müdahele olarak görülmez. Ayrıca senetteki raviler sika olduğundan olayı farklı anlama ve nakletme durumu söz konusudur.

Dördüncü Rivâyet

(4) (Ahmed b. Hanbel dedi ki:) Bize Hucayn b. Müsennâ (v.210) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz İbn-i Ebî Seleme el-Mâcişûn (v. 164) tahdîs yoluyla nakletti. . (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha (v. 134)'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre:"… Ümmü Süleym eve geldiğinde, "Resûlullah size geldi yatağında uyuyor." denildi. Resûlullah'ı çok terlemiş olduğunu gördü. Teri yatak üzerinde bulunan deri parçasının üzerine toplanmıştı. (Bu teri) Bir bez parçasına emdirerek şişelere sıktı. Nebi (s.a.v.) ürpererek uyandı ve: "Ne yapıyorsun Ümmü Süleym?" dedi. O "Ey Allah'ın elçisi çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz." deyince. O da: ""Doğru bir iş yaptın" buyurdu. (Hanbel, 2001: C. XXI, s. 33 (13310))

Abdülaziz b. Seleme ve İshâk b. Abdillâh'ın dışındaki raviler, hadisi tahdîs yoluyla nakletmiştir. Bu iki râvi muanane şeklinde rivâyet etmiş olup vefat yaşlarına bakıldığında bir araya gelmeleri muhtemeldir. Senette yer alan Huceyn b. Müsennâ sika, (el-Bağdâdî, 2002: C. IX, s. 209 (4333)) İbn-i Ebî Seleme el-Mâcişûn sika, (Sa'd, 1990: C. V, s. 485 (1418)) İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha sikadır. (el-Büstî, 1973: C. IV, s. 23 (1668)) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Şuayb Arnavut senedin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğu söylemiştir. (Hanbel, 2001: C. XXI, 34 (13310))

Metinde, Hz. Peygamber'in sıklıkla değil de bir gün Ümmü Süleym'in evine o evde olmadığı bir vakit kaylûle için gittiği, ona bu durumun haber verildiği ve Hz. Peygamber'in

terini toplamaya çalışırken O'nun uyandığı ve bu işi neden yaptığını sorduğunda çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz" ziyadesi yer almaktadır. Ayrıca terinin derinin üzerinde birikmesi bilgisi de vardır.

2. Müsned-i Tayâlisî (v. 205)

(5) (Ebû Mes'ud er-Râzî dedi ki:) Yûnus b. Habîb (v. 267) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz İbn-i Ebî Seleme tahdîs yoluyla nakletti. . (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha (v. 134)'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre şöyle söylemiştir:"…." (et-Tayâlisî, 1999: C. III, s. 551 (2191))(Müsned-i Ahmed'de geçen 4 no'lu rivâyet.)

Yunus b. Habîb, Ebû Dâvud Tayâlisî'den hadis rivâyet etmiş olup sika bir kimsedir. (el-Bağdâdî, 2002: C. IX, s. 237 (1000)) Ebû Dâvud Tayâlisî'yi hiçbir kimse zayıf olarak değerlendirmemiştir. (Özkan, 2011: C. XL, 188-189) Bu hadisin senet ve metniyle ilgili Müsned-i Ebî Dâvud et- Tayâlisî adlı eserinin tahkikini yapan Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî hadisin sahih olduğunu söylemiştir. (et-Tayâlisî, 1999: C. III, s. 552 (2191))

3. Sünen-i Dârimî Rivâyeti (v. 255)

Birinci Rivâyet

(6) (Dârimî dedi ki:) Bize Haccâc b. Minhâl (v. 215-216) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Hammâd b. Seleme (v. 179 tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Sâbit ihbâr yoluyla bildirdiğine göre Enes b. Mâlik şöyle buyurdu: Rasûlüllâh (s.a.v.) parlak beyaz tenliydi. Teri sanki inci gibiydi. Yürüdüğünde biraz öne meyilli yürürdü. O'nun elinden daha yumuşak ne bir ipeğe, ne de bir atlasa dokundum. O'nun kokusundan daha hoş ne bir misk ne de başkasını koklamadım. (Dârimî, 200: C. 1, 205 (62))

Sened, Sâbit'in dışında hadisi tahammül çeşitlerinin en güçlülerinden tahdîs ve ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Sâbit ise muanane ile rivâyet etmiştir. Dârimî'nin hadisi aldığı Haccâc

b. Minhâl hakkında Ebû Hâtim er-Râzi ve Nesâî sika olduğunu söylemişlerdir. (el-Bâcî, 1986: C. II, s. 519 (278)) Senette yer alam tüm râviler sikadır. Metinde, Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in çok güzel koktuğunu haber vermiştir. Tabi metinde geçen teninin inci gibi olduğundan bahsetmesi mecazendir. Enes'in bu tarz ifadesi, O'na olan sevgisinden kaynaklı olup, ona ait hatıranın güzel gelmesinden kaynaklı olarak böyle bir benzetme yapmış olduğu söylenebilir. Hadiste geçen bilgilere bakılırsa muhtemelen Enes bunu Hz. Peygamber'in fiziksel durumuyla ilgili yöneltilen bir sorunun ardından söylemiştir. Çünkü rivâyette geçen yüzünün parlak olması, terinin inci gibi, elinin çok yumuşak, kokusunun miskten daha hoş kokması gibi bilgiler yan yana getirildiğinde böyle bir sonuç çıkmaktadır. Geride nakledilen Ümmü Süleym hadisinin farklı bir versiyonu olarak görülmemelidir. Hadiste terinin kokusuyla ilgili bilgi yoksa da teninin kokusuyla ilgili bilgi vardır. Ne senette ne de metinde itiraz edilecek bir konu yoktur. Sahih bir rivayettir. (Dârimî, 2000: C. I, s. 205 (62))

İkinci Rivâyet

(7) (Dârimî dedi ki:) Bize Ebu'n-Nu'mân (v.224) ihbâr yoluyla nakletti. Bize Hammâd b.Yezîd haber verdi, O da Sâbit'ten, O da Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiğine göre şöyle dedi: "Rasûlüllâh (s.a.v.)'e (yıllarca) hizmette bulundum. (Bu süre içinde) asla "of" bile demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı "Niçin böyle yaptın" veya " şöyle şöyle yapsaydın ya" da demedi." (Enes sözüne devam ederek:) "Hayır, vallâhi, ellerimle Rasûlüllâh'ın ellerinden daha yumuşak ne bir atlasa, ne de bir ipeğe dokunmuşumdur. (Aynı şekilde) Rasûlüllâh'ın kokusundan daha güzel ne koku kokladım ne de böyle bir koku buldum."dedi. (Dârimî, 2000: C. I, s. 205 (63))

Senet, Hammâd b. Zeyd ve Sâbit'in dışında ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Bu iki râvi ise muanane ile rivâyet etmiştir. Bu râvilerin vefat dönemlerini göz önüne alındığında likâ ihtimali olup râviler de sika olduğundan bu nitelikli rivayetin zararı yoktur.

Ebu'n-Nu'mân, Muhammed b. Fazl es-Sedûsî olup sika bir râvidir. (Mencüveyh, 1986: C. 2, s. 202 (1500)) İclî de Hammâd b. Yezîd'i sika olarak değerlendirmiştir. (Zehebi, 1985: C. 7, s. 457) Sened, merfu' ve muttasıl olarak nakledilmiştir. Metin, Hz. Peygamber'in ahlaki

tutumuyla başlamış sonrasında O'na ait fiziksel özelliklerle sona ermiştir. Hadisin içeriğinde verilen bilgilerden yola çıkılarak muhtemelen Enes'ten Hz. Peygamber'i anlatması istenmiş neticesinde kendisini çok yakından tanıdığı imasıyla söze başlayarak güzel ahlakına ve fiziksel özelliklerine yer vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in terinden bahsedilmese de çok hoş koktuğu bilgisi vardır. Kişiye ait kokunun, teriyle yakın ilgisi olduğundan bu hadise yer verilmiştir. Muttefekun aleyh bir hadis olup senedi de sahihtir. (Dârimî, 2000: C. 1, s. 205 (63))

Üçüncü Rivâyet

(8) (Dârimî dedi ki:) Bize Muhammed b. Yezîd er- Rifâî (v. 242-248) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Ebû Bekr (v. 193) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Habîb b. Hudre rivâyet etti. (O da dedi ki:) Hurayş oğullarından bir adam bize tahdîs yoluyla bildirdiğine göre şöyle dedi: Rasûlüllâh (s.a.v.) Mâiz b. Mâlik'i recmettiğinde babamla birlikte (orada)ydım. (Mâiz) Recm edilmeye başlanınca korktum ve Hz. Peygamber beni (kollarıyla) kucakladı. (Bu arada) Koltuk altından misk kokusuna benzer bir ter üzerime aktı. (Dârimî, 2000: C. 1, s. 206 (64))

Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd er-Rifâî ile ilgili Buhârî hadis rivayeti konusunda zayıf olduğunda icma' olduğundan bahsetmiştir. (el-Mizzî, 1980: C. XXVII, s. 27 (5703)) Ebû Bekr b. Ayyâş, kıraat ilmindeki otoritesine rağmen hadis ilminde hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Altıkulaç, 1994: C. X, s. 109-110) Diğer râvi Habîb b. Hudra'nın kim olduğu bilinmemektedir. (el-Askalânî, 2002: C. II, s. 549 (2119)) Senette geçen Hureyş kabilesinden bir adam meçhul bir râvidir. Her ne kadar râvilerin birisiyle ilgili kısmî sika diyenler olmuşsa

da diğer râvilerden biri zayıf, iki de meçhul olduğundan itibar edilmemesi gerekir. Çünkü bu rivâyeti destekleyen mutâbi'[315] veya şâhidi[316] de yoktur.

Dördüncü Rivâyet

(9) (Dârimî dedi ki:) Bize Mâlik b. İsmâîl (v. 219) ihbâr yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Fazl b. Abdirrâhmân el- Hâşimî tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki) Bize el-Muğîre b. Atıyye haber verdi. (Ona da) Ebû'z- Zübeyr (v. 128), O'da Câbir'den rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir." Nebî aleyhisselam bir yoldan geçse ve ardından da biri o yoldan geçse kesinlikle O'nun güzel kokusundan oradan geçtiğini anlardı. Râvi, tereddüt ettiğinden bu ifadenin "terinin kokusundan" olabileceğini eklemiştir. (Dârimî, 2000: C. I, s. 207 (67))

Ebû Gassân Mâlik b. İsmâîl sika, (Zehebi, 1985: C. X, 430) İshâk b. Fadl ile ilgili Buhârî'nin "*Kebîr"* inde cerh veya ta'dile delalet eden bir şey bulunamamış, İbn-i Hıbbân ise "es-Sikât" adlı eserinde zikretmiştir. (el-Buhârî, Târihu Kebîr: C. I s. 399 (1273) el-Muğîra b. Atıyye ile ilgili Buhâri ve İbn-i Ebî Hâtim bir şey dememiş, İbn-i Hıbbân "es-Sikât" adlı eserinde ona yer vermiştir. Bunları zikreden İbn-i Cerir et-Taberî ise onun hayatıyla ilgili bilgiye rastlamadığını söylemiştir. (et-Taberî, *el- Mu'cemu's- Sağîr*: 572 (4456)) Ebû'z-Zübeyr'i kimileri sika olduğunu söylerken (Nesâi gibi) kimileri de (Buhârî gibi) onun hadisinin delil alınamayacağını söylemiştir. Bu konuda en mutedil yaklaşımı İbn-i Adî sergilemiştir. Şöyle ki, İbn-i Adî esasen Ebû'z- Zübeyr'in sika olduğunu ancak kendisinden zayıf kimseler

[315] Sahabi râvisi aynı olmak kaydıyla bir hadisin metin bakımından benzeri olan hadise denir. (Aydınlı, 2013: 230).

[316] Birkaç tarifi yapılmakla birlikte en kapsamlı olanı," Bir hadisin benzer manada olan bir hadisle destekleyen hadise veya bir sahabi tarafından rivayet edilen bir hadisin farklı bir sahabi tarafından da rivayet edildiğinde destekleyen hadise denir. " şeklinde olandır. (el-Gavrî, 2012: 416)

rivayette bulunduğunu söylemiştir. (Zehebi, 1985: C. 5, 381) Senede bakıldığında dikkate alınabilecek sahih bir rivâyet olduğu söylenemez. Hadis Câbir, tarafından rivâyet edilmiştir. Hadis, Hz. Peygamber'in terinin veya teninin güzel koktuğundan bahsediyor. Bu rivâyete göre Efendimiz'in (a.s.)'ın her hâlükârda güzel koktuğu bilgisine ulaşılabilir. Yani, bu güzel kokunun kaynağı koku kullanması sonucu olabileceği gibi terinden de olabilir.

4. Sahîhi Buhârî Rivâyeti (v. 256)

Birinci Rivâyet

(10) (Buhârî dedi ki:) Bize Hasen b. Mansûr tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Haccâc b. Muhammed el-A'ver (v. 206) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Şu'be (v. 160) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Hakem (v.115 'den (O da) Ebû Cuhayfe (74)'den işittiğini söylemiştir:…" Şu'be dedi ki:" Hadise buradan sonra Avn (v.116) ilave yaptı. O da babası Ebû Cuhâfe'den nakille şöyle demiştir."… İnsanlar Rasûlallah'ın ellerini tutmaya ve onu yüzlerine sürmeye başladılar. Ben de Rasûlullah'ın elini tuttum ve ellerini yüzüme sürdüm. Bir de hissettim ki onun eli (havanın sıcak olmasına rağmen) kardan daha serin, kokusu miskten daha hoştu." (Buhârî, 2000: C. II, s. 730 (3553))

Şu'be'nin dışında hadis tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Senette yer alan Hasen b. Mansûr b. İbrâhîm sika, (el-Mizzî, 1980: C. 6, s. 327 (1276)) olup, Buhâri kendisinden bir rivâyette bulunmuştur. (el-Askalânî, Tehzîbü't- Tehzîb, 1908: C. II, s. 323 (559) Haccâc b. Muhammed el-A'ver sika, (el-Hikrî, 2001: C. III, s. 401 (1198)) Şu'be sika, (Hatiboğlu, 2010: C. XXXIX, s. 224-226) Hakem b. Uteybe sikadır. (İbn-i Sa'd, 1990: C. VI, s. 324-2496)) Avn b. Ebî Cuhâfe'yle ilgili olarak Nesâî, Ebû Hâtim ve İbn-i Maîn sikalığını ifade etmişlerdir. (el-Askalânî, Tehzîbü't- Tehzîb, 1908: C. VIII, 170 (307)) Ebû Cuhayfe'nin asıl adı Vehb b. Abdullâh olup vehbü'l-hayr lakabıyla tanınan sahabidir. (el-Hikrî, 2001: C. XII, 261 (5074).) Sened sika râvilerin yer aldığı merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet edilmiştir. Sened bakımından sahihtir. Bu rivâyet *Buhârî*'nin "Hz. Peygamber'in Özellikleri" bölümünde yer almaktadır. Metinde tarafımızdan taktı' yapıldı. Hadisin verilmeyen kısmında râvi, Hz.

Peygamber'in yolculukta abdest aldığı, öğle ve ikindiyi kısaltarak (kasr) ve önünde sütre olduğu halde kıldığını belirttikten sonra Şu'be'nin hadisi farklı varyantını vererek hadisin devamını zikretmiştir. Bu hadis, bazı küçük farklarla birlikte Buhârî'nin abdest, namaz ve siyer bölümlerinde de geçmektedir. Kastallâni (v. 923), Hz. Peygamber'in her ne kadar koku kullanmasa bile miskten daha güzel koktuğunu söyledikten sonra bunu destekleyen birkaç rivâyeti zikretmiştir. (Kastallânî, 1996: C. VIII, s. 51 (3553) İbn-i Hacer (v. 852) de *Taberânî* ve *Beyhakî*'de geçen Vail b. Hucr'un Hz. Peygamber'in eline değmesi ve miskten daha güzel koktuğu; *Müsned-i Ahmed*'de geçen Hz. Peygamber'in kuyunun başında kovadan biraz suç içtikten sonra ağzındaki bir miktar suyu, kovaya ve kuyuya püskürtmesi sonucunda etrafa güzel kokular yayıldığı rivâyetlerini aktarmıştır. (Askalânî, 1959: C. VI, s. 573)Bedreddîn Aynî (v. 855) de benzer nakillerle birlikte âlimlerin Hz. Peygamber'in koku kullanmasa bile güzel koktuğuna dair fikir birliği olduğunu nakletmiştir. (Aynî, 2010: C. XVI, s. 109)

İkinci Rivâyet

(11) (Buhârî dedi ki:) Bize Muhammed b. Selâm (v. 215) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Ebû Hâlid el- Ahmer (v. 189) ihbâr yoluyla bildirdi. O da dedi ki:) Bize Humeyd ihbâr yoluyla nakletti: "Enes'e Nebi aleyhisselam'ın orucunu sorduğumda şöyle dedi:" Ben Hz. Peygamber'i her aydan herhangi bir günde (içimden) oruçlu görmeyi isteyince, mutlaka O'nu oruçlu görürdüm. (İçimden) Onu oruçsuz görmeyi isteyince de mutlaka O'nu oruçsuz görürdüm. (İçimden) Geceden herhangi bir kısmında namaz kılar görmek isteyince, mutlaka O'nu namaz kılarken görürdüm. (İçimden) Uyurken görmek isteyince de mutlaka O'nu uyurken görürdüm. Nitekim Rasûlullah'ın elinden daha yumuşak ne bir yüne, ne de bir ipeğe dokundum. Ayrıca Rasûlullah'ın güzel kokusundan daha güzel kokan ne bir misk, ne de bir anber kokladım." (Buhârî, 2000: C. II, s. 83 (1973))

Senet tahdîs ve ihbâr yoluyla nakledilmiştir. Râvilerden Muhammed b. Selâm sika (Zehebi, 1985: C. X, s. 629) ve Ebû Hâlid el- Ahmer sika olarak değerlendirilmişlerdir. (el-Mizzî, 1980: C. XI, s. 394 (2504)) Hadis merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet edilmiştir. Hadisin râvilerinin her birerleri sika olduğundan senedi sahihtir. Metin iki açıdan bakılabilir.

Birincisi, Hz. Peygamber'in ibadet halidir. Buna göre Hz. Peygamber orta bir yol tutturmuş ne devamlı bir ibadet yapmış, ne de ondan geri kalmıştır. Kendinde ibadet iştiyakı gördüğünde yoğunlaşmış, uygun olmadığında geri durmuştur. Tabi bahsedilen durum farzın dışındaki nafile ibadetler içindir. İkincisi, hadiste Hz. Peygamber'e ait fiziksel özelliklere değinilmiştir. Enes, Hz. Peygamber'in kendisine ait miskten çok daha hoş kokusu olduğundan bahsetmiştir. İbn-i Hacer, Hz. Peygamber'in kokusuyla ilgili olarak *Fethu'l Bârî*'de Küşmîheni (v.389)'den nakil yaparak O'nun gerek yaratılış gerekse ahlak bakımından en mükemmeli olmasından kaynaklandığını söylemiştir. (Askalânî, 1959: C. IV, s. 216.)

Üçüncü Rivâyet

(12) (Buhârî dedi ki:) Bize Kuteybe b. Saîd (v. 240) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Abdillâh yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bana babam (Ebû Muhammed Muhammed b. Abdillâh el-Müsennâ v.215) nakletti. (Babam da) Sümâme'den, O da, Enes'ten naklettiğine göre şöyle demiştir: Ümmü Süleym, Peygamber için deriden yatak serer ve Resulullah'da bu yatak üzerinde kaylûle yapardı. Bir gün Resulullah, uyuduğunda Ümmü Süleym, onun terinden ve (düşen) saçlarından aldı ve onları bir şişeye topladı; daha sonra onları yapılan güzel bir kokuya karıştırdı". Hadisi nakleden Sümame: "Enes b. Malik vefatının yaklaştığını anlayınca, öldüğü zaman cesedine ve kefenine sürülecek kokunun içine bu kokudan da katılmasını vasıyet etti ve öyle de yapıldı" diye ilave yaptı. (Buhârî, 2000: C. IV, s. 236 (6281))

Senet, Sümâme ve Ebû Muhammed'in dışında tahdîs yoluyla rivâyet edilmiştir. Bu iki râvi muanane ile rivâyet etmiş sika kimselerdir. Ayrıca hadisi aldıkları kimselerle aynı dönemde yaşamaları bu şekilde rivâyetlerine zarar vermemektedir. Kuteybe b. Saîd sika (Çakın, 2002: C. XXVI, s. 491-492), ve Ebû Muhammed Muhammed b. Abdillâh sika olarak değerlendirilmiştir. (Zehebi, 1998:C. I, s. 272 (54-366))Sümâme, Enes b. Mâlik'in torunu olup sikadır. (Zehebi, Siyer-u A'lâm, 1985: C. VI, s. 204) Merfu' ve muttasıl bir senetle rivâyet

edilmiş olup senette yer alan tüm râviler sikadır. Hadisin senedi sahihtir. Metinde geçen Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'in dökülen saçlarını alması ve dökülen terlerini toplaması uyku esnasında olduğu düşünülmemelidir. Ümmü Süleym, O'nun uyku halinin dışında bulabildiği saç ve terini özel bir şişeye doldurmaktadır. (Aynî, 2010: C. XXII, s. 264)Geride geçen hadislerden farklı olarak Enes'in Hz. Peygamber'in teri ve saçının defnedilirken yanına konulmasını vasiyet etmiştir. Diğer hadislerden ilave bir bilgi olması metnin sıhhatine engel teşkil etmez.

5. Sahîhi Müslim Rivâyeti (v. 261)

Birinci Rivâyet

(13) (Müslim dedi ki:) Bize Muhammed b. Râfi' (v. 245) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Huceyn b. Müsennâ tahdîs yoluyla haber verdi. (O da dedi ki:) Bize Abdülaziz tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha'dan, O'da Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre:"…" (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332))

Senet Abdülaziz ve İshâk b. Abdillâh'ın dışında tahdîs yoluyla nakledilmiştir. Bu iki râvî muanane ile rivâyet etmiş sika kimselerdir. Ayrıca hadisi aldıkları kimselerle aynı dönemde yaşamaları senede bu şekilde rivâyetlerine zarar vermemektedir. Buhârî'nin de kendisinden hadis aldığı Muhammed b. Râfi', (Kelâbâzî, 1988: C. II, s. 647 (1033)) sika kimsedir. (Zehebi, el- Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fî Kütübü't- Tis'a, 1992: C. II, s. 170 (4841)) Senet merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Senette yer alan râviler sika olup sahih bir rivâyettir. Hadisin Metni bazı küçük lafız farklılıklarıyla beraber Müsned-i Ahmed'de geçen 4 no'lu hadisle aynıdır. Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine rahatça giderek kaylûle yapması süt veya soy bakımından teyzesi olduğundan dolayıdır. (Nevevî, 1972: C. XV, s. 87 (2331)) Yani ebedi mahremidir.

İkinci Rivâyet

(14) (Müslim dedi ki:) Bize Züheyr b. Harb (v. 234) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Hişâm b. Kâsım tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Süleymân tahdîs yoluyla nakletti. O'da Sâbit'ten, O'da Enes'ten rivayet ettiğine göre şöyle dedi:"….." (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332))

Hadisi Züheyr b. Harb ve Hâşim b. Kâsım tahdîs Süleymân ve Sâbit muanane yoluyla rivâyet etmişlerdir. Muanane ile rivâyette bulunan bu iki râvinin yaşadığı döneme bakıldığında aynı dönemde yaşadıkları ve birbirleriyle görüşme imkânları oldukları için bu şekildeki rivâyetleri sorun oluşturmaz. Senedin râvilerinden Züheyr b. Harb, Ebû Hayseme künyesiyle meşhur olup hadis hafızı ve sikalığında icma' olan bir kimsedir. (Tuğ, 1994: C. X, s. 151)Senette yer alan tüm râviler sika olup merfu' ve muttasıl olarak rivâyet edildiğinden senedi sahihtir. Metin olarak Müsned-i Ahmed'de 2 no'lu olarak zikredilen hadisin aynısıdır.

Üçüncü Rivâyet

(15) (Müslim dedi ki:) Bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (v. 235) tahdîs yoluyla rivayet etti. (O da dedi ki) : Bize Affân b. Müslim tahdîs yoluyla nakletti. (O dedi ki) : Bize Vüheyb (v. 165) tahdîs yoluyla rivayet etti. (O da dedi ki) : Bize Eyyûb (v. 131), o da Ebû Kılâbe (v.104)'den, o da Enes'den, o da Ümmü Süleym'den naklen rivayet ettiğine göre;"….

— Bu senin terin! Onu kokuma karıştırıyorum." cevabını vermiş. (Müslim, 2003: C. IV, s. 1815 (2332)) (Müsned-i Ahmed 1 no'lu metin)

Müslim bu rivâyeti Eyyûb ve Ebû Kılâbe'nin dışında tahdîs yoluyla nakletmiştir. Bu iki râvi muanane rivâyet etmiş olup yaşadıkları zamana bakıldığında bu şekilde naklin rivâyete zarar vermediği anlaşılacaktır.

İbn-i Ebî Şeybe hafızası güçlü sika bir râvidir. (Yardım, 1999: C. XIX, s. 442-443) Vüheyb b. Hâlid sika-sadûk, (Zehebi Siyer-u A'lâm, 1985: C. VIII, s. 223) Eyyûb es-Sahtiyânî sika, sebt, câmi', hüccet ve adl vasıflarıyla övülmüş, (Akgündüz, 1995: C. XII, s. 19) Ebû Kılâbe el-Cermî sika bir muhaddistir. (Ateş, 1994: C. X, s. 176-177) Sened, muttasıl ve merfu'

olarak rivâyet edilmiş olup, tüm râvileri sikadır. Bu metin tarafımızdan numaralandırılan Müsned- Ahmed'in 1 no'lu rivâyetin metninin aynısıdır.

6. Sünen-i Tirmîzi Rivâyeti (v. 279)

(16) (Tirmîzî dedi ki:) Bize Kuteybe b. Saîd tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Câfer b. Süleymân ed-Dabîi (v.178) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Sâbit'ten, (O da) Enes'ten rivâyet etmiştir: "…." "Peygamber (a.s)'ın terinden daha güzel bir koku koklamadım." demiştir. (et-Tirmizî, 1998: C. III, s. 436 (2015)) (Dârimî 6 no'lu rivâyet)

Hadisi Ca'fer bi Süleymân ve Sâbit'in dışındakiler tahdîs, bu iki râvide muanane yöntemiyle rivâyet etmişlerdir. Muanane ile rivâyette bulunan bu iki râvinin yaşadıkları dönem aynı olup bir araya gelme ihtimalleri bulunmaktadır. Yalnız Ca'fer b. Süleymân ed-Dabîi ile ilgili Cevzecânî münker rivâyetlerde bulunduğunu, İbn-i Hacer, zâhid ve sadûk fakat mezhebine ait şii propagandası yaptığını, İbn-i Adî, şii fakat rivâyetinde sakınca olmadığını söylemiştir. (el-Cevzecânî, 2011: s. 110 (173)) Tirmizî yaptığı bu rivâyetle ilgili "hasen- sahîh" değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre bu rivâyet bir açıdan hasen olmakla birlikte bir açıdan da sahihtir. Tirmizî bu hadisi "Efendimizin ahlakı" başlığında bu rivâyete yer vermiştir. Mübârekpûri (v. 1865), bu hadisin Hz. Peygamber'in ahlak, güzel geçim, yumuşak huyluluk ve paklığının mükemmelliğine işaret ettiğini söylemektedir. (Mübârekpûrî, 2003: C. VI, s. 133)

7. Müsnedü'l- Bezzâr (v. 292)

(17) (Bezzâr dedi ki:) Bize bu hadisi Muhammed b. Hâşim (v. 254) tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Mûsâ b. Abdillâh tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Ömer b. Saîd tahdîs yoluyla haber verdi. (O da) Saîd (v.156)'den, (O da) Katâde (v. 118)'den, (O da) Enes'den haber verdiğine göre şöyle söylemiştir:" Rasûlallah (s.a.v.) bir yerden geçtiğinde, (o geçtiği yerde) misk kokusu hissedilirdi ve şöyle derlerdi: "Bugün bu yoldan Rasûlallah (s.a.v.) geçmiştir." Aynı şekilde bu hadisi Muaz b. Hişâm (v.200), O da babasından

(v.154), O da Katâde'den, O da Enes'ten rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir: "Nebi aleyhisselâm güzel kokusuyla tanınırdı." (Bezzâr, 2009: C. XIII, s. 406 (7118))

Senedin râvilerinden Muhammed b. Hâşim, ile ilgili Nesâî rivâyetlerinde sakınca olmadığı belirtmiş, İbn-i Hıbbân'da *"es-Sikât"* adlı eserde zikretmiştir. (İbn-i Asâkir, 1995: C. XXXXXXXIII, s. 251 (9991)) Mûsâ b. Abdillâh b. Abdirrâhmân es- Sülemî el-Basrî'den kendisinden Ebû Zür'a ve Ebû Ya'lâ gibi sika kimseler hadis almıştır. (Zehebi, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l- A'lâm, 2003: C. V, s. 954 (451)) Ancak hali meçhul bir râvi olup cerh veya ta'diline ait bilgi yoktur. Ömer b. Saîd, İbn-i Ebî Arûbe'den münker rivâyetlerde bulunmuştur. (Makrizî, 1994: s. 519 (1218)) Muâz b. Hişâm ed-Düstüvâî ile ilgili Yahya b. Maîn hüccet olmasa bile sika bir kimse olduğunu söylemiştir. (el-Mizzî, 1980: C. VIII, s. 183 (1913)) Babası Hişâm ed-Düstüvâî ile ilgili de Ebû Dâvud Tayâlisî, hadiste emiru'l-mü'minîn, İbn-i Sa'd ise sika-hüccet ifadesini kullanmışlardır. (Zehebi, Tezkiratü'l- Huffâz, 1998: C. I, s. 124 (6/ 5-159)) Bu rivâyet Ebû Ya'lâ (3125) *Müsned*'inde ve Taberânî (2751) *Evsat*'ında Ömer b. Saîd'den o da Saîd b. Ebî Arûbe'den rivâyet etmiştir. (Bezzâr, 2009: C. XIII, s. 406.) Metinde Hz. Peygamber'in teriyle ilgili bilgi olmasa da kokusundan bahsetmektedir.

8. Sünen-i Nesâî Rivâyeti (v. 303)

(18) (Nesâî dedi ki:) Bize Muhammed b. Ma'mer ihbâr yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Ömer tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Muhammed b. Mûsâ el-Fıtrî (v. 208) tahdîs yoluyla nakletti. (O da) Abdullah b. Ebî Talha'dan, (O da) Enes b. Mâlikten rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir:"…Senin kokunu kokuma karıştırıyorum" deyince, Rasûlullah (s.a.v.) güldü. (Nesâî, 1986: C. VIII, s. 218 (3571))

Senette yer alan Muhammed b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Talha muanan diğer râviler ihbâr ve tahdîs sigasıyla nakletmişlerdir. Bu iki râvi aynı dönemde yaşadıkları ve birbirleriyle görüşme imkânları oldukları için bu şekildeki rivâyetleri sorun oluşturmaz. Muhammed b. Ma'mer, rivâyetinde Buhârî ve Müslim'in ittifak etmiş olduğu sika bir kimsedir. (Halfûn, 2015: s. 239 (210)) Ebu'l-Mutarrif Muhammed b. Amr b. Ömer b. Ebî Vezîr sika, (İbn-i Ebî Hâtim,

1952: C. VIII, s. 20 (91))Muhammed b. Mûsâ el-Fıtrî ile ilgili Tirmizî sika; Ebû Hâtim, sadûk olarak nitelemişlerdir. (es-Safedî, 2000: C. V, s. 57) Senet merfu', muttasıl ve sika râvilerle rivâyet edildiğinden senedi sahihtir. Bu hadiste Hz. Peygamber Ümmü Süleym'in cevabı karşısında gülmesi diğerlerinden farklı bir bilgi olarak yer almaktadır. Tabi metinde geçen bu bilginin diğer rivâyetlerde geçmemesi muhalefet olarak değerlendirilse de hadisin kuvvetini etkilememektedir. Nesâi bu rivâyete zînet kısmının altında yer alan "deri" başlığı altında yer vermiştir. Cerh ve ta'dil konusunda sert tutumlarıyla tanınan Albâni, hadisin sahih olduğu kanaatine varmıştır. (Nesâî, 1986: C. VIII, s. 218 (3571))

9. Müsned-i Ebî Ya'lâ el- Mavsilî (v.307)

(19) (Ebû Ya'lâ dedi ki:) Bize Mûsâ b. Abdirrâhmân (v. 231-240) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Ömer b. Saîd tahdîs yoluyla haber verdi. (O da) Saîd (v.156)'den, (O da) Katâde (v. 118)'den, (O da) Enes'den haber verdiğine göre şöyle söylemiştir:" Rasûlallah (s.a.v.) bir yerden geçtiğinde, (o geçtiği yerde) misk kokusu hissedilirdi ve şöyle derlerdi: "Bugün bu yoldan Rasûlallah (s.a.v.) geçmiştir." (el-Mevsılî, 1984: C. V, 433 (3125))

Sened, Ömer b. Saîd ve Katâde'nin dışında tahdîs yöntemiyle rivâyet edilmiştir. Bu iki râvi muanane yoluyla rivâyette bulunmuştur. Ancak yaşadıkları zaman dilimi göz önüne alındığında bir araya gelme durumları söz konusu olduğundan bu rivâyetin sakıncası yoktur. Saîd b. Ebî Arûbe, hâfızasının zayıfladığı vefatından önceki yıllar dışında rivayetlerinde güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca gizli bir kaderî olduğu ileri sürülmüş propagandacı olmadığı veya bu inancından daha sonra vazgeçtiği dikkate alınarak bu açıdan tenkit edilmemiştir. Fakat tedlîs yapmasından dolayı eleştirilmekle birlikte, isnad tedlîsi yaparak rivayet ettiği hadisler zayıf kabul edilmiştir. (Sönmez, 1999: C. XIX, s. 421-422) Diğer râvi Katâde, sahâbe içinde sadece Enes b. Mâlik'ten hadis aldığı halde başka sahâbîlerden de aldığı anlayışına yol açan rivayetleri sebebiyle de eleştirilmiştir. Fakat gerekli incelemeler sonrasında hadis otoriteleri tarafından "sika râvi" ve "hâfız" olarak değerlendirilmiştir. (Birışık, 2002: C. XXV, s. 22-23) Senette yer alan râviler sebebiyle bu senet olarak zayıftır. Fakat metin olarak bunu destekleyen rivâyetler vardır. Bezzâr rivâyetinde bununla ilgili bilgi verildi.

10. Sahîhu İbn-i Hıbbân (v.354)

Birinci Rivâyet

(20) (İbn-i Hıbbân dedi ki:) Bize Ebû Halife (v.305) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da dedi ki:) Bize Süleymân b. Harb (v. 224)tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Hammâd b. Zeyd tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Sâbit'ten, O da Enes'ten naklettiğine göre şöyle demiştir."…" (İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV, s 211 (6303)) (Müsned-i Ebî Ya'lâ'da geçen 18 no'lu rivâyet)

Senette yer alan Sâbit ve Hammâd b. Zeyd'in dışındaki tüm râviler tahdîs yoluyla nakletmişlerdir. Bu iki râvi muanane yoluyla rivâyet etmesinin aynı asırda yaşaması ve karşılaşma ihtimaller olduğundan sakıncası yoktur. Ebû Halife sika ve sadûk, (Zehebi, Siyer-u A'lâm, 1985: C. XIV, s. 8) Süleymân b. Harb, hadis hafızı sika bir kimsedir. (Cirit, 2010: C. XXXVIII, s. 89) Buhârî ve Müslim şartına uygun olarak senedi sahihtir. Buhârî, menâkıb bölümünün Efendimizin özellikleri babında Süleymân b. Harb tarikiyle bu rivâyeti zikretmiştir. Tabi burada geçen ark (ter) (عَرَق) kelimesinin yerine arf (ter) (عَرْف) kelimesi geçmektedir. İbn-i Hıbbân bu rivâyeti "Efendimiz'in elinin yumuşaklığı ve terinin güzel kokması" başlığında zikretmiştir. Şuayb Arnavut bu rivâyetle ilgili sahih değerlendirmesi yapmıştır. (İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV, 211 (6303))

İkinci Rivâyet

(21) (İbn-i Hıbbân dedi ki:) Abdullah b. Kahtabe bize tahdîs yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize Vehb b. Bakıyye (v. 237) tahdîs yoluyla rivâyet etti. (O da dedi ki:) Bize Hâlid (v.189) tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Humeyd'den, (O da) Enes'ten naklettiğine göre şöyle söylemiştir: "Rasûlüllâh'ın kokusundan daha hoş ne bir misk ne bir anber koklamadım."(İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV,s. 212 (6304))

Hâlid ve Humeyd'in dışındaki râviler tahdîs yoluyla bu iki râvi ise muanane yoluyla rivâyet etmişlerdir. Abdullah b. Kahtabe İbn-i Hıbbân'ın kendisinden rivâyette bulunduğu

hocalarındandır. Tercümesiyle ilgili bilgi bulamadım. Künyesi Ebu Muhammed olan Vehb b. Bekıyye ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî ve İbn-i Maîn sika değerlendirmesi yapmışlardır. (Müslim, 1984: C. II, s. 749 (3043)) Künyesi Ebu'l-Heysem olan Hâlid b. Abdillâh ile ilgili Ebû Hatim yaptığı rivâyetlerin sahih olduğunu, Tirmizî de sika ve hâfız olduğunu söylemiştir. (Zehebi, Siyeri A'lâm, 1985: C. VIII, s. 278) Senetteki râvilerden Vehb b. Bekıyye'nin dışındakiler Buhârî ve Müslim râvileri, Vehb ise sadece Müslim râvisidir. Sened muttasıl, merfu' ve sika râvilerle nakledildiğinden sahihtir. İbn-i Hıbbân, bu hadisi Efendimiz'in (a.s.) güzel kokusunun özelliği babında zikretmiştir.

Üçüncü Rivâyet

(22) (İbn-i Hıbbân dedi ki:) Bize Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (v. 307) ihbâr yoluyla nakletti. (O da dedi ki:) Bize İbrahim b. Haccâc es-Sâmî (v. 231) tahdîs yoluyla rivâyet etti. (O da dedi ki:) Bize Vüheyb tahdîs yoluyla bildirdi. (O da) Eyyûb'ten, (O da) Ebî Kılâbe'den (O da) Enes'ten rivâyet ettiğine göre şöyle söylemiştir:"… Efendimiz küçük bir yaygı üzerinde namaz kılıyordu." (İbn-i Hıbbân, 1988: C. XIV, s. 212 (6305))

İbn Hibbân, Dârekutnî, Hâkim ve Zehebî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ'nın güvenilir bir âlim olduğunu söylemektedirler. (Uğur, 1994: C. X, s. 258-259) Dârekutnî, İbrahim b. Haccâc es-Sâmî için sika tabirini kullanmıştır. (el-Müslimî, Mahmud, & Abdurrahmân, 2001: s. 33 (41)) Senet merfu', muttasıl ve sika râvilerle nakledilmiş sahih bir rivâyettir. Hadisin metni geride geçen Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evine gelerek kaylûle yapması rivâyetleriyle örtüşmektedir. Ancak bu rivâyette Hz. Peygamber'in terini toplamaya çalışan Ümmü Süleym ile aralarındaki diyalog geçmemektedir. Ayrıca bu hadis Hz. Peygamber'in hasır üzerinde namaz kıldığı bilgisi ile sona ermektedir. İbn-i Hıbbân bu rivâyeti "Peygamberimiz'in teri ve bu teri kokulanmak için toplamak" başlığında zikretmiştir.

11. Diğer Rivâyetler

Hz. Peygamber'in teriyle ilk beş asırda müsned, sünen ve câmi' türü eserlerin dışında da rivâyetler vardır. Bunları aşağıda yer aldığı şekliyle sıralamak mümkündür.

Mu'cemleriyle tanınan hadis hafızı Taberânî (v. 360)'nin *Mu'cemu'l-Kebîr* eserinde Câbir b. Semure, (Taberânî, 1994: C. II, s. 228 (1944)) Ümmü Süleym, (Taberânî, 1994: C. XXV, s. 119 (290)) Enes b. Mâlik (Taberânî, 1994: C. XXV, s. 119 (289)) ve Humeyd (Taberânî, 1994: C. I, s. 249 (715)) rivâyetleriyle,

Hadis hafızı, müfessir ve tarihçi İbn-i Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı esserinde Câbir b. Semura, (İbn-i Ebî Şeybe: C. VI, s. 323 (31765)) rivâyetleri temel kaynaklarda yer almaktadır

Tâli kaynaklarda gerek sahih, gerekse mevzu birçok rivâyet bulunabilir. Ancak az önce nakledilen ve ayrıca sened ve metin tahlili yapılan rivâyetle yetinmek maksadı gerçekleştirecektir.

B. İnsan Teri

Ter bezleri vücudumuzun tüm bölgelerine yayılmış çok sayıda bulunan organımızdır. Asıl görevleri cildi nemlendirmek, yağlandırmak bakım ve güzelliğini temin etmektir. Ter, insanın normal vücut fonksiyonudur. Aslında vücut kendini soğutmak amacıyla ter üretir. Bunu yaparken beyin vücudun ter salgılaması için üç milyondan fazla beze sinyal gönderir. Bu sıvı ürerken bir yandan cild üzerinde buharlaşırken bir yandan da vücudu soğutur. Ter bezlerinin cinsleri ekrin ve apokrin gibi isimlerle anılır. Bu yaptıkları ifrazatın içeriğine etki eder. Ayrıca bu ifrazatın niteliklerini belirleyen faktörler bulundukları bölgelerdir. Koltuk altında bulunan ter bezleri özellikle çevresindeki üremeye müsait ortam nedeniyle daha fazla kokmaya eğilimliyken alnımız gibi düz ve açık (oksijen sevmeyen bakterilerin bulunmadığı yerlerde daha az kokulu olabilmektedir. Terlememize neden olabilecek sıcak ortam, yoğun fiziksel aktiviteler, çeşitli duygular, sıcak ve baharatlı yiyecekler gibi bazı faktörler vardır. (Kayuka, 2016)

Ter bezleri her insanda bulunan fakat aslında kokusuz olan organdır. İnsanın yaşamının şekli bunun kokusunu belirlemektedir. İnsan teri koku üretir. Bu kokunun kötü mü yoksa güzel

mi olduğu sorulunca genelde kötü koku olduğu şeklindedir. Ancak terin güzel kokma olasılıkları da söz konusudur. Terin verdiği kokunun kişinin yeme-içme, yaşadığı iklim ve kişinin bünyesiyle bağlantılı olduğu bir gerçektir.

İnsanın yedikleri ve içtiklerinin aslen kokusuz olan terin iyi veya kötü kokmasına etkisi vardır. Kişilerin yedikleri ve içtikleri ifrazatın kokusuna etki edebilmektedir. Örneğin soğan ve sarımsağın bol olduğu bir çiğ köfte yiyen ve acılı şalgam içmiş bir kimsenin teri ile taze fasülye yemiş ve ayran içmiş bir kimsenin teri doğal olarak aynı değildir. Aynı şekilde yoğurt, domates, kekik, tarçın, nane ve limonlu yiyecek ve içecekler de vücuda hoş koku yayan besinlerdir. (Güzel Kokmanızı Sağlayan Besinler)

İnsanın ruh dünyası ile terinin kokusu arasında sıkı bir bağlantı vardır. Öyle ki, terin psikolojik yönünün inkâr edilemez ayrı bir gerçektir. Bir araştırma üzerinden ihfade edilecek olursa, BBC'nin internet sayfasında Dergi başlığında Jason G. Goldman'ın araştırma neticesinde yer verdiği bilgilere göre ter yoluyla dışarıya atılan her maddenin kimyasal olmadığını, baharatlı yiyecekler, korku, endişe, utanma duygusu ya da acı gibi duygusal nedenlerle de terleme gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Ayrıca ter kokusunun insanın duyguları açısından önemli ipuçları verdiğini bu nedenle de önemli iletişim aracı olduğunu vurgulamıştır. Buna Utrech Üniversitesinden psikologların bir deneyine yer verir. Yapılan deneye göre, korku ve tiksinti uyandıracak filmler izletilirken 10 erkekten ter örnekleri alınır. Daha sonra 36 kadına bu ter örneklerinden yola çıkarak herhangi bir duyguyu tespit edip edemedikleri sorulur. Korku filmi izleyenlerden alınan ter örneklerinin koklayan kadınların yüz ifadesi korkuyu yansıtmış, tiksinti filmi izleyenlerden alınan ter örneklerinin koklayan kadınların yüz ifadesi tiksinti duygusunu ifade etmiştir. Bu deney ve araştırmalardan yola çıkılarak terin kişisel duygusal durumlarını karşıdaki insana aktaran önemli bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. (Goldman, 2015)

Her insanın ter kokusu aynı şekilde kokmadığından her ter kokusunu aynı değerlendirilmesi doğru değildir. İnsanın yaşadığı ikliminde terinin kokusuna etkisi vardır. Nüfusun önemli bir bölümü Uzak Doğu'da koltuk altı salgıları kuru ürettiği bilinmektedir.

Bunun nedeni genlerin değişmesidir. Böylece, amino asit salınımı değişmiştir. Aminoasit farklılıkları koku anahtarıdır. Koku oluşumundan sorumlu genin fonksiyon kaybına uğramasıyla aminoasit salgılama yeteneğini kaybetti ve koku oluşum mekanizması bozulmuştur. (Natsch, What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients, 2015)

Koltuk altı kokularını belirleyici 3 mekanizma vardır.

i)Kişiye özel bezler,

ii)Terin içeriğinde bulunan ve esas koku oluşumunda görevli amino asit farklılıkları

iii)Cildimizden beslenen bakteri mikroorganizmalarında bulunan enzimin oluşturduğu koku çok önemli bir faktördür. Ve sonuç olarak bunların bireylerde farklılık göstermesi neticesinde farklı ter kokuları oluşabilmektedir.

Ter bezleri yağ ve kolesterin içeren süt kıvamında kokusuz bir sekresyon oluşturmalarına rağmen, deri yüzeyindeki bakterilerin bu sekresyonu değiştirmeleri sonucunda karakteristik, kişiye özgü ter kokusu ortaya çıkar. (Akc, Pyh, & Mck, 1999)

Sonuç

Hz. Peygamber'in teriyle ilgili ilk beş asırda tedvin edilmiş olan Müsned, Câmi', Sünen tarzı eserlerde on kitapta yirmi iki hadis bulunmuştur. Bu hadisler sened ve metin olarak kritiğe tabi tutulmuştur. Buna göre Hz. Peygamber'in teriyle ilgili hadisler, başka Enes b. Mâlik olmak üzere Câbir b. Semure ve Ebû Cuhâfe tarafından rivâyet edilmiştir.

Enes b. Mâlik rivâyetlerinin içeriğine bakıldığında üç konunun işlendiği görülmektedir. Birincisi, Mina'da saçını traş ettirip bir kısmını Ebû Talha'ya vererek Ümmü Süleym'e götürmesini istemesi ve Ümmü Süleym'in de bu saçları özel bir şişeye koyarak saklamasıdır. İkincisi, bu rivâyetin devamı olarak Hz. Peygamber'in ara ara Ümmü Süleym'in evine gelerek

kaylûle uykusunu orada yapması ve uyu esnasında terlemesi sebebiyle bu terinin Ümmü Süleym tarafında toplanıp bir şişeye konulması yer almaktadır. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in kokusundan daha güzel bir kokuyu hissetmediğini ifade etmesidir. Bu rivâyetlerin Dârimî rivâyeti (8. Hadis) dışındakilerin tamamı sahihtir. Dârimî rivâyeti ise senedinde meçhul ve zayıf râviler barındırdığından dikkate alınacak değerde değildir. Diğerleri ise senetlerinde geçen râviler sika, metinler ise herhangi zahir bir illet veya şazz durumu yoktur. Hadislerde görülen farklılıklar râvilerin anlayış ve kavrayışından kaynaklı olduğu görülmektedir. Çünkü kimi rivâyetlerde Ümmü Süleym'in cevabı karşısında Hz. Peygamber'in "haklısın" demesi, kimisinde "gülmesi", kimisinde ses çıkarmaması bunu göstermektedir. Ancak bu tür farklılıkların hadisin sıhhatine olumsuz etki yapacağı iddia edilemez. Zira bunlar itikad veya fıkıh gibi asli değil tâli konulardır. Bu tür farklı bilgiler olayın senaryosu açısından zengin kabul edilebilir.

Enes b. Mâlik'in Hz Peygamber'in kokusuyla ilgili en güzel hoş koku olarak tavsifi diğer rivâyetlerinden farklıdır. Enes'in verdiği bilgiye göre her ne kadar rivâyetlerde yer almasa bile muhtemelen bu cevabının arka planında Hz. Peygamber'in fiziki özeliklerine ait bir sorunun yatmasıdır. Enes cevabı verirken bu hoş kokuyu hissettiğini ifade etmesi O'na olan duygusallıktan (mecaz) veya gerçekten (hakikat) olabilir. Ama yalan söylemeyeceği konusunda tereddüt yoktur. Câbir ve Ebû Cuhâfe'den gelen O'na ait bir hoş koku olması ve bir yoldan geçtiğinde güzel kokusundan tanınması hadisleri de aynı çerçevede anlaşılabilir.

Geride yapılan sened ve metinler Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğunu kesin bir şekilde göstermektedir. Tıbbı veriler de bir kimsenin temizliğine dikkat etmesi, ruhsal olarak manevi olarak huzurlu, yeme ve içeceklere dikkat edildiğinde terin güzel kokabileceğini bilimsel veri olarak ortaya koymaktadır. O zaman geriye tek bir soru kaldı ki o da bu hadislerin nasıl yorumlanması gerektiğidir.

Bu araştırma neticesinde şu şekilde anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in bazı rivâyelerde teri bazı rivâyetlerde teniyle ilgili güzel kokusu olduğu kesindir. Bu kokunun birkaç nedeni vardır. Bunlar, Hz. Peygamber'in devamlı beden ve ağız gibi temizliğine çokça dikkat etmesi, koku

kullanmaya özen göstermesi, yeme ve içtiklerinin kötü koku yayan olmamasına özen göstermesi, vahye muhatab olması nedeniyle iç huzuru yakalamış olması terinin ve teninin güzel kokmasına bilimsel olarak gerekçe oluşturmaktadır.

Allah'ın insanlar arasında peygamberlerini seçerken ortak özelliklerine bakıldığında hayatında hiç yalan söylememiş, emanet hassasiyeti olan dürüst, zeki gibi özellikleri gözükmektedir. Bunların her birerleri bir peygamberlerin tebliğine yardımcı olan unsurlardır. Bu özelliklerin yanında peygamberlerin toplum içinde sahih nikahla doğmuş, herhangi bir hastalıktan uzak ve fiziki olarak insanın gözüne- gönlüne hitab eden kimselerdir. Hz. Peygamber'in ter kokusu değerlendirilirken daima teninin ve terinin hoş koku yayması bu eksen ihmal edilmemelidir. Yani peygamberliğinin önemli argümanı olan tebliğini gerçekleştirme adına her türlü üstün özellikleri bulunan Hz. Peygamber'in terinin hoş kokmasını ilginç bulunmaması gerekir. Hadislerin sıhhati göz önüne alarak mucize kapsamında değerlendirmenin önünde bir engel yoktur. Yoksa bazıları gibi Hz. Peygamberi insanı vasıflıktan çıkarıp Hz. İsa'ya yapılan ilahlık muamelesine kıyas ederek sonuca varmaya çalışma düşüncesi apaçık evham olur. Evham değil akli/nakli delille hareket etme zorunluluğu da aşikârdır.

Kaynakça

Akc, L., Pyh, C., & Mck, C. (1999). Hyperhidrosis. *İnternational journal of dermatology*(38), 561-567. doi: https://doi.org/10.1046/j.1365-4362.1999.00609.x

Akgündüz, A. (1995). DİA, Eyyûb es-Sahtiyânî. *XII*, 19. İstanbul: TDV Yayınları.

Altıkulaç, T. (1994). DİA, Ebû Bekr b. Ayyâş. *X,* 109-110. İstanbul: TDV Yayınları.

Asâkir, E.-K. A.-H.-D.-Ş.-i. (1995). *Târîhu Medîneti Dimeşk* (1 b., Cilt XXXXXXIII). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

Askalânî, İ.-i. H. (1959). *Fethu'l- Bârî Şerhu Sahîhı'l- Buhârî* (1 b., Cilt VI). Beyrût, Lübnan: Daru'l-Ma'rife.

Ateş, A. O. (1994). DİA, Ebû Kılâbe el-Cermî . *X,* 176-177. İstanbul: TDV Yayınları.

Aydınlı, A. (2013). Hadis Istılahları Sözlüğü. 230. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Aynî, E. M. (2010). *Umdetü'l- Kârî fî Şerhı Sahîhı'l- Buhârî* (1 b., Cilt XVI). Beyrût, Lübnan: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.

Bezzâr, E. B. (2009). *Müsnedü'l- Bezzâr el- Menşûr bismi el-Bahru'z- Zehhâr* (Cilt XIII). Medîne, Suud: Mektebetü'l- Ulûm ve'l- Hıkem.

Birışık, A. (2002). DİA, Katade. *XXV,* 22-23. Ankara: TDV Yayınları.

Buhârî, E. A.-C. (2000). *Sahîhu'l-Buhârî* (1 b., Cilt II). Kâhire, Mısır: Daru'l-Hadis.

Çakın, K. (2002). DİA Kuteybe b. Saîd. *XXVI,* 491-492. Ankara: TDV Yayınları.

Cirit, H. (2010). DİA, Süleymân b. Harb. *XXXVIII*, 89. İstanbul: TDV Yayınları.

Dârimî, E. M.-F. (2000). *Sünenü'd-Dârimî* (1 b., Cilt I). Suud: Dâru'l-Muğnî.

el-Askalânî, E.-F. Ş. (1908). *Tehzîbü't- Tehzîb* (1 b., Cilt II). Haydarabad, Hindistan: el-Meârifü'n- Nizâmiyye.

el-Askalânî, E.-F. Ş. (2002). *Lisânü'l- Mîzân* (1 b., Cilt II). Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

el-Bâcî, E.-V. S.-T. (1986). *et-Tadîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmii's-Sahîh* (1 b., Cilt II). Riyad, Suud: Dâru'l- Livâ.

el-Bağdâdî, E. B. (2002). *Târîhu Baġdâd* (1 b., Cilt 9). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî.

el-Buhârî, M. b. (tarih yok). *et- Târîhu'l- Kebîr li'l- Buhârî bi Havâşî Mahmûd Halîl* (1 b., Cilt I). Hindistan: Dâru'l- Meârifi'l- Usmâniyye.

el-Büstî, E. H. (1973). *es- Sikât* (1 b., Cilt 4). Hindistan: Dâiratü Meârifi'l- Osmâniyye.

el-Cevzecânî, İ. b.-S. (2011). *Ahvâlü'r-Ricâl* (2 b.). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

el-Cürcânî, E. A. (1997). *el- Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt C. 3). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- Ilmiyye.

el-Gavrî, S. A. (2012). Mu'cem'u-l Mustalahât'ü-l Hadisiyye. 416. Dimeşk: Dâru'l Kesîr.

el-Hikrî, E. A.-B. (2001). *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt III). Kâhire: el- Fârûku'l- Hadîse.

el-Mevsılî, E. Y.-M.-T. (1984). *Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. Müsnedü Ebî Ya'lâ el- Mevsılî* (1 b., Cilt V). Dimeşk: Dâru'l- Me'mûn li't-Turâs.

el-Mizzî, E.-H. C. (1980). *Tehzîbü'l- Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (1 b., Cilt XXVII). Beyrût, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

el-Müslimî, M. M., Mahmud, I. A., & Abdurrahmân, E. M. (2001). *Mevsûatü ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fî Ricâli'l-Hadîsi ve İlelihî* (1 b.). Beyrut, Lübnan: Âlemü'l-Kütüb.

es-Safedî, E.-S. (. (2000). *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (1 b., Cilt V). Beyrût, Lübnan: Daru İhyai't-Turasi.

et-Taberî, E. b.-F.-E.-i. (tarih yok). *el- Mu'cemu's- Sağîr li ruvâti'l- İmâmı İbn-i Cerir et-Taberî* (Cilt II). Ürdün: Dâru'l- Eseriyye.

et-Tayâlisî, E. D.-C. (1999). *Müsned-i Ebî Dâvud et-Tayâlisî* (1 b., Cilt III). Mısır: Dâru Hicr.

et-Tirmizî, E. Î. (1998). *Sünenü't-Tirmizî* (Cilt III). Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî.

Goldman, J. G. (2015, Eylül 21). *DERGİ - Terde ne tür bilgiler saklı?* BBC Türkçe Wep Sitesi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150921_vert_fut_terde_sakli_bilgi adresinden alındı

Güzel Kokmanızı Sağlayan Besinler. (tarih yok). Hürriyet Gazetesi Wep Sitesi: https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/galeri-guzel-kokmanizi-saglayan-besinler-34943449/2 adresinden alındı

Halfûn, E. B.-E.-E.-i. (2015). *el-Mu'lim bi şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l- İlmiyye.

Hanbel, A. b. (2001). *Müsned-i Ahmed b. Hanbel* (1 b., Cilt 19). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

Hasan Cirit. (2010). Süleymân b. Muğîre. *DİA, 38*, 92. İstanbul: TDV Yayınları.

Hatiboğlu, İ. (2010). “Şu’be”, DİA,, 2010), C. 39, . *XXXIX*, 224-226. İstanbul: TDV Yayınları.

Hâtim, İ.-i. E. (1952). *el- Cerh ve't- Ta'dîl* (1 b., Cilt 1). Beyrut, Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsî.

Hıbbân, E. H.-B.-i. (1988). *Sahîhu İbn-i Hıbbân bi tertîbi İbn-i Balabân* (1 b., Cilt XIV). Beyrut, Lübnan: Müessesetü’r-Risâle.

Iclî, E. H. (1985). *Ma’rifetü’s- Sikât min Ricâli Ehli’l-ı’lmi ve’l- Hadîsi ve mine’z- Zuafâi ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim* (1 b., Cilt 2). Medine, Suud: Mektebetü’d- Dâr.

Kastallânî, E.-A. Ş. (1996). *İrşâdü’s-Sârî li Şerhı Sahîhı’l- Buhârî* (1 b., Cilt VIII). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kütübi’l- İlmiyye.

Kayuka, D. J. (2016, Mayıs 9). *Neden aşırı terleriz?* Milliyet Gazetesi Wep Sitesi: https://www.milliyet.com.tr/cadde/dr-jan-klod-kayuka/neden-asiri-terleriz-2242270 adresinden alındı

Kelâbâzî, E. N.-H.-B. (1988). *Ricâlü Sahîhı’l-Buhârî (el- Hidâye ve’l-İrşâd fî ma’rifeti ehli’s-sikât ve’s-sedâd)* (Cilt II). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Ma’rife.

Makrizî, A. b. (1994). *Muhtasaru’l- Kâmil fi’d-Duafâi* (1 b.). Kâhire, Mısır: Meketebetü’s-Sünne.

Mencüveyh, A. b.-i. (1986). *Ricâlü Sahîhı Müslim* (1 b., Cilt II). Beyrût, Lübnan: Dâru’l-Ma’rife.

Mübârekpûrî, E.-U. M. (2003). *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi‘i’t-Tirmizî* (Cilt VI). Beyrut, Lübnan: Daru’l-Kütübi’l- İlmiyye.

Müslim. (1984). *el- Künâ ve'l- esmâ* (Cilt II). Medîne: Imâdetü'l- Bahsi'l- Ilmıyyı bi'l-Câmiati'l- İslâmiyyi.

Müslim, E.-H. M.-H. (2003). *Sahîhu Müslim* (Cilt IV). Beyrut, Lübnan: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.

Natsch, A. (2015). What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients. (https://doi.org/10.2533/chimia.2015.414., Dü.) *Chimia*(7-8), 414-420. doi:Chimia 69, : https://doi.org/10.2533/chimia.2015.414.

Natsch, A. (2015). What Makes Us Smell: The Biochemistry of Body Odour and the Design of New Deodorant Ingredients. *PudMed*(7-8), 414-420. doi:10.2533/chimia.2015.414

Nesâî, E. A. (1986). *Sünen-i Nesâî* (2 b., Cilt VIII). Haleb: Mektebetü'l- İslâmî.

Nevevî, E. Z. (1972). *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (1 b., Cilt XV). Beyrut, Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.

Özkan, H. (2011). *DİA, Tayâlisî* (Cilt XL). İstanbul: TDV Yayınları.

Sa'd, E. A.-M.-i. (1990). *et-Tabak'atü'l-kübrâ* (1 b., Cilt 5). Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye.

Şeybe, E. B.-A.-K.-i. (tarih yok). *el- Kitâbü'l- Musannef fi'l- Ehâdîsi ve'l- Âsâr* (1 b., Cilt VI). Riyad, Suud: Mektebetü'r- Rüşd.

Sönmez, M. A. (1999). DİA, İbn Ebû Arûbe. *XIX*, 421-422. İstanbul: TDV Yayınları.

Taberânî, E.-K. M.-d. (1994). *el- Mu'cemu'l- Kebîr* (2 b., Cilt II). Kahire, Mısır: Mektebetü İbn-i Teymiyye.

Tuğ, S. (1994). *DİA, Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb* (Cilt X). İstanbul: TDV Yayınları.

Uğur, M. (1994). DİA, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî. *X,* 258-259. İstanbul: TDV Yayınları.

Yardım, A. (1999). *DİA, İbn Ebû Şeybe* (Cilt XIX). İstanbul: TDV Yayınları.

Zehebi. (1992). *el- Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi Kütübü't- Tis'a* (1 b., Cilt II). Cidde, Suud: Müessesetü Ulûmi'l- Kur'ân.

Zehebi. (1998). *Tezkiratü'l- Huffâz* (Cilt I). Beyrut, Lübnan: Dâru'l- Kütübi'l- Ilmiyye.

Zehebi. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l- A'lâm* (1 b., Cilt V). Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî.

Zehebi, Ş. E. (1985). *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ* (1 b., Cilt 5). Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

1022

HASAN ALİ TOPTAŞ'IN ROMANLARINA GERÇEKLİK BAĞLAMINDA OKUR MERKEZLİ BİR YAKLAŞIM

Beyza ERTEM

Özet

Gerçeklik, bir kavram olarak, tarih boyunca felsefenin ve sanatın temel meselelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla, edebi metinleri şekillendiren unsurlardan biri de yazarın gerçeğe yaklaşım tarzıdır. Çağımızın önde gelen yazarlarından biri olan Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında yer alan meselelerin birçoğu doğrudan gerçeklik algısıyla ilişkilidir. Bu nedenle bu metinler, gerçeklik odağında farklı yaklaşımlara açık metinlerdir. Toptaş'ın romanlarında yer alan gerçeklik algısının incelendiği bu çalışmada, yazarın yedi romanı üzerine, karşılaştırma metodu kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Gerçeklik kavramı söz konusu olduğunda, metinlerde yer alan tüm meseleler bir şekilde çalışmanın konusu olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, metinlerde ortak bir şekilde yer alan ve tekrar eden meseleler esas alınmıştır. Kurmaca ile gerçeklik ilişkisi irdelenirken sanat ve edebiyat tarihinde gerçeklik ve gerçekçilik hakkındaki türlü yönelimler göz önünde tutulmuştur. Her roman, kendi muhtevasına ve yapısına uygun bir sistemle ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında, yazarın romanlarında yer alan gerçeklik algısıyla ilişkili meseleler, üç ana başlık belirlenerek ve bu başlıklar altında yazarın romanlarından öne çıkan örnekler verilerek özetlenmiştir. Yapılan değerlendirmelerin akabinde, Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında kurmaca ile gerçeklik arasındaki ilişki ağının okurun zihninde çözmesi gereken bir mesele/bir bilmece olarak yer aldığı, yazarın metinlerarasılık, üstkurmaca, oyun gibi ögeleri gerçeklik algısıyla ilişkili bir biçimde metinlerinde sıklıkla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca belirsizliğin, yazarın birçok romanında doğrudan kurguyu şekillendirdiği saptanmıştır. Sonuç kısmında, elde edilen verilerin analizi yapılmış ve yazarın romanları hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasan Ali Toptaş, Gerçeklik, Kurmaca, Roman, Okur.

Giriş

“Roman gerçekliği değil varoluşu inceler. Varoluş, olup bitenler değildir. İnsan olanaklarının alanıdır. İnsanın olabileceği her şey, yapabileceği her şeydir.”

(Kundera, 1987, s. 53)

Gerçeklik, bir kavram olarak sanat tarihinin her döneminde temel problemlerden biri olmuş, her yeni akım doğaya ve insana nasıl yaklaştıysa öğretileri de o doğrultuda gelişmiştir. Aristo’nun ünlü eseri Poetika’dan bugüne dek bu durumu gözlemlemekteyiz. Bu doğrultuda özellikle “ilerleme/dönüşme/kırılma” gibi isimlerle ifade edebileceğimiz dönemlerin odak noktasında gerçekliğe karşı yaklaşımın bulunduğunu söyleyebiliriz. Gerçeklik felsefede olduğu kadar sanatta ve edebiyatta da ele alınmış, üzerine teoriler üretilmiş bir kavramdır. Nitekim akımları gerçeğe yaklaşım biçimlerine göre kategorize ederken bir yandan da “realizm”i tek başına bir sanat akımı olarak değerlendirmekteyiz.

Zamanla kurmaca ile gerçeklik ilişkisi de sorgulanmıştır. Sanatın gerçeklikle ilişkisini sorgulayan ilk isimler filozoflar olmuş, Antik Çağ’dan itibaren sanat, farklı fikirlerle yoğurulan karma bir etkinlik hâline gelmiştir. Sanat üzerine düşünmek, hayat ve gerçeklik üzerine de düşünmek demektir. Bu nedenle sanatı yorumlayan isimler gerçeklikle olan bağına özellikle vurgu yapmış, sanat eserini değerlendirirken gerçeğe yakınlığını bir ölçüt olarak kabul etmişlerdir. Sanat eserini değerlendirirken onda hayattan, insandan, doğadan bir parça görmemek, dolayısıyla gerçeğe dair bir şeyler aramamak neredeyse imkânsızdır. Sanatın ve edebiyatın hayata tutulan bir aynaya benzetilmesi, bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biridir.

Platon ve Aristoteles, varlığını ve yetkinliğini yüzyıllarca sürdürecek "mimetik anlayış"ın ilk sözcüleri olmuşlardır. Platon'un idealar kuramı, yalnızca epistemolojik ve ontolojik bir tavır değil, aynı zamanda sanat algısını da şekillendiren bir kuvvettir. Yansıtma kuramına göre, sanatın malzemesi doğadır. Sanatın amacı ise, doğayı olduğu gibi veya özünü değiştirmeden yansıtmaktır. Bu anlayış, Platon'un sanatın "taklidin taklidi" olduğu görüşünden doğmuştur. Platon'a göre duyular dünyası, idealar evreninin bir taklididir. Bu durumda sanat eseri duyular dünyasına ait olan doğanın taklidi olduğuna göre, taklidin taklidi olmaktadır.

Öğrencisi Aristoteles ise, sanatın bir taklit biçimi olduğu kanaatindedir; taklit etme eğiliminin insanın doğasında bulunduğuna inanmaktadır. "Ozanın işi gerçekten olmuş şeyleri değil, olabilecek şeyleri, olabilirlik ya da zorunluluk gereği meydana gelebilecek şeyleri söylemektir." (Aristoteles, 2016, s. 37) diyen Aristoteles, sanatın kurgusal gerçekliğini öne çıkarır. Yine de "olabilecek" şeyleri konu etmesi bakımından şiir de diğer sanat dalları gibi hayattan ve dünya gerçeklerinden bir bakıma somut gerçeklikten izler taşır. "Olabilecek" ifadesini, "olması gereken" şeklinde de yorumlamak mümkündür. Ahlakî açıdan uygun olan, ideal olan, topluma örnek olabilecek davranışların, bireylerin, olayların yansıtılması şeklinde yorumlandığında sanat eserinin eğitici ve pragmatist yönü öne çıkar.

Yansıtmacı kuramın egemenliği uzun yıllar sürdükten sonra 19. yüzyılda realizm/gerçekçilik sahneye çıkar. Pozitivist felsefeyle yakın ilişkisi bulunan realizm, doğduğu günlerde, duyguyu ve iç dünyayı öne çıkaran romantiklere karşı bir duruş olarak yorumlanır. Fakat zamanla her yeni akım, gerçeğe yaklaşım biçimiyle değerlendirilir. Bertolt Brecht, "Gerçekçilik, biçimciliğin karşısına konuyor, sanki gerçekçilik yalnızca ve yalnızca içerikçilikmiş gibi davranılıyor." (Brecht, 1980, s. 105-106) diyerek gerçekçiliğin yanlış anlaşıldığını vurgular. Brecht'in şikâyeti, gerçekçiliğin hikâyenin inandırıcılığında ya da hayatla, toplumla, insanla olan bağında aranmasıyla ilişkilidir. Bu doğrultuda sanatta ve edebiyatta "gerçekçi tavır", iki farklı biçimde düşünülebilir: 1. Gerçeği bir ayna gibi yansıtma eğilimi. 2. Yansıtma sırasında kullanılan yöntem. Örneğin, gerçekçi bir yazarın gerçeği aktarırken tercih ettiği anlatım teknikleri, metnin gerçeklik bağlamında derecesini belirler. Ya

da özünde gerçeğe sıkı sıkıya bağlı bir hikâye, gerçekçi bir biçimde aktarılamazsa inandırıcılığı sarsılabilir.

Altyapılarında farklı felsefeler yatan Aydınlanmacı modernizm, Estetik modernizm ve Postmodernizm süreçlerinde de yine gerçekçilik temelinde kırılmalar yaşanmıştır. Aydınlanmacı modernizm çatısı, evrenselci ve mutlakçı anlayışı barındırır. Böylece kuralları, sınırları, çerçeveleri önceden belirlenmiş metinler ortaya çıkar. Neredeyse 20. yüzyılın yarısına dek, insan aklı/bilinci ön plandadır ve aklın sınırları içinde bir gerçeklik söz konusudur. Fakat bu "tek-tipçi" anlayış, zamanla, estetiğin ihmal edildiği korkusunu doğurur. Varoluşçu felsefenin etkisiyle, sanat bireyselleşir ve özgürleşir. Özellikle Kuantum fiziği, Öklid dışı geometrilerin keşfi ve Einstein'ın görelilik kuramı, geleneksel/determinist anlayışı değiştirmeye başlar. Nietzsche, Proust, Freud gibi büyük isimlerin, görünüşün ardında farklı bir gerçeklik olduğuna inancı ve bu inanç doğrultusunda meydana getirdikleri eserler, bilinçaltının değer kazanması, dönemin gerçeklik algısı üzerinde etkili olur. Hayata bir sanatçı hassasiyetiyle bakan bireylerin, topluma yabancılaşan küçük insanların hikâyeleri estetik modernistler tarafından yazılır. Hemen ardından gelen postmodernizmle birlikte gerçek âdeta ters yüz edilir. Metinlerarasılık, ironi, pastiş, parodi, üstkurmaca gibi nitelikleriyle, "bir"i reddeden, her şeyin "iki"den başladığını savunan, oyunun ön planda olduğu postmodernist metinler, okurun gerçeklik algısında değişimlere sebep olur. Klasik dönem "aydın-yazar"ının dış gerçekliği bir tablo resmedermişçesine yansıtma isteği, postmodern dönemde yerini Baudrillard'ın simülasyon evrenine bırakır. Okuyucu gerçeğe yakın ve gerçek dışı ögeleri bir arada gördüğü için, bu iki evren arasında sıkışıp kalır. Bu durumda artık, kurmaca metnin taklit ettiği hiçbir şey gerçek değildir, aslolan yalnızca metnin içindeki gerçekliktir, yani "kurgusal gerçeklik."

Hasan Ali Toptaş, gerçeklik zeminini farklı şekillerde kullanan, kendi gerçeklik evrenini yaratan ve bu evrende gerçek ile hayal unsurlarının el ele yürümesine imkân tanıyan bir roman yazarıdır. Birçok eleştirmen tarafından Kafka'ya benzetilmekte, modernist ve postmodernist unsurlar bakımından metinleri incelenmekte, bir yandan da geleneksel unsurları, özellikle büyüdüğü coğrafyanın unsurlarını metinlerine yerleştirdiği için "gelenekle moderni" buluşturan bir isim olarak tanınmaktadır. Şunu özellikle vurgulamak gerekir ki Toptaş'ın romanları,

yalnızca görülen gerçek ve hayal edilen gerçek yahut somut gerçeklik ve soyut gerçeklik gibi iki temel gerçeklik evrenine ayrılmaya ya da keskin sınırlar çizmeye uygun değildir. Diğer yandan, yaşamsal ve yazınsal gerçeklik yahut kurmaca gerçeklik ve var olan/yaşanan gerçeklik gibi bir ayrıma da uygun değildir. Bu ayrımlar elbette yanlış olmayacaktır; fakat yeterli de olmayacaktır. Çünkü Toptaş'ın romanlarında yer alan meseleler, gerçeklik evreninde farklı katmanlara tekabül etmektedir. Ayrıca meselelerin yanı sıra türlü kişiler ve unsurlar, tek başlarına da farklı gerçeklikleri temsil etmektedir.

Toptaş'ın belirli bir yönteme bağlı kalarak yazdığını yahut yalnız belirli bir akımın unsurlarına yer verdiğini söylemek mümkün değildir. "Her türlü oluşumun ana yapısı sarmalmış gibi geliyor bana. Gerçekliği büyütmek ya da yok etmek dediğimiz şey, aslında gerçekliği var etmek... Yazınsal gerçekliği yazının içinde kelimelerle, cümlelerle, onların yok ettiği, var ettiği şeylerle yeniden oluşturmak. Metindeki ögelerin birbirine dönüşebileceği, her türlü varoluş olanağı sağlayan aşkın bir ortam yaratmak." (Erbaş, 2017, s. 14) diyor Toptaş. Gerçek dünyanın kelimelerin arasındaki dünya olduğunu, gerçeğin romanını değil de romanın gerçeğini önemsediğini, ilk cümle ile son cümle arasındaki alana odaklandığını vurguluyor. Onun romanlarını incelerken gerçekçi bir şekilde tasvir edilen kişilerle hayalî olduğu apaçık belli olan kişilerin, hayatta bir karşılığı olan hadiselerle olağan dışı durumların, kanlı canlı insanlarla hayaletlerin aynı gerçeklik evreninde değerlendirilebilmesine imkân tanımak gerekir.

Bu çalışmada Hasan Ali Toptaş'ın yedi romanı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu romanlar yayım sırasıyla *Sonsuzluğa Nokta, Gölgesizler, Kayıp Hayaller Kitabı, Bin Hüzünlü Haz, Uykuların Doğusu, Heba* ve *Kuşlar Yasına Gider* romanlarıdır. Toptaş'ın romanlarına gerçeklik esas alınarak yaklaşıldığında birtakım anahtar kelimeler öne çıkmaktadır: Belirsizlik, gri, gölge, şüphe, paradoks, oyun, bulmaca, iç metinlerarasılık ve üstkurmaca.

Hasan Ali Toptaş'ın kendi hayatına ait gerçeklerin, romanlarına dahil olduğunu tespit ettiğimiz durumlar da mevcuttur. Denizli'nin Baklan kasabasında büyüyen Toptaş, kasaba insanının hayatını romanlarına yansıtmıştır. Burada hayat sözcüğünün içine gelenek, örf ve adetler, sözlü kültüre ait unsurlar da sığmaktadır. Diğer yandan kendi hayatıyla birebir örtüşen

unsurlar da vardır. Örneğin, yazarın babasının uzun yol şoförü olması, Toptaş'ın üç romanında yer alan baba figürünün çizilmesinde etkili olmuştur. *Sonsuzluğa Nokta* ve *Kuşlar Yasına Gider*'de yer alan babalar doğrudan uzun yol şoförüyken, *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda yer alan baba evin içinde olmasına rağmen ailesine uzaktır. Yahut *Kuşlar Yasına Gider*'deki anlatıcı-yazar tıpkı Toptaş gibi bir yazardır ve hayatı Denizli-Ankara arasında geçer. Okur merkezli bir çalışma meydana getirdiğimiz için yazarın kendi gerçeklerini, yani yazarın kendi yaşamı ile romanları arasındaki benzerlikleri bu çalışmaya dahil etmedik. Bahsi geçen romanlar, gerçeklik odağında, romanlarda öne çıkan meseleler üzerinden üç başlık altında ele alınacaktır.

Bir Tür "Bulanık Gerçeklik": Belirsizlik, Şüphe ve Paradoks

"Gerçek fazlasıyla hissedildiğinde insana

her vakit gerçek değilmiş gibi gelir."

(Toptaş, 2014, s. 237)

"Hayata dair saklı tatları her zaman gri alanlarda ele geçirilip yitirildiğine, acıların her zaman oralarda doğup büyüdüğüne inanıyorum. Grinin ara sokaklarında gezinmeyi seviyorum." (Talaslı, 2017, s. 55) diyor Toptaş. Onun romanları için de "gri renkli" tabiri kullanılabilir. Çünkü yazar siyahı ve beyazı okuruna net bir biçimde göstermemekte, aksine bazı durumlarda özellikle griyi tercih etmektedir. Bu tercih, belirsizlik atmosferini doğurmaktadır. Kimi durumlarda belirsizlik, romanın ana meselesiyken kimi durumlarda romanın ana meselesini besleyen unsurlardan biridir. Postmodernist yönleri ağır basan romanlarda, yazarın okura oynadığı oyunlar, bu belirsizliği desteklemektedir. Romanlara hâkim olan bu belirsizlik atmosferi, doğrudan okurun metinle olan ilişkisini etkilemekte ve gerçeklik algısıyla oynamaktadır. Toptaş'ın romanlarında genellikle roman kişilerinin gerçek yahut hayalî olup olmadığı belirsizdir, fakat aynı zamanda, zaman ve mekân ögelerinin de belirsizleştiği durumlar mevcuttur.

Belirsizliğin hâkim olduğu romanlarda öne çıkan niteliklerden biri, zaman ve onun döngüsel akışıdır. Toptaş, ilk romanı *Sonsuzluğa Nokta*'da dün-bugün-yarın çizgisinin takip edilebildiği bir akış tercih etmiştir. İkinci romanı *Gölgesizler* ve onu takip eden *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda ise kişilerin varlığı kadar zaman ve mekân unsurlarının da belirsizleştiği ânlar mevcuttur. *Bin Hüzünlü Haz*, her şeyin iç içe geçtiği, kurgunun tamamen ön planda olduğu, romanlardan biridir. Hatta doğrudan "kurmacanın romanı"dır diyebiliriz. *Uykuların Doğusu*, iç içe geçmiş hikâyelerden oluşmaktadır ve bu hikâyelerin romandaki sıralanış biçimi, rüyaların bir anda değil de parça parça hatırlanmasına benzer bir akışa sahiptir. Uyanıklık ve rüya arasında yaşanan o bulanık görüntüler, romanın bütününe hâkimdir. Binbir Gece Masalları'nı andıran bu romanda, yazar, okuruna roman boyunca süren uykusunu devam ettirmek için birden fazla masal sunmaktadır. Bu durumda parçaları birleştirmek ve bu bulanık görüntüleri bir netliğe kavuşturmak yine okura düşer. Toptaş'ın kalemiyle özdeşleşen bu belirsizliğin *Heba* ve *Kuşlar Yasına Gider*'de gittikçe netleştiğini görmekteyiz. Bu iki roman, zaman ve mekân açısından da bahsedilen meseleler, gerçekleşen olaylar bakımından da daha gerçekçi metinlerdir. Aynı zamanda anlamın yüzeye çekildiği, biçimsel özelliklerden ziyade muhtevanın öne çıktığı romanlardır. Yazarın son romanı *Beni Kör Kuyularda*'da da benzer bir durum söz konusudur. Yani Toptaş'ın 8 romanına baktığımızda, son 3 romanının daha "gerçekçi" bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür.

Gölgesizler, Toptaş'ın belirsizlik üzerine kuracak olduğu romanlarının müjdecisidir. Yazarın ilk romanı *Sonsuzluğa Nokta*'da da yer alan arayış ve varoluş temaları, bu romandan sonraki romanlarında 'belirsizlik' düzleminde ele alınmaktadır. Romanın başında yer alan "yeni bir oyun başlıyor" ve "oyun kanlı olacak anlaşılan" (Toptaş, 2017a, s. 8) ifadeleri, daha en başta okura kurmaca bir gerçeklik âleminde dolaştığını hissettirmektedir. Romandaki belirsizliği sağlayan unsurların başında, birden fazla anlatıcının varlığı gelir. Bu anlatıcılardan ilki, romanı kurgulayan 'gerçek yazarın gölgesi' olarak görebileceğimiz anlatıcı-yazardır. Anlatıcı-yazar, romanın başından sonuna dek oğlunun tıraş bıçağı getirmesini bekler ve onu beklerken evinin penceresinde dışarıyı izler. Hayalî bir mekân yaratır, ardından kendisinin de bir kopyasını yaratır ve onu hayal ettiği mekâna gönderir. Yani bir bakıma, kurmacanın kurmacasını yaratır.

Böylece berber dükkânı ve köy arasında gidip gelen kurgu harekete geçmiş olur. Ayrıca, kurguyu harekete geçiren unsurun hayal etmek/düşlemek olduğunu söylemek mümkündür. Anlatıcı-yazar, aynı anda farklı yerlerde bulunarak gerçeği bulandırır. Anlatıcı-yazarın kopyası, romanda yer alan bir diğer anlatıcıdır. Asıl anlatıcı-yazar evindeyken, o, berber dükkânındadır. Üçüncü anlatıcı ise, köyde yaşananları hâkim bakış açısıyla aktaran kişidir. Bu kişi, her ne kadar 3. tekil kişi anlatım tarzıyla konuşsa da söylediklerinde belirsiz ifadeler vardır. Bu durum, hâkim bakış açısına sahip anlatıcının 'her şeyi bilme, her şeyden haberdar olma' özelliğini elinden alır. Böylece okurun klasik roman anlayışında da bir sarsılma meydana gelir. Romanın bazı yerlerinde, romanın kurmaca bir gerçekliğe ait olduğu okura hissettirilir. Yani okurun elindeki metni somut gerçeklikle özdeşleştirmesi engellenir ve kurmaca ön plana çıkar. Örneğin romanda yer alan köyün kurmaca bir mekân olduğu hissettirilir: "Bu köyün Tanrı'ya ve devlete en uzak köy olduğunu düşünürdü sonra..." (Toptaş, 2017a, s. 10)

Romanda yer alan bazı kişilerin aynı anda farklı mekânlarda bulunması belirsizliği destekleyen unsurlardandır. Örneğin, anlatıcı-yazarın köydeki berberle bir olduğu bölümde, hiç kimse berberi göremez. Bunun sebebi berberin o anda anlatıcı-yazarın kendisi olarak var olmasıdır. Bu bölümde berber, bir süredir varlığı bilinen ayıyı vurmuştur: "Yaşlılar hep birlikte yüzlerini çevirip berbere baktılar, ama göremediler." (Toptaş, 2017a, 252) Romanın ilk bölümünün sonunda yer alan cümleler de bu duruma verilebilecek örneklerden biridir. Bu cümlelerde berber dükkânında bulunan berber, aynı zamanda köyde var olduğunu açıkça belli eder: "Berber, elindeki fırçayı bırakıp gözlerinde büyüyen cellat gözüyle caddeye baktı. Şehrin bütün caddelerini aşmıştı sanki, çok uzaklarda, dağların ardında bir yeri görüyordu. Belki de berberin kendine sığmazlığı vardı orada; sözgelimi bir köyde, yine böyle bir dükkânda berber kılığında oturuyor ve arada bir başını çevirip buraya bakıyordu." (Toptaş, 2017a, s. 9) Cıngıl Nuri'nin köye çokça zaman sonra geri döndüğünde söyledikleri yine belirsizlik atmosferi yaratır. Çünkü Nuri, bunca zaman nerede olduğu sorulduğunda, "bilmiyorum" der. O yokken kendisi hakkında türlü efsaneler türemiştir. Örneğin, köye gelen çerçi, Nuri'nin kamyon şoförlüğü yaptığını bilir. Fakat çerçinin köye gerçekten gelip gelmediği de belli değildir. Muhtar, çerçinin söylediklerini imama anlattığında, imam "Deli misiniz siz, bu köye yıllardır

çerçi uğramaz!" (Toptaş, 2017a, s. 35) diye bağırır. Bunun üzerine çerçilerin peşinden koşan çocuklar şaşırır, köylüler birbirlerine hayalet görmüş gibi bakar.

Romanda zaman, mekân ve kişiler arasında belirsizlik yaratan bir başka durum, anlatıcı-yazarın roman kişilerinden birçoğunun yerine geçmesidir. Örneğin Güldeben olur anlatıcı-yazar, her şeyi bildiğini vurgularcasına, "Bir ölüye sevdalanacağımı biliyordum." (Toptaş, 2017a, s. 161) der. Ardından Musa Emmi olur, bekçinin kendisiyle dertleşmesini sağlar. (Toptaş, 2017a, s. 189-194) Üstelik şehirdeki berber dükkânındayken de "Dede Musa gibi" yürür. (Toptaş, 2017a, s. 205) Sonra kendini Cennet'in oğluymuş gibi hisseder. (Toptaş, 2017a, s. 248)

Roman kişilerinin diğer roman kişilerinin varlıkları hususunda şüpheye düştüğü durumlar da mevcuttur. Romanda bir leitmotive dönüşen "Kaar nedeen yağaar, kaaarrr?" (Toptaş, 2017a, s. 107) sorusu, romanın anahtar cümlesidir. Köyde yaşayanlar, neden bu köyde olduklarını bilmiyorlardır, yazar dışında kimse hadiselere hâkim değildir. Örneğin berber, köye ilk geldiğinde, berber olduğundan bile şüphe duyar:

Uzaklara geldiğini anımsıyordu yalnızca, çok uzaklardan. Ama orası neresiydi, bu köye gelmeyi kendisi mi istemişti ve yola hangi amaçla düşmüştü, bilmiyordu. (...) Daha önce belki bir şehirde oturuyordum, demişti bir gün; evim vardı sözgelimi, balkonum vardı bahçeye bakan, karım vardı tatlı düşler gibi, çocuklarım vardı. Bir de dükkânım tabii, berbersem. (Toptaş, 2017a, s. 13)

Asker Hamdi'nin varlığı da şüphe yaratan unsurlardan biridir. Köyde bir efsane olarak yaşatılan Asker Hamdi ve Aynalı Fatma'nın hikâyesi de sorgulanır. Köyde sırasıyla berber Nuri ve Güvercin kaybolmuştur. Bekçi Güvercin'in de kaybolması üzerine, "Güvercin de kayboldu, Asker Hamdi'nin çocukları gibi." (Toptaş, 2017a, s. 78-79) der. Muhtar, "Hem, Asker Hamdi'nin kendisi var mıydı bakalım?" (Toptaş, 2017a, s. 79) diye sorar. Ardından, "Belki sen bile yoksun." (Toptaş, 2017a, s. 79) der bekçiye. Bunun üzerine bekçinin kafası karışır.

Yine bir örnek olarak şehirdeki berber dükkânında uyuyan adam, şüphe uyandıran kişilerdendir. Bu adam uyandığı vakit anlatıcı-yazarın berber olduğunu iddia eder. Anlatıcı-yazara, "Sence, bu konuştuklarımız bir rüya olamaz mı?" (Toptaş, 2017a, s. 124) diye sorar ve böylece okurun algısında oynamalara neden olur. Romanın bir başka bölümünde berber koltuğunda uyuyan adam üzerinden farklı bir belirsizlik ortaya çıkar. Bu adam iki defa gitmem gerek demesine rağmen, bir süre sonra "Ben öyle bir şey demedim." der. (Toptaş, 2017a, s. 134-135)

Kayıp Hayaller Kitabı'na baktığımızda benzer durumlarla karşılaşıyoruz. Roman boyunca kişilerin varlığı, olayların gerçekten yaşanıp yaşanmadığı, anlatıcıların inandırıcılığı gibi meselelerde kendini gösteren belirsizliğin bir sebebi de bu kitabın "hayaller kitabı" olması ve başkişi konumunda yer alan Hasan'ın hayal ettiklerinden oluşmasıdır. Romanda Hasan, Hamdi'nin dedesi ve hâkim bakış açısıyla olayları anlatan bir üçüncü anlatıcı vardır ve anlatıcıların tespit edilmesinde, olaylara yaklaşım tarzlarında herhangi bir belirsizlik söz konusu değildir. Fakat anlatıcılardan bir tanesinin somut anlamda varlığı şüphe uyandırıcıdır ve bu anlatıcı Hamdi'nin dedesidir. Hamdi'nin dedesi roman boyunca kendi varlığından kendi kendine kuşkulanır. Hamdi'nin dedesi roman içinde "hayal edilmiş" bir dünyadan seslenir, romanın başkişisi olan Hasan ve Anlatıcı ise içinde bulunulan dünyadan. Bu iki dünyaya bir de yazarın kendi dünyası yani romanın mensup olduğu kurmaca dünya eklendiğinde ortaya yine bir belirsizlik çıkar. Romanda Hasan'ın başına gelen hadiselerin bir de Hamdi'nin dedesinin gözünden aktarılması bu belirsizliği destekler. Örneğin, bir sahnede Hasan, pek çok defa gördüğü, hayallerinde evine gittiği Hamdi'nin dedesini tanıyamaz. Kendisini gören Hasan'ın "Gel dede gel, yukarıda ateş yanıyor." (Toptaş, 2017b, s. 156) diyerek onu içeri almasını ve hatta nasıl ağırlayacağını şaşırmasını bekleyen dedenin suratına kapıyı kapatıverir.

Kayıp Hayaller Kitabı'nda, hayal-gerçek çatışmasını en çok hisseden ve bunu okura da hissettiren kişi Hamdi'nin dedesidir. Gökçe geline seslenirken yaşadığı olayların, karısının ve kendisinin gerçekliğini sorgular: "Belki karşıma çıkıveren o alâmet kıyamet kamyonla tepesindeki adamlar da yalandı aslında ya da benim sabah mahmurluğumdan doğan, cılız birer hayaldi. Ben de, hayallerinde boğulup duran aksakallı bir adam; oturmuşum oraya, bıkıp

usanmadan saçma sapan şeyler düşünüyorum." (Toptaş, 2017b, s. 144) Hamdi'nin dedesinin zihnini bulandıran en önemli kişi Hasan'dır. Dede, Hasan'a bakarken kim olduğunun farkına varır: "...Hasan'ın suretinde canlanan dedesinin yüzüne; bakar, bakar, bakarım da birden kendimi buğulu bir aynada görmüş gibi olurum sonra, gizlice ürperir ve korkarım..." (Toptaş, 2017b, s. 50) Ayrıca "gayretkeş" bir yazarın kaleminden çıkmış olabileceğini de hissederek romanın kurmaca yönünü vurgular: "Belki, diyorum kimi zaman içimde gezinen içli bir sesle, ölmesine çoktan öldüm de ben bir gerçeğin saklısındayım şimdi... Tut ki, tozlu bir merteğin çürük bir budağıyım da tavanda uğul uğul uğulduyorum kendi kendime konuşur gibi ve bu uğultularımı kelimelere çeviriyor da gayretkeş birisi, işte sen dinlemiyorsun." (Toptaş, 2017b, s. 53) Diğer yandan Hamdi'nin babaannesinin varlığı, roman kişilerinden Kevser'in varlığı, romanın bir bölümünde roman kişilerinden Hidayet ile Hicabi arasında yaşanan kavganın detayları da belirsizdir.

Kurmaca bir dünyada olduğunu fark edenlerin arasında, bunu en açık biçimde dile getiren kişi ise, Hasan'dır. "Kim yazıyor beni" diye düşündüğünü söyleyen Hasan, bu ifadeyle hem kurmaca bir metnin içinde olduğunun hem de bir yazarın elinden çıktığının yani bir yazarın hayalinde yaşadığının farkındadır. Diğer yandan kendi hayallerinin oluşturduğu bu kitapta, kendisinden başka bir anlatıcı-yazar olduğunu da kast etmektedir. Annesi Elif'in romanın farklı yerlerinde söylediği sözler, Hasan'ın "gerçek dünya"ya dönmesini sağlar. Bunlardan belki de en mühimi, romanın bitiş cümlesi olan ve tüm gerçeklik algısını sarsan "Hamdi de kim?" sorusudur. Bu soruyla Hasan, bir hayalin içinde yaşadığını, roman kişilerini kendisinin var ettiğini, en yakın arkadaşı Hamdi'nin yalnızca zihninde yaşadığını net bir biçimde anlar.

Bin Hüzünlü Haz, belirsizliğin romanıdır. Romanda yer alan mekânlar, içinde bulunulan zaman, peşine düşülen Alaaddin ve hikâye anlatıcısı birçok yönüyle belirsizdir. Anlatıcı-yazarın devamlı bir şekilde "belki, sanki, sözgelimi" gibi ifadeler kullanması, romandaki belirsizliği besler. Roman boyunca, "zaman zaman üstünde, zaman zaman altında, zaman zaman yanında, zaman zaman önünde, zaman zaman sonunda, zaman zaman peşinde, zaman zaman içinde"dir (Toptaş, 2016, s. 82) âdeta. Yıldız Ecevit, romanın zeminini "kaygan/değişken/labil" bir zemin olarak tanımlar. (Ecevit, 2016, s. 175-176) Romanın başında

bir epigraf şeklinde kullanılan ve daha sonra romanın sonunda karşımıza çıkan, Haraptarlı Nafi'nin "Hayat nedir diye sorarsan, bilmiyorum evlât; sormazsan biliyorum." (Toptaş, 2016, s. 149) ifadesi, romanın özünü yansıtır. Bu ifade, Aziz Augustinus'un İtiraflar'ında yer alan "Hiç kimse bana sormazsa biliyorum da, biri sorup da ona açıklama yapmam gerektiğinde bilmiyorum." (Augustinus, 2010, s. 374) ifadesinin dönüştürülmüş hâlidir. *Bin Hüzünlü Haz* bu yönüyle, okurun metne istediği zamandan ve istediği mekândan dahil olmasına imkân tanır. Okur, Alaaddin olmayı tercih edebileceği gibi, Alaaddin'i aramayı da tercih edebilir.

Romana hâkim olan belirsizliğin açıkça ifade edildiği bölümler arasında öne çıkan, Alaaddin'in hikâyesinin anlatıldığı bölümdür. Alaaddin'in hikâyesi, bir anlamda roman sanatının sonsuzluğunu temsil eder. Ayrıca, Toptaş'ın metinlerinde yer alan belirsizlik unsurunu, okurun tamamlaması için metne yerleştirilen boşlukları ve hiçbir zaman 'gerçek bir son' olmayan sonları da temsil eder. Bu hikâye, "olabilirliklerin kum gibi kaynadığı, gri bir nokta"ya (Toptaş, 2016, s. 138) ulaşmıştır. Bu gri nokta, yalnızca Alaaddin'in hikâyesinin değil, Toptaş romanlarında yer alan birçok kişinin de hikâyesinin er ya da geç ulaştığı noktadır aslında. Yıldız Ecevit, *Bin Hüzünlü Haz* ile açık yapıt kavramı arasındaki ilişkiyi şu şekilde değerlendirmektedir:

Görecelik, belirsizlik ve olasılık gibi kavramlarla çizilen yeni gerçekliği kurmaca düzleme taşıyan edebiyat ürünleri, uyumdan çok uyumsuzluğu yansıtırlar; heterojen bir yapıları vardır; onları tek bir anlam çerçevesinde dizginlemek olanaksızdır; her yöne çekilebilen açık yapıtlardır bunlar; çözümlenemezler; Derrida'nın dediği gibi, aporia'da düğümlenirler. Gerçeği teke-tek yansıtmayan metaforik açık yapı, 20. yüzyıl edebiyatının ana özelliğidir. Bu metinleri romantizmin yaptığı gibi etik/kozmik bir mutlak düşüncesinin ışığında çözüme ulaştırmak olanaksızdır. (Ecevit, 2016, s. 175)

Yazarın diğer romanlarında sıkça rastlanan şüpheye düşme durumuna *Heba*'da da rastlanır. Bu şüphe, ilk olarak romanın ilk bölümünde, roman kişilerinden Ziya'nın rüyasında karşımıza çıkar. Ziya, evin anahtarlarını teslim etmek için Binnaz Hanım'ın evine gittiğinde, pencereden gördüğü güvercinlerin gerçek olmadığı hissine kapılır, onları "hayali gölgeler"e

(Toptaş, 2014, s. 14) benzetir. Ardından, pencerenin kenarına konan güvercine daha dikkatli bakar ve onun da gerçek olmadığını düşünür. Binnaz Hanım'la karşılaşır ve bir an için de olsa onun da kanlı canlı bir insandan ziyade bir hayaleti andırdığını düşünür. Pencerenin kenarında duran güvercinin içeriye dalarak salonu alt üst etmesi üzerine bir gölgeye dönüşür gibi yok olması, gerçeklik sınırını zorlar. Sehpanın üzerinde getirdiği anahtarları gören Ziya, biraz önce yaşananlar hiç yaşanmamış da o koltuğa ilk defa oturuyormuş izlenimine kapılır. Bu örnekler, Ziya'nın rüyasında bulunduğu ortamı sanki bilinci açıkmış gibi algıladığını ve rüya gördüğünü fark ettiğini gösterir.

Roman kişilerinden Ziya ve Kenan'ın askerlik döneminin anlatıldığı Sınır başlıklı beşinci bölümde, Ziya'nın arka arkaya haksız yere dayak yemesi üzerine varoluşsal bir şüpheye düştüğü görülür. Düşüncelerini Kenan'la paylaşır Ziya. Kenan'ın bu söylediklerine gerçekten inanıp inanmadığını sorması üzerine tüm bunlara inandığını söyler:

Söylesene Allah aşkına, benim üzerimde benim göremediğim bir işaret mi var Kenan? Bir gölge gibi mesela, yahut bir ışık gibi? Yani uzaktan bakıldığında ben de herkes gibi mi görünüyorum ha? Söyler misin bana, senin gibi yahut az ötemizde gezinen şu arkadaşlar gibi hâkîler içinde miyim şu an? (...) Belki insan gözüyle görülemeyecek kadar ince bir işarettir bu ve az evvel dediğim gibi, belki de bir çeşit ışığa yahut gölgeye benziyordur. (Toptaş, 2014, s. 173)

Yine aynı bölümde, Ziya ve Kenan'ın farklı yerlerde farklı hadiselere aynı cümleyle tepki verdiği görülür. Bunlardan ilki, Hayati'nin ölümü üzerine Kenan'ın Ziya'ya "Biliyor musun, yaşadıklarımız bana gerçek değilmiş gibi geliyor" (Toptaş, 2014, s. 205) demesidir. İkincisi ise Ziya'nın "meret" içtikleri sırada Resul'e "Biliyor musun, bu yaşadıklarımız bana gerçek değilmiş gibi geliyor" (Toptaş, 2014, s. 237) dediği sahnedir. Ziya, içinde bulundukları yeri değerlendirirken yüzlerce atın, insanın, binlerce koyunun paldır küldür geçtiği mayınlı sahada bir tane bile mayın patlamadığını söyler. Böylece bu mayınlı sahanın da gerçek olmadığını ima eder. Suladığı çam fidanlarının her gün sulamasına rağmen aynı gün içinde kuruduğunu söyleyerek ise bu defa çam fidanların varlığından şüpheye düşer.

Roman kişilerinden Hulki Dede, varlığı şüphe uyandıran unsurlardan biridir. Daha romanın giriş bölümünde, Hulki Dede'nin "İnsan içindeki canavarı öldürürse çöle dönüşür." sözü yer alır, fakat bu cümle, romanın içinden yapılmış bir alıntıdır. Bir söz ustasından alıntılanmış gibi görünen bu cümle, aslında roman kişilerinden birine aittir. Kenan'ın Ziya'ya Hulki Dede'yi anlattığı cümlelere bakıldığında, Hulki Dede'nin köyün en tuhaf insanı olduğunu, gölge gibi gezinip durduğunu, bakış zikri çeker gibi kendinden geçmiş bir hâlde habire dünyayı seyrettiğini söylediği görülür. (Toptaş, 2014, s. 138) Ayrıca, Ziya'nın Hulki Dede'yi evinden uğurladığı bölümde, dedenin birdenbire ortadan kaybolduğu görülür. Ziya, daha önce, Hulki Dede'nin "...tabiat bir şey söylemez aslında, biz de onu bu yüzden işitiriz." (Toptaş, 2014, s. 277) demesi üzerine hayli şaşırmış ve onun gerçekliğinden şüpheye düşmüştür. Bu hadisede ise, uğurladığı Hulki Dede'nin ardından bakarken o gerçekte yokmuş da Ziya'ya bir şeyler söylemek için öte âlemden gelen bir varlıkmış gibi hisseder.

Ziya, romanın sonunda yer alan mezarlık sahnesinde aklından şüphe edecek hâle gelir. Kenan'ın mezarını ziyaret etmeye gittiğinde, Hayati'nin sesini duymaya başlar ve ardından bir mezar taşının üzerinde askerlik arkadaşı Hayati'nin adının yazılı olduğunu görür, önce hayal gördüğünden şüphelenir. Ardından, "Hatta farklı bir yerine dokunursa mezarın gerçekliği ortadan kalkacakmış gibi, elini gezdire gezdire etrafında döner." (Toptaş, 2014, s. 304) Gözüne iki mezar taşı daha takılır ve bu mezar taşlarında Binnaz Hanım'ın bahsettiği Macit Karakaş ile Ercüment Şahiner'in adlarını görür. Bu mezarları anlamlandırmaya çalışırken üç mezar taşı daha görür; Veli Sarı'nın, Halime Çil'in ve komşu bölüğün yazıcısı Rasim Benli'nin mezar taşlarıdır bunlar. Bunlar, bir bütün olarak, Ziya'nın aklının başında olduğundan şüpheye düşmesine sebep olur.

Kuşlar Yasına Gider'de anlatıcı-yazarın karşısına yollarda olduğu zamanlarda çıkan ve hayal mi gerçek mi olduğu belirsiz bir "sütkırı at" vardır. Bu at, kasaba insanı tarafından "ecel atı" olarak tanımlanır. Anlatıcı-yazar bu sütkırı atı ilk gördüğünde hayalî bir unsur olabileceğini düşünür; fakat ikinci görüşünde, bu at, arabaya oldukça yaklaşır ve kanlı canlı bir görüntü sergiler, sesi duyulur. Gaza basıp hızlanarak bu attan kurtulmaya çalışan anlatıcı-yazar,

zamanla kaçıp kurtulamayacağını anlar. Bu sütkırı atın görüntüsünden öyle etkilenir ki zaman zaman onun zihnine hâkim olduğunu hisseder. Kime baksa onu görmeye başlar.

Sütkırı at, roman kişilerinden Eyüp Amca'nın düşünceleriyle farklı bir anlam kazanır. Bu atı "ecel atı"na benzeten odur. Eyüp Amca, bu atın mutlaka birini almak için yollarda olduğunu, bunun da anlatıcı-yazara ayan olduğunu ve bir kişiye ayan olan bir şeyin dillendirilmemesi gerektiğini söyler. Anlatıcı-yazar Denizli'den Ankara'ya döndükten üç gün sonra, İzzet Dayı'nın vefat ettiğini öğrenir. Bu doğrultuda ecel atının aldığı ilk kişi İzzet Dayı olur. Anlatıcı-yazarın bir sonraki yolculuğunda aklından geçenler, Eyüp Amca'nın sözlerinden etkilendiğini gösterir.

...bu at hakikaten ecel atıysa, demek ki İzzet Dayımı almaya gidiyordu, onu da alıp götürdüğüne göre artık bir daha ortaya çıkmaz diye geçirdim içimden. Bu az da olsa rahatlattı beni, kaygılarımdan uzaklaştırdı. (Toptaş, 2017c, s. 117)

Sütkırı atın yeniden ortaya çıkması, anlatıcı-yazarın endişelerini körükler. Babası hasta olan anlatıcı-yazar, Aziz Bey için korkar. Bu at, gövdesinden buharlar çıkan, ak köpükler içinde koşan, şimşek hızıyla ortaya çıkıp birdenbire kaybolan, rüzgârda uçuşan geniş bir tül gibi dalgalanıp duran, bir araba kadar hızlı gidebilen bir at olarak tasvir edilir. Tüm bunlar, bu atın gerçekten ziyade bir hayal olduğunu düşündürse de onun varlığı romanın sonuna dek sorgulanır.

Romanda hayal-gerçek çatışmasına sebep olan bir diğer unsur, "beyaz gömlekli çocuk"tur. Anlatıcı-yazarın aralıklarla gördüğü, kendi çocukluğuna ve vefat eden kardeşi Suat'a benzettiği bu çocuğun kim olduğu gizemini korur. Anlatıcı-yazar, gördüğü çocuğu annesine gösterip onun kim olduğunu sormak istese de buna fırsat bulamaz. Babası Aziz Bey, ölüme iyice yaklaştığı günlerde, durmadan Suat'ı yad eder. Konuşamadığı için yalnızca "su" hecesi çıkar ağzından. Aziz Bey vefat ettiğinde ise, beyaz gömlekli çocuk cenazede ortaya çıkar. Sekiz, dokuz mezar ötede duran çocuk "namaz kılıyormuş gibi" (Toptaş, 2017c, s. 245) durmaktadır. Anlatıcı-yazarın kendisine baktığını, onu fark ettiğini anlayınca bir anda kaybol

Yazarın Oyunu: İç Metinlerarasılık ve Okurun Çözmesi Gereken Bulmacalar

"Gerçek nereye ve nasıl gizlenirse gizlensin

arada bir kendiliğinden parlayıp söner."

(Toptaş, 2017b, s. 49)

Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında, yazarın okura oynadığı oyunlar, önemli bir yer tutmaktadır. Postmodernist bir nitelik olan oyun, onun romanlarında farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Örneğin, romanlarda yinelenen sözcüklere rastlanmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan iki sözcük olduğunu söylemek mümkündür: Kuş ve gölge sözcükleri. *Kayıp Hayaller Kitabı*'ndaki bazı kişiler gerçeklerden kaçmak için kuşa dönüşmek isterler. *Heba*'da, başkişi konumunda yer alan Ziya'nın hayatı, küçükken öldürdüğü kuş yüzünden bir türlü tam olamaz. Nereye gitse o kuşun hayali de peşinden gelir. *Bin Hüzünlü Haz*'da zaman kuşa dönüşür. *Uykuların Doğusu*'nda Cebrail bir gün her şeyi bir kenara bırakıp doğru düzgün tanımlayamadığı bir kuşun peşine düşer. *Kuşlar Yasına Gider*'de, bir imge olarak kullanılan "duguk kuşu" (Toptaş, 2017c, s. 206) ölümün habercisidir. Gölge sözcüğünün kullanımı ise, başlı başına bir gerçeklik meselesidir. Çünkü gölge, varlığın yansımasıdır. Bir bakıma kopyası gibidir. Fakat aslına karşılık gelmez; gerçek değil, ancak gerçeğin bir uzantısıdır.

Toptaş'ın romanlarında bir tür 'iç metinlerarasılık' olduğu söylenebilir. Bu ifadeyle kast ettiğimiz, romanlarında diğer romanlarına yapılan türlü göndermelerin mevcut olmasıdır. Bu göndermeler, bilinçli bir okurun gözünden kaçmayacak niteliktedir. Örneğin, *Uykuların Doğusu*'nda kendi yazdığı romanlardan birine atıfta bulunur Toptaş. Roman kişilerinden Haydar'ın gövdesini türlü nesnelere benzettikten sonra, sonunda onu "büyük bir hevesle yıllar önce yazdığı Bin Hüzünlü Haz adlı hikâyesinin içinde yokluğuyla var olan Alaaddin'e" (Toptaş, 2017e, s. 160) benzetir. Haydar, bir roman kişisi olarak "cismen" varlığı belli olmayan bir kişidir ve Alaaddin'e benzemesinin sebebi de budur. Anlatıcı-yazar onu Alaaddin'e

benzeterek hem *Bin Hüzünlü Haz*'a gönderme yapar hem de bu hikâyenin kendi yazdığı bir hikâye olduğunu söyleyerek okurun gerçeklik algısına dokunur.

Kuşlar Yasına Gider'de nereden geldiği belli olmayan bir ses, anlatıcı-yazara, "Babalar, alınlarımıza yazılmış yalnızlıklardır; bu cümle senin kitaplarından birinde yer alıyor, öyle değil mi?" (Toptaş, 2017c, s. 194) diye sorar. *Sonsuzluğa Nokta*'da yer alan baba figürü için kullandığı bir cümleyi Toptaş, *Kuşlar Yasına Gider*'e de yerleştirmiştir. Yine *Kuşlar Yasına Gider*'de, anlatıcı-yazar, babası Aziz Bey'e kendisi hakkında hazırlanan kitaptan bahsederken, Aziz Bey vaktiyle onun "Noktanın Sonsuzluğu" (Toptaş, 2017c, s. 146) adlı bir romanını okumaya çalıştığını söyler. Bu, şüphesiz *Sonsuzluğa Nokta*'nın dönüştürülmüş hâlidir. Yine babası, anlatıcı-yazara, bu romanda yer alan minibüs şoförünü kendisine benzettiğini; fakat bu şoförün yanında yer alan çocuğun adının Bedran olduğunu görünce kendisiyle bir alâkası olmadığını düşündüğünü söyler. Bu gönderme oldukça manidardır. Çünkü Hasan Ali Toptaş'ın hayatı ile *Sonsuzluğa Nokta*'nın başkişisi Bedran'ın yaşadıkları arasında bir ilişki mevcuttur. Toptaş, tıpkı Bedran gibi çocukken minibüste hiç istemediği hâlde muavinlik yaptığından, tıpkı Bedran gibi kendisinin de kalabalık fobisi olduğundan bahseder:

İçinde bulundukları metnin vazgeçilmez bir malzemesi ya da kurgunun temel bir parçası gibi gözükseler de (ki öyledirler, öyle kılınmışlardır), bu mahşerî kalabalıkların, ruhsal yapımdan kaynaklanan, benim bile farkına varmadığım çok daha başka nedenleri olabilir tabii. Çocukluğumdan bu yana bir türlü yenemediğim kalabalık fobim olabilir sözgelimi. Sonsuzluğa Nokta'nın kahramanı Bedran'da da vardır bu fobi; otobüs terminalinin kalabalığından bile korkar, dehşet verici sahneler hayal eder. (Erbaş, 2017, s. 16)

Hemen ardından, "Bedran diye ad mı olurmuş yahu, ben ilk defa duyuyorum" (Toptaş, 2017c, s. 146) der Aziz Bey. Toptaş, baba figürünün oldukça belirgin olduğu ilk romanını, baba figürünün bambaşka bir şekilde yer aldığı son romanında Aziz Bey vasıtasıyla yad eder. *Kuşlar Yasına Gider*'de *Sonsuzluğa Nokta*'ya yapılan tek atıf bu değildir. *Sonsuzluğa Nokta*'da yer alan bir cümle ufak bir değişikliğe uğratılarak *Kuşlar Yasına Gider*'de yeniden kullanılmıştır:

Çocukluğum boyunca, işte böyle, hep onun gidişlerini gördüm ben, hep onun gidişlerini duydum ve kendimi hep onun gidişlerinden artakalan herhangi bir şey gibi hissettim. Çok seyrek gelirdi eve çünkü, sık sık giderdi ama, alabildiğine seyrek gelirdi. (Toptaş, 2017d, s. 69)

Evden sık sık gidip çok seyrek geldiği yıllardı o yıllar, küçük kardeşim Suat'ın, neşe topuna benzeyen o ele avuca sığmaz çocuğun çiçekten öldüğünü bile aylar sonra, seferden döndüğünde öğrenmişti bu yüzden. (Toptaş, 2017c, s. 31)

Hasan Ali Toptaş'ın bir söyleşisinde yer alan cümleleriyle yine romanda kullanılan cümleler arasında da benzer bir ilişki vardır:

Zaten o yıllarda burnumuzun ucunda gezinen bir mazot kokusuydu babam, kulağımızda çınlayan uzak bir motor sesiydi ve az evvel dediğim gibi, gitti mi gelmek bilmezdi bir türlü. Bu nedenle çocukluğumda annem, kardeşim ve ben hep yol gözlerdik. Arada bir boynumuzu büküp içimizi çekerek hep uzaklara bakardık daha doğrusu. (Toptaş, 2017c, s. 32)

(...) bizim evde gülünmezdi (...) Gerçekten, hiç mi hiç gülünmezdi; hep somurtulur ve uzaklara bakılırdı. Benim çocukluğumda babam uzaklardaydı çünkü. Yıllar sonra döndü ama bu kez de ne varsa, o bakmaya başladı uzaklara. (Tekin, 2017, s. 37)

Sonsuzluğa Nokta'da yer alan cümlenin dönüştürülüp kullanılmasına benzer bir durum, *Kuşlar Yasına Gider* ve *Uykuların Doğusu* romanları arasında da mevcuttur. Bu iki romanda da birbiriyle neredeyse aynı olan iki cümle kullanılmıştır. Bu iki cümlenin ortak özelliği, okurun metinle olan gerçeklik bağında bir sarsılma meydana getiren, okurun kurmaca bir dünyada olduğunu vurgulayan cümleler olmalarıdır. *Uykuların Doğusu*'nun dairevî yapısı, roman kişilerinin hikâyelerinin birbiriyle bir yerde kesişmesine imkân verir. Bu durumun bir örneği olarak roman kişilerinden "radyoevinde çalışan adam" ile anlatıcı-yazarın dedesi Cebrail, yıllar sonra bir kız isteme merasimi sırasında karşılaşırlar. Aralarındaki sohbet, "Böyle bir tesadüf ancak filmlerde ve romanlarda olur" (Toptaş, 2017e, s. 242) cümlesiyle başlar. *Kuşlar Yasına*

Gider'de ise, anlatıcı-yazarın eşi Seher, Aziz Bey'in Ankara'da başına gelenleri yorumlarken "bu tür tesadüfler sadece filmlerde ya da romanlarda olur sanırdım" (Toptaş, 2017c, s. 25) der.

Kuşlar Yasına Gider'de atıfta bulunulan bir diğer roman, *Kayıp Hayaller Kitabı*'dır. Bu göndermeler örtük bir yapıya sahiptir, metne usulca yerleştirilmiştir. *Kuşlar Yasına Gider*'de, anlatıcı-yazar babasının minibüsünü kasaba insanlarının işleri için nasıl kullandığını anlatırken, veresiye binen yolcuları "sırtı siyah ciltli kalın bir defter"e (Toptaş, 2017c, s. 36) kaydettiğini söyler. Bu cümle, *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda üstkurmaca öğesinin temelini oluşturan "sırtı siyah ciltli kocaman defter" ifadesini hatırlatır. Bu defter, *Kayıp Hayaller Kitabı*'nın bizzat kendisidir. *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda anlatıcı konumunda yer alan Hasan'ın Celil, Hüseyin ve Vakkas adında üç dayısından bahsedilir. *Kuşlar Yasına Gider*'deki anlatıcının da İzzet, Hüseyin ve Vakkas adında üç dayısı vardır. Benzerlikler bu kadarla da kalmaz. *Kayıp Hayaller Kitabı*'nda yer alan Hüseyin dayı, kardeşi Celil'den süt beyazı bir at alır ve o günden sonra evde huzur kalmaz. Hatta sonunda bu atı baltayla parçalayarak öldürür. *Kuşlar Yasına Gider*'de yer alan Hüseyin dayının da çok sevdiği bir atı vardır ve o öldükten sonra yokluğunun acısını azaltmak için telefonunun zil sesini at kişnemesi şeklinde ayarlatır.

"Hikâye son bulacaksa okurun zihninde son bulmalı aslında" (Kaplan, 2017, s. 87) diyor Toptaş, okuruna oyun oynadığını belirtiyor. Bu duruma öne çıkan iki örnek verilebilir. *Uykuların Doğusu*'nda, romanın ilk cümlesi "bir gölge gibi, masaya doğru yeniden yürüdüm." (Toptaş, 2017e, s. 7) küçük harfle başlayan yarım bir cümledir ve bu yarım cümlenin başı, romanın son cümlesi olan "Sonra, dayımın hikâyesini yazabilmek için kalktım, sendeleye sendeleye, ürkek" (Toptaş, 2017e, s. 280) ifadesiyle tamamlanmaktadır. "Kuşlar Yasına Gider", Ardahan Türküsü'nün dizelerinden biridir; romanın girişinde epigraf şeklinde bu türkünün iki dizesi verilmiştir. Bahsettiğimiz iki dize "Bu yol Pasin'e gider/Döner tersine gider" şeklindedir. Bu dizelerde romanın ismi yer almamaktadır. Eksiltilmiş iki dize, "Şurada bir garip ölmüş/Kuşlar yasına gider" şeklindedir. Romanın isminin epigrafta yer almasa da kitabın kapağında yer aldığını hesaba katarsak, bu durumda eksik kalan tek ifade "Şurada bir garip ölmüş" ifadesidir. Bu ifadenin eksiltilmesi ise, romanda yer alan ölümlerin olay gerçekleşene dek gizli kalması için bilinçli bir şekilde yapıldığını düşündürür.

Kayıp Hayaller Kitabı'nda, romanın ilk bölümünde roman kişilerinden Hasan ve Hamdi'nin kaçak olarak girip izledikleri bir filmde yaşananlar okura aktarılır. Bir süre sonra Hasan'ın filmde gördükleri, gerçek hayatta karşılık bulur ve yaşanmaya başlar. Örneğin, filmdeki baba karısını dövmektedir, romanda da Hicabi Elif'i, Celil Nesime'yi dövmektedir. Filmdeki adamın "sütbeyaz at"ı (Toptaş, 2017b, s. 12) roman kişilerinden Celil'de de vardır, hatta kasabada atı olan tek kişi Celil'dir. Filmdeki kadının eşyaları yakmasıyla Hüseyin'in evin önünde eşyaları yakması neredeyse birebir aynı manzarayı doğurmaktadır. Filmde babanın "gırç gırç" (Toptaş, 2017b, s. 14) ses çıkaran çizmeleri Celil'in ayağında da vardır. Filmde yer alan çocuk, babasının getirdiği afyon sütünü şeker zannedip yiyerek hayatını kaybeder. Bu sahne, Hasan'ın kardeşinin babasının getirdiği şekerleri yediği sahneyle benzerlik gösterir. Hasan'ın kardeşi de şekerler bittikten sonra çantada başka bir şey bulur, Hasan bu şey karşısında donup kaldığını söyler; fakat sonradan bunun bir yufka olduğu ortaya çıkar. Filmdeki çocuğun annesi, babası geldiğinde yufka açmaktadır. Aynı şekilde Elif'in Hicabi'den tokat yediği gün, Hicabi eve geldiğinde yufka açıyor olduğunu görmekteyiz. Tüm bunlar, aslında izledikleri filmin, Hasan'ın yaşadıklarından yola çıkarak yeniden ürettiği bir gerçekliğe ait olduğunu düşündürmektedir. Ki *Kayıp Hayaller Kitabı*, romanın başkişisi Hasan'ın kurduğu hayallerin ve onları yazdığı defterin ta kendisidir.

Romanda okuyucuya sunulan bir diğer oyunun öznesi, Hasan'ın hayalinde yaşayan en yakın arkadaşı Hamdi'dir. Hamdi'nin ve onun dedesinin somut bir gerçekliğinin olmadığı, romanın sonuna dek saklanır. Postmodernist anlatılara özgü bu gizem, bazı bölümlerde Hamdi'nin dedesi tarafından zedelenir, okurun kafası karışır. Fakat, Hasan'ın Hamdi'nin evine gitmesi, babaannesi ve dedesiyle birlikte oturmaları, dedesinin onlara öğüt vermesi gibi durumların olağan durumlar olması ve bu bölümlerde gerçeklik algısını bozacak bir durum yaşanmaması, okurda Hamdi'nin gerçekliğini sorgulama ihtiyacını doğurmaz.

Kurgu İçinde Kurgu: Üstkurmaca ve İllüzyon

"Asıl kahraman her daim metnin kendisidir."

(Arslan, 2017, s. 242)

Yazarın üstkurmaca ögesinden yararlanması, romanlarındaki gerçeklik algısını etkileyen unsurlardan biridir. Toptaş'ın romanlarında üstkurmaca örtük yahut apaçık bir şekilde yer almaktadır. Bu durum *Gölgesizler*, *Uykuların Doğusu* ve *Kuşlar Yasına Gider*'de apaçık bir şekilde yer alırken; Kayıp Hayaller Kitabı, Bin Hüzünlü Haz ve Heba'da daha gizli bir şekilde mevcuttur ve elbette türlü yorumlara açıktır. Yine okurun çözmesi gereken/beklenen bir oyuna dönüşmektedir.

Gölgesizler, hayal ile gerçeğin iç içe geçtiği, romanın yazılma sürecinin anlatıya dahil edildiği romanlardan biridir. Romanda birden fazla anlatıcı vardır. Bu anlatıcılardan ilki, romanı kurgulayan gerçek yazarın gölgesi olarak görebileceğimiz kişidir. Bu kişi, anlatıcı-yazar konumunda yer almaktadır. Romanın sonuna dek, romanı yazan kişinin o olduğunu düşünürüz. Diğer yandan, bu kişi romanın başından sonuna dek oğlunun tıraş bıçağı getirmesini bekler ve onu beklerken evinin penceresinde dışarıyı izler. Bu sırada hayalî bir mekân yaratır, ardından kendisinin de bir kopyasını yaratır ve onu hayal ettiği mekâna gönderir. Yani bir bakıma, kurmacanın kurmacasını yaratır. Böylece berber dükkânı ve köy arasında gidip gelen kurgu harekete geçmiş olur. Oğlu elinde bir gazeteyle geldiğinde gazetede yer alan bir haberden yola çıkarak romanın bütününü tasarlayan yazarın kendinden bir parça olarak berber dükkânına gönderdiği kişi, anlatıcı-yazardır. Üçüncü anlatıcı ise, âdeta roman kişilerinin bedenine girip çıkarak onların durumunu aktaran hâkim anlatıcıdır.

Romanda üstkurmacayı vurgulayan, okura bir kurmacanın içinde olduğunu hissettiren birçok ifade mevcuttur. Örneğin romanda yer alan köyün kurmaca bir mekân olduğu hissettirilir: "Bu köyün Tanrı'ya ve devlete en uzak köy olduğunu düşünürdü sonra..." (Toptaş, 2017a, s. 10) Romanın hemen ilk sayfalarında, berber dükkânında gördüğümüz anlatıcı-yazar ve berber arasında geçen diyalog da, bu duruma iyi bir örnektir. Berber, "buradaki her oyunu yalnızca kendisinin yönetebileceğini bir kez daha vurgulamak ister gibi" (Toptaş, 2017a, s. 8) sıradaki müşterisini çağırır. Berberin anlatıcı-yazar olabileceğini hissettiren bir ifadedir bu. Ardından anlatıcı-yazar, tıraş olmak ile roman yazmak arasında bir bağ kurar. Müşteri berber

koltuğuna oturduğunda "Yeni bir oyun başlıyor." (Toptaş, 2017a, s. 8) der içinden. Bu oyun, birkaç cümle sonra anlam kazanır. Berber, dükkânda bulunan anlatıcı-yazara "Hâlâ roman yazıyor musun?" diye sorduğunda, anlatıcı-yazar "Yazıyorum." diye cevap verir. (Toptaş, 2017a, s. 8-9) Romanının adı sorulduğunda ise anlatıcı-yazar, "Şimdilik bilmiyorum." (Toptaş, 2017a, s. 9) der. Çünkü gerçekten bilmiyordur. Bu ifade, romanın 'o anda' yazıldığını açıkça belli eder. Romanın on dokuzuncu bölümünde, berber dükkânında yer alan anlatıcı-yazarın henüz adını koymadığı romanını tasarladığını görürüz. Anlatıcı-yazar, romanını tasarladığı için berber dükkânında otururken bile aslında bambaşka yerlerdedir, zihninde bir yolculuğa çıkmıştır, sayfalarca uzaktadır.

Şehirdeki berber dükkânından çıkan çırağın henüz dönmediğinin belirtildiği on yedinci bölümde, anlatıcı-yazar 'yazar' olduğunu ve her şeyi bildiğini belirten bir cümle kurar. Bu bölümden hemen önceki bölümde Cennet'in oğlunun görünürde bir suçu yokken muhtar tarafından darp edilmesi anlatılmıştır. Anlatıcı-yazar, geç kalan berber çırağının "tıpkı Cennet'in oğlu gibi itilip kakılmasına dayanamayacağını" (Toptaş, 2017a, s. 95-96) söyler. Hemen ardından da kendi ifadesiyle "durup dururken", "Belki de çırak dönmeyecek." (Toptaş, 2017a, s. 96) deyiverir. Bu durum, anlatıcı-yazarın bildiği bir sırrı ağzından kaçırdığı izlenimi yaratır.

Üstkurmacanın belirginleştiği iki durumdan daha söz edilebilir. Bunlardan birincisi, anlatıcı-yazarın 'aslının' bulunduğu ev hakkında söylenenlerdir. İkincisi ise, anlatıcı-yazarın berber dükkânında beklemekten vazgeçip şehrin caddelerine karıştığı bölümde, roman kişilerine uyum sağlayarak kaybolmasıdır. Bu kayboluş, sıradan bir kayboluş değildir. Çünkü anlatıcı-yazarın yolunu kaybetmesi demek, romanın da yolunu bulamaması demektir. Romanın otuz yedinci bölümünde kaybolacağı hissine kapılan anlatıcı-yazar, kırk üçüncü bölüme gelindiğinde çoktan kaybolmuştur. Kendi yarattığı berber dükkânını bir türlü bulamaz.

Anlatıcı-yazar kendi yarattığı gerçekliğin içinde kaybolur. Onun yaşadığı ev hakkındaki bilgiler, berber dükkânından çıktığında, çöp kamyonlarını *"Karadüş Caddesi'ndeki apartmanın üçüncü katındaki"* (Toptaş, 2017a, s. 214) evinden daha önce de gördüğünü

belirttiği sırada elde edilir. Üstelik romanın başka bir bölümünde anlatıcı-yazar henüz berber dükkânındayken yarattığı şehrin içinde bulunan apartmanın üçüncü katındaki pencerede bulunan adamı görmüştür. Romanın sonunda ise, *"Apartmanın önüne geldiğimde, başımı kaldırıp üçüncü kattaki odamın penceresine baktım; her zamanki gibi açıktı. İşte bu iyi, dedim merdivenleri yorgun adımlarla tırmanırken kendi kendime, karşıma çıkan onca engele karşın hâlâ yazıyorum demek ki..."* (Toptaş, 2017a, s. 255) der anlatıcı-yazar. Onun bu sözleri, berber dükkânında oturan anlatıcının, anlatıcı-yazarın ta kendisi olduğunu en açık ifade eden cümlelerdir. Ki romanın sonuna dek gizemini koruyan; yalnızca aralarda okura sezdirilen bu durum sonunda açıklığa kavuşur.

Kayıp Hayaller Kitabı'nda da anlatının kurmaca olduğuna dair bir ipuçları verilmektedir. Bunlar arasında "...bir yandan da kasabanın kırtasiyecilerinden satın alınmış ucuz bir dolmakalemle oturup gecenin bu vaktinde acaba kim yazıyor beni, dedim..." (Toptaş, 2017b, s. 249-250) cümlesi, başkişi olan Hasan'ın zihninden geçenlerin hızla aktarıldığı satırların arasına sıkıştırılmıştır. Bir yazarın var olma ihtimaline okurları da ekler Hasan: "...bir yandan da hem kocaman bir bardakla çayını yudumlayıp hem de sigarasını tüttürerek acaba müsveddelerimi kim daktiloya çekiyor şimdi, beni kim diziyor satır satır, ya da çoktan dizilip basıldım da şu anda hangi okurun gözünde tekrar yazılıyorum, dedim..." (Toptaş, 2017b, s. 250)

Hasan Ali Toptaş, bir söyleşi sırasında *"Kim yazıyor beni?"* sorusunun metin içindeki konumunu şu şekilde değerlendirmiştir:

Kayıp Hayaller Kitabı'nın metni benim şimdiye dek okuduğum metinlerin ve bu metinleri yazanların okuduğu öteki metinlerin doğurduğu bir başka metin olduğuna ve bir yerde Kevser de 'binlerce hikâye tadında gözüken belleklerden silinmiş bir hikâye'ye dönüştüğüne göre; artık aynı zamanda, Kayıp Hayaller Kitabı'ndaki metnin adı da 'Kevser'dir. Başka bir deyişle, roman kişisi roman metninin kendisidir. Hatta bir adım daha atıp orada Hasan'ın anlatıcı olduğunu ve onun da 'ağır ağır Kevser kıvamında kıvranıp duran bir hikâyenin ta kendisine dönüştüğü'nü düşünürsek, aynı zamanda anlatıcı da metnin kendisidir. Bu yüzden, o noktada metin, canlı bir

roman kişisi gibi ‘acaba kim yazıyor beni?’ diye dile gelip kendi kendini sorgulamaya başlar. (Ecevit, 2017, s. 159)

Romanın kurmaca yönünü vurgulayan bir diğer unsur, Hasan’ın defteridir. Hasan’ın “sırtı siyah ciltli kocaman defter”ine ne yazdığı yahut sürekli bir biçimde bir şey yazıp yazmadığı belirsizdir. Ancak Hasan’ın bu defteri yanından ayırmadığı bilinir. Ayrıca, hâkim bakış açısıyla olayları aktaran anlatıcı Hasan’ın yazdığını vurgular: “Gülen Hasan’sa başını eğip hemen susuyordu tabii, ders çalışıyorum diye o sırtı siyah ciltli kocaman defteriyle kalemini alıyor ve gaz lambasından yayılan ışığın en uç noktasına gidip somurta somurta bir şeyler yazmaya başlıyordu.” (Toptaş, 2017b, s. 179-180) Hasan’ın “somurta somurta” yazması da önemli bir ayrıntıdır. Bu durum, onun içinde bulunduğu gerçeklerden kaçarak hayallere sığındığını gösterir. Böylece *Kayıp Hayaller Kitabı* yeniden anlamlanır. Roman kişilerinden Hamdi ve onun dedesinin Hasan’ın hayalinde yarattığı kişiler olduğu anlaşıldığı zaman, bu defterin bir ipucu olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Hasan, hayallerini, bir yazarın hikâyelerini daktiloya geçmesine benzer bir biçimde ilmek ilmek işler. Onun defteri romanı, Hasan ise romanın yazarını temsil etmektedir. Fakat, metnin yazılış süreci apaçık bir biçimde romanda yer almaz. Okur, bu sonuca sezgi yoluyla ulaşmaktadır.

Romanın anlatıcının sözleriyle eş zamanlı olarak yazıldığını düşündüren bir örnek de, roman kişilerinden Kevser’in Hasan’a bakıp da o yeni bir şey demediği için yürümeye devam ettiği sahnedir. Hasan burada metni yazan konumundadır ve Kevser’i yönlendirmektedir:

Tutup Kevser’i dağlara gönderirdim sözgelimi; o garibim de, hiç sesini çıkarmadan boynunu büküp yürürdü hemen, torbasını sürükleye sürükleye üzüm bağlarını geçer, ta tepeye kadar tırmanır, kartal çığlıklarının gölgesinde durup orada soluklanır, sonra dönüp bana bakar ve ben ağzımı açıp yeni bir şey demediğim için tekrar yola koyulurdu. (Toptaş, 2017b, s. 67)

Bin Hüzünlü Haz’da, anlatıcı, roman boyunca “hâlâ oradaysanız”, “size” gibi ifadeleriyle okura seslenerek anlatının kurmaca bir gerçeklik olduğunu sıklıkla hatırlatır. Hatta, okura, “metnin içinde kaybolup gidebilmesi için çeşitli kapılar açtığını” (Toptaş, 2016, s. 31) açıkça

ifade eder. Diğer yandan, anlatıcı-yazar, Alaaddin'le geçireceği geceleri betimlerken, aslında metni oluşturduğu geceleri de ifade etmektedir:

Kenarları, bize dünyanın öteki ucunda yankılanıyormuş gibi gelen incecik kalem cızırtılarıyla süslenmiş; içi sancılı daktilo tıkırtıları, alın kaşımalar, deri değiştirmeler, yarışırcasına yan yana yürümeler, efkârlı efkârlı sigara içmeler, dudak bükmeler, aniden kalkıp şıngır şıngır oynamalar ve kâğıtların beyazlığına doğru yayılan belli belirsiz gülümsemelerle doldurulmuş; hem dervişlerin çile odalarına hem de cennetin sonsuzluğuna benzeyen, bir varmış bir yokmuş tadında, uzun uzun geceler... (Toptaş, 2016, s. 23)

Bin Hüzünlü Haz'da yazar, okur ve metin aynı konumdadır. Metni aktaran anlatıcı-yazar olmasına rağmen, zaman, mekân ve Alaaddin'in belirsizliği, bir bakıma anlatıcının da belirsizleşmesine sebep olur. Yer yer okur ve metnin kendisi de, Alaaddin'i arayan kişi olmakta yani bir bakıma eş zamanlı bir şekilde anlatıcı görevini üstlenmektedir. Okura ve metne kendi arayışını devam ettirmesi için imkân tanınır. Kendini "...değişik serüvenlere ait binlerce cümle taşıyan, yüzü virgüllerle dolu upuzun bir cümle gibi hisseden" anlatıcı-yazar, "...bana benzeyen başka başka cümleleri de peşime takmış, sırf doğru yolu yitirmenin zevkini yaşayabilmek için bile isteye oyalanıyordum sanki" (Toptaş, 2016, s. 99) diyerek okuru bu oyuna nasıl dahil ettiğini söylemektedir âdeta.

Anlatıcı-yazarın arayışını anlatan "ancak kelimelerle gidiliyor ya da, kalınacaksa kelimelerle kalınıyor, kelimelerle yaşanıyor, kelimelerle gülünüyor, kelimelerle ağlanıyor ve sonunda gene kelimelerle kös kös geri dönülüyor ama" (Toptaş, 2016, s. 40) ifadesi, her şeyin kelimelerle deneyimlendiği bir kurmaca gerçekliğin içinde bulunulduğunu açıkça göstermektedir. Diğer yandan, anlatıcının Alaaddin'i aradığı sırada türlü hikâyelerin içinden geçerek sonunda kendisini "Alaaddin'in hikâyesini arayan cılız bir hikâye" (Toptaş, 2016, s. 60) gibi hissetmesi, yine kurmaca bir gerçekliğin içinde bulunulduğunu açık bir biçimde belli eder. Benzer bir şekilde, anlatıcı 'anlatı ormanı'nda yol alırken sonunda bu ormandan çıkmanın tek yolunun "ormanın içindeyken, dışını hayal etmek" (Toptaş, 2016, s. 109) olduğunun farkına varır. Görüldüğü gibi bu metinde yer alan kapıları açan anahtar, hayal etmek/kurmaktır.

Anlatıcı, Alaaddin'e kavuştuğu zaman, "ezik harflerin, kırık hecelerin, parçalanmış cümlelerin, bunların etrafında uçuşan sigara dumanlarının, bu dumanların çeşitli boşluklarından gözüken çay bardağı, mürekkep şişesi, sandalye, masa ve sözlük gibi eşyaların uğultuları arasında" (Toptaş, 2016, s. 23) oturup kendi yaralarını saracaklarını söyler. Burada adı geçen eşyalar, bir yazarın çalışma ortamına ait eşyalardır ve dolayısıyla metinle oynayan bir yazarın varlığını hissettirmektedir.

İç içe geçmiş birçok hikâyeden meydana gelen *Uykuların Doğusu*'nda roman boyunca anlatıcı-yazar, kendisine ait bir odada, camların ardından şehri seyreder, sık sık okura seslenir. Ne yazacağını bilememektedir. "Sana anlatacağım hikâyenin nereden başlayacağını bilemediğim için" (Toptaş, 2017e, s. 8) ifadesini kullanan anlatıcı-yazar, 'bulanık görüntüler'in arasında savrulurken Haydar'ın camın önüne gelerek onunla konuşması ve ardından da yok olmasının ardından nihayet hikâye anlatmaya başlamaktadır. Zamanla anlattığı bütün hikâyeler birbirine bağlanır.

Uykuların Doğusu'nda roman kişilerinden Haydar ve Dayı, diğer kişilerden farklı bir işleve sahiptir, metnin üretilen/yaratılan bir gerçeklik olduğunu vurgularlar ve üstkurmacayı desteklerler. Haydar, anlatıcı-yazarın bulunduğu odada iletişim kurduğu tek roman kişisidir. Haydar'ın somut bir gerçekliğe sahip olup olmadığı kesin bir şekilde belli değildir. Romanda anlatıcı-yazarın, Haydar için, onun 'cismen' var olmadığını düşündüren sözleri mevcuttur. Örneğin, Haydar bir görünüp bir kaybolurken "buharlaşmış gibi, birdenbire" (Toptaş, 2017e, s. 9) yok olur. Haydar'ın şehir insanlarını deyim yerindeyse parmağında oynattığı oyun sahnelerinden birinde, "Haydar, karşısına çıkan engellerin arasından tıpkı bir su, tıpkı bir ışık, ya da tıpkı bir hayalet gibi şaşılası bir hızla akıverir." (Toptaş, 2017e, s. 27) Anlatıcı-yazar ondan bahsederken Haydar hep camın önünde bir yerlerdedir. Romanın birinci bölümünde "hikâyenin nereden başlayacağını bilemeyen" (Toptaş, 2017e, s. 8) anlatıcı-yazar, Haydar'ın "şehre meydan okuyan uzun boylu bir hayalet gibi" (Toptaş, 2017e, s. 8) camın önüne gelişiyle ürperir. Bu sahnede Haydar'ın yazarın bilinçaltına ait olduğunu düşündüren iki ayrıntı vardır. Bunlardan birincisi, yazarın Haydar'ın bu hareketinin karşısında ona "ilk kez görüyormuş gibi"

bakmasıdır. İkincisi ise, ona bakarken "çocuksu bir şaşkınlık" duymasıdır. (Toptaş, 2017e, s. 8)

Haydar, daha romanın başında anlatıcı-yazarın bulunduğu odanın camına doğru gelerek ona "o kâğıtlara ne yazıyorsun sen" (Toptaş, 2017e, s. 8) diye sorar. Haydar, anlatıcı-yazarın hikâye yazdığını öğrenir öğrenmez caddeye koşarak insanlara "kaçın yağmur yağacak" (Toptaş, 2017e, s. 9) diye bağırmaya başlar ve bunu bir kâhin edasıyla gerçekleştirir. Onun bu ifadesi, bizi iki farklı noktaya ulaştırmaktadır. Öncelikle bu ifadedeki 'yağmur', yazarın anlatacağı hikâyeyi simgelemektedir. Yani Haydar'ın yağmur haberini insanlara telâş içinde vermesi, yazarın hikâye anlatacağını anlamasıyla eş zamanlıdır. Diğer yandan bu hareketinden sonra Haydar birdenbire kaybolur ve bu sırada yazarın burnuna "acayip bir yağmur kokusu" (Toptaş, 2017e, s. 9) gelir. Hemen ardından anlatıcı-yazar, yıllar evvel bu şehri felaketin eşiğine getiren yağmuru hatırlar ve roman kişilerinin hikâyelerinin kesişim noktası olan sel felaketi anlatıcı-yazar tarafından anlatılmaya başlanır. Görüldüğü gibi Haydar'ın bahsettiği yağmur, aynı zamanda anlatıcı-yazarın anımsadığı yağmurdur. Bu durumda Haydar'ın, anlatıcı-yazarın hikâye anlatacağını öğrendiği an insanlara yağmur yağacağını bildirmesi, aslında anlatıcı-yazarın hangi hikâyeyi anlatacağını da bildiğini göstermektedir. Bu, bizi biraz evvel sözünü ettiğimiz noktaya geri götürmektedir. Haydar, yazarın bilinçaltını simgeleyen bir unsurdur. Yazarın zihninin bulandığı anlarda yardımına yetişmekte ve onun hikâye anlatmaya devam etmesini sağlamaktadır.

Romanın on ikinci bölümünde, Haydar'ın yine bir anda gelerek pencerenin önünde durduğu anlardan birinde, anlatıcı-yazar cama yansıyan yüzünün Haydar'ın görüntüsüne karıştığını görür. Bu hadise, anlatıcı-yazarın kendisine dışarıdan bakıyormuş gibi bir izlenime kapılmasına neden olur. (Toptaş, 2017e, s. 158) Hemen ardından Haydar, yazara hikâyenin neresinde olduğunu sorar ve bunun üzerine anlatıcı-yazar, "asıl hikâyeyi çoktan bırakmışım da, bana asıl hikâye suretinde görünen başka bir şeyi yazıyormuşum hissine de kapılıyorum" (Toptaş, 2017e, s. 158) der. Haydar bu sırada, harflerin arasından bakıyormuş gibi olur. Bu satırlarda anlatıya dahil olan diğer kişi anlatıcı-yazarın dayısıdır. Çünkü anlatıcı-yazar aslında dayısının hikâyesini anlatmak istemektedir fakat farklı kişilerin hikâyelerinde gezinip

durmaktadır. Romanın ilk sayfalarından itibaren belirli yerlerde, anlatıcı-yazarın dayısını ve onun tek katlı evini anımsadığı görülmektedir. (Toptaş, 2017e, s. 41, 59, 94, 161...) Yazar birçok kişinin hikâyesini yazmış olmasına rağmen, romanın sonunda, aslında dayısının hikâyesini yazmak istediğini söyler. Dayısının hikâyesini yazabilmek için *"yeniden"* (Toptaş, 2017e, s. 7) masaya yönelen yazar, aslında romanın son cümlesinden ilk cümlesine doğru yürür. Böylece okur, yazarın dayısının hikâyesini yazmaya karar verdiğini düşünürken, başa döner ve aslında tüm okuduklarının bu amaç doğrultusunda yazıldığını anlar.

Dayısının yazma eylemi üzerine söylediği ifadelerin kimi zaman Haydar'ın ağzından verildiği görülür. Anlatıcı-yazar, dayısının hikâyeler hakkında söylediği her şeyin Haydar tarafından kendisine hatırlatıldığını açıkça ifade eder. Hatta bu durum, romanda anlatıcı-yazarın Haydar'dan korkmasına neden olur.

Romanda üstkurmacanın belirginleştiği birçok bölüm mevcuttur. Örneğin yazar, hikâyesine devam ettiği sırada "önünde duran kâğıtlar"dan (Toptaş, 2017e, s. 46) bahsetmektedir. Ya da yazarın kendini bu kadar açık bir biçimde belli etmediği; örtük bir biçimde varlığını hissettirdiği duruma bir örnek olarak, radyoevindeki adamın "büsbütün kaybolup gitmesin diye, çok uzaklardan birinin onun üzerine el feneri tutuyormuş" (Toptaş, 2017e, s. 57) gibi hissetmesi gösterilebilir. Anlatıcı-yazarın dayısı, üstkurmaca ögesine en büyük katkıyı sağlayan unsurdur. Dayısının anlatıcı-yazara "Hasanım Ali" (Toptaş, 2017e, s. 254) şeklinde hitap etmesi, okuru doğrudan romanın gerçek yazarı olan Hasan Ali Toptaş'a yönlendirmektedir. Dayının hikâye yazmak hakkındaki sözleri arasında, kurmaca ile gerçeklik ilişkisi hakkında ifadeler de mevcuttur. Örneğin, dayısı anlatıcı yazara, "zaten gerçeklerin birazı gerçek değildir Hasanım Ali, bu nedenle söyleyeceğin yalanlardan bazılarını tamamlama, bırak kubbeleri eksik olsun" (Toptaş, 2017e, s. 260) diyerek kurmaca bir metinde, metnin iç gerçekliği dışında bir gerçek aranamayacağını vurgular.

Heba'da yine okurun yorumuna açık bir üstkurmacadan bahsedilebilir. Romanın ikinci bölümünde başkişi konumundaki Ziya, gördüğü rüyadan yola çıkarak anılarının peşine düşer. Bu anılar yolculuğunda, bir kuşu öldürdüğü güne de uğrar. Peşine takıldığı çocuklarla birlikte

yol alırken “etrafında gezinen ayak seslerinin üzerinde ilerliyormuş gibidir aslında, aşağıya baktıkça bacaklarının durup dinlenmeden hareket ettiğini görmektedir ama nedense yere bastığını hissedememektedir.” (Toptaş, 2014, s. 62) Bahsi geçen kuşu gördükten sonra, arka arkaya üç farklı çocuğun ona doğru koştuğunu görür, fakat bu çocukların üçü de bir anda ortadan kaybolur. Hayal âleminden uyanan Ziya, kendini rüyasını düşündüğü yerde bulur. Aslında arkadaşı Kenan’ın köyündedir ve buraya yeni gelmiştir. Kenan’la arasında geçen konuşma, Ziya’nın gördüğü rüyanın gerçekliğini sorguladığını göstermektedir:

Üstelik bütün bunları anlatırken arada bir kendisinden beklenmeyecek türden, şaşırtıcı cümleler kuruyor. Halbuki, bilirsin, bir rüyada o kadar çok konuşma olmaz. İşte bu sebeple, inan bana, benim gördüğüm rüya pek rüyaya benzemiyor.

Bence abartıyorsun, rüya değilse ne peki?

Bilmiyorum ama bu işte bir tuhaflık var. Mesela, rüyanın sonunda evden çıkarken kulağıma kâğıt hışırtıları geldi, o sırada dönüp benimle birlikte yürüyen ev sahibeme sordum, o da hizmetçim dosyalarla uğraşıyor galiba diye cevap verdi bana. Halbuki ben tam asansöre yaklaşırken, hizmetçisi olacak kız omzunda çantasıyla oradan çıktı. (Toptaş, 2014, s. 101-102)

Ziya’nın bahsettiği ‘kâğıt hışırtıları’, bir üstkurmaca örneği olarak değerlendirilebilir. Bu kâğıt hışırtıları, yazarı ve onun kaleminin dokunduğu kâğıtlara çağrışım yapar. Ziya, rüyada olduğunu nasıl fark edebiliyorsa bir romanın içinde yaşadığını da fark ediyor gibidir. Kenan’la konuşmasının sonunda, tartışmayı noktalayan söz olarak “...belki de gerçek rüya burada oluşumdur, bilemiyorum” (Toptaş, 2014, s. 103) demesi, bu ihtimali destekler. Benzer bir durum, yine roman kişilerinden Ebecik ile Ziya’nın annesinin diyalogunda yer alır. Ebecik’in, “şu an bilmediğimiz bir yerde bilmediğimiz birisi aynen böyle pişirilmiş bir yemeğin hasretini çekiyor olabilir, bu bahsi fazla uzatmayalım bence” (Toptaş, 2014, s. 79) demesi, okuru kast ettiğini düşündürmektedir.

Romanın Rüya başlıklı ikinci bölümünde, Ziya'nın geldiği köyün adı ilk defa geçer. Ziya'nın arkadaşı Kenan'ın köyü olduğu için "Kenan Eli" olarak tanımladığı bu köyün gerçek adı "Yazıköy"dür. Toptaş'ın okuruna oyunlar oynamayı, metinlerine bulmacalar yerleştirmeyi seven bir yazar olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, "Yazıköy" bir köy adından fazlasıdır. İlk okunduğunda zihinde 'yazı yazmak için ayrılmış bir köy'ü çağrıştırmaktadır. Bu çağrışım, romanın geneline bakıldığında anlamlıdır. Sınırları biraz zorlayarak Yazıköy'ün içinden bir 'yazık' sözcüğü yahut 'yazık köy' tamlaması da çıkarılabilir ve bunlar, köy insanının eleştirilen değişimiyle, köyün iftiracı insanlarıyla, onların iftiralarıyla heba olan hayatlarla ilişkilendirilebilir. Diğer yandan, yazı sözcüğünün mecazen alınyazısı anlamına geldiği düşünüldüğünde, köyün adı farklı bir anlam kazanır. Romanda Kenan'ın da Ziya'nın da kaderi, bu köyde yaşayan insanlar tarafından çizilir. Böylece Yazıköy, kaderi, talihi, hayat çizgisini ifade eder.

Roman boyunca her şeye hâkim olan anlatıcı, Yazıköy'de yaşamaktadır, bu durum romanın son sayfalarında anlaşılmaktadır. Ziya'nın köylülerden kaçarken çaldığı kulübe kapısı, anlatıcı tarafından açılır. Ziya'nın kapıyı çalmasıyla birlikte o zamana kadar hâkim bakış açısıyla konuşan anlatıcı, çalan kapı için "kalkıp açtım" (Toptaş, 2014, s. 306) diyerek, birinci ağızdan konuşmaya başlar. Böylece Yazıköy, kurmaca bir dünyayı temsil eder. Ayrıca Yazıköy, romanın dördüncü bölümünün de adıdır. Bu bölümde, Ziya'nın romanda gerçekliği belirsizleşen Hulki Dede'yle bu bölümde tanıştığı ve Ziya'nın kendisini takip ettiğine inandığı, romanın ana meselelerinden biri olan kuştan Kenan'a bu bölümde bahsettiği görülür. Kenan'ın Ziya'ya bu bölümde, "hayal âleminde yaşan küçük bir çocuğa" (Toptaş, 2014, s. 142) bakar gibi bakması da önemli bir ayrıntıdır.

Romanda yazarın en büyük oyunu, yine üstkurmaca ögesiyle ilişkilidir. Ziya bir karaltı görür, Cabbar ve Numan'ın kendisinden yardım istemek için geldiği gün dağlara doğru bakarken daha önce fark etmediği bir şeye gözü takılır. Cabbar, ne gördüğünü sorduğunda işaret ederek karaltıyı göstermesine rağmen, Cabbar işaret edilen yerde bir şey göremez. Benzer bir biçimde, Kenan'a gördüğü karaltıdan bahsettiğinde, Kenan da göremez bu karaltıyı. Hatta Ziya'nın ısrarı üzerine bir kez daha bakar ve Ziya'ya, "Belki sen zihnindeki bir şeyi

görüyorsundur.” (Toptaş, 2014, s. 275) der. İlerleyen satırlarda, Kenan, karaltıyı kendisinin de gördüğünü söylemektedir. Bu karaltı, Kenan’ın ölümünden sonra, Ziya’nın köyde kendisi hakkında çıkan söylentileri Körükçü Kâzım’dan öğrenmesiyle birlikte yeniden karşımıza çıkar. Ziya önce bağ evinin önündeyken görür bu karaltıyı, sonra peşine takılan köylülerden kaçmak için dağlara doğru yol aldığında. Ziya dağlara çıkan yolda bir kulübeyle karşılaşmakta ve bu kulübenin içinde anlatıcı yer almaktadır. Bu durum, Ziya’nın devamlı gördüğü bu karaltının anlatıcı olabileceğini düşündürür.

Diğer yandan Ziya, bu kulübedeyken kendisini dışarıdan görür ve gördüğü Ziya köylüler tarafından yakalanır. Anlatıcı bu bölümde hâkim bakış açısını terk eder ve birinci ağızdan konuşur. Sanki yaşananlar da Yazıköy’ün içindeki bu gizli kulübenin dışında kalmıştır. Başka bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, Ziya’nın gördüğü bu karaltının aslında kaçmaya çalıştığı her şeyin birleşerek bir cisim kazanmış hâli olduğu düşünülebilir. Çünkü Ziya kaçışını bu karaltıyı gördüğü yere, dağlara doğru gerçekleştirmektedir ve aslında sığındığı kulübede kaçtığı her şeyle yeniden karşılaşmaktadır. Çünkü anlatıcı, Ziya’nın baştan sona tüm hayatını seslendiren kişidir.

Romanın beşinci bölümünde, Ziya, Kenan’a nasıl bir iyilikte bulunduğu bir türlü hatırlayamaz ve askerlik anılarına dalıp gider. Bu anıları yoklarken köyden uzaklaşır ve ormanın içine doğru yürür. Bu dakikalarda mekân ve zaman hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade eder:

Şuracıkta dediği bir tepeye, şırıltısını işittiği bir tepeye ya da ayan beyan gördüğü, çevresi ulu çamlarla çevrili bir açıklığa çoğu kez onca gayret göstermesine rağmen bir türlü ulaşamıyordu sözgelimi. Bazen de çok uzaklarda olduğunu tahmin ettiği bir kayalığa yahut mümkün değil, oraya kadar yürümem dediği bir noktaya nasıl olduğunu bile anlayamadan akıl almaz bir hızla ulaşıveriyordu. Ulaşınca da hayretler içerisinde kalıyordu tabii, durup derin bir nefes alıyor ve ne çabuk geldim yahu, ben şimdi sahiden burada mıyım diye habire sağına soluna bakınıyordu. İşte o vakit, görünmeyen bir el bilinmeyen bir yerden uzanıp mesafelerle

oynuyormuş gibi geliyordu ona. Hatta bu yüzden kendine ve tabiata olan güveni azalıyor, güveni azalınca da etrafına tedirgin gözlerle bakıyordu. (Toptaş, 2014, s. 148-149)

Burada bahsedilen 'görünmeyen el', yazarın elidir. Yazar, her şeyin hâkimidir, Ziya bunu fark ettiği için kendine olan güveni azalır. Çünkü her şeyin bu elin kontrolü altında olduğunu ve hatta kendisinin de o el nereye isterse, onu nereye gönderirse oraya gideceğini bilir. Ziya'nın tedirginliği, başına neler geleceğini bilmemesinden ve kaderinin yazarın ellerine teslim olmasından kaynaklanmaktadır.

Kuşlar Yasına Gider'de, metnin yazılış süreci, *Uykuların Doğusu*'ndaki gibi açık bir şekilde verilmez; fakat *Kayıp Hayaller Kitabı*'ndaki kadar gizli de değildir. Romanın ilk cümlesiyle anlatıcının aynı zamanda bir yazar olduğunu anlaşılır. Bu giriş paragrafı, yazarın iç sesinin üstkurmacayla yansıtılmasına örnektir: "İçimdeki ses uzaklara çekilmişti. Aylarca tek satır yazamadım bu yüzden, masada öylece oturdum durdum." (Toptaş, 2017c, s. 7) Hemen ardından yazar kalemini kutusundan çıkarır, kapağını açar ve haznesine mürekkep çeker. Fakat aylardır yazamadığı gibi yine bir şey yazamaz. Telefon çalar ve annesinden babasının Ankara'ya doğru yola çıktığını öğrenir. Anlatıcı-yazarın bu cümleleri romanın sonunda tamamlanır, anlamlanır ve yine okura oynanan bir oyunun parçası olduğu ortaya çıkar. Babası Aziz Bey'in cenazesinden sonra eşiyle Ankara'ya dönen anlatıcı-yazar, eve gelir gelmez kalemine davranır ve romanın başında yer alan "lacivert gövdeli kalemi çıkardım kutusundan; kapağını açtım, yavaş yavaş mürekkep çektim ve haznesi tamamen doldu mu diye kaldırıp baktım" (Toptaş, 2017c, s. 7) ifadesi, romanın sonunda yer alan "Haznesinin boş olduğunu biliyordum tabii. Doldurmak için, soluma dönüp raftaki mürekkep şişesine uzandım" (Toptaş, 2017c, s. 248) ifadesiyle bütünleşir. Yani romanın son cümlesi, okuru romanın girişine yönlendirir. Bu durum, hemen son cümlesi ilk cümlesine bağlanan *Uykuların Doğusu*'nu akla getirmektedir. İki roman da dairevi bir kurguya sahiptir.

Romanda üstkurmaca ögesini destekleyen unsurlardan biri, kanaatimizce, anlatıcı-yazarın kızı Ayperi'nin gördüğü tuhaf rüyadır. Önce anlatıcı-yazarın eşi Seher, Ayperi'nin gördüğü rüya yüzünden uyandığını ve ağzından yalnızca "defter" (Toptaş, 2017c, s. 33)

kelimesi çıktığını söyler; daha sonra Ayperi, anlatıcı-yazara, rüyasında onunla birlikte bir defterin içinde yürüdüğünü ve bu defterin "öyle böyle değil, çok büyük" (Toptaş, 2017c, s. 42) bir defter olduğunu söyler. Rüyaya göre, anlatıcı-yazar ve Ayperi bu defterde yürürken birdenbire kocaman bir kalem düşer, bu kalemi birlikte tutarlar ve bir daire çizerler. Bu daire sayesinde oluşan boşluktan defterin dışına çıkarlar ve çıktıkları gibi de gökkuşağının üstüne düşerler. Anlatıcı-yazar, kızına, gökkuşağının tüm renkleri içerdiğini ve tüm renklerin karışımının da yine beyaz olduğunu söyler. Ve ekler: "Beyaz da tüm renklerin birleşimi olduğuna göre, demek ki biz yine beyaz bir yere düştük. Defterin dışına çıkıyoruz diye öteki sayfaya düşmüş olabiliriz yani, öyle değil mi?" (Toptaş, 2017c, s. 43) Bu yorum, yazma ve okuma sevdasına tutulmuş bir kişinin istese de bu kocaman defterin içinden çıkamayacağını vurgulamaktadır âdeta. Anlatıcı-yazarın bir defterin içinde yer alması ve üzerine kalem düşmesi, yazdıkları altında ezilmesi durumunu düşündürür. Anlatıcı-yazarın ezilip ezilmediği de kesin bir şekilde belli değildir, çünkü kızıyla birlikte diğer sayfaya düştüklerini düşünür.

Sonuç ve Öneriler

Hasan Ali Toptaş'ın romanlarını gerçeklik odağında değerlendirdiğimiz bu çalışmada, yazarın romanlarında tekrar eden meselelere değindik. Toptaş'ın romanlarında bir tür 'iç metinlerarasılık', yani romanlarında diğer romanlarına yapılan türlü göndermeler söz konusu olduğunu tespit ettik. Bu göndermeler, bilinçli bir okurun gözünden kaçmayacak niteliktedir ve yazarın okuruna oynadığı bir oyuna dönüşmektedir. Diğer yandan, yazarın romanlarında kurguyu şekillendiren unsurlardan biri, 'belirsizlik' atmosferidir. Yazarın 'gri renkli' romanları, bir tür bulanık gerçekliği temsil etmektedir. Romanlara hâkim olan bu atmosfer, okurun metinle olan bağını da etkilemektedir. Gerçeklik sorgulamaları ve varoluşsal şüphe, romanlarda ortak olarak karşımıza çıkan bir diğer unsurdur. Ve yine, okurun gerçeklik algısında değişimlere sebep olmaktadır. Roman kişilerinin kendi varlığından bile şüpheye düştüğü durumlar söz konusudur. Kurgudaki bu gerçek-hayal çatışması, okurun zihninde de benzer bir çatışmaya yol açmaktadır.

Yazarın romanlarında kendi hayatından izler bulmak da mümkündür. Fakat okur merkezli bir çalışma meydana getirdiğimiz için romanların bu yönü üzerinde durmamayı tercih ettik. Bugüne kadar yazar hakkında yapılan birçok çalışmada, bu nitelikler tespit edilmiş durumdadır. Diğer yandan bazı romanlarda büyülü gerçekçi unsurlar yer almakta ve Toptaş bazı araştırmacılar tarafından büyülü gerçekçi akıma dahil edilmektedir. Toptaş'ın her ayrıntısıyla büyülü gerçekçi yazarlarla benzer özellikler gösterdiğini söyleyemeyiz; fakat bazı yönleriyle büyülü gerçekçi olduğunu kabul edebiliriz. Yazarın geleneksel unsurlardan yararlanması, romanlarına olağan dışı hadiseler yerleştirmesi, roman kişilerinin olağan dışı hadiseler karşısında tepkisiz kalması, büyülü gerçekçi niteliklerdir. Fakat, bu unsurları da bir başlık açarak değerlendirmek yerine malzeme olarak romanlarda öne çıkan unsurları kullanmayı tercih ettik.

Yazarın romanlarında toplumsal meseleler de yer almaktadır. Hatta bazılarına eleştirel gerçeklik bağlamında yaklaşmak mümkündür. Onun romanlarında, bazı meseleler, eleştiri unsuru olarak yer almaktadır. Fakat bu eleştiriler, romanın yazılma amacı olmadıklarını açıkça gösterirler. Diğer yandan Toptaş, kasabada büyümüş olmanın verdiği birikimi romanlarına yansıtmaktadır. Fakat bunu yaparken, toplumcu gerçekçi bir atmosfer yaratmaz. Onun romanlarında köy ve kasaba insanının hayatına ait gerçekler bulunurken, bu gerçeklerin aktarılış biçimi yazarın genel anlatım tarzında bir değişime sebep olmaz.

Yazarın üstkurmaca öğesinden yararlanması, romanlarındaki gerçeklik algısını etkileyen unsurlardan biridir. Toptaş'ın romanlarında üstkurmaca örtük yahut apaçık bir şekilde yer almaktadır. *Sonsuzluğa Nokta* dışındaki bütün romanlarda bir üstkurmaca öğesinden bahsetmek mümkündür. Bu durum *Gölgesizler, Uykuların Doğusu* ve *Kuşlar Yasına Gider*'de apaçık bir şekilde yer alırken, *Kayıp Hayaller Kitabı, Bin Hüzünlü Haz* ve *Heba*'da daha gizli bir şekilde mevcuttur ve türlü yorumlara açıktır.

Değerlendirmelerimiz, Toptaş'ın gerçeklik zeminini farklı şekillerde kullanan bir yazar olduğu kanaatine varmamızı sağladı. Bu doğrultuda, onu bir yazar olarak modernist, postmodernist ya da büyülü gerçekçi bir kalem olarak tanımlamaktan kaçmakta haklı

olduğumuzu da gösterdi. Toptaş'ın romanları hem modernist hem postmodernist hem de büyülü gerçekçi unsurlarla örülüdür. Diğer yandan romantiklerle, realistlerle de bağı olduğunu söylemek mümkündür. Romanlarında metinlerarasılık düzleminden yararlanarak bazı yazarlara ve klasik anlatılara atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Toptaş'ın çağına ayak uyduran bir yazar olduğunu; fakat bunu yaparken geleneği unutmayıp geleneksel ögelere de metinlerinde yer verdiğini söylemek uygun olacaktır.

Toptaş'ın romanları, özellikle modernist ve postmodernist bağlamda, metnin 'oyunsu' yönü esas alınarak yeniden incelenebilir. Yine bununla ilişkili olarak metinlerarasılık temel alınarak nitelikli çalışmalar yapılabilir. Diğer yandan, yazarın romanları, belirli bir ölçüde 'yazar merkezli' okumalara açık olduğundan yazarın farklı türlerde yazılmış metinleriyle kıyaslanarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Aristoteles. (2016). *Poetika: Şiir Sanatı Üstüne*. Samih Rifat (Çev.), İstanbul: Can.

Arslan, R. Asıl Kahraman Her Daim Metnin Kendisidir. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 242-251). İstanbul: Everest.

Augustinus. (2010). *İtiraflar*. Çiğdem Dürüşken. (Çev.) İstanbul: Kabalcı.

Brecht, B. (1980). *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum*. Ahmet Cemal, Kayahan Güven (Çev.), İstanbul: Altın Kitaplar.

Ecevit, Y. Roman Yazan Bir Şair. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 156-165). İstanbul: Everest.

Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim.

Erbaş, Ş. (2017). Başlarken Yalnızsın Bitirdiğinde Daha da Yalnız. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 11-20). İstanbul: Everest.

Kaplan, K. (2017). Uykuların Doğusu. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 83-87). İstanbul: Everest.

Kundera, M. (1987). *Roman Sanatı*. İsmail Yerguz (Çev.), İstanbul: Afa.

Talaslı, G. (2017). Grinin Ara Sokakları. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 48-55). İstanbul: Everest.

Tekin, L. (2017). Dilin Müziği, Dilin Kokusu. Mesut Varlık (Ed.), *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız* (s. 27-47). İstanbul: Everest.

Toptaş, H.A. (2014). *Heba*. İstanbul: İletişim.

Toptaş, H.A. (2016). *Bin Hüzünlü Haz*. İstanbul: Everest.

Toptaş, H.A. (2017a). *Gölgesizler*. İstanbul: Everest.

Toptaş, H.A. (2017b). *Kayıp Hayaller Kitabı*. İstanbul: Everest.

Toptaş, H.A. (2017c). *Kuşlar Yasına Gider*. İstanbul: Everest.

Toptaş, H.A. (2017d). *Sonsuzluğa Nokta*. İstanbul: Everest.

Toptaş, H. A. (2017e). *Uykuların Doğusu*. İstanbul: Everest.

SALGIN VE KARANTİNA SÜRECİNDE YENİ BİR EDEBÎ MAHFİL: SOSYAL MEDYA

Ali ALTUN

Özet

İçinde bulunduğumuz süreçte günlük hayat, alışkanlıklar, sosyal ve kültürel etkinlikler de farklılık göstermiştir. Toplumda oluşan bu farklılıklar, edebiyat ve edebî kültürü de etkilemiştir. İçinde bulunduğumuz süreçte günlük hayat, alışkanlıklar, sosyal ve kültürel etkinlikler de farklılık göstermiştir. Toplumda oluşan bu farklılıklar, edebiyat ve edebî kültürü de etkilemiştir. Çeşitli etkiler sonucunda, sosyal medya platformları yeni bir edebî mahfil olarak kullanılmaya başlandı diyebiliriz. Geçmişte de sosyal medya üzerinden çeşitli kültür, sanat, fikir yazıları yayımlanmış bulunmaktadır. Fakat bu süreçte durum biraz farklıdır. İnsanların rutin olarak takip ettikleri programlar, oturumlar, söyleşiler, konferanslar salgın hastalık dolayısıyla yapılamadı. Bu engel sonucunda ilk olarak konuşmacı çerçevesinde programlar yapılmaya başlandı. Daha sonra bu çember genişlemeye başladı. Konuşmacı ve yönetici formatındaki programlara katılımcılar da dijital ortamlarda dahil oldu. Canlı yayınlar, sesli ve görüntülü toplantılar, konferanslar, şöyleşiler hatta kongre programları talepler doğrultusunda dijital ortamlarda yapılarak yaygınlaştı. Bu programlar gerek sosyal medya platformlarındaki hesaplarda canlı olarak yayınlandı gerekse kayıt altına alınıp daha sonra izlenmeye açık hale getirildi. Erişim ve etkileşim kolaylığı dolayısıyla kısa zamanda birçok organizasyon ve program yapıldı. Bu talep artışının nedenleri ise zaman, mekan, ulaşım, araç-gereç maliyet ve gerekliliklerinin en aza inmesi gibi etkenlerdir.

Dijitalleşme süreci, edebî geleneğin ve alışılmış düzenin dışında oluşan yeniliklerdendir. Çalışmamda, bu yenilik ve değişimin kültür, sanat, edebiyat ve toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz yönleri, sosyal medyanın kitle iletişim araçları arasındaki yeri, önemi ve etki alanı,

sosyal medyanın ve dijital ortamların faydalı hale getirilmesi, sosyal medyanın çeşitli faaliyetler ile kısa sürede çok sayıda insana ulaşma ve etki etme gücü, dijitalleşme sürecinde yeni kavramların dile, kültüre, geleneğe ve edebiyata yansımaları, dijitalleşme nedeniyle edebî, tarihî, kültürel, sosyal alanlarda yeni bir bellek oluşumu ve salgın sürecinde sosyal medyanın yeni bir edebî mahfil olması konuları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: edebiyat, mahfil, salgın, sosyal medya, dijitalleşme, değişim

Giriş

Bilindiği üzere içinde bulunduğumuz süreçte günlük hayat, alışkanlıklar, sosyal ve kültürel etkinlikler de farklılık göstermiştir. Oluşan bu farklılıklar, edebiyat ve edebî kültürü de etkilemiştir. Çeşitli etkiler, gelişmeler ve yenileşmeler sonucunda, edebî mahfil olarak sosyal medya platformları kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişte de sosyal medya üzerinden çeşitli kültür, sanat, fikir yazıları yayımlanmış bulunmaktadır. Fakat bu süreçte durum biraz farklıdır. İnsanların düzenli ve sürekli olarak takip ettikleri programlar, oturumlar, söyleşiler, konferanslar salgın hastalık dolayısıyla yapılamadı. Bu engel sonucunda ilk olarak konuşmacı çerçevesinde programlar yapılmaya başlandı. Daha sonra bu çember genişlemeye başladı. Konuşmacı ve yönetici formatındaki programlara katılımcılar da dijital ortamlarda dâhil oldu. Canlı yayınlar, sesli ve görüntülü toplantılar, konferanslar, söyleşiler hatta kongre programları talepler doğrultusunda dijital ortamlarda yapılarak yaygınlaştı. Bu programlar gerek sosyal medya platformlarındaki hesaplarda canlı olarak yayınlandı gerekse kayıt altına alınıp daha sonra izlenmeye açık hale getirildi. Erişim ve etkileşim kolaylığı dolayısıyla kısa zamanda birçok organizasyon ve program yapıldı. Bu talep artışının nedenleri ise zaman, mekân, ulaşım, araç-gereç maliyet ve gerekliliklerinin en aza inmesi gibi etkenlerdir.

Tabii ki bunlar geleneğin ve alışılmış düzenin dışında oluşan yeniliklerdir. Geçmişten günümüze baktığımızda şair meclislerinde, divanlarda, kıraathanelerde, köy odalarında,

konaklarda, konferans salonlarında yapılan söyleşiler, konuşmalar, konferanslar son zamanlarda ekranlarda devam etmeye başladı. Bu farklılaşmaya iyi tarafından bakarsak; eğitim, öğretim, kültür, sanat faaliyetleri içinde bulunduğumuz süreçte kesintiye uğramadan devam etmiş oldu. Bir de kanaatimce bu dijitalleşmenin olumsuz etkileri de oldu. Gelenekten, alışılmış mekânlardan ve ortamlardan uzaklaşmak; kültür ve sanat bağlamında geçmişten gelen güzel havayı biraz serinleştirdi. Ama yine de zaman ve mekân şartlarının farklılaşmasından dolayı daha çok bireye ulaşılması, daha çok etki alanı oluşturması, dinleyicilere ve izleyicilere kolay erişim imkânı sunması nedeniyle olumsuz etkileri biraz ber-taraf etmiş oldu.

Edebiyat geçmişten günümüze çeşitli yöntem ve araçlarla taşınmış, asırlarca sözlü ve yazılı biçimlerde aktarılmıştır. Son on yılda, sosyal medyanın kitle iletişim araçları arasındaki yerini ve önemini malumunuzdur. Programcılık, basım-yayın, dergicilik faaliyetleri yapılmaktaydı.

Edebiyatın aktarım biçimi değiştikçe, edebî kültür de bu değişimden etkilenmiş olsa da varlığını korumayı ve devam ettirmeyi başarmıştır. Sosyal medya platformları (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Skype, Zoom, Blizz vb.) edebiyatın aktarımı açısından yeni zeminler oluşturmuştur. Aynı anda bir kişiden onlarca belki yüzlerce kişiye kadar katılım imkânı sağlayan bu platformlarda gerek akademik gerek kültürel programlar yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Bu platformların bazı güvenlik sorunları ya da programlar sırasında dışarıdan müdahale konuları dışında olumsuz kullanım sorunları yoktur. Daha çok bireye ulaşması, etki alanı, kolay erişim imkânı; sosyal medyayı, salgın ve karantina sürecinde yeni bir edebî mahfil olarak kullanıma sunmuştur. Bu değişimin en önemli ilgilileri ve taşıyıcıları gençlerdir. Salgın ve karantina sürecinde gençlerin ilgisi ve talepleri doğrultusunda sosyal medya, bir edebî mahfil olarak hayatımızda varlığını sürdürmektedir. Bu süreçten sonra, bu mahfilin geleneksel, alışılmış mekân ve ortamların yanı sıra medya ve dijital sosyallik etkileri ile dijital platformlarda devam edeceğini düşünüyorum. Yapılacak olan eğitim, öğretim, kültür, sanat faaliyetleri hem normal düzenlerinde devam edecek hem de dijital yayın ve kayıtlar ile daha geniş kitlelere ulaşacak gibi görünmektedir.

Değişme her zaman iki şekilde meydana gelmektedir. Toplu yaşamayı kolaylaştıran ve bir toplumun üyeleri tarafından yaratılıp benimsenen ve daha önceki yaratma ve diğer kültürel unsurlarla çatışmayacak şekilde meydana gelen değişme olumludur ve "olumlu değişme", "gelişme" kavramı ile ifade edilmelidir. Toplumda halen var olan yaratma ve değerlerle uyuşmayan veya sürekli bir çatışma arz eden nitelikteki bir değişme ise "bozulma" veya "dejenerasyon" kavramları ile ifade edilmelidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, değişme veya değiştirme iki boyutludur. Hemen herkesin bildiği gibi, doğal olan her şey değişir. Mevsimler değişir, ay değişir, zaman değişir, insan değişir, ama her değişimde, bunu gerçekleştiren bir güç veya değişimin olmasını sağlayan bir etki vardır. Bir güç ve kuvvet bu yapıların değişmesine yol açar. Değişen zaman ve çevreye insanoğlu duyarsız kalamaz ve biyolojik yapısıyla, düşünce dünyası da değişir. Değişme olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilebilir mi? Tabii ki, değişme kavramı hem olumlu hem de olumsuz yönde değerlendirilebilir. Bir değişme veya değiştirme mevcut yapıda eksiklikleri giderme; şekil, içerik, işlev ve sunumda daha olumlu ve düzelme şeklinde ise, bu bir katkı, bir yenilik olarak kabul edilir. Bunun adı değişmedir, ancak bu değişiklik mevcut yapıyı özellikleri bakımından daha olumlu hâle getirdiği için bunu "gelişme" olarak adlandırırız. (Ekici, 2008: 33-38).

Yani, tüm bu düşüncelerime nispetle yeni bir toplumsal kültürün varlığı ve gelişmesinden söz edebilirim. Yeni bir mahfil olarak değerlendirdiğim sosyal medya; yenileşen bir imajla, yeni bir kültürü yansıtmaktadır.

Sanal âlemdeki insanlar gerçek dünyada birbirlerinden çok uzakta olmalarına karşın internet aracılığıyla yeni ve farklı toplumsal mekânlar oluşturmakta, sanal toplumlar meydana getirmektedir. İnternet yeni yaşam alanları inşa etmektedir. Aslında sanal dünyadaki insan ilişkileri gerçek hayattan çok da farklı değildir. Sanal hayattaki ilişkiler çoğu zaman gündelik hayata bağlı gelişmekte/düzenlenmektedir. Sürekli bir değişim, dönüşüm yaşayan insanın hem sanal hem de gerçek hayattaki ilişkileri yeniden üretilmektedir. Denise Carter (Carter, 2018: 95-114) tarafından Cybercity adında özel bir sanal topluluğun etnografisi üzerine yapılan çalışma insanların sanal ya da internet toplumlarındaki yaşam biçimleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir. Sanal ortam zengin bir veri kaynağı durumundadır. Carter, Cybercity'deki

etnografi çalışmasını Eylül 1999 ile Nisan 2003 yılları arasında üç buçuk yıl etkin bir katılımcı kimliğiyle yürütür. Carter'a göre sanal dünyada yürütülen ilişkiler gerçek hayatta da sürdürülebilir durumdadır. Sanal dünya her geçen gün daha fazla günlük yaşantının içinde yer almaktadır. Aslında Cybercity de gerçek dünyanın dışında bir yer değildir. Cybercity dünyanın her yerinden katılımcıların internet teknolojileri ile desteklenerek sosyal bir dünya olan internette oluşturdukları sanal bir topluluktur. Tasarımı dünyadaki diğer büyük şehirlere benzemektedir. İçinde plaza, plaj, eğlence parkı, postane, hastane, hapishane, kafe, kenar mahallelerin bulunduğu gerçek dünyadaki şehirler gibidir. Cibercity'de ilişkiler günlük yaşamdaki sosyal ilişkilere göre oluşturulmuştur.

Baktığımızda salgın ve karantina sürecinde de sosyal medyada hemen her konuda programların ve canlı yayınların yapıldığını görmekteyiz. Yani günlük yaşamın içinde gelişen teknoloji, doğal olarak günlük yaşamdan bağımsız değildir. Sosyal platformlar da bireylerin günlük hayatından izler yansıtmaktadır. Hatta salgın sürecinde dijitalleşme, yeni bir kültür ortamı ortaya çıkmıştır. Buna sosyal medya folkloru desem yanlış olmaz sanırım. Çünkü folklor, toplumu ilgilendiren her şeydir. Edebî, tarihî, kültürel, sosyal birikimler ve etkiler folkloru oluşturur.

Folklor, günümüze kadar çeşitli kültür ortamlarında birbirinden farklı ürünler vermiştir. Kültür bağlamında baktığımızda edebiyata da yansımalarını görmekteyiz. Kültür ortamlarının değişmesi ürünlerin bağlamını değiştirmiştir. Günümüzde dijital kültür ortamları olarak nitelendirebileceğimiz sosyal medya platformları da hem folklor ürünlerinin hem de edebî geleneğin değişimine ve yenileşmesine yol açmıştır. Sözlü ve yazılı kültür ortamlarından sonra ortaya çıkan bu dijital platformlar yeni mahfil mekânlarından biri olarak kabul edilebilir.

Sanal dünyada yer alan birey ve grupların sosyal medya mahfilinin kabulü; yeni bir bağlamın ve geleneğin oluşumu ve aktarımındaki rolü, yeni kavram ve terimlerin ortaya çıkması, mekân, zaman, sanal bağlam, yeni insanlara kısa sürede ve yaygın olarak ulaşım, programların zaman aralığı, programlarda izleyici veya dinleyicilerin anlık yorum ve sorularını aktarması, edebî, tarihî, kültürel, sosyal, toplumsal geniş bir bellek olması, erişiminin ve korunmasının kolaylığı,

istendiği zaman ulaşılıp tekrar faydalanmasının kolaylığı, yıpranma ve kaybolma riskinin düşük olması gibi etkenler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Sanal dünyadaki birey ve gruplar arasındaki iletişim ve etkileşimler dikkate alınarak sanal dünyadaki ürünlerinin yukarıda ifade edilen etkenler çerçevesinde geçmişteki oluşum alanları olan sözlü ve yazılı gelenekteki varlığı da göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle son dönemlerde sanal dünyada çeşitli kültürel gruplar ve bu gruplar tarafından ortaya konulan ürünlerin kültür ortamlarına göre geçirdiği değişim ve dönüşümler üzerine düşüncelerimi ifade etmekteyim. Bunların yanı sıra sanal dünyanın iletişim alt yapısı olan internetin olumlu etki alanını unutmamak gerekir. İnternet dünyanın dört bir yanını sarmış bir ağ olarak nitelendirebiliriz. İnternet, toplumları ve kültürleri değiştirmekte, yeniden yaratmaktadır. "Kim olduğumuz, nasıl yaşadığımız, nasıl ilişkiler kurduğumuz hızlı bir şekilde internet tarafından şekillendirilmektedir." (Dyrud, 2018: 185). İnternet dünyadaki tüm insanların birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamaktadır. Toplumsal ilişkileri kökünden değiştirmekte, devlet sınırlarını ortadan kaldırmaktadır. Artık hiçbir şey eskisi gibi değildir. Gerçek dünyayı yeniden şekillendiren sanal âlem, yeni gelenekleriyle farklı/etkileyici bir dünya yaratmaktadır. "Kitle aracılı iletişim teknolojileri geleneksel bağlamları güçlendirirken, katılımcı medya ise yerel bağlamın, üzerinden başkalığını ifade edebileceği yeni güçlü kanallar sunmaktadır" (Howard, 2018: 132). Toplumsal oluşumların temelinde iletişim bulunmaktadır. İnternet; sözlü ve yazılı iletişimden sonra sağladığı kablosuz iletişim teknolojisiyle günümüzün en önemli ve etkin iletişim araçlarından biri haline gelmiştir.

Günümüzde internet birçok insan tarafından kullanılan bir buluşma noktasıdır. İnsanlar sesli, yazılı veya görüntülü olarak bu iletişim biçiminden yararlanmaktadır. İnsanlar çeşitli sosyal iletişim sitelerine bakmadan uyumamakta, e-maillerine bakmadan işe gitmemektedir. İnsanların ferdi hayatı, toplumsal ilişkileri sanal dünya tarafından yönlendirilmekte ve şekillendirilmektedir. İnternet hayatımızda bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu teknolojik araçla beraber insan ve toplum hayatı artık eskisi gibi olmaktan çıkmakta, dünya her gün çeşitli yeniliklerle değişmeye devam etmektedir. İnternet insanların kültürel hayatlarında belirli işlevleri üstlenmektedir: Bilgi edinme, motive etme, tartışma zemini oluşturma, sosyalleşme,

eşgüdüm (koordinasyon), eğitime katkı, kültürel gelişim ve değişime etki, hoş vakit geçirme, insanları bir araya getirme (Aşkın Balcı, 2017: 62).

Bilim ve teknolojik gelişmelerin yoğun biçimde yaşandığı XXI. yüzyıl bilişim çağıdır. Bilişim çağının hızlı değişimi insanın düşünce yapısıyla beraber toplumsal kurum ve kültürlerde de değişim/dönüşümler meydana getirmektedir. Kültür, toplumsal değişime paralel biçimde yenilenir. Folklor da kültürel değişimlere bağlı olarak kendisini güncellemektedir. Sözlü kültür ortamlarında insanların bir araya gelmesiyle üretilen mit, destan, masal, efsane benzeri ürünler, günümüzde radyo, televizyon ve internet aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Folklor ile internet arasında her gün daha da güçlü hale gelen bir ilişki vardır. Folklor sanal ağlarla hiçbir dönemde bu kadar evrensel olmamıştır. Folklorun sanal dünyada varlığı "kültürün kitlesel ekonomik ve endüstriyel bir alana dönüşüm sürecini de açıklamaktadır" (Özdemir, 2012: 401). Bu süreçle bir ürüne dokunma dönemi, yerini sanal tüketime bırakmıştır.

Folklor ürünleri, içinde barındırdığı eski dönemin hayat tarzını her çağa göre yeniden şekillendirir. Örneğin sözlü kültür ortamında üretilen bir fıkranın elektronik kültür ortamında "bilgisayar terimlerini iyi bilen, internet ortamında sosyalleşebilen, daha çok 'şehirli' ve 'genç' diye nitelendirilebilecek bir kesim tarafından, 'kopyala-yapıştır' mantığı ile kelimeleri üzerinde oynanarak yeniden" (Aslan, 2011: 55) oluşturulduğu görülebilmektedir. Her ne kadar bu tür uygulamalar yapı itibariyle folklor ürününde köklü değişimler meydana getirmiyor gibi görünse de internet kullanıcılarının yaratıcığını göstermektedir. Bir taraftan bağlamı değişen ürüne çağa uygun yeni bir anlam yüklenirken, diğer taraftan eski döneme ait yapı ve tema saklanarak yeni çağa, kuşağa aktarılmaktadır. Folklor ürünü, sanal dünyada güncellenirken içinde yaratıldığı imgesel mekâna ait yeni terimlerle zenginleştirilmektedir.

Dundes'in ifadesiyle "teknoloji halk bilgisini yok etmediği gibi, halk bilgisinin yayılmasında ve aktarılmasında hayati öneme haiz bir faktör haline gelmekte ve yeni halk bilgisi oluşumuna da heyecan verici bir ilham kaynağı olmaktadır" (Dundes, 2006: 24).

Folklor sadece derleme ve arşivleme ile bilgilerin depolandığı bir bilim dalı değildir. Folklor her dönemde belli işlevlere sahip sosyal bir bilim dalıdır. Sürekli kendisini yenileyen, değişen folklor, bu değişimleri takip edebilen araştırmacılara ihtiyaç duymaktadır. "Halkbilimci hızla değişen dünya düzeni içinde varlığını sürdürebilmesi ve istendik konuma sahip olabilmesi için 'önüne çıkan fırsatlardan yararlanabilen, değişim taraftarı, diyaloğun vazgeçilmezliğini özümsemiş, esnek, devamlılığı olan, dinamik, her alanda iş birliğine açık, liderlik üstlenebilen, çağın gerektirdiği her türlü altyapıya (yabancı dil, bilgisayar, ikinci-üçüncü bir alanda yan uzmanlık vb.) sahip iletişim yöntemlerini istendik bir şekilde kullanabilen bir kişi' olmalıdır" (Özdemir, 2001: 113).

İşte bu bilgilere dayanarak gerek halk kültüründe, gerek edebiyatta ve edebî ortamlardaki değişim ve yenileşmede sosyal medyanın ve dijitalleşmenin yeni boyutlar kazanarak hayatımızda varlığını sürdürmeye devam ettiğini görmekteyiz. Dijitalleşmenin; toplumsal kültürü, edebiyatı ve edebî mahfilleri yeniden şekillendirdiğini ifade etmeye çalıştım. Salgın sürecindeki kullanımı ile yeni bir boyut kazanan sosyal medyayı da yeni bir edebî mahfil olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Edebiyat ve edebi mahfiller, toplumun belleğini yansıtan aynalardır. Bu bellekte; tarihî, kültürel sosyal ve toplumsal geniş birikimler, bireyler ve kurumlar tarafından geçmişten geleceğe taşınır.

Salgın süreci ile bu değişimlerin ve yeniliklerin; kültür, sanat, edebiyat ve toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz yönleri, sosyal medyanın kitle iletişim araçları arasındaki yeri, önemi ve etki alanı, sosyal medyanın ve dijital ortamların faydalı hale getirilmesi, sosyal medyanın çeşitli faaliyetler ile kısa sürede çok sayıda insana ulaşma ve etki etme gücü, dijitalleşme sürecinde yeni kavramların dile, kültüre, geleneğe ve edebiyata yansımaları, dijitalleşme

nedeniyle edebî, tarihî, kültürel, sosyal alanlarda yeni bir bellek oluşumu ve salgın sürecinde sosyal medyanın yeni bir edebî mahfil olarak değerlendirilebileceğini ifade etmeye çalıştım.

Kaynakça:

ASLAN, Ferhat. (2011). "Sanal Kültür Ortamında Güncellenen Nasreddin Hoca Fıkraları". *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4, 39-60.

AŞKIN BALCI, Hülya. (2017). "İnternetteki Metinlerin Özellikleri ve Metindilbilim". *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/5, 57-74.

CARTER, Denise. (2018). "Sanal Toplumlarda Yaşam: Sanal Dünyadaki İnsan İlişkilerinin Etnografisi". (çev. Ayşe Uğureli-Döne Hazel Göktaş). *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi.* (yay. hzl. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları. 95-114.

DUNDES, Alan. (2006). "Halk Kimdir". (çev. Metin Ekici). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları. 11-26.

DYRUD, Marilyn A. (2018). "Eleştirel Sorgulama ve İnternet: Şehir Efsaneleri Ödevi". (çev. İrem Yalçın). *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi.* (yay. hzl. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları. 185-196.

EKİCİ, Metin. (2008). "Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, C. 20, S. 80, s. 33-38.

HOWARD, Robert Glenn. (2018). "Elektronik Melezlik: Yerel Ağların Israrcı Süreçleri". (çev. Ahmet Erman Aral-Gözde Tekin). *İnternet Folkloru: Netlore ve Netnografi.* (yay. hzl. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayınları. 131-162.

ÖZDEMİR, Nebi. (2001). "Türkiye'de Halkbilimi/Kültürbilimi-Medya İlişkisi". *Türkbilig*, 2, 110-117.

AZİZ NESİN'İN ŞİİR KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Orçun AYDOĞDU

Özet

1915 yılında dünyaya gelen Aziz Nesin, mizah edebiyatının en önemli isimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazdığı eserler Rusça başta olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Şöhretini, kaleme aldığı hikâyeler ile kazanan Nesin; roman, tiyatro, şiir, köşe yazısı gibi farklı alanlarda, birçok eserin sahibidir. Yazdığı şiirlerde, en zor işin kendi sesini yakalamak olduğunu söyleyen Nesin, kendi sesini yakalamış biridir. Aziz Nesin'in ilk şiirleri, Sedat Simavî'nin sahibi olduğu Yedigün mecmuasında yayımlanır. Ardından, Türkiye Yazıları ve Milliyet Sanat dergilerinde de şiirleri neşredilir. Türkiye Yazıları'ndaki şiirlerinin tamamına yakını ile Milliyet Sanat'ta yayımladığı şiirlerinden oluşturduğu seçkiyi, "Sondan Başa" adıyla okuyucuyla buluşturur. Binaenaleyh, Nesin'in tanınmasını Yedigün mecmuası sağlamıştır Tespit edebildiğimize göre, şiir gönderdiği dergiler arasında, en uzun süreli yazdığı dergi Yedigün mecmuasıdır. Yolladığı şiirlerde "Vedia Nesin" ismini kullanır. Şiirler o kadar sevilir ki bir süre sonra en güzel şiirin yayımlandığı bölümde, Vedia Nesin'in şiirleri neşredilmeye başlar. 1948 yılında "Aziznâme" adlı hicivleriyle okuyucuyla buluşan Aziz Nesin, burada yer alan metinleri, şiir olarak saymamaktadır. Şiir kitabı olarak telakki ettiği ilk çalışmasını ise, 1957 yılında, "On Dakika" adıyla yayımlamıştır. Ardından sırayla şu kitapları neşreder: Hazret-i Dangalak (1960), Sondan Başa (1984), Seviye On Ölüme Beş Kala (1986), Kendini Yakalamak (1988), Hoşçakalın (1990), Bir Aşk Var Bir de Ölüm (1992), Sıvas Acısı (1995). Biz de bu çalışmamızda, romancı ve hikayeci olarak tanınan Aziz Nesin'in şairlik yönünü ortaya koymaya çalıştık. Kronolojiyi esas aldığımız makalede, "Aziz Nesin nasıl bir şairdir?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Ortaya çıkan sonuç ise Nesin'in hikâye ve romandaki başarısını şiirde yakalayamamış olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Aziz Nesin, Vedia Nesin, Aziznâme, Yedigün Mecmuası, Hoşçakalın

Giriş

Dünyada yapacağım en güzel iş

Arar gibi çölde yitik inci tanesini

Yaşam boyu aramak kendi sesini

Belki bulabilirsin belki bulamadan ölürsün

(Aziz Nesin, Kendi Sesini Bulmak)

1915 yılında dünyaya gelen Aziz Nesin, ilk şiir eğitimini bir Rufai ve Kadiri dervişi olan Galip'ten öğrenmiştir. (Nesin, 2017, s.30) Şiir hayatına ise *Yedigün* mecmuasına yolladığı şiirler ile başlamıştır. Tespit edebildiğimize göre, mecmuaya yolladığı ilk şiir, 2 Mayıs 1939 tarihine aittir. "Sevgim" adıyla yayımlanan şiir, sevgi konusunu ele almaktadır. Mecmuada yer alan şiirler, bir süre sonra oldukça beğenilir ve bir çerçeve içerisinde yayımlanmaya başlar. Aynı zamanda Nesin'e ithaf edilen şiirler de karşımıza çıkar. *Yedigün*'ün 9 Mart 1942 tarihli, 470.sayısında "Şevki Binatlı" adıyla yayımlanan "Nasihat" şiiri bu yargıya örnektir:

Sana şu ak saçımla, tecrübem sa-

yesinde

Birkaç nasihat vermek istiyorum

ne dersin?

Şeref kalmadı derim, şairlik peye-

sinde,

Muhayyele zevkinden başka neyi

seversin…

Hayatı güzel görmek, pembe ufuk

ardından,

Renkli ümit beklemek tahayyül di-

yarından,

Bir gencin istekleri bugün azdır,

yarından,

Dilerim senden kızım; hayalin sona

ersin..

Boş şeyle yaşamanın bilmem kaldı

mı tadı?

Çoktan gözden silindi her güzelliğin

adı.

Şimdi hasret doğurur eski demle-

rin yadı,

Şairlik boş değil mi? Kızım Vedia

Nesin…

Vedia Nesin ismiyle yayımlanan bu şiirler o kadar sevilir ki Orhan Kemal, kadın zannettiği Vedia Nesin'e âşık olup, ona mektuplar yollar (Akbal, 1980, s.2). Aziz Nesin, Orhan Kemal ile olan münasebetini Demirtaş Ceyhun'a şöyle anlatır:

"Orhan Kemal de Vedia Nesin'in erkek olduğunu taa Adana'dan nasıl bilsin? Bana adanmış aşk şiirleri yazardı, diyordu keyifli keyifli. Ama yıllar sonra bunu kendisine söyledim. Nedense çok ayıp bir şeymiş gibi, bunu yalnız anımsamakla kalmadı, tepki de gösterdi. Yahu, adam bana aşk şiirleri yazmış. Aslında anımsamaması, tepki göstermesi gereken biri varsa, o da benim. Ama hayır… Orhan Kemal tepki gösterdi. Sinirlendi." (Ceyhun, 1994, s.52)

Bu alıntı, Aziz Nesin'in "Vedia Nesin" müstearıyla ne kadar başarılı olduğunu gösteren somut bir örnektir. Görüyoruz ki *Yedigün* mecmuası, Nesin'in çıkışında, önemli bir merhaledir. Aziz Nesin yazdığı şiirler üzerinde günlerce, haftalarca, aylarca hatta bazen yıllarca çalışmaktadır. "Sen Söylemeden de Biliyordum"[eeeeeeeeeeee] ve "Derinlik Çekimi (1)"[fffffffffff] şiirleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nesin bu durumu *Sondan Başa*'nın sonsözünde, şiirlerinin altında yer alan tarihlerden hareketle açıklar. (Nesin, 2009, s.258

İlk çıkardığı şiir kitabı *Aziznâme* adıyla yayımlanan taşlamalardır. Aziz Nesin, bu metni şiir kitabı olarak görmemektedir.1948 yılında yayımladığı *Aziznâme*'den dolayı cezaya

[1]Şiirin altında "25 Aralık 1983/ 4 Ocak 1984" yazmaktadır.

[2]Şiirin altında "24/25 Şubat 1977" ibaresi yer almaktadır.

çarptırılır. Cezaya çarptırılma nedeniyse, hükumetin manevi şahsiyetine hareket ve kominizim propagandasıdır. Bu iddialar ile tutuklanan Nesin, dört buçuk ay tutuklu kalır. İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği kararla, beraat eder. (Nesin, 2013, s.11)

İlginç bir tesadüftür ki ölümünden üç beş ay önce çıkardığı son şiir kitabı da Sivas'ta yaşadığı Madımak Faciası'nı anlatan ve eleştiriyi merkeze alan bir çalışmadır. 1995 yılında yayımlanan *Sıvas Acısı*'nı *Aziznâme*'den ayıran husus ise *Sıvas Acısı*'nın edebî olup, sadece taşlama amacı gütmemesidir.

Nesin'in "ilk şiir kitabım" dediği metin ise 1957 yılında yayımlanan, *On Dakika* adını taşıyan kitaptır. Uzun bir aradan sonra yayımlanan bu çalışma, seçki hüviyeti taşımaktadır. 1955 yılında, "gülmece yazarı" olarak ünlenen Nesin, şairlik vasfını da unutturmak istemez. Bu maksatla, *On Dakika* adlı seçkisini yayımlar. Şiirlerini kitaplaşmış gören Aziz Nesin, hüsrana uğrar. Çünkü kitapta, Nazım Hikmet'in etkisi hissedilir ölçüdedir. Öykünmeyi hisseden Nesin, 1.500 adet basılan kitabı, Düşün Yayınevi'nin bahçesinde yakar. (Nesin, 2009, s.260) Aziz Nesin'in özgün olarak yazdığına kanaat getirip, yayımladığı ilk şiir kitabı 1984 yılında basılan *Sondan Başa* adlı kitaptır. Bu kitapla birlikte Nesin, Nazım Hikmet, Faruk Nafiz ve Yahya Kemal'in etkisinden kurtulup, kendisine has üslubuna kavuştuğunu düşünür. Kitabın içerisinde yer alan şiirlerde de bu değişim oldukça belirgin bir şekilde hissedilir.

Nesin, *Hazret-i Dangalak*'tan sonra yayımladığı şiir kitaplarını, iki yıl arayla neşretmiştir. Bu da yazarın şiirlerini bir düzene soktuğunu göstermektedir. Kitaplarını yayımladığı dönemler, Nesin'in mizahî edebiyatta zirve yaptığı dönemlerdir. Özellikle ilk özgün metin olarak kabul ettiği *Sondan Başa* yayımlandığında yıl 1984'tür ve Aziz Nesin, sanatının zirvesindedir. Böyle bir dönemde Nesin'in şiirlerini yayımlaması bir tesadüf olmasa gerektir. Nesin'in edebiyata hikâye ve şiirle başlamış olduğunu düşünürsek, yapılan bu tercihin hiç de tesadüf olmadığını daha rahat anlarız. Mizah yazarı olarak tanınan Nesin, yazarlığının zirvesinde –bu durumdan da faydalanarak- sadece yazar değil, aynı zamanda bir şairlik imajı oluşturmak ister. Şiirleri için yapılan yorumlara baktığımızda, şiirlerin bazı kişiler tarafından hiç beğenilmediğini, bazıları tarafından da göklere çıkarıldığını görmekteyiz. Böyle bir ortamda

şair Aziz Nesin, şiirlerini yayımlamaya ve şiirlerine yapılan olumlu veya olumsuz her türlü eleştiriyi şiir kitaplarının sonuna eklemeye çalışır. Nesin'in güttüğü bu yol, yazarın eleştiriye olan saygısını göstermektedir. Ayrıca yazarın okuyucularına bir yol göstermeyi amaçladığını da belirtebiliriz. Ona göre okuyucu, şiirler hakkındaki yorumları görüp, kendi düşüncelerini daha rahat şekillendirebilir.

Kronolojiyi esas alarak, Aziz Nesin'in yayımladığı şiir kitaplarını dokuz başlıkta toplayabiliriz:

Aziznâme (1948)

On Dakika (1957)

Hazret-i Dangalak (1960)

ç. Sondan Başa (1984)

Seviye On Ölüme Beş Kala (1986)

Kendini Yakalamak (1988)

Hoşçakalın (1990)

Bir Aşk Var Bir de Ölüm (1992)

ğ. Sıvas Acısı (1995)

Listeden de anlaşıldığı üzere Nesin, 1984'ten itibaren, düzenli aralıklarla şiir kitabı yayımlamaktadır. 1948 yılında yayımlanan *Aziznâme* ile 1960 yılında yayımlanan *Hazret-i Dangalak* hiciv için yazılan metinlerdir. Lakin 1984 itibarıyla, hicvin şiir içerisinde eritildiği görülmektedir. Böylece Nesin'in şiirde ustalaştığını ve konuları beraber işlemede gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz.

A. Aziznâme:

1948 yılında yayımlanan ve Aziz Nesin'in eleştirmen tarafını gördüğümüz bir metindir. Kitabın önsözüne yazdığı ifadelerden, Nesin'in taşlamaya bakışını görmekteyiz. Ona göre taşlama manzum bir türdür ve bir olayın, edebiyat üzerinden eleştirilmesidir. Bu durumu kendisi şöyle ifade eder:

"Edebiyatın bir manzum türü olan taşlamayı, sanat değeri taşımasından çok, edebiyat yoluyla bir politik ve sosyal mücadele silahı olarak değerlendirmek daha doğru olur. Taşlamaların sanat ve estetik değerleri yoktur, demek istemiyorum ama taşlamayı biçim benzerliğinden ötürü şiir sanmamak gerektiğini anlatmak istiyorum. Taşlama, kendi ölçüleriyle değerlendirilmelidir. Önce öz bakımından taşlama, şiir sayılmamalıdır. Çünkü taşlamada mizahın en acısı olan yergi vardır; yergi ise sanatçının duygusal değil, zihinsel bir ürünüdür. Taşlamalarda zihinsellik önde gelir, daha ağır basar." (Nesin, 2013, s.11-12)

Aynı yazının devamında Nesin, taşlamanın neden manzum yazıldığını da anlatır. Ona göre taşlama, yerginin manzum olanıdır. Bu sayede metnin akılda kalması, yani ezberlemesi, daha kolay olur. Bundan dolayı da eleştirileri, manzum olarak kaleme almıştır. Geleneğimizde yer alan manzum sözlük gibi eserler de Nesin'in doğru bir yol izlediğini göstermektedir. Manzum olarak kaleme aldığı için kitapta yer alan taşlamaların birçoğunun bestelenmiş olduğunu söyler. Yazının sonunda ise Nesin, taşlamayı, mecbur kaldığı zamanlarda yazdığını belirtir. Çünkü ona göre taşlama yazmak, bir zevk değildir:

"Muallim Naci, 'Lugat-i Naci' adlı sözlüğünde, yergi ve taşlamayı 'hicv', ağza alınan çok acı bişeyi yutamayıp da tükürmeye benzetir. Çok yerinde bir benzetiş… işte buyüzden olacak, kendimi tümüyle taşlamaya ve yergiye veremedim, taşlama yazmak zorunda kaldım yada bırakıldım. Özlemimiz, yutulamayacak acı şeylerin ağza alınmaması için, bozuk düzenin sağdüzene dönüşmesi, mutlu bir topluma kavuşmamızdır." (Nesin, 2013, s.14)

Bu ifadeler, Aziz Nesin'in hiciv ile toplum düzeni arasında bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Toplumun refaha kavuştuğu zaman, taşlama da ortadan kalkar. Bunun nedeni ise sorunların ortadan kalkmasında yatar. Sonuç olarak, sorunlar ile taşlama arasında, benzer bir grafiğin var olduğunu söyleyebiliriz.

Kitapta yer alan ilk taşlama "Ata'm İzindeyiz!" adını taşımaktadır. Taşlamanın içeriğinde ise Atatürk'e bağlılığın sadece sözde kaldığı, onu anlamadığımız belirtilir. Gelişmek yerine, geriye doğru gitmemiz eleştirilir. Özellikle şu mısralar bu durumu oldukça açık bir şekilde göstermektedir:

Yobazlarla gericiler

Onlar bizden daha zinde!

"Ata'm Ata'm…" derler ama

Bir adınız var sizin de…

Halkçılıkla devletçilik;

Anlatamam, çok hazin de…

Çoktanberi sahteciler

Ağır çeker her vezinde!

Tek umut var, o da yalnız

Amerikan dövizinde! (s.15)

Taşlama, 4+4=8'li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. "a" sesi çokça kullanılarak, asonansa başvurulmuştur. Bu sayede, seslerin ahenginden istifade edilmiştir. Cumhuriyetin belirlemiş olduğu altı ilkenin sadece sözde kaldığı ikinci dörtlükte ortaya konmuştur. Hicvin

son iki mısraı, toplumsal bir tespit niteliği taşımaktadır. Hiciv, I. tekil şahıs ağzından yazılmıştır. Yazar, kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Bunu yaparken "biz" zamirini kullanarak, onun gibi düşünenlerin var olduğunu ama çoğunluğun "onlar"dan ibaret olduğunu belirtir. Nesin'e göre, ABD'ye bel bağlanmıştır ve Atatürk'ün hedeflediği milli ekonomi unutulmuştur. Dönemin siyasi olayları da yazarın tespitinin doğru olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh, Nesin'in toplumsal olayları başarılı bir şekilde şiire yansıttığını söyleyebiliriz.

Kitapta yer alan son taşlama ise "Beleş" ismini taşımaktadır. Ülkede yerleşmiş olan adam kayırma eleştirilmiştir:

Tertemizdir ar ü namus

Açma sakın ağzını, sus!

Geçim derdi olmaz kâbus

Alçaklarla sen de birleş

Nerde beleş, orda yerleş! (s.184)

4+4=8'li hece ölçüsüyle kaleme alınan taşlama, halk arasındaki söylemlerden faydalanmıştır. Bu da Nesin'in şiirinde, halk deyişlerine verilen önemi göstermektedir. Halkın doğruyu değil, çoğunluğu dinlediğinden yakınan yazar, adeta öğüt vermeye çalışır. İkinci mısrada belirtilen susma eylemi ile durum tespiti yapan Nesin, üçüncü mısrada halkın zor durumda olduğuna değinir. Lakin zor durumda olmanın, doğru yoldan sapmaya bahane olmayacağını da belirtir. Ona göre, her ne durumda olunursa olunsun, doğru olan söylenmeli ve yapılmalıdır.

Aziznâme'de toplam 90 taşlama yer almaktadır. Bu taşlamalar çoğunlukla hece ölçüsü ile yazılmıştır. Bunun yanında aruz ile yazılanı da vardır. Siyasetçilere eleştiri, geri kalmışlık ve fakirlik başta olmak üzere birçok konu eleştirilmiştir.

B. On Dakika:

Aziz Nesin'in 1957 yılında çıkardığı şiir kitabıdır. Taşlamaların ardından ilk defa edebî bir şiir kitabı ile karşımıza çıkan Nesin, kitabın içerisinde yer alan şiirlerin Nazım Hikmet, Faruk Nafiz ve Yahya Kemal'e öykünme olarak yazıldığını düşünerek, 1500 adet basılan kitaptan, kendisine 3 adet ayırarak sahibi olduğu Düşün Yayınevi'nin bahçesinde yakar.

26 şiirden oluşan çalışma, kitaba ismi veren "On Dakika" şiiriyle başlar. Nesin, hapishanede geçirdiği zamanları sevgili kavramı ile birleştirerek okuyucuya sunarken, Nazım Hikmet'ten etkilendiği açıkça anlaşılmaktadır. Böylece kitabın daha ilk şiirinden Nesin'in kitap hakkındaki düşüncelerinin, doğru olduğunu görmüş oluruz. Örneğin karşılıklı konuşma ve sorulardan oluşan şu satırlar bize Nazım'ı hatırlatmaktadır:

Sevdalık var bir yandan.

Neler düşündüm bir hafta,

Şimdi unutmuş kelimeler beni,

-Nasılsun?

-İyiyim. Ya sen?

Nerde benim güzel kelimelerim?

Yüzünü ellerim arasına almak geliyor içinden. (s.4)

Nazım'ın 1936 yılında yayımladığı *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* adlı metinde geçen şu satırlar bu benzerliği göstermesi bakımından önemlidir:

Karanlık ıslanırken perde perde

belirdim onların olduğu yerde

sözü ben aldım dedim:

"-Ayasluğ şehrinin kapısı nerde?

Göster geçeyim

Kalesi var mı?

Söyle yıkayım.

Baç alırlar mı?

De ki vermeyim!"

Sözü o aldı, dedi:

-Ayasluğ şehrinin kapısı dardır

Girip çıkılmaz. (Ran, 2008, s.500-501)

Her iki şiir de birinci tekil şahıs ağzından kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra, karşılıklı konuşma biçiminde teşekkül etmiştir. Soru sormadan faydalanılarak, sade bir dil oluşturulmuştur. Ayrıca her iki şiir de aliterasyon ve asonanstan faydalanmıştır. O halde söyleyebiliriz ki Nesin şiirlerini oluştururken, Nazım Hikmet'ten etkilenmiştir.

Kitapta yer alan son şiir ise "Yaş Günü" adını taşımaktadır. Nesin'in ölüm ile sevgi kavramlarını birleştirerek oluşturduğu bir şiirdir. Ölüm ve sevgi, yazarın şiirlerinde, vazgeçilmez iki konudur. Yazdığı son şiirlerde de zikredilen konulara yer vermiştir.

On Dakika'da yer alan 26 şiir de serbest ölçüyle yazılmıştır. Konularına bakacak olursak, umumiyetle aşk, ölüm ve ayrılık üçlemesi üzerinde durulduğu görülür. Buradan da hareketle Nesin'in özellikle şekil bakımından Nazım Hikmet'e, içerik bakımından da Yahya Kemal ve Faruk Nafiz'e benzediğini söyleyebiliriz. Örneğin Yahya Kemal'in "Akşam Musikisi" şiirinde

işlenen yalnızlığın bir benzeri Nesin'de işlenir veya "Yol Düşüncesi" şiirinde işlenen yaşlılık ve ölüm teminin bir benzeri de Nesin'in şiirlerinde görülmektedir.

C. Hazret-İ Dangalak:

İlk baskısını 1960 yılında yapan ve *Aziznâme*'nin devamı olarak çıkan eleştiri kitabıdır. İçerisinde 23 tane taşlama yer almaktadır. Burada yer alan taşlamaların bazıları Nesin'in yazmış olduğu *Bir Zamanlar Memleketin Birinde* adlı oyunda da yer almıştır.

Kitaptaki ilk taşlama "Bir Değil İki" adını taşıyıp, 5 Aralık 1983 tarihinde Nesin'in tedavi gördüğü Çapa-Nöroloji Kliniğinde yazılmıştır[3]gggggggggggg. Taşlamada dönemin yöneticisi olan Kenan Evren eleştirilmektedir.[4]hhhhhhhhhhhh

[3] Çapa-Nöroloji kliniği Nesin için oldukça önemli bir yerdir. Çünkü kendisi 26 Kasım 1983 tarihinde beyin kanaması geçirir ve sağ yanı felç kalır. Tedavi için bir süre bu kliniğe gider ve sağlığına kavuşur. Nesin, klinikte kaldığı sürece, yazılarını oradaki hemşirelere yazdırmaktadır. Demirtaş Ceyhun, bu durumu şöyle anlatır:

> *"Hastaneye yatmasının daha ikinci gününden itibaren, o güzel kızlara yazılarını dikte ediyordu. Bir yandan sol elle de yazabilmeyi başarmaya çalışıyordu, bir yandan da onlara dikte ediyordu. Ve durmadan aşk şiirleri yazıyordu."* (Ceyhun, 1994, s.133)

[4] Aziz Nesin ile Kenan Evren'in arası hiç iyi değildir. Nesin, Evren'in davranışlarından ötürü onu sevmezken; Evren de Nesin'i yazdıklarından dolayı sevmemektedir. Darbenin ardından Nesin ile Evren'in ilk münakaşası "Kültür Alanında Ortak Görüş" adıyla çıkan yazıyladır. *Türkiye Yazıları* dergisinin Ekim 1980 sayısının 4,5 ve 6.sayfalarında yayımlanan yazıda değiştirilmek istenen anayasanın demokrasiye aykırı ve baskı rejiminin bir sonucu olduğu üzerinde durulur. Bu yazıya imza atan ilk kişi ise Aziz Nesin'dir. İlgili yazı şöyle başlar: "*Aşağıda imzası olan bizler, Türkiye'nin tüm sanat dallarındaki emekçileri, sanatçıları, aydınları, kültür alanındaki çalışanları ve onların kuruluşları, dernekleri ve yayın organları olarak, yurdumuzun içinde bulunduğu çetin koşullarda, görüşlerimizi kamuoyuna açıklıyoruz*."(Yazı hakkında ayrıntılı bilgi için derginin ilgili sayısına bakabilirsiniz.) 1984 yılında ise *Aydınlar Dilekçesi* adı verilen metin Aziz Nesin başta olmak üzere devrin önde gelen aydınları tarafından imzalanır ve dönemin cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'e sunulur. Demokrasinin gelişmesi ve yapılan hataların tekrarlanmaması için sunulan bu metin Kenan Evren tarafından "vatana ihanet" olarak nitelendirilir ve Aziz Nesin de bu durumdan payını alarak, yargılanır. Aziz Nesin bu davranışa karşılık, 1987'de Ankara Asliye Hukuk Mahkemesi'nde, Evren aleyhinde 500bin liralık manevi tazminat davası açar. Ardından Avrupa Konseyi'ne şikâyette bulunur. İlk davanın reddedilmesi üzerine 1990'da

Kitapta yer alan son taşlama ise "Valisiz Festival" adını taşıyıp, yöneten ile yönetilenlerin âciz hâlini eleştirmektedir. Kitapta yer alan taşlamalar umumiyetle serbest ölçüyle yazılmasına rağmen, hece ölçüsünün de kullanıldığı görülmektedir. Taşlamalar, genellikle yöneticilere yapılan eleştirileri konu edinmektedir. *Aziznâme III* adıyla, *Aziznâme* ve *Hazret-i Dangalak* birleştirilerek yayımlanmıştır.

Ç. Sondan Başa:

Aziz Nesin'in uzun bir aradan sonra çıkardığı şiir kitabıdır. Metin okuyucuyla buluştuğunda yıl 1984'tür. 1957 yılında yayımlayıp, yaktığı "*On Dakika*" adlı şiir kitabından sonra çıkardığı ilk şiir kitabı olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Nesin için taşlamalar, şiir sayılmamaktadır.

Oğlu Ali Nesin'in tespitine göre 1957'den 1965'e kadar geçen sekiz yıl içerisinde Nesin'in şiirle uğraştığına dair bir kanıt yoktur. Lakin Nesin vefat ettiğinde odasında onlarca şiir kitabının bulunmuş olması yazarın şiirden hiçbir zaman vazgeçmediğinin bir göstergesidir. *Seviye On Ölüme Beş Kala* adlı şiir kitabına yazdığı sonsöz de bu yargımızı desteklemektedir:

"*Davutpaşa Ortaokulu birinci sınıf öğrencisiyken ilk roman alıştırmamı yazmıştım, bir defter dolusu.(1928) o tarihten sonra şiir çalışmaya başladım ve bugüne dek şiir çalışmalarına hiç ara vermedim."* (Nesin, 2007, s.259)

Kitapta 6 bölüm ve 121 şiir yer almaktadır. Şiirler çoğunlukla serbest ölçüyle yazılmasına rağmen, hece ölçüsünün de kullanıldığı görülür. Şiirler genellikle; aşk, ayrılık, yalnızlık,

bir dava daha açar. (17 Ocak 1990, Hürriyet Gazetesi; 7 Temmuz 1995, Yeni Yüzyıl Gazetesi; Ahmet Nesin'in yazıları; *Aydınlık Dilekçesi Davası*, Adam Yayınları)

umutsuzluk konularından müteşekkildir. Ayrıca, Nesin'in hayat felsefesini gösteren ibareler bulunmaktadır. "Sol El Konçertosu" şiiriyle başlayan *Sondan Başa*, "Kötüyüm" şiiriyle sona ermektedir. Sol El Konçertosu, Nesin'in sevgiye verdiği önemi ele almaktadır. Bunu özellikle şiirin son mısraından anlamak mümkündür:

Sevdikçe yaşıyor, yaşadıkça seviyorum (s.19)

Nesin, kelimelerin yerini değiştirerek, anlatmak istediğini daha etkili bir şekilde anlatmış hem de kelimeler ile rahatlıkla oynayabildiğini okuyucuya göstermek istemiştir. Mamafih bu şiir "Muammer Sun" tarafından bestelenmiştir. "Kötüyüm" şiiri ise sevgiliye ulaşmak için kollanan fırsatları ele alıp, aşkı işleyen bir metindir.

Kitap, altı bölümden oluşur:

1. Üçgül: "Üçgül" sembolü üzerinden, aşkın ve sevginin anlatıldığı şiirlerin yer aldığı bölümdür. Üçkül'de aşkın yanı sıra, Nesin'in hayatına ve hayat felsefesine dair bilgilere de ulaşabiliriz. "Kendime Öğüt" adlı şiir Nesin'in hayat felsefesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ona göre hayat, sevgi üzerine kurulmuştur. Hayatta, çocukların şen şakrak oluşu gibi her an mutlu ve üretken olunmalıdır:

Uslanma hiç hep deli kal

Büyüme sakın çocuk kal

Es deli deli böyle kal

Son harmanında sevdanın

Tüken toz toz savrula kal

Suçüstü bulmalı ölüm

Ölürken de sevdalı kal (s.28)

Sevginin önemi ve ömür boyu var olması gerektiği, şiirin sonuna doğru, etkili bir şekilde belirtilmiştir. Nesin'in, tekrardan faydalanarak, anlatmak istediği düşünceyi kuvvetlendirdiğini görmekteyiz. Ayrıca, vurgulanmak istenen konuyla ilgili kelimeler, çokça tekrarlanarak (örneğin "hem") hem ahenk sağlanmış hem de konu pekiştirilmiş olunur. Bölümde yer alan en önemli şiirlerden birisi "Sol El Konçertosu"dur. Bunun nedeni, Muammer Sun tarafından bestelenmiş olmasıdır.

2. Gömü: Bu bölümde, Aziz Nesin'in psikolojisini ve hayata bakışını daha iyi anlamaktayız. Nesin'in, şiir ile hayatı birleştirip, yaşanmış şiirler kaleme aldığını gösteren metinler bu bölümde yer almaktadır. Bölümün ilk şiiri olan "Dönüm" hayat ile şiirin birleşimine güzel bir örnektir. Özellikle şiirin son kısmı, Nesin'in kendisine olan seslenişini anlattığı için hem hayat-şiir bağlantısını hem de şairin psikolojisini oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır:

İyi ki doğdun Aziz

Sağolun varolun ama çok geç

Yokuş aşağı öyle bir hız

Uzanır kollarınız eller dokunamadan

Boşuna haykırmayın kurtaramazsınız

Yokluğun gecesinde kayıp yitecek yıldız (s.47)

Kendisine bir başkasıymış gibi seslenerek, tecrit sanatından faydalanan Aziz Nesin, doğum gününü kutlamaktadır. Serbest ölçüyle yazılan şiir, ölümün yaklaştığını ve yazarın hayattan zevk alamadığını anlatır. Ölümün muhakkak geleceğini, son iki mısrada etkili bir şekilde anlatır. Böylece hayat ile şiir buluşması gerçekleşir.

3. İbrişim: Umumiyetle ayrılık konusunun işlendiği şiirlerin yer aldığı bölümdür. Bunun yanında, Aziz Nesin'in kişisel özelliklerini yansıtan şiirler ile de karşılaşıyoruz. Bölümün ilk şiiri olan "Söz" Nesin'in verdiği sözlerde durduğunu göstermektedir. Şair, ölümün muhakkak geleceğini mizahî bir şekilde ele alır:

Bilirsiniz sözümde hep durmuşumdur duracağım

Sevgilime söz verdim ben yirmi yıl yaşayacağım

Düşmanlarım sevinmesin yirmi yıl sonra yok diye

Belli değil yirmi yıla ne zaman başlayacağım (s.87)

8+8=16'lı hece ölçüsüyle kaleme alınan şiir, ölümün gerçek olduğunu ele almaktadır. Ölümü anlatan Nesin, kişisel özelliklerinden faydalanarak, ölümün kendisine de vuracağını hissettirmeye çalışır. Birinci mısrada sözünde duran birisi olduğunu söylemesi, bu bakımdan mühimdir. "Düşman" ifadesi kullanarak, Nesin'e muhalefet eden kişilerin var olduğu sezdirilir. Onların amacı, Nesin'den kurtulmaktır. Lakin şiirin son mısraında hem düşmanlara bir cevap hem de ölümün geleceğine gönderme vardır. Böylece Aziz Nesin'in şiirde de mizahtan faydalandığını söyleyebiliriz.

Ayrılık konusu işlenirken, bölümün adı olan İbriş, adeta bir sembol olarak kullanılır. "İbrişim" şiiri bu durumu kanıtlar niteliktedir:

Adını bile duymadın bu kentin

Seni arıyorum bu kentte İbrişim

…

Yine de umutla telefon ediyorum

Seni arıyorum bütün zamanlarda İbrişim

…

Hiçbir yerde ve hiçbir zamandasın

Yine de sana şiirler yazıyorum İbrişim

…

Olmadığımız zamanlarda olmadığımız yerlerde

Seni arıyorum olmadığın dünyada İbrişim (s.90)

Serbest ölçüyle yazılan şiir, "İbriş" sembolü üzerinden, özlemi anlatmaktadır. "Sen" zamirinin sürekli tekrarlanması, özlenen kişiyi hatırlatması bakımından oldukça önemlidir. İbriş'e yüklenen vasıflar, imkânsız bir aşkın ortada olduğunu göstermektedir. "Bütün zamanlar, hiçbir yer, hiçbir zaman" gibi ifadeler, imkânsız aşka örnek teşkil eder. Şiirin sonunda, İbriş için "olmadığın dünyada" denmesi de yargımızı kanıtlar niteliktedir.

4. Arkadaşım Badem Ağacı: Bölümün ismi ile içeriğinin tam bir uyum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölümde genellikle yalnızlık, umutsuzluk ve Aziz Nesin'in hayalleri yer almaktadır. Bölüme verilen isim ile işlenen konuları birleştirdiğimiz vakit, bölüme verilen ismin bir tesadüf değil, bilinçli bir tercih olduğunu anlarız. Arkadaş olarak bir ağacın gösterilmesiyle şairimiz yalnızlığını anlatmak istemiştir. Mamafih Nesin, şiirlerin özetini bir başlığa sığdırmıştır.

5. Derinlik Çekimi: Bu bölümde de karşımıza isim-içerik uyumu çıkmaktadır. Bölüme verilen isimden hareketle, burada yer alan şiirlerin Aziz Nesin'in hayatından izler taşıdığını ve onun özlemlerini, psikolojisini anlattığını söyleyebiliriz. Anlıyoruz ki Nesin'in hayatı dolu dolu geçmiş ve şu an eski günlerini özlemektedir. "Derinlik Çekimi (1)" ismini taşıyan şiir bu durumu anlatmaktadır:

Yükseklerden bakamıyorum

Korkuyorum

Derinlik çekiyor kendine

Düşecekmişim gibi içimin derinliğine

Başım dönüyor yükseklerden

Çekiyorum beni ben derinliklerine (s.141)

Serbest ölçüyle yazılan şiir, Nesin'in ruh dünyasını anlattığı için oldukça önemlidir. Nesin, içinin derinliğinde kaybolmaktan korkmaktadır. Çünkü her türlü olay orada yer almaktadır: Özlemleri, sevgilileri, mutlulukları; ayrılıkları, acıları… "Yüksekler" mefhumundan faydalanarak, kendi benliği ile bir ilişki kurmuştur. Böylece yüksekliğin, benliği göstermek için bir benzetme olduğunu söyleyebiliriz. Birinci, üçüncü ve beşinci mısraların, aynı hece sayısına sahip olmaları ve belirli bir düzenle karşımıza çıkmaları, Aziz Nesin'in biçim ile içerik arasında bir ilgi kurmaya çalıştığını göstermektedir. Sonuç olarak Aziz Nesin, hem biçim hem de içerik olarak ruh durumunu, şiir vasıtasıyla başarılı bir şekilde ifade etmiştir.

6. Son Süleyman: Kitabın son bölümü olan Son Süleyman, genellikle Nesin'in psikolojisini ve aşka olan bağlılığını anlattığı şiirlerin yer aldığı bölümdür. "Unutulmayan" şiiri bu durumu anlatması bakımından oldukça önemlidir:

D. Seviye On Ölüme Beş Kala:

Aziz Nesin'in 1986 yılında çıkardığı şiiri kitabıdır. 1990 ve sonrasında yapılan baskılarda, 1988 yılında yayımlanan *Kendini Yakalamak* adlı şiir kitabıyla birleştirilerek yayımlanmıştır. Kitabın içerisinde 34 şiir yer almaktadır. Kitapta, hece ölçüsüyle yazılmış şiirlere yer verilmişse de birçoğu serbest ölçüyle kaleme alınmıştır.

Aziz Nesin, kitaba yazdığı sonsözde, ilk yazı denemelerinden başlayarak, *Yedigün* mecmuasında yayımlanan ilk şiirlerine kadar olan dönemi, kısaca anlatır. Aynı zamanda bu sonsözde kendisinin şiirine yapılan ağır hakaretlere cevap verir. Nesin, eleştirilere cevap verirken Türk edebiyatında pek kullanılmayan bir yönteme başvurur. Şiirlere yapılan, olumlu veya olumsuz bütün eleştirileri, kitabın sonuna ekler. Bunu yaparken okuyucusuna şöyle seslenir:

"Şiir kitaplarına, kitabın eleştirilerini, yorum ve değerlendirmelerini koymak gelenek ve türesi yoktur. Böyleyken, ben yine de şiir kitaplarıma şiirlerimin eleştirilerini koyacağım. Bunu niçin yaptığımı anlayacağınızı biliyorum. Kimi eleştirmenlere benim yapabileceğim, elimden gelen iyilik de ancak bu olabilir. Böyle bir açıklamada bulunmak zorunu duyduğum için beni bağışlayacağınızı umuyorum. Sevgi ve saygılarımla." (Nesin, 2009, s.263)

Nesin böylece, şiirlere yapılan olumsuz eleştirilere karşı etkili bir cevap vermiş olur. Kendisi hiçbir kelam etmeden, eleştiriler cevap bulmuş olur. *Seviye On Ölüme Beş Kala*'yı bu yönden incelediğimiz zaman Türk edebiyatında eşsiz bir yerinin olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü Aziz Nesin, kendisinden önce yapılmayan bir yol izlemiştir.

Seviye On Ölüme Beş Kala'da yer alan şiirlerde, ağırlıklı olarak ölüm ve yalnızlık teması işlenmiştir. Nesin'in ölüm konusuna ağırlık vermesinde, ilerleyen yaşının etkisi de söz konusudur. Yazarın ölümü ele alışında, bir korku söz konusu değildir. Ölümden korkmamaktadır. Aziz Nesin'in yegâne korkusu, işlerini tamamlayamadan son nefesini vermektir. Cevdet Kudret'e yazdığı bir mektupta bu konuya şöyle değinir:

"Bırak bırak ölümden söz etme. 81 Yıllığı'ndaki Ölenler bölümüne baksana, korkunç bir şey… Kaçınılmaz olduğuna ve herkes öldüğüne göre, ölmekten gerçekten korkmuyorum. Ama acı çekip de başkalarından yardım istemek zorunda kalacağım diye korkuyorum. Bir de yapacağım o denli çok iş var ki… İşler hiçbir zaman tamamlanmaz. Evet ama, bu denli eksik de bırakılmaz ki… bir de şu Vakıf işi var… Yapıları hala bitiremedim. Bu işler yarım kalırsa,

benden sonra hiç kimse tamamlayamaz. Ama biraz işlemeye başlasaydı artık yürürdü(...)" (Aksoy, 1996, s.291)

Buradan hareketle Nesin'in fikrî dünyasında, üç önemli düşüncenin var olduğunu söyleyebiliriz: Acı, eserler ve vakıf. Aziz Nesin için ölüm gerçektir. Önemli olan ise acı çekmeden ölmektir. Acıdan korkması ise başkalarına muhtaç olmama dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Onun düşüncesinde, bir başkasına muhtaç olmak yoktur. Aziz Nesin, küçüklüğünden beri yazmaktadır. Gerek *Yedigün* gerekse *Akbaba* gerekse de *Marko Paşa* dergileri Nesin'in verimli bir yazar olduğunu göstermektedir. Süreli yayınlar haricinde, kaleme aldığı roman, hikâye ve tiyatrolar da yazarın hayatında, yazmanın mühim bir yer teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca Aziz Nesin geçimini, yazdığı yazılardan ve kitaplarından kazanan birisidir. Böyle bir kişinin her an planlarının olması pek tabiidir. Buna bağlı olarak da eserlerini yarım bırakma korkusu tezahür eder. Vakıf ise Nesin'in çocuklara olan sevgisini göstermektedir. Kendisinin çektiği sıkıntıları unutmayarak, gelecek nesillerin yetişmesine katkı sağlamak isteyen yazar, bir vakıf açar. Vakıfta yetiştirdiği çocukların adeta babası olur. Çocukların her ihtiyaçlarını karşılar ve onları kendi çocuklarından ayırmayarak, "çocuklarım" diye sever. (Behramoğlu, 2008, s.73) Çocuklar hakkında bu şekilde düşünen birinin, vakfa önem vermesi ve hayatını oraya adaması oldukça doğaldır. Sonuç olarak, Nesin'in hayatını ve sanatını besleyen unsurların başında, acı ve vakıf gelmektedir diyebiliriz.

Seviye On Ölüme Beş Kala, "Bağışla" adlı şiirle başlar. Şair bu şiirinde, aşk ile ölüm kavramlarını harmanlayarak, aşka hiçbir zaman kavuşamadığını anlatır. Bunu yaparken hareket noktası kendisidir. Şiirin son dörtlüğü bu durumu göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

Öyle bir zamanına geldim ki yaşamın

Ölüme erken seviye geç

Yine gecikmişim bağışla sevgilim

Seviye on kala ölüme beş (s.181)

Aziz Nesin'in kelimelere olan vukufiyetini, kelimelerle oynama gücünü gösteren bir dörtlüktür. Serbest ölçüyle kaleme alınan şiirde, zıtlık belirten "erken-geç" kelimeleri kullanılarak, yazarın mevcut ruh hali ve yaşı anlatılmak istenir. Aynı düşünce son mısrada, sayılar vasıtasıyla yapılır. Okuyucuya bir saati çağrıştırmak isteyen Nesin, ölüme daha yakın olduğunu belirtmeye çalışır. Bu dörtlükten de anlaşıldığı üzere, Nesin'in şiirlerinde, zıtlık ve sembol oldukça önemlidir.

Kitapta yer alan son şiir ise "Çocuklarıma" başlığını taşımaktadır. Bu şiir Nesin'in hayat felsefesini göstermesi bakımından önemlidir. Aziz Nesin'e göre insan ne yapıyorsa en iyi şekilde yapmalıdır. Bununla da yetinmemeli, işini severek yapmalıdır. Bu olgular şiirde ıslık ve dalgalardan hareketle şu şekilde verilir:

Diyelim ıslık çalacaksın ıslık

Sen ıslık çalınca

Ne ıslık çalıyor diye şaşacak herkes

Kimse çalamamalı senin gibi güzel

Örneğin kıyıya çarpan dalgaları sayacaksın

Senden önce kimse saymamış olmalı

Senin saydığın gibi doğru ve güzel

Hem dalgaları hem saymanı severek (s.220)

Şiirin başlığı, metnin adeta çocuklara bırakılmış bir vasiyetname olduğunu çağrıştırmaktadır.[iiiiiiiiiii] Şiirin son dörtlüğü bu yargımızı desteklemesi bakımından önemlidir:

Dünyada yapılmamış işler çoktur çocuğum

Derlerse ki bu işler bişeye yaramaz

De ki bütün işe yarayanlar

İşe yaramaz sanılanlardan çıkar (s.221)

Aziz Nesin, kendisinden sonrakilere yol gösterme amacı gütmektedir. Adeta çocuklarına vasiyetname olarak bu şiirini bırakmaktadır diyebiliriz. Aziz Nesin'in ele aldığı hususlar, kendi hayatında yapmaya çalıştığı davranışlardır. Her işin "en doğru" olmasını isteyen Nesin, doğruluğun yanında sevginin de önemli olduğunu belirtir. Ona göre bir iş severek ve en iyi biçimde yapılırsa güzel olarak nitelendirilebilir. Yazar düşüncelerini anlatırken, örneklemden faydalanır. Islık çalmak ve kıyıya çarpan dalgaları saymak, yazarın düşüncelerini kanıtlamak için kullandığı araçlardır. Görülüyor ki Nesin şiir vasıtasıyla, kendisinden sonra gelenlere yol göstermeye çalışmıştır.

E. Kendini Yakalamak:

1988 yılında yayımlanan şiir kitabıdır. 5 bölüm ve 48 şiirden meydana gelmektedir. Şiirler; ölüm, yalnızlık, zaman, sevgi, insanlık ve yaratıcı temalarını ihtiva etmektedir. Şiirlerin

[5] Türk edebiyatında, yazarların yahut şairlerin çocuklarına yol göstermek için yazdıkları şiirler oldukça fazladır. Mehmed Âkif'in yazdığı "Asım", Nazım Hikmet'in oğlu Memet için yazdığı "Memed'e Son Mektubumdur" adlı şiir veyahut Faruk Nafiz'in "Kızıma" bu yargıya örnek teşkil etmektedir.

tamamı serbest ölçü ile kaleme alınmıştır. Bu bakımdan 1984 ve 1986 yıllarında yayımladığı şiir kitaplarından farklıdır. Aruz veyahut hece ölçüsüne yer verilmemesi, Nesin'in ölçü bakımından tam bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.

Kitaptaki ilk metin "Alışkanlık" adını taşımaktadır. Şiir, dörtlükler ile kaleme alınmıştır. Ölüm konusunu işlemektedir. Ölüm ile sevgiliden ayrılma arasında bir ilişki kurulmuştur. Sevgiliden ayrılmak, yalnızlaşmadır. Yalnızlaşma ise ölüme yaklaşmadır. O halde asıl ölüm, yalnızlaşıp unutulunca gerçekleşmektedir. *Kendini Yakalamak*'ın ölüm konusunu işleyen bir şiir ile başlaması, yazarın ruh halini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Özellikle son dörtlük bu bakımdan mühimdir:

Daha bir zaman

Yaşadığını sanacaklar

Bisüre söz edecekler senden

Sonra alışacaklar (s.228)

Serbest ölçüyle kaleme alınan şiir, Nesin'in imlaya bakışını da göstermektedir. "Bisüre" kelimesi, yazarın yazım kurallarını ne yönde değiştirdiğini göstermesi bakımından mühimdir. "a" ve "e" sesleri ile asonans sağlanmıştır. Böylece hem ahenge katkıda bulunulmuş hem de yazarın ruh hali daha etkili bir şekilde aktarılmıştır.

Kitaptaki son şiir ise "Ve Hüve" adını taşıyıp, Nesin'in yaratıcı üzerine düşüncelerini yansıttığı bir metindir. Aziz Nesin'e göre yaratıcı yoktur.[jjjjjjjjjjjj] O sadece insanların uydurduğu bir kavramdır. Bu durum şiirde şöyle anlatılır:

[6]"*Suyum var arınacak/ Damım var barınacak/ Aşım var yarınacak /Sana şükür Allahım"; "Her yol varıyor rabbe/ Kalbimizdedir Kâbe/ Bir sır var senden kalbe/ Ona ersem Allahım."*

Yukarıda yer alan iki farklı dörtlük de Aziz Nesin'e aittir. 1941 ve 1943 yılında *Yedigün*'de yayımladığı şiirlerden alınmıştır. Görüyoruz ki Aziz Nesin'in din algısı başlangıçta böyle değildi. Mahalle mektebine giden Nesin, orada Kur'an'ı öğrenmiştir. Ali Galip adındaki Kadirî dervişi sayesinde Aziz Nesin 8 yaşında hafız olmuştur. Bursa'ya sürgüne gönderildiği zaman da hafızlığı sayesinde bir süre geçimini sağlamıştır. Peki, ne oldu da Nesin'in din algısı değişti? Bu soruya cevap ararken, olayın sıfır yani başlangıç noktasına inmemiz gerekmektedir. Bu durumda karşımıza ilk olarak, yazarın babasının, kendi eşini dövmesi çıktığını düşünüyoruz. Aziz Nesin'in annesi akşam namazından önce evde olmadığı için babası tarafından dövülür. Nesin, anılarında bu durumu anlatırken, adeta din ile sosyal yaşam arasındaki tezatlığı bize göstermeye çalışmaktadır:

> "*Babam annemi döverken, müezzin daha ezanı bitirmemiş, bağırıyordu:*
>
> *— Hay-yi-alel-felâââh.. Hay-yi-alel-felâââh!*
>
> *Türkçesi şu demek: "Haydi mutluluğa! Haydi kurtuluşa!..."*
>
> *Minarelerden, "Haydi mutluluğa, haydi kurtuluşa!" çağrıları yükselirken, babamın dövdüğü annem de ağlıyordu*." (Nesin, 2017, s.54); aynı sayfanın devamında ve mukabil sayfada Nesin, babası tarafından annesinin ikinci defa neden ve nasıl dövüldüğünü anlatır. Olayın yine din ile alakalı olması bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.)

Bu olayın Nesin'in psikolojisinde yer ettiğini ve din algısında başlangıç noktası olduğunu düşünüyoruz. Aziz Nesin'in hayatında asıl dönüm noktası, annesinin ve kız kardeşinin vefatıdır. Bu ölümlerden sonra adeta bir

boşluğa düştüğünü hisseden Nesin, "neden böyle oldu?" sorusunu sormaktadır. Allah'a ettiği duaların neden kabul olmadığını sorgulamaktadır. Bu durumu anlılarında şöyle anlatır:

> *"— Galip Amca, melekler nerde?*
>
> *Galip Amcam, meleklerin görünmediğini anlattı. Annemin, kızkardeşimin ölmemesi için yakarışlarını duymayan Tanrının Melekleri görünmüyordu*." (Nesin, 2017, s.40)

Özellikle verdiğimiz ikinci örneğin Nesin'in dinî düşüncelerindeki değişimde önemli bir payı olduğu muhakkaktır. Nesin'in, *Aziznâme* adlı hiciv kitabında yer alan "Kırkbirbuçuk Maşallah" şiirinde dine küsme nedenini şeffaf bir biçimde yazdığını görüyoruz. Oradan da anlamaktayız ki Nesin, üst üste yaşadığı kötü olaylar sonucunda ate olmaya yönelmiştir. Çünkü eğer bir Tanrı olsaydı, kendisini duyacağını ve onu mutlu edecek bir şeyler yapacağını düşünmektedir. Bu durumu şiirde şöyle anlatır:

"*Yıldırım çeker gibi başımda hergün bela…/ Yürü kulum, demedi, bir kere olsun Mevla/ Bendeki bu dik kafa varken daha da hâlâ/ Metelik mi veririm, şahbaz değil olsa şah?/ Yaşım kırkbirbuçuktur, kırkbirbuçuk maşallah!"* (Nesin, 2013, s.75)

1979 yılında kaleme aldığı "Kapılar Açık Kalsın" şiirinde de Nesin, hayatının hep zorluklarla mücadele ile geçtiğini şöyle anlatır:

"*Hiçkimse buyur etmedi beni/ Bu dünyada hiçbir yere/ Ama açtım bütün kapıları tekmeleyerek/ Bütün engelleri göğüsleyip yıkarak/ Buyrun dediler o zaman incelikle/ Buyur ettiler/ Ve/ Buyurdum*" (Nesin, 2009, s.75)

Özetle demeliyiz ki örneklerden de görüldüğü gibi Aziz Nesin'in dinî düşüncelerinin değişmesindeki en önemli sebep, yaşadığı olaylardır. "Bir Tanrı olsaydı, bunca kötü olay yaşanmazdı veya güzel olaylar da yaşanırdı" düşüncesinde olan Nesin, sonuçta ateizmin yolunda ilerleyip, ate olmuştur. (Nesin'in kendisini ate olarak nitelendirmesine rağmen, bazı kişiler onun ate olduğuna inanmamaktadır. Dergilerde, Nesin'in ölümü üzerine yazıların yazılar okunduğu zaman, bu durumu görmekteyiz.

Ey yaratılanı yaratan

Senden büyük insan

O ki yaratanı yaratan (s.290)

"y" sesi ile aliterasyona yer verilmiştir. Böylece, sesin çağrışımlarından faydalanılmıştır. Ayrıca, kelimeler ile oyun yapıldığı görülmektedir. "Yarat" ile hem Tanrı hem de insan kastedilmiştir. Çünkü Nesin'e göre, yaratan olarak Tanrı'nın ifade edilmesi, insana aittir. Bu da yaratanın insan olduğunu gösterir.

Kitapta yer alan 5 bölüm şunlardır:

1. Alışkanlık: Aziz Nesin'in ölüm üzerine yazdığı şiirlerinin yer aldığı bölümdür. Bu bölümde Nesin'in ölüme bakışı gözler önüne serilmektedir. Ona göre ölüm değil, sonsuzluk vardır. Bu durumu "Ölüme Eğilmek" başlığını taşıyan şiirinde şöyle yazar:

Ölüme değil

Sonsuzluğa gidiyorum

Orda dinleneceğim gönlümce

Yaşarken hiç mi hiç dinlenemediğim (s.238)

"Alışkanlık" şiirinde de ifade edildiği üzere, Nesin'e göre ölüm, unutulunca gerçekleşmektedir. O, eserleri sayesinde unutulmayacağını düşünmektedir. Böylece sonsuzluğa ulaşmış olur. "Bir Daha" şiirinde de yargımızı kanıtlayan şu ifadelere yer verilir.

Bu dünyayı bir daha göremem belki

Ama bu dünya beni hep görecek (s.235)

Bu ifadeler, Nesin'in eserlerine güvendiğini de göstermektedir. Ona göre, eserleri var olduğu müddetçe, kendisi de var olacaktır. Eserleri, unutulmayacak eserler olduğundan, kendisi de ölüme değil sonsuzluğa gidecektir.

2. Kendini Yakalamak: Nesin'in zaman üzerine yazdığı şiirlerinin yer aldığı bölümdür. Zamanı işlerken umumiyetle ölüm ile ilişkilendirmiştir. "Sonsuzcasına" adlı şiirde bu duruma şöyle değinir:

Çok yorgunum bir uzansam kalkamam

Dinlenirim sonsuzcasına uyanamam (s.248)

Serbest ölçüyle yazılan şiir, Nesin'in yorgunluğunu anlatmaktadır. "Çok yorgunum" ifadesi, Nesin'in hayatı boyunca çalıştığını ve dinlenmediğini göstermektedir. Artık yorulmuştur. O kadar yorgundur ki uzanırsa, kalkmaya mecali dahi yoktur. "Bir uzansam kalkamam" ifadesi, Nesin'in yorgun düştüğünü ve gücünün bittiğini göstermektedir. İkinci mısra, birinci mısraı kuvvetlendirmek için oluşturulmuştur. Böylece Nesin'in yer yer hayattan yorgun düştüğünü görmekteyiz. Şiir vasıtasıyla ruh halini yansıtmaktadır.

3. Güzel Öldür: Şairin aşk ve sevgi üzerine yazdığı şiirlerinin yer aldığı bölümdür. Bölüme verdiği isim ile işlenen konular arasında bir uyumun söz konusu olduğu görülmektedir. Nesin'e göre aşk, güzellikler bütünüdür ve güzelliğinden dolayı da insana haz verir. Bölüme "Güzel Öldür" denmesinin, sevgiye verilen değer ile ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Aziz Nesin'in şiirlerinde, vazgeçilmez temalardan birisi sevgidir. Ona göre her şey severek yapılmalıdır. Söz konusu olan öldürmek dahi olsa, içten gelerek gerçekleştirilmelidir. "Güzel Öldür" şiirinde yer alan şu ifadeler, yargımızı kanıtlar mahiyettedir:

Öldür ölümse ölüm

Böyle çirkin sevmelerdense

Ama en güzel öldür (s.259)

Ölüm örneği üzerinden, her işin güzel olması gerektiği anlatılmıştır. Nesin, hayatın yapay sevgiler üzerine kurulu olduğunu ikinci mısrada anlatmıştır. Üçüncü mısra ise birinci mısraın açıklamasıdır. Aziz Nesin için mühim olan, her şeyin severek yapılmasıdır.

4. Seçim: Aziz Nesin'in insanlık ve yalnızlık üzerine yazdığı şiirlerinin yer aldığı bölümdür. Bölüme "Seçim" adını vermesiyle de hayatta yapılanların bir tercih olduğunu ve yapılan tercihlerin belirli sonuçları doğuracağını sezdirmeye çalışmıştır. "Seçim" adlı şiirin son beytinde;

Ne kuldan ne de Tanrı'dan

Bu sonu kendime kendim seçtim (s.275)

diyerek, tercihlerin bireyle alakalı olduğunu ve tercihlerden başkalarının sorumlu olmadığını anlatır.

5. Yâ Mâlik-ül-Mülk: Nesin'in varlık üzerine yaptığı sorgulamaların yer aldığı bölümdür. Bölüme Arapça "Yâ mülklerin sahibi" ismini verip, Allah'ı kastetmesi de bu bakımdan anlamlıdır. Bölümde yer alan son şiir "Ve Hüve"dir. Bu metinden Nesin'in Tanrı hakkındaki düşüncelerini rahatlıkla anlayabiliriz.

F. Hoşçakalın:

Aziz Nesin'in 1990 yılında yayımladığı şiir kitabıdır. 5 bölüm ve 61 şiirden oluşmaktadır. Şiirler, ölüm, yalnızlık ve sevgi konularını işlemektedir. "Bir Zonklama Dinmeyen" şiiri haricindeki bütün şiirler serbest ölçüyle yazılmıştır. Buradan anlıyoruz ki Nesin, hece ve aruzu bırakıp, serbest ölçüye yönelmiştir. Aziz Nesin'in hece ve aruz ölçüsüyle başlayıp, serbest

ölçüye geçmesi,[kkkkkkkkkkkkk] ustalık eseri olarak, serbest ölçüyle yazdığı şiirleri gördüğünü gösterir. Bunun nedeni ise serbest ölçüyle iyi şiirler yazabilmek için hece ve aruz ölçüsüyle şiirler yazılması gerekliliğidir.[lllllllllllll] Hece ve aruzda belirli kurallara alışan şair, serbest gibi görünen ama serbest olmayan, serbest ölçüyü daha iyi kullanır. Muhtemel ki Aziz Nesin de bu durumun bilincindedir. Bunun içindir ki aruz ve hece ölçüsüyle şiirler yazıp, ardından serbest ölçüyü benimser.

Kitapta yer alan ilk şiir "Hoşçakalın" ismini taşıyıp, ölümü anlatmaktadır. Nesin, şiirin son dörtlüğünde adeta dünya ile vedalaşır:

Gitme zamanım geldi anladım

Yolum uzun bana izin

O ağaçlar o havuz o çayır ve o sevda

Hepiniz hoşçakalın geçmişimdeki dostlarım (c.2, s.15)

I. tekil şahıs ile yazılan şiirde, Yahya Kemal Beyatlı etkisi olduğunu söyleyebiliriz. "Sessiz Gemi"de yer alan "*Artık demir almak günü gelmişse zamandan*" mısraından etkilenerek, birinci mısra oluşturulmuştur. Yahya Kemal, demir almak ile ölümü, gemiye benzeterek anlatırken, Aziz Nesin benzetmeye başvurmamıştır. Üçüncü mısrada ağaçlar, havuz,

[7] Aziz Nesin ilk şiirlerinde de serbest ölçüyü kullanmıştır. Lakin kastımız serbest ölçüyle iyi şiirler yazmak olduğu için, ilk dönemde yazdığı şiirleri değerlendirmeye almadık. İlk dönem şiirlerini, serbest ölçüyle iyi şiirler yazabilmek için yapılmış denemeler olarak nitelendirmemiz gerekir.

[8] Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Orhan Veli gibi isimlerin şiirlerinde de "hece-aruz-serbest" çizgisinin izlendiği görülmektedir.

çayır ve sevda örnekleri üzerinden, hayata veda etmek üzere olduğunu belirtir. Yahya Kemal ise "*Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol*" diyerek, benzer bir örnekleme başvurur. Aziz Nesin, "Hepiniz hoşçakalın" diyerek, gidenin bir daha gelemeyeceğini belirtir. Yahya Kemal de "*Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden*" söylemiyle, benzer bir mana verir. Görülüyor ki Aziz Nesin, Yahya Kemal'de, ölümü anlatırken, etkilenmiştir. Şiirin ismi ile içeriği arasındaki uyum, kusursuz bir şekilde sağlanmıştır. Nesin, isim-içerik uyumunu, neredeyse her şiirinde başarılı bir şekilde gerçekleştirmektedir. "Zamansızlık", "En Güzel", "Uzun Yolculuk" şiirleri bu yargıya örnek teşkil etmektedir.

Kitapta yer alan son şiir ise "Sahte" ismini taşıyıp, tek beyitten müteşekkildir. Aziz Nesin, sahte ve yalancı sevgiden şikâyet ederek, şöyle seslenir:

Bıktım usandım o yalancı kartpostal öpücüklerinden

Her nasılsın sorusuna iyiyim sahteciliklerinden (c.2, s.79)

Aziz Nesin'in bıkkınlığı mısralara yansımıştır. "ı" sesi ile asonans yapılması ve 18 heceye yer verilmesi, Nesin'in düşüncelerini, sesler vasıtasıyla aktarmaya çalıştığını göstermektedir. Kartpostal öpücükleri ve nasılsın sorusuna verilen iyiyim cevabı, örneklem olarak seçilmiştir.

Kitapta yer alan 5 bölüm şunlardır:

1. Hoşçakalın: Nesin'in ölüm üzerine yazdığı şiirlerinin yer aldığı bölümdür. Bölümün ilk şiiri "Hoşçakalın"dır. Bu da diğer şiirler hakkında adeta ipucu vermektedir.

2. Seviyi Sevmek: Sevgi ve sevgili üzerine yazıların şiirlerin yer aldığı bölümdür. Aziz Nesin'in sevgili ve sevgiye verdiği değeri bu bölümden rahatça anlayabiliriz. "Seviyi Sevmek" şiirinin son üçlüğünde yer alan;

En güzelin ne olduğunu anladım sonunda

Seni değil sevgilim

Sende seviyi sevmek (c.2, s.25)

ifadeler, sevginin önemini anlatmaktadır. Nesin'e göre, sevgiliyi sevgili olarak nitelendirmeyi sağlayan da sevgi mefhumudur. Maşuk sadece bir araçtır. Maksat sevgidir.

3. Ayna: Şairin, sevgi, ölüm ve yalnızlık konularını anlattığı şiirlerden oluşan bölümdür. Nesin, ele aldığı konular ile psikolojisini birleştirmiştir. Böylece şiirlerinde, psikolojik tahlillere de yer vermiş olur. Anlatılan konuların müşterek noktası insandır. Nesin'in insanı anlattığı bölüm Ayna'dır. Bölüme verilen ismin altında, parantez içinde "Yine insan üstüne" yazması da bu durumu göstermektedir. "Ayna" başlığını taşıyan şiir de yargımızı destekleyen bir metindir. Şiirin sonu şöyledir:

Sen herkesin aynası

Herkes senin aynan

İnsanların işi zor aynalardan (c.2, s.37)

Aziz Nesin şiirlerinde, kelimeler ile oyun oynamayı sevmektedir. "sen-herkes" "herkes-sen" denmesi bu duruma örnektir. Ayna mefhumu üzerinden, insanların benzerliği anlatılmıştır.

4. Bırakırken: Nesin'in ölüm konusuna döndüğü bölümdür. Bırakırken'deki şiirlerin neredeyse hepsi ölüm konusunu işlemektedir. Hoşçakalın'da da ölümü anlatmasından hareketle, bundan sonraki şiirlerde işlenecek en önemli konunun, ölüm olacağını anlamaktayız. İlerleyen zamanlarda yazdığı şiirler de yargımızı desteklemektedir.

Bırakırken'de işlenen ölüm temasını, Hoşçakalın'da işlenen ölüm temasından ayıran nokta ise Bırakırken'deki şiirlerin Nesin'in yarım kalan işlerini anlatmasıdır. Yazar, ölümün zamansız olduğunu düşünerek, yapması gereken daha pek çok işin olduğunu düşünür. Bu durumu "Bırakırken" şiirinde şöyle anlatır:

Öyle bir yerine geldim ki yaşamın

Hiçbişey kendim için değilmiş anladım

Dünya beni bırakırken yazamadıklarım benimle ölüyor

Ama sizindir bütün söyleyip yazdıklarım (c.2, s.55)

Serbest ölçüyle yazılan şiirde Aziz Nesin, yaşamın sonuna geldiğini düşünmektedir. Dünyanın geçici olduğunu anlayan yazar, her şeyin sonraki nesillere bırakıldığı fikrindedir. Böylece hiçbir şeyin kendisine ait olmadığını düşünür. Nesin'in pişmanlığı ise yazamamış eserlerinin olmasıdır. Çünkü yazamadıkları, onunla ebediyen yok olmaktadır. Yazılanlar ise nesiller sayesinde, ölümsüzlüğü kazanmış olur. Bu sayede yazar, dünyaya bir şeyler bırakmanın memnuniyetini yaşar.

5. Şiir Notları: Aziz Nesin'in karalamalarının yer aldığı bölümdür. "az sözle çok şey anlatmak" prensibinden hareketle kaleme alınan şiirler yer almaktadır. Burada yer alan metinlerin şiirsellik bakımından pek önemli olduğunu söyleyemeyiz. Bu durumu kanıtlamak için şu şiirler örnek gösterilebilir:

Bugün öyle güzelim öyle güzelim

Herşey güzel bu yüzden (c.2, s.76)

Herkesin başına gelir

Ne zor şey

Seni seviyorum diyememek (c.2, s.76)

Karalamaların, bir taslak hüviyeti taşıdığını belirtebiliriz. Aziz Nesin, ilerde yazacağı şiirlere zemin oluşturmak için taslaklar kaleme almaktadır. Ayrıca mevcut karalamaların Garip Şiiri'ni hatırlattığını söyleyebiliriz. Orhan Veli'nin Mehmet Ali Sel ismiyle yazdığı şiirler ile Nesin'in karalamaları arasında, söyleyiş benzerliği vardır. Örneğin 1941 yılında yayımlanan

"Ne Kadar Güzel" şiiri ile Nesin'in "Güzel" şiiri arasında gerek konu gerekse de işleyiş bakımından bir benzerlik söz konusudur. Lakin karalamalar haricinde, Nesin'in şiiri ile Garip Şiiri arasında bir benzerlik söz konusu değildir.

G. Bir Aşk Var Bir De Ölüm:

Kitabın ilk baskısı, Aziz Nesin'in ölümünden üç yıl öncesine aittir. 1992 yılında yayımlanan şiir kitabında, 40 şiir ve 3 bölüm yer almaktadır. "Kimsenin" şiiri haricindeki şiirler serbest ölçüyle yazılmıştır. Sevgi, sevgiliye duyulan özlem; ölüm ve yalnızlık konularının işlendiği görülür. *Bir Aşk Var Bir De Ölüm*'den önce yayımlanan şiir kitapları ile Bir Aşk Var Bir De Ölüm kitabı karşılaştırıldığında, benzer konuların işlendiği görülür. Bu da Nesin'in tematik bir çerçeve çizdiğini göstermektedir. Çizilen çerçeveyi üç konuda toplayabiliriz: Aşk, yalnızlık, ölüm.

Kitapta yer alan ilk şiir, birinci bölümün ve kitabın ismini taşımaktadır. Aziz Nesin bu şiirde muhatap olarak kendisini gösterip, ölüm hakkındaki düşüncelerini belirtir. Şaire göre ölüm gerçektir ama ölüme teslim olmak acizliktir. Şiirde yer alan;

Ölümün karşısında dik dur diri dur

Ki saygı duysun canın alırken ölüm

Senin verirken canını ölüme saygın gibi

Düşün ki bu dünyada ilk ölen sen değilsin

Son ölecek de

Sık dişini ağrılardan sancılardan sızılardan

Dayan be Aziz dayan

...

Olacaksan aşka teslim ol

Teslim olma ölüme (c.2, s.83,84)

mısralarından yazarın, ölüme karşı aldığı tavır görülmektedir. Birinci mısradaki "dik dur diri dur" ifadesi Nesin'in bakış açısını özetlemektedir.

Kitaptaki son şiir ise "Önce" ismini taşımaktadır. Önce'de Nesin'in yaratılış üzerine düşünceleri görülmektedir. Ona göre Tanrı, insanın yarattığı bir olgudur:

İnsan önce sözü yarattı

Söz açtı sözü

Ve en sonra insan

Ne çok ne çok tanrı yarattı (c.2, s.138)

Kendini Yakalamak'ta yer alan "Ve Hüve" ve *Aziznâme*'de yer alan "Kırkbirbuçuk Maşallah" şiirlerindeki konunun işlendiği görülmektedir. Nesin'e göre, yaratıcı da "söz" vasıtasıyla, insan tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Kitap 3 bölümden müteşekkildir:

1. Bir Aşk Var Bir de Ölüm: Nesin'in aşk ve ölüm arasında ilişki kurarak, ölüm kavramını açıkladığı bölümdür. Nesin, ölümden korkmasa da onun varlığından rahatsızdır. Çünkü ölümün olduğu yerde yarım kalmışlık vardır. "Olanaksız" şiirinde Aziz Nesin bu duruma da değinerek, yaşlılıktan sitem eder. Çünkü ona göre yaşlılık, ölümün; gençlik ise yaşamın timsalidir:

Sen niçin bunca genç

Ben niçin bunca yaşlı

Uzatıyoruz ellerimizi

Kavuşamıyoruz

Oluşamaz mıydık orta yerinde zamanın (c.2, s.100)

Serbest ölçüyle yazılan şiirde, yaşlılığın getirdiği ölüm mefhumu ele alınmıştır. Genç ve yaşlı gibi zıt kelimeler kullanılarak, yazarın bulunduğu konum, daha etkili bir şekilde anlatılmak istenmiştir.

2. Can Yorgunu: Ölüm konusunun işlendiği şiirlerin yer aldığı bölümdür. Bölüme verilen isimden hareketle şair, içerik hakkında bilgi vermektedir diyebiliriz. Nesin, yorgunluğunu şu satırlar ile okuyuculara anlatır:

Yetmişyedi yıl çalıştırdın kendini kırbaçlayarak

Gün yirmidört saat dinlenmeden

Terin kanına kanın gözyaşına karışarak

O kıyıcı Firavun baktı kölesine

Aynada bakar gibi kendisine (c.2, s.104)

Serbest ölçüyle yazılan şiirde, Nesin'in durmadan çalışması dile getirilmiştir. "Kırbaçlayarak" eyleminin kullanılması, yapılan işin hiç durmadan gerçekleştirildiği göstermektedir. İkinci ve üçüncü mısralar ise adeta kırbaçlamanın açılımı gibidir.

Nesin noktalama işaretlerinden hareketle hayatı şöyle anlatır: 9

Her doğum iki nokta üst üste

Ve her ölüm noktadır

Virgüller noktalı virgüller çizgiler

Ve ayraçlarla tırnaklar da yaşam (c.2, s.105)

Aziz Nesin, doğumu iki noktaya benzeterek, bir açıklamanın var olduğunu anlatmaya çalışır. Her doğan kişi, yeni bir dünyadır. Yeni dünya da yeni bir açıklama demektir. Ölüm ise bir sondur. Bundan dolayı nokta ile nitelendirilir. Yaşam, duraklardan ve bölümlerden oluşur. Onun karşılığı da arta kalan diğer noktalama işaretleridir. O halde Nesin'in hayatı ve ölümü başarılı bir şekilde, noktalama işaretleri vasıtasıyla, anlattığını söyleyebiliriz.

3. Yalnızlama: Bölümün isminden de anlaşılacağı üzere Aziz Nesin'in yalnızlık üzerine yazdığı şiirlerin yer aldığı bölümdür. "Yalnızlanma Senfonisi" adlı şiirde Nesin, yalnızlığını şöyle aktarır:

[9] Noktalama işaretlerinden faydalanarak şiir kaleme almak, Türk edebiyatında kullanılan bir yöntemdir. Özdemir Asaf'ın "Anmak Unutmak" şiirinde, nokta ve üç nokta kavramlarından faydalanılarak ayrılık şöyle anlatılır:

İki tür nokta var

Biri önüne ve ardına bakar,

Biri ardına bakmaz,

Ardını noktalar.

Boşuna bağırma kimseler kurtaramaz

İşte yalnızlığın bir de sen varsın son gününde

İnsan doğumundan daha yalnız ölümünde (c.2, s.135)

Kendisiyle konuşan Nesin, kendisi üzerinden, herkese seslenmektedir. Doğum ile ölüm mukayese edilerek, ölümün daha yalnız olduğu belirtilir. Bunun nedeni ise doğumda, anne ve babanın var olmasıdır. Binaenaleyh, bir aile söz konusudur. Ölümdeyse, insan tek başına olabilir. O halde, Nesin'in kendisini yalnız hissettiğini söyleyebiliriz.

Ğ. Sıvas Acısı:

Tarihe "Madımak Olayı" veya "Sivas Katliamı" olarak geçen ve 37 aydının vefat etmesiyle sonuçlanan olayın ardından, Aziz Nesin'in duygularını ifade etmek için 1995 yılında, ölümünden aylar önce, yayımladığı şiir kitabıdır.

2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta organize edilmiş olan Pir Sultan Abdal Şenlikleri'ne dönemin valisi olan Ahmet Karabilgin'in davetlisi olarak pek çok aydın gelmiştir. Lakin işler umulduğu gibi gitmez ve Madımak Oteli ateşe verilir. Bu olaydan sonra Sivas, "Ölü Ozanlar Şehri" olarak anılmaya başlar. Asıl hedefin Aziz Nesin olduğu söylenmektedir. Bunun nedeniyse "Şeytan Ayetleri" adlı kitaptan yapılan tercümelerin Aziz Nesin'e ait olduğunun düşünülmesidir. Aziz Nesin'in yaptığı konuşmalar ile halkı kışkırttığı ileri sürülüp, olayın sorumlusunun Aziz Nesin olduğu iddia edilir. Aziz Nesin bu ithamları, kabul etmemiştir. 30 Haziran 1995 tarihinde, Ayşe Yıldırım'la yaptığı röportajında, iddiaların gerçeği yansıtmadığını söyler. Nesin, sorumlu olarak devleti görmektedir. Ona göre devlet, üstüne düşen sorumluluğu yerine getirmediği gibi olayı da ört pas etmeye çalışmıştır. (Yıldırım, 1995, s.15) Aziz Nesin otelden kurtuluşunu, yakın arkadaşı olan Demirtaş Ceyhun'a anlatmıştır. Nesin'in pencereye çıkıp bağırmasını, bazı kişiler, onun komiser olduğuna yormuştur. "Komiseri kurtaralım!" sözünü duyduğunu söyleyen yazar, Lütfi Kareli olmasaydı, kurtulamayacağını belirtir. Dumanlardan dolayı halsiz düşen Nesin'e, Lütfi Kaleli yardım

ederek, pencereden çıkartır. (Ceyhun, 1994, s.21-22) Yaptığı başka bir konuşmada Nesin, bu olayı gericilik olarak nitelendirerek, "*Gericiliğe doğru gidiyoruz... Gözümüz kör, kulağımız sağır değilse, bu tehlike görülmeli*" der. (Aksoy, 1996, s. 82) Aziz Nesin vefat ettiği zaman Akit gazetesi "Kökten Dinsiz Aziz Nesin Sustu" başlığını taşıyan haberinde, Sivas'taki olaydan Aziz Nesin'in suçlu olduğunu öne sürer:

"Üstlendiği tahrikçi rolüyle Sivas'ta 37, Başbağlar'da 33 kişinin ölümüyle sonuçlanan katliamları hazırlayan, toplumda çatışmalara ve huzursuzluklara sebep olan açıklamalar yapan ateist Aziz Nesin'in yeni bir provokasyon için fırsatı kalmadı." (Cumhuriyet Gazetesi, 1995, s.3)

Yaşanan bunca acının ardından Aziz Nesin en güzel cevap verme yöntemi olarak sanatını görmüş ve şu dörtlük ile *Sıvas Acısı*'nı yazmaya başlar:

Bu seviyi ben kanımdan canımdan damıttım

Görülmez duyulmaz oldu öylesine arıttım

Seksen yılımın özetidir seçtiğim bir bir

Bu bir tutam öyküyle bu bir demet şiir (c.2, s.141)

Serbest ölçüyle yazılan dörtlük, Nesin'in hayatını özetlemektedir. "Kanımdan canımdan damıttım" demesi, Madımak Olayı'na göndermedir. İkinci mısra ise Nesin'in üzüntüsünü dile getirmektedir. Çünkü söyledikleri dinlenmemektedir. Adeta, o yokmuş gibi davranılır. Bu da

yazarı üzmektedir.[10] *Sıvas Acısı*'nda hayatını özetlediğini belirterek, şiirlerinin kaynağının kendisi olduğunu söyler.

38 şiir ve 3 bölümden oluşan kitabın sunuş bölümünde yazar, seksen yıllık hayatını özetler. Acılar üzerine kurulan bu kitap, Madımak'ta yaşanan acıyı anlatmakla birlikte, aşk açılarını ve ölümden duyulan üzüntüyü de ele alır.

Manzum olarak yazılan dört mısralık girişten sonra, kitabın ilk şiiri "Sıvas Acısı" başlığını taşımaktadır. Aziz Nesin bu şiirde kendisine karşı planlanan suikastı şöyle anlatır:

Benim için kopup gelmiş yayladan

Yurdumun rüzgârı

Kurutsun diye akan kanlarımı (c.2, s.145)

Olayın nedenini anlaşamamaya bağlayan Nesin, şiirine şöyle devam eder:

Ben anlarım

Bu acı bizim ora işi hançer acısı

Bir ülkedeniz ne de olsa

[10] Ataol Behramoğlu'na gönderdiği mektuplarda da yok sayıldığından şikayet eden Nesin, şunları söylemektedir: "*Tülsü'yü sevdiğine sevindim. Tülsü hepimizin sevgilisi. Çok şaşılası -belki hiç şaşılmayacak- şey, bu kitabım için "Yetmiş Yaşım Merhaba" tek eleştiri çıkmadı. Sanki öteki kitaplarım için çıkmış mıydı? Gerçekten bu bana karşı güdülen yok saymayı hiç anlayamıyorum. (Aslında anlıyorum da anlamış olmaktan utanıyorum)*" (Behramoğlu, 2008, s.70)

Aynı dili konuşsak da

Anlamayız birbirimizi

Aziz Nesin, bu olayın sorumlusu olarak kendisini yakmak isteyenleri görmez. Gerçek bir aydın duruşu sergileyerek, ana nedene ulaşmak ister ve şöyle der:

Suç ne bende ne de sende

Suç seni karanlıklara gömenlerde

Ne de olsa yurttaşımsın

Kapalı olsa da vicdan kapıları yüzüne

Bilmelisin bir yerin var canevimde

Kitabın ilk şiirinde Madımak Olayı'nı ve düşüncelerini anlatan Nesin, son şiirde ise ölüm ile aşkı birleştirerek okuyucusuna sunar:

Her ilk aşk böyle bitecek sanılır

Sonu düş kırıklığı olsa bile

Mutluluk anıtına inanılır

En güzel aldanıştır aşka inanmak (c.2, s.200)

Aşk ile aldanmak arasında ilişki kuran Nesin, her şeyin sonunun olduğunu belirtir. Lakin mühim olan, geçici de olsa mutluluğa inanıp, aşkı tatmaktır görüşünü benimser.

Kitapta yer alan bütün şiirler serbest ölçüyle kaleme alınmıştır. Bu da önceki şiir kitaplarına paralel bir durumdur ve Nesin'in sanat algısı hakkında bize bilgi verir.

Kitapta yer alan 3 bölüm şöyledir:

1. Sıvas Acısı: Yazarın psikolojisinin ve Madımak Olayı'nın anlatıldığı şiirlerin yer aldığı bölümdür. "Dün Gece Rüyamda Bir Kuştum" adlı şiirdeki şu satırlar, oteli basan kişilerin Nesin üzerindeki imajını göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

Bir kara kalabalık

Binlerce bağnaz binlerce yobaz

Başlarında takkeler sarıklar

Genci yaşlısı

Sakalla bıyık arasından

İstim salar gibi soluyorlar

Kuduz salyaları akarak

Ölüm ölüm diye uluyorlar

Yosun tutmuş sivri köpek dişlerini

Kirli uzun tırnaklarında biliyorlar (c.2, s.148)

Olayı gericilik olarak nitelendiren Nesin, yaptığı benzetmeler ile kendisini öldürmek isteyenlerin saldırgan halini anlatmak ister. "a" sesi ile asonans yapılarak, şairin ruh dünyası, şiire sirayet etmiş olur.

2. Aşk Acısı: Nesin'in ayrılık ve aşk üzerine yazdığı şiirlerinim yer aldığı bölümdür. Aziz Nesin'in ruh halini anlatan kısımlar da vardır:

Bu çıtırtı nerden geliyor geceleri

Dışardan değil başkasından değil

Bunlar benim yanlışlarım pişmanlıklarım

Bu sesler benden ah benden geliyor (c.2, s.164)

Ömrünün sonuna geldiğini düşünen Aziz Nesin, maziyi hatırlamaktadır. Onun için artık hesaplaşma zamanıdır. Geceleri duyulan çıtırtı vasıtasıyla yalnızlığını anlatmak isteyen yazar, yalnızlıktan duyduğu şikayeti de son mısrada "ah" nidasını kullanarak göz önüne serer. "Bütün Güneşleri Yalnızlıklar Doğurur" şiirinin son dörtlüğü, bu bölümü özetlemesi bakımından oldukça önemlidir:

Dürbünün iki ucundan bakıyorum

Bu çöl gecesinde küçüle küçüle yitiyorsun

Bir de bakıyorum şiirime doğmuş bir güneşsin

Artık biliyorum bütün güneşleri yalnızlıklar doğurur (c.2, s.174)

Aziz Nesin yalnızlığını dürbün vasıtasıyla anlatmaktadır. Ona göre şiirinin kaynağı artık, özlem ve yalnızlıktır.

3. Ölüm Acısı: Nesin'in ölüm ve aşk üzerine yazdığı şiirlerin yer aldığı bölümdür. "Ölmek ve Olmak" şiirinin son kısmı Nesin'deki ölüm duygusunu göstermesi bakımından mühimdir:

Evet diyorum

Bir kovalayan var beni

Daha doğduğumdanberi

Omzuma değdi değecek eli

Acelem var benim

Toprakta toprak olup

Geçmişimden habersiz

Başka bir can olmaya (c.2, s.185)

Ölümün yaklaştığını düşünen Nesin, ölümü, arkadan kovalayan bir insana benzetmiştir. Böylece ölümün her an gelebileceğini anlatmak ister. "Gökkuşağı" şiirindeki şu üçlük ise ölüm-aşk ilişkisini gözler önüne serer:

Bir yaz yağmuru sonunda aç pencereni

Seyret gökyüzünü beni göreceksin sevdiceğim

Bir demet renkler cümbüşüyümdür salt sana görünen (c.2, s.186)

Aziz Nesin'in "İbrişim" şiirinde anlattığı ayrılık gerçeklemiştir. Artık Nesin de İbriş olmuşmuştur. Bu sayede sadece sevgilisine görünen bir cümbüş olur. Onun için aşkın ebedî olduğunu da göstermesi bakımından mühimdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mizah edebiyatının en önemli ustalarından biri kabul edilen Aziz Nesin, aynı zamanda şairdir. Şiirlerinde başarılı yönler de başarısız yönler de vardır. Yazdığı dokuz manzum kitap ile "ben burada da varım" demek istemiştir. Hatta belki de şiiri mizahtan daha çok sevmiştir. Öldüğü vakit odasında yüzlerce şiir kitabının bulunması da bu yargımızı kanıtlar niteliktedir. Şiiri o kadar sevmiş ve yaşamın bir parçası olarak görmüş ki bazen hayallerini bile şiir ile

anlatmıştır. “Kumdan Kuleler” şiiri bu yargımızı örneklemesi bakımından önemlidir. *Dünyanın en zor işidir yazmak, bunu en iyi sen bilirsin* diyen Aziz Nesin, asıl amacının yazmak değil yaşamak olduğunu söylemiştir.

Şiirlerinde ağırlıklı olarak, aşk-ölüm-ayrılık üçlemesini işlemiştir. Özellikle *Seviye On Ölüme Beş Kala* ve sonrasında yazdığı şiir kitapları, şiirinin doruk noktasını temsil etmektedir. Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Nazım Hikmet Ran’dan etkilenen Aziz Nesin, bir süre sonra özgünlüğünü elde etmiştir. Bu bakımdan kendisini bulmuş bir şairdir. Şiir ile manzum ayrımını, başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bundan dolayı ki hicivlerinin yer aldığı *Aziznâme* ve *Hazret-i Dangalak*’ı şiir olarak telakki etmemektedir. Sonuç olarak Aziz Nesin, hikaye ve romandaki başarısı kadar, şiirde başarılı olamasa da kendisini, şiir ile de ifade etmeyi başarmış bir yazardır.

Kaynakça

Kitap:

Aksoy, M. (1996). *Ölümü Hak Eden Ölümsüz Aziz Nesin*. Ankara: ÇGD Yayınları.

Asaf, Ö. (2016) *Benden Sonra Mutluluk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Behramoğlu A. (2008). *Aziz Nesin'li Anılar*. İstanbul: Evrensel Yayınları.

Beyatlı, Y.K (2005). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ceyhun, D. (1995). *Asılacak Adam Aziz Nesin*. İstanbul: AD Yayıncılık.

Çamlıbel, F.N. (2018) *Han Duvarları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ersoy, M.A. (2019). Safahat. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanık, O.V. (2019). Bütün Şiirleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kolektif. (1986). *Aydınlar Dilekçesi Davası*. İstanbul: Adam Yayınları.

Nesin, A. (2009). *Aziz Nesin Bütün Şiirleri 1-2*. İstanbul: Nesin Yayınevi.

Nesin, A. (2013). *Taşlamalar*. İstanbul: Nesin Yayınevi.

Nesin, A. (2017). *Aziz Nesin'in Anıları*. İstanbul: Nesin Yayınevi.

Ran, N.H. (2018). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Süreli Yayın:

---- (1980, Ekim). Kültür Alanında Ortak Görüş. *Türkiye Yazıları*.

---- (1995, 8 Temmuz). Sağcı Basın, Nesin'i Karalamayı Yeğledi. *Cumhuriyet*.

Akbal, O. (1980, 22 Mart). Bir "Sanat" Dergisi. *Cumhuriyet*.

Binatlı, Ş. (1942, 9 Mart). Nasihat. *Yedigün*.

İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS

1116

AFRIKA' DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM: CEZAYİR ÖRNEĞİ (2012-2019)

Salihanur Aykan Darfılal-Dr. Haşmet Gökırmak

Özet

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve teknolojik sınırların ortadan kalkması ülkeler arası sermaye transferi konusunu etkili kılmıştır. Özellikle son yıllarda sermaye tranferlerine kapalı olan ülkelerde de bu durumun olumlu yönde değiştiği gözlenmektedir. Uzun yıllar savaşlar ve sömürüler altında kalan Afrika ülkeleri, uzun vadede getirilerini dikkate alarak doğrudan yabancı yatırımları kendilerine çekmeye çalışmaktadır. Gelişen ekonomisi, genç nüfusu ve doğal kaynakları ile Afrika çağımızın yükselen kıtası olarak nitelendirilmektedir. IMF ve OECD 2018 verilerine göre küresel ekonominin 2020 yılında yüzde 3 büyümesi beklenirken Afrika kıtasının bu dönemde yüzde 4,1 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. Türkiye ise özellikle ''Afrika Açılımı'' sayesinde Afrika kıtasıyla olan siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerini son yıllarda hızla geliştirmektedir.

Avrupa ve Afrika arasında stratejik bir konumda bulunan, genç nüfusa ve 4 bin 200 dolar gayrisafi yurtiçi hasılaya sahip bir Kuzey Afrika ülkesi olan Cezayir Afrika'da yatırım yapmak isteyen ülkeler için çok önemli bir ekonomik ortaktır. Türkiye'nin Afrika'ya açılan kapısı niteliğinde olan Cezayir'e ülkemizden yaklaşık 3.5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım miktarı ile en büyük yabancı yatırımcılarından biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bölgede en büyük enerji üretimi sağlayan ve ihraç eden, ekonomisi büyük ölçüde petrol ve gaz ihracatına dayanan ülke Arap Baharı ve petrol krizi gibi gelişen pekçok ekonomik, sosyal ve siyasal olaylar ile birlikte birtakım ekonomik reform oluşturma yoluna gitmiştir. Nitekim Arap Baharı siyasi bir akım gibi gözükse de bölge ekonomilerinin değişimi açısından büyük önem arz etmektedir. Cezayir ithalatı azaltmak, ekonomisini çeşitlendirmek ve hidrokarbon sektörüne bağımlılığı azaltmak adına pekçok sektörde doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek gibi

ekonomik değişimler oluşturma yoluna gitmek üzere önemli adımlar atmaktadır. Ancak ülkenin uzun vadede DYY 'lar ve ekonomik büyüme üzerinde ne gibi etkiler oluşturduğu konusunda literatürde yeterli araştırma konusu bulunmamaktadır. Bu çalışmada oluşumda siyasi bir olay gibi görünen Arap Baharı'nın ve buna bağlı gelişen olayların Cezayir ekonomisi ve doğrudan yabancı yatırıma etkileri arasındaki nedensel bağıntı 2012-2019 verileri kullanılarak analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Afrika'da DYY, Politikanın DYY' lara Etkisi

Giriş

Son yirmi yılda doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışları tüm dünyada hızla büyüdü. Çünkü gelişmekte olan birçok ülke doğrudan yabancı yatırımları ekonomik kalkınma stratejilerinde önemli bir unsur olarak görmektedir (Ayanwale, 2007). Gelişmekte olan ülkelerde önemli ölçüde artan özel-özel işlemleri içeren birleşme ve devralmalar ile özelleştirme yoluyla devralmalar giderek daha önemli bir araç haline gelmiştir. Bu ülkeler, DYY girişlerini çekmek için bir dizi teşvik sunmaktadır. Dünya Yatırım Raporu (2002) son yirmi yılda çok uluslu şirketlerin rolünün küreselleşen dünya ekonomisinde arttığını göstermektedir.

DYY girişlerindeki artış, dünyanın birçok yerinde nispeten yüksek ekonomik büyümeyi ve güçlü kurumsal performansı yansıtmıştır (UNCTAD, 2008) Küreselleşmenin finansal anlamda temel unsurlarından biri olan doğrudan yabancı yatırımın (DYY), ev sahibi ülkeler için çeşitli yararları olduğu ileri sürülmektedir. DYY'ların, genel olarak ise, ekonomik ilerlemeyi teşvik eden bilgi ve teknoloji transferi için önemli bir kanal olduğu kabul görmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerine doğrudan yabancı yatırım girişleri son yirmi yılda önemli ölçüde artmıştır. 1982'de 59 milyar dolar olan dünyadaki doğrudan yabancı yatırım

girişleri, 2004 yılında 648 milyar dolara ve 2007'de 1.833 milyar dolar zirveye ulaşmıştır (UNCTAD, TNCs and the Infrastructural Challenge, 2008). 1990 'lara gelindiğinde dünyadaki doğrudan yabancı yatırım girişleri gelişmekte olan ülkeler üzerine yoğunlaşmıştır. Son yıllarda ise bu durum sermaye transferlerine kapalı olan ülkeler üzerinde de olumlu etkiler göstediği gözlemlenmiştir. Nitekim, yer altı kaynakları bakımından zengin olması sebebiyle uzun yıllar savaş ve sömürgecilik altında mücadele eden pek çok Afrika ülkesi de doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için çaba sarf etmektedir.

Sektörel olarak, başta petrol ve gaz olmak üzere birincil sektörde Afrika'ya doğrudan yabancı yatırım akımları yükselmiştir. Ayrıca, özellikle hizmetler, ulaştırma, depolama ve iletişim sektörleri 2006 yılında DYY çekmeye devam etmiş, ancak birincil sektörden daha düşük bir oranda büyüme göstermiştir. İmalat sektörüne girişler ise Afrika'da bir bütün olarak daha yavaş büyümeye devam etmiştir. DYY'nin son Afrika eğilimleri ile ilgili 2 ana konu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, 1990'lardan bu yana Afrika'ya doğrudan yabancı yatırım hacmi önemli ölçüde artmış olsa da, Afrika finansal küreselleşme bağlamında büyük ölçüde marjinalleşmiştir. İkincisi, Afrika'ya en çok DYY birincil sektörde yoğunlaşmıştır.

Avrupa ve Afrika arasında stratejik bir konumda bulunan, Afrika'nın en geniş topraklarına ve önemli doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olan Cezayir, söz konusu kıtanın en büyük 4'üncü ekonomisi konumunda, genç nüfusa ve 4 bin 200 dolar gayrisafi yurtiçi hasılaya sahiptir. Cezayir dahil olmak üzere dünyadaki tüm ülkeler doğrudan yabancı yatırım çekmek için yarışmakta ve çokuluslu şirketler ve uluslararası yatırımcılardan mümkün olduğunca ülkeye yatırım beklenmektedir. Özellikle son yıllarda Cezayir'de uygulanmakta olan ekonominin liberalleştirilmesi, dışa açılım ve dünya ile entegrasyon çabaları çerçevesinde, yabancı sermayenin Cezayir'e çekilmesine öncelik verilmektedir. Bu gerekçelerle ülkede katma değer ve istihdam yaratacak yatırımlar için gerekli mevzuat değişikliklerini yapmakta, yerli ve yabancı yatırımların teşvikine yönelik önlemler alınmaktadır.

Pek çok kaynak doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan herhangi bir ülkenin ekonomik refahı üzerindeki olumlu etkisi olduğu kabul görmektedir. Gelişmekte olan bir ülke

olan Cezayir açısından da doğrudan yabancı yatırımların sadece ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda geliri, istihdamı ve hatta modernleşmeyi de artırdığını, görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen politik istikrarsızlıklar, ekonomik krizler, güvenlik, teşvikler gibi pek çok unsur bulunmaktadır. Nitekim bu olayların etkisi kimi ülkelerde direkt yaşanırken kimilerinde etkisi kalıcı olmuştur. Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 2011'de başlayan müteakip siyasi ve ekonomik geçiş, kırılgan bir ekonomik ortam yaratmış, toplum refahı üzerindeki etkinin yanı sıra, ekonomik büyüme üzerinde (gayri şafi yurtiçi hasıla, gayri safi milli gelir, işsizlik oranı vb.) ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri yadsınamaz.

Politik istikrarsızlık ve şiddet makroekonomik ve finansal kalkınmaya zarar vermiştir ve sonuçta ekonomik büyüme ve kalkınmanın azalmasına yol açmıştır. Çatışmalar, etkilenen ülkelere önemli fırsat maliyetleri yükleyerek ekonomik büyümeyi azaltabilir (Arayssi M., 2019). Nitekim Freund ve Jaud rejim değişikliği, demokrasi ve büyüme (2014) adlı çalışmasında, büyümeden kaynaklanan faydaların, rejim değişiklikleri ve siyasi geçişlerin ilk yıllarında önemli bir azalmaya tanık olduğunu tespit etmiştir.

Hansen ve Rand (2006), doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülke üzerindeki etkisinin hacminin büyük ölçüde ekonomik ve politik koşullara bağlı olduğunu vurgulamıştır. (Hansen, 2006) Son yıllarda Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde yoğun ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşanmaktadır. Dönüşüm sürecinde olan MENA ekonomileri; artan petrol gelirleri ile beraber alt yapı yatırımlarına hız vermiştir. Ayrıca bölgenin gıda gereksinimi, enerji hatları projeleri, vb. ekonomik gelişmeler yaşanmakta bu alanda önemli bir potansiyele sahip Türkiye için fırsat teşkil etmektedir. MENA Ülkelerinde demokrasi hareketlerinin güçlenmesi, bölgenin yeniden iktisadi ve siyasi açıdan inşası, genelde uluslararası enerji piyasalarındaki istikrar açısından dünya ekonomisi için, özelde ise bölge ülkeleri ve ihracat pazarlarını çeşitlendirme arayışında olan Türkiye için önemlidir. (A. Acaravcı, 2015) Yabancı yatırımların uluslar arası dağılımına bakıldığında ODKA bölgesinin çok az DYY çektiği ve bu konuda çok geç kaldığı söylenebilir.Birçok bölge ülkesinin (Libya, Irak, Filistin, Sudan, İran, Lübnan gibi) yaşadığı

politik karışıklık ve savaşlar, anti-demokratik yönetimler yabancı yatırımcıların bölgeden uzak durmasına neden olmuştur (K., 2007) Özellikle, MENA ülkelerine yapılan DYY girişi, 2001'den bu yana çok hızlı bir artış göstermiştir. 2008'deki toplam DYY girişi, 2000 yılında 5,6 milyar ABD dolarına karşılık gelişmekte olan ülkelere yapılan toplam girişlerin% 14,4'ünü temsil eden 95 milyar ABD doları yüksek rekor kırmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlardaki MENA ülkelerine olan bu olumlu tablo, bazı ülkelerde devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ek olarak, olumlu ekonomik durumları, iş ortamındaki ilerlemeyi ve düzenleyici çerçeveyi yansıtmaktadır.Bu olumlu eğilim küresel ekonomik ve finansal kriz tarafından kesintiye uğramış, DYY akışları 2009' da yüzde 25 ve 2010' da ise yüzde 12 azalış göstermiştir. (N. Chavvin, 2013) 2010 sonlarından itibaren bazı sosyoekonomik sebeplere ilaveten siyasi yozlaşmanın tetiklediği Arap Baharı, yatırımcıların bu kaygılarını haklı çıkartan bir örnektir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa-MENA) ülkelerinde, politik risklerin DYY'ler üzerindeki etkileri kuvvetli bir şekilde hissedilmiştir. MENA ülkelerinde DYY'nin, küresel DYY içindeki payı Arap Baharı'nı izleyen bir yıl içinde 2009 yılına oranla yaklaşık yüzde 50 azalmıştır. Buna ilaveten, Arap Baharı'ndan bu yana MENA ülkelerinin taraf olduğu uluslararası yatırım uyuşmazlığı tahkim davaları önemli ölçüde artmıştır.Hâlbuki çok sayıda yatırımcı çıkışının ve yatırım uyuşmazlığının gözlemlendiği bölgenin küresel DYY içindeki payı, 2000 yılından Arap Baharı'na kadar 16 kat artış göstermişti. Bu durum, politik risklerin DYY hacmini ne ölçüde etkileyebildiğini ve öngörülmelerinin zorluğunu göstermektedir. (BAYRAKTUTAN Yusuf, 2016)

Yöntem

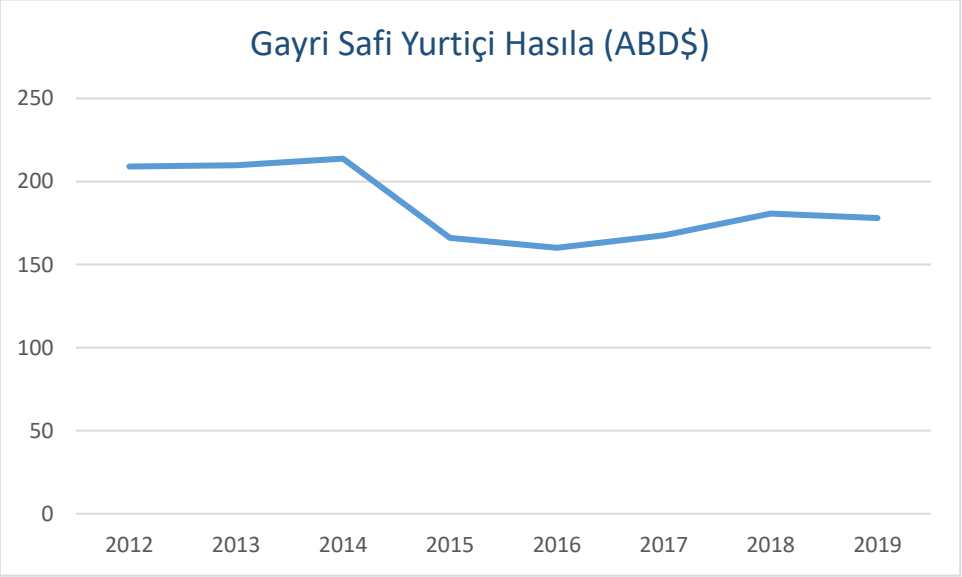
Birçok çalışmada demokrasi ve ekonomik büyüme, istikrarsızlık ve yabancı yatırımlar arasındaki ilişki incelenmiş ve bu süre zarfında değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için farklı veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada, 2012' den 2019' a kadar yıllık veriler kullanılarak Arap Baharının Cezayir ekonomisi ve doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki temel ilişkiyi anlamak için kullanılan tahmin denklemi aşağıdaki gibidir:

DYY = *f* (GSYH, PF, ENF, IO, RDK, SÖ-SH)

Doğrudan yabancı yatırım üzerinde dikkate alınan değişkenler şunlardır: GSYH – gayri safi yurtiçi hasıla, petrol fiyatları, enflasyon oranı, işsizlik oranı, RDK - reel döviz kuru, SÖ-SH -sivil özgürlük-siyasal haklar dikkate alınmaktadır. Veri seti Dünya Bankası web sitesi (http://databank.worldbank.org)' nde yayımlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden, (http://freedoomhouse.org) ve (http://indexmundi.com)' dan alımış ve sabit fiyatlarla verilmiştir.elde edilmiştir. Ülke seçimi ve dönem, tutarlı verilerin mevcudiyetine dayanmaktadır.

Bulgular

Araştırmaya göre GSYH' ya ilişkin elde edilen bulgular:

Şekil 5 https://databank.worldbank.org/report

Bir ülkenin GSYH büyüme oranından ve enflasyon oranlarından, döviz kuru istikrarından vb. makroekonomik göstergeleri ekonomisinin attığı adımları gösteren durumudur. Yabancı

yatırımları çekmenin ön şartı olan makroekonomik dengeleri yansıtan ana göstergeler, iç ekonomik göstergeler ve dış ekonomik göstergeler olarak ikiye ayrılmıştır. En önemli iç ekonomik göstergelerden biri GSYH dır. Bilindiği üzere 2011' de bir özgürlük hareketi olarak başlayan Arap Baharı Ortadoğu ve özellikle Kuzey Afrika ülkelerini ekonomik açıdan ciddi anlamda etkisi altına almıştır. Cezayir ise GSYH büyük çoğunluğunu hidrokarbon sektöründen elde eden Kuzey Afrika ülkelerinden birisidir. 2012 yılında ülkenin GSYH oranı 209,1 iken 2014' te ise 213.8 milyar dolara ulaşarak, petrol üretimi sayesinde bugüne kadar bilinen en büyük üretim değerine görmüştür. 2015-2017 döneminde petrol fiyatlarındaki ani negatif etki nedeniyle GSYİH' da 160 ila 167 milyar dolar arasında bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2017 yılından sonra ise daha istikrarlı büyüme içerisinde olduğu görülmektedir. Ülke, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, Mağrip'in lider ülkesi GSYİH'nın üçüncü büyük ekonomisine sahip olmasıyla, yıllarca süren siyasi ve ekonomik grevlerin zor koşullarına rağmen, ekonomik büyümedeki büyük bozulmaların önceki yıllara oranla daha fazla iyileştirme çabası olduğunu göstermektedir.

Bölgeyi süpüren Arap Baharı hareketlerine benzer bir halk ayaklanmasına karşı Cezayir, 2011' in başlarında hoşnutsuzluğu yatıştırmak için bir dizi siyasi ve ekonomik taviz vermiş aynı zamanda anayasa, seçim yasası ve medyayı düzenleyen yasalar konusunda reformlar vaat ederken ancak şiddetin artmasına ilişkin endişeler edeniyle gerçek ilerleme yavaş gerçekleşmiştir. 2012 yılına gelindiğinde, Arap Baharı olaylarına ve bölgedeki yansımalarına ek olarak Ulusal Yatırım Geliştirme Ajansı (ANDI) raporuna göre hidrokarbon sektörüne yapılan yatırımdaki daralma nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar 1500 milyon dolara gerilemeye başlamış, böylece yabancı şirketlerin akışı yatırım için 1684 milyon dolar değerindeki azalmalar 2014' e kadar devam etmiştir.

Cezayir'in yeni doğrudan yabancı yatırım (yeşil alan) konusundaki faaliyetlerine gelince, Ocak 2003 - Mayıs 2015 dönemi için *Financial Times* tarafından yayınlanan FDI Piyasaları veritabanına göre; Cezayir' de yabancı şirket tarafından 375 doğrudan yabancı yatırım projesi uygulanmış, yaklaşık 93.000 işçi çalıştıran bu projelerin toplam yatırım maliyetinin yaklaşık 68 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. BAE, İspanya, Fransa, Vietnam, İsviçre, Mısır,

İngiltere, ABD, Çin ve Lüksemburg gibi ülkeler, projelerin yatırım maliyeti açısından Cezayir' e yatırım yapan en önemli ülkeler listesinde yer almıştır. Doğrudan yabancı yatırımların yüzde 28,1' lik bir oranla kömür, petrol ve gaz sektöründe, yüzde 21,1' i mineral sektöründe ve yüzde 19,6' sı gayrimenkul sektöründe yoğunlaşmıştır.

Cezayir'in kök sorunları, ülkenin uluslararası sermayenin çekilmesine yardımcı olacak sert ve sağlam reformları yapamama konusundaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. IMF' nin 2014 raporunda*; "İş ortamını iyileştirmek, yabancı yatırımı çekmek ve Cezayir' in dünya ekonomisine entegrasyonunu iyileştirmek için önlemler alınması gerekiyor"* (IMF, 2014) değerlendirmesinde bulunmuştur. Yatırım ortamının iyileştirilmesi sayesinde, 2014 yılında gelen akışlar 1502 milyon dolar değerini görmüş olsa da, 2015 yılında yaşanan ihracattaki neredeyse yarı yarıya azalış, yerel para birimini değer kaybına uğratmış, mali açık neredeyse iki katına çıkmış ve gençlerin işsizliği yüzde 30' a yükselmiştir. Bu nedenle ithalat faturasını sınırlamak ve petrol ve gaz dışı sektörlerin yerli üretimini teşvik etmek amacıyla korumacı önlemleri artırılmış, döviz alımı ve otomobil gibi belirli ürünler için ek ithalat kotaları getirilmiştir. Ocak 2018' de hükümet, periyodik gözden geçirmeye tabi olarak, yaklaşık 850 ürünün ithalatı için belirsiz bir askıya alma kararı almıştır. Hidrokarbon ihracatı, Cezayir'in makroekonomik istikrarı sürdürmesini, büyük döviz rezervlerini biriktirmesini ve küresel petrol fiyatları yüksekken düşük dış borcunu korumasını sağlamıştır. 2014' ten itibaren düşük petrol fiyatları ile Cezayir'in döviz rezervleri yarıdan fazla düşüş yaşamış ve petrol istikrar fonu 2013 sonunda 20 milyar dolardan 2017'de 7 milyar dolara düşmüştür. Bir diğer taraftan UNCTAD raporuna göre, *''2014 yılında Cezayir'den herhangi bir dış yatırım akışı tespit edilmemiştir.''* (UNCTAD, 2014)

Araştırmaya göre petrol fiyatlarına ilişkin elde edilen bulgular:

Ham Petrol Fiyatları

Yıl	Fiyat	Değişim
2012	109.68	-0.03%
2013	110.67	2.40%
2014	62.33	-20.54%
2015	37.72	-15.08%
2016	54.07	16.43%
2017	64.21	2.62%
2018	56.46	-13.37%
2019	65.85	4,96%

Tablo 1 www.indexmundi.com

Günümüzde hidrokarbon sektörü Cezayir ekonomisinin ana endüstrisi olmaya devam etmektedir. Cezayir OGEC (Organization of Gas Exporting Countries: Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ve OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesidir. Dünya Ticaret Örgütü üyeliği için aday olmakla birlikte, hidrokarbon ticaretini serbestleştirmek için yapılan çağrıları günümüze değin sürekli olarak reddetmiş olsa da bu çağrılara kayıtsız kalamamıştır. Bu nedenle dünyanın en büyük ikinci gaz ihracatçısı ve dünyanın en büyük beşinci doğal gaz rezervine sahiptir. Hidrokarbonlar sektörü bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 52'sini, ülkenin ihracat gelirlerinin yüzde 95'ini ve gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 25'ini oluşturmaktadır. Ancak Cezayir ekonomisini çeşitlendirme çabalarına rağmen işsizlik hakkında fazla bir şey yapamamış, nüfusun yaşam standartlarını yükseltememiştir.

Dünya' da doğalgaz rezervleri açısından 11. petrol rezervleri açısından ise 16. sırada bulunan Cezayir'in bu zenginliğine rağmen yoksul bir ülke olması, gençler arasındaki yüksek işsizlik oranı ve bu sorunların sebebi olarak görülen Abdülaziz Buteflika'nın yerine cumhurbaşkanı olacak kişinin demokratik seçimlerle belirlenme şansının olmaması halkı bu isyana itmiş, 1999 yılında darbeci askerlerin desteğiyle cumhurbaşkanı olan Buteflika'nın ağır hastalığına ve ilerleyen yaşına rağmen yeniden cumhurbaşkanı yapılmak istenmesi gösterilerin fitilini ateşledi. (İnat, 2019)

Öte yandan, Cezayir, azalan petrol ve gaz üretimi ile mücadele ettiğinden, iç talep hızla artmış ve cömert sübvansiyonlarla desteklenmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) 'ya göre, hidrokarbon ürünleri için sübvansiyonların maliyeti,, 2012 yılında tahmin edilen 22,2 milyar dolar veya gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 10,9'u kadardı.

Kendi enerji ihtiyaçları için öncelikle petrole ve gaza bağlı bir ülkede, bunun hemen sonucu daralan bir ihracat kapasitesi oldu. Hidrokarbon ihracatından elde edilen gelir, 2012 yılında 70,6 milyar dolardan, petrol fiyatlarının varil başına 100 doların üzerine çıkmasına rağmen 2013 yılında 65,3 milyar dolara geriledi. Cezayir'in gazının çoğu, petrol endeksli sözleşmeler kapsamında satıldığından, fiyatı petrol fiyatını yakından takip ediyor.

Ülke finansmanının bel kemiğini oluşturan petrol ve doğal gaz, devlet gelirinin yüzde 62'sini ve ihracat gelirinin yüzde 97'sine sahiptir. Ancak üretimin azalması ve 2014 yılının sonlarında başlayan petrol fiyatlarındaki keskin düşüş Cezayir'i sertleştirmiştir. [Tablo1]

.UNCTAD tarafından 2019 Dünya Yatırım Raporu'nda yayınlanan verilere göre, 2017-2018 arasındaki doğrudan yabancı yatırım girişleri yüzde 22 oranında artarak 1.5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artışın başlıca nedeni petrol ve gaz sektöründeki yatırımların yanı sıra otomotiv endüstrisindeki yatırımlar oluşturmaktadır. (UNCTAD, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) 2019 Dünya Yatırım Raporu, 2019)

Araştırmaya göre enflasyon oranına ilişkin elde edilen bulgular:

Yıllar	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık%)
2010	3.9
2011	4.5
2012	8.9
2013	3.3
2014	2.9

2015	4.8
2016	6.4
2017	5.6
2018	4.3
2019	

Tablo 2 https://data.worldbank.org/reports

Enflasyon, para politikasının ve para kütlesinin büyümesinin en önemli göstergelerinden biri olan ekonomik ve yatırım ortamının istikrarını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu yüksek oranlar bir ülkenin yatırım ortamını olumsuz yönde etkileyen makroekonomik politikaları kontrol edemediğini göstermektedir. Nitekim 2008-2013 döneminde Cezayir enflasyon fiyatlarında ciddi dalgalanmalar görülmüş, [Tablo 2]' de görüldüğü üzere 2012 yılında 8.9 oranında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Enflasyon 2015' te 4.8, 2016'da 6.4' e yükselmiştir. Artışın nedeni, üretim malları fiyatındaki yüzde 9.9 ve hizmet maliyetlerindeki yüzde 7.4'lük artışından kaynaklıdır. Özellikle ithalat kısıtlamaları, 2015 te meydana gelen petrol krizi ile 2016 yılında yakıt fiyatında yüzde 30 artış ve 2017 için planlanan katma değer vergisindeki (KDV) artışların beklentisiyle ilişkilendirilebilir. 2017 yılında Cezayir'deki enflasyon oranı yüzde 5.6 olarak revize edilmiştir. Bunun nedeni, özellikle 2011 ve 2012 yıllarındaki genel fiyat

seviyesindeki artış ve yurt dışından tüketici mallarına olan yüksek talepten sonra, ülkeye tedarik eden ana ticaret ortaklarından ithal edilen enflasyonun iletilmesinden sonra iç enflasyonist baskılardan kaynaklanmaktadır. Tüketici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon, maliyetteki yıllık yüzde değişimin ortalama tüketiciye mal ve hizmet sepeti satın alma oranını yansıtmaktadır. Enflasyon 2015' te 4.8, 2016'da 6.4' e yükselmiştir. Artışın nedeni; ''*üretim malları fiyatındaki yüzde 9.9 ve hizmet maliyetlerindeki yüzde 7.4'lük artışlardır. Özellikle ithalat kısıtlamaları, 2015 te meydana gelen petrol krizi ile 2016 yılında yakıt fiyatında yüzde 30 artış ve 2017 için planlanan katma değer vergisindeki (KDV) artışların beklentisiyle ilişkilendirilebilir.*'' (Algeria Gross Fixed Capital Formation, 2017)

Araştırmaya göre işsizlik oranına ilişkin elde edilen bulgular:

Yıllar	İşsizlik, toplam (toplam işgücünün yüzdesi) (modellenmiş ILO tahmini)
2012	10.97
2013	9.82
2014	10.207

2015	11.2
2016	10.2
2017	11.9
2018	12.14
2019	12.34

Tablo 3 https://datacatalog.worldbank.org/datas/DZ

Ülkedeki işsizlik oranı hızla artan genç nüfus ile birlikte, 2012’ de 10,9 olan işsizlik oranı 2018 itibariyle yüzde 12,'ye 2019 itibariyle 2006 yılındaki 12,2’lik işsizlik oranını aşarak 12,3 ulaşmıştır. [Tablo 3] ‘‘*İşgücü piyasasındaki becerilerin uyumsuzluğu nedeniyle gençler (Nisan 2018'de yüzde 29), kadınlar (yüzde 19,4) ve üniversite mezunları (yüzde 18,5) arasında daha yüksektir’’*. (World Bank Overview, 2019) Bu durum artan eğitimli bir nüfusla karşı karşıya kalan Cezayir ekonomisinin, sektörel düzeyde yeterince gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Cezayir, giderek artan nitelikli işçileri etkileyen büyük işsizlik sorını karşısında, genç mezunların işsizliğini azaltmaya yönelik girişimciliğin gelişmesini teşvik edecek programlar oluşturmaya çalışsa da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Araştırmaya göre reel döviz fiyatlarına ilişkin elde edilen bulgular:

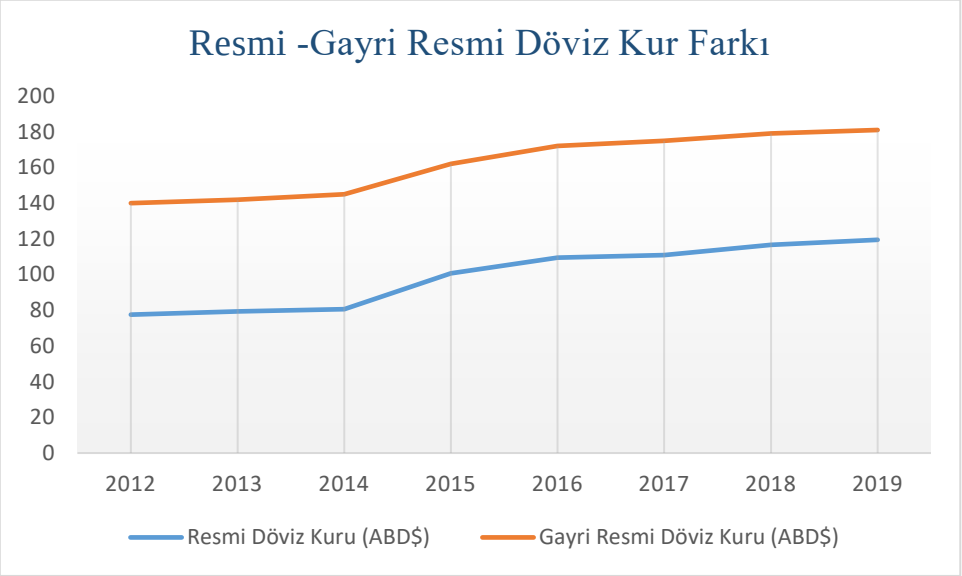

*Figure 1https://databank.worldbank.org/report**

**Gayrı resmi veriler karaborsanın yapıldığı Port Said karaborsa piyasasından elde edilmiş rakamlar tahmini olarak hesaplanmıştır.*

Bilindiği üzere daha az gelişmiş ülkelerde, özellikle döviz üzerindeki hükümet düzenlemeleri ve kontrolleri para birimleri için karaborsalara yol açmaktadır. Cezayir'deki döviz kontrolleri, yapısal uyum programının (S.A.P) benimsenmesiyle önemli ölçüde azalsa da, yine de etkileri vardır. Bu karaborsa üzerinden yapılan işlem hacminden açıkça görülebilmektedir. Cezayir'de döviz piyasası tarihinde iki ana aşama olarak değerlendirilebilir. Birincisi, sıkı bir değişim kontrolleri, her türlü kıtlık ve etkili ve verimli bankacılık sisteminin tamamen yokluğu ile karakterize edilen 1970 ve 1980'li yılların büyük bir kısmına dayanmaktadır. İkinci ve en önemli aşama, 1994 yılında Cezayir'de yapısal uyum programının kabul edilmesiyle başlamıştır. Cezayir'deki (black market) gayrı resmi para piyasası oluşumu yeni boyutlar almış, Merkez Bankası tarafından belirlenen döviz kurları, piyasa fiyatlarından yüzde 30-40 seviyesinde sapma gösterebilmektedir. Nitekim burada yetkililerin Cezayir'in dinarı değerli tutma çabası olduğu görülmektedir. Ancak ulusal ekonominin serbestleştirilmesi

gibi yeni prosedürler Cezayir'in o zamandan beri üstlendiği dinarın dönüştürülebilirliğinin serbestleştirilmesindeki, ekonomik kalkınma, ticaretin kolaylaştırılması ve yabancı yatırımların teşviki için gerekli olduğunu göstermektedir.

IMF'nin 2014 raporuna göre; Cezayir'de döviz rezervleri halen 2014 yılında 144 milyar dolar olarak tahmin edilmekle birlikte, dönem içinde önemli ölçüde azalmıştır. Aralık 2016'da 114.4 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. Bu rezervler Cezayir'in ekonomiyi petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan ciddi dış şoklardan korumasına izin vermiştir. Cari işlemler dengesi – 27.2 milyar dolar olarak belirlenmiştir. (IMF Country Algeria: Financial System Stability Assessment, January 9, 2014) Resmi olarak tanınan kaynaklardan derlenmiş olan Dünya Bankası kalkınma göstergeleri koleksiyonuna göre, Cezayir'de Gerçek Etkili Döviz Kuru'nun 2017'de 110' da olduğu görülmektedir.

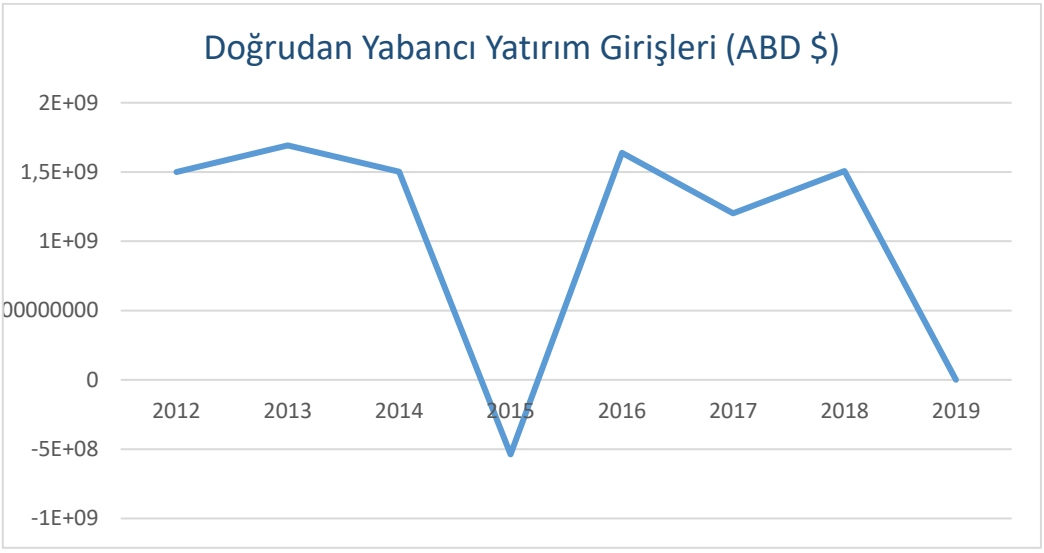
Araştırmaya siyasal haklar ve sivil özgürlük derecesine ilişkin elde edilen bulgular:

Yıllar	Sivil Özgürlük Derecesi(Civil Liberties)	Siyasal Haklar(POL Rights)
2012	5	6
2013	5	6
2014	5	6
2015	5	6

2016	5	6
2017	5	6
2018	5	6
2019	5	6

Tablo 4 https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources

Freedom House'a göre, siyasi haklar insanların kamuoyu için oy kullanma ve rekabet etme ve kamu politikaları üzerinde belirleyici bir oyu olan temsilcileri seçme hakkı da dahil olmak üzere siyasi sürece özgürce katılmalarını sağlar. Sivil özgürlükler ise devletin müdahalesi olmadan görüş, kurum ve kişisel özerklik geliştirme özgürlüğünü içermektedir. Her gösterge 1'den 7'ye kadar bir ölçekte ölçülür ve daha yüksek değerler daha az hak ve özgürlüğü göstermektedir. [Tablo 4]' ten anlaşılacağı üzere ülkede sivil özgürlük (5) ve siyasal haklar (6) sabit ve yüksek değerler göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımın pek çok risk unsuru vardır. Bu risk unsurlarından birisi de, belirsiz bir politik duruma ve sıkı denetime sahip olan ülkeler için büyük bir engelleyici olmaktadır. Ayrıca, bu durumun oluşturduğu ekonomik kriz, yatırımdan vazgeçirebilmektedir.

Şekil 6 https://data.worldbank.org/reports

2012 yılında yaşanan Arap Baharı ile birlikte ülkede doğrudan yabancı yatırım girişleri 169 milyar dolarlık bir ilerleme göstermiş ardından 2014 yılında 150 milyar dolara gerilemiştir. Genel olarak 2015' de yaşanan ani kırılmadan sonra, 2016 yılında ülke doğrudan yabancı yatırım çekmeyi başarmış ve Cezayir'in yabancı yatırımları teşvik eden yeni bir ekonomik politikanın gerekliliğini görmüş, 2015' e kıyasla büyük bir artışa yol açan 1635 milyar dolarlık hızlı bir yükseliş kaydedilmiştir. Bunun sebeplerinden biri de özel sektöre ve üç yıllık bir bütçe istikrar stratejisine odaklanan yeni bir ekonomik büyüme planı kabul edilmiştir. UNCTAD raporuna göre, *''ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz yatırımlarına bağlı olan Cezayir' e doğrudan yabancı yatırım, ülkenin yeni yatırım yasası tarafından sunulan teşvik paketine rağmen 2017'de yüzde 26 düşerek 1.2 milyar dolara ulaşmış ancak bununla birlikte, Cezayir'in doğrudan yabancı yatırımları çekmedeki başarıları, potansiyel ve bölgedeki diğer ülkeler arasındaki performansına kıyasla hala düşük kabul görmektedir''*. (UNCTAD, 2017)

Şubat 2019'da Cumhurbaşkanı Abdelaziz Bouteflika'nın beşinci dönem adaylığına karşı çıkmak ve istifasını talep etmek için ülkede büyük protestolar patlak vermiş, geçişi olarak

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini organize etmek için bir başkan vekili tayin edilmiştir. Seçim ve yolsuzluk araştırmalarına ilişkin belirsiz yol, iş ortamındaki öngörülebilirliği azaltmıştır. Hidrokarbon sektörü, petrol fiyatlarındaki oynaklık karşısında daralmaya devam ederek, hidrokarbon dışı büyümedeki hafif artışı kısmen dengelemektedir. Son olarak ülke 2019 son çeyreğinde almış olduğu yeni bir kararla doğrudan yabancı yatırımlar için yüzde 51 yerel ortaklık şartını geçerlilikten kaldırmıştır.

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın amacı politik olayların (Arap Baharı 2012) DYY ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından Şekil2'ye bakıldığında, 2014 yılında Cezayir 1502 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımları çekmeyi başarmış, gelen DYY bakiyeleri 2014 yılı sonunda 26,8 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 2015 yılı ise -584 milyon dolar olarak tahmin edilen olumsuz bir durum kaydetmiştir. Bunun nedeni ise ülke ekonomisine önemli katkı sağlayan petrolün, 2015' te yaşadığı petrol krizi düşük fiyatlara yol açmış petrol ihracından elde edilen gelirlerde düşüş kaydedilmiştir.

Elde ettiğimiz tüm verileri incelediğimizde, Cezayir her ne kadar daha geniş bölgesel çalkantılar karşısında istikrarı yansıtmaya devam etse de, 2015 yılında yaklaşmakta olan ekonomik ve politik zorlukların ilk belirtileriyle yüzleşmeye başlamıştır. Ülkenin doğal kaynaklara bağımlı ekonomisi, ve küresel petrol fiyatlarındaki çöküş hükümeti bir dizi zor politika değişikliğine zorlamıştır. Hükümet daha önce yavaş yavaş vergileri artırmayı ve azalan gelirlerle başa çıkmak için sübvansiyonları azaltmayı öngörürken, yıl sonunda protestolara yol açan elektrik, yakıt ve telekomünikasyon hizmetleri de dahil olmak üzere kilit mallar üzerindeki vergileri artıran kemer sıkma bütçesi ile tersine dönmüştür. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki düşüşü telafi etmek için şeyl gazı üretmek için yıl boyunca hidrolik kırılma yaşanmıştır. Petrol ve gaz endüstrisi, 1980'lerin sonunda yüzde 35 ile karşılaştırıldığında, 2016 yılında GSYİH' nın yüzde 5' inden fazlasını oluşturmuyordu ancak gerçek GSYİH, düşük petrol fiyatı nedeniyle bir önceki yıla göre yüzde 3,5' den yüzde 3,8' e büyüme yaşanmış, bu nedenle yetkililer ülkenin yeniden sanayileşmesini için bir takım adımlar atılmasını gerekli görmüştür. Temmuz 2016' da,

özel sektöre ve üç yıllık bir bütçe istikrar stratejisine odaklanan yeni bir ekonomik büyüme planı kabul edilmiştir.

Genel olarak Kuzey Afrika, MENA ve Afrika bölgeleri arasında en istikrarlı büyüme oranlarına sahiptir. Kuzey Afrika, Afrika'nın petrol üreticisi ülkelerinin yoğun olarak bulunduğu bölgededir. Cezayir' in en önemli sorunu, günümüze değin ülke içinde bölgesel kalkınmayı gerçekleştirilememesidir. Ancak son yıllarda ülkenin ekonominin liberalizasyonu ve yabancı yatırımları çekme çabaları düşük düzeyde de olsa bu ekonomi çeşitlendirme çabaları yadsınamaz. Bilindiği üzere, ''*Arap Baharı' ndan sonra, MENA bölgesi, dünyadaki diğer birçok gelişmekte olan bölgeye kıyasla, üretimde daha düşük yıllık büyüme oranlarına tanık oldu''*. (WorldBank Middle East Countries Report, 2014) Çalışmada da görüldüğü üzere Cezayir'in bugün içerisinde bulunduğu durum direkt olarak 2012' de gerçekleşen Arap Baharı değil, uzun yıllar sömürge ve ambargo ekonomisi altında kalmasıdır. Tim Rogmans ve Haico Ebbers'a göre, yüksek miktarda petrol ve doğal gaz bulunan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları engelleyen politika ve kurumlara sahip olma olasılığı daha yüksektir. DYY'nin yayılma etkilerine değer veren ülkelerin kalan yasal ve kurumsal engelleri yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir. (Rogmans T., 2012) Cezayir içinde bulunduğu bu durumdan kurtulabilmesi için yerli ve yabancı Ar-Ge çalışmalarına ağırlık vermesi, ülkenin doğrudan yabancı yatırımlar için engellenen politikaların değiştirilmesi, yasal düzenlemelerin yapılması ve yabancı yatırımlara kapı açacak uygun finansal koşullar ve teşviklerde bulunması gerekmektedir.

Ülkemiz açısından bakıldığında, özellikle son yıllarda Afrika'daki doğrudan yabancı yatırımları ticaret ve kalkınma yardımlarıyla yakından bağlantılıdır. Bu nedenle DYY, Türkiye – Cezayir ticaretinin artmasıyla birlikte son 10 yılda artış göstermektedir. Türkiye, Cezayir'de 3,5 milyar ABD Doları tutarında yatırım yapmıştır. Ancak bu rakamlar elbette yeterli değildir.

Son olarak,tüm bu veriler hakkında daha detaylı bilgi sahibi olabilmemiz için matematiksel analizi yapılarak nedensellik testleriyle sonuçlanması gerekmektedir.

Kaynakça

Makale:

Acaravcı, A. C. B. (2015). MENA Ülkelerinde Demokrasi - Ekonik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 119-129.

Arayssi M., F. A. (2019). Did Arab Spring Reduce MENA Countries Growth? *Applied Economics Letters*.

BAYRAKTUTAN Yusuf, Ö. M. (2016). Politik Riskler, İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları ve Uyuşmazlıklar Bağlamında Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *International Journal of Economic Studies*.

Hansen, H. &. (2006). On the causal links between FDI and growth in developing countries. . *The World Economy*.

İnat, K. (2019). *setav.org*. Retrieved from SETA: https://www.setav.org/arap-dunyasindaki-ikinci-isyan-dalgasi-nereye-varir/

K., K. (2007). Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Perspektifinden Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (pp. 195-210).

N. Chavvin, M. D. (2013). FDI Flows In the MENA Region. *IEMS Emerging market Brief*.

Rogmans T., E. H. (2012). The determinants of Foreign Direct Investment in the Middle East North Africa region. *International Journal of Emerging Markets*, 240-257.

Yousef, T. M. (2004). Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950. *Journal of Economic Perspectives* , 93.

Rapor:

(2017). *Algeria Gross Fixed Capital Formation.* https://www.ceicdata.com/en.

IMF. (2014). International Monetary Fund.

(January 9, 2014). *IMF Country Algeria: Financial System Stability Assessment.* IMF Country Report.

UNCTAD. (2008). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü.

UNCTAD. (2008). *TNCs and the Infrastructural Challenge.* World Investment Report,.

UNCTAD. (2014). UNCTAD.

UNCTAD. (2017). United Nations Conferance on Trade and Development.

UNCTAD. (2019). *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) 2019 Dünya Yatırım Raporu.* Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) .

(2019). *World Bank Overview.* World Bank Algeria.

(2014). *WorldBank Middle East Countries Report.* WorldBank

BILATERAL TRADE RELATIONS BETWEEN INDONESIA AND TURKI

2014-20191

Adib LUTFI

Abstract

The bilateral trade relations between Indonesia and Turkey during the period of Joko Widodo's administration declined due to the high tariffs for entering Indonesian products into Turkey. Trade and investment between Indonesia and Turkey are important. There needs to be good cooperation so that the creation of a good climate and the stability of mutually beneficial economic relations are created with other countries. Indonesia has ratified the Joint Statement for the Launching of the Comprehensive Economic Partnership Agreement between Indonesia and Turkey (IT-CEPA). Indonesia will get significant benefits in signing this agreement. One of the targets to be achieved by both countries is to meet the total Indonesia-Turkey bilateral trade target of USD 10 billion by 2023. The main objective of the research is to identify these issues with over the example from 2014-2019, obviously in the era of Joko Widodo's administration. Mixed methods will be used to serve the research objectives. In this context, research will be built on four main pillars of research, namely "literature review", "interview", "document collection" and "qualitative research". Data obtained through practice interviews with the Indonesian Ambassador in Ankara. In addition, secondary data obtained from the results of searching official documents and other sources. The results of this study answer the question of the fundamental factors why Indonesia wants to ratify the I-T CEPA with Turkey. In this context, we will discuss in advance the analysis of Indonesia's political and economic interests in Turkey. The I-T CEPA Agreement will strengthen the economic relations between the two countries and can achieve the targets set in 2023.

Keywords: Trade relations, I-T CEPA, Trade Target, Mixed methods, Qualitative research.

Introduction

Indonesia and Turkey has very close relations since 1949. It was marked by the opening of Turkish embassy in Jakarta in that year. Particularly, the economic cooperation between two countries increased overtime and getting a good result as we can see from the Memorandum of Understanding that has been established by both countries. In increasing the economic relations, Indonesia has a strategy by offering to sign the agreement that can reducing some barriers discovered by both countries in the process of export and import from both countries.

Turkey is the 7th major trading partner of Indonesia in the European region. According to data from the Ministry of Trade, in 2014-2015 Indonesia's trade balance against Turkey had a large surplus reaching 909.01 million US dollars. Indonesia's exports to Turkey in 2015 amounted to 2 1.15 billion US dollars. Indonesia's export commodities to Turkey are textiles, paper products, rubber, coal, synthetic fibers, crude palm oil, footwear and vehicle components. South-south economic cooperation is very important for both countries. In 2015, Turkish President Recep Tayyip Erdogan made an official visit to Indonesia accompanied by around 200 Turkish businessmen to strengthen the economic cooperation of the two countries, namely building free trade between the two countries, removing trade barriers, and forming a Joint Economic Commission to explore trade opportunities and other economic cooperation. The two countries also agreed to build cooperation in the military equipment industry, manufacturing small ships to gas power plants (Pujayanti 2016, 7).

Trade relations between Turkey and Indonesia are often constrained by import duties and export exit fees imposed by both countries. In international trade (exports and imports) the form of international economic policy is an act or economic policy of the government, which directly

or indirectly influences the composition, direction, and form of international trade and payments. Policies not only in the form of tariffs, quotas and so on, but also include domestic government policies that indirectly have an influence on international trade and payments such as monetary and fiscal policies. One form of foreign trade or export-import policy is the imposition of tariffs on various traded commodities.

With these obstacles the governments of the two countries continue to strive to increase economic cooperation. One of them is the collaboration proposed by the Indonesian government in the form of a Comprehensive Economic Partnership Agreement (CEPA). This agreement is one of the real efforts of the governments of the two countries so that the number of economic cooperation increases. The Turkish government has agreed with the Indonesian government to cut down all problems that have hampered trade cooperation between the two. One of the collaborations or agreements that later rolled out was the Indonesia-Turkey Comprehensive Economic Partnership Agreement (I-T CEPA). The ineffectiveness of trade between Turkey and Indonesia so far is due to the fact that there are still several major obstacles such as the large import duty and export exit duty and constraints by dumping practices that often affect products from both countries (Ministry of Trade, 2017).

Based on the discussion above, this research will discuss the motivation of Indonesia to ratify IT-CEPA with the aim of increasing economic cooperation between the two countries. Indonesia 3 has a population three times bigger than Turkey making it a promising market for Turkey in the future, as well as Turkey, for Indonesia Turkey is the entrance of Indonesian products to Europe and the Middle East. This paper discusses the benefits to be gained from this IT-CEPA agreement.

Metodology

In this thesis, mixed methods will be used to serve the research objectives. In this context, research will be built on four main pillars of research, namely "literature review", "interview", "document collection" and "qualitative research". In this study, we will discuss in advance the

analysis of Indonesia's political and economic interests in Turkey. In analyzing Indonesia's economic interests, it will first discuss the comprehensive economic partnership agreement between Indonesia and Turkey (I-T CEPA) signed in 2017 in Ankara. In addition, economic agreements involving Indonesia and Turkey will also be discussed in this study, for example, FTA of Middle East-Indonesia, Intra Industry Trade (ITT), until the export agreement on Crude Palm Oil (CPO). All programs, meetings of heads of state and speeches of state leaders will be discussed in this thesis.

Second, a deeper political review will be presented in this study by discussing the interests of Indonesia in this region and the interests of Turkey in the Southeast Asia Region, given that Turkey's role in Southeast Asia is still very small and strategically located in two countries where Indonesia is located between two continents namely Asia and Australia and Turkey are located between three continents of Asia, Africa, and Europe. Of course, this strategic location is an opportunity for both countries to be able to play a political role in the region.

In the data collection technique, the author will use an Interview and documentation. At the interview stage, the author will interview the Indonesian Ambassador in Ankara and several diplomats who are experts in the field of economic cooperation. Whereas documentation will be taken from the Indonesian embassy in Ankara and some will be asked at the Indonesian foreign ministry in Jakarta.

After the field part of the research is completed, all the information gathered (voice and video recordings, interviews, photographs, all documents and surveys distributed by the parties) will be 4 evaluated and interpreted by establishing a link to the theoretical framework to be converted into a systematic report.

Findings

With reference to the background above, efforts are needed to map the potential of the IT-CEPA cooperation between Indonesia and Turkey. But to optimize the benefits of increasing

the value of trade between the two countries, it is important to know the following important things:

1. What sectors can be increased trade and cooperation with Turkey?

2. How do tariff barriers affect Indonesia's trade with Turkey?

3. What are the challenges and opportunities facing Indonesia and Turkey from these bilateral economic relations?

IT-CEPA agreement is a strategy of the Indonesian government in increasing economic cooperation with Turkey. This agreement is expected to have a positive impact on trade relations between the two countries. The researcher's temporary hypothesis is that this agreement is expected to be a way that can facilitate discussion in an effort to reduce trade barriers, such as additional costs in exports and imports and can also prevent dumping practices that are always encountered by the two countries.

In addition, there are several trade sectors that can be improved, such as Crude Palm Oil (CPO), natural rubber, textiles, coffee and tea. Some of these products will be negotiated as commodities which will be reduced in import duty tariffs. On the other hand, this trade is also expected to have other positive impacts, such as, for Indonesia Turkey is the entrance of Indonesian products to European countries, Africa and the Middle East, with good relations in this trade, this expectation can be achieved in the future. In addition, Turkey also has great potential to be able to dominate the Southeast Asian market through Indonesia, seeing Indonesia's population which is three times bigger than Turkey and the country with the largest GDP among Southeast Asian countries that cannot be denied that Indonesia is a country with potential promising trade in the future. 5 The economic diplomacy will certainly determine the direction and objectives of the two countries going forward, with the hope that these negotiations will be finalized soon and trade barriers will be resolved soon, and a successful

agreement will have a positive impact that can increase the intensity of trade between the two countries.

Discussion, Conclusion and Recommendations

Indonesian-Turkish Economic Relations

In enhancing the relationship of economic cooperation between Indonesia and Turkey, Indonesia has a strategy that is considered capable of removing the obstacles of cooperation that have been encountered so far. The initial steps taken by Indonesia were preceded by a state visit by President Susilo Bambang Yudhoyono (SBY) on June 28 - July 1, 2010 to Turkey. The visit aims to discuss the tourism sector that will be promoted by Indonesia with Turkey and then welcomed and responded well by Turkey. In addition, on July 5, 2017 President Joko Widodo made a state visit to Turkey with the aim of discussing and launching a more advanced cooperation strategy, namely attending the launch of Indonesia's Comprehensive Economic Partnership Agreement with Turkey (Proklamasi.co.id, 2017).

Economic Diplomacy is the main focus of the implementation of Indonesia's foreign policy towards Turkey. In achieving economic diplomacy, the four pillars of economic activity must be carried out as follows:

1. The main focus is on trade promotion but not exclusively on handling activities to increase exports.

2. Promotion of investment opportunities, especially focusing on investment into the country, but not specifically investment from other countries.

3. Attract the entry of adequate technology, including harvest technology.

4. Management of economic assistance, which is necessary for developing countries in general as recipients and as donors.

6 Of the four pillars, Indonesia has carried out two economic pillars. The pillar is the promotion of trade and economic assistance. The achievement of economic activities in achieving economic diplomacy has also been shaded by MoUs between the two countries.

Bilateral relations between the two countries in the economic field are carried out intensively. The two countries have economic cooperation mechanisms through the Joint Commission for Economic and Technical Cooperation between the Republic of Indonesia and the Republic of Turkey (KBIT) (Indonesian Ministry of Foreign Affairs, 2014). In 2010 it was found out that there were around 14 Turkish companies investing in Indonesia, which reached a total investment of US $ 100 million. In the near future, investment in the two countries will increase. Turkey's investment value in Indonesia in 2014 reached US $ 64.1 million in 29 projects. This figure experienced a significant increase reaching US $ 11.7 million in 2013. (Detik Finance, 2009).

However, when looking at data in 2015-2017 the value of Turkey's investment in Indonesia is not so stable towards an increase. The realization of the value of Turkish foreign investment (FDI) to Indonesia in the first quarter of 2017 was only US $ 100 thousand. Data from the Investment Coordinating Board (BKPM) noted that Turkey's highest investment value to Indonesia previously occurred in the third quarter of 2015, reaching more than US $ 2 million. The following year continued to decline even less than US $ 1 million per quarter. However, in 2016 Turkey was still included in the list of the top 50 countries with the largest investment value to Indonesia, namely US $ 2.7 million and ranked 43rd with 61 projects (Detik Finance, 2009).

Trade in Turkey and Indonesia continued to decline from 2014 to 2016. Ministry of Trade data shows that trade between the two countries in 2013 reached US $ 2.85 billion, or around Rp 34.9 trillion, but in 2016 only US $ 1.02 billion. However, Indonesia has always recorded a trade surplus with Turkey. The second largest decline in trade in 2015 reached 43 percent to US $ 1.4 billion from the previous year. Where Indonesian exports fell nearly 20 percent to US $ 1.16 billion and imports from Turkey dropped nearly 76 percent to US $ 249.8 million.

Meanwhile, during the first quarter of 2017, Turkey Indonesia trade recorded 2.8 percent growth to US $ 386.9 million compared to the same quarter of the previous year (Katadata, 2017). 7

Barriers to Indonesian-Turkish Economic Cooperation

Trade relations between Turkey and Indonesia are often constrained by import duties and export exit fees imposed by the two countries. In international trade (export-import) the form of international economic policy is an act or economic policy of the government, which directly or indirectly influences the composition, direction, and form of international trade and payments. Policies not only take the form of tariffs, quotas and so on, but also include government policies in the country which indirectly have an influence on trade and international payments such as monetary and fiscal policies. One form of foreign trade or export-import policy is the imposition of tariffs on various traded commodities (WIII Cargo, 2017).

In 2016, trade figures between Turkey and Indonesia exceeded 1.3 billion US dollars. However, the trade with Indonesia fell by 14 percent from the previous year, while Turkey's trade with Malaysia increased by 49.11 percent. This kind of thing happened because between Turkey and Malaysia already had a Free Trade Agreement or FTA, so the two countries had freed trade tariffs for several commodities that had been agreed, including CPO (Crude Palm Oil) (Nugroho, 2017).

The issue of trade tariffs is also an issue that has received attention from the Indonesian Chamber of Commerce and Industry (Kadin). Rosan P. Roeslani as chairman of the Indonesian Chamber of Commerce and Industry during a meeting with Turkish representatives in Turkey stated that trade between Turkey and Indonesia has been hampered due to trade tariffs that make this relationship increasingly uncompetitive (Nugroho, 2017). The next obstacle in Turkish and Indonesian trade is the practice of dumping. In the regulation of the General Agreement on

Tarrif and Trade or GATT dumping, it is explained as a condition where a product is introduced to or into another country's market at a price ratio that is cheaper than the normal price or market price in the country of origin of the goods. This is done by exporters in an effort to obtain far greater profits on the product being exported itself (Halwani, 2002).

In 2008, allegations of dumping were raised by the Turkish antidumping authority. In its report file, the Turkish anti-dumping authority suspects that companies from Indonesia have dumped synthetic yarn and yarn products that have entered the Turkish market. Turkey's anti-dumping authority states that the dumping practice is causing prices of similar commodities in Turkey to 8 fall and that the practice is also suspected to be the cause of the increased value of exports of these products from Indonesia to Turkey in the period 2004 to 2006 (Suryanto, 2008).

The problem of dumping continues to be a trade barrier between Turkey and Indonesia. In 2011, there were at least 16 Indonesian export products to Turkey that indicated dumping, ranging from textiles to bicycle tire products. The export products that were squeezed by the problem included polyehtylene terepthalate (PET) plastic materials, synthetic fibers, pipes and connecting components, floor coatings and parquet, metal hinges and furniture products components, various threads and textile products, outer tires and inside for motorbikes, outside and inside tires for bicycles, air conditioners and shoes (Handoyo, 2011).

In addition, the practice of dumping is also suspected to be carried out by producers or exporters of wheat flour from Turkey. In 2012, wheat flour products from Turkey were subject to a 20 percent safeguard tax by the Indonesian government because they were proven to be dumping (damaging prices) that were detrimental to producers of similar products in Indonesia. Executive Director of the Indonesian Wheat Flour Producers Association (Aptindo) Ratna Sari Lopies reminded the Turkish Wheat Flour Association to exercise its rights in the world trade organization (WTO) to address the Indonesian government's decision to impose a Temporary Safeguard Import Duty (BMTPS / Safeguard) for all imported flour (JPNN.com, 2012).

Indonesia's Economic Diplomacy to Turkey through Trade Promotion

In an effort to increase trade between Turkey and Indonesia, the governments of the two countries are trying to do a number of things to reduce various trade barriers that have been encountered so far. These efforts began with a visiting activity between leaders from both countries. The mutual visit between the leaders of the two countries is something that increasingly shows the close relations between the two countries. Indonesian leaders also often make state work visits to Turkey. Noted in 2010, President Susilo Bambang Yudhoyono paid a visit to Turkey which was then rewarded with a visit by President Abdullah Gul a year later (Kemenlu RI, 2014). 9 In the case of Indonesian trade promotion in the form of tourism promotion and promotion of Indonesia's superior products. Indonesia's leading trade products to Turkey are superior products such as agricultural products, palm oil, tea and coffee. Indonesia has been promoting palm oil, tea and coffee. The increased economic cooperation relationship was begun with the visit of Indonesian president Susilo Bambang Yudhoyono who had visited Turkey. The visit was the first time since the last time 25 years ago. The visit further strengthened relations between the two countries as well as being an international forum and also discussed the follow-up of several MoUs that had been agreed and signed by both countries.

On April 5, 2011, the president of Turkey, Abdullah Gul visited Indonesia with a view to increasing trade cooperation with a target of reaching US $ 5 billion. The visit of President Abdullah Gul, which was carried out together with his wife to Indonesia, was a reciprocal form of a visit made by President Susilo Bambang Yudhoyono a year earlier, in June 2010. President Abdullah Gul's goal was to hold negotiations with the government or the President of Indonesia regarding efforts to increase the economic cooperation (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia, 2011). The meeting which lasted for 3 days (4-6 April 2011) finally resulted in several concrete results which were indicative of efforts to increase trade cooperation between the two countries. Some of the achievements of the meeting are:

1. Determine the target of bilateral cooperation in the trade sector of US $ 5 billion in 2014.

2. The two countries agree to increase commitment in resolving various trade barriers that have been encountered so far.

3. Increased cooperation in the defense industry, higher education and agriculture.

The results obtained from the bilateral meeting were not limited to the three points above, but there were activities that followed up on some of the aforementioned matters. As a further result of the meeting between the two countries, Turkey and Indonesia then formulated and agreed on several Memorandums of Understanding (MoU) which are the efforts of the two countries to enhance cooperation in the economic and trade fields. There are at least three MoUs that are tangible manifestations of how Turkey and Indonesia are trying to improve their trade cooperation. 10 Do not stop there, efforts to increase trade cooperation between Turkey and Indonesia continue to be done even though the leaders of the two countries have experienced a change. This shows that Turkey has considered Indonesia as an important partner in trade relations, and vice versa, Indonesia has considered Turkey as one of the strategic partners for its trade activities.

The visit of the Turkish government to Indonesia again took place on 30 July 2015. This time it was President Recep Tayyip Erdogan's turn to visit Indonesia to conduct negotiations and cooperation in various fields with the main focus of discussion being on economic cooperation. In addition, the discussion also discussed related to the strategic industry sector and the strengthening of cooperation in the socio-cultural field (Asril, 2015). The meeting between President Erdogan and President Joko Widodo that took place in July 2015 mainly highlighted the trade targets set in 2010 and 2011 of US $ 5 billion in 2015.

This matter was highlighted in the bilateral meeting because the total trade between Turkey and Indonesia based on the calculation of the January to August 2014 period only reached US $ 1.81 billion. This figure then increased in the final calculation of 2014 trade

figures to US $ 2.47 billion. In terms of efforts to increase exports and imports, Turkey and Indonesia continue to strive to increase trade between the two countries. The total trade between Turkey and Indonesia in 2017 reached US $ 1.7 billion. From this figure, Turkey's export volume to Indonesia is only US $ 534.1. Meanwhile the value of Turkish imports from Indonesia is twice as large, reaching US $ 1.2 billion (Ibid).

The Turkish government has agreed with the Indonesian government to cut down all problems that have hampered trade cooperation between the two. One of the collaborations or agreements that was later rolled out was the Indonesia-Turkey Comprehensive Economic Partnership Agreement (IT-CEPA). The ineffectiveness of trade between Turkey and Indonesia so far is due to the fact that there are still several major obstacles such as the large import duty and export exit duty as well as constraints by dumping practices that often afflict products from these two countries. Therefore, the idea to form a comprehensive economic partnership agreement or agreement was then sparked in 2008 when the 7th Indonesia-Turkey Joint Commission Session was held in Ankara, Turkey (Ministry of Trade, 2017). 11 The seriousness of the two countries to explore the prospect of the formation of IT-CEPA was reflected on April 5, 2011 in the Joint Declaration on Enhancing Partnerships in the New World of Tatantan at the time carried out by President Susilo Bambang Yudhoyono and also President Abdullah Gul. Then, efforts to form IT-CEPA were increasingly emphasized during the reign of President Recep Tayyip Erdogan and President Joko Widodo. During a visit to Jakarta on 31 July 2015, President Erdogan together with President Joko Widodo again emphasized the importance of immediately establishing the IT-CEPA to make it easier for trade between the two countries (Ministry of Trade, 2017).

After that, IT-CEPA was officially signed and launched on July 6, 2017. The signing and launch was carried out by Indonesian Trade Meteri, Enggartiasto Lukita together with the Turkish Minister of Economy, Nihat Zeybekci. IT-CEPA shows that the economic relations between Indonesia and Turkey have shown progress towards deeper stages. Priority discussion after the inauguration of the IT-CEPA is related to trade in goods agreements (Trade in Goods Agreement), followed later by the trade in services and investment and other fields (Ministry

of Trade, 2017). Through this IT-CEPA, the governments of Turkey and Indonesia agreed to pay attention to sensitive issues in the trade sector of the two countries. IT-CEPA is expected to be a way to facilitate discussion of efforts to reduce trade barriers that have been encountered, such as additional duties on imported products, trade remedies, or also cases of dumping.

IT-CEPA is expected to be able to assist in increasing the volume of trade between Turkey and Indonesia through the elimination of various trade barriers between Turkey and Indonesia, including to eliminate import and export tariff duties. This is as stated by the Director General of International Trade Negotiations at the Ministry of Trade and Chairman of the Indonesian Negotiator for IT-CEPA, Iman Pambagyo. Imam stated that the ITCEPA negotiations would significantly increase the value of exports of the two countries by eliminating trade barriers between the two countries, both tariff and non-tariff barriers. Of course, not all trade commodities will be exempt from tariffs, therefore the Turkish government and also Indonesia will each negotiate and submit any draft of goods which will facilitate access to and from these two countries (Soepardi & Monalisa, 2017).

Optimism grew from both parties in the signing of IT-CEPA. The Indonesian government through the minister Enggartiasto Lukito stated that it would immediately follow up on this 12 matter and would immediately submit a list of commodities that would be exempted from entry and exit fees into Turkey. Likewise from Turkey, the Minister of Economy of Turkey, Nihat Zeybekci also stated that Turkey will submit a list of commodities to be exempted from tariffs. This was done in order to facilitate and increase trade volumes of these two countries (Soepardi & Monalisa, 2017).

In addition to reducing or eliminating the problem of customs exits and trade entry, IT-CEPA is expected to also be a means of control from other problems of trade in Turkey and Indonesia. One other problem that is expected to be controlled together through IT-CEPA is related to dumping problems. The practice of dumping is in fact still occurring in the Turkish-Indonesian trade. In some cases dumping is also thought to be a cause of loss for sellers of similar goods in the destination country. Turkey wants IT-CEPA to grow as a tool to control

dumping problems that often occur. This is done because Turkey wants flour export activities to Indonesia to be no longer constrained by dumping problems. With the IT-CEPA and routine negotiations from leaders of Turkey and Indonesia, the problem of dumping allegations in trade between the two countries can be resolved in bilateral talks, not necessarily to the WTO. head of the Association of Exporters, Wheat Products, Beans and Vegetable Oil of Turkey Turgay Unlu stated that it would be more beneficial if there were problems related to allegations of dumping to be discussed by the two countries only and there should not be an investigation by the WTO (Supriyatna, 2012).

Turkish Economic Diplomacy to Indonesia Through Efforts to Increase Investment Value

Another point that was highlighted in President Erdogan's meeting with President Joko Widodo in 2015 was related to investment realization from the two countries. Until the third quarter of 2014, Turkey's investment value in Indonesia in 2014 reached 64.1 million dollars in 29 projects, a significant increase from 11.7 million in 2013 in 22 projects. Meanwhile, the value of Indonesian investment embedded in Turkey has only reached US $ 600,000, which is spread into several companies. In addition, in the field of tourism, in 2014 as many as 6 thousand Turkish tourists visited Indonesia (Asril, 2015).

In terms of investment, investment in Turkish investment into Indonesia becomes something more prominent compared to the investment activities of Indonesia in Turkey. One of the biggest 13 occurred when there was a work visit from the President of Indonesia, Joko Widodo to Turkey on July 5, 2017. This visit was a response from President Recep Tayyip Erdogan's visit to Indonesia in 2015. During President Joko Widodo's visit, Turkey and Indonesia agreed to the establishment investment to Indonesia with a large enough value, reaching Rp. 6.7 Trillion (Fauzi, 2017).

During the meeting, an MoU was agreed between Turkey and Indonesia which was handled by the Indonesian Coordinating and Investment Board (BKPM). The investment value for Turkey to Indonesia reaches US $ 520 million or equivalent to Rp. 6.7 Trillion. This value

is divided into several agreements, including an agreement between an Indonesian BUMN engaged in shipping, PT PAL and Karadeniz Holding, a Turkish company engaged in energy and power plant ships with an investment of US $ 320 million. In addition, a US $ 200 million agreement also took place between PT Dirgantara Indonesia (PT DI) and the Turkish Aerospace Industry company (Fauzi, 2017).

Cooperation efforts and investment offerings between Turkey and Indonesia continue to be explored in every meeting of heads of state. The Turkish government also continues to make this effort considering the small investment figures of Indonesia in Turkey. In addition to attracting investors into their countries, Turkey also continues to strive to increase the value of its investment in Indonesia, which covers various fields. Various meetings of heads of state are believed to be able to increase economic cooperation between Turkey and Indonesia.

Conclusions

In the case of economic diplomacy by Indonesia towards Turkey, there are at least two main pillars pursued by Turkey in an effort to increase trade or economic cooperation with Indonesia. The pillar is trade promotion and also investment opportunity promotion. The President of Turkey, Abdullah Gul, visited Indonesia on 5 April 2011 and held various talks with the Indonesian President, Susilo Bambang Yudhoyono. In addition, as a result of the meeting between the President of Turkey and the President of Indonesia and several ministries was the signing of various MoUs conducted by various Turkish parties such as Tuskon and MUSIAD with Indonesian parties such as KADIN and BKPM. 14 In 2014, TITA (Turkish-Indonesia Trade Association) invited representatives of businesses in the fields of construction, building materials, furniture and machinery in Central Java to join the 2014 Tuskon World Trade Bridge (TWTB) event. This was also a promotional effort trade, especially opportunities in the field of furniture trade. Trade promotion between Turkey and Indonesia also took place at the holding of the Indonesia-Turkey Trade and Investment Forum (Business Forum) in April 2011.

President Abdullah Gul also made an effort to invite Indonesian tourists to make more visits to Turkey. President Abdullah Gul expects an increase in the number of Indonesian tourists to Turkey from the number of 23 thousand in 2011. On 30 July 2015, when Turkish President Recep Tayyip Erdogan visited and met with Indonesian president Joko Widodo, one of the focuses of the talks in the talks was an effort to increase exports -imported both countries. This was done by Erdogan because until 2015, Turkey's export volume to Indonesia always experienced a deficit when compared to its import volume.

Turkey also welcomed the rolling of the Indonesia-Turkey Comprehensive Economic Partnership Agreement (IT-CEPA). IT-CEPA is an effort made by the government of Turkey and Indonesia to cut all forms of barriers to trade that have often been encountered by the two countries. ITCEPA was conceived in 2008 and then followed up in the period 2011 to 2012 through various studies conducted by the Joint Commission of Indonesia Turkey. Then, IT-CEPA was officially launched on July 6, 2017. Turkey welcomed this agreement because it considers IT-CEPA to have a good impact on trade between Turkey and Indonesia. Furthermore, economic diplomacy conducted by Turkey through Erdogan's meeting with Joko Widodo is to increase investment. The investment sector is of concern to Turkey and Indonesia because this sector is still very lame between the realization of Turkey's investment in Indonesia when compared to the realization of Indonesia's investment in Turkey.

Based on the calculation of the third quarter of 2014, the realization of Turkey's investment value in Indonesia in 2014 reached 64.1 million dollars in 29 projects. That number increased significantly from the total investment realization in 2013 which reached 22 projects with a value of 11.7 million dollars. Meanwhile, the value of Indonesian investment embedded in Turkey has only reached US $ 600,000 in Turkey. 15

References

Alkire, S., & Ritchie, A. (t.thn.). Winning Ideas: Lessons from free-market economics. Working Paper No. 6, 1-13.

Angen, T. L. (2017, November 1). Turki Kuasai Ekspor Tepung Dunia, 3,5 Juta Ton Produksi Per Tahun. Accessed from Portalsatu.com: http://portalsatu.com/read/ekbis/turki-kuasai-ekspor-tepung-dunia-35-juta-tonproduksi-per-tahun-36714

Asril, S. (2015, 06 30). Presiden Turki Akan Bahas Kerjasama di Bidang Ekonomi dengan Jokowi Besok. Dipetik 03 09, 2018, from kompas.com: https://nasional.kompas.com/read/2015/07/30/18321541/Presiden.Turki.Akan.Bahas.Kerjasama.di.Bidang.Ekonomi.dengan.Jokowi.Besok

Barmé, G. R., Jaivin, L., & Goldkorn, J. (2014). Shared Destiny. Canberra: ANU Press.

(2017). The Era of Xi Jinping (2012–2016). Dalam K. E. Brødsgaard, & K. Rutten, From Accelerated Accumulation to Socialist Market Economy in China (hal. 154-164). Brill.

Burchill, S., Linklater, A., & dkk. (2005). Constructivism. Dalam S. Burchill, Theories of International Relations: Third Edition (hal. 188-212). New York: Palgrave Macmillan.

Burchill, S., Linklater, A., & dkk. (2005). Theories of International Relations: Third Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Callaghana, M., & Hubbard, P. (2016). The Asian Infrastructure Investment Bank: Multilateralism on the Silk Road. China Economic Journal, Vol. 9, No. 2, 116– 139.

Cao, L. (2001). Chinese Privatization: Between Plan and Market. Law and Contemporary Problems, Vol. 63: NO. 4, 13-62.

Cao, L. (2001). Chinese Privatization: Between Plan and Market. Law and Contemporary Problems, Vol. 63, No. 4, 13-62.

EENI. (2017). bisnis di turki. Diambil kembali dari EENI: http://id.reingex.com/TurkiBisnis-Ekonomi.shtml 16

Effendi, S., & Tukiran. (2012). Metode Penelitian Survei. Jakarta: LP3ES.

Elliott, D. J., & Yan, K. (2013). The Chinese Financial System: An Introduction and Overview. Washington D.C.: The John L. Thornton China Center at Brookings.

Fauzi, A. (2017, July 07). Kunjungan Jokowi ke Turki Hasilkan Investasi Rp 6,7 triliun. Diambil kembali dari Kompas.com:

https://ekonomi.kompas.com/read/2017/07/07/113000026/kunjungan.jokowi.ke.turki.hasilkan.investasi.rp.6.7.triliun.

Firmansyah, T. (2011, April 5). Turis Indonesia ke Turki Cuma 23 Ribu Orang, Presiden Turki Gemas. Diambil kembali dari Republica.co.id: https://www.republika.co.id/berita/nasional/umum/11/04/05/lj6j87-turisindonesia-ke-turki-cuma-23-ribu-orang-presiden-turki-gemas

Halwani, H. (2002). Ekonomi Internasional dan Globalisasi Ekonomi. Jakarta: Ghalia Indonesia.

Handoyo. (2011, October 31). Sudah ada 16 produk ekspor Indonesia terkena dumping di Turki. Diambil kembali dari Kontan.co.id: http://industri.kontan.co.id/news/sudah-ada-16-produk-ekspor-indonesiaterkena-dumping-di-turki

JPNN.com. (2012, December 3). Kena Safeguard, Eksporter Terigu Turki Sewot. Diambil kembali dari Jpnn.com: https://www.jpnn.com/news/kena-safeguardeksporter-terigu-turki-sewot

Kai, J. (2013, November 28). East Asia: The Diplomat. Dipetik Oktober 30, 2017, dari The Diplomat: https://thediplomat.com/2013/11/can-china-build-a-communityof-common-destiny/

Katadata. (2017, Juli 5). Bagaimana Perdagangan Indonesia-Turki? Diambil kembali dari katadata.co.id: https://databoks.katadata.co.id/datapublish/2017/07/05/bagaimana-perdaganganindonesia-turki

Katzenstein, P. J. (1996). The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia University Press. 17

Kemenlu RI. (2014). Profil Negara dan Kerjasama : Turki. Diambil kembali dari Kementerian Luar Negeri Republik Indonesia: https://www.kemlu.go.id/id/kebijakan/detail-kerjasama-bilateral.aspx?id=78

Li, M., & Yu, L. (2017, Oktober 24). Dipetik Januari 5, 2018, dari Chinese Social Sciences Net: http://english.cssn.cn/whatsnew/conferences/201710/t20171026_3682575.shtml

Ling, W. (2013, Oktober 9). Home: China.org.cn. Dipetik Oktober 31, 2017, dari China.org.cn: http://www.china.org.cn/opinion/201310/09/content_30236174.htm

Lumanauw, N., & Simanjuntak, D. N. (2011, April 6). Pengembangan Geothermal, Turki Investasi US$ 2 Miliar. Diambil kembali dari Investor Daily: http://id.beritasatu.com/energy/pengembangan-geothermal-turki-investasi-us-2miliar/9128

Mardell, J. (2017, Oktober 25). East Asia: The Diplomat. Dipetik Oktober 30, 2017, dari The Diplomat: https://thediplomat.com/2017/10/the-community-ofcommon-destiny-in-xi-jinpings-new-era/

Ministry of Trade. (2017). Tonggak Baru Hubungan Ekonomi Bilateral, IndonesiaTurki Resmi Luncurkan Perundingan CEPA. Kementerian Perdagangan RI, 1.

Murphy, D. (2016). One Belt One Road: International Development Finance with Chinese Characteristics. Dalam G. Davies, J. Goldkorn, & L. Tomba, Pollution (hal. 241-253). Canberra: ANU Press.

Nations, U. (2017). General Assembly of the United Nations: High Level Meeting on 'Building the Community of Common Destiny of Mankind'. New York: United Nations.

Nee, V., & Opper, S. (2006). China's Politicized Capitalism.

Noviani, A. (2014, Mei 25). Turki Undang Pengusaha Mebel Jateng ke Pameran Tuskon. Diambil kembali dari industri.bisnis.com: Turki Undang Pengusaha Mebel Jateng ke Pameran Tuskon 18

Nugroho, B. P. (2017, Juli 7). Sepakati Kerja Sama Ekonomi dengan Turki, Apa Untungnya Bagi RI? Diambil kembali dari detikFinance: https://finance.detik.com/berita-ekonomi-bisnis/d-3551439/sepakati-kerja-samaekonomi-dengan-turki-apa-untungnya-bagi-ri

Rigby, R., & Taylor, B. (2015). Whose Shared Destiny? Dalam G. R. Barmé, L. Jaivin, & J. Goldkorn, Shared Destiny (hal. 56-74). Canberra: ANU Press.

Rubin, V. (1973). The End of Confucianism? T'oung Pao, Second Series, Vol. 59, Livr. 1/5 (1973), 68-78.

Soepardi, H. S., & Monalisa. (2017, July 7). Indonesia akan hapus hambatan perdagangan dengan Turki. Diambil kembali dari Antaranews.com: https://www.antaranews.com/berita/639097/indonesia-akan-hapus-hambatanperdagangan-dengan-turki

Story, T. C. (2015, November 5). Journal: The China Story. Dipetik November 4, 2017, dari The China Story: https://www.thechinastory.org/2015/11/shared-destiny%E5%85%B1%E5%90%8C%E5%91%BD%E8%BF%90-china-storyyearbook-2014/

Supriyatna, I. (2012, November 22). Turki Ekspor Terigu USD 1 Miliar ke 130 Negara. Diambil kembali dari Economy.okezone:

https://economy.okezone.com/read/2012/11/22/320/721698/turki-ekspor-teriguusd1-miliar-ke-130-negara Suryanto. (2008, January 28).

Turki Tuduh Indonesia Terapkan Dumping Benang. Diambil kembali dari Antara News: https://www.antaranews.com/berita/91729/turki-tuduh-indonesia-terapkandumping-benang

Swaine, M. D. (t.thn.). Chinese Views and Commentary on the “One Belt, One Road" Initiative. China Leadership Monitor, no. 47, 1-24.

Wendt, A. (1992). Anarchy Is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics. International Organization Vol 46 , 391-425.

Wendt, A. (1999). Social Theory of International Relations. Cambridge: Cambridge University Press. 19

WIII Cargo. (2017, October 28). Sistem Tarif Dalam Export Dan Import. Diambil kembali dari W-III Cargo: https://w3cargo.com/sistem-tarif-dalam-export-danimport/

Xinhua. (2017, Januari 18). Dipetik Januari 6, 2018, dari Xinhuanet: http://news.xinhuanet.com/english/2017-01/18/c_135993711.htm

Yu-Lan, F. (2007). Sejarah Filsafat Cina. Yogyakarta: Pustaka Pelajar. Zhihui, L., Aihua, W., & Zijjun, T. (2017, Oktober 8). Dipetik Januari 5, 2018, dari Xinhuanet: http://news.xinhuanet.com/english/2017-10/08/c_136665156.htm Zukus, J. (2017, Mei 9).

Dipetik Januari 5, 2018, dari The Diplomat: https://thediplomat.com/2017/05/globalization-with-chinese-characteristics-anew-international-standard/

Zupan, M. A. (2011). The Virtues of Free Markets. Cato Journal, Vol. 31, No. 2, 171198.

ABD DOLAR ENDEKSİ İLE VIX KORKU ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Seden ERCAN

Özet

Uluslararası finans piyasalarının en önemli üç endeksi içinde yer alan VIX (Korku endeksi), MOVE ve ABD Dolar endekslerinin (DXY) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin döviz kurları üzerinde etkileri olmaktadır. Bu nedenle de birçok ülkenin finansçıları tarafından yakından takip edilmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında da bu borsa endeksleri ile farklı borsa endeksi etkilerini inceleyen birçok literatür bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda da genellikle farklı sonuçlara ulaşılmakta ve bu da tartışmalara neden olmaktadır. Bu nedenle de birçok borsalarla araştırma konusuna neden olmuştur. Ancak birbirini yakından takip etmesi beklenen Dolar endeksi (DXY) ve Korku endeksi (VIX) arasındaki ilişkiyi ölçmek için yapılan herhangi bir literatüre rastlanmamaktadır. Bu nedenle de çalışmanın amacı, ABD Dolar Endeksi' ndeki fiyat değişimlerinin VIX Korku Endeksi (CBOE Volatility Index) üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada, 01.01.2010- 31.03.2020 tarihleri arasındaki iş günü verileri alınıp, ABD Dolar endeksi ile VIX Korku endeksi karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Dolar endeksinin VIX getirilerine etkisi ARDL yöntemi ile kısa ve uzun dönemli ilişkilerine bakılarak incelenmiştir. Son olarak ise, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz etmek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. ARDL Eş bütünleşme analizi sonucunda Dolar endeksi ve VIX Korku endeksi arasında uzun dönemli ilişki ortaya çıkmıştır. Granger nedensellik analizine göre ise, Korku endeksinden Dolar endeksine tek yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dolar Endeksi, VIX Korku Endeksi, ARDL Sınır Testi

Giriş

Teknolojik gelişmelerdeki ilerleyen hızlı yükseliş ve bilginin dünya geneline yayılmasıyla birlikte finansal piyasaların giderek bütünleşmesi artmıştır. Bu durum, uluslararası sermaye akımlarını arttırarak, sınırların kalkmasına ve finansal piyasaların tamamıyla küreselleşmesine olanak sağlamıştır. Sermaye akımlarının uluslararası düzeye gelmesiyle birlikte yatırımcılar yapmış oldukları fonları dünya genelinde değerlendirme imkânı bulmuşlardır (Başarır, 2018:178).

Uluslararası piyasalarda birincil olarak gösterilen finansal endeksler, yatırımcıların finansal yöndeki almış oldukları kararlarını yakından etkileyebilmektedir. Bu birincil endekslerin en başta gelenleri; VIX (Volatilite Endeksi) ve ABD Dolar endeksleridir. Uluslararası piyasaların hareketliliğinin en önemli göstergesi olarak da VIX (Volatilite Endeksi) endeksi gösterilmektedir (Öner, 2018:174).

1993 yılında kullanılmaya başlayan VIX endeksi, piyasanın risk algılamasını ölçmek amacıyla kurulmuştur. VIX endeksi Şikago Opsiyon Borsası (CBOE) tarafından hesaplamaya alınmaktadır. İlk yıllarda S&P 100 endeksi üzerinden hesaplanırken günümüzde temelini S&P 500 endeksi oluşturmaktadır. İlgili endeksin hisse senetleri opsiyon fiyatlamasına dayanmaktadır ve alım- satım opsiyonu arasındaki fark (spreade) üzerinden VIX hesaplanmaktadır. Alım- satım opsiyon fiyatları arasında oluşan fark yüksek ise, VIX endeksi de yüksek çıkmakta, aradaki fark düşük ise, VIX endeksi de düşük çıkmaktadır (Öner, 2019:141). VIX endeksi %30’ un üzerinde çıkarsa, piyasada belirsizliğin fazla olduğu, %20’ nin altında çıkarsa da piyasadaki risk algısının azaldığı anlamına gelmektedir. Kriz dönemlerinde endeksin artış göstermesi korkuya neden olmakta bu sebeple de VIX endeksi “Korku Endeksi” olarak da adlandırılmaktadır (Bektaş ve Babuşcu, 2019:99).

VIX endeksi, Amerikan ekonomisi hisse senedi piyasalarının en önemli göstergelerinden biri olması nedeniyle özellikle de gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasaları tarafından yakından izlenmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) raporlarında VIX

endeksi verilerine yer vermekte ve endeksi küresel finansal piyasalardaki belirsizliğin göstergesi olarak dikkate almaktadır (Öner, 2019:141).

Araştırmada bir diğer uluslararası finans piyasalarının en önemli değişkeni ise, ABD Dolar endeksi (DXY)' dir. Bu endeks, 1973 yılından beri hesaplanmakta olup, ülke para birimi doların diğer ülke para birimleri karşısındaki değerini ölçmek ve para birimleri arasında kıyaslamaları yapabilmek amacıyla Amerikan Merkez Bankası (FED) tarafından Dolar endeksi oluşturulmuştur. Dolar endeksi, piyasalarda DXY kodu ile gösterilmektedir (Öner, 2018:174).

Bu çalışmanın amacı, ABD Dolar endeksi ile VIX endeksi arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını analiz etmektir. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak VIX endeksinin ileride birbirini etkileyeceği düşünülen Dolar endeksi ile ilişkisine bakılacaktır. Ayrıca VIX endeksinin kısa ve uzun dönemli ilişkisini inceleyerek herhangi bir nedenselliğin olup olmadığı da analiz edilmektedir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya giriş yapılarak Dolar endeksi ve VIX Korku endeksi hakkında kısa bilgiler verilmiş, ikinci bölümde bu iki endeks ile yapılan farklı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan data ve metodoloji hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde yapılan testler sonucunda ulaşılan analiz bulgularına yer verilerek son bölümde sonuçlar yorumlanmıştır.

1.Literatür Taraması

Finans piyasaları açısından önemli bir yere sahip olan volatilite kavramı farklı konular ile birçok çalışmada yer edinmiştir. Bu çalışmalar içerisinde özellikle VIX endeksi ile farklı borsa endeksleri arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalar öne çıkmaktadır. VIX endeksi ile ilişkili olabilecek birçok değişken söz konusu olabilir. Ancak literatürde Dolar endeksi ile VIX endeksini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürde yer alan bazı çalışmaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Korkmaz ve Çevik (2009) yaptıkları çalışmada amaç, VIX endeksinin gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarını etkileyip etkilemediğini analiz etmektir. 02.01.2004 ve 17.03.2009 tarihleri arasını inceledikleri çalışmalarında GRJ- GARCH modelini kullanarak yapısal kırılmalı ve kırılmasız olarak iki şekilde sonuçları incelemişlerdir. Yapısal kırılmayı dikkate almadan ulaştıkları sonuçta ülkelerin hisse senedi piyasalarının VIX endeksi ile ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Yapısal kırılmalı test sonuçlarında da bu aynı sonucu vermiştir.

Lin ve Chang (2010) 24 Şubat 2006- 30 Eylül 2008 tarihleri arasını kullandıkları çalışmalarında VIX endeksi ve S&P 500 endeksinin geleneksel özellikleri ile VIX endeksinin türevlerini arasındaki ilişkiyi inceleyen bir model oluşturmuşlardır. Hisse senedi fiyatları ile volatilitedeki artışlardaki düzensizliği açıklamaya çalışmışlar ve VIX opsiyon fiyatlamasındaki düzensizliğin etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda elde etmiş oldukları bulgulardan, hisse senedi getirisi ve volatilitesi arasında güçlü bir etkiye ulaşmışlardır.

Ekşi (2011) yaptığı çalışmada banka kredileri ile güven faktörü arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışmada 2000- 2008 yılları arasını almış ve güven endeksinin hesaplamasında VIX endeksini ele almıştır. Analiz sonucunda VIX endeksinden banka kredilerine herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır.

Bagchi (2012) çalışmasındaki amaç, Hindistan VIX endeksi ile hisse senedi değerleme ölçütü olarak seçtiği parametreler ile oluşturulan altı adet porföy arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla 2007-2009 yılları arasındaki günlük verileri kullanarak hisse senedi piyasalarını temsilen Nifty 50 endeksi ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada endeksler arasındaki ilişkiyi Çoklu Regresyon yöntemiyle test etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Hindistan VIX endeksi ile oluşturmuş olduğu portföyler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır.

Akel ve Gazel (2014) çalışmalarında ABD dolar endeksi, BIST Sanayi endeksi, reel efektif döviz kuru ve Euro/TL döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Ocak 2005 ve Aralık 2013 tarihleri arasını aldıkları çalışmalarında ARDL Sınır testini uygulamışlardır.

Sonuçta ise, Sanayi endeksi ile Dolar endeksi (DXY) ve Euro/TL arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeline göre, Sanayi endeksi ile diğer değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Gözgör ve Kaplamacı (2014) yapmış oldukları çalışmalarında ABD doları döviz kuru ve VIX endeksinin tarım ürünleri fiyatları ile petrol fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ocak 1990 ile Haziran 2013 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak Panel eş bütünleşme ve Panel veri data analizini uygulamışlardır. Çalışmada elde etmiş oldukları sonuçlara göre ABD doları ve VIX endeksinin, tarım ürünleri fiyatları ile petrol fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır.

Ozair (2014) çalışmasında S&P 500 ile VIX endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. 08 Eylül 2012 ve 10 Mart 2013 günlük verilerini kullanmış ve Granger nedensellik analizi ile test sonuçlarına ulaşmıştır. Elde etmiş olduğu Granger nedensellik analizi sonucunda, VIX Korku endeksi ile S&P 500 endeksi arasında nedensellik ilişkisinin olduğu ve bunun da çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varmıştır.

Kaya (2015) Borsa İstanbul (BİST) 100 endeksi ile Volatilite (VIX) endeksini ele aldığı çalışmasında 02.01.2009-11.01.2013 dönemi zaman serilerini kullanmıştır. Araştırmasında, Johansen- Jeselius eş bütünleşme analizi ile Vektör Hata Düzeltme modelini kullanmıştır. Eş bütünleşme sonuçlarına göre, BİST 100 endeksi ve VIX endeksi arasında eş bütünleşmenin olduğu ve hata düzeltme modelinde ise BİST 100 endeksinin VIX endeksinden etkilendiği sonucuna varmıştır.

Kaya ve Coşkun (2015) 03.01.1995 ve 30.04.2014 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanarak VIX Korku endeksinin BIST 100 endeksi üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. İlk olarak değişkenlerin durağanlık seviyelerini ADF birim kök testi ile incelemişlerdir. Değişkenlerden seviyede durağan çıkanlar arasında Granger nedensellik testi uygulanmış ve sonuç olarak VIX Korku endeksinden BIST 100 endeksine tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Son olarak, nedensellik etkisinin tespiti için regresyon analizi

uygulamışlardır. Bu sonuca göre ise VIX Korku endeksinin BIST 100 endeksini negatif yönlü etkilediği sonucuna varılmıştır.

Erdoğdu ve Baykut (2016) çalışmalarındaki amaç, VIX ve MOVE endeksleri ile Borsa İstanbul Banka Endeksi (XBANK) arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. 1998- 2015 yılları arasına ait günlük verileri kullanmışlardır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için ARDL Sınır testini kullanmışlar ve sonrasında, Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik analizini uygulamışlardır. Analizden elde edilen bulgulara göre, XBANK ile VIX ve MOVE endeksleri arasında herhangi bir uzun dönemli ilişkiye saptanmamıştır. Yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre ise VIX endeksinden XBANK endeksine doğru nedenselliğe rastlanmıştır. MOVE endeksinden XBANK endeksine doğru da nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Kula ve Baykut (2017) yaptıkları çalışmada 31.08.2007 ve 31.12.2015 dönemleri arasındaki günlük verileri kullanarak BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile CBOE Korku Endeksi (VIX) arasındaki ilişkiyi uzun dönemli olarak analiz etmişlerdir. ARDL analizini kullandıkları makalede Kurumsal Yönetim endeksi ile Korku endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Tekin ve Hatipoğlu (2017) çalışmalarında VIX korku endeksi, petrol fiyatları ve USD kurunun BIST 100 endeksi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada üç değişken arasından sadece VIX korku endeksinin en fazla etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır.

Başarır (2018) çalışmasında ele aldığı Korku endeksi (VIX) ve BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini Frekans Alanı nedensellik analizi ile test etmiştir. Günlük verileri kullandığı analizinde 03.01.2000-09.02.2018 tarihleri arasını analiz kapsamına almıştır. Sonuç olarak BİST 100 endeksinde, VIX endeksine hiçbir nedensellik ilişkisi bulunamazken, VIX endeksinden, BİST 100 endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

İskenderoğlu ve Akdağ (2018) yaptıkları çalışmalarında VIX endeksi ile toplam 11 adet ülkenin gösterge borsa endekslerinin getirileri arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını Granger nedensellik analizi ve Breitung- Candelon Frekans nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Çalışmada Ocak 2015 ve Aralık 2017 tarihleri arası günlük verileri kullanılmıştır. VIX endeksinin ABD (NASDAQ100), Almanya (DAX), Rusya (MOEX), Japonya (NIKKEI 225), Avustralya (S&P ASX 200), Çin (SHANGAI), Brezilya (BOVESPA), İngiltere (FTSE 100), Endonezya (IDX) ve Hindistan (BSE 30) borsa endeks getirileri üzerinde kısa-orta-uzun vadede nedensellik ilişkisine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye' de ise VIX endeksinin BIST 100 endeks getirisine kısa ve orta vadede nedensellik ilişkisinin olduğu, uzun vadede herhangi bir etkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öner (2018) 01.06.2010- 31.05.2017 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanarak VIX endeksi ve tahvil piyasaları üzerine çalışma yapmıştır. Çalışmada yer alan gelişmekte olan ülkeler ise, Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Filipinler, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye' dir. Çalışmada Granger nedensellik testini kullanmış ve araştırma sonucunda VIX endeksi ile Meksika ve Rusya tahvil verimleri arasında tek yönlü ilişkiye varırken, Güney Afrika ve Endonezya tahvil verimleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varmıştır.

Öner, İçellioğlu ve Öner (2018) yapmış oldukları çalışmada 23.10.2006- 10.05.2017 tarihleri arasındaki verileri kullanarak Korku endeksi ile gelişmekte olan bazı ülkelerin hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemli olarak incelemişlerdir. Analiz için seçilen gelişmekte olan ülke piyasaları, Türkiye BİST100 endeksi, Şili IPSA endeksi, Güney Afrika JALSH endeksi, Güney Kore KS11 endeksi, Rusya MICEX endeksi, Arjantin MERVAL endeksi, Meksika MXSE endeksi, Tayland SETI endeksi, Tayvan TWII endeksi ve Polonya WIG20 endeksidir. Engle- Granger, Eş Bütünleşme ve Granger Nedensellik analizlerini ve Hata Düzeltme analizini uygulayarak test sonuçlarına ulaşmışlardır. Sonuçta ise, Arjantin MERVAL endeksi dışındaki tüm hisse senedi endekslerinin VIX endeksi ile kısa ve uzun dönemli ilişkili oldukları sonucuna varılmıştır.

Sadeghzadeh (2018) 2004:M01- 2018:M04 dönemi verilerini aldığı çalışmasında BIST 100 endeksini etkileyen psikolojik faktörleri incelemiştir. BIST 100 kapanış fiyatları, ABD VIX endeksi ve Türkiye Tüketici Güven endeksi verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarında BIST 100 endeksinden tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu aynı şekilde VIX endeksinden de tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Şahin (2018) yaptığı çalışmada VIX Korku endeksi ve BIST 100 (Borsa İstanbul) endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmada Johansen- Juselius eş bütünleşme analizi ile Hata Düzeltme modelini kullanmıştır. Analiz için 1 Kasım 2013 ve 3 Kasım 2017 tarihleri arasındaki haftalık kapanış verilerini kullanmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre, VIX endeksi ile BIST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkiye ulaşılmıştır. BIST 100 endeksinin ise VIX endeksinin etkisinde kaldığı sonucunu elde etmiştir.

Akdağ (2019) çalışmasında amaç, VIX Korku endeksinin finansal göstergeler üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Bu nedenle analiz için Granger nedensellik analizi, Breitung- Candelon Frekans nedensellik analizi ve Johansen Eş Bütünleşme analizi kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi ve Frekans nedensellik analizi sonucunda farklı bulgulara ulaşılmıştır. Eş Bütünleşme analizi sonucuna göre ise VIX ile ilgili değişkenler arasında (BIST 100 endeksi, dolar ve Euro kuru, sanayi üretim endeksi, reel kesim ve tüketici güven endeksi, satın alma yöneticileri endeksi ve risk iştahı endeksi) uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bektaş ve Babuşcu (2019) yaptıkları çalışmada VIX Korku Endeksi, büyüme, döviz kurları ve CDS primleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu amaçla Ocak 2008 ve Aralık 2018 tarihleri arasını aldıkları çalışmada Türkiye' ye ait VIX endeksi verilerini, Euro para biriminin USD para birimi karşılığını, CDS primi verilerini ve büyüme için sanayi üretim endeksi verilerini ele almışlardır. Analizde Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlarda ise

sadece VIX endeksinden sanayi üretim endeksine granger nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019) çalışmalarında amaç, VIX Korku endeksi ile hisse senedi ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada ilk olarak etki- tepki analizi ve varyans ayrıştırma uygulanmış ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ölçülmesi için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Etki- tepki analizi sonucunda, VIX endeksinin BIST 100 üzerinde negatif, dolar kuru üzerinde ise pozitif etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Varyans ayrıştırma sonucunda, VIX endeksinin dolar kurunun hata varyansını açıklama oranının BIST 100 endeksine oranla daha yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmışlardır. Son olarak nedensellik analizi sonucunda elde etmiş oldukları verilerden, VIX endeksinden BIST 100 ve dolar kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Kiracı (2020) 03 Ocak 2000 ve 24 Temmuz 2018 tarihleri arasındaki günlük verileri alarak BIST Ulaştırma endeksi ile dolar endeksi- petrol fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Nedensellik analizini test edebilmek için, Granger nedensellik analizi ve Hatemi- J asimetrik nedensellik analizlerini uygulamıştır. Çalışma sonunda, değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

2.Veri Ve Yöntem

Bu çalışma da ABD için 01.01.2010- 31.03.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak Dolar endeksi ile VIX Korku endeksi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla Dolar endeksine (DXY) ait veriler ile VIX endeksi verilerine www.investing.com sitesinden ulaşılmıştır. Dolar endeksi, ABD' nin ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkelerin, 6 adet para biriminin ağırlıklarıyla Dolar endeksi içindeki para birimleri ve yüzdesel ağırlıkları ise şu şekildedir:

Euro (EUR)	%57,6
Japon Yeni (JPY)	%13,6

İngiliz Sterlini (GBP) %11,9

Kanada Doları (CAD) %9,1

İsveç Kronu (SEK) %4,2

İsviçre Frangı (CHF) %3,6

toplanmasından oluşmaktadır.

Testlere başlamadan önce iki endeks arasında gün uyumlaştırması yapılmıştır. Bu sebeple de, VIX endeksinin hesaplanmadığı gün Dolar endeks değeri; Dolar endeksi değerinin hesaplanmadığı gün ise VIX endeks değeri analizlere dâhil edilmemiştir. Sonuçta da 01.01.2010- 31.03.2020 tarihleri arasında eşit veri setine ulaşılmış olup toplamda 2579 adet günlük veri seti elde edilmiştir.

Dolar endeksi için DXY değişkeni birinci farkta I(1) durağanlaştırılmış ve VIX endeksi değişkeni ise düzeyde I(0) çıkmıştır. Değişkenlerin durağanlıklarının testi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) Birim Kök Testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarından yola çıkılarak DXY ve VIX endeksleri arasındaki ilişkiyi ölçmek için, ARDL Sınır Testi yöntemi uygulanmıştır. ARDL yöntemi ile analiz edilen endeksler arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olup olmadığı test sonuçlarında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3.Araştırma Bulguları

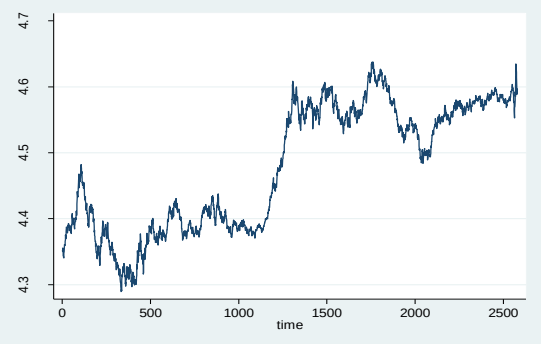
3.1.Birim Kök Testleri

Zaman serisi analizi yapabilmek için aralarında ilişki aranılacak değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Eğer seriler durağan değilse ve durağanlaştırılmadan çalışmaya devam edildiyse sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen sonuç ise gerçeği yansıtmamaktadır. Yapılan bu çalışmada analize başlamadan önce, serilerin durağanlıklarına

ilişkin değişkenler arasında birim kök testleri yapılmıştır. Bu analiz için literatürde sıkça kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri uygulanmıştır.

Birim Kök Testlerine başlamadan önce ise, değişkenlerin zaman serisi grafikleri incelenmiştir. İlk olarak, Dolar endeksinin grafiği incelenmiş ve daha sonra VIX endeksinin grafiği incelenerek Birim Kök testlerine geçilmiştir. Dolar endeksinin zaman serisi grafiği Grafik 1' de gösterilmektedir.

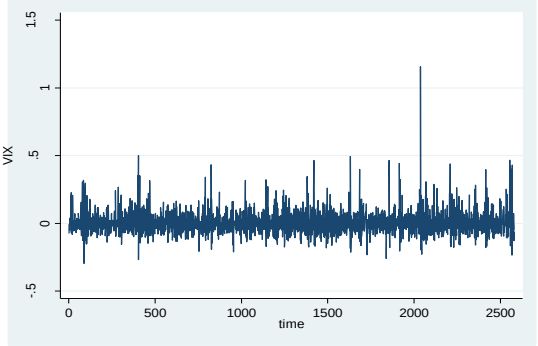
Grafik 1: Dolar Endeksi Zaman Grafiği

Grafik 1' de görüldüğü gibi Dolar endeksinin (DXY) başlangıçtan bitişe doğru sürekli olmasa da bir artışının olduğu görülmektedir. Bu da bize grafikte bir eğimin olduğunu yani bir trendin söz konusu olduğunu söylemektedir. Eğimin ise 0' dan başlamadığı görülmekte bu da grafikte sabitliğin olduğunu gösterir. Bu nedenle de, dolar endeksi değişkeninin sabitli ve trendli olacak şekilde analizinin yapılması sonucuna varılmıştır.

Grafik 2' de de VIX endeksinin zaman serisi grafiği görülmektedir. Grafikten de anlaşılacağı gibi VIX endeksinde herhangi bir trend söz konusu değildir. Bu nedenle de, VIX endeksi için sabitli ve trendsiz analizin yapılması sonucuna varılarak birim kök testleri yapılmıştır.

Grafik 2: VIX Endeksi Zaman Grafiği

Değişkenlerin zaman serisi grafiklerine bakıldıktan sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin yorumlanmasında kullanılacak testin belirlenmesi için serilerin birim kök testlerine bakılmıştır. Birim kök testleri serilerin hangi düzeyde durağan olduklarının tespit edilebilmesi için uygulanmaktadır. Test sonuçlarından elde edilen verilere göre hangi analizin uygulanması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Birim kök testi hipotezleri ise şu şekilde kurulmuştur:

H0: Seriler durağan değildir, birim kök vardır.

H1: Seriler durağandır, birim kök yoktur.

Tablo 1' de değişkenlerin durağanlıklarını ölçen birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Tablo 1' de görüldüğü gibi, değişkenlere Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips- Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF	PP	Karar

	Düzey	Birinci Fark	Düzey	Birinci Fark	
DXY	0.5098 (-3.410)	0.0000* (-2.860)	0.4540 (-21.800)	0.0000* (-14.100)	I(1)
VIX	0.0000* (-2.860)	0.0000* (-2.860)	0.0000* (-14.100)	0.0000* (-14.100)	I(0)

* %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Kritik değerler parantez içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 1' de iki değişkenin de farklı düzeylerde durağan oldukları görülmektedir. ADF ve PP test sonuçlarına göre bağımsız değişken olan DXY (Dolar endeksi) endeksinin düzeyde durağan çıkmadığı ve birinci farkı alındıktan sonra I(1) düzeyinde, bağımlı değişken olarak ele alınan VIX (Korku endeksi) endeksi ise düzeyde yani I(0) düzeyinde durağan çıkmıştır. Hipotezlere baktığımızda, DXY değişkeni için H1 hipotezi I(1) seviyesinde kabul edilirken, VIX değişkeni için H1 hipotezi seviyede kabul edilmiştir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmalarına bağlı olarak Engle- Granger veya Johansen Eş Bütünleşme testlerinin yapılması uygun görülmemektedir. Bu da ARDL analizinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

3.2.ARDL Eş Bütünleşme Testi

Eş bütünleşme testleri seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analiz edilmesinde kullanılmaktadır. Genellikle analizler için kullanılan eş bütünleşme testleri değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmasını istemektedir. Bundan dolayı eş bütünleşme testlerinde sınırlama oluşmaktadır. Yani testlerin farklı düzeylerde I(1)- I(0) gibi durağan çıkması durumunda sonuca ulaşılamamaktadır. Fakat Pesaran ve diğerleri (1996), farklı düzeylerde durağan çıkan değişkenler arasındaki ilişkinin test edilebilmesi için ARDL yaklaşımını öne sürmüşlerdir.

Çalışmamızda Tablo 1' den de yola çıkılarak Dolar endeksinin (DXY) birinci seviyede durağan ve Korku endeksinin (VIX) seviyede durağan olduğu görülmektedir. Bu sebeple de ARDL yaklaşımının eş bütünleşme analizinde kullanılmasına karar verilmiştir.

Eş bütünleşme testine geçilmeden önce değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanmasında uygulanacak olan Sınır Testinin uygulanabilmesi için ilk olarak ARDL modelinin tahmin sonuçları test edilir. Günlük verilerde genellikle maximum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmektedir ve Kula ve Baykut (2017)' un da günlük veride kullanmış olduğu maximum gecikme uzunluğunun 12 olarak alındığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, bizde makalede günlük verilerimiz için lag değerini 12 olarak belirlemekteyiz. Buradan Akaike Information Criteria (AIC) değerlerinin en düşük çıkan sonuçlarına bakılarak gecikme uzunlukları Tablo 2' de gösterilmektedir. Tabloya baktığımızda da VIX endeksi ve DXY endeksinin sırasıyla gecikme değerleri 7 ve 1olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: ARDL (7,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
LVIX (-1)	-0.065319	-3.31	0.001

LVIX (-2)	-0.024585	-1.24	0.213
LVIX (-3)	-0.025801	-1.31	0.192
LVIX (-4)	-0.038266	-1.94	0.053
LVIX (-5)	-0.026750	-1.35	0.176
LVIX (-6)	-0.041357	-2.09	0.036
LVIX (-7)	-0.030175	-1.53	0.126
DXY	1.381151	3.80	0.000
DXY (-1)	-1.372609	-3.78	0.000
C	-0.033784	-0.44	0.663

Değişkenlerin gecikme uzunlukları bulunduktan sonra seriler arasında eş bütünleşmenin varlığını analiz etmek için F testi yani Sınır testi uygulanmalıdır. Tablo 3' de değişkenlerin sınır testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3' de yer alan Bounds sınır testinin yorumlanabilmesi için de hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotezler;

H0: Eş bütünleşme yoktur.

H1: Eş bütünleşme vardır.

şeklinde kurulmuştur. Hipotez sonucuna ulaşabilmemiz ve eş bütünleşmenin var olup olmadığına ulaşabilmemiz için ise F istatistiği alt ve üst sınır değerleri açısından yorumlanmalıdır. F istatistik değeri, üst sınırdan büyükse H0 hipotezi reddedilir, alt sınırdan küçük ise H0 hipotezi kabul edilir. Eğer F istatistik değeri alt ve üst sınır değerleri arasında bir sonuç çıkıyorsa, eş bütünleşmenin varlığı ile ilgili herhangi bir şey söz konusu değildir. Kısaca eş bütünleşmenin var olabilmesi için, F istatistik değerinin üst sınır değerinden büyük olması gerekmektedir.

Tablo 3: Bounds Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistiği	%5 Anlamlılık Düzeyinde Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır

1	233.629	4.932	5.760

Tablo 3’ e baktığımızda F istatistiğinin 233.629 olduğu görülmektedir. F istatistik değeri kritik değer ile karşılaştırıldığında %5 anlam seviyesinde üst sınır değerinden büyük olduğunun (233.629 > 5.760) ve bu sebeple de H0 hipotezinin reddedildiği sonucuna varılmaktadır.

3.3.Uzun Dönemli İlişki

Modelde gecikme uzunluğunun (7, 1) olarak AIC (Akaike Information Criteria) Kriterine göre belirlenen ARDL uzun dönem katsayıları Tablo 4’ te gösterilmektedir. Tablo 4’ te çıkan test sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını göstermektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi için değişken katsayısının pozitif ve p-değerinin %5’ lik seviyeden küçük çıkması beklenmektedir.

Tablo 4: ARDL Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistik	p-değeri
DXY	0.006983	0.51	0.613
C	-0.034696	-0.45	0.654

* %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4’ e bakıldığında ARDL modelinde yer alan değişkenlerin uzun dönem katsayı sonuçları yer almaktadır. Buna göre, dolar endeksindeki %1’ lik artış VIX korku endeksini 0.006 oranında artıracağı sonucuna ulaşılmaktadır. Yani dolar endeksinin korku endeksi ile eş

bütünleşme göstermesinin yanı sıra bu ilişkinin yönü de pozitif olmaktadır. Dolar endeksinin p-değerine baktığımızda ise, %5' lik seviyeden büyük çıktığı için istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer bir değişle, uzun dönemde dolar endeksinin VIX korku endeksine karşı duyarlı olmadığını göstermektedir.

3.4.Kısa Dönemli İlişki

Değişkenlerin uzun dönem katsayıları bulunduktan sonra, AIC gecikme değerleri belirlenerek hesaplanmış kısa dönemli ilişkiyi gösteren ARDL hata düzeltme sonuçları Tablo 5' te gösterilmektedir.

Tablo 5: ARDL (7,1) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
LVIX (-1)	0.186472	3.52	0.000*
LVIX (-2)	0.161970	3.40	0.001*
LVIX (-3)	0.136284	3.24	0.001*
LVIX (-4)	0.097986	2.73	0.006*
LVIX (-5)	0.071391	2.48	0.013*
LVIX (-6)	0.030117	1.53	0.127

DXY	1.380547	3.81	0.000*
ADJ	-1.25186	-21.62	0.000*

* %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5’ te yer alan ADJ değişkeni bize uzun dönem ilişkisinde elde edilen hata düzeltme katsayısını vermektedir. Bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki sapmaların ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir. Bu katsayının doğru sonuç vermesi için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olmasını beklemekteyiz. Tablo 5’ e baktığımızda ise, ADJ katsayısının -1.25 olarak elde edildiğini ve p-değerinin de %5’ lik kriterden düşük çıktığını bu sebeple de anlamlı bir sonuç verdiğini söyleyebiliriz. Yani ADJ katsayısı bize, uzun dönemdeki bir sapmanın (1/1.25) yaklaşık 1 dönem sonra düzeleceğini göstermektedir.

Tablo 5’ te kısa dönem katsayıları ve p-değerleri incelendiğinde ise, DXY değişkeninin katsayısının %5 anlamlılık düzeyinde pozitif ve anlamlı olduğu, VIX değişkeninin de aynı şekilde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, DXY değişkeninin VIX değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu söylenebilmektedir.

Modelin doğru kurulduğunun ve test sonuçlarında hatanın olmadığının kanıtlanması için Tanısal testler yapılmaktadır. Tanısal test istatistikleri, tahmin sonuçlarının başarılı olduğuna dair güçlü ispatlar sunmaktadır. Tablo 6’ da, tahmin edilen ARDL (7,1) modelinin tanısal test istatistiklerine yer verilmektedir.

Tablo 6: Tanısal Test İstatistikleri

Tanısal Testler	İstatistikler
$\boldsymbol{R^2}$	0.0143
Düzeltilmiş $\boldsymbol{R^2}$	0.0108
F-istatistiği	4.13
DW istatistiği	2.0037
$\mathbf{X^2_{BG}}$	0.1938
$\mathbf{X^2_{JBN}}$	0

$\boldsymbol{X^2_{BG}}$ ve $\boldsymbol{X^2_{JBN}}$ sırasıyla Breusch Godfrey otokorelasyon ve Jarque- Bera normallik istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 6' ya bakıldığında, test sonuçlarına göre Breusch Godfrey testi sonucunun p-değerinden yani %5' lik seviyeden büyük çıkması beklenmektedir. Test sonucunda ise bu değerin 0.1938 > 0.05 olduğu görülmekte ve otokorelasyon sorununa rastlanmamaktadır. Jarque- Bera normallik testi sonucuna bakıldığında da çıkan değerin küçük bir sonuç çıkması beklenmektedir. Normallik testi sonucunda çıkan değerin 0 olduğu ve serinin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. $\boldsymbol{R^2}$ değeri de bize modelin açıklama gücünü göstermekte bu da

serinin açıklama gücünün 0.014 olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak, modelin normal dağılıma sahip olduğu ve model kurmada hatanın bulunmadığı görülmektedir.

Son olarak değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz edebilmek için değişkenler arasında Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır. Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Sonuçları

Hipotezler	X^2	p-değeri	Karar
Korku Endeksi (VIX) $\nrightarrow$ Dolar Endeksi (DXY)	301.74	0.0000*	Korku endeksinden Dolar endeksine doğru nedensellik vardır.
Dolar Endeksi $\nrightarrow$ (DXY) Korku Endeksi (VIX)	3.37	0.3379	Dolar endeksinden Korku endeksine doğru nedensellik yoktur.

* %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7' de Granger nedensellik testinin sonuçları görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde, dolar endeksinin mi VIX korku endeksini yoksa VIX korku endeksinin mi dolar endeksini etkilediği görülmektedir. Tabloya bakılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi anlaşılmaktadır. Burada değişkenler için iki hipotez kurulmuştur. Bunlar;

H0: Granger nedensellik yoktur

H1: Granger nedensellik vardır.

Bu hipotezlere göre, %5 anlamlılık seviyesinde korku endeksinden dolar endeksine doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır ve H0 hipotezi reddedilmektedir. Dolar endeksinin ise korku endeksi üzerinde etkisi yoktur ve H0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani korku endeksinden dolar endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Başka bir değişle korku endeksi dolar endeksini etkilemektedir.

4.Sonuç

Volatilite endeksleri, opsiyonların piyasalarda işlem görmesiyle başlamış ve kısa bir sürede hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle en bilinen volatilite endeksi olarak VIX endeksi gösterilmektedir. VIX endeksi, 2008 Krizi' nden sonra Amerika Merkez Bankası' nın likidite tercihlerinin dünya ekonomileri tarafından takip edilmesiyle birlikte daha fazla önem kazanmaya başlayan Amerika ekonomisi ile ön plana çıkmaktadır. VIX endeksi bu bağlamda, Amerika S&P 500 hisse endeksinin opsiyon fiyatlandırmasına bağlı olup hisse senetlerinin geleceğe yönelik volatilitesini ölçmeyi hedeflemektedir. En bilinen diğer bir endeks olarak, ABD Dolar endeksi gösterilmektedir. Dolar endeksi ABD dolarının başka ülkelerin para birimleri karşısındaki değerini ölçmek için Amerika Merkez Bankası tarafından kurulmuştur. ABD Dolar endeksi ticaret hacminin gelişmiş olduğu altı ülkenin döviz kurlarından oluşmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte de finansal piyasalar arasındaki etkileşim de hızla artmıştır. Bu nedenle de piyasalarda meydana gelen oynaklık (volatilite) diğer piyasaları da etkilemektedir. Finansal piyasalar arasındaki bu etkileşimi araştıran çalışmaların sayısında da artış yaşanmıştır. Söz konusu çalışmalar birçok araştırmacı tarafından farklı değişkenler ile sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Değişkenlerden bazıları VIX (Volatilite) Korku endeksi, BIST 100 endeksi ve hisse senedi piyasaları ile ilgili çalışmalar olmuştur.

Bu çalışmada ise en önemli iki endeks olan VIX Korku endeksi ile Dolar (DXY) endeksi arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada 01.01.2010 ve 31.03.2020 tarihleri arasındaki veriler analiz kapsamına alınmıştır. VIX Korku endeksi ile Dolar endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ölçmek için ARDL Sınır testi yaklaşımı uygulanmış ve ardından Granger Nedensellik analizi ile desteklenmiştir. ARDL Sınır testi sonuçlarına göre iki endeks arasında eş bütünleşmenin olduğu ama uzun dönemde birbirlerine karşı duyarlı olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde uzun dönemde iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmamasının yanı sıra kısa dönemde DXY değişkeninin VIX değişkeni üzerindeki etkinin pozitif ve anlamlı olduğu söylenebilmektedir.

Kaynakça

Akdağ, S. (2019). VIX Korku Endeksinin Finansal Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 235-256.

Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eş Bütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 23-41.

Bagchi, D. (2012). Cross- Sectional Analysis of Emerging Market Volatility Index (India VIX) With Portfolio Returns. *International Journal Of Emerging Markets,* 7(4), 383-396.

Başarır, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile BIST 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.

Bektaş, N. Ç. ve Babuşcu, Ş. (2019). VIX Korku Endeksi ve CDS Primlerinin Büyüme ve Döviz Kuruna Etkisi, Türkiye Örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 97-111.

Ekşi, İ. H. (2011). Firmaların Banka Kredisi Kullanımında Güven Faktörünün Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 33-42.

Erdoğdu, H. ve Baykut, E. (2016). BIST Banka Endeksi' nin (XBANK) VIX ve MOVE Endeksleri ile İlişkisinin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 98, 57-72.

Gözgör, G. ve Kaplamacı, B. (2014). The Linkage Between Oil and Agricultural Commodity Prices in the Light of the Perceived Global Risk. *Agricultural Economics-Zemedelska Economica,* 60, 332-342.

İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2018). VIX Korku Endeksi ile Çeşitli Ülkelerin Hisse Senedi Endeks Getirileri Arasında Bir Nedensellik Analizi. *2. International Economic Research and Financial Markets Congress*, 489-505.

Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi ile Zımni Volatilite (VIX) Endeksi Arasındaki Eş Bütünleşme ve Granger Nedensellik. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 1-6.

Kaya, A. ve Coşkun, A. (2015). VIX Endeksi Menkul Kıymet Piyasalarının Bir Nedeni Midir? Borsa İstanbul Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.

Kiracı, K. (2020). BIST Ulaştırma Endeksi ile Dolar Endeksi ve Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Ampirik Olarak Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 180-189.

Korkmaz, T. ve Çevik, E. İ. (2009). Zımni Volatilite Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilite Yayılma Etkisi. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 3(2), 87-105.

Kula, V. ve Baykut, E. (2017). Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index- VIX) Arasındaki İlişkinin Analizi. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 27-37.

Lin, Y. N. ve Chang C. H. (2010). Consistent Modeling of S&P 500 and VIX Derivatives. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 34.

Ozair, M. (2014). What does the VIX Actually Measure? An Analysis of the Causation of SPX and VIX. *ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives*, 3(2), 83-132.

Öner, H. (2018). Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korku Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.

Öner, H. (2019). Korku Endeksi ile Gelişmekte Olan Ülke Tahvil Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 140-154.

Öner, H., İçellioğlu, C. Ş. ve Öner, S. (2018). Volatilite Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Hisse Senedi Piyasası Endeksleri Arasındaki Engel- Granger Eş Bütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.

Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.

Sarıtaş, H. ve Nazlıoğlu, E. H. (2019). Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.

Şahin, C. (2018). Korku Endeksi Hisse Senedi Piyasaları Üzerinde Etkili Midir? Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Turan- Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(37), 11-17.

Tekin, B. ve Hatipoğlu, M. (2017). The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3).

YENİ HESAPLANMAYA BAŞLAYAN BİST BANKA DIŞI LİKİT 10 ENDEKSİ' NİN HİSSE GETİRİLERİNE ETKİSİ

Seden ERCAN

Özet

Hisse getirileri fiyat endeksleri, finansçı ve yatırımcılara önemli bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle de belli bir endeks içerisinde olmak, endeks için gerekli olan belli özellikleri bünyesinde taşımak anlamına gelmektedir. Bu özelliklerden dolayı hisse senedi finansçı ve yatırımcıları belli endekslerde olan hisse getirileri ile ilgilenmektedir. Yeni endeks olarak borsaya BIST Banka Dışı Likit 10 Endeksi katılmıştır. Endeks borsada yeni hesaplanmaya başlayacak ve bu da hisse getirileri üzerinde yaratmış olduğu etkilerin merak konusu olmasına neden olacaktır. Bu sebeple de çalışmadaki amaç, endekslere yeni alınan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışma kapsamında endekste yer alan 10 adet şirketin hisse getirilerinde meydana gelen etki incelenmiştir. Çalışmada veri seti olarak Banka Dışı Likit 10 endeksi şirketlerinin getirileri ve BİST 100 Endeksi' nin getirileri çalışma kapsamına alınmıştır. Araştırma Olay Çalışması (Event Study) yöntemiyle ve Bağımlı Örneklem t Testi uygulanarak analiz edilmiştir. Olay çalışması yöntemi kullanılan çalışmada, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin yeni işlem görmesiyle birlikte endekse alınan şirketlerin hisse senedi getirilerinin bu olaydan nasıl etkilendiği ortaya konulmuştur. Olay Çalışması (Event Study) analizinin sonucunda, (-3,+3) gün aralığında bazı günlerde hisse getirilerine pozitif etki gözlemlenirken, bazı günlerde ise negatif etki gözlenmiştir. Yani endekse alınmanın getiriler üzerinde olumlu sonuçlarının yanı sıra olumsuz sonuçlarının da olabileceği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Banka Dışı Likit 10, BİST 100, Olay Çalışması

1. Giriş

Piyasada şirketlerin endekslerini kolaylıkla görebilmek için Borsa İstanbul' da farklı endeks türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları BİST 100, BİST 30 gibi endekslerdir. Bu endekslere yeni şirketler eklenebilmekte ve farklı endeks türleri hesaplanmaya başlamaktadır. Çalışmada olduğu gibi endekslere yeni katılan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi bulunmaktadır.

Borsa İstanbul' un yapmış olduğu duyuru ile açıklanan bu endeks 4 Kasım 2019 tarihinde hesaplanmaya başlayacaktır. BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi 10 tane şirketin hisse senetlerinden oluşmaktadır. Bu şirketlerin hisse senetlerinde oluşan değişikliklerin ortaya çıkarılması için çalışma yapılmaktadır. Olay çalışması (Event Study) yöntemiyle yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları incelenmiştir. Olay çalışması (Event Study) yöntemi ise bir olaya piyasanın nasıl tepki verdiğini ölçmede kullanılan bir yöntemdir. Yani belirli bir olayın şirketlerin getirileri üzerinde nasıl bir değişim meydana getirdiği üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmada da yeni açılan bu endeksin hisse senedi getirilerine etkisi Olay çalışması (Event Study)yöntemi ile analiz edilecektir.

Çalışmada, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nde yer alan 10 şirket üzerine Olay çalışması (Event Study) yapılmıştır. Olay olarak Borsa İstanbul' un yapmış olduğu duyurunun hisse senetlerine etkisi seçilmiştir. Yapılan olay çalışması (Event Study) sonucunda seçilen şirketlerin olaydan ne derecede etkilendiği belirlenmeye çalışılacaktır. Daha önceki çalışmalarda olayın farklı sektörlerdeki etkileri ele alınmıştır. Bu çalışmamda ise önceki çalışmalardan ayrı olarak yeni açılan endeks üzerine endekse katılan şirketlere Olay çalışması (Event Study) uygulanmaktadır.

Çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde girişi takiben literatür taramasında yapılmış olan çalışmalar ortaya konmuştur. İkinci bölümde, çalışmanın amacı ve kapsamı, üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi ve hipotezler açıklanmıştır. Daha sonra olay çalışması yöntemi yapılarak, analiz sonuçları elde edilmiştir.

2. Literatür Taraması

Bu çalışmada amaç yeni işlem görmeye başlayan Banka Dışı Likit 10 Endeksi'nin hisse senedi fiyatlarına nasıl bir etkide bulunacağını Olay Çalışması (Event Study) yöntemiyle öğrenmektir. Bu konuda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bazı çalışmalara ise aşağıda yer verilmiştir.

Tatari (1999) yaptığı çalışmada, Borsa İstanbul (BİST)' da nakit ve hisse senedi temettü ilanlarının hisse senedi fiyatlarına etkisini analiz etmiştir. Çalışmada temettü ödemelerini nakit, hisse senedi ve melez diye 3 gruba ayırmıştır. Olay günü olarak temettü ödemesinin ilan tarihini almıştır. Olay penceresi olarak ise, (-40, +40) ele almaktadır. Örnek olarak kesite bağlı ve kesitten bağımsız olarak 2 ayrı varsayım oluşturmuştur. Bu iki varsayımın sonuçları birbirine yakın çıkmıştır. Çalışmada analiz için ise, kesite bağlı varsayımı seçmiştir. Analiz sonuçlarında, nakit ve melez olan temettü durumlarında hisse senedi getirilerinin olay gününden önce daha çok artış gösterdiği sonucuna varmıştır.

Horasan (2008) çalışmasındaki amaç enflasyonun hisse senedi getirilerine olan etkisini ölçmektir. Enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki literatürde birçok analize konu olmuştur. Enflasyon ve hisse getirileri arasındaki pozitif ilişki hipotezini Fisher ileri sürmüştür. Negatif bir ilişkiyi ortaya koyan araştırmacılarda bulunmaktadır. Bu makalede de iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadaki veriler 1990-2007 yılları arasını kapsamaktadır. Analiz için zaman serisi yöntemi kullanılmıştır. Zaman serisi sonuçlarına göre, Fisher' ın hipotezini doğrular nitelikte pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Kandır ve Yakar (2012) çalışmalarında amaç kurumlar vergisi oranındaki değişikliğin pay senetleri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Analiz için seçilen şirketler 2004 tarihinde en çok kurumlar vergisi tahakkuk ettirilen 10 şirket içinden 5 adet şirket ele alınmıştır. Çalışma analizi için Olay çalışması (Event Study) yönteminden faydalanılmıştır. Olay günü 29 Kasım 2005 olarak seçilmiş olup, olay penceresi ise olay gününden 5 gün öncesi ve 5 gün sonrası olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kurumlar vergisi indirimi duyurusunun 29

Kasım 2005 tarihinde hisse senedi getirilerinde anormal bir etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla İMKB yarı güçlü formda etkin piyasa yapısındadır.

Mazgit (2013) çalışmasında; endeks kapsamında olmanın etkisine değinmiştir. "Belli bir endekste olmak, endeks için tanımlanan, belli özelliklere sahip olmak anlamını taşımaktadır." Bunda dolayı da yatırımcılar belli endekslerde bulunan hisse senetlerini önemserler. Çalışmada, Borsa İstanbul (BİST) Temettü 25 endeksine dâhil olmanın hisse senetleri fiyatlarının üzerine herhangi bir etkisinin olup olmadığını analiz etmiştir. Olay çalışması (Event Study) yöntemini kullanarak analiz sonuçlarına ulaşmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye' de hisse senedi piyasasına temettü konusunda ne kadar değer verilip verilmediğinin de ortaya çıkacağı sonucuna ulaşmıştır.

Aksoy (2014) yaptığı çalışmada; BİST (Borsa İstanbul) hisse senetleri piyasasında faaliyet gösteren işletmelerin aylık elde ettikleri getiriler ile bu işletmelerin coğrafi konumları arasında olan ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma analizi için, 2005-2011 yıllarının Ocak ve Eylül aylarını ele almıştır. Analiz için almış olduğu şirketler aynı zamanda coğrafi olarak BİST Şehir Endeksleri içerisinde yer almaktadır. Analiz yöntemi olarak Pirinsky ve Wang (2006) tarafından kullanılan yöntem seçilmiştir. Coğrafi olarak aynı bölgede yer alan işletmelerin getirileri ortak yönlü çıkmıştır. Çalışmasında "matematiksel olarak anlamsız sonuçlar çıkmasına rağmen, hisse senedinde yabancı yatırımcı sayısının toplam yatırımcı sayısına oranı arttıkça getiriler arasındaki ortak hareket azalmıştır".

Bozkurt, Öksüz ve Karakuş (2014) çalışmalarında finansal tablolara değinmişlerdir. Amaç, finansal tablo ilanlarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkiyi ölçmeyi amaç edinmişlerdir. Çalışmalarını, hisseleri Borsa İstanbul (BİST)' da faaliyet gösteren 167 işletme üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Analiz verilerini işletmelerin 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait yıllık finansal tabloları, finansal tablo ilan tarihi (2011), 2012 yılındaki hisse fiyatları ve 2012 yılı BİST100 endeksi kapanış fiyatları olarak ele almışlardır. Analiz yöntemi olarak Olay Çalışması (Event Study) yöntemini kullanmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda, "yatırımcıların, finansal tabloların kamuoyuna ilan edilmesinin öncesinde ve sonrasında

anormal getiriler elde ettiği ve etkin piyasa hipotezi ile birbiriyle çelişen sonuçların ortaya çıktığı anomalinin de piyasada yüksek ya da düşük reaksiyon etkisi ile ortaya çıkabileceği sonucuna varılmıştır.

Yavuz, Yıldırım ve Elmas (2015) yaptıkları çalışmada amaç, kurumsal yönetim endeksi ve şirket hisse senedi getiri ilişkisini analiz etmektir. " BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY), Kurumsal Yönetim İlkelerini uygulayan şirketlerin dâhil edildiği endekstir". Çalışmada, 2012-2013 yılları arasında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi' ne yeni alınan 11 şirketi ele almışlardır. Olay penceresi olarak olay tarihlerinden 10 gün öncesi ve 10 gün sonrası olarak şirketlerin anormal getirilerini hesaplamışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, olay tarihlerinden 10 gün önce ve 10 gün sonra oluşan anormal getiriler karışık bir sonuç çıkmıştır. Bazı günlerde pozitif anormal getiriler bulunurken, bazı günlerde ise negatif anormal getiriler bulunmuştur.

Albaity ve Said (2016) yaptıkları çalışmalarında; açık piyasa hisse senedi geri alımlarının uzun vadeli hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini Malezya Borsası' nda incelemişlerdir. 1997 yılında gerçekleşen Asya mali krizinden sonra Bursa Malezya' da listelenen şirketlerin açık piyasadaki hisselerini geri satın almalarına izin verilmiştir. Dolayısıyla hisse geri alımıyla uğraşan şirket sayısı artmakta ve hisse değerleri düşmektedir. Bu yüzden Malezya' da hisse geri alım çalışmaları sadece fiyat performansları ile sınırlandırılmaktadır. Çalışmalarında, FTSE Bursa Malezya' da listelenen Malezya şirketlerinin 2009' dan 2010' a kadar olan 2 yıllık örnekleme döneminde fiili hisse geri alım olayları incelenmiştir. Analiz sonucunda, Malezya borsalarının yarı güçlü formda etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Kendirli ve Çankaya (2016) yaptıkları çalışmada amaç, Türkiye açısından 2009-2015 dönemlerine ait olan döviz kuru, TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi) ve BİST Bankacılık Endeksi (XBANK) için gerekli olan verileri kullanarak ekonometrik açıdan BİST Bankacılık Endeksi' nde döviz ve enflasyon değişimlerinin etkisini incelemektir. Çalışma analizinde "Johansen Eş Bütünleşme Testi" ve "Granger Nedensellik Testi" ni kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, 2009-2015 dönemleri arasında BİST Bankacılık Endeksi açısından döviz ve

enflasyonun %5 anlamlılık seviyesinde olumlu bir etkisinin olmadığı fakat analiz sonuçları %10 anlamlılık seviyesinde değerlendirilmeye alındığında BİST Bankacılık Endeksi' nden döviz kurlarına tek yönlü ilişkinin çıktığı sonucuna varmışlardır.

Arsoy (2017) çalışmasında; Borsa İstanbul (BİST)' da faaliyet gösteren ve "hisse geri alım programı" yapacağını duyuran işletmelerin bu duyurulardan nasıl etkileneceğini incelemiştir ve "hisse senedi piyasasının yarı etkin güçlü yapıda" olup olmadığını araştırmıştır. İşletmelerin 2010-2015 yılları arasını veri olarak ele almıştır. Analiz için Olay Çalışması (Event Study) yöntemini kullanmış olup, olay penceresi olarak (-20, +20) iş gününü almıştır. Araştırmaya aldığı işletmeleri geri alım duyurusu yapan ve yapmayan olmak üzere iki grupta incelemiştir. Elde ettiği araştırma sonucuna göre, hisse geri alım programı ilanlarından sonra matematiksel olarak anlamlı "kümülatif anormal getiri" elde edilmesi olağan değildir. Sonuç olarak, araştırmada incelenen Borsa İstanbul (BİST) piyasasının 2010-2015 dönemleri arasında "hisse geri alım programı duyuruları" ndan etkilendiği sonucuna varılarak, "yarı güçlü etkin yapıda" piyasa olmadığı sonuçlanmıştır.

Gönüllü (2017) yaptığı çalışmasında; birleşmeler ve devralmalar yoluyla büyümeye giden şirketlerin hisse senedi performansları üzerinde etkisini araştırmıştır. Aynı zamanda birleşme kararı alan şirketin hisse senedini elinde bulunduran ortağın bu birleşme nedeniyle anormal getiri elde edip edemediği analiz edilmiştir. Analiz için taraflardan en az birinin Borsa İstanbul üyesi olması gerekmektedir ve toplamda 163 adet birleşme ve devralma olayı analiz için ele alınmıştır. Bu şirketlerin olay öncesi ve olay sonrasındaki getiri farklılıkları Olay çalışması (Event Study) yöntemiyle analiz edilmiştir. Olay gününden önceki kümülatif ortalama anormal getiriler ve olay gününden sonraki kümülatif ortalama anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlılık seviyesini ölçmek için Bağımlı Örneklem t Testi kullanılmıştır.

Oral, Polat ve Şit (2017) yapmış oldukları çalışmalarında farklı olarak Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi' nde yer alan şirketlerin sermaye yapıları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki üzerinde durmuşlardır. Bu endeksin amacı, kurumsal yönetim notu alan işletmelerin getiri ve fiyat performanslarını hesaplamaktır. Çalışmada BİST- XKURY

endeksinde faaliyet gösteren şirketlerin 2010-2014 yılları arasındaki "finansal kaldıraç oranları ve aylık hisse senedi getiri verileri" ni ele almışlardır. Çalışma analizi için panel veri analizini kullanmışlardır. Bağımsız değişken olarak finansal kaldıraç oranlarını almışlardır. Analiz sonuçlarında elde edilen bulgulara göre, şirketlerin %40' ında finansal kaldıraç oranının hisse senedi getirisini yükselttiği sonucuna varılmıştır.

Atay (2018) yapmış olduğu çalışmada; yatırımcılar için makroekonomik değişkenlerin tasarruf araçları üzerindeki etkiyi önemli bulmaktadır. Bu yüzden çalışmasındaki amaç, makroekonomik değişkenlerin analiz için seçilmiş olan BİST 100' de faaliyet gösteren bankaların hisse senetlerine etkilerini araştırmaktır. Çalışma analizini lojistik regresyon yöntemi ile yapmıştır. Çalışmasında bağımlı değişken olarak, hisse senedi getirilerini alırken bağımsız değişken olarak ise, 8 adet makroekonomik değişkenleri ele almıştır. Analiz için 2006- 2017 yıllarını kullanmıştır. Çalışma sonucunda ise elde ettiği bulgulara göre, S&P 500 Endeksi' nde oluşan değişimlerin bankaların hisse senetleri üzerinde olumlu yönde etki ettiği sonucuna varmıştır.

Sakarya, Çalış ve Kayacan (2018) çalışmalarında temettü ödeme fiyatlarının hisse senedi fiyatlarına etkisini çimento sektöründe incelemişlerdir. İşletmelerin dağıttıkları temettü ödeme duyurularının işletmenin getiri oranları üzerindeki etkisini Olay Çalışması (Event Study) yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analizi, Borsa İstanbul (BİST)' da faaliyet gösteren ve 2016 yılında temettü ödeme duyurusu yapan çimento sektörü üzerine yapmışlardır. Elde etmiş oldukları bulgular sonucunda, temettü ödeme duyurularının işletmelerin hisse senedi fiyatlarını etkilediği sonucuna varmışlardır. Çünkü yatırımcılar düzenli olarak temettü ödemesi yapan işletmelerin hisse senetlerini önemserler. Bu sebeple de, bir işletmenin temettü ödemesi yapacağını duyurması, yatırımcıların o işletmenin hisse senedini talep edeceği anlamına gelmektedir.

Tunçay (2019) çalışmasındaki amaç, 2008 Krizi sonrasında Borsa İstanbul (BİST)' da ilk defa halka arz edilmiş olan hisse senetlerinin performansının değerlendirilmesidir. Çalışma, 2010-2017 yılları arasını kapsamaktadır. Borsa İstanbul (BİST)' da faaliyet gösterip ilk defa

halka arz edilmiş olan 109 işletmenin hisse senetlerinin anormal getirileri olay çalışması (Event Study) yöntemiyle analiz edilmiştir. Getirilerin anlamlılık seviyelerini öğrenmek için ise t-testi yapılmıştır. Çalışmada yer alan 109 işletme; yıllar, sektörler, şirketlerin piyasa değerleri, halka arz yöntemleri gibi gruplarda ayrı ayrı incelenmiştir. Bu grupların ilk gün "anormal getirileri" ve "kısa vadeli anormal getirileri" üzerinde olan etkisi analiz edilmiştir.

Zor ve Küçük (2019) yapmış oldukları çalışmada; kar paylarını farklı boyuttan ele almışlardır. Amaç, BİST 100 Endeksi üzerinden kar payı dağıtım duyurularının hisse senedinin piyasa fiyatı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada 2014-2016 yılları arasındaki veriler ele alınarak olay analizi kullanılmıştır. Veri setini 279 bildirim oluşturmaktadır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, elinde dağıtılabilir kar olmadığı için kar payı dağıtmayacağını duyuran firmalar ile dağıtılabilir kar olduğu halde kar payı dağıtmayacağını duyuran firmaların hisse senedi fiyatları üzerinde negatif bir getiriye neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, endekslere yeni katılan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ne alınan şirketlerin hisse getirilerine olan etkisini Olay Çalışması (Event Study) yöntemi ile araştırmaktır. Diğer bir ifade ile Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ne alınan şirketlerin bu endekste işlem görmeye başladıktan sonra hisse senetlerinde ne gibi bir getirinin olacağını araştırmaktır.

Çalışma kapsamı, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nde yer alan şirketlerin 28.10.2019 tarihini ve bu tarihten 3 gün önce ve 3 gün sonraki getirileri kapsamaktadır. Çalışmada yer alan şirketler endekse yeni alınan 10 şirketi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu şirketlerin endekste yer alarak hisse senedi getirilerine etkisi ölçülecektir. Bu şirketlerin seçilmesinin nedeni, endekse yeni katılmalarıdır.

3.2. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Araştırmanın veri seti, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nde işlem görmeye başlayan şirketlerin ve BİST 100 Endeksi' nin 28 Ekim 2019 tarihlerindeki ve bu tarihten 6 ay önce ve 1 ay sonraki piyasa getirilerinden oluşmaktadır. BİST 100 Endeksi' ne ait veriler ile şirketlerin getirilerine ait olan verilere (www.investing.com.tr) web sitesinden ulaşılmıştır.

Araştırmada, Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin yeni açılmasını duyurması ile endekse dâhil edilen 10 şirketin hisse senedi getirilerine etkisi iki aşamada ele alınmıştır. İlk olarak, Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nde yer alan şirketlerin kümülatif anormal ortalama getirilerinin (CAAR) olay tarihine vermiş olduğu tepki Olay Çalışması (Event Study) yöntemi ile analiz edilmiştir. İkinci olarak ise, elde edilen kümülatif anormal ortalama getirilerin (CAAR) olay öncesinde ve sonrasında bulunan ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı Bağımlı Örneklem t-testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Kapsamına Alınan Şirketler

BİST BANKA DIŞI LİKİT 10 ENDEKSİ		
1	ASELS	ASELSAN
2	BIMAS	BİM MAĞAZALAR
3	EKGYO	EMLAK KONUT GMYO
4	ERBOL	ERBÜĞLİ DEVİR GELİŞ
5	KCHOL	KOÇ HOLDİNG
6	PETKM	PETKİM
7	TCELL	TURKCELL
8	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI
9	TTKOM	TÜRK TELEKOM
10	TUPRS	TÜPRAŞ

3.2.1. Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi

Olay çalışması (Event Study) yöntemi birçok konuda yapılan ve geniş bir kullanım alanına sahip olan analiz yöntemidir. Olay çalışması, muhasebe, ekonomi, finans ve mali tablo ilanları oluşması durumunda şirketlerin, borsa endekslerinin bu gibi olaylara gösterdikleri tepkilerin analiz edilmesinde kullanılmaktadır (Korkmaz, Yaman ve Metin, 2017: 176). Olay çalışması yöntemi, gerçekleşen bir olayın şirketin piyasa değerine olan etkisini ölçmeye yarayan analiz yöntemidir (Küçüksille ve Mizrahi, 2015: 134).

Olay çalışması yöntemi, piyasa etkinliğinin ölçülmesinde de kullanılan yöntemdir. Olay çalışması yöntemine yararı, fiyatların ortaya çıkan olaylara göre ayarlanma hızına dair bir çerçeve sunmaktadır (Mazgit, 2013: 230). Etkin Piyasa Hipotezine göre, piyasada oluşan bir duyurunun beklenmedik bir tarafının olduğu ve sadece beklenmeyen tarafın piyasaya etki göstereceğini belirtmektedir. Yani piyasada oluşan şirketlere ait bilgiler direkt fiyatlara yansımaktadır. Dolayısıyla yatırımcıların normal seviyenin üzerinde bir kazanç sağlamaları mümkün olmamaktadır (Sakarya, Çalış ve Kayacan, 2018: 98).

Bu çalışmada, Olay çalışması yöntemi, Borsa İstanbul' un yeni açılacak olan Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile endekse dâhil edilecek şirketlerin hisse senetlerinde olay tarihinden sonra ne gibi bir değişikliğin olacağını ölçmek amacı ile kullanılmıştır.

Olay çalışması yöntemi ile finans olayların analizini yapmak için, olayın belirlenmesi, olay penceresinin belirlenmesi, olay etkilerinin analiz edilmesi ve modelin kurulması ile birlikte sonuçlarının test edilmesi olmak üzere dört aşamanın bulunduğu analizler uygulanmaktadır. Kısaca, Olay çalışması yöntemini kullanabilmek için olay, olay zamanı ve olay penceresinin belirlenmesi gerekir (Korkmaz, Yaman ve Metin, 2017: 177). Bu çalışmada ise olay, Borsa İstanbul' un yeni endeksin açılacağını duyurmasıdır. Olayın gerçekleşme zamanı, 28 Ekim 2019 tarihidir. Çalışmada olay penceresi, olay tarihinden 3 gün önce ve 3 gün sonrası olarak belirlenmiştir.

Olay çalışmasında amaç, olay penceresinde bulunan günlerde ortalama anormal getiri ve kümülatif anormal getirinin bulunmasıdır. Olay çalışması yöntemi genel olarak 5 adımdan

oluşmaktadır. Bu adımlara aşağıda yer verilmiştir (Cowan ve Sergeant, 1996: 1734; Campbell vd., 1997: 158-163; MacKinlay, 1997: 18-21; Binder, 1998: 112-113; Aksu ve Aytekin, 2015: 211; Yavuz vd., 2015: 78-79).

1.Adım: Çalışmada yer alan her bir birey veya şirketin (i), olay penceresi dâhilindeki her bir günü (t) için fiili getiri oranları hesaplanmaktadır. Fiili getiri oranı formül 1' deki gibi hesaplanır.

$$\boldsymbol{R_{it} = ln\ (\frac{P_{it}}{P_{it-1}})}$$

Formül 1' de $\boldsymbol{R_{it}}$: t gündeki hisse senedi getirisini, $\boldsymbol{P_{it}}$: i' nin t gündeki fiyatını ve $\boldsymbol{P_{it-1}}$: t-1 gündeki fiyatını ifade etmektedir.

2. Adım: Anormal getirinin hesaplanması için gerekli olan bir diğer değişken ise, Pazar getiri oranıdır. Çalışmamızda Pazar getirisi olarak da BİST 100 Endeksi getiri oranı alınmıştır. Pazar getiri oranı formül 2' de gösterilmektedir.

$$\boldsymbol{R_{mt} = ln\ (\frac{P_{mt}}{P_{mt-1}})}$$

Formül 2' de $\boldsymbol{R_{mt}}$: BİST 100 Endeksinin getirisini, $\boldsymbol{P_{mt}}$: BİST 100 Endeksi' nin t gündeki fiyatını ve $\boldsymbol{P_{mt-1}}$: BİST 100 Endeksi' nin t-1 gündeki fiyatını ifade etmektedir.

3. Adım: Çalışmadaki her bir şirketin, olay penceresi dâhilindeki her bir günü için anormal getiri hesaplanmaktadır. AR formül 3' deki gibi hesaplanır.

$$\boldsymbol{R_{it} = \propto + \beta R_{mt} + \varepsilon_{it}}$$

Formül 3' te $\boldsymbol{R_{it}}$: t döneminde hisse senedinin logaritmik getirisini, $\boldsymbol{R_{mt}}$: t döneminde BİST 100 Endeksi' nin logaritmik getirisini ifade etmektedir.

$\boldsymbol{E(R_{it})}$ beklenen getiri oranı ile gözlemlenen getiri farkı anormal getiriyi vermektedir.

$$\boldsymbol{R_{it} = \left(\hat{\propto} + \widehat{\beta R_{mt}}\right)}$$

Anormal getiriler, beklenen getirilerden gerçek getiriler çıkartılarak elde edilir.

$$\boldsymbol{AR_{it} = R_{it} - \widehat{R_{it}}}$$

$\boldsymbol{AR_{it}}$: t döneminde hisse senedinin anormal getirilerini, $\boldsymbol{\widehat{R_{it}}}$: regresyon denkleminden t dönemi için tahmin edilmiş getirileri ifade etmektedir.

4. Adım: Olay penceresi dâhilinde her gün için ortalama anormal getiri hesaplanmaktadır. AAR formül 4' teki gibi hesaplanmaktadır.

$$\boldsymbol{AAR_t = \sum_{i=1}^{N} (1/N)\, AR_{it}}$$

Formül 4' te $\boldsymbol{AAR_t}$: t günde ortalama anormal getiriyi ifade etmektedir.

5. Adım: Olay penceresi dahilinde her gün için kümülatif anormal getiri hesaplanmaktadır. CAR formül 5' teki gibi hesaplanmaktadır.

$$\boldsymbol{CAR_t = \sum_{i=1}^{N} AAR_t}$$

Formül 5' te $\boldsymbol{CAR_t}$: t gündeki kümülatif anormal getiriyi ifade etmektedir.

Olay çalışması yönteminde elde edilen aşamalar sonucunda kümülatif anormal getirilerin (CAR) 0' dan farklı olması, çalışmaya konu olan olayın duyurulması şirket pay getirilerini etkileyerek ve söz konusu olan pay senetlerinden anormal bir getiri elde edilmesini mümkün kıldığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Etkin Piyasalar Hipotezine göre, böyle bir piyasa

yarı güçlü formda etkin olmamaktadır. Kısaca "hesaplanan kümülatif anormal getirilerin 0' dan farklı olmaları durumunda piyasanın yarı güçlü formda etkin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır" (Kaderli, 2007: 148). Fakat kümülatif anormal getirilerin 0' a eşit ya da 0' a yakın olması olayın duyurulmasının şirketin pay senetlerini etkilemediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da, "piyasanın yarı güçlü formda etkin olduğu anlamına gelmektedir" (Sakarya, Çalış ve Kayacan, 2018: 100).

Bu çalışma kapsamında yapılan olay çalışmasındaki hipotezler aşağıdaki gibi belirlenebilir:

$\boldsymbol{H_0}$: Yeni hesaplanmaya başlayan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi getirilerine etkisi vardır.

$\boldsymbol{H_1}$: Yeni hesaplanmaya başlayan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi getirilerine etkisi yoktur.

3.2.2. Bağımlı Örneklem t Testi (Paired Samples t Test)

İki çeşit grubun ortalamaları arasında matematiksel olarak anlamlı bir fark bulunup bulunmadığı parametrik ve parametrik olmayan hipotez analizleri ile test edilmektedir. Parametrik hipotez analizleri, ortalamaları karşılaştırılacak olan veri setleri ile bu veri setlerinin örnekleme dağılımları, veri sayısı ve varyansların homojen olması gibi konularda farklı teorilerin sağlanmasını öngörürken, parametrik olmayan hipotez analizlerinde bu gibi teorilerin sağlanması koşulu öngörülmemektedir (Seçer, 2015:44-45).

Olay çalışması (Event Study) yöntemiyle hesaplanan olay öncesi ve olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı Paired Samples t Testi ile analiz edilmiştir. Paired Samples t Testi ile elde edilen olay öncesi ve olay sonrası ortalamaları arasındaki farkın yani Diff. değerinin anlamlı olup olmadığı test edilir. Çalışmada, Olay Çalışması (Event Study) yöntemi ile elde edilen $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinden oluşan veri setlerinin normal dağılım gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Bağımlı Örneklem t Test (Paired Samples t Test)' te t değeri aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\boldsymbol{t = \frac{\bar{D} - \mu_D}{S_D/\sqrt{N}}}$$

Formülde, $\boldsymbol{\bar{D}}$ bağımlı örneklem farklarının ortalamasını, $\boldsymbol{\mu_D}$ bağımlı örneklem farklarının beklenen ortalamasını, $\boldsymbol{S_D/\sqrt{N}}$ farkların standart hatalarını belirtmektedir.

4. Araştırmanın Bulgular

Parametrik ve parametrik olmayan hipotez testleri ile gözlem grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı analiz edilebilmektedir. Parametrik olmayan hipotez testi, ortalamaları karşılaştırılacak olan veri grupları ile bu veri gruplarının örnekleme dağılımları, veri sayısı, farkları, veri ölçeği, p ve t değerleri gibi konularda farklı varsayımların sağlanmasını gerektirmezken, parametrik hipotez testlerinde bu varsayımların sağlanması şartı bulunmaktadır. Bağımlı örneklem t testi ile ver grubunun belirli bir olaydan önceki ve sonraki ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı test edilir. Bu çalışmada, Olay Çalışması yöntemi ile BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ne ilişkin hesaplanan olay tarihlerinden önceki ve sonraki $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasındaki anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı Bağımlı Örneklem t Testi ile analiz edilmiştir.

Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde, yeni hesaplanmaya başlayacak olan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile bu endekse dâhil edilecek olan 10 şirketin hisse senetlerinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu değişimin $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi amacıyla uygulanan (-1, +1) Bağımlı Örneklem t Testi sonuçları Tablo 2' deki gibidir.

Tablo 2: (-1,+1) Bağımlı Örneklem t Testi Sonuçları

				-	-	0.7463

***%1, **%5, *%10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 2' de bağımlı örneklem t testi sonuçlarına baktığımız zaman olay sonrası Kümülatif Anormal Ortalama getirilerden olay öncesi Kümülatif Anormal Ortalama getirilerin farkı alınarak Diff. değeri elde edilmiştir. Ulaşılan Diff. değerine göre şirketlerin hisse senetlerinde %-0.001 seviyesinde azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Olay öncesi ve olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını ifade eden p değerinin 0.74 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sonuç olarak baktığımızda $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşılmıştır.

Grupların ortalama değerlerine bakıldığında ise, olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 0.004 olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 0.003 olarak görülmektedir. Bu sonuçlara göre, $\boldsymbol{H_0}$ hipotezi reddedilerek, $\boldsymbol{H_1}$ hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi getirileri üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde, yeni hesaplanmaya başlayacak olan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile bu endekse dâhil edilecek olan 10 şirketin hisse senetlerinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu değişimin $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi amacıyla uygulanan (-2, +2) Bağımlı Örneklem t Testi sonuçları Tablo 3' teki gibidir.

Tablo 3: (-2,+2) Bağımlı Örneklem t Testi Sonuçları

				.7111494	1.9856	0.1855

***%1, **%5, *%10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3' te bağımlı örneklem t testi sonuçlarına baktığımız zaman olay sonrası Kümülatif Anormal Ortalama getirilerden olay öncesi Kümülatif Anormal Ortalama getirilerin farkı alınarak Diff. değeri elde edilmiştir. Ulaşılan Diff. değerine göre şirketlerin hisse senetlerinde %0.71 seviyesinde artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Olay öncesi ve olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını ifade eden p değerinin 0.18 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sonuç olarak baktığımızda $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşılmıştır.

Grupların ortalama değerlerine bakıldığında ise, olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 0.048 olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 0.76 olarak görülmektedir. Bu sonuçlara göre, $\boldsymbol{H_0}$ hipotezi kabul edilerek alternatif hipotez olan $\boldsymbol{H_1}$ hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi getirilerine etkisi vardır.

Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde, yeni hesaplanmaya başlayacak olan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile bu endekse dâhil edilecek olan 10 şirketin hisse senetlerinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu değişimin $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi amacıyla uygulanan (-3, +3) Bağımlı Örneklem t Testi sonuçları Tablo 4' teki gibidir.

Tablo 4: (-3,+3) Bağımlı Örneklem t Testi Sonuçları

				.8307571	3.6007	0.0227**

***%1, **%5, *%10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4' te bağımlı örneklem t testi sonuçlarına baktığımız zaman olay sonrası Kümülatif Anormal Ortalama getirilerden olay öncesi Kümülatif Anormal Ortalama getirilerin farkı alınarak Diff. değeri elde edilmiştir. Ulaşılan Diff. değerine göre şirketlerin hisse senetlerinde %0.83 seviyesinde artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Olay öncesi ve olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını ifade eden p değerinin 0.02 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sonuç olarak baktığımızda $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasında istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Grupların ortalama değerlerine bakıldığında ise, olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 0.32 olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri 1.15 olarak görülmektedir. Bu sonuçlara göre, $\boldsymbol{H_0}$ hipotezi kabul edilerek alternatif hipotez olan $\boldsymbol{H_1}$ hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nin hisse senedi getirilerine etkisi vardır.

Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde, yeni hesaplanmaya başlayacak olan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile bu endekse dâhil edilecek olan 10 şirketin hisse senetlerinde meydana gelen değişimler ayrı olarak incelenmiştir. Olay penceresi olan (-3, 3) $\boldsymbol{AR_t}$ ve p. değerleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi amacıyla uygulanan analiz sonuçları Tablo 5' teki gibidir.

Tablo 5: Şirketlerin Her Bir Olay Penceresi İçin t Testi ve p. Değerleri

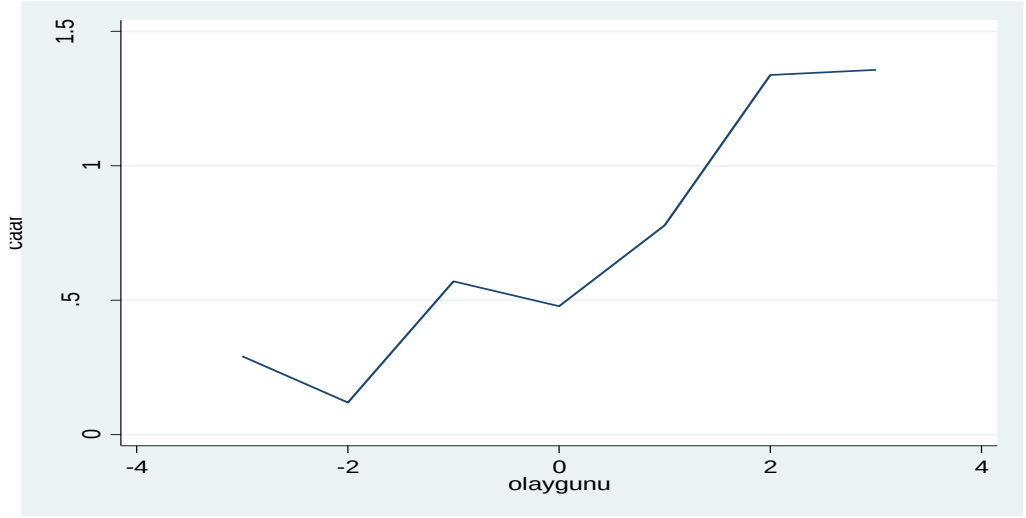
Olay Penceresi	AR_t (mean)	p.
-3	.0029208	0.1721
-2	-.0017303	0.5523
-1	.0045138	0.2714
0	-.0009371	0.7283
1	.0030318	0.2286
2	.0055871	0.0315**
3	.0001897	0.9670

***%1, **%5, *%10

Olay öncesi ve olay sonrası $CAAR_t$ değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını ifade eden p değerlerine göre anlamlı seviyede olan olay günü 2. gündür. Bu günde anlamlılık seviyesi %5 seviyesindedir. Olay gününden sonra anormal ortalama getirilerde artış gözlendiği için H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde, yeni hesaplanmaya başlayacak olan BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ni duyurması ile bu endekse dâhil edilecek olan 10 şirketin hisse senetlerinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu değişimin etkisini ölçmek için Olay Çalışması (Event Study) analizine ilişkin sonuçlar Grafik 1' deki gibidir.

Grafik 1: BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi'ndeki Şirketlerin Kümülatif Anormal Ortalama Getirileri (-3,+3)

Grafikte görüldüğü gibi, Banka Dışı Likit 10 endeksinde yer alan şirketlerin Kümülatif Anormal Ortalama getiriler, Borsa İstanbul' un 28 Ekim 2019 tarihinde endeksin açılmasını duyurması olayından önceki ve sonraki zaman aralıklarında farklılıklar göstermektedir. Grafik 1ayrıntılı olarak incelendiğinde ise, $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerinin olay gününden önce düşük düzeylerde seyir izlediği ve olay sonrasında da bu düzeyin artış gösterdiği, özellikle olay gününden hemen sonra önemli bir artışa geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla, olay gününden hemen sonra Banka Dışı Likit 10 Endeksi' ndeki şirketlerin kümülatif anormal ortalama getirilerinin beklenen doğrultuda pozitif bir eğilim gösterdiği gözlemlenmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Piyasada şirketlerin endekslerini kolaylıkla görebilmek için Borsa İstanbul' da farklı endeks türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları BİST 100, BİST 30 gibi endekslerdir. Bu endekslere yeni şirketler eklenebilmekte ve farklı endeks türleri hesaplanmaya başlamaktadır. Borsa İstanbul' un yapmış olduğu duyuru ile açıklanan bu endeks 4 Kasım 2019 tarihinde hesaplanmaya başlayacaktır. BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi 10 tane şirketin hisse

senetlerinden oluşmaktadır. Bu şirketlerin hisse senetlerinde oluşan değişikliklerin ortaya çıkarılması için çalışma yapılmaktadır. Olay çalışması (Event Study) yöntemiyle yapılmış olan bu çalışmanın sonuçları incelenmiştir.

Çalışmada, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi' nde yer alan 10 şirketin hisse senetleri getirileri üzerine etkileri Olay çalışması (Event Study) ve Bağımlı Örneklem t Testi ile yapılmıştır. Çalışmada ele alınmış olan olayın, Banka Dışı Likit 10 Endeksi hisse senedi getirileri üzerinden anormal getiri elde edilmesini sağlayıp sağlamadığı Olay çalışması yöntemiyle, olay öncesi ve sonrası elde edilen anormal getiriler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı ise Bağımlı Örneklem t Testi ile analiz edilmiştir.

Yapılan Olay çalışması (Event Study) analizi sonucunda, (-3, +3) gün aralığına bakıldığında BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin olay sonrası pozitif Anormal Getiri (AR) değerleri sergilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmuştur. Bu sonuç beklenen hipoteze eş değer çıkmıştır. Yani bu analiz sonucunda getirilerde herhangi bir etkinin olacağı yönünde olan hipotez doğrulanmıştır. Sonucun pozitif yönde çıkmasının nedeni olarak, endeksin yeni açılması ve bu endekse olan ilginin artmasını bu sebeple de getirilere pozitif etki ettiğini söyleyebiliriz. Olaydan önce ve sonra kümülatif ortalama anormal getiri (CAAR) değerlerinin sıfırdan farklı olduğu, yani olaydan hem önce hem de sonra şirketlerin hisseleri üzerinden anormal getiri sağlandığı özelliklede bu getirinin olay sonrasında daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, Bağımlı Örneklem t Testi sonuçlarında (-1, +1) $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasındaki farka (Diff.) bakıldığında, anlamlı bir farkın bulunmadığı hisse senetlerinde azalmaya neden olduğu ve olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinin ortalamasının 0.0045138, olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinin ortalamasının ise, 0.0030318 olarak gerçekleştiği test edilmiştir. (-2, +2) $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasındaki farka (Diff.) bakıldığında, hisse senetlerinde artış olmakta ve olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinin ortalamasının 0.0489113, olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinin ortalamasının ise, 0.7600607 olarak gerçekleştiği test edilmiştir. (-3, +3) $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerleri arasındaki farka (Diff.) bakıldığında ise, hisse senetlerinde yine bir artışa neden olmakta ve olay öncesi $\boldsymbol{CAAR_t}$

değerlerinin ortalamasının 0.3273642, olay sonrası $\boldsymbol{CAAR_t}$ değerlerinin ortalamasının ise, 1.158121 olarak gerçekleştiği test edilmiştir. Burada p değerlerine baktığımızda, olay gününden sonra 3. günde anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Yani 3. günde p değeri %5 seviyesinde anlamlı çıkmıştır.

Elde edilen bulgular sonucunda, BİST Banka Dışı Likit 10 Endeksi için bakılan şirketlerin alınan tüm gün aralıklarında istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Olayın son günlerine doğru artışlar yaşanmıştır ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Sonuçlara göre, endekse katılmanın şirketlerin hisse senetlerine etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuçların pozitif çıkmasının yani hisse getirilerini etkilemesinin nedenini endeksin yeni açılması ve endekse karşı şirketlerin ilgi duyması olarak açıklayabiliriz.

Kaynakça

Albaity, M., ve Said, D.S. (2016), Impact of Open-Market Share Repurchases on Long-Term Stock Returns: Evidence From the Malaysian Market. SAGE Open, 1-12.

Aksoy, M. (2014), Borsa İstanbul Hisse Senedi Getirilerinin Coğrafyası. Muhasebe ve Finansman

Dergisi, Ocak.

Aksu, M., ve Aytekin, S. (2015), Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Notu ile Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Üzerine Bir Uygulama. Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 6(13), 201-2019.

Arsoy, M. F. (2017), Hisse Geri Alım Programı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 12(2), 1-22.

Atay, A. (2018), Banka Hisse Senetleri Getirilerinin Makroekonomik Değişkenlerle İlişkisinin Lojistik

Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Binder, J.J. (1998), The Event Study Methodology Since 1969. Review of Quantitative Finance and Accounting, 11, 111-137.

Bozkurt, İ., Öksüz, S., ve Karakuş, R. (2014), Finansal Tablo İlanlarının Hisse Getirileri Üzerindeki Etkisi: BİST' de Ampirik Bir Uygulama. Maliye Finans Yazıları, 103, 113-140.

Cowan, A.R., ve Sergeant, A.M.A. (1996), Trading Frequency and Event Study Test Specification. Journal of Banking & Finance, 20, 1731-1757.

Campbell, J.Y., Andrew, W.L., ve MacKinlay, A.C. (1997), The Econometrics of Financial Markets. Second Printing With Corrections, New Jersey: Princeton University Press.

Gönüllü, O. (2017), Birleşme ve Devralmalar Yoluyla Büyümenin Hisse Senedi Performansı Üzerine Etkisi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(52), 1431-1440.

Horasan, M. (2008), Enflasyonun Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 427-435.

Kaderli, Y. (2007), Yapılan İhracat Bağlantılarının İlgili Firmaların Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisinin Olay Etüdü İle İncelenmesi: İMKB Bazı Firmalar Üzerine Bir Uygulama. Adnan Menderes Üniversitesi.

Kandır, S. Y., ve Yakar, S. (2012), Kurumlar Vergisi Oranındaki Değişikliğin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Maliye Dergisi, 2(163), 170-186.

Kendirli, S., ve Çankaya, M. (2016), Döviz Kuru ve Enflasyonun BİST Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(3), 215-227.

Korkmaz, T., Yaman, S., ve Metin, S. (2017), Ülke Kredi Notlarının Pay Getirileri Üzerindeki Etkileri: BİST 30 Endeksi Üzerinde Bir Event Study Analizi. Sosyal Bilimler Metinleri, ICOMEP Özel Sayı.

Küçüksille, E., ve Mizrahi, R. (2015), Bedelsiz Sermaye Artırımı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 35, 129-149.

Mackinlay, A.C. (1997), Event Studies in Economics and Finance. Journal of Economic Literature, 35(1), 13-39.

Mazgit, İ. (2013), Endeks Kapsamında Olmanın Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BİST Temettü 25 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. Sosyo Ekonomi, 2, 225-264.

Oral, T., Polat, E., ve Şit, A. (2017), Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Sermaye Yapıları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 8(1), 126-141.

Sakarya, Ş., Çalış, N., ve Kayacan, M. A. (2018), Temettü Ödeme Duyurularının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul' da Bir Uygulama. Sakarya İktisat Dergisi, 7(2), 92-106.

Tatari, M. F. (1999), Analysis of Cash vs. Stock Dividend Announcements Effect on Stock Prices in the Istanbul Stock Exchange. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tunçay, E. (2019), Borsada İlk Halka Arzların Performansının Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yavuz, S., Yıldırım, S., ve Elmas, B. (2015), Kurumsal Yönetim Endeksi ile Şirket Hisse Sendei Getiri İlişkisi : BİST' de Bir Uygulama. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 73-82.

Zor, İ., ve Küçük, Ş.Y. (2019), Kar Payı Dağıtım Duyurularının Hisse Senedi Piyasa Fiyatına Etkisi: BIST 100' de Ampirik Bir Çalışma. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 33-48.

www.investing.com.tr, Erişim Tarihi: 30.12.2019.

İKTİSADİ BİLİMLER

İŞLETME

YENİLİK HAKLARI KAPSAMINDA MARKA KORUNMASI

Duygu KAYA; İlayda KÜÇÜKŞAHIN; Doç. Dr. Süreyya KARSU

Özet

Yenilik, birey ve/ veya başka bir uygulayıcı birim tarafından yeni kabul edilen fikir, uygulama ve nesne olan yenilik, değişimin, yaratıcılığın, gelişmenin ve risk alma kavramlarının bütünleşme gösterdiği uzun dönemli işletme performansına işaret eder. Yenilik işletmelerin iş modellerinde, müşteri hizmetlerinde, ürünlerinde ve marka koruma ve marka geliştirme süreçlerinde yaygın olarak gelişebilir. Bir işletmenin ürünlerini bir başka işletmenin ürünlerinden ayırt edilmesini sağlayan sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, semboller, renkler gibi somutlaşmış görüntülenebilir niteliğe haiz ve fakat temel işletme sermayesinde soyut varlık olan markaların korunması, özellikle de işletmenin pazara yeni sunduğu değer bağlamında marka korunması ulusal ve uluslararası piyasalarda önemli konular arasındadır. Yenilik temelinde markaların tescili, coğrafi alan, duyusal algılama, tescilli olup olmaması, kullanım amaçları, sahipliği ve tanındığı çevre durumlarına değerlendirilmektedir. Markaların yenilik olarak korunması, işletmelerin markalar çerçevesinde geliştirdikleri ürünlerin, fikirlerin, buluşların çeşitli risklere karşı korunmasını ve marka hakkı sahiplerine hukuki haklar sağlayarak güvenli alanlar sunulmasını içermektedir. Marka hakları, fikir ve sanat eseri hakları, sınai mülkiyet hakları, telif hakları ve patent hakları kapsamlarında korunmakta bu uygulamalarla yenilikçi işletmelerin hukuki kayıplara uğramadan üretime özendirilmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemede bulunması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yenilik hakları, yeniliğin korunması sürecinde işletmelerin soyut varlıklarını oluşturan markaların korunması konusunda literatür temelinde değerlendirmelerde bulunularak alan yazına ve pazarlama uygulayıcılarına katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Yenilik Hakları, Marka, Marka Korunması.

Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireyler, işletmeler tüketicilerine ve/veya müşterilerine mal ve/veya hizmetlerinde yenilikler yaparak sunarlar. Yenilik, sadece üründe yapılan bir değişiklik değil fikir, uygulama ve nesne de olabilmektedir. Literatürde Yenilik kavramı tanım olarak birey ya da başka bir uygulayıcı birim tarafından yeni kabul edilen bir fikir, uygulama ve nesnedir şeklinde yer almaktadır. Yenilik sayesinde değişimin, yaratıcılığın gelişmenin ve risk alma kavramlarının bütünleşerek gösterdiği uzun dönemli bir performans sağlanarak işletmeler rekabet üstünlüğü elde eder ve kâr, nakit akışlarının arttırırlar. İşletmeler mal ve/veya hizmetlerini markalaştırarak diğer işletmelerden ayrılmasını sağlayarak markalarının korunması için birçok haklardan yararlanırlar. Çalışmada yenilik, marka ve işletmelerin sahip olduğu haklardan bahsedilmiştir. çalışmanın ana amacı yenilik hakları, yeniliğin korunması sürecinde işletmelerin soyut varlıklarını oluşturan markaların korunması konusunda literatür temelinde değerlendirmelerde bulunularak alan yazına ve pazarlama uygulayıcılarına katkıda bulunmaktır.

Literatür Taraması

1.Yenilik

Yenilik, birey ya da başka bir uygulayıcı birim tarafından yeni kabul edilen bir fikir, uygulama ve nesnedir. Değişimin, yaratıcılığın gelişmenin ve risk alma kavramlarının bütünleşerek gösterdiği uzun dönemli bir performanstır. Yenilik sayesinde işletmeler rekabet üstünlüğü elde ederek kâr ve nakit akışlarının artmasını sağlarlar.

Bir bilim veya teknoloji değil bir değerdir.

Örgüt dışını hesaba katmaksızın örgüt içinde meydana gelen olaylar değildir.

Ölçümü çevre üzerindeki etkinliği vasıtasıyla mümkündür.

1.1.Yenilikçilik Avantajları

Yenilikçilik faaliyetleri ile işletmeler; yapı, süreç, mal ve hizmetlerinde yaptıkları yeniliklerle maliyetleri azaltır, Kaliteyi yükseltir, daha incelikli tüketici istek ve ihtiyaçlarının karşılar. İşletmelere yaratıcı, enerjik bir çalışma ortamı sağlar. İnsanlara yeni iş fırsatları sağlar. Taleplerin daha iyi karşılar. Müşteri memnuniyetini ve bağlılığını arttırır. Ürünleri çeşitlendirir. İşletme alanlarını genişletir. Mevcut ürün hattını büyütür ve korur. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve artan rekabet sonucu, yenilik yapmak işletmelerin hayatta kalması için zorunluluk haline gelmiştir. Bir işletme de yeniliğe karşı kapalılık ne kadar fazlaysa o işletme zamanın ve çevrenin gerektirdiği koşullara uymakta güçlük çekecek, değişim ve adaptasyon yeteneği az olacak ve dolayısıyla, gelişme ve yaşama gücünü önemli ölçüde yitirecektir. Böylece, yenilik yapma bir işletmenin yeni gereksinimlere ve çevresel koşullara uyabilmesinin en önemli kıstası olmaktadır.

2.Marka

Bir işletmenin ürünlerini bir başka işletmenin ürünlerinden ayırt etmeyi sağlayan kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar malların biçimi ve/veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretlerdir(Can,2007:225-237). Marka isimleri bir kelime, şekil, sembol ve renkler ile bunların birleşimi şeklinde dizayn edilebilir. Bazı markalar, Ülker, İpana gibi markalar sözle söylenebilirken, buna karşılık olarak Apple bilgisayarda olduğu gibi, bazı markalar ise sadece logo şeklinde görünür ve tanınır(Can,2007:225-237).

Marka Türleri adlı başlık, İbrahim ARSLAN' ın Tescilsiz Markaların Korunması adlı makalesinden yararlanılarak açıklanmıştır(2008: 30-46).

2.1.Marka Türleri

2.1.1.Tescilin Etkisini Gösterdiği Coğrafi Alana Göre Markalar

Ulusal Marka: Marka tescilinin belli bir ülke içinde geçerli ve sınırlı olan markalardır. Örneğin; Arçelik ve Akbank markaları ulusal markalardır.

Topluluk Markası: Marka tescilinin Avrupa Birliği ülkelerinin tamamında geçerli olan markadır. Örneğin; Doğadan ve Samsung markaları topluluk markalardır.

Uluslararası Tescilli Marka: Tüm dünya da geçerli olan markalardır. Örneğin; Amazon ve Apple markaları uluslararası markalardır.

2.1.2. Duyusal Algılamaya Göre Markalar:

Tüketicilerin veya müşterilerin çeşitli duyusal algılamalarını yansıtan zihinsel durumun nörolojik olarak incelenmesidir. Örneğin; Bir cam şişeden tın sesi gelmesi Coca Cola markasını çağrıştırmaktadır.

2.1.3. Tescilli Olup Olmamasına Göre Markalar

Tescilli Marka: Türk Patent Enstitüsü'nün belirlediği hukuki şartlar ile uluslararası hukukun marka-patent protokolleri çerçevesinde belirlediği sınırlara ve yaptırımlara uygun markalardır. Örneğin; Nescafe ve Erikli markaları tescilli markalardır.

Tescilsiz Marka: Sınırlı haklardan yararlanabilen markalardır. Örneğin; kişilerin Instagram üzerinden tescilli olmayan markaları satışa sunmaları tescilsiz markaya örnektir.

2.1.4.Kullanım Amaçlarına Göre Ticaret Markası

Ticaret Markaları: Var olan 45 adet Marka sınıfından ilk 35 sınıfa kadar tescil edilen markalar, ticaret markası olarak nitelenir. Örneğin Bosch ve/veya Ülker markaları ticaret markasıdır.

Hizmet Markaları: 35. sınıf ve sonrasında 45. sınıfa kadar tescilli olan markalar da hizmet markası olarak nitelenir. Örneğin; Avea ve/veya THY markaları hizmet markalarıdır.

2.1.5.Sahiplerine Göre Markalar

Bireysel (Ferdi) Marka: Bir bireyin kendisini çeşitli medya kanalları üzerinden tanıtıp, yaptığı faaliyetleri "satabildiği" marka türüdür. Örneğin; Selpak ve Signal markaları bireysel (ferdi) markalardır.

Ortak Marka: İki işletmenin birleşmesiyle oluşan markadır. Örneğin; Beymen markası, Kids, Club ve Beymen Home markalarının birleşimi sonucu oluşan ortak bir markadır.

Garanti Markası: Marka sahibinin kontrolü altında birçok işletme tarafından o işletmelerin ortak özelliklerini, üretim usullerini, coğrafi menşelerini ve kalitesini garanti etmeye yarayan işarettir. Garanti markasının, marka sahibinin veya marka sahibine iktisaden bağlı olan işletmenin mal veya hizmetlerinde kullanılması yasaktır. Örneğin; Uluslararası alanda kabul edilmiş "ISO 9000, Türk standart-larına uygun imal edildiğini gösteren TSE markası bir garanti markasıdır.

2.1.6.Tanındığı Çevreye Göre Markalar

Alelade Marka: Marka dendiğinde marka hukuku açısından belli kıstasları tam manasıyla sağlayamamış ve bütünleşik pazarlama odağında bir takım sorumlulukları yeterince uygulayamamış markalardır. Kısaca, bilinirliği olmayan markalardır.

Tanınmış Marka: Bir şahsa veya teşebbüse sıkı şekilde matufiyet, garanti, kalite, kuvvetli reklam, yaygın bir dağıtım sistemine bağlı, müşteri, akraba, dost, düşman ayırımı yapmadan coğrafi sınır, kültür, yaş farkı gözetmeksizin aynı çevredeki insanlar tarafından refleks halinde ortaya çıkan bir çağrışımdır. Örneğin; Google ve McDonal's markaları tanınmış markalardır.

2.2.Trade Mark Ve Registered Mark

İşletmeler marka tescil müracaatı ile birlikte başlayan koruma, inceleme ve araştırma süreçlerini tamamladıktan sonra marka tescil belgesini almaya hak kazanırlar. Korumanın başladığı tarihten itibaren markanın yanına yazılan ‘’TM’’ (Trade Mark) ibaresi koruma sürecinin başladığını ifade eder. Ancak marka tescil süreci tamamlanmadığı için hukuki haklar henüz başlamamıştır. Marka tescil süreci tamamlanarak belge alındığında ise markaların yanına ‘’R’’ (Registered Mark)ibaresi marka tescil sürecinin tamamlanarak hukuki olarak koruma altına alındığını gösterir. Markalar tescillendiğinde diğer bir marka tescillenen markanın hiçbir şeyini taklit edemez. Örneğin; Burger King markasının logosunda kullanılan kırmızı tonu hiçbir markada kullanılamaz.

Fikri Mülkiyet Hakları, Türk Patent Enstitüsü, Patent Başvuru Nasıl Yapılır?, Patent İle İlgili Uluslararası Sözleşmeler adlı konu başlıkları, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İşletme Yönetimi Bölümü, Yenilik Yönetimi(2013:129-137) adlı kitaptan yararlanılarak açıklanmıştır.

3.Fikri Mülkiyet Hakları

1967 yılında kurulan, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, fikri hakla ifadesini ana kavram olarak kullanmakta ve ikiye ayırmaktadır. Bunlar; fikir ve sanat eseri hakları ve sınai mülkiyet haklarıdır. Fikir ve sanat eserleri, bilim, edebiyat, müzik, mimari, bilgisayar programları, sinema alanındaki eserlerdir. Eser, buluş, tasarımlar fikrin ürünleridir. Sınai mülkiyet hakları ise, sanayi ve tarım alanındaki buluşları, yenilikleri onların yaratıcılarının adına temsil edilmesini ve /veya ticaret alanındaki mal ve hizmetlerin sahipleri adına tescil edilmesini ve hak sahiplerine belirli bir süre ile mutlak ve münhasır kullanma yetkisi sağlayan haklardır. Örneğin; TOGG, Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu, fikri ve sınai haklara örnektir. TOGG ’un fikri ve sınai hakları Türkiye’nin Otomobil Girişimi Grubu’na aittir. Telif hakları, eserin meydana gelmesiyle kendiliğinden doğmaktadır. Buna karşılık patent, marka, tasarım gibi sınai

haklar kategorisine giren haklar, Türk Patent Enstitüsü gibi idari kurumlarda tescil ettirilmedirler.

Fikri mülkiyet haklarının özellikleri şunlardır:

Fikri mülkiyet hakları insan zihninin ürünüdür,

Gayrimaddi mallar üzerinde kurulabilirler,

Özel hukuka ilişkin haklardır,

Mutlak haklardır, herkese karşı ileri sürülebilir,

Hak sahibine maddi ve manevi menfaatler sağlar.

3.1.Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü/Wıpo

14 Haziran 1967'de kurulmuş olan bu örgütün merkezi Cenevre'dedir. 1974'de Birleşmiş Milletlerin bir örgütü haline gelmiştir. Türkiye ise 1975'ten beri üyedir. İngilizce de Word Organisation for İntellectual Property'nin kısaltılması olan WIPO ve/veya Fransızca da OMPI olarak anılmaktadır. Örgütün çalışma alanı, telif hakları ve sınai mülkiyet haklarıdır. Örgütün temel amaçları ise; üye devletlerin katkılarıyla fikri mülkiyetlerin tüm dünyada korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak, idari dayanışmayı güçlendirmektir. Kurucu sözleşmede, örgüte aktif bir görev verilerek uluslararası sözleşmelerin hazırlanması, ulusal düzenlemelerin geliştirilmesine katkıda bulunulması, veri toplama ve arşivleme, üyeler arasında işbirliğini sağlama ve gelişmekte olan ülkelere teknik yardım sağlanması gibi önemli sorumluluklar yüklenmiştir.

3.2.Ticaret İle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi/Trıps

Sözleşme, Balkan Kurulu kararı ile 1994 yılında geçerli kılınmıştır ve bütün fikri mülkiyet hukukunu kapsamaktadır.

TRIPS' in özellikleri şöyle sıralanabilir:

Sınai ve fikri mülkiyet ayırımını ortadan kaldırmıştır.

Mevcut uluslararası sözleşmelerin uygulama alanı genişletilmiştir.

İhlallere karşı uygulanabilecek gümrüklerde el koyma, sahte malları imha etme gibi yeni yaptırımlar getirilmiştir.

Yükümlülüklerini ihlal eden üyelerden DTÖ'nün sağladığı hak ve imkânların çekilmesi öngörülmüştür.

İlaç patentlerinin genel olarak kabulü sağlanmıştır.

Telif haklarında asgari koruma süresini 50, TV verici işletmelerin koruma sürelerini ise en az 20 yıl olarak belirlemiştir.

Bilgisayar programları ile veri tabanlarının korunmasını fikir ve sanat eserlerine eşit duruma getirmiştir.

Fikir ve sanat haklarında kiralama ve/veya ödünç verme hakkını koruma altına almıştır.

3.3. Fikri Mülkiyet Hakları Neden Korunur?

Fikri mülkiyet hakları korunarak fikri üretim özendirilmekte, böylece ekonomik, sosyal ve kültürel ilerleme amaçlanmaktadır. Ayrıca toplumun kültür ve sanat zenginliğinin değerlendirilmesi için gerekli koşullar sağlanmaktadır. TRIPS'in 7.maddesinde, fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulamaya konulması, teknolojik yeniliklerin ilerlemesine ve/veya teknolojinin transferi ve/veya yayılmasına, teknolojik bilgilerin üreticilerin ve kullanıcıların karşılıklı çıkarlarına katkıda bulunmalı, sosyal ve ekonomik refaha, hak ve yükümlülüklerin dengelenmesine yardımcı olmalıdır, denilmektedir. Fikri mülkiyet korumasının temel amacı, özgün üretimi teşvik ederek toplumun geleceğini garanti altına almaktır.

Fikri mülkiyet koruması bilgi paylaşımını da tetikler. Bir buluş, sonraki buluşlar için yeni bir basamak teşkil eder. Yeni teknolojilere dayalı olarak üretim yapma amacıyla bir ülkeye gelmeyi planlayan yatırımcı açısından, sınai hakların o ülkede korunuyor olması, yatırım kararını olumlu yönde etkileyen bir faktördür. Dünyanın en büyük şirketleri arasında yer alan Pfizer ilaç firması yetkilileri bu konuya özellikle işaret etmektedirler. Yabancı şirketler faaliyetleri açısından yasal düzenlemenin etken olarak bulunduğu ülkelerde yatırım ve/veya iş yapmayı tercih etmektedirler. Uluslararası ilişkiler bakımından da fikri mülkiyet haklarının korunması gerekmektedir. AB-Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'ni kuran 1/95 sayılı karara imza koyan Türkiye, fikri mülkiyet mevzuatını AB mevzuatı ile uyumlaştırma ve bu hakları etkin şekilde koruma yükümlülüğü altına girmiştir.

Fikri mülkiyet korumasının amaçları şöyle sıralanmaktadır:

Zihni üretkenliğin toplum tarafından tanınması,

Buluş ve yenilik faaliyetlerinin özendirilmesi,

Teknolojik ve kültürel ilerlemenin desteklenerek fikir işçilerinin ödüllendirilmesi,

Ekonomik büyümenin ve istihdamın desteklenmesi,

Kamusal bilgi ve kültür hazinesinin zenginleştirilmesi,

Teknik bilginin yaygınlaştırılması,

Uluslararası ilişkilerdir.

3.4. Fikir Ve Sanat Eseri Sahibinin Hakları

Bir eserin sahibi onu meydana getirendir. Birden çok kişinin meydana getirdiği eser, kısımlara ayrılabiliyorsa eser sahiplerinden her biri meydana getirdiği kısmın sahibidir. Eğer ayrılmaz bir bütün oluşturuyorsa, iştirak halinde eser sahipliğinden söz edilir. FSEK'de eser sahibine tanınan haklar, manevi ve mali haklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Manevi haklar, kişiliğe sıkı sıkıya bağlı haklardır ve devredilemezler. Eser sahibinin fikir ve sanat eserlerinden doğan manevi haklarını; eseri topluma sunma, eserin tanıtılması ve yayınlanmasını men hakkı, eser üzerinde adının belirtilmesini isteme hakkı, eserde değişiklik yapılmasını önleme hakkı, eserin aslından geçici bir süre yararlanma hakkı ve eseri tahrip etmeyi önleme hakkı şeklinde sıralanabilir. Eser sahibi, maddi ve mali haklarını ihlal eden kişilerin bu ihlali durdurmalarını, ihlalin etkilerinin gidermelerini, ihlalden dolayı uğradığı maddi ve manevi zararın tazmin edilmesini talep edebilir. Mali hakların korunma süresi, FSEK'in 27. Maddesi uyarınca, eser sahibinin yaşadığı müddet ve ölümünü takip eden yetmiş yıldır. Eser sahibinin tüzel kişi olması halinde koruma süresi, aleniyet tarihinden itibaren yetmiş yıldır.

3.5.Fikir Ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Bern Sözleşmesi olarak anılan 9 Eylül 1886 tarihli Edebiyat ve Sanat Eserlerinin korunmasına ilişkin fikir ve sanat eserleri alanındaki ilk uluslararası düzenlemedir. Bu sözleşme ile üye ülkeler ulusal kanunlarında eser sahiplerine bahşettikleri korumayı karşılıklı olarak birbirlerinin vatandaşlarına tanımışlardır. Bu karşılıklılık ilkesidir. Bern Sözleşmesi ayrıca, eşit işlem ilkesinin asgari bir korumayı sağlayamaması halinde uygulanan asgari haklar ilkesini de içerir. Asgari haklar, eser sahibinin manevi hakları, çeviri hakkı, çoğaltma hakkı, yayın, temsil, radyo ile yayın ve temsil hakkı ve işlenme hakkıdır. Koruma süresi 50 yıl olarak belirlenmiştir. Türkiye 1995 yılında sözleşmenin 1979 tarihli Paris Metni'ni4117 sayılı kanunla kabul etmiştir. Fikir ve sanat eserleri ile ilgili diğer sözleşmeler ise, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü Telif Hakları Anlaşması, Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi ve Fonogrom Yapımcılarının ve Yayın Kuruluşlarının Korunmasına Dair Roma Sözleşmesidir.

Patent ve Faydalı Model adlı konu başlığı, Ender LEVENT'in Patent ve Faydalı Model adlı makalesinden yararlanılarak açıklanmıştır(49-52).

4.Patent Ve Faydalı Model

Patent ve faydalı model, ticari değer taşıyan bir buluşu taklit edilmekten koruyan, ülkesel ve bürokratik sınai mülkiyet hakkı tescil sistemidir. Sınırlı bir süre; üçüncü kişiler tarafından buluşun izinsiz olarak üretilmesini, satılmasını, kullanılmasını, ithal veya ihraç edilmesini engelleme yoluyla buluş sahibine resmi tekel hakkı sağlamaktadır. Patent 20 yıl, faydalı model ise 10 yıl sınai mülkiyet hakkının korumasını sağlamaktadır. Teknolojinin her alanındaki buluşlara yeni olması, buluş basamağı içermesi ve sanayiye uygulanabilir olması şartıyla patent belgesi verilmektedir. Faydalı model belgesi ise "yenilik" ve "sanayiye uygulanabilirlik" kriterlerini sağlayan teknik çözümlere verilir. Faydalı modelde buluş basamağı aranmaz. Patente göre daha kısa sürede tescil edilir ve maliyeti daha düşüktür. Patent tescili süreci kısa sürede sonuçlanan bir süreç değildir; tescil süreci 3-7 yıl arasında değişir. Faydalı model tescili ise yaklaşık üç yılda sonuçlanmaktadır. Ancak, her ikisinde de koruma başvuru yapıldığı tarih, saat ve dakika itibariyle başlamış olur. Patentler alındığı ülkeler için hak sahipliği doğurur. Bu tekel hakkının hangi ülkelerde korunması isteniyorsa; o ülkelerin her biri için ayrı ayrı patent başvurusu yapılması gerekir. Uluslararası başvuru sistemi olan Patent İşbirliği Anlaşması veya bölgesel başvuru sistemi olan Avrupa Patent Sözleşmesi aracılığı ile de başvuru yapılabilir. Buluş kavramı patent hukukunun temelini oluşturmaktadır. Buluş; teknoloji alanındaki belirli bir sorunun yeni bir yöntemle çözümüdür. Bu yenilikler; tamamıyla yeni bir makine, ürün, kimyasal bileşik veya bir yöntem olabileceği gibi bilinen bir makine, ürün veya yöntemde yapılan bir geliştirme de olabilir. Buluşlar, buluş yapma faaliyetini özendirmek, sanayiye uygulanması ile teknik, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesini sağlamak için patent ya da faydalı model belgesi verilerek korunmaktadır. Buluşları iki şekilde korunabilmektedir; ticari sır olarak gizli tutabilir ya da patent/faydalı model tescili alıp yasal korumaya kavuşturabilir. Patent sisteminde kişiler geliştirdikleri buluşu topluma açıklamalarının karşılığında kendilerine verilen patent ile korunurken, ticari sırlarda bilgi gizli kaldığı sürece korunmaktadır. Patent ile ticari sır arasındaki fark budur.

Patent verilemeyecek konular ise şöyledir:

Keşifler, bilimsel teoriler ve matematiksel yöntemler,

İş faaliyetleri veya oyunlara ilişkin plan, kural ve yöntemler,

Estetik niteliği bulunan mahsuller,

Bilginin sunumu,

Kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olan buluşlar,

Mikrobiyolojik işlemler veya bu işlemler sonucu elde edilen ürünler hariç olmak üzere, bitki çeşitleri veya hayvan ırkları ile bitki veya hayvan üretimine yönelik esas olarak biyolojik işlemler,

İnsan veya hayvan vücuduna uygulanacak teşhis yöntemleri ile cerrahi yöntemler dâhil tüm tedavi yöntemleri,

Oluşumunun ve gelişiminin çeşitli aşamalarında insan bedeni ve bir gen dizisi veya kısmi gen dizisi de dâhil olmak üzere insan bedeninin öğelerinden birinin sadece keşfi gibi konulardır.

Patent için gerekli olan yenilik şartı; patent başvurusunun yapıldığı tarihten önce, buluş konusunda dünyanın herhangi bir yerinde toplumca erişilebilir yazılı veya sözlü tanıtım, kullanım veya bir başka yolla açıklanan bilgilere, yani tekniğin bilinen durumuna, dâhil olmamak olarak açıklanabilir. Bilinen bir ürünün geliştirilmiş kısımları için de patent alınabilir. Bu yenilik buluş niteliğinde olmalıdır. Buluş niteliği taşıyan yeniliğin patent alabilmesi için diğer bir koşul ise; bu buluş konusu olan teknik çözümün sanayiye uygulanabilir olmasıdır. Sanayiye uygulanabilirlik, buluşun tümüyle kuramsal olmak yerine pratiğe uygulanabilir özellik taşıması demektir. Patent, başvuru tarihinden itibaren 20 yıl süresince buluş sahibine resmi tekel hakkı sağlasa bile patent sahibi veya yetkili kıldığı kişi, patentle korunan buluşu

kullanmak zorundadır. Kullanma zorunluluğu, patentin verildiğine ilişkin ilanın ilgili bültende yayınlandığı tarihten itibaren üç yıl içinde veya patent başvurusu tarihinden itibaren dört yıllık sürelerden hangisi daha geç sona eriyorsa gerçekleştirilir. Bu yapılmadığı takdirde patent üzerindeki koruma kaldırılmakta ve patentte belirtilen teknik buluş herkesin kullanımına açık hale getirilmektedir. Patent ya da faydalı model hakkı tescil edilse bile, sizin başvurunuzdan daha önceki bir zamanda böyle bir buluşun yapıldığı ve toplumda bilindiği kanıtlanırsa; ki bu durum yenilik kriterinin sağlanamadığı anlamındadır; patent ya da faydalı model hakkı tescili iptal edilebilir. Bu nedenle patent başvurusu öncesi iyi araştırma yapmak ve patent başvurusu yapmadan patent ile ilgili yeni ve gizli bilgileri paylaşmamak gerekir.

4.1.Patent Türleri

4.1.1.Ürün ve Usul Patenti

Ürün patentinde buluş sahibi tarafından, doğrudan bir ürün ortaya çıkarılırken, usul patentinde ürün teknolojisinde kullanılabilecek teknik düzen ya da çözümler ortaya çıkmaktadır. Ürün patentine, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Tıp Fakültesi'nin Parkinson ve Alzheimer hastalıkları ile ilgili ürettiği ilacın 2019 yılında patentini alması örnek verilebilir. Usul patentine ise, yeni bir tabakalama usulü ile derinin daha kısa sürede ve daha kaliteli olarak elde edilmesi örnek verilebilir. Her iki tür patentte de ürünler üzerinde uygulanabilir olması şartı aranmaktadır.

4.1.2. İncelemeli ve İncelemesiz Patent

İncelemesiz patent mali açıdan daha avantajlı ve hızlıdır. Fakat koruma süresi kısıtlıdır. 7 yıl koruma süresi sağlamaktadır. İncelemeli patent ise, daha uzun süre ve maliyet sonunda verilmekte ancak yapılan ayrıntılı incelemeden dolayı daha güvenlidir. Koruma süresi de incelemesiz patente göre daha uzundur, süre 20 yıldır.

4.1.3.Ek Patent

Asıl patent ve/veya patent başvurusu konusu buluşu mükemmelleştiren ve/veya geliştiren buluşların korunması için verilen patente ek patent denir. Asıl patentin tamamlayıcı bir parçasıdır. Örneğin, yürüyen merdivenlerin üzerindeki belli bir ağırlığa kadar, elektrik tasarrufu amacı ile kendiliğinden durması ek patente örnektir. Ek patentlerin asıl patente dönüştürülebilmesi de mümkündür.

4.1.4. Gizli Patent

Milli savunma açısından önem taşıyan ve belirli bir süre için kamu incelemesine açık olmayan, bir sicile kaydedilen ve gizlenen patenttir. Gizlilik kararı alınan başvurulara ilişkin işlemler Enstitü tarafından gizli olarak yürütülür. Patent bir yıllık süre içerisinde gizli tutulur. Gizlilik süresi uzatılabilmektedir. Patent sahibi patentin gizli tutulduğu süre için devletten tazminat isteyebilir.

4.2.Türk Patent Enstitüsü

Türkiye'de fikri mülkiyet haklarının tescili ve korunması Türk Patent Enstitüsü tarafından yapılmaktadır. Türk Patent Enstitüsü 1995 yılında kurulmuştur. Tüzel bir kişiliğe sahiptir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlıdır. Bir kamu kuruluşu olup özel bütçelidir. Merkezi Ankara'dadır. Bu kuruluş tarafından verilen kararlara adli yargıda dava açılabilir. Enstitü, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurumu tarafından denetlenir.

Enstitü'nün kuruluş amaçları, 5000 sayılı TPEK'nun birinci maddesine göre şu şekilde sıralanabilir:

Türkiye'nin teknolojik ilerlemesine katkıda bulunmak,

Ülke içinde serbest rekabet ortamını oluşturmak,

Ar-ge faaliyetlerinin gelişmesini sağlamak,

Çeşitli kanunlarla düzenlenmiş olan patent ve markalar ile diğer kanunlarla düzenlenen sınai mülkiyet haklarını tesis etmek ve bu konudaki korumayı sağlamak,

Sınai mülkiyet haklarına ilişkin yurt içi ve yurt dışında var olan bilgi ve dokümantasyonu kamunun istifadesine sunmaktır.

4.3.Patente Başvuru Nasıl Yapılır?

Tüm dünyadaki teknik bilginin %80'i patent dokümanlarında yer almaktadır. Yılda 2 milyona yakın patent başvurusu yapılmaktadır. Tüm dünyada yaklaşık 5.4 milyon geçerli patent bulunmaktadır. Araştırma yapmadan Ar-Ge çalışmalarını başlatmamak önemlidir. Araştırma yapılmadığı için Ar-Ge çalışmalarının birçoğu boşa gitmektedir. Yapılan ön araştırma sonucunda buluşa benzer bir ürün bulunmamış olması patent alınabileceği anlamına gelmemektedir. Buluşun patentlenebilir olup olmadığı Türk Patent ve Marka Kurumu uzmanları tarafından yapılacak araştırma ve inceleme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de patent başvurusu Türk Patent ve Marka Kurumu'na yapılmaktadır. Patent başvurusunda buluş konusu ürünün kendisi değil, buluşu açıklayan bir tarifname istenmektedir. Patent başvuru dokümanı, buluşa ait kısa teknik bilgi içeren özet, buluşu açıklayan tarifname, korunması istenen teknik unsurları içeren istemler ve varsa resimlerden oluşmaktadır. Patent başvuru tarihi bu unsurların Türk Patent ve Marka Kurumu'na verildiği tarih, saat ve dakika itibariyle kesinleşmektedir. Başvurudan 18 ay sonra kurum bülteninde yayınlanmakta ve koruma süresi boyunca patentlerin yıllık koruma ücretleri Türk Patent ve Marka Kurumu'na düzenli olarak ödenmektedir. Aksi takdirde patent/başvuru hakkı sona ermektedir. Günümüzde; Türkiye'de patent vermek için tek yetkili kuruluş Türk Patent ve Marka Kurumudur. Patent ve Faydalı Model tescili alan buluşlar, 551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında KHK ile korunmaya alınmıştır.

4.4.Patent İle İlgili Uluslararası Sözleşmeler

Patentin uluslararası korunmasına yönelik önemli sözleşmeler; 1883 Paris Sözleşmesi, 1970 Patent İşbirliği Sözleşmesi ve Avrupa Patent Sözleşmesidir. Bu sözleşmeler buluş sahibine, kendi ülkesinde ve yurt dışında patent koruması elde etme olanağı ve kolaylığını sağlamaktadır.

4.4.1.Paris Sözleşmesi

Anlaşmanın uygulaması Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü tarafından takip edilmektedir. Sınai Mülkiyetin Anayasa'sı olarak nitelendirilen sözleşme, buluşlar, faydalı modeller, ticaret unvanları ve haksız rekabet ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Sözleşme, üye ülkeler arasında denklik sağlayarak sınai mülkiyet haklarını uluslararası alanda kabul edilebilir kılmayı amaçlamaktadır. Sözleşmenin temeli, eşitlik ilkesi ile öncelik hakkı temeline dayanmakta ve sözleşmeye taraf olan ülkelerin sınai mülkiyet alanında kendi vatandaşlarına ve/veya o ülkede ikamet edenlere ayrım yapmaksızın uygulama yükümlülüğünü getirmektedir. Sözleşme de ön görülen ve sınai mülkiyet açısından büyük önem taşıyan öncelik hakkı sayesinde üye ülkelerden birinde tescil başvurusunda bulunan hak sahibi, endüstriyel tasarımlarda 6 ay, patent ve faydalı modellerde 1 yıl içinde üye başka ülkelerde başvuruda bulunulabilmektedir. Sözleşme, patentin bir ülkede reddedilmesi, iptali ya da son verilmesi nedeniyle başka ülkede bu nedenle iptal ya da reddedilemeyeceğini de düzenlemiştir.

4.4.2.Patent İşbirliği Sözleşmesi

Sözleşmesinin amacı, aynı buluşun korunması için yapılan patent başvurularının ve bu başvuruların incelenmesinin ortaya çıkarmış olduğu zorlukları gidermektir. Yani tek bir uluslararası patent başvurusu ile dünya üzerinde buluşun korunmasının sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Sözleşmeye üye ülkelerden birinde ikamet eden ve/veya o ülkenin vatandaşı olan kimse, uluslararası patent başvurusu yapma hakkına sahiptir. Yapılacak

inceleme sonucunda verilecek patent, 20 yıl süreyle koruma sağlamaktadır. Türkiye bu sözleşmeye 1996'dan itibaren taraf olmuştur.

4.4.3.Avrupa Patent Sözleşmesi

1973 yılında imzalanıp 1977 yılında yürürlüğe giren bu sözleşmeye, Türkiye 2000 yılında taraf olmuştur. Sözleşmenin amaçları, buluşların korunması konusunda Avrupa devletleri arasındaki işbirliğini güçlendirmek, üye ülkelerde patentlerin tescilinin tek bir prosedürle sağlanması, üye ülkelerde verilen patentler için standart kuralların oluşturulmasıdır. Avrupa Patent Sistemi taraf ülkeler adına tek bir merkezden patent verilmesini, verilen bu patentlerin taraf ülkelerde geçerli olmasını sağlayan bir sistemdir. Avrupa Patenti başvurusu ile ilgili tüm işlemler Avrupa Patent Ofisi tarafından yürütülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme ve teknolojinin ilerlemesi ile ortaya çıkan rekabet temelli yapı işletmeleri yenilik yapmaya yöneltmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası işletmeler ile rekabet edebilmenin ve bu yapı içinde faaliyet sürdürebilmenin temeli yenilik yapmaktan geçmektedir. Yenilikler işletmelerin birçok sürecine uygulanabilmektedir. Bu süreçlerden biri de markadır. Marka, Bir işletmenin ürünlerini bir başka işletmenin ürünlerinden ayırt edilmesini sağlayan sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, semboller, renkler gibi somutlaşmış işaretlerdir. Markalar coğrafi alan göre, tescilli olup olmadıklarına göre, duyusal algılamaya göre, kullanım amaçlarına göre, sahipliğine ve tanındığı çevreye göre değerlendirilmektedir. İşletmeler markalarının yenilik olarak korunabilmesi ve bununla birlikte geliştirdikleri ürünleri, fikirleri ve buluşları da çeşitli risklerden koruyabilmek adına bazı haklara sahiptirler. Bu haklar; marka hakları, fikir ve sanat eseri hakları, sınai mülkiyet hakları, telif hakları ve patent haklarıdır.

Bu çalışmada yenilik, yenilik hakları ve bu haklarla ilgili sözleşmeler, marka ve marka türlerinden bahsedilmiştir. İşletmelerin mal ve/veya hizmetlerinde yapmış oldukları yenilikleri koruyabilmeleri için haklarını bilmesi ve bu hakları kullanması önerilmektedir

Kaynakça

Arslan, İ. (2008). Tescilsiz Markaların Korunması. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(1), 30-46. https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/26641/281165

Can, E. (2007). Marka ve Yapılandırma. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı 1, 225-237. http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/1612

İraz, R. (2005). İşletmelerde Bilgi Yönetiminin Yenilik ve Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri. Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, 19(1), 243-258. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2687/35305

Levent, E. (2018). Patent ve Faydalı Model. Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Taroks Bülteni, 49-52. https://www.toraks.org.tr/uploadFiles/book/file/257201810300-049052-Patent-ve-Faydali-Model.pdf

Anadolu Üniversitesi AÖF, İşletme Yönetimi Bölümü. (2013). *Yenilik Yönetimi.*

Zerenler, M.(2007). Küresel Teknoloji, AR-GE ve Yenilik İlişkisi. Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı 17, 654-665. http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/509

LONDRA FTSE100 BORSA ENDEKS FİYATLARI İLE ALTIN FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Fadime TOLU

Özet

Londra FTSE100 Borsa Endeks fiyatları ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada, değişkenlerin arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı varsa hangi yönde olduğu çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır. Çalışma Ocak 2010 ile Nisan 2020 dönemi arasındaki aylık verileri kapsayan uygun ekonometrik zaman serisi analizi ile yapılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Philips-Perron (PP) testleri tercih edilerek değişkenler aynı düzeyde (birinci farkında) durağanlaştırılmıştır. Değişkenlerin aynı düzeyde durağanlaşması eş bütünleşme analizi yapılacağının göstergesidir. Dolayısıyla Eş Bütünleşme analizi yapılacağı kararlaştırılmıştır. Öncelikle uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş, sonraki aşamada ise Johansen Eş Bütünleşme testi tercih edilerek analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin kaç dönem sonra birlikte hareket edebileceklerinin tespiti için Hata Düzeltme Modeli yapılarak, altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks değişkenlerinin yaklaşık bir dönem (ay) sonra tekrar birlikte hareket edecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki yönünün tespiti için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Test sonucunda iki değişken arasında kısa dönemde %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenlerin birinde artış olması diğerinin de artmasına ya da birinin azalması diğerinin de azalacağı hakkında bilgiye ulaşılabilinir. Sonuç olarak değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşik bir yapıda olduğu, kısa dönemli ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altın, FTSE100, Eş Bütünleşme

Giriş

Londra FTSE100 Borsa Endeks fiyatları ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada, değişkenlerin arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı varsa hangi yönde olduğu çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır. Çalışmada da kullanılmış olup Endeks, genel olarak üretim, tüketim, gelir, zarar, fiyat ve satış gibi faktörlerin bir araya gelerek borsadaki işlem gören yatırım araçlarındaki değişimleri gösteren bir araç olarak tanımlanabilir. Borsa endeksleri ise, borsada işlem gören yatırım araçlarının (hisse senedi) fiyatları ile getirilerini ölçer ve bu sayede hisse senetlerinin fiyat ile getiri gibi önemli faktörler hakkında bilgi alınması mümkün kılınmaktadır.

Türkiye'deki en önemli borsa endeksi olan Borsa İstanbul'da işlem gören endeksler; BİST100, BİST50, BİST30 gibi başlıca önemli endeksler yer almaktadır. Bununla birlikte dünyadaki en önemli ve büyük endekslere bakacak olunursa Dow Jones 30 Endeksi, S&P 500 Endeksi ve FTSE100 gibi önemli endeksler bulunmaktadır.

Çalışmanın ana konularından biri olan Londra FTSE100 Borsa Endeksinin seçilmesinin asıl sebebi de dünyadaki büyük ve önemli endeksler arasında yer almasıdır. Londra FTSE100 Borsa Endeksi, Londra borsasında işlem gören piyasa değeri yüksek olan 100 İngiliz şirketinin hisse senetlerinden oluşan önemli bir endekstir.

Altın, geçmişten günümüze kadar uzanan finansal yatırımlarda kullanılmasıyla yatırım aracı, süs eşyası olarak kullanılmasıyla ziynet eşyası, ödeme aracı gibi kullanım alanı geniş olan değerli bir metaldir. Özellikle son yıllarda yatırım aracı olarak kullanılmasıyla beraber son derece önemli bir emtia haline gelmiştir. Makroekonomik ve finansal değişkenlere olan etkileri önemli derecede incelenmeye başlanmıştır. Özetle altın fiyatları ile finansal değişkenler

arasındaki ilişkinin analizlerini yapmak açıklanabilir ve incelenme haline gelmiştir. Finansal değişkenler birçok faktör olabileceği gibi buna borsa endeksleri de örnek gösterilebilir.

Yapılan literatür çalışmasından da yola çıkarak çalışmada altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks fiyatları arasındaki ilişkiyi uygun ekonometrik zaman serisi analizleri ile sonuçlandırılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle birim kök testlerinden literatürdeki makalelerde en çok kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Philips-Perron (PP) testleri tercih edilerek değişkenler aynı düzeyde (birinci farkında) durağanlaştırılmış. Değişkenlerin aynı düzeyde durağanlaşmasıyla eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra Johansen Eş Bütünleşme testi tercih edilmiş olup değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki yönünün tespiti için Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

Çalışmada giriş bölümünden sonra literatür çalışması yer almaktadır. Bunu takip eden ikinci bölümde ise veri ve metodoloji bölümü, üçüncü olarak araştırma bulguları anlatılmaktadır. Son olarak sonuç ve kaynakça bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Literatürdeki incelenen çalışmalar belirli zaman aralığında; farklı ülkelere ait borsa endeksleri ile makro ekonomik değişkenler, farklı finansal değişkenler ya da farklı ülkelerde ki aynı değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan çalışmama benzerlik gösteren borsa endeksi ile makro ekonomik değişken olarak altın fiyatlarının arasındaki nedenselliği konu alan çalışmalardan Türkiye'de ve yabancı literatürdeki çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Gilmore vd. (2009) 'da yapmış oldukları çalışmada altın fiyatları ile borsa endeksi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Aylık verileri kullanarak 1996-2007 dönemi veri seti olarak oluşturulmuştur. İki değişken arasındaki bu dinamik ilişkiyi birim kök

analizleriyle başlayıp eş bütünleşme modelini kullanarak tamamlamışlardır. Analiz sonucunda iki değişkenin eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve kısa vadeli bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışma ise; Omağ (2012) altın fiyatlarının faiz oranları, döviz kurları, enflasyon ile borsa endeks arasındaki ilişkinin birbirinden etkilendiği ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu çalışmada belirtilmiştir. Hindistan'daki borsa endeksleri ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Patel (2013) ve Srinivasyon (2014) yaptıkları çalışmalarında altın fiyatları ile borsa endeks arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu vurgulanmıştır. Altın fiyatları ile farklı endekslerini ele alan; Gayathri ve Dhanabhakyam (2014) Hindistan Borsası NSE Nifty Endeksini, Kothari ve Gulati (2015) Hindistan SUNSEX Borsa Endeksi ile altın fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Yapılan ekonometri zaman serisi analizleri sonucunda bu iki makalede aynı sonuç bularak aralarında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi var olduğu bulgular belirtilmiştir.

Öncü vd. (2015) yaptıkları çalışmalarında borsa endeksi ile altın fiyatlarının yanında döviz kuru değişkenini de ekleyerek aralarındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Borsa endeksi olarak BİST 100 borsa endeksinin altın fiyatları ve döviz kuru arasında eş bütünleşme olmadığını çalışmalarında belirtmişlerdir. Literatürde bu çalışmaya benzer başka bir çalışma; Doğru ve Uysal (2015) konuyu başka bir açıdan bakarak kriz öncesini ve sonrasını dikkate alarak altın fiyatları ve hisse senedi endeksi arasındaki ilişkisinin kriz öncesi pozitif, kriz sonrası negatif bir tek yönlü bir ilişkinin olduğu bulgularına ulaşmışlardır. Türkiye 'deki BİST 100 Endeksi ile BİST Atın Endeksinin 2012-2015 günlük verileri kullanılarak zaman serisi analizi yapan Açıkalın ve Başçı (2016) 'da yapmış oldukları çalışma sonuçlarına göre iki değişken arasında eş bütünleşme var olduğu bilgisine ulaşmışlardır. Literatürde benzerlik gösteren bir başka çalışma ise ekonometrik analizler sonucunda BİST 100 fiyat endeksi ile altın (gram) fiyatları arasında 2000-2016 aylık verileriyle uzun dönemli eş bütünleşme olduğunu tespit eden yazar İlarslan (2017) Granger nedensellik analizinde ise iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Çalışmalarda altın fiyatları ile makro ekonomik değişken olarak hisse senedi fiyatlarını baz alan çalışma yazarlarından (Sharma ve Mahendru, 2010; Aktaş ve Akdağ, 2013;

Srinivasyon 2014; Açıkalın ve Başçı, 2016) değişkenler arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkileri incelenmişlerdir. Yaptıkları analiz sonuçları farklı dönem, farklı ekonometrik parametreleri baz alındığında aynı olan bulgular olduğu gibi farklı bulgularda gösterdiği çalışmalarında belirtilmiştir.

Farklı ülkeler arasındaki çalışmalarda hisse senedi piyasalarının karşılaştırmaları da mevcuttur. Bu çalışmayı konu alanlardan; Avrupa ülkeleri ile Amerikan ülkelerinin hisse senedi piyasası ilişkisini inceleyen Kanas (1998), aynı konuyu güncel veri setiyle ele alan Özdemir ve Çakan (2007) iki ülke arasındaki hisse senedi piyasaları arasında bir nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Latin Amerika ülkeleri ile ABD hisse senedi piyasasını inceleyen Tabak ve Lima (2008) 'de inceleme sonucunda değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığı sonucuna varmıştır. Yazarlardan Özdemir (2009) ABD hisse senedi piyasası ile gelişmekte olan ülkelerinin hisse senedi piyasalarının arasındaki Granger nedensellik araştırılmıştır. Çalışma sonucunda nedensellik var olduğu belirtilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarının uzun dönemli ilişkisini inceleyen Vuran (2010) iki piyasa arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu vurgulamıştır.

Çalışmalardan bir farklı bakış açısı ise Türk hisse senedi piyasası ile gelişmiş ülkelerin piyasalarının nedensellik ilişkilerini alan çalışmalar (Bayri ve Güloğlu, 2005; Mandacı ve Taşkın, 2005; Berument ve İnce, 2005; Küçükçolak, 2008; Küçükkaya, 2009) bu çalışmalara farklılık göstererek gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasalarını inceleyen (Marashdeh, 2005; Çıtak ve Gözbaşı, 2007; Korkmaz ve Çevik, 2008; Gözbaşı, 2010) yazarlardan farklı dönem, farklı analiz yöntemleriyle çalışma sonuçlarında aynı bulgular olduğu gibi farklı bulgular bulunduğu çalışmalarında belirtilmiştir. Farklı çalışmalara örnek olarak iki endeks arasındaki eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizi adlı çalışmasında Kaya (2015) BİST 100 Endeks ile VİX Endeks arasındaki eş bütünleşme olduğu tespit edip ekonometrik zaman serisi analiziyle göstermiştir.

Literatürde bir başka konu ise ele alınan değişkenlerin dönem aralığında ülkede meydana gelen olumsuz etkenler olabilir. Bu etkenler çalışmaların sonuçlarında bazen bir değişikliğe

sebep olabilirken bazen de olmayabilir. Bu etkenlerin başında gelen en büyük şok ise o ülkeyi ya da dünyayı etkileyen kriz dönemleri olabilir. Çalışmalar bakıldığında bu kriz dönemini dikkate alarak analizlerini yapan yabancı literatürdeki birçok çalıma vardır. Bunlardan (Eichengreen vd. 1996; Boin ve Goldfojn, 1999; Glick ve Rose, 1999; Kominsky vd. 2000; Forbes ve Rigobon, 2002; Chiong vd. 2007) yaptıkları çalışmalarında ele aldıkları ülkeler arasında Asya ve Avrupa ülkelerini, bazısı Meksika, Rusya ve Brezilya ülkelerini ele alarak kriz dönemleriyle makroekonomik değişkenlerin ilişkileri incelenmiştir. Çalışmalarında borsaların kriz dönemlerinde anlamlı bir şekilde yükseliş ve azalış gösterdiği bulgularına ulaşmışlardır. Bu çalışmalardan esinlenerek Türkiye'de yapılan bir çalışma ise New York Stock Exshange (NYSE), Borsa İstanbul 100 (BİST100) ve Londra Borsası (FTSE100) Endekslerinin 2007-2009 dönemleri arasındaki kriz döneminin ülke piyasalarındaki değişimlerini belirlemek amacıyla eş bütünleşme ilişkilerini inceleyen Çemrek ve Polat (2018) literatüre güncel veri setiyle katkıda bulunarak sonuç olarak bu üç büyük endeksin kriz döneminde piyasada aynı tepkiler verdiğini ve eş bütünleşme ilişkilerinin olduğunu ortaya koyarak çalışmalarını tamamlamışlardır.

Yukarıdaki literatür çalışmasında farklı ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri farklı ülke, farklı dönemlerde yapılan çalışmalardan bazıları verilmiştir. Yapılan bu çalışma da güncel veri seti kullanılarak Londra FTSE 100 Endeksi ile altın fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Veri ve Yöntem

Çalışmada veriler, Londra FTSE100 Borsa Endeks fiyatları ile altın fiyatlarının Ocak 2010 ve Nisan 2020 dönemi aralığındaki aylık verileri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler www.investing.com internet sitesi aracılığı ile elde edilmiştir. Çalışmada literatürden yararlanılmış ve zaman serisi analizleri yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ekonometrik zaman serisi analiz yöntemleri ile değişkenlerin durağanlık kontrollerinin yapılması için Birim Kök testlerinden yararlanılmıştır. Birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Philips-Perron (PP) testleri tercih edilerek

değişkenler aynı düzeyde (birinci farkında) durağanlaştırılmış. Sonuç olarak t-istatistiğinin %5 kritik değerden büyük olmasıyla serilerin durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilip yani birim kök olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Ekonometrik analizinin sonraki aşaması değişkenlerin aynı düzeyde durağanlaşması Eş Bütünleşme analizi yapılacağını gösterir. Eş bütünleşme testi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki hakkında bilgi verir. Bununla beraber kaç gecikme olacağı hakkında bilgi veren Uygun Gecikme Uzunluğu belirlenir. Belirlendikten sonra yapılacak olan eş bütünleşme testi yapılır, bu çalışmada Johansen Eş Bütünleşme tercih edilmiştir.

Johansen Eş Bütünleşme testinde Trace istatistiğinin %5 kritik değerden büyük olmasıyla eş bütünleşme olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilir. Eğer tam tersi olduğunda da sıfır hipotezi kabul edilip eş bütünleşme olduğu sonucuna varılır. Çalışmada da sıfır hipotezi kabul edilerek eş bütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır.

Modelde 1/|VECM| formülü ile katsayısına bakarak değişkenlerin kaç dönem sonra birlikte hareket edecekleri sonucunu veren VECM Hata Düzeltme Modeliyle devam edilir. Çalışmada analiz sonucunda altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks değişkenlerinin yaklaşık bir dönem (ay) sonra tekrar birlikte hareket edecekleri sonucu bulunmuştur. Ayrıca Eş Bütünleşme testi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri olup olmadığı hakkında bilgi verirken, kısa dönemli ilişki yönü hakkında bilgi vermez. Bu ilişki yönünün tespiti için Granger Nedensellik testi kullanılmaktadır.

Araştırma Bulguları

Çalışmada kullanılan zaman serisi çerçevesinde değişkenleri durağan olmaması ekonometrik analizlerin sonuçlarında yanıltıcı sonuçlar verecektir. Bundan dolayı değişkenleri durağanlaştırmak için literatürde en çok kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips- Perron (PP) testinden yararlanılmıştır. ADF ve PP birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1:

Birim Kök Testi Sonuçları

DÜZEY I(0)				
		T-statistic	%5 Kritik Değer	P Değeri
ALTIN	ADF(c,t)	-1.864	-3.447	0.6731
	PP(c,t)	-1.864	-3.447	0.6731
FTSE100	ADF(c,t)	-1.771	-3.447	0.7184
	PP(c,t)	-1.771	-3.447	0.7184
BİRİNCİ FARK I(1)				
		T-statistic	%5 Kritik Değer	P Değeri

ALTIN	ADF(c)	- 12.082	-2.889	0.0000
	PP(c)	- 12.082	-2.889	0.0000
FTSE100	ADF(c)	- 11.520	-2.889	0.0000
	PP(c)	- 11.520	-2.889	0.0000

**(c,t) sabitli ve trendli olduğunu, (c) ifadesi ise sabitli ve trendsiz olduğunu gösterir.*

Tablo incelendiğinde değişkenler düzey seviyelerinde, ADF testi sonucuna göre her iki değişken için mutlak olarak anlamlılık düzeyi %5 kritik değerinin mutlak T-statistic değerinden büyük ve P değerinin 0.05'den büyük olmasıyla serilerin durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmez, kabul edilir. PP test sonucuna göre ise; her iki değişken için mutlak %5 kritik değerinin T-statistic mutlak değerinden büyük ve P değerinin 0.05'den büyük olması serilerin durağan olmadığını ifade eder ve sıfır hipotezi reddedilmez. Dolayısıyla iki değişkenin de ADF ve PP testi sonucu düzeyde(seviyede) durağan değildir, birim kök içermektedir. Bundan dolayı değişkenleri durağanlaştırmak için birinci farkları alınması gerekir. Birinci fark sonuçlarının ADF ve PP testi sonucuna göre her iki değişken için mutlak olarak %5 anlamlılık seviyesinin T-statistic değerinden küçük ve P değerinin 0.05'den küçük olmasıyla sıfır hipotezi reddedilir. Dolayısıyla Altın fiyatları ve Londra FTSE100 Borsa Endeksi birim kök test sonuçları birinci farkında durağandır, birim kök yoktur.

Özetle çalışmada kullanılan değişkenlerin, birim kök test sonucunda düzeyde [I(0)] durağan çıkmadıkları için birinci farkları alınmış sonucunda aynı seviyede [I(1)] durağanlaşmışlardır. Dolayısıyla değişkenlerin aynı seviyede durağanlaşması zaman serisi ekonometrik analizi olarak Eş Bütünleşme analizi kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 2

Uygun Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LL	LR	p	df	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0	191.779				0.00013	-3.2720	-3.25278	-3.22458
1	422.861	462.16	0.000	4	2.6e-06	-7.18726*	-7.12944	-7.04483
2	424.564	3.4059	0.492	4	2.7e-06	-7.14765	-7.05129	-6.91027
3	426.812	4.4958	0.343	4	2.8e-06	-7.11744	-6.98254	-6.78511
4	426.975	0.32591	0.988	4	3.0e-06	-7.05129	-6.87784	-6.62401

5			0.644	-	-6.79192	-
428.227	2.5046	4	3.1e-06	7.00391	6.48168	
6			0.102	-	-6.75094	
432.086	7.7178	4	3.1e-06	7.00148	-6.3843	
7			0.134	-	-6.70411	
435.605	7.0391	4	3.2e-06	6.9932	-6.28106	
8			0.610	-	-6.61982	
436.952	2.6936	4	3.3e-06	6.94745	-6.14036	

**Uygun Olan Gecikme Uzunluğunu Göstermektedir.*

Sonraki aşama gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğu yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Gecikme uzunluğundaki uygun kriterin belirlenmesinde ise, Yaylalı vd. (2010) yapmış oldukları çalışmalarında en uygun gecikme uzunluğu için değişkenler arasında durağanlılık söz konusu olduğunda AIC 'in en uygun kriter olarak kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu çalışma göz önünde tutularak gecikme uzunluğunun belirlenmesi AIC kriteri kullanılarak elde edilmiştir. Tablo incelendiğinde AIC kriterine göre gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen Eş Bütünleşme zaman serisi analizi uygulanmıştır. Johansen Eş Bütünleşme test sonucu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3

Johansen Eş Bütünleşme Analizi Sonuçları

Max. Rank	Par ms	Olasılık Değeri	Trace Statistic Değer	%5 Kritik
0	2	-	12.8719*	15.41
1	5	0.09115	1.1162	3.76
2	6	0.00903		
Max. Rank	**Par ms**	**Olasılık Değeri**	**Max Statistic Değer**	**%5 Kritik**
0	2	-	11.7557	14.07
1	5	0.09115	1.1162	3.76
2	6	0.00903		

Johansen Eş Bütünleşme testi sonucuna göre Trace Statistic değeri %5 kritik değerden küçük olmasından dolayı eş bütünleşme olduğunu ifade eden sıfır hipotezi kabul edilir. Özetle altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeksi fiyatları arasında uzun dönemde eş bütünleşme vardır.

İki değişken arasında eş bütünleşme çıktıktan sonra yapılacak olan aşamada Hata Düzeltme Modeli ile VECM katsayısını belirlemektir. Hata düzeltme modeli bir dönem içerisinde meydana gelen dengesizlikte değişkenlerin kaç dönem sonra birlikte hareket edeceklerini gösteren bir modeldir. Değişkenlerin kaç dönem sonra beraber hareket edeceklerini gösteren formül 1/|VECM|'dir. Hata düzeltme modeli sonuçlarının istatiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakmak için P değerlerine bakılmalı ve değerlerin anlamlı olması için 0.05'den küçük olması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda hata düzeltme modeli sonuçları verilmiştir.

Tablo 4

Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayıları	Standart Hataları	P Değerleri
D (ALTIN)	-0.0616056*	0.0239648	0.010
D (FTSE100)	-0.0474796*	0.0192095	0.013
VECM	1.381127*	0.4331196	0.001

** %5 anlamlılık düzeyinde önemlidir.*

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre p değeri 0.05'den küçük olması anlamlı olduğunu gösterir. Tablo da p değerleri 0.05'den küçük olduğu için değişkenler arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Modelde 1/|VECM| formülü ile katsayısına

bakarak değişkenlerin kaç dönem sonra birlikte hareket edecekleri sonucunu verir. Dolayısıyla sonuç 1/|1.381127| = 0.72 ‘dir. Bunun anlamı altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks değişkenlerinin yaklaşık bir dönem (ay) sonra tekrar birlikte hareket edeceklerini gösterir. D(ALTIN) ile D(FTSE100) katsayılarına bakarak bu değişkenlerin nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösterir. Katsayıların her iki değişken için negatif olması, ALTIN ile FTSE100 değişkenlerin her ikisi de negatif şekilde hareket ederse yaklaşık bir ay sonra birlikte hareket ettiklerinde eş bütünleşebileceklerini gösterir.

Johansen Eş Bütünleşme testi sonuçları değişkenler arasındaki eş bütünleşme olup olmadığını ve uzun dönemli ilişkileri sonucunu gösterir. Yapılan Johansen Eş Bütünleşme testi sonucuna göre de Altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks fiyatları arasında eş bütünleşme olduğu sonucuna varılmış, ancak bu analiz değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü hakkında bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki bu kısa dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek için Granger Nedensellik testi kullanılır.

Granger Nedensellik analizi sonuçları %10 anlamlılık seviyesine göre değerlendirildiği için anlamlılık düzeyini gösteren p değerlerinin 0.10’den büyük olması Granger Nedensellik ilişkisinin olmadığını, 0.10’den küçük olması değişkenler arasında kısa dönemli Granger Nedensellik ilişkisi olduğu ve yönü hakkında bilgi vermektedir.

Nedensellik analizinde sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için öncelikli uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve önemli olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada aynı metot kul Schwarz bilgi kriterini öneren Gözbaşı (2010)’nın “İMKB ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasalarının Etkileşimi: Eş bütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımı” adlı çalışması takip edilerek Schwarz bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. “Piyasalarda gerçekleşen aylık ortalama hafta sayısı 4, maksimum gecikme olarak alınmış ve Schwarz kriterini minimum yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak tespit edilmiştir” (Gözbaşı, 2010:106). Yapılan bu çalışmadan yola çıkarak uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında bilgi veren Granger Nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 5

Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H_0 Hipotezi	Chi2	P Değeri	Sonuç
FTSE100, ALTIN'ın Granger nedeni değildir. (FTSE100 ➔ ALTIN)	6.66*	0.0836	H_0 Reddedilir. FTSE10'den, ALTIN'a Granger nedensellik vardır.
ALTIN, FTSE100'ün Granger nedeni değildir. (ALTIN ➔ FTSE100)	7.29*	0.0633	H_0 Reddedilir. ALTIN'dan, FTSE100'e Granger nedensellik vardır.

** %10 anlamlılık düzeyinde önemlidir. Gecikme değeri (lags) 4 olarak alınmıştır.*

Yukarıdaki tabloda Granger Nedensellik olmadığını ifade eden sıfır hipotezi p değerinin %10 anlamlılık düzeyinden küçük olmasıyla reddedilmiş, büyük olmasıyla da sıfır hipotezin kabul edilerek sonuçlara ulaşılmıştır. %10 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir.

Sonuçlara göre FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarından altın fiyatlarına doğru, altın fiyatlarından FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarına doğru p değerinin 0.10'dan küçük olması aralarında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucu olduğunu göstermektedir. Özetle altın

fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks fiyatları arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve kısa dönemli aralarında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucu bulunmuştur. Bu sonuçlar kısa vadeli yatırımcılar için önemli düzeyde katkıda bulunacaktır. FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarının artması altın fiyatlarının da artmasına ya da altın fiyatlarının artması dolayısıyla FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarının artacağını göstereceği gibi tersi durumda olan azalması da olacağını göstermektedir.

Sonuç

Çalışmaya konu olan Londra FTSE100 Borsa Endeksi, Londra borsasında işlem gören piyasa değeri yüksek olan 100 İngiliz şirketinin hisse senetlerinden oluşan önemli bir endekstir. Londra FTSE100 Borsa Endeksinin seçilmesinin asıl sebebi dünyadaki büyük ve önemli endeksler arasında yer almasıdır. Çalışmanın diğer ana konularından bir diğeri ise altındır. Altın, geçmişten günümüze kadar uzanan finansal yatırımlarda kullanılmasıyla yatırım aracı, süs eşyası olarak kullanılmasıyla ziynet eşyası, ödeme aracı gibi kullanım alanı geniş olan değerli bir metaldir. Özetle altın fiyatları ile finansal değişkenler arasındaki ilişkinin analizlerini yapmak açıklanabilir ve incelenme haline gelmiştir. Finansal değişkenler birçok faktör olabileceği gibi buna borsa endeksleri de örnek gösterilebilir.

Çalışmanın amacı altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks fiyatları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Aralarındaki bu ilişkiyi ortaya koymak için zaman serisi ekonometrik analizler kullanılmıştır. Çalışma Ocak 2010 ile Nisan 2020 dönemi arasındaki aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle birim kök testlerinden literatürde aynı metotları kullanan makalelerde en çok kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Philips-Perron (PP) testleri tercih edilerek değişkenler düzeyde durağan çıkmadığı için birinci farkları alınarak aynı düzeyde (birinci farkında) durağanlaştırılmıştır. Burada değişkenlerin aynı düzeyde durağanlaşması eş bütünleşme analizi yapılacağını göstermektedir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonraki aşamada Johansen Eş Bütünleşme tercih edilmiş olup değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İki değişken arasında eş bütünleşme çıktıktan sonra yapılacak olan Hata Düzeltme Modeli ile VECM katsayısını belirlemektir. Hata düzeltme modeli sonucuna göre de altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks değişkenlerinin yaklaşık bir dönem (ay) sonra tekrar birlikte hareket edecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki yönünün tespiti için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Sonuçlara göre FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarından altın fiyatlarına doğru, altın fiyatlarından FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarına doğru p değerinin 0.10'dan küçük olması aralarında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucu olduğunu göstermektedir. Özetle altın fiyatları ile FTSE100 Borsa Endeks fiyatları arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve kısa dönemli aralarında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucu bulunmuştur.

Çalışmada kullanılan farklı endeks ve farklı finansal değişken, farklı ülke ele alındığından dolayı literatürde yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Ayrıca çalışmada kullanılan analiz yöntemi olarak değişkenlerin durağanlık mertebesi doğrultusunda seçilen eş bütünleşme analizi kullanılmasından dolayı da farklılık gösterdiği, gelecekteki çalışmaların ise örneklem büyüklüğü ve tarih aralığı ya da farklı değişkenler göz önüne alınarak farklı çalışmalar yapılabilir. Bundan dolayı daha sonraki yapılan çalışmalarda katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Ayrıca yapılan analizler sonuçlarına göre kısa vadeli yatırımcılar için önemli düzeyde katkıda bulunacaktır. FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarının artması altın fiyatlarının da artmasına ya da altın fiyatlarının artması dolayısıyla FTSE100 Borsa Endeks fiyatlarının artacağını göstereceği gibi tersi durumda olan azalması da göstereceği ön bilgi vermektedir.

Kaynakça

Açıkalın, S., Başçı, E.S. (2016). Cointegration and Causality Relationship Between BIST 100

and BIST Gold Indices. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 565-574.

Aktaş, M., Akdağ, S. (2013). Türkiye'de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. International Journal Social Science Research, 2(2), 50-67.

Baig, T., Goldfajn, I. (1999). Financial market contagion in the Asian crisis. IMF Staff Papers, 46, 167–195.

Bayri, O., Güloğlu B. (2005). Hisse Senedi ve Yabancı Para Piyasalarının Entegrasyonu: Türkiye, AB, ABD Örneği, İktisat, İşletme ve Finans, 20(234), 13-34.

Berument, H., İnce, O. (2005). Effect of S&P500'S return on emerging markets: Turkish experience. Applied Financial Economics Letters, (1), 59–64.

Chiang, T.C., Jeon, B.N., Li, H. (2007). Dynamic Correlation Analysis of Financial

Contagion: Evidence from Asian Markets. J. Int.Money Finance, 26(7), 1206–1228.

Çemrek, F., Polat, H. (2018). Kriz Dönemlerinde Piyasa Eş-Hareketliliği: Türkiye, Amerika

Birleşik Devletleri ve İngiltere Örneği. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 2018; 4(2): 97-104

Çıtak, L, Gözbaşı, O. (2007). İMKB ile Bazı Önde Gelen Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke

Borsaları Arasındaki Bütünleşmenin Temel Endeks ve Ana Sektör Endeksleri Temelinde Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 103-125.

Doğru, B., Uysal, M. (2015). Bir Yatırım Aracı Olarak Altın ile Hisse Senedi Endeksi

Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 239-254.

Eichengreen, B., Rose, A.K., Wyplosz, C. (1996). Contagious Currency Crises. NBER

Working Paper 5681, (National Bureau of Economic Research).

Forbes, K. and Rigobon, R. (2002). No Contagion, Only Interdependence: Measuring Stock

Market Co-Movements. J. Finance, 57(5), 2223–2261.

Gayathrı, V., Dhanabhakyam, D. (2014). Cointegration and Causal Relationship Between

Gold Price And Nifty – An Empirical Study. Abhinav International Monthly Refereed Journal of Research in Management & Technology, 3(7), 14-21.

Gilmore, C.G., Mcmanus, G.M., Sharma, R. ve Tezel, A. (2009). The Dynamics of Gold

Prices, Gold Mining Stock Prices and Stock Market Prices Comovements. Research in Applied Economics, 1(1), 1-19.

Glick, R. and Rose, A.K. (1999). Contagion and Trade: Why are Currency Crises Regional? J.

Int. MoneyFinance, 18(4), 603–617.

Gözbaşı, O. (2010). İMKB ile Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasalarının

Etkileşimi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 100(35), Ocak-Temmuz 2010, 99-118.

İlarslan, K. (2017). Altın Fiyatları ile Borsa Endeksi Arasında Eş Bütünleşme ve Nedensellik

İlişkisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(6), 114-125.

Kaminsky, G.L., Reinhart, C.M. (2000). On Crises, Contagion, and Confusion. Journal of

International Economics 51, 145-168.

Kanas, A (1998). Linkages between the US and European Equity Markets: Further Evidence

from Cointegration tests. Applied Financial Economics, 8(6), 607-614.

Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi ile Zımni Volatilite (VIX) Endeksi

Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 17(28),1-6.

Korkmaz, T., Çevik, E.İ. (2008). Türkiye ve Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki

Eşbütünleşme İlişkisi ve Portföy Tercihleri. BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 2(1), 59-84.

Kotharı, A., Gulatı, D. (2015). Investment in Gold and Stock Market: An Analytical Comparison. Pacific Business Review International, 7(9), 65-68.

Küçükçolak, N. (2008). Co-Integration of the Turkish Equity Market with Grek and other European Union equity Markets. Interantional Research Journal of Finance and Economics, (13), 58-73.

Küçükkaya, E. (2009). Dıversification Benefits of Including Turkish and US Stocks In A Portfolio. The International Journal of Economic and Social Research, Autumn 2009, 5(2), 1-11.

Mandacı, P.E., Taşkın, D. (2005). AB'ye Uyum Sürecinde İMKB'nin AB Piyasaları ile Karşılaştırılması. MUFAD Muhasebe Finansman Dergisi, (26), 127-137.

Marashdeh, H. (2005). Stock Market Integration in the MENA Region: An Application of

ARDL Bounds Testing Aproach. University of Wollongong Economic Working Paper Series, 27.

Omağ, A. (2012). An Observation of the Relationship Between Gold Prices And Selected Financial Variables in Turkey. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz, 195-206.

Öncü, M.A., Çömlekçi, İ., Yazgan, H.İ. ve Bar, M. (2015). Yatırım Araçları Arasındaki Eş Bütünleşme (Bist100, Altın, Reel Döviz Kuru). AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(15), 43-57.

Özdemir, Z. A., Olgun, H., Saraçoğlu, B. (2009). Dynamic Linkages between The Center and Periphery in International Stock Markets. Research in International Business and Finance, 23, 46–53.

Özdemir, Z.A., Çakan, E. (2007). Non-linear Dynamic Linkages in the International Stock Market. Physica A, 377(1), 173–180.

Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları ile BIST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki

İlişki. Akademik Bakış Dergisi, 43.

Patel, S.A. (2013). Causal Relationship Between Stock Market Indices and Gold Price:

Evidence from India. The IUP Journal of Applied Finance, 19(1), 99-109.

Sharma, G.D., Mahendru, M. (2010). Impact of Macro-Economic Variables on Stock Prices

in India. Global Journal of Management and Busines Research, 10(7), 19-26.

Srınıvasan, P. (2014). Gold Price, Stock Price and Exchange rate Nexus: The Case of

India. The Romanian Economic Journal, (52), 77-94.

Syzdykova1, A. (2017). Petrol Fiyatlarının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: Kazakistan Borsası

Örneği. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA), 2(4), 259-269.

Tabak, B.M., Lima, E J. A. (2002). Causality and Cointegration in Stock Markets:

The Case of Latin America. Banco Central do Brasil Working Paper Series,56.

Vuran, B. (2010). İMKB 100 Endeksinin Uluslararası Hisse Senedi Endeksleri ile İlişkisinin

Eşbütünleşim Analizi ile Belirlenmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,

39(1), 154-168.

Yalçın, Y. (2015). Petrol fiyatı şoklarının BDT borsaları üzerine etkisi: Rusya, Kazakistan ve

Ukrayna. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 64-81.

Yaylalı, P., Akan, P., Işık, C. (2010). Türkiye de Ar&Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik

Büyüme Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990–2009. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 5(2).

GOOGLE TRENDS "BİTCOİN" ARAMALARI İLE BİTCOİN/USD FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Çilem YILDIRIM

Özet

2008 yılında bir makale ile ortaya çıkan, kriptoloji biliminden faydalanan ve dijital bir sanal para birimi olan kripto para, son yıllarda en çok tartışılan ekonomik kavramlardan biri olmuştur. Bu çalışmada yatırımcı ilgisini temsil eden Google arama sayılarının paylaşıldığı Dünya geneli Google Trends "Bitcoin" aramaları ile Bitcoin/USD fiyatlarındaki değişim arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Diğer bir ifade ile Google aramaları ve Bitcoin/USD"nin birbirleri üzerinde açıklayıcı bir etkileri olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bitcoin/USD verileri investing.com adresinden, Trend verileri ise https://trends.google.com/ temin edilmiştir. Araştırılan veri seti 26.04.2015 ve 19.04.2020 arasındaki haftalık 261 gözlemden oluşmaktadır. Bu çalışma da, Bitcoin/USD ile "Bitcoin" kelimesinin aranma sayısı arasındaki ilişki ARDL testi ile incelenmiştir. Fiyat değişkeninin(Bitcoin/USD) logaritmik değişkeni oluşturulmuştur. Philips Perron (PP) ve Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testleri ile serilerin durağanlıkları kontrol edilmiştir. Fiyat değişkeni (Bitcoin/USD) I(1) birinci farkta, Bitcoin değişkeni (Google trends) I(0) seviyede durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra değişkenleri arasındaki ilişki ARDL ile incelenmiştir. ARDL testi sonuçlarına göre, kısa ve uzun dönemde aralarında bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Yapılan sınır testine göre bu iki değişken arasında eş bütünleşme var olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca yapılan Granger Testine göre Bitcoin google arama sayısı ile (Fiyat) Bitcoin/USD arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Bitcoin/USD Fiyatlarında bir değişim insanları google üzerinden bitcoin aramasına itmektedir. Bu sonuçlar Bitcoin'in halk arasında merak edilen ve takip edilen bir sanal para birimi olduğu, bu parada

meydana gelen bir hareketliliğin bitcoin'e olan ilgiyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Stata 14,2 programı ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Google Trends, Bitcoin, ARDL Sınır Testi

Giriş

1.Google ve Google Trends

1.1 Google

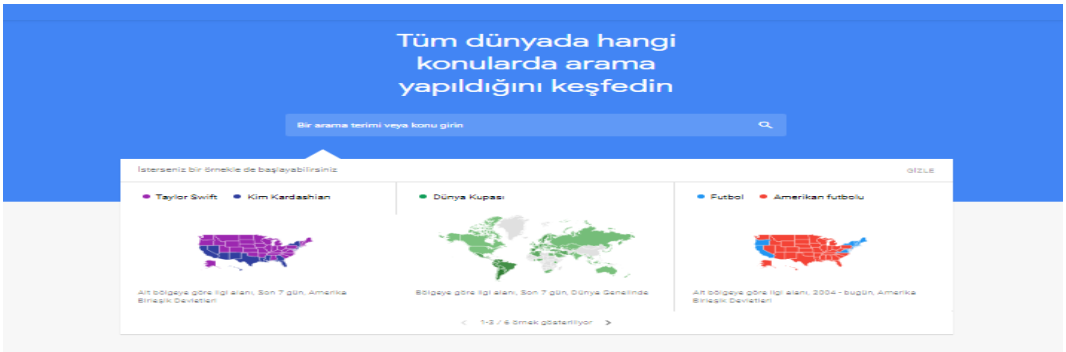
Google menşei Amerika olan çok uluslu, internet aramaları ve çevrimiçi bir şekilde bilginin dağıtımını sağlayan, reklam teknolojileri ve arama motorları için yatırımlar yapan anonim bir şirkettir. (https://tr.wikipedia.org/wiki, 2020). Dünyanın en değerli şirketlerinden birisi olan Google, Dünya üzerinde de birden fazla kullanıcısına sahiptir. Londra'da 15 Eylül 1998 tarihinde Stanford Üniversitesinde 2 doktora öğrencisi tarafından kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda aslen isimler Lary Page ve Sergey Brin olan kişilere Google Guys denilmiştir. İnternet ile tanışmanın ilk zamanlarından beri kullanıcıların büyük bir kısmı bir nesneyi ya da bir kavramı arayarak bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Tüm bu aramalar Dünya da kullanılmakta olan birkaç arama motoru ile gerçekleştirilmektedir. Üstelik yapılan bu aramalarının büyük bir kısmının Google tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.

Google geliştirmiş olduğu birçok ürün ile hem bilgisayarlar hem de mobil cihazlar aracılığı ile milyarlarca insana ulaşabilmektedir. Bu ürünleri Google Translate, Google Chrome, Google Maps, Google Scholar gibi kullanılan uygulamaların yanı sıra Google Play, Google Wifi gibi uygulamalarda yer almaktadır (Kocabıyık, Teker, & Aksoy, 2020).

1.2 Google Trends

Genel internet aramaları yapmak için temel Google arama motoru, akademik çevreler için Google Akademik ve finansla ilgili bilgi için Google Finans hizmeti bulunmaktadır.

Yani Google, dijital verileri sınıflandırma da uzmanlaşmış bir şirkettir. 2004 yılından beri Google arama terimlerinin sorgulama hacmini ve bu hacimlerin zaman içerisinde nasıl bir değişime uğradığına dair bilgiyi, halka açık olan "Google Trends" hizmeti ile kullanıcılara erişime açmıştır. Google Trends'e https://trends.google.com adresinden ulaşılabilir (Erten, 2018). Şekil 1 Google Trends giriş sayfasını göstermektedir. Giriş sayfasında arama kutucuğu ve size önerilen popüler aramaları gösteren bir bölüm bulunmaktadır.

Şekil:1 Google Trends giriş sayfası, https://trends.google.com, [Erişim Tarihi: 22.04.2020]

Google Trends, belirlenmiş olan bir anahtar kelimeyi belli bir yıl için örneğin 2017 yılından başlayarak veya özel olarak belirlenmiş zaman aralığındaki arama hacim verilerini ve grafiğini kullanıcılara sunan bir sistemdir. Sorgulamaları yaparken belli başlı kullanılabilecek filtreler vardır bunlar;

Kategori seçimi. Sağlık, finans, BİST 100 gibi…

Sorgulamanın kaynağı olan ülke seçimi

Belirlenen zaman periyodunun başlangıcı ve bitişi

Sorgulamanın hangi platform üzerinden yapıldığı,

Örneğin ünlü bir sanatçı olan Cem Adrian'a yönelik Youtube aramaları hakkında daha fazla bilgi alınmak istenilebilir. Bu noktada kullanılabilecek filtreler Google arama ve Google haberler gibi noktalar olabilir (Erten, 2018).

1.2.1 Google Trends'in Çalışma Şekli

Google trends sayfası ile aramak istediğimiz bir kavramda karşımıza gelen sonuçlar, doğrudan aranma sayısı olarak değil de 1 ila 100 arasındaki bir değer ile endekslenilerek verilmektedir. En çok araması yapılan dönem (gün, ay veya yıl olarak araştırmacının belirlediği döneme göre) 100 şeklinde belirlenmekte, en az araması yapılan dönem ise 1 şeklinde belirlenerek bir zaman serisi üretilmektedir. Grafik üzerinde artış ve azalma yaşanan dönemler görülebileceği gibi, incelemenin yapıldığı ülkede, bölgede veya şehir bazlı endeksleme de (Kayseri 100, Niğde 70, Hatay 1 gibi) yapılabilme imkânı vardır. Bu elde edilen sonuçlar ülke veya bölge için geçerli olmakta fakat yapılan internet araması sonuçları aynı olmamaktadır. Aranılan anahtar kelime ya da kelime grubu için aratılmış olan 2 ayrı bölge veya şehirdeki endeksleme aranma puanlarının aynı olması aranmada ki sayılarının aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Sebebi herhangi bir şehirde 500 arama yapılan ay, en yüksek arama sayısına karşılık, endekslemede 100 endeks puanla ifade edilirken, diğer bir şehir de 600.000 arama ile en çok aranmış ay olup 100 endeks puanı ile ifade edilmiş olabilmektedir (Kocabıyık, Teker, & Aksoy, 2020).

2.BİTCOİN

Bitcoin, Dünya'nın herhangi bir yerinden başka bir kişiye çevrimiçi bir şekilde ödeme imkânı yaratan bir devlet, şirket veya otorite tarafından kontrol imkânı olmayan ayrıca bir merkezide bulunmayan para sistemi ya da para birimidir. Elektronik bir nakit sistem olarak dizayn edilmiş olan bitcoin'in kim tarafından oluşturulduğu belli olamayan bir yazılımdır. Bitcoin'in bir sahipliğinin olmaması ve bir belirsizliğin haki olması sebebi ile bir ilgi

oluşmasına sebep olmuş ve böylelikle kısa bir zamanda halk tarafından yayılması sağlanmıştır. Finansal bir sistem içerisinde bankalar gibi bazı aracı kurumlara ve devlet tarafından uygulanmakta olan politikalara tepki olarak kurulmuş bir sistem olsa da herhangi bir merkezi bulunmamaktadır. Bitcoin'in sunmuş olduğu finansal özgürlük ile beraber tüm Dünya da çok hızlı bir şekilde kabul görüp ve gösterilen değerin gün içerisinde artması ile beraber bankalar yapmış olduğu her para transferlerinde veya yapılmış olan alışverişlerden kazanılan komisyonlarda ve işlem ücretleri Bitcoin'e geçişi hızlandırmıştır. Bitcoin'in kullanım alanlarına bakıldığı zaman artık neredeyse her yerde kullanılabilen bir değişim aracına dönüştüğünü görebilmekteyiz. Günlük yaşantımızda yapmış olduğumuz birçok işlevde örneğin; otel rezervasyonu, kitap, uçak bileti gibi alanlarda bitcoin ile yapılabilmektedir. Oluşturulan bitcoin sistemi 21 milyon olacak şekildedir (Atik, Köse, Yılmaz, & Sağlam, 2015).

Başlangıçta 2008 yılında Satoshi Nakamoto takma adı altında bir grup programcı tarafından tanıtılan Bitcoin, matematiksel kriptografiden türetilen ve devlet destekli para birimlerine alternatif olarak tasarlanan bir kripto para birimi veya sanal paradır. Başlangıçta inşaat ve dijital " madencilik " süreçlerinin Bitcoin fiyatlarının nispeten istikrarlı olacağı anlamına geliyordu (Fry, 2015).

Kripto paraların günümüzde en fazla kullanılmakta olanı bitcoindir. Bitcoin'in bir diğer kelime anlamı ise; ihracı ve güvencesi resmi veya özel bir kuruluş tarafından belirlenmeyen kripto para birimlerinden bir tanesi olarak tanımlayabilir. Karşımızda bir muhatap olamaması sebebiyle bazı kullanıcılar da yapılan alışverişlerde, alım satımların ne kadar güvenilir emniyetli olduğu konusunda tedirgin olunmaktadır. Bu bitcoin'in diğer paralardan ayıran diğer bir nokta ise onlar gibi sigortalanma gibi bir işlevin olmamasıdır. Bu sebeple merkezi bir otoriteye bağlı değildir ve sadece P2P3 teknolojisi ile dolaşımı sağlanmaktadır (Turan, 2018).

Şekil 2: *Bitcoin* sembol ve logoları

Bitcoin'in sembol ve logoları şekil 2 'de gösterilmektedir. Ayrıca Bitcoin'in sembolü veya kısaltması "BTC" ile ifade edilmektedir. Ayrıca bitcoin 8 basamağa kadar bölünebilmektedir. Yani 0,00000001 Bitcoin'lik işlem yapılabilme imkânı vardır. En küçük birimine ise Satoshi (okunuşu: satoşi) denilmektedir. Diğer bir ifade ile 100 milyon Satoshi 1 BTC 'dir denilebilir.

Bitcoin kullanmak isteyen bir kişi cüzdan programlarından herhangi bir tanesini edinerek alım satım yapma veya transfer işlemlerini çok basit bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bitcoin cüzdanlarını kişilerin sahip olduğu Bitcoinleri saklanmasını veya üzerinde işlemlerin yapılmasını sağlayan paket programları olarak tanımlayabiliriz. Diğer para birimleri olan TL, Amerikan Doları, Euro gibi diğer para birimleriyle istenildiği zamanda takası yapılabilmektedir (Çarkacıoğlu, 2016).

Bitcoin'in ortaya çıkışı 2008 yılında "Satoshi Nakamoto" adlı bir takma isim ile kimli bilinmeyen bir kişi veya grup tarafından yayınlanmış olan bir makale olmuştur. Bu makalenin Türkçe karşılığı "Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Ödeme Sistemi"dir. Satoshi tarafından getirilen bu yenilik, dağıtık işlemci güçlerini kullanarak her 10 dakikada bir transfer işlemleri onaylayan bir mekanizmayla, çifte harcamanın önüne geçilmiş olmuştur (Çarkacıoğlu, 2016).

İlk olarak bitcoin üretimi ise 2009 tarihinde başlamıştır. Bitcoin'in üretimini teorik olarak herkes yapabilmektedir ve bu üretim sürecine katılan kişilere de "Bitcoin Madencisi (Bitcoin Miner)" denilmektedir. Bu kişilerin asıl görevi, bilgisayarların işlem gücü nispetinde Bitcoin

Maden Yazılımı tarafından sunulan ve karmaşık bir yapıya sahip olan çözülmesi güç problemleri çözmeye çalışıp, ilk çözümü gerçekleştirilen kişiye de belirlenen bir miktarda otomatik şekilde üretilen Bitcoin ödül olarak verilmektedir. Yapılan bu üretim bilgisi P2P ağındaki bulunan tüm kişilere iletilmektedir. Bu problemin çözümünün sonrası önceki çözülen problemden daha zoru madencilere sunulmaktadır. Bu süreç bu şekilde ilerlemektedir ve ilerledikçe çok hızlı işlem yapabilen bilgisayarlara olan ihtiyaç da paralel olarak artmaktadır ve normal ev kullanıcılarının donanım gücü yetersiz kalabilmektedir (Atik, Köse, Yılmaz, & Sağlam, 2015).

Kripto paraların ayakta kalmasını sağlayan sisteme de "blok zinciri (blockhain)" denilmektedir. Blok zinciri; hesap hareket kaydını veya hesap defterinin girişini temsil etmektedir. Tüm hesap hareketleri gerçekliğini koruma altına almak için dijital olarak imzalanmakta ve hiç kimsenin bu kayda bir müdahalesi olmamaktadır. Böylelikle hem hesap hareketlerinin güvenirliği hem de hesap defterinin kendisinin güvenilir olduğu varsayılmaktadır. Sistemin asıl güvenli olmasını sağlayan şey bu dijital hesap defterinin bir ağ veya bir alt yapı üzerinde dağılmasıdır. Alt yapıda bulunan bu e-devreler ve katmanlar, bir hesap hareketinin durumu ile ilgili istenilen her an mutabakat sağlanabilmesi amacına hizmet etmektedir.

Blok zinciri ve bitcoin arasında bir ayrım bulunmaktadır ve bu ayrımı yapmak çok önemlidir. Blockhain kurumsal ve sosyal bir teknoloji iken bitcoin ise bu teknolojinin kullanım şekillerinden sadece bir tanesidir. Buna şimdiye kadar ki en iyi kullanımı diyebilmek mümkündür. Blockhain'in temelini bitcoin işlemlerini kaydeden dağıtık bir hesap veya muhasebe defteridir şeklinde tanımlamıştır ayrıca finansal hizmetlerde bulunan kuruluşların bildiğimiz türden resmi bir para birimi işlemlerini kaydettikleri elektronik veri tabanına benzemektedir (Kaplanhan, 2018).

2.1 Bitcoin'in Özellikleri

İlk defa popülerliği sürekli olarak artan şifreli bir para birimi ya da şifrele yöntemi ile kendiliğinden kontrolünü, güvenirliğini ve uygulamaları sağlayan bir sanal birimidir.

Bitcoin yüksek işlemci performansı gerektirdiği için çok kolay bir şekilde üretilememektedir. Ayrıca kapsamlı bilgisayar algoritmalarıyla oluşturulabilen ve anahtar şifrelerden oluşmaktadır. Bitcoinin sanal bir para olduğunu belirtmiştik. Bu paranın üretimine devam edildiğinde 2040 yılına kadar ulaşabileceği tahmini en fazla arz 21.000.000 adet ile sınırlıdır. Sistem ise her 10 dakikada 25 Bitcoin üretimini gerçekleştirmektedir.

Önceki kısımlar da belirtildiği üzere bitcoin herhangi bir özel kuruluş veya devlete bağlı değildir.

Günümüzde cep telefonları ve bilgisayarlara olan bağımlılığın arttığı günlerde sanal para olarak gelir modeli oluşturan bitcoin bu ortamlarda tercih edilmektedir. Özellikle telefonlarla kullanıcıların her an ulaşılabildiği bu oyunlar sanal para için ciddi bir potansiyel oluşturabilmektedir (Sönmez, 2014).

Literatür Taraması

Nakamoto (2008) tarafından yazılan bu makale sanal para olan bitcoin'in temellerini atmıştır. Tamamen eşler arası elektronik nakit sürümü, çevrimiçi ödemelerin bir finansal kuruma gitmeden doğrudan bir taraftan diğerine gönderilmesine izin verecektir. Dijital imzalar çözümün bir bölümünü sağlar, ancak çift harcamaları önlemek için güvenilir bir üçüncü tarafın hala gerekli olması durumunda ana avantajlar kaybolur. Eşler arası ağ kullanarak çift harcama sorununa bir çözüm önerisi getirmişlerdir.

Sönmez (2014) tarafından yapılan çalışmada, Bitcoin'in gelişimi, özellikleri ve işleyiş şekillerinden bahsetmiştir. Bitcoin ve benzer ödeme araçlarının günlük hacim ve adedi ile ilgili hazırlamış olduğu tablo ile karşılaştırma yapmıştır. Bitcoin işlem sürecinden bahsederek

Türkiye'de ki Bitcoin kullanımını ele almıştır. Ayrıca yapmış olduğu analizde Bitcoin'in güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatlar ve tehditlerinden bahsetmiştir. Türkiye'de ve Dünyadaki gelişimi, ekonomisinde ki yeri, işleyiş yöntemi araştırılarak analiz yapmıştır.

Böhme, Christin, Edelman, & Moore (2015) tarafından oluşturulan bu çalışma , platformun teknik olmayan bir kitle için tasarım ilkelerini ve özelliklerini sunar; geçmiş, şimdiki ve gelecekteki kullanımlarını gözden geçirir; ve Bitcoin geleneksel finansal sistem ve reel ekonomi ile etkileşime girdiğinde riskleri ve düzenleyici sorunlarını belirtmektedir. Bitcoin, elektronik ödemeler de dahil olmak üzere sanal bir para biriminin kullanımını kolaylaştıran bir çevrimiçi iletişim protokolüdür. Bitcoin kuralları, avukatlar veya düzenleyiciler tarafından belirgin bir etkisi olmayan mühendisler tarafından tasarlanmıştır. Bitcoin, katılan bilgisayarlardan oluşan bir ağa dağıtılmış bir işlem günlüğü üzerine kurulmuştur. Dürüst katılımı ödüllendirmek, erken benimseyenlerin kabulü ve güç yoğunluğuna karşı koruma mekanizmaları içerir. Bitcoin'in tasarımı geri döndürülemez işlemlere, zaman içinde öngörülen para yaratma yoluna ve halka açık işlem geçmişine izin verir. Herkes, ücretsiz olarak ve merkezi bir veteriner prosedürü olmadan, hatta gerçek bir ad sağlama zorunluluğu olmadan bir Bitcoin hesabı oluşturabilir. Toplu olarak, bu kurallar daha esnek, daha özel, ve düzenleyici gözetim için diğer ödeme şekillerinden daha az uygundur - tartıştığımız gibi, tüm bu faydalar önemli sınırlarla karşı karşıyadır. Bitcoin, mevcut ödeme sistemlerini ve hatta belki de parasal sistemleri bozma potansiyeli olan sanal bir para birimi olarak ekonomistlerin ilgisini çekiyor

Atik, Köse, Yılmaz, & Sağlam (2015) tarafından yapılmış olan çalışma da, Bitcoin ve genel karakteristik özellikleri, Bitcoin üretimi, Bitcoin transferi, Bitcoin kara para aklama ile ilgili genel açıklamalardan bulunarak bilgi paylaşımında bulunulmuşlardır. Analiz kısmında Bitcoin ve diğer çapraz kurlarına ait verilerin elde deilmesi ve kullanılan yöntemlere ait varsayımlar da bulunmuşlardır. Analiz de bulunmuş olduğu çapraz kurlar ise; Euro, İngiliz Sterlin, Japon Yeni, Kanada Doları, Avustralya Doları ve İsviçre Frankı'dır. Çalışmış olduğu analiz 2009-2013 yıllını kapsamakta ve bitcoin verilerini de www.investing.com adresinden indirmiştir. Analizini Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger nedensellik testi ile

tamamlamıştır. Sonuç olarak ise Bitcoin ile Japon Yeni'nin birbirini gecikmeli olacak şekilde etkilediği ve Japon Yeni'nden Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna ulaşmışlardır.

Fry (2015) tarafından yapılan çalışma da bitcoin'in ilk çıkış zamanlarından bahsedilmiş ve bitcoin pazarlarında kabarcıkların varlığını ele almak ve bitcoin2in temel değerinin belirlemek için amprik kanıtlar sunulmuştur. Bitcoin tahmini olarak değerinin 3.3 milyar dolarlık piyasa değerine sahip olduğu belirtilmiştir. Bitcoine rakip olan başka kripyo para birimleride vardır. Bunlar Ripple ve Litecoin gibi sürekli genişleyen bu para irimleri bitcoin'in pazar payını düşürebilme ihtimali vardır.

Çarkacıoğlu (2016) tarafından yapılan araştırma raporunda, para tanımından başlanılarak para çeşitleri ve bunlara ait bilgiler aktarılmıştır. Ardından Bitcoin ile ilgili ne olduğu, Tarihçesi, bitcoin'in geleneksel para birimlerinden farkı, Bitcoin'in piyasasından bahsedilerek Bitcoin cüzdanı ve nasıl temin edilmesi gerektiği hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca Blok zinciri, Blok madenciliği, Bitcoin ağı, Altcoinler ve yasal statülerinden de bahsedilerek sonuç kısmına geçilmiştir.

Gürdal, Yardımcıoğlu, & Beğel (2016) tarafından hazırlanan çalışma google trends verileri kullanılarak 2004-2016 dönemine ait Türk Vergi Sistemi diğerlerinden farklı bir açıdan incelenmiştir. Google trend'in sunduğu imkan ile vergi türlerinin en çok hangi ülkelerden arandığı son beş yıllık veriler ile değerlendirilme yapılmıştır. İncelenen 2004-2016 yılları arasında en çok araması yapılanların MTV ve KDV olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma da Türk vergi sistemi hakkında genel bi değerlendirme de bulunarak google trends hakkında bazı bilgilerde bulunmuşlardır. Vergi kelimesinin, kurumlar vergisinin, KDV'nin, ÖTV'nin, MTV'nin, Emlak vergisi'nin son beş yılda en çok trend olduğu beş şehir tablolu şekilde sunulmuştur. Araştırılan bu tarihler arasında "Emlak Vergisi" kelimesi en çok Ankara ilinde, "MTV" Kelimesi Kilis, "Vergi" kelimesi en çok Gümüşhane, "Gelir Vergisi" ifadesi Bilecik, "Kurumlar Vergisi" ifadesi İstanbul, "KDV" kelimesi Bingöl, "ÖTV" ise en çok Ağrı ilinde aranmıştır.

Eyal, Gencer, Sirer, & Renesse (2016) tarafından oluşturulan bu çalışma da bitcoin hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Bu makale Bitcoin-NG (yeni nesil), bir ölçeklendirmek için tasarlanmış yeni blockchain protokolüdür. Bitcoin-N bir Bizans hataya dayanıklı blockchain protokolüdür aşırı yayık sağlam ve aynı güven modelini paylaşır. Bitcoin ve ilgili kripto para birimleri şaşırtıcı derecede popüler hale geldikçe, ölçeklenebilirlik sınırlarına ulaştılar. Ölçeklenebilirliği iyileştirmeye yönelik teknik tartışma, performans ölçümleri ve sistemin güvenlik hedefleri arasında algılanan doğal bir ticaret tarafından engellenmiştir. Sonuç olarak, tartışmalar acımasız hale geldi, uzun vadeli çözümler zor görünüyordu ve mevcut duyarlılık kısa vadeli, artımlı, uzlaşmacı çözümler etrafında toplandı.

Dulupçu, Yiyit, & Genç, (2017) tarafından yapılan çalışmada, Sanal para birimleri Avrupa Merkez Bankası sınıflandırmasına göre 3 sınıfa ayırarak bunları; Kapalı Sanal Para Şeması, Tek Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Şeması, İki Yönlü Akışa Sahip Sanal Para Şeması şeklinde tanımlamıştır. Bitcoinin gelişimi ve temel unsurlarından bahsetmiş ve Blok Zinciri, Madencilik konularına da değinmişlerdir. Bitcoin'in ekosistemini 6 madde ile açıklamışlar bunlar kısacası; Madencilik firmaları, E-cüzdan Hizmeti Veren firmalar, Finansal Hizmet Sağlayan Firmalar, Para Piyasaları, Ödeme İşlemcileri ve çok amaçlı Firmalardır. Bitcoin ve Blok zinciririn vaat etmiş oldukları gelecek hakkında da bilgiler vererek veri ve yöntem kısmına geçmişlerdir. Analizde Bitcoin fiyatı dolaşımdaki bitcoin miktarı ve bitcoin kelimesinin içeren google arama sayılarına kısaltma isimler vererek analizine devam etmiştir. Analizin başında değişkenlerin birim kök sınamasını gerçekleştirmiş. Elde edilen durağanlıları ile VAR Analizine gidilmiştir. Gecikme değerleri hesaplanmış varyans ayrıştırmaları yapılmış ve Granger Nedensellik Analizi sonuçlarına göre bitcoinin google arama sayılarından Bitcoin fiyatlarına doğru bir ilişki söz konusu olduğuna ulşaılmış yani insanların internetten aramalarının Bitcoin fiyatlarının artırabileceği kanısına ulaşılmıştır. Ayrıca dolaşımdaki bitcoin miktarından google aramalarına da bir Granger Nedensellik tespit edilmiştir.

İçellioğlu & Engin Öztürk (2017) tarafından yapılan çalışma da, Bitcoin ile genel bilgiler verilip paranın fonksiyonlarını tanımlamıştır. İlerleyen sayfalar da Bitcoin'in çıkarmış olduğu sorunlar ele alınmıştır. Bu sorunları dört başlıkta ele almıştır. Bunlar; Güvenlik sorunu, yasal

problemler, diğer sorun politik, sosyal ve etik konularla ilgilidir. Dördüncü sorun ise ekonomik olmak üzere bunlar hakkında bir takım bilgiler üzerinde durulmuştur. Veri seti olaran çalışma Bitcoin ile Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Japonya, İngiltere ve Çin'in resmi para birimleri olan Amerikan Dolar'ı (USD), Euro (EU), Yen (JPY), İngil,İz Pound'u (GBP) ve Yuan (CNY) arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Veriler 2013-2017 arasını kapsamakta ve 1105 adet gözlemden oluşmaktadır. Yöntem kısmında değişkenlerin birim kök sınaması yapılmıştır. Değişkenler I(1) seviyesinde durağan olduğu için Engle Granger ve Johansen Eşbütünleşme analizine gidilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Bitcoin ile Dolar, Euro, Pound Yen ve Yuan arasında uzun ve kısa dönemli bir ilişkinin varlığına ulaşılamamıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre çift yönlü olarak yapılmış ve hem döviz kurlarından Bitcoin'e doğru hem de Bitcoin'den döviz kurlarına doğru Granger nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilememiştir.

Gültekin (2017) tarafından hazırlanmış olan çalışmada, Turizm endüstrisinde altarnetif bir ödeme aracı olarak kripto para birimlerinden Bitcoin hakkında bir takım analizde bulunulmuştur. Makalenin giriş kısmında kısa bir şekilde bitcoin tanımı ve gelişimi hakkında bilgiler verilerek literatür taraması kısmına geçilmiştir. Ardından paranın nasıl yaratılıp nasıl el değiştirilmesi gerektiği ve hesap kayıtlarının nasıl tutulması gerektiğine dair iki protokol tanımlamışlardır. Bu protokolleri beş başlık altında ; 1-Paranın yaratım süreci 2-Para transferlerinin gerçekleşmesi 3-Transfer anlaşmalarının valörizasyon süreci 4-Transfer anlaşmalarının nihayete erdirilmesi 5-Transfer anlaşmalarının yaptırımları inceliyerek tanımlamalarda bulunmuştur. İlerleyen sayfalarda paranın dört temel fonksiyonundan bahsedilmiştir. Bitcoin kullanımının avatantaj ve dezavantajlarından da bahsedilerek sonuç ve tartışma kısmına geçilmiş ve geleceğe yönelik turizm endüstrisi için önerilerde bulunulmuştur.

Mendi & Çabuk (2018) tarafından yapılan çalışmada, genel olarak blochain'in temel yapısı, bize sunmuş oldukları avantajları ve tüm bu avantajlarının yanında uygulamaya geçilmesinde yaşanan tereddütlerin sebebbine açıklık getirmeye çalışılmıştır. Bu sistemin veri tabanı mimarisinden bahsedip blok yapısının ve zincir oluşumundan bahsedilmiştir. Bu

sistemin avantajları ve uygulama sırasında yaşanan bazı sorunlara değinilmiştir. Son olarak sonuç kısmına gelinmiş ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Turan (2018) tarafından yapılan bu çalışma genel itibariyle kripto paralardan biri olan bitcoin, sistemi ve ortaya çıkışı hakkında bir takım bilgiler verilmiştir. Türkiye gibi diğer ülkelerde de kullanımı sınırlayıcı olsa da kullanım alanının genişleyeceği kanısına varılmıştır. İlk önve kripto paralar hakkında bilgi verilmiş ve kripto kelimesinin ne anlama geldiği ve Türkçe karşılığının şifreli para olduğu belirtilmiştir. Paranın temel olarak dört işlevinin bulunduğu bunların; 1-değişim aracı olması 2-hesap birimidir 3-tasarruf aracıdır 4-ertelenen borçların ödenmesinde kolaylık sağlayan bir araçtır şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Kriptoloji kelimesinin anlamının da "verilerin bir sisteme göre şifreleme yapıldığı ve güvenilir bir ortamdan alıcıya doğru iletilip bir şifrenini gerçekleşmesi olan bir şifre bilimidir" şeklinde tanımlanmıştır. Kripto paraların günümüzde en yaygın kullanılan bitcoin'in kelime anlamı "ihracı ve güvencesi resmi ya da özel bir kurum tarafından belirlenmeyen kripto para birimi" olarak tanımlanmıştır. Bitcoin'in doğuşu, kim tarafından çıkarıldığı ve kullanılmadan önce bir cüzdanın çıkarılması gerektiği, Japonya Kanada ABD Fransa ve Almanya gibi ülkelerde bitcoin kullanımının yaygın olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Blockhain hakkında da bilgiler verilerek Türkiyede'ki yasal düzen hakkında bilgiler verilmiştir.

Kaplanhan (2018) tarafından yapılan çalışma da, kripto paranın ortaya çıkışı, kriptolojinin ne olduğu, kripto parayı ayakta tutan blokchain zincirinin ne olduğu ve bu zincirin nasıl işlediği, blok zinciri ve bitcoin arasındaki ayrımın blok-zincirinin kurumsal ve sosyal bir teknoloji iken bitcoin'in bu kullanılmakta olan teknolojinin kullanım şekillerinden sadece bir tanesi olduğu gibi açıklamalarda bulunulmuştur. Ardından kripto paranın türevlerinden bahsedilmiştir. Bunlar; 1-Yan zincirler 2-Alternatif Blok Zincirleri ve 3-Altcoin'dir. Bunlar hakkında ilgiler sunulmuş ve bitcoin'in kullanımına değinilmiştir. Bitcoin sanal bir varlıktır. Bu parayı kullananlar sanal bir cüzdan ile kripto paralarını almakta, elinde tutmakta ya da bir başkasına gönderebilmektedirler. Bu alım satımların yapılabilmesi için borsalar gerekmektedir. Ele alınan diğer başlıklar ise kripto paranın üretimi ve yönetimi, kripto para teknolojisinin avantajları ve dezavantajları, seçilmiş kanunların kripto paraya uygulanabilirliği gibi konulardır. Son olarak

sonuç kısmı ve önerilerde bulunulmuştur. Kripto para işlemlerine vergi ve finans açısından bir düzenlemenin yapılması gerektiğine değinmiştir.

Öztürk, Arslan, Kayhan, & Uysal (2018) tarafından yapılan çalışma da, 2013-2018 ayına ait veriler elde edilerek altın, Nasdaq, S&P 500, NIKKEİ 225, Bloomberg Emtia Endeksi (BEE), Petrol (Crude Oıl) ve ABD 10 yıllık bono faizinin BTC/USD ile uzun dönemli ilişkisi Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışmaya değişkenlerin birim kök sınaması yapılmış. Veriler arasında ki korelasyon ve kovaryanslarıda incelenmiştir. Toda Yamamoto Nedensellik testi yapılarak ilişkinin yönünü Bitcoin'den altına doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Bu araştırma da petrol ve Bloomber Emtia Endeksinin (BEE) alınmasının nedeni bitcoinin üretiminde temel maaliyet unsurları olmasıdır. Ayrıca bitcoin'in en çok benzetildiği için altın, en çok işlem hacminin asya da olması seebi ile Japonya hisse senedi endeksi alınarak test edilmiştir. Yapılan çalışma ile bitcoinin altın haricinde hiçbir yatırım aracı ile uzun vadeli bir ilişkisine rastlanılmamıştır.

Zeybek, Uğurlu, & Yüceoğlu (2018) tarafından yazılan çalışma Türkiye'de farklı alt sektörlerde faaliyet gösteren çevrim içi perakende markalarının 2014 ve 2017 yılları arasındaki haftalık arama verilerini kullanarak Türkiye'nin internet arama eğiliminin sketör yapısını tahmin etmeye öalışmışlardır. Diğer adımda ise Türkiye'nin önde gelen perakende markalarının birini seçerek satış rakamlarını tahmin etmek amacı ile ARIMA denilen bir model kurmuşlardır. Bu markanın internet alanında cirosunu öğrenmek amacıyla hazırlanan bu modele, firmanın arama trendi ve faktör analizinden elde edilen arama trendi veriside eklenerek öngörü başarıları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tüketici eğilimlerinin, ciro öngörüsü üzerinde sınırlı da olsa bir toparlanmaya işaret ettiğnin göstermektedir.

Yıldız (2018) tarafından hazırlanan çalışma Google arama trendleri verilerinin kullanarak Türkiye'de grip, sağlığın geliştirilmesi, e-sağlık uygulamalarına ilgi ve ilaç talebi gibi konularda araştırma yapmıştır. Bu çalışmanın asıl amacı bu alanda yapılması beklenen diğer çalışmalara bir arka plan oluşturmak ve onlara başlangıç hazırlamak ayrıca tanımlayıcı bazı

sonuçlar ortaya koymaktır. Araştırma Türkiye için 01.01.2004 ve 25.07.2018 tarihi arsı günlük arama toplam sayıları üzerinden oluşan bir trend değerlendirmeye alınmıştır.

Erten (2018) tarafından hazılanmış olan yüksek lisans tezi 2012-2017 dönemi Google trends platformu tarafından yayınlanan arama hacim endeksi verileri ile BİST 100 endeksinin getirisi ve işlem hacmi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. İlişkiyi incelemek için durağanlıklarını sınamış ve Johansen eş bütünleşme testine gitmiştir. Araştırılan seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiş ve Granger nedensellik analizi yöntemine gidilmiş ve BİST 100 işlem hacmi ile Google Trends arama hacim verisi arasında çift yönlü ilişki elde edilmiştir. Çalışmanın elde edilen verileri ile alım satım simülasyonu yapılmıştır.

Kocabıyık, Teker, & Aksoy (2020) tarafından yapılan çalışma da, Google trends aracılığıyla elde edilen "Dolar" kelimesine ait aramalara ilişkin veriler 05.01.2014-30.12.2018 tarih aralığı ile elde edilmiştir. Yapılan çalışmanın analizinde Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmış ve eldeki değişkenlerin ilişkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Dolar kurunda bulunan seyrin, doğruca Google aramalrı üzerinde etkili olduğunu ve Google'daki arama verilerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu etki tam tersi şekilde Google arama sayılarından Dolar kuruna doğru da bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Elde edilenler ile ulşaılan nokta ise Türkiye de Amerikan Dolar'ının halk tarafından sıkça merak ve merak ettiği bir para birimi olduğunu ayrıca internet arammalarında meydana gelen artışın takibinde fiyatlarda da benzer hareketler görüldüğü ortaya çıkmıştır.

VERİ ve YÖNTEM

Bu bölümde yatırımcı ilgisini temsil eden Google arama sayılarının paylaşıldığı Dünya geneli Google Trends "Bitcoin" aramaları ile Bitcoin/USD fiyatlarındaki değişim arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Diğer bir ifade ile Google aramaları ve Bitcoin/USD'nin birbirleri üzerinde açıklayıcı bir etkileri olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırılan veri seti 26.04.2015 ve 19.04.2020 arasındaki haftalık 261 gözlemden oluşmaktadır. Google belirlenen tarih aralığı içerisindeki en yüksek aramanın yapıldığı döneme 100 değerini atayarak,

diğer dönemleri 100'ü temel alarak endekslemektedir. Yani 100 değeri terimin en yüksek popülerliğe sahip olması, 50 değeri terimin bunun yarısı kadar popülerliğe sahip olması, 0 ise bu terimin için yeterince veri olmadığı anlamına gelmektedir. Zaman dilimi büyüdükçe Google'ın verdiği verinin dönemi de uzamaktadır. Bitcoin/USD verileri investing.com adresinden, Trend verileri ise https://trends.google.com/ temin edilmiştir. Elde edilen veriler Stata 14,2 programı ile analiz edilmiştir. Çalışılan değişkenlerin isimleri ise;

Fiyat: Bitcoin/Usd

Bitcoin: Google trends arama sonuçlarını temsil etmektedir.

Grafik 1: Google Trends Bitcoin aramaları

Kaynak: https://trends.google.com/

Google Trends "Bitcoin" aramaları incelendiğinde 5 yıllık süreçte aramaların en yüksek endeks değerine ulaştığı dönemlerin 3-9 Aralık 2007, 17-23 Aralık 2017 ve 1-7 Eylül 2019 tarihleri olduğu görülmektedir. Analize başlamadan önce "Bitcoin" Google Trends ile Bitcoin/USD kurunun tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'dedir

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Bitcoin	261	11.762 45	13.88764	2	100
Fiyat	261	4457.534	3995.882	224.7	19345.5

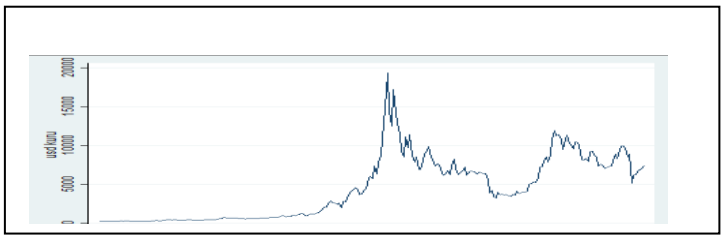
1.Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinin yapılabilmesi için ilk olarak değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Bir serinin durağanlığını ise ortalama ve varyans da ki durağan olması ile açıklayabiliriz. Ele alınan dönem ortalama ve varyans sabit bir süreçten oluşuyor ise bu seriye durağan denilmektedir. Veriler durağan hale getirilmez ise analize de bu şekilde devam edilirse sahte regresyon problemi ortaya çıkmakta ve elde edilen bu sonuç gerçekle bir ilişki yansıtamamaktadır. Bu çalışma da serilerin durağanlıkları ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemi ve Philips-Perron(PP) yöntemi ile analiz edilmiştir. Durağanlık testinde her iki testinde kullanılmasının sebebi elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıdır.

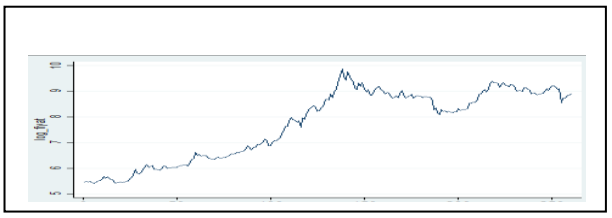
Testleri yapmadan evvel ilk değişkenimiz olan fiyat değişkenin grafiğine bakılmıştır. Ayrıca verilerin fazla olması sebebiyle fiyat değişkeninin logaritması alınmıştır. Logaritmalı grafiğine bakıldığı zaman sabitli ve trendli olduğu anlaşılmıştır. Diğer değişken olan bitcoin

google aramaları için grafiğe bakılmış bir trendin varlığına ulaşılamamış ve ayrıca logaritmasının alınmasına gerek duyulmamıştır.

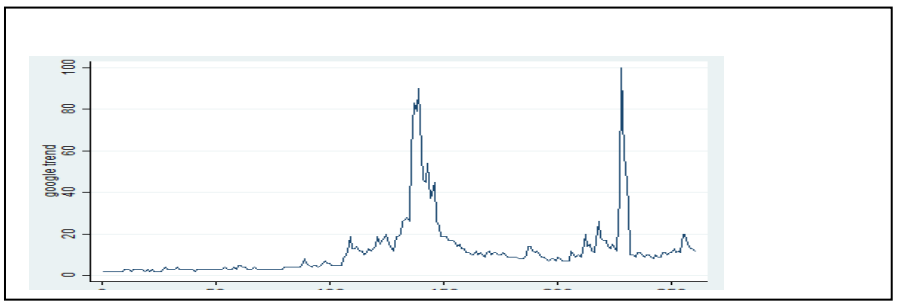
Grafik 2: Fiyat Değişeni

Grafik 3: Logaritmalı Fiyat Değişkeni

Grafik 4: Bitcoin Google Aramaları

Yukarıdaki grafiklerde de gözüktüğü üzere fiyat değişkeninde yukarı doğru sürekli bir eğilimin var olması ve hareketin 0'ın yukarısında başlaması sebebiyle sabitli ve trendli olacak şekilde analiz edilmiştir. Bitcoin google araması değişkeni bir trend söz konusu olmaması sebebiyle trendsiz şekilde ve sabitli şekilde analiz edilmiştir. Serilerin durağanlık analizleri için ADF ve PP birim kök testinde hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

H0: Birim kök içermektedir, seri durağan değildir.

H1: Birim kök içermemektedir, seri durağandır.

Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi

Tablo 2: Gecikme Uzunluğu Belirleme Tablosu

Lag	**LL**	**LR**	**Lf**	**(**	**P**	**FPE**	**AIC**	**HQIC**	**SBI**
0	-1379.28					225.622	11.0946	11.106	11.1229
1	-630.577	14	97.4	4 .000	0	0.56 9678	5.1 1307	5.1 4718*	5.1 9783*

2	-625.238	678	10.4	.030	0 3589	0.56 0231	5.1 5917	5.2 4358
3	-621.347	812	7.7	.100	0 4095	0.56 0319	5.1 828	5.3 0096
4	-617.916	634	6.8	.143	0 6695	0.56 0776	5.1 1011	5.3 6203
5	-614.451	287	6.9	.140	0 9168	0.56 1206	5.1 3715	5.4 2204
6	-608.735	433*	11.4	.022	0 1417*	0.56 9827*	5.0 4611	5.2 6556
7	-607.896	779	1.6	.795	0 5913	0.57 2366	5.1 9425	5.2 4745

8	-605.271	509	5.2	4.263	0	0.582384	5.1347	5.32803	5.615
9	-604.462	168	1.6	4.806	0	0.597608	5.16034	5.37641	5.69714
10	-602.108	083	4.7	4.319	0	0.605687	5.17356	5.41237	5.76686
11	-598.109	391	7.8	4.098	0	0.606232	5.17421	5.43576	5.82402
12	-596.794	896	2.7	4.594	0	0.619238	5.19513	5.47943	5.90145

Analizlerin yapılabilmesi için lag değeri yani gecikme değerlerinin tespit edilmesi gereklidir. Yukarıdaki tabloda analiz için lag değerini yıldızlı olan (AIC) Akaike'ye göre belirleyip lag değeri 6 olacak şekilde analizlere devam edildi.

Tablo 3 ve 4'de görüldüğü üzere, değişkenlere Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips-Perron(PP) birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Bu sınamalar ile belirtilen hipotezlerin kabulü ve reddi için iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki p değeri yani olasılık değeridir. P değeri %5 olarak kabul edilmiş ve analizler bu şekilde yorumlanmıştır. Hesaplanan P değeri %5'ten küçük elde edilirse H1 kabul edilir. Diğer seçenek ise T istatistiği ve %5 kritik değer'in karşılaştırılmasıdır. T istatistiği %5 kritik değerden büyük olursa H1 kabul edilip seri durağandır denilmektedir.

Tablo 3: ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testleri Sonuç Tablosu

	Sabitli Trendli			**Sabitli Trendsiz**		
	Google Trends Bitcoin Arama Sayısı			Bitcoin/USD Kuru		
	T istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık (P değeri)	T istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık (P değeri)
Düzey	-3.015	-2.880	0.0335	-1.114	-3.430	0.9267
Birinci Fark						

	-	-	-	-	0.0000
			16.881	3.430	

Yukarıdaki tabloda ADF testinin sonuçlarını görmekteyiz. İlk olarak "Bitcoin" kelimesinin aranma sayılarından elde edilen sonuca göre t istatistiği değerinin mutlak değer olarak %5 kritik değerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu bize serinin seviyede durağan olduğunu söylemektedir. Ayrıca p değerine bakıldığı zaman %5'ten küçük olduğunu görmekteyiz. Yani "Bitcoin" google trends verileri seviyede durağandır. Diğer serimiz olan (fiyat) Bitcoin/USD kurunun ilk seviye kontrolünde t değerinin mutlak değer olarak %5 kritik değerden küçük olduğunu görmekteyiz ayrıca p değerinin anlamsız çıkması yani %5 değerinden büyük çıkması bize H1 hipotezini reddederek H0 hipotezini kabul etmemizi söylemektedir. Seviye durağanlaşmadığı için fark alma işlemi gerekmektedir. İlk farkını alma işlemi ile t istatistiği değerinin mutlak değer olarak %5 kritik değerden büyük olduğunu ve p değerinin de küçük olduğunu görmekteyiz. Yani fiyat değişkenimiz 1.fark alma işlemi ile durağan hale gelmiştir.

Tablo 4: PP (Philips-Perron) Birim Kök Testleri Sonuç Tablosu

	Sabitli Trendli	**Sabitli Trendsiz**
	Google Trends Bitcoin Arama Sayısı	Bitcoin/USD Kuru

	T İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık (P değeri)	T istatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık (Pdeğeri)
Düzey	-29.247	-14.000	0.0017	-3.369	-21.308	0.9267
Birinci Fark	-	-	-	-16.881	-3.430	0.0000

Philips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre Bitcoin (google trends bitcoin arama sayısı) serisinin mutlak değerli t istatistik değeri %5 kritik değerinden büyük olması ve p değerinin %5'ten küçük olması sebebi ile H1 hipotezi kabul edilerek seviyede durağan olduğu söylenebilmektedir. Diğer serimiz fiyat (Bitcoin/USD) t istatistiği %5 kritik değerden küçük olması ve p değerinin büyük olması, anlamsız olması sebebiyle durağan olmadığı anlaşılmıştır durağanlaştırmak için fark alma işlemine gidilmiştir. Birinci fark alma işleminde serinin durağan olduğu gözükmektedir

Yapılan analizler neticesinde fiyat değişkeninin I(1), Bitcoin değişkeninin I(0) olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde dilen bu sonuçlar ile değişkenlerin farklı seviye de durağan olduğu anlaşılmıştır. Hem uzun dönemde hem de kısa dönem analizi yapmaya olanak sağlayan ARDL modeli I(0) , I(1) ya da her ikisinin birleşimi şeklinde, farklı derecede eş bütünleşik seriler için

kullanılabilmektedir. Bu sebeple çalışmada ARDL yönteminin kullanılmasının kısa ve uzun dönem ilişkilerinin yorumlanabilmesi açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2.ARDL Modeli

Yapılan ARDL analizinde eş bütünleşme olmadığını söyleyen hipotez boş hipotez, eş bütünleşmenin varlığını söyleyen ise alternatif hipotezdir. ARDL yönteminde eş bütünleşmenin var olup olmadığını anlamak için modele sınır testi uygulanması gerekmektedir. Sınır testi uygulandıktan sonra karşımıza T ve F istatistiği sonuçları çıkmaktadır. Biz daha çok F istatistiği sonuçlarına göre analizimizi yorumlayacağız. Buna göre, F istatistik değeri, üst sınır testinin üzerinde olur ise H0 hipotezi reddedilerek H1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani eş bütünleşme vardır şeklinde bir kanıya ulaşabilmekteyiz. Fakat F istatistiği değeri alt ve üst değerler arasında bir değer almış ise bu durumda eş bütünleşmenin varlığı ile ilgili herhangi bir şey söylenemez. Eş bütünleşmenin varlığı, F istatistik değerinin üst sınır değerinin üzerinde olmasına bağlıdır.

Bu çalışmayı analiz edebilmek için öncelikle AIC bilgi kriteri'nin en düşük değerlerini dikkate alarak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Analizimizde kısa dönemli ilişkilerin belirlenmesi için gecikme değeri maksimum 12 belirlenerek yapılan regresyon sonucu ile Bitcoin google arama sayıları ile Bitcoin/USD değişkenlerinin gecikme değerleri sırasıyla 6 ve 6 olacak şekilde tespiti sağlanmıştır. Yapılan bu tespitin ardından ulaşılan bilgiler tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Kısa Dönemli İlişki

Fiyat Değişkeni	Katsayı	P Değeri
…..	6.7828	0.071

L1	2.4938	0.627
L2	-1.4538	0.776
L3	-9.7993	0.054
L4	8.5528	0.094
L5	3.5765	0.485
L6	-9.0419	0.016

Bağımlı değişkenimiz Bitcoin (Google trends bitcoin arama sayısı) bağımsız değişkenimiz ise fiyat (Bitcoin/USD) olarak belirlenmiştir. Tablo 5'de ulaşılan sonuçlara göre fiyat değişkeninin alınmasının sebebi bitcoin fiyatlarındaki değişimin google "Bitcoin" arama sayısı üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Buradaki tabloyu katsayı, L olarak ifade edilen dönemler ve p değeri ile yorumlayabiliriz. Fiyat değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artış bitcoin'de ilk başta % 6.78 oranında pozitif anlamda bir etkiye sebep olmaktadır. Lag 2 de ise bu etki negatif açıdan bir ilişki gözlemlenmiştir. Sonuç itibariyle bizim kullanmış olduğumuz kod ile değişkenler için kaç tane lag değeri kullanacağımızı da belirlemiş olduk.

2.1 Hata Düzeltme Modeli

Hata düzeltme modeli ile kısa ve uzun dönemli ilişkilerin eş bütünleşmelerinin belirlenmesinde kullanılan bir yoldur. Burada "ec" ile ifade ettiğimiz hata düzeltme katsayısını program bize vererek regresyonu bunun üzerinden tekrar yaparak ARDL analizi yapılmıştır. Bu fiyattan 6, bitcoin'den 6 gecikme alarak regresyon yapılmıştır. ADJ ile ifade edilen kısımda bitcoinin birinci gecikmesini fiyatın ise kendisini alarak analiz yapılmıştır.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli (Bağımlı Değişken: Bitcoin, Bağımsız D. : Fiyat)

	Kat sayı	P Değeri
ADJ=> Bitcoin (L1)	-0.1738	0.000
LR => Fiyat	6.2194	0.000
SR=> Fiyat		
D1	5.7229	0.122
LD	8.1596	0.027
L2D	6.7056	0.071
L3D	-3.096	0.405

L4D	5.4107	0.146
L5D	8.9957	0.015

Yukarıdaki tabloda elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Bu tabloda yer alan ADJ bize eş bütünleşmenin aslında ne olacağı hakkında önceden bir tespit imkânı sunmaktadır. ADJ'nin p değerinin %5'ten küçük olduğu için uzun dönemli bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişki yaklaşık 0.17 dönem sonra başlayacaktır. Eş bütünleşmenin kesin sonucunu ise bize sınır testi söylemektedir.

Uzun dönemde (LR) fiyat değişkeninin p değerinin %5'ten küçük olduğu için uzun dönem de fiyat değişkeninin Bitcoin üzerinde bir etkisi olduğunu görebilmekteyiz

Kısa döneme bakıldığı zaman tüm dönemlerde pozitif anlamda bir ilişki tespit edilmiştir. Sebebi p değerlerinin anlamlı bir sonuç vermesidir.

2.2 Sınır Testi

Eş bütünleşmenin olup olmadığını Bounds Test ile anlayabilmekteyiz. Bu analizi yapınca karşımıza F ve T istatistiği sonuçları çıkmaktadır. Ayrıca H0 hipotezi ile bize uzun dönemde bir ilişkinin söz konusu olmadığını belirtmektedir.

Tablo 7: Sınır Testi ve Eş bütünleşme Sonuçları

K	F istatistik	Alt Sınır I(0) %5	Üst Sınır I(1) %5
1	7.865	4.94	5.73

Tablo 8: Sınır Testi ve Eş bütünleşme Sonuçları

K	**T** istatistik	Alt Sınır I(0) %5	Üst Sınır I(1) %5
1	-3.963	-2.86	-3.22

Yukarıda da belirtildiği üzere sınır testi bize eş bütünleşme olup olmadığını göstermektedir. Yukarıda ki tablo 7 ve tablo 8'deki sonuçların yorumlanabilmesi için iki tane hipotez oluşturulmuştur;

H0: Eş Bütünleşme yoktur.

H1: Eş Bütünleşme vardır.

Bu hipotezlerden bir tanesini kabul edebilmek için iki yol bulunmaktadır. Bir tanesi tablo 7'te de belirtildiği gibi f istatistik sonucudur. Bu istatistik sonuçlarını karşılaştırabilmek için %5 olarak kabul edilen alt ve üst sınırlar belirlenmiştir. Diğer bir yol ise T istatistiği tablosudur (tablo 8) . F ve T istatistik sonuçları alt ve üst sınır değerlerinde büyük olduğu için H1 hipotezi reddedilememektedir. Sonuç olarak bu iki değişken arasında eş bütünleşme vardır ayrıca iki değişken arasında uzun dönemli ilişki vardır şeklinde bir sonuca varabilmekteyiz.

2.3 Post Estimation Test

Yaptığımız analizlerinin sonuçlarının doğruluğunu kontrol etmek amacıyla Tanısal İstatistikî Sonuçlarına bakmalıyız. Bu testler ve sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 9: Tanısal İstatistikî Sonuçlar

R2: **0,8034** Düzeltilmiş R2: **0,7925**	F istatistiği: **7.865**
Norm: **0**	DW istatistiği: 1,987643
X2BG: **0,6131**	

NORM ile X2BG sırasıyla normallik ve otokorelasyon sınaması değerleridir.

DW testi sonucunda bir problem yaşanmaması için çıkan değerin 2'e yakın çıkması beklenir. Değer 2'den ne kadar uzak ise o zaman o kadar problem var denilebilir. Bizim sonucumuzda bir problem gözükmemektedir. Otokorelasyon(BG) problemine bakıldığı

zamanda çıkan değerin p değerinden %5'ten büyük bir sayı olması gerekmektedir. Sayımız büyük çıktığı için bir problem yoktur. Normallik varsayımı kontrolünde çıkan rakamın küçük olması beklenir bizim normallik değerimiz küçük bir rakam olduğu için bir problem yoktur. Sonuç itibariyle yapılmış olan analiz son derece doğru herhangi bir probleme rastlanmamıştır.

3. Granger Nedensellik

Seriler arasındaki ilişkiyi şimdiki ve geçmişteki değerlerin tahmin edilmesine dayalı olarak incelenmesine Granger nedensellik testi denmektedir. Granger'e göre Xt'nin geçmişe ait bilgileri Yt'nin tahminlerinin bulunmasını sağlıyor ise, Yt serisine Xt neden olmaktadır. . Diğer taraftan Yt'nin geçmişteki değerleri Xt'nin tahmin edilmesini sağlıyorsa, , Yt serisi Xt'nin Granger nedenidir. Xt Yt'ye, Yt' de Xt'ye neden oluyorsa çift taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur (Haykır & Aydın, 2019).

Granger nedenselliğin varlığını tespit etme de iki hipotez kullanılmaktadır. Bunlar;

$\boldsymbol{H_0}$ =Granger nedeni değildir.

$\boldsymbol{H_1}$= Granger nedenidir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Equation	Excluded	Chi2	df	prob>chi2
Bitcoin	**Fiyat**	24.095	6	0.001
Bitcoin	**All**	24.095	6	0.001

Fiyat		**Bitcoin**	11.511	6	0.074
Fiyat	**All**		11.511	6	0.074

Bu tabloya göre p değerine dayanarak hipotezlerden birisini kabul edebilmekteyiz. P değeri %5'ten küçük olursa eğer H1 hipotezi kabul edilerek nedensellik vardır şeklinde bir kanıya varabiliriz. Tablonun yorumu ise Excluded'dan Equation'a şeklinde bakılarak yapılmaktadır. Fiyattan (Bitcoin/USD) Bitcoin'e (google trends aramaları) baktığımız zaman p değerinin %5'ten küçük olduğunu görmekteyiz ve granger vardır şeklinde bir sonuca ulaşabilmekteyiz. Bitcoinden fiyata bakıldığı zaman p değerinin %5'ten büyük olduğunu görmekteyiz. Sonuç itibariyle fiyattan bitcoine (google trends aramaları) tek yönlü bir granger nedensellik vardır şeklinde bir sonuca varabiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma da, 26.04.2015- 19.04.2020 tarihleri arası Bitcoin/USD ile "Bitcoin" kelimesinin aranma sayısı arasındaki ilişki ARDL testi ile incelenmiştir. Fiyat değişkeninin logaritmik değişkeni oluşturulmuştur. PhilipsPerron (PP) ve Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testleri ile serilerin durağanlıkları kontrol edilmiştir. Fiyat değişkeni I(1) birinci farkta, Bitcoin değişkeni I(0) seviyede durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra değişkenleri arasındaki ilişki ARDL ile incelenmiştir.

ARDL testi sonuçlarına göre, ilk olarak yapılan regresyonda ADJ ile bir eş bütünleşmenin varlığına dair bir kanı oluşturulmuştur. Daha sonra çıkan sonuçlara göre Bitcoin/USD fiyatlarında yaşanan %1'lik bir artış google aramalarında %6.78 seviyesinde pozitif anlamda bir etkiye sebep olmaktadır. Diğer dönemde de yaşanan %1'lik artış %2.49 şeklinde bir etkiye neden olmaktadır. Uzun dönemde (LR) ise değişkenler arasında bir ilişki elde edilmiştir. Kısa

dönemde (SR) lag 1, lag 2 ve lag 5'te pozitif anlamda bir ilişki mevcuttur. Yapılan sınır testi ile değişkenler arasında bir eş bütünleşmenin varlığına ulaşılmıştır.

Sonuç itibariyle yapılan çalışmada Bitcoin/USD fiyatlarındaki değişmeler ile google "bitcoin" araması arasında bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan Granger Testine göre Bitcoin google arama sayısı ile (Fiyat) Bitcoin/USD arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Bitcoin fiyatlarında yaşanan bir değişim insanları google üzerinden bitcoin aramasına yönlendirmekte olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca Google trends verileri ile ülkemiz adına farklı konulara da bakılarak literatüre katkıda bulunulabilir.

Kaynakça

Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B., & Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* , 247-261.

Böhme, R., Christin, N., Edelman, B., & Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, Technology, and Governance . *Journal of Economic Perspectives* , 213-238.

Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto Para Bitcoin.* Sermaye Piyasası Kurulu .

Dulupçu, M. A., Yiyit, M., & Genç, A. G. (2017). Dijial Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin'in Değeri İle Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 2241-2256.

Erten, E. (2018). *Google Trends Arama Hacim Endeksi Ve Borsa İstanbul İlişkisi: BİST 100 Örneği Yüksek Lisans Tezi.* Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eyal, I., Gencer, A. E., Sirer, E. G., & Renesse, R. v. (2016). *USENIX Symposium on Networked Systems Design and Implementation (NSDI '16).* , 45-59.

Fry, J. (2015). Speculative bubbles in Bitcoin markets? An empirical investigation into the fundamental value of Bitcoin. *Sheffield University Management School, Conduit Road, Sheffield S10 1FL, UK* , 32-36.

Gültekin, Y. (2017). Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri:Bitcoin. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi* , 96-113.

Gürdal, T., Yardımcıoğlu, F., & Beğel, F. (2016). Türk Vergi Sisteminin Popülerlik Analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi* , 33-52.

Haykır, Ö., & Aydın, M. (2019). Türkiye'de Banka Kredilerinin İhracat Üzerine Etkileri: Ekonometrik Analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* , 515-533.

İçellioğlu, C. Ş., & Engin Öztürk, M. B. (2017). Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi. *Maliye ve Finans Yazıları* , 51-70.

Kaplanhan, F. (2018). Kripto Paranın Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi “Bitcoin Örneği". *Vergi Mevzuatı ve Maliye Teorisi* , 105-123.

Kocabıyık, T., Teker, T., & Aksoy, E. (2020). Google Trends ‘Dolar’ Aramaları ile Dolar Kuru Arasındaki İlişkinin Keşfi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* , 258-271.

Mendi, F., & Çabuk, P. (2018). Bitcoin'in Arkasındaki Güç: Blockchain. *Gsı Journals Serıe C: Advancements In Informatıons Scıences And Technologıes* , 12-23.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 1-9.

Öztürk, M. B., Arslan, H., Kayhan, T., & Uysal, M. (2018). Yeni Bir Hedge Enstrumanı Olarak Bitcoin:Bitconomi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 217-232.

Sönmez, A. (2014). Sanal Para Bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC July 2014 Volume 4 Issue 3* , 1-14.

Turan, Z. (2018). Kripto Paralar, Bitcoin, Blockhain, Petro Gold,Dijital Para ve Kullanım Alanları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 1-5.

Yıldız, M. S. (2018). Google Arama Trendleri: Türkiye'de Sağlık Hizmetleri İle İlişkili AramalarİÇin Bir Uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi* , 168-179.

Zeybek, Ö., Uğurlu, E., & Yüceoğlu, B. (2018). Google Arama Trendi Verileriyle Tüketicilerin Harcama Niyetleri Öngörülebilir mi? :Çevrim İçi Perakende Sektörü Uygulaması. *19. Uluslararası Eyi SempozyumuTam Metin Bildiri Kitabı* , 1125-1143.

https://tr.investing.com/

trends.google.com

EĞİTİM BİLİMLERİ

EĞİTİM YÖNETİMİ

ÖĞRENCİ KADEMELERİNİN OKUMAYA DAİR TUTUMLARIYLA AKADEMİK BAŞARIYA VE DÜŞÜNME BECERİLERİNE OLAN İLİŞKİSİ:

BİR DOKÜMAN ANALİZİ

Aysel Yeşim Oğuzer

Özet

Okuma, yaşamımızın önemli parçası olup kişiliğimizi biçimlendiren toplumla bağ kuran süreçlerden biridir. İnsanın küçük yaştan itibaren okumayı alışkanlık haline getirmesi kendini geliştirmesi açısından çok önemlidir.

Bu çalışmanın amacı öğrenci sınıf seviyelerinin okuma alışkanlıklarına etki eden faktörleri ve okuma alışkanlığının akademik başarıya, düşünme becerileriyle olan ilişkisini belirlemektir. Bu amaçla şu sorulara da yanıt aranacaktır: Öğrencilerin okuma alışkanlıklarının aile eğitimi, geliri akademik başarıya ve düşünme becerileriyle anlamlı ilişkisi var mıdır? İncelenen tezlerin yılına, türüne, danışman unvanına, cinsiyetine göre dağılımı nedir? İncelenen tezlerin yapıldığı bölge, il, üniversite, enstitü dağılımı nedir? İncelenen tezlerin araştırma deseni, örneklemi, veri toplama araçlarının dağılımı nasıldır?

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle yapılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak 2006-2016 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan 16 tez taranmış ve içerik analiziyle çözümlenmiştir..

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre Türkiye de gerçekleştirilen araştırmaların genellikle yüksek lisans düzeyinde yapıldığı, çalışmalarının çoğunun İç Anadolu bölgesi il olarak Ankara'da yapıldığı, tezlerin tarama modelinde gerçekleştiği, tezlerin çoğunluğunda veri toplama araçlarından ölçek, anketin kullanıldığı, örneklem grubunun genellikle ilköğretim sınıf düzeylerinde gerçekleştiği görülmüştür. Okuma alışkanlığıyla

akademik başarı, düşünme becerileri arasında anlamlı fark olduğu, okuma alışkanlığının aile eğitim düzeyi yükseldikçe arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Okuma Alışkanlığı, Öğrenci, Akademik Başarı

Giriş

Bir bireyin kendini geliştirmesinde, yetiştirmesinde ve toplumsallaşma sürecinde etkin bir rolü olmasına katkı sağlayan süreçlerin başında kitap okuma alışkanlığı gelir. Bilgi dağarcığımızı genişletmeyi, dilimizi en iyi şekilde kullanmayı, evrende olan varoluşların ve olayların nedenlerini anlayıp değerlendirmeyi; düşünme, yaratıcılık ve eleştirme becerisini arttırmayı okuma sayesinde yaparız. Kültürlü ve kendini geliştirmiş bir insan olmanın ve kendini en iyi şekilde ifade etmenin; sanatsal, kültürel, bilimsel bilgiye ulaşmanın en kolay ve en etkili yolu okumaktan geçmektedir. Günümüz araştırmalarında birçok okuma tanımlarıyla karşılaşmak mümkündür. Akyol'a göre (2006) okuma, ön bilgilerin kullanıldığı, yazar ve okuyucu arasında etkili iletişime dayalı, uygun bir yöntem ve amaç doğrultusunda, düzenli bir ortamda gerçekleştirilen anlam kurma sürecidir. Coşkun'a (2002) göre "Okuma, görme, dikkat, algılama, hatırlama, seslendirme, anlamlandırma, sentezleme, çözümleme ve yorumlama gibi farklı bileşenlerden oluşan, karmaşık bir zihinsel süreçtir". Payot şöyle demiştir; "Okumak, kurtulma, özgür olma gücü kazandırır Okumayanlar, dar çevrelerinin kısır düşünceleri, gelenek ve göreneklerin yetersizlikleri içinde kapalıdır. Okumayı sevenler, yerlerde sürünmezler, bir kanat vuruşuyla evrensel düşüncelerin mutlu iklimine yükselirler. İnsanlığın en yüce kişilerinden meydana gelmiş bir toplum içinde yaşarlar" (Akt: Sünbül,2010:9). Okuma, bireylerin bağımsız bir biçimde öğrenebilmelerini, iyi ilişkiler geliştirebilmelerini, özgüven kazanabilmelerini ve toplumla etkileşimde bulunabilmelerini sağlayan bir beceridir (Rizopoulos ve Wolpert, 2004). Okuma çağdaş olmanın ölçütlerinden birisidir. Çağdaş, yaratıcı, yapıcı ve özgür düşünceye sahip, üretken, eleştirel bakan bireylerden oluşan bir toplum olmak okuma bilinci aşılanmış bireylerle mümkündür. Çünkü toplumun gelişmeler ve değişmelere uyum sağlaması, bu bilincin sağlanması ile söz konusudur (Bircan ve Tekin, 1989: 393). Buradan hareketle bir birey küçük yaşlardan itibaren, okuma eylemini öğrendikten sonra

okumayı alışkanlık edinerek öğrendiği bu beceriyi hayata geçirmelidir. Böylece çevresini ve dünyayı daha doğru ve güzel algılayıp hayatını daha anlamlı hale getirecektir. Çünkü okuma insanın tüm duygularına etki eden ve tüm gelişim alanlarını etkileyen çok önemli bir etkinliktir.

Okuma alışkanlığı "bireyin bir gereksinim olarak algılaması sonucu okuma eylemini sürekli, düzenli ve eleştirel bir biçimde gerçekleştirmesi" biçiminde tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2004, s.116) Okuma, alışkanlık haline geldiğinde, okul yıllarında derse ilgiyi artıracak ve artan bu ilgi ile beraber derslerde öğrencilerin başarı oranı da yükselmiş olacaktır. Okuduğunu anlayan ve bunu akademik başarıya dönüştüren insan toplumu daha iyi anlayacak, yorumlayacak ve kendini topluma adapte etme konusunda daha başarılı olacaktır. Böylece günlük yaşantısında ve iş hayatında karşılaşacağı problemlere karşı mantıklı ve tutarlı çözüm yolları üretecektir. Ayrıca akademik başarısı artan öğrenci yükseköğretim kurumlarında eğitimine devam etme ilgisi de kazanmış olur. Okuma alışkanlığı ile beraber kişinin düşünme becerileriyle yakından bir ilişkisi vardır. Okuma ögrencilerin öğrenme, araştırma, yorumlama, tartışma ve eleştirel düşünme becerilerinin kazanılmasına da yardımcı olur (MEB, 2006, s.6, Akt: Balcı, 2009, s.265). Kitap okuma alışkanlığı biri bireyin küçük yaşlardan itibaren kazandırılan bir alışkanlıktır. Bu süreçte okuma alışkanlığını etkileyen aile, eğitim okul, teknolojik gelişmeler gibi birçok faktörle karşılaşabiliriz

Kitap okuma alışkanlığının öğrenci kademelerine göre tutumu ve bu tutumun akademik başarıya, düşünme becerileriyle olan ilişkisi alanında pek çok araştırma yapılmasına rağmen yapılan alan yazın incelemesi sonucunda konuyla ilgili yazılan lisansüstü tezler hakkında bir değerlendirme çalışmasının çok az olması bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Öğrenci kademelerine göre kitap okuma tutumunun ve bu tutumun akademik başarıya ve düşünme becerileri olan ilişkisi ile ilgili olarak hangi konularda çalışmalara gereksinim duyulduğunun belirlenmesi ve çalışmaların bu alanlara yönlendirilmesi için bir içerik analizinin yapılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Daha sonra yapılacak çalışmalara yol göstermesi açısından kitap okuma tutumunun ve bu tutumun akademik başarıya ve düşünce becerileriyle ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla hangi yöntem, veri toplama araçları ve örneklem grupları vb. özelliklerin kullanıldığının belirlenmesi ve okuma kültürünün başarı ve

düşünme becerisine olan ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın amaçlarındandır. Bu amaçla aşağıdaki şu sorulara yanıt aranacaktır.

1) Türkiye de okuma alışkanlığı tutumunun akademik başarıya, düşünme becerisine olan ilişkisi ile ilgili 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde yıllara, türlere göre dağılımı nedir?

2) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumu ve akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişki ilgili 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde danışman unvanına ve araştırmacıların cinsiyetine göre dağılımı nedir?

3) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde öğrencilerin sınıf kademesine göre dağılımı nedir?

4)Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumunun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde coğrafi bölge, il, üniversite, enstitü dağılımı nedir?

5) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı nedir?

6) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde konu başlıklarının dağılımı nasıldır?

7) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde araştırma desenleri ve veri toplama araçlarının dağılımı nasıldır?

8) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde örneklem dağılımı nasıldır?

9) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarıya, düşünme becerileri ile ilişkisi alanında 2006-2016 yılları arasında yazılan tezlerde "başarı, beceri, aile geliri, aile eğitimi" başlıkların dağılımı nasıldır?

10) Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun akademik başarı ile anlamlı bir ilişkisi var mıdır?

11)Türkiye de okuma alışkanlığı, tutumun düşünme becerileri ile anlamlı ilişkisi var mıdır?

12) Türkiye de okuma alışkanlığı tutumun öğrencilerin aile eğitimi ile anlamlı ilişkisi var mıdır?

13) Türkiye de okuma alışkanlığı tutumun öğrencilerin aile geliri ile anlamlı ilişkisi var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması konularına yönelik açıklamalar bulunmaktadır.

Araştırma Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle yapılmıştır. Doküman inceleme, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır.(Yıldırım ve Şimşek,2011:187). Araştırmanın amacına uygun olarak 2006-2016 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan 16 tez taranmış ve içerik analiziyle çözümlenmiştir. Sosyal bilimler alanında kullanılan ve nitel araştırmalarda sıklıkla yararlanılan içerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir

metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir tekniktir (Büyüköztürk vd. 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2006-2016 yılları arasında Türkiye de yazılmış YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış 16 tez oluşturmaktadır.

Tablo1:İncelenen tezlerin sıklık ve yüzdelik değerleri

yıl	f	%
2006 YT9	1	6.25
2008 YT13	1	6.25
2009 YT11	1	6.25
2010 YT14,YT1	2	12.5
2011 YT6	1	6.25
2013 Y15YT12 YT10 YT8,YT4	5	31.25

2015 YT16 YT3	2	15.5
2016 YT2 YT5 YT7	3	18.75
Toplam	16	100

Veri Toplama Süreci

Araştırmada YOK Ulusal Tez Merkezinde yapılan tarama sonucunda okuma ilgisi, tutum ve alışkanlığı bu alışkanlığın akademik başarı, düşünce becerileriyle olan ilişkisi, okuma alışkanlığında ailenin eğitimi ve gelir faktörünün etkisi konusunda yapılan taramalar sonucunda 2006-Ocak 2016 arasında yazılan 16 tez örneklemini oluşturmuştur. Tezler yıl, lisansüstü duzeyi, çalışıldığı bölge, il, üniversite, enstitü, araştırmacıların cinsiyeti, danışman unvanı tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin gruplandırılması, araştırmalarda benimsenen model ve kullanılan veri toplama araçları bakımından sınıflandırılmıştır

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada dokuman incelemesi yöntemi kullanılarak ulaşılan tezlerin içerik analizleri yapılmıştır. İçerik analizi, basılı, görsel vb. materyallerin sistematik şekilde taranarak belli kategoriler bakımından tematik olarak analiz edilmesini kapsar. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.” (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227).İçerik analizi bir alanda var olan literatürü değerlendirmeye

yardımcı olan bir yöntemdir (Falkingham ve Reeves, 1998).Bu çalışmada da verilerin içerik analizinin yapılmasında şu basamaklar izlenerek gerçekleştirilmiştir:

İlk aşamasında araştırma evreninden belli bir örneklem seçilmiştir. Seçilen örneklemlerin içerikleri doğrultusunda kategori sistemine yerleştirilmiştir. Araştırma çalışma evreni Türkiye de okuma ilgi tutum alışkanlığı ve bu alışkanlığın akademik başarı düşünce becerileri üzerinde etkileri olurken örneklem ise YÖK Veri Tabanından 2006-2016 yılları arasında yayınlanmış 16 yüksek lisans tezi oluşturmaktadır.

Örneklem belirlendikten sonra çalışılacak 16 tezin yılı, gerçekleşen lisansüstü düzeyi, danışman unvanı, araştırmacının cinsiyeti, çalışılan sahanın bölge, il, üniversite, enstitü, dağılımı, kullanılan anahtar kelimelerin, tez başlıklarının dağılımı, benimsenen model, kullanılan veri toplama araçları, çalışma örneklemi, okuma alışkanlığı ile başarı, beceri, aile eğitimi, aile geliri ilişkisi analiz edilmiştir.

Genelleştirme ve soyutlaştırma aşamasında incelenen tezlerde söz konusu olan anlamlar birleştirilmeye ve genelleştirilmeye çalışılmıştır.

Kuramla ilişkilendirme aşamasında ise incelenen tezlerden yola çıkılarak Türkiye ’de öğrencileri okuma alışkanlığı, tutumuna etki eden ailesel faktöreler ve okuma alışkanlığının akademik başarı, düşünme becerileri arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmaması tartışılmaya çalışılmıştır.

İcerik analizinde incelenen tez verilerinin tablolaştırılmasında frekans ve yüzde değerleri dikkate alınmıştır. Ayrıca, verilerin tablolaştırılmasında incelenen her tez için ana temalarına göre kod isim kullanılmıştır (Örneğin; YT1: YOK Tez 1;)

Araştırma kapsamında geçerliliği sağlamak amacıyla; araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezler okunmuş ve her okumada tezler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Daha sonra her lisansüstü tez için tez inceleme formu yoluyla araştırmanın inceleme ölçütleri doğrultusunda kodlama işlemi yapılmıştır. Elde edilen kodlama listeleri yoluyla ikinci inceleme yapılmıştır.

Kodlama yapılırken ham verilere sadık kalınmıştır. Araştırma kapsamında güvenirlik çalışmalarını gerçekleştirmek için ise; araştırmada elde edilen ham verilerin analiz edilmesi iki ayrı inceleme ile gerçekleştirilmiştir. Her bir inceleme sonrası elde edilen sonuçlar tez inceleme formlarına ayrı ayrı işlenmiştir, Ardından incelemeler sonucunda elde edilen veriler karşılaştırılmıştır. Elde edilen verilerde tutarlılık olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Öğrenci seviyelerine göre kitap okuma tutumlarının ve bu tutumların akademik başarıya, düşünme becerileriyle olan ilişkisi alanında 2006-2016 yılların arasında Türkiye'de yapılan 16 tezin doküman analizleri sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiş ve araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sunulmuştur.

Araştırmanın birinci alt amacı, öğrenci seviyelerine göre kitap okuma alışkanlığı, ilgisi, tutumu ve bu tutumun öğrenci başarısı, düşünme becerisi, aile eğitimi, aile geliri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan tezlerin hangi yıllarda, hangi lisansüstü düzeyde ve araştırmayı yapan kişilerin cinsiyetine göre belirlenmesidir. Bu amaçla elde edilen bulgular Tablo1,Tablo2 Tablo3 te gösterilmiştir.

Tablo1: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alanında incelenen tezlerin yıllara göre sıklık düzeyi ve frekans dağılımları:

Yıl	f	%
2006 YT9	1	6.25
2008 YT13	1	6.25
2009 YT11	1	6.25
2010 YT14,YT1	2	12.5
2011 YT6	1	6.25
2013 Y15YT12 YT10 YT8,YT4	5	31.25
2015 YT16 YT3	2	15.5
2016 YT2 YT5 YT7	3	18.75

Toplam	16	100

Tablo1 de görüldüğü gibi Türkiye'de okuma alışkanlığının öğrenci seviyesine göre tutumları ve bu tutumların akademik başarıya, düşünme becerilerine, öğrencilerin aile eğitimi ve geliri arasında ilişkiyi belirlemek için 2006 - 2016 yılları arasında incelenen tezlerde en yüksek yıl %31.25 (f=5) 2013 yılı, en az %6.25 ile 2006, 2008, 2009, 2011 yılı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo2: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alanında incelenen tezlerin lisansüstü türüne göre sıklık ve frekans dağılımı:

Tez türü	f	%
Doktora	0	0
Yüksek lisans	16	100
toplam	16	100

Tablo2 ye bakıldığında 16 tezin türüne bakıldığında %100 (f=16) yüksek lisans tezi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo3: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alanında araştırmacının cinsiyetine göre sıklık ve frekans dağılımı:

Cinsiyete göre	f	%
Kız	9	56,25
Erkek	7	43,75
Toplam	16	100

Tablo3 ise araştırmacıların cinsiyete göre dağılımı %56.25 (f=9)bayan %43.75 (f=7)erkek şeklinde bir bulgu elde edilmiştir. Buna göre 2006-2016 yılları arasında bayan araştırmacıların öğrencilerdeki okuma alışkanlığı, tutumu alanında daha fazla çalıştığını göstermektedir.

Araştırmanın ikinci alt amacı Öğrencilerdeki okuma tutumu ve bu tutumun akademik başarı, düşünme becerileri, aile faktörü ilişkisi konusunda 2006-2016 yılları arasında YÖK Veri tabanında incelenen 16 tezin danışman unvanına göre dağılımını belirlemektir. Bu amaçla elde edilen bulgular Tablo 4 de gösterilmiştir.

Tablo4: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alanında araştırmacının unvanlara göre sıklık ve frekans dağılımı:

Danışman unvanı	f	%
Profesör	3	18.75
Yardımcı D.	10	62.75
Doçent	3	16.75
Doktor	0	0
Toplam	16	100

Tablo 4 te görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında kitap okuma i süreciyle ilgili yayınlanan tezlerin danışman unvanının dağılımına bakıldığında en fazla lisansüstü tez danışmanlığını profesör (%18) (f=3) yardımcı doçent (%62,5) (f=10) ve doçent (%18.25) (f=3) unvanlı öğretim üyelerinin dağılım göstermiştir. Bu bulgulara göre 2006-2016 yılları arasında okuma süreciyle ilgili yazılan tezlerin danışmanlığı %62,5 oranında yardımcı doçent unvanlı öğretim üyeleri yapmıştır.

Araştırmanın üçüncü alt amacı, 2006-2016 yılları arasında kitap okuma tutumları, algıları alanında yazılan 16 lisansüstü tezin sınıf kademelerine olan dağılımını ortaya koymaktır. Bu amaçla elde edilen bulgular Tablo5 te verilmiştir.

Tablo5:2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerin sınıf kademesine göre sıklık ve frekans değerleri:

SINIF DÜZEYLERİ	f	%
Üniversite öğrencileri (YT1,YT2,YT3)	3	18.75
Orta öğretim öğrencileri (YT4.YT5)	2	12.75
İlköğretim YT6 YT7 YT8 YT9 YT10 YT11 YT12 YT13 YT14 YT15 YT16	11	68.75
Toplam	16	%100

Tablo5 te görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığını konu alan 16 lisansüstü tezlerin öğrenci kademelerine göre dağılımında elde edilen bulgular şöyledir: %68.75 (f=11) ilköğretim kademesi, %18.75 (f=3)üniversite kademesi, %12.75 (f=2)şeklinde bir dağılım bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle yazılan tezlerin yarısından yakını ilköğretim seviyesindeki öğrencilerin okuma tutumları ile ilgilidir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı yapılan 16 tezin yapıldığı ile bölgeye, üniversiteye, enstitüye ve göre dağılımını göstermektir. Bu dağılım aşağıda yer alan Tablo6 da gösterirmiştir.

Tablo6: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerin bölge, il, üniversite, enstitüye göre sıklık frekans dağılımı:

BÖLGELER	f	%
Marmara Bölgesi	3	18.75
Ege Bölgesi	3	18.75
Güneydoğu Bölgesi	3	18.75
Doğu Anadolu Bölgesi	1	6.25
İç Anadolu Bölgesi	5	31.25
Akden iz Bölgesi Karadeniz Bölgesi	1 0	6.25 0
TOPLAM	16	%100
İLLER	f	%
ÇANAKKALE	1	6.25

KAYSERİ	1	6,25
ANKARA	4	25
İSTANBUL	2	12,5
ADANA	1	6,25
DİYARBAKIR	1	6,25
AFYON	1	6,25
GAZİANTEP	1	6,25
İZMİR	2	12,5
MUŞ	1	6,25
SİİRT	1	6,25
TOPLAM	16	100
ÜNİVERSİTE	f	%

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	2	12,5
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
SİİRT ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ	2	12,5
GAZİ ÜNİVERSİTESİ	1	6,25
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ	1	6,25

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ	2	12,5
ÇANAKKALE 18 MART ÜNİVERSİTESİ	2	12,5
TOPLAM	16	100
ENSİTÜLER	f	%
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSİTİTÜSÜ	9	56,25
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSİTİTÜSÜ	1	6,25
SOSYAL BİLİMLER ENSİTİTÜSÜ	6	37,5
TOPLAM	16	100

Tablo6 da görülmekte olduğu üzere okuma alışkanlığının öğrenci seviyelerin tutumuna ve bu tutumun akademik başarı, düşünme becerisi, ailesel faktörler arasında anlamlı bir ilişki konusunda 2006-2016 yılları arasında coğrafi bölgeye göre dağılımına bakıldığında %31.25 ile İç Anadolu Bölgesi birinci sıradadır. Diğer bölgeler sırasıyla %18.75 oranla Marmara, Ege, Güneydoğu bölgeleri;% 6.25 Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri gelir. Karadeniz Bölgesinde 2006-2016 arasında okuma alışkanlığı, ilgisi, tutumu ile ilgili bir lisansüstü teze rastlanmamıştır. Bu dağılıma bakıldığında lisansüstü programları bulunan eski ve köklü üniversitelerin bu bölgelerde olduğunu düşündürmektedir

2006-2016 yılları arasında öğrencilerin okuma alışkanlığı süreciyle ilgili yayınlanan tezlerin illere göre dağılımına bakıldığında %25 ile Ankara en önde gelen ildir. Bunu sırasıyla İstanbul (%12,5), İzmir (%12,5), Çanakkale (%6.25), Kayseri (%6.25 Adana (%6.25) ve diğer iller izlemektedir. Bu durum okuma alışkanlığı alanında yapılan çalışmaların bu illerde daha fazla yapıldığını göstermektedir.

Okuma alışkanlığı süreciyle ilgili 206-2016 yılları arasında yayınlanan 16 tezin içinde üniversite dağılımına bakıldığında, en fazla tez çalışması yayınlanan üniversiteler Dokuz Eylül Üniversitesi (%12.5) (f=2) , Yeditepe Üniversitesi (%12.5) (f=2), Çukurova Üniversitesi (%12.5) (f=2), 18 Mart üniversitesi (%12.5) (f=2) olurken, onu sırasıyla Necmettin Erbakan Üniversitesi (%6.25) (f=1), Gazi Üniversitesi (%6,25) (f=1), Gaziantep, Erciyes, Siirt, Atatürk, Hacettepe, Bilkent üniversitesi (6.25) (f=1) takip ettiği görülmektedir. Bunun yanında bu alanda az sayıda ya da sadece bir lisansüstü tez yayınlanan üniversiteler de çok çeşitli olarak tabloda görülmektedir Bu durumda öğrencilerde okuma alışkanlığı tutumu alanında araştırmaların gün geçtikçe arttığı yorumu yapılabilir. 2006-2016 yılları arasında okuma süreciyle ilgili yayınlanan tezlerin enstitülere dağılımına bakıldığında en fazla tez yayınlayan enstitünün Eğitim Bilimleri Enstitüsü (%56) (f= 9) olduğu görülürken, bunun ardından Sosyal Bilimler Enstitüsü (%37,5) (f= 6) ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü (%6.25) (f=1) geldiği anlaşılmaktadır.

Araştırmanın beşinci alt amacı 2005-2016 yılları arasında kitap okuma tutumu, alışkanlığı alanında yapılan 16 yüksek lisans tezinde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımını elde etmektir Bu amaçla elde edilen bulgular Tablo 7 de verilmiştir.

Tablo7: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin sıklığı ve frekans dağılımı:

Anahtar Kelimeler	f	%
Eleştirel düşünme	2	4.65
Kitap okuma alışkanlığı	10	23.25
Eleştirel düşünme eğilimi	1	2.32
Sınıf öğretmeni adayları	1	2.32
Eleştirel okuma becerisi	1	2.32
Üniversite öğrencileri	1	2.32
Ortaöğretim	2	4.65
Okuma	5	11.62

Akademik başarı	2	4.65
Anlama	1	2.32
9.sınıf	1	2.32
Öğrenci	1	2.32
Okuma sevgisi	1	2.32
Hemşirelik öğrencileri	1	2.32
Okuma alışkanlığını etki faktör	1	2.32
Üst düzey düşünme becerisi	1	2.32
Türkçe öğretimi	3	6.97
Bilgisayar internet kullanımı	1	2.32
Kitap okuma saati	1	2.32

Tutum	1	2.32
Ders kitabı	1	2.32
Okuma becerisi	1	2.32
Alışkanlık	1	2.32
Okuma amaçları	1	2.32
Okuma stratejileri	1	2.32
Toplam	43	100

Tablo7 de görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında yazılan 16 yüksek lisans tezinde kullanılan toplam 43 anahtar kelimenin kodlama yöntemiyle gruplandırılmıştır. Buna göre %23.25 (f=10) oranıyla kitap okuma alışkanlığı anahtar kelimeler arasında en fazla yüzde olarak bulunmuştur. %11.62 oranıyla okuma anahtar kelimesi 16 tez içerisinde kullanılan ikinci anahtar kelime olarak bulunmuştur. Bu bulgulardan yola çıkarak yazılan 16 yüksek lisans tezinde okuma alışkanlığı, okuma kelimeleri yoğun olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın altıncı alt amacı olarak 2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığı, ilgisi tutumları alanında yazılan 16 tezde kullanılan konu başlıkları oransal olarak dağılımını göstermektir. Bu amaçlar aşağıda verilen Tablo8de şu bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo8: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerin konu başlıklarının sıklık ve frekans dağılımı:

KONULAR	f	%
Okuma alışkanlıkları düzeyi	2 tez	12,5
Ortaokul öğrencilerinin okuma alışkanlığı ve bilgisayar internet kullanımına ilişkisi	1 tez	6.25
Okuma alışkanlığı etkilerini değerlendirmede çevrimiçi sistem	1 tez	6.25
Okuma saatlerinde öğretmen görüşleri	1 tez	6.25
Ortaokul öğrencilerin kitap okuma amacı	1 tez	6.25
Okuma alışkanlığında öğretmenlerin rolleri	2 tez	12.5

Sınıf seviyelerinin kitap okuma alışkanlığının akademik başarısına etkisi	2 tez	12.5
Kitap okumanın eleştirel okuma anlama düşünce becerileriyle ilişkisi	5 tez	31.25
Kitap okuma alışkanlığına etki eden faktör	1 tez	6.25
TOPLAM	16	100

Tablo8 da görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında YÖK TEZ tabanında yayımlanan 16 yüksek lisans tezde kullanılan başlıkların oransal dağılımına bakıldığında %31.25 (f=5) ile kitap okumanın düşünce becerileri ile olan ilişkisi en yüksek oranda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın yedinci alt amacı 2006-2016 yılları arasında YÖK Tez Tabanında incelenen 16 lisansüstü tezde seçilen araştırma desenlerini ve veri toplama araçlarını incelemektir. Tablo9 ve Tablo 10 de araştırma yöntemlerinin ve veri toplama aracının dağılımına ait bulunan bulgular gösterilmiştir.

Tablo9: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin sıklık ve frekans dağılımları:

Araştırma yöntemleri	f	%
Nicel yöntem	9	56.25
Nitel yöntem	3	18.75

Karma yöntem	4	25
Toplam	16	100

Tablo9 da görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılında okuma alışkanlığı ilgisi alanlarında yapılan 16 lisansüstü tezde kullanılan araştırma desenlerinin dağılımına bakıldığında en fazla (f=9) nicel araştırma deseninin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra araştırma desenlerinden nitel (f=3) araştırma deseninin en az tercih edildiği görülmektedir

Tablo10 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerinde: kullanılan veri toplama araçlarının sıklık ve frekans değerleri:

Veri toplama araçları	f	%
Anket	9	29.03
Literatür taraması	3	9.67
Görüşme formu	5	16,12

Ölçme	9	29.03
Tanıma formu	5	16,12
Toplam	31	%100

Tablo10 da verildiği gibi 2006-2016 yılında okuma alışkanlığı, ilgisi alanlarında yapılan 16 lisansüstü tezde kullanılan toplam (f=31) veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracı sayısının (f=31), incelenen lisansüstü tez sayısından (f=16) fazla olmasının sebebi bazı lisansüstü tezlerde birden fazla veri toplama aracının kullanılmasıdır. En çok kullanılan veri toplama aracı sırasıyla (f=9) anket ve (f=9) ölçmedir. Bunu sırasıyla (f=5) görüşme formu, (f=5) tanıma formu, (f=3) literatür taraması gelir.

Araştırmanın sekizinci alt amacı 2006-2016 yılların arasında kitap okuma alışkanlığı, ilgi tutumu alanında yazılan YÖK tez tabanında 16 lisansüstü tezin örneklem dağılımları incelemektir. Tablo11 de lisansüstü tezlerde kullanılan örneklem dağılımlarına ait bulgular verilmiştir.

Tablo11 de 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerde kullanılan örneklemlerin sıklık düzeyleri ve frekans dağılımları:

Örneklem	f	%
Ortaöğretim (lise)öğrencileri	1307	23.52

İlköğretim (2.sınıf-8.sınıf)	3020	54.36
Üniversite öğrencileri	612	11.01
Öğretmenler	616	11.08
Toplam	5.555	100

Tablo11de görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında okuma tutumu, ilgisi süreciyle ilgili yayınlanan 16 yüksek lisans tezlerinin örneklemlerinin dağılımına bakıldığında en çok (f=3020) ilköğretim öğrencilerin okuduğu görülürken bunu sırasıyla (f=1307) lise öğrencilerinin , (f=616) öğretmenlerin, (f=612) üniversite öğrenci grubunun tercih edildiği görülmektedir.

Araştırmanın dokuzuncu alt amacı 2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığı, ilgisi, tutumu süreciyle ilgili yayınlanan 16 yüksek lisans tezinde okuma tutumunun akademik başarı, düşünme becerileri, aile eğitimi, aile gelirleriyle arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla Tablo12 de okuma alışkanlığının ,akademik başarıya etkisi,,okuma alışkanlığının düşünce becerisiyle olan ilişkisi ve okuma alışkanlığının aile eğitimiyle ve aile geliri arasındaki ilişkiyi konu alan tez dağılımları oranı verilmiştir.

Tablo12: 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığını konu alan tezlerde başarı, beceri, aile eğitimi, aile geliri konularının tezlere göre sıklık değerleri ve frekansları:

	B aşarı-okuma	düş ünme becerileri-	A ile eğitimi	O kuma alışkan

	tutumu ilişkisi	okuma tutumu ilişki	okuma tutumu ilişki	lığı ile aile geliri
TEZLER	f	f	f	
9. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ AKADEMİK B.E.			x	x
ORTAÖĞRETİM 12.SINIFÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ-SİİRT ÖRNEĞİ			x	x
HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME DÜZEYLERİ VE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞINA İLİŞKİN TUTUMLARI		x	x	x
SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ELEŞTİREL DÜŞÜNME E .VE OKUMA ALIŞKANLIKLARINA İLİŞKİN TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ		x		x
ÜNİVERSİTE 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA EVE ELEŞTİREL OKUMA BECERİLERİ ÜZERİNE BİR DURUM Ç			x	

8.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIKLARI VE OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞ		X		
DÜŞÜK SOSYO-EKONOMİK DÜZEYDE OLAN 2. SINIFÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA SEVGİSİ VEALIŞKANLIĞI KAZANMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİNİNCELENMESİ			X	
İDARECİ VE ÖĞRETMENLERİN ÖĞRENCİLERDE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞININ GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİNİN İN.			X	
İLKÖĞRETİM 4. VE 5. SINIF ÖĞRENCİLERİNDE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞININ İNCELENMESİ			X	X
İLKÖĞRETİM 4.5.SINIFÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIKLARI İLE ÜSTDÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN D.		X		
İLKÖĞRETİM 5. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞIİLE TÜRKÇE DERSİ AKADEMİK BAŞARILARIARASINDAKİ İLİŞKİNİNİNCELENMESİ			X	X
İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞIİLE BİLGİSAYAR - İNTERNET KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİNİNDEĞERLENDİRİLMESİ			X	

İLKÖĞRETİM İKİNCİ KADEME ÖĞRENCİLERİNE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞI KAZANDIRMADA TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ				
İLKÖĞRETİM OKULLARINDA DÜZENLENENKİTAP OKUMA SAATLERİNE İLİŞKİNÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: BİR DURUM ÇALIŞMASI, SİNCAN İLÇESİ ÖRNEĞİ				
ORTAOKUL 6-7-8.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA AMAÇ VE ST.				
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA ETKİNLİKLERİNİN ÇEVRİMİÇİ TAKİP VE DEĞERLENDİRME SİSTEMİNİN GELİŞTİRİLMESİ				
TOPLAM		4	9	6

Tablo12 de görülmekte olduğu üzere 2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığı, ilgi, tutum üzerine yazılan 16 yüksek lisans tezde en çok okuma alışkanlığı ile aile eğitimi arasındaki ilişkiyi inceleyen tezler (f=9), sonrasında okuma alışkanlığı ile aile geliri arasındaki ilişkiyi inceleyen tezler (f=6),okuma alışkanlığı ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen tezler

(f=4),okuma alışkanlığı ile düşünme becerileri arasındaki ilişkiyi inceleyen tezler (f=4) dağılım göstermiştir.

Araştırmanın onuncu alt amacı okuma alışkanlığı ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirtmektir 2006-2016 yılları arasında dört tez incelenerek bulgular Tablo13 te verilmiştir

Tablo13: Okuma alışkanlığı ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişkisinin sıklık ve frekans değeri:

Okuma alışkanlığı ile akademik başarı arasında anlamlı fark ilişkisi	F	%
Anlamlı farklılık vardır	4	100
Anlamlı farklılık yoktur	0	0
Toplam	4	100

Tablo13 de görülmekte olduğu üzere okuma alışkanlığı ile akademik başarı arasında (f=4) %100 anlamlı farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır Buna göre öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı akademik başarıları üzerinden anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın on birinci alt amacı okuma alışkanlığı ile düşünme becerileri arasında ilişkiyi belirlemektir. Bu amaçla 2006-2016 yılları arasında incelenen dört tez üzerinden elde edilen bulgular Tablo14 de verilmiştir.

Tablo14:Okuma alışkanlığı ile düşünme becerileri arasında anlamlı bir ilişkinin sıklık ve frekans dağılımı:

Okuma alışkanlığı ile düşünme becerisi arasında anlamlı fark ilişkisi	f	%
Anlamlı farklılık vardır	3	75
Anlamlı farklılık yoktur	1	25
Toplam	4	100

Tablo14 de görülmekte olduğu üzere okuma alışkanlığı ile düşünme becerileri arasında (f=3) %75 oranında anlamlı fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre öğrencilerin kitap okuma alışkanlığının düşünce becerileri üzerinde %75 oranında anlamlı bir ilişkisi vardır.

Araştırmanın on ikinci alt amacı okuma alışkanlığı üzerinde öğrencinin anne baba eğitimi arasında anlamlı bir ilişkiyi belirlemektir.2006-2016 yılları arasında incelenen toplam 16 tezden 9 u öğrencinin okuma alışkanlığı ile aile eğitimi arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneliktir. Elde edilen bulgular Tablo15verilmiştir.

Tablo15:Okuma alışkanlığı ile aile eğitimi arasında anlamlı bir farkın sıklıkları ve frekans dağılımı:

Okuma alışkanlığı ile aile eğitimi arasında anlamlı fark ilişkisi	f	%
Anlamlı farklılık vardır	6	66,66
Anlamlı farklılık yoktur	3	33,33
Toplam	9	100

Tablo 15 te görülmekte olduğu üzere okuma alışkanlığı ile öğrencinin aile eğitimi arasında(f=6) %66 oranında anlamlı farklılık olduğu yönünde bulgu elde edilmiştir. Buna göre öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı üzerinde aile eğitimlerinin anlamlı bir ilişkisi vardır.

Araştırmanın on üçüncü alt amacı öğrencilerin okuma alışkanlığı ile aile geliri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirmektir. Bu sebeple 2006-2016 yılları yazılan 16 tezin incelemesinde 6 sının okuma alışkanlığı-aile geliri ilişkisini incelediği görülmüştür. Elde edilen bulgular Tablo 16 da verilmiştir.

Tablo16:Okuma alışkanlığı ile aile geliri ilişkisinin sıklık ve frekans dağılımı:

Okuma alışkanlığıyla aile geliri arasında anlamlı fark ilişkisi	f	%
Anlamlı farklılık vardır	3	50
Anlamlı farklılık yoktur	3	50
Toplam	6	100

Tablo16 da görülmekte olduğu üzere okuma alışkanlığı ile aile geliri arasında anlamlı farklılık (f=3) %50 oranında bir dağılım göstermiştir Buna göre okuma alışkanlığı ile aile geliri arasında yarı yarıya bir ilişki vardır.

Sonuç, Tartışma, Öneriler

Literatürde yeni ve özgün araştırmalar çıkarabilmek için önceki araştırmalara ilişkin konu dağılımlarını, yöntem ve eğilimlerin neler olduğunun, bunların yıllar itibariyle nasıl bir gelişme gösterdiğinin ortaya konması; yine benzer çalışmalar ile oluşabilecek yığılmaların önlenmesi ve eksiklerin belirlenmesi araştırmacılara katkı sağlayabilir. Bu sebep güdülerek öğrenci seviyelerine göre kitap okuma alışkanlığı, ilgisi, tutumu ve bu tutumun akademik başarıya düşünme becerisine ilişkin Türkiye'de 2006-2016 yılları arasında yapılan 16 yüksek lisans tezi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir Araştırma veri analizlerin alt amaçları doğrultusunda kategoriler oluşturulmuştur. YÖK Tez tabanında incelenen 16 tezin yılı, türü, incelediği coğrafi bölgede, il, üniversite, enstitü, araştırmacıların danışmanına ve cinsiyetine göre dağılımı, tezlerin başlıkları ve kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı, tezlerin yöntemi, örneklemi, veri toplama araçları dağılımı incelenmiştir. Ayrıca tezlerde konu olan okuma alışkanlığı ile akademik başarı, aile geliri, aile eğitimi, düşünce becerileri arasındaki ilişkinin oransal dağılımı gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını oluşturan yayımlanmış

16 lisansüstü tez ile ilgili veriler frekans ve yüzde analizi kullanılarak çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Bütün bunlara göre elde edilen bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Araştırmada 2006-2016 yılları arasında öğrencilerin okuma alışkanlığı, tutumuyla ilgili yayımlanmış lisansüstü tezlerin incelenmesi sonucu tez çalışmalarının büyük çoğunlukla 2013 %31 yılında yapılmış olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu tezlerin %100 tamamı yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. Karadağ (2014) yılında yaptığı çalışmada okuma alışkanlığı, tutumu ile ilgili yapılan tezlerin yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bu sebeple ileride okuma alışkanlığı, ilgisi tutumu alanında araştırma yapacak araştırmacıların lisansüstü doktora tezi çalışması yaparak bilim dünyasına katkı sağlayacağını umuyoruz. Tezleri yazan araştırmacıların cinsiyetine bakıldığında %56 oranında bayan araştırmacıların daha fazla olduğu belirlenmiştir Erkek araştırmacıların oranı %43 olarak görülmüştür. Tezlerin yapıldığı coğrafi bölge ve il dağılımlarına bakıldığında ise karşımıza en çok %31 ile İç Anadolu Bölgesi ve bununla paralel olarak %25 ile de Ankara ili çıkmaktadır Özdemir(2018) yılında yaptığı çalışmada okuma konusunda en çok çalışma yapan üniversitelerin GaziAtatürk Ankara Abant Üniversiteleri olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada tezlerin yapıldığı ilin %25 oranla Ankara ili olduğu bulgusuyla örtüşmektedir.2006-2016 arasında okuma alışkanlığı ilgi tutumu konusunda yazılan 16 tez yer almayan bölge Karadeniz Bölgesidir. Ele alınan tezlerin %56 sı eğitim enstitüsü tarafından yapıldığı bilgisini vermektedir Ele alınan tezlerin danışmanları %33 oranıyla profosör öğretim görevlisidir. İncelenen 16 tezin danışman unvanlarında doçent öğretim görevlisiyle (f=0)çalışılmadığı bulgusu bulunmuştur. İleri yıllarda okuma alışkanlığı alanında çalışma yapacak olan araştırmacıların bu eksikliğin gidermesini umuyoruz.

2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığı alanında yazılan 16 yüksek lisans tezinde toplam 43 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerden sıklık derecesine bakıldığında okuma alışkanlığı %23 en yüksek kullanılan anahtar kelime olarak karşımıza çıkmaktadır

Araştırmada nicel yöntemlerin (%56) ağırlıklı olarak kullanıldığı, bunu karma araştırmaların (%25) takip ettiği, nitel yöntemlerin (%18) ise çok az olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla nicel araştırma kategorisinde bulunan çalışmaların çoğunlukta (%56) olduğu

ortadadır. Arık ve Türkmen (2009) nicel araştırma türlerinin (%68) nitel araştırmalara (%19) oranla daha fazla kullanıldığını belirlemiştir. Nitel araştırmaların derinlemesine bir araştırma gerektirmesi, uzun zamanda verilerinin toplanması ve çözümlenmesi ayrıca toplanan verilerin çözümlenmesinin daha büyük çaba gerektirmesi, araştırmacıların nicel çalışmaları tercih nedeni olarak sayılabilir. Ancak okumanın niteliğinin, okuma ile ilgili sorunların daha sağlıklı bir biçimde ortaya konulabilmesi için nitel araştırmalara yer verilmesi yararlı olacaktır. Günümüzde bazı araştırmacılar hem nicel hem de nitel yöntemi bir arada bulunduğu karma yöntemi de tercih etmektedir

Tezlerde kullanılan veri toplama aracı olarak ölçek (%29) ve anketlerin (%29) eşit olarak ön planda kullanılmıştır. Bu durum nicel çalışmaların ağırlıklı olması sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri de tezlerde incelenen örneklemin %54 oranında ilköğretim öğrencilerinin oluşturduğu buna bağlı Türkiye de 2006-2016 yılları arasında okuma alışkanlığı, ilgisi alanında yazılan 16 tezin araştırma grubunun yarısından fazlasının ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin oluşturduğunu yer alır. Bu sonuç Akaydın ve Çeçen (2015) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. Okuma alışkanlığı alanında ileride yapılacak olan çalışmalarda araştırmacıların kapsam geçerliliğini arttırmak için ilköğretim öğrencileriyle birlikte 10.sınıf,11.sınıf öğrencilerinin de araştırmaya dahil edip örneklemlerini genişletmesi daha verimli çalışmaların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kitap okuma alışkanlığının öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etkisi incelendiğinde %100 oranında bulgu bulunmuştur. Bu bulguya benzer şekilde Gallik (1999) çalışmasında okuma ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki olduğunu; Yaman ve Süğümlü (2010) çalışmalarında, okuma alışkanlığının öğrencilerin akademik başarılarında etkili olduğunu; Acıyan (2008) çalışmasında, okuma alışkanlığı ve akademik başarı arasında olumlu yönde ilişki olduğunu belirtmiştir Bu durum bizlere kitap okumanın önemi ve özellikle öğrencilerin ders başarısı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu ifade etmektedir.

Okuma alışkanlığının aile eğitimi arasındaki ilişki incelendiğinde %66 oranında ailenin eğitimli olması öğrencinin kitap okuma alışkanlığını olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bayram (1990), okuma alışkanlığı kazanmış öğrencilerin ailelerinin eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir Eroğlu (1999) da çevrenin özellikle de ebeveynlerin eğitim durumunun öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı üzerinde bariz bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır Keleş'e (2006,71) göre, üst düzeyde eğitim alan anne babaların alt düzeyde eğitim alan anne babaya göre daha çok kitap okudukları söylenebilir. Bu sebeple üst düzeyde eğitim alanlar çocuklarına kitap okuma hususunda örnek olabilirler ve çocuklarını okumaya yönlendirmede daha bilinçli davranabilirler; onlara yaş, zekâ ve ilgilerine uygun kitaplara ulaşmada rehber olabilirler. Üst düzeyde eğitim alanların evinde doğal olarak daha fazla kitap vardır ve çocukları daha küçük yaşta iken birçok kitapla karşılaşabilmektedir. Buna karşın, alt düzeyde eğitim alanların çocukları, evde çoğunlukla ders kitabının dışında kitap görmeden yetişmektedir. Bu durum, öğrenciler arasında okuma alışkanlığı bakımından anne ve babasının eğitim düzeyi daha yüksek olanlar lehine fark oluşturmaktadır Bu durum çalışmamızda ortaya çıkan okuma alışkanlığı ile aile eğitimi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusunu desteklemektedir.

Okuma alışkanlığı ile öğrencilerin ailenin gelir ilişkisi incelendiğinde %50 oranında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu bulgusu bulunmuştur. Keleş (2006) 'in araştırmasına göre ailenin gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin kitap okuma alışkanlık düzeyleri de artmaktadır. Tosunoğlu'nun (2002,547) da belirttiği gibi, kitap edinme ve kitap okuma konusunda kabuller geliştirme ile ekonomik durum arasında bir paralellik vardır. Ekonomik durumu iyi olan aileler çocuklarının her türlü ihtiyacını karşılarken, ekonomik durumu iyi olmayan aileler zorlanmaktadır. Keleş'in çalışması da bu bilgiyi destekler niteliktedir. Bu sonuçlardan farklı olarak Çetin(2013) tarafından yapılan araştırmada gelir düzeyinin okuma alışkanlığının kazanılmasında çok fazla etkili olmadığı sonucuna varmıştır Bu araştırmaların aksine Kurulgan ve Çekerol (2008) yapmış oldukları çalışma sonucunda üniversite öğrencilerinin kitap okuma sıklıkları ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını saptarken; Arı ve Demir (2013) yapmış oldukları çalışma sonucunda ilköğretim bölümü öğretmen adaylarının

kitap okuma alışkanlıklarına yönelik tutumlarının aile gelir düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmadığını belirlemiştir.

Bu araştırmada okuma alışkanlığı, tutumu ile düşünme becerisi arasında ilişki incelendiğinde %66 oranında pozitif anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Gündüz'ün (2015) yaptığı çalışmada bu bulguyu destekler niteliktedir. Ayrıca çağdaş yaratıcı, yapıcı ve özgür düşünceye sahip, üretken, eleştirel bakan bireylerden oluşan bir toplum olmak okuma bilinci aşılanmış bireylerle mümkündür. (Gömleksiz, 2004b) Kitap okuyan bir birey düşünen, algılayan, sorgulayan, yorum yapabilen, olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurabilen bireylerdir.

Araştırmanın 2006-2016 yılları arasında kitap okuma alışkanlığı, ilgisi tutumunun akademik başarı ,düşünme becerisiyle olan ilişkisi konusunda incelenen tezlerin genel sonuçlarına bakıldığında Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalarda doktora düzeyinde çalışmaların çok fazla yapılmadığı ortaya çıkmıştı Yapılan çalışmalarda genellikle ilköğretim2. 4.5.6.7.8 sınıf düzeyleri olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ancak ortaöğretim öğrencileri, öğretmen adayları, idareciler, veliler üzerinde çok fazla araştırma yapılmadığı anlaşılmıştır. İncelenen 16 tez çoğunlukla nicel yöntemlerden tarama modeli ve veri toplama araçlarından anket, ölçeklerin kullanıldığını boylam araştırması gibi farklı desenlerin çok benimsenmediği orta çıkmıştır. Araştırmanın bu sonuçları Yaşar ve Güvey-Aktay'ın (2012) Türkiye'de okuma alanında "en çok tarama modelinde nicel veri toplama yollarının kullanıldığı, nitel veri toplama yollarının kullanıldığı az sayıda tezin olduğu belirlenmiştir" ve "İlköğretim 1.,2.,3.ve 7. sınıf düzeyinde örneklemlerle, diğer sınıf düzeyindekilere göre daha az çalışıldığı sonucuna varılmıştır" biçimindeki araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bunu yanında çalışmaların Karadeniz bölgesinde yapılmaması diğer önemli bir eksikliktir. Tezlerin danışman öğretim üyeleri dağılımı incelendiğinde çalışmalarda yar doç, prof unvanlı öğretim üyeleri yer alırken doçent unvanlı öğretim üyelerinin yer almadığı ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda sunulan bu eksikliklerin bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların alandaki boşluğu doldurmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmamızın sonucunda ortaya çıkan okuma alışkanlığının akademik başarı ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu daha önce yapılan

alan yazısı çalışmalar tarafından desteklenen bir durumdur. Öğrencilerin aile eğitim seviyesi ise okuma alışkanlığının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında okuma alışkanlığı ile aile geliri arasında %50 pozitif anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Son olarak araştırmamızda ortaya çıkan okuma alışkanlığının gelişmesi öğrencilerin düşünme becerilerini %%66 oranında pozitif anlamlı bir ilişkinin olması konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar tarafından desteklenmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayanarak şu öneriler getirilebilir:

-Okuma alışkanlığı, ilgisi alanında yapılacak çalışmaların sadece yüksek lisans tezi ile sınırlandırılmaması gerektiği, doktora tez çalışmasını yapılabilmesi önerisi getirilebilir.

-Araştırmaların çoğunluğu İç Anadolu Bölgesinde yapılmıştır. İlerleyen yıllarda okuma alışkanlığı alanında yapılacak çalışmalarsa sadece İç Anadolu Bölgesi değil Türkiye'nin diğer coğrafi bölgeleri de çalışma sahası olarak belirlenmelidir.

-Örneklem boyutunda öğretmen ve öğrencilerin yanı sıra okul yöneticilerinin ve velilerin de yer aldığı araştırmalar yapılabilir

-Nitel çalışma yönteminin çalışma alanlarında sıklıkla kullanılabilmelidir.

Kaynakça

Acıyan, A.A.(2008).Ortaöğretim öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişki. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Akaydın, Ş.Çeçen M.(2015). Okuma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir içerik analizi Eğitim ve bilim dergisi Cilt 40 (2015)sayı 178-183-198.

Akça, Ç.(2006).İlköğretim ikinci kademe öğrencilerine kitap okuma alışkanlığı kazandırmada Türkçe Öğretmenlerinin Rolü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Yeditepe Üniversitesi. İstanbul.

Akmersin, B.(2016).Düşük sosyo-ekonomik düzeyde olan 2.sınıf öğrencilerinin kitap okuma sevgisi ve alışkanlığı kazanmasına etki eden faktörlerin incelenmesi(yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep.

Akyol, H. (2006). Türkçe ilk okuma yazma öğretimi (5. bs.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Arı, E.ve Demir, M. K. (2013). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlıklarının değerlendirilmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1(1), 116-128.

Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığına Yönelik Tutumları. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C.6, S.11, 265- 300.

Bayram, S. (2001). Türkiye'de Kitap Okuma Alışkanlığı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Bircan, İ. ve Tekin, M. (1989). Türkiye'de Okuma Alışkanlığının Azalması Sorunu ve Çözüm Yolları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 22(1), 393–410.

Coşkun, E. (2002). Okumanın hayatımızdaki yeri ve okuma sürecinin oluşumu. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 11, 231-244

Çetin, S. (2013).Ortaöğretim 9.sınıf öğrencilerin kitap okumaya yönelik tutumlarının akademik başarıya etkisi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Atatürk Üniversitesi. Erzurum.

Davarcı, N.(2013).İlköğretim 8.sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile bilgisayar-internet kullanımı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Çukurova Üniversitesi. Adana.

Demir, A.Z.(2016).Ortaöğretim son sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarının incelenmesi-Siirt örneği(yayımlanmış yüksek lisans tezi).Siirt Üniversitesi. Siirt.

Gallik, J.D. (1999). Do they read for pleasure? Recreational reading habits of college students. Journal of Adolescent & Adult Literacy, 42(6), 480-489.

Gömleksiz, M.N.(2004-b).Geleceğin Öğretmenlerinin Kitap Okumaya İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1). (http://efdergi.yyu.edu.tr)

Gül,M.(2013).Ortaokul 6.7.8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma amaç ve stratejileri (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.

Gündüz,B.(2015).Üniversite 1.sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları ve eleştirel okuma becerileri üzerine bir durum çalışması(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. Ankara.

Güngör, E. (2009).İlköğretim 5.sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Çukurova Üniversitesi. Adana.

Hanedar, R.T. (2011). 8.sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları ve okuduğunu anlama becerileri üzerine bir araştırma(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Karadağ, R.(2014). Okuma İlgisi, Tutumları ve Alışkanlığı Konusunda Yapılmış Çalışmaların Lisansüstü Tezlere Dayalı Analizi:YÖK ve ProQuest Veri Tabanları Örneklemi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 35 (Ocak 2014/I), ss. 1-17

Keleş,Ö.(2006).İlköğretim 4.ve 5. Sınıf öğrencilerinde kitap okuma alışkanlığının incelenmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.

Kırmacı, Ö.(2015).Ortaokul öğrencilerinin Kitap okuma etkinliklerinin çevrimiçi takip ve değerlendirme sisteminin geliştirilmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Kurulgan, M. ve Çekerol, G. S. (2008). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 237–258.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete, Web Adresi: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26184_0.html (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

Özdemir, S.(2018).Okumaya ilişkin lisansüstü araştırmaların eğilimleri. Ana Dili Eğitimi Dergisi,6(4),1161-1178.

Rizopoulos, L.A., & Wolpert, G. (2004). An overview of the techniques used to develop the literacy skills of adolescents with developmental delays. Education, 125(1), 130-136.

Sünbül, A. M., Yılmaz, E., Demirer, V., Ceran, D. Işık, A., Çintaş, D., Çalışkan, M. ve Alan, S. (2010). İlköğretim öğrencileri kitap okuma alışkanlıkları: Konya ili araştırma raporu. (5-6-7-8. Sınıflar).

Şenyiğit, Ç. (2016).Sınıf öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin ve kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

Tekgül, K.(2013).İdareci ve öğretmenlerin öğrencilerde kitap okuma alışkanlığının geliştirilmesine yönelik düşüncelerin incelenmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi) .Yeditepe Üniversitesi. İstanbul.

Tosunoğlu, M.(2002), "Türkçe Öğretiminde Okuma Alışkanlığı ve Çocukların Okuma Eğilimleri", Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 609.

Uysal, K.P.(2010).İlköğretim okullarında düzenlenen kitap okuma saatlerine ilişkin Öğretmen görüşleri: Bir durum çalışması, Sincan ilçesi örneği(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Yaman, H. ve Süğümlü, Ü. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin ders dışı kitap okuma alışkanlıkları. Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(1), 291-306.

Yaşar, Ş. ve Güvey-Aktay, E. (2011). Türkiye'de okuma alanına ilişkin yapılan tezlerin incelenmesi. X. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu'nda sunulmuş sozlu bildiri. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Yavaş,S.(2003).İlköğretim 4.ve5. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları ile üst düzey düşünme becerileri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi. Konya.

Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. Bilgi Dünyası, 5 (2), 115 – 136.

Yılmaz, D.E.(2010).Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ve kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumları(yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK ALGILARININ METAFORLAR YOLUYLA İNCELENMESİ

Murat Demir

Özet

Bu çalışma ile ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik metaforik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 2018-2019 Öğretim Yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde öğrenim gören 90 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerin oluşturdukları metaforlar ve bu metaforları oluşturma nedenleri temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerini Ahlâklı, Akıllı, Bilgili, Dayanıklı, Dini Konularda Bilgili, Güzel ve Ahlâklı, Saygılı olmak üzere 7 kategoride algıladıkları görülmüştür. Herhangi bir kategoriye dâhil edilemeyen metaforlar ise Diğer kategorisinde belirtilmiştir. Öğrencilerin oluşturdukları metaforlar analiz edildiğinde 57 farklı metafor oluşturdukları görülmektedir. Öğrencilerin ürettikleri metaforlar Bilgili ve Dini Konularda Bilgili kategorilerinde yoğunlaşmıştır. Öğrenciler Bilgili kategorisinde 20, Dini Konularda Bilgili kategorisinde ise 19 metafor üretmişlerdir. En az metafor üretilen kategoriler ise 2'şer metaforla Akıllı ve Saygılı kategorileridir. En çok üretilen metaforlar ağaç, çiçek ve kitap metaforları olmuştur. Ağaç ve kitap metaforları daha çok bilgiyi temsil etmek için kullanılmıştır. Çiçek metaforu ise hem bilgiyi hem de güzel ve ahlâklı temsil etmek için kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerini hem genel konularda hem de dini konularda bilgi seviyesi yüksek öğrenciler olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin imam hatip lisesi öğrencilerini daha çok karakter yönünden değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul Öğrencileri, Metafor, İmam Hatip Lisesi Öğrencileri

Giriş

Toplumların gelişimi için eğitim en temel unsurdur. Özellikle temel eğitimden sonra genç nüfus ekonomik, mesleki kaygılar, anne baba yönlendirmeleri gibi çeşitli gerekçelerle farklı türde eğitim veren okullara yönelmektedirler. İmam hatip liseleri de bu lise türlerinden biridir (Sertdamar, 2003).

Türkiye'de imam hatip liselerinin açılması 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreselerin kaldırılması ile başlar. Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde çok yönlü insan yetiştiren bir eğitim kurumu olan medreselerin yıllar içinde giderek niteliği azalmış, Tanzimat dönemi ile beraber batılı tarzda okulların açılmasıyla sadece dini nitelikte bir yapı olarak kalmıştı (Ergün, 2005). Medreselerin kapanmasıyla din adamı yetiştirme ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla 29 ilde imam hatip lisesi açılmıştır. Toplumun çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkemizde din eğitimi ve öğretimi verilen imam hatip liselerine ilgi her zaman yoğun olmuştur (Sertdamar, 2003).

İmam hatip liselerindeki kalitenin artmasında nicelik artışının yanında nitelik artışı da önem arz etmektedir. Bunu için de nitelikli öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etmesi gerekir. Ortaokuldan sonra öğrencinin imam hatip lisesini bilinçli olarak tercih etmesi, kazanacağı becerilerin hem ekonomik hem sosyal yönden gelecekteki meslek hayatı ve sosyal hayatına olumlu katkı yapacağını düşünmesi imam hatip liselerinin eğitim kalitesini olumlu yönde etkileyecektir. Aynı zamanda lise öğrenciliği dönemi yoğun bir sınav maratonunun olduğu, liseden sonraki hayatını doğrudan etkileyecek bir dönemdir. Öğrencinin lise seçimi, hangi üniversitede okuyacağını, gelecekteki iş durumunu, kimlerle arkadaşlık edeceğini, hatta eş seçimini bile etkileyebilir. Bu yüzden lise tercihi öğrencinin hayatında alacağı en önemli kararlardan biridir (Korkmaz, 2013). Öğrencilerin tercih edecekleri liseden beklentilerinin ve o

lisede okuyan öğrencilere yönelik algılarının belirlenmesi öğrencilerin doğru şekilde yönlendirilmeleri için önem arz etmektedir. Öğrencilerin bu algıları metaforlar yoluyla belirlenebilir.

Metafor bir kavramın daha bilindik kelimelerle tanımlaması olarak açıklanabilir. Metaforların öğretim metodu olarak kullanılması çok eskilere dayansa da eğitim ve öğrenme amacıyla kullanılması yakın zamanlarda olmuştur. Metafor insanların kendi iç dünyalarını anlaması ve yapılandırılmasına da yarar. Öğretmenler genellikle soyut kavramları açıklamak için somut örnekler vererek bilinçsiz olarak metaforları kullanırlar (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Bu sayede öğrencilerin yeni karşılaştıkları bir kavramı, zaten bildikleri, aşina oldukları başka bir kavram ile mukayese ederek anlamasını ve içselleştirilmesini sağlar. Metaforların zihinsel bir model olarak güçlü olması da bu özelliği sebebiyledir. Ancak tek bir metaforun bir olguyu her yönüyle tanımlayabilmesi mümkün değildir. Tanımlanacak olguyu açıklamak için alternatif metaforlara da ihtiyaç vardır (Saban, 2008).

Yaptığımız araştırmada ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik metaforik algılarını belirleyerek imam hatip liselerinde okuyan öğrencilere bakış açılarını, bu öğrencilerin onların gözünde hangi özelliklerinin ön plana çıktığını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik algıları tespit edilerek olumlu algılarının güçlendirilmesine, olumsuz algılarının ise ortadan kaldırılmasına yönelik hangi çalışmaların yapılabileceği belirlenebilir. Ayrıca günümüzde ortaokul öğrencilerinin lise tercihlerinde imam hatip liselerini tercih etmedikleri gözlemlenmektedir. Bu tercihin sebepleri arasında ortaokul öğrencilerinin gözünde imam hatip lisesi öğrencilerinin algılarının etkisinin olup olmadığının belirlenmesi açısından da bu araştırma önem arz etmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma kavramı "etnografik araştırma, antropolojik araştırma, durumsal araştırma, teori geliştirme, eylem araştırması, olgu bilim çalışmaları" gibi değişik disiplinleri kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılır (Yıldırım, 1999). Nitel araştırmalarda "gözlem, görüşme, doküman analizi" gibi veri toplama araçlarını kullanılarak katılımcıların tecrübelerinin belirlenmesi amaçlanır. Olgu bilim deseninde ise bu tecrübeler derinlemesine ve kapsayıcı bir yaklaşımla incelenerek katılımcıların deneyimleri bütüncül bir tanımlama ile belirlenir. Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik metaforik algıları katılımcıların oluşturdukları metaforlar yoluyla belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma gurubunu 2018-2019 Öğretim Yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde bulunan 1 ortaokul ve 1 imam hatip ortaokulu 8. sınıfına devam eden 90 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışma grubuna ait bilgiler Tablo:1'de yer almaktadır.

Tablo 5

Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

	Gruplar	*f*	%
Cinsiyet	Kadın	75	83
	Erkek	15	17

Okul Türü	Ortaokul	23	25
	İmam Hatip Ortaokulu	67	75
Toplam		90	100.0

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunda yer alan katılımcıların %83'ünün kız öğrencilerden, %17'sinin erkek öğrencilerden oluştuğu, %25'inin ortaokul, %75'inin imam hatip ortaokulu öğrencisi olduğu görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri katılımcıların iç dünyasına girerek düşüncelerini anlamak amacıyla hazırlanan görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formu araştırmacılar tarafından taslak olarak hazırlanmış, daha sonra uzman görüşü alınarak forma son hâli verilmiştir. Görüşme formu katılımcıların hayal güçlerine dayalı metaforlar oluşturması için açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur.

Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara cinsiyetleri ve bulundukları okul türü sorulmuştur. İkinci bölümde ise katılımcıların hayal güçleriyle oluşturacakları metaforu ve bu metaforu hangi sebeple oluşturduklarını yazacakları "İmam Hatip Lisesi Öğrencileri……..…'a benzer ve Çünkü; ……. " şeklinde 2 tane boşluk doldurma alanı bulunmaktadır. Katılımcıların oluşturacakları metaforlar ve bu metaforlar hangi sebeple oluşturdukları dikkatle incelenmiştir. Çünkü aynı metaforu farklı katılımcılar farklı nedenlere dayandırabilmektedirler.

Verilerin toplanma sürecinde 2018 – 2019 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde bulunan 1 ortaokul ve 1 imam hatip ortaokuluna araştırmacılar tarafından gidilerek görüşme formları uygulanmıştır. Katılımcılardan toplanan 106 görüşme formundan 16 tanesi eksik ya da birden fazla cevap verildiği için elenmiş geri kalan 90 form veri analizi için kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi "içerik analizi" yöntemiyle yapılmıştır. İçerik analizi yöntemi nitel veri analiz yöntemlerinin en sık kullanılanlarından biridir. İçerik analizi yönteminde tümdengelim metodu takip edilir. Öncelikle araştırmacılar araştırma konusu ile ilgili kategoriler geliştirir. Daha sonra incelenen verilerde bu kategorilere uygun kelime ya da cümleler sayılır. Bu aşamada araştırmacılar aynı metin üzerinden benzer bir araştırmayı yürütecek başka araştırmacıların da aynı sonuçlara ulaşabilecekleri kategoriler belirlemelidir.

Kodlama ve Ayıklama

Bu araştırmanın ilk aşamasında katılımcıların doldurduğu görüşme formları gözden geçirilmiş, katılımcıların bazılarının metafor üretemedikleri, bazılarının ise ürettikleri metafora mantıklı bir gerekçe belirtemedikleri belirlenerek bu formlar değerlendirmeye alınmamıştır. Görüşme formları katılımcıların okul türü ve cinsiyetlerini belirtecek şekilde (O: Ortaokul, İ: İmam Hatip Ortaokulu, E: Erkek, K: Kız) "OK1, OE1, İE1, İK1….." olarak kodlanmıştır. Bu kodlama görüşme formunun birinci bölümünde bulunan cinsiyet ve okul türü sorularına verilen cevapların da sonuçlarının elde edilmesini sağlamıştır.

Örnek Metafor Derleme

Görüşme formlarından değerlendirmeye alınan 90 görüşme formu incelenerek katılımcıların İmam Hatip Lisesi öğrencilerine ilişkin 57 farklı metafor ürettikleri belirlenmiştir.

Kategori Geliştirme Aşaması

Katılımcıların ürettikleri metaforlar "Ahlâklı, Akıllı, Bilgili, Dayanıklı, Dini Bilgili, Güzel ve Ahlâklı, Saygılı, ve Diğer" olmak üzere 8 kategoride toplanmıştır. Bulgular bölümünde kategorisini en iyi temsil eden metaforlar ilgili kategorinin hemen altında örnek olarak verilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bir araştırmanın amacına ulaşabilmesindeki en önemli konulardan biri verilerin toplanması, analiz edilmesi ve bulgularının ortaya konmasında geçerlik ve güvenirliğinin sağlanmasıdır. Bu araştırmada görüşme formları aracılığıyla toplanan veriler incelenerek 57 farklı metafor üretildiği sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra bu metaforların oluşturulma sebepleri incelenerek metaforları temsil ettiği düşünülen 8 kategori oluşturulmuş ve metaforlar bu kategoriler altına yerleştirilmiştir. Araştırmanın güvenirliğini sağlamak, kategorilerin altına yerleştirilen metaforların yer aldıkları kategoriyi temsil edip etmediklerinin kontrol etmek için bir alan uzmanı görüşüne başvurulmuştur. Katılımcıların ürettikleri 57 farklı metafor ile metaforların oluşturulma sebepleri ve bu metaforlar için oluşturulan 8 kategori eşleştirme yapılmadan alan uzmanı ile paylaşılmış ve metaforları kategorilere yerleştirmesi istenmiştir. Daha sonra uzman tarafından yapılan eşleştirmelerin her biri araştırmacılar tarafından yapılan eşleştirmeler ile karşılaştırılmıştır. Araştırmanın güvenirliği için Miles ve Huberman'ın (1994), güvenirlik= görüş birliği/görüş birliği+görüş ayrılığı x100) formülü ile hesaplanmıştır. Uzman tarafından yapılan eşleştirmeler ile araştırmacılar tarafından yapılan eşleştirmeler kıyaslandığında ilgili formül yönünden güvenirlik = (../..+..)x100= %..... olarak tespit edilmiştir. Nitel araştırmalarda güvenirliğin %70'in üzerinde olması araştırmanın güvenirliği açısından olumludur.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın problem cümlesi ve alt problemlerine ait bulgular kategorize edilerek tablolaştırılmış ve çıkan sonuçlara yer verilmiştir.

Katılımcıların "İmam Hatip Lisesi öğrencileri …….. 'ya benzer sorusuna ilişkin oluşturdukları metaforlar Tablo:2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

İmam Hatip Lisesi Öğrencisi Kavramına İlişkin Metaforlar

Metafor No	Metafor	f	Metafor No	Metafor	f
1	Ağaç	8	30	Kanatsız melek	1
2	Akılı ve saygılı	1	31	Karga	1
3	Akıllı tahtaya	1	32	Karınca	1
4	Akıllı ve saygılı insan	1	33	Kitap	8

Metafor No	Metafor	f	Metafor No	Metafor	f
5	Bilgisayar	1	34	Köpek	1
6	Bukelamun	1	35	Kuran-ı kerim	1
7	Bulgur pilavı	1	36	Kuran-ı kerim öğretmenine	1
8	Cami	1	37	Kuş	2
9	Çınar ağacı	2	38	Kütüphane	4
10	Çiçek	8	39	Merhamet	1
11	Demir	1	40	Mont	1
12	Deniz	1	41	Mücevher	1
13	Devlet	1	42	Nane	1

Metafor No	Metafor	f	Metafor No	Metafor	f
14	Din kitabı	2	43	Odun	1
15	Dindar insan	5	44	Öğrenci	2
16	Doğruluk makinesi	1	45	Pano	1
17	Dürüst ve ahlaklı insan	1	46	Saygılı insan	1
18	Elektrik süpürgesi	1	47	Saygılı ve dürüst insan	1
19	Ev	1	48	Sigara	1
20	Fasulye	1	49	Siyah porshe	1
21	Gemi	1	50	Sözlük	1

Metafor No	Metafor	f	Metafor No	Metafor	f
22	Google	1	51	Spıderman	1
23	Gül	1	52	Su	1
24	Hava	1	53	Tahta	1
25	Hoca	1	54	Takke	1
26	Irmak	1	55	Tükenmez kalem	2
27	İmam	1	56	Yeni bina	1
28	İnsan ve robot	1	57	Zemzem suyu	1
29	Kalem	1	Toplam		90

Tablo:2 incelendiğinde katılımcılar tarafından üretilen 57 farklı metafor olduğu görülmektedir. Katılımcılar tarafından üretilen bu metaforlar araştırmacılar tarafından 8 kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler;

Ahlâklı

Akıllı

Bilgili

Dayanıklı

Dini Bilgili

Güzel ve Ahlâklı

Saygılı

Diğer

Ahlâklı Kategorisi

Katılımcıların ürettikleri metaforlar ve metafora ilişkin oluşturulan "Ahlâklı" kategorisinde 10 metafor bulunmaktadır. Üretilen bu metaforlar Tablo:3'de gösterilmiştir.

Tablo 6

Ahlâklı Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Ev	1	6	Mont	1
2	Doğruluk makinası	1	7	Spiderman	1
3	Hava	1	8	Tahta	1
4	Irmak	1	9	Takke	1
5	Ağaç	1	10	Bina	1

Tablo:3'de "Ahlâklı" kategorisinde yer alan metaforlar ve her metaforun kaç katılımcı tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Aşağıda "Ahlâklı" kategorisine ilişkin üretilen metaforların katılımcılar tarafından metaforu oluşturma sebeplerine ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Doğruluk Makinası : "*Hiç yalan söylemezler.*" OE4

Irmak :"*Ahlak konusunda kendilerini geliştirip, ırmak gibi akıyorlar*." İK21

Spiderman : "*İyiliği severler.*" OE

Akıllı Kategorisi

Katılımcıların oluşturdukları metaforlardan "Akıllı" kategorisine ait metaforlar Tablo:4'de gösterilmiştir. Akıllı kategorisinde 2 metafor üretilmiştir.

Tablo 7

Akıllı Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f
1	Akıllı tahta	1
2	Karga	1

Karga : "*Karga gibi ileri görüşlü çocuklardır ve zeki çocuklardır.*" OE3

Katılımcıların "Bilgili" ve "Dini Bilgili" kategorilerinde çok sayıda metafor üretmelerine rağmen "Akıllı" kategorisinde az sayıda metafor ürettikleri görülmektedir.

Bilgi Kategorisi

Katılımcılar tarafından Bilgi kategorisine ait metaforlar Tablo:5'de gösterilmiştir. Bu kategoride 20 metafor bulunmaktadır.

Tablo 8

Bilgi Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Çiçek	7	11	Deniz	1
2	Kitap	5	12	Elektrik süpürgesi	1
3	Kütüphane	4	13	Fasulye	1
4	Ağaç	3	14	Google	1
5	Kuş	2	15	Devlet	1
6	Tükenmez kalem	2	16	İnsan ve robot	1
7	Bukelamun	1	17	Kalem	1
8	Bulgur pilavı	1	18	Nane	1
9	Çınar ağacı	1	19	Pano	1

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
10	Demir	1	20	Sözlük	1

Katılımcıların Bilgi kategorisinde ürettikleri metaforlar Tablo:5'de görülmektedir. Bu kategoride en çok Çiçek (n=7), Kitap (n=5) ve Kütüphane (n=4) metaforları üretilmiştir. Bilgi kategorisine ait üretilen bazı metaforlar ve sebeplerine aşağıda yer verilmiştir.

Çiçek : "*Yeni bir şeyler öğrenince ardından her yaprakları açar. Çünkü insan geleceğe dair her bir öğreneceği bilgiyi kendisi ve geleceği için kullanabilir."* İK65

Çiçek : "*Öğrendiği ilmi çiçek gibi güzel anlatırlar.*" İK24

Kitap : "*İçlerindeki hiçbir bilgi ve düşünce bitmez.*" OE8

Kütüphane : "*Onlara her şeyi sorabiliriz.*" İK6

Elektrik Süpürgesi : "*Onlarda bilgileri içine çektikçe, öğrendikçe aklında tutabilir.*" İK75

Dayanıklı Kategorisi

Katılımcılar tarafından üretilen ve Dayanıklı kategorisi altında toplanan metaforlar Tablo:6'da gösterilmiştir.

Tablo 9

Dayanıklı Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Ağaç	2	3	Gemi	1
2	Karınca	1	4	Odun	1

Katılımcıların Dayanıklı kategorisinde 4 farklı metafor ürettikleri Tablo:6 incelendiğinde görülmektedir. Bu kategoriye ait;

Ağaç : "*Kökleri sağlamdır.*" OE1

Gemi : "*Geminin yüzebilmesi için suya ihtiyacı vardır. Eğer sağlam bir gemi olursa ne kadar dalga olursa olsun batmaz.*"İK7

Metaforları örnek olarak gösterilmiştir.

Dini Bilgili Kategorisi

Katılımcıların bu kategoride 19 farklı metafor ürettikleri Tablo:7'de görülmektedir. Dini Bilgili kategorisinin, Bilgili kategorisinden (n=20) sonra katılımcıların en çok metafor ürettiği kategori olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10

Dini Bilgili Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Kuran-ı kerim öğretmeni	1	11	Hoca	1
2	Ağaç	1	12	İmam	1
3	Ahlâklı öğrenci	1	13	Kanatsız melek	1
4	Bilgisayar	1	14	Kitap	3
5	Cami	1	15	Kuran-ı kerim	1
6	Çınar ağacı	1	16	Saygılı insan	1
7	Daha bilgili insan	1	17	Saygılı ve dürüst insan	1
8	Dindar insan	3	18	Su	1

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
9	Din kitabı	2	19	Zemzem suyu	1
10	Dürüst ve ahlâklı insan	1			

Katılımcıların Dini Bilgili kategorisinde toplanan metaforlarından bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Dindar İnsan : "*Din dersleri ağırlıklı olduğundan doğruyu yanlışı biliyorlar.*" İK31

Kitap : "*Dini dersleri öğrendiklerinden beyinleri kitap gibi.*" İK37

Din Kitabı : "*Neredeyse tüm süre sure ve ayetleri ezbere bildiklerinden onlara kitap gibi sorabiliriz.*" İK23

Zemzem Suyu : "*İmam hatip öğrencileri zemzem suyu kadar saf, yararlı ve hiç tükenmeyen zemzem suyu gibi temel atarak dinimizi en iyi şekilde öğrenirler.*" OK10

Güzel ve Ahlâklı Kategorisi

Katılımcıların Güzel ve Ahlâklı kategorisine ait oluşturdukları metaforlar Tablo:8'de gösterilmiştir.

Tablo 11

Güzel ve Ahlâklı Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Çiçek	1	3	Siyah porshe	1
2	Mücevher	1			

Katılımcıların Güzel ve Ahlâklı kategorisinde ürettikleri metafor örnekleri aşağıda belirtilmiştir.

Siyah Porshe : "*Hem dış görünüş hem de iç görünüş olarak çok güzeller.*" İK51

Çiçek : "*Çiçek gibi bakımını aldıktan sonra etrafa hoş görüntü saçar, bizlere güzel ahlaklı olmayı öğreterek faydalı olur.*" İK50

Saygılı Kategorisi

Katılımcıların Saygılı kategorisinde ürettikleri metaforlar Tablo:9'da belirtilmiştir.

Tablo 12

Saygılı Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Ağaç	1	2	Akıllı ve saygılı insan	1

Diğer Kategorisi

Katılımcıların ürettikleri metaforlardan diğer kategorilere dâhil edilemeyen 7 metafor Diğer kategorisinde Tablo:10'da gösterilmiştir.

Tablo 13

Diğer Kategorisi

Metafor No	Metaforlar	f	Metafor No	Metaforlar	f
1	Köpek	1	5	Merhamet	1
2	Sigara	1	6	Karınca	1

3	Kuş	1	7	Öğrenci	1
4	Gül	1			

Diğer kategorisinde bulunan metaforlardan örnekler aşağıda verilmiştir.

Kuş : "*Özgürdürler*." İK48

Sigara : "Benim tanıdığım imam hatipliler hem kendine hem de etrafındakilere aynı sigara gibi tabi bu herkes için geçerli değil. Benim fikrim bu." OK1

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İmam hatip lisesi öğrencilerine ilişkin ortaokul öğrencileri tarafından geliştirilen metaforlar incelendiğinde toplam 90 metafor ürettikleri görülmüştür. Katılımcılar tarafından oluşturulan metaforlar 8 kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler Ahlâklı, Akıllı, Bilgili, Dayanıklı, Dini Bilgili, Güzel ve Ahlâklı, Saygılı ve Diğer şeklindedir. Üretilen metaforların Bilgili ve Dini Bilgili kategorilerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Hiçbir kategoriye dahil edilemeyen 8 metafor ise Diğer kategorisi altında toplanmıştır.

Öğrencilerin metaforları analiz edildiğinde ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerini hem genel konularda hem de dini konularda bilgi seviyesi yüksek öğrenciler olarak gördükleri gözlemlenmiştir.

Literatür çalışmaları incelendiğinde Sertdamar (2003) yaptığı araştırmada imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin bu okulu seçmesinde en önemli etken olarak çevresel faktörleri bulmuş, diğer okullara göre daha nitelikli eğitim vermesinin ise görece daha az önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Korkmaz (2013)'da yaptığı araştırmada imam hatip lisesi öğrencilerinin

imam hatip lisesini en çok tercih etme sebebi olarak "Aile ve yakın çevrenin istekleri" ve "Dini ilimlerde daha çok bilgi edinme" olarak bulmuştur. Ayrıca öğrenciler daha çok din eğitimi alabilme imkânını öne çıkarmışlardır. Bu anlamda araştırma sonuçlarının ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerini dini konularda bilgili olarak görmesi yönünden uyuştuğu görülmektedir.

Ancak geçmişte yapılan çalışmalar imam hatip lisesi öğrencilerinin bu okullardaki genel eğitimin niteliğinin okulun öğrencileri tarafından yeterli bulunmadığı sonucu çıkarmaktadır. Korkmaz (2015) araştırmasında imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerin bu okulu tercih etmeden önce sadece %25,5'inin imam hatip liseleri hakkında bir araştırma yaptıklarını bulmuştur. Buradan öğrencilerin imam hatip liseleriyle ilgili araştırma yapmaktan çok toplumda veya çevresindeki genel algıya göre kanaat oluşturdukları sonucunu oluşturduğu söylenebilir. Çınar (2018) yaptığı araştırmada öğrencilerin imam hatip liselerine bakış açılarının olumlu olması için öğrencilerin imam hatip liseleri hakkında bilgilerinin arttırılması ve bu okullara isteyerek gelmelerinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Korkmaz (2013) çalışmasında özellikle kız öğrencilerin imam hatip liseleri konusunda çevreleri tarafından yönlendirildikleri sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca öğrencilere yapılan yönlendirmenin öğrenci motivasyonuna olumlu katkı sağlayabilmesi için uzmanlar tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir. Mücahit (2017)'de yaptığı araştırmasında imam hatip lisesi öğrencilerinin meslek derslerini benimsememelerinin sebeplerinden birinin de imam hatip lisesini tercih ederken bilinçli davranmamaları olduğunu söylemiştir.

Yaptığımız çalışmada ortaokul öğrencilerinin Bilgili ve Dini Bilgili kategorilerinin dışında kalan Ahlâklı, Dayanıklı, Güzel ve Ahlâklı ve Saygılı kategorilerinde ürettikleri metaforlardan imam hatip lisesi öğrencilerini daha çok karakter yönünden değerlendirdikleri sonucuna varabiliriz. Nitekim Arpacı ve Yıldırım (2015)'ın imam hatip lisesi öğrencilerinin imam hatip lisesine ilişkin metaforik algılarını belirledikleri çalışmada imam hatip lisesine ilişkin en çok metafor üretilen kategorilerin "şekillendiren ve hedefe ulaştıran" ile "güven, mutluluk ve dayanışma yeri" olduğunu belirlemişlerdir. Arpacı ve Yıldırım (2015)'in ulaştıkları sonucu imam hatip lisesinin karakteri şekillendiren, dayanışmanın yüksek olduğu yer

şeklinde yorumlayabiliriz. Bu durum bizim araştırmamızda imam hatip lisesi öğrencilerinin karakterine ilişkin üretilen metaforlarla uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerini hem dini konularda hem de genel anlamda bilgili olarak düşündükleri sonucuna ulaşılabilir. Bu bağlamda 8. Sınıfta lise tercihi yapacak ortaokul öğrencilerine imam hatip liseleri tanıtılırken öğrencilerin bu düşüncelerini somut olarak destekleyecek şekilde, imam hatip liselerinde okutulan genel ve meslek dersleri ile bu derslerin içeriği üzerinde durulabilir. İmam hatip lisesini ders yoğunluğunu düşünerek tercih etmeyen öğrenciler için de seçmeli ders tercihleri hakkında bilgi verilebilir. Ayrıca imam hatip liselerinde okuyan öğrencilerin geliştirdikleri sosyal sorumluluk projeleri de tanıtılabilir.

Öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etmelerinde en önemli etkenlerden birinin öğrencinin çevresi tarafından yönlendirmesi olduğu düşünüldüğünde (Korkmaz, 2013) özellikle 8. Sınıf sonunda lise tercihi yapacak öğrencilerin velilerine, imam hatip liselerinin ders yükü konusunda bilgi vermek etkili olabilir.

İmam hatip liselerinin programları düzenlenirken öğrencilerin beklentilerine uygun olarak hem dini konularda hem de genel anlamda nitelikli bilgi kazanmalarını sağlayacak ders içerikleri oluşturulması uygun olacaktır. Ancak bu ders yükü sebebiyle imam hatip liselerini tercih etmeyen öğrencilerin tercih etmelerini sağlayabilmek için de farklı alanlarda seçmeli derslerin öğrenciler tarafından seçilebilmesine olanak sağlanabilir. Nitekim 2018 yılında görsel sanatlar ve spor lisesi programı uygulayan imam hatip liselerinin açılması bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırma ortaokul öğrencilerinin imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik metaforik algılarını ortaya koymuştur. Ortaokul öğrencilerinin hem imam hatip lisesi öğrencilerine yönelik algılarının sebeplerini derinlemesine incelemek hem de imam hatip liselerinin içeriğine yönelik düşüncelerini ortaya çıkarmak için nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılarak açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu ile bir araştırma gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

Arpacı, M., & Yıldırım, C. İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin,“İmam Hatip Lisesi” Kavramına Yönelik Görüşlerinin Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi (Diyarbakır Örneği).

Arslan, M. M., & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. Millî Eğitim, 35(171), 100-108.

ÇINAR, F. (2018). İmam Hatip Liselerinden Beklentiler. Journal of International Social Research, 11(60).

Ergün, M. (2005). Medreseler Ve İmam-Hatip Liseleri. Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı. Bildiri ve Tartışmalar, 7-9.

Korkmaz, M. (2013). İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, 7-40.

Korkmaz, M. (2015). İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri: Nasıl? Ve Neden?

Mücahit, M. (2017). Öğrencilerin Gözüyle İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Ve Meslek Dersleri Öğretmenleri (Sivas İli Örneği). Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 41(1), 73-99.

Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. Kuram ve Uygulamada Egitim Yönetimi Dergisi, 14(3), 459-496.

Sertdamar, L. (2003). İmam-Hatip lisesi velilerinin çocuklarını bu okullara gönderme nedenleri ve öğrencilerin gelecek beklentileri (Master's thesis).

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. Eğitim ve Bilim, 23(112).

EĞİTİM KURUMLARINDAKİ POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN İNCELENMESİ: META-ANALİZ ÇALIŞMASI

Amine Esra BABUR- Sümeyye MELIKOĞLU

Özet

Eğitim, bireyin yaşam boyu hayatında yer alan bir olgu olup bireysel ve sosyal bir döngü olarak kişinin karşısına hayatı boyunca çıkmaktadır. Pozitif psikolojik Sermaye ise bireylerin hayatında karşılaştıkları zorlayıcı, kritik, ruhsal durumlarda çaba sarf etmek için bireyde bulunması beklenen özyeterlilik, dayanıklılık, iyimserlik, güven ve dışadönüklük halinin en iyi performansla gün içerisinde olaylarlar karşısında kullanması durumudur. Eğitim kurumlarında pozitif psikolojik sermayenin arttırılmasının eğitim için kaliteli verim sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'deki eğitimcilerin PPS düzeyleri hakkında yapılan çalışmaların ortaya konulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı, son beş yılda güncel bir çalışma alanı olan PPS konusunda Türkiye'de eğitim kurumlarındaki çalışmalarda tezlerin kategorik olarak incelenmesidir. Bu amaçla, PPS konusunda, ULAKBİM ve YÖKTEZ' de tarama yapılmıştır. Bir çok çalışma analiz edilerek sonuca ulaşmak, tek çalışma sonucundan doğru veriyi sağlamaktadır. Türkiyeye ait taramalarda "pozitif psikolojik sermaye", "eğitim kurumları" anahtar sözcükleri kullanılmış, 80 tane yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Eğitim kurumlarını ve PPS'yi içeren beş yıllık 24 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir. İçerik analizinde, yayınlanan yıllara, illere, örnekleme, kullanılan analiz türüne, kullanılan ölçek türüne ve psikolojik sermaye ile ilişkili değişkenlere göre sınıflandırılması yapılmıştır. Sonuçlara göre, 5 yıllık zaman diliminde, en çok 2019'da alan ile ilgili çalışmaların yapıldığı, en çok Gaziantep'teki üniversitelerde konu üzerine çalışıldığı, çok büyük örneklemler ile çalışılmasa da, ölçek türü olarak en fazla nicel, likert tipi ölçek, nitel ise açık uçlu soru-görüşme ölçeği, analiz olarak ise, korelasyon, regresyonun, faktör analizlerinin sıklıkla kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda

bulgular PPS'nin eğitim kurum çalışanları üzerindeki etkisi araştırması doğu ve güneydoğu anadolu illerinde daha çok yapıldığı gözlemlenmiştir. Türkiye de batı bölgelerindeki eğitim kurumlarında PPS düzeyleriyle ilgili araştırmaların yeterli olmadığı tesbit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Psikolojik Sermaye, Eğitim Kurumları, Analiz

Giriş

Sosyal, kültürel ve ekonomik amaçlı tüm kurumlarda yönetimin başarısı işletmeyi amaçlara ulaştırma derecesi olarak tanımlanan yönetsel etkinlikle ölçülür. Yönetsel etkinliğin kurumlarda artırılabilmesinin temel koşulu ise, insan gücünün amaçları doğrultusunda harekete geçirebilme ve ondan en iyi verimi elde edebilmeyi gerektirir (Eren, 2001). Kurumların etkinliğini maksimize edecek stratejilerin geliştirilme ve uygulanmasına yönelik süregelen arayışlar son zamanlarda pozitif örgütsel bilimin kavram ve teorilerini kullanılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Pozitif örgütsel bilim işyerlerinde insan davranışlarının örgütsel stratejilere olan etkisini ve bazı stratejik yetkinliklerin niçin diğerlerinden daha faydalı olduğunu anlama fırsatını bize sağlamaktadır (Cameron &., 2003). Örgütsel kurumlardaki bu yaklaşım pozitif psikoloji biliminde özellikle son yıllarda yaşanan gelişmelerle ilgili olup amacı insan potansiyelini kaliteli bir biçimde hayata geçiren bir örgüt sistemi yaratmaktır (Peterson & Spiker, 2005).

Psikoloji bilimi ortaya çıktığı yıllardan bu yana çalışmalarını başarısızlık, çaresizlik, tükenmişlik gibi patolojik insan davranışlarının olumsuzluklarına odaklamış, yakın geçmişe kadar insanın iyi olma haline ilgisiz kalmıştır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000, s. 5-6). İlk dönem psikoloji araştırmaları bireyin güçlü ve olumlu yanlarını anlamayı ve geliştirmeyi ihmal etmiş, tamamen patolojik hastalıkları olan bireylere doğru yönelmiştir. Pozitif psikoloji kavramı, alanyazında ilk kez Maslow'un "motivasyon ve kişilik" eserinde vurgulanmış bir kavramdır. Psikolojinin negatif olayları düzeltmeye odaklanıyor olmasının, gerçekte yapılması gerekenin ancak yarısını ifade ettiğini belirtmiştir. Maslow, psikoloji biliminin gelişmesi için, fedakârlık, sevgi, cesaret, iyilik gibi kavramlara ihtiyacı olduğunu savunur (Wright, 2003).

Maslow tarafından kazandırılan bu kavram, Martin Seligman tarafından 1999 yılında Amerikan Psikologlar Derneği APA'nın yıllık kongresindeki yaptığı konuşmada psikoloji biliminin eksik yönüne dikkatleri çekerek, artık insanın güçlü yönlerinin ve mutluluğun da bilimsel olarak araştırılması gerektiğini öne sürmüştür. Böylece Seligman ve meslektaşları bozukluğa dayalı psikolojik yaklaşımların yönünü değiştirmek ve tamamlamak üzere "Pozitif psikoloji" hareketinin temellerini atmıştır (Hefforon & Boniwell, 2011).

Türk Milli Eğitim Sistemi ele alıp gözlemlediğimizde öğretmenleri etkileyen birçok problemin olduğu ve bu problemlerin çözümüne dair üretilen çabaların içerisinde öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine odaklanıldığında bireyin pozitif yönlerini harekete geçirilerek performans artışı sağlanabileceği düşünülmektedir. Pozitif psikolojik sermayenin güçlendirilmesiyle öğretmenlerin eğitim kurumlarında zorlu şartlar altında umut, iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, özyeterlilik, güven ve dışadönüklük gibi psikolojik sermayesinin güçlü olması ve zorluklarla başa çıkabilmesi eğitim-öğretim basamağında oldukça önemlidir. Yapılan çalışmaların öğretmenlerin psikolojik sermaye algılarını meslekteki kıdem tecrübelerine göre ortaya koyması bu bağlamda önemli görülmektedir. (Tösten & Özgan (2017).

Pozitif Psikolojik Sermaye

Son yıllarda birçok araştırmaya konu olan psikolojik sermaye kavramı, bireyin pozitif psikolojik gelişim durumunu araştıran pozitif psikoloji akımından temellerini almaktadır. Pozitif psikoloji akımı, psikolojik çalışmaların genelde patolojik sonuçları olan başarısızlık, tükenmişlik ve çaresizlik gibi insan davranışlarının olumsuz davranışlarına yönelmesine karşılık, modern yaşamın bireyler için sağladığı olanaklar ve mutlu yaşama erişebilmeleri üzerinde durmaya başlamıştır (Caprara ve Cervore, 2003). İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan travmatik olayların kalıntılarından sonra küresel ölçekte oluşan ruhsal problemler psikoloji bilimine olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu ihtiyacın fark edilmesi ile birlikte psikoloji,1950'lerden sonra büyük ölçüde iyileştirici bir bilim haline gelmiştir. Bu dönemlerde psikoloji, insanlarda bir hastalık modeli içinde hasar tamiri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Patolojik sonuçlara yöneliyor olmak, bireysel ve gelişen toplumun ruhsal ihtiyaçlarının ihmaline sebep olmuştur.

Pozitif psikolojinin amacı ise sadece hayatın en kötü şeyleriyle uğraşan psikolojide olumlu niteliklerle de uğraşı için bir odak değiştirmeyi başlatmaktır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Çalışanların sahip olduğu eğitim, deneyim ve bilişsel yeteneklerle donanmış verimli insan sermayesinin yanı sıra yaptıkları işin nitelik ve niceliğini etkileyen ve kişiliklerinin bir yönünü oluşturan pozitif psikolojilerine de bağlı olduğunu göstermektedir (Goldsmith, Darity & Weum, 1998). Bireylerin ve örgütlerin sahip olduğu sermaye türlerinden biri olan ve son yıllarda birçok araştırmaya konu olan psikolojik sermaye kavramı, bireyin pozitif psikolojik gelişim durumudur ve şu boyutlarla ifade edilmektedir:

(1) Zorlayan görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı sarfedecek güvene sahip olmak (özyeterlilik),

(2) Şimdi ve gelecekte başarılı olmayı sağlayacak pozitif yüklemelerde bulunmak (iyimserlik),

(3)Hedefleri yönünde azimle devam etmek ve gerektiğinde başarmak için yeni yollar belirlemek (umut),

(4) Sorunlar ve tersliklerle karşısında kendini toparlamak ve devam edebilmek (dayanıklılık) (Luthans, Youssef & Avolio, 2007). Bu özelliklerin bireyde bulunuyor olması pozitif psikolojik sermayesini oluşturmaktadır.

Pozitif Psikolojik Sermayenin Alt Bileşenleri

Umut. Bu kavram, hümanist psikoloji tarafından geçmişte çokça kullanılmış olmasına rağmen, pozitif psikoloji alanında kullanımı Snyder'in (2000) çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Snyder, Irving ve Anderson'a (1991, s.287) göre umut, pozitif, motivasyon ile oluşan bir

durumdur ve 1) hedef yönelimli enerji ve 2) amaçlara ulaşma yollarını ifade eder (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007) . Umutla kavramı ilgili çalışmalar yapan Jerome Frank (1968), umudu "iyi olma duygusu ile beraber bireyi harekete geçirmek için güdüleyen bir özellik" olarak açıklamıştır (Akman ve Korkut, 1993). Umut kavramını kendisinde barındıran bireyler hedefe başarıyla ulaşabilmek için hem irade gücüne hem de belirlenmiş yollara (ya da patikalara) sahip olması gerektiği söylenebilir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). Umut ölçekleriyle, bireyin hedeflerine giden yollarda azimle ilerleyebilme kapasitesinin olduğuna dair inancı ölçülmek istenir (Feldman ve Snyder, 2005).Umudun kurumsal yaşamdaki rolüne değinen Peterson ve Byron (2008), umut düzeyi düşük olan çalışanlara kıyasla, umut düzeyi yüksek olanların iş performansını arttıracak düşünce ve davranışlara yoğunlaştığını ortaya çıkarmıştır. Çalışan bireylerin umut düzeyi, onların iş performansındaki varyansın %5-9'unu açıklamaktadır. (Tösten & Özgan, 2017).

Özyeterlilik. Özyeterlik kavramı Bandura'nın (1997) araştırmaları ile iş hayatına uygulanması yöntemine dayandırılarak, çalışanların bir görevi başarı ile yapabilmeleri için bilişsel kaynaklar, davranış biçimini ve motivasyonunu harekete geçirmeye yönelik kendi yetenekleri ile ilgili güveni veya inancı olarak tanımlanmaktadır. "Özyeterlik, bireyin kendi yeteneklerine olan tam güvenini ve bunları güdülemeye bağlı olarak, bir işi tanımlanmış şekli ile en iyi biçimde yerine getirebilme becerisidir" (Stajkovic ve Luthans, 1998: 66). Özyeterlik, bireyin kendisiyle ilgili öğrendiği ve zaman içerisinde geliştirdiği bir kavramdır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007: 34). Dolayısıyla özyeterlik; kişisel başarıyı, stresi ve depresyon hassasiyetini etkilemektedir (Bandura, 1994: 71-81). Özyeterliğin düşük ve yüksek bireylerde birtakım farklılıklar vardır. Düşük özyeterlik düzeyine sahip bireyler, tehdit olarak gördükleri zor görevlerden kaçma eğilimindedirler. Hırslı değildirler ve belirledikleri hedeflere zayıf bağlılık gösterirler. Güçlü bir özyeterlik hissi, bireysel başarıyı ve öznel iyi oluşu birçok yönden artıracaktır. Kendi yeteneklerine inancı yüksek olan bireyler, tehlikelerden kaçınmaktansa, zorlayıcı görevleri seçip bunlara sıkıca bağlanarak, üstesinden gelmeyi tercih etmektedir (Bandura, 1993: 144).

İyimserlik. İyimserlik kavramı, bireylerin pozitif yaşantılarını açıklarken içsel etkenler, kalıcı ve genellenebilir sebeplere; negatif yaşantılarını açıklarken ise dışsal etkenler, geçici ve duruma özgü sebeplere atıfta bulunmaları olarak tanımlanır. Bu sebeple iyimser olan bireylerin, gelecek için endişe düzeyleri düşüktür. Kötümser bireylerin ise, iyimserlerin aksine, yaşadıkları pozitif olayları dışsal, geçici ve duruma özgü olarak; negatif olayları ise içsel kalıcı ve genellenebilir olarak algılarlar (Akçay, 2011; Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). İyimser kişiler herhangi bir işte amacı sürdürmede olumlu; kötümser bireyler ise olumsuz bir sonuç beklentisi içerisine girmektedir. Böylece olumlu beklentiler olumlu; olumsuz beklentiler ise olumsuz duygulara neden olmaktadır (Carver, Scheier, 2002). Pozitif psikolojik sermaye bileşenlerinden biri olan iyimserlik, gelecekte sadece iyi şeylerin olacağını beklemek şeklinde algılanmamalıdır. İyimserlik, kesin olarak meydana gelmiş olayın; olumlu veya olumsuz, geçmişte, şu an veya gelecekte olmasına bakılmaksızın, nedenlerini açıklarken bireyin kullandığı nedenlere ve dayanak noktalarına bağlıdır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). İyimser olmayı öğrenen bireyler, daha motive olmuş bir şekilde çalışarak, önlerine çıkan engelleri aşma eğiliminde olacaktır (Seligman, 2006).

Psikolojik Dayanıklılık. Bu kavram bireyin belirli risk ve olumsuz şartlar altındaki durumlara gösterdiği olumlu yöndeki uyumu olarak tanımlanabilir (Masten & Reed, 2002). Bir başka ifade ile birey, olumsuz durumlar ile karşılaştığında veya kendisini olumsuz etkileyen şeyler yaşandığında, ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlayabilmesini ve tüm olumsuzluklara dönük olarak çözüm ortaya koyabilme becerisini ifade etmektedir (Luthans, 2002). Dayanıklılık kavramı, pozitif örgüt davranışının diğer alt boyutlarından farklı daha tepkisel bir özellik taşır. Dayanıklılık kavramı biraz daha esneklikle olabilmekle ilgilidir. Pozitif psikolojide bu kavram bireyin belirli risk ve olumsuz koşullar altındaki durumlara gösterdiği olumlu uyumu şeklinde tanımlanmaktadır (Masten & Reed, 2002). Bu anlamda dayanıklılık, yaşanan kriz olaylarında çalışanların, işlerine tam anlamıyla ve kısa sürede dönebilmelerini sağlayan, çalışma ortamındaki kriz anlarında ve benzeri zorluklarda daha iyi mücadele edilebilmesini mümkün kılan yetkinliklerin kazanılması ile gerçekleşebilir (Freeman ve Carson, 2006). Örgütsel davranış açısından bakıldığında psikolojik dayanıklılık; sıkıntı, belirsizlik, çatışma, süreç ve

sorumluluk artışı karşısında kendini toparlayabilmek olarak tanımlanmaktadır. Kurum çalışanlarında psikolojik dayanıklılık konusunu kurumlarda ölçülmesindeki amaç; liderler, çalışanlar ve kurumlarda var olan güçlü kapasiteyi harekete geçire bilmektir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007).

Dışa dönüklük. Bu kavram, pozitif psikolojide önemli bir yere sahip olup (Eryılmaz, 2014), yaşam dolu, girişken, konuşkan, hareketli, sosyal ve heyecanlı olma gibi özellikleri içinde barındırmaktadır. Dışa dönüklüğü yüksek kişilerin iyimserlik düzeylerinin yüksek olduğu, coşkuyu sevdikleri, diğer kişi veya topluluklarla pozitif ilişkilerinin yüksek olduğu görülmektedir. Dışa dönüklüğü düşük kişiler ise yalnız kalmayı tercih eden ve içine kapanık, sessiz ve bağımsız kişiler olarak tanımlanmaktadırlar (Çetin ve Varoğlu, 2009).

Güven. Bireyin kendine değer vermesi ile başlayan ve zaman içinde yaşadığı çevreyi, beraber çalıştığı ekiplerle temas içinde ortaya çıkan duygusal bir güç olarak tanımlanabilir (Töremen, 2002). Sadece yeterli düzeyde güven sahibi bireyler hedeflerine doğru kararlı şekilde ilerleyebilir (Carver & Scheier, 2002). Börü'nün (2001) güven duygusu yüksek bireylerin özelliklerini belirlemek için yaptığı çalışmada kişilerin bir kimseye güven duymalarında etkili unsurların ön sıralama söz konusu olmaksızın; sevecenlik, açıklık, özgüven, yardım etmek, uyumluluk, dürüstlük, tutarlılık, bilgili olmak ve dedikodu yapmamak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik sermaye bağlamında güven ile ilgili yapılan kuramsal çalışmalar temelinde iki yaklaşım öne çıkarır. Bunlardan birincisi güven bağlamında beklenti-değer yaklaşımı yani sosyal çevrenin bireyi güvenilir olarak algılamasıdır. İkincisi şüphelerden arınık olma buda bireyin sosyal çevresine yönelik şüphe duygusundan arınmış olma halidir. Örneğin bir öğretmenin kurumuna karşı şüphelerden arınık olması ya da şeffaflığı tercih etmesi güven ile ilgilidir. Yine sosyal çevrenin, öğretmen için beklenen hedefleri gerçekleştirebilir kanaatini taşıması güvenle duygusu ile ilgilidir (Tösten & Özgan, 2017).

Yöntem

Bu araştırma, amacına uygun olarak 2015-2020 yılları arasında, ULAKBİM ve YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan pozitif psikolojik sermaye konusu ile ilişkili 80 adet yayınlanmış tez taranmış ve eğitim konusuyla ilişkili olan 24 tez meta-analiz yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu analizdeki amaç toplanmış olan bilgilerden yeni ilişkiler ve kavramlar ortaya çıkarabilmektir. Böylece veriler tanımlanmaya ve verilerin gizli olabilecek gerçekler ve püf noktalar ortaya çıkarılmaya çalışılır (Yıldırım & Şimşek, 2006: 227).

Araştırma Amacı ve Önemi

Bu çalışmada psikoloji bilimine yeni bakış açısı kazandıran, örgütsel davranış üzerine şekillenen ve örgüt için insanın pozitif yönlerini destekleyerek motivasyonunu arttırmaya odaklanan pozitif psikolojik sermayenin Türkiye'deki öneminin eğitim alanında daha da güçlenip anlam kazanabilmesi için son beş yılda yayınlanan güncel tez örnekleri derlenip incelenmiştir. Bu sebepten ötürü eğitim ve pozitif psikolojik sermaye konusuyla ilgili tezler taranarak bir takım sınıflandırmalara ve gruplandırmalara göre derlenip incelemeler yapılmış genel bir bakış açısı kazandırma yoluna gidilmiştir. Bu çalışmanın yeni çalışmalar için yol gösterici olacağı, eğitim alanındaki pozitif psikolojik sermayenin önemini arttıracağı, bölgeler ve iller arasındaki farklılıkların keşfedileceği ve bu konudaki araştırma yetersizliklerinin ve pozitif psikolojik sermayeye olan ilgiyi arttıracağı, araştırmalarda yer alan boşluğun doldurulabilmesi için büyük resmin görünürlüğüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Modeli

Bu araştırma içerik analizi başlığında betimsel tarama modelinde bir araştırmadır. Betimsel araştırmalar; olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır. Bu sayede onları iyi anlayabilme, gruplayabilme olanağı sağlanır ve aralarındaki ilişkiler saptanmış olur (Kaptan, 1998). Betimsel tarama

modelinde bilimin tarama, gözlem, kaydetme, olaylar arasındaki ilişkileri tespit etme ve kontrol edilen değişmez ilkeler üzerinde genellemelere varma nitelikleri söz konusudur. Yani bilimin tasvir fonksiyonu ön plandadır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Yapılan bu çalışmada ULAKBİM ve YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan pozitif psikolojik sermaye konusu ile ilişkili 80 adet yayınlanmış tez taranmış ve eğitim konusuyla ilişkili olan 24 tez meta-analiz yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi ile analiz edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışma grubunda İncelenen çalışmaların tamamında öğretmenler ve akademisyenler ile gerçekleştirilmiştir. 22 çalışma öğretmenlerle, 2 çalışma da akademisyenler ile yapılmış olduğu tespit edilmiştir. İncelenen araştırma tezlerinin incelenmesinde okul müdürleri, beden eğitimi öğretmenleri, okulöncesi öğretmenleri ve anadolu liseleri öğretmenleri üzerinde branş bazında araştırma yapıldığı görülmektedir. Ayrıca alan yazında diğer branşlar ve özel okul öğretmenleri ile akademisyenler üzerinde daha fazla araştırma yapılmasının gereksinim olduğu ileri sürülebilir.

İncelenen çalışmaların üniversitelere göre dağılımı çalışmalar tabloda belirtilen üniversitelerin yayınlarından alınmıştır. Bu çalışmaya en çok katkısı olan üniversite Gaziantep Üniversitesi olmuştur. Taranan tezlere bakıldığı zaman, psikolojik sermaye konusunda çok teze rastlanamamaktadır. Değerlendirmeye alınan yayınlardan, sayı olarak Gaziantep Üniversitesindeki tezlerin fazla olduğu görülmektedir (n=5). Bu durumun nedeni ise bu alanda çokça araştırmalar yapan Rasim TÖSTEN ve çalışma arkadaşlarının bu üniversitede görev yapması ve bu konuyla ilgili tezleri yürütmesidir.

Tablo 1: **Tezlerin Yapıldığı Üniversite İsimleri**

Üniversiteler	*Sayı*
Uşak Üniversitesi	1
Siirt Üniversitesi	3
Çanakkale Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	1
Gaziantep Üniversitesi	5
Bolu Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	1
Kocaeli Üniversitesi	1
Üsküdar Üniversitesi	1

Karamanoğlu Mehmetbey Üni.	1
Malatya İnönü Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	2
Çağ Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	1
Dumlupınar Üniversitesi	1
Toplam	24

Veri Toplama Araçları

Ülkemizde, eğitim kurumlarında pozitif psikolojik sermayeyi inceleyen çalışmalara erişebilmek amacıyla, Ulusal Tez Merkezi olan YÖKTEZ, ULAKBİM veri tabanları taranmıştır. Ayrıca Google ve Google akademik arama motoru kullanılarak taramalar

yapılmıştır. Ülkemizde psikolojik sermaye ve pozitif psikolojik sermaye ile ilgili çok fazla yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmaktadır. Ancak bu analiz çalışması için çalışmanın amacına uygun olan araştırmalar belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar Yüksek lisans ve Doktora tezlerinden yayın tarihi 2015-2020 olanları "psikolojik sermaye" "pozitif psikolojik sermaye" Bazı anahtar kavramlarla literatür taranmıştır. Türkiye'ye ait taramalarda "pozitif psikolojik sermaye", "eğitim kurumları" anahtar sözcükleri kullanılmış ve 80 tane yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Eğitim kurumlarını ve Pozitif Psikolojik Sermayeyi ve Eğitim kurumlarını içeren ayrıca son beş yıla ait olan 24 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir.

Dâhil Edilme Kriterleri

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların belirlenme kriterleri aşağıdaki gibi seçilmiştir:

1. Ülkemizde yayınlamış yüksek lisans ve doktora tezleri,

2. Eğitim kurumlarıyla ilgili yapılan çalışmalar,

3. Pozitif Psikolojik Sermayeye yönelik çalışmalar,

3. Son beş yılda yayınlanmış tez çalışmaları olmasıdır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, elde edilen verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. 2015-2020 yılları arasında ULAKBİM ve YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan tezler tasnif edilerek sekiz temel kategori altında analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramalara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). YÖKTEZ' de yer alan ve tasnifi yapılan tezlerin analiz edilmesi ve yorumlanması sürecinde: adlandırma, kategori geliştirme, geçerlik ve güvenirliğin sağlanma, frekansların hesaplanması ve yorumlama aşamalarına dikkat edilmiştir. Yapılan içerik analizinin adlandırma ve kategori geliştirme aşamasında; tezlerin her biri dikkatlice incelenmiş ve disiplin alanı, konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örneklemi ve veri analiz yöntemleri gibi kategoriler altında tasnif edilmiştir. Son olarak analiz edilen tezlerin belirlenen kategorilere dayalı bir şekilde tekrarlanma sıklıkları hesaplanmış ve bu bilgilere dayalı bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmacılar tarafından analizi yapılan tezler; makalenin disiplin alanı, konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örneklemi ve veri analiz yöntemleri konusunda analiz edilmiştir. Bu işlemler sırasında her bir araştırmacı incelediği tez ile ilgili genel bir değerlendirme yapmıştır. Öncelikle tezin yazarlarına ilişkin bilgiler veri olarak girilmiş, yayın dili, yazarın çalıştığı kurum bilgileri ve tezin referans sayılarına ilişkin veri girişi yapılmıştır. Daha sonra, makalenin konusu ve yöntemi tespit edilmiş, makalede kullanılan veri toplama araç türü, verileri analiz ederken kullanılan yöntemler tespit edilmiştir. Ancak bu aşamalarda bazı tezlerde özellikle araştırmanın yöntemi, veri toplama araç türü ve veri analiz yöntemlerinde açıklayıcı bilgilerin olmadığı görülmüştür.

Bulgular

Araştırmanın bulguları kısmında, yayınların yılları, yapıldığı illere, yayınların örneklem hacimleri, analiz, ölçek türleri incelenmiş ve psikolojik sermayenin ilişkili olduğu değişkenler değerlendirilmiştir.

Tezlerin Yayınlandığı Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2: Yıllara göre dağılım

Tezlerin Yayınlandığı Yıl	*Sayı*
2015	3
2016	0
2017	3
2018	8
2019	9
2020	1

Toplam	24

Tablo 2’de psikolojik sermaye ile ilgili en fazla 2018-2019 yıllarında tez yayınlarının yapıldığı görülmektedir. İlk üç yıldaki yayın sayısı az iken, özellikle 2018-2019 yıllarında tezlerin sayısı diğer yıllara göre artmış olup bu durum zamanla ilgi duyulan bir araştırma konusu olmasından kaynaklanmaktadır. 2020 yılı henüz tamamlanmadığı için mayıs ayına kadar yayınlanmış tez sayısı yazılmıştır. Ayrıca Covid- 19 salgını sebebiyle bu konudaki tez yazım ve yayınında aksaklıklarının oluşacağı düşünülmektedir. Ayrıca yıldan yıla, 2020 olağanüstü durumu haricinde bu alandaki araştırmaların arttığı gözlenmektedir.

Tezlerin Yayınlandığı İllere Göre Dağılımı

Tablo 3: İllere göre dağılım

Tezlerin Ele Alındığı İl	*Sayı*
Ankara	1
Bolu	1
Çanakkale	1
Erzurum	1

Gaziantep	5
Isparta	1
İzmir	2
İstanbul	1
Karaman	1
Kocaeli	1
Kütahya	1
Malatya	1
Mersin	1
Sakarya	2
Siirt	3
Uşak	1

1380

Toplam	24

İller açısından bir değerlendirme yaptığımızda ise, eğitim kurumlarında pozitif psikolojik sermaye ile ilgili araştırmaların en fazla Gaziantep'te yapıldığı görülmektedir. Pozitif Psikolojik Sermaye kavramıyla araştırmalar yapan ve akademik çalışmalar ortaya koyan Rasim TÖSTEN Güneydoğu'daki üniversitelerde görev yapmakta ve araştırmalarını da burada gerçekleştirmektedirler. Sıralamada Siirt'te yapılan çalışma sayısı 3, Sakarya ve İzmir'de yapılan yayınların sayısının 2 olduğu; Ankara, Erzurum, Karaman, Malatya, Mersin, Kütahya, Uşak, Kocaeli, Bolu, Çanakkale, İstanbul ve Isparta illerinde 1 olduğu görülmektedir. Özellikle bölgesel açıdan değerlendirdiğimizde yapılan yayın sayısının az olduğu söylenebilmektedir.

Tezlerin Örneklem Sayılarına Göre Dağılımı

Tablo 4: Örnekleme Göre Dağılım

Örneklem Sayıları	*Sayı*
1-100	3
101-200	-
201-300	3

301-400	12
401-500	3
501-600	-
601-700	1
701-800	-
801-900	-
901-1000	-
>1000	2
Toplam	24

Örneklemlerin büyüklüğüne baktığımızda, araştırmalar içerisinde en fazla 301-400 örneklem aralığında çalışıldığı görülmektedir. Günümüzde AMOS, LISREL gibi istatistik programlarının kullanımıyla 1000 den fazla örneklem çalışmalarının oluşmasını sağlamaktadır. Bu araştırmada1000'den fazla örneklemin olduğu çalışmaların sayısı da 2'dir.

Çalışma Gruplarındaki Örneklem Türlerine Göre Dağılım

Tablo 5: Çalışılan Örneklemin Türüne göre Dağılım

Örneklem	*Sayı*
Öğretmenler	22
Akademisyenler	2
Diğer	-
Toplam	24

Tezlerdeki çalışma gruplarına bakıldığında eğitim alanında çalışma sayısı 22dir. Bu da genellikle öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin ölçülmesi üzerinde durulduğunu akademisyenler üzerinde alanda çok az veri ve olduğunu ve diğer eğitim ile ilişkili örgüt türlerine yer verilmediğini göstermektedir. Öğretmenler üzerinde yapılan

Tablo 6: Analiz Türlerine Göre Dağılım

Ele alınan Analiz Türü	*Sayı*
Tanımlayıcı	7
Güvenirlik	17
Korelasyon	23
Regresyon/çoklu	16/7
Faktör Analizi	20
t-test	18
Anova	17
Betimsel Analiz	16
Meta-Analiz	1
LSD	4

Normallik 17

Yayınlanan Tezlerin Analiz Açısından İncelenmesi

İncelenen 24 çalışmada en çok korelasyon, faktör analizleri kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin kurulması açısından korelasyonun ve değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak amacıyla regresyon analizlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu tezlerde SPSS program sürümleri aracılığıyla analiz incelemeleri yapılmıştır. Görüldüğü gibi bir yayında bir den fazla analiz yöntemi kullanılabilmektedir. Bu alanda t-test ve Anova sıklıkla kullanılmış normallik testleriyle normal dağılımları hesaplanmıştır. Ayrıca çoklu karşılaştırma yöntemi olan LSD analizinde 4 bulguya rastlanmış, Meta-analiz kullanımının ise yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.

Tezlerde Kullanılan Ölçek Türüne Göre Dağılım

Ölçek türleri incelendiğinde tezlerin tamamında likert ölçek türü olduğu tespit edilmiştir. Likert tipi ölçeğin olması pozitif psikolojik sermaye ve diğer ilişkili değişkenleri incelemek için kullanılan güvenirlik ve geçerliği test edilmiş olan ölçeklerden kaynaklanmaktadır. Tezlerde ayrıca 1 odak görüşmesi ve 1 tane de deneysel dizayn ölçek türlerine rastlanmıştır. Tüm tezlerde genel olarak pozitif psikolojik sermaye etki eden diğer değişkenler ise etkilenen faktörler olmuşlardır.

.

Tezlerin Yayınlandığı Bölgelere Göre Dağılımı

Tablo 7: Ölçek Türüne göre Dağılım

Ele alınan Ölçek Türü	*Sayı*
Likert	24
Açık Uçlu/görüşme	9/6
Odak Grup Görüşmesi	1
Deneysel Dizayn	1

Tablo 8: Bölgelere göre dağılım

Bölge	*Sayı*
Marmara Bölgesi	5
İç Anadolu Bölgesi	2

Ege Bölgesi	4
Karadeniz Bölgesi	1
Akdeniz Bölgesi	2
Doğu Anadolu Bölgesi	2
Güneydoğu Anadolu Bölg.	8
Toplam	24

İncelenen tezlerde bölgesel olarak genellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışılmıştır. Bunda Prof. Dr. Habip Yazğan ile beraber pozitif psikolojik sermaye ölçeği geliştiren Dr. Öğr. Üyesi Rasim Tösten' in çalışmalara katkısı olduğundan kaynaklandığı söylenebilir. Güney Doğu Anadolu Bölgesinden sonra yoğunluk Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesindedir. Ayrıca Karadeniz Bölgesinde bu konuya sadece 1 çalışma katkı sağlamıştır.

Tezlerin İlişkili Olduğu Değişkenlere Göre Dağılımı

Tablo 9: Pozitif Psikolojik Sermayenin Diğer Kavramlara Göre İlişkisi

Değişkenler	*Sayı*
Örgütsel Destek Algısı	2
Örgütsel Bağlılık	3
Öğretimsel Liderlik	1
İş yeri Ruhsallığı	1
Öğrenen Özerkliğini Destekleme Davranış.	1
Örgütsel Sinizm	1
Mesleki Adanmışlık	1
Problem Çözme Becerisi	1
İş-Aile-Zenginleşmesi	1

Etik Liderlik Algısı	1
İşle Bütünleşme	1
Öznel İyi Oluş	1
Pps Düzeyleri	1
Yetenek Yönetimi	1
Öğretmen Algıları	2
İş performansı	1
İş tatmini	1
Okul Etkililiği	1
Paylaşılan Liderlik	1
Yeterlik İnançları	1
Örgütsel Güven Düzeyi	1

Yapılan incelemede çoğunlukla örgütsel bağlılık, örgütsel destek algısı ve öğretmen algıları değişkenleri üzerinde çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Eğitim Kurumlarında Pozitif Psikolojik Sermayenin ilişkili olabileceği birçok değişken bulunmakla beraber yeni bir araştırma konusu olduğu için henüz keşfedilmemiş değişkenlerinde mevcut olduğu düşünülmektedir. Ayrıca her bir değişken Pozitif psikolojik sermayenin alt boyutları olan umut, öz yeterlilik, güven, psikolojik dayanıklılık, iyimserlik, dışa dönüklük faktörleriyle ilişkilendirilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Psikolojik sermaye kavramı, 2004 yılında Fred Luthans ve arkadaşları tarafından ortaya konan; umut, iyimserlik, özyeterlik ve dayanıklılık boyutları ile açıklanan ve bireylerin verimlilik ve motivasyonuna odaklanan bir kavramdır. Örgütsel davranış literatüründe yeni bir araştırma alanı olan eğitim kurumlarındaki psikolojik sermaye konusunda, 2015-2020 yılları arasında yapılan yayınlar ele alınmış ve bu yayınlar kategorik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Ele alınan çalışmalar yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmakta olup, bu çalışmalar 9 kategori altında incelenmiştir. Bu sınıflandırmalar çalışmanın alındığı üniversiteler, çalışmanın yapıldığı yıla, illere, bölgelere, örneklem sayılarına, örneklem türlerine, analiz türüne, kullanılan ölçek türüne, ilişkili değişkenlere göre sınıflandırılmıştır.

Genel olarak incelediğimiz zaman, psikolojik sermayeyle ilişkili 80 tane teze ulaşılmış ancak eğitim kurumlarını ilgilendirdiği için araştırmaya 24 tez dahil edilmiştir. Ayrıca en çok

PPS ile iligili araştırmalara Prof. Dr. Habip Yazğan ile beraber pozitif psikolojik sermaye ölçeği geliştiren Dr. Öğr. Üyesi Rasim Tösten' in çalışmalarının katkısı olduğundan Gaziantep ve Siirt Üniversitelerinde bu konuda daha çok çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'deki pek çok üniversitede sadece psikolojik sermaye kavramı başlığı ile araştırma söz konusu olmadığı araştırmamız sonucunda anlaşılmıştır. Çalışmaların yayınlandığı yıllara baktığımızda eğitim kurumlarındaki pozitif psikolojik sermaye ile ilgili çalışmaların en fazla 2018 ve 2019 yıllarında yapıldığı görülmektedir. Yıllar tek tek incelendiğinde ise son yıllarda konu ile ilgili araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. 2016 yılında bu konuyla ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca 2020 yılında henüz sadece 1 çalışma YÖKTEZ'de yayınlanmış olup Covid-19 pandemi salgını nedeniyle bu yıl için çok fazla çalışma beklenmemektedir. Ancak bu salgından etkilenen eğitim kurumu çalışanları için ileriki yıllarda pozitif psikolojik sermayeye sahip çalışanların pandemi sürecinde eğitim kurumlarına sağlıklı yönde katkı sağlayıp sağlayamadıkları hakkında alanyazında yeni çalışmalara yer verilmesi faydalı olacaktır.Tez çalışmalarının kategorilerinden olan örneklem hacimlerinin 12 adet tez ile en çok 301-400 örneklem sayısının yer aldığı görülmüş 1000 ve üzerinde örneklem sayısının ise 2 tane olduğu tespit edilmiştir. Az örneklemli çalışmaların daha fazla olduğu gözlemlenmiş olup örneklemdeki sayısının artmasının araştırmalara derinlik kazandıracağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın sınıflandırılmasında yer alan iller bazındaki dağılım için en çok Gaziantep ve Siirt ardından İzmir ve Sakarya illerinde çalışmaların olduğu söylenebilir. Bölgesel olarak Güneydoğu Anadolu, Marmara ve Ege sıralamayı takip etmektedir. Belirli hocalar ve onların öğrencini takip eden bir çalışma halini alması sebebiyle bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar Türkiye'nin tamamını yordayamadığı görülmüştür. Diğer iller ve bölgeler özellikle de Karadeniz bölgesinde çalışma sayıları arttırılarak bu alana katkı sağlanabilir. Araştırmalarda genellikle öğretmenlere yer verilmesi ve akademisyenler için sadece iki çalışmanın olması eğitim camiası adına tam bir konu taramasının tamamlanamadığı farkedilmektedir.. Eğitim kurumlarındaki paydaşlardaki her örneklem türüne yer verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.24 çalışma kategorize edilerek; analiz olarak en çok korelasyon, regresyon analizi , t-test, anova ve faktör analizleri kullanılmıştır. Meta-Analiz yöntemi hiç kullanılmamış denecek kadar azdır. Ayrıca çalışmalarda eğitim kurumlarındaki pozitif psikolojik sermayeler tek başına değil

değişkenlerle incelenmiş olup değişkene göre analizlere yer verilmiştir. Genellikle analiz yöntemleri, hipotez sayıları ve uygulamaların fazla olduğu çalışmalara teşvik yapılmalıdır. Pozitif psikolojik sermayenin betimsel, fark ve ilişkisel analizler gibi farklı analizlerle incelenmiş olması bu alana ve tezlere zenginlik katmıştır. Ölçek açısından ise Fred Luthans ve arkadaşlarının geliştirdiği ölçeğin kullanıldığı saptanmıştır. Psikolojik sermaye ölçeği 24 sorudan oluşan ve likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir. Deneysel araştırmalar dışında kullanılan tüm psikolojik sermaye ölçümleri, bu 24 soruluk ölçeğe dayanmaktadır. Ayrıca bazı kişisel bilgi formları açık uçlu bazılarında ise likert olarak sorulmuştur. Görüşmelerde açık uçlu ölçek yöntemine yer verilmiş olup 1 tane odak grup görüşmesi 1 tane de deneysel dizayna yer verilmiştir. İncelenen tezlerde eğitim kurumlarındaki pozitif psikolojik sermaye birçok değişkenle ilişkilendirilmiş olup en çok örgütsel bağlılık, örgütsel destek algısı ve öğretmen algıları değişkenleri üzerinde incelemelerin yapıldığı ortaya konmuştur.

Günümüzde yaşanan hızlı değişimler sonucunda kurumların yaşamlarını sürdürebilmeleri için değişen çevreye uyum sağlayabilmeleri ve diğer kurumlar ile rekabeti sürdürülebilir olması gerekmektedir. Kurumların bu özelliklere sahip olmaları kurumda var olan nitelikli insan kaynağı ile mümkün olmaktadır. Kurumun diğer kurumlardan farklılaşmasını sağlayacak olan insan kaynağının nitelikleridir. Pozitif psikolojik sermaye insanların neyi ne kalitede yapabildiklerini ortaya koyması bakımından için önemli bir kavramdır. Pozitif psikolojik sermayesi yüksek olan kurum çalışanları örgütlerine daha fazla katkı sunarak örgütlerini rekabet edebilme düzeyine taşıyacaklardır. Çalışanların pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek olması tek başına yeterli bir unsur değildir; ancak yaratacağı etki düşünüldüğünde kurumların verimliliği için önemli olduğu söylenebilir. Yapmış olduğumuz çalışma kapsamında incelenen ve yararlanılan araştırmalar doğrultusunda pozitif psikolojik sermayenin çalışanların birçok davranışını olumlu etkilediği söylenebilir. Bu açıdan pozitif psikolojik sermaye kavramının çalışanların kurumlarına dönük olumlu davranış kalitesini arttırması bakımından kurumlar için önemli bir kavram olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ortaya konan kategorik incelemeler ışığında, psikolojik sermayenin önümüzdeki yıllarda daha çok araştırılacak, hem örgütsel davranış hem de diğer disiplinlerdeki kavramlarla birlikte ele alınabilecek, deney-kontrol grubu olan birçok analiz yöntemi ile ölçülebilecek bir kavram olduğu söylenebilmektedir. Böylece, son yıllarda üzerinde durulan Pozitif Örgütsel Davranış alanında yeni bir konu olarak göze çarpan psikolojik sermaye konusuna bu çalışma ile daha da dikkat çekilmiş olacak, ülkemizde konuyla ilgili yapılacak çalışma sayısı arttırılabilecektir. Bununla birlikte, psikolojik sermayenin içerisinde birçok pozitif kavramı barındırıyor olması da, araştırmacılar için konuyu daha da ilgili çekici hale getirecektir. Bu çalışma; öncelikle psikolojik sermaye kavramına Örgütsel Davranış disiplini içerisinde dikkat çekmeyi, kavramsal çerçevede incelemeyi ve ileride psikolojik sermaye ile ilgili ülkemizde gerçekleştirilecek çalışmalarda bu değişkenin ölçümü ve belirlenmesine yönelik ölçek çalışmaları, geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Kaynakça

Makale:

Akman, Y, Korkut, F. (1993). Umut ölçeği üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* Sayı: *9* Sayfa: 193 -202.

Caprara, G. V., & Cervone, D. (2003). The contribution of self-efficacy beliefs to dispositional shyness: On social-cognitive systems and the development of personality dispositions. *Journal of Personality, 71*(6), 943-970.

Çetin, F., & Varoğlu, A.K. (2009). Özellikler bağlamında girişimcinin beş faktör kişilik örüntüsü. *Savunma Bilimleri Dergisi,* 8(2), 51-66.

Feldman, D. B. & Snyder, C. R. (2005). Hope and The Meaningful Life: Theorical and Empirical Associations Between Goal-Directed Thinking and Life Meaning. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24* (3), 401-421.

Freeman, D. H. & Carson, M. (2006). Developing Workplace Resilience: The Role of the Peer Referral Agent Diffuser. *Journal of Workplace Behavioral Health, 22* (1), 113- 121.

Goldsmith, A.H., Darity, W., Veum, J.R. (1998). "Race, Cognitive Skills, Psychological Capital and Wages", *Review of Black Political Economy,* 26(2), 13-22.

Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior 23*(6). 695-706.

Peterson, J. & B.K.Spiker (2005). "Establishing the Positive Contributory Value of Older Workers: A Positive Psychology Perspective", *Organizational Dynamics.* 153- 167.

Peterson, S.J. and Byron, K. (2008). Exploring the role of hope in job performance: Results from four studies. *Journal of Organizational Behavior, 29*, 785- 803.

Töremen, F. (2002). Okullarda sosyal sermaye: Kavramsal bir çözümleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 8*(32), 556-573.

Tösten, R., Özgan, H. (2017). Öğretmenlerden pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,16(*62*)* ,867-889

Seligman, M. &Csikszentmihalyi, M.(2000). Positive psychology: an Introduction. *The American Psychologist. 55.5-14*

Wright, T. A. (2003), "Positive Organizational Behavior: An Idea Whose Time Has Truly Come", *Journal Of Organizational Behavior,* 24(4), s:437-442.

Kitap:

Bakioğlu, A. & Özcan, G. (2016) *Meta Analiz*. Nobel Yayınevi, Ankara.

Cameron, K., Dutton J. & Quinn, R. (2003). *Foundations of Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline.* San Francisco: Berrett-Koehler,

Eren, E.(2001). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi,* İstanbul: Beta Basım Yayın.

Hefforon, K. & Boniwell, İ. (2011). *Positive Psychology theory, Research and Applıcatıons*. McGraw-Hill education

Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri* (11.Baskı). Ankara: Tek Işık Web Ofset.

Luthans F., Youssef C. & Avolio B. (2007). *Psychological capital.* New York: Oxford University Press.

Seligman, M. (2006). *Learned optimism: how to change your mind and your life*. New York: Vintage Books

Snyder, C.R. (2000). *Handbook of hope.* San Diego, CA: Academic Press

Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kitap Bölümü:

Carver, C. S. ve Scheier, M. F. (2002). Optimism. *Handbook of Positive Psychology* (ss. 231- 243). Oxford: Oxford University Press.

Masten, Ann ve M.J. Reed. (2002). Resilience in Development. Rick Synder ve Shane Lopez, (Ed). *Handbook of Positive Psychology.* Oxford: Oxford University Press, ss.72-82.

Snyder, C.R., Irving, L. & Anderson, J. (1991). Hope and health: Measuring the will and the ways. In C.R. Snyder and D.R. Forsyth (Eds.), *Handbook of social and clinical psychology,* (pp. 285-305), Elmsford, NY: Pergamon.

Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (2005). *Publication bias in meta-analysis. In H. R. Rothstein, A. J. Sutton & M. Borenstein* (Eds.), Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments. West Sussex, England: John Wiley & Sons.

Tez:

Anık, S. (2018). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları ile problem çözme becerilerinin incelenmesi*. Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt

Akçay, V.H. (2011). *Pozitif Psikolojik Sermayenin Kişisel Değerler Bakımından İş Tatminine Etkisi ve Bir Araştırma.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arslan, İ. (2017). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt

Arslan, S. (2018). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları ile iş-aile zenginleşmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Barut, A. (2017). *Öğretmenlerin işyeri ruhsallığı ile pozitif psikolojik sermaye algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Büyükgöze, H. (2015). *Lise öğretmenlerinin görüşlerine göre algılanan örgütsel destek ve psikolojik sermaye ilişkisi.* Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çiftçi, K. (2019). *Ortaokul öğretmenlerinin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile okul etkililiği düzeyleri arasındaki ilişki (Erzurum ili).* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya. Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Çobanoğlu, N. (2019). *İlk ve ortaokullardaki paylaşılan liderlik ile pozitif psikolojik sermayenin bazı değişkenler açısından incelenmesi ve aralarındaki ilişkisi.*

Demir, E. (2019). *Öğretmenlerin iş yaşam kalitesi ile pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Dilsiz, F. (2018). *Öğretmenlerin örgütsel destek algı düzeyleri ile pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişki.* Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ekin, A. (2018). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinde pozitif psikolojik sermaye algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi.* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ekin, S. (2019). *Anadolu Lisesi öğretmenlerinin örgütsel güven düzeyleri ile pozitif psikolojik sermaye düzeyleri.* Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Eser, İ. (2019). *Öğretmenlerin etik liderlik algısının işle bütünleşme ile olan ilişkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracılık etkisi.* Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,Gaziantep.

Erbaş, H. (2018). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile öğrenen özerkliğini destekleme davranışları.* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Ilgaz, D. (2019).

Kılıç, E. (2019). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının bazı iş tutumları (iş performansı, iş tatmini, örgütsel bağlılık) üzerine etkilerinin incelenmesi.* Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin

Kelekçi, H. (2015). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ile yeterlik inançları arasındaki ilişki.* Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Okur, A. (2019). *Kamu örgütlerinde pozitif psikolojik sermaye, politik davranış ve örgütsel sinizm etkileşiminin değerlendirilmesi: Erzurum ili mesleki ve teknik anadolu liselerinde bir uygulama.* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Sarıcı, D. (2015). *Öğretmenlerin iş doyumu ile pozitif psikolojik sermaye düzeylerine yönelik görüşleri (İzmir-Foça ilçesi örneği).* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Seçilmiş, G. (2019). *Pozitif psikolojik sermaye birey örgüt uyumu ve örgütsel yabancilaşma arasindaki ilişki.* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Şimşek, H. A. (2018). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile okul müdürlerine yönelik öğretimsel liderlik algıları arasındaki ilişki (Çanakkale örneği)*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Tösten, R. (2015). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi.* Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Yıldırım, İ. (2019). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları ile mesleki adanmışlıklarının incelenmesi.* Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN İŞ DOYUM DÜZEYLERİ HAKKINDA BİR DOKÜMAN ANALİZİ

Fatma Topcu; Dr. Öğr. Üyesi Pınar MERT

Özet

Toplumların ilerlemesinde yaptığı işten memnun olan, iş doyumu yüksek meslek elemanları önemli bir yer tutmaktadır. İş doyumu, çalışan kişinin yaptığı işi, iş ortamı ve çalışma koşullarını değerlendirmesi sonucu oluşan duygusal bir tepkidir. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyumunu belirleyen faktörlerden bazıları maaş, çalışma koşulları, çalışma saatleri, yöneticilerin tutum ve davranışları ile kişisel özelliklerdir. Okul öncesi öğretmenlerinin çocuklar ile yoğun iletişimleri, sınıflarında aralıksız eğitim sürdürmeleri, öğrenci sayılarının fazla olması gibi sebepler onları hem fiziksel hem de ruhsal olarak yormakta, bu nedenle de iş doyumlarını düşürmektedir. İş doyumu sağlayamayan bir okul öncesi öğretmeninin çocuklara yönelik göstereceği otoriter, ilgisiz ve güvensiz tavırlar, çocukların sosyo-duygusal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecektir. Okul öncesi öğretmenlerinin işinden hoşnut olması eğitim ortamını, öğrencilerini ve çalışma arkadaşlarını da olumlu şekilde etkileyecek, bu da eğitim kalitesini önemli ölçüde yükseltecektir. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla şu sorulara da yanıt aranacaktır: Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleri cinsiyete, yaşa, kıdeme ve eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir? Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile yapılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak 2009-2019 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi tabanında yayınlanmış olan 20 tez taranmış ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi, basılı, görsel vb. materyallerin sistematik bir şekilde taranarak belli kategoriler bakımından tematik olarak analiz edilmesini kapsar. İçerik analizi sırasında araştırmaların yılları, danışman unvanları, yöntemi, örneklemi, veri toplama araçları, araştırmaların temel

bulguları ve önerileri incelenmiştir. Araştırma bulguları analiz edilmiş olup; bulgular, sonuç, tartışma ve öneriler kısmında gerekli açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Doyumu, Okul Öncesi Öğretmeni, Devlet Okulu, Özel Okul

Giriş

Eğitim insanın kalıtsal güçlerinin geliştirilip istenen özelliklerle yoğunlaşmış bir kimliğe kavuşması için kullanılacak en önemli araçtır. İnsanlara bilgi ve beceri kazandırmanın ötesinde eğitim; toplumun yaşamasını ve kalkınmasını devam ettirebilecek ölçüde ve nitelikte değer üretmek, mevcut değerlerin dağılmasını önlemek, yeni ve eski değerleri bağdaştırmak sorumluluğu taşır (Balcı, 2004).

Okul öncesi eğitimi, doğumdan zorunlu eğitim yaşına kadar, çocukların gelişim özellikleri, kişisel farklılıkları ve yetenekleri göz önünde tutularak, çocukların sağlıklı bir şekilde fiziksel, duygusal, dil, sosyal ve zihinsel açıdan gelişimlerini sağlayıcı, olumlu kişilik temellerinin atıldığı, yaratıcı yönlerinin ortaya çıkarıldığı, çocukların kendilerine özgüven duymalarının sağlandığı, ebeveyn ve eğitimcilerin etkin olduğu sistemli bir eğitim şeklidir (Zenbat, 1998). Okul öncesi eğitim, insan gelişiminin en hızlı ve en hassas dönemini kapsamaktadır.

Yaşamın ilk yıllarında alınan eğitimin ve yaşanan deneyimlerin, ileri yaşlardaki öğrenme yeteneği ve gelecekteki başarı üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Okul öncesi dönem alarak adlandırılan 0-6 yaş dönemi, çocuğun öğrenmesinin en yoğun olduğu, temel alışkanlıklarının, zihinsel yeteneklerinin en hızlı geliştiği ve biçimlendiği dönemdir

(Akkurt,2008). Okul öncesi öğretmeni, 0-6 yaş çocuklarının tüm gelişim alanlarını ve özelliklerini tanıyan, plan ve uygulama yapma, yaparak ve yaşayarak öğrenme, meslekî alanda araç-gereç kullanma konusunda yeterli; insan ilişkileri ve iletişim, problem çözme, çocukları tanıma teknikleri, organizasyon yapma bilgi ve becerisine sahip, teknolojik gelişmeleri izleme, çocuk hastalıkları ve sağlığı konusunda bilgili, özel eğitim gerektiren çocukların bakım ve eğitimine yardımcı olma bilgi ve becerisine sahip nitelikli kişidir (www.meb.gov.tr). Okul öncesi çocuğunun yaşamında en önemli unsur çevresindeki kişilerdir. Bu nedenle okul öncesi öğretmeni, ana ve babasından sonra çocuk için en önemli kişidir. Günün büyük bir bölümünü öğretmenle birlikte geçiren okul öncesi çocuğu, öğretmenini örnek olarak alıp onu taklit eder; kişiliğini, hemen hemen bütünüyle benimser (Ulcay, 1983). Tüm öğretmenler kutsaldır, iyiyi, güzeli doğruyu öğretirler. Ancak okul öncesi öğretmeninin bir farkı vardır. İnsan kişiliğinin temelinin atıldığı yılların okul öncesi dönem olması, bu dönemde çocuğa şekil veren, iyiye doğruya, güzele yönelten, yeteneklerini keşfeden okul öncesi öğretmeninin önemini ortaya koyar (Acun ve Erten, 1993). Eğitim sistemimizde eğitim kurumları, kamu okulları ile Türk, azınlık, yabancı ve uluslararası özel okullardan oluşmaktadır.

Bir kavram olarak iş doyumu çalışanın işine karşı tutumudur. Yani çalışanların yaptıkları işe karşı hissettikleridir. Daha geniş bir ifade ile de çalışma sürecinde işçinin işinden sağladığı fizyolojik fayda ve psikolojik haz iş doyumu olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla iş doyumu da işin kazandırdıklarıyla çalışanın beklentileri birbirine uyduğu zaman oluşmaktadır (Silah, 2002). Bireyin bir işten beklediği ile iş sonuçlandığında elde ettiklerinin fonksiyonu iş doyumu olarak tanımlanmıştır (Locke,1969:309). İş doyumu, bireyin yaptığı işle ilgili kendini iyi hissetmesi duygusudur (Gibson, Ivancevich ve Donnelly, 2000). Izgar (2000) iş doyumunu, bir bireyin işinden mutlu olması ve haz alması olarak tanımlamıştır.

İş doyumunu etkileyen bireysel faktörleri, kişinin doğuştan sahip olduğu çeşitli özellikler ile kişinin yaşamı boyunca elde ettiği deneyimler sonucu oluşan faktörler olduğunu söyleyebiliriz. Bu faktörler de; kişilik, tecrübe, yaş, medeni durum, cinsiyet, eğitim düzeyi ve değer yargılarıdır. İş doyumunu etkileyen iş ve iş ortamına bağlı faktörleri, kişinin iş yaşamı boyunca çalıştığı örgütle ilgili olan, kişinin kendisi tarafından oluşturulmamış, örgüt tarafından

kişiye sunulmuş, kişinin sadece kendisi tarafından değiştirilemeyen faktörler olduğunu söyleyebiliriz. Bu faktörleri; işin yapısı, fiziki şartlar, yükselme, ücret, çalışanlar arası iletişim, yöneticiler ve işin zorluk derecesi olarak sıralayabiliriz. (Kılıç, 2011) Diğer örgütsel davranışlarla olan ilişkisi, iş doyumunu önemli yapan unsurların başında gelmektedir. Özellikle motivasyon ve örgütsel bağlılık ile olan ilişkisi, iş doyumu literatüründe önemli bir yere sahiptir. Ayrıca günümüzün yönetim anlayışı olan insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile olan etkileşimi de iş doyumu önemli hale getirmektedir (Özaydın ve Özdemir, 2014). Bireyin gereksinimleri işyerinde karşılanıyorsa, işe gitmek onun için hiç zor olmayacak, iş yerinde olmaktan zevk alacak, bunun sonucunda da bir görevden ziyade zevk aldığı bir uğraş olarak verilen işi en verimli şekilde yerine getirecektir. Böylece bulunduğu ortama yenilikler getirme çabasında olacak, ilişkilerinde de olumlu bir tavır takınacaktır. Buna karşın iş doyumunun azalması, kişinin hayatındaki olumsuz yaşam olaylarıyla, gündelik sıkıntılarla, huzursuzluk, gerginlik, öfke, anksiyete, depresyon, yorgunluk ve kişilik özellikleriyle, alerjik reaksiyonlar, gastroentestinal hastalıklar ve madde kullanımı gibi fizyolojik sorunlarla ilişkilidir (Beehr ve Newman, 1978).

Bir meslek insanın ihtiyaçlarını karşılayabildiği düzeyde kişi için önemlidir (Kuzgun ve ark., 1999). Her mesleğin çalışanlarını doyuma ulaştırma düzeyi farklılık gösterebilir. Bunların arasında, öğretmenlerin iş doyumlarının incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü öğretmenler gelecek nesilleri yetiştirmekte, bu amaca ulaşırken zorlu ve emek isteyen bir süreçten geçmektedirler. Öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen faktörler, şunlardır: Öğretmenin sahip olduğu kişilik yapısı, öğretmene ait demografik özellikler, mesleki beceri ve yeteneklerin düzeyi, mesleki başarıyı değerlendirmede hangi kriterlerden ne düzeyde faydalanıldığı, mesleki başarı düzeyi, üstler tarafından takdir edilme, ödül yönetimi uygulamaları, ücretle ilgili yeterlilikler, lider konumundaki bireylerin davranışları ve okulun sahip olduğu olanaklar şeklindedir (Şen, 2011).

Özetle, öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen birçok faktörün varlığı tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin iş doyumu bedensel, zihinsel, bireysel, fiziksel, davranışsal ve durumsal faktörlerin etkisi altındadır (Çetin ve Özcan, 2004). Okul öncesi öğretmenlerinin

mesleğinde daha başarılı, daha faydalı, daha verimli ve daha üretken olabilmeleri için; çalıştıkları kurumdan, ortamdan haz almaları, kişilerarası ilişkilerinin olumlu olması, mutluluk duymaları, ortamı sevmeleri gerekmektedir. Sonuç olarak öğretmenlerde iş doyumunun etkileri konusu, bireysel ve örgütsel düzeyde etkisini gösterebildiği gibi en genel açıdan eğitim kalitesini etkilemektedir. Bunun yanında öğretmenlerin yaptıkları işten sağladıkları doyum, yaşam alanlarını da etkilemektedir (Taşdan ve Tiryaki, 2008).

Bu araştırmada 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin belirlenmesi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerinin karşılaştırmalı bir analizini yaparak var olan durumu ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada okul okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleri hakkında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- İncelenen tezlerin yıllara göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerin danışman unvanına göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerin kullanılan araştırma yöntemine göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerin kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerde iş doyum düzeylerinin cinsiyete göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerde iş doyum düzeylerinin yaşa göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerde iş doyum düzeylerinin kıdeme göre dağılımları nasıldır?

- İncelenen tezlerde iş doyum düzeylerinin eğitim durumuna göre dağılımları nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması, geçerlik ve güvenirlik konularına yönelik açıklamalar bulunmaktadır.

Araştırma Modeli

Araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin belirlenmesine ilişkin olarak 2009-2019 yılları arasında yayınlanmış olan lisansüstü tezler belirlenen ölçütler çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak durum belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleri konusunda Türkiye'de yapılan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2009-2019 yılları arasında YÖK (Ulusal Tez Merkezi) veri tabanında ulaşım izni verilen okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerine ilişkin hazırlanan tezler oluşturmaktadır. Araştırmada

herhangi bir örnekleme yöntemine başvurulmamış, çalışma örnekleminin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Ancak bazı tezlerin kullanımında karşılaşılan kısıtlılıklar nedeniyle araştırmada okul öncesi düzeyinde gerçekleştirilen toplam 20 tez örneklem kapsamına alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada YÖK Ulusal Tez Merkezinde yapılan taramalar sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyumu konusunda 1 Ocak 2009-31 Aralık 2019 tarihleri arasında yapılmış tezler arasından 20 tez araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Tezler yıl, danışman ünvanı, araştırma yöntemi, örneklem büyüklüğü ve kullanılan veri toplama araçları bakımından sınıflandırılmıştır. İçerik analizi yapılırken hazırlanan tezler kapsamındaki iş doyum düzeyleri cinsiyet, yaş, kıdem ve eğitim durumuna göre incelenerek bir sonuca varılmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak ulaşılan tezlerin içerik analizleri yapılmıştır. Nitel çalışmalarda dokümanların incelenmesinde içerik analizi kullanılmaktadır

(Merriam, 1998, s.123). İçerik analizi, metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir (Stone ve ark. 1966).

İçerik analizinde yapılan temel işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar

çerçevesinde bir araya getirmek ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada verilerin içerik analizinin yapılmasında şu basamaklar izlenilmiştir:

-Seçme-indirgeme aşamasında araştırma evreninden belli bir örneklem seçilerek bunların içerikleri araştırma amaçları doğrultusunda oluşturulan kategori sistemine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini Türkiye'de çalışan okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleri alanında yapılan tezler oluştururken, örneklemini okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleri alanında YÖK veri tabanından erişim izni olan tezler oluşturmaktadır.

-Gruplandırma aşamasında araştırma örneklemi belirlendikten sonra incelenecek tezler yıl, danışman ünvanı, araştırma yöntemi, örneklem büyüklüğü, kullanılan veri toplama araçları, çalışma örnekleminin incelenen düzeyleri, kategoriler sistemine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

-Genelleştirme-soyutlaştırma aşamasında incelenen tezlerde söz konusu olan anlamlar birleştirilmeye ve genelleştirilmeye çalışılmıştır.

-Kuramla ilişkilendirme aşamasında ise incelenen tezlerden yola çıkılarak okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin cinsiyete, yaşa, kıdem ve eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediği tartışılmaya çalışılmıştır.

İçerik analizinde incelenen tez verilerinin tablolaştırılmasında frekans ve yüzde değerleri dikkate alınmıştır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

İçerik analizinde çok tartışılan diğer iki konu ise güvenilirlik ve geçerliliktir. Eğer araştırmacı tarafsızlık ilkesini tatmin edici düzeyde uygulamak istiyorsa o zaman yaptığı ölçme ve prosedürler güvenilir olmak zorundadır. Güvenilirlik, aynı araçla yapılacak tekrar araştırmalarında, örneklem verisinin araştırmacıya aynı sonuçlar sağlamasını gerektirir. Bu gereklilikten dolayıdır ki, ölçme ve diğer uygulanan prosedürler güvenilir olmak zorundadır. Geçerlilik ise, bilhassa ölçmede kullanılan aracın, ölçülmek istenilen konuyu ölçme yeteneği olup olmadığını sorgular. Geçerli sonuçların elde edilmesi/ölçülebilmesi araştırmanın tasarımıyla doğrudan ilintilidir. Dahası, bir araştırmanın geçerliliği kaçınılmaz biçimde onun

örnekleme tasarımı ve güvenilirliğiyle iç içe ilişkilidir (Holsti 1969, Weber 1989, Stone ve ark. 1966).

Bu bağlamda gerçekleştirilen bu araştırmanın geçerlik ve güvenirliğinin sağlanması için, kuramsal yapı temel alınarak kategorilerin belirlenmesi sağlanmıştır. Veri analizi sürecinde oluşturulan kategoriler ve kodlamalar araştırmacı dışında başka bir araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız bir biçimde yapılmış, daha sonra oluşturulan kod ve kategoriler karşılaştırılmıştır. Verilerin toplanma süreci ve analizindeki işlemlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak yapılan doküman analizleri sonucunda, çalışma grubunu oluşturan lisansüstü tezlerle ilgili bulgulara aşağıda yer verilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımları

Yıl	Yüksek Lisans (f)	Yüksek Lisans (%)	Doktora (f)	Doktora (%)
2009	3	15	-	-
2010	2	10	-	-
2011	5	25	-	-
2012	-	-	-	-
2013	-	-	-	-
2014	1	5	-	-
2015	2	10	-	-
2016	4	20	-	-

2017	1	5	-	-
2018	-	-	-	-
2019	2	10	-	-
Toplam	20	100	-	-

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili ulaşılan çalışmalardan yüksek lisans düzeyinde en fazla lisansüstü tez 2011 yılında (f=5), en az tez çalışması ise 2014-2017 yıllarında (f=1) yapılmıştır. 2012-2013-2018 yıllarına dair yüksek lisans tezi görülmemiştir. Doktora tezi olarak tez çalışmasına rastlanılamamıştır. Sonuç olarak tezlerin en çok 2011 yılında yapıldığı, 2012-2013-2018 yıllarında bu konuya ilişkin tezlerin yapılmadığı ve yapılan tezlerin tümünün yüksek lisans düzeyinde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Ülkemizde bu konuda çok az sayıda tez yazıldığı ve doktora düzeyinde bu alanda yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Tablo 2. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin danışman unvanına göre dağılımları

Danışman Ünvanı	f	%
Profesör	7	35
Yardımcı Doçent	10	50
Doçent	1	5
Doktor	2	10
Toplam	20	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan tezlerin danışman unvanı dağılımlarına bakıldığında en fazla lisansüstü tez danışmanlığını yardımcı doçent (f=10) unvanlı öğretim üyeleri yaparken, onları sırasıyla profesör (f=7) ve doktor (f=2) unvanlı öğretim üyelerinin takip ettiği görülmektedir. Buna ek olarak doçent (f=1) unvanlı bir öğretim elemanının da tez çalışmalarında danışman olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımı

Araştırma Deseni	f	%
Betimsel tarama	6	30
İlişkisel tarama	13	65
Karma tarama modeli	1	5
Toplam	20	100

Tablo 3'de görüldüğü gibi, 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan tezlerin araştırma desenlerinin dağılımlarına bakıldığında en fazla ilişkisel tarama (f=13) araştırma deseninin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra araştırma desenlerinden karma tarama (f=1) araştırma deseninin ise en az tercih edilen araştırma deseni olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda en çok tercih edilen model ilişkisel tarama modeliyken; betimsel tarama modelinin daha az tercih edilmesi, bunun yanında az da olsa karma tarama modelinin kullanılması dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin örneklem büyüklüklerinin dağılımı

Örneklem büyüklüğü	f	%
1-10 arası	-	-
11-30 arası	-	-
31-100 arası	3	15
101-300 arası	13	65
301-1000 arası	4	20
1000’den fazla	-	-
Toplam	20	100

Tablo 4’te görüldüğü gibi, 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan tezlerin örneklemlerinin dağılımına bakıldığında, % 65

(f=13) ile 101-300 arası, % 20 (f=4) ile 301-1000 arası, %15 (f=3) ile 31-100 arası gruplarla çalışılmıştır.

Tablo 5. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı

Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçları	f	%
Anket (açık uçlu, kapalı uçlu vb. sorularla görüş belirlemeye yönelik araçlar)	5	13
Tutum ölçeği (deneklerin belli bir olaya ya da olguya verdiği değeri ölçmeyi amaçlayan araçlar)	18	47
Kişisel bilgi formu (katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi vb.demografik özelliklerini belirlemeye yönelik araçlar)	11	29
Diğer (Mosloc tükenmişlik envanteri, meslek etiği envanteri,…)	4	11
Toplam	38	100

Tablo 5'te görüldüğü gibi, 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerin kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımına bakıldığında, toplam 38 veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracı sayısının (f=38), incelenen lisansüstü tez sayısından (f=20) fazla olmasının nedeni, bazı lisansüstü tezlerde birden fazla veri toplama aracının kullanılmasıdır. En çok kullanılan veri toplama araçları sırasıyla ölçek (f=18), kişisel bilgi formu (f=11) dir. Bunu sırasıyla anket (f=5) ve diğer (f=4) kategorisine alınan veri toplama araçları izlemektedir.

Tablo 6. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerdeki cinsiyet durumunun dağılımı

Cinsiyete göre iş doyum düzeyi durumu	f	%
Anlamlı farklılık vardır	1	8
Anlamlı farklılık yoktur	12	92
Toplam	13	100

Tablo 6'da görüldüğü gibi 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki cinsiyet dağılımına bakıldığında 20 adet tezden 13 adedinde cinsiyet faktörüne değinilmiştir. Değinilen tezlerin içerisinde cinsiyet ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (f=12) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (f=1) minimum düzeydedir. Ayrıca incelenen 7 adet tezde de cinsiyet faktörüne değinilmemiştir.

Tablo 7. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerdeki yaş durumunun dağılımı

Yaş durumuna göre iş doyum düzeyi durumu	f	%
Anlamlı farklılık vardır	3	18
Anlamlı farklılık yoktur	14	82
Toplam	17	100

Tablo 7'de görüldüğü gibi 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki yaş dağılımına bakıldığında 20 adet tezden 17 adedinde yaş faktörüne değinilmiştir. Değinilen tezlerin içerisinde yaş ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (f=14) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (f=3) minimum düzeydedir. Ayrıca incelenen 3 adet tezde de yaş faktörüne değinilmemiştir.

Tablo 8. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerdeki kıdem durumunun dağılımı

Kıdem durumuna göre iş doyum düzeyi durumu	f	%
Anlamlı farklılık vardır	2	12
Anlamlı farklılık yoktur	15	88
Toplam	17	100

Tablo 8'de görüldüğü gibi 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki kıdem dağılımına bakıldığında 20

adet tezden 17 adedinde kıdem faktörüne değinilmiştir. Değinilen tezlerin içerisinde kıdem ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (f=15) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (f=2) minimum düzeydedir. Ayrıca incelenen 3 adet tezde de kıdem faktörüne değinilmemiştir.

Tablo 9. Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerdeki eğitim durumunun dağılımı

Eğitim durumuna göre iş doyum düzeyi durumu	f	%
Anlamlı farklılık vardır	3	23
Anlamlı farklılık yoktur	10	77
Toplam	13	100

Tablo 9'da görüldüğü gibi 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki eğitim dağılımına bakıldığında 20 adet tezden 13 adedinde eğitim faktörüne değinilmiştir. Değinilen tezlerin içerisinde eğitim ve

iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (f=10) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (f=3) minimum düzeydedir. Ayrıca incelenen 7 adet tezde de kıdem faktörüne değinilmemiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan tezlerin karşılaştırılmalı bir biçimde incelenmesini amaçlayan bu araştırmada, lisansüstü düzeyde gerçekleştirilen çalışmalara yönelik genel eğilim ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya, eksiklikler tespit edilmeye ve bu alanda çalışma yapacak uzmanlara konu ile ilgili yeni ufuklar açılmaya çalışılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde alt amaçlar doğrultusunda kategoriler oluşturulmuştur. Bu işlem yapılırken Türkiye'de okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili 2009-2019 yılları arasında lisansüstü tez çalışmalarına yansıma durumu ele alınmış, YÖK Tez Merkezi'nde yer alan yüksek lisans ve doktora tezlerinin; yıllara, danışman unvanına, araştırma yöntemine, örneklem büyüklüklerine, veri toplama araçlarına, iş doyum düzeylerinin cinsiyete, yaşa, kıdem ve eğitim durumuna göre dağılımları incelenmiştir. Çalışmanın veri kaynağını oluşturan yayımlanmış 20 lisansüstü tez ile ilgili veriler frekans ve yüzde analizi kullanılarak çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Bütün bunlara göre elde edilen bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Araştırma sonucunda 2009-2019 yılları arasında okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yapılan yayımlanmış lisansüstü tezlerin büyük çoğunlukla 2011 (%25) ve 2016 (%20) yıllarında yapılmış olduğu belirlenmiştir.

Tezlerdeki danışman unvanı dağılımlarına bakıldığında en fazla lisansüstü tez danışmanlığını yardımcı doçent (%50) ve profesör (%35) unvanlı öğretim üyelerinin yapmış olduğu görülmüştür.

Araştırmada, okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerini belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modelinin (%65) ağırlıklı olarak kullanıldığı, bunu betimsel tarama modelinin (%30) takip ettiği, karma tarama modelinin (%5) ise çok az kullanıldığı gözlenmiştir. İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 1991). İlişkisel araştırmalar, değişkenler arasındaki ilişkiyi, ilişki testleri kullanarak ortaya çıkarmayı amaçlar (Balcı, 2011). Bu araştırmalarda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle cinsiyet, yaş, kıdem ve eğitim değişkenleri arasındaki ilişkiler incelendiğinden ilişkisel tarama modeli daha çok kullanılmıştır. Betimsel tarama modeliyse daha az kullanılmıştır. Bunun nedeni var olan bir durumun fotoğrafını çekmek anlamına gelen betimsel tarama modeli yerine iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olan ilişkisel tarama modeli tercih edilmesidir.

Araştırmalarda kullanılan örneklem büyüklüğünün 101-300 (%65) ve 301-1000 (%20) arasında yoğunlukta olduğu saptanmıştır. Örneklem büyüklüğünün çok yüksek miktarda olmaması muhtemelen daha az sayıda okul öncesi öğretmenine ulaşılabilmiş olması nedeniyledir.

Araştırmalarda veri toplama aracı olarak tutum ölçeği (%47) ve anketin (%13) ön planda olması araştırmada daha çok nicel çalışmaların ağırlıklı olması sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kişisel bilgi formu kullanılması da (%29) nitel çalışmaya örnek gösterilebilir.

Araştırmalarda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki cinsiyet ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (%92) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (%8)

minimum düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum cinsiyet faktörünün iş doyum düzeyini etkilemediğini, okul öncesi öğretmenlerinin mesleklerini yerine getirirken cinsiyete dayalı bir davranış göstermediklerini ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyetin iş doyumunu etkilememesinin akla ilk gelen nedenleri arasında, öğretmenlere yapılan muamelenin eşit olması yani kadın ve erkek öğretmenlere ayrı ayrı muamele yapılmaması, öğretmenlik mesleğinin kişiye yüklediği iş yükünün her iki cinsiyet tarafından üstesinden gelinebilecek durumda olması sayılabilir. Bu sonuç Arslan (2013:87) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla tutarlık göstermektedir.

Araştırmalarda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki yaş ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (%82) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (%18) minimum düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Burada yaş faktörünün okul öncesi öğretmenlerinin mesleğine karşı göstermesi gereken etik sorumluluklarda hiçbir negatif etkisinin olmadığı, dolayısıyla kişinin yaptığı işten doyum sağladığı sonucuna bizi ulaştırmaktadır. Bütün yaş grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin yüksek iş doyumu sağladıkları ve mesleğe yönelik tutumlarının oldukça olumlu olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin hemen hemen tamamı mesleğini sevmekte, değer vermekte ve mesleğe yönelik pozitif bir bakış açısı sergilemektedir. Bu da onların hangi yaşta olurlarsa olsunlar işlerinden doyum sağlamalarını gerçekleştirmektedir. Reyhan (2012)'ın, yaptığı çalışmalar sonucunda da yaş ile mesleki doyum düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Araştırmalarda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki kıdem ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (%88) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (%12) minimum düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Mesleğe yeni başlayan ya da hizmet öncesi eğitimden kısa süre önce mezun olan öğretmenler daha idealist olabilecekleri için tutumlarının

da daha olumlu olabileceği söylenebilir. Bu yüzden mesleki deneyimi az olan öğretmenlerin diğerlerine oranla biraz daha olumlu tutuma sahip oldukları düşünülebilmektedir. Bununla birlikte göz ardı edilmemesi gereken durum, bu araştırmada kıdem süresi ne olursa olsun tüm okul öncesi öğretmenlerinin mesleğini sevdiği ve değer verdiği, bu yüzden de kıdem faktörünün istatistiki açıdan anlamlı bir fark oluşturmadığıdır. Buna göre kıdem değişkeninin, öğretmenlerin iş doyum düzeylerinde farklılık oluşturmadığı ya da tutumlarını önemli ölçüde etkilemediği söylenebilir. Bu sonuç (Bayrı, 2006; Karadağ ve ark., 2009; Şahin ve Dursun, 2009) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla tutarlık göstermektedir. Araştırmamızı desteklemeyen bulgulara da rastlanılmıştır. Ö. S. Kılıç (2011), öğretmenlerin mesleki kıdemleri ile doyum düzeylerini doğru orantılı bir şekilde bulmuştur. Buna göre öğretmenlerin mesleki kıdemi arttıkça mesleki doyumu da artmaktadır.

Araştırmalarda okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerdeki eğitim durumu ve iş doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmayan tez sayısının (%77) çoğunlukta olduğu görülürken, anlamlı farklılık bulunan tez sayısı (%23) daha az düzeydedir. Bu sonuç yapılan çalışmalarla zıtlık göstermektedir. Eğitim durumu ile iş doyumu arasında pozitif yönde bir bağlantının olduğunu söyleyen araştırmalar olduğu kadar negatif yönde bir ilişki olduğunu söyleyen araştırmalar da mevcuttur. Eğitim durumu ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sonuçlarına göre genellikle eğitim düzeyi yükseldikçe iş doyumunun azaldığı görülmüştür (Izgar ve Yılmaz, 2009). Çünkü çalışanların beklentileri eğitim düzeyleri arttıkça daha fazla artma eğilimi göstermektedir. Diğer yandan eğitim seviyesi yüksek olanlar, daha doyurucu ve iyi koşullarda iş bulabildikleri için işlerinden daha fazla doyum sağlamakta, böylece iş doyumlarını eğitim durumları olumlu yönde etkilemektedir (Ganzach, 2004 akt. Demir, 2007). Bu durumu etkileyen faktörlerden biri de okul öncesi öğretmenlerinin eğitim düzeylerine uygun işlerde çalışıp çalışmadığıdır. Kişi çalıştığı işin kendi eğitim seviyesine uygun olmadığı düşüncesine sahipse bu kişide eğitim düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun iş doyumsuzluğu görülecektir.

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre şu öneriler getirilebilir:

- Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeyleriyle ilgili doktora düzeyinde yapılan tezlerin az oluşu göze çarpmaktadır. Bu düzeyde yapılan tezlerin sayısı artırılabilir.

- Araştırmalarda kullanılan örneklem grubu sayısı genellikle sınırlı tutulmuştur. Bu sayı fazlalaştırılarak sonuçların genellenebilirlik düzeyi daha da artırılabilir.

- Öğretmenlerin iş doyum düzeyleriyle ilgili gerek pek çok araştırma yapılmış olsa da okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerine ilişkin yapılan araştırmaların daha az olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, ülkemizde okul öncesi eğitiminin öneminin fark edilmesini sağlayacak benzer araştırmaların yapılması uygun olacak ve bu alana katkı sağlayacaktır.

- Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin cinsiyete, yaşa, kıdem ve eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediği tartışılmaya çalışılmıştır. İş doyum düzeylerini etkileyebilecek diğer değişkenler de araştırmalara dâhil edilebilir.

Kaynakça

Makale:

Çetin, M. ve Özcan, K. (2004). Okul Yöneticilerinin Etik Davranışlarının Öğretmenlerin İş Doyumuna Etkisi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı: 20, 21-38.

Izgar, Hüseyin.,Yılmaz, Ercan. (2009). İlköğretimde Çalışan Öğretmenlerin İş Doyumlarının Okullardaki Örgütsel Yaratıcılık Açısından İncelenmesi, İlköğretim Online Dergisi.

Karadağ, E., Başaran, A. Ve Korkmaz, T. (2009). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Algıladıkları Liderlik Biçimleri İle İş Doyumları Arasındaki İlişki. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:12, Sayı:21, Haziran, 32-45.

Kuzgun,Y., Sevim, S.A Ve Hamamcı, Z. (1999). Mesleki Doyum Ölçeğinin Geliştirilmesi. Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi, 2, 14-17.

Özaydın, M.M. ve Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi. Cilt: 6, Sayı: 1, 251-281.

Silah, Mehmet. (2002). Sanayi İşletmelerinde Önemli Ve Çağdaş Bir Gereksinim: Süreç Danışmanlığı Uygulamaları. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1) 143-168.

Şahin, H., Dursun, A. (2009) Okul Öncesi Öğretmenlerin İş Doyumları: Burdur Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:18, 160174.

Taşdan, M. ve Tiryaki, E. (2008). Özel ve Devlet İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Doyumu Düzeylerinin Karşılaştırılması. Eğitim ve Bilim Dergisi. Cilt: 33, Sayı: 147, 54-70.

Kitap:

Acun, S. ve Erten, G. B. (1993). Kız Meslek Liseleri İçin Okul Öncesi Eğitimi. İstanbul: Esin Yayınevi.

Demir, N. (2007). Örgüt Kültürü ve İş Tatmini, İstanbul; Türkmen Kitapevi.

Früh, W. (2001). Inhaltsanalyse. Theorie und praxis. 5., Uberarbeitete Auflage, Konstanz: UVK.

Gibson, J. L., Ivancevich, J. M., & Donnelly, J. H. (2000). Organizations – Behavior – Structure – Processes. (10th ed.). Boston: McGraw-Hill.

Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi: Kuramsal Ve Pratik Bilgiler. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Karasar, N. (1991), Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Dördüncü basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Merriam, S. (1998). Qualitative Research And Case Study Applications İn Education. Revised And Expanded From Case Study Research İn Education. USA: JB Printing.

Stone P J, Dunphy D C, Marshall S S, DM Ogilvie (1966) The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis, The M.I.T. Press, Massachusetts.Holsti O R (1969) Content Analysis for the Social Sciences and Humanities, AddisonWesley. Canada.

Ulcay, S. (1983). Okul öncesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kurumlarında Yıllık Plan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 49.

Weber R P (1989) Basic Content Analysis, Sage, London.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kitap Bölümü:

Beehr, T.A. & Newman, J.E. (1978). Job Stress, Employee Health And Organizational Effectiveness: A Facet Analysis, Model And Literature Review. Personnel Psychology, 31, 665-699.

Locke, Edwin (1969). What is Job Satisfaction? , Organizational Behavior and Human Performance, 4, 309 – 336.

Zenbat, R. (1998), Okul öncesi Eğitim Kurumları, 0-6 Yaş Anne-Baba ve Çocuk Rehberi, Beyaz Gemi Yayınları, İstanbul, s: 10,12

Tez:

Akkurt, Z. (2008). Okul öncesi Öğretmenlerinin İş Doyumu Ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi (İstanbul-Pendik Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Arslan, Ü. (2013). Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Aysu Evran, A. (2011). Devlet Ve Özel İlköğretim Okullarında Çalışan 4. Ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin İş Memnuniyeti Ve Benlik Algısı Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul

Balcı, B. (2004), Milli Eğitime Bağlı Meslek Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İş Tatmini, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Bayrı, H. (2006). Ortaöğretim Kurumlarında Çalışan Psikolojik Danışman\Rehberlik Öğretmenlerin İş Doyumlarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Izgar, H. (2000). Okul Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri (Burnout) Nedenleri Ve Bazı Etken Faktörlere Göre İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kılıç, Ö. S. (2011). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Okul Müdürü Ve Öğretmenlerin İş Doyumu. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Reyhan, S. (2012). Türkiye'de Profesyonel Liglerde Görev Yapan Futbol Hakemlerinin Hakemlik Yaş Gruplarına Göre Benlik Saygısı, Kaygı Ve Mesleki Doyum Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Şen, B. (2011). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Doyumları ve Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçları Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.

EĞİTİM BİLİŞİM AĞI (EBA) HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMES

İrem AKSU

Özet

Teknoloji ve bilgi çağını yakalamak zorunda olan en önemli sektörlerin başında eğitim sektörü gelmektedir.Şu an kullanılan eğitim bilişim ağı ile hem uzaktan öğretim hem eğitimde esneklik hem de eğitimde sürdürülebilirlik amaçlanmaktadır.Devlet okullarında öğrenmenin tamamı kriz döneminde uzaktan öğrenim yolu, eğitim bilişim ağının kullanımı ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.Bu araştırmada farklı eğitim kademelerinde görev yapan öğretmenlerin, "Eğitim Bilişim Ağı" (EBA) uygulamasına yönelik görüşlerinin ve yararlanma düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır.Araştırma 2019-2020 eğitim-öğretim yılında İstanbul İli Esenyurt ilçesinde yer alan devlet okullarında yürütülmüştür.Araştırmanın örneklemini devlet okulunda çalışmakta olan 2 okulöncesi,4 İlkokul,4 Ortaokul, 4 Lise öğretmeni oluşturmaktadır.Bu çalışmada uzman görüşleri alınarak, nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı, görüşme sorularını önceden hazırlar, kişilere sınırlı(kısmi)bir esneklik sağlayarak soruları yeniden düzenleyebilir.(Yıldırım ve Şimşek,2005).Katılımcılarla 15-20 dk arasında telefonla görüşme yapılıp görüşme kayıt altına alınmış daha sonra içerik analizi yöntemiyle,toplanan verilere odaklanılmış olup,veri setinde sıklıkla tekrarlanan veya katılımcının yoğun vurgu yaptığı olay ve olgulardan kodlar çıkarılmış, kodlardan kategorilere ve kategorilerden de temalara gidilmiştir.Araştırma bulgularına göre öğretmenler EBA'yı,en çok derse katkı sağlamak ve pekiştirme amacıyla kullanmaktadırlar. Öğretmenler eba hakkındaki görüşleri içeriğin zenginleşmesi şeklinde ortak fikir birliğine varmışlardır. EBA'da en çok hangi bölümleri kullandıkları içerik ve canlı ders bölümüdür.EBA kullanımının branşlarına göre farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin COVİD-19 Pandemisi öncesinde eğitim bilişim ağını kullanmaları ile Pandemi sonrası kullanım sıklığı arasında anlamlı farklılık görülmüş ,kullanım sıklığı artmıştır.Öğretmenler EBA'yı kullanmaları sırasında sistem kaynaklı, erişim zorluğu ile

karşılaştıklarını belirtmişlerdir.Öğretmenlerin EBA kullanım süresince sisteme giriş yapamadıkları vb konularda eleştirileri olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonunda öğretmenlerin önerilerinin de içerik analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Bilişim Ağı (EBA),Öğretmen,Uzaktan Öğreti

Giriş

Hızla gelişen teknoloji hayatımızı her yönüyle etkilemektedir. Teknolojinin bu gelişimi birçok alışkanlığımızın değişmesine neden olmaktadır. Çağı yakalama çabası herkes için zorunluluk haline gelmiştir.

21. yüzyılda dünyamız, bilim, bilgi ve iletişim teknolojinin gelişmesi ile birlikte hızlı bir değişim süreci içerisine girmiştir (Alabay, 2015. Akt, Fidan, Erbasan ve Kolsuz, 2016: 626). Ülkeler bilim ve teknolojide yaşanan değişimler karşısında kendi toplumlarını çağın gereklerine göre yetiştirme ihtiyacı duymuşlardır. Çünkü yaşadığımız çağda bir ülkenin gelişmişlik düzeyini çağın gereklerine uygun olarak eğitilmiş; analitik, yaratıcı, eleştirel düşünebilen; nitelikli, teknolojiyi etkin ve verimli bir şekilde kullanabilen yetişmiş insan gücü belirlemektedir. Bireyleri çağın gereklerine uygun olarak eğitmenin en önemli ve etkili yolunun eğitimden geçtiği ise âşikardır. Zira toplumsal değişim ve gelişim düzeyini belirleyen iki etkenin eğitim ve teknoloji olduğu düşünülmektedir (Fidan, Erbasan ve Kolsuz, 2016: 626). Bu durum öğretmen ve öğrenci rollerinde değişimlerin yaşanmasına yol açmaktadır (Duran, 2012)

İnsanların öğrenme merakı, öğretme olayını da kendiliğinden bir ihtiyaç haline getirmiştir. Öğrenmeye ihtiyaç duyan insan neyi, nerede ve nasıl öğrenebileceğini araştırmaya başlamıştır. Öğrenmek istediklerini başka kişi ve araçlar yardımıyla öğrenen, öğrendiklerini de başkalarına öğretirken sadece kendisinin bilgilendirilmesinin yetmediği, bunun yanı sıra değişik öğelerin devreye girmesinin gerekliliğini anlamıştır. Öğrenme-öğretmenin daha faydalı olması için ek kaynaklara ve araç-gereçlere gereksinim duyulmaktadır (Şimşek, 1997: 9).

Teknoloji çağında bilgiye ulaşmak çok daha kolay hale gelmiştir. Eğitim ve öğretimin sadece dört duvar arasında değil, teknolojik araçlar ve gereçler sayesinde her yerde yapılabilmesi öğrenmeyi hızlandırmıştır.

Son yıllarda bireylerin eğitimi, bilgisi ve becerileri hayat kaliteleri ve standartlarını belirleyen en önemli etmenlerden biri olmuş durumdadır. Bireylerin hayat standartlarını arttırmak için ihtiyaçları olan eğitimi istedikleri yerde istedikleri zamanda ve istedikleri şekilde kaliteli ve karşılanabilir bir ücret ile sağlamak demokratik toplumların sorumluluğudur (Duderstadt,2001).

Günümüzde bilgiye erişebilen, eriştiği bilgiyi kendi zihinsel yapısına uydurabilen, buna yenilerini ekleyebilen kişiler güçlü olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı, içinde bulunduğumuz toplumların ihtiyacı olan insan özellikleri değişmiş ve farklılaşmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonrasında öğrenmenin sadece sınıflarla sınırlı olmadığı, hayat boyu öğrenmenin gerekli olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. "Öğrenmeyi öğrenmenin" çok önemli olduğu çağımızda öğrencilere bilgiye nereden ulaşacaklarının kazandırılması, ulaştıkları bilgileri nerede ve nasıl kullanacakları konusunda bilinçlenmeleri zorunlu görülmektedir. Bu şekilde öğrencilerin aktif olarak sürece katılacakları görüşü benimsenmiştir (Akkoyunlu, 2002: 17). Teknolojinin eğitim alanında kullanılması hiç şüphesiz ki eğitim-öğretimi çok farklı bir boyuta getirmiştir. İletişim teknolojilerinin ‘‘son yüz elli yılda toplumları temelden ve süratle değiştirdiği’’ (Karasar, 2004, s. 117) söylenebilir. Denilebilir ki, günümüz dünyasında bilgi ve iletişim teknolojilerini elinde tutan, yöneten ve geliştiren toplumlar diğerlerine mutlak bir üstünlük sağlamaktadır. Ancak Mills ve Tincher (2003) ‘‘toplumların bilgi ve iletişim teknolojileriyle bütünleşmesinin şüphesiz ki uzun zaman ve planlı eğitimlerle sağlanabileceğini’ ifade etmişlerdir.

Yılmaz ve Horzum (2005) bilgisayarların insan hayatında kaçınılmaz bir unsur haline gelmesi sonucunda eğitim-öğretim ortamlarında kullanılmalarının da zorunluluk haline geldiğinden bahsetmiştir. Teknolojik imkânların iyileştirilmesi ile de öğrenciler, son çeyrek asırdır sınır tanımadan ilerleyen bilgiye ve bilgi teknolojilerine en kestirme yoldan ulaşmış

olacaklardır. Ayrıca teknolojinin getireceği yeni fırsatlarla birçok disiplinde öğrencilerin hedef konuları daha iyi anlamalarına, soyut bilgileri somutlaştırarak kalıcılığını sağlamalarına imkân sağlanabilecek, görsel materyallerle hedeflenen konular daha eğlenceli ve çekici olabilecektir.

Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz 21. yy'de bilgi teknolojileri hızla gelişmektedir. Bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler, uzaktan eğitim uygulamaları ile küresel iletişim ağının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bilgi çağı dediğimiz 21. yüzyılda iletişim, toplumun her katmanında yaşayan bireyler için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Geçmiş yıllarda toplumlar için ütopya sayılan uzaktan eğitim uygulamaları bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte günümüzde küresel iletişim ağı üzerinden kolaylıkla uygulanabilir hale gelmiştir. Küresel iletişim ağı, bilimsel araştırmaların, üretkenliğin, kültürel değişimlerin, küresel ticaretin ve küresel eğitimin ana bilgi kaynağıdır. Belirtilen bilgi iletişim ağı, dünyada yaşayan tüm insanlar arasında yazılı, sözlü ve görüntülü iletişim kurmak için küresel bir merkez meydana getirmektir. Bunun yanı sıra, küresel iletişim ağı eğitimcilere, küresel uzaktan eğitim hizmetini sunma fırsatını da vermektedir (İşman, 1996).

Günümüzde uydu, fiber optik, televizyon, radyo, bilgisayar, internet ve diğer bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler eğitimin yapısını ve biçimini etkilemekte, eğitimcileri yeni eğitim programları ve öğrenme-öğretme modelleri geliştirmeye zorlamaktadır. Bilişim teknolojilerini kullanan eğitimciler, "küresel eğitim" uygulamalarının mutlaka kullanılması gerektiğini belirtmektedirler. Küresel eğitim imkânı sunan modellerden biri uzaktan eğitimdir. İlk uygulaması 1728 yılında posta ile yapılan uzaktan eğitim, günümüzde gelişen bilişim teknolojileri sayesinde daha nitelikli, telekonferans ve internet uygulamaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu uzaktan eğitim uygulamaları sayesinde birbirlerinden kilometrelerce uzaklıkta farklı ortamlarda olan öğretmen ve öğrenciler, birbirleriyle görüntülü ve sesli olarak etkili iletişim kurabilmektedirler. Var olan uzaktan eğitim sistemleri öğrenciler ve öğretmenlere küresel eğitim ve küresel iletişim imkânı sunmaktadır (İşman 2011).

Eğitim sistemi içinde uzaktan eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Uzaktan eğitim modeline, ilgili kurum ve kuruluşlar (üniversiteler, bakanlıklar ve diğerleri) uzaktan eğitime

gereken önemi vermelidirler. Bireylerin eğitim ihtiyacı uzaktan eğitimden faydalanılarak giderilmelidir. Eğitim kurumları ancak bu sayede gelecek yüzyıllarda ayakta kalabilecektir (İşman 2011).

Uzaktan Eğitim öğrenenlerin zaman ve mekân bağlamında birbirlerinden ve öğrenme kaynaklarından uzak olduğu eğitim modelidir. Uzaktan eğitim, kökleri günümüzden yaklaşık üç asır öncesine kadar uzanan disiplinler arası bir alandır. Dünyada ilk uzaktan eğitim uygulaması yapıldıktan yaklaşık iki asır sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve uzaktan eğitim düşüncesi zaman içerisinde ülkemizde de gündeme gelmiştir. Yeni kurulan cumhuriyet, eğitimli nüfusunun büyük bir kısmını uzun süren savaş dönemlerinde kaybetmiş, ülkenin kısa zamanda kalkınabilmesi için öğrenim görmüş vatandaşlara duyulan ihtiyaçtan dolayı eğitim-öğretim öncelikli konulardan birisi olmuştur Ülkemizde 1923 yılından 1960'lı yıllara kadar uzaktan eğitim önce kavramsal olarak tartışılmıştır. 1970'li yıllardan sonra farklı girişimlerle orta eğitim düzeyinde uzaktan eğitim çalışmaları yapılmış, bir takım tecrübeler edinilmiş ve sınırlı da olsa ilerleme kaydedilmiştir. 1980 sonrası bu uygulamalar Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi'nin de kurulmasıyla yükseköğretime taşınmıştır. 1980 ve 1990'lı yıllarda uzaktan eğitim ilk, orta ve yükseköğretim düzeyinde olgunlaşmış ve büyük öğrenci kitlelerini bünyesinde barındıran bir sistem haline gelmiştir. Bu yıllarda kazanılan başarılar ile uzaktan eğitim büyük ilgi ve kabul görmüştür. 1990'lı yılların sonundan 2000'li yılların başından itibaren bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında yaşanan gelişmelerle uzaktan eğitim ile sunulan eğitim fırsatları artmış ve uzaktan eğitim milyonları bulan öğrenci sayısıyla ülkemizde eğitimde ana akımın bir parçası olmuştur. (Bozkurt, 2017: 86).

Ülkemizde de Millî Eğitim Bakanlığı 2010 yılında FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesini eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okullarımızdaki teknolojiyi iyileştirmek amacıyla bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla duyu organına hitap edilecek şekilde, derslerde etkin kullanımı için başlatmıştır. FATİH Projesi ülkemizin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücüne ulaşmak için uygulamaya konulmuş en temel altyapıdır.

FATİH projesi kapsam olarak 5 temel bileşen üzerine kurulmuştur. Bu bileşenler;

1. Donanım ve yazılım altyapısının sağlanması,

2. Eğitsel e-içeriğin sağlanması ve yönetilmesi,

3. Öğretmenlerin hizmet içi eğitimi,

4. Bilinçli, güvenli, yönetilebilir ve ölçülebilir BT kullanımının sağlanması,

5. Öğretim programlarında etkin BT kullanımından oluşmaktadır(MEB, 2018a).

Bu projenin temel bileşenlerinden birisi olan "E-içeriğin Sağlanması ve Yönetilmesi" kapsamında Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEĞİTEK) tarafından çevrimiçi sosyal bir eğitim platformu olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) oluşturulmuştur. EBA, YEĞİTEK tarafından yönetilmektedir. Akademik çevrelerden destek alarak hem öğretmenler hem de öğrenciler için okulda, evde ya da ihtiyaç duydukları her yerde güvenilir ve etkili içeriklere ulaşmalarını sağlamak amacıyla geliştirilmeye devam etmektedir (MEB, 2012).

EBA'da her sınıf seviyesine uygun, güvenilir ve doğru e-içerikler oluşturulup geliştirilmektedir. Öğretmen ve öğrenciler başta olmak üzere, eğitimin tüm paydaşları için tasarlanan EBA;

Farklı, zengin ve eğitici içerikler sunmak,

Bilişim kültürünü yaygınlaştırarak eğitimde kullanılmasını sağlamak,

İçerikle ilgili ihtiyaçlarınıza cevap vermek,

Sosyal ağ yapısıyla bilgi alışverişinde bulunmak,

Zengin ve gittikçe büyüyen arşiviyle derslere katkı sağlamak,

Bilgiyi öğrenirken aynı zamanda yeniden yapılandırabilmek ve bilgiden bilgi üretmek,

Farklı öğrenme stillerine (sözel, görsel, sayısal, sosyal, bireysel, işitsel öğrenme) sahip öğrencileri de kapsamak,

Bütün öğretmenleri ortak bir paydada buluşturarak eğitime el birliğiyle yön vermelerine ön ayak olmak,

Teknolojiyi bir amaç olarak değil bir araç olarak kullanmak amacıyla tasarlanan sosyal bir eğitim platformudur (MEB, 2018b).

EBA platformunda ders, içerik, yarışma, uygulamalar ve e-kurs bölümleri ile etkileşimli konu içerikleri, çevrimiçi kitaplar, kılavuz kitaplar, konu anlatım videoları, kültür-sanat görselleri, sesli kitaplar, eğitici içeriğe sahip dergiler, kazanım testleri, tarama testleri, infografikler, yarışmalar, haberler, sözlükler gibi pek çok eğitsel içerik bulunmaktadır. EBA bünyesinde barındırdığı eğitsel içeriklerle eğitimde teknoloji entegrasyonunu üst seviyelere çıkarmış ve bir çatı altında toplamış sistemsel bir bütündür. EBA ilk olarak 2011 yılında hizmete açılmıştır, 2015 ve 2016 yıllarında da yazılımla ilgili güncellemeler yapılmıştır. Eğitim ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmek, teknoloji entegrasyonunu artırmak, eksiklikleri gidermek ve sistemin hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla güncellemeler yapılmıştır. (Akal, 2019: 20)

2015 yılı içerisinde yenilenen tasarım ve eklenen yetenekler ile EBA sürüm-2 “EBA Ders” modülü ile uzaktan öğretim yönetim sistemi yeteneği kazanmıştır. Öğrenciler EBA Ders bölümünün yararlarını; tekrar yapma, pekiştirme ve sınavlara hazırlanma olarak söylemişlerdir (Tüysüz, 2016).

EBA sistemi bazı öğretmenler tarafından internet bağlantısı vb. sorunlar nedeniyle kullanılamasa da öğretmenler derslerinde EBA'yı dersi pekiştirme ya da görselleştirme gibi boyutlarda kullanmaktadır (Türker ve Güven, 2016).

2011 yılında hayata geçirilen EBA (Eğitim Bilişim Ağı) bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisinin yarattığı büyük etki ile okulların 16 Marttan itibaren tatil edilmesiyle son bir ayda 1 milyarın üzerinde tıklanmış ve kullanıcılar yaklaşık 900 milyon kez sayfa görüntülemesi gerçekleştirilmiştir.. Uzaktan eğitim sürecinin başladığı Mart ayı verilerine göre, "eba.gov.tr", küresel ölçekte hizmet veren birçok popüler uzaktan eğitim platformunu geride bırakarak dünyada eğitim alanında en çok ziyaret edilen 6'ncı internet sitesi olmuştur. Aynı zamanda dünya genelinde tüm internet siteleri içinde 317'nci, Türkiye'de de 12'nci sıraya yerleşmiştir. "eba.gov.tr" Türkiye'de kamu internet siteleri arasında ise ilk sırada yer almaktadır.

Mobil uygulama olarak EBA'nın indirilme oranı da kısa sürede 10 milyonu aştı. EBA mobil uygulaması 8 Nisan itibariyle Android işletim sistemi kullanan cihazlarda toplamda 7.12 milyon, EBA Akademik Destek uygulaması 1.46 milyon; İOS işletim sistemi kullanan cihazlarda ise EBA mobil uygulaması 1.46 milyon, EBA Akademik Destek uygulaması 204 bin kez indirildi. EBA dijital eğitim platformunu son 30 gün içerisinde tüm öğretmenlerin %69'u, okul öncesinden 12. sınıfa kadar olan tüm öğrencilerin ise %44'ü kullanmaktadır. Son bir hafta içerisinde YKS'ye hazırlanan 531 bin öğrenci üniversite hazırlık platformu olan EBA Akademik Destekten faydalanmaktadır. Avrupa ve Amerika'da birçok ülkenin uzaktan eğitime henüz başlayamadığı bir süreçte Türkiye'nin hali hazırda geliştirmekte olduğu altyapısıyla rekor sayılabilecek kısa bir süre içinde televizyon kanalları ve web portallarıyla uzaktan eğitime başladığını belirten Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, "Öğretmen, öğrenci ve velilerimizin dijital eğitim platformu EBA'yı kullanım oranları dünya ölçeğinde önemli bir yerde. Uzaktan eğitime başladığımız ilk günden bu yana, EBA Kontrol Merkezi'nde sistemi 7 gün 24 saat izleyerek sürekli geliştirme gayretindeyiz. Önümüzdeki günlerde LGS ve YKS'ye hazırlık sürecindeki 8 ve 12. sınıf düzeyindeki tüm öğrencilerimizi, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla "canlı sınıflarda bir araya getirmeye başlıyoruz. Sistem altyapımızı her geçen gün daha da

güçlendiriyoruz. Hedefimiz, eğitimde fırsat adaleti ilkemize uzaktan eğitimde bütün boyutlarıyla ulaşarak bu alanda dünyaya model ülke olmaktır. Bundan sonraki süreçte 2023 Eğitim Vizyonumuzdaki hedefler doğrultusunda öğrenci ve öğretmenlerimiz için kamuoyu ile paylaşacağımız çok daha farklı çalışmalarımız olacak." demiştir ("Eba kullanıcı sayısıyla," 2020)..Bu bağlamda araştırmamızın amacı; Öğretmenlerin, "Eğitim Bilişim Ağı" (EBA) uygulamasına yönelik görüşlerinin ve yararlanma düzeylerinin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli: Bu araştırmada farklı eğitim kademelerinde görev yapan öğretmenlerin, "Eğitim Bilişim Ağı" (EBA) uygulamasına yönelik görüşlerinin ve yararlanma düzeylerinin incelenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Gerekli olan verileri elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Formlar oluşturulurken alan ile ilgili yazılar incelenmiş ve konunun uzmanları ile ön görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde sorular yeniden yapılandırılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin çözümlemesi içerik analizi tekniği ile yapılmıştır.

Çalışma Grubu: Çalışma grubu büyüklüğü ile ilgili kesin bir sayı ölçütünün olmadığı nitel araştırmalarda (Hackett ve Schwarzenbach, 2016) çalışma grubu büyüklüğü yerine, çalışma grubunun araştırmacının gereksinim duyduğu bilgi miktarını karşılayıp karşılamadığı üzerinde durulmaktadır (Türnüklü, 2000). Ayrıca araştırmacıların, katılımcı sayısını belirlerken zaman, maliyet, kaynağa erişebilme durumlarını dikkate almaları da gerekmektedir (Hac- kett ve Schwarzenbach, 2016). Bu araştırmada söz konusu durumların yanı sıra farklı branşlarda ve cinsiyetlerde çalışmakta olan öğretmenlerinin çalışma grubundaki varlığı esas alınmıştır. Çalışma grubunu, 2019-2020 Eğitim- Öğretim Yılı'nda İstanbul İli Esenyurt ilçesinde devlet okullarında çalışmakta olan 7'si kadın (%50) ve 7'si erkek(%50) 2 okulöncesi, 4 İlkokul,4 Ortaokul, 4 Lise öğretmeni olmak üzere 14 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma etiği çerçevesinde katılımcıların gönüllü olmasına özen gösterilmiştir. Bir diğer dikkat edilen etik ilke ise gizlilik ve anonimliktir. Gizlilik, araştırma katılımcısının kimliğini ortaya koyabilecek her türlü öğenin araştırma kayıtlarından çıkarılması girişimi iken; anonimlik, araştırmaya

katılan kişilerin isimsiz kalmasıdır (Aydın, 2006). Katılımcıların özellikleri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Öğretmenlerin demografik bilgileri sıklık ve yüzde değerleri

Gruplar	*f*	*%*
Kadın	7	50
Erkek	7	50
Total	14	100
Branş	*f*	*%*
Okulöncesi Öğretmeni	2	14,3
Sınıf Öğretmeni	4	28,6
Sözel Branş Öğretmeni	3	21,4
Sayısal Branş Öğretmeni	3	21,4
Yabancı Dil Öğretmeni	2	14,3
Total	14	100
Kıdem Yılı	*f*	*%*
6-10 yıl	3	21,4
11-15 yıl	5	35,7
16-20 yıl	3	21,4
21 yıl ve sonrası	3	21,4
Total	14	100
Çalıştıkları Eğitim Kademesi	*f*	*%*
Anaokulu	2	14,3
İlkokul	4	28,6
Ortaokul	4	28,6
Lise	4	28,6
Total	14	100
Katılımcıların yaşı	*f*	*%*
31-40	8	57,1
41-50	6	42,9
Total	14	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların %14,3 ü anasınıfı öğretmeni % 28,6'sı sınıf öğretmeni, % 21,4'ü ise sözel branş öğretmeni , %21,4 ü de sayısal branş öğretmeni ve %14,3 yabancı dil branş öğretmenidir.Öğretmenlerin 3 ü 6-10 yıl arası (%21,4), 5 i 11-15 yıl (%35,7)arası, 3 ü 16-20 yıl arası (%21,4), 3 ü de 21 yıl ve üstü kıdeme sahiptir.2 öğretmen (%14,3)anaokulunda ,4 öğretmen (%28,6) ilkokulda ,4 öğretmen (%28,6) ortaokulda,4 öğretmen (%28,6) lisede çalışmaktadır. Katılımcıların yaşı 31-40 arası olan 8 öğretmen (%57,1) ,41-50 arası olan 6 öğretmen (%42,9) bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması: Veriler, öğretmenlere önce araştırma hakkında kısa bir bilgi verilip, 15- 20 dakika arasında telefonla görüşme yapılıp görüşme kayıt altına alınmıştır.

Veri Toplama Araçları: Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerden araştırma amacı kapsamında bilgi alabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Görüşme formunda öğretmenlerin, Eğitim Bilişim Ağı" (EBA) uygulamasına yönelik görüşlerinin ve yararlanma düzeylerinin incelenmesine yönelik görüşlerini ortaya koymaya yönelik sorulara yer verilmiştir. Görüşme formları oluşturulurken önce araştırma alanına ilişkin konuya yönelik yazılar taranmış, ilgili uzman görüşlerine başvurulmuş, sonra elde edilen bilgiler ışığında "7" adet soru hazırlanmıştır. Görüşmede kullanılan sorular:

Öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı'nı kullanmaya yönelik görüşleri nelerdir?

Öğretmenler Eğitim Bilişim Ağı'nı hangi amaçla kullanmaktadırlar?

Öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı'nda en çok kullandığı bölüm/bölümler hangisidir?

Öğretmenlerin branşlarına göre Eğitim Bilişim Ağı'na yönelik görüşleri nelerdir ?

Öğretmenlerin Covid-19 Pandemisi sonrasında Eğitim Bilişim Ağı'na yönelik görüş ve alışkanlıklarda neler değişmiştir?

Öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı'nı kullanımı ile ilgili karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

Öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı'nın daha etkili kullanabilmesi için önerileri nelerdir?

Verilerin Analizi: Çalışma grubundan elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bunun için toplanan veriler önce kavramsallaştırılmış, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenerek, veriyi açıklayan temalar saptanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Temalar altında verilen yanıtların sıklık düzeyleri değerlendirilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların, görüşme formunda yer alan açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar soru bazında ayrı ayrı incelenmiş, her bir soru için öncelikle ana temalar ve bu ana temaları şekillendiren alt temalar belirlenmiştir.

1.soruda öğretmenlere, "Eğitim bilişim ağı (EBA) hakkındaki görüşleriniz nelerdir"diye sorulmuştur. Öğretmenlerin verdiği yanıtlar, Tablo 2'de görüldüğü gibi 6 tema altında toplanmıştır. En fazla tekrar eden temaların "içerik zenginleştirilmeli" teması olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanmaya yönelik görüşleri	
Tema	f
Tema1.İçerik zenginleştirilmeli	8
Tema2.Yüzyüze eğitimin yanında destekleyici	4
Tema3.Eğitimin sürdürülebilirliği açısından olumlu	4
Tema4.Öğretmen ve öğrencinin teknoloji kullanımı açısından çok faydalı	4
Tema5. Kişisel gelişim açısından faydalı fakat küçükyaş çocuk açısından sakıncalı	2
Tema6.Yüzyüze eğitimin yanında tamamlayıcı eğitim sistemi	2

Öğretmenlerin Eğitim bilişim ağı (EBA) hakkındaki görüşlerine ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö3''Çocukların konularını bütünleştirmesi açısından, destek anlatımlarda içeriği zenginleştirilirse daha güzel olacağına inanıyorum.''(Tema 1)

Ö5" Bağlantı konusunda soru yaşamadım fakat videoların ve içeriklerin yetersiz olduğunu düşünüyorum" (Tema 1)

Ö6"Eba'yı kullanmaya çalışıyorum ama içerik ilkokul kısmı için çok yeterli olmadığı için kullanamıyoruz" (Tema 1)

Ö1''Yüyüze eğitimin yanında destekleyici bir platform oldu, geliştirilirse daha etkin kullanılacağı düşüncesindeyim''. (Tema 2)

Ö14"Bu süreçten sonra öğrenciyle aramızda direkt bir kanal işlevi gördüğü için eğitimde tamamlayıcı olarak kullanmaya başladık" (Tema2)

Ö13" günümüzde gelişen teknolojiyle derslerde kullanma amacıyla bize kolaylık sağlaması açısından çok olumlu buluyorum". (Tema 3)

Ö7'' Şu an ki pandemi ortamında hiç ders yapılamamaktansa bence bu şekilde iyi eğitim ve öğretime devam etmemiz yani yapılacak herhalde en iyi şeylerden biri EBA oldu. Eğitim devamını ve sürekliliğini sürdürebilirliğini sağladık''. (Tema 4)

Ö4''Yüzyüze eğitimle veremediğimizi, eksik kalan kısmı EBA'dan tamamlıyoruz.''(Tema 4)

2.soruda öğretmenlere, "Eğitim bilişim ağını en çok hangi amaçla kullandıkları" sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 3'de görüldüğü gibi 5 tema altında toplanmıştır. En fazla tekrar eden temanın "derse katkı sağlamak ve pekiştirmek amacıyla " olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanma amaçları	
Tema	**f**
Tema1.Derse katkı sağlamak ve pekiştirmek amacıyla	14
Tema2.Derse başlamadan önce hazırbulunuşluluğu sağlamak amacıyla	7
Tema3.Ölçme değerlendirme amacıyla	7
Tema5.Konu anlatımlarını görsel materyalle destekleme amacıyla	5
Tema4.Öğrencilerin teknolojiyi kullanmaları/sanalda eğitim kullanım amacıyla	1

Öğretmenlerin Eğitim bilişim ağını (EBA) ne amaçla kullandıklarına ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö11''Öğrencilere derste öğrendiklerini tekrar etme ve pekiştirme amacıyla EBA'yı kullanıyorum. Öğrencileri yönlendiriyorum''.(Tema 1)

Ö1" " ders içeriklerine katkı sağlaması için, etkinliklere bakıyorum" (Tema 1)

Ö5" okulda anlattığım konuları desteklemek, ödevleri kullanarak pekiştirme amaçlı kullanıyorum". (Tema 1)

Ö11 ''Öncelikle derse başlamadan önce öğrencilerde ön öğrenme ve hazırbulunuşluluklarını desteklemek için EBA'yı kullanıyorum.'' (Tema 2)

Ö7'' Raporlar bölümünde, öğrenci hangi bilgileri öğrendi, ne yaptı, ne kadar yaptı aşamasında, ölçme değerlendirme amaçlı kullanıyoruz''. (Tema 3)

Ö12 ‘’Öğrencilerin hazırbulunuşluluğunu ölçmek ve geri dönüt almada çok faydalanıyorum. Sınav yapma ve soru hazırlayıp sunma ile çocukların kazanımlara ne kadar ulaştığını gözlemliyorum’’. (Tema 3)

Ö14” Raporlar bölümü işlevsel. Öğrencilere gönderilen ödevlerin hangileri yapıldı hangileri yapılmadı, ne kadarını doğru yaptı ne kadarını yapmadı. Tek tek yüzdelik olarak raporlarını inceleyip analiz ediyorum”. (Tema 3)

Ö6” “ dersleri çocuklara görseller kullanarak anlatmak daha kalıcı, bu yüzden görsel anlamda kullanmaya çalışıyorum”. (Tema 5)

3.soruda öğretmenlere, “eğitim bilişim ağı (EBA) da en çok hangi bölümü kullandıkları” sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 4’de görüldüğü gibi 7 tema altında toplanmıştır. En fazla tekrar eden temanın 14 katılımcının verdiği cevapla “içerik üretimi” bölümü olduğu, daha sonra 12 öğretmenin verdiği cevapla ‘’canlı ders ‘’bölümü olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağında en çok kullandıkları bölümler	
Tema	**f**
Tema1.İçerik Üretimi	14
Tema2.Canlı ders	12
Tema3.Dersler	8
Tema4.Sınavlar	8
Tema5.Mesleki gelişim/kurslar	6
Tema6.Kütüphane	3
Tema7.Raporlar	3

Öğretmenlerin Eğitim bilişim ağında (EBA) en çok hangi bölümleri kullandıklarına ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö3’’ Ebada en çok içerik üretme bölümünü kullanıyorum fakat modaretör tarafından çabuk incelenip dönüş yapılmıyor’’.(Tema 1)

Ö14''EBA'nın bölümlerinden kütüphane bölümü, oldukça zengin içeriği söz konusu. Dolayısıyla öğrencilere oradan çalışmalar gönderme, testler hazırlama, içerik hazırlama açısında kütüphane bölümünden çok yararlanıyorum". (Tema 1)

Ö7 ''Pandemi öncesi dersler bölümünü aktif olarak kullanıyorken şu an canlı derslerimiz var bu bölümü daha sıklıkla kullanıyorum, fakat canlı ders saatinin arttırılmasını istiyorum''. (Tema 2)

Ö13" 9. 10. 11. ve 12. Sınıfların hepsine canlı derse giriyorum. İngilizce açısından değerlendirirsek A1'den B2 ye kadar seviye olarak ders veriyorum Bir sınıf için 1 saat ders veriyorum". (Tema 2)

Ö6" Temel dersler olan Matematik, Türkçe, Fen Bilgisi, Hayat Bilgisi bölümlerini kullanıyorum. Tüm dersler için görsel verileri kullanıyorum". (Tema 3)

Ö4''Öğretmenler arası etkileşim sağlamak, başka bir şehirdeki öğretmenin de çalışmalarını görebilmek ve ayrıca öğretmenlere açılan uzaktan eğitim kurslarının olduğu bölümden yararlanıyorum, mesleki gelişim açısından çok faydalı buluyorum''. (Tema 6)

4.soruda öğretmenlere, "öğretmenlere eğitim bilişim ağı hakkında branşlarına yönelik görüşleri" sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 5'de görüldüğü gibi branş bazında ayrılarak temalar altında toplanmıştır. Genel olarak bütün branşlarda faydalı yorumu yapılmış olup, okulöncesi öğretmenlerinin tamamı ''okulöncesi öğrencilerinin yaş ve gelişim özelliklerine uygun, veli desteği ile kullanım süresi kısıtlanmalı' 'diyerek cevap vermişlerdir. Sınıf Öğretmenlerine göre en çok sıklık ''İlkokul derslerde içerikler yetersiz, konu anlatım videosu az' 'teması oluşturulmuştur. Sözel branş öğretmenlerine göre ''sözel dersler açısından EBA'da dinleme etkinlikleri çok faydalı' 'sözel derslerin video ve belgesellerle desteklenmesi çok faydalı' 'temaları oluşturulmuştur. Sayısal branş öğretmenlerine göre '' sayısal derslerde EBA'daki etkinlikler çocuk, sınıf seviyelerine uygun ve çok faydalı'' en çok gözlenen temadır.

Yabancı dil branş öğretmenlerine göre ise ‘’ konuşma ve dinleme etkinlikleri güncel değil’’,’’ .farklı yöntem/tekniklerle anlatım yapılmalı’’ şeklinde temalara ulaşılmaktadır.

Tablo 5. Öğretmenlerin branşlarına göre eğitim bilişim ağını kullanmaya yönelik görüşleri

Okulöncesi Öğretmenlerine göre;	
Tema	f
Tema1.Okulöncesi öğrencilerinin yaş ve gelişim özelliklerine uygun	2
Tema2.Veli desteği ile kullanım zamanı sınırlandırılmalı	2
Sınıf Öğretmenlerine göre;	
Tema	f
Tema1.İlkokul derslerde içerikler yetersiz, konu anlatım videosu az	4
Tema2.İlkokul kütüphane bölümü/kitaplar,sınıf seviyelerine göre düzenlenmeli	2
Tema3.İlkokulda derslerin temalar kısmı eksik,beceri dersleri neredeyse yok	1

Tema4.Okul/sınıf/ders/ünite/konu filtreleme yapılmalı	1

Sözel branş öğretmenlerine göre;

Tema	f
Tema1.Sözel dersler açısından Eba da dinleme etkinlikleri çok faydalı	2
Tema2.Sözel derslerin video ve belgesellerle desteklenmesi çok faydalı	2

Sayısal branş öğretmenlerine göre;

Tema	f
Tema1.Sayısal derslerde Eba daki etkinlikler çocuk sınıf ve seviyelerine uygun ve çok faydalı	3
Tema2.Sayısal dersler Ebada ders kazanımlarına uygun olarak verilmiş/hedefe uygun	2

Tema3.Sayısal derslerde sınıf ortamında uygulanamayan derslerin görsellikle uygulanabilirliğini sağlar 1

Yabancı dil branş öğretmenlerine göre;

Tema	f
Tema1.Farklı yöntem/tekniklerle anlatım yapılmalı	2
Tema2.Yabancı dil içeriği zenginleştirilmeli	2
Tema3.Konuşma ve dinleme etkinlikleri güncel değil	1

Öğretmenlerin Eğitim bilişim ağını (EBA)kullanmaları açısından branşlarına ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö1''Okulöncesi öğrenci için içerik uygun fakat okulöncesi öğrencilerinin 0-6 yaş ta teknoloji kullanım süresini ayarlamak için velisinin kontrolünde, zaman sınırlaması yapılarak EBA'daki etkinlikleri izlemesini uygun buluyorum''.(Okulöncesi Tema 2)

Ö3'' ''İlkokul düzeyinde içerikler arttırılmalı, videolar öğrencilere yetersiz kalmaktadır''.(Sınıf Tema 1)

Ö6 " 4. Sınıfların içeriği 1. 2. ve 3. Sınıflara göre daha yoğun. Bu sınıflardaki içerikler arttırılmalıdır". (Sınıf Tema 1)

Ö11 ''dersim sözel bir ders olduğu için akılda kalması zor. Öğrenilen konunun akılda kalıcılığını sağlamak ve pekiştirmek amacıyla özellikle benim dersimde EBA'daki çok sayıda video ve belgesel açısından sistem çok zengin ''.(Sözel branş Tema 2)

Ö9 " özellikle işlem gerektirmediği için kendi branşımda uygun bir uygulama. Dinleme ve izleme içeriklerinin olması branşıma çok uygun". (Sözel branş Tema 2)

Ö8''Matematik dersi açısından EBA'daki konu anlatımı ve sorular çocukların kazanımlara ulaşmalarını sağlıyor, EBA'dan branşım açısından çok faydalanıyorum''(Sayısal branş Tema 1).

Ö10" Deneyleri okulda yapamadığımızda EBA'dan deneyler kısmını kullanarak interaktif deneyler kullanıyorum akıllı tahta aracılığı ile". (Sayısal branş Tema 3)

Ö7'' İngilizce pasif öğrenilecek bir ders değil, ders interaktif öğrenilmektedir bu nedenle EBA branşım açısından yetersiz kalmaktadır. Çocuklar ders videolarını izlerken sıkıldıklarını belirtmektedirler bu nedenle farklı yöntem ve tekniklerle anlatım yapılıp, sistemdeki ders videoları güncellenmeli''.(Yabancı dil branş Tema 1)

Ö13" Konuşma ve dinleme içeriklerinin zenginliği önemli ve bu yüzden güncellenmesi gerekiyor. İngilizce dersi için ana dili İngilizce olan kişilerin videolarının olduğu içerikler çoğaltılmalı". (Yabancı dil branş Tema 2)

Katılımcılara 5. soruda "Covid-19 Pandemisi sonrasında eğitim bilişim ağına (EBA) yönelik görüş ve alışkanlıklardan nelerinin değiştiği " sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 6'de görüldüğü gibi 7 tema altında toplanmıştır. En fazla tekrar eden temaların "EBA eğitimin sürdürülebilirliği açısından çok faydalı", "EBA ile teknoloji kullanımının

gerekliliği fark edildi” ,’’Covid-19 sonrası kullanım sıklığı arttı’’temaları olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanmaya yönelik görüşleri ve alışkanlıkları COVİD-19 Pandemisi sonrasında göstermiş olduğu değişiklik

Tema	f
Tema1.Eba eğitimin sürdürülebilirliği açısından çok faydalı	14
Tema2.Teknoloji kullanımının gerekliliği farkedildi	14
Tema3.Covid-19 sonrası kullanım sıklığı arttı	14
Tema4.Canlı derslere başlandı	12
Tema5.Eba nın içeriğini öğrenme ve inceleme fırsatı	11
Tema6.Eba nın /böyle bir eğitim sisteminin gerekliliğinin anlaşılması	2
Tema7.Öğretmenler arası etkilişimi arttırma	2

Öğretmenlerin Covid-19 Pandemisi sonrasında eğitim bilişim ağına (EBA) yönelik görüş ve alışkanlıklardan nelerinin değiştiğine ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö4''Covid-19 sonrası EBA'nın eğitime katkısını tüm eğitim camiası anlamış oldu. Kriz döneminde öğrencilerimle iletişim kurmamda köprü görevi gördü ve eğitimin sürdürülebilirliği açısından en etkili digital platform olmayı başardı''.(Tema 1)

Ö14" Sınıf içerisinde yüzyüze eğitimin yerini tutmayacak olsa da özellikler pandemi sürecinde öğrencilere birçok imkân sağlaması açısından eğitimin paydaşlarından biri olarak görüyorum". (Tema 1)

Ö9 "Pandemi öncesi EBA uygulaması eğitim camiasında pek gerekli görülmüyordu bence ben de dâhil. Bazı arkadaşlarımız ekstra bir çalışma olarak kullanıyordu fakat bu süreç bu uygulamanın ne kadar önemli ve gerekli olduğunu gösterdi." (Tema 2)

Ö7''Önyargılı olan, hem sisteme hem teknolojiye uzak olan öğretmenlerin bile kullanmaya başladığı bir sistem haline geldi. Pandemi sonrası teknoloji kullanmanın ne kadar önemli olduğu anlaşıldı''. (Tema 2)

Ö6" Pandemi öncesi çok sık kullanmıyordum içerik yetersizdi. Fakat pandemi sonrası canlı dersler vermeye başladım. Daha fazla kullanmaya ve keşfetmeye başladım." (Tema 4 ve Tema 5)

Ö11''Önceden canlı ders bölümü aktif değildi. Pandemi sonrası EBA sayesinde canlı derslere başladık ve hızlı bir giriş yaptık. EBA öğrencilerin gerilemesine imkân vermedi.''.(Tema 4)

Ö3''Eskiden de kullanıyordum fakat şu an zorunlulukla beraber aslında EBA'nın içeriğini anlamak için inceleme fırsatı buldum, bilmediğim birçok bölüm varmış ve her geçen gün farklı bölümler keşfediyorum''.(Tema 5)

Katılımcılara 6. soruda “Covid-19 Pandemisi sonrasında eğitim bilişim ağını kullanmaları sırasında karşılaştıkları güçlükler ” sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 7’de görüldüğü gibi 7 tema altında toplanmıştır. En fazla tekrar eden temaların “Covid-19 pandemisi sonrası kullanımda ilk haftalarda sisteme giriş sıkıntısı”, ’’Covid-19 sonrası ilk haftalarda canlı derslerde bağlantı kopması ’’temaları olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanmaları sırasında karşılaştıkları güçlükler

Tema	f
Tema1.Covid-19 sonrası kullanımda ilk haftalarda sisteme giriş sıkıntısı	14
Tema2.Covid-19 sonrası ilk haftalarda canlı derslerde bağlantı kopması	12
Tema3.Öğrencilerin internet eksikliği	8
Tema4.Sabah erken saatlerde canlı ders bulunması	2
Tema5.Öğretmen/öğrenci/veli yeterli teknoloji kullanamaması	1
Tema6.Sistem tarafından süzülmeden içerik yükleme	1
Tema7.Canlı derslerde kalabalık sınıf zorluğu	1

Öğretmenlerin Covid-19 Pandemisi sonrasında eğitim bilişim ağını kullanmaları sırasında karşılaştıkları güçlüklere ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö12'' İlk haftalarda yoğunluktan dolayı sisteme giriş yapılamıyordu''.(Tema 1)

Ö13" ilk başlarda yoğunluktan dolayı hata kodu veriyordu. Sonrasında oturmaya başladı". (Tema1)

Ö11''İlk haftalarda canlı derse bağlanırken hem biz hem de öğrencide bağlantı kopması yaşanıyordu. Şu an sistem alt yapısı ilk haftalara nazaran düzeldi''.(Tema 2)

Ö14" Canlı derslerin ilk 10 dakikası dersi başlatamıyordum. Ses gitmeyebiliyordu internet ağı altyapısı ve hızından dolayı". (Tema 2)

Ö1''Öğrencilerimizin interneti yok, varsa da velilerinin yeterli kotası bu nedenle eksiklikleri gideremiyoruz''.(Tema 3)

Ö10" Öğrencilerime ödev veriyorum ancak herkesin evinde interneti ve bilgisayarı yok geri dönüt alamıyorum". (Tema 3)

Ö7''Canlı dersler sabah erken saatlere konulmazsa daha çok katılım sağlanabilir, çünkü şu süreçte hepimiz evdeyiz derse girmemek katılmamak için bahanemiz yok sadece sabah erken saatlerde katılım az oluyor''.(Tema 4)

Ö6 " Öğretmenler, öğrenciler ve veliler olarak teknoloji konusunda az bilgi sahibiyiz ve çok kullanmıyoruz". (Tema 5)

Katılımcılara 7. soruda "eğitim bilişim ağının (EBA) daha etkili olabilmesi için önerileri " sorulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, Tablo 8'de görüldüğü gibi 11 tema altında

toplanmıştır. En fazla tekrar eden temaların “sistem alt yapısı zenginleştirilmeli”, ’’EBA ‘da güncel ve zengin kaynak arttırılmalı ’’temaları olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını daha etkili olabilmesi için önerileri

Tema	f
Tema1.Sistem alt yapısı zenginleştirilmeli	14
Tema2.Ebada güncel ve zengin kaynak arttırılmalı	5
Tema3.MEB ve GSM işbirliği arttırlımalı	4
Tema4.Ebada yaş grubu,gelişim özelliklerine göre etkinlikler ayrılmalı	4
Tema5.Eba içeriğinin geliştirilmesi için yerelde komisyon kurulmalı	2
Tema6.Öğretmen puan sistemi düzenlenmeli	2
Tema7.Ortaokullarda da lise gibi akademik destek paketi oluşturulmalı	1
Tema8.Canlı ders saati arttırılmalı	1
Tema9.Eba Kullanımına dair veli/öğrenci eğitimi verilmeli	1
	1452

Tema 10.Eba da sınavlar öğrenciye sınav notu olarak eklensin	1
Tema11.Her öğrenciye 1 tablet uygulaması geri getirilsin	1

Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını daha etkili kullanmaya yönelik önerilerine ilişkin betimleyici bazı ifadeler şunlardır:

Ö1''Sistem alt yapısı zenginleştirilebilir''.(Tema 1)

Ö10" çalışmalar kısmı düzenlenmeli ve daha interaktif olmalı". (Tema 1)

Ö13" Daha güncel kaynaklar olmalı İngilizce branşında blog oluşturma gibi". (Tema 2)

Ö11''Milli Eğitim Bakanlığı ile GSM şirketleri arasında süreklilik sağlayan sadece EBA'ya girişte kullanılacak bir sözleşme yapılıp tüm öğretmen ve öğrencilere bir destek paketi sağlanabilir, çünkü artık sistemi daha çok dâhil edeceğiz ve fırsat eşitliği için bunun gerekli olduğunu düşünüyorum''.(Tema 3)

Ö14 " Farklı öğretmenlerin öğrenci seviye gruplarına göre konu anlatımları yapmaları gerekiyor. Temel, orta ve ileri düzey seviye grup videolarının olması gerekiyor" (Tema 4)

Ö4''Öğretmenler ebada puan alma kaygısına göre hareket etmemelidirler. Eğer bir puan sistemi olacaksa özgün içerik üreten öğretmenlere puan verilmeli bunun dışında her giriş ya da sadece puan almak için sisteme alakasız konular yüklenmemelidir''.(Tema 6)

Ö8''Ortaokul matematik dersi açısından lisedeki gibi akademik destek paketi oluşturulabilir. Sorular kolaydan zora ve çok özgün eğer ortaokullara da bu destek sağlanırsa müthiş faydalı bir sistem haline gelecektir.''.(Tema 7)

Ö12''Öğrencilerin sistemi ve oradan gönderdiğimiz ödevi, sınavı ciddiye almaları ve sistemi kullanmaya zorlamak için EBA'dan yapılan sınavların artık puan olarak başarıyı etkileyeceği, karneye etki edeceği bir sistem olmasını istiyorum''.(Tema 10)

Tartışma,Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın bu bölümünde araştırma bulgularına dayanan sonuçlar ve önerilerine yer verilmiştir.EBA platformunun yüz yüze ve uzaktan eğitim-öğretim süreçlerinde öğretmenler aracılığı ile öğrencilere sunduğu katkının ve rolünün önemi açıktır. Eğitim Bilişim Ağı güvenilir ortamı ile öğretmenler ve öğrenciler arasında istenilen her yerde bir köprü vazifesi görmektedir. Ulusal bir proje olan Fatih Projesinin EBA bileşeninin teknolojik altyapısı ile sunduğu eğitime yönelik hizmet kalitesi, güvenilir içerikleri, sürekli yenilenerek ve geliştirilerek uluslararası ortamlardaki eğitim kalitesiyle yarışır halde olması ile öğretmen ve öğrencilere sunduğu hizmet açıkça görülmektedir. Eğitim Bilişim Ağı'nın aktif kullanıcıları olan öğretmenlerin bu hizmetten yararlanma düzeylerinin belirlenmesi EBA'nın geliştirilmesi açısından çok önemlidir. Bu noktadan hareketle öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) uygulamasına yönelik görüşlerinin ve yararlanma düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmış bu araştırmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

Araştırmanın birinci alt amacı, öğretmenlerin Eğitim Bilişim Ağı hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Şeklinde belirlenmiştir. Öğretmenlerin EBA hakkındaki görüşleri incelendiğinde en yüksek ortalamanın içeriklerin zenginleştirilmesi konusunda olduğu görülmektedir. Diğer bulguların ise sırasıyla, yüz yüze eğitimin yanında destekleyici, eğitimin sürdürülebilirliği açısından olumlu, öğretmenlerin ve öğrencilerin teknoloji kullanımı açısından faydalı, kişisel gelişim açısından faydalı fakat küçük yaş grupları açısından sakıncalı ve yüz yüze eğitimin yanında tamamlayıcı olduğu görülmektedir. EBA'daki birçok dijital kaynak MEB ve

içeriklerini paylaşmaya gönüllü firmalar tarafından hazırlanmıştır. Bu içeriklerin geliştirilmesi farklı branşlarda devam etmekte ve içerikler sürekli güncellenmektedir (EBA, 2016). Sunulan e-içerikler e-kitap, ses, video, görsel öğeler, interaktif etkinlikler, e-testler, e-sınavlar, e-deneme vb. gibi formatlarda olan öğretim materyalleri şeklindedir. EBA içeriğinin daha da zenginleştirilerek geliştirilmesi FATİH Projesi için olumsuzluk teşkil ettiği düşünülen içerik sınırlılığının ortadan kaldırılmasını sağlayabilir (Dinçer vd. 2012). Zengin e-içerikler sağlayan EBA'nın başarısının, doğrudan FATİH Projesi çalışmalarındaki başarıyı da arttıracağı düşünülebilir (Eryılmaz ve Ulusoy, 2015).

Araştırmanın ikinci alt amacı ise "Eğitim bilişim ağını en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?" şeklinde belirlenmiştir. Öğretmenlerin EBA' yı hangi amaçla kullandıkları incelendiğinde en yüksek ortalamanın, derse katkı sağlaması ve pekiştirmesi, diğerlerinin ise sırasıyla derse başlamadan hazırbulunuşluğu sağlamak, ölçme değerlendirme, konu anlatımlarını görsel materyallerle desteklemek ve öğrencilerin teknolojiyi etkili kullanmalarını sağlamak amacıyla kullandıkları tespit edilmiştir. Özellikle Covid-19 Pandemi sürecinde ölçme değerlendirme bölümünün kullanımının arttığı görülmektedir. Öğretmenlerin EBA'yı sınıf ortamında akıllı tahta aracılığı ile öğrencilere işlenen konuların daha iyi pekiştirilmesi, derste çeşitlilik ve kalıcı öğrenmeyi sağlaması açısından kullandıkları belirlenmiştir. Alabay (2015) EBA' da en çok tercih edilen içeriklerin test soruları, görsel ve işitsel materyaller; en az tercih edilen içeriklerin eğitsel oyun, deney uygulamaları ve proje araştırmalarının olduğunu tespit etmiştir. Göçer (2011) bilgisayarların öğretme-öğrenme sürecinde bol tekrar ve alıştırma amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir.

Araştırmanın üçüncü alt amacı Eğitim Bilişim Ağı'nda en çok kullandığınız bölüm hangisidir? Şeklinde belirlenmiştir. Öğretmenlerin EBA'da kullandıkları bölümlere bakıldığında en yüksek ortalamanın içerik üretimi olduğu görülmektedir. Tutar (2015) araştırmasında EBA' nın eğitim öğretim açısından etkili ve verimli bir site olduğunu tespit etmiştir. Öğretmenlerin en çok e-içerik ve video bölümlerinin verimli ve etkili olduğunu belirtmiştir. İkinci sırada canlı ders, üçüncü sırada dersler ve sınavlar, dördüncü kısımda mesleki gelişim ve kurslar ve beşinci kısımda ise kütüphane ve raporlar yer almaktadır.

Pandemi sürecinde uzaktan eğitime geçilmesiyle canlı ders uygulamasının başlatılması bu bölümün sıklıkla kullanılan ikinci bölüm olduğunu göstermektedir. 8. ve 12. sınıflarla başlatılan canlı ders uygulamasının diğer haftalarda tüm kademe ve sınıflarda uygulanmaya başlandığı öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Öğretmenler birbirleriyle etkileşim sağlamak, başka bir şehirdeki öğretmenin de çalışmalarını görebilmek ve ayrıca öğretmenlere açılan uzaktan eğitim kurslarının olduğu bölümden yararlanmak için EBA'yı kullandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı "Kendi branşınızı göz önünde bulundurarak Eğitim Bilişim Ağı hakkındaki görüşünüz nelerdir? Şeklinde olmuştur. Okul öncesi öğretmenlerinin EBA'nın okul öncesi öğrencilerinin yaş ve gelişim özelliklerine uygun fakat veli gözetiminde kullanım sıklığının sınırlandırılması gerektiği görüşü tespit edilmiştir. Sınıf öğretmenlerinin ilkokul bölümündeki içeriklerin ve videoların yetersiz olduğu, ilkokul kütüphane bölümünün sınıf seviyelerine göre düzenlenmesi gerektiği, ilkokul bölümündeki temalar bölümünün eksik beceri derslerinin neredeyse yok denecek kadar az olduğu ve EBA'da her bölüm için filtreleme kolaylığını olması gerektiği görüşü tespit edilmiştir. Sözel branş öğretmenlerinin EBA'daki dinleme etkinliklerinin, video ve belgesellerle dersleri desteklemenin çok faydalı olduğu görüşü tespit edilmiştir. . Kuzu (2013)' nun çalışmalarında öğrenme sürecinde işe koşulan duyu organı sayısı arttığı, farklı materyallerle derslerin zenginleştiği sonucuna ulaşmış olmaları bu sonucu desteklemektedir. Sayısal branş öğretmenlerinin, sayısal derslerin EBA'da ders kazanımlarına uygun olarak verildiği, sınıf ortamında uygulanamayan deney gibi etkinliklerin interaktif ortamda uygulanabildiği, etkinliklerin öğrenci seviyelerine uygun ve faydalı olduğu görüşleri tespit edilmiştir. Arslan (2016) yaptığı çalışmada öğretmenlerin EBA' daki matematik dersi içeriğinin soyut kavramları somutlaştırmada etkili olduğunu, dersi işitsel ve görsel öğelerle zenginleştirdiğini matematiksel kavramları anlatmada kolaylık sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Yabancı dil branş öğretmenlerinin EBA'da yabancı dilde farklı yöntem ve tekniklerini içeren ders anlatımlarının olması, yabancı dil içeriğinin zenginleştirilmesi ve konuşma ve dinleme etkinliklerinin daha güncel olması gerektiği görüşleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın beşinci alt amacı "Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanmaya yönelik görüşleri branşlarına göre farklılık göstermekte midir? Şeklinde olmuştur. Öğretmenlerin EBA

hakkındaki sorulara verdikleri tüm yanıtlara bakılarak öğretmenlerin görüşlerinin branşlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmenleri küçük yaş gruplarında EBA'nın öğrencilerin psikomotor ve bilişsel gelişimleri açısından çok fazla içeriğe sahip olmadığını belirtmişlerdir. EBA'yı daha çok mesleki gelişimleri açısından takip ettiklerini belirtmişlerdir. Sınıf öğretmenleri EBA' nın görseller içeriği sayesinde ilkokul yaş grubundaki öğrencilere derslerde katkı sağladığı ve akıllı tahta aracılığıyla derslerinin daha iyi kavranması açısından faydalı bir uygulama olduğu fakat içeriklerin yetersiz kaldığı görüşleri tespit edilmiştir. Sözel branş öğretmenleri EBA'nın işitsel içerikleri sayesinde derslerinde sık sık EBA'yı kullandıklarını, çalıştıkları eğitim kademesindeki öğrencilerin yaşları ve teknolojiye daha çok hâkim olmaları sebebiyle EBA'nın birçok bölümünü kullandıklarını raporlar bölümü sayesinde geri dönüt sağlayabildiklerini belirtmişlerdir. Sayısal branş öğretmenleri ise okullarındaki materyal eksikliği olması durumlarında EBA' daki interaktif uygulamaları sık sık ders ortamında kullandıklarını belirtmişlerdir. Yabancı dil öğretmenleri ise yabancı dil öğreniminin dört yeteneği temel aldığını, bunların dinleme, konuşma, okuma ve yazma olduğunu, EBA'nın bu dört yeteneğe uygun bazı içeriklerini barındırdığını ve ders sırasında bu içeriklerden sıklıkla yararlandıklarını belirtmişlerdir. Özellikle pandemi sürecinde canlı derslerin başlamasıyla öğretmenlerin EBA' yı kullanım sıklıklarından kaynaklı branşlarına göre de farklılıklar olmuştur. Buna göre canlı ders uygulamasını en aktif kullanan sınıf öğretmenleri, sözel ve sayısal branş öğretmenleri ve yabancı dil öğretmenleri olduğu tespit edilmiştir. Okul öncesi öğrencileri için canlı ders olmadığından, okul öncesi öğretmenlerinin bu konuya dair herhangi bir görüşü tespit edilememiştir.

Araştırmanın altıncı alt amacı "Öğretmenlerin eğitim bilişim ağını kullanmaya yönelik görüşleri ve alışkanlıkları COVİD-19 Pandemisi sonrasında değişiklik göstermekte midir? Şeklinde olmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlar arasında en yüksek ortalama "EBA eğitimin sürdürülebilirliği açısından çok faydalı, teknolojinin gerekliliği fark edildi ve Covid-19 sonrası kullanım sıklığı arttı" olduğu görülmektedir. İkinci olarak canlı derslere başlandığı, üçüncü olarak EBA'nın içeriğini öğrenme ve inceleme fırsatı olduğu, dördüncü olarak böyle bir uygulamanın gerekliliğinin anlaşılması ve öğretmenler arası etkileşimi arttırması olduğu

görülmektedir. Öğretmenler pandemi öncesi derslere katkısı amacıyla ders sırasında kullanılan EBA'nın, pandemi sürecinde uzaktan eğitimin en etkili dijital platformu olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Bu süreçte teknolojinin ne kadar gerekli olduğu anlaşılmış, bu uygulamaya ve teknolojiye uzak kalan öğretmenlerin bile EBA'yı kullanmaya başladığı ve kendilerini bu konuda geliştirdikleri tespit edilmiştir. Yine canlı dersler sayesinde öğrencilerin öğretmenlerinden uzak kalmak zorunda olmadığı ve bu dersler sayesinde motive oldukları belirtilmiştir.

Araştırmanın yedinci alt amacı "Covid-19 Pandemisi sonrasında eğitim bilişim ağını kullanmaları sırasında karşılaştıkları güçlükler nelerdir?" şeklinde olmuştur. Öğretmenlerin Covid-19 pandemi sonrası EBA'yı kullanmaları sırasında karşılaştıkları güçlüklere bakıldığında en yüksek ortalama Covid-19 sonrası kullanımda ilk haftalarda sisteme giriş sıkıntısı olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak ise ilk haftalarda canlı derslerde bağlantı kopması, üçüncü olarak ise öğrencilerin internet eksikliği, dördüncü olarak ise sabah erken saatlerde canlı derslerin yapılması ve son olarak da öğrenci, öğretmen ve velilerin teknoloji kullanımındaki yetersizliği, sistem tarafında süzülmeden içerik yükleme ve canlı derslerde kalabalık sınıf zorluğu olduğu tespit edilmiştir. Hörküç (2014) araştırmasında Fatih Projesinin uygulanmasına ilişkin sorunları; bilgi-beceri sorunları, teknik-altyapı sorunları ve diğer sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri şeklinde tespit etmiştir. Öğretmenler ilk haftalarda sisteme yoğun bir şekilde giriş yaşanmasından kaynaklı sistemin sürekli hata verdiği ve sisteme girilememesini fakat daha sonraki haftalarda her kademe ve sınıfa belirli gün ve saatlerde giriş hakkı verilerek bu sıkıntının giderilmeye başlandığını belirtmişlerdir. İlk haftalarda canlı ders saatini sık sık bağlantı kopmaları nedeniyle verimli kullanamadıklarını daha sonraki haftalarda bu sorunun da aşılmaya başlandığı belirtilmiştir. EBA'ya dair diğer bir sıkıntının da her öğrencinin internete erişiminin imkânsızlığına dair olduğu ve bu yüzden bazı öğrencilerin canlı derslere katılamadığı ve gönderilen ödevleri yapamadığı tespit edilmiştir. Bir başka zorluk ise canlı ders saatlerinin bazılarının sabahın erken saatlerinde olduğu belirtilmiştir. Bu durum özellikle küçük yaş gruplarındaki öğrencileri zorladığı ifade edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler EBA yı örgün öğretim yanında alternatif bir eğitim platformu olarak faydalı

şeklinde tanımlamaktadırlar.Eğitim kademeleri göz önünde bulundurularak yaş grubu, sınıf seviyesine göre içerikler güncelenirse hem öğrenci hem öğretmen açısından sistem daha aktif kullanılabilir.Eğitim bilişim ağı içinde bulunduğumuz kriz döneminde eğitimin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından en etkin eğitim sistemi olmuştur.Etkinliğinin arttırılması açısından öğretmenlerin teknoloji kullanımına dair yenilikçi eğitim uygulamaları kursları açılabilir.Öğretmenlerin EBA yı ölçme değerlendirme aracı olarak kullandıkları görüşüne göre sistemde öğretmenlerin kendi sınavlarını kendileri yapıp Eba dan alınan sınav notunun da öğrencilerin karnelerine not olarak aktarılabilmesi sağlanabilir.

Öneriler

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

1.Okul yöneticileri okullarında EBA dan sorumlu bir komisyon oluşturularak,okul bülteni yayınlayabilir.

2.Okul yöneticileri öğretmen ve fırsat eşitliğini sağlamak için öğrencilerinin sosyo-ekonomik düzeylerinin tespiti için araştırma yapabilir.

3.Okul bünyesinde velilere EBA arayüz ile ilgili eğitim verilebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Öğretmenlerin EBA hakkındaki görüşlerine göre ihtiyaç analizi yapılabilir.

2.Sistemi en etkin kullanan öğretmenler tespit edilerek ,görüşmeler yapılabilir.

3.Öğrencilerin EBA hakkındaki görüşleri,kademelere göre incelenebilir.

4.Okul yöneticilerinin EBA hakkındaki görüşleri incelenebilir.

5.Her İlde EBA yı en çok kullanan 1.sıradaki okulların, bunu nasıl sağladıkları araştırılabilir.

Karar Vericilere Öneriler

1. Öğretmenlerin EBA' yı daha kolay kullanabilmeleri için içerikler okul,sınıf,ders,ünite,tema olarak arayüz düzenlenebilirse sistem daha kullanışlı hale getirilebilir.

2.Öğretmenlerin EBA yı daha etkin kullanabilmeleri için içerik düzenlenmesi kısmında bölge şartları göz önünde bulundurularak Yerel yönetimde (İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri) öğretmenlerden oluşan bir komisyon kurulabilir.

3.Araştırma bulgularına göre her eğitim kademesi için aynı sonuç ortaya çıkmaktadır.Eba da içerikler zenginleştirilebilir ve güncellenebilir.

4.Araştırmanın bulgularına bakıldığında EBA' nın eğitim öğretim açısından daha etkili olabilmesi için altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve Millli Eğitim Bakanlığı ile GSM şirketleri ile anlaşma sağlanarak,,Eğitim öğretim yılı boyunca EBA nın kullanımı için hem öğretmen hem öğrenciye eğitim destek paketi oluşturulabilir.

5.Öğretmenlerin EBA da puan kaygısıyla hareket etmemesi için puan sistemi sadece özgün içerik yükleyen öğretmene uygulanabilir.İçerik yüklenmesi ve içerikler yüklenirken süzülmesi açısından her okulda EBA dan sorumlu bir idareci sistemde kontrol sahibi olabilir.

6. Her öğrenciye bir tablet uygulamasına dönülebilir.Öğrencilerin Fatih Projesi kapsamında kendilerine verilen tablet bilgisayarları amaç dışı kullanımının engellenmesi için Milli Eğitim Bakanlığının önerdiği uygulamalar dışında başka herhangi bir uygulamanın yüklenmemesi için gerekli kısıtlamaların yapılabilir.

7. EBA' nın eğitim öğretime getireceği faydalar noktasında öğretmen, öğrenci ve velilere eğitim verilebilir ve kurslar düzenlenebilir.

8.EBA nın kullanımının arttırılmasına yönelik öğretmenlerin EBA dan yaptıkları sınavlar örgün eğitimdeki sınavlar gibi diploma notuna eklenebilir.

9. Beceri derslerine yönelik görsel ve videolar arttırılabilir.

Kaynakça

Akkoyunlu, B. (2002). *Öğretmenler ve öğretmen adayları için eğitimde internet kullanımı.* Ankara: PegemA Yayıncılık.

Alabay, A. (2015). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin ve Öğrencilerinin EBA(Eğitim Bilişim Ağı) Kullanımına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C.İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arslan, Z. (2016). *Eğitim Bilişim Ağı' ndaki matematik dersi içeriğine ilişkin öğretmen görüşleri.*(Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ashforth, B.E. and Humphrey, R. E. (1993). *Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity.* Academy of Management Review, 18(1), 88-115.

Aydın, İ. (2006). Sosyal bilimlerde araştırmadan yayına etik değerler. Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık, *I. Ulusal Kurultay Bildirileri.*

Bozkurt, A. (2017). *Türkiye'de uzaktan eğitimin dünü bugünü yarını.* Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd), 3(2), 85-124.

Dinçer, S., Şenkal, O. ve Sezgin, M. E. (2012). Fatih projesi kapsamında öğretmen, öğrenci ve veli koordinasyonu ve bilgisayar okuryazarlık düzeyleri. Akademik Bilişim 2013 Konferansı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya

Duderstadt, J. J. (2001). *The future of the university in the digital age.* Proceedings of the American Philosophical Society, 145(1), 54-72

Duran, H. (2012). Öğretmen ve Öğrenci Rollerinin Yeni Eğitim Teknolojileri Karşısındaki Konumu. Mayıs 2020 tarihinde www.haciduran.com. adresinden alındı.

Eba kullanıcı sayısıyla küresel rekora gidiyor. (2020, 10 Nisan). Erişim adresi https://www.haber7.com/egitim/haber/2962070-eba-kullanici-sayisiyla-kuresel-rekora-gidiyor.

Eğitim Bilişim Ağı (EBA). (2017, 07 29). EBA: http://www.eba.gov.tr/hakkimizda adresinden alındı.

Fidan, N. K., Erbasan, Ö., & Kolsuz, S. (2016). *Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı'ndan(EBA) Yararlanmaya İlişkin Görüşleri.* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Göçer, G. (2011). *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflarda görev yapan öğretmenlerin bilgisayar destekli eğitime ilişkin görüşlerinin ve bilgisayar öz-yeterlik algılarının incelenmesi.* (Yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.

Hackett, P. M. W. ve Schwarzenbach, B. (2016). Ethnographic cavcats. In P. M.W. Hackett (Ed.), *Qualitative research methods in consumer psychology: Ethnography and culture* (pp. 53-66). New York, NY, London: Rout- ledge.

Hörküç, İ. (2014). FATİH *Projesinin İstanbul ilinde uygulanmasına ilişkin yönetici ve öğretmenlerin görüşleri.* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İşman, A. (2011*). Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akedemi.

Karasar, Ş. (2004, Ekim). *Eğitimde Yeni Eğitim Teknolojileri, - İnternet ve Sanal Yüksek Öğretim*-. The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET .

Kuzu, A. (2013). *Araştırmanın planlanması. A. Kurt (Ed.), Bilimsel Araştırma Yöntemleri (19-45).* Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

MEB. (2020a). EğitimdeFatihProjesiHakkında. http://fatihprojesi.meb.gov.tr/projehakkinda/ adresinden 16.03.2020 tarihinde erişilmiştir.

MEB. (2020b). http://fatihprojesi.meb.gov.tr/icerik/ adresinden 20.03.2020 tarihinde erişilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2012). FATİH projesi web sayfası. 12.04.2020 tarihinde http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tr/index.php sayfasından erişilmiştir.

Mills, S. C., & Tincher, R. C. (2003). *Be the technology: A Developmental Model for Evaluating. Journal of Research on Technology in Education* , s. 382-401.

Şimşek, N. (1997). *Derste eğitim teknolojisi kullanımı*. Ankara: Anıl Matbaa.

Tutar, M. (2015). *Eğitim Bilişim Ağı sitesine yönelik olarak öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi.* (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Türker, A. & Güven, C. (2016). *Lise öğretmenlerinin eğitim bilişim ağı (eba) projesinden yararlanma düzeyleri ve proje ile ilgili görüşleri. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 244-254.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabile- cek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 6*(4), 543-559.

Tüysüz, C., & Çümen, V. (2016). *Eba Ders Web Sitesine İlişkin Ortaokul Öğrencilerinin Görüşleri.* Uşak University Journal of Social Sciences, 9(27).

Ulusoy, Ç., ve Eryılmaz, S. (2015). *21. Yüzyıl Becerileri Işığında FATİH Projesi Değerlendirmesi.* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(2).

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013*). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K., & Horzum, M. B. (2005, Güz*). Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite.* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , s. 103-121.

TÜRK SİYASAL HAYATINDA SOSYALİZM VE KOMÜNİZM ALGISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Melisa ÇETİN

Özet

Türkiye'de 19.yüzyılın ortalarından itibaren sosyalizm ve komünizmin yankı bulduğunu görmekteyiz. Bu dönemde her ne kadar cılız bir örgütlenmeye sahip olsalar da çeşitli işçi örgütlenmelerinden söz etmek mümkündür. Türk siyasal hayatında sol hareketler incelendiğinde özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte dönemin özgür havasının yaratmış olduğu etkiye bağlı olarak gerçek anlamda ilk işçi cemiyetlerinin kurulduğunu, ilk sosyalist partinin faaliyete geçtiğini görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde komünist hareketler ve işçi grevlerine de rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti Sanayi Devrimine gerekli önemi vermemişti, Avrupa'daki gelişmeleri takip edemiyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi başladı. Bu dönemde yabancı şirketlere imtiyaz verilmesi devletin kaynakları üzerinde yabancı ülkelerin hâkimiyet kurmasına sebep oldu. Bu durum imparatorluğu adım adım çöküşe götürmekteydi. İşçiler açısından durum çok kötüydü. Emperyalizm ülkede egemenliğini devam ettirdikçe işçiler kendi haklarını korumak için kendi aralarında örgütlenmeler meydana getirdiler. Milli mücadele yıllarına gelindiğinde de sosyalizm ve komünizmle ilgili faaliyet gösteren fırkalar ve cemiyetler kurulmuştur. Özellikle Yeşil Ordu Cemiyeti ve Resmi Türkiye Komünist Fırkası (RTKF) önemlidir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise hem çok partili hayata geçiş hem de 1961 anayasasının getirmiş olduğu özgürlükçü anlayış sebebiyle sosyalizm ve komünizmle ilgili faaliyet gösteren parti, sendika, dernek gibi sivil toplum kuruluşlarının sayısının arttığını görmekteyiz. Her ne kadar bu süreç 1971 muhtırasıyla birlikte kesintiye uğrasa da özellikle 1970'li yıllar sendikacılığın ve işçi hareketlerinin yükseldiği yıllar olmuştur.

Bu çalışmanın konusu Türk siyasal hayatında sosyalizm ve komünizm algısıdır. Amaç Türkiye'deki sol hareketlerle ilgili genel bir değerlendirmede bulunmaktır. Bunun için literatür taraması yönteminden yararlanılacak olup sol akımlar; partiler, dernekler ve sendikalar

açısından incelenecektir. Sonuç kısmında da Türkiye'de sosyalizm ve komünizmin tarihsel süreci ve dönüşümü ile ilgili değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: sosyalizm, komünizm, Türkiye, siyasal, sol hareketler.

Giriş

Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayıp, Aydınlanma ile devam eden değişim zamanla toplumsal ilişkileri ve değerler sistemini değişmeye zorlamıştı. Ortaçağ'da toprağa bağlı olan ekonomik ilişkiler Sanayi Devrimi ile birlikte yerini paraya dayalı ekonomik sisteme bırakmaya başlamıştı. Bu dönüşüm yeni meslek gruplarının ve toplumsal sınıfların meydana çıkışını zorunlu kıldığı gibi yeni ilişki biçimleri de oluşmaya başlamıştır. Bu durumun sonucu olarak bireyin toplumdaki yeri, değeri, karşılıklı görev ve sorumlulukları, iktidarla olan ilişkileri daha fazla sorgulanmaya başlanmıştı. Fakat Aydınlanmanın getirmiş olduğu yenilikler uzun süre eyleme geçemedi. 19.yüzyıldan itibaren toplumsal ve siyasal ilişkilere ait fikirler kitleleri harekete geçiren, toplumları köklü değişimlere zorlayan devrimci hareketler halini almış; sosyalizm, komünizm, milliyetçilik gibi ideolojiler bu dönemde öne çıkan ideolojiler olmuştur. Bu sebeple 19.yüzyıla felsefe tarihinde ideolojiler çağı denmektedir (Erdal, 2014: 1). Dünyanın dört bir yanına damgasını vuran bu ideolojilerin Türk siyasal hayatında da etkisi ve önemi büyüktür. Fakat biz çalışmada bu ideolojilerin tamamını incelemek yerine Türk siyasal hayatındaki sosyalizm ve komünizm algısını işleyeceğiz.

Türk solunu üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Osmanlı döneminde, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gerçek anlamda işçi örgütlenmelerinden söz edilemez. Bununla ilgili birkaç cemiyet olsa da bunlar daha çok işçilere yardım götüren hayır kurumları niteliğindedir. Fakat meşrutiyetin ilanından sonra bu alanda büyük bir canlanma ve hareketlilik meydana gelecektir.

Osmanlı'da özel mülkiyete dayalı bir sistem yoktur. Bu nedenle sivil toplum derken devletten ayrı bir sivil alan kastediliyorsa bu, Osmanlı'da mevcut değildir. Ancak kastedilen

şey kurum ve kuruluşlar ise Osmanlı'da bunun yerine geçen cemiyet, vakıf gibi kuruluşlar vardır. Özellikle II. Meşrutiyet yılları cemiyetler dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Milli mücadele yıllarında ise öne çıkan iki oluşum vardır: Yeşil Ordu Cemiyeti ve Komünist Fırkası.

Tek Parti dönemi Osmanlı'dan birtakım sivil toplum kuruluşları devralmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde vakıf, medrese, cemiyet gibi geleneksel kurumların yanında dernekler, siyasi partiler, işçi hareketleri ve siyasi ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurlarının da geliştiğini görmekteyiz. Fakat Tek Parti rejiminin tek tipleştirici politikaları sebebiyle sivil toplum unsurları etkisiz kalmıştır. Bunun temel sebebi yönetici elitin modernleşme sürecinde toplumu dönüştürmek amacıyla laik bir ideolojiyi referans alıp sınıfsız, imtiyazsız bir toplum meydana getirme düşüncesidir (Aslan, 2010: 267).

Çok partili yaşama 1950 yılında geçilmesiyle beraber yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemle birlikte işçi örgütlenmeleri de güç kazanmaya başlamış; parti, sendika, dernek gibi sivil toplum örgütlenmelerinin sayısı artmıştır (Aslan, 2010: 268). 1961 Anayasası sivil toplum örgütlenmesini mümkün kılmış, bu özgürlükçü anlayış sivil toplum örgütlenmelerinde çok sesliliğin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak 1971 Muhtırası ile birlikte bu özgürlükler kısıtlanmıştır.

Bu çalışmanın konusu Türk siyasal hayatında sosyalizm ve komünizm algısıdır. Çalışmanın amacı sosyalizm ve komünizm kavramlarının teorik çerçevesini çizmek ve Türkiye'deki sol hareketleri incelemektir. Çalışma literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilecektir. Çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle Türk siyasal hayatındaki sosyalizm ve komünizm algısı partiler, dernekler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları açısından ele alınacaktır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyalizm ve komünizm kavramlarına değinilecek ve bu iki görüş arasındaki farklılıklar ortaya konulacaktır. İkinci bölümde Osmanlı dönemi sosyalizm ve komünizm algısı incelenecektir. Üçüncü bölümde Milli Mücadele dönemi sosyalizm ve komünizm algısı anlatılacaktır. Dördüncü bölümde ise

cumhuriyet sonrası dönem sosyalizm ve komünizm algısı siyasi partiler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları bağlamında araştırılacaktır.

1. Sosyalizm ve Komünizm Kavramları

Sosyalizm Kavramı

Sosyalist kelimesi paylaşmak veya birleştirmek anlamına gelen "sociare"den türemiştir. 1830'lu yılların başlarında Fransa'da Saint Simon'un, İngiltere'de Robert Owen'ın takipçileri kendi görüşlerini sosyalizm olarak adlandırdılar (Heywood, 2016: 125).

Sosyalizm, kapitalizme bir tepki olarak doğmuştur. 19. yüzyılda ortaya çıktığı ilk zamanlarda fabrikasyon üretimin yaygınlaşması sebebiyle iş imkânlarını kaybeden zanaatkârların menfaatlerinin bayraktarlığını yapmıştır. Fakat bir süre sonra büyüyen sanayiye bağlı olarak sayıları gittikçe çoğalan işçi sınıfının ideolojisi olmuştur. İlk sosyalistler ütopyacıdır. Daha sonra mevcut üretim sistemini değiştirip ortak mülkiyete dayalı toplum idealine ulaşmak temel amaç haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise kapitalist sistemi köklü bir devrimle değiştirmek yerine işçi sınıfının çalışma şartlarında ve ücretlerinde iyileştirme yaparak kapitalist toplum ile bu sınıfı uzlaştırma doğrultusundaki akımlar güç kazanmaya başlar. Bu akımların ana temsilcileri sosyalist partiler ve sendikalardır. Sosyalist hareket 20. yüzyıla gelindiğinde ise iki ana kampa bölünmüştür: devrimci sosyalistler ve sosyal demokratlar (Türköne, 2012: 116).

Sosyalizmin kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıktığını belirtmiştik. Bu sebeple sosyalizm öncelikle kapitalizm ile ilişkisi bağlamında incelenmelidir. Modern sosyalist ideoloji Fransız Devrimi ve Aydınlanma çağı filozoflarının ortaya koyduğu ilkeler sonucunda ortaya çıkar (Engels, 2017: 40) ve kapitalizmin çelişkilerine vurgu yapar. Bu çelişkiler zamanla yeni eşitsizliklerin ve sömürü biçimlerinin gelişiminde etkili olmuştur. Sosyalist ideoloji, merkezinde sermaye ve mülk sahibi burjuva olan bireye alternatif getirmiştir. Kapitalizmin meydana getirdiği eşitsizlikler sonucu toplumsal konumunu ve mülkünü kaybedenler ile

hayatta kalmak için emek gücünü satmaktan başka hiçbir çaresi kalmayanları merkezine alır (Arslan, 2020: 43).

Sosyalist ideolojinin sistemli bir hale getirilişi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlar. Çünkü sosyalizmin ütopik karakterinden sıyrılıp sistemli bir hale gelmesi kapitalizmin bir sonucu olan modern işçi sınıfının ortaya çıkışını gerektirmiştir. Özellikle de Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu yenilikler sanayiye bağlı olarak gelişen işçi sınıfının analizi üzerinde etkili olur (Arslan, 2020: 43-44).

Sosyalizm, komünizmin bir alt basamağıdır. Proletarya diktatörlüğü kurulduktan sonra sosyalist döneme geçilecektir. Proletarya diktatörlüğünün sosyalizme geçişi hazırlamak için sanayinin bütün dallarını geliştirmesi ve sosyalizmin hem maddi hem de teknik temelini kurması gereklidir. Bundan dolayı bu dönemde ülke halkı büyük fedakârlıklar yapmak zorundadır. Sosyalizm dönemini belirleyen temel özellik ekonominin bütün dallarında üretim araçları üzerinde sosyal mülkiyetin kurulmuş olmasıdır. Sosyal mülkiyet iki şekilde görülmektedir. İlki devlet mülkiyetidir. Sanayi, ulaşım ve büyük toprakları kapsar. İkincisi kooperatif mülkiyetidir ve tarım alanlarının kolektivizasyonuyla birlikte ortaya çıkar (Göze, 2017: 325).

Sosyalist aşamada üretim araçları üzerinde özel mülkiyet söz konusu olmayacaktır. Özel mülkiyet olmadığı için işçiler çalışmaları sonucu yarattıkları ürünlerden faydalanabilecek ve bu değerler kapitalistlerin eline geçmeyecektir. Üretim mekanizması kar üzerine değil toplumdaki herkesin refahını sağlama hedefine yönelecektir. Fakat daha komünist topluma geçilemediğinden temel sosyal eşitlik ilkesi uygulanamaz. Üretilen değerler kişiler arasında yeteneklerine göre paylaştırılacaktır. Bu sebeple ücretler arasında bir eşitsizlik olacaktır. Bu aşamada artık sosyal sınıflar yoktur, kimse kimseyi sömüremez. Ancak eşitsizlikler tam anlamıyla ortadan kaldırılamadığı için devlete ihtiyaç vardır. Devletin bu dönemde ekonomik fonksiyonu artacak, devlet ülkenin ekonomik anlamda gelişmesi için tüm imkânları elinde bulunduracaktır. Sosyalizmin temel ilkesi planlı ekonomidir ve ekonominin işleyişi tek merkezden yönetilecektir (Göze, 2017: 318-3319). Ayrıca sosyalist aşamada eski egemen sınıf

temsilcilerinin karşı devrim yaparak rejimi değiştirme ihtimali olduğu için devlet bu durumu önlemek için de gereklidir. Zaten bu sebeple özgürlüklerin sosyalizmin çıkarlarına aykırı biçimde kullanılması yasaklanmıştır (Uygun, 2017: 312). İnsanları komünist topluma hazırlamak için devlet bir süre daha varlığını devam ettirecektir.

Komünizm Kavramı

Marks'a göre 19. yüzyılda sınıflar arası çatışma tez aşamasındadır. Antitez proletarya diktatörlüğüdür, sentez ise komünist toplum olacaktır. Sosyal gelişmenin bu yönde ilerleyeceği bir tahminden çok toplumsal yasa olarak formüle edilmektedir (Uygun, 2017: 308). Sosyalizm döneminden sonra komünizm dönemine geçilecektir.

Bu aşamada devlet ortadan kalkacaktır. Komünist toplum bir bolluk ve refah toplumu olarak ifade edilmektedir. Bu toplumda insanlar günde dört-beş saat çalışacak, üretilen değerlerden ihtiyacına göre pay alacaktır. Çalışma saatleri dışında kalan zamanda da kendi kişiliklerini geliştirebilecekleri etkinliklere katılacaktır. Gerçek eşitlik hedefine komünist aşamada ulaşılacaktır. Komünist aşamaya geçildiğinde devlet ve kooperatif mülkiyetinin yerini halk mülkiyeti alacaktır. Kafa işçisi ile kol işçisi arasında bir fark kalmayacaktır (Uygun, 2017: 313-315).

Komünizmin ayırt edici özelliği mülkiyete son vermek değil, burjuva mülkiyetine son vermektir. Ancak modern burjuva özel mülkiyeti, sınıf çelişkilerine ve sömürüye dayandığı için komünist kuram tek cümlede özetlenebilir: özel mülkiyetin ortadan kaldırılması (Marx ve Engels, 2015: 66).

Gerçek özgürlüğe devletin ortadan kalktığı komünist aşamada ulaşılacaktır. Bu toplumsal düzende yabancılaşmadan kurtulan insan doğaya ve topluma egemen olacaktır. Devletin ve sınıfların olmadığı komünist toplumda özgürlükleri kısıtlayacak güçler de olmayacaktır (Uygun, 2017: 312-313). İnsanlar arasında gerçek eşitlik gerçekleşecektir. İnsanlar üretim

araçları üzerinde eşit hakka sahip olacaklar ve böylece Marx'ın öngördüğü eşitlik ilkesi gerçekleşecektir (Göze, 2017: 323).

Sosyalizm ve Komünizm Arasındaki Farklılıklar

Sosyalizm ve komünizm aynı sosyal rejimin iki aşamasıdır ve benzer tarafları vardır. Her ikisinde de insanının insan tarafından sömürülmesine son verilmiştir, üretim araçlarının mülkiyeti toplumdadır ve bütün insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktadır (Göze, 2017: 327).

Fakat bu iki ideoloji arasında farklılıklar da mevcuttur. Öncelikle sosyalizmde üretim güçleri yüksek bir seviyeye çıkacaktır. Fakat komünizmde üretim fazlası sağlayacak teknik ve maddi üretim gücüne sahip olunacaktır. İkincisi, sosyalizmde kooperatif mülkiyeti ve devlet mülkiyeti söz konusudur, ancak komünizmde tek mülkiyet türü olan halk mülkiyeti söz konusu olacaktır. Üçüncüsü, sosyalizmde fikir işçisi ile kol işçisi arasında fark vardır; komünizmde ise bu farklılık ortadan kalkacaktır. Dördüncüsü, sosyalizmde köylü ve işçi sınıfı ile entelektüel sınıf arasında bir ayrılık söz konusuyken komünizmde böyle bir ayrım görülmeyecektir. Beşincisi, sosyalizmde değerlerin dağılımı, yapılan işin kalitesine bağlı olarak yapılacaktır. Fakat komünizmde bu dağılım herkesin ihtiyacına göre yapılacaktır. Yani herkes topluma yeteneğine göre verecek ancak toplumdan ihtiyacına göre alacaktır. Altıncısı, sosyalizmde devlet var olmaya devam edecektir. Fakat komünizmde sınıflar ortadan kalktığı ve insanlar üstün bir gelişim seviyesine ulaştığı için devlete gerek kalmayacaktır (Göze, 2017: 327).

2.Osmanlı Döneminde Sosyalizm ve Komünizm Algısı

Osmanlı Döneminde Sosyalizm Algısı

Osmanlı Dönemi İşçi Örgütlenmeleri

Tarihte mücadele örgütleri olarak ortaya çıkan sendikalar Türk siyasal hayatında zaman zaman ön plana çıkmış ve siyasi karar merkezlerine etkide bulunmuşlardır. Sendikaların oluşumu bizde yakın bir tarihe dayanır. Osmanlı ekonomisi tarımsal üretime dayandığından ve birkaç imtiyazlı kuruluş haricinde sanayileşme hareketi olmadığından Batı'dakine benzer işçi-işveren ilişkisi oluşmamıştır. Meşrutiyet öncesi dönemde büyük kentlerde ve limanlarda sendika faaliyetlerini ve işçi derneklerini görmekteyiz. 1908'den önce sendika anlayışı yaygın değildi. İlk işçi örgütleri bir işçi sendikasından çok bir çeşit hayır cemiyetiydi (Aslan, 2009: 39).

Yapılan araştırmalara göre Osmanlı döneminde 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti işçilerle ilgili bir cemiyettir. Osmanlı aydınlarının katılımıyla kurulan bu cemiyetle Batı'daki işçi kuruluşları arasında büyük farklılıklar olup gerçek bir işçi deneği olmaktan uzaktır. Cemiyetin kökeni 1868'lere kadar gitmekte, bazı yazarlar tarafından bu cemiyet ilk işçi cemiyeti olarak gösterilmektedir. Bu cemiyet fakir işçilere yardım etmekte ve onlara iş bulmaktadır. Hatta bu sebeple bazı yazarlar bu cemiyetin işçi derneği değil hayır kurumu olduğunu söylemektedir (Aslan, 2009: 39-40). Cemiyet 1872 yılında kapatılmıştır.

Ameleperver Cemiyeti kapatıldıktan sonra kurulan gerçek anlamdaki ilk işçi örgütü Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Tophane-i Amire işçileri tarafından 1894'te gizlice kurulmuştur. Cemiyetin çalışmaları bir sene kadar devam etmiş, üyeleri deşifre edilerek sürgüne gönderilmiş ve cemiyet 1895 yılında dağılmıştır (Zengin, 2017: 447).

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanına kadar ne bir sendika ne de iş sigortası vardır. Meşrutiyetle birlikte birçok sendika kurulmaya başlanmıştır.[oooooooooooo] Bu sendikalara 6 Mart 1911'de kurulan Çalışkan Kardeşler Cemiyeti, sosyalist bir öğretmen tarafından kurulan Tekstil İşçisi Sendikaları da örnek gösterilebilir (Aslan, 2009: 41).

Osmanlı Dönemi İşçi Grevleri ve Tatil-i Eşgal Kanunu

1908 Meşrutiyetin ilanından İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirdiği 1913'e kadar işçi sınıfının hem siyasi hem de basın-yayın faaliyetlerinde artış yaşanmıştır. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ilk önce Rumeli'de grevler meydana gelmiş; şeker, tütün, tuğla, deri, tramvay, demiryolu ve fırın işçileri iş bırakmışlardır. Bu grev dalgasının altında anayasanın tanımış olduğu özgürlüklerden çok hayat pahalılığı ve yüzde yirmileri bulan enflasyon yatmaktadır. Memurlar ise yabancı memurların kayırılmasından ve yüksek maaş almasından şikâyetçiydi. İşçiler Meşrutiyetin ilanıyla birlikte taleplerinin yerine getirileceğini düşünmüşler ancak verilen vaatler yerine getirilmemiş ve grevler başlamıştır. Aslında işçiler grevi son çare olarak görmüş, dilekçeyle işverenlere başvurarak talepleri yerine getirilmezse greve gideceklerini söylemişlerdir. Bu sebeple denilebilir ki bu grevlerin çoğu uzlaşılacak bir makam bulunamadığı için gerçekleşmiştir (Karabulut ve Özkul: 2017: 571).

İstanbul'da patlak veren en önemli grevler demiryolu ile ilgili olmuştur. Anadolu Demiryolu İşçileri 17 Ağustos 1908 tarihinde greve gitmişler, Fransız ve Alman sermayedarlardan haklarını istemişlerdir. Yine 1908 yılında Adana'da pamuk fabrikalarında, Zonguldak'ta kömür madenlerinde, Rumeli'de çeşitli sektörlerde grevler olmuştur. Çeşitli

[oooooooooooo] Bu sendikalardan biri de Selanik Tütün İşçileri Sendikası'dır. Bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 205-206.

yerlerde 160'a yakın grev yapılmıştır. Osmanlı devleti grevleri bastırmak konusunda yasal bir zemin yaratmak ve yabancı sermayeye güvence vermek adına 8 Ekim 1908'de Tatil-i Eşgal Muvakkatini çıkarmıştır. 9 Ağustos 1909'a gelindiğinde ise Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte umumi hizmet sayılan alanlarda sendika kurulması yasaklanmış ve mevcut sendikalar da kapatılmıştır. Böylece grevler azalmaya başlamıştır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'da basın, düşünce ve siyaset alanında bir canlanma olmuş, dönemin atmosferi içerisinde yeni fikirler gelişmeye başlamıştır. Bu ortam içerisinde beliren fikirlerden birisi de sosyalizmdir. Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tarafından 1910 yılında İştirak gazetesi yayınlanmaya başlamış ve 15 Eylül 1910 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk sosyalist partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. İştirak gazetesi kapatıldıktan sonra da sosyalist yayınlara devam etmişler, yaptıkları yayınlarda işçilerin sorunlarının anlatılmasına ve sosyalizmin tanıtılmasına önem vermişlerdir (Temür, 2010).

İştirakçi Hilmi adıyla bilinen Hüseyin Hilmi İzmirli bir ailenin çocuğu olarak doğar ve babasının ölümünden sonra miras kalan evi satarak Romanya'ya geziye gider. Burada sosyalistlerce düzenlenen bir gösteriye denk gelir ve bundan etkilenir. Ancak sosyalizmi doktrin olarak Baha Tevfik'ten öğrenir (Cesur, 2017: 872).

Hüseyin Hilmi anti-komünistlerin de eleştirilerine maruz kalmıştır. Fethi Tevetoğlu, Hüseyin Hilmi'yi dış güçlerden kaynak sağlamak ve fırkayı bir geçim kapısı gibi görmekle suçlamaktadır. Fakat Hilmi'nin hayatına bakıldığında bu olumsuzlukların onunla uyuşmadığı görülmektedir. Hüseyin Hilmi daha İzmir'deyken istibdat yönetimine karşı çıkmış, II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye katılmayıp ona muhalif olmuştur (Küçükşahin ve Biçen, 4).

Partinin kuruluş beyannamesine ve programına bakıldığında sosyalist olmaktan ziyade liberal bir partiyi çağrıştırmaktadır. Programda yer alan taleplerin çoğu özgür basın rejiminin

oluşturulması, özgür seçimlerin yapılması gibi liberal taleplerdir. Bunların dışında işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi ve vergi reformuyla ilgili solcu talepler de çok fazla olmasa da yer alır. Ancak fırka gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi ve İttihat ve Terakki'nin artan baskısından sonra sosyalist endişeler yerine liberalizme kaymıştır (Tekin, 2002: 174).

Hüseyin Hilmi ve arkadaşlarının 1913 yılında hükümetin baskıcı politikaları sonucu tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden sonra parti faaliyetlerine ara verilmiş, onun yerine 1919 yılında Hüseyin Hilmi Bey tarafından Türkiye Sosyalist Fırkası kurulmuştur (Tekin, 2002: 175).

Osmanlı Döneminde Komünizm Algısı

Avrupa'da ortaya çıkmış olan komün hareketi birçok ülkede yankı bulur. Osmanlı basınında da Paris Komünü ile ilgili haberlere yer verilir. Bu gazetelerin başında Namık Kemal ve arkadaşlarının yazdığı İbret gazetesi gelir. Namık Kemal Paris Komünü'nü İbret gazetesinde savunmuştur. Namık Kemal'in Paris Komününü savunan yazıları o kadar dikkat çekicidir ki 1915 yılında Türkiye ile ilgili kitap yazan Heinrich Zimmerer Namık Kemal'in Komün'ü destekleyen yazılar yazdığına göndermede bulunur (Cesur, 2017: 869).

Fakat Osmanlı devlet adamlarının bu konuya bakışı çok serttir. Ali Paşa sadrazam olduğu sırada 25 Temmuz 1871 tarihinde bir emirname çıkarmış, teknik ve medeniyetin ilerlemesine karşın toplumu ayakta tutan maneviyat ve ahlakın gerilediğini söylemiştir. Bu sebeple çok vahim hadiselerin geliştiğini, işçilerin zenginliklerden faydalanmak ve hükümete ortak olmayı istemesi gibi zararlı düşüncelerin 1860-1861 arasında ortaya çıktığını söylemektedir. Bu kötü ruhların on sene içerisinde Avrupa'ya yayıldığını, Enternasyonal isimli bu fikirleri besleyen bir derneğin kurulduğunu ifade etmiştir. Ali Paşa Enternasyonalin fikirlerini yaradılışa aykırı bulmakta, bu fikirlerin gerçekleşmesinin ihtilal ve çatışmalara sebep olacağına inanmaktadır. Bu fikirler toplumu vahşete sürükleyecek, haydutluğu ve eşkıyalığı mubah kılacaktır. Bu zararlı fikirlerin Osmanlı Devleti'ne girişine engel olmanın hükümetin görevi olduğunu kabul etmektedir (Zengin, 2017: 444). Resmi gazete olan Takvim-i Vekayi gazetesinde ise İbret

gazetesinin tersine Paris Komünü'nü eleştiren yazılar yer almakta ve Paris Komününün asilerden oluştuğunu, enternasyonalin işçileri fabrikatörlere karşı kışkırttığını yazmaktadırlar. Komün lehine yazılar Yeni Osmanlılardan gelir. Olay sırasında Paris'te olan Kayazade Reşat Bey, Mehmet Emin Bey ve Menapirzade Nuri Bey devrimcilerle beraber kent savunmasına katılırlar. 1872 yılında genel afla yurt dışından İstanbul'a dönen diğer Yeni Osmanlılar da İbret gazetesinde Paris Komünü'nü savunan yazılar yazmayı sürdürürler (Cesur, 2017: 868-869).

Bu tartışmalar zamanla Komün'ü destekleyenleri komünizm ve sosyalizm arasında bir ayrım yapmaya götürmüştür. Reşat Bey İbret gazetesinde 18 Haziran 1872 tarihinde yazdığı yazısında komünizm kavramını incelemiş ve komünizmle ilgili olumsuz yargıları kırmaya çalışmıştır. Sonunda Şemsettin Sami Tercüman-ı Şark gazetesinde sosyalizm ve komünizm arasında bir ayrıma giderek Alman Sosyalist İşçi Partisi programının Şeriat-ı Ahmediye'ye uygun olduğunu yazacaktır. Ona göre sosyalizm insanların ortak mutluluğunu isteyen bir düzendir. Komünizmin ise sosyalizmden farklı olduğunu söyler ve komünizmin insanı hayvan yaptığını, değişmeyen ahlak yasasının bu doktrini meşru saymadığını belirtmektedir. Bu sözlerden komünizm karşıtı propagandanın etkili olduğu sonucu çıkarılabilir (Cesur, 2017: 869-870).

3.Milli Mücadele Dönemi Sosyalizm ve Komünizm Algısı

3.1. Yeşil Ordu Cemiyeti

Milli mücadele dönemi sol hareketlerinden bahsederken üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. Yeşil Ordu tabiri ilk defa 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında ortaya çıkmıştır. Kafkas Türkleri ve Müslümanlarınca kurulan Kızıl Ordu'ya yardım eden İngiliz taraftarı hükümetlere karşı savaşan bir ordunun ismiydi (Atasever, 2010: 84).

Cemiyetin adıyla ilgili çeşitli efsaneler de vardır. Bunlardan ilki Yeşil Ordu isminin Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa kumandasındaki yeşil bayraklı İslam ordusundan geldiğini

söylemektedir. Bu nedenle Yeşil Ordu Cemiyeti Enver Paşa'ya dayandırılmıştır. Fakat cemiyetin bu efsaneyle bir ilgisi yoktur. İkinci efsane ise Kazım Karabekir'e dayandırılır. Batı cephesindeki ayaklanmaları bastırmak amacıyla Nisan 1920'de Karabekir Paşa'dan takviye kuvvet istenmiş, Paşa da Erzurum da oluşturduğu kuvvetleri Batı cephesine kaydırmış, oluşturmuş olduğu bu birliklere de Yeşil Ordu ismini ve bayrağını vermiştir (Çelik, 2019: 49).

Yeşil Ordu henüz düzenli orduya geçilmeyen dönemde 1920 yılında kurulmuştur. TBMM'nin içinden ve dışından bunun yanında Mustafa Kemal'in yakın çevresinden destekçileri olduğu bilinmektedir. Yeşil Ordu'nun hem gizli hem de açık bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir. Üyelerinin büyük çoğunluğunun eski İttihatçı olduğu bilinmektedir (Atasever, 2010: 84).

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş amaçları şu şekilde sıralanabilir: 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında yayılan sol fikirlerden faydalanıp sosyalist akımların genişlemesini kontrol altında tutmak, halkın güvenini kazanmış bir örgüt kurmak. Cemiyetin en temel amacı ise halkı milli mücadeleye inandırmaktı. Hatta bu gayeyle kurulduğu biliniyordu. Milli mücadele karşıtı fikirleri ve zararlı oluşumları engelleme amacı olduğu, bu sebeple başlangıçta Mustafa Kemal'in cemiyetin kurulmasına razı geldiği söylenmektedir. Mustafa Kemal başlarda bu duruma razı gelse de sonrasında Çerkez Ethem'in de Yeşil Ordu'ya katılmasıyla birlikte tehlikeli bir hal aldığını görmüştür (Atasever, 2010: 86-87). Bu olaydan sonra cemiyet Ankara hükümetinin gözünde güven kaybetmiştir. Mustafa Kemal bunun üzerine cemiyet üyeleriyle konuşup onlara tehlikelerden bahsetmiş ve cemiyetin feshedilmesini istemiştir. Fakat bu talep Yeşil Ordu'nun büyük bir oluşum haline geldiği öne sürülerek kabul edilmemiştir. Nihayet 20 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal cemiyetin faaliyetlerini durdurması için emir vermiş ve cemiyet kapatılmıştır. Bu cemiyet kuruluşundan kapatıldığı zamana dek komünizm ve İslamiyet'i bağdaştırmaya çalışmış, köylü ve işçilere hitap eden bir cemiyet olmamıştır. Kapatıldıktan sonra üyelerinin bir bölümü hükümet tarafından kurulan Resmi Türk Komünist Fırkası'na üye olmuştur (Çelik, 2019: 54).

3.2. Resmi Türkiye Komünist Fırkası

Türkiye'nin ilk resmi komünist partisidir. Mustafa Kemal'in emriyle Ankara'da kurdurulmuştur. Meclis içerisindeki Bolşevizm ve komünizm faaliyetlerininim milli mücadelenin seyrini olumsuz etkileyeceği düşüncesi partinin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Hem Rusya'dan gelen yardımı tehlikeye atmamak hem de komünist oluşumları kontrol altında tutmak amacıyla resmi bir komünist parti kurulmuştur. RTKF 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuştur. Otuz kişiden oluşan genel merkeze sahiptir. Fırkanın başkanı Mustafa Kemal'in isteği üzerine Hakkı Behiç olmuştur. Bu partinin üyeleri Yeşil Ordu ve Halk Zümresi üyelerinden oluşmaktadır. Parti resmen kurulmadan önce Hakimiyet- i Milliye gazetesinde Hakkı Behiç tarafından bir makale yayınlanmış komünizm ve Bolşevizm ayrımından bahsedilmiş, partinin Bolşevik olmadığı belirtilmiştir. Burada amaç askerin ve halkın tepkisini çekmemektir (Çelik, 2019: 58-59).

RTKF kurulduktan sonra 3. Enternasyonel'e üye olmak için başvuruda bulunmuş fakat kabul edilmemiştir. Bu dönemde SSCB hükümeti silah ve cephane göndererek milli mücadeleye destek veriyordu. Ayrıca bir ay önce Bakü'de kurulmuş olan TKP'nin Türkiye'de önüne geçilmek amaçlanıyordu. RTKF'nin kurucuları arasında Refik Koraltan, Tevfik Rüştü Aras, Yunus Nadi gibi Mustafa Kemal'in yakın çevresinden insanlar vardır. Ayrıca İsmet İnönü, Refet Bele, Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir de partiye üye oldular (Atasever, 2010: 104-105).

RTKF kurulduktan sonra 31 Ekim 1920 tarihinde dönemin İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü bütün askeri ve mülki makamlara bir genelge göndererek yeni RTKF'nin kurulduğunu, bundan sonra da bu fırka haricinde herhangi bir komünist faaliyete izin verilmeyeceğini ve bireysel propagandanın da yasaklandığını bildirmiştir (Atasever, 2010: 105).

RTKF ile ilgili bir başka sorun Mustafa Suphi ile ilgisinin olup olmadığı konusudur. Çünkü Mustafa Suphi Bakü'de bir TKP kurmuştu ve bu parti Anadolu'da gizli bir örgütlenmeye gitmişti ancak bu partinin Türkiye'de kurulan RTKF ile bir ilgisi yoktu. Hatta kendilerini İslami Bolşevizm taraftarı olarak adlandıran kesim bu partinin Türkiye'ye girmesine engel olmak

istiyordu ve Mustafa Suphi'nin çevresini serseriler olarak isimlendiriyorlardı (Atasever, 2010: 106). RTKF Anadolu'daki sol eğilimleri kendi içiresinde toplamak istiyordu anacak Çerkez Ethem'in Ankara hükümeti ile çatışmaya girmesi sebebiyle kuruluşundan üç ay sonra kapatıldı.

4. Cumhuriyet Sonrası Dönemde Sosyalizm ve Komünizm Algısı

Cumhuriyet Sonrası Dönemde Sosyalizm Algısı

Türkiye İşçi Partisi

1961 Anayasasının getirmiş olduğu nispeten özgür ortamda yeni siyasi aktörler de artık çeşitli hareketlerde yer almaya başlamıştır. Bu durum işçi hareketi için de böyle olmuştur, sendikalarda radikal olarak tabir edilen sendikacılar öne çıkmıştır. 1960 darbesinden sonra siyasi partilerin kurulmaya izin verilmesiyle birlikte işçi sınıfının kendi partisinin olması gerektiğine inanan bu radikal yeni kuşak sendikacılar bir araya gelerek 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi'ni kurdular. TİP'in kuruluş toplantısı Basın Teknisyenleri Sendikası'nda yapılmış ve toplantıya kırkın üzerinde sendikacı katılmıştır. TİP'in kurucuları da bu sendikacılar arasından seçilmiştir. Kurucularının tamamının sendikacı olması nedeniyle bu parti işçi hareketi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu sendikacılardan Kemal Nebioğlu ve İbrahim Güzelce 1950 yılında Demokrat İşçi Partisi'nin kurucuları arasında yer aldığı için TİP'in ilk tüzüğü büyük oranda buradan alınmıştır. TİP'in kurucularının çoğu geçmişte sol örgütlerde yer almamış kişilerdir. Partinin tüzüğünde sosyalist söylem kullanılmamıştır (Özcan, 2010: 48-49).

TİP'in ilk genel başkanı olan Avni Erakalın genel seçimlerde milletvekili seçilebilmek için başkanlık görevinden ayrılmış, dönemin sağ partilerinden biri olan YTP'den milletvekili adayı olmuştur. Bu dönemde TİP'in kurucu sendikacıları yeni bir başkan arayışına girmiş ve 1 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar partinin yeni genel başkanı seçilmiştir.

Mehmet Ali Aybar'ın TİP'e girişinden sonra sol cephe partiyi destekler. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden (CKMP) senatoya seçilmiş olan Niyazi Ağırnaslı da 10 Şubat 1963

tarihinde TİP'e girer ve böylece teşkilat parlamentoda temsilci elde etmiş olur (Sayılgan, 2009: 304).

Anayasa Mahkemesinin almış olduğu kararla TİP 21.01.1971 tarihinde kapatılmıştır. Ancak kapatılma olayı 21 Temmuz 1971 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur. Sıkıyönetim ilanından sonra parti mensuplarından Şaban Erik, Behice Boran, Yalçın Cerit, Adil Özkol, Sadun Aren ve birkaç üye daha sıkıyönetim mahkemesine verilmiştir (Sayılgan, 2009: 363).

TİP- Türk-İş İlişkisi

TİP'in tüzüğünde sosyalist bir söylem kullanılmadığını belirtmiştik. Bazı sendikacılar tarafından Türk-İş'in desteği alınmaya çalışılmış fakat Türk-İş bu duruma sıcak bakmamıştır.

15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerden sonra AP ve CHP tarafından kurulan koalisyon hükümeti grev, toplu sözleşme gibi hakları düzenleyen yasanın meclise sunulacağını söylemiş ancak bu durum sendikacılarda yasanın çıkmasının geciktirileceğiyle ilgili endişeler yaratmıştır. Bu gecikmeye engel olup bir an evvel işçilere haklarının verilmesini sağlayabilmek için Türk-İş'in çağrısıyla 31 Aralık 1961 tarihinde yaklaşık yüz bin işçinin katıldığı Saraçhane mitingi gerçekleştirilmiştir. Saraçhane mitinginin büyük bir katılımla gerçekleşmesi ve TİP'in kitlesel hale gelmeye başlaması Türk-İş'i harekete geçirmiş, TİP haricinde bir işçi partisi daha kurulmasıyla ilgili yayınlar yapılmıştır. 15 Ocak 1962'de Yön dergisi kurucuları ve Türk-İş üyeleri bir araya gelmiş kurulacak yeni partinin adının Türkiye Çalışanlar Partisi olacağını söylemişlerdir. Fakat bu partinin kurulmasından sonrasında vazgeçilmiştir (Özcan, 2010: 49-50).

Türk-İş 1964'te düzenlediği 5. Genel Kurulunda başlangıçtan itibaren izlediğini söylediği partiler üstü politika ilkesini tüzük maddesi haline getirmiş ancak bu durum CHP ve AP gibi partilerin Türk-İş'i denetim altına almasına engel olamamıştır. 1965 genel seçimlerinde iktidar olan AP'nin de etkisiyle beraber Türk-İş iyice sağa kaymıştır denebilir. 7-14 Mart 1966 tarihlerinde düzenlenen Türk-İş 6. Genel Kurulu'nda AP ve CHP'li sendikacıların sayesinde

TİP'li sendikacıların hiçbiri 21 kişiden oluşan yönetim kuruluna alınmamıştır (Özcan, 2010: 51).

Cumhuriyet Sonrası Dönemde Komünizm Algısı

Cumhuriyet sonrası dönemde komünistler devlet tarafından sürekli kontrol altında tutulmuş, sık sık soruşturulmuş ve yargılanmışlardır. Komünistliğin yasa dışı bir faaliyet olduğu fikri toplumun geniş kesimlerine benimsetilmiştir. Bu dönemde komünistlerin grev girişimleri, basın faaliyetleri, 1 Mayıs kutlamaları ve işçi örgütlenmeleri takip edilmiştir. 1925 yılında Aydınlık gazetesi çevresine yapılan operasyon sonucu legal olarak faaliyet gösteren komünistler illegal olarak çalışmalarını sürdürmeye zorlanmışlardır. Yargılamalar sonucu çoğunlukla kısa süreli cezalar alan komünistler beraat etmişler, aflardan yararlanmışlardır. Yani komünist faaliyetlerde bulunmak suç teşkil etse de cezalar caydırıcı özellikte olmamıştır. Fakat askeri ceza kanunlarının komünistlere uygulanmaya başlanmasıyla birlikte komünizmin ağır suç olduğu bir döneme girilmiştir. Komünistler çıkarılan kanunlar sonucu uzun süreli hapis cezaları almışlardır. Türk milletinin ordusuna olan bağlılığı sebebiyle komünizmin ordu içerisine sızmaya çalıştığı haberleri tepkiyle karşılanmıştır. Bu noktada dünyadaki gelişmelere de değinmek gerekir. Hitler'in Almanya'da iktidara geçmesinin ardından II. Dünya Savaşı'na giden sürece denk gelen bu tutuklamalar Türkiye'de bir milyonu aşkın insanın silah altına alındığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Rusların izlemiş olduğu yayılmacı politikalar ülke içerisinde komünist faaliyet gösteren örgütleri etkilemiş, komünist-antikomünist cephesinin temelleri atılmıştır (Bulut, 2019: 193).

1980 darbesiyle birlikte sol hareket bir kez daha engellenmiş ve solun kendisini yeniden toparlamaya çalıştığı süreçte farklı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır.

TKP'nin TİP ile İlişkisi

1940'lı yılların başında TKP yeniden örgütlenmiş ve II. Dünya Savaşı boyunca faşizm karşıtı politikalar izlemiştir. 1951 tutuklamaları ve Şefik Hüsnü'nün 1959 yılında sürgüne

gönderildiği Manisa'da öldürülmesinden sonra bazı TKP üyeleri yurt dışına çıkmış, partiyi yurt dışından örgütlemiştir. TKP solun örgütlenmesini hem yasal hem de yasa dışı olarak uzun süre devam ettirebilmiştir. Kimilerine göre 1960'lara kadar solun tarihi TKP'nin tarihidir (Çakır, 2011: 25).

TİP kuruluşundan 1971'de kapatılışında kadar işçi hareketleri üzerinde etkili olabilmiş bir partidir. 1965 seçimlerinde on beş milletvekilini meclise sokmayı da başarmıştır. TİP'in en önemli özelliği hem kurucularının tamamının sendikacı olması hem de TKP'nin girişimleriyle kurulmamış olmasıdır. Ayrıca Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan seçilip 1962'de yapılan tüzük değişikliğiyle TİP'in sosyalistleşme sürecine girmesiyle birlikte yasa dışı TKP'nin kadroları TİP'e yönelmiştir. TKP'nin 1932 yılında yaptığı 3. Kongre'si 1986'ya kadar yapabildiği son kongre olmuştur. 1951 yılı tevkifatında önde gelen üyeleri tutuklanmıştır (Özcan, 2010: 52).

TKP-TİP ilişkisini anlamak için TİP'in Nihat Sargın, Sadun Aren ve Behice Boran gibi önde gelen üyelerinin değişik dönemlerde TKP örgütlenmelerinde yer aldıklarıını belirtmek gerekir. Aybar, TİP'in parti içi tartışmalardan zarar görmesini engellemek istemiştir. Her ne kadar TİP yasal bir parti olsa da belli bir zamandan sonra parti içerisine giren TKP'li kadroların etkisi hissedilmiştir. TKP'nin dış bürosu yurt içinde parti örgütlenmesi istememiş, bu sebeple yurt dışındaki Türkler arasında örgütlenme yoluna gidilmiştir. Dış büro TİP'e de çok önem vermiş, yayınlarının TİP içerisinde dağıtılmasına çabalamıştır. Öte yandan 1951 tevkifatında partinin örgüt sekreteri olan Mihri Belli TKP'nin yurt içinde yeniden örgütlenebilmesi için çalışmaya başlamıştır. TİP ve Dış Büro yönetimi ise böyle bir örgütlenmenin olmaması için mücadeleye girmişlerdir. Bu olaylardan sonra TİP'in tutumunu beğenmeyen bazı üyeler istifa etmiş, parti içerisinde Aybar'a karşı olan muhalefet zirveye çıkmış ve 1969 yılında Mehmet Ali Aybar genel başkanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2010: 53-54).

STK Süreçleri Açısından Değerlendirme

STK'lar; sendikalar, siyasi partiler ve dernekleri kapsamaktadır. Bu kısımda sadece sendikacılık faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Sendikacılık

Türkiye'de sendikal hareketler en büyük yükselişini 1970'li yıllarda yaşamıştır. Bu yıllar solun işçi ve sendika hareketleri üzerinde en etkili olduğu yıllardır. 1960 darbesinden sonra grev yasağı kaldırılmış ve toplu sözleşme hakkı kurallara bağlanmıştır. Ayrıca TİP kurulmuş, Türk-İş bölünerek DİSK doğmuştur. 1973 seçimlerinden sonra sol yeniden toparlanmaya ve şekillenmeye başlamıştır. Sendika hareketi büyük grevler ve eylemler örgütleyerek hayatın tüm alanlarını derinden sarsmıştır. Sol hareketlerdeki bu yükselişin en büyük sorumlusu Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'dur (DİSK). Fakat bu, devamlılık gösteren bir yükseliş değildir. 1970'lerin ortalarına doğru hız kazanır, Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'na (MESS) karşı yürütülen grev ve 1976 DGM direnişi süreciyle birlikte düşüşe geçer. DİSK'in Türk-İş'ten koptuğu 1967 yılından başlayarak iki konfederasyon arasındaki rekabet 1970'li yıllarda DİSK'in kendi içerisindeki çatışmalarla beraber daha da derinleşir (Şafak, 2013: 121-122).

12 Mart muhtırasıyla birlikte dernek ve sendika kurma hakkı sınırlandırıldı. Memurların sendika kurmaları yasaklandı, 1960'lı yıllarda kurulmuş memur sendikaları kapatıldı. 12 Mart'ın yaratmış olduğu baskı sendikacılık hareketi üzerinde de etkili oldu. 1971 ve 1972 yıllarında grevler ertelendi. Bu arada DİSK ve Türk-İş yayınladıkları bildirilerle 12 Mart muhtırasına destek verdiklerini açıkladılar. 1970'li yıllar aynı zamanda sendikacılık hareketinin 12 Mart'ın karanlığından kurtulmaya çalıştığı yıllardır. DİSK, 6 Eylül 1975'te İzmir'de, 20 Eylül 1975'te İstanbul'da binlerce işçinin katıldığı demokratik hak ve özgürlükler için mücadele mitingleri düzenler. 1 Mayıs 1976, DİSK tarafından yığınsal bir şekilde kutlanır. Grevler yaygınlaşır ve madenlerde uzun süreli direnişler yaşanır. 1977 yılında Maden-İş, MESS'e karşı toplu grev çıkışıyla büyük grevi örgütler. Maden-İş taraftarı binlerce işçi MESS'e karşı bir savaş başlatır. Eylemler birbirini izler ve DİSK siyasi gündemi etkiler. 1970'ler grevlerin fazla olduğu yıllardır. 1974-1980 arası dönemde greve katılan işçi sayısında önceki yıllara nazaran belirgin bir artış vardır. Asıl sıçrama 1979 ve 1980 yıllarında yaşanır. Bu yıllarda grevler kitleselleşir ve siyasi nitelik kazanır (Şafak, 2013: 133-138).

1980 darbesiyle birlikte büyük bir dönüşüm yaşandı ve bu durum sendika hareketi üzerinde etkili oldu, sendika hakları kısıtlandı. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte sol marjinalleşme sürecine girdi ve sendikalar solun ilgi alanının dışına çıktı. Sendika hareketi uzun bir dönemdir en büyük gerileme dönemini yaşamaktadır (Şafak, 2013: 141).

Sonuç

Türkiye solunu incelerken her ne kadar Osmanlı dönemiyle birlikte başlatsak da solun kitlesel olarak geniş tabana ulaşması cumhuriyet sonrası dönemle birlikte gerçekleşmiştir. Sol çizgide faaliyet gösteren birçok parti, sendika ve dernekler bu dönemde kurulmuştur. Bu hareketler ve oluşumlar 1971 muhtırasıyla kesintiye uğrasa da bu yıllar solun yükseldiği yıllar olmuştur.

I. Meşrutiyetten itibaren günümüze kadar sosyalim, komünizm veya genel olarak sol fikirler yasal ya da yasa dışı birçok örgütlenme içinde yer almıştır. Bu örgütlenmeler Osmanlı devletinde 19. yüzyılda başlayan gelişmeler sonrası ortaya çıkmıştır. Osmanlı modernleşme çabaları, Osmanlı topraklarına kapitalizmin girişi, ve Fransız İhtilali'nin etkileri sonucu geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan bir dönüşüm geçirmiştir (Çakır, 2011: 17).

Milli mücadele yıllarında da sol örgütlenmeler kurulmaya devam etmiş ülkenin kurtuluşunu sosyalizm ve komünizmde görenler olmuştur. Bu dönemde öne çıkan iki oluşum Yeşil Ordu ve RTKF'dir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ülkeyi 1950'ye dek yönetecek olan tek parti rejimi yönetimde egemen olmuştur. 1950 yılında çok partili hayata geçişle birlikte yeni örgütlenmeler ortaya çıkmış, 1961 anayasasının getirmiş olduğu ortam sivil toplum örgütlenmelerinin önünü açmış ve sol eğilimler kendisini toplumun farklı alanlarında temsil etme imkânı bulmuştur. Ancak çok partili hayata geçildiğinde durumun biraz değiştiğini söylesek de iktidarın mantığında büyük bir değişim meydana gelmemiştir. Partiler iktidar olana kadar işçi sınıfının

sorunlarına çözüm bulacaklarmış gibi vaatlerde bulunmuşlar fakat iktidara geldikleri anda verdikleri sözleri unutmuşlardır.

Nihayet SSCB'nin ve sosyalist rejimlerin 1990'lı yılların başında çökmesiyle birlikte sol siyaset ve eğilimler hem bir kriz içerisine girmiş hem de somut dayanağından yoksun kalmıştır.

Kaynakça

Arslan, A. (2020). *Sosyalist ideolojinin tarihsel yapılanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2020.

Aslan, S. (2010). Türkiye'de sivil toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31), 260-283.

Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi işçi hareketleri ve bu hareketlerin meydana getirdiği sorunlar üzerine bir deneme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 25, 33-66.

Atasever, A. (2010). *Milli Mücadele döneminde sosyalizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Bulut, E. Ç. (2019). *Modern Türkiye'de komünizm algısı* (1923-1960) (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Cesur, E. (2017). Osmanlı dönemi sosyalizm tartışmaları ve "İştirak" Kavramı. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(3), 865-878.

Çakır, G. (2011). *Türkiye'de birey, ideoloji ve parti ilişkisinde sosyalist gelenek: Türkiye İşçi Partisi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çelik, G. (2019). *Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetleri (1920-1923)* (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

Engels, F. (2017). *Ütopik sosyalizm ve bilimsel sosyalizm*. Ankara: Sol Yayınları.

Erdal, S. (2014). *Osmanlı Devleti'nde sosyalist faaliyetler üzerine bazı örnek incelemeler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Göze, A. (2017). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Heywood, A. (2016). *Siyasi ideolojiler*. (Çev. Levent Köker). Ankara: BB101 Yayınları.

Karabulut, U. ve Özkul, Ö. F. (2017). II. Meşrutiyetin ilanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı payitahtında işçi hareketleri. *Belgi Dergisi,* 2(14), 568-579.

Küçükşahin, M. E., Emre Biçen, Osmanlı modernleşmesinin bir krizi olarak Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye solunun eleştirel bakışı, ss. 1-23.

Marx, K., Engels, F. (2015). *Komünist manifesto*. (Çev: Celal Üster ve Nur Deriş), İstanbul: Can Yayınları.

Özcan, C. (2010). *Türkiye'de sendika-siyasi parti ilişkisi: TKP atılım dönemi'nde DİSK-TKP örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Sayılgan, A. (2009). *Türkiye'de sol hareketler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Şafak, C. (2013). 12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de sendikalar. *Toplum ve Bilim*, 127, 121-143.

Tekin, Y. (2002). Türkiye'de ilk sosyalist hareket "İştirak Çevresi"nin sosyalizm anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 171-184.

Temür, H. (2010). *Kendi yayınları (İştirak, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet) çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Türköne, M. (2012). *Siyaset.* İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Uygun, O. (2017). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zengin, E. (2017). Türkiye işçi hareketleri tarihinde İmalat-ı Harbiye işçileri. *Belgi Dergisi*, 13, 442-469.

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ BİREYLERİN İYİMSERLİK VE DUYGU FARKINDALIĞININ YAŞAM DOYUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Ayla AVCI - Faruk AVCI

Özet

Çocukluktan ergenliğe geçiş dönemlerinde bireylerin ruhsal ve fiziksel değişimlerinin yanında bazı çevresel ve ailesel durumlar, bireylerin yaşam doyumu ve duygu farkındalıklarında birtakım önemli etkiler yaratmaktadır. Kimi ergen bireyler gelecek ve şimdiki yaşamlarına karşı olumlu duygu ve düşüncelere sahipken kimileri ise duygu karmaşıklığıyla, kendi iç dünyaları ve sorunlarıyla baş başa kalmaktadır. Bu araştırmada öğrencilerin iyimserlik ve duygu farkındalıklarının yaşam doyumlarına etkileri incelenecektir. Bu çalışmada 129 kız ve 124 erkek olmak üzere toplamda 253 Ortaöğrenim öğrencisi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan öğrencilere ilk bölümde demografik özellikleri belirleyen sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde öğrencilerin yaşam doyumunu ölçmek üzere, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen yaşam doyumu ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde öğrencilerin iyimserlik durumlarını

belirleyici Balcı ve Yılmaz (2002), tarafından üniversite öğrencilerinin iyimserlik düzeylerini belirlemek için geliştirilen ölçek ortaöğretim öğrencilerine uyarlanarak hazırlanmıştır. Son bölümde ise duygu farkındalığı ölçeği (Rieffe vd, 2006) kullanılmıştır. Araştırmaya ait veriler AMOS 23 ve SPSS 23 paket programı yardımıyla hazırlanmıştır. İlgili araştırmanın sonuçları bildiride ayrıntılı olarak açıklanarak sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, İyimserlik, Yaşam Doyumu, Duygu Farkındalığı

Giriş

Bireylerin çocukluk döneminden ergenlik dönemlerine geçiş süreçlerinde yaşamlarında önemli ölçüde duygusal ve fiziksel olarak değişim yaşamaları, dış çevresine olan davranışlar da farklılaşma yaşamasına neden olmaktadır.

İlköğretim ve orta öğretim döneminin sonlanmasına kadar olan dönemde genç bireyler zamanlarının önemli bir bölümünü okulda geçirmektedir. Ergen, liseyi bitirinceye kadar yaklaşık olarak dokuz bin saati okul ortamında yaşamaktadır. Bu yaşantısı süresince bilişsel ve sosyal olarak etkinlikler gerçekleştirir. Genç bireyin yaşama hazırlanması ve yetişkin bir insanın olumlu tutum ve davranışlarına sahip olması bakımından akademik bir kimlik gelişimi önemlidir. Bu başarının elde edilmesinde sosyal beceriler, ailesiyle güvenli ve destekleyici

ilişkiler kurması, çocuğun kaygılarını azaltarak çevresindekileri keşfetmesi için imkân ve heves yaratmaktadır. Bu keşiflerin olumlu etkisiyle de genç bireyin kendine güven duygusu gelişiminde katkı sağlamaktadır (Aydın, 2009).

Özellikle genç bireylerin okul başarısızlığındaki etkiler, bilişsel, fiziksel ve duygusal olarak yetersizlik gibi konulardır. Bu başarısızlık durumlarında en büyük etmenler ise, bireysel sebepler, aileye bağlı sebepler ve okul yaşamına bağlı sebeplerdir (Nar, 2009).

Ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal tepkilerinde genel olarak ortak özellikler bulunmaktadır. Diğer bütün bireyler gibi ergenlerin de çeşitli yaşlarda yaşadığı farklı olaylara göre duygular hissedebilir. Çevresel koşul ve uyaranların etkisiyle hoşlanma ve hoşlanmama duyguları ve ifade biçimleri de değişiklik gösterebilir.

Çocukluk ve ergenlik dönemindeki duygusal olarak en belirgin fark, çocukların yaşadıkları öfke, kızgınlık, sevinç duygularını açık davranışlar göstererek, anlık ifade göstermesidir. Ergenler de ise bu durum ve duygular gizlenerek maskelenir. Genel olarak ergenlikte kızların erkeklerden daha öncelikli olarak duygusal olgunluğa eriştiği ifade edilmektedir. Aynı şekilde iki farklı cinsiyetteki kız ve erkeklerden kız olanın erkeğe oranla daha fazla heyecan ve duygu kontrolüne sahip ve olgun bireyler olduğu söylenebilir (Kulaksızoğlu, 2011).

Ergenlik Çağı (Adolescence) Dönemi

Ergenlik dönemi, çocukluk ile yetişkinlik arasında 13 yaş 20 yaşlar arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ergenliğin ilk dönemleri, bu döneme erinlik (puberty) de denmektedir ve hızlı büyüme dönemi olarak adlandırılır. Bu gelişmelerle bireyler çocukluk dönemlerinden çıkarak fizyolojik ve anatomik olarak yetişkin niteliklerini kazanmaya başlar. Dolayısıyla ergenlik dönemindeki gelişmelerin önemli kısmı fizyolojik olarak gerçekleşmektedir. Bu dönemde aşağıdaki gelişme özellikleri yaşanmaktadır (Baymur, 1972):

Hızla gelişerek oranları değişim gösteren beden yapısına uyum gösterme,

Yaşıtlarının dünyasında yer edinebilme,

Bir meslek seçme ve buna hazırlanmaya başlama,

Ekonomik bağımsızlık için yaşamını kazanacağı bir meslek sahibi olma yoluna girme,

Yetişkinlerin statüsüne erişmeye çalışma,

Uygun olan bir yaşam felsefesiyle kişisel değer duygusunu oluşturma.

Bir çocuk heyecansal ihtiyaçları tatmin edilmiş, bedensel ve fiziksel olarak da iyi ve sağlıklı bir durumda ise onun sağlıklı ve istikrarlı bir birey olarak topluma katılması beklenebilir. Genç bireylerin sosyal ve heyecansal seviyesinin gereği kadar sorunlarla karşılaşmasına dikkat edilmelidir. Sosyal davranışlarının sosyal düzene göre ayarlanması önem taşımaktadır (Özgür, 1979).

İyimserlik

İyimserlik, kişilerin yaşamlarında olumlu olayların olacağına dair genel beklenti durumlarıdır (Çalık, 2008). Beyinde pozitif duyguların ilgili bölgeleri aktif duruma geçiren hisler iyimserlik olarak tanımlanır. Örneğin çok neşeli biri neşesinden dolayı ödüllendirildiği takdirde iyimserliği artar, aksi durum da yani dışlandığında ise kötümserliğe doğru yönelir. Bu durum en çok çocuklarda yaşanmaktadır. Nedeni ise çocukların kötülük düşünmemeleridir. Anne ve babalarının koruması altında olduklarından dolayı onların duygu ve düşüncelerini yönlendiren büyüklerinden aldıkları geri bildirimlerdir (Tarhan, 2011). Neşeli sevinç dolu düzen içindeki bir çevre de bir bütün olarak uyum sağlamayı başaran kişilik gelişiminde çok gerek duyulan bir ortamdır (Özgür, 1979).

Yaşam Doyumu

Yaşam doyumu kavramını ilk olarak Neugarten (1961), yaşam şartlarımızın denge göstergesi, kişilerin beklentileri olarak nitelendirmiştir (Prasoon ve Chaturvedi, 2016). Temel fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçların eksikliğinin hissedildiği durumlarda insan davranışlarını güdüleyerek yönlendiren güçlü yapılar bulunmaktadır. Hayatta kalma-fizyolojik, sevgi ve ait olma-ilişki, güçlü ve baskı olma, özerklik-özgürlük, oyun-eğlenme ihtiyaçlar, psikolojik ihtiyaçlar olarak benimsenmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanarak elde edilen doyum ise kişinin öznel anlamda iyi oluşunun (mutluluğunun) artmasında önemli bir etkendir (Çivitçi, 2012).

Duygu Farkındalığı

Duyguları hissetmek sadece duyguların ilettiği mesajları algılamaya yeterli olmaz. Bunun yanında bu duyguların ne olduğuna dikkat etmek, farkına varmak, onları tanımak gerekmektedir. Bu açıdan duygusal farkındalık, hissedilen duygunun tamamının farkında olmak ve o anki duygu hakkında bilgi sahibi olmaktır (Lane ve Schwartz, 1987; Aktaran: Uslu ve Gizir, 2019).

Ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal dünyalarında yaşadıkları dikkat çekici bazı çelişkiler bulunmaktadır. Yalnızlıktan duydukları keyif kadar, bir gruba katılma ya da ait olma

özlemi, yetişkinleri hor görme fakat onlara katlanma, endişe (anksiyete) ve umutsuz duygulara karşın, geleceğe coşkuyla yönelim gibi çelişki dolu duyguları bulunmaktadır. Ergenlerin bu duygusal tepkilerini etkileyen faktörler, sağlık durumları, zekâ seviyeleri, cinsiyet, okul başarısı ve sosyal kabul seviyeleridir. Özellikle ergenlerin sağlık durumlarıyla duygusal tepkileri arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık durumunun kötü olması bünyeyi aşırı duygusal bir hale getirebilir (Yavuzer, 1985).

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ergenlik dönemindeki bireylerin, iyimserlik ile duygu farkındalığının yaşam doyumu üzerine etkilerinin araştırılmasıdır. Araştırmada, Ortaöğretim öğrencilerinin algıladıkları iyimserlik ve duygu farkındalıklarının yaşam doyumu üzerine nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Veri Toplama Aracı

“Yaşam Doyumu Ölçeği”, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985), tarafından geliştirilmiş, Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Dağlı ve Baysal’ın (2016) yaptığı geçerlik-güvenirlik çalışmasında, ölçeğin İngilizce formu Türkçeye uyarlanması sonucu iki form arasında Pearson Mometler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve .92 olarak saptanmıştır. Cronbach Alfa güvenirlik katsayısını .88 olarak ve test-tekrar test güvenirliği ise .97 olarak hesaplamıştır. Mevcut çalışmada Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .70 olarak hesaplanmıştır.

Balcı ve Yılmaz (2002), tarafından üniversite öğrencilerinin iyimserlik düzeylerini ölçmek için geliştiren ölçeğin ortaöğretim öğrencilerine yönelik olarak hazırlanan iyimserlik ölçeğinin mevcut çalışmada Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .66 olarak hesaplanmıştır. “Duygu Farkındalığı Ölçeği”, Rieffe, Oosterveld ve Terwogt tarafından geliştirilmiş, Koçak, Karaboğa ve Baloğlu (2015) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Koçak, Karaboğa ve Baloğlu (2015) yaptığı geçerlik-güvenirlik çalışmasında, ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .78 olarak tespit edilmiştir. Mevcut çalışmada Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .44 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma İstanbul ilinde yer alan ortaöğretim kurumlarındaki 253 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. İstanbul ilinde yer alan toplam ortaöğretim öğrenci sayısı 890.850 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem seçiminde bir kısıtlamaya gidilmemiştir.

İşlem

Yaşam doyumu, iyimserlik ve duygu farkındalığı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Yaşam doyumu ölçeğinin skewness değeri .071, kurtosis değeri -1.089, iyimserlik ölçeğinin skewness değeri -.534, kurtosis değeri -.193, duygu farkındalığı ölçeğinin skewness değeri .131, kurtosis değeri -.642, olarak hesaplanmış ve dağılımın normallik gösterdiği gözlenmiştir.

Bulgular

Öğrencilerin Yaşam Doyumu, İyimserlik ve Duygu Farkındalığı ölçeklerinden aldıkları puanların betimsel istatistiklerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.

Öğrencilerin Yaşam Doyumu, İyimserlik ve Duygu Farkındalığı Ölçeğinden Aldıkları Puanların Betimsel İstatistikleri

One-Sample Statistics

	N	Mean	Std. Error Mean
Y1	253	2,6838 ,98542	,06195
İ1	253	2,5375 ,98176	,06172

Tablo 1'de görüldüğü gibi Yaşam Doyumu Ölçeği puanlarının ortalaması 0,98542, standart sapması 0,6195olarak ölçülmüştür. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 19.00, en

düşük puan 7.00 olarak belirlenmiştir. İyimserlik Ölçeği puanlarının ortalaması 2,5375, standart sapması 0,98176 olarak ölçülmüştür. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 33.00, en düşük puan 14.00 olarak belirlenmiştir. Duygu Farkındalığı Ölçeği puanlarının ortalaması 40.78, standart sapması 4.96 olarak belirlenmiştir. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 51.00, en düşük puan 32.00 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Araştırmada Ele Alınan Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Control Variables	Y1	İ1	Y1	DU

Anne eğitimi & Baba eğitimi & Aile geliri1	Y	Correlation	1,000	,282	-,102
		Significance (2-tailed)	.	,000	,108
		df	0	248	248
	İ1	Correlation	,282	1,000	-,090
		Significance (2-tailed)	,000	.	,157
		df	248	0	248

DUY1	Correlation	-,102	-,090	1,000
	Significance (2-tailed)	,108	,157	.
	df	248	248	0

**p<.01 *p<.05

Tablo 2'de görüldüğü gibi yaşam doyumu ölçeği puanları ile iyimserlik (r (253) = 1,000, p<.01) ve anne eğitimi (r (253) = ,422, p<.01) arasında pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile öğrencilerin iyimserliği ve aile gelir düzeyi arttıkça yaşam doyumu da artmaktadır. Yine tabloda görüldüğü gibi yaşam doyumu ölçeği puanları ile duygu farkındalığı (r (253) = - ,416, p<.01) ve aile gelir düzeyi (r (253) = - ,403, p<.01) arasında negatif korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile öğrencilerin duygu farkındalığı ve aile gelir

düzeyi arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Yaşam doyumu ile baba eğitimi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır, yani ilişki yoktur.

İyimserlik ölçeği ile duygu farkındalığı, anne eğitimi, baba eğitimi, aile gelir düzeyi arasında bir korelasyona rastlanamamıştır, yani ilişki yoktur.

Duygu farkındalığı ölçeği ile anne eğitimi, baba eğitimi, aile gelir düzeyi arasında bir korelasyona rastlanamamıştır, yani ilişki yoktur.

Anne eğitim düzeyi ile baba eğitim düzeyi ($r(253) = ,417, p<.01$) ve aile gelir düzeyi ($r(253) = ,436, p<.01$) arasında pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile öğrencilerin baba eğitim düzeyi ve aile gelir düzeyi arttıkça anne eğitim düzeyi artmaktadır.

Baba eğitim düzeyi ile aile gelir düzeyi ($r(253) = ,436, p<.01$) arasında pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile aile gelir düzeyi arttıkça babanın eğitim düzeyi artmaktadır.

Öğrencilerin iyimserlik düzeylerinin cinsiyete göre t testi sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3.

Öğrencilerin İyimserlik Düzeylerinin Cinsiyete Göre T Testi Sonuçları

Group Statistics

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
İ1	Kız	129	2,4031	,96436	,08491
	Erkek	124	2,6774	,98401	,08837

*p<.01 **p<.05

Tablo-3'te görüldüğü gibi öğrencilerin iyimserlik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [t(129)= (2,4031), p<.01]. Kız öğrencilerin iyimserlik düzeyleri ($\bar{x}$=2,6774) erkek öğrencilere göre ($\bar{x}$=25.88) daha düşüktür. Diğer bir ifade ile kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre iyimserlikleri daha düşüktür.

Öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin cinsiyete göre t testi sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 4.

Öğrencilerin Yaşam Doyumu Düzeylerinin Cinsiyete Göre T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Y.1	Kız	129	2,5194	,93626	,08243

Erkek	124	2,8548	1,00966	,09067

*p<.01 **p<.05

Tablo-4'te görüldüğü gibi öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir [t(129)= (2,5194), p<.05]. Kız öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri ($\overline{x}$=2,5194) ile erkek öğrencilerin yaşam doyumu düzeyleri ($\overline{x}$=2,8548) arasında farklılık yoktur.

Öğrencilerin duygu farkındalığı ölçeğinden aldığı puanların iki değişken ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığını test etmek için yapılan Mann Whitney U Testinin sonuçlarına Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 5.

Öğrencilerin Duygu Farkındalığı Düzeylerinin Cinsiyete Göre U Testi Sonuçları

Cinsiyet	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Kız	129	100,0%	0	0,0%	129	100,0%
Erkek	124	100,0%	0	0,0%	124	100,0%

Tablo-5 görüldüğü gibi öğrencilerin duygu farkındalığı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermektedir Sıra ortalamaları dikkate alındığında kız öğrencilerin iyimserlik düzeylerinin erkek öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin iyimserlik ölçeğinden aldığı puanların iki değişken ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığını test etmek için yapılan Mann Whitney U Testinin sonuçlarına Tablo 6'te yer verilmiştir.

Tablo 6.

Öğrencilerin İyimserlik Düzeylerinin Cinsiyete Göre U Testi Sonuçları

Cases

Cinsiyet	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Kız	129	100,0%	0	0,0%	129	100,0%
Erkek	124	100,0%	0	0,0%	124	100,0%

Tablo-6'da görüldüğü gibi öğrencilerin iyimserlik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir U=100,0 p<.05. Sıra ortalamaları dikkate alındığında kız öğrenciler ve erkek öğrenciler arasında fark yoktur.

Tablo 7.

Öğrencilerin İyimserlik Ölçeğinden Alınan Puanların Sınıf Düzeyine ve Aile Gelir Düzeyine Göre Anova Sonuçları

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Sınıf düzeyi	Between Groups	2,078	3	,693	,418	,740
	Within Groups	412,736	249	1,658		

	Total	414,814	252			
Aile geliri	Between Groups	1,359	3	,453	,558	,643
	Within Groups	202,151	249	,812		
	Total	203,510	252			

Analiz sonuçlarına göre tablo-7'de "İyimserlik" ölçeği puanları öğrencilerin aile gelir düzeylerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir[f(1,359) = 1,06 p<.05]. Aile gelir düzeyi 3001-5000 olan ($\overline{x}$=202,151) öğrencilerin iyimserliği; aile gelir düzeyi 10001 ve üstü ($\overline{x}$=2,078) olan öğrencilere ve aile gelir düzeyi 1500-3000 ($\overline{x}$=412,736) ve 5001-10000 ($\overline{x}$=252.0) olan

öğrencilere göre anlamlı bir şekilde yüksektir. Gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Scaffe testi ile test edilmiş, gruplar arasında gözlemlenen fark anlamlı bulunmuştur

Tablo 8.

Öğrencilerin Duygu Farkındalığı Ölçeğinden Alınan Puanların Başarı Puanı ve Anne-Baba Birlikteliğine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Başarı puanı	N	Mean Rank
85-100	82	124,65
70-84	103	128,06
60-69	50	129,75

50-59	18	123,97
Total	253	

Öğrencilerin tablo-8'de "Duygu Farkındalığı Ölçeği" puanları başarı puanı düzeyine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir χ^2 =(sd=3, n=253)=1,636 p<.01. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak amacıyla Mann Whitney U Testi yapılmış elde edilen bulgulara göre başarı düzeyi 50-59 olanlarla 60-69 olan öğrencilerin başarı düzeyi 85-100 olanlara göre daha çok iyimser oldukları gözlenmiştir.

Tablo 9.

Öğrencilerin Yaşam Doyumu Ölçeğinden Alınan Puanların Sınıf Düzeyine ve Kardeş Sayısına Göre Anova Sonuçları

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Sınıf Düzeyi	Between Groups	24,307	3	8,102	5,166	,002
	Within Groups	390,507	249	1,568		
	Total	414,814	252			

Kardeş Sayısı	Between Groups	7,561	3	2,520	3,763	,011
	Within Groups	166,786	249	,670		
	Total	174,348	252			
Anne Eğitimi	Between Groups	2,298	3	,766	1,613	,187
	Within Groups	118,248	249	,475		
	Total	120,545	252			

Analiz sonuçlarına göre tablo-9'da "Yaşam Doyumu" ölçeği puanları öğrencilerin anne eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir[f2,298) = f2,298, p<.01]. İlkokul-ortaokul eğitim düzeyine sahip anneleri ($\overline{x}$=12.73) olan öğrencilerin yaşam doyumu; lise eğitim düzeyine sahip anneleri ($\overline{x}$=14.66), üniversite eğitim düzeyine sahip anneleri ($\overline{x}$=18.00), lisansüstü eğitim düzeyine sahip anneleri ($\overline{x}$=18.00) olan öğrenciler arasında farklılık yoktur. Gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Scaffe testi ile test edilmiş, gruplar arasında gözlemlenen fark anlamlı bulunmamıştır.

Analiz sonuçlarına göre tablo-9'da "Yaşam Doyumu" ölçeği puanları öğrencilerin kardeş sayılarına göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir[f(f2,298) = f2,298, p<.01]. Kardeşi olmayan ($\overline{x}$=7,561) öğrencilerin yaşam doyumu; 1 kardeşi olan ($\overline{x}$=14.72), 2-3 kardeşi olan ($\overline{x}$=14.72), 4 ve üstü kardeşi olan ($\overline{x}$=11.52) öğrenciler arasında farklılık yoktur. Gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Scaffe testi ile test edilmiş, gruplar arasında gözlemlenen fark anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 10

Öğrencilerin İyimserlik Ölçeğinden Alınan Puanların Baba Eğitim Düzeyi ve Spor ve Kültürel Faaliyet Katılımına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Baba Eğitimi	N	Mean Rank
İlkokul-Ortaokul	157	130,60
Lise	66	127,09
Üniversite	24	116,25
Lisansüstü	6	74,75
Total	253	

Hiç katılmıyorum	28	122,04
Biraz katılıyorum	91	113,26
Büyük oranda katılıyorum	67	146,07
Tamamen katılıyorum	67	128,66
Total	253	

Öğrencilerin “İyimserlik Ölçeği” puanları baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir χ^2 =(sd=3, n=253)= 1,188 p<.05. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında anlamlı olmadığını ortaya koymak amacıyla Mann Whitney U Testi yapılmış elde

edilen bulgulara göre baba eğitim düzeyi ilkokul-ortaokul olanlarla; baba eğitim düzeyi lise, üniversite, lisansüstü olanların iyimserlikleri arasında fark yoktur.

Öğrencilerin "İyimserlik Ölçeği" puanları spor ve kültürel faaliyet katılımına göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir χ^2 =(sd=2, n=253)= 1,743 p<.05. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında anlamlı olmadığını ortaya koymak amacıyla Mann Whitney U Testi yapılmış elde edilen bulgulara göre spor ve kültürel faaliyet katılımına her zaman diye cevap verenlerle; spor ve kültürel faaliyet katılımına bazen, katılmam olarak cevap verenlerin iyimserlikleri arasında fark yoktur.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucuna göre, iyimserlik cinsiyete göre anlamlılık göstermektedir. Erkek öğrencilerin yaşam doyumunun fazla olması anne-baba tutumları, sınıf düzeyi ve algılanan akademik başarı gibi etkenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Erkeklerin kızlara nazaran daha az düzeyde duygusal olmaları, ev içerisinde daha az baskı görmeleri, dış ortamda daha fazla bulunmaları ve özellikle arkadaşlık ilişkilerini aile ortamından daha çok önemsemeleri gibi durumlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırma sonucuna göre başarı puanı yüksek olanların duygu farkındalığı daha fazla olduğu görülmüştür. Başarı puanı yüksek olanların yaşam doyumunun yüksek olmasında; geleceğe daha umutla bakabilmeleri, özgüvenlerinin yerinde olması, benliklerinin gelişmiş olması, başarı duygusunun farkında olmalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma sonucuna göre aile gelir düzeyi yüksek öğrencilerin iyimserliğinin fazla olduğu görülmektedir. Gelir düzeyinin yüksek olması yaşam doyumunu arttırmasında; öğrenciye ekonomik olarak her türlü imkânın sağlanabilmesi, her türlü birincil ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanabilmesi olarak görülür.

Araştırma sonucuna göre, duygu farkındalığı cinsiyete göre erkekler lehine anlamlılık göstermektedir. Araştırmalarda kızların duygu farkındalığının daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmada erkekler lehine bir durum söz konusundur. Bu durumun ortaya çıkmasında erkeklerin bu araştırma grubu içinde daha başarılı olmaları, arkadaşlık ilişkilerine önem vermeleri ve ailelerinin tutumlarının daha iyi olması olarak düşünülür.

Sonuç olarak ergenlerin iyimserlik ve duygu farkındalığının yaşam doyumu üzerine etkilerinin bireylerin demografik özelliklerinin cinsiyet, aile gelir düzeyi gibi faktörlerin etkili olduğu ve yaşam doyumlarına olumlu ve olumsuz olarak yansıdığı görülmüştür. Ailelerin ergen

bireylerle olan ilgilenim düzeyinin arttırılması, bu bireylere özgüvenlerini arttıracak fırsatlar sağlaması ekonomik açıdan bu bireylere daha fazla destek olunması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Aydın, B. (2009). *Ergenlikten yetişkinliğe Grup çalışmaları.* Ankara: Nobel yayın.

Balcı, S. ve Yılmaz, M. (2002). *İyimserlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi* Dergisi. 14. 54-60.

Baymur, F, B. (1972). *Genel Psikoloji.* İstanbul: İnkılap kitabevi.

Çalık, E. (2008). İlköğretim öğrencilerinin iyimserlik düzeylerinin ve okula ilişkin algılarının incelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çivitçi, A. (2012). Üniversite öğrencilerinde genel yaşam doyumu ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü* Dergisi. c. 21 s.2.

Diener, E. , Emmons, R. A. , Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. Journal of Personality Assessment, 49 (1), 71-75.

Kulaksızoğlu, A. (2011). *Ergenlik psikolojisi.* İstanbul: Remzi kitabevi.

Özgür, İ. N.(1979). *Çocuk psikolojisi.* İstanbul: Özdemir basımevi.

Nar, E. (2009). *Beni anlayın. Çocuk psikolojisi adına merak edilen herşey.* İstanbul: Babıali kültür yayıncılığı.

Prasoon, R. Ve Chaturvedi K. R. (2016). Life Satisfaction: A literatüre Review. *İnternaational Journal of Management Humanities and Social Sciences.* 1 (2).

Rieffe, C. , Osterveld, P. , & Terwogt, M. (2006). An alexityhmia questionnaire for children: Factorial and concurrent validation results. Personalty and Individual Differences, 40, 123-133.

Tarhan, N. (2011). *Duyguların psikolojisi.* İstanbul: Timaş yayın.

Uslu, Y. ve Gizir, A. C. (2019). Duygu-durum farkındalığı ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. *Uluslararası Eğitim Bilimleri* Dergisi. s. 18-24.

Yavuzer, H. (1985). *Çocuk psikolojisi.* İstanbul: Altın kitaplar yayınevi.

ERGENLERDE DUYGUSAL ÖZ YETERLİK İLE ÜÇ BOYUTLU BAĞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

HARUN İSMAİL İNCEKARA

Özet

Bu çalışmanın temel amacı; ergenlerin bağlanma stilleri ve duygusal öz yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın evreni İstanbul ili Zeytinburnu ilçe sınırları içindeki alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyden seçkisiz olarak belirlenen 9 liseyi kapsamakta ve 250 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma da ergenlerin bağlanma stillerini belirlemek amacıyla Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri, duygusal öz yeterliklerini tespit etmek amacıyla ise Duygusal Öz Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma da ergenlerin güvenli bağlanma düzeylerinin duygusal öz yeterliklerini (duyguları anlama, algılama, düzenleme ve duyguları düşünceye destekleyici olarak kullanma) yordayacağı öngörülmüştür. Araştırma sonucuna göre anne-babası birlikte olan ergenlerin güvenli bağlanma biçimine sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre anne ve babası sağ olan ergenlerin duygularını algılamaları anne ve babası sağ olmayan ergenlere göre daha yüksektir. Çalışmanın bir diğer sonucu ise fiziksel ya da sözel şiddet gören ergenlerin duygularını algılamada sorun yaşadıkları görülmüştür. Tahmin edilenin aksine anne eğitim düzeyi arttıkça ergenlerde güvenli bağlanma

yerine kaçınan bağlanma stiline sahip oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak ergenlerin bağlanma stillerini etkileyen tek unsurun duygusal öz yeterlik düzeyleri olmadığı aynı zaman da anne-baba tutumu, anne-babanın sağ olup olmaması ve anne-baba eğitim düzeyi gibi faktörlerin etkili olabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma, Duygusal öz yeterlik, Ergen, Güvenli, Kaçınan, Kaygılı

Giriş

Bireyler yaşamları boyunca çeşitli nedenlerden dolayı fiziksel, sosyal, bilişsel, duygusal sorunlar yaşamaktadırlar. Bireylerin karşılaştıkları bu sorunlara gösterdiği reaksiyonlar farklı olabilir. Bazı bireyler karşılaştıkları sorunlar karşısında depresif yaklaşım gösterip sorunların üstesinden gelemeyeceğini düşünürken, bazı bireyler ise sorunlar karşısında karamsarlığa kapılmayıp kendilerini güçlü hissederek var olan sorunların üstesinden gelebileceğini düşünmektedirler. Kuşkusuz burada önemli olan nokta *"öz yeterlik"* diye nitelendirilen

[a]kavramdır. Bir kavram olarak öz yeterlik, kişinin kendisine ait düşüncelerinin tümünü ifade eder. Kişinin öz yeterlik kavramının iki boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki; deneyimlediği yaşantılar sonucu oluşur. İkincisi ise; bireyin yaşamındaki değer verdiği kişilerin yorumlamaları ve değerlendirmeleri ile oluşur (Schunk, 2000).

Öz yeterlik ilk kez Bandura tarafından ortaya atılmış ve en genel ifade ile bireyin karşısına çıkan problemlerin, zorlukların üstesinden gelebileceğine ilişkin inancıdır (Bandura, 1997). Bireyin öz yeterliğine dair inancı arttıkça başarmak istediği durumlarla ilgili çabaları da

artmaktadır (Kurbanoğlu, 2004). Kuşkusuz bu çabaların sonucu da bireyin söz konusu işleri başarma olasılığını arttırabileceği anlamına gelir. Buradan anlaşılacağı üzere bireyin herhangi bir şeyi başarmaya dair inancı söz konusu işin başarılı sonuçlanmasında etkisinin büyük olacağı söylenebilir. Aşkar ve Umay (2001)'a göre öz yeterlik, kişilerin karşılaştıkları problemler sonucunda kaçıngan davranışlar göstermek yerine sorunlarla yüzleşip baş etmeye çalışması yüksek öz yeterlik düzeyinin bir ürünüdür (P., & Umay, A., 2001). Bireylerin öz yeterlik düzeyleri yaşantılarının farklı dönemlerinde değişim ve gelişim gösterir (Bıkmaz, 2004; Bandura, 1994). (Bandura, 1986, 1997) bireylerin öz yeterlik düzeylerinin dört temel kaynaktan beslendiğini öne sürmüştür. Bunlar; fizyolojik ve duygusal durumlar, dolaylı yaşantılar, sözel ikna ve son olarak performans başarılarıdır (Güneri & Arslan, 2018). Kısaca bahsedilecek olunursa; *Fizyolojik ve Duygusal Durumlar:* Bireylerin fizyolojik ve duygusal durumları onların öz yeterlik düzeylerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Bir işi başlatma, sürdürme, yapabileceğine inanma gibi süreçlerin sağlıklı ilerleyebilmesi adına kişinin fizyolojik ve duygusal durumunun iyi olması gerektiği kanaati oluşabilir. Eğer kişi stresli, gergin, zorlayıcı ortamda çalışırsa ya da kendini psikolojik açıdan öyle hissederse öz yeterlik düzeyinin düşeceği söylenebilir (Bandura, 1997). Eğitim alanında yapılmış bir çalışmaya bakıldığında, öğrencilerin akademik anlamda başarılı olacaklarına dair inançlarının bu alanda ki performanslarını arttırdığı görülmüştür (Bandura, 1997; Pajares, 1996; Pajares, 1997; Pajares & Schunk, 2005). *Dolaylı Yaşantılar:* Bireyler öz yeterlik inançlarını belirlerken yalnızca kendi

tecrübelerinden değil diğer bireylerin tecrübelerinden de faydalanarak oluştururlar (Güneri ve Arslan, 2018). Özellikle ergenlerin çevresindeki yaşıtlarını gözlemleyerek onların başardığı ya da başarabileceğini anladığı an kişinin kendine dair olumlu bir öz yeterlik inancı oluşur (Bandura, 1997). *Sözel İkna:* Bireyin sergilemek istediği performansa ilişkin, çevresinde değerli gördüğü kimseler tarafından bireye olumlu anlamda geri bildirimler verilmesini içerir (Coleman & Karraker, 1997, 1998). Bouffard & Bouchard (1990) yaptıkları çalışmada olumlu anlamda geri bildirim alan bireylerin olumsuz geri bildirim alanlara göre çok daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. *Performans Başarıları:* Birey güdülendiği görev ile ilgili başarılı olduğunda kendine ait öz yeterlik inancı artacak fakat başarısızlık söz konusu ise öz yeterlik inancında azalma olacaktır (Kotaman, 2008).

Genel bir öz yeterlik kavramından bahsedilebileceği gibi farklı davranış etkinliklerine özgü öz yeterlik türlerinden de söz edilebilir (Bilgin, 2009). Bunlar; akademik öz yeterlik, sosyal öz yeterlik, duygusal öz yeterlik ve empatik öz yeterlik. Bunlardan ilki *Akademik Öz Yeterlik:* bireyin hedeflediği eğitim performansına ulaşabilmesi için gerekli olan eylemleri gerçekleştirmesine ilişkin inancı şeklinde bir tanım yapılabilir (Akt., Zimmerman, 1995). Öğrencilerle yapılan araştırmalara bakıldığında (Zimmerman, 1995) öz yeterlik düzeyi yüksek olan öğrencilerin, öz yeterlik düzeyi düşük olan öğrencilere oranla akademik etkinliklere daha çok zaman ayırdığı ve çaba harcadığı dolayısıyla da daha başarılı oldukları görülmüştür. *Sosyal Öz Yeterlik:* Toplumdan izole bir yaşam sürmeden çevresindeki diğer kişilerle iletişim

kurabilmeyi içerir. Günümüzde bireyler yaşamın her döneminde diğer insanlarla iletişim halinde olması bu becerinin öneminin ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Bireyin kendini sosyal yönden yetersiz hissetmesi çekingen ve sosyal açıdan uyumsuz davranışlar sergilemesine neden olur ki bu da bireyin yaşama karşı motivasyonunun düşebileceği sonucu çıkarılabilir (Başaranoğlu, 2005; Bilgin, 1996; Coleman, 2003). *Empatik Öz Yeterlik:* bireyin başkasının penceresinden bakarak onun duygularını, düşüncelerini anlayabilmesine dair inancıdır (Caprara, v.d., 2010). Okvuran (1995)' a göre kişilerin diğerleri tarafından anlaşıldığını hissettiği zaman daha çok rahatladığını kendini mutlu ve güvende hissettiğini kısaca bireyin en büyük isteğinin anlaşılmak olduğunu vurgular. Son olarak makalenin de bir diğer değişkeni olan *Duygusal Öz Yeterlik ise,* nispeten diğer öz yeterlik kavramlarına göre literatüre yeni girmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Petrides & Furnham, 2000, 2001, 2003). Duygusal öz yeterliğin üç boyutundan söz edilebilir. *Duygu Düzenleme;* Bireyin günlük yaşamda hissettiği mutluluk, öfke, heyecan gibi duyguları davranışa dönüştürmeden önce düzenleyebilmesine denir (Coşkun, 2019). *Duyguları Düşünceye Destekleyici Olarak Kullanma:* Kişinin gerek duyduğu durumlarda duygularına ulaşabilmesi onları yönetebilmesi anlamına gelir. Özellikle problem çözme aşamalarında bu durumun öneminin artacağı vurgusu yapılabilir (Totan ve ark., 2010). *Duyguları Anlama;* Bireyin kendi ve başkalarının duygularını anlayıp, yorumlayabilmesi olarak tanımlanır. *Duyguları Algılama:* Bireyin sözel olmayan ifadelerle duygularının farkına varmasıdır (Totan ve ark., 2010). Duygusal zeka ile duygusal öz

yeterlik arasında ciddi benzerliklerin olduğu ve aralarında birkaç ayrımın olduğunu belirtilmektedir. Duygusal zeka bireyin kendini tanıması, motive etmesi gibi süreçleri içerirken duygusal öz yeterlik ise bireyin yaşamında ki olumlu yada olumsuz deneyimler sonucu duygularını kontrol edebilmeyi içerir (Petrides & Furnham, 2000). Duygusal öz yeterliği yüksek olan bireyler kendisinin ve başkalarının duygularını tanımlayabilir ve fark edebilir (Choi ve ark., 2012).

Alan yazında öz yeterlik ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, Aypay (2010); Scholz, vd. (2002); Brink, vd. (2012) öz yeterlik ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulmaktayken, Yıldırım ve İlhan (2010); Endler, vd. (2001) ise cinsiyet ile öz yeterlik arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Öte yandan Brink vd. (2012); (Yıldırım & İlhan 2010) yaş ile öz yeterlik arasında anlamlı bir fark bulamamaktayken, (Aypay,2010); Scholz, vd. (2002) yaşın öz yeterliği üzerinde ki ilişkisinin var olduğu sonuca ulaşmışlardır. Kanser hastası kadınlar ile ilgili bir araştırmada, yüksek duygusal öz yeterliğe sahip kadınların içinde bulundukları zor duruma rağmen ihtiyaç duydukları bilgileri öğrenmek için çaba sarf ettikleri görülmüştür (Han, v.d., 2005). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise duygularını yönetebilmenin ve duygusal öz yeterliğin üniversite yaşantısına daha kolay adapte olmasını sağladığını görülmüştür (Nightingale, v.d., 2013).

Bağlanma kuramı denince ilk olarak akla Ainsworth ve Bowlby gelse de Freud ve diğer kuramcılardan da etkilendiğini söylemek mümkündür (Bretherton, 1992). Bağlanma, çocuk ve çocuğun bakımını üstlenen kişi arasında gelişen, çocuğun bakım veren kişiyi araması ve özellikle stresli durumlarda bu davranışın giderek artması sonucu oluşan duygusal bağ olarak tanımlanabilir (Ainsworth, 1997). Bağlanma ilk çocukluktan başlayarak yaşamının sonuna kadar devam eden bir süreçtir (Bowlby, 1977, 1980). Buradaki önemli nokta bağlanma davranışında yalnızca çocuk ile anne ya da aileden bir başkası değil bakım veren kişi ile herhangi bir nesnenin bağdaştırılması sonucunda da bağlanma gerçekleşir (Ainsworth & Bell, 1970). Çocuk ile bakım veren kişi arasında ki ilişki çok önemlidir. Eğer ki çocuk ve bakım veren kişi ile ilişkiler olumlu bir şekilde ilerler ve çocuğun fizyolojik ve sevgi gibi ihtiyaçları karşılanırsa çocuk kendini mutlu, huzurlu hissederek dünyayı güvenli bir yer olarak algılar (Çalışır, 2009). Çocuğun belli ihtiyaçları karşılanmadığı taktirde kendisinde bir güvensizlik oluşacak ve neticesinde çevresine korku, endişe ile yaklaşacaktır. *Bebeklikte ki bağlanma kavramı,* çocuğun belli bir kişiye gülümsemesi, o kişinin olmadığı zamanlarda ağlaması, onunla vakit geçirmek istemesi, korktuğu durumlarda o kişiyi araması gibi davranış örüntülerini içerir (Erkut, 1994) (Morgan, 1991). Anne ile bebek arasında ki ilk bağlanma ilişkisinin doğum öncesinden kaynaklandığı söylense de henüz bu net olarak kanıtlanamamıştır (Bloom, 1995). Bireyin yaşamının erken dönemlerinde kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliği yaşamı boyunca karşısına çıkacak ve ona rehberlik edecektir (Collins & Read, 1990). Bu sebeple

bağlanma ve bağlanma davranışları bireyin tüm yaşam dönemlerinde karşısına çıkacağı söylenebilir.

Literatürde bağlanma davranışı ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan biri de Harlow' un 1958' de *Rhesus* maymunlarıyla yaptığı araştırmadır (Harlow, 1959). Harlow bebeğin açlık, susuzluk gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında anneye düşen görevin büyük olması sebebiyle bu dönemde anne ile bebek arasında bir bağ oluştuğunu söyler. Harlow' un yaptığı bu deneysel araştırmada ki temel nokta anne yoksunluğudur. Kurulan düzenekte maymunlar ya demir kaplı bir yere tırmanıp orada ki sütü içecekler ya da kumaş kaplı bir yere tırmanıp orada yatacaklardır. Maymunlar önce demir kaplı yere tırmanıp sütü içmişler daha sonra ise kumaş kaplı yere tırmanıp yatmışlardır. Burada vurgulanmak istenen, o yaşlarda beslenmenin önemli olduğu kadar rahatlıkta en az beslenme kadar önemlidir. Benzer bir araştırmada, maymunlardan ısıtılmış demir ya da soğuk kumaş bir zemin düzenlenmiştir. Burada da maymunlar ısıtılmış demiri seçmiş yani Harlow' un annenin sadece açlık, susuzluk gibi temel ihtiyaçlarının dışında sıcaklık ve rahatlık gereksinimlerini de karşıladığı tezini güçlendirmiştir (Tüzün & Sayar 2006).

Orta çocukluk döneminde bağlanma, dikkatle incelenmesi gereken dönemlerden biridir. Zira bu dönemde güvenli bağlanan çocuklar sadece ebeveynleriyle olan ilişkilerinde değil arkadaş çevresi, sosyal yaşantıları, keşif ve merak döneminde oldukları da göz önüne

alındığında benlik gelişimleri açısından değerli olduğu anlaşılmıştır (Cassidy, 1988; Kerns ve ark., 1996; Thompson 1999). Orta çocuklukta çocukların bilişsel açıdan becerileri gelişir, ben merkezci düşünce azalır ve daha iyi şekilde *"amaca göre düzenlenen ortaklık"* stratejisi gelişir. Sonuç olarak bağlanma davranışı daha karmaşık bir hal alır (Dwyer, 2005; Mayseless, 2005). Grossmann ve arkadaşları (2002) anneye bağlanmanın ilk çocukluk döneminde babaya bağlanmanın daha çok orta çocukluk döneminden sonra belirginleşmeye başladığını bulmuşlardır (Sümer & Şendağ 2009).

Ergenlikte bağlanma, bireyler ergenlik döneminde bağlı oldukları bireyden kaçınma davranışında bulunurlar. (Raja ve ark. 1992) ergenlik döneminde bağlanmayı üç boyutta ele almışlardır. İlki; ergenler ebeveynlerinden kaçınıp arkadaşlarına yönelip daha özerk bir yapıya bürünürler. İkincisi; aile ve arkadaşlar birbirinden zıt iki dünya gibi algılanır ve hangisine bağlanacağı bireyin kendi inisiyatifindedir. Son olarak ise; ebeveyn ve arkadaşlarına bağlanma olumlu biçimde ilerler. Günaydın ve Yöndem (2007) ergenlerde ki arkadaşlarına bağlanmanın ebeveynlerine bağlanma ile ilgili olabileceğini düşünmüş kardeş sayısı, cinsiyet, sınıf, arkadaş sayısı gibi değişkenler üzerinden incelenmiştir. Araştırma sonuçlarından elde edilen verilere göre ergenlerde arkadaş bağımlığını en çok yordayan değişken anne ve babaya bağlanma olarak bulunmuştur. Günümüzde bağlanma çalışmaları bebeklik ve çocukluk döneminde ki bağlanmaların dışında yetişkinlikte ki bağlanma stillerini de incelemektedir. Bağlanmanın yapı taşlarından biri olan *"yaşam boyu bağlanma"* kavramı da bu çalışmaların yapılmasını destekler

niteliktedir (Shaver, P., & Mikulincer, M. 2004). Hazan ve Shaver yetişkinlikte ki romantik ilişkilerde bağlanma üzerine çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Romantik ilişkilerde ki bağlanmayı da üç boyut üzerinden açıklık getirmiştir. Bunlar; güvenli, kaçınan ve kaygılı-kararsız bağlanma (Çalışır, 2009). *Güvenli Bağlanma:* Yetişkinler *"çevremde ki kişilerle kolay bir şekilde sevgi, saygı çerçevesinde ilişki kuruyorum, onların bana yaklaşmasından yada beni terk etmelerinden korkmuyorum"* şeklinde belirtmektedirler (Shaver & Brennan, 1992, s.536). Bu bağlanma stilinde bireyler, iş, arkadaşlık, romantik ilişkilerini gayet işlevsel bir şekilde yürüttüklerini söylemektedirler (Sümer ve Güngör, 1999, s.74). *Kaçınan Bağlanma:* Yetişkin bireyler *"Diğer kişiler ile ilişki kurmada zorlanıyorum, kimseye güvenemiyorum"* şeklinde ifade etmişlerdir (Shaver & Brennan, 1992, s.536). Bu bağlanma stilinde ki katılımcılar diğer bağlanma stillerine oranla daha az güven duyan, çevresinde ki kişilerle en azami şekilde ilişki kuran bireylerdir (Sümer ve Güngör, 1999, s. 74). *Kaygılı-Kararsız Bağlanma:* Yetişkinler *"Başkalarının bana yaklaşmak istemediğini düşünüyorum, yakın ilişki kurmak istediğim bireylere yakınlık gösterdiğimde benden kaçtıklarını ve istemediklerini düşünüyorum"* şeklinde ifadeler kullanmışlardır (Shaver & Brennan, 1992, s.536). Bu bağlanma türünde bireyler aşırı kıskanç ve duygusal tutarsızlık gösteren bireylerdir (Sümer & Güngör, 1999, s.74).

Yukarıda sözü edilen açıklamalar dikkate alındığında duygusal öz yeterlik algısının üç boyutlu bağlanma olarak literatüre giren güvenli, kaçınan ve kaygılı bağlanma tiplerini yordama da öneminin olabileceği düşünülmektedir. Almerigi, Theokas, Lerner'e göre (2005),

"ergenler çevrelerinde ki bireylerle olumlu ilişki kurduklarında, kendilerine, ailelerine ve topluma katkısı olacak ve geleceğe umutla bakacaklardır" Bu yaklaşımdan hareketle olumlu ilişkiler sonucu güvenle bağlanan bireylerin öz yeterliklerinde yüksek olacağı varsayılmaktadır. Alan yazısı incelendiğinde ise duygusal öz yeterlik ve bağlanma kavramlarını aynı değişkenler üzerinden inceleyen araştırma bulgularına rastlanılmaması araştırmanın önemini vurgulamaktadır.

Bu araştırma da aşağıda ki sorulara yanıtlar aranmıştır.

Ergenlerin Üç Boyutlu Bağlanma Alt Ölçekleri puanları Duygusal Öz Yeterlik düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Ergenlerin Güvenli Bağlanma ve Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği puanları; anne-baba birlikteliği, fiziksel\sözel şiddete maruz kalıp kalmamalarına göre gruplar arasında gözlenen farklılıklar anlamlı mıdır?

Ergenlerin Duyguları Algılama ve Duyguları Anlama Alt Ölçeği puanları; anne-baba sağ mı? Değişkenine göre gözlenen farklılıklar anlamlı mıdır?

Ergenlerin Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği puanları; anne eğitim düzeyi ve baba eğitim düzeyine göre gruplar arasında gözlenen farklılıklar anlamlı mıdır

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırmanın amacı "Ergenlerin Duygusal Öz yeterlikleri ile Üç Boyutlu Bağlanma" Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler açısından İncelenmesidir. Araştırma betimsel korelasyonel modelde gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni İstanbul ili Zeytinburnu ilçe sınırları içindeki lise öğrencilerini kapsamaktadır. Araştırmanın örneklemi ise; alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyden 9 lise seçkisiz bir şekilde seçilmiş ve söz konusu okullardan araştırmaya gönüllü olarak katılan 250 öğrenci örneklem olarak alınmıştır. Araştırmada tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden 140'ı kız (%56) 110' u (%44) erkektir. Örnekleme alınan öğrencilerden 95' i (%38) romantik ilişkilerinin olduğunu söylerken 155' i (%62) romantik ilişkilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 168'i (%67,2) madde kullanmadığını, 50'si (%20) sigara, 26'sı (%10,4) alkol ve 6'sı (%2.4) uyuşturucu madde kullandığını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrenciler herhangi bir fiziksel\ sözel şiddete maruz kaldınız mı sorusuna 130' u (%52) evet derken 120' si (%48) hayır yanıtını vermişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Duygusal Öz Yeterlik Ölçeği

Duygusal Öz Yeterlik Ölçeği bireylerin duygusal öz yeterlik düzeyini belirlemek amacıyla Kirk, Shutte ve Hine (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Totan, İkiz ve Karaca tarafından (2008) yılında Türkçeye çevrilmiştir. İlk olarak Mayer ve Salovey (1997) ölçeğin başlangıç madde havuzunu oluşturmuş ve burada 4 alt boyut belirlemiştir. Bunlar; kendisinin ve diğerlerinin duygularını anlaması, kendisinin ve diğerlerinin duygularının algılaması, duyguları düşüncelere destekleyici unsur olarak kullanması ve son olarak kendilerinin ve diğerlerinin duygularını düzenlemesi şeklindedir. Ölçme aracı beşli likert tipi (1 hiç değil 5 çok) ve 32 maddeden oluşmaktadır. Betimleyici faktör analizi sonuçlarına göre öz değerleri 1'in üzerinde olan ve 13,96, 1,65, 1,50, 1,21 ve 1,07 olarak sıralanan 5 faktörü belirlemişlerdir. Kırılma grafiği üzerinde ölçeğin faktör yapısı incelendikten sonra belirgin boyutta bir kırılma olabileceğini bulmuşlar ve tek bir boyut üzerinden incelemeye karar vermişlerdir. Açıklanan sonuçlara göre toplam varyansın %44'ünü açıklayabilen ve faktör yüklerinin tümünün .50'den yukarıda olan bir yapı belirlemişlerdir. Ölçeğin Cronbach-Alfa Güvenilirlik kat sayısı .83 korelasyon kat sayısı ise .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçme aracının alt boyutları için Cronbach-Alfa Güvenilirlik kat sayısı "Duygu Düzenleme" alt boyutu için .77, "Duyguyu Düşünceye Destekleyici Olarak Kullanma" alt boyutu için .79 , "Duygu Anlama" alt boyutu için .76, "

Duygu Algılama“ alt boyutu için ise .81 olarak hesaplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi için SPSS Windows 22.00 istatistik paket programı ile yapılmıştır.

Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği

Araştırmada ergenlerin bağlanma stillerini belirlemek amacıyla Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği, Erzen (2016) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin üç tane alt boyutu vardır. Bunlar; güvenli bağlanma, kaçınan bağlanma ve kaygılı-kararsız bağlanma. Ölçme aracı beşli likert tipi (1 kesinlikle katılıyorum 5 kesinlikle katılmıyorum) ve 18 maddeden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi değerleri GFI 0.93, AGFI 0.90, CFI 0.90, RMSEA .05 ve $\chi 2/sd$ oranı 2.48 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin dilsel geçerliği için Cohen Kappa uyuşma ölçüm değeri 0.87 ve içerik geçerliği için 0.87'dir. Üç boyutlu bağlanma ölçeğinin madde korelasyonu değerleri .49 ile .75 ve madde analizleri ise .96 ile .98 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach-Alfa güvenilirlik kat sayısı.86'dir. Ölçme aracının alt boyutları için Cronbach-Alfa güvenilirlik kat sayıları "Güvenli Bağlanma“ alt boyutu için .78, " Kaçınan Bağlanma " alt boyutu için .82, " Kaygılı-Kararsız Bağlanma“ alt boyutu için .77 olarak hesaplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi için SPSS Windows 22.00 istatistik paket programı ile yapılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formunda ise katılımcıların kişisel bilgilerine ulaşmak amacıyla cinsiyet, eğitim durumu, romantik ilişkiye sahip olup olmadıkları, kardeş sayısı, anne ve babalarının eğitim durumları, anne ve baba birlikteliği, anne ve babalarının hayatta olup olmadıkları, madde kullanımı, yetişmelerindeki katkı veren kişilerin kim olduğu ve fiziksel ya da sözel şiddet maruz kalıp kalmadıkları ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Kişisel bilgi formu veri toplama formlarının en başında yer almıştır.

Verilerin Analizinde Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırmada kullanılan "Duygusal Öz Yeterlik Ölçeği" ve "Üç Boyutlu Bağlanma Ölçeği" puanlarının normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı Skewness ve Kurtosis testi ile test edilmiştir. (Duygusal Öz Yeterlik Ölçeğinin Skewness değeri .010, Kurtosis değeri .283, Üç Boyutlu Bağlanma Ölçeğinin Skewness değeri .290, Kurtosis değeri .021) Elde edilen bu sonuçlara göre anlamlılık değeri-1.5 ile+1.5 arasında olduğundan dağılım normallik varsayımını karşılamıştır. İki değişken arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon kat sayısı testi uygulanmıştır. İkili ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için t Testi, ikiden fazla ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için ise Anova testi uygulanmıştır. İkiden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordama düzeyini ortaya koymak amacıyla çoklu regresyon analizi testi uygulanmıştır.

İşlem Süreci

Araştırmanın verileri için Zeytinburnu ilçe sınırları içindeki alt orta ve üst sosyoekonomik düzeyden 3 lise seçkisiz olarak seçilmiş ve araştırmaya gönüllü olan öğrenciler katılmıştır. Anket ve ölçme araçlarının uygulanması yaklaşık olarak 45 dakika sürmüştür. Uygulama 260 öğrenci üzerinde yapılmış olmasına rağmen 10 öğrencinin ölçek maddelerine gelişigüzel yanıt verdikleri tespit edilmiş ve bu öğrencilerin kağıtları puanlamaya dahil edilmemiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan ergenlerin "Duygusal Öz Yeterlik ve Üç Boyutlu Bağlanma" ölçeğinden aldıkları puanlara ilişkin minimum-maksimum, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ergenlerin Duygusal Öz Yeterlik ve Üç Boyutlu Bağlanma Ölçeğinden Aldıkları Puanların Betimsel İstatistikleri

Ölçekler	N	Mean	Std. Deviation	Minumum	Maximum
Duygusal Öz Yeterlik	250	111.95	16.34	66.00	157.00
Üç Boyutlu Bağlanma	250	52.28	8.71	28.00	77.00

Tablo 1' de görüldüğü gibi "Duygusal Öz Yeterlik Ölçeği " puanlarının ortalaması 111.95 standart sapması 16.34 olarak bulunmuştur. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 157.00 ve en düşük puan 66.00 olarak belirlenmiştir. Ölçekte 32 madde yer almaktadır. Elde edilen aritmetik

ortalama puanının madde sayısına oranına (111.95/32= 3.62) bakıldığında ergenlerin genel olarak duygusal öz yeterlik düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmek mümkündür.

"Üç Boyutlu Bağlanma Ölçeği" puanlarının ortalaması 52.28 standart sapması 8.71 en yüksek puan 77.00 en düşük puan 28.00 olarak belirlenmiştir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (52.28/18= 2.90) bakıldığında öğrencilerin alt ölçekler dikkate alınmadan genel olarak bağlanma düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmek mümkündür.

Araştırmaya katılan ergenlerin "Duyguları Düzenleme, Duyguları Düşünceye Destekleyici Olarak Kullanma, Duyguları Anlama ve Duyguları Algılama" alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin minimum-maksimum, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ergenlerin Duygusal Öz Yeterlik Alt Ölçeğinden Aldıkları Puanların Betimsel İstatistikleri

Ölçekler	N	Mean	Std. Deviation	Minumum	Maximum
Duyguları Düzenleme	250	30.78	6.34	16.00	26.00
Duygu-Düş. Destek	250	27.58	4.91	15.00	38.00
Duyguları Anlama	250	28.33	5.09	14.00	40.00
Duyguları Algılama	250	25.24	4.81	14.00	56.00

Tablo 2'de görüldüğü gibi "Duyguları Düzenleme Alt Ölçeği" puanlarının ortalaması 30.78 standart sapması 6.34 olarak bulunmuştur. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 26.00 en düşük puan 16.00 olarak belirlenmiştir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (30.78/9= 3.42) olarak hesaplanmıştır. "Duyguları Düşünceye Destekleyici Olarak Kullanma Alt Ölçeği" puanlarının ortalaması 27.58 standart sapması 4.91 en yüksek 38.00 en düşük 15.00 olarak belirlenmiştir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (27.58/8= 3.45) olarak hesaplanmıştır. "Duyguları Anlama Alt Ölçeği" puanlarının ortalaması 28.33 standart sapması 5.09 en yüksek 40.00 en düşük 14.00 olarak belirlenmiştir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (28.33/8= 3.54) olarak hesaplanmıştır. "Duyguları Algılama Alt Ölçeği" puanlarının ortalaması 25.24 standart sapması 4.81 en yüksek 56.00 en düşük 14.00 olarak belirlenmiştir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (25.24/7= 3.60) olarak hesaplanmıştır.

Araştırmaya katılan ergenlerin "Güvenli Bağlanma, Kaçınan Bağlanma ve Kaygılı-Kararsız Bağlanma" alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin minimum-maksimum, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3: Ergenlerin Üç Boyutlu Bağlanma Alt Ölçeğinden Aldıkları Puanların Betimsel İstatistikleri

Alt Ölçekler	N	Mean	Std. Deviation	Minumum	Maximum
Güvenli Bağ.	250	17.88	3.54	10.00	30.00
Kaçınan Bağ.	250	17.49	5.54	7.00	32.00
Kaygılı-Kararsız Bağ.	250	16.90	4.40	6.00	28.00

Tablo 3’ de görüldüğü gibi “Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği“ puanlarının ortalaması 17.88 standart sapması 3.54 en yüksek 30.00 en düşük 10.00 olarak belirlenmektedir. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (17.88/5= 3.58) olarak hesaplanmaktadır. “Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği “puanlarının ortalaması 17.49 standart sapması 5.54 en yüksek 32.00 en düşük 7.00 olarak bulunmaktadır. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (17.49/7= 2.50) olarak hesaplanmaktadır. “Kaygılı-Kararsız Bağlanma Alt Ölçeği“ puanlarının ortalaması 16.90 standart sapması 4.40 en yüksek 28.00 en düşük 6.00 olarak bulunmuştur. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (16.90/6= 2.81) olarak hesaplanmaktadır.

Ergenlerin güvenli, kaçınan ve kaygılı-kararsız bağlanma ölçeklerinden elde edilen puan ortalamalarına göre duygusal öz yeterlik düzeylerini anlamlı bir şekilde yordayıcısı mıdır? Bu soruya yanıt vermek için çoklu regresyon analizi değerleri tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4: Ergenlerin Duygusal Öz Yeterlik Düzeylerinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	T	p	İlişkili	Kısmi
Sabit	79,709	7,103		11,221	,000		
Güvenli Bağlanma	1,604	,282	,348	5,682	,000	,341	,340
Kaçınan Bağlanma	,220	,210	,075	1,049	,295	,067	,063

Kaygılı-Kararsız Bağlanma	-,017	,262	-,005	-,066	,948	-,004	-,004
R=,341 R^2=,116 F(3)=10,810 P=,000							

Değişkenlerden yalnızca “Güvenli Bağlanma“ ergenlerin öz yeterlik düzeyleri ile anlamlı ilişkiler göstermektedir. (R=,341, R^2=,116, p<.0001) Güvenli Bağlanma Duygusal Öz Yeterlik düzeyindeki varyansın sadece %11.6’sını açıklamaktadır.

Araştırmada “Üç Boyutlu Bağlanma ve Duygusal Öz Yeterlik Alt Ölçeklerine“ ait aralarında ki ilişkiler Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5: Ergenlerin Üç Boyutlu Bağlanma ve Duygusal Öz Yeterlik Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Korelasyon İstatistikleri

	1	2	3	4	5	6	7
1.Güvenli Bağ.	…						
2.Kaçınan Bağ.	-,194**	…					
3.Kaygılı Bağ.	-,148*	,525**	…				

4.Duy. Düzenleme	,155*	-,010	,017	…			
5.Duy. Düş. Dest.	,340**	,050	,035	,424**	…		
6.Duy. Anlama	,322**	-,003	-,036	,384**	,533**	…	
7.Duy. Algılama	,242**	-,018	-,076	,409**	,498**	,558**	…

*p<.01 **p<.05

Tablo 5' de görüldüğü gibi "Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği" puanları ile "Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği" (r = -,194, p<.05), "Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği" (r = -,148, p<.01), "Duyguları Düzenleme Alt Ölçeği" (r = ,155, p<.01), "Duyguları Düşünceye Destekleyici

Olarak Kullanma Alt Ölçeği“ (r = ,340, p<.05), “Duyguları Anlama Alt Ölçeği“ (r = ,322, p<.05), “Duyguları Algılama Alt Ölçeği“ (r = ,242, p<.05) arasında pozitif, “Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği“ puanları ile “Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği“ (r = ,525, p<.05), arasında pozitif, “Duyguları Düzenleme Alt Ölçeği “ ile “ Duyguları Düşünceye Destekleyici Olarak Kullanma Alt Ölçeği “ (r = ,424, p<.05), “Duyguları Anlama Alt Ölçeği“ (r = ,384, p<.05), “Duyguları Algılama Alt Ölçeği“ (r = ,409, p<.05) arasında pozitif, “Duyguları Düşüncelere Destekleyici Olarak Kullanma Alt Ölçeği“ puanları ile “ Duyguları Alt Ölçeği“ (r = ,533 p<.05), “Duyguları Algılama Alt Ölçeği” (r = ,498 p<.05) arasında pozitif, “Duyguları Anlama Alt Ölçeği“ puanları ile “ Duyguları Algılama Alt Ölçeği “ (r = ,558 p<.05) arasında pozitif korelasyon bulunmuştur.

Ergenlerin güvenli bağlanma düzeylerinin anne ve baba birlikteliği durumuna göre t testi sonuçları tablo 6’da verilmektedir.

Tablo 6: Ergenlerin Güvenli Bağlanma Düzeylerinin Anne ve Baba Birlikte mi? Sorusuna Göre t Testi Sonuçları

Değişkenler	N	$\bar{X}\pm S$	Sd	t	p

Anne Baba Birlikte mi?	Evet	214	18,09±3,41	248	2.25	.025
	Hayır	36	16,66±4,07			

Tablo 6’ da görüldüğü gibi ergenlerin güvenli bağlanma düzeylerinin anne-baba birlikteliğine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. [t(248)=2.25, p<.05]. Anne-baba birlikteliği olan ergenlerin ortalaması ($\bar{x}$=18,09) anne-baba birlikteliği olmayan ergenlerin ortalamasına göre ($\bar{x}$=16.66) daha yüksektir. Diğer bir ifade ile anne ve babası birlikte olan ergenlerin güvenli bağlanma düzeyleri anne ve babası ayrı olan öğrencilere göre daha yüksektir.

Ergenlerin kaygılı bağlanma düzeylerinin fiziksel\ sözel şiddete maruz kalıp kalmadıklarına göre t testi sonuçları tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7: Ergenlerin Kaygılı Bağlanma Düzeylerinin Fiziksel\ Sözel Şiddete Maruz Kaldınız mı? Sorusuna Göre t Testi Sonuçları

Değişkenler		N	$\bar{X}$±S	Sd	t	p
Fiziksel\Sözel Şid. Maruz Kaldınız mı?	Evet	130	17.69±3,93	248	3.01	.003
	Hayır	120	16,04±4,72			

Tablo 7'de görüldüğü gibi ergenlerin kaygılı bağlanma düzeylerinin fiziksel\ sözel şiddete maruz kalıp kalmadıklarına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. [t(248)=3,01 p<.05]. Fiziksel\ sözel şiddete maruz kalan ergenlerin ortalaması ($\bar{x}$=17.69) fiziksel\ sözel şiddete maruz kalmayan ergenlerin ortalamasına göre ($\bar{x}$=16.04) daha yüksektir. Diğer bir ifade ile fiziksel\ sözel şiddete maruz kalan ergenlerin kaygılı bağlanma düzeyleri fiziksel\ sözel şiddete maruz kalmayan ergenlere göre daha yüksektir.

Ergenlerin duyguları algılama düzeyleri ile anne ve babalarının sağ olma durumlarına ilişkin anova sonuçları tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8: Ergenlerin Duyguları Algılama Alt Ölçeğinden Alınan Puanların Anne ve Babanız Hayatta mı? Değişkenine Göre Anova Sonuçları

Değişkenler			$\bar{X} \pm S$	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	d	Kareler Ort.		
Anne-baba sağ?	Evet	27	25.51± 4.80	Grup.ara.	24 2.15		8 0.71	.59	014
	Hayır	6	23.50± 3.72	Grup.içi.	55 23.96	46	2 2.45		

	Anne sağ		19.80 ± 4.65	Toplam	5766.11	49			
	Baba sağ		21.50 ± 3.53						

Analiz sonuçlarına göre “Duyguları Algılama Alt Ölçeği “puanları ergenlerin anne-baba sağ olup olmadığına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. [f(3-246)=3.59, p<.05]. Anne-babası sağ olan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=25.51), anne-babası sağ olmayan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=23.50), yalnızca babası sağ olan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=21.50), annesi sağ olan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=19.80) göre ergenlerin duygularını algılama düzeyleri daha yüksektir.

Ergenlerin kaçınan bağlanma düzeyleri ile anne eğitim durumlarına ilişkin anova sonuçları tablo 9’da verilmektedir.

Tablo 9: Ergenlerin Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeğinden Alınan Puanların Anne Eğitim Durumuna Göre Anova Sonuçları

Değişkenler									
			$\bar{X} \pm S$	Varyansın Kaynağı	Kare toplam	d	are. Ort.		
Anne Eğitim Durumu	İlkokul-ortaokul	50	16.6±5.3	Grup.ara.	379.79		26,5	.28	.006
	Lise	72	18.0±5.7	Grup.içi	7262.70	46	9.52		
	Üniv.	20	20.1±5.3	Toplam	7642,49	49			

	L.üstü	8	2 0.7±3.9						

Analiz sonuçlarına göre “Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği“ puanları ergenlerin anne eğitim durumuna göre farklılıklar göstermektedir. [f(3-246)=4.28, p<.05]. Anne eğitim durumlarının lisansüstü olan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=20.70), anne eğitim durumlarının üniversite olan öğrencilerin ortalaması ($\overline{x}$=20.12), anne eğitim durumlarının lise olan ergenlerin ortalaması ($\overline{x}$=18.01), anne eğitim durumlarının ilkokul-ortaokul olan ergenlerin ortalamasına ($\overline{x}$=16.68) göre daha yüksektir.

Ergenlerin “Kaçınan Bağlanma Alt Ölçeği “puanları ile baba eğitim durumu değişkeni arasında gözlenen farklar anlamlı bulunmamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bireylerin bağlanma stillerini etkileyen etmenlerden biri de duygusal öz yeterlik algıları olduğu söylenebilir. Güvenli bağlanma stiline sahip bireyler çevresindeki kişilerle terkedilme kaygısı yaşamadan olumlu ilişkiler kurarken, kaygılı ya da kaçıngan bağlanma stiline sahip bireyler ise incinmek ve terkedilmekten korkarak kaçıngan ilişkiler kurabilecekleri düşünülebilir. Bu araştırma kapsamında ergenlerde duygusal öz yeterlik ve üç boyutlu bağlanma stillerini etkileyebileceği düşünülen değişkenler ele alınmıştır.

Araştırma verileri genel olarak ergenlerin duygusal öz yeterlik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Alt boyutlara bakıldığında, ergenlerin duygularını rahatlıkla ifade edebildikleri fakat sorunlarla yüzleştiğinde duygularını yönetebilme noktasında sorun yaşadıklarını görülmektedir. Öte yandan ergenlerin günlük yaşamda hissettiği duygularını davranışa dönüştürmeden önce düzenleyememesi ebeveynlerinin tutumu ile ilgili olabileceği kanaati oluşabilir. Türk aile yapısının dinamiklerine bakıldığında geleneksel çocuk yetiştirme tutumlarından olan otoriter, baskıcı ve aşırı koruyucu aile tutumlarının bir hayli fazla olması ergenlerin duygularını yönetebilmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise duygularını yönetebilmenin ve duygusal öz yeterliğin üniversite yaşantısına daha kolay adapte olmasını sağladığı ve daha başarılı bir akademik yaşantı geçirdikleri görülmüştür (Nightingale, v.d., 2013). Duygusal öz yeterlikle yapılan çalışmalarda bireyin bizzat kendi duygularını anlamayabilme, yönetebilme (Choi, v.d., 2013) ve duygusallarını düzenleyebilme (Charoensukmongkol, 2014; Yahyagil & İlkier, 2009) ile stres

arasında olumsuz yönde ilişki bulunmuştur. Duygusal öz yeterliğin travmatik stres semptomları (Giese, v.d., 2002; Koopman, v.d., 2002) ve sorumluluktan kaynaklanan stresle (McKay, v.d., 2014) olumsuz yönde ilişkili görülmüştür.

Bağlanma kavramının içerisinde hem olumlu hem de olumsuz bağlanma stilleri olduğundan kavram olarak tek başına ele alınmasının mümkün olamayacağı ve üç alt boyutta incelenmesinin daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre güvenli bağlanma stiline sahip bireyler kaygılı ve kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylere oranla daha fazladır. Bireyler yaradılışları gereği kendini koruma altına alma, güvenli alan oluşturma ihtiyaçlarının olabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle güvenli bağlanma düzeylerinin yüksek olacağı öngörüsü oluşabilmektedir. Güvenli bağlanan çocuklar bakıcılarının onu her an koruyup kollayacağına, ihtiyaçlarına uygun tepkiler vereceğine inanırlar (Bowlby, 1969,1982).

Araştırmada elde edilen verilere göre güvenli bağlanan ergenlerin duygularını anladığı ve algıladığı, duygularını düşüncelerine destekleyici olarak kullandığı ve duygularını düzenleyebildikleri görülmüştür. İlgili literatüre bakıldığında güvenli bağlanan çocukların hem kurguladıkları oyunlarda ki hikayelerin açık ve anlaşılır hem de arkadaşlarıyla ilişkilerinde pozitif oldukları görülmüştür (Cassidy, 1998). Güvenli bağlanan bireyler kendini ve diğerlerini değerli olarak algılar ve çevresindeki kişilerin de kendisini desteklediğini düşünürler

(Bartholomew & Horrowitz, 1991). Güvenli bağlanma stiline sahip çocuklar ebeveynlerine karşı duydukları hislerini, istek ve arzularını rahatça ifade edebilirler (Ainsworth ve ark., 1978; Simpson, Rholes, ve Nelligan, 1992, Akt. Peck, 2003). Kaçınan bağlanan ergenler duygu ve düşüncelerini rahatça ifade etmekte zorlanabileceği, aile ve arkadaşlarına duygusal bakımdan uzak ve her an terkedilme endişesi yaşayabileceği düşünülmektedir. (Cassidy & Kobak, 1988; Main, 1990; akt. Berlin ve Cassidy, 2003). Güvenli bağlanan bireylerin, kaygılı ve kaçınan bağlanan bireylere oranla daha az psikolojik huzursuzluk yaşadıkları ve daha yüksek benlik saygıları olduğu görülmüştür (Meyers, 1999).

Araştırma bulgularına göre anne ve babası birlikte olan ergenlerin anne ve babası birlikte olmayan ergenlere göre güvenli bağlanma düzeyleri daha yüksektir. Hem bebeklik hem de çocukluk döneminde güvenli bağlanmanın oluşabilmesi için temel koşul çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Yapılan araştırmalara bakıldığında Wilson & Davenport (2003) çocuğun temel ihtiyaçları karşılandığında anne ve babaya güvenli bir şekilde bağlandığı görülmüştür. Söz konusu güvenli bağlanmanın oluşabilmesi için anne ve baba birlikteliğinin öneminin büyük olabileceği düşünülmektedir. Yurtiçinde yapılan bir diğer araştırma da Özcan (2018) öz yeterlik ile anne ve baba birlikteliği ele alınmış ve aralarında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Araştırma sonuçlarına göre fiziksel\ sözel şiddete maruz kalan ergenlerin fiziksel\ sözel şiddete maruz kalmayan ergenlere oranla daha yüksek kaygılı bağlanma stiline sahip oldukları

görülmüştür. Bireyler bebeklik, çocukluk ya da ergenlik dönemlerinde ailelerinden göremediği ilgi ve yakınlığın dışında bir de fiziksel ya da sözel şiddete maruz kaldığı zaman içine kapanır ve kaygı yaşarlar. Gördükleri şiddet karşısında umutsuzluğa kapılıp her an yeniden şiddet görebilecekleri korkusuyla çevreye karşı ilgisizleşir ve çevresindeki kişilerin kendisine yaklaşmak istemediğini düşünebilirler (Hortaçsu, 2003). Sonuç olarak da şiddet gören ergenlerin ailesine karşı kaygılı bir şekilde bağlandıkları söylenebilir. Yurtdışında yapılan bir araştırma da, bebekler bakıcı ile birlikte bir laboratuvara alınmış ve kısa süre sonra bakıcı laboratuvardan ayrılmıştır, bakıcı tekrar laboratuvara döndüğünde bebek kaygılı ve kızgın görünmüş keşfe çıkmamış, çevresine karşı hissizleşmiştir (Campos ve ark,1983). Yine yapılan başka bir çalışma da ise, kaygılı ve kararsız bağlanan bireylerin, bağlandıkları kişiden ayrılması durumunda yüksek düzeyde kaygı hissetmiş ve bu kaygının kavuşma anında bile son bulmadığı görülmüştür (Stayton & Ainsworth, 1973).

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre anne ve babası sağ olan ergenlerin duygularını algılamaları anne ve babası sağ olmayan ergenlere göre daha yüksektir. Anne ve babanın sağ olup çocuğun ebeveynleriyle güvenli bağlanması kendi duygularını düzenleyebilme ve algılayabilme yeteneğine sahip olmasının etkileri bireyin yetişkinlik yaşamına kadar uzanmaktadır (Ural v.d., 2015). Öte yandan anne ve baba kaybı yaşamış çocuklar birçok açıdan sorun yaşarlar ve bu sorunların doğurduğu duygusal süreci ifade etmede güçlük çekmektedirler (Attepe, 2010). Tam bu noktada duyguları algılamanın önemi açığa çıkmaktadır. Anne ya da

baba kaybı yaşadığında duygularını algılayamayan bireylerin yaşamının diğer dönemlerinde de duygularını algılayabilme ihtimalini düşüreceği söylenebilir. Araştırmanın bir diğer dikkat çekici bulgusu ise babası sağ olan ergenlerin annesi sağ olan ergenlere kıyasla duygularını algılama düzeylerinin daha yüksek olduğudur. Anne yoksunluğunun önemi yapılan araştırmalarda sıkça vurgulanmaktadır. Öztürk (2001) araştırmasına göre anne yoksunluğu yaşayan çocukların gelişim geriliği ve duygularını ifade etmede sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bu araştırmada da ise anne yoksunluğu yaşayan değil baba yoksunluğu yaşayan bireylerin duygularını algılamada güçlük çektikleri görülmüştür.

Araştırmanın önemli bulgularından biri de ergenlerin anne eğitim durumlarının kaçınan bağlanma stilini yordamasıdır. Anne eğitim düzeyi arttıkça ergenlerde kaçıngan bağlanma davranışı artmaktadır. Günümüzde iş yaşantısında özellikle de beyaz yakalı diye tabir edilen sektörlerde kadınların rolünün artması sonucunda annelerin çocukları ile evde daha az vakit geçirmesi nedeniyle anne eğitim düzeyi arttıkça çocuklarda kaçıngan bağlanma davranışının artması düşünülmektedir. Öte yandan anne eğitim düzeyinin artması sonucu bilinçli ve farkındalığı yüksek annelerin çocuklarına karşı yaklaşımlarının ne şekilde olacağını kestirememesi durumunda ergenlerde kaçınan bağlanma stilinin oluşabileceği öngörülmektedir. Söz konusu sonuca ilişkin annelerin çocuklarıyla geçirdiği vaktin niceliği mi yoksa niteliği mi önemlidir sorunsalını düşündürmektedir. Her ne kadar anne eğitim düzeyi yüksek olduğunda annenin çocuğuyla ilişkisi daha işlevsel olabileceği ve sonuç olarak da çocuk

ile anne arasında güvenli bağlanma gerçekleşebileceği düşünülse de bu araştırma için bunları söylemek mümkün görünmemektedir. Onur (2006) araştırmasına göre anne eğitim düzeyinin hem bağlanma hem de bağlanma alt boyutları üzerinden anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucuna göre, çocuk ve ergenlerde anne eğitim düzeyi artmasına rağmen güvenli bağlanmanın yerine kaçınan bağlanmanın oluşmasının önüne geçebilmek için anne-baba tutumları, ebeveyn-çocuk iletişimi üzerine eğitimlerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir. Araştırma bulgularında anne-baba kaybı yaşamış bireylerin duygularını algılama ve anlamalarında sorun yaşamamaları adına gerek okul rehberlik servislerinin gerekse bu alanda çalışan tüm uzmanların ergenlerin duygularını tanıyabilmelerine olanak tanıyacak çeşitli etkinliklerin yapılması ve özellikle de anne-baba kaybı yaşamış bireylere ruhsal açıdan destek verilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada kullanılan örneklem sayısı, örneklemin sınırlı bir yapıyı temsil etmesi, anket ve ölçme aracında ki bazı soruların örneklemin uygulandığı ilçenin sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısına uygunluğunun tartışılır olması ve yine bireylerin ankette ki bazı sorulara karşı kültürel ön yargılarla yaklaşım gösterebileceğinin düşünülmesi, literatürde duygusal öz yeterlik ve bağlanma kavramlarının birlikte incelendiği çalışmaların azlığı,

özellikle duygusal öz yeterlik konusunda yurtdışında yapılan çalışmalara erişimin sınırlı olması bu çalışmanın sınırlılıkları olarak gösterilebilir.

Tüm bu sınırlılıklara karşın bu araştırma ergenlerde duygusal öz yeterlik ile üç boyutlu bağlanma stillerinin incelenmesi açısından literatüre katkıda bulunulduğu düşünülmektedir. Ayrıca araştırmaya farklı demografik yapıdan bireyler seçilerek ya da örneklem sayısı attırılarak mevcut çalışmanın zenginleştirebileceği söylenebilir.

Kaynakça

Ainsworth, M. D., & Wittig, B. (1969). Attachment, exploration, and separation: illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Determinants of infant behaviour*, *4*, 113-136.

Ainsworth, M. S. (1997). The personal origins of attachment theory. An interview with Mary Salter Ainsworth. Interview by Peter L. Rudnytsky. *The Psychoanalytic study of the child*, *52*, 386-405.

Aşkar, P., & Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz-yeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(21).

Ata, S. (2014). Okul Öncesi Öğretmenlerde Bağlanma ve Sınıf Yönetimi Profillerinin Anne Bağlanması ve Çocuk Yetiştirme Tutumlarıyla İlişkilerinin İncelenmesi.

ATTEPE, A. G. S. (2010). Anne baba kaybının çocuklar üzerindeki etkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *23*(23), 23-28.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, *84*(2), 191.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81).

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Macmillan.

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, *61*(2), 226.

Başaranoğlu, Y. (2011). *Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre psikolojik doğum sırası ile karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik beklentisi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Bilgin, M. (2009). Bilişsel esnekliği yordayan bazı değişkenler. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*(36), 142-157.

Bloom, K. C. (1995). The development of attachment behaviors in pregnant adolescents. *Nursing Research*.

Bothner, L. A. (1999). *Differential effects of early attachment on social competence with friends, acquaintances, and unfamiliar peers, a meta-analysis* (Doctoral dissertation, National Library of Canada= Bibliothèque nationale du Canada).

Bouffard-Bouchard, T. (1990). Influence of self-efficacy on performance in a cognitive task. *The journal of social Psychology*, *130*(3), 353-363.

Bowlby, J. (1977). The Making and Breaking of Affectional Bonds: II. Some Principles of Psychotherapy: The Fiftieth Maudsley Lecture (expanded version). *The British Journal of Psychiatry*, *130*(5), 421-431.

Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental psychology*, *28*(5), 759.

Bretherton, I., & Munholland, K. A. (1999). Internal working models in attachment relationships: A construct revisited.

Brink, E., Alsén, P., Herlitz, J., Kjellgren, K., & Cliffordson, C. (2012). General self-efficacy and health-related quality of life after myocardial infarction. *Psychology, Health & Medicine*, *17*(3), 346-355.

Caprara, G. V., Alessandri, G., Di Giunta, L., Panerai, L., & Eisenberg, N. (2010). The contribution of agreeableness and self-efficacy beliefs to prosociality. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, *24*(1), 36-55.

Choi, S., Kluemper, D. H., & Sauley, K. S. (2013). Assessing emotional self-efficacy: Evaluating validity and dimensionality with cross-cultural samples. *Applied Psychology*, *62*(1), 97-123.

Coleman, P. K. (2003). Perceptions of parent-child attachment, social self-efficacy, and peer relationships in middle childhood. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, *12*(4), 351-368.

Coleman, P. K., & Karraker, K. H. (1998). Self-efficacy and parenting quality: Findings and future applications. *Developmental review*, *18*(1), 47-85.

Coleman, P. K., & Karraker, K. H. (2003). Maternal self-efficacy beliefs, competence in parenting, and toddlers' behavior and developmental status. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of the World Association for Infant Mental Health*, *24*(2), 126-148.

Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of personality and social psychology*, *58*(4), 644.

Çalışır, M. (2009). Yetişkin bağlanma kuramı ve duygulanım düzenleme stratejilerinin depresyonla ilişkisi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, *1*(3), 240-255.

D. (2005). Breast cancer and problems with medical interactions: relationships with traumatic stress, emotional self-efficacy, and social support. *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, *14*(4), 318-330.

Dogan, T., Totan, T., & Sapmaz, F. (2013). The role of self-esteem, psychological well-being, emotional self-efficacy, and affect balance on happiness: A path model. *European Scientific Journal*, *9*(20).

Dwyer, K. M. (2005). The meaning and measurement of attachment in middle and late childhood. *Human development*, *48*(3), 155-182.

Endler, N. S., Speer, R. L., Johnson, J. M., & Flett, G. L. (2001). General self-efficacy and control in relation to anxiety and cognitive performance. *Current Psychology*, *20*(1), 36-52.

ERZEN, E. (2016). Üç boyutlu bağlanma stilleri ölçeği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(3), 1-21.

Günaydın, B., & Yöndem, Z. D. (2007). Ergenlerde akran bağlılığının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.

Güneri, B., & Arslan, A. (2018*) Karaelmas Journal of Educational Sciences.*

Harlow, H. F. (1959). The development of learning in the rhesus monkey. *American Scientist*.

Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of personality and social psychology*, *52*(3), 511.

Hortaçsu, N., Kalaycioĝlu, S., & Rittersberger-Tilic, H. (2003). Intrafamily aggression in Turkey: Frequency, instigation, and acceptance. *The Journal of Social Psychology*, *143*(2), 163-184.

Kotaman, H. (2008). Öz-yeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 111-133.

Kurbanoğlu, S. S. (2004). Öz-yeterlik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi. *Bilgi Dünyası*, *5*(2), 137-152.

Lerner, R. M., Almerigi, J. B., & Theokas, C. Lerner, J.(2005): Positive Youth Development. A View of the Issues. *Journal of Early Adolescence*, *25*, 10-16.

Mayer, J. D., Salovey, P., Salovey, P., & Sluyter, D. (1997). Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators. *What is emotional intelligence*, 3-31.

Mikulincer, M., Dolev, T., & Shaver, P. R. (2004). Attachment-related strategies during thought suppression: ironic rebounds and vulnerable self-representations. *Journal of personality and social psychology*, *87*(6), 940.

Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş*. (8. Baskı). *Çev: Hüsnü Arıcı ve başk). Ankara: Meteksan Ltd. Şti*.

Nightingale, S. M., Roberts, S., Tariq, V., Appleby, Y., Barnes, L., Harris, R. A., ... & Qualter, P. (2013). Trajectories of university adjustment in the United Kingdom: Emotion

management and emotional self-efficacy protect against initial poor adjustment. *Learning and Individual Differences, 27*, 174-181.

Okvuran, A. Çağdaş insanı yaratmada yaratıcı drama eğitiminin önemi ve empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 27*(1), 135-194.

Onur, N. (2006). *Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri İle Atılganlık Düzeyleri Arasındaki İlişki.* Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özcan, U. (2018). *Ebeveynleri Boşanmış Ve Boşanmamış Ergenlerin Öz Yeterlik Ve Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Ordu Üniversitesi, Ordu.

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of educational research, 66*(4), 543-578.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and individual differences, 29*(2), 313-320.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European journal of personality*, *15*(6), 425-448.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2003). Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction. *European journal of personality*, *17*(1), 39-57.

Raja, S. N., McGee, R., & Stanton, W. R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of youth and adolescence*, *21*(4), 471-485.

Ruppenthal, G. C., Arling, G. L., Harlow, H. F., Sackett, G. P., & Suomi, S. J. (1976). A 10-year perspective of motherless-mother monkey behavior. *Journal of abnormal psychology*, *85*(4), 341.

Scholz, U., Doña, B. G., Sud, S., & Schwarzer, R. (2002). Is general self-efficacy a universal construct? Psychometric findings from 25 countries. *European journal of psychological assessment*, *18*(3), 242.

Schunk, D. H. (2012). *Learning theories an educational perspective sixth edition*. Pearson.

Shaver, P. R., & Brennan, K. A. (1992). Attachment styles and the" Big Five" personality traits: Their connections with each other and with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *18*(5), 536-545.

Shaver, P., & Mikulincer, M. (2004). Attachment in the later years: A commentary. *Attachment & Human Development*, *6*(4), 451-464.

Soysal, A. Ş., Ergenekon, E., Aksoy, E., & Erdoğan, E. (2000). Doğum türü değişkeninin bağlanma örüntüsü üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, *3*(2), 75-85.

Suomi, S. J., Harlow, H. F., & Kimball, S. D. (1971). Behavioral effects of prolonged partial social isolation in the rhesus monkey. *Psychological reports*, *29*(3_suppl), 1171-1177.

Sümer, N., & Güngör, D. (1999). Çocuk yetiştirme stillerinin bağlanma stilleri, benlik değerlendirmeleri ve yakın ilişkiler üzerindeki etkisi. *Türk psikoloji dergisi*, *14*(44), 35-58.

Sümer, N., & Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi, 14*(43), 71-106.

Sümer, N., & Şendağ, M. A. (2009). Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı. *Turk Psikoloji Dergisi, 24*(63).

Totan, T., İkiz, E., & Karaca, R. (2010). Duygusal öz-yeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanarak tek ve dört faktörlü yapısının psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 71-95.

Tropp, L. R., Erkut, S., Alarcon, O., Garcia Coll, C., & Vazquez, H. (1994). Toward a theoretical model of psychological acculturation. *Center for Research on Women, Working Papers Series*, (268).

Tuğrul, C. (1999). Duygusal zeka. *Klinik Psikiyatri, 1*, 12-20.

Tüzün, O., & Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam, 19*(1), 24-39.

Ural, O., Güven, G., Sezer, T., Azkeskin, K. E., & Yılmaz, E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, *2*.

Yaklaşımlar, P. G. (2016). *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar/Current Approaches in Psychiatry*.

Yıldırım, F., & İlhan, İ. Ö. (2010). Genel özyeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *21*(4), 301-308.

Zimmerman, B. J. (1995). Self-efficacy and educational development. *Self-efficacy in changing societies*, *1*, 202-231.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN NARSİSİZM DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Nurefşan Ekuklu

Özet

Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeylerinin incelenmesidir. Araştırma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde lisans eğitimi görmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise araştırma grubundan tesadüfi yolla seçilen 700 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak uygulanan anket formunda Kişisel Bilgi Formu ve Narsistik Kişilik Envanteri yer almaktadır. Elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kulllanılan ölçeğin Kolmogorov Smirnov testi ile normallik varsayımını karşılamadığı bulunmuştur bu sebeple nonparametrik analiz teknikleri uygulanmıştır. Verilerin analizinde ikili ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için Mann Whitney U testi, ikiden fazla ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre erkeklerin narsisizm ölçeği puanlarının kadınlardan yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bireylerin narsisizm düzeyleri kilo durumuna, yemek alışkanlığına, beden algısına, arkadaş sayısına ve özgüvenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Yüksek kilo düzeyine sahip olan bireylerin orta kilo

düzeyine sahip olanlara göre, orta düzeyde yemek yiyen bireylerin az yemek yiyenlere göre, bedeninden memnun olmayan bireylerin memnun olanlara göre, arkadaş sayısı çok olan bireylerin arkadaş sayısı orta düzeyde olan bireylere göre, özgüveni yüksek olan bireylerin özgüveni düşük olan bireylere göre daha fazla narsisizme sahip oldukları görülmüştür. Bireylerin narsisizm düzeyleri uyku kalitesi ve geçmiş yaşantılarına göre anlamlı farklılık bir göstermemektedir. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, narsisizmin alt boyutlarından biri olan göz önünde olma arzusunun anne babalarda görülen ihmalkâr tutumla ilişkisi olduğu sonuçlarından hareketle, anne babanın tutumlarının çocuk üzerindeki, narsisizmin boyutlarından olan kırılgan ve büyüklenmeci yönündeki etkisini inceleyen araştırmaların artırılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bireylerin karakter oluşumu küçük yaşlarda başladığı için ebeveynlerin narsistik kişilik oluşumunu engellemek adına çocuk yetiştirme hususunda ihmalkâr davranıştan uzak, onların düşüncelerini önemseyen, sevgisini hissettiren tutum geliştirmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Özgüven, Arkadaş

Giriş

Uzun zamandır insan yaşamı çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak incelenmektedir.

Narsisizm kavramı Yunan mitolojisinde, su birikintisinden yansıyan, kendi görüntüsüne âşık olan, ömrünü hiç ulaşamayacağı sevgiliyi seyrederek tüketen Narkissus'dan gelmektedir. (Türk Dil Kurumu; 2009). Anlatılan efsanelere göre karşılıksız aşkı olan Echoyla göldeki yansımasına aşık olan Narcissos'a uzanan hikayedir. Narkissos; anlatılan efsanelerden hareketle, ırmağa bakarken kendi yansımasını görür, ona bakmaya çalışırken ırmağa düşerek boğularak ölür. Bu mitten yola çıkılarak narsisizm konusu psikoloji kuramcılarının ilgisini çekmiştir. Efsanelerin ortak noktaları; Narkissos'un kendisine ulaşmaya çalışırken ölmesidir. Narsisizm, genellikle kendine karşı aşırı bir sevgi duyan, kendini önemli, görkemli ve otoriter hisseden bir insanı ifade eden bir terim olarak kullanılır. Amerikan Psikiyatri Derneği, narsisizmi "yaygın bir gösteriş duygusu, beğenilme ihtiyacı ve empati eksikliği'' olarak tanımlar. Narsistik tanısı kısmen muğlâk ve çoğunlukla klinisyenin hükmü sonucu olmakla birlikte; bir kişi tarafından sergilenen bir dizi bencilce davranışlarla tespit edilir (APA, 2000:717). Narsisizm kelimesi ilk kez 1898 yılında psikanalitik kuramcı Havelock Ellis tarafından psikolojik bir kavramı açıklamak amacıyla kullanılmış ve Ellis narsisizmi özellikle kadınlarda görülen ve cinsel dürtüleri bireyin kendisine hayranlıkla yöneltmesini içeren

duygular olarak açıklamıştır (Rozenblatt, 2002 Akt. Karaaziz&Atak 2013). Narsistlerde empati yoksunluğu, karşısındaki insanın onu övmesi gerektiği düşüncesindedirler. Narcissus mitinden yola çıkılarak kişinin ilgi ve sevgisini sadece kendisine yöneltmesiyle anılan narsisizm, dünyada ve günümüzde yapılan çalışmalar doğrultusunda; hem patolojik hem de normal narsisizm olarak kabul edilmiştir. Normal kişilik özelliği olan narsisizm ve patolojik narsisizm arasında kayda değer bir fark vardır (Kernberg, 2011). Normal kişilik özelliği olan narsisizmde bireyler belli ölçülerde kendilerine aşıktır ve başkalarının bunu anlamasını bekler (Kernberg, 2011). Freud'un 1914'te yayınlanan Narsisizm Üzerine: Bir Giriş başlıklı çalışması ile narsisizm psikanalizde keşfedilerek ayrıntılı olarak tartışılmaya başlanmıştır (Jordan, 2011: 11). Freud bu çalışmasında, narsisizm kavramını özellikle libidinal yatırım ile bağlantılandırmaktadır. Freud narsisizmi birincil ve ikincil narsisizm olmak üzere ikiye ayırır (Anlı, 2010). Birincil narsisizmde bebek kendi egosunu bir sevgi nesnesi olarak kabul edip libidinal enerjisini selfte bulundurur ve objelere yöneltmez. Bu durumu, kusursuz ve güçlü olma duygularıyla birlikte benlik şişmesi izler (Gençtan, 2003). İkincil narsisizmde libido, obje ile olan ilişkilerindeki engellemeler ile yaşanılan hayal kırıklığı veya nesnenin kaybedilmesine bağlı olarak nesnelerden geri çekilir ve ego narsistik sevgisine geri yönelir (Anlı, 2010; Gençtan, 2003). Birincil narsisizmde; bebek için acıkması, susaması, üşümesi tek gerçekliktir. Birey kendisini kuvvetli, mühim bir varlık gibi görür. Doğumla birlikte birincil narsizmden, nesnelerin keşfedilmesine ve dış dünyanın algılanmasına doğru geçiş olur. Ebeveyninden

ihtiyaç duyduğu ilgiyi ve sevgiyi alamayan bebek, nesneye yapması gereken libidinal yatırımı kendisine yapar. İkincil narsisizmde ego yaşadığı düş kırıklığıyla birlikte libidinal yatırımı kendisine çevirir. Her insan sevilmek, önemsenmek, çevresi tarafından kabul görülmek ister. Sağlıklı narsistik doyumun en önemli özelliği, kendi duygularını dolu dolu yaşaması, duygusal hayatını başkasıyla paylaşması, gerçeği düşten ayırması, kendinden şüphe etmeden heves ve gayelerinin peşine düşmesi, kendi içindeki cevheri açığa çıkarmasıdır. (Sayar, 2012: 118).

Narsisizm *APA*'nın Tanısal ve İstatistiksel Klavuzunun üçüncü baskısında *(DSM-III)* patolojik olarak ilk defa alanyazına girmiştir. 2013 yılında *DSM-V* ile tanı kriterlerini güncellemiştir. *DSM-V* içerisinde bulunan dokuz semptomdan en az beş tanesini taşıyan kişiler için narsist kişilik bozukluğu tanısı kullanılmaktadır *(DSM-V, 2013, s.334).* Bu dokuz özellik ise şu şekildedir;

1. Büyüklenir (Örn.: başarılarını ve yeteneklerini abartır; gösterdiği başarılarda abartılı bir biçimde, üstün biri olarak görülme beklentisi içindedir.

2. Sınırsız başarı, güç, zekâ, güzellik ya da kusursuz sevgi üzerinde kafa yorma.

3. Özel ve eşi benzeri bulunmaz biri olduğuna ve ancak özel ya da üstün kişilerce (ya da kurumlarca) anlaşabileceğine ya da ancak onlarla ilişki kurması gerektiğine inanır.

4. Çok beğenilmek ister.

5. Hak ettiği duygusu içindedir (Özellikle kayırılacak bir tedavi göreceğine ya da her ne istiyorsa yapılacağına ilişkin anlamsız beklentiler içerisinde olma)

6. Kendi çıkarları için kullanır (kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarından yararlanır).

7. Eş duyum yapamaz başkalarının duygularını ve gereksinimlerini anlamak istemez.

8. Sıklıkla başkalarını kıskanır ya da başkalarının kendisini kıskandığına inanır.

9. Başkalarına saygısız davranır, kendini beğenmiş davranışlar tutumlar sergiler.

Ekonominin küreselleşmesi ve gittikçe artan yalnızlıkla birlikte insanlardaki iletişim zayıflığı, kalabalıklar içindeki yalnızlık çoğalmaktadır. Kendini diğerlerinden üstün görme, dikkat çekme amacı, sosyalliğin azalmasıyla toplumdaki yalnızlık hissinin narsisizme yol açtığı düşünülmektedir. Dostlukların yerini çıkar ilişkilerine bırakması, sevgisizlik, daha çok beğenilme arzusu ve empati eksikliği gibi durumların yaygınlaşması narsisizmin daha detaylı olarak açıklanması ihtiyacını düşündürmektedir. Bu sebeple araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeylerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1.Üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2.Üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeyleri beden algılarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3.Üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeyleri yemek alışkanlıklarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeylerinin incelemeye yönelik betimsel ve ilişkisel tarama modelinde hazırlanmış bir araştırmadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde lisans eğitimi görmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise çalışma grubundan tesadüfi yolla seçilen 700 lisans öğrencisi oluşturmaktadır.

Örnekleme ait detaylı bilgiler tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1

Üniversite Öğrencilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişken		F	%
Cinsiyet	Kadın	415	59,3
	Erkek	285	40,7

Kilo Durumu	Düşük	77	11,0
	Orta	531	75,9
	Yüksek	92	13,1
Uyku Düzeni	Düşük	179	25,6
	Orta	390	55,7
	Yüksek	131	18,7
Yemek Alışkanlığı	Az yiyorum	104	14,9
	Orta yiyorum	439	62,7
	Çok yiyorum	157	22,4

Beden Algısı	Memnun	162	23,1
	Orta düzeyde memnun	364	52,0
	Memnun Değil	174	24,9
Arkadaş Sayısı	Az	126	18,0
	Orta	279	39,9
	Yüksek	295	42,1
Özgüven Algısı	Düşük	91	13,0
	Orta	384	54,9
	Yüksek	225	32,1

Geçmişle barışık olma	Az	111	15,9
	Orta	316	45,1
	Yüksek	273	39,0

Verilerin toplanması

Ölçekler uygulanmaya başlanmadan önce öğrencilere çalışmanın amacından ve ilk olarak gönüllülüğün esas alınmasından bahsedilmiştir. Ölçek maddelerine nasıl cevap verecekleri ilgili ölçek açıklamalarında detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Uygulama dört hafta sürmüştür ve her bireyin ölçekleri cevaplama süresi yaklaşık 5-10 dakika sürmüştür. Böylece 700 bireyden veri toplanmıştır.

Veri toplama araçları

Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından oluşturulan ‘’Kişisel Bilgi Formu’’, Atay (2009) tarafından geliştirilen ‘’ Narsistik Kişilik Envanteri’’ kullanılmıştır.

Narsistik Kişilik Envanteri

Bireylerin narsistik kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla Raskin ve Hall (1979) tarafından geliştirilmiştir. Raskin ve Hall (1979), DSM-III'deki narsisizm kıstaslarını temel alarak narsistik özellikleri yansıttığını düşündükleri 220 madde çifti belirlemişlerdir. İçsel tutarlılık analizleri sonucu bu ifadeleri 54 madde çiftine indirmişlerdir. Bireylerdeki narsistik kişilik özellikleri belirlemek amacıyla yaygın olarak kullanılan ölçek daha sonra, uygulanan faktör analizleri sonucu teşhircilik, üstünlük, otorite, sömürücülük, kendine yeterlilik, hak iddia etme ve kendini beğenme olmak üzere 7 boyuttan oluşan 40 maddelik haline getirilmiştir (Raskin ve Terry, 1988). Ames ve ark. (2006), NKE'nin 16 maddelik form olarak yeniden düzenlemişlerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan 16'dır. Toplam 5 ayrı araştırma ile NPI-16'nın güvenirlik ve geçerliliği kanıtlanmıştır. Ölçeğin ortalama iç güvenirliği 0,67 olarak belirlenmiştir. (Ames, 2006, s.440–449). Ames vd. tarafından geliştirilen ölçek Raskin ve Terry tarafından tespit edilen 7 faktör içerisinden "kendini beğenme" boyutu hariç toplam 6 faktörü içermektedir. (Atay, 2009). NKE-16 için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .71 olarak hesaplanmıştır

Verilerin Analizi

Verilerin analizine geçmeden önce uygulanan ölçekler puanlanmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel çözümlemeleri yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerin normallik analizi yapılmıştır. Kulllanılan ölçeğin Kolmogorov Smirnov testi ile normallik varsayımını karşılamadığı bulunmuştur bu sebeple nonparametrik analiz teknikleri uygulanmıştır. Verilerin analizinde ikili ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için Mann Whitney U testi, ikiden fazla ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 2

Betimsel İstatistik Sonuçları

	N	x̄	ss
Narsisizm kişilik envanteri toplam puanı	700	5,551	3,376

Tablo 2’de görüldüğü üzere, ölçeğin uygulandığı toplam üniversite öğrencisi sayısı 700’dür. Ölçeğin ortalaması 5,551 standart sapması ise 3,376 olarak bulunmuştur.

Tablo 3

Bireylerin Narsisizm Ölçeği Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişken		N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Cinsiyet	Kadın	415	308,29 411,97	127939,50	41619,50	,000
	Erkek	285		117410,50		

Tablo 3’ de görüldüğü üzere, bireylerin narsisizm düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir [U=41619,50; p<.05]. Sıra ortalamaları dikkate alındığında erkeklerin narsisizm ölçeği puanlarının kadınlardan yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4

Bireylerin Narsisizm Ölçeği Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Değişkenler		N	Sıra ort.	sd	χ^2		Anlamlı Fark
Kilo durumu	Düşük (A)	7	3 99,35	2	8,84	1 00 *	B-C
	Orta (B)	5 31	3 32,01				
	Yüksek (C)	9 2	4 16,33				

Uyku düzeni	Düşük (A)	179	163,78	2,40	1496	-	
	Orta (B)	390	342,88				
	Yüksek (C)	31	155,05				
Yemek alışkanlığı	Az yiyorum (A)	104	193,24	9,49	100*	A-B	
	Orta yiyorum (B)	39	124,59				
	Çok yiyorum (C)	57	194,63				

Beden algısı	Memnunum (A)	162	1 26,15	3	2 ,716	03*	A-C
	Orta memnunum (B)	364	3 46,39	3			
	Memnun değilim (C)	374	1 81,76	3			
Arka daş sayısı	Az (A)	126	1 73,19	3	2 ,979	00*	B-C
	Orta (B)	279	2 21,04	3			
	Yüksek (C)	295	2 68,67	3			

Özg üven	Düşük (A)	9 1	3 34,34	2	4,59	00 *	A-B
	Orta (B)	3 84	3 22,37				
	Yüksek (C)	2 25	4 05,04				
Geç mişle barışık olma	Az barışığım (A)	3 11	3 83,53	2	,721	15	-
	Orta barışığım (B)	3 16	3 39,69				
	Çok barışığım (C)	2 73	3 49,99				

*p<.05 de anlamlıdır

Tablo 4'de görüldüğü üzere;

Bireylerin narsisizm düzeyleri kilo durumuna göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [χ^2=(sd=2, n=700)=18,84; p<.05]. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere post-hoc Scheffe testi sonucunda, orta kilo düzeyine sahip olan bireyler ile yüksek kilo düzeyine sahip olan bireyler arasında yüksek kilo düzeyine sahip olanların lehine istatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum yüksek kilo düzeyine sahip olan bireylerin orta kilo düzeyine sahip olanlara göre daha fazla narsisizme sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bireylerin narsisizm düzeyleri yemek alışkanlığına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [χ^2=(sd=2, n=700)=19,49; p<.05]. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere post-hoc Scheffe testi sonucunda, orta düzeyde yemek yiyen bireyler ile az yemek yiyen bireyler arasında orta düzeyde yemek yiyenlerin lehine istatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum orta düzeyde yemek yiyen bireylerin az yemek yiyenlere göre daha fazla narsisizme sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bireylerin narsisizm düzeyleri beden algısına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [χ^2=(sd=2, n=700)=6,71; p<.05]. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında

farklılaştığını belirlemek üzere post-hoc Scheffe testi sonucunda, bedeninden memnun olan bireyler ile memnun olmayan bireyler arasında bedeninden memnun olmayanların lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum bedeninden memnun olmayan bireylerin memnun olanlara göre daha fazla narsisizme sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bireylerin narsisizm düzeyleri arkadaş sayısına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [χ^2=(sd=2, n=700)=9,97; $p<.05$]. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere post-hoc Scheffe testi sonucunda, arkadaş sayısı yüksek olan bireyler ile arkadaş sayısı orta düzeyde olan bireyler arasında arkadaş sayısı çok olanların lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum arkadaş sayısı yüksek olan bireylerin arkadaş sayısı orta düzeyde olan bireylere göre daha fazla narsisizme sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bireylerin narsisizm düzeyleri özgüvenine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [χ^2=(sd=2, n=700)=24,59; $p<.05$]. Gruplar arasındaki farkın hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere post-hoc Scheffe testi sonucunda, özgüveni orta olan bireyler ile özgüveni düşük olan bireyler arasında özgüveni orta olanların lehine istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum özgüveni orta olan bireylerin özgüveni düşük olan bireylere göre daha fazla narsisizme sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bireylerin narsisizm düzeyleri uyku kalitesi ve geçmiş yaşantılarına göre anlamlı farklılık bir göstermemektedir ($p > .05$).

Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde istatistiksel analizlerden elden edilen bulgular, konuyla ilgili kuramsal çerçeve ve literatürde yer alan diğer çalışmalar ışığında tartışılmıştır. Bu durumda bazı boyutlar arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Narsisizmin erkeklerde kadınlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, DSM-V"te yer alan verilere göre, erkeklerin narsisistik kişilik bozukluğu tanısı alma oranları %50 ile %75 arasındadır (APA, 2013). Morf ve Rhodewalta (2001) göre de sömürücülük, baskınlık, büyüklenmecilik gibi özellikler sosyal açıdan erkekler için daha kabul edilebilir görüldüğünden; kadınlar narsisistik ihtiyaçlarını cinsiyet rollerine uygun olarak daha örtük ve dolaylı şekilde karşılamaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlara ek olarak; liderlik, agresyon, rekabetçilik gibi büyüklenmeci narsisistik özelliklerin türün devamlılığı ve biyoloji açısından sağlamış olabileceği avantajlar sebebiyle, erkeklerin bu özellikleri evrimsel süreçte kadınlara kıyasla daha fazla edinmiş olabileceği de öne sürülmüştür (Holtzman ve Strube, 2011). Bu durumda toplumda hakim olan, her konuda son sözü erkeğin söylemesi, kadının korumaya muhtaç zayıf bir varlık olarak erkeğin korumasında düşüncesinin olması, erkeğin baskın olması ve özgür bırakılması gerektiği gibi görüşlerin erkek narsisizmini artırdığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, narsisizmin alt boyutlarından biri olan göz önünde olma arzusunun anne babalarda görülen ihmalkâr tutumla ilişkisi olduğu sonuçlarından hareketle, anne babanın tutumlarının çocuk üzerindeki, narsisizmin boyutlarından olan kırılgan ve büyüklenmeci yönündeki etkisini inceleyen araştırmaların artırılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bireylerin karakter oluşumu küçük yaşlarda başladığı için ebeveynlerin narsistik kişilik oluşumunu engellemek adına çocuk yetiştirme hususunda ihmalkâr davranıştan uzak, onların düşüncelerini önemseyen, sevgisini hissettiren tutum geliştirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). DSM-V. Ertuğrul Köroğlu (Çev.). İstanbul: HYB

Ames, D. R., Rose, P. ve Anderson, P.C. (2006), The NPI-16 as a Short Measure of Narcissism, *Journal of Research in Personality*, 40, pp. 440-450.

Anlı, İ. (2010). *Psikanalizde narsisizm.* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi.

APA. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Text Revision (DSM-IV-TR) (4. b.).* Washington, DC: American Psychiatric Association.

Atay, S. (2009). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196.

Gençtan, E. (2003). Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar. İstanbul: Metis Yayınları.

Holtzman, N. S., & Strube, M. J. (2011). The intertwined evolution of narcissism and short-term mating: An emerging hypothesis. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (p. 210–220). John Wiley & Sons Inc.

Jordan, G. (2011). *How service-learning can counter cultural narcissism.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). The University of Maine, Orono.

Kernberg, O. F. (2011). *Aşk ilişkileri.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Morf, C. C. ve Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model. Psychological inquiry, 12(4), 177-196.

Raskin, R. N ve Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590.

Personality. *Journal of Personality and Social Psychology Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity*, (54), 890-902.

Rozenblatt, S. (2002). Indefence of Self, Therelationship of Self Esteem and Narcissim Toaggressive Behavior Long İsland University, Psychology, Yayınlanmış Doktora Tezi, USA.

Sayar, K. (2012). *Terapi*, İstanbul: Timaş.

TDK. (2009). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİSİ

Senanur ARIKAN

Özet

Üniversite öğrencileri, üniversite yaşamlarına başlamalarıyla birlikte, bu yaşamlarına uyum sağlama aşamasında sosyal, kültürel, ekonomik anlamda bazı değişimler yaşadığı bilinmektedir. Yaşamlarındaki bu değişimler öğrencileri zorlayıcı boyutta olabilmektedir. Bu noktada oluşan değişimlere ayak uydurma, olası sorunlarla baş edebilme gücünün ve yaşamdan aldıkları doyumun ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada; üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bu kavramların çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemi İstanbul Kültür Üniversitesi'nde öğrenim gören 150 kadın 100 erkek olmak üzere toplam 250 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada Yaşam Doyumu Ölçeği ve Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği kullanılmıştır. İki değişken ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı için t testi, ikiden fazla

değişken ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı için tek yönlü varyans analizi ve iki ölçeğe verilen puanlar arasındaki ilişkinin yordanması için korelasyon analizi kullanılmıştır. Ölçeklere verilen puanların analizi sonucunda Psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu söylenilebilmektedir. Araştırma süresince; ulusal ve uluslararası literatürde bulunan çeşitli makale, tez, bildiriler incelenmiş, çalışmanın içeriğine uygun bulunan noktalardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarını ve yaşam doyumlarını arttırmak adına kullanılabilecekleri öneri ve yöntemlere yer verilmiştir. Araştırma sonuçlarının, benzer araştırmalara katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Dayanıklılık, Üniversite Öğrencileri, Yaşam Doyumu

Giriş

Yetişmiş insan gücü bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin en önemli ölçütüdür. Bu insan gücünün ortaya çıkmasın da üniversitelerin büyük rolü vardır (Yılmaz ve Ocakçı, 2010: 15). Her sene binlerce öğrenci üniversiteye başlamaktadır. Üniversite öğrenimini sürdüren öğrencilerin birçok sorunla karşılaştıkları bilinmektedir (Ültanır,1996). Öğrencilerinin bir kısmı, bu süreçte karşılaştığı sorunlara karşı baş etme becerileri geliştirirken, bir kısmı ise yeni ortamların, içinde bulundukları gelişimsel görevlerin ve rollerin getirisini karşılayamamaktadır. Bu durumdan dolayı öğrenciler, üniversite yaşamına uyum sağlama sürecinde sorunlar yaşayabilmektedirler (Demirel, Eğlence, Kaçmaz, 2011). Örneğin; öğrenim sistemine uyum sağlama, derslerde başarılı olma, kendi kararlarını alıyor olma, sorumluluk alıp bunun sonucuna katlanma, arkadaş edinme, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılayabilme gibi pek çok zorlukla karşılaşarak baş etme durumunda kalırlar. Bu sorunlarla baş edemeyen öğrencilerde başarısızlık, kişiler arası ilişkilerde problem yaşama ve uyum sorunlarına rastlanmaktadır. Ayrıca depresif eğilimler gösterme, kaygı bozukluğu gibi davranış bozuklukları da görülmektedir (Koç,2016).

Dökmen (1989)'e göre kişinin ruh sağlığındaki bozulmalar; kişinin aktif olarak çalışmasını, çevreyle olan ilişkilerini, kısacası tüm yaşamını etkilemektedir. Bu açıdan, ruhsal bozukluklar beden hastalıklarından daha acı verici olabilmektedir. Kişi nedenini bilmediği

üzüntü durumundan, kaygı ve kuruntularından kurtulamadığı noktada karamsar, tedirgin, güvensiz hisseder. Kısacası mutsuz olur. Kişinin bu mutsuzluğu çevresine de yansır ve bulaşır, insanlar arasındaki ilişkilerini bozar (Yörükoğlu, 1996).

Bu sebeple öğrencileri zorlayan bu süreçle ilgili, öğrencilerin psikolojik sağlıkları ve yaşamdan aldıkları doyumu etkileyen durumlarla ilgili çalışmalar önem kazanmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmaların ve araştırmaların öğrencilerin psikolojik, sosyolojik, fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaya ve yaşamdan aldıkları doyumu artırmaya yönelik olması oldukça önemlidir (Doğan, 2006). Zorlu ve güç yaşam olayları ile karşı karşıya gelindiğinde, uyum gösterebilme, hayattaki zorluklarla baş edebilme, çaba ve zaman harcamak için kişinin sahip olduğu gücü geliştirme noktasında psikolojik dayanıklılık önemli bir olgudur (Masten, Best ve Garmezy, 1990; akt: Doğan, Topçu,2018). Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan çalışmalar risk karşısındaki durumlara bireyin uyum gösterebilmesi üzerine odaklanmıştır (Karaırmak, 2006).

Stresli yaşam olaylarının neden olduğu risk faktörleri ve riskin olumsuz etkilerini hafifleten koruyucu faktörler, psikolojik dayanıklılığı etkileyen kavramlardır (Karaırmak, 2006). Garmezy (1993) ve Tümlü (2012) psikolojik dayanıklılığı etkileyen kavramlardan olan risk faktörlerini; bireysel, ailesel ve çevresel olarak üç grupta incelemektedir (Doğan, Topçu, 2018).

Bazı çalışmalar genetik özelliklere odaklanarak, bazı bireylerin dayanıklı olarak dünyaya geldiklerini öne sürmektedir. Fakat yapılan araştırmalar psikolojik dayanıklılığın öğrenilebilir olduğunu ortaya çıkarmıştır (Basım ve Çetin, 2011). Kısaca kişiler bireysel olan koruyucu faktörlere doğuştan sahip olabileceği gibi bu faktörleri sonradan da sonradan da kazanabilir (Kavi ve Karakale, 2018).

Psikolojik dayanıklılık; bireylerin birçok olumsuz durumla baş etme ve başarılı olma yeteneğidir. Kişiler psikolojik olarak sağlam ve dayanıklıysa gelişimini, gelişim dönemi özelliklerine uygun olarak sürdürecek, kendisinden beklenen görev ve sorumlulukları yerine getirecek, sağlıklı ilişkiler kuracak ve okul yaşamında da başarılı bir birey olacaktır (Terzi, 2008). Bu bağlamda ruh sağlığı alanındaki çalışmacıların amacı; bireyin yaşam kalitesini ve mutluluğunu arttırmak, kısacası yaşamdan aldığı doyumu arttırmaktır (Doğan, Topçu, 2018; akt: Seligman, 1998).

Yaşam doyumu ise bir bireyin, istekleri ile sahip olduklarının karşılaştırılmasıyla elde edilen durum ve bu durumu algılama düzeyini ifade eder. Başka bir ifadeyle, bireyin yaşamına dair beklentileri ile bunların karşılanma düzeyinin ortaya çıkardığı durumdur; mutlu hissetme, moral ve benzeri özelliklerle ilişkili, iyi olma halini açıklar (Özer ve Karabulut, 2003). Bireylerin yaşam doyumu pek çok durumdan etkilenebilir. Bunlardan bazıları, günlük yaşamdan alınan haz ve mutluluk, yaşama yüklenen anlam, amaç ve hedeflere ulaşma

konusunda azim, bireysel olumlu bir kimlik oluşumu, fiziksel olarak kendisini sağlıklı hissetme, ekonomik anlamda güvende hissetme ve sağlıklı sosyal ilişkilerdir (Tümlü, Recepoğlu, 2013; akt:Schmitter, 2003).

Üniversite öğrencilerinin çoğunluğu öğrenim süreçlerinde ailelerinden ayrı olarak evde ya da yurtta kalmaktadırlar. Alışkın olunan ev yaşantılarının dışında yaşamaya başlamak, örneğin kapasite sorunun bulunduğu kalabalık yurt odaları, tanımadığı insanlarla yaşamaya başlamak veya daha önce hiç deneyimlemedikleri ev yönetme sorumluluğunu üstlenmek. Öğrencilerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yaşamlarını etkileyebilecek olan önemli değişimlerdir (Ersoy, Arpacı, 2010; akt: Durdu, Gümüş, Özgür, 2010).

Bütün bunlar göz önüne alınarak bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile yaşam doyumları ilişkisi ve bu iki kavram çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.

Yöntem

Hipotezler ve Araştırma Deseni

Bu araştırmanın amacı psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu ilişkisinin incelenmesi ve bu kavramların bazı değişkenler açısından değerlendirilmesidir. Bu nedenle bu araştırma

ilişkisel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmayla ilgili hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

H1: Psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Erkeklerin psikolojik dayanıklılıkları kadınlara oranla daha yüksektir.

H3: Gelir düzeyi ile yaşam doyumu arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H4: Anne baba birlikteliği ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Katılımcılar

Çalışma İstanbul Kültür Üniversitesi 2019-2020 öğretim yılında 250 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 150'si (%60) kadın 100'ü (%40) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda gelir düzeyine göre 2000 ve altı 23 (%9,2) öğrenci, 2001-5000 arası 91 (%36) öğrenci, 5001 ve üstü 135 (%54) öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerden 217'sinin (%86,8) anne babası birlikte 32'sinin (%12,8) anne babası birlikte değildir. Öğrencilerin 80'i (%32) psikolojik destek aldığını 169'u (67,6) destek almadığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının ve yaşam doyumlarının ölçümü için ‘‘Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği’’ ve ‘’Yaşam Doyumu Ölçeği’’ uygulanmıştır. Demografik özelliklere ulaşmak için ise Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcılara cinsiyet, yaş, gelir düzeyi gibi sorular demografik değişkenleri belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanarak uygulanmıştır. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Işık (2016) tarafından geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğinin belirlenmesi için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin 21 madde ve üç alt boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Bu boyutlar; kendini adama, kontrol ve meydan okuma olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin üç faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Ayrıca ölçek maddelerinde % 27’lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı .76 iken, her bir alt boyut için Cronbach alpha güvenirlik katsayıları .62 ile .74 arasındadır. Bulgular sonucunda ölçeğin psikolojik dayanıklılık kişilik özelliğini geçerli ve güvenilir şekilde ölçtüğü ortaya çıkmıştır (Işık,2016). Yaşam Doyumu Ölçeği: Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen “Yaşam Doyumu Ölçeği”, özgün hali İngilizce olup, tek faktörlü bir yapıya sahiptir, toplam 5 maddeden oluşmaktadır. Uyarlama çalışması için öncelikle orijinal ölçeğin Türkçeye çevirisi yapılmış, daha sonra dil, içerik, ölçme ve değerlendirme alanlarındaki

uzmanların görüşlerine sunulmuştur. Uzmanların önerileri doğrultusunda ölçek üzerinde bazı değişiklikler yapıldıktan sonra Türkçe form ile İngilizce formun aynı anlamı taşıyıp taşımadığının uygulamada belirlenmesi amacıyla ölçekler iki hafta ara ile bir grup öğretmene uygulanmıştır. Her iki ölçekten alınan puanlar arsındaki tutarlığı test etmek için Pearson Mometler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve 0,92 olarak bulunmuştur. Buna göre, İngilizce ve Türkçe ölçekler arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık kat sayısı 0,88 ve test- tekrar test güvenirliği 0,97 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre Yaşam Doyumu Ölçeği'nin orijinal ölçekte olduğu gibi, tek faktörlü bir yapı gösterdiğini ve yine özgün ölçekte olduğu gibi 5 maddeden oluştuğunu ortaya koymuştur. Yapılan geçerlik ve güvenirlik analizleri sonucunda, ölçeğin yaşam doyumuna ilişkin algıların belirlenmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğuna ulaşılmıştır (Dağlı ve Baysal, 2016).

Verilerin Toplanması

Veriler toplanırken, araştırmacı tarafından öğrencilere araştırmanın amacı, uygulanan ölçekler ve gönüllülük ilkesi hakkında bilgi vermiş ve güvenirliği sağlayabilmek amacıyla öğrencilerden ölçeklerin üzerine isimlerini yazmamaları istenmiştir. Ölçekler üniversite öğrencilerinden 2019-2020 öğretim yılında toplanmış olup toplam 250 öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilerin ölçekleri yanıtlama süreleri yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada değişkenlerden elde edilen verilerin birbirleriyle ilişkilerini ve iki ölçek arasındaki ilişkiyi görebilmek amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik dağılımını saptamak için Kolmogorow 0,05 yapılmış ve dağılımlarının normallik gösterdiği anlaşılmıştır. 'Yaşam Doyumu Ölçeği' puanlarının normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı çarpıklık (-,382) ve basıklık (,271) değerleri hesaplanarak test edilmiştir ve dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle iki grup puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı için T testi, ikiden fazla grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı için ANOVA (one way) kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, ölçeklerin betimsel istatistiklerine, korelasyon değerlerine, t testi değerlerine ve one way Anova bulgularına yer verilmiştir.

Araştırmada kullanılan psikolojik dayanıklılık ölçeği ve yaşam doyumu ölçeği puanlarının betimsel istatistikleri tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Kullanılan Ölçeklerin Betimsel İstatistikleri

Ölçekler	Madde Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Mak.
Yaşam Doyumu	5	16,68	4,06	5,00	25,00
Psikolojik Dayanıklılık	21	60,49	8,47	16,00	79,00

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrencilerin Yaşam Doyumu Ölçeğinden aldıkları puanların standart sapma puanı 4,06 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (16,68/5=3,36) bakıldığında öğrencilerin genel olarak yaşam doyumlarının orta düzeyin üzerinde olduğunu belirtmek mümkündür. Ölçekten alınan en yüksek puan 25,00 en düşük puan 5,00 olarak belirlenmiştir.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinden aldıkları puanların standart sapma puanı 8,47 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 32 maddeden oluşmaktadır. Elde edilen aritmetik ortalama puanının madde sayısına oranına (60,49/21=2,88) bakıldığında öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının orta düzeye yakın olduğunu belirtmek mümkündür. Ölçekten alınan en yüksek puan 79,00 en düşük puan 16,00 olarak belirlenmiştir. Alt ölçeklerinden elde edilen analiz sonuçlarına, tabloda yer verilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerine Tablo 2'de yer verilmiştir

Tablo 2

Araştırmada kullanılan ölçekler ve değişkenler arasındaki ilişkiler

	1	2	3	4
1.Yaşam Doyumu	--			

2.Psikolojik Dayanıklılık	,359**	--		
3.Gelir Düzeyi	,292**	,095	--	
4.Anne baba Birlikteliği	-,025	,126*	-,079	--

*p< .01, ** p< .05

Tablo 2'de görüldüğü gibi yaşam doyumu ölçeği puanları ile psikolojik dayanıklılık (r=,359, p<05) ve gelir düzeyi (r=,292**, p<05) arasında pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile öğrencilerin yaşam doyumları ve gelir düzeyi arttıkça psikolojik dayanıklılığı artmaktadır. Öğrencilerin psikolojik dayanıklılığı ve anne baba birlikteliği arasındaki ilişki (r=,126*, p<01) arasında pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Diğer bir ifade ile anne baba birlikteliği psikolojik dayanıklılığı arttırmaktadır.

Örnekleme alınan öğrencilerin, Psikolojik Dayanıklılık ölçeğine göre bazı değişkenlerin T Testi Sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3

Öğrencilerin Bazı Değişkenlere göre T Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$±S	Sd	t	p
Cinsiyet	Kadın	150	60,74+8,22	248	,58	,56
	Erkek	100	60,11+8,885			
Ebeveyn Birlikteliği	Birlikte	217	60,08+8,12	247	-1,99	0,47
	Ayrı	32	63,28+10,36			

Psikolojik Destek	Evet	80	60,78+9,67	247	,364	,71
	Hayır	169	60,36+7,89			

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılık puanları cinsiyete ve psikolojik destek alma durumuna göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir [t(248)=,58 , p>.05] [t(247)= ,364 p>.05]. Psikolojik dayanıklılık puanları ebeveyn birlikteliği açısından anlamlı farklılıklar göstermektedir [t(247)=-1,99 , p<.05].

Örnekleme alınan öğrencilerin Yaşam Doyumu Ölçeğinden elde edilen puanların bazı değişkenlere göre tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5

Öğrencilerin Bazı Değişkenlere Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler		N	X̄ ± S	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalama	F	
Gelir Düzeyi	2000 ve altı	3	14,08 ±5,11	Gruplar arası	35 1,66	2	17 5,832	1.5	00
	2001-5000	1	15,85 ±3,85	Gruplar içi	37 60,27	2 46	15, 28		
	5001 ve üstü	35	17,68 ±3,75	Toplam	41 11,93	2 48			
Anne	İlkokul	7	15,85 ±3,70	Gruplar arası	24 4,34	4	61, 08	,86	00

	Ortaokul	54	16,20 ±4,03	içi	Gruplar	38	2	15,			
	Lise	82	16,81 ±3,85	Toplam		41	2				
	Üniversite	59	18,05 ±3,78								
	Yüksek lisans	8	13,37 ±6,92								
Baba	İlkokul	39	16,00 ±4,50	Gruplar arası		12 0,245	4	30, 06	,84	12	

Ortaokul	5	17,68	Gruplar	39	2	16,		
	1	±3,64	içi	91,79	45	29		
Lise	9	16,21	Toplam	41	2			
	3	±3,60		12,03	49			
Üniversit	5	17,28						
e	3	±4,01						
Yüksek	1	15,78						
lisans	4	±6,35						

Analiz sonuçlarına göre Yaşam Doyumu Ölçeğinden elde edilen puanları gelir düzeyine ve anne eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir[f(2-246)=11,5,p<,05 f(4-245)=3,86, p<,05]. Diğer bir ifadeyle gelir düzeyi ve anne eğitim düzeyi yüksek olan

öğrencilerin yaşam doyumunun yüksek olduğu görülmektedir. Yaşam doyumundan elde edilen puanlar ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılıklar görülmemektedir[f(4-245)=1,84, p<,05].

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın amacı psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu ilişkisinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırma bulguları üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanları ile yaşam doyumu puanları arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki olduğunu göstermiştir. Tümlü ve Recepoğlu (2013) çalışmasında, psikolojik dayanıklılığın bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkilediğini, ve bununla beraber yaşam doyumunu da pozitif yönde etkilediğini belirtmektedir. Bu bakımdan yaşam doyumu psikolojik dayanıklılığın sebep olduğu olumlu bir sonuç olarak, değerlendirilebilir. Bununla birlikte algılanan gelir düzeyi durumunun, üniversite öğrencilerini yaşam doyumları ve psikolojik dayanıklılıklarını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle gelir düzeyi arttıkça psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu artmaktadır. Bu bulgu, Chow (2005), Moller (1996), Paolini, Yanez ve Kelly (2006) ve Tuzgöl Dost'un (2006) araştırma sonuçları tarafından desteklenmektedir. Ekonomik durum öğrencilerin birincil ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve

kişisel gelişim, mesleki gelişim gibi etkinliklere katılabilme noktasında bir gerekliliktir, bu yüzden ekonomik durumun üniversite öğrencilerinin yaşamdan aldıkları doyumu etkiliyor olması normaldir (Tuzgöl & Dost, 2007).

Araştırmada ebeveyn birlikteliğinin, öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını arttırdığı saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, anne babası birlikte olan çocukların, anne babası birlikte olamayan çocuklara göre psikolojik dayanıklılığı daha yüksek bulunmuştur. Ebeveynleri birlikte yaşayan ve ebeveynleri boşanmış bireylerin psikolojik dayanıklılıkları üzerine yapılan Özcan (2005)'ın çalışmasında da ebeveynleri birlikte yaşayanların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Otlar, Şirin, Yıldırım,2015).

Araştırma bulgularında psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu cinsiyet durumuna göre herhangi bir anlamlı farklılaşma göstermemiştir. Bulgular da değişkenlerin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemesi, çalışmanın üniversitede okuyan öğrencilere uygulanması ve bu örneklemdeki bireylerin cinsiyet fark etmeksizin benzer problemlerle meşgul olduğu ve benzer baş etme stratejileri kullanmalarıyla ilgili olabileceği yönünde açıklanabilir. Örneğin yurt şartlarına alışma, tanımadığı bireylerle bir arada yaşama veya eve ayrılma ve evin sorumluluğunu alma farklı şehir şartlarına alışma, ders ve yükümlülüklerini yerine getirme gibi durumlarla baş ederler. Bailey ve Miller (1998)'in üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu

incelediği çalışmasında da yaşam doyumunun cinsiyete göre değişmediği yönünde bulgular elde edilmiştir (Çivitçi, 2012).

Araştırmanın bulgularına göre psikolojik dayanıklılığın öğrencilerin psikolojik destek alıp almama durumuna göre anlamlı farklılıklar göstermediği bulunmuştur. Bu durumun ölçekleri uygulayan bireyler tarafından psikolojik destek alıp almama konusundaki sorunun cevabına karşı, çekindiklerinden dolayı samimi olmadıkları düşünülmektedir. Sağlıklı bir psikolojiye sahip olmadan psikolojik olarak dayanıklı olmanın ve yaşamdan doyum almanın mümkün olamayacağı, bu noktada ihtiyaç durumundaki psikolojik desteğin bu iki durumu destekleyebileceği söylenebilir. Yapılan araştırmaların bulgularına göre bireylerin yaşamlarından doyum almaması onları mutsuz yapmaktadır. Yaşam doyumu, mutluluk olarak da ifade edilebilmektedir. Öznel iyi oluş, insan mutluluğu ile ilgili bir kavramdır ve bilişsel bir öğe olarak ifade edilmektedir (Öztörel, 2018). Yaşam zorluklarına karşı yılmadan ve iyilik halini koruyarak sağlıklı aile ilişkileri kurabilen, yaşamdan zevk alan ve geleceğe dair hayal kurabilen birey olarak yetişmeleri hem bireyler hem toplum açısından önem taşımaktadır (Gürgan,2014).

Araştırma bulgularına göre yaşam doyumunun artmasında anne eğitim düzeyinin etkili olduğu bulunmuş fakat baba eğitim düzeyine bağlı olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Diğer bir ifadeyle anne eğitim düzeyinin bireylerdeki yaşam doyumunu olumlu yönde

etkilediği, baba eğitim düzeyiyle ilgili anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Bunun sebebinin annelerin çocuklarıyla vakit geçirme sürelerinin babalarınkine nazaran daha fazla olması, toplum ve kültürümüzde çocukları büyütme ve eğitme görevinin daha çok anneye bırakılması babaların ise daha çok para kazanma ve geçim sorumluluğunu yüklenmesi sebebiyle anne eğitim düzeyiyle ilişkili çıktığı açıklanabilir. Ekonomik iyi oluşun ruh sağlığını etkilediği bu ve diğer çalışma bulgularıyla desteklendiği göz önüne alınırsa, babaların dolaylı olarak yaşam doyumunu etkilediği söylenebilir. Diğer çalışmalarda da eğitimli anne ve babaya sahip olmanın psikolojik dayanıklılığı etkileyen koruyucu ailesel faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir (Doğan, Topçu, 2018).

Bu sonuçlar doğrultusunda cinsiyete göre psikolojik dayanıklılığın artması (H2) yönündeki hipotez doğrulanamamış, fakat diğer hipotezler (H1, H3, H4) doğrulanmıştır., Çalışmanın sonuçları literatürdeki var olan psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu çalışmalarını destekler niteliktedir. Araştırma bu yönden güçlü bulunmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıklarına bakıldığında çalışma evreninin yalnızca üniversitede okuyan öğrencilerden oluşması sebebiyle farklı yaş gruplarına genelleme yapılmasını engellemektedir. Bu durum yaşamın farklı zorluk ve dayanılması güç durumlarına karşı olan dayanıklılığın ölçülmesine imkan vermemektedir. Çalışmanın yalnızca Kültür Üniversitesi öğrencilerini kapsaması bulguların diğer üniversite öğrencileri için genellenmesi konusunda kısıtlayıcı

olmuştur. Ayrıca araştırma, Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Demografik Bilgi Formu ile sınırlıdır.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıda bazı önerilere yer verilmiştir. Koruyucu ve risk faktörlerinin kontrol altına alınması ile bireylerin ruhsal rahatsızlardan korunabileceği söylenebilir. Bu doğrultuda yapılabilecek hizmetlerin, bireylerin ruhsal sağlıklarını destekleyerek psikolojik olarak güçlenmesinde etkili olabileceği söylenebilir. Bireysel olarak gelişimleri desteklenebilir, örneğin sosyal becerileri arttıracak etkinliklere katılma, fizyolojik olarak sağlıklı olmak için sağlık hizmetlerinden faydalanma konusunda bilgilendirme çalışmaları yürütülebilir.

Olumlu benlik algısı, olumlu ruh hali ve olumlu kişiler arası ilişkiler kurma gibi benzeri durumlar için psikolojik destek alma gibi yollara başvurulabileceği önerilebilir. Bu hizmetlere ulaşma aşamasının kolaylaştırılması ve bu hizmetlerin arttırılması önerilebilir. Bireylerin ruhsal süreçlerini farkında olabilmeleri ve bu konuya daha ilgili olabilmeleri adına okullarda küçük yaştan itibaren psikodrama, grup çalışmaları ve bireysel rehberlik çalışmalarının daha aktif olarak yürütülmesi önerilebilir.

Araştırma bulgularına göre anne baba birlikteliği psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle, aile birliği ve aile içi sağlıklı ilişkilerin

oluşturulması adına yapılan çalışmaların bireylerin ruh sağlıklarını olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir. İyi eğitimli anne babaya sahip olma, sağlıklı anne-baba-çocuk üçlüsü ilişkisinin kurulması, anne baba davranışlarının sağlıklı olması, düzenli bir aile ve ev ortamının oluşması adına aile eğitimi programlarından, aile danışmanlığı merkezlerinden yararlanılabileceği önerilebilir. Okullarda velilere bu yönde bilgilendirici seminerler, grup çalışmaları ve benzeri çalışmalar sunulabilir.

Bunların yanında ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin yüksek olmasının psikolojik dayanıklılığı etkilediği diğer çalışmaların bulgularında olduğu gibi bu çalışmayla da desteklenmiştir. Öğrencilerin ekonomik yönden desteklenmesi, sıkıntılarının giderilmesi amacıyla öğrencilere burs verilmesi ve bu yöndeki bütçenin düzenlenmesi, yönündeki çalışmalar desteklenebilir. Aileler için iş ve istihdam konusunda kurum ve kuruluşlar tarafından yardım çalışmaları yürütülebileceği önerilebilir

Çevresel faktörlerin iyileştirilmesi adına okul, mahalle, semt gibi toplu yaşam alanlarındaki sosyal hizmetlerin varlığının arttırılması, halkın sağlığının korunması ve destek verilmesi sağlıklı bireylerin oluşmasına ve sağlıklı toplumun oluşmasına yardımcı olacaktır. Kısacası, çevresel faktörlerin koruyuculuğunun arttırılması dolaylı olarak bireylerin ruh sağlığını destekleyici yönde etki edebilir.

Kaynakça

Babacan G. A. Durdu B., & Özgür G. (2010). Evde ve yurtta kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi. (1),* 25-32.

Basım, H. N., & Çetin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi, 22(2),* 104-114.

Baysal N., & Dağlı, A. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinden Türkçe'ye uyarlanması: geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, (15)* 59

Çivitçi, A. (2012). Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu Ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21)* 321-336

Demirel, S.A., Eğlence, R., & Kaçmaz, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin ruhsal durumlarının belirlenmesi. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 18-29

Doğan, B., &Topçu, F. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının yaşam doyumu ile ilişkisi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Psikoloji Bölümü*

Doğan, T. (2006). Üniversite öğrencilerinin iyilik halinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (30*), 120-129

Dökmen, Ü. (1989). *A.Ü. Eğitim bilimleri fakültesi rehberlik merkezinde sürdürülmekte olan psikolojik drama çalışması*, Yüksek Öğretim de Rehberlik ve Psikolojik Danışma Toplantısı, Ankara.

Ersoy A. F., & Arpacı F. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Konut Koşullarının Ve Konutta Yaşamayı Tercih Etme Nedenlerinin İncelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi-Journal of Psychiatric Nurses.*

Gürgan, U. (2014). Üniversite öğrencilerinin yılmazlık ve iyilik halinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *E-Journal of New World Sciences Academy,* (9)1, 18-35.

Karademir, T., & Açak M. (2019). Üniversiteli sporcuların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2),* 803-816.

Karaırmak, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3(26)*, 129-142.

Kavi, E., & Karakale, B. (2018). Çalışan psikolojisi açısından psikolojik dayanıklılık. *Uluslar Arası Emek ve Toplum Dergisi (7)* 17

Koç Y. M., Otlar M., Şirin, A., & Yıldırım E. (2015). Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ile benlik kurgusu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi. (43)*,277-297.

Koç, M., & Polat, Ü. (2006). Üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı. *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* (3),

Özer, M., & Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Türkiye Geriatri Dergisi, 6(2),* 72-74.

Öztörel, İ. (2018). *Psikolojik danışman adaylarının psikolojik sağlamlık, yaşam doyumu ve affetme düzeylerinin incelenmesi* Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.

Terzi, Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 29(3),* 1-11.

Tuzgöl Dost, M. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkala Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (2)* 22

Tümlü, G. Ü. (2012). *Psikolojik dayanıklılık düzeyleri farklı üniversite öğrencilerinin temas engellerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tümlü, G. Ü., & Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of HigherEducationandScience, 3(3),* 205-213.

Ültanır, E. (1996). Yeni açılan üniversitelerde psikolojik danışma ve rehberlik merkezlerinin açılmasına duyulan gereklilik. *Çağdaş Eğitim Dergisi, 220 (21),* 10-14.

Vara, Ş. (1999). *Yoğun bakım hemşirelerinde iş doyumu ve genel yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Yılmaz, M., &Ocakçı, A. F. (2010). Bir kız öğrenci yurdunda kalan üniversite öğrencilerinin anksiyete düzeylerinin belirlenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 3 (1),* 15-23.

Yörükoğlu, A. (2016) *Çocuk ruh sağlığı, Çocuğun kişilik gelişimi, yetiştirilmesi ve ruh sağlığı*. Özgür Yayınları, İstanbul. (32)

ARABIC AND ISLAMIC STUDIES

بحث مقدم لمؤتمر جامعة صباح الدين الزعيم الذي سيعقد في شهر حزيران 2020

بعنوان

النقد الفقهي عند الإمام النووي

منهجه في اختياراته الفقهية المخالفة لمذهبه

في كتابه (المجموع ـــ بابي الطهارة والصلاة)

وهو بحث أقوم بإعداده لنيل درجة الماجستير بإشراف الدكتور

معلومات التواصل

ANAS ALKATEA

الفصل التمهيدي:1-1

1-1 **المقدمة:**

يعتبر النقد بشكل عام أساساً مهماً لبناء المعرفة الصحيحة ومنهجاً لتقويمها في مختلف العلوم، وقد اهتم العلماء المسلمون بهذا الجانب في شتى صنوف العلوم الدينية، ولم يشذَّ الفقهاء عن هذه القاعدة فكان علم الفقه مجالاً خصباً لتتطور منهج النقد، واستطاع الفقهاء تأسيس منهج للنقد الفقهي تُناقش به الأقوال ويُقوَّم به الاستدلال.

وقد واكبتْ حركةُ النقد الفقهَ الإسلامي في جميع مراحله من مرحلة النشأة والتأسيس إلى مرحلة التطور والازدهار فمرحلة الضعف والجمود، وبرز في كل مرحلة فقهاءُ نقّادٌ في جميع المذاهب والمدارس الفقهية، وكان من بين هؤلاء الإمامُ النووي رحمه الله تعالى.

1 -2 **مشكلة الدراسة:**

تكمن مشكلة هذا البحث في الوقوف على ملامح المنهج النقدي عند الإمام النووي من خلال رصد أدواته واستدلالاته التي اعتمدها لاستخلاص المبادئ الكليّة التي أقام عليها منهجه، ويحاول هذا البحث الإجابة عن الأسئلة التالية:

ما علاقة النقد بالفقه؟

ما مفهوم النقد الفقهي؟

ما هي بوادر نشأة مصطلح النقد الفقهي؟

ما أهم المصطلحات المرتبطة بالنقد الفقهي؟

من هو الإمام النووي ؟

لماذا كان كتابه (المجموع) أهمَّ مؤلفاته؟

ما أبرز اختيارات الإمام النووي التي خالف بها مذهبه في بابي (الطهارة والصلاة)؟

ما أسس المنهج الذي اتخذه الإمام النووي أساساً لمخالفة مذهبه في مسائل عدّة؟

أسباب اختيار الموضوع:1-3

لا يستطيع دارسٌ للفقه الشافعي أن يتجاوز مرحلة الإمام النووي وجهوده الواضحة في التأصيل للمذهب، وقد سعتْ بي همّةٌ عالية ورغبةٌ مُلِّحة في التعرف إلى منهج الإمام النووي ومكانته العلمية ذلك أنّ شخصية الإمام النووي كانت متفرّدةً في الفهم والاستدلال والتوجيه والترجيح، ثم إني وجدتُ معظم الدراسات السابقة التي اعتنتْ باختيارات الإمام النووي قد درستْ اختياراته بمعزل عن الإحاطة بمنهجه النقدي، فحاولت أن أجمع في هذه الدراسة بين اختيارات الإمام النووي وترجيحاته من جهة، ودراسة منهجه النقدي من جهة أخرى، وإنما قَصَرنَا هذه الدراسة على بابي الطهارة والصلاة في كتابه المجموع بغية أن تكون النتائج أدق والدراسة أعمق نظرا لكثرة مؤلفاته مما يسهّل على طلبة العلم معرفة رأي الإمام النووي في هذه المسائل وطريقته في النقد والاستدلال لأجل التوصل إلى النتيجة الصحيحة، ومعرفة الرأي الراجح فيها.

أهداف الرسالة:1-4

تهدف هذه الدراسة إلى تحقيق جملة من الأهداف، لعلَّ في مقدمتها:

رصد العلاقة القائمة بين النقد بشكله العام والفقه الإسلامي.

تأصيل مفهوم النقد الفقهي، ومعرفة جذوره الأولى عند الفقهاء المتقدّمين.

التعرّف إلى أهم المصطلحات المرتبطة بالنقد الفقهي.

التنويه بمكانة الإمام النووي العلمية وجهوده الفقهية، ومعرفة أهم مؤلفاته ومضامينها.

الوقوف على أهم اختيارات الإمام النووي التي خالف بها مذهبه في بابي(الطهارة والصلاة) في كتابه (المجموع).

بيان أسس المنهج الذي اتخذه الإمام النووي معياراً لمخالفة مذهبه في مسائل عدّة.

أهمية الدراسة: 1-5

تكمن أهمية هذه الدراسة في محاولتها استخلاص ملامح المنهج النقدي الذي بنى عليه الإمام النووي ترجيحاته واختياراته المخالفة لمذهبه، واستنباط أسس ذلك المنهج من خلال التركيز على مسائل مخصوصة في بابي الطهارة والصلاة من كتابه (المجموع)، فهي تبدأ من الملاحظة الجزئية الفاحصة لتصل إلى النظرة الكلية العامة، ولعلّ ثمرة هذه الدراسة أن من شأنها إضافة لبنةٍ جديدة في طريق بناء منهج نقدي فقهي، يستلهم إنجازات الفقهاء الأوائل ويبني عليها بأدوات معاصرة تتناسب وروح العصر ولا تنسلخ عن ماضيها وأساسها العلمي المتمثّل بالمدرسة الفقهية للأئمة الأربعة رضوان الله تعالى عليهم.

منهج البحث:1-6

لقد اعتمدتُ في هذه الدراسة على المنهج الوصفي، واستخدمت طُرقّه في الجمع والاستقراء والتحليل، فذكرت المسائل التي خـالف النوويُّ فيها المذهبَ الشافعي في كتاب (المجموع) بابي الطهارة والصلاة، ثم تتبعتُ ملامح المنهج النقدي عنده من خلال رصد استدلالاته التي اعتمدها لاستخلاص المبادئ الكليّة التي أقام عليها منهجه النقدي.

الدراسات السابقة:1-7

تناولت مؤلّفات الإمام النووي الكثيرة شتى صنوف العلوم الدينية ولا سيّما علمَي الفقه والحديث، وكانت له جهوده العلمية اللافتة واجتهاداته الجادّة التي شجّعت الباحثين على تناول مؤلفاته المختلفة بالدرس والبحث والاستقصاء، فكثرت الدراسات والأبحاث التي اعتنتْ بالوقوف على هذه الشخصية العلمية الفذّة، وتتبُّع منهجه في التأليف وطريقة عرضه للمسائل الفقهية وأسس ترجيحه في المذاهب، بالإضافة إلى بعض الرسائل التي كتبت في مفهوم النقد الفقهي عامةً، ونذكر من تلك الدراسات:

منهج الخلاف والنقد الفقهي عند الإمام المازري- دراسة تحليلية –

لمؤلفه الدكتور عبد الحميد عشاق، وقد صدر عن دار البحوث للدراسات الإسلامية وإحياء التراث، بالإمارات المتحدة، ضمن سلسلة الدراسات الفقهية (14 الطبعة الأولى، 1426هـ 2005م)، ولعلي أقف على بعض ما ذكره مؤلف هذه الرسالة العلمية وما كشف بحثه عن النقد الفقهي عند الإمام المازري المالكي:

قرر البحث أن منهج الأصول هو أساس النقد الفقهي وقوامه عند المازري فلم يخل تحقيق أو ترجيح من اعتباره لهذا المنهج والاحتكام إليه.

كشفت الدراسة: أن المازري لم يحظ بالعناية البالغة والاهتمام المطلوب من حيث إبراز جوانب شخصيته الفقهية والأصولية، وتحليل آثاره ومعالم منهجه النقدي في دراسة فروع المذهب المالكي وأصوله .

كما خلص البحث إلى أن الشخصية النقدية للإمام المازري ثمرة لما شهدته القيروان من ازدهار في الحوار الفكري العقدي، ونشاط في مجال البحث و الدرس الفقهي، واحتكاك فقهاء المالكية بغيرهم من أهل المذاهب - ولاسيّما الأحناف.

وقد أفدتُ من هذه الدراسة خاصةً في طريقة عرض المؤلف للمنهج النقدي للإمام المازري وبيان جهوده التأليفية وقدرته النقدية حتى بلغ بالبحث إلى تحرير الأقوال، والتنبيه على مواطن الاضطراب فيها، وتصحيح مسائل عدة وإعادة صياغتها.

منهج النقد في الفقه الإسلامي – المذهب المالكي أنموذجاً

وهي أطروحة قدّمها الطالب صرموم رابح بإشراف الدكتور الأخضر لخضاري، لنيل شهادة الدكتوراه في العلوم الإسلاميّة تخصّص الفقه وأصوله، كلية العلوم الإسلامية بجامعة وهران الجزائرية، للعام الدراسي 2014- 2015م - – 1435 – 1436هـ

وقد بحثت هذه الدراسة في مفهوم النقد الفقهي واستعمالات هذا المصطلح قديما بين الفقهاء وتكلمت عن المعايير المعتمدة والشروط المطلوبة لممارسة النقد الفقهي كما بينت موقع النقد الفقهي في المذهب المالكي، وهل كان هناك منهج واضح سار عليه الفقهاء المالكية في عملية النقد الفقهي وما هي الأدوات والوسائل المطبقة في ذلك . وقد استفدت من هذه الدراسة في توضيح بعض ملامح النقد الفقهي وأدواته .

اختيارات النووي في المجموع المخالفة للمذهب في كتاب الطهارة والصلاة والصيام (دراسة فقهية مقارنة):

قدمت هذه الرسالة استكمالا لمتطلبات نيل درجة الماجستير في الفقه المقارن من كلية الشريعة والقانون بالجامعة الإسلامية بغزّة، م. 2012هـ - 1433وأعدّها علي محمد عودة الأصطل، بإشراف الدكتور زياد ابراهيم مقداد، للعام الدراسي

والبحث عبارة عن دراسة فقهية مقارنة في اختيارات النووي وترجيحاته المخالفة لمذهب الإمام الشافعي، حاول الباحث من خلالها بيان هذه المسائل المختارة، وإبراز آراء العلماء وأصحاب المذاهب فيها وفق ترتيبٍ منطقي.

وقد جعلتُ هذه الدراسة هي المصدر لمادتي العلمية فيما يخصّ المسائل التي خالف فيها الإمام النووي مذهبه في كتابه (المجموع في بابي الطهارة والصلاة).

ما يميز هذه الدراسة عن الدراسات السابقة: 1-8

الملاحظ من استعراضنا للدراسات السابقة، أنّ أياً منها لم يوجّه بحثه للجمع بين اختيارات الإمام النووي ومنهجه النقدي، بل فصلتْ تلك الدراسات بينهما، فاعتنى بعضها بالاختيارات بمعزل عن المنهج النقدي، بينما تكلّم بعضها الآخر عن النقد الفقهي عامة، وسأحاول في هذه الدراسة تسليط الضوء على المنهج النقدي للإمام النووي من خلال ترجيحاته التي خالف بها مذهبه، وبيان طريقته في

تصحيح الروايات وتتبع الآثار وتحقيق الألفاظ من جهة، وتوجيهها وبيان محاملها وكشف معاني الفقه من منطوقها ومفهومها من جهة أخرى، وهذا ما جعل الإمام النووي محقّقا في مذهبه بلا منازع.

خطة البحث

المقدمة:

. الفصل الأول : النقد الفقهي والإمام النووي 1-1

المبحث الأول: تعريف النقد الفقهي 1-1.

- لغةً

- اصطلاحاً

المبحث الثاني: نشأة النقد الفقهي1-2.

- أهمية النقد الفقهي

- شروط النقد الفقهي

- مجالات النقد الفقهي

. الفصل الثاني: ترجمة الإمام النووي ومكانته العلمية 2-1

المبحث الأول: مولده ونشأته وشيوخه وتلاميذه 2-1.

المبحث الثاني: مؤلفاته ومكانته العلمية 2-2.

. الفصل الثالث: أسس منهجه النقدي في اختياراته الفقهية المخالفة لمذهبه في كتابه (المجموع في بابي الطهارة 3-1 **والصلاة):**

المبحث الأول: نقد الأقوال والروايات 1-3.

المبحث الثاني: نقد الأصول والأدلة 2-3.

المبحث الثالث: نقد المصنفات وطرائق التدوين 3-3.

. الخاتمة (وفيها النتائج و التوصيات) 4-1

المصادر والمراجع1-5.

الفهرس العام1-6.

النقد الفقهي :

سنتحدث في هذا البحث عن مفهوم النقد، وتحديد بعض المصطلحات القريبة منه، فقال بان المقصود بالنقد، هو: مطلق التغاير في الرأي، وهو نوعان كلي وجزئي، فأما الكلي فيكون ببيان خطا في أصل الفكرة، وأما النقد الجزئي فيكون ببيان خطا في فرع من فروع الفكرة والرأي، او بيان نقص فيه.

أما المصطلحات القريبة من النقد فقد حددها في ثلاثة مصطلحات، هي:

المناظرة، وهي: النظر بالبصيرة من الجانبين في النسبة بين الشيئين إظهارا للصواب.

الجدل الفقهي: علم يقوم على مقابلة الأدلة لإظهار أرجح الأقوال الفقهية.

الاختلاف الفقهي: أن تكون اجتهادات الفقهاء وأقوالهم في دائرة أحكام المسائل الظنية المتغايرة.

وذكر آن الفرق بين الخلاف الفقهي والنقد الفقهي يتجلى فيما يلي:

الخلاف الفقهي يكون محله دائرة أحكام المسائل، بينما النقد الفقهي يكون مطلق التغاير في الرأي، فلا تقتصر دائرته على الأحكام.

مساحة الخلاف الفقهي هي الظنيات، بينما النقد الفقهي يكون في القطعيات كما يكون في الظنيات.

الخلاف الذي يعتد به ويعتبر خلافا هو ما كان صادرا عن أهله، وقوي مدركه، بينما لا يشترط ذلك في النقد إذ قد يصدر حتى من العوام غير المتخصصين.

يشترط في النقد العلم بالشيء المنتقد، بينما لا يشترط ذلك في الخلاف إنما يظهر ذلك بالنقل.

وقال الكاتب بان أول من استعمل مصطلح النقد في الدراسات الإسلامية، هم علماء الحديث في معرفة الأخبار، والروايات الصحيحة من الضعيفة، أو ما دون ذلك، حيث كان منهجهم في نقد الخبر على أربع مراتب:

أولا: النظر في أحوال رجال سنده واحدا واحدا.

ثانيا: النظر في اتصاله.

ثالثا: النظر في الأمور التي تدل على خطا إن كان.

رابعا: النظر في الأدلة الأخرى مما يوافقه آو يخالفه.

وبما أن الصناعة النقدية التي يتولد منها النقد الأدبي تمر عبر خطوات، حيث تبدأ أولا بالتذوق، ثم بعد ذلك إلى التفسير، ثم التحليل، ثم التعليل، ثم التقييم، ويعتبر النقد الأدبي من الفنون المستحدثة في الدراسات الأدبية العربية، و سبب ظهوره هو الإحساس بالتغيير، والتطور في الذوق العام، والمقاييس الأخلاقية، والقيم العامة، والتقاليد المتبعة، والتغير في طبيعة الشعر الإحيائي، ثم أخذت كل هذه العوامل تنحني أمام تيارات جديدة آو تصطدم معها.

ثم بعد ذلك سننتقل للحديث عن بيان الأصول والقواعد التي يقوم عليها النقد في الفكر الإسلامي، ومن جملة ما ذكر فيها: القران الكريم، والسنة النبوية، وسنة الصحابة، ثم القواعد الكلية، ومن خلال هذه الأصول نماذج وأمثلة كثيرة من النصوص التي فيها تقرير لمنهج النقد، وتصويب المخطئين، وكيف قام أسلوب هذه النصوص على انتقاد السلوكيات والأفكار، والعادات السيئة التي تخالف الفطرة السليمة، والصراط المستقيم بالرفق والحسنى.

ولا بد لنا من أن نقول أنَّ الحاجة إلى النقد في الدراسات الشرعية، تكمن في ندرة الأبحاث العلمية التي تقوم على النقد في العالم الإسلامي اليوم إذا ما قورنت بتلك التي تبنى على التقليد والذوبان في المصنفات التراثية، أو في أصحاب هذه المصنفات (تركيبيا أو تحليلا أو تفسيرا)، بالإضافة إلى خصوبة هذا المجال وحيويته في إنتاج الأفكار وتصويب المسار، لان اغلب العلوم الشرعية علوم وضعية تحتمل الخطأ والصواب.

ومن ثم بعد ذلك سننتقل للحديث عن مسالة القداسة، والتقدير في العلوم الشرعية، ونؤكد فيها انه ولو كان يجب توقير العلماء والأئمة وتقديرهم، إلا انه لا قداسة لأقوالهم، ولا عصمة إلا للوحي، أو لمجموع الأئمة، بل إن الإسلام يكره الغلو في تعظيم الأشخاص، والعلماء لأنه لو كان مع أقوالهم هذه القداسة والتقديس، لا يبقى ثمة مجال للنقد ولا للاعتراض.

ومن أهم ضوابط النقد الفقهي وآدابه، كي يؤتى النقد ثمرته ينبغي:

أن يكون الباعث على النقد الإخلاص لله في تصويب الرأي.

ألا تكون وسيلة هذا النقد محظورة، وألا يحول الدراسة إلى جدل وخصومات.

ألا يتعصب لرأيه متى ظهر خطؤه، إذا ليس كل نقد صحيحا.

التأني في الاعتراض على المشايخ والعلماء.

الاستغناء عن تسمية الشخص إلا لمصلحة أرجح.

أن يكون كل طرف من طرفي النقد في طلب الحق.

أما عن مسالة أهلية الناقد، فلم نجد مسوغا لأي شرط، أو قيد في أهلية الناقد، لان ذلك يختلف باختلاف موضوع النقد وطبيعته، وإن للخبرة بالحياة، ورجاحة العقل، وسعة الاطلاع، وسرعة البداهة...اثر لا ينكر في تفاوت الأحكام، ومثل ذلك حال المرأة التي انتقدت على عمر رضي الله عنه رأيه في تحديد الصداق، وبالصبي الذي استصغره عبد الملك بن مروان فلما تكلم ارتفع في نظره فوق الأشياخ.

ولا بد لنا من ذكر المعايير التي يجب على الناقد مراعاتها في نقده، منها:

معيار العدل والقسط، وإقامة الميزان، وعدم الحيف على المنتقد، أو تحريف الكلم عن مواضعه أو بتر المعاني عن سياقها الذي وردت فيها أو تأويلها بعكس مراد القائل أو تضخيم الخطأ وتكبيره.

معيار القطعيات والإجماع والعرف السائد في البلد والوسطية والسياق ورجحان المصلحة ثم معيار المنطق.

ومن ثم بعد ذلك لا بد أن نشير إلى بعض أنواع النقد في الفكر الفقهي، منها:

نقد الأحكام والفتاوى وهو المتبادر إلى الأذهان عند سماع مصطلح النقد الفقهي.

نقد التأصيل والتقعيد، أي ما لا يتلاءم مع معارف الفقهاء وثقافتهم من القواعد والأصول التي تم وضعها لتبنى عليها الفروع في مرحلة ثانية.

نقد أسلوب الحكم كلما اعتراها الخلل أو دخلها التحريف.

نقد الواقع البشري، أي توجيه الحياة بما يتفق مع مقررات الشريعة.

نقد الدعاوى والاستدلالات الفقهية التي بنيت على استقراء غير تام أو تجردت عن الدليل المثبت لها.

نقد طرائق التدوين سواء تعلق الأمر بالمضمون أم الشكل، وقد وصل الأمر إلى إحراق وإتلاف ما كان فاسدا لا يقره الفقه.

نقد الصفات الشخصية للفقيه، وهذا الفن نقله الفقهاء عن المحدثين في كتب التراجم والطبقات واستعملوه لمعرفة سلامة الاستنباط والتخريج، ومرتبة الفقيه، ومدى أهليته للاجتهاد.

أما عن منهجية النقد فإنه ليس هناك منهجية محددة لصنعة النقد، لأنه لم يتأسس بعد كفن مستقل عن غيره، ولا يختص بمجال محدد من علوم الشريعة، وإنما يدخل ويقوم كل ما لا يتلاءم مع رؤية العالم أو الباحث ومعارفه وفق المعايير السابقة الذكر، ومع ذلك فيمكن تحديد منهجية النقد إجمالا بأنها تخضع للقواعد التالية:

قواعد تفسير النص العربي بناء على ما يفهم منه من معنى.

قواعد المنطق والقوانين التي اعتبرها العلماء معيارا للفكر وميزانا للنظر.

قواعد التفكير التي انتهى إليها علماء الإسلام واتفقوا في الغالب عليها.

ولعل من الوسائل والمقترحات العملية لتفعيل النقد في الدراسات الإسلامية، ما يلي:

إشاعة التفتح على المذاهب والمقارنة بينها.

هدم الهوة بين الانتماءات الفكرية والحركية والدراسات الأكاديمية.

تدريس مادة عن النقد في المرحلة الجامعية بهدف تدريب الطلاب على المناقشة والتحليل وإبداء الرأي ولا يكتفي لهم بالسماع والحفظ ليعيدوا ما أخذوه أثناء الامتحان.

توجيه البحوث الأكاديمية (الماجستير والدكتوراه)، في إنتاج الفكر، وتصويب الرأي، وتصحيح الخطأ.

محاربة الفساد العلمي، مثل: المحاباة في العلم، وفي تقويم الرسائل، واختيار لجان القراءة، وفي قبول المشاريع العلمية وتعيين المشرفين عليها.

تشجيع النشر في ميدان الدراسات النقدية، وان تعطى لها الأولوية على غيرها من البحوث التي تبنى على التجميع والتركيب.

رصد جوائز للدراسات النقدية الفقهية.

نشر أعمال المجامع الفقهية ولجان التقويم.

الاستفادة من فضاءات الإعلام المعاصر، من قنوات فضائية، وإذاعات، وشبكة المعلومات.

تخصيص قسم للنقد في المراكز البحثية.

تطوير أفاق إعمال نظرية النقد الفقهي، وتفعيلها في الدراسات الإسلامية، ومن جملة هذه الأفاق مايلي:

تطوير الخطاب الديني في الإعلام والفن والخطابة والسياسة.

الاستفادة من العلوم المعاصرة، ومن النقد الموجه من رجال الإعلام، والاقتصاد، وخبراء السياسة وفقهاء القانون لإصلاح النقص أو تحسين الأداء.

الاستفادة من النقد الأدبي لأنه بذلت فيه جهود وكتابات كثيرة.

تنقية الشوائب في التراث.

تصحيح فوضى الإفتاء.

الخروج من ربقة مدرسة الشرح على المتون.

تكوين العقول المفكرة من خلال تعويد الباحثين على المناقشة والاعتراض، وإلا يسلموا بكل ما يذكر ويقال.

تحسين جودة الرسائل الجامعية.

تصحيح مسار الجماعات والحركات الإسلامية.

ونذكر أيضا في البحث نماذج من الأعلام الفقهاء في التراث الإسلامي الذين مارسوا النقد وطبقوه على الأفكار لتحسينها وتقويتها، مثل:

الإمام الخطابي الذي انتقد حالة الفقهاء في عصره، الذين يحتجون بالسقيم من الحديث إذا وافق آراءهم.

محمد بن الحسن الحجوي الثعالبي الذي غني فكره بالنقد الجريء في إصلاح الفقه الإسلامي، والتعليم والقرويين على وجه الخصوص.

الامام النووي والذي عليه مدار بحثنا وبه سنذكر أهم الادوات النقدية التي عمل بها المام النووي رحمه من خلال سيره في تحقيق المذهب الشافعي .

نحاول في هذا البحث أن نؤسس لنظرية النقد في الدراسات الفقهية، والإسلامية، من خلال الاستفادة من تجربة النقد الأدبي في الدراسات الأدبية، علما أن النقد الأدبي الذي ظهر في أواخر القرن التاسع عشر استفاد بدوره من النهضة العلمية التي ظهرت في علم الحياة، والتي كان من أشهرها نظريات "دارون" عن (التطور واصل الأجناس)، وكما طبقت هذه النظرية على أجناس الإنسان والحيوان المختلفة اخذ علماء الاجتماع وبخاصة العالم الانجليزي "سبانسر" يطبقونها على العلوم الإنسانية كالاجتماع، والأخلاق، وعلم النفس وغيرها. ثم بعدهم قال نقاد الأدب انه من الممكن تطبيقها أيضا على الأدب، وقد قام بهذه المحاولة فعلا ناقد من اكبر نقاد فرنسا، وهو "فردينا برونتيير"، الذي كتب عدة مؤلفات تحت عنوان عام مشترك اسمه: (تطور أنواع الآداب).

وهذه النظرية في الحقل الأدبي لا تخلو من تعسف، حيث تجرنا إلى مسالة بالغة الخطورة وهي محاولة النقاد تطبيق النظريات العلمية الحديثة في الآداب القديمة، فإذا رأى الناقد مثلا شاعرا يهاجم استبداد الإنسان بأخيه الإنسان، أو تحكم الغني في الفقير، ادعى أن

هذا الشاعر كان ديمقراطيا أو اشتراكيا، وهذا نقد تافه، فارغ، يدل بلا ريب على عكس ما يرمي إليه النقد من إظهار المعرفة، وذلك لان الناقد المتعمق حقا يعلم أن ألفاظا كالديمقراطية، أو الاشتراكية إنما هي مصطلحات من وحي الساعة، لا تعبر عن الخواطر التي تجري على السنة الشعراء، ثم انه قد ثبت فعلا أن النقاد لا يزالون إلى اليوم حيارى في فهم الحالات النفسية للإنسان.

ولقد فطن كبار النقاد إلى هذه الحقيقة ودعوا إلى محاربتها حتى لقد قال احدهم: (إن شيئا لم يؤثر في الآداب القديمة مثلما أثرت فيها الآداب الحديثة)، مشيرا بذلك إلى المحاولات التي يقوم بها بعض الناس عندما يعيدون دراسة تلك الآداب القديمة ويقحمون عليها النظريات الحديثة التي لم تكن تخطر بعقول منشئيها وهذا أمر يجب اجتنابه بدقة.

وإذا كان هناك شيء يمكن أن نأخذه من العلم الحديث عندما نزاول النقد، فان هذا الشيء لا يمكن أن يكون نظرات العلم الحديث، وإنما هو روح العلم، وروح العلم روح أخلاقية فإذا تشبع بها الناقد استطاع أن يكون مقتصدا في أحكامه، موضوعيا غير مسرف ولا مبالغ، متقصيا للتفاصيل بانيا حكمه على ما جمع من معلومات وثيقة، ثم يذكر مسبباتها بالحجج العقلية التي تصح لدى الغير.

وأما أن تطبق مبادئ العلوم، والنظريات الحديثة المختلفة على فقيه، أو أديب، أو هيئة إنسانية، فهذا خلط في الرأي لان النفوس البشرية والهيئات الاجتماعية وحدات لا تتشابه، والأمر كله أمر مفارقات ووظيفة الناقد الأولى هي إدراك تلك المفارقات وتمييزها.

فمثلا: نظريات "فرويد" ومدرسته في علم النفس، ونظريات "اوجست كونت" في علم الاجتماع، ونظريات "كارل ماركس" وغيره في فلسفة التاريخ، كل هذه النظريات تحمل بلا ريب جانبا كبيرا من الصدق، وليس الصدق كله، ويأتيها الخطأ من التعميم الذي ليس هناك ما هو اخطر منه على تفكير البشر.

فلماذا أيها الناقد تتمسك بأنموذجك بعينه وتعتقد أن اليقين المطلق لأفكارك ومناهجك؟ ألا يحتمل منهجك هو الآخر إلى النقد؟

إن اكبر المآخذ على النظرية النقدية، أنها تنظر إلى المسائل، والقضايا من خلال أحادية الجانب، فتفقد صاحبها القدرة على متابعة الأوجه المتعدد لتلك القضايا النفسية، والاجتماعية والذاتية، والموضوعية، ومن ثم فان أحكامها لا تعدو أن تكون أحكاما جزئية ناقصة، لأنها تقوم في الأساس على رؤية جزئية منقوصة، ثم إن سوء تطبيق هذه النظرية والركون إلى بعض الأفكار المسبقة الخاطئة عن مدى فعاليتها من نتائج سلبية للوصول إلى الحقائق.

ومن الضرورة الممارسة الفعلية للنقد في المسائل والقضايا الفقهية في إطار الاجتهاد الفقهي، لان النقد جزء لا يجزء من الاجتهاد وفرع منه، وفي نفس الوقت لن يتحقق هذا النقد في نظريات منعزلة عن باقي فروع الاجتهاد، فلابد للنقد أن يكون مبنيا على أسس سليمة ودعائم متينة من المعرفة التامة بالعلوم الشرعية، واللغوية والاجتماعية وباقي العلوم الخادمة في فهم النصوص الشرعية، ثم بعد ذلك أن يدخل داخل الأنساق الكلية للعلوم الشرعية، كالنسق الأصولي، بالنسبة للدراسات الأصولية، أي المنهج العام، المبني عليه العلم.

ونحن في هذا البحث لانقصد أن ننظر إلى النقد في الدراسات الإسلامية كنظرية مستقلة تقوم إلى جوار النظريات الفقهية الأخرى، بل يجب أن ننظر إليه كفرع من فروع الاجتهاد.

وصدق "سانت بيف" حينما قال: (إن النقد لا يمكن أن يصبح علما وضعيا، وسيبقى دائما فنا دقيقا في يد من يحاولون استخدامه، وان يكن قد اخذ يستفيد واستفاد بالفعل من كل ما انتهى اليه العلم، او كشف عنه التاريخ من الحقائق"

أعلن النووي في كتابه عن منهجه، وأوضحه في مقدمة مجموعه، وسطره في بداية مصنفه ؛كاشفًا عن الطريقة التي اتبعها، والعلوم التي احتواها سفره واحتضنها ، كعلم القرءان من حيث تفسيره وتوضيح معانيه، وعلم الحديث من حيث شرحه، وبيان درجته، والحكم عليه، وعلم الفقه، وهو صلب الكتاب وأصله، وعلم اللغة والأسماء، وغيرها من علوم شتى يأتي بيانها، ويمكن تفصيل هذا المنهج المسدد، وفق تقسيم محدد، وترتيب متوج ،وذلك فيما يلي :

للشيخ أبي "المهذب في الفقه الشافعي"، حيث شرح كتاب النووي ألفه الإمام محي الدين المجموع شرح المهذب الفقيه الأصولي المعروف الشيرازي إسحاق.

لابن قدامة الحنبلي، ولقد قيل: إنه لو اجتمع "المغني" إنه ألّفه على منوال :"الحاوي" في السيوطي قال من أئمة المحدثين، فصان كتابه النووي على مسألة فهو الحق الذي يغلب على الظن صوابه، وكان المجموع وصاحب المغني صاحب الأحاديث الضعيفة الأحاديث الموضوعة، وبين ضعف عن.

منهج النووي في المجموع :

المتن أولا بتبيين اللغات، ثم شرح الأحاديث الواردة مع بيان درجتها من حيث الصحةُ والضعفُ، ثم أتبعه النووي شرح الإمام وقد .الشيرازي من وجوه وأقوال، ثم ترجم للصحابة والعلماء المذكورين في كلام الشافعية بذكر المسائل الفقهية، وذِكْر الراجح منها عند : لخص ذلك في مقدمته بقوله

أذكر فيه إن شاء الله جملا من علومه الزاهرات وأبين فيه أنواعا من فنونه المتعددات فمنها تفسير الآيات الكريمات والأحاديث النبويات والآثار الموقوفات والفتاوي المقطوعات والأشعار الاستشهاديات والأحكام الاعتقاديات والفروعيات والأسماء واللغات والقيود والاحترازات وغير ذلك من فنونه المعروفات وأبين من الأحاديث صحيحها وحسنها وضعيفها مرفوعها وموقوفها متصلها ومرسلها ومنقطعها ومعضلها وموضوعها مشهورها وغريبها وشاذها ومنكرها ومقاربها ومعللها ومدرجها وغير ذلك من أقسامها مما ستراها إن شاء الله في مواطنها، ومتى كان الحديث ضعيفا بينت ضعفه ونبهت على سبب ضعفه إن لم يطل الكلام بوصفه: وإذا كان الحديث الضعيف هو الذي احتج به المصنف أو هو الذي اعتمده أصحابنا صرحت بضعفه ثم أذكر دليلا للمذهب من الحديث إن وجدته وإلا فمن

القياس وغيره ، وأما الاحكام فهو مقصود الكتاب فأبالغ في إيضاحها بأسهل العبارات وأضم إلى ما في الأصل من الفروع والتتمات والزوائد المستجادات والقواعد المحررات والضوابط الممهدات ما تقر به إن شاء الله أعين أولى البصائر والعنايات

ثم يذكر الخلاف بين العلماء في كل مسألة وينتصر غالبا للمذهب الشافعي، وأحيانا كثيرة يخالف المذهب تبعا للدليل، حيث إنه مما مست النار ومسألة عدم كراهة استخدام الماء الوضوء منها مسألة ﷺ قد خالف الشافعية في مسائل عديدة انتصاراً لسنة رسول الله للصائم بعد الزوال وغيرها كثير، حيث يصدر هذا الاختيار السواك وعدم كراهة كالكلب نجاسة مغلظة الخنزير نجاسة المشمس وعدم بقوله " والمختار" كذا كذا.

بإكماله إن وافته المنية قبل إتمامه، كما ذكر ابن العطار قد شعر بأنه لن يكمل هذا الكتاب فأوعز إلى تلميذه النووي كان الإمام ابن العطار النووي، لكن لم يوفق في ترجمة شيخه ابن العطار ذلك.

إلى نهاية المتن حيث أضاف محمد نجيب المطيعي من كتاب البيوع في مجلدين ثم أكمله تقي الدين السبكي فأكمله من بعده الإمام والجنايات والأسهم التأمين بحوثا حديثة في مسائل.

بأنه لم يضف شيئا إلى الشرح سوى نقولات غير محمد نجيب المطيعي وهناك تكملات أخرى لمجموعة من العلماء اتهموا منسوبة إلى صاحبها مثل نقله من كتاب البيان للعمراني الفقرات الكثيرة دون الإشارة لذلك.

والقاريء للتكملة سيشعر بالبون الواسع الشاسع بين منهج النووي وبين منهج غيره ممن أكمل المجموع من بعده، فالنووي يمتاز بعذوبة الألفاظ وبساطتها - كما نبه إلى ذلك كثير من العلماء - وسعة الاطلاع كما قال السبكي في تكملته.

إذاً فمنهج النووي في المجموع أعلن النووي في كتابه على منهجه ، و أوضحه في مقدمة مجموعه ، وسطره في بداية مصنفه ؛ كاشفا عن الطريقة التي اتبعها ، والعلوم التي أحتواها سفره و أحتضنها ، كعلم القران من حيث تفسيره و توضيح معانيه ، و علم الحديث من حيث شرحه ، وبيان درجته ، والحكم عليه ، وعلم الفقه ، وهو صلب الكتاب وأصله ، و علم اللغة والأسماء ، وغيرها من علوم شتى يأتي بيانها ، ويمكن تفصيل هذا المنهج المسدد ، وفق تقسيم محدد ، وترتيب متوج وذلك فيما يلي :

أولا : منهجه في تفسير الآيات : جمل النووي كتابه يتقصير كلمات القرآن وآياته ، وزاده زينة وزخرفا ؛ لما جعل التفسير فيه منهجاء قال النووي : أذكر في المجموع إن شاء الله تعالى جعلا من علومه الزاهرات ، وأبين فيه أنواعا من فنونه المتعددات ، فمنها تفسير الآيات الكريمات ... ، يتأكد هذا المنهج بهذا المثال الأبلج ، قال تعالى : وثيابك فطهر . قال النووي : والأظهر أن المراد ثيابك الملبوسة ، وأن معناه طهرها من النجاسة ، وقد قيل في الآية غير هذا ، لكن الأرجح ما ذكرناه

ثانيا : منهجه في الحديث : انتهج النووي في الحديث منهجا تميز به ، و عرضه بطريقة مثلى أضفت جمالا لمصنفه ، وأفسح منهجه في هذا الفن حتى أحاط به من جميع جوانبه ، يتضح ذلك من خلال البنود الثلاثة الأتية 1- إذا كان الحديث الذي استدل به الإمام الشيرازي في المهذب مخرجا في صحيحي البخاري ومسلم ، أو أحدهما اقتصر النووي على إضافته إليهما ، ولا يضيفه إلى سواهما إلا نادرا ؛ لغرض في بعض المواطن ، أما إذا كان الحديث في غير الصحيحين أضافه إلى ما تيسر من كتب السنن و غيرها ، فإن كان مخرجا في أبي داود : السنن والترمذي والنسائي اقتصر أيضا على إضافته إليها ، وما خرج عنها أضافه إلى ما تيسر من كتب الحديث يتأكد ذلك بمثالين يوضحان هذا المنهج :

أولهما : قول النبي : الذي يشرب في إناءالفضة إنما يجرجر في بطنه نار جهنم قال النووي : حديث صحيح رواه البخاري ومسلم من رواية أم ثانيهما : حديث الحكم بن عمرو الغفاري له قال : نهى النبي صلى الله عليه وسلم أن يتوضأ الرجل بفضل طهور المرأة قال النووي : رواه أبو داود والترمذي والنسائي وغير أقول : وقد يضيف النووي مع رواة السنن الثلاثة غيرهم من الرواة أحيانا ؛ كما في حديث أبي هريرة قال : قال النبي لما سئل عن ماء البحر : هوالطهور ماؤه الحل ميتته ! . وقال النووي : حديث صحيح رواه مالك في الموطا ، والشافعي ، وأبو داود ، والترمذي والنسائي وغيرهم)

٢- متى كان الحديث الذي احتج به صحيحا ، أو حسنا بيته وأثبته ، و إذا كان ضعيفا صرح به ونبه على سبب ضعفه ، كما يشير إلى أقساسه من حيث الرفع ، والوقف ، والاتصال ، والإرسال ، والانقطاع و غيرها من أقسام الحديث . ومن الأمثلة على ذلك : أ- مثاله على تصريحه بالصحة حديث أم سلمة والحكم بن عمرو السابقين ب- مثاله على تصريحه بضعف الحديث مع بيان سبب ضعفه ؟ ما رواه البيهقي ، وغيره عن ابراهيم بن محمد و ابراهيم بن اسماعيل بن أبي حبيبة عن داود بن الحصين عن أبيه عن جابر أن النبي صلى الله عليه وسلم قيل له أنتوضأ بما أفضلت الحمر ؟ قال : نعم وبما أفضلت السباع كلها " قال النووي الحديث ضعيف ؛ لأن الإبراهيميين ضعيفان جدا عند أهل الحديث لا يحتج بهما .

ج- مثال تابع لما سبق يحقق في الوضوح زيادة و عبقا يظهر من خلال حديث المغيرة عنه " أن النبي مسح على جوربيه ونعليه . قال النووي : " حديث المغيرة ضعيف ، ضعفه الحفاظ ، وقد ضعفه البيهقي ، ونقل تضعيفه عن سفيان الثوري ، وعبد الرحمن بن مهدي ، وأحمد ابن حنبل ، وعلي بن المديني ، ويحيى بن معين .. - مثاله على تصريحه بان الحديث موقوف غير متصل ! حديث جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله : الضحك ينقض الصلاة ولا ينقض الوضوء . قال النوري : " حديث جابر هذا روى مرفوعا ، وموقوفا على جابر ، ورفعه ضعيف ، قال البيهقي وغيره : الصحيح أنه موقوف على جابر ، وذكره البخاري في صحيحه عن جابر موقوفا عليه ذكره تعليقا

- مثاله على تصريحه بوضع الحديث ؛ ما نسب إلى النبي لا من قوله : مسح الرقبة أمان من الفل قال النووي : " هو موضوع ليس من كلام النبي * أمثلة خمسة دلت على منهجه في هذا الفن بصورة واضحة .

٣- شرح الحديث ، وبيان ألفاظه ، و إبراز معانيه في سهولة ووضوح ، ويمكن أن تمثل لهذا المنهج المليح بمثالين ، أولهما : حديث أبي موسى أن النبي ﷺ قال : إذا أراد أحدكم أن يبول فليرتد بوله موضعا و قال النووي : قوله فليرتد : أي يطلب موضعا لينا "

المثال الثاني : حديث أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن يصلي الرجل مختصرا . قال النووي : ومعنى المختصر : أن يضع يده على خاصرته ؛ كما ذكره المصنف ، هذا هو الصحيح ، وبه قال الجمهور من أهل اللغة وغريب الحديث والمحدثين والفقهاء ، وقيل : هو أن يتوكأ على عصا .

وأما علة النهي قيل : لأنه فعل المتكبرين ، فلا يليق بالصلاة ، وقيل : لأنه فعل اليهود ، وقيل فعل الشيطان) .

ثالثا : منهجه في ترجمة أسماء الصحابة والرواة وعلماء المذهب وغيرهم : أحسن النووي إذ أخرج سفره من ثنايا المصنفات مصفى ، و أجمله بشيء من ترجمة اللامعين حتى بلغ القدر المعلى ، فازدان كتابه بمنهج عرض فيه طرفا من سير الصحابة والرواة والعلماء عرضا مختصرا . قال النووي : وأبين فيه ما وقع في الكتاب من ألفاظ اللغات ، و أسماء الأصحاب ، وغيرهم من العلماء ، والنقلة والرواة مبسوطا في وقت ، ومختصرا في وقت بحسب المواطن والحاجة ... يتأكد هذا المنهج من خلال المثالين الآتيين : ا- مثال على ترجمته للصحابة ورواة الحديث : - ذكر الشيرازي في المهذب حديثا روته أم المؤمنين عائشة رضي الله عنها) ، فترجم النووي في شرحه لها بقوله : " عائشة رضي الله عنها تكني : أم عبد الله ، كنيت بابن أختها أسماء عبد الله بن الزبير ، وهي عائشة بنت أبي بكر عبد الله بن عثمان ... " . ب- مثال على ترجمته لعلماء المذهب : عرض الشيرازي في مسألة قولين لأبي اسحاق و ابن القاص ، فترجم النووي لهما ، فقال : اذكر المصنف أبا إسحق ، وابن القاص ، فأما أبو إسحق فهو المروزي ، واسمه إبراهيم بن أحمد ، وهو صاحب أبي العباس بن سريج ، انتهت إليه رياسة بغداد في العلم ... وأما أبو العباس بن القاص بتشديد الصاد المهملة ، فاسمه أحمد بن أبي أحمد إمام جليل ، وهو صاحب ابن سريج أيضا ، وعنه أخذ الفقه أهل طبرستان ... رابعا : منهجه في اللغة ، وضبط الألفاظ : أوتي كتاب المجموع نصيبا موفورة من علم اللغة ، حتى أضحى هذا الفن منهجا متبعا يستدعيه الإمام عند تعرضه للمبهمات و الخفيات من الألفاظ والكلمات ، مستعينا في ذلك بأرباب اللغة و أساطينها

يحاول من خلال هذا المنهج أن يفصفص الكلمة ، ويشرح اللفظة ، ويبرز المعاني الحقيقة ، و يمكن أن نمثل لذلك بمثالين : المثال الأول : ذكر الشيرازي أن أول وقت العشاء إذا غاب الشفق ، فأوضح النووي هذه الكلمة من حيث اللغة ، فقال : " المعروف عند العرب أن الشفق الحمرة ، وذلك مشهور في شعرهم ونثرهم ويدل عليه أيضا نقل أئمة اللغة ، قال الأزهري : الشفق عند العرب الحمرة

...) المثال الثاني : قال الشيرازي : ستر العورة واجب . قال النووي : قال أهل اللغة : سميت العورة لقبح ظهورها ، ولغض الأبصار عنها ، مأخوذة من العور ، وهو النقص والعيب والقبح ، ومنه عور العين ، والكلمة العوراء القبيحة .

خامسا : منهجه في الأحكام الفقهية : إن مقصد هذا الكتاب و عمدته ؛ بيان الأحكام الفقهية ، فهي صلب الكتاب وأصله ، وما سواها من العلوم خادمة لها ، معينة على فهم مدلولها ، قال النووي : وأما الأحكام فهو مقصود الكتاب ، فأبالغ في إيضاحها باسهل العبارات لقد تميز كتاب المجموع ، وتبوأ مصاف الأوائل لما عرض مصنفه المسائل الفقهية فيه وفق منهج متكامل ، وترتيب متدرج وشامل في يسر وسهولة ، يتضح ذلك من خلال ما يلي من بنود متتالية : 1- تقسيم المسالة ، وترتيبها ، والتدرج في عرضها عرض الإمام النووي المسائل الفقهية بترتيب جميل ، وتقسيم حسن ، وشمولية محكمة وأحاطت بالمسألة و عالجتها من جميع جوانبها ، يظهر ذلك من خلال هذا التفصيل : يبدأ النووي بعرض جملة من كلام الشيرازي في المسألة ، ثم يثني بشرح هذه الجملة شرحا مفصلا ، فيبدأ بالأحاديث التي أوردها صاحب المهذب ، فيصدر حكمه عليها ، مبينا درجتها ، مميزا بين صحيحها وضعيفها ، ثم يأتي على بيان الأسماء التي ساقها الشيرازي من رواة و غيرهم ، فيضبط لفظها ، ويترجم لأصحابها ، ثم يتعرض للألفاظ المذكورة في المتن ؛ فيبين مدلولها من حيث اللغة ، ويشرح معناها ، وبعد ذلك يشرع في بيان الأحكام الفقهية) يتأكد هذا المنهج المثالي من خلال هذا الشاهد الأتي :

تحدث الشيرازي في المهذب عن حكم المضمضة والاستنشاق ، وأورد أحاديث في فضلهما ، وما يتعلق بهما من أحكام ، منها حديث عمرو بن عبسة ، قال : قال رسول الله : " ما منكم رجل يقرب وضوءة فيتمضمض ويستنشق فينتثر إلا خرت خطايا وجهه وفيه وخياشيمه ... عقب النووي على هذه الجملة بالشرح والبيان وفق التفصيل السابق ، فقال : " هذا الفصل فيه جمل وبيانها بمسائل : - إحداها في الأحاديث : أما حديث عمرو بن عبسة فصحيح ، رواه مسلم في صحيحه في أواخر كتاب الصلاة .... - المسألة الثانية : في الأسماء : " أما عمرو بن عبسة فبعين مهملة ، ثم باء موحدة ، ثم سين مهملة مفتوحات ... ، كنيته أبو نجيح السلمي ، قدم على النبي * مكة . - المسالة الثالثة : في اللغات والألفاظ : " الخياشيم جمع خيشوم ، وهو أقصى الألف . - المسألة الرابعة في الأحكام افالمضمضة والاستنشاق سنتان ... ٢- عرض نصوص الإمام الشافعي ، وجميع أقوال أصحاب المذهب الواردة في المسألة ، مع بيان الرأي الراجح المعتمد منها ذكر الإمام النووي في مقدمة مصنفه أنه حرص على نقل نصوص الإمام الشافعي من كتبه الواردة في المسألة ، وعبر عن

اهتمامه بتتبع جميع كتب أصحاب المذهب من المتقدمين والمتأخرين إلى زمانه ، وكشف النقاب عن الاختلاف الشديد الذي وقع بين علماء المذهب في القول المعتمد ، بحيث لا يحصل للمطالع وثوق بكون ما قاله مصنف منهم هو العمدة الراجح من بين الأقوال ، و الطرق والأوجه ، ولهذا أعلن أنه لن يترك قولا ، ولا وجها ، ولا نقلا حتى ولو كان ضعيفا ، أو واهيا إلا وذكره ، وأظهر عن سبب ذكره للضعيف ؛ من أجل تضعيفه ، والواهي لرده و تزييفه ، ليخلص بعد عملية التمحيص والغربلة ، إلى بيان الراجح من مجموع الأقوال ويمكن أن تمثل لما ذكره يقول النووي : مذهبنا أنه لا يصح التيمم إلا بتراب ... وتظاهرت عليه نصوص الشافعي ، وحكى الرافعي عن أبي عبد الله الحناطي) أنه حكي في جواز التيمم بالذريرة ... والأحجار المدقوقة ، والقوارير المسحوقة وأشباهها ، قولين للشافعي ، وهذا نقل غريب ضعيف شاذ مردود ، إنما أذكره للتنبيه عليه ؛ لئلا يغتر به 3- عرض أقوال السلف ومذاهب الفقهاء في المسألة مع ذكر أدلتهم . مما تميز به النووي في كتابه أنه لم يقتصر على ذكر المذهب في المسألة ؛ بل ضم إليه آراء العلماء المتنوعة ، وأضاف إلى مجموعة أقوال أصحاب المذاهب المختلفة ؛ حتى أصبح هذا المصنف في فقه لا يقارن ؛ لما نسج على منوال الفقه المقارن ، ويحسن أن نستشهد لهذا المنهج الراقي بما يأتي من مثال توضيحي : قال النووي في مذاهب العلماء في الجورب قد ذكرنا أن الصحيح من مذهبنا أن الجورب إن كان صفيقا ، يمكن متابعة المشي عليه ، جاز المسح عليه ، وإلا فلا ، وحكي ابن المنذر إباحة المسح علي الجورب عن تسعة من الصحابة ، علي ، وابن مسعود ... ، وأحمد ، واسحق ، وأبي ثور ، وأبي يوسف ، ومحمد ، وكره ذلك مجاهد ... ومالك والأوزاعي ، وحكي أصحابنا عن عمر ، وعلى رضى الله عنهما جواز المسح على الجورب ، وإن كان رقيقا ، وحكوه عن أبي يوسف ، ومحمد ، وإسحق ، وداود ، وعن أبي حنيفة المنع مطلقا ، وعنه أنه رجع إلى الإباحة لم يكتف النووي بذكر الأقوال الواردة في المسألة ؛ بل أردف لكل قول أدلته ، ثم أتبعها بالمناقشة ، وسيأتي بيان ذلك في الفصول القادمة ، كما أنه رحمه الله راعي الأمانة العلمية في نقله للمذاهب الفقهية ، والآراء المذهبية والأقوال المتعددة ، وقد أفصح عن ذلك في المقدمة ، فقال : " وأكثر ما أنقله من مذاهب العلماء من كتاب الإشراف والإجماع لابن المنذر ، وهو الإمام أبو بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري الشافعي القدوة في هذا الفن ، ومن كتب أصحاب أئمة المذاهب ، ولا أثقل من كتب أصحابنا من ذلك إلا القليل ؛ لأنه وقع في كثير من ذلك ما ينكرونه . 4- عرض فروع متممة وزوائد ملحقة لأصل المسالة لم يقتصر النووي على شرح ألفاظ المهذب فحسب ، بل أضاف فروعا تتم بها أصل المسألة ، وأثري كتابه بزوائد أعظم بها الفائدة ، حتى ثقل كتابه بفنون العلم والمعرفة ، يدل لهذا المنهج المسدد شهادة مثال واحد ، وإليك بيان الشاهد : ذكر الشيرازي أن المستحب للمصلي أن ينظر إلى موضع سجوده ، ثم ساق دليل المسالة ، فأردف النووي شرحه لها ، ثم

أضاف فرعا تمم به الفائدة ، فقال رحمه الله معقبا : فرع : أما تغميض العين في الصلاة ، فقال العبدرى من أصحابنا : يكره أن يغمض المصلى عينيه في الصلاة ، قال : قال الطحاوي : وهو مكروه عند أصحابنا أيضا ، وهو قول الثوري ، وقال مالك : لا بأس به في الفريضة والنافلة ، دليلنا أن الثوري قال : إن اليهود تفعله ، قال الطحاوي : ولأنه يكره تغميض العين ، فكذا تغميض العينين ، هذا ما ذكره العبدري ، ولم أر هذا الذي ذكره من الكراهة لأحد من أصحابنا ، والمختار أنه لا يكره إذا لم يخف ضررا ؛ لأنه يجمع الخشوع ، وحضور القلب ، ويمنع من إرسال النظر ، وتفريق الذهن .

سادسا : منهجه في الأسلوب والعرض : إن الناظر في مؤلفات الأقدمين يجد أن كثيرا منها امتازت بقوة الكلمة ، مع صعوبة العبارة ، والتي لا يمكن الوصول إلى مدلولها ، وبلوغ معانيها إلا بشق الأنفس ، وتكرار النظر والتأمل ، وفي حق من أوتي قسطا و افرا من العلم ، وقليل ما هم ، وهذا خلاف ما عليه كتاب المجموع الذي حسن بجمال الشرح ، وجمل بقوة الطرح ، مع سهولة العبارة ، وروعة الأسلوب ، والمبالغة في الإيضاح ، مما يتيسر للمبتدئين فضلا عن طلاب العلم والعلماء فهمه دون كلفة ومشقة ، وهذا منهج اتبعه النوري ، وصرح به : فقال رحمه الله : ثم إنى أبالغ إن شاء الله تعالى في إيضاح جميع ما اذكره في هذا الكتاب وإن أدى إلى التكرار ، ولو كان واضحا مشهورة .

نظرة القرآن الكريم لحرية الاعتقاد على مستوى الفرد والمجتمع

يوسف سماح، طالب ماجستير

الأستاذ الدكتور/ أجدر أكوموش-جامعة أنقرة للعلوم الإجتماعية

-جامعة أنقرة للعلوم الإجتماعية

الملخص البحثي

إنّنا نعلم جميعا أنّ كل.القرآن الكريم هو مصدر التّشريع الأساسي في الدين الإسلامي فهو المشّرع الأول للحقوق والحريّات الكتب المقدسة للديانات السّماوية تنص على أنّ الله تعالى كرّم الإنسان وفضّله على كثير من خلقه، ومن مظاهر تكريمه له أن خلقه حرّا، وميزّه بالعقل الذي ترتّب عنه التّكليف، فهو مخير بين الإيمان أو الكفر وبين فعل الخير أو فعل الشّر، وتعتبر حرية الاعتقاد أساس هذا الاختيار. إنَ تجسيد هذه الحريّة وفق المعايير التي وضعها القرآن الكريم ستترك أثارا إيجابية على حياة الأفراد بصفة خاصة وعلى المجتمعات بصفة عامة، فتحفظ كرامة كل إنسان بضمان الحرية التي كرّمه الله بها.

هناك العديد ممن يعتقدون بأنَ القرآن يسلب الإنسان حريته في الاعتقاد وأنه يهدف إلى القضاء على التنوع الثقافي والفكري للمجتمعات، حتّى أنّه يوجد من قال بأنّ القرآن لا يعترف بتاتا بهذه الحريّة، ففي نظرهم للقرآن الكريم تعارض مع الحقوق والحريّات الأساسية للإنسان التي سطّرتها القوانين والدساتير الدولية، وهذا طبعا حسب فهمهم لنصوصه وتأويلاتهم لها. تعمل هذه الدراسة على مناقشة ومحاولة استنباط النظرة القرآنية لأحد أهم قضايا حقوق الإنسان وهي حرية الاعتقاد. وتعتمد الدراسة على المنهج الاستقرائي في جمع المعلومات، حيث تقوم بتتبع الآيات القرآنية وبعض الأحاديث النبوية المتناولة لحرية الاعتقاد. وذلك من خلال الإجابة على السؤال الرئيسي التالي: هل ينص القرآن على حرية الاعتقاد ويشرعها كحق من حقوق الإنسان؟ وما منهجه في تشريعها؟.

من النتائج المتوقعة للبحث إظهار وتبيين الموقف الحقيقي للقرآن الكريم من حق الإنسان في حرية الاعتقاد على المستوى الفردي والإجتماعي.

الكلمات المفتاحية: القرآن الكريم، حريّة الاعتقاد، حقوق الإنسان، الفرد، المجتمع.

مقدمة:

تعتبر حرية الاعتقاد رمزا من الرموز المميزة للإنسان، فهي تضمن الاستقرار وتحقق التعايش في ظل الاختلاف. لذلك تحتل حرية الاعتقاد الصدارة على مستوى الحقوق والحريات العامة للإنسان، إذ لها مكانة هامة في بناء المجتمع الأنسب للإنسان الفرد؛ والحضارة الأمثل للبشرية جمعاء. كما تعلب الدور الأكبر في نبذ العنف ومحاربة التمييز العنصري والقضاء على التطرف الديني.

في السنوات الأخيرة أخذ المجتمع الدولي يدعو بإلحاح إلى محاربة الإرهاب وضرورة القضاء عليه بجميع أشكاله وصوره، ويعتبر الإرهاب الديني الذي هو في حقيقته خرق لحرية الاعتقاد من بين الأشكال الإرهابية المستهدفة بالمكافحة في عصرنا الحالي؛ من طرف الدول والأنظمة بكل الوسائل والطرق الممكنة. ومن هنا تظهر أهمية هذه الدراسة كون موضوعها يمس جانبا يعتبر من أهم جوانب الحرية وأكثرها حساسية في مجال النشاط الفكري للإنسان. إن للبحث أهمية كبيرة على جميع المستويات لكن تزداد أهميته على المستوى الإسلامي بسبب كثرة التيارات والتنظيمات الإسلامية وارتفاع وتيرة التنازع فيما بينها حول القضايا الدينية والفكرية؛ وهذه الأخيرة من شأنها أن تؤدي إلى حدوث فتنة عظيمة في الأمة.

. 59تنفيدا لأمر الله تعالى: {فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ}سورة النساء الأية تقوم هذه الدراسة على الفصل في أهم المسائل المتعلقة بحرية الاعتقاد وعلى رأسها الردة وتشريع الجهاد انطلاقا من دستور القرآن الكريم. بناءا على هذا جاءت الدراسة مجملة في ستة محاور رئيسية مقسمة كالتالي: المحور الأول تطرقنا فيه إلى مفهوم حرية الاعتقاد؛ وبعدها تناولنا سياق ظهورها التاريخي في المحور الثاني، أما في المحور الثالث فقد درسنا فيه نصوص حرية الاعتقاد في القرآن الكريم وأشرنا فيه إلى نمادج من السنة النبوية حول حرية الاعتقاد، ورابعا ذكرنا الحكمة من تشريع القرآن الكريم لحرية الاعتقاد والضوابط التي وضعها القرآن الكريم في تشريعها، وفي المحورين الأخيرين فصلنا فيهما بين الردة وتشريع القرآن الكريم للجهاد وعلاقة ذلك بحرية الاعتقاد.

1-الإطار المفاهيمي للبحث:

إن طبيعة البحث تتطلب التطرق إلى بعض المفاهيم، لذلك ابتدأنا بالمفاهيم الرئيسية للدراسة "الحرية" و"الاعتقاد" ثم مفهوم مركبهما الاضافي "حرية الاعتقاد". كما أشرنا إلى مفهوم الحرية في الفلسفة باعتبارها أم العلوم، وكذلك ذكرنا علاقتها بحقوق الإنسان حتى يتضح مفهومها أكثر، وبعدها ذكرنا المفهوم الإجتماعي لحرية الاعتقاد في القرآن.

1.1-مفهوم الحرية: إن كلمة الحرية من أكثر الكلمات تأثيرا في مشاعر الناس وأحاسيسهم. ففي اللغة هي: "مصدر الحُرّ".[a]، وجاء في لسان العرب: "الحر: حية دقيقة مثل الجان أبيض"[b]. ويقصد بالحرية في اللغة الخلوص من الشوائب أو الرق أو اللؤم، والحرية هي خلاف العبودية.[c] إن ما يستنتج من خلال هذه المعان اللغوية هو أن الحرية هي تخليص النفس من استعباد الغير لها.

a أبو إبراهيم بن الحسين الفارابي، معجم ديوان الأدب، تحقيق أحمد مختار عمر، مؤسسة دار الشعب للصحافة والطباعة والنشر، القاهرة، [د ط]، 1424هـ، 2003م، ج3، ص28.

b محمد بن مكرم بن على أبو الفضل جمال الدين ابن منظور الأنصاري، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ط3، 1414هـ، ج4، ص183.

c ينظر إلى: مجمع اللغة العربية بالقاهرة (إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار)، المعجم الوسيط، دار الدعوة، دون معلومات النشر، ج1، ص165، ج2، ص580.

أما في الاصطلاح فهي: "الخروج عن رق الكائنات وقطع جميع العلائق و الأغيار"[a]. إن ما يفهمه القارىء لهذا التعريف هو أن الإنسان الحر هو الذي لا ترتبط خصوصياته أو إحداها مع أي كائن حي أو ميت، فإذا إرتبط الإنسان بإحدى خصوصياته مع كائن واحد فقط فهو ليس حرا.

وأيضا عرّفت الحرية بأنّها: "لا تخرج عن كونها قدرة الإنسان على اختيار سلوكه بنفسه مع الأخذ في الاعتبار القيود التي يضعها القانون"[b]. وهذا التعريف من أحسن التعاريف عن الحرية إذ أن أن قائله قيد الحرية بما يوافق العصر ويخدم المجتمع ويحفظ حقوق جميع الناس، ومقولة: حريتك تنتهي عندما تبدأ حرية الآخرين، نجد محتواها في مضمون ذلك التعريف؛ فقد قيدت الحرية فيه بالقيود التي يضعها القانون، وهنا يضمن الإنسان حقه في الحماية من أذية الآخرين، وفي المقابل يملك كل فرد حقه في اختيار أفعاله التي لايخالف بها القانون ويراها مناسبة دون تدخل أي أحد في ذلك، وإن التدخل في هذا الاختيار يعتبر تعديا على حق الحرية ولذلك قيد صاحب التعريف الحرية بالضوابط والقوانين التي يحددها القانون. وبهذا يحظى الجميع بحريتهم في اختيار وممارسة سلوكهم وتصرفاتهم

a علي بن محمد الشريف الجرجاني، التعريفات، ضبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ط1، 1403هـ، 1983م، ج1، ص86.

b أحمد رشاد طاحون، حرية الاعتقاد في الشريعة الإسلامية، ايتراك للنشر و التوزيع، مصر، القاهرة، ط1، 1998م، ص33.

بكل راحة بعيدا عن أي ضغط، وفي نفس الوقت يضمن الجميع السلامة من تلك السلوكات والتصرفات؛ لأن الحرية لا يمكن أن تنتهك حقوق الإنسان لكونها إحدى تلك الحقوق.

وأحيانا: "يقصد بالحرية قدرة الإنسان على فعل الشيء أو تركه بإرادته الذاتية وهي ملكة خاصة يتمتع بها كل إنسان عاقل ويصدر بها أفعاله، بعيداً عن سيطرة الآخرين لأنه ليس مملوكاً لأحد لا في نفسه ولا في بلده ولا في قومه ولا في أمته"[a]. إن ما يميز هذا التعريف عن التعريف الذي قبله أنه لم يذكر فيه تقييد لمعنى الحرية بالشكل المباشر وإنما نجده في محتواه؛ وقد فصل معناها حيث أن الحرية هي فعل الإنسان لما يريد من أفعال وأقوال وتكون بإرادته المحضة، وهي شيء خاص وملك لكل إنسان (العاقل) وهنا لم يشمل التعريف الإنسان الغير العاقل ويفهم من هذا أن الإنسان الغير العاقل لا تعطى له الحرية التي تكون من إرادته، وهذا لأنه قد يريد أفعال تنتهك حق الآخرين؛ وهنا نجد تقييد الحرية في التعريف إذ هي ليست على إطلاقها بالنسبة لغير العاقل.

والحرية لا يمكن أن تكون تحت سيطرة أي إنسان، كما لا يمكن حرمانه منها لأنه خلق حرا، والإنسان مكرم بذلك فلا يمكن أن يستعبد أو يمتلك وتعدم إرادته وتستبدل بحرية وإرادة الآخرين.

aعلي بن نايف الشحود، مفهوم الحرية بين الإسلام و الجاهلية، ط1، 1432هـ، 2011م، ج1، ص9.

2.1-الحرية في الفلسفة: إن مفهوم الحرية حار فيه الفلاسفة قديما وحديثا و وضعوا له التصورات المختلفة والمتقابلة كل على شاكلته حسب تصوره وفكره، وقد اقتصرنا في هذا ذكر أراء الفيلسوفين سقراط وأفلاطون حول الحرية، لكونهما من أعظم فلاسفة التاريخ.

إن الحرية عند سقراط (حوالي 469-399ق م) هي "فعل الأفضل، وهذا يقتضي معرفة الأفضل مسبقا، فعاد الأمر إلى المعرفة "[a]. أما عند أفلاطون (حوالي 428-347 ق م) فهي "وجود الخير الذي هو الفضيلة، والخير محض يراد لذاته ولا يحتاج إلى أي شيء آخر، والحر عنده هو من يتوجه فعله نحو الخير. وهكذا الفيلسوفان الكبيران ردا الحرية إلى الميدان الأخلاقي"[b].

نرى من خلال التعريفين المذكورين أن مفهوم الحرية في الفلسفة يتناول الجانب الإيجابي فسقراط يبني الحرية على المعرفة فالمعرفة هي التي تنتج وتصنع الحرية ثم تتجسد هذه الحرية في فعل الأعمال الصالحة والخيرة، وكذلك أفلاطون يرى بأن الحرية هي الإحسان إلى الغير، وأن الإنسان الحر هو الذي يحسن إلى الناس بمساعدتهم واعانتهم.

aبدوي عبد الرحمان، موسوعة الفلسفة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ط1، 1974م، ج1، ص458.

bالمرجع نفسه، ج1، ص458.

إن ما يلفت الإنتباه هنا هو أن هذه التعاريف الفلسفية للحرية ذات أهمية بالغة، فهي توازي وتربط بين الحرية والأخلاق، فكما أن للأخلاق في مجتمعاتنا أهمية عظيمة كذلك للحرية أهمية كبيرة لا تقل قيمة عن أهمية الأخلاق. وهذا ما سنعرضه في العنصر الموالي.

3.1-الحرية وعلاقتها بحقوق الإنسان: إن العلاقة بين الحرية وحقوق الإنسان هي "المنارة والأمل والطموح ولكن بعد حق الحياة وقيام هذا الحق على مبدأ الكرامة الإنسانية فإن حقوق الإنسان تتعلق بذات الإنسان وأمواله وحقوقه المادية والمعنوية وكلها تدور إجمالا حول كرامة الإنسان التي يرتكز عليها حق المساواة وحق الحرية، وهذان حقان طبيعيان لأنهما ملازمان لطبيعة الإنسان أي أنه يتفرع عن حق الحياة: الحق في حماية الكرامة الإنسانية فالحياة هي الإحساس المادي بالشخصية الإنسانية والكرامة هي الإحساس المعنوي بها ولذلك فهما صنوان متلازمان في تقدير الشريعة "[a].

ومن نصوص المواثيق الدولية في حرية الاعتقاد وحقوق الإنسان نجد العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، حيث تنص المادة 17 على مايلي:

aوهبة الزحيلي، حق الحرية في العالم، دار الفكر، دمشق، سورية، ط1، 1421هـ، 2000م، ص14.

"1-لكل إنسان الحق في حرية الفكر والعقيدة والدين، ولديه الحرية في اتخاذ أو اعتناق أي دين أو معتقد يختاره، وفي الإعراب استقلالا، أم صحبة، وعلنا، أم خلوة، عن دينه أو معتقده، عبادة وممارسة وإقامة للشعائر وتعليما.

2-لا يجوز إكراه إنسان إكراها يخل بحريته، في اتخاذ أو اعتناق أي دين أو معتقد يختاره.

3-لا يجوز تقييد حرية الإنسان في الإعراب عن دينه أو معتقده إلا بالقيود التي يقررها القانون، وتقتضيها حماية السلامة العامة، أو النظام العام أو الصحة العامة أو الآداب العامة وحقوق الغير وحرياتهم الأساسية.

4-تتعهد الأطراف في هذا العهد باحترام حرية الآباء والأولياء الآخرين عند وجودهم في تأمين تعليم الأولاد المشمولين بولايتهم وتربيتهم دينيا وخلقيا وفقا لمعتقداتهم الخاصة"[a].

إن ما يمكن قوله عن الحرية بالنسبة لهذه التشريعات هو أن الحرية تتعلق بشخصية الإنسان وحقوقه المدنية والاجتماعية والدينية، فهي تمثل كرامة الإنسان وتتعلق بذاته وأمواله ودينه وفكره و وجدانه. فالحرية تضمن للإنسان العديد من الحقوق التي لا يمكن أن تتجسد إلا بالحرية، فمثلا إذا كان الفرد عبدا لأحد فإنه لن يتصرف في ماله كما يشاء ولن ينفقها كما يريد وبالتالي يضيع حقه في التصرف في

[a] المرجع نفسه، ص29.

ماله ومنه يضيع حقه في التملك ويصبح مملوكا هو وممتلكاته. ولذلك قلنا بأن الحرية أهمية كبيرة فهي تضمن للفرد العديد من الحقوق بل ولا يمكن لتلك الحقوق أن تتجسد إلا بالحرية.

4.1-مفهوم الاعتقاد: جرى استعمال لفظ الاعتقاد باشتقاقاته على وجهين، أحدهما لغوي والآخر اصطلاحي، فاللغوي كما جاء في معجم مقاييس اللغة:" الاعتقاد من عقد (العين والقاف والدال) أصل واحد يدل على شد وشدة وثوق، وإليه ترجع فروع الباب كلها. ومن ذلك عقد البناء، والجمع اعقاد وعقود، وعقدت الحبل أعقده عقدا، وقد انعقد، وتلك هي العقدة، وعاقدته مثل عاهدته وهو العقد، والجمع عقود ".[a] والاعتقاد هو "كلمة مفردة. جمعها اعتقادات وقولك في اعتقادي بمعنى: في رأيي"[b]. وفي القرآن الكريم{لَا يُؤَاخِذُكُمُ

a أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، 1399هـ، 1979م، ج1، ص654.

b أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب، ط1، 1429 هـ، 2008 م، ج2، ص1527.

اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ}سورة المائدة الآية 89. واعتقد الشيء بمعنى اشتد وصلب[a]، أي عندما يعقد الشيء يشتد وتزداد صلابته كالحبل مثلا إذا ربط وعقد صار أشد صلابة وقوة.

أما في الاصطلاح فيعرف بأنه:" اطمئنان القلوب على شيء ما يجوز أن ينحلَّ عنه. وهو: تصديق قاطع بشيء يُؤمن به مجموعة من الأشخاص والاعتقاد بحقّ الإنسان في الحياة الكريمة أساس التَّمدُّن والارتقاء"[b]. يفيد هذا التعريف البسيط بأن الاعتقاد هو ارتياح واطمئنان القلب إلى شيء ما ويكون هذا الشيء قابلا للانفصال عن القلب بسب أو بدون سبب وهو يخضع لإرادة القلب. ويكون الإنسان معتقدا إذا كان يؤمن ويصدق دون شك أو ريب في فكرة يعتقد بحقيقتها أو بما تؤمن به جماعة من الناس، ويمثل الاعتقاد في حياة الإنسان أحد أهم حقوق الإنسان لكونه أساس التطور والرقي إلى درجة الحضارة، إضافة إلى أنه على أساسه يتحقق الأمن النفسي.

ومن التعريفات التي ينبغي الوقوف عليها حول تعريف الاعتقاد أنه:" اعتناق فكرة والتسليم بصحتها، ويقوم على اعتبارات اجتماعية أو وجدانية أو عقلية وهو على درجات أقواها الراسخ الجازم الذي هو بمرتبة اليقين، وقد يكون ظنا، وفي أضيق معانيه التسليم

a ينظر إلى: مجمع اللغة العربية بالقاهرة (إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار)، المعجم الوسيط، مرجع سابق، ج2، ص614.

b أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، مرجع سابق، ج2، ص1527.

بشهادة إنسان لا لشيء إلا لأننا نثق به"[a]. لقد رأينا في هذا التعريف ما يميزه عن غيره من التعاريف السابقة التي ذكرناها فالاعتقاد في نظر صاحب هذا التعريف هو تبني الفرد لفكرة معينة قد تكون صحيحة وقد تكون خاطئة ولكنه يسلم بصحتها ويعتقد بذلك، ويكون هذا التبني للأفكار على درجات درجة اليقين ودرجة الظن، فاليقين وهو الأول وأقوى درجة من الظن فيكون راسخا في النفس مجزوما به في القلب، أما الثاني الظن وهو أقل درجة من القين، أي أن الفرد لا يكون جازما بفكرة ما ولكنه يظن بأنها صحيحة ويعتقد بها فكأنه يعتقد بها اعتقادا جازما ولكن مع التحفظ على صحتها.

3-مفهوم حرية الاعتقاد: حرية الاعتقاد هي:"أن يتمتع الإنسان بحق اختيار ما يوصله إليه تفكيره وتطمئن إليه نفسه من عقيدة أو رأي أي دون إكراه مع الأخذ بعين الاعتبار احترام سلامة النظام العام وأمن الأمة"[b]. إذن حرية الاعتقاد متعلقة بتمتع الإنسان بهذا الحق فيختار بما وصل إليه عقله وضميره وما يؤمن به ويشعر بالراحة والحب إتجاهه ومن حقه أن يعظمه إن أراد ذلك، وفي نفس الوقت يكون مرتاح البال إلى إيمانه الذي أمن به، ويكون هذا بمحض إرادته دون تدخل أحد ودون ضغط أو تهديد، وفي المقابل لابد من أن يراعي هذا المتمتع بحقه في حرية الاعتقاد مصلحة الأمة باجتناب ما يضرها، فمثلا لو اعتقد أحد مثلا بقتل من يخالفه فإن هذا الأمر لا يضر لكن تنفيده وتطبيقه على أمر الواقع يخل بمصلحة الأمن العام ويهدد سلامة الناس وأمنهم، لكن في المقابل إذا اعتقد بوجوب صلاة الضحى مثلا ووجوب أدائها كل يوم فإن هذا لا يضر بالمجتمع إن أقامها. ومنه يمكننا أن نقول بأن حرية الاعتقاد تتلخص في أن الإنسان

a عبد الرحمان الحللي، حرية الاعتقاد في القرآن الكريم، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، المغرب، ط1، 2001، ص20.

bصالح نعمان، الحرية الدينية في الإسلام وقوانين ومواثيق حقوق الإنسان، مخبر البحث في الدراسات العقدية ومقارنة الأديان جامعة الأمير عبد القادر للعلوم الإسلامية، قسنطينة، الجزائر، 1429هـ، 2008م، ص61.

له الحق في أن يعتنق أي تفكير يؤمن به ويطمئن إليه قلبه؛ لكن هذا لا يخول له أن يمارس اعتقاده بصفة مطلقة؛ فإذا كان تطبيقه لا يضر بالمجتمع ولا يمس حقوق الآخرين فله أن يتمتع بحقه في الاعتقاد كما شاء، أما إذا كان يضر بمصلحة الناس وحقوقهم فإن هدا لم يمكن تسميته بحرية الاعتقاد ولا يندرج تحت حقوق الإنسان لأن فيه إعتداء على حقوق الآخرين، لكن له أن يتمتع بحقه المعنوي والإيمان بفكره والاطمئنان إليه فقط. دون تطبيقه على أرض الواقع لما فيه من ضرر على الأفراد والمجتمع.

أما تشريع حرية الاعتقاد فهو:" عدم إكراه الغير على الدخول في الإسلام وعدم السماح بالتلاعب بالإسلام بالدخول فيه ثم الارتداد عنه".[a] و من هذا الكلام يتبين لنا معنى تشريع حرية الاعتقاد في الإسلام فعندما نشّرع هذا الحق (حرية الاعتقا) أي: نصدر فتوى بجوازه أو وجوبه؛ فإننا نقصد بذلك عدم إجبار أحد من غير المسلمين على اعتناق الإسلام، ولكي يحفظ الإسلام وتحفظ سمعته وتبقى هيبته فإن تشريع حق حرية الاعتقاد لا يعني أنك تملك الحق في اعتناقه متى شأت وتكفر به متى شأت في نظر صاحب التعريف؛ وهذا الأمر سنتعمق فيه خلال البحث ونخصص له مبحثا مستقلا لدراسته.

5.1-المفهوم الإجتماعي لحرية الاعتقاد في القرآن الكريم: يرى القرآن أن بناء الحضارات وتطوير المجتمعات قائم على الفكر الراقي الذي أساسه تحرير العقل من كل أنواع العبودية. كما يشير القرآن فيما يخص حرية الاعتقاد إلى العلاقة بين الفرد والمجتمع الذي ينتمي إليه أو يعيش فيه. لقد وضع القرآن حرية الاعتقاد موضع القضايا الشخصية والحقوق الأساسية للفرد، ويرى بأن تدخل المجتمع

[a] صالح نعمان، الحرية الدينية في الإسلام و قوانين و مواثيق حقوق الإنسان، مرجع سابق، ص61.

في هذه القضية بأي نوع من الأشكال انتهاكا لها. وأكد القرآن أكثر من مرة بأن المجتمع لن يتحمل المسؤولية العقدية للفرد ولا الفرد يتحمل تلك المسؤولية على المجتمع. قال تعالى{قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى}سورة الأنعام الأية 146.

إن القرآن يخرج حرية الاعتقاد من دائرة العادات والتقاليد وحتى المبادئ بصفة كاملة. فيرى أنه من الخطأ أن توضع في صورة محددة لتمثيل الهوية العقدية للمجتمع، لأن ذلك يجمد عقل الإنسان ويجرده من حقه المشروع في الاختيار والاعتقاد، كما يهدد المستقبل الفكري والعقدي للأطفال. فالقرآن له نظرة بعيدة المدى لحرية الاعتقاد؛ إذ هي تمثل مصير الأفراد ومستقبل المجتمعات.

يهدف القرآن إلى جعل القضية داخل إطار التعايش والتقبل والحوار. فالفرد يحق له الاعتقاد بماشاء به لكن عليه إحترام المجتمع وعدم استفزاز مشاعر أفراده،كما يمكنه دعوتهم وتعريفهم بعقيدته بالوسائل والطرق المشروعة والتي ليس فيها ضرر على المجتمع ولا اعتداء على عقائد أفراده. ويرى أنه يجب على المجتمع أن يحترم ويتقبل هذا الأمر وأن يتفاعل معه حسب ما يقتضيه القانون ويمجد الإنسانية. ومن حق المجتمع رفضه أوقبوله فهو ليس ملزم بأي شيء إتجاه الفرد.

2- السياق التاريخي لظهور قضية حرية الاعتقاد: في الحقيقة يصعب التكلم عن السياق التاريخي لحرية الاعتقاد لأنها قديمة قدم وجود الإنسان على سطح الأرض، وفي هذا القسم سنحاول أن نعرض النظرة التاريخية لهذه القضية.

1.2- في الحضارات القديمة: الحضارات القديمة عديدة ولا يمكن لنا في هذه الدراسة أن نتطرق لها جميعها، وإنما سنختصر على أشهرها وهما الحضارتين المصرية واليونانية.

1.1.2- الحرية في الحضارة المصرية القديمة: تميز المجتمع المصري القديم بأن الحكم فيه كان يقوم على شخص الملك وهو الفرعون بمرتبة إله. وقد ذكر القرآن الكريم هذه الحقيقة التاريخية فقال تعالى عن فرعون مصر: {فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ}سورة النازعات الآية 24، فتجبر على قومه وتكبر، فكانت الحرية في دلك العصر الحرية الفرعونية فقط، ففرعون وحده من يفعل مايشاء وكيف يشاء،

وإستخف قومه ولم يسمح لهم إلا بالإيمان به كإله و منعهم من حقهم في حرية الاعتقاد بمن يرونه في الحقيقة إله، فأرسل الله تعالى نبيه موسى عليه السلام لكي يطلب من فرعون أن لا يستعبد قوم بني إسرائيل ويتركهم ليعبدوا ربهم الذي خلقهم[a].

ومع مجيء سيدنا موسى عليه السلام يتبين لنا ظهور حرية الاعتقاد عندما طلب موسى من فرعون أن لا يستعبد بني إسرائيل وأن لا يكرههم ويلزمهم على الإيمان به كإله. فكان دور موسى عليه السلام بمثابة المحامي الذي دافع عن حقوق المصريين في حرية الاعتقاد وكان دفاعه البادرة الأولى لبداية ظهور حرية الاعتقاد في الحضارة المصرية القديمة والتي تعتبر من أشهر وأهم الحضارات التي عرفت عبر التاريخ.

2.1.2-الحرية في الحضارة اليونانية القديمة: لقد أخذت الحرية في العصر اليوناني القديم مدلولا أفضل من المدلول الذي عرفته الحضارة المصرية القديمة فالحرية عند اليونانيين كانت بمعنى المساواة بين المواطنين الأحرار، وإن عرضنا المشهد الفكري اليوناني فإننا سنندهش من روعته وتنوعه وكان سبب هدا التنوع هو القدر الكبير من الحرية الذي كان متاحا لأهل الفكر والأدب. ويعود الفرق في إهدار حقوق الفرد بين اليونان ومصر القديمة هو أن السلطة في مصر القديمة كانت بيد الإله الفرعون الذي كان بدوره يجرد

a ينظر إلى: أحمد رشاد طاحون، حرية العقيدة في الشريعة الإسلامية، مرجع سابق، ص7، 8، 27، 28 .

الناس من حقوقهم، أما في الحضارة اليونانية فلم تكن السلطة مرتكزة على يد سلطان واحد وإنما كان الحكم لأغلبية الشعب والذي يعرف بالديمقراطية[a].

إن الفرق بين حرية الاعتقاد في حضارتي مصر واليونان القديمين هو أن حرية الاعتقاد في العصر اليوناني كانت أفضل منها في العصر المصري الدي استبدلت فيه الحرية بحرية ومشيئة فرعون مما سلبهم تلك الحرية على عكس العصر اليوناني الذي تميز بالديمقراطية مما أدى إلى تجسيد العديد من حقوق الإنسان على أرض الواقع والتي كانت حرية الاعتقاد إحداهن.

2.2-**في الحضارة الإسلامية:** لم يكن مبدأ حرية الاعتقاد جديدا على الحضارة الإسلامية، فالإيمان في الشريعة الإسلامية يقوم على حرية الاختيار، فحرية الاعتقاد هي أساس التكليف في الإسلام، وقد عاشت الأقليات الدينية في ظل الحكم الإسلامي تنعم بحقها في ممارسة شعائر دياناتها وبحرية الاعتقاد منذ أن أقام رسولنا صلى الله عليه وسلم دولته حيث أعطى لليهود حقهم في العيش مع المسلمين في سلام وأمان[b]. إذا فحرية الاعتقاد ليست بالأمر الجديد على الحضارة الإسلامية فهي كانت موجودة ومعترفا ومعمولا بها منذ عهد النبي صلى الله عليه وسلم.

a ينظر إلى: المرجع نفسه، ص 10، 11، 124.

b ينظر إلى: زياد وسيلة، حرية الاعتقاد في المسيحية والإسلام، أطروحة دكتوراه، قسم العقيدة ومقارنة الأديان، كلية أصول الدين، جامعة الأمير عبد القادر للعلوم الإسلامية، قسنطينة، الجزائر، 2017م، ص29.

3-تقرير القرآن الكريم لحرية الاعتقاد: القرآن الكريم كتاب ربنا جلا وعلا يهدي إلى الحق المبين، وجاء ليرشد الناس إلى الحياة كريمة ويحفظ لهم حقوقهم وذلك من خلال تشريع العديد من العقوبات والحقوق والحريات، فيا ترى هل ينص القرآن الكريم على حرية الاعتقاد ويقر بأنها حق من حقوق الإنسان؟ وللإجابة عن هذا السؤال سوف نقوم بتقصي بعض الآيات القرآنية التي تناولت هذه الحرية وكذلك بعض الأحاديث النبوية الشريفة.

1.3-بعض الآيات المتعلقة بحرية الاعتقاد في القرآن الكريم: بلا شك تكلم القرآن الكريم عن حرية الاعتقاد في العديد من نصوصه ونظرا لكثرتها فإنه من الصعب عرضها جميعا، لذلك سنحاول أن نعرض أهم تلك الأيات المتضمنة لحرية الاعتقاد فيمايلي:

الآية الأولى: قال تعالى: {لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} سورة البقرة الآية256.

تعتبر هذه الآية أعظم أية في الاستدلال بها على تشريع القرآن الكريم لحرية الاعتقاد، ويقول ابن كثير في تفسيره لهذه الآية:" أي لا تكرهوا أحدا على الدخول في دين الإسلام فإنه بين واضح جلي دلائله وبراهينه لا يحتاج إلى أن يكره أحد على الدخول فيه، بل من هداه الله للإسلام وشرح صدره ونور بصيرته دخل فيه على بينة، ومن أعمى الله قلبه وختم على سمعه وبصره فإنه لا يفيده الدخول

في الدين مكرها مقصورا".[a] لقد قدّم لنا ابن كثير شرحا مبسطا سهل الفهم لهذه الآية معقول المعنى لا يمكن أن ينكره متشدد ولا علماني متساهل، فقد وضح من خلال قوله بأن الآية تنص على عدم الإكراه على الدخول في دين الإسلام، فهو دين واضح لا يؤمن به إلا شخص هداه الله تعالى، ولا يكفر به إلا من ختم الله على قلبه. فمن ختم الله على قلبه لن يؤمن بما يقتضيه الإسلام حتى ولو أكره على الدخول فيه، ومن أمن به بصدق وبقلب منيب فإنه لا يكفر به ولو أكره على الخروج منه. وهذه الآية صريحة اللفظ: فقول الله "لا إكراه" يعني أنه نهي من الله تعالى على الإكراه ثم خصص هذا الإكراه بالدين، وهذا يدل على خطورة الإكراه في الدين لذلك خصه الله تعالى بالذكر، ومن يكره الناس على دين الإسلام فإنه يكون بفعله هذا قد خالف أمر الله وقد عصاه ويستحق العقاب.

الآية الثانية: قال تعالى: {وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ} سورة يونس الآية99.

في هذه الآية الكريمة يخاطب الله تعالى نبيه محمد صلى الله عليه وسلم حول قضية إيمان الناس وكفرهم به، فقال الله له يا محمد لو قضت مشيئتي أن يؤمن بي كل مخلوق على الأرض لأمن ولكن مشيئتي أن لا يؤمنوا بي جميعا، وهذه هي سنة الله في خلقه لعباده. وهذا ما جاء في قول الله تعالى: {هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} سورة التغابن الآية 2، فسنة الله في

a أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع، ط2، 1420هـ، 1999م، ج1، ص 682.

الخلق هي أن يكون في الناس مؤمنين وكافرين. وعلى ضوء هذه الآية الكريمة نستنتج أن الإكراه على اعتناق الإسلام يعني بدوره التدخل في مشيئة الله تعالى وسنته التي قضت أن يكون من عباده مؤمنين وكافرين.

الآية الثالثة: قال تعالى: {وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ سورة الكهف الآية29.

هذه الأية هي "خطاب من الله تعالى لكفار قريش، يحمل التهديد والوعيد لهم يوم القيامة بتحميلهم جزاء أعراضهم عن الدين الحق، بعد أن بنيت آياته وقامت الحجج عليهم"[a]. يتبين لنا من نص الآية الكريمة والنص المذكور سابقا أن الله تعالى قد بين الحق للناس جميعا وتوعد الكافرين والظالمين بالعذاب الشديد، وكلف الله تعالى الإنسان وجعله حرا الاختيار بين العذاب والنعيم بأن يختار بين الكفر والإيمان. أما وجه الاستدلال على حرية الاعتقاد من الآية الكريمة هو نصوصها على حرية الإنسان في الاختيار بين الإيمان بالله ليكون لها النعيم أو الكفر به ويكون لها العذاب يوم القيامة.

الآية الرابعة: قال تعالى: {قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ}سورة هود الآية28.

aقجور عنتر، حرية الأقليات الدينية بين الإسلام والمسيحية، رسالة دكتوراه، قسم العقيدة ومقارنة الأديان، كلية أصول الدين، جامعة الأمير عبد القادر، قسنطينة، الجزائر،2011، 2012م، ص 103.

في هذه الآية الكريمة يخاطب نوح عليه السلام قومه الدين لم يؤمنوا به فقال لهم إذا كنت أنا على الحق وكنتم على الضلال، ورغم دعوتي لكم بالليل والنهار سرا وعلانية رفضتم التصديق والإيمان بما جئت به، فماذا عساي أفعل؟ هل أكرهكم على ما أنا عليه؟ ثم ما فائدة أن أكرهكم وأنت غير مقتنعين بما أقول لكم وقد كفرتم بي؟ ومنه نستنتج أن نوح عليه السلام رفض إكراه قومه على إتباع دين الحق على الرغم من علمه بكفرهم وضلالتهم. والله تعالى استحسن هذا التصرف من سيدنا نوح عليه السلام وذكره في القرآن وجعله حدثا خالدا حتى يكون عبرة لغيره ويقتدوا به في دعوتهم إلى الله.

الآية الخامسة: قال تعالى: {لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ}سورة البقرة الآية272.

يخبر الله تعالى في هذه الآية نبيه محمد صلى الله عليه وسلم بأن أمر هداية الناس وضلالهم ليس بيده وليس واجبا عليه وإن وظيفته محصورة في التبليغ فقط. أما الهداية فهي بيد الله وأمره ومشيئته. وأن من يهتدي هو الذي كتب الله له الهداية أما من لم يرد الله أن يهديه فإنه لن يؤمن حتى لو أراد ذلك، ويتبين هذا جليا في قول الله تعالى: {إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ}سورة القصص الآية56.

من خلال هذه الآيات العظيمة نستنتج بأن القرآن الكريم ينص على عدم الإكراه في دين الإسلام. وقد أنزل أمر النهي عن الإكراه على الأنبياء ينهاهم فيه إكراه قومهم على إتباعهم إن هم لم يؤمنوا بهم. فإذا كان هؤلاء الأنبياء من أعظم الناس وأشرفهم ومع ذلك يمنعهم الله من إكراه أقوامهم فكيف بمن هو أدنى منهم درجة ومنزلة. إن القول بتشريع القرآن على عدم الإكراه في دين الإسلام يدل على أنه يقر بحرية الاعتقاد ويعترف بها كحق من حقوق الإنسان بل ويدافع عنها أيضا.

2.3- نماذج عن حرية الاعتقاد في السنة النبوية: إن النبي صلى الله عليه وسلم قدوة لنا جمعيا في حسن الخلق وعاملة الآخرين.
فقد كان صلى الله عليه وسلم طيب القلب لين اللسان، وكان يحب جميع الناس ويحترمهم. فعن جابر بن عبد الله[a] قال:" كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم إذ مرت بنا جنازة فقام لها فلما ذهبنا لنحمل إذا هي جنازة يهودي فقلنا يا رسول الله إنما هي جنازة يهودي فقال إن الموت فزع فإذا رأيتم جنازة فقوموا "[b]. فهدا خلق من الأخلاق الحسنة للنبي صلى الله عليه وسلم. وهو تطبيق عملي لما أوحاه الله إليه من القرآن الكريم، فالنبي صلى الله عليه وسلم يأمر صحابته أن يحملوا جنازة يهودي ولم يأمرهم بالإمتناع عن ذلك بل رغبهم صلى الله عليه وسلم في حمل الجنائز بغض النظر عن الميت ولو كان يهوديا.

aجابر بن عبد الله بن عمرو بن حرام بن كعب بن غنم بن كعب بن سلمة وقيل في نسبه غير هذا، وهذا أشهرها، يكنى أبا عبد الله، روى عنه محمد بن علي بن الحسين، وعمرو بن دينار، وأبو الزبير المكي، وعطاء، ومجاهد، وغيرهم ، شهد العقبة الثانية مع أبيه وهو صبي، وقال بعضهم: شهد بدرا، وقيل: لم يشهدها، وكذلك غزوة أحد، توفي سنة أربع وسبعين، وقيل: سنة سبع وسبعين، بالمدينة. ينظر إلى: أبو الحسن علي الشيباني الجزري، عز الدين ابن الأثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة، تحقيق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، ط1، 1415هـ، 1994 م، ج1، ص 492.

bأخرجه أبو داود أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني، سنن أبي داود، تحقيق: شعَيب الأرنؤوط و محَمَّد كامِل قره بللي، دار الرسالة العالمية، ط1، 1430 هـ، 2009 م، كتاب أول الجنائز، باب: القيام للجنازة، برقم: 3174، ج5، ص 85.

إن الذي يفهم من حديث النبي صلى الله عليه وسلم هو عدم جواز التفريق بين المسلم وغير المسلم، وعند موت الإنسان يستحب حمل جنازته بغض النظر عن دينه. ومنه نستنتج أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يرفض ممارسة سياسة التمييز الديني والعقدي على غير المسلمين، والناس عند النبي صلى الله عليه وسلم سواسية كأسنان المشط، فقد روى أبو داود في سننه عن زيد بن أرقم[a] قال:" سمعت نبي الله – وفي رواية: كان رسول الله يقول في دبر كل صلاة -: الله ربنا ورب كل شيء أنا أشهد أنك أنت الرب وحدك لا شريك لك، اللهم ربنا ورب كل شيء أنا أشهد أن محمدا عبدك ورسولك، اللهم ربنا ورب كل شيء أنا أشهد أن العباد كلهم إخوة"[b]. ومن هذا الحديث يتأكد لنا أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يعتبر جميع من بعيش معه سواء كان يهوديا أو مسيحيا أخا له. وقد تبين لنا مدى عدله صلى الله عليه وسلم مع غير المسلمين فلم يفرض عليهم دينه ولم يجبرهم على ترك دينهم، بل تعهد لهم بحفظ دينهم وكنائسهم ومعتقداتهم.

[a]زيد بن أرقم بن زيد بن قيس بن النعمان بن مالك الأغر بن ثعلبة بن كعب بن الخزرج بن الحارث بن الخزرج بن ثعلبة الأنصاري الخزرجي، من بني الحارث بن الخزرج، كنيته أبو عمر، روى حديثا كثيرا عن النبي، و روى عنه: ابن عباس، وأنس بن مالك، وأبو إسحاق السبيعي، وابن أبي ليلى، ويزيد بن حيان، شهد مع علي صفين، توفي بالكوفة سنة ثمان وستين، وقيل: مات بعد قتل الحسين رضي الله عنه، ينظر إلى: أبو الحسن علي بن أبي الكرم الشيباني الجزري، عز الدين ابن الأثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة، مرجع سابق، ج2، ص 342.

[b]أخرجه أبو داود، سنن أبي داود، كتاب أبواب فضائل القرآن، باب ما يقول الرجل إذا أسلم، برقم: 1508، ج2، ص621.

إن حرية الاعتقاد حرية كفلها النبي صلى الله عليه وسلم للمسلمين وغيرهم ودافع عنها. فعاش الجميع في زمنه متمتعا بحقه في حرية الاعتقاد.

4-ضوابط حرية الاعتقاد وبعدها المقاصدي في القرآن الكريم: لحق حرية الاعتقاد مجموعة من الضوابط وبعد مقاصدي يميزها عن غيرها من الحقوق والحريات، وقد نص القرآن الكريم على هذه الضوابط كما نص أيضا على بعدها المقاصدي.

1.4-ضوابط حرية الاعتقاد في القرآن الكريم: ما نقصده بالضوابط هنا المبادئ والقواعد التي تنظم حرية الاعتقاد في القرآن، وقسمنا هذه الضوابط إلى ثلاثة أقسام وهي كالآتي:

1.1.4-الضابط العقدي: إن هذا الضابط يعتبر أهم ضابط من ضوابط حرية الاعتقاد، وذلك لأنه يحفظ للجميع حقوقهم ضمن الحدود والقوانين التي شرعها الله تعالى في القرآن الكريم.

يقول عبد العزيز زيدان:" عندما نتحدث عن ضوابط حرية الاعتقاد فالمقصود تنظيم تواجد أهل الذمة والمستأمنين[a] في البلاد الإسلامية وممارستهم لعبادتهم والاحتفال بأعيادهم الدينية، فلهم حرية العبادة شريطة ألا يكون فيها مساس بمشاعر المسلمين أو بعقيدتهم، وعلى الحاكم السماح لهم بذلك إذا لم ير مانعا من ذلك بأن لا يقع ضرر على المسلمين وأمن الفتنة"[b]. ما قصدقه صاحب النص هو أن لغير المسلمين الذين يعيشون في بلدان يكون الدين السائد فيها هو الإسلام؛ أنه من حقهم ممارسة طقوسهم الدينية التي اعتادوا على ممارستها في بلدانهم كالصلاة والاحتفال بالأعياد وغيرها من الشعائر، وفي المقابل يجب عليهم احترام المسلمين وعدم جرح مشاعرهم الدينية والمساس بعقائدهم والحرص الشديد على ذلك، فيجب عليهم الابتعاد عن الأمور التي تؤدي المسلمين مثل:" سب الإسلام والرسول صلى الله عليه وسلم والقرآن الكريم جهرة"[c]. وذلك لأنه يؤدي مشاعر المسلمين وعقيدتهم المتمثلة في المحبة الشديدة له. وكذلك يجب على المسلمين نفس الأمر في التعامل مع من يعيشون معهم من غير دينهم. إذا توفر هذا الجو من التعايش الديني فإن الأمة سيسودها الأمن وتخلوا من الفتن. ونشير إلى إن هذا الضابط يضيق ويتسع حسب المصلحة العامة والتي تختلف باختلاف الأحوال والتحديات التي معاهدة، أما ما كان من باب الاجتهاد يواجهها المسلمون في كل عصر. لكن دون أن نمنعهم ما منحهم القرآن والرسول بنص حديث أو

[a] هم الكفار المقيمون تحت ولاية المسلمين وفي دولتهم، بعقد ذمة أو هدنة أو أمان، ينظر إلى: منقذ بن محمود السقار، التعايش مع غير المسلمين في المجتمع المسلم، رابطة العالم الإسلامي، مكة المكرمة، ط1، 1427 هـ، 2006 م، ج1، ص4.

[b] عبد الكريم زيدان، أحكام الذميين والمستأمنين، مؤسسة الرسالة، بيروت، لبنان، ط2، 1408، 1988، ص85.

[c] ينظر إلى: يوسف القرضاوي، غير المسلمين في المجتمع المسلم، دار الشهاب، الجزائر، [د ط]، ص42. وعبد الكريم زيدان، أحكام الذميين والمستأمنين، مرجع سابق، ص121.

فيترك لتقدير علماء العصر. **2.1.4- الضابط الأخلاقي:** كما يحق لغير المسلمين الذين يعيشون مع المسلمين في مجتمعاتهم ممارسة شعائرهم الدينية، فإنه من باب العدل أن يكون للمسلمين الحق في ممارسة حياتهم الاجتماعية والأخلاقية كما لو كانوا في بلدانهم[a]. لقد أشرنا سابقا إلى ضرورة احترام ومراعاة مشاعر المسلمين، أيضا من باب العدل يجب أن يكون هذا الإحترام متبادل بين جميع أتباع الأديان، فمثلا إذا كان غير المسلمين لا يعترفون بتحريم الخمر ولا يعتبرونها أمرا غير عاديا؛ أو كانوا لا يرون حرجا في الزنى فإنه لا يحق لهم أن يفعلوا ذلك على مرأى من المسلمين أو فرض تلك الأمور عليهم مع العلم أنها تتنافى مع مبادئهم وقيمهم ودينهم.

3.1.4-الضابط الاجتماعي: يحق لغير المسلمين المستأمنين في المجتمعات الإسلامية أن يتعاملوا مع المسلمين في جميع المجالات وحتى الزواج من بعضهم البعض، ولكن يجب أن تكون هذه المعاملات تفي إطار النظام الاجتماعي السائد في المجتمع. كما يجب أن تكون مبنية على الصدق والإخلاص والابتعاد عن الخيانة والغدر والمكر والخديعة.

4.1.4-الضابط السياسي: إن المقصود بهذا الضابط هو:" كل ما يحقق استقرار الأمة وخاصة قضية الولاء إن الرسول -صلى الله عليه وسلم - في معاهدته ليهود المدينة جعلهم أمة مع المسلمين "[b]. ومعنى هذا الكلام أنه من حق جميع المواطنين العيش دون تفريق على أساس الدين حيث يتساوون في الحقوق والواجبات الدستورية. وكذلك يجب المساواة بينهم في العقوبات؛ فيجب معاقبة كل من يهدد

[a]ينظر إلى: عبد الكريم زيدان، أحكام الذميين والمستأمنين، مرجع سابق، ص177.

[b]عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعارفي أبو محمد، السيرة النبوية، دار الفكر، بيروت، لبنان، [د ط]، ص34.

أمن الدولة ويخل بنظامها العام. روي عن سلمة بن الأكوع[a] أنه قال:" أتى النبي -صلى الله عليه وسلم- عين جاسوس وهو في سفر فجلس عند أصحابه ثم انسل، فقال النبي-صلى الله عليه وسلم-أطلبوه فاقتلوه فسبقتهم إليه فقتلته..."[b]. فهذا الحديث خير دليل على كلامنا فهذا رسول الأمة يأمر بقتل الجاسوس ليس لأنه لايؤمن به بل حفاظا على أمن وسلامة البلاد.

عند الوقوف على قوله تعالى: {يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا} سورة النساء الآية28 ، وقوله سبحانه: {مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى} سورة طه الآية 2، نفهم أن الله تعالى أنزل شريعته السمحة لأجل تحقيق مصالح العباد وضمان حقوقهم وكرامته وليس من أجل شقائه وتضييق عليه. وتتضمن هذه الشريعة مجموعة من الأهداف و المقاصد يمكن أن نذكر أهمها فيمايلي:

2.4-البعد المقاصدي لحرية الاعتقاد في القرآن الكريم:

1.2.4- حفظ الدين: الغاية من تشريع شريعة الله لحرية الاعتقاد هو حفظ دين الإسلام {يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ} سورة التوبة 32. فقد قضت مشيئة الله أن يبقى ويصل إلى جميع البشر. ولكي يحفظ الإسلام فإنه

[a] سلمة بن عمرو بن الأكوع، يكنى أبا مسلم، روى عنه جماعة من أهل المدينة، غزا مع رسول الله سبع غزوات، توفي سنة أربع وسبعين، وهو ابن ثمانين سنة، ودفن بالمدينة. ينظر إلى: أبو الحسن علي بن أبي الكرم الشيباني الجزري، عز الدين ابن الأثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة ، تحقيق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، ط5، 1141هـ، 1994 م، ج5، ص479.

[b] أخرجه أبو داود، سنن أبي داود، كتاب الجهاد، باب الجاسوس المستأمن، برقم: 2653، ج3، ص48.

يجب أن يحفظ من جانبين "جانب الوجود وجانب العدم"[a]. يحفظ الدين من جانب الوجود باعتناقه والدعوة إليه لتحقيق الهدف الأسمى من {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ :ذلك وهو عبادة المعبود الله سبحانه وتعالى، وقد دلت آية في القرآن الكريم على هذا دلالة واضحة وهي قوله تعالى وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ}سورة الداريات الآية 56، وتكون هده العملية الإيمانية الدعوية هي الخطوة الأولى للحفاظ على وجود هدا الدين. أما حفظه من جانب العدم فيكون بالإقرار الحقيقي بالدين الإسلامي، فعندما يحصل الإقرار به وتطمئن إليه قلوب فإن الناس لاترتد وإن ارتدوا فإن عددهم سيكون قليل وفي المقابل يزداد إيمان المقرين به ويزداد تمسكهم به وهذه هي الخطوة الثانية لحفظ الدين من العدم فتبقى قداسته ويتوارث بين الأجيال جيلا عن جيل[b]. إذن نستنتج بأن الله تعالى شرع حرية الاعتقاد في القرآن الكريم لكي لمعتنقيه حقهم في الإيمانه به وممارسته شعائره؛ فيحفظ من الضياع.

2.2.4-حفظ كرامة الإنسان: لقد كرم الله تعالى جميع عباده من البشر فقال سبحانه: {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا}سورة الإسراء 70. توضح هذه الآية الكريمة تكريم الله تعالى للإنسان ومظاهر تكريم الله للإنسان كثير فقد كرمه بأن وهب له عقلا وأسجد له الملائكة وكرمه بأن خلقه حرا. وقد شرع القرآن الكريم حرية

aإبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي، الموافقات، شرح عبد الله دراز، المجلد الأول، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ط2، 1416، 1996، ص18.

bينظر إلى :محمد الغزالي، الإسلام والاستبداد السياسي، دار النهضة، مصر،ط1، ص149.

الاعتقاد للدفاع عن كرامة الإنسان، لأن الإنسان يفقد كرامته إذا عبد وملك. فشرع القرآن الكريم هذه الحرية لكي يحمي الإنسان من العبودية ويحضى بكامل تكريم الله تعالى له.

3.2.4- حفظ استقرار الأمة: لقد عرفنا سابقا أن حرية الاعتقاد هي حرية اختيار العقيدة وحرية ممارسة العبادة، وبالتالي فالإكراه في شكلين: الإكراه على الإعتناق، والإكراه على الترك. وكلاهما يؤثر على استقرار الأمة. إن إكراه الإنسان على اعتناق دين أو تركه يولد فينفسه الكره والحقد ويدفعه إلى الانتقام من الذي يكرهه على ذلك، فيسبب بذلك خرابا للأمة ويهدد استقرارها وينشر الرعب والخوف بين الناس. فكانت من حكمة الشريعة الإسلامية التي جاءت مجملة في القرآن الكريم أن دعت إلى حرية المعتقد، لأن الإكراه أمر يفضي إلى النفاق والفساد في المجتمع[a]. إن ما يمكن أن نستخلصه مما سبق أن القرآن الكريم يراعي مصلحة أمن الأمة جميعها دون استثناء، وللحفاظ على هذه المصلحة شرع حرية الاعتقاد للجميع.

5-حرية الاعتقاد وعلاقتها بتجريم الردة والعقوبة عليها في القرآن الكريم: تبين لنا فيما سبق أن القرآن الكريم قد نص على حرية الاعتقاد وأقرها كحق مشروع لكل إنسان ودافع عنها ونص على عدم الإكراه بصفة مطلقة. عندما نتكلم عن الردة وعقوبتها يأتي

aينظر إلى: الصادق القبودي، أسس بناء الشخصية من خلال القرآن الكريم وأثرها في حياة المسلمين، الدار التونسية للنشر، تونس، [د ط]،1989، ص172.

التساؤل عن علاقة حرية الاعتقاد بالردة، بمعنى: إذا كان القرآن الكريم قد نص على حرية الاعتقاد فلماذا يجرم الردة ويعاقب عليها؟ إن القرآن الكريم لا يتناقض ولا يضرب بعضه بعضا وسوف نبين لماذا جرم القرآن الكريم الردة وعاقبة عليها؛ والحكمة من ذلك.

1.5- مفهوم الردة: جاء في المعجم الوسيط:" الرِّدَّة: هَيْئَة الارتداد وَالرُّجُوع إِلَى الْكفْر بعد الْإِسْلَام"[a].يتبين لنا من خلال التعريف أن الردة في اللغة هي الطريقة التي يرتد بها الشيء، أو الصفة التي يكون عليها الشيء حين يرتد، وهي أيضا تطلق على من يرجع إلى الكفر بعد اعتناقه للإسلام. أما الردة في المعنى الاصطلاحي فهي:" كفر مسلم تقرر إسلامه بالشهادتين مختارا بعد الوقوف على الدعائم والتزامه أحكام الإسلام، ويكون ذلك بصريح القول، أو يفعل ما يستلزم الكفر لزوما بينا كإلقاء مصحف أو بعضه ولو كلمة أو حرقه فالردة في الإسلام هي أن يكفر من كان مسلما وكان مؤمنا استخفافا لا صونا ... الخ. يعني أنكر شيئا معلوما في الدين بالضرورة "[b]. بالشهادتين وموحدا لله تعالى وحده وكان ملتزما بأحكام الشريعة الإسلامية بما كان يؤمن به، ويكون هذا الكفر صريحا باللفظ، وقد يكون فيكون فاعل هذا؛ قد ارتد عن الإسلام. ارتداده عن فعل يقوم به مثل: رمي المصحف أو سب الله تعالى أو الأنبياء والملائكة،

aمجمع اللغة العربية بالقاهرة (إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر،محمد النجار)، المعجم الوسط، مرجع سابق،ص 338.

bنبيل قرقور، حرية المعتقد وحكم الردة في الشريعة الإسلامية، مجلة المنتدى القانوني، ع5، جامعة خيضر بسكرة، 2015م، ص241.

2.5- عقوبة الردة في القرآن الكريم: اختلفت الأراء حول عقوبة المرتد في الشريعة الإسلامية بين قتله واستتابته و فيما يأتي بيان هذين الحكمين:

1.2.5- قتل المرتد: عن عبد الله ابن عباس[a] رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من بدل دينه فاقتلوه"[b].
يدل الحديث المروي عن الرسول صلى الله عليه وسلم على تشريع قتل من يبدل دينه، فالذي يغير دينه الإسلام أو يكفر به ويعتنق دينا أخر فإن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله.

aعبد الله بن عباس بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف، أبو العباس القرشي الهاشمي ابن عم رسول الله صلى الله عليه وسلم كنيته ابن العباس، روى عن النبي صلى الله عليه وسلم وعن عمر، وعلي، ومعاذ بن جبل، وأبي ذر.و روى عنه: عبد الله بن عمر، وأنس بن مالك، وأبو الطفيل، وأبو أمامة بن سهل بن حنيف، وأخوه كثير بن عباس، وولده علي بن عبد الله بن عباس وجمع من الصحابة والتابعين، توفي سنة ثمان وستين، وهو ابن سبعين سنة، ودفن بالطائف. ينظر إلى: أبو الحسن علي الشيباني الجزري ، عز الدين ابن الأثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة، ص291.

bأخرجه: محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ط1، 1422ه، كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب حكم المرتد والمرتدة واستتابتهم، برقم 6922، 9ج، 15ص.

2.2.5- استتابة المرتد: هل يستتاب المرتد قبل قتله أم لا ؟ إذا ارتد مسلم فإن استتابته واجبة في غير الردة المغلظة المتأتية من عالم حاقد على الإسلام يكيد لأهله، والمقصود بالاستتابة عند الفقهاء: قيام العلماء بالتعرف على سبب ردته ثم مناقشته في سبب ارتداده ومطالبته بالعودة إلى الإسلام مع تعريفه بالآثار التي تترتب على ردته. ثم إمهاله ثلاثة أيام للتفكير وإعطاء الجواب قبل انقضاء المهلة فان تاب قبل منه وإن أبى يقتل[a].

3.2.5-أراء بعض العلماء حول قتل المرتد و أدلتهم: سنتعرض في هذا العنصر إلى بعض آراء مجموعة من العلماء المسلمين حول مسألة قتل المرتد من عدم ذلك.

أ-من القائلين بقتل المرتد:

الطاهر بن عاشور: يستدل الطاهر بن عاشور في مسألة قتل المرتد على بقوله تعالى:{وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}سورة البقرة الآية 217، فقال:" نحن نعلم أن المرتدين لا تحضر آجالهم عند الارتداد فيعلم السامع حينها أن المرتد يعاقب عقوبة شرعية وهي الموت، فتكون الآية المذكورة دليلا على

aناصر علوان، حرية الاعتقاد في الشريعة الإسلامية، دار السلام، الإصدار الأول، [د ط]، ص 116،117.

قتل المرتد"[a]. إن ما أراد الطاهر بن عاشور أن يبينه هو أن الآية ذكرت موت المرتد بعد ارتداده، ولكن المرتد إذا ارتد عن الإسلام فإنه لا يمت في حال ارتداه بل قد يعيش سنوات طويلة بعد ارتداده، ومنه ذكر الآية للموت أمر دال على أنه يقتل، فعندما يقتل يفارق الحياة وهو ميت وهذا هو المراد من الآية، فيكون حكم المرتد هو قتله حسب رأي الطاهر بن عاشور.

ب-من القائلين بعدم قتل المرتد:

{وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى **:وهبة الزحيلي:** يستدل وهبة الزحيلي على عدم قتل المرتد بقوله تعالى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ}سورة آل عمران الآية 72. فيقول في سبب نزولها:" أن طائفة من اليهود - كما قال ابن عباس- قالوا تعالوا نؤمن بما انزل الله على محمد وأصحابه غدوة، ونكفر به عشية، حتى نلبس عليهم دينهم، لعلهم يصنعون كما نصنع، فيرجعوا عن دينهم، فأنزل الله فيهم الآيتين المذكورتين"[b]. وجه استدلال وهبة الزحيلي على القول بقتل المرتد أن الآية تنص على سبب تشريع عقوبة الردة وهي القتل، فيذكر أن طائفة من اليهود اتفقوا على أن يشككوا المسلمين في دينهم ويضعفوا شوكة الإسلام، فجاءوا بخطة أن يتمثلوا الدخول في الإسلام في الصباح وفي المساء يعلنون كفرهم فيتحقق لهم ما أرادوا. أما اليوم فلا أحد يمكن أن

aمحمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي، تفسير التحرير و التنوير، الدار التونسية للنشر، تونس، [د ط]، 1984هـ، ج 2، ص 335.

bوهبة الزحيلي، حق الحرية في العالم، مرجع سابق، ص150.

يشكك المسلمين في إسلامهم بارتداده، ولا يمكن له أن يضعف شوكة الإسلام لأنه أمر ليس بالإمكان في زمان أصبح الناس فيه يدخلون في دين الله أفواجا.

نقول إن اختلاف علمائنا هو رحمة رحم الله بها أمة محمد صلى الله عليه وسلم، فلو قال كل العلماء بقتل المرتد لحصل الإكراه على اعتناق الإسلام؛ حتى ولو كره الناس ذلك فيظهر الحقد والكره لهذا الدين. ولو قال كل العلماء بعدم قتل المرتد وتساهلوا مع حكم الردة لكانت فتنة على المسلمين ولختلط عليهم أمر الدين.

6-حرية الاعتقاد و علاقتها بتشريع الجهاد في القرآن الكريم:

1-مفهوم الجهاد: معنى الجهاد في اللغة هو محاربة من يكون عدوا لك، وهو أن تبالغ في القتال في الحرب أو أن تتمادى الجهاد محاربة الأعداء، وهو: المبالغة واستفراغ الوسع في الحرب أو اللسان "[a]. أما في الإصطلاح باللسان، كما جاء في لسان العرب:"

aابن منظور، لسان العرب، مرجع سابق، ج3، ص 135.

فهو:" قتال مسلم كافرا غير ذي عهد لإعلاء كلمة الله أو حضوره له أو دخول أرضه له"[a]. فالجهاد هو أن يقاتل المسلم غير مسلم وليس له بينه وبين المسلمين عهد ويكون هذا القتال من أجل رفع كلمة الله ونصرة الحق.

2-بعض آيات الجهاد في القرآن الكريم: سنعرض في هذا العنصر بعض النصوص القرآنية التي تنص على الجهاد وتشرعه، وهي:

الآية الأولى: قال تعالى {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ}سورة التوبة الآية 73. في هذه الآية الكريمة يخاطب الله تعالى نبيه الكريم ويأمره بأن يقاتل الكفار وأيضا المنافقين، وأمره أن يكون غليظا معهم لا لينا سهلا؛ وأخبره جزائهم هو نار جهنم يوم القيامة. كما قال الزمخشري في هذه الآية:"جاهد الكفار بالسيف والمنافقين بالحجة، أغلظ عليهم في الجهادين جميعا، ولا تحابهم وكل من وقف منه على فساد في العقيدة فهذا الحكم ثابت فيه، يجاهد بالحجة، وتستعمل معه الغلظة ما

[a]ابن الرصاع محمد بن قاسم أبو عبد الله الأنصاري التونسي المالكي، الهداية الكافية الشافية لبيان حقائق الإمام ابن عرفة الوافية، المكتبة العلمية، ط1، 1350هـ،ج1، ص139.

أمكن منها "[a]. ومعنى قول الزمخشري هو أن الله تعالى أمر نبيه الكريم بأن يجاهد الكفار الظاهر كفرهم بمحاربتهم وقتلهم، أما المنافقين الباطن كفرهم والمدعون للإسلام فلا يكون جهادهم بالسيف وإنما يكون بالحجة ومحاولة إقناعهم بالعدول عن نفاقهم والتوبة إلى الله.

الآية الثانية: قال تعالى: {فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا}سورة النساء الآية84. يأمر الله تعالى نبيه الكريم في هذه الآية أن يقاتل في سبيل الله ولو لوحده، وأمره بأن يتحفيز المؤمنين وتشجيعهم على القتال معه، لعل بذلك القتال في سبيل الله وتلك التضحية أن يذهب الله بها ظلم الكافرين عنكم ويبعده، والله أقوى منهم شأنا. وهذ ما قاله جلال الدين السيوطي في هذه الآية:" فقاتل يا محمد في سبيل الله فلا تهتم بتخلفهم عنك قاتل ولو وحدك فإنك موعود بالنصر وحث المؤمنين على القتال ورغبهم فيه"[b].

من خلال ما سبق ذكره في هاتين الآيتين يتبين لنا أن القرآن الكريم قد نص على الجهاد وقتل من لا يؤمن بالإسلام، ومما سبق ذكرنا أن القرآن الكريم قد نص على حرية الاعتقاد وكفلها لغير المسلمين ودافع عنها، فإذا كان القرآن الكريم يشرع الجهاد ويأمر بقتل

aأبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد الزمخشري، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، دار الكتاب العربي، بيروت، ط3، 1407ه، ج2، ص290.

bجلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، تفسير الجلالين، دار الحديث، القاهرة، ط1، ج1، ص115.

الكفار من غير المسلمين أفلا يتعارض هذا مع حرية الاعتقاد التي نص عليها في نصوص كثيرة؟ للإجابة عن هذا السؤال سوف نتطرق إلى العنصر الموالي والأخير في بحثنا وهو الحكمة من تشريع القرآن الكريم لحرية الاعتقاد.

3-الحكمة من تشريع الجهاد: لماذا شرع الإسلام الجهاد؟. يقول السيد قطب:" الجهاد الذي كتب لم يكن لحمل الناس على الإيمان. إنما كان لإزالة العقبات من وجه الدعوة لتبلغ إلى الناس. فلا يمنعوا من سماعها. ولا يفتنوا عن دينهم إذا سمعوها. كان لإزالة العقبات من طريق التذكير".[a] يتبين من قول السيد قطب الحكمة من تشريع الإسلام للجهاد، إذ بين لنا بأن الجهاد الذي أمر الله به نبيه صلى الله عليه وسلم وأصحابه والمؤمنون لم يكن لإكراه الناس وإجبارهم على الإيمان بالشريعة الإسلامية، وإنما كان الغرض منه هو إزالة العوائق التي وضعها الكفار في طريق المسلمين ليصدوا انتشار الإسلام ووصوله إلى أناس آخرين. ومنه نستنتج أن القرآن الكريم قد نص على الجهاد والقتال في الإسلام لكي يصون ويحفظ حق حرية الاعتقاد وحرية المرء في اختيار دينه وممارسة شعائر دينه.

aسيد قطب إبراهيم حسين الشاربي، في ظلال القرآن، دار الشروق، بيروت، القاهرة، ط17، 1412 هـ، ج6، ص390.

خاتمة:

إن حرية الاعتقاد عنصر مهم في الحياة البشرية، فالحرية لا تنفك عن صلب الحياة وتقلباتها فهي ملازمة للإنسان ملازمة الروح للجسد، لذا كان على العاملين في مجال حقوق الإنسان من المسلمين وخاصة المتدينين التمسك بحرية الاعتقاد والدعوة لها والدفاع عنها على الوجه الذي أمر به الشرع.

أهم النتائج: من خلال كل ما سبق نستنتج النتائج الآتية:

-يبدو في نظر القارئ لكتاب الله تبارك وتعالى أنه يوجد تناقض بين آياته. ولكن تصريحات القرآن لا تعكس مواقفه الحقيقية؛ فهي تحتاج إلى دراسة واستنباط وتدبر لفهمها، لأن القرآن محفوظ من التناقض والاختلاف ولا يمكن أن يتعارض مع حقوق الإنسان.

- اتضح أن تحريم القرآن الكريم للردة وتشريعه للجهاد، لا يتناقض مع حرية الاعتقاد، لأن القرآن جرم الردة وشرع الجهاد للدفاع وحماية حرية الاعتقاد للأفراد.

-وضع القرآن قضية حرية الاعتقاد ضمن قالب من الضوابط التي ضبط من خلالها حرية الاعتقاد في المجتمع.

- تبين لنا من خلال البحث أن لحرية الاعتقاد في القرآن الكريم حكم ظاهرة وجليلة تتلخص أهمها في رفع الإكراه وحفظ الكرامة الإنسانية.

التوصيات: إن دراسة الآيات التي تناولت موضوع حرية الاعتقاد في القرآن الكريم تؤدي بنا إلى الارتقاء بفهم الكرامة وتجسيد حقوق الإنسان والإسهام في تطوير المجتمع الذي نعيش فيه وتقدمه لذلك نوصي الباحثين بهذا النوع من الدراسات المتعلقة بحقوق الإنسان في القرآن الكريم .

المصادر والمراجع

1-القرآن الكريم.

2-إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي، الموافقات، شرح عبد الله دراز، المجلد الأول، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ط2، 1416، 1996.

3-ابن الرصاع محمد بن قاسم أبو عبد الله الأنصاري التونسي المالكي، الهداية الكافية الشافية لبيان حقائق الإمام ابن عرفة الوافية، المكتبة العلمية، ط1، 1350هـ.

4-أبو إبراهيم بن الحسين الفارابي، معجم ديوان الأدب، تحقيق أحمد مختار عمر، مؤسسة دار الشعب للصحافة والطباعة والنشر، القاهرة، [د ط]، 1424 هـ،2003م.

5-أبو الحسن علي الشيباني الجزري، عز الدين ابن الأثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة، تحقيق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، ط1، 1415هـ، 1994م.

6-أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع، ط2، 1420هـ، 1999م.

7-أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد الزمخشري، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، دار الكتاب العربي، بيروت، ط3، 1407ه.

8-أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني، سنن أبي داود، تحقيق: شعَيب الأرنؤوط و محَمَّد كامِل قره بللي، دار الرسالة العالمية، ط1، 1430هـ، 2009م.

9-أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، 1399هـ، 1979م.

10-أحمد رشاد طاحون، حرية الاعتقاد في الشريعة الإسلامية، ايتراك للنشر والتوزيع، مصر، القاهرة، ط1، 1998م.

11-أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب، ط1، 1429هـ، 2008م.

12-الصادق القبودي، أسس بناء الشخصية من خلال القرآن الكريم وأثرها في حياة المسلمين، الدار التونسية للنشر، تونس، [د ط]، 1989م.

13-بدوي عبد الرحمان، موسوعة الفلسفة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ط1، 1974م.

14-جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، تفسير الجلالين، دار الحديث، القاهرة، ط1.

15-زياد وسيلة، حرية الاعتقاد في المسيحية والإسلام، أطروحة دكتوراه، قسم العقيدة ومقارنة الأديان، كلية أصول الدين، جامعة الأمير عبد القادر للعلوم الإسلامية، قسنطينة، الجزائر، 2017م.

16-سيد قطب إبراهيم حسين الشاربي، في ظلال القرآن، دار الشروق، بيروت، القاهرة، ط17، 1412هـ.

17-صالح نعمان، الحرية الدينية في الإسلام وقوانين ومواثيق حقوق الإنسان، مخبر البحث في الدراسات العقدية ومقارنة الأديان جامعة الأمير عبد القادر للعلوم الإسلامية، قسنطينة، الجزائر، 1429هـ، 2008م.

18-عبد الرحمان الحللي، حرية الاعتقاد في القرآن الكريم، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، المغرب، ط1، 2001م.

19-عبد العزيز زيدان، أحكام الذميين والمستأمنين، مؤسسة الرسالة، بيروت، لبنان، ط2، 1408، 1988م.

20-عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعارفي أبو محمد، السيرة النبوية، دار الفكر، بيروت، لبنان، [د ط].

21-علي بن محمد الشريف الجرجاني، التعريفات، ضبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ط1، 1403هـ، 1983م.

22-علي بن نايف الشحود، مفهوم الحرية بين الإسلام والجاهلية، ط1، 1432 هـ، 2011م.

23-قجور عنتر، حرية الأقليات الدينية بين الإسلام والمسيحية، رسالة دكتوراه، قسم العقيدة ومقارنة الأديان، كلية أصول الدين، جامعة الأمير عبد القادر، قسنطينة، الجزائر،2011، 2012م.

24-مجمع اللغة العربية بالقاهرة (إبراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار)، المعجم الوسيط، دار الدعوة، دون معلومات النشر.

25-محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي، تفسير التحرير والتنوير، الدار التونسية للنشر، تونس، [د ط]، 1984ه -

26-محمد الغزالي، الإسلام والاستبداد السياسي، دار النهضة، مصر، ط1.

27-محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ط1، 1422ه -

28-محمد بن مكرم بن على أبو الفضل جمال الدين ابن منظور الأنصاري، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ط3، 1414 هـ.

-منقذ بن محمود السقار، التعايش مع غير المسلمين في المجتمع المسلم، رابطة العالم الإسلامي، مكة المكرمة، ط1، 1427 هـ، 2006 م.

29-ناصر علوان، حرية الاعتقاد في الشريعة الإسلامية، دار السلام، الإصدار الأول، [د ط].

30-نبيل قرقور، حرية المعتقد وحكم الردة في الشريعة الإسلامية، مجلة المنتدى القانوني، ع5، جامعة خيضر بسكرة، 2015م
.

31-وهبة الزحيلي، حق الحرية في العالم، دار الفكر، دمشق، سورية، ط1، 1421هـ، 2000م.

32-يوسف القرضاوي، غير المسلمين في المجتمع المسلم، دار الشهاب، الجزائر، [د ط].

في سوس ماسة 2020[a]

فاطمة الزهراء بوزلو_ طالبة في سلك الدكتوراه

جامعة ابن طفيل كلية الآداب والعلوم الإنسانية_

الأستاذ الدكتور محمد سلمي

جامعة ابن طفيل كلية الآداب والعلوم الإنسانية _

[a] هذه الورقة جزء من رسالة الأطروحة التي أشتغل عليها تحت الإشراف الأكاديمي للدكتور محمد سلمي، السنة الأولى، مختبر دراسات في الفلسفة وعلوم الانسان والمجتمع، جامعة ابن طفيل كلية الآداب والعلوم الإنسانية، القنيطرة– المغرب.

مقدمة

إن العيش بالرموز وتوظيفها فعاليةٌ إنسانيةٌ بكل امتياز، إذ بها يعيش الانسان ويُؤثث وجوده المادي والمعنوي. ذلك أن المجتمعات وأساطير لتعيش بها وتَبني من خلالها رموزها وصورها عن نفسها وعن سواءً الحديثةَ أو التقليديةَ أو المسماة بلا كتابة، تُنتج متخيلات وأقصد هنا بالتحديد تلك الممارسات الرمزية المنظمة الأشياء و عن العالم، وبواسطتها تُحدد أنظمة عيشها الجماعي ومعاييرها الخاصة[a]. التي ينخرط فيها الناس بكثافة ويعتقدون فيها، ألا وهي "الطقوس".

والمجتمع المغربي كغيره من المجتمعات الإنسانية مشبعٌ بطقوس وممارسات -لن نقول عنها خرافية أو بدائية- تُعبر عن الوعي الجمعي للمغاربة وموقفهم من العالم. إن هذا المجتمع المركب الذي ظل ولوقت غيرَ بعيد وجهةً للأنثروبولوجيين الأجانب، سواء في سياق الاستعمار الذي برزت فيه، أو في سياق خطاطة "النحن والآخرون"، لا يَزال غنيا بمعتقدات وممارسات معقدة تحتاجُ الدراسةَ العلميةَ بعيداً عن خطاب الاستعلاء والعجائبي أو التجريمي. بمعنى آخر وبالنظر للواقع الأنثروبولوجي المغربي اليوم نَلحظ قلة الدراسات

[a] Pierre Ansart, Ideologie, conflits et pouvoir (Paris: PUF, 1977), 21.

التي تتناول بالبحث الميداني الأنثروبولوجي مثل هذه المواضيع التي تنخر في صميم المجتمع، والتي تَعكس في الحقيقة الهوية الثقافية المحلية وأنماط التفكير السائدة.[a]

إن الاشتغال على موضوع "البحث عن الكنوز واستخراجها في سوس" جاء في سياق إتمام دراستي الأكاديمية في سلك الدكتوراه، وهو في نفس الوقت هاجسٌ علميٌ تَكَون لدي منذ فترة دراستي في الباكالوريوس، حيث كنت أُصادف في كل مرة في غابة بالمحاذاة من منزلنا بمنطقة المزار (بأكادير) وإلى الآن، حفراً كبيرةً يَتداول سكان المنطقة أنها تعود لكنز ثم استخراجه مؤخراً من قبل عصابة مختصة باستخراج الكنوز. موضوع استخراج الكنوز كثيراً ما نسمع عنه، ولكن قلما - لنكن دقيقين ولنقل ناذراً- نُصادف دراسات علمية جادة حوله. وبالتالي فإننا من خلال هذا البحث سنحاول كسر حاجز الصمت والسرية الذي يلف بهذا الموضوع[b]، إيماناً مني بأن موضوع "البحث عن الكنوز واستخراجها" في عمقه مشبع بدلالات متعددة ومتباينة تنهض معانيه العميقة بين مكوناته البنيوية والسياقات الظرفية،

[a] لقد شكلت المجتمعات المغاربية بشكل عام، والمجتمع المغربي بشكل خاص منذ الفترة الكولونيالية إلى ما بعد الاستقلال الوجهة المفضلة لدى مجموعة من الباحثين، حيث استقطب المغرب لوحده بالمقارنة مع باقي المستعمرات الفرنسية خلال الفترة الكولونيالية أكبر عدد من الباحثين. وذلك راجع لعوامل عدة أبرزها مرونة المغرب في الاجراءات المرتبطة بتوافد الأجانب، التنوع الثقافي للمجتمع المغربي....أنظر: عبد العني منذيب، *الدين والمجتمع دراسة سوسيولوجية للتدين بالمغرب*، (الدار البيضاء، إفريقيا الشرق، 2006)، 52.

[b] عبر لي أصدقاء الدراسة مرات عديدة عن رغبتهم في دراسة موضوع " البحث عن الكنوز" لكن خوفهم من الموضوع يمنعهم من ذلك بدعوى أن القيام بذلك فيه مجازفةً نظرا لخطورة الطقوس التي تتم فيه، وصعوبة اقتحامه.

التي منحت للموضوع بعداً تجريبياً حياً وديناميا في الواقع الاجتماعي. حيث يتحول الكنز من بعد مادي يتجسد تاريخياً في حفظ الممتلكات واكتنازها لظروف أمنية، إلى بعدٍ سحري طقوسي يتقاطع مع جملة من الممارسات والمقولات الثقافية، التي يبقى استكشاف التفاعلات القائمة بينها حدا أساسياً لتحقيق الفهم العميق والشامل للظاهرة.

اشكالية البحث

إن دراسة أي موضوع في العلوم الاجتماعية والإنسانية لابد أن يستند إلى إشكالية محددة ودقيقة، والتي تُبنى انطلاقاً من قراءة الباحث لجملة من الدراسات السابقة في الموضوع المدروس، وبناءً على زياراته المسبقة للمجتمع المدروس. ومن هذا المنطلق، أثارت انتباهي إشكالية مهمة منتشرة في المجتمع المغربي، تتعلق بظاهرة البحث عن الكنوز واستخراجها. فبالرغم مما يعرفه هذا المجال من غياب إحصاءات وأرقام توثق حجم انتشار الظاهرة، إلا أن هذا لا يعني أنها غير موجودة وتتم في الخفاء، إذ نسمع بين الفينة والأخرى أخباراً عن إلقاء القبض على عصابة كانت تنوي الحفر في منطقة معينة من أجل استخراج الكنز، أو مقالات صحفية تتحدث عن الظاهرة وعن اختطافات الأطفال المسمى "زوهريين" بغرض استخراج الكنز. وبما أن الانسان من الناحية الأنثروبولوجية كائن طقوسي مثلما هو كائن رمزي[a]، فإن ما يهمنا هنا هو تلك الممارسات الرمزية المنظمة التي تتخلل عملية البحث واستخراج الكنز.

[a] منصف المحواشي، *"الطقوس وجبروت الرموز: قراءة في الوظائف والدلالات ضمن مجتمع متحول"*، إنسانيات، 2010، 49.

والجذير بالذكر أنه حينما نتحدث عن ظاهرة البحث عن الكنوز واستخراجها فإننا نتحدث عن ظاهرة تتم وفق طقوس ومعتقدات رمزية، يكشف عنها ساحر أو فقيه للراغبين في تحقيق الثراء الآني والسهل. وفي الغالب ما يتم ذلك بحضور طفل بمواصفات جسدية (خط طولي يقسم اللسان، وخط عرضي في كف اليد، ولون يميز العين...)، وهو ما يُدعى في المجتمع المغربي ب"الزوهري". معينة وبالتالي فإننا في هذا الصدد نتحدث عن ظاهرة ثقافية شديدة التعقيد والتركيب، غير مدروسة ميدانياً وأنثروبولوجياً، والتي تعكس في مستويات عديدة فهم الانسان المغربي للواقع وللعالم، وفي نفس الوقت رغبة في تحقيق الغنى الآني. وهذا ما يجعل من هذا الموضوع يُشكل مجالاً خصباً يسمح لنا بفهم شواغل الجماعة وذهنها الجمعي، وميداناً ثرياً سيمكننا من الكشف عن ما يُنتجه المتخيل الجمعي من حول الموضوع. ولهذا تكتسي هذه الدراسة صفة البحث العميق في الاشتغال الأنثروبولوجي التأويلي لفعل البحث تمثلات وصور ذهنية عن الكنز واستخراجه.

على هذا الأساس، سيكون موضوع تساؤلنا الرئيسي في هذا البحث حول دلالة فعل البحث عن الكنز واستخراجه أنثروبولوجياً، وأهم الطقوس المصاحبة لعملية البحث والاستخراج، مع تبيان كيفية تفاعل الرمز الديني والتاريخي مع الجانب الاقتصادي في عملية استخراج الكنوز، وستكون منطقة سوس ماسة مجال الدراسة.

السؤال الرئيسي هو كالتالي:

كيف يتم هذا الطقس؟ وما هي دلالته؟ وإلى أي حد يمكن مقاربته أنثروبولوجيا؟ وما هي أبرز الخطوات والمراحل التي يقوم عليها؟

من هنا سيكون علينا ونحن نقارب هذا الإشكال أن نضبط قضاياه الأساسية في مجموعة من الأسئلة الجوهرية التالية:

ما هي تمثلات وأنماط الفهم المرتبطة بالبحث عن الكنز واستخراجه في المخيال الشعبي المغربي؟ وكيف تشتغل الظاهرة في الفضاء العام؟

كيف يتفاعل المغاربة مع هذه الظاهرة وماهي الفئة التي تهتم بها؟ وإلى أي حد يمكن اعتبار التنقيب على الكنوز يروج لثقافة غارقة في الهامشية والايمان بالخوارق؟

ماهي طقوس ومراحل البحث عن الكنز واستخراجه؟

ماهي المواسم -الزمن التي تنشط فيها عملية البحث عن الكنوز واستخراجها؟ وما علاقة الموسم-الزمن بالظاهرة؟

كيف أن الظاهرة تروج لخطاب الخلاص وتحقيق الغنى الآني؟

لماذا المغرب يشكل مصدر التنظير لهذه الممارسات ومصدر خبرة في هذا المجال؟ وهل للخصوصية الثقافية الدينية لمنطقة سوس دور في انتشار الظاهرة فيها؟

كيف انتقلت الظاهرة من ضرورة تاريخية لحماية الممتلكات الشخصية إلى ممارسة مشبعة بالطقوس الرمزية؟

إلى أي حد يمكن اعتبار التمثلات والممارسات المرتبطة باستخراج الكنز داخل المجتمع المغربي الحديث حيث طغت العقلانية والحداثة، ممارسات ذات معنى ولا تقع في هامش الأنشطة التي ينتجها المجتمع على المستوى الاقتصادي والسياسي والثقافي والعلمي؟

بمعنى آخر ما هي المساحات والحدود المتبقية لمثل هذه الطقوس والممارسات والمعاني التي تكتسيها داخل المجتمع المغربي حسب الطرح الفيبري؟ Desenchantement du monde حيث فقد العالم الاجتماعي سحره

ما هو النسق العام الذي يحمي مثل هذا النمط من التفكير -شأنه في ذلك شأن التبرك بالأولياء والتداوي الشعبي- ويضمن له الاستمرارية ومقاومة التفكير العقلاني المؤسساتي؟

أهداف البحث وأهميته

نهدف من خلال هذا البحث إلى اغناء الرصيد الأنثروبولوجي المغربي حول موضوع الكنز، حيث تحاول هذه الدراسة دراسة هذا الموضوع بكثير من الفضول المعرفي، وإخراجه من دائرة البحث التاريخي والكتابات الصحفية واخضاعه للمنهج العلمي، عبر اعتماد مقاربة سوسيو-أنثروبولوجية ميدانية، تتبنى التأويل والنقد، وتحرص على معايشة كل مراحل البحث واستخراج الكنز، من أجل تحقيق الهدف الأساس للدراسة وهو معرفة دلالة الكنز أنثروبولوجياً، والمعاني التي يُعطيها الفاعلون في هذه الظاهرة لأفعالهم والتأويلات المرتبطة بها. كما ترنوا هذه الدراسة إلى الكشف عن العلاقة بين المكان الجغرافي المتمثل في منطقة سوس بالظاهرة، خاصة في ما يتعلق بدور "الفقيه السوسي" كفاعل محوري.

وعليه فإن الدراسة تكتسي أهميتها من أهمية الموضوع من جهة، ومن ضعف الاهتمام بها في الخطاب السوسيولوجي والأنثروبولوجي من جهة أخرى. حيث تتناول موضوعاً تقل فيه الدراسات السابقة، وتأخذ على عاتقها مواكبة ومعايشة طقوس البحث عن الكنز واستخراجه، وتحاول الكشف عن ما يتخلل هذه الظاهرة الحساسة والمعقدة من معاني وممارسات في منطقة سوس بالمغرب. وبالتالي فإن هذا البحث ومن خلال هذا الموضوع يُلامس البنية الفكرية الثقافية السائدة داخل المجتمع المغربي، ويُبين لنا مساحة هذا النمط من التفكير في مجتمع مركب متحول وديناميي. لذلك فنحن هنا إزاء ممارسة أنثروبولوجية كدراسة ليس للثقافة الأجنبية وإنما دراسة أنثروبولوجية داخلية، تأتي في سياق الاسهام في بناء أنثروبولوجيا ذات خصوصية محلية ما انفكت ملامحها تتشكل منذ الثمانينات، والتي

تهدف إلى مُساءلة الموروث الأنثروبولوجي التقليدي، وذلك من خلال إعادة الاعتبار للحقل الثقافي المحلي في أبعاده العامة، وأقصد هنا ثقافة الهامش، الشعائر ، والطقوس، والمعتقدات والعادات.[a]

فرضية البحث

من خلال ملاحظاتنا الميدانية الأولية للمجتمع المدروس، وكذلك من خلال بعض الدراسات التي تطرقت لموضوع الكنز بدا لنا أن الظاهرة أكثر كثافة وتعقيداً مما نتصور، ذلك أن عملية البحث واستخراج الكنز ليست عملية بسيطة وسلسة، وإنما هي سيرورة تتم وفق مستويات عدة ومتداخلة. نفترض أنها تبدأ بعامل الرغبة الذي يتجسد في البحث والسعي نحو الكنز، ثم العامل النفسي المتمثل في (الضمياطي) وقراءة التصدي للمخلوقات العجائبية (الجن الذي يحرس الكنز)، والعامل المعرفي والذي يقتضي التمكن من التعازيم التقييدات[b] وفك شيفراتها. وهذا كله يتم مع احضار القربان (والذي يكون في أغلب الأحيان الزوهري) وإطلاق البخور. وبالتالي فإن الظاهرة تستدعي تدخل مجموعة من الفاعلين كل من موقعه.

[a] حسن رشيق، القريب والبعيد قرن من الأنثروبولوجيا بالمغرب (الدار البيضاء: المركز الثقافي للكتاب، 2018)، 13.

[b] التقييدة هي خريطة توثق مكان الكنز.

وإذا كانت الممارسات الطقوسية بشكل عام تؤدي وظائف عدة كالعلاج والحماية وإبعاد القلق والتوتر الذي ينتاب ممارسيها[a]، فإن الهدف المرجوا من الطقوس المستخدمة في البحث عن الكنز واستخراجه هو تحقيق الغنى الآني والسهل. بيد أن اختزال الظاهرة في الرغبة في الظفر بالثروة فقط، هي مقاربة سطحية أحادية للموضوع، بمعنى آخر أن الكنز ليست مجرد قيمة مالية يسعى إليها الفاعلون، هو ديني، وثقافي، واقتصادي، وتاريخي، وإنما هي ظاهرة تنخر في صميم ثقافتنا المحلية. إنها نمط تفكير وتفاعل مع العالم، تجْمع ما واجتماعي، في نفس الوقت. هذا ما يجعل من مقاربة هذه الظاهرة يتطلب ضبطاً علمياً دقيقاً، على اعتبار أن الممارسات الطقوسية التي تتخللها تقوم على ضرب من الإحالة الرمزية، وبالتالي فهي تحتاج لمقاربة تأويلية عميقة. خاصة إذا أخذنا بعين الاعتبار مجال دراستنا الذي هو سوس ماسة وما تتميز به هذه المنطقة من إرث تاريخي ثقافي واجتماعي متميز، وخصوصية دينية تختلف عن باقي مناطق المغرب. وهذا ما سيغني الظاهرة وسيزيد من تعقيدها في نفس الوقت.

الخلفية النظرية للبحث

Cعبد الغني منذيب. *الدين والمجتمع دراسة سوسيولوجية للتدين بالمغرب*، (الدار البيضاء، إفريقيا الشرق، 2006)، **149**.

سأعتمد في هذا البحث على نظرية "كليفورد غيرتز" التأويلية إيماناً مني بأن طقوس البحث واستخراج الكنز تحتاج إلى قراءة للتمثلات و المعاني التي يضفيها الفاعلون على أفعالهم. بمعنى أن هذه النظرية ستمكننا من رؤية الأشياء من وجهة نظر الفاعلين. تأويلية[a] . هذا المنظور النظري الذي يعتمد على وجهة نظر "Emic analysis"وإذا ما أردنا وصفها بشكل تقني نقول إنها تحليل من الداخل الفاعل الاجتماعي، هو الذي مكن غيرتز من تجاوز النقائص المعيارية التي ميزت الثرات الانثروبولوجي السابق الذي كان تحكمه النظرة المركزية الغربية[b]. وبالتالي فإن القيمة المعرفية للمشروع الأنثروبولوجي الذي اقترحه غيرتز تكمن في كونه قدم معالجة نسقية وعميقة والنظريات السميائية) أو من -Hermeneutiques"للمعنى والثقافة"، سواءٌ من الناحية المنهجية (التحليل الثقافي وعلوم التأويل

[a] نقصد بالتأويل في هذا البحث ذلك التأويل المنهجي الذي يقوم به مراقب خارجي (أنثروبولوجي أو اجتماعي) لثقافة شعب ما، آخذاً بعين الاعتبار مفهومات وخصوصيات هذا الشعب، بدلا من الاقتصار على الاعتبارات الثقافية التي ينتمي إليها المراقب. أنظر: كليفورد غيرتز، تأويل الثقافات، ترجمة محمد بدوي (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 2009)،99.

[b] رشيد أوترحوت، أنثروبولوجيا العالم الإسلامي مداخل إلى أنثروبولوجيا الظاهرة الدينية، الأنثروبولوجيا التأويلية نموذجاً من ماكس فيبر إلى كليفورد غيرتز (أكادير: مكتبة قرطبة،2014), 73

الناحية الميدانية. ذلك أن الأبحاث الميدانية التي أجراها غيرتز بكل من جاوة وبالي بإندونيسيا وصفرو بالمغرب، ارتبطت دائما بِرهان منهجي أساسي ابتغى من خلاله الشرح العميق للمعاني الخفية للممارسات الثقافية والطقوسية للأفراد والجماعات.[a]

وهو في ذلك يستعيد ما ذهب إليه "ماكس فيبر" في اعتبار الانسان حيوان عالق في شبكات رمزية نسجها بنفسه حول نفسه. في هذه الحالة ووفق النظرية التأويلية "الثقافة" ليست قوةً قاهرةً، وليست نتيجة سببية لأحداث مجتمعية أو سلوكات أو مؤسسات اجتماعية، بل هي نسق يمكن من ضمنه إجراء توصيف كثيف يحقق الفهم العميق والشامل لكل مستويات الوجود الاجتماعي.[b] إنها ليست مجرد أفكار ومعتقدات وتصورات محبوسة في عقول الأفراد، وإنما هي خارجية وقابلة للملاحظة والدراسة العلمية، لأنها متضمنة في رموز المميز لهم. حيث يقوم الأفراد ethos، والتي من خلالها يعبر الأفراد عن ما يمكن تسميته ب"روح الثقافة" Public Symbolsعامة بالتعبير عنها ونقلها للآخرين من خلال الرموز والقيم.

هنا يصير للثقافة وجودٌ مادي ملموس يتجلى في الممارسات العلنية المرئية في الوجود الاجتماعي، وليس مجرد فقط أفكار تعتمل في دواخل الأفراد. وفي هذا الصدد يربط غيرتز بين العمليات التأويلية المفسرة للسلوك الثقافي وبين الكون التخيلي للأفراد، على اعتبار أن هذه العلاقة التكاملية بين هذين المكونين هي التي تسعف الباحث الأنثروبولوجي من تحقيق التأويل العميق للثقافة، وبالتالي تجاوز

[a] رشيد أوترحوت، مرجع سابق، 67.

[b] كليفورد غيرتز، مرجع سابق، 98.

والتحقيرية[a] . وهذا ما نسعى إليه من خلال هذا البحث، إذ ونحن ندرس ظاهرة الكنز لا نركز على الجانب Exotiqueالنزعة الغرائبية القانوني والاجرامي للظاهرة، ولا ننظر للظاهرة نظرة استعلائية أوبأنها ضرب من التخلف والجهل، وإنما سنسعى إلى فهم وتأويل سلوكات الأفراد النشيطين فيها، والمعاني التي يعطونها لممارساتهم، والطقوس المصاحبة لعملية البحث والكشف عن الكنز. أي أننا سنتجاوز التعبير السطحي الصادم إلى اكتشاف تأويلي للأفعال والطقوس ودلالاتها. وذلك من خلال التركيز على وجهة نظر الفاعلين في الظاهرة Native`s Point of View.(القولي وغير القولي)والتي تتجسد في الحياة اليومية في أنماط الفعل

ولهذا سنحاول في هذا البحث توظيف هذه المقاربة كأداة منهجية - تفسيرية للظاهرة قيد البحث، مع ما يتبع ذلك من تحديات تستوجب منا الوعي بكون هذه المقاربة التأويلية لا تخلو من نقائص أبرزها افتقارها لتأسيس نظري واضح وصارم، على اعتبار أن ممارسة التأويل ينطلق من حدس ذاتي مرتبط بالتجربة الشخصية، كما أن التفاصيل المباشرة للتأويل تكون ذاتية الاثبات وبراهينه تكون مستمدة من الداخل وليس من مصدر موضوعي خارجي. وبالتالي فإن هذه النظرية تنتج معرفة نسبية وعرضية، ما دامت مرتبطة بالرهان الميداني وبالأحداث الواقعية الآنية والعرضية، ولا تهتم كثيراً بالتجريد النظري وبالبناءات المفهومية.[b]

[a] تنظر الأنثروبولوجيا التأويلية إلى أكثر المظاهر الثقافية غرابة (قضم رؤوس فراخ أحياء، طعن الأفراد أنفسهم بالخناجر..) نظرة عادية متجردة من كل تقويم استعلائي. أنظر تحليل كليفورد غيرتز لمثل هذه الطقوس بجزيرة بالي الاندونيسية في كتابه: تأويل الثقافات، مرجع سابق،137.

[b] رشيد أوترحوت، مرجع سابق،77.

الأدبيات السابقة لموضوع البحث

إذا ما حاولنا مَوضعةَ موضوع "البحث عن الكنز واستخراجه" في سياقه العام فإنه يندرج ضمن موضوع مرتبط بالسحر والطقوس. ومما لا شك فيه أن موضوع السحر من المواضيع التي استأثرت اهتماماً نظرياً واسعاً في الأنثروبولوجيا باعتباره من الموضوعات الأكثر تعقيداً وإثارة للجدل، خاصة وأنه دائماً ما كان يتموضع في المجتمعات سواء التقليدية أو الحديثة بين ثنائيتي الدين أبرزها المقاربة العقلية التي يجسدها كل من "إدوارد تايلور" والعلم. لهذا نجد تعدد المقاربات النظرية في دراسة موضوع السحر، جزءاً والمعنونة ب "الغصن الذهبي" حدد المراحل التي يمر منها العالم 11و"جيمس فرايزر"، هذا الأخير في موسوعته المكونة من ولخصها في ثلاث مراحل أساسية وهي: السحر والدين والعلم. وربط بين السحر وبين مبادئ العقل البشري. فالسحر بحسبه يخضع لمبدأين هما قانون التشابه وقانون الاتصال[a]. إلا أن الدراسات حول السحر لن تقف عند هذا المستوى وإنما سيكون للسحر بعد مادي الذي درس قضية السحر باعتماد الملاحظة بالمشاركة والتي طبقها على سكان المحيط متجسد في الميدان مع " برونيسلاو مالينوفسكي" الهادئ في كتابه "حدائق المرجان"[b].

[a] في هذا الصدد أنظر: جيمس جورج فرايزر، الغصن الذهبي دراسة في السحر والدين، ترجمة: نايف الخوص (دمشق: دار الفرقد للطباعة والنشر والتوزيع، 2014).

[b] Bronislaw Malinowski, Les Jardins de corail (Paris: Maspero, 1974).

ستتطور الدراسات حول السحر وسيكون له بعد رمزي إجتماعي خاصة مع "مارسيل موس" و"هنري هوبيز" في دراستهما [a]، والتي حاولا من خلالها مقاربة السحر كظاهرة اجتماعية كلية. فبالرغم من أنه يُصيب 1904"مقالة في النظرية العامة للسحر" الفرد بشكل منعزل، إلا أن الأهم هو ضغط المجتمع الذي يعتقد فيه. بمعنى أن السحر له فعالية ذهنية وليست مادية، أي أنه نتاج اعتقادٍ جماعيٍ. وهذا يتنافى مع الطرح الذي ذهب إليه "جيمس فرايزر" الذي فسر السحر تفسيرا نفسياً فردياً. [b] غير أن المشروع الأنثروبولوجي عند "مارسيل موس" يظهر بشكل دقيق في تفسير الظاهرة السحرية من خلال مفهوم "المانا"، الذي استخدمه الميلانيزيون كناية على طقوسهم السحرية، ف"المانا" تشير إلى قوة الاجتماعي، من حيث هي مُعطى قبلي يشتغل في اللاوعي، شأنه في ذلك شأن "الكرامات" عند أهالي مالي، و "نوّال" في المكسيك، و "بووليا" في أستراليا.[c] أي أن "المانا" موجودة في جميع المجتمعات وتتخذ أسماءً مختلفة لتفسر الظاهرة الاجتماعية الكلية.

[a] Marcel Mauss, Sociologie et anthropologie, precede par Claude levi-Strauss (Quadrige, 13e edition, 2013), ‘‘Esquisse D`une theorie generale de la magie’’, 3-141.

[b] يونس الوكيلي، "الجماعة والسحر: عرض عام لكتاب "موجز في النظرية العامة للسحر"، مؤمنون بلا حدود، 2014/4/20، شوهد في 2019/9/4، في: https://www.mominoun.com/articles/4980

[c] Marcel Mauss, Ibid, 108-110.

هذا التوجه الرمزي _الاجتماعي الذي اعتمده "مارسيل موس" في دراسة السحر في علاقة الفرد بالجماعة هو تقريباً النهج الذي سارت عليه دراسة السوسيولوجي المغربي "بول باسكون" حول " الأساطير والمعتقدات بالمغرب: الكنوز المطمورة، التمائم، اللعنة، والبركة". فالمغاربة بحسبه مثل باقي الشعوب الأخرى خاضعين لأنساق من المعتقدات والممارسات الطقوسية التي تجمع بين ما هو وفيما يتعلق بموضوع الكنوز تحت ديني وبين ما هو مرتبط بالتقاليد المتوارثة، والتي تكونت من خلال تفاعل الانسان مع الطبيعة. أرضية يقول باسكون" إذا نحن أنصتنا لسكان هذا البلد فلربما اعتقدنا أن المغرب مستودع عجائبي للكنوز"[a]. وقد قدم دراسة وصفية لبرتوكول البحث عن الكنوز واستخراجها الذي يتم ليلا ويهم عمق الأرض، من خلال تتبع مسار اثنين من الفقهاء السوسيين، ليؤكد في نهاية دراسته إلى أن الأمر يتعلق بشبكة خفية تُتاجر بالسحر ومقربة من الجن.

ورغم أن دراسة "بول باسكون "مقتضبة وتناولت موضوع الكنز بشكل سطحي، إلا أنها حاولت أن تفهم الظاهرة من خلال تتبع ممارسات وطقوس الاكتشاف التي اعتبرها طقوساً ظاهرية. على خلاف دراسة "عبد الرحمان ابن خلدون" في الفصل الخامس من كتابه "المقدمة" الذي يحمل عنوان " في المعاش ووجوهه من الكسب والصنائع وما يعرض في ذلك كله من الأحوال وفي مسائل"، والذي اختزل من خلاله الرغبة في البحث عن الكنوز إلى ضعف العقل و العجز عن طلب المعاش بالوجوه الطبيعية للكسب من التجارة

[a] محمد المساوي، "الأساطير والمعتقدات بالمغرب (الكنوز المطمورة، التمائم، اللعنة والبركة)"، أنوال بريس، 2017/5/3، شوهد في 2019/9/5، في: https://anwalpress.com

والصناعة.[a] متسائلاً أنه ما دام أن الهدف من وراء دفن الأموال واكتنازها والختم عليها بالأعمال السحرية هو الاخفاء والحفظ، فلماذا يترك مالكها الأدلة لمن يبحث عنها ويكتب عنها في الصحائف؟ ففي نظره هذا يُعارض قصد الاخفاء. ويعتبر أن الغرض من الاكتناز هو الانتفاع واختزان المال للأهل والأولاد، أما غير ذلك فليس من مقاصد العقلاء على حد تعبيره.

إن أهم ما يُميز دراسة " عبد الرحمان ابن خلدون" حول موضوع الكنز أنها دراسة مشبعة بألفاظ الغرائبية والاحتقار من قبيل "ضعاف العقول، تمويهات المخرفين، الطمع، ضرب من الوسواس، طريق الشيطان، الوجوه المنحرفة..."وبالتالي فإن مقاربته سعت إلى تقديم أحكام قيمية تصنيفية، أكثر مما سعت إلى فهم الظاهرة وتفسيرها وطريقة اشتغالها. نفس الشيء نجده تقريبا في الجزء الأول من كتاب "وصف أفريقيا" ل"الحسن بن محمد الوزان الفاسي" في القسم الثالث المخصص ل "فاس"، حيث وصف الأشخاص المهتمين بالبحث عن الكنوز بالحمقى في قوله "أقام هؤلاء الكنزيون لحماقتهم أميناً لهم...، يذهب هؤلاء الحمقى إلى خارج المدينة منقبين في عدد من الكهوف والأطلال "[b].

أما في السياق المغربي نجد أن الدراسات التي تناولت موضوع البحث عن الكنز جد قليلة، أهمها الندوة العلمية التي نظمتها كلية الآداب والعلوم الإنسانية بالدار البيضاء سنة 2007 بعنوان "الكنز، مقاربة تاريخية وسوسيولوجية " حيث تناولت المداخلات موضوع

[a] عبد الرحمان ابن خلدون، المقدمة، (بيروت: دار القلم، 1989)، 465.

[b] الحسن بن محمد الوزان الفاسي، وصف إفريقيا، الجزء الأول، ترجمة محمد حجي ومحمد الأخضر (بيروت: دار الغرب الإسلامي، 1983)، 274.

الكنز من زوايا عدة، من بينها نجد مداخلة بعنوان "التقييدة بين الدلالي والعجائبي" للأستاذ "محمد الدرقاري " والتي ركز فيها على تقديم قراءة سيميوطيقية للتقييدة باعتبارها من بين الوسائل التي يتم الاعتماد عليها لإيجاد الكنز. ولقد صنف الباحث التقييدة ضمن المناقب على اعتبار أنها نص موجه لموصي معين، ويحدد مكان تواجد الكنز وطريقة استخراجه. ومن خلال تحليله لنص التقييدة قسمها إلى ثلاث مستويات أساسية وهي: خروج المخلوقات العجيبة، و البخور ومكوناته، ثم التعازيم[a].

بعنوان "الأزمة المالية ببلاد المغرب في عهد السلطانيين الحسن الأول وفي نفس الندوة نجد مداخلة الأستاذ "رشيد كناني" وولده عبد العزيز، وأثرها في شيوع ظاهرة الاكتناز بالمغرب"[b] . وقد أكد الباحث في بداية مداخلته هذه على غياب الاهتمام بفئة الكنزيين في الكتابات التاريخية. وقد حاولت هذه الدراسة أن تبين أصل الظاهرة وسياقها، فربطت بين هزيمة إيسلي وانعكاس ذلك على خزينة الدولة مما أدى إلى ارتفاع الضرائب، وهو ما دفع بالأهالي إلى خزن أموالهم ودفنها وكتابة تقييدة لمكانها.

[a] أنظر الندوة العلمية التي نظمتها شعبة التاريخ بكلية الآداب والعلوم الإنسانية، عين الشق بالدار البيضاء، "الكنز مقاربة تاريخية وسوسيولوجية"، 2007/2/27.

[b] المرجع نفسه.

وإذا كانت دراسة الأستاذ "رشيد كناني" ذات طابع تاريخي، نجد مداخلة الأستاذ "محمد ياسر الهلالي" التي تحمل عنوان " الكنزيون في المغرب أواخر العصر الوسيط"[a] قاربت الموضوع من زاوية سوسيولوجية، إذ تطرق الأستاذ الهلالي إلى الدراسات التي كتبت حول الموضوع، كما اهتم بالبحث والتحليل التعريف بالكنزيين ومكانتهم الاجتماعية، وركز كذلك في دراسته هذه على الوسائل المعتمدة لاستخراج الكنوز والتعازيم السحرية التي تصاحب عملية الاستخراج. ليؤكد في نهاية مداخلته إلى أن موضوع الكنوز يرتبط بالذهنية وبأنماط التفكير أكثر من ارتباطه بالواقع الاجتماعي والثقافي.

في نفس الاتجاه، يسلط عبد الهادي أعراب الضوء في دراسته "الديني والسحري في البحث عن الكنوز التحت أرضية بالمغرب" على كيفية تداخل وتعايش الجانب الديني مع السحري في البحث عن الكنوز بالمغرب. مُركزاً في ذلك على دور الفقيه السوسي في الظاهرة، على اعتبار أن استخراج الكنوز ظل من اختصاص الفقهاء المغاربة، الأمر الذي جعل المشارقة يستعينون بخبراتهم السحرية.[b] وترجع عوامل الاحتفاظ بالكنوز في جوف الأرض بحسب الباحث إلى عاملين أساسين: الأول أمني يتجسد في الأحداث التاريخية التي مر بها المغرب من أزمات، و حروب، وانهيار الحكم، والعامل الثاني اجتماعي-ثقافي يتمثل في كون دفن الأشياء الثمينة في باطن الأرض هو ثقافة وأسلوب حياة لبعض المغاربة في بعض المناطق في فترة زمنية معينة. وبالتالي فبالرغم من كل التحولات المادية

[a] المرجع نفسه.

[b] عبد الهادي أعراب، "الديني والسحري في البحث عن الكنوز التحت أرضية بالمغرب"، مؤمنون بلا حدود، 2016/10/8، شوهد في 2019/9/5، في: https://www.mominoun.com/articles/4385

والثقافية التي يشهدها المغرب المعاصر، إلا أن الاعتقاد في الكنوز لا يزال سائداً خاصة في بعض المناطق القروية المغربية. الأمر الذي جعل الباحث يعتبر البحث عن الكنوز معتقداً ثقافياً ممتداً للحاضر.

وبالتالي فإن دراسة عبد الهادي أعراب بالرغم من أنها قاربت الموضوع بشكل مقتضب، إلا أنها تناولته من زاوية سوسيولوجية تفسيرية، ما يجعل من دراسته هاته محاولةً مهمةً وأساسية في موضوع تقل فيه الدراسات السابقة. والملاحظ أن أغلب هذه الدراسات التي تناولت الكنز -على قلتها- تبقى سطحية ونظرية. ونحن في هذا البحث سنحاول تجاوز ما جاءت به هذه الدراسات لمستوى أعمق، حيث سندرس الموضوع من زاوية أنثروبولوجية-سوسيولوجية ميدانية في منطقة سوس بالمغرب. ونحن نفتح النقاش والبحث حول هذا الموضوع نكون قد فتحنا بعضاً من ثقافتنا المغربية المسكوت عنها، على اعتبار أن مثل هذا النوع من الموضوعات قليل التداول أنثروبولوجياً لما له من حساسية مرتبطة بخصوصية الطقوس المصاحبة لها وخطورتها.

الإطار المفاهيمي

ارتأينا من خلال هذا البحث التركيز على أربعة مفاهيم أساسية مؤطِّرة للدراسة ككل.

الكنز: يسمى كذلك "الركاز" وهو عبارة عن دفائن تحت الأرض، تعود تاريخياً لأناس قاموا بدفن ممتلكاتهم من أجل الحفاظ عليها في وقت الأزمات والحروب. وبحسب ابن خلدون الكنز "دفين الجاهلية" يوجد بالعثور والاتفاق، لا بالقصد والطلب.[a]يرتبط استخراج الكنز بمجموعة من الممارسات والمعتقدات التي تتطلب فك طلاسم سحرية من اختصاص فقهاء كنزيون متخصصون، حيث يسود الاعتقاد بأن الكنز المدفون يكون في حوزة الجن الذي يستولي عليها.

الطقس: يُعرفه الأنثروبولوجيون بأنه ذلك التنظيم المركب للنشاط الإنساني، ويقوم على استخدام أساليب السلوك التي تتسم بقدرتها على التعبير عن العلاقات الاجتماعية. وفي الغالب ما يشير الطقس إلى الكيفية التي يتم بها أداء الأنشطة المقدسة وتنظيمها في وتخضع ممارسة الطقوس لمجموعة من المراسم المعقدة، تُحقق غايات التواصل وتُشبع حاجات رمزية أساسية. إن أهم إطار احتفالي. ما يميز السلوك الطقسي عن باقي الممارسات الجماعية هي انتظامه وفق تراتيب وضوابط لا يتم التبادل الرمزي إلا بها، وإلا يفقد التواصل مضمونه الرمزي. ويمكن تلخيص أهم المميزات التي تعطي للطقس فرادته في ثلاث خصائص أساسية وهي: التقعيد حيث يخضع الطقس لقواعد متعارف عليها لدى أفراد الجماعة. وخاصية التكرار إذ يُعاد إنجاز الطقس في مناسبات زمنية مضبوطة. ثم خاصية الشحنة الرمزية التي تتميز بها الأفعال الطقوسية مما يُعطيها فعاليتها الرمزية الخاصة.[b]

[a] عبد الرحمان ابن خلدون، مرجع سابق، 465.

[b] منصف المحواشي، مرجع سابق، 49.

الزوهري: انسان ذو مواصفات جسدية معينة، وقد يكون أصل الكلمة يرجع ل "الزهر" أي الحظ. حيث يسود الاعتقاد في الثقافة الشعبية المغربية إلى أن الانسان الزوهري هو شخص محظوظ جداً ومميز. ويتمتع بقدرات خارقة للعادة. ويعد الزوهري عنصرا رئيسيا في عملية استخراج الكنز بدعوى أن الجن يخشى الزوهريين. فيستطيع أن يقترب من الكنز ويحمله دون أن يتعرض لأي أذى. ويتم ذبحه في نهاية عملية استخراج الكنز كقربان استرضاءً للجن حارس الكنز[a].

التقييدة: تستعمل في لغة الفقهاء الكنزيين، وهي ورقة أو قطعة قماش توثق مكان تواجد الكنز، وتكون مكتوبة باللغة العربية أو بالعبرية، وفي الغالب ما تقود إلى المقابر والأضرحة والزوايا والقصبات. فنجد الحسن محمد الوزان في كتابه "وصف أفريقيا" يقول بأن هؤلاء الكنزيين أصبحت لديهم كتب تُذكر فيها الجبال والمواقع التي دفنت فيها الكنوز، ويحتفظون بهذه الوثائق وكأنها وحي إلهي.[b] ويمكن تصنيف هذه التقييدة إلى "المناقب" لأن هدفها هو تقييد مكان الكنز وتقييد طريقة استخراجه. وبالتالي فهي عبارة عن ما يشبه

[a] لمعرفة أكثر حول هذا الموضوع أنظر: الإنسان الزوهري: المفتاح البشري للكنوز المخبأة تحت الأرض، كابوس، شوهد في تاريخ 4/11/2019، في : https://www.kabbos.com/index.php?darck=1960

[b] الحسن بن محمد الوزان الفاسي، مرجع سابق، 274.

الوصية. وتذهب الروايات الشفهية إلى أن أجود أنواع التقييدة هو ما كُتب بدم الغزال على جلود الحيوانات، وتكون قديمة وصحيحة ولا يعتريها تحريف أو تزوير.[a]

منهجية البحث المعتمدة

لاشك أن اختيار المنهج المناسب في أي بحث تُحدده مجموعة من العوامل أبرزها طبيعة الظاهرة المدروسة، والمنظور النظري الذي يوجه تفكير الباحث[b]. وتماشيا مع ذلك وليكون بحثنا أكثر دقة وانضباطاً، سيتم الاعتماد على المنهج الكيفي نظرا لما يمتاز به هذا الأخير من مرونة على غرار باقي المناهج، وإمكانية المعاينة الميدانية والمباشرة للظاهرة المدروسة، وفهم الأمور بعين الفاعلين من منظورهم الخاص، خاصة ونحن نشتغل على موضوع في غاية الحساسية والسرية ويصعب اقتحامه.

ولأن تحقيق الفهم الدقيق والشامل للظاهرة قيد الدراسة " البحث عن الكنز واستخراجه" لا يتأتى بسهولة، خاصة ونحن بصدد ظاهرة أنثروبولوجية اجتماعية وثقافية معقدة، تستلزم التكامل المنهجي بين علم الاجتماع والأنثروبولوجيا، على هذا الأساس سنعتمد في هذه الدراسة على المقاربة السوسيو-أنثروبولوجية. أي أننا لن نكتفي بالوصف السطحي للظاهرة، وإنما سنحاول معايشة الظاهرة

[a] شبكات استخراج الكنوز، الجهوية، 16/07/2018، شوهد في 4/11/2019، في: http://aljihaouiya.com/news441.html

[b] معن خليل عمر، *مناهج البحث في علم الاجتماع* (عمان: دار الشروق للنشر والتوزيع، 2004)، 11.

والطقوس المصاحبة لها، من خلال الانصات للفاعلين فيها والمعاني التي يضفونها لممارساتهم، مع التركيز على تفاعل المحيط الاجتماعي العام مع الظاهرة.

منطقة سوس مجال للبحث

تشكل منطقة سوس المجال البحثي لدراستنا هذه، وتمتد جغرافيا في وسط المغرب من المحيط الأطلسي غرباً إلى الحدود تضم عمالتين الجزائرية شرقاً، ويحدها شمالا جهة مراكش أسفي وجنوباً جهة كلميم. وهي جهة من بين الجهات الاثني عشر للمملكة، وأربعة أقاليم هما: عمالة أكادير إدا وتنان، عمالة انزكان أيت ملول، إقليم تارودانت، إقليم شتوكة أيت باها، إقليم تزنيت، ثم إقليم طاطا. ، وتعد مدينة أكادير المركز الرئيسي للجهة[a]. ونظراً لشساعة هذه المنطقة وصعوبة الإحاطة مربع53789 KMتبلغ مساحتها حوالي بها ميدانيا، فإننا ارتأينا الاشتغال على ثلاثة مدن كبرى رئيسية في الجهة وهي : أكادير _تزنيت _ تارودانت. وتجدر الإشارة هنا إلى أنه بصرف النظر عن الظروف الذاتية التي تحكمت في اختيارنا لمنطقة سوس كمجتمع للدراسة، فإن هذه المنطقة تتميز بمجموعة من الشروط الموضوعية التي تدعم تمثيلها للمجتمع المدروس وهي المكانة المتميزة التي تحتلها على الصعيد الوطني، وذلك في مختلف المجالات الاجتماعية والاقتصادية والدينية والثقافية.

[a] النشرة الإحصائية الجهوية سوس ماسة، المندوبية السامية للتخطيط، المديرية الجهوية لسوس ماسة، 2016، 7.

اقتصادياً تزخر منطقة سوس بمؤهلات اقتصادية مهمة ترتكز على ثرواتها الطبيعية وإمكانياتها في مجالات الفلاحة والسياحة والصيد البحري والمعادن. فبالرغم من الانتكاسات والبدايات المتعثرة والمتأخرة لسوس[a]، إلا أن الطفرة الاقتصادية والحضرية التي عرفتها هاته المنطقة كانت استثنائية في المشهد الوطني، إذ تضاعفت قطيعة سوس مع الماضي خاصة في بداية الألفية الحالية، فانتقلت من منطقة قديمة منغلقة على نفسها، ومنشغلة بصراعاتها القبلية الداخلية وبالعلاقات الصراعية مع الحكم المركزي، إلى جهة اقتصادية تضم منظومة حضرية مهمة تقودها العاصمة أكادير الكبرى. حتى أضحت اليوم تمثل أحد أهم الأقطاب الاقتصادية الأكثر دينامية واستقطابا للسكان، وللاستثمارات الوطنية والدولية بالمغرب.

من الناحية العلمية تعد سوس رافدة من روافد العلم والعلماء بالمغرب، حيث شهدت نهضة علمية ودينية منذ القرن الخامس هجري، بسبب هجرة العديد من علماء الأندلس إلى تلك المناطق، فتأسست بها أولى المدارس العتيقة وهي مدرسة "وكاك" بأكلو غرب مدينة تيزنيت، والتي حج إليها طلاب كُثر منذ نشأتها، ومن أبرز من تخرج منها نجد عبد الله بن ياسين مؤسس الدولة المرابطية[b]. ولأن المجال الديني الصوفي بسوس عرف العديد من الكرامات والأولياء منذ العصور القديمة، الأمر الذي جعل من هذه المنطقة تحظى بنصيب أوفر من الأضرحة، حيث يتواجد بجهة سوس ماسة أكبر عدد من الزوايا والأضرحة على صعيد جهات المغرب، حسب التقرير السنوي

[a] شكل الاستعمار في المغرب خلال النصف الأول من القرن العشرين أبرز حلقات انقطاع سوس عن تاريخه، لتتعمق نكسة المنطقة مع زلزال أكادير سنة 1960. أنظر: ندوة كلية الآداب والعلوم الإنسانية ابن زهر،" سوس: الشخصية الترابية بين الاستمرار والتجدد" ، أكادير، 15دجنبر 2017.

[b] عمر أفا، أرصدة التراث المخطوط بسوس محاولة لوضع خريطة للخزانات السوسية، (الرباط، كلية الآداب والعلوم الإنسانية)، 212.

زاوية وضريح[a]. فلا تكاد تخلوا مدينة أو قرية أو مقبرة 1155، والذي بلغ عددهم 2018لوزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية لسنة من ضريح أو مزار. نذكر منهم على سبيل المثال ضريح سيدي بولقنادل بأكادير، وسيدي محمد السباعي ببنسركاو، وسيدي بوجعفر بتدارت...، الأمر الذي يبين أن الاعتقاد في الأولياء والأضرحة لايزال حاضراً وبقوة في المتخيل الشعبي للسوسيين، ويتجلى ذلك في المواسم السنوية التي تُقام في هذه الأماكن، حيث يجتمع الناس ويقومون بممارسات معينة من قبيل: تقبيل أركان الأضرحة، وإقامة الذبائح، وإشعال الشموع.

أما من الناحية الثقافية تحظى سوس بمؤهلات ثقافية ضاربة في التاريخ، تتجسد أبرزها في المخازن الجماعية "إيكودار"[b] المتواجدة في بعض المناطق، والتي ظهرت في حقبة كانت تتميز فيه سوس بضعف الاستقرار الأمني، لتؤدي وضيفة حماية ممتلكات وأموال أفراد القبيلة خلال فترة الأزمات والحروب والمجاعة. وبالتالي فهي بمثابة بنك جماعي، يُجسد النظام السوسيو-اقتصادي والاجتماعي المميز للمنطقة خلال فترة زمنية معينة. وفي إطار الحديث عن البعد الثقافي المميّز لمنطقة سوس نذكر على سبيل المثال

[a] وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، تقرير لمنجزات سنة 2018، محور الشؤون الإسلامية، 65.

[b] كلمة أمازيغية جمع "أكادير" وتعني الحصن المنيع أو المخزن الجماعي الذي تذخر فيه القبائل ممتلكاتها. أنظر: إبراهيم غريب، و محمد أحتوش، بحث ميداني حول الأعراف المنظمة لمؤسسة ايكودار– قراءة في دور العرف لدى القبائل الأمازيغية. موقع العلوم القانونية، شوهد في تاريخ 30/04/2020، في: https://www.marocdroit.com/

احتفالات "بوجلود"[a] التي تميز منطقة سوس عن باقي مناطق المغرب، حيث تشهد في أيام عيد الأضحى في مختلف الشوارع والأحياء احتفالات تمزج بين الرقص والغناء والتنكر في جلود الأضاحي، وذلك في مشهد طقوسي، فلكلوري، فرجوي، مشبع بممارسات رمزية متجذرة في عمق الثقافة الشعبية للمنطقة. وهنا يجب لفت الانتباه إلى أننا ركزنا على هذه المجالات بالتحديد في حديثنا على منطقة سوس كمجال للبحث، نظراً لتأثير هذه المجالات وتداخلها مع الظاهرة المدروسة، بمعنى آخر أن إلتقاء هذه العوامل الثابت منها والمتغير والذي يميز منطقة سوس عن باقي مناطق المغرب، جعل منها مجالا خصباً وملائماً لدراسة وفهم ظاهرة الكنز.

عينة البحث ومتغيراته

بخصوص العينة، ونظراً لطبيعة الموضوع وحساسيته فإننا سنعتمد العينة القصدية التي تخول اختيار المبحوثين الذين يستطيعون تقديم المعلومات اللازمة. وعليه سيكون معيار الاختيار هنا هو معرفة المبحوثين وخبرتهم في مجال البحث عن الكنوز واستخراجها. وفي حالتنا هذه سيكون المبحوثين هم الفقهاء الكنزيين. ولأن الظاهرة تتم في مستويات عدة ويتداخل فيها أشخاص كثيرون فإننا سنقوم بإجراء الملاحظة بالمشاركة مع الأشخاص الذين يبحثون عن الكنز، من أجل حضور جميع المراحل التي يتم فيها البحث والاستخراج.

[a] تتعدد التسمية بين بوجلود أو هرمة أو بولبطاين، وهو يعد ضمن التقاليد والعادات المميزة لمنطقة سوس بالخصوص. ويشبه بوجلود ما ما يسمى ب"إيمعشار" الذي يكون في عيد عاشوراء في مدينة تزنيت حيث يلبس الشباب أقنعة حيوانات، أو يتشبهون بشخصيات يهودية معينة.

وهكذا سيتسنى لنا الالتقاء بعدد كبير من المبحوثين، ومعرفة تصوراتهم وتمثلاتهم حول هذه الظاهرة. ولأن مجال البحث ينقسم إلى ثلاث مدن كبرى في سوس فإننا سنحاول أن تُغطي العينة هذه المساحة الجغرافية بالتساوي بينهما تحقيقا لمبدئ الموضوعية.

وتكمن أهم المتغيرات المؤثرة في دراستنا بشكل عام في ثلاث متغيرات أساسية وهي: الجنس والمستوى الثقافي والانتماء الجغرافي، إذ سنحاول أثناء التحليل معرفة الفئة (الجنس) المهتمة بالكنز، ماذا يميزها؟، وهل للمستوى الثقافي المعرفي دور في الإيمان بمثل هذا التفكير الطقوسي والاقتناع به؟، وهل للمكانة الجغرافية دور في الظاهرة؟ . وهنا وجب لفت الانتباه إلى أن هذه الدراسة أنثروبولوجية كيفية، تبتغي الفهم والتأويل وبالتالي فهي لن تقيس علاقة التأثير والتأثر بين المتغيرات بشكل كمي وثنائي كمتغير ثابت ومستقل، وإنما ستقيس هذه المتغيرات من خلال المعاينة المباشرة للطقوس المصاحبة للكنز، وعبر قراءة وتأويل المعاني التي يعطيها الفاعلون لأفعالهم أثناء المقابلة.

منهجية جمع المعطيات

كما أشرنا من قبل فإن المنهج المتبع في هذه الدراسة هو المنهج الكيفي، باعتماد مقاربة سوسيو-أنثروبولوجية. أما بخصوص المعطيات الميدانية فسنقوم بتجميعها من خلال تقنية المقابلة مع الفقهاء المتخصصين في عملية استخراج الكنز لمعرفة تمثلاثهم حول الظاهرة. وستكون المقابلات عبر حصص ووِفق مواعيد تتناسب مع المبحوثين، وسيتم خلالها طرح الأسئلة على المبحوثين وفق دليل المقابلة، باعتماد التدوين أو التسجيل. ونظرا لصعوبة وخطورة اقتحام هذا الميدان فإنني ومن خلال الملاحظة بالمشاركة لن أُظهر هويتي كباحثة، وإنما كباحثة عن الكنز، وسأحاول الانخراط مع جماعة ممن يتقاسمون معي هدف البحث عن الكنز، وسأحرص على حضور كل اللقاءات وصولا لعملية استخراج الكنز.

ستفيدني هذه التقنية في كونها ستمكنني من الالتقاء بجميع الأفراد المساهمين في عملية البحث عن الكنز واستخراجه كل من موقعه، ابتداءً بالمريدين وبائعي البخور ولوازم الاستخراج، وصولا بالزوهريين. غير أن صعوبة هذه التقنية تكمن في التدوين أو التسجيل، لأن عدم اظهار هوية "الباحثة" لن يمكنني من تسجيل الفعل أو السلوك أو الخطاب لحظة وقوعه، وفي هذه الحالة سأعتمد على

الذاكرة أو الكتابة بشكل سري. أما بخصوص المعطيات الرسمية كالوثائق والمخطوطات والتقييدات والصور وكل الوثائق التي لها علاقة بالموضوع سأقوم بتجميعها من خلال البحث والقراءة الموسعة.